समुपविश्य द्वारि दर्शितादरेण—'सुन्दरि! क एषः? कस्यात्मजः? किमभिधानश्च राजपुत्रः? यस्य विधृतातिरुचिरवेषोऽयमितस्ततः संचरति बाह्योऽप्यनुचरवर्गः' इति। निशम्य चेदं नूनमद्यैवायमन्यदेशादागतोऽन्यथा नैवं यदृच्छया पृच्छतीति चिन्तयन्त्या मया प्राञ्जलमेवोदितम्—'भ्रातः! शृणु, निवेदयामि, एष निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसंपदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा राजलक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डस्त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिरखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसंपद्भिर्द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभिरनुदिवसमपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूपो रूपतुलितनलकूबरश्चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेरैक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य त्रैलोक्यनाथेन भगवता पाकशासनेनाप्यनेकशस्त्रिदशसंसदि श्लाघितमहिम्नो महाराजमेघवाहनस्य निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्ध एकसूनुर्नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा हरिवाहनो नाम कुमारः क्रीडार्थमिदमुद्यानमागतः

टिप्पनकम्—धनदपुत्र.-नलकुबर. [इ]।

दृष्ट [आ]। च पुन, **अन्तिकोद्देशम्** निकटोर्ध्वदेशम्, आगता अहम्, **द्वारि** तन्मण्डपद्वारदेशे, **समुपविश्य** सम्यगुपविश्य, **दर्शितादरेण** प्रकटितादरेण, **तेन** बालकेन, अह **पृष्टा** अनुपदवक्ष्यमाणजिज्ञासा ज्ञापिता, किमित्याह—**सुन्दरि!** मनोहरे!, **एषः** अय, **कः?** कस्य आत्मज?, **च** पुन **किमभिधानः?** किन्नामा?, **राजपुत्रः** नृपकुमार, **यस्य** यत्सम्बन्धी, **विधृतातिरुचिरवेषः** गृहीतपरमोज्वलवेष, अय **बाह्योऽपि** किमुताभ्यन्तरिक, **अनुचरवर्गः** किङ्करगण, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **सञ्चरति** विचरति, इति। **च** पुन, **इदं** तद्वाक्यमेतत्, **निशम्य** श्रुत्वा, **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **अयं** बालक, **नूनम्** अवश्यम्, **अन्यदेशात्** विदेशात्, आगत, **अन्यथा** एतद्देशीयत्वे, **यदृच्छया** यथेच्छम्, एव न **पृच्छति** पृच्छेत्, **इति** इत्थ, **चिन्तयन्त्या** विमृशन्त्या, मया, **प्राञ्जलमेव** सरलमेव, स्पष्टमेवेति यावत्, **उदितम्** उक्तम्। किमित्याह-भ्रात! **शृणु** स्वप्रश्नोत्तरं श्रवणगोचरीकुरु, **निवेदयामि** विज्ञापयामि, **एषः** अय, **निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसम्पदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः** नि शेषे-समस्ते, भारतवर्षे, विख्याता-प्रसिद्धा, गुणसमृद्धिर्येषा तादृशानाम्, अखिलभूपालाना-समस्तनृपाणा, वृन्देन-गणेन, वन्दितम्-अभिवादित स्तुतं वा, पादारविन्दयुगल-चरणकमलयुगल यस्य तादृश, पुन **सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा** सकलाना-सर्वेषा, विपक्षाणा-शत्रुभूताना, राज्ञा, क्षये राजयक्ष्मा-तदाख्यरोगराज, पुन **लक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डः** लक्ष्म्या, निवास-निवासास्पदभूत, जङ्गम-गमनशील, कमलखण्ड-कमलकाननरूप, पुन **द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभि.** अन्यद्वीपवासिमहानृपकुमारिकाभि, **अनुदिवसं** प्रतिदिनम्, **अपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूप.** अपहार्यमाणं-क्रियमाणापहरण, चित्रफलकारोपित-चित्रपट्टिकानिहित, विद्ध चित्रित, रूपम्-आकृतिर्यस्य तादृश, कीदृशीभि? **त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिः** त्यागेन-दानेन, तृप्ताना-तुष्टानाम्, आप्तचारणपरम्पराणा-विश्वस्तवन्दिगणाना, प्रवृत्त्या-वार्तया, जनित, तीव्र-उत्कट, मन्मथोन्माद-कामविभ्रमो यासा ताभि., पुन **अखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसम्पद्भिः** अशेषदिगन्तविश्रुतरूपलावण्यसम्पत्तिकाभि, पुन **रूपतुलितनलकूवर.** रूपेण कान्त्या, तुलित-उपमित, नलकूबर-कुबेरात्मजो येन त दृश, पुन **चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेः** चतुर्णाम् अम्बुराशीना-समुद्राणा, या वेला-तटा, तद्वर्तिवनै, अवच्छिन्नस्य-परिच्छिन्नस्य, भूमण्डलस्य, पत्यु, पुन **ऐक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य** इक्ष्वाकुकुलोत्पन्नभूपतिगणश्रेष्ठस्य, **त्रैलोक्यनाथेन** त्रिभुवनस्वामिना, **भगवता** ऐश्वर्यशालिना, **पाकशासनेनापि** इन्द्रेणापि, **अनेकशः** बहुश, **त्रिदशससदि** देवसभाया, **श्लाघितमहिम्न.** प्रशसितमहत्तास्य, **महाराजमेघवाहनस्य** मेघवाहनाख्यमहानृपते, **निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्ध.** स्वमस्तककर्तनसाहसप्रीणित राजलक्ष्मीकर्तृकवरप्रदानप्राप्त, **एकसूनु.** एकमात्रपुत्र, पुन **नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा** नृत्यादिकलाना यानि शास्त्राणि-आगमा, तेषा पारदृश्वा पार गत, **हरिवाहनो नाम** हरिवाहनाख्य, **कुमार.** युवराज, **क्रीडार्थं** क्रीडानिमि-

प्रकाशक —
श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिरना
प्रकाशक —
शाह-ईश्वरदास मूलचंद
[बोटाद-सौराष्ट्र]

<u>સહાયક સદ્ગૃહસ્થ</u>

શેઠ કેશવલાલ અમીચંદ તથા શેઠ મણીલાલ મગનલાલ
મુંબઈવાળા તરફથી આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં ઉદાર
સહાયતા મળેલી છે

प्राप्तिस्थान—

[१]
श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिर,
बोटाद, सौराष्ट्र.

[२]
सरस्वतीपुस्तकभंडार,
ठे० रतनपोळ हाथीखाना,
अमदावाद (गुजरात)

मुद्रक—
लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी
निर्णयसागर प्रेस २६-२८ कोलभाट स्ट्रीट, मुंबई नं. २

॥ अर्हँ ॥

आशैशवशीलशालिने श्रीनेमीश्वराय नमः ।

श्रीजिनेन्द्रशासनैकरसिक-धाराधीशासादितसरस्वतीविरुद-कवीन्द्र-
विप्राग्रणी-परमार्हत-श्रीधनपालसुधीशेन विरचिता

तिलकमञ्जरी ।

[तृतीयो विभागः]

तदुपरि—

विबुधशिरोमणिश्रीशान्त्याचार्यवर्यविरचितं टिप्पनकम् ।

श्रीमत्तपोगच्छाधिपति-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-शासनसम्राड्-जगद्गुरुश्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण
व्याकरणवाचस्पति-शास्त्रविशारद-कविरत्नेति पदालङ्कृतेन विजयलावण्यसूरिणा

प्रणीता परागविवृतिश्च ।

नरेन्द्रतनयस्तु वीक्षितेन सर्वातिशायिना तस्य चारुत्वेन श्रुतेन चास्याः कुतूहलविधायिना विदग्धालापेन जनितप्रीतिर्गृहीत्वा तमादरेण 'भद्रे ! किमत्र लिखितम्' इत्यभिदधानः संनिधाने समासीनायाश्चामरग्राहिण्याः समुपनिन्ये । सलीलवलितभ्रूलतालक्षिताज्ञया च तया तत्क्षणमेव विस्तारिते पुरस्तात् तत्र निहितदृष्टिरत्युत्कृष्ट-रूपां रूपिणीमिव भगवतो मन्मथस्य जयघोषणामुदारवेषसविशेषचारुगात्रीमचिरप्राप्तयौवनां कन्यकारूपधारिणी-मेकां चित्रपुत्रिकां ददर्श, विममर्श चादृष्टपूर्वाकृतिविशेषदर्शनदूरविकसत्तारया दृशा त्रिभुवनातिशायिनीमस्याः

नरेन्द्रतनयस्तु युवराजस्तु, हरिवाहनस्त्वित्यर्थः । **वीक्षितेन** अवलोकितेन, **तस्य** चित्रपटस्य, **सर्वातिशायिना** सर्वोत्तमेन, **चारुत्वेन** सौन्दर्येण, **च** पुन , **श्रुतेन** श्रवणगोचरीकृतेन, **कुतूहलविधायिना** औत्सुक्यजनकेन, **अस्याः** प्रतीहार्या , **विदग्धालापेन** नैपुण्यपूर्णेन आभाषणेन, **जनितप्रीतिः** उत्पादितस्नेह , **तं** चित्रपटम् , **आदरेण** आदरपूर्वकं, **गृहीत्वा** धृत्वा, **भद्रे !** कल्याणिनि ! **अत्र** अस्मिन् पटे, **किं** **लिखितम्** अङ्कितम् , **इति** इत्थम् , **अभिदधानः** ब्रुवाण., **सन्निधाने** समीपे, **समासीनायाः** समुपविशन्त्या , **चामरग्राहिण्याः** बालव्यजनधारिण्या स्त्रिया , **समुपनिन्ये** समर्पितवान् । **च** पुन , **सलीलवलितभ्रूलतालक्षिताज्ञया** सलील–लीलासहितं यथा स्यात् तथा, वलितया–वक्रतामापा-दितया, भ्रूलतया–नेत्रोपरितनरोमराजिलतया, लक्षिता–प्रतीता, आज्ञा–तद्विस्तारणादेशो यया तादृश्या, **तया** चामरग्राहिण्या, **तत्क्षणमेव** तत्काल एव, **पुरस्तात्** अग्रे, **विस्तारिते** प्रस्तारिते, **तत्र** चित्रपटे, **निहितदृष्टिः** निवेशितदृष्टि सन् , **अत्युत्कृष्टरूपाम्** अत्यन्तोत्कृष्टसौन्दर्याम् , **रूपिणीं** रूपवतीं, **भगवतः** प्रभुत्वशालिन , **मन्मथस्य** कामदेवस्य, **जयघोषणामिव** जयध्वनिमिवेत्युत्प्रेक्षा, **उदारवेषसविशेषचारुगात्रीम्** उदारवेषेण–उत्कृष्टवेषेण, सविशेषचारु–निरति-शयसुन्दरं, गात्रं–शरीरं यस्यास्तादृशीम् , **अचिरप्राप्तयौवनां** प्राप्ताभिनवतारुण्यां, **कन्यकारूपधारिणीं** कुमारिकाकार-वतीम् , एका, **चित्रपुत्रिकां** चित्रितपुत्रीं, **ददर्श** दृष्टवान् । **च** पुन **अदृष्टपूर्वाकृतिविशेषदर्शनदूरविकसत्तारया** अदृष्टपूर्वस्य–पूर्वमनवलोकितस्य, आकृतिविशेषस्य, दर्शनेन, दूरं विकसन्ती–प्रसरन्ती, तारका–कनीनिका यस्या तादृश्या, **दृशा**

समुपविश्य द्वारि दर्शितादरेण—'सुन्दरि! क एषः? कस्यात्मजः? किमभिधानश्च राजपुत्रः? यस्य विधृतातिरुचिरवेषोऽयमितस्ततः संचरति बाह्योऽप्यनुचरवर्गः' इति। निशम्य चेदं नूनमद्यैवायमन्यदेशादागतोऽन्यथा नैवं यदृच्छया पृच्छतीति चिन्तयन्त्या मया प्राञ्जलमेवोदितम्—'भ्रातः! शृणु, निवेदयामि, एष निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसंपदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा राजलक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डस्त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिरखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसंपद्भिर्द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभिरनुदिवसमपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूपो रूपतुलितनलकूबरश्चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेरैक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य त्रैलोक्यनाथेन भगवता पाकशासनेनाप्यनेकशस्त्रिदशसंसदि श्लाघितमहिम्नो महाराजमेघवाहनस्य निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्ध एकसूनुर्नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा हरिवाहनो नाम कुमारः क्रीडार्थमिदमुद्यानमागतः

टिप्पनकम्—धनदपुत्र -नलकुबर. [इ]।

दृष्ट [आ]। च पुन, **अन्तिकोद्देशम्** निकटोर्ध्वदेशम्, आगता अहम्, **द्वारि** तन्मण्डपद्वारदेशे, **समुपविश्य** सम्यगुपविश्य, **दर्शितादरेण** प्रकटितादरेण, **तेन** बालकेन, अहं **पृष्टा** अनुपदवक्ष्यमाणजिज्ञासा ज्ञापिता, किमित्याह—**सुन्दरि!** मनोहरे!, **एषः** अय, **कः**? कस्य आत्मज?, **च** पुन **किमभिधानः**? किन्नामा?, **राजपुत्रः** नृपकुमार, **यस्य** यत्सम्बन्धी, **विधृतातिरुचिरवेषः** गृहीतपरमोज्ज्वलवेष, अय **बाह्योऽपि** किमुताभ्यन्तरिक, **अनुचरवर्गः** किङ्करगण, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **सञ्चरति** विचरति, इति। **च** पुन, **इदं** तद्वाक्यमेतत्, **निशम्य** श्रुत्वा, **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **अयं** बालक, **नूनम्** अवश्यम्, **अन्यदेशात्** विदेशात्, आगत, **अन्यथा** एतद्देशीयत्वे, **यदृच्छया** यथेच्छम्, एव न **पृच्छति** पृच्छेत्, **इति** इत्थ, **चिन्तयन्त्या** विमृशन्त्या, **मया**, **प्राञ्जलमेव** सरलमेव, स्पष्टमेवेति यावत्, **उदितम्** उक्तम्। किमित्याह-भ्रात! **शृणु** स्वप्रश्नोत्तरं श्रवणगोचरीकुरु, **निवेदयामि** विज्ञापयामि, **एषः** अय, **निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसम्पदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः** निःशेषे-समस्ते, भारतवर्षे, विख्याता-प्रसिद्धा, गुणसमृद्धिर्येषां तादृशानाम्, अखिलभूपालाना-समस्तनृपाणा, वृन्देन-गणेन, वन्दितम्-अभिवादित स्तुतं वा, पादारविन्दयुगलं-चरणकमलयुगल यस्य तादृश, पुन **सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा** सकलाना-सर्वेषा, विपक्षाणा-शत्रुभूताना, राज्ञा, क्षये राजयक्ष्मा-तदाख्यरोगराज, पुन **लक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डः** लक्ष्म्या, निवास-निवासास्पदभूत, जङ्गम-गमनशील, कमलखण्ड-कमलकाननरूप, पुन **द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभिः** अन्यद्वीपवासिमहानृपकुमारिकाभि, **अनुदिवसं** प्रतिदिनम्, **अपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूपः** अपहार्यमाणं-क्रियमाणापहरण, चित्रफलकारोपित-चित्रपट्टिकानिहित, विद्ध चित्रित, रूपम्-आकृतिर्यस्य तादृश, कीदृशीभि? **त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिः** त्यागेन-दानेन, तृप्तानां-तुष्टानाम्, आप्तचारणपरम्पराणा-विश्वस्तबन्दिगणाना, प्रवृत्त्या-वार्तया, जनित, तीव्र-उत्कट, मन्मथोन्माद-कामविकारो यासा ताभि, पुन **अखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसम्पद्भिः** अशेषदिगन्तविश्रुतरूपलावण्यसम्पत्तिकाभि, पुन **रूपतुलितनलकूबरः** रूपेण कान्त्या, तुलित-उपमित, नलकूबर-कुबेरात्मजो येन त दृश, पुन **चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेः** चतुर्णाम् अम्बुराशीना-समुद्राणा, या वेला-तटा, तद्वर्तिवनै, अवच्छिन्नस्य-परिच्छिन्नस्य, भूमण्डलस्य, पत्यु, पुन **ऐक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य** इक्ष्वाकुकुलोत्पन्नभूपतिगणश्रेष्ठस्य, **त्रैलोक्यनाथेन** त्रिभुवनस्वामिना, **भगवता** ऐश्वर्यशालिना, **पाकशासनेनापि** इन्द्रेणापि, **अनेकशः** बहुश, **त्रिदशसंसदि** देवसभाया, **श्लाघितमहिम्नः** प्रशंसितमहत्ताकस्य, **महाराजमेघवाहनस्य** मेघवाहनाख्यमहानृपते, **निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्धः** स्वमस्तककर्तनसाहसप्रीणित राजलक्ष्मीकर्तृकवरप्रदानप्राप्त, **एकसूनुः** एकमात्रपुत्र, पुन **नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा** नृत्यादिकलाना यानि शास्त्राणि-आगमा, तेषा पारदृश्वा पार गत, **हरिवाहनो नाम** हरिवाहनाख्य, **कुमारः** युवराज, **क्रीडार्थं** क्रीडानिमि-

卐 श्रीविजयनेमिसूरीश्वरग्रन्थमालारत्नम्-५२ 卐

धाराधीशासादितसरस्वतीविरुदेन विप्रवर्गाग्रगेन कमनीय-
कवितालतालवालकल्पेन परमार्हतेन धनपालविदुषा

विरचिता—

तिलकमञ्जरी

[तृतीयो विभागः]

卐

तदुपरि—

पूर्णतल्लगच्छीय-विबुधशिरोमणि-श्रीशान्त्याचार्यविरचितं टिप्पनकम् ।

तथा

शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-तपोगच्छाधिपति-
श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण 'व्याकरणवाचस्पति-
शास्त्रविशारद-कविरत्न' इतिपदालङ्कृतेन
श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वरेण विरचिता परागनामा विवृतिः ।

सम्पादकः—

पन्न्यासप्रवरश्रीदक्षविजयगणीन्द्रः

卐 卐 卐 卐 卐

प्रकाशकम्—

श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिरम्, बोटाद, सोराष्ट्र.

वीरस० २४८४] नेमिस० ९ [विक्रमस० २०१४

卐 श्रीविजयनेमिसूरीश्वरग्रन्थमालारत्नम्-५२ 卐

धाराधीशासादितसरस्वतीविरुदेन विप्रवर्गाग्रगेन कमतीय-
कविप्रलालितालूवालकल्पेन परमार्हतेन धनपालविदुपा

विरचिता—

तिलकमञ्जरी

[तृतीयो विभागः]

तदुपरि—

पूर्णतल्लगच्छीय-विबुधशिरोमणि-श्रीशान्त्याचार्यविरचितं टिप्पनकम् ।

तथा

शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-तपोगच्छाधिपति-
श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण 'व्याकरणवाचस्पति-
शास्त्रविशारद-कविरत्न' इतिपदालङ्कृतेन
श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वरेण विरचिता परागनामा विवृतिः ।

सम्पादकः—

पन्यासप्रवरश्रीदक्षविजयगणीन्द्रः

卐 卐 卐 卐 卐

प्रकाशकम्—

श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिरम्, बोटाद, सौराष्ट्र.

वीरस० २४८४] नेमिस० ९ [विक्रमस० २०१४

प्रकाशक —
श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिरना
कार्यवाहक —
शाह-ईश्वरदास मूलचंद
[बोटाद-सौराष्ट्र]

સહાયક સદ્ગૃહસ્થ

શેઠ કેશવલાલ અબેચર તથા શેઠ મણીલાલ મગનલાલ
મુંબઈવાળા તરફથી આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં ઉદાર
સહાયતા મળેલી છે

प्राप्तिस्थान—

[१]
श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरज्ञानमन्दिर,
बोटाद, सौराष्ट्र.

[२]
सरस्वतीपुस्तकभंडार,
ठे० रतनपोळ, हाथीखाना,
अमदावाद (गुजरात)

मुद्रक —
लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी
निर्णयसागर प्रेस २६।२८ कोलभाट स्ट्रीट, मुंबई नं २

॥ अर्हँ ॥

आशैशवशीलशालिने श्रीनेमीश्वराय नमः । 00163

श्रीजिनेन्द्रशासनैकरसिक-धाराधीशासादितसरस्वतीविरुद-कवीन्द्र-

विप्राग्रणी-परमार्हत-श्रीधनपालसुधीशेन विरचिता

तिलकमञ्जरी ।

[तृतीयो विभागः]

तदुपरि—

विबुधशिरोमणिश्रीशान्त्याचार्यवर्यविरचितं टिप्पनकम् ।

श्रीमत्तपोगच्छाधिपति-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-शासनसम्राड्-जगद्गुरुश्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण

व्याकरणवाचस्पति-शास्त्रविशारद-कविरत्नेति पदालङ्कृतेन विजयलावण्यसूरिणा

प्रणीता परागविवृतिश्च ।

नरेन्द्रतनयस्तु वीक्षितेन सर्वोतिशायिना तस्य चारुत्वेन श्रुतेन चास्याः कुतूहलविधायिना विदग्धालापेन जनितप्रीतिर्गृहीत्वा तमादरेण 'भद्रे ! किमत्र लिखितम्' इत्यभिदधानः संनिधाने समासीनायाश्चामरग्राहिण्याः समुपनिन्ये । सलीलवलितभ्रूलतालक्षिताज्ञया च तया तत्क्षणमेव विस्तारिते पुरस्तात् तत्र निहितदृष्टिरत्युत्कृष्टरूपां रूपिणीमिव भगवतो मन्मथस्य जयघोषणामुदारवेषसविशेषचारुगात्रीमचिरप्राप्तयौवनां कन्यकारूपधारिणीमेका चित्रपुत्रिका ददर्श, विममर्श चादृष्टपूर्वाकृतिविशेषदर्शनदूरविकसत्तारया दृशा त्रिभुवनातिशायिनीमस्याः

नरेन्द्रतनयस्तु युवराजस्तु, हरिवाहनस्त्वित्यर्थ । **वीक्षितेन** अवलोकितेन, **तस्य** चित्रपटस्य, **सर्वोतिशायिना** सर्वोत्तमेन, **चारुत्वेन** सौन्दर्येण, **च** पुन , **श्रुतेन** श्रवणगोचरीकृतेन, **कुतूहलविधायिना** औत्सुक्यजनकेन, **अस्याः** प्रतीहार्या , **विदग्धालापेन** नैपुण्यपूर्णेन आभाषणेन, **जनितप्रीतिः** उत्पादितस्नेह , **तं** चित्रपटम् , **आदरेण** आदरपूर्वक, **गृहीत्वा** धृत्वा, **भद्रे !** कल्याणिनि ! **अत्र** अस्मिन् पटे, **किं लिखितम्** अङ्कितम् , **इति** इत्थम् , **अभिदधानः** ब्रुवाण , **सन्निधाने** समीपे, **समासीनायाः** समुपविशन्त्या , **चामरग्राहिण्याः** बालव्यजनधारिण्या स्त्रिया , **समुपनिन्ये** समर्पितवान् । **च** पुन , **सलीलवलितभ्रूलतालक्षिताज्ञया** सलीलं–लीलासहितं यथा स्यात् तथा, वलितया–वक्रतामापादितया, भ्रूलतया–नेत्रोपरितनरोमराजिलतया, लक्षिता–प्रतीता, आज्ञा–तद्विस्तारणादेशो यया तादृश्या, **तया** चामरग्राहिण्या, **तत्क्षणमेव** तत्काल एव, **पुरस्तात्** अग्रे, **विस्तारिते** प्रस्तारिते, **तत्र** चित्रपटे, **निहितदृष्टिः** निवेशितदृष्टि सन् , **अत्युत्कृष्टरूपाम्** अत्यन्तोत्कृष्टसौन्दर्याम् , **रूपिणीं** रूपवतीं, **भगवतः** प्रभुत्वशालिन , **मन्मथस्य** कामदेवस्य, **जयघोषणामिव** जयध्वनिमिवेत्युत्प्रेक्षा, **उदारवेषसविशेषचारुगात्रीम्** उदारवेषेण–उत्कृष्टवेषेण, सविशेषचारु–निरतिशयसुन्दरं, गात्रं–शरीरं यस्यास्तादृशीम् , **अचिरप्राप्तयौवनां** प्राप्ताभिनवतारुण्या, **कन्यकारूपधारिणीं** कुमारिकाकारवतीम् , एकां, **चित्रपुत्रिकां** चित्रितपुत्रीं, **ददर्श** दृष्टवान् । **च** पुन **अदृष्टपूर्वाकृतिविशेषदर्शनदूरविकसत्तारया** अदृष्टपूर्वस्य–पूर्वमनवलोकितस्य, आकृतिविशेषस्य, दर्शनेन, दूरं विकसन्ती–प्रसरन्ती, तारका–कनीनिका यस्या तादृश्या, **दृशा**

शरीरावयवसमुदायचारुतामतिचिरम् । अनुपरतकौतुकश्च मुहुः केशपाशे, मुहुर्मुखशशिनि, मुहुरधरपल्लवे, मुहुरक्षिपात्रयोः, मुहुः कण्ठकन्दले, मुहुः स्तनमण्डले, मुहुर्मध्यभागे, मुहुर्नाभिचक्राभोगे, मुहुर्जघनभारे, मुहुरूरुस्तम्भयोः, मुहुश्चरणसारसयोः, कृतारोहावरोहया दृष्ट्या तां व्यभावयम् [अ] । अनुरागभावितमनाश्च परिहृत्य किञ्चित् तदाकारदर्शनोत्सुकचेतसः समरकेतोः कमलगुप्तप्रमुखानां च प्रधानराजपुत्राणामदर्शयम् । अपृच्छच्च तां प्रसादप्रहितदृष्टिर्द्वारपालिकाम्—'पत्रागौले ! कुतः समासादितमिदमसम्भाव्यदर्शनमत्र त्रिभुवनलोके चित्रम्' इति । अब्रवीच्च सा—'कुमार ! विज्ञापयामि, श्रूयताम्, यतः प्राप्तमिदम् । इदानीमेव द्वारदेशमशून्यं विधाय कौतुकाकृष्टा त्रयुपवनलक्ष्मीमितो गतास्मि, सविस्मयप्रहितचक्षुषा च तत्र इतः प्रसर्पन्त्या मया सरित्तटासन्नवरुणतरुखण्डमध्यवर्तिन्यतिमुक्तकलतामण्डपे तत्क्षणानीतसलिलार्द्रनलिनीपलाशकल्पित तल्पमधिशयानो मनसिजस्य इवातिशयवतीमामीक्षाननयनाभिरामविवेदनां विनोदयितुमायात एको दर्शनीयाकृतिः पञ्चदशवर्षदेशीयो वैदेशिकः पथिकदारको दृष्टः [आ] । पृष्टश्च देवात्समस्थितोऽस्मानया

मेव त्रिभुवनातिशायिनीं लोकत्रयोत्तमाम्, अस्याः चित्रपुत्रिकायाः शरीरावयवसमुदायचारुतां शरीरसमस्तसौन्दर्यम् अतिचिरम् अतिदीर्घकालं विमर्शं समास्वेषयाम्बभार । स पुनः अनुपरतकौतुकः अनिवृत्तकौतुकः सन् केशपाशे कचविन्यासविशेषे मुहुः अनेकवारम् पुनः मुखशशिनि मुखचन्द्रे मुहुः पुनः अधरपल्लवे ओष्ठपल्लवे मुहुः पुनः अक्षिपात्रयोः नेत्रपुटयोः मुहुः पुनः कण्ठकन्दले कण्ठनाले मुहुः पुनः स्तनमण्डले वर्तुलस्तने मुहुः पुनः मध्यभागे कटिप्रदेशे मुहुः पुनः नाभिचक्राभोगे नाभिमण्डलविस्तारे, मुहुः पुनः जघनभारे कटेः पुरोवर्तिमण्डले मुहुः पुनः ऊरुस्तम्भयोः जानूपरिभागस्तम्भयोः मुहुः पुनः चरणसारसयोः चरणकमलयोः मुहुः कृतारोहावरोहया कृतः आरोहः—उत्क्षेपणम् अवरोहः—अपक्षेपणं च यस्यास्तया दृष्ट्या नेत्रेण तां चित्रपुत्रिकां व्यभावयत् विभावितवान् [अ] ।

स पुनः अनुरागभावितमनाः प्रीत्याकृष्टहृदयः किञ्चित् ईषत् परिहृत्य परावृत्य तदाकारदर्शनोत्सुकचेतसः तस्याः—पुत्रिकायाः आकारदर्शने उत्सुकम्—उत्कण्ठितं चेतः—हृदयं यस्य तादृशस्य समरकेतोः तदाख्यस्य कुमारस्य च पुनः कमलगुप्तप्रमुखानां कमलगुप्तादीनां प्रधानराजपुत्राणां मुख्यराजकुमाराणाम् अदर्शयत् दृष्टिगोचरतां प्रापितवान् । स पुनः प्रसादप्रहितदृष्टिः प्रीतिप्रेरितदृष्टिः तां पूर्वोक्तां द्वारपालिकां प्रतीहारीम् अपृच्छत् पृष्टवान् किमित्याह—पत्रागौले ! हे सखिके ! त्रिभुवनलोकात् सर्वलोकात् अन्यत्र अन्यस्मिन् लोके असम्भाव्यदर्शनम् असम्भाव्यम्—सम्भावयितुमशक्यं दर्शनं यस्य तादृशम् इदं चित्रं कुतः कस्मात् समासादितं सम्प्राप्तम् । स पुनः सा द्वारपालिका अब्रवीत् उक्तवती किमित्याह—कुमार ! युवराज ! विज्ञापयामि निवेदयामि श्रूयतां आकर्ण्यताम् यतः यस्मात् इदं चित्रं प्राप्तं लब्धम् । इदानीमेव अधुनैव द्वारदेशं द्वारस्थानम् अशून्यं सप्रतिनिधिसमाश्रितं विधाय कृत्वा कौतुकाकृष्टा आश्चर्याकृष्टा सती इतः अस्मात् स्थानात् उद्यानलक्ष्मीं क्रीडाप्रमदवनशोभाम् [illegible] गता अस्मि, सा पुनः सविस्मयप्रहितचक्षुषा साश्चर्यप्रेरितनेत्रा तत्र इतः अत्र तत्र प्रसर्पन्त्या भ्राम्यन्त्या मया सरित्तटासन्नवरुणतरुखण्डमध्यवर्तिनि सरित्तटस्य—नदीतटस्य आसन्नः निकटस्थः वरुणतरुखण्ड—वरुणतरुसमूहः तन्मध्यवर्तिनि अतिमुक्तकलतामण्डपे मुख्यम् [illegible] [illegible] [illegible] लतायाः—माधवीलतायाः मण्डपे तत्क्षणानीतसलिलार्द्रनलिनीपलाशकल्पित [illegible] तल्पं शय्याम् अधिशयानः स्वपन् अतिशयवतीमाम् [illegible] ईक्षाननयनाभिरामविवेदनाम् [illegible] [illegible] [illegible] विनोदयितुम् [illegible] आयातः आगतः मनसिजस्य इव कामस्य [illegible] एकः दर्शनीयाकृतिः [illegible] पञ्चदशवर्षदेशीयः [illegible] वैदेशिकः विदेशागतः पथिकदारकः पथिकबालकः

समुपविश्य द्वारि दर्शितादरेण—'सुन्दरि! क एषः? कस्यात्मजः? किमभिधानश्च राजपुत्रः? यस्य विधृतातिरुचिरवेषोऽयमितस्ततः संचरति वाह्योऽप्यनुचरवर्गः' इति। निशम्य चेदं नूनमद्यैवायमन्यदेशादागतोऽन्यथा नैवं यदृच्छया पृच्छतीति चिन्तयन्त्या मया प्राञ्जलमेवोदितम्—'भ्रातः! शृणु, निवेदयामि, एष निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसंपदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा राजलक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डस्त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिरखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसंपद्भिर्द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभिरनुदिवसमपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूपो रूपतुलितनलकूबरश्चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेरैक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य त्रैलोक्यनाथेन भगवता पाकशासनेनाप्यनेकशस्त्रिदशसंसदि श्लाघितमहिम्नो महाराजमेघवाहनस्य निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्ध एकसूनुर्नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा हरिवाहनो नाम कुमारः क्रीडार्थमिदमुद्यानमागतः

टिप्पनकम्—धनदपुत्र -नलकुबर [इ]।

दृष्ट [आ]। **च** पुन, **अन्तिकोद्देशम्** निकटोर्ध्वदेशम्, आगता अहम्, **द्वारि** तन्मण्डपद्वारदेशे, **समुपविश्य** सम्यगुपविश्य, **दर्शितादरेण** प्रकटितादरेण, **तेन** बालकेन, अह **पृष्टा** अनुपदवक्ष्यमाणजिज्ञासा ज्ञापिता, किमित्याह— **सुन्दरि!** मनोहरे!, **एषः** अय, **कः**? कस्य आत्मज?, **च** पुन **किमभिधानः**? किंनामा?, **राजपुत्रः** नृपकुमार, **यस्य** यत्सम्बन्धी, **विधृतातिरुचिरवेषः** गृहीतपरमोज्ज्वलवेष, अय **वाह्योऽपि** किमुताभ्यन्तरिक, **अनुचरवर्गः** किङ्करगण, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **सञ्चरति** विचरति, इति। **च** पुन, **इदं** तद्वाक्यमेतत्, **निशम्य** श्रुत्वा, **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **अयं** बालक, **नूनम्** अवश्यम्, **अन्यदेशात्** विदेशात्, आगत, **अन्यथा** एतद्देशीयत्वे, **यदृच्छया** यथेच्छम्, एव न **पृच्छति** पृच्छेत्, **इति** इत्थ, **चिन्तयन्त्या** विमृशन्त्या, मया, **प्राञ्जलमेव** सरलमेव, स्पष्टमेवेति यावत्, **उदितम्** उक्तम्। किमित्याह-भ्रात! **शृणु** स्वप्रश्नोत्तरं श्रवणगोचरीकुरु, **निवेदयामि** विज्ञापयामि, **एषः** अय, **निःशेषभारतवर्षविख्यातगुणसम्पदखिलभूपालवृन्दवन्दितपादारविन्दयुगलः** नि शेषे-समस्ते, भारतवर्षे, विख्याता-प्रसिद्धा, गुणसमृद्धिर्येषा तादृशानाम्, अखिलभूपालाना-समस्तनृपाणां, वृन्देन-गणेन, वन्दितम्-अभिवादितं स्तुतं वा, पादारविन्दयुगल-चरणकमलयुगल यस्य तादृश, पुन **सकलविपक्षराजराजयक्ष्मा** सकलाना-सर्वेषा, विपक्षाणा-शत्रुभूताना, राज्ञा, क्षये राजयक्ष्मा-तदाख्यरोगराज, पुन **लक्ष्मीनिवासजङ्गमकमलखण्डः** लक्ष्म्या, निवास-निवासास्पदभूत, जङ्गम-गमनशील, कमलखण्ड-कमलकाननरूप, पुन **द्वीपान्तरमहाराजकन्यकाभिः** अन्यद्वीपवासिमहानृपकुमारिकाभि, **अनुदिवसं** प्रतिदिनम्, **अपहार्यमाणचित्रफलकारोपितविद्धरूपः** अपहार्यमाणं-क्रियमाणापहरण, चित्रफलकारोपित-चित्रपट्टिकानिहित, विद्ध चित्रित, रूपम्-आकृतिर्यस्य तादृश, कीदृशीभि? **त्यागतृप्ताप्तचारणपरम्पराप्रवृत्तिजनिततीव्रमन्मथोन्मदाभिः** त्यागेन-दानेन, तृप्ताना-तुष्टानाम्, आप्तचारणपरम्पराणा-विश्वस्तबन्दिगणाना, प्रवृत्त्या-वार्तया, जनित, तीव्र-उत्कट, मन्मथोन्माद-कामविकारो यासा ताभिः, पुन **अखिलदिङ्मुखख्यातरूपसौभाग्यसम्पद्भिः** अशेषदिगन्तविश्रुतरूपलावण्यसम्पत्तिकाभि, पुन **रूपतुलितनलकूबरः** रूपेण कान्त्या, तुलित-उपमित, नलकूबर-कुबेरात्मजो येन त दृश, पुन **चतुरम्बुराशिवेलावनावच्छिन्नभूमण्डलपतेः** चतुर्णाम् अम्बुराशीनां-समुद्राणा, या वेला-तटा, तद्वर्तिवनै, अवच्छिन्नस्य-परिच्छिन्नस्य, भूमण्डलस्य, पत्यु, पुन **ऐक्ष्वाकक्षोणिपालकुलतिलकस्य** इक्ष्वाकुकुलोत्पन्नभूपतिगणश्रेष्ठस्य, **त्रैलोक्यनाथेन** त्रिभुवनस्वामिना, **भगवता** ऐश्वर्यशालिना, **पाकशासनेनापि** इन्द्रेणापि, **अनेकशः** बहुश, **त्रिदशसंसदि** देवसभायां, **श्लाघितमहिम्नः** प्रशंसितमहत्त्वास्य, **महाराजमेघवाहनस्य** मेघवाहनाख्यमहानृपते, **निजशिरश्छेदसाहसप्रसादितराजलक्ष्मीवरप्रदानलब्धः** स्वमस्तककर्तनसाहसप्रीणित राजलक्ष्मीकर्तृकवरप्रदानप्राप्त, **एकसूनुः** एकमात्रपुत्र, पुन **नृत्यगीतचित्रादिकलाशास्त्रपारदृश्वा** नृत्यादिकलाना यानि शास्त्राणि-आगमा, तेषां पारदृश्वा पार गत, **हरिवाहनो नाम** हरिवाहनाख्य, **कुमारः** युवराज, **क्रीडार्थं** क्रीडानिमि-

मपि च ग्राम्यनागरकथान्तरालेन चिरलोपलक्ष्यमाणसर्वाङ्गशुभलक्षणस्य कुसुमायुधवेषस्य मनः कस्यचिदमनस्केन परिगत चूतमण्डन उत्सवमप्युपास्व [१]। प्रस्तुतविविधचित्रकथाविनोदे चैनमागत्यागत्य नागरिकवासिनो वैदेशिकाश्च लोकाः कलासु शास्त्रेषु शिल्पेषु च प्रकाशयितुमात्मनो विचक्षणतामनुरूपम् पश्यन्ति। यदि च कौतुकं प्रयोजनं च दर्शनेन तवास्यमपि सञ्जातो भव, अनुभव भूयसः कालादपि फलं जन्मफलम्। अद्यैव गत्वा दृश्यानि सुधाम्पत्त्योऽन्तरवलोकनाधिकारनियुक्तं महाभागम्।' इत्युक्तं मया प्रीतिविकसितेक्षणः स क्षणं ध्यात्वा गदितवान्—'स्वामिनि! किमप्यानन्दितोऽहममुना त्वदालापेन, यदि यथावेदितस्तथैवासौ कुमारः, तन्मे प्रयतनं क्षीयेत, अस्ति च महत् प्रयोजनमस्य दर्शनेन, यथा च मम तथाऽस्यापि मद्दर्शनेन, केवलमिदं गृह—गृहाण चित्रपटमेनम्, अत्र सप्रयत्नेन भूत्वा लिखितमेकं मया दिव्यकुमारिकारूपमनुरूपपरिवारपरिकरम्, दर्शय कुरु कलाकौशलज्ञस्य कौतूहलम्, अहमपि त्वामनुयास्य एव।' इत्यभिदधानः सन्निधानस्थापितायाः प्रत्यग्रपीनस्तनप्रसेविकायाः सयत्नमाकृष्य चित्रपटमेनमुपनीतवान् [२]।'

टिप्पनकम्—प्रसेविकायाः भस्त्रिकायाः [१]।

तत्र [illegible] उद्यान [illegible] नागरकथाजन्तरालेन [illegible] चिरलोपलक्ष्य मानसर्वाङ्गशुभलक्षणस्य [illegible] कुसुमायुधवेषमनः [illegible] सविध एव [illegible] कस्यचि [illegible] मनस्केन [illegible] चूतमण्डन [illegible] परिगत [illegible] उत्सवम् [illegible] अप्युपास्व [illegible] [१]। च पुनः नागरनिवासिनः [illegible] च पुनः वैदेशिकाः [illegible] लोकाः [illegible] प्रस्तुतविविधचित्रकथाविनोदे [illegible] विविधकथाभिः [illegible] प्रीतिर्येन [illegible] एनम् [illegible] आगत्य आगत्य [illegible] कलासु [illegible], शास्त्रेषु [illegible], च पुनः शिल्पेषु [illegible] आत्मनः [illegible] विचक्षणताम् [illegible] प्रकाशयितुम् [illegible] अनुरूपम् [illegible] पश्यन्ति [illegible]। यदि कौतुकं [illegible] च पुनः [illegible] प्रयोजनम् [illegible] भूयसः [illegible] अपि [illegible] जन्मफलम् अनुभव [illegible] महाभाग [illegible] प्रीतिविकसितेक्षणः [illegible] गदितवान् [illegible] स्वामिनि! [illegible] अमुना [illegible] त्वदालापेन [illegible] यदि यथा [illegible] वेदिता [illegible], तथैव [illegible] असौ कुमारः [illegible] तत् [illegible] प्रयतनं [illegible] महत् [illegible] अस्ति च पुनः यथा [illegible] मम [illegible] दर्शनेन [illegible] अस्यापि [illegible] इदं मम [illegible] चित्रपटम् [illegible] गृहाण [illegible] अत्र [illegible] सप्रयत्नेन [illegible] भूत्वा मया [illegible] अनुरूपपरिवारपरिकरम् [illegible] दिव्यकुमारिका [illegible] कलाकौशलज्ञस्य [illegible] अनुयास्य एव [illegible] अभिदधानः [illegible] सन्निधानस्थापितायाः [illegible] प्रत्यग्र [illegible] आकृष्य [illegible] एनम् [illegible] [२]।

इति निवेदयन्त्यामेव तस्यां स पथिकदारकः पार्थिवसुतस्य दर्शनपथमाययौ। आजगाम चाभिमुखमस्खलितया गत्या स्वभावपाटलं चरणयुगलमङ्गलतासङ्गवेल्लिताभिर्मार्गवल्लिभिर्निजपल्लवकान्तिलोपाशङ्कयेव कुसुमरजसा धूसरीकृतमुद्वहन्, गूढजानुपर्वणा वृत्तानुपूर्वेण प्रेङ्खता पादक्षेपेषु सविलासमूरुदण्डयुगलेन चलितवालरम्भास्तम्भमिव तमुद्यानदेशमादर्शयन्, ज्वलदनेकपद्मरागशकलया तानवप्रकर्षादतिकष्टदृश्यमुदरदेशमाविष्कर्तुमुपसंगृहीतप्रचुरदीपयेव तपनीयपट्टिकया गाढावनद्धशुकहरितपट्टांशुकनिवसनः, शुष्कचन्दनाङ्गरागसंदेहदायिना हारच्छविपटलेन छुरितोरःकपाटः, स्खलद्विश्रृङ्खलप्रकोष्ठहाटकवलयवाचालस्य पाणियुगलस्य विलसन्तीभिरुभयतः सलिलधाराधवलाभिर्नखमयूखसंततिभिरापूरयन्नासन्नतरुलतालवालानि [उ], नीलपीतपाटलैरुल्लसद्भिरङ्गुलीयकरत्नरागैरनुरागवृद्धये राजसूनोरपरमिव चित्रकर्मनर्मनिर्माणमम्बरे कुर्वाणः, सूक्ष्मविमलेन पाटलाकुसुमपाटलकान्तिना शरत्कालदिवस इव वालातपेन दूरमाहितच्छायावृद्धिर्धृतनेत्रकूर्पासकेन, श्रवणपाशप्रणयिनो-

---

टिप्पनकम्—आलवाल-स्थानकम् [उ]।

इति इत्थं, **तस्यां** द्वारपाल्या, **निवेदयन्त्यां** विज्ञापयन्त्यामेव सत्या, स **पथिकदारकः** पथिकबालकः, **पार्थिवसुतस्य** युवराजस्य, **दर्शनपथं** दृष्टिमार्गम्, **आययौ** आगतवान्। **च** पुन **अङ्गलतासङ्गवेल्लिताभिः** अङ्गलतासङ्गेन–अङ्गरूपलतासम्पर्केण, वेल्लिताभि –उद्धूताभिः, मार्गवल्लिभि –मार्गवर्तिलताभि, **निजपल्लवकान्तिलोपाशङ्कयेव** निजाया –स्वकीयाया, पल्लवकान्ते -पल्लवतुल्यद्युते, लोपस्य–विध्वंसनस्य, आशङ्कयेव–सन्देहेनेव, **कुसुमरजसा** पुष्पपरागेण, **धूसरीकृतं** किञ्चित्पीतश्वेतीकृतं, **चरणयुगलं** पादद्वयम्, **उद्वहन्** धारयन्, **अस्खलितया** अप्रतिहतया, गत्या, **अभिमुख** समक्षम्, **आजगाम** आगत, कीदृश ? **गूढजानुपर्वणा** आवृतजानूरुसन्धिस्थानेन, पुन **वृत्तानुपूर्वेण** वृत्तं–वर्तुलम्, अनुपूर्वम्-उत्तरोत्तरं यस्मिंस्तादृशेन, पुन **पादक्षेपेषु** चरणोत्क्षेपणेषु सत्सु, **सविलासं** सविभ्रम, **प्रेङ्खता** प्रचलता, **ऊरुदण्डयुगलेन** जानूपरिभागरूपस्तम्भद्वयेन, **चलितवालरम्भास्तम्भमिव** चलिता –चलितुमारब्धाः, वालरम्भास्तम्भा –बालकदलीदण्डा यस्मिंस्तादृशमिव, **उद्यानदेशं** क्रीडाकाननप्रदेशम्, **आदर्शयन्** प्रत्याययन्, पुनः **ज्वलदनेकपद्मरागशकलया** दीप्यमानानेकरक्तमणिखण्डविशिष्टया, अत एव **तानवप्रकर्षात्** कार्श्यातिशयात्, **अतिकष्टदृश्यम्** अतिक्लेशेन द्रष्टु शक्यम्, **उदरदेशम्** उदरभागम्, **आविष्कर्तुं** प्रकाशयितुम्, **उपसंगृहीतप्रचुरदीपयेव** उपसगृहीता –राशीकृता, प्रचुरा –अधिका दीपा यस्या तादृश्येवेत्युत्प्रेक्षा, **तपनीयपट्टिकया** सुवर्णपट्टिकया, **गाढावनद्धशुकहरितपट्टांशुकनिवसनः** गाढं–सान्द्रम्, अवनद्ध–नियन्त्रितं, शुकहरितं–शुकजातीयपक्षिवत् हरितवर्णं, पट्टांशुकं–कौशेयश्लक्ष्णवस्त्रमेव, निवसनम्–आच्छादन यस्य तादृश, पुन **शुष्कचन्दनाङ्गरागसन्देहदायिना** शुष्कस्य चन्दनरूपस्य, अङ्गरागस्य–अङ्गलेपनद्रवस्य, संशयोत्पादिना, **हारच्छविपटलेन** मालाद्युतिसन्दोहेन, **छुरितोरःकपाटः** छुरित –व्याप्त, उर –वक्ष स्थलरूप, कपाटो यस्य तादृश, पुनः **स्खलद्विशृङ्खलप्रकोष्ठहाटकवलयवाचालस्य** स्खलद्भ्या–निपतद्भ्यां विशृङ्खलाभ्या–विघटिताभ्यां, प्रकोष्ठहाटकवलयाभ्यां–मणिबन्धवर्तिसुवर्णकङ्कणाभ्या, वाचालस्य–शब्दायमानस्य, **पाणियुगलस्य** हस्तद्वयस्य, **उभयतः** भागद्वये, **विलसन्तीभिः** स्फुरन्तीभि, **सलिलधाराधवलाभिः** जलधाराशुभ्राभि, **नखमयूखसन्ततिभिः** नखकिरणगणै, **आसन्नतरुलतालवालानि** निकटवृक्षलताधस्तनजलधारदेशान्, **आपूरयन्** परिपूरयन् [उ], पुन **राजसूनोः** प्रकृतयुवराजस्य, **अनुरागवृद्धये** प्रीतिवर्धनाय, **नीलपीतपाटलैः** नीलपीतश्वेतरक्तवर्णै, **उल्लसद्भिः** उल्लासमानै, **अङ्गुलीयकरत्नरागैः** अङ्गुल्यलङ्करणरत्नद्युतिभि, **अम्बरे** आकाशे, **अपरम्** अन्यत्, **चित्रकर्मनर्मनिर्माणमिव** चित्रणात्मकक्रीडानिर्माणमिव, **कुर्वाणः** विदधान, पुन **सूक्ष्मविमलेन** सूक्ष्मस्वच्छेन, **पाटलाकुसुमपाटलकान्तिना** पाटलाया तदाख्यलताविशेषस्य, यत् कुसुमं–पुष्प, तस्येव पाटला–श्वेतरक्ता कान्तिर्यस्य तादृशेन, **धृतनेत्रकूर्पासकेन** गृहीतनेत्रावरणेन, **शरत्कालदिवसे** शरदृतुदिने, **वालातपेनेव** अपरिणतातपेनेव, **दूरं** दूरपर्यन्तम्, **आहितच्छायावृद्धिः** आहिता–जनिता, छायाया –अनातपस्य, वृद्धि –विस्तारो येन तादृश,

रिन्द्रनीलकर्णाभरणयोरधोमुखप्रपातिभिर्मयूखप्ररोहैः पक्ष्मलितपर्यन्ततया समुपजातश्मश्रुरेखोद्भेदमिव वदनमुद्वहन्, ललाटपट्टस्योपरि सन्निविष्टाष्टमीचन्द्रशकलस्य मुखसरोजस्य म्लानिशङ्कया बालदिनकरेणेव संयोजितमातपमण्डलैकदेशमिव [illegible]ताम्बूलोपयोगबहलरागमधरपल्लवं दधानः, धीरदृष्टिविक्षेपक्षोभिताभिमुखतेजस्विराजहंसमण्डलः, शशिबिम्बदर्शनेऽपि मुकुलितान्युपहसन्निवापाङ्गनिर्गतेन क्षीरशुचिना चक्षुषः प्रभापटलेन मार्गवापिकापुण्डरीकवनानि, पर्याप्तकोष्णीषपिहिता सद्भावपर्णतया कुञ्चितानुमितपरिमलालीनषट्पदकुलेन विच्छिन्नमालाभारिणा केशभारेण भ्राजमानः [ऊ], यौवनोपचितसर्वावयवेन प्रांशुना पिशङ्गनेपथ्येन सावष्टम्भपदनिक्षेपपिशुनितान्तःपौरुषावलेपेन मधुपवेत्रकरणिकमरकोडनिहितकतिपयताम्बूलवीटकसनाथो दक्षिणेतरांसस्रंसिनीमजस्रमुभयपक्षदोलनचलाचलामुत्तरकर्पटप्रसेविकामनतिलम्बां बिभ्रता सह

टिप्पनकम्—धीरदृष्टिविक्षेपक्षोभिताभिमुखतेजस्विराजहंसमण्डलः एकत्र स्थिरनेत्रप्रेरणादालोक्य सम्मुखस्तेजोरूपप्रमाणसंघातः अन्यत्र क्षोभिताभिमुखस्त्राविस्थः । उष्णीषः—शिरोवेष्टनम् [ऊ] ।

पुनः अवश्यपाशप्रणयिनोः शोभनकर्णवेष्टिनोः इन्द्रनीलकरआभरणयोः नीलमणिमयकर्णाभरणयोः अधोमुख पातिभिः अधोमुखप्रसर्पिभिः मयूखप्ररोहैः किरणाङ्कुरैः पक्ष्मलितपर्यन्ततया आताम्रान्ततया समुपजातश्मश्रुरेखोद्भेदमिव समुपजातः—समुत्पन्नः श्मश्रुरेखायाः—दाढिकाकरोमराज्याः उद्भेद—उद्गमो यस्मिंस्तादृशमिव वदनं मुखम् उद्वहन् धारयन्; पुनः ललाटपट्टस्थलात् पट्टिकास्वरूपललाटात् उपरि ऊर्ध्वभागे सन्निविष्टाष्टमीचन्द्रशकलस्य सन्निविष्टः—सुस्थितः अष्टमीचन्द्रस्य शकलः खण्डो यस्य तादृशस्य मुखसरोजस्य मुखारविन्दस्य म्लानिशङ्कया म्लानिसंशयेन बालदिनकरेण बालसूर्येण संयोजित सन्निवेशितम्, आतपमण्डलैकदेशमिव आतपमण्डलस्य—सविम्बस्य एकदेशमिव—एकखण्डमिव [illegible]ताम्बूलोपयोगबहलरागम् अतिबहलस्य—समस्तस्य ताम्बूलस्य—खेदहरणनामकचर्वणद्रव्यस्य उपयोगेन—भक्षणेन बहु—उत्पादितः बहल—प्रचुरः रागः रक्तता यस्मिंस्तादृशम्, अधरपल्लवम् ओष्ठरूपपल्लवं दधानः धारयन्; पुनः धीरदृष्टिविक्षेपक्षोभिताभिमुखतेजस्विराजहंसमण्डलः धीरदृष्टिविक्षेपेण—स्थिरनयनप्रेरणया क्षोभितं—त्रासमापादितम् अभिमुखतेजस्विनाम्—अभिमुखं तेजः—प्रभावः पराक्रमः कान्तिर्येषां तादृशानां राजहंसानां प्रधाननृपाणां मण्डलं—समूहो येन तादृशः पक्षे धीरदृष्टिविक्षेपेण क्षोभितम् अभिमुखानाम् तेजस्विनाः—प्रकाशशालिनोः राजहंसयोः—चन्द्रसूर्ययोः मण्डलं—वर्तुलं बिम्बं येन तादृशः । पुनः शशिबिम्बदर्शनेऽपि चन्द्रबिम्बदर्शनेऽपि मुकुलितानि सङ्कुचितानि मार्गवापिकापुण्डरीकवनानि मार्गवर्तिदीर्घिकासितकमलवनानि अपाङ्गनिर्गतेन नेत्रप्रान्तनिःसृतेन क्षीरशुचिना दुग्धधवलेन चक्षुषः नेत्रस्य प्रभापटलेन कान्तिपुञ्जेन उपहसन्निव परिहसन्निव, पुनः पर्याप्तकोष्णीषपिहिता पर्याप्तकं—पर्याप्तमुष्णीषं उष्णीषं—शिरोवेष्टनं यस्मिंस्तादृशेन उद्भावपततया उपानवर्णतया कुञ्चितानुमितपरिमलालीनषट्पदकुलेन कुञ्चितेन—गुम्फितेन अनुमितम्—अनुमानविषयीकृतं परिमलालीनं—परिमलेन उत्कटसौरभेण आलीनम्—अन्तर्हितं षट्पदकुलं—भ्रमरवृन्दं यस्मिंस्तादृशेन विच्छिन्नमालाभारिणा विच्छिन्नमालाम्—अशोककुसुममालां या माला तद्धारिणा केशभारेण कचपुञ्जेन भ्राजमानः शोभमानः [ऊ]; पुनः यौवनोपचितसर्वावयवेन यौवनेन—तारुण्येन उपचिताः—पूर्णाः सर्वे अवयवानि अङ्गानि यस्य तादृशेन प्रांशुना उन्नतेन पिशङ्गनेपथ्येन उज्ज्वलवेषेण सावष्टम्भपदनिक्षेपपिशुनितान्तःपौरुषावलेपेन सावष्टम्भेन—सदर्पपूर्वकं पदनिक्षेपेण—पादन्यासेन पिशुनितः—सूचितः अन्तःपौरुषस्य—आभ्यन्तरिकपराक्रमस्य अवलेपः—गर्वो येन तादृशेन मधुपवेत्रकरणिकमरकोडनिहितकतिपयताम्बूलवीटकसनाथो मधुपो—अभिवक्षः वेत्रकरणिकमरकोडः—वेत्रमयपात्रविशेषस्य क्रोड—मध्य निहिते स्थापिते कतिपयताम्बूलवीटके—कतिपयताम्बूलपुटैः सनाथा—समन्विता दक्षिणेतरांसस्रंसिनीं वामस्कन्धावलम्बिनीम् अजस्रमुभयपक्षदोलनचलाचलाम् अनवरतपक्षद्वयचालनाच्चञ्चलां चलाचलाम् अनतिलम्बाम् अनतिदीर्घाम् उत्तरकर्पटप्रसेविकाम् उत्तमवस्त्रमयपेटिकाम् बिभ्रता धारयता [illegible]-

धेनुकामात्रशस्त्रपरिग्रहेण पुरुषेणानुगम्यमानः, कृतोपसर्पणश्च द्वारभूमावुत्थाय सत्वरमाकारितः प्रतीहार्या प्रविश्य सरभसमभिमुखप्रहितसप्रसाददृष्टेः कुमारस्य प्रकटितादरः प्रणाममकरोत्। आकारसौन्दर्यातिशयदर्शनोपारूढप्रीतेश्च तस्य किञ्चिदुच्चोच्चारिताक्षरमेहीति कृतसंभाषणस्य समीपमुपससर्प [ऋ]।

निर्दिष्टसमुचितासनोपविष्टश्च दृष्ट्वा राजसूनोरधःकृतसकलसुरसिद्धविद्याधररूपमाधुर्यमङ्गसौन्दर्यमुपजातविस्मयः परममन्तःपरितोपमुदवहत्। अभिमुखप्रहितसस्पृहेक्षणेन च स्तिमितमवलोकितस्तेन कृतपुण्यमात्मानममन्यत [ॠ]।

स्थित्वा च कञ्चित् कालमुपरतवचाश्चित्रपटनिहितनिश्चलनयनमवनिपालतनयं विनयवामनशिराः शनैः पप्रच्छ—'कुमार! अस्ति किञ्चिद् दर्शनयोग्यमत्र चित्रपटे रूपम्?, उद्भूतरूपः कोऽपि दोपो वा नातिमात्रं प्रतिभाति?, अद्याप्यनुपजातपरिणतिश्चित्रविद्यायां शिक्षणीयोऽहमखिलकलाशास्त्रपारगेण महाभागेन' इति। हरिवाहनस्तु तं प्रत्युवाच—'बालक! किं शिक्ष्यते तव, स्रष्टा त्वमस्या जगति विद्यायाः, सुजनतेव स्वभावमधुरा जन्मान्तरशताभ्यासादुपागता तवैषा चित्रगतिः, विनीततायामिवास्यामल्पमेव ते यद्युपदेष्टा गुरुजनः,

---

मात्रशस्त्रपरिग्रहेण खड्गधेनुका–असिपुत्रिका, छुरिकेत्यर्थः, तन्मात्रं यत् शस्त्र–प्रहरणं, तदेव परिग्रहः–उपकरणं यस्य तादृशेन, पुरुषेण, **अनुगम्यमानः** अनुस्त्रियमाणः, **च** पुनः, **द्वारभूमौ** द्वारदेशे, **कृतोपसर्पणः** कृतागमनः, पुनः उत्थाय, **प्रतीहार्या** द्वारपालिकया, **सत्वरं** शीघ्रम्, **आकारितः** आहूतः, पुनः **सरभसं** सत्वरं, प्रविश्य, **प्रकटितादरः** प्रकाशितादरः सन्, **अभिमुखप्रहितसप्रसाददृष्टेः** अभिमुखं–सम्मुखे, प्रहिता–प्रेरिता, सप्रसादा–प्रसन्ना, दृष्टिर्येन तादृशस्य, **कुमारस्य** हरिवाहनस्य, **प्रणामं** नमस्कारम्, **अकरोत्** कृतवान्। **च** पुनः, **आकारसौन्दर्यातिशयदर्शनोपारूढप्रीतेः** आकारसौन्दर्यातिशयस्य–तत्स्वरूपशोभातिशयस्य, दर्शनेन, उपारूढा–उत्पन्ना, प्रीतिः–स्नेहो यस्य तादृशस्य, पुनः **किञ्चिदुच्चोच्चारिताक्षरं** किञ्चिदुच्चं–किञ्चित् तीव्रम्, उच्चारितम्–अभिव्यञ्जितम्, अक्षरं यस्मिंस्तादृशं यथा स्यात् तथा, **एहि** आगच्छ, इति **कृतसम्भाषणस्य** कृतालापस्य, **तस्य** कुमारस्य, **समीपं** निकटम्, **उपससर्प** उपजगाम [ऋ]।

च पुनः, **निर्दिष्टसमुचितासनोपविष्टः** दर्शितयोग्यासनोपविष्टः सन्, **अधःकृतसकलसुरसिद्धविद्याधररूपम्** अधः कृत–तिरस्कृतं, सकलानां–समस्तानां, सुराणां–देवानां, सिद्धानाम्–अणिमाद्यैश्वर्यशालिनां, विद्याधराणां–मन्त्रादिधारकाणां च, रूपं सौन्दर्यं येन तादृशं, **राजसूनोः** प्रकृतकुमारस्य, **अङ्गसौन्दर्यं** देहजाचारुता, **दृष्ट्वा** दृष्टिगोचरीकृत्य, **उपजातविस्मयः** उत्पन्नाश्चर्यः, **परममन्तःपरितोपम्** अत्यन्तमन्तः सन्तोषम्, **उदवहत्** प्राप्तवान्। **च** पुनः, **अभिमुखप्रहितसस्पृहेक्षणेन** अभिमुखं–सम्मुखे, प्रहितं–प्रेरितं, सस्पृहं–सानुरागम्, ईक्षणं–नयनं येन तादृशेन, **तेन** प्रकृतकुमारेण, **स्तिमितं** स्थिरं यथा स्यात् तथा, **अवलोकितः** दृष्टः सन्, **आत्मानं** स्वं, **कृतपुण्यं** पुण्यशालिनम्, **अमन्यत** प्रतीतवान् [ॠ]।

च पुनः, **कञ्चित् कालं** कियन्तं कालं, **स्थित्वा** वर्तित्वा, **उपरतवचाः** निवृत्तवचनः, **चित्रपटनिहितनिश्चलनयनं** चित्रपटनिवेशितस्थिरदृष्टिम्, **अवनिपालतनयं** नृपकुमारं, हरिवाहनमिति यावत्, **विनयवामनशिराः** विनयावनतमस्तकः सन्, **शनैः** मन्दं, **पप्रच्छ** पृष्टवान्, किमित्याह—'कुमार! **अत्र** अस्मिन्, चित्रपटे, **दर्शनयोग्यं** दर्शनीयं, **किञ्चित्** किमपि, रूपम्, **अस्ति** वर्तते, **वा** अथवा, **उद्भूतरूपः** प्रकटरूपः, कोऽपि **दोषः** चित्रणत्रुटिः, **अतिमात्रम्** अत्यन्तं, न **प्रतिभाति** प्रतीतिपथमवतरति, **अद्यापि** अधुनापि, **चित्रविद्यायां** चित्रणकलायाम्, **अनुपजातपरिणतिः** अप्ररूढपरिपाकः, अनिपुण इति यावत्, अहम्, **अखिलकलाशास्त्रपारगेण** समग्रशिल्पशास्त्रपारंगतेन, **महाभागेन** महानुभावेन, भवतेत्यर्थः, **शिक्षणीयः** शिक्षयितुं योग्यः, अस्मीति शेषः इति। हरिवाहनस्तु **तं** प्रकृतं बालकं, **प्रत्युवाच** प्रत्युक्तवान्, किमित्याह–बालक! तव किं **शिक्ष्यते** शिक्षयिष्यते, यतः **जगति** लोके, **अस्याः विद्यायाः** शिल्पविद्यायाः, **स्रष्टा** सृष्टिकर्ता, असीति शेषः, **सुजनतेव** सौजन्यमिव, **स्वभावमधुरा** प्रकृतिमनोहरा, **जन्मान्तरशताभ्यासात्** प्राग्भवीयतीव्राभ्यासात्, **उपागता** प्राप्ता, तव एषा **चित्रगतिः** चित्रकलाभिज्ञता। **विनीततायामिव** नम्रतायामिव,

यत्र इदमनेकचम्पकाशोकतिलकताळीतमालमालितकुड्मलमुखाम्भोजशोभिभिरम्भोजिनीवनैर्दिग्भित्ति बालिशैरपि व्यज्यमानमुचितेन क्रमेण परिणाहिनि क्षोणिधरशिखरपृष्ठे प्रतिष्ठापितमपारपरिसरं सरः । इमान्यति सुन्दराणि कदलीलतासदनानि पूगवनानि नागवल्लीपत्रमण्डपकवलकुट्टिमानि च तीरदेशेऽस्य दर्शितानि [लू]। असावत्र निर्मलवारुणि रत्नवालुकासैकते सञ्चरन्ती पादचारेण सहचरीवृन्दपरिवृता राजनीतिरिव यथोचित-मवस्थापितवर्णसमुदाया दिनकरप्रभेव प्रकाशितव्यक्तनिम्नोन्नतविभागा रत्नाङ्गमूर्तिरिव रुचिरावर्तनाभिः सम्यगभिलिखिता क्षितिसामन्तशिरसिकस्यापि रमणीचक्रस्य चक्रवर्तिकन्यका [लू] । एतानि चास्याः परिवार लोकेन प्रचलता पुरस्कृतस्थितानि त्रासाद् विहायसुड्डीयमानान्युड्डीनानि च साक्षात् सचेतनानीव प्रकाशितानि पक्षिमृगमिथुनानि । सेवाचाटुचतुरश्च निपुणमवस्थापितोऽयमस्याः स्थानस्थानेषु निकटवर्ती प्रवृत्तो निजनिज व्यापारेषु रुचिरवेषो वारयोषिज्जनः, तथाहि—असावुपरि धृतसितातपत्रा गगनमध्यारूढाहिमकरेव पौर्णमासी

टिप्पनकम्—राजनीतिरिवावस्थापितवर्णसमुदाया एकत्र व्यवस्थापितब्राह्मणादिवर्णा अन्यत्र रेखावलीकारितवर्णसमुदाया दिनकरप्रभेव प्रकाशितव्यक्तनिम्नोन्नतविभागा प्रकटितस्तनोदरप्रदेशा, समतं विशेषणम् [लू]।

यस्यां चित्रकलायां मयि हे तव उपदेष्टा शिक्षकः गुरुरयं स्यादिति शेषः तर्हि च अस्यमेव विस्मितेव तत्सादृश-मिति शेषः यत्र यस्मात् अनेकचम्पकाशोक-ताळी-तमालमालितम् अनेकेषाम्—बहूनां चम्पकादिवृक्षाणां पुष्पाद्रुमाणां माला-पङ्क्तिः तया व्याप्तम् अभिव्याप्तम्, पुनः उच्चालकनकाम्भोजशोभिभिः उच्चत्वसुवर्णकमलशोभिभिः अम्भोजिनीवनैः कमलिनीवनैः दिव्यं मनोहरम् इति सरः बालिशैरपि मूर्खैरपि व्यज्यमानं स्फुटं प्रतीयमानम्, पुनः उचितेन योग्येन क्रमेण परिपाट्या परिणाहिनि विशालेऽपि क्षोणिधरशिखरपृष्ठे पर्वतशिखरोपरि प्रतिष्ठापितं सन्निवेशितम् अपारपरिसरम् अनन्तप्रान्तप्रदेशम् इदं सरः तडागः । पुनः अतिसुन्दराणि अतिमनोहराणि इमानि प्रत्यक्षाणि कदलीलतासदनानि कदलीलतागृहाणि पुनः पूगवनानि क्रमुकवनानि च पुनः नागवल्ली-पत्रमण्डपकवलकुट्टिमानि नागवल्लीपत्राणां—ताम्बूलपत्राणां यै मण्डपाः—कुञ्जाः मण्डपाः—छन्नविशेषाः तेषां कुट्टि-मानि—बद्धभूमयः अस्य सरसः तीरदेशे तटप्रदेशे दर्शितानि चित्रितानि [लू]। पुनः निर्मलवारुणि स्वभावसुन्दरे अत्र अस्मिन् चित्रे रत्नवालुकासैकते रत्नसिकतामयप्रदेशे पादचारेण पादगत्या सञ्चरन्ती विचरन्ती पुनः सहचरीवृन्दपरिवृता सखीसमूहपरिवेष्टिता पुनः राजनीतिरिव राज्ञः नीतिः—प्रजापालनप्रकारः तेन यथोचितं यथायोग्यम् अवस्थापितवर्णसमुदाया अधिष्ठितब्राह्मणादिवर्णसमुदाया पक्षे सविशेषप्रकाशनवतिवर्णसमुदाया पुनः दिनकरप्रभेव सूर्यप्रभेव प्रकाशितव्यक्तनिम्नोन्नतविभागा प्रकाशितौ प्रकटितौ व्यक्तौ स्फुटौ निम्नोन्नत-विभागौ नीचोच्चस्थानौ यया पक्षे नीचोच्चप्रदेशौ यया तादृशी पुनः रत्नाङ्गमूर्तिरिव मकराङ्कतिरिव रुचिरावर्तनाभिः रुचिरा—मनोहरा आवर्तस्य जलभ्रमस्य आकारा नाभिः—शरीरावयवविशेषः पक्षे चक्रावयवविशेषश्च यस्याः तादृशी अखिलस्यापि समस्तस्यापि रमणीचक्रस्य सुन्दरीसमूहस्य शिरोभूषणभूता शिरोमणिभूता असौ चक्रवर्तिकन्यका सम्राड्भूपालस्येव कुमारीव सम्यक् सुष्ठु अभिलिखिता चित्रिता [लू]। च पुनः प्रचलता गच्छता अस्याः कन्यकायाः परिवारलोकेन परिवारजनेन पुरः अग्रे सत्कृतानि चकितानि त्रासात् भयात् विहायसि आकाशे उड्डीय मानानि उत्पतन्ति च पुनः उड्डीनानि पक्षिविहङ्गमस्थितानि एतानि पक्षिमृगमिथुनानि पक्षिमृगद्वन्द्वानि साक्षात् प्रत्यक्ष सचेतनानीव चैतन्यवन्तीव प्रकाशितानि दर्शितानि । च पुनः अस्याः कन्यकायाः सेवाचाटुचतुरः सेवायै चाटु प्रियोक्तिः तच्चतुरः—दक्षपुनः पुनः निकटवर्ती समीपस्थः निजनिजव्यापारेषु स्वस्वकार्येषु, प्रवृत्तः संलग्नः रुचिरवेषः उज्ज्वलवेषः अयं प्रत्यक्षभूतः वारयोषिज्जनः वेश्याजनः स्थानस्थानेषु तत्तत्स्थानेषु, निपुणं सूक्ष्मम् अवस्थापितः सन्निवेशितः । तथाहि एतदेवाह, यथा हि यत्र तथा तदनुसारम् उपरि तत्प्रदेशे,

रजनिः पृष्ठलग्ना प्रतिपदमिमामनुसरति, एषा सविभ्रमोल्लासितकनकदण्डा प्रावृडिव सतडिद्गुणा नूपुरध्वनिश्रवणधावितानुत्सारयति गतिमार्गरोधिनो राजहंसान्, इयमुत्क्षिप्तपाण्डुपत्त्रवीटका समुपसृत्य सत्वरा प्रसारिते तिर्यगुपनयति करतले ताम्बूलमस्याः [ए]। किं बहुना ? यद्यदवलोक्यते तत् तत् सर्वमपि रूपमस्य चित्रपटस्य चारुताप्रकर्षहेतुः । एक एव दोषो यदत्र पुरुषरूपमेकमपि न प्रकाशितम्, अनेन च मनागसमग्रशोभोऽयम्, तदधुनाऽप्यस्य शोभातिशयमाधातुं प्रेक्षकजनस्य च कौतुकातिरेकमुत्पादयितुमात्मनश्च सर्ववस्तुविषयं चित्रकर्मकौशलमाविष्कर्तुं युज्यन्ते कतिचिदस्या नरेन्द्रदुहितुः प्रकृतिसुन्दराणि पुरुषरूपाणि परिवारतां नेतुम् । अविरुद्धो हि कन्यकावस्थायामङ्गनाना मनुष्यसन्निधिः।' इति व्याहरति हरिवाहने स प्रतिव्याजहार—

कुमार! युक्तमादिष्टम्, युज्यते तस्य सर्वमेतद् यः सामान्यकन्यकायाश्चरितमालिखति, मया तु नेदं तथा, किन्तु कस्याश्चित् पुरुषविद्वेषिण्या यथादृष्टं रूपं विलासचेष्टितं च प्रकटितम्, इदं चेत्थमेव प्रकाश्यमानमुपपन्नं भवति नान्यथा । तेनापरिज्ञानमनवधानमनुचितज्ञतामनभ्यासं चात्र विषये न मे संभावयितुमर्हति माननार्हः, यदि पुनः कुतूहलं कुमारस्य पुरुषरूपनिर्माणविषयमपि नैपुण्यं द्रष्टुं ततस्तान्यपि दर्शयिष्यामि,

---

धृतसितातपत्रा गृहीतश्वेतच्छत्रा, **असौ** वेश्या, **पृष्ठलग्ना** पृष्ठभागं गता, **गगनमध्यारूढहिमकरा** गगनमध्ये-आकाशमध्ये, आरूढ-कृतारोहण, हिमकर-चन्द्रो यस्या तादृशी, **पौर्णमासीरजनिरिव** पूर्णिमारात्रिरिव **इमां** कन्यकां, **प्रतिपदं** प्रतिस्थानं, यद्वा प्रतिपादविक्षेपम्, **अनुसरति** अनुगच्छति, पुन **सविभ्रमोल्लासितकनकदण्डा** सविलासोत्थापितसुवर्णदण्डा, अत एव **सतडिद्गुणा** तडिद्गुणेन-विद्युद्दाम्ना, सहिता, **प्रावृडिव** वर्षाकाल इवेत्युत्प्रेक्षा, **एषा** इयं वेश्या, **नूपुरध्वनिश्रवणधावितान्** नूपुरध्वनिश्रवणेन-पादाभरणझणत्कारश्रवणेन, धावितान्-हसकूजितशङ्कया सत्वरमागतान्, **गतिमार्गरोधिनः** गमनमार्गावरोधकान्, **राजहंसान्** हंसविशेषान्, **उत्सारयति** अपनयति । **उत्क्षिप्तपाण्डुपत्त्रवीटका** उत्क्षिप्तम्-उद्धृत, पाण्डुना-पीतश्वेतवर्णाना, परिणतानामित्यर्थ, पत्त्राणा-ताम्बूलदलाना, बीटकसम्पुटो यया तादृशी, **इयं** वेश्या, **सत्वरा** त्वरासहिता, **समुपसृत्य** सम्यगुपगत्य, **प्रसारिते** विस्तारिते, **अस्याः** कन्यकाया, करतले, **तिर्यक्** कुटिल यथा स्यात् तथा, ताम्बूलम्, **उपनयति** समर्पयति [ए]। **किं बहुना ?** किमधिकेन?, यद् यद् **अवलोक्यते** दृश्यते, तत् तत् **सर्वमपि** समस्तमपि, **रूपम्** आकृति सौन्दर्यं वा, **अस्य** प्रत्यक्षस्य, चित्रपटस्य, **चारुताप्रकर्षहेतुः** सौन्दर्योत्कर्षकारणम्, अस्तीति शेष । **एक एव** अद्वितीय एव, **दोषः** वैगुण्य, यत्, **अत्र** अस्मिन् चित्रपटे, एकमपि **पुरुषरूपं** पुरुषाकृति, न **प्रकाशितं** चित्रितम् । **अनेन च** पुरुषस्वरूपाप्रकाशनेन च, **अयं** चित्रपट, **मनाक्** किञ्चित्, **असमग्रशोभः** असम्पूर्णशोभाक, अस्तीति शेष । **तत्** तस्मात्, अधुनापि, **अस्य** चित्रपटस्य, **शोभातिशयं** शोभाधिक्यम्, **आधातुं** जनयितुम्, **च** पुन, **प्रेक्षकजनस्य** दर्शकजनस्य, **कौतुकातिरेकम्** औत्सुक्यातिशयम्, उत्पादयितुम्, **च** पुन, **आत्मनः** स्वस्य, **चित्रकर्मकौशलं** चित्रणात्मककार्यनैपुण्यम्, **आविष्कर्तुं** प्रकटयितुम्, **अस्याः** चित्रिताया, **नरेन्द्रदुहितुः** चक्रवर्तिकन्यकाया, **परिवारतां** परिग्रहता, **नेतुम्** आपादयितु, **कतिचित्** कतिपयानि, **प्रकृतिसुन्दराणि** स्वभावतो मनोहराणि, **पुरुषरूपाणि** पुरुषाकृतय, **युज्यन्ते** चित्रयितुमुचिता वर्तन्ते । **हि** यत, **कन्यकावस्थायां** कौमारावस्थायाम्, **अङ्गनानां** स्त्रीणा, **मनुष्यसन्निधिः** पुरुषसन्निधि, **अविरुद्धः** अनौचित्यरहित, प्रत्युत उचित एवेत्यर्थ । **इति** इत्थ, हरिवाहने **व्याहरति** कथयति सति, **स** बालक, **प्रतिव्याजहार** प्रत्युक्तवान्, किमित्याह-**कुमार!** युवराज! **युक्तम्** उचितम्, **आदिष्टम्** आज्ञप्तम् । **एतत्** अनुपदोक्त, सर्वं, तस्य **युज्यते** चित्रयितुमुचितम्, य **सामान्यकन्यकायाः** साधारणकुमारिकाया, **चरितं** चरित्रम्, **आलिखति** चित्रयति, मया तु **इदं** प्रत्यक्षभूत, **तथा** तद्वत्, न आलिखितमिति शेष, किन्तु **पुरुषविद्वेषिण्याः** पुरुषस्पर्धिन्या कस्याश्चित्, **यथादृष्टं** दृष्टानतिवर्ति, **रूपम्** आकृति, **च** पुन, **विलासचेष्टितं** विलासचेष्टा, **प्रकटितं** चित्रितम्, **इदं च** एतत् तु, **इत्थमेव** अनेनैव प्रकारेण, **प्रकाश्यमानम्** आलिख्यमानम्, **उपपन्नं** युक्तं भवति, **अन्यथा** अन्यप्रकारेण न, **तेन** तस्मात् कारणात्, **माननार्हः** पूजार्ह, भवानिति यावत्, **अत्र** अस्मिन्, विषये, **मे** मम,

सस्वरोऽप्यत्र कर्मणि निःशेषेणैव प्रयोजनेन, यदि वा किमन्यैः पुरुषरूपैः, कुमारस्यैव लावण्यमुख्यं मया रूपमभि-लेखनीयम्, केवलमनभिमतलेखने सम्प्रति कारणं किञ्चिदस्ति तच्च वर्णयामि संक्षिप्तैरेव वर्णैः आकर्णयतु कल्याणराशिः [ऐ] ।

अस्ति वैताढ्ये शैले सकलभारतवर्षलक्ष्मीविलासतल्पमनल्पकल्पतरुखण्डमण्डितानेकसार्वर्तुकोपवनरमणीयमनणुमणिगृहप्रभाप्रभावदुर्विभावदिनविभावरीविभागं चतुरत्नपूतमिव सुनिरूपितत्रिकचतुष्करचनं रथनूपुरचक्रवालं नाम विद्याधरनगरम् । तत्र भरतसगरादिराजसदृशो विश्वत्रितयविख्यातकीर्तिर्नीतिशास्त्रनित्यविहितासक्तिरभ्यस्तशक्तित्रयः शत्रुषड्वर्गनिग्रहपरः पराभिभूतभूपतिशरण्यो धर्मारण्यपरिसर इव सततसन्निधिः संयमैकधनैर्मुनिभिरप्रतिहतविद्याप्रभावो महात्मकैरप्यरातिभिरधिपतिः समग्राया अपि दक्षिण-

---

टिप्पनकम्—चतुरत्नपूतमिव सुनिरूपितत्रिकचतुष्करचनम् एकत्र स्थापितत्रिकचतुष्करचनम्, अन्यत्र सुरचितत्रिकचतुष्कमार्गविशेषरचनम् । शक्तित्रयं—प्रभावोत्साहमन्त्रलक्षणम् शत्रुषड्वर्गः—कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः परा-भिभूताः—शत्रुभिरसहायाः [ओ] ।

अपरिज्ञातम् अनभिज्ञताम् अनवधानं प्रमादम् अनुचितज्ञताम् उचितज्ञताऽभावम् च पुनः अनभ्यासम् अभ्यासाभावं च सम्भावयितुम् अर्हसि योग्योऽसि । यदि पुरुषरूपनिर्माणविषयमपि पुरुषाकृतिलिखनविषयमपि नैपुण्यं कौशलं द्रष्टुं परीक्षितुं, कुमारस्य युवराजस्य भवत इति शेषः पुनः कुतूहलम् औत्सुक्यम् अस्तीति शेषः ततः तर्हि, तान्यपि पुरुषरूपाण्यपि दर्शयिष्यामि चित्रयिष्यामि । निःशेषेणैव समग्रेणैव प्रयोजनेन अत्र अस्मिन्, कर्मणि कार्ये सस्वरः त्वरान्वितः अस्मीति शेषः । यदि वा अथवा अन्यैः पुरुषरूपैः पुरुषाकृतिभिः किं न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः तावदिति वाक्यालङ्कारे कुमारस्यैव भवत एव मुख्यं प्रधानभूतं रूपम् आलेख्ये मया अभि-लेखनीयं चित्रणीयम्, केवलं किन्तु, अनभिमतलेखने अनभिमतचित्रणे अत्र किञ्चित् किमपि कारणं हेतुः अस्ति तच्च तत् कारणं च सम्प्रति अधुना संक्षिप्तैरेव परिमितैरेव वर्णैः अक्षरैः वर्णयामि निवेदयामि कल्याण-राशिः कल्याणपुञ्जः भवानिति शेषः आकर्णयतु शृणोतु [ऐ] ।

वैताढ्ये तन्नामके शैले पर्वते रथनूपुरचक्रवालं नाम तत्संज्ञकं विद्याधरनगरम्, अस्ति वीरवर ! सकल-भारतवर्षलक्ष्मीविलासतल्पम् अखिलभारतवर्षलक्ष्म्या विलासस्थानम्, पुनः अनल्पकल्पतरुखण्डमण्डितानेक-सार्वर्तुकोपवनरमणीयम् अनल्पकल्पतरुखण्डमण्डितैः प्रचुरकल्पवृक्षसमूहशोभितैः अनेकैः—बहुभिः सार्वर्तुकैः—सर्वर्तुभवैः उपवनैः—क्रीडाकाननैः रमणीयं—मनोहरं, पुनः अनणुमणिगृहप्रभाप्रभावदुर्विभावदिनविभावरीविभागम् अन-णूनां—महतां मणिगृहाणां—मणिमयभवनानां प्रभाप्रभावेण—द्युतिप्रभावेण दुर्विभावः दुर्ज्ञेयः दिनविभावरीविभागः—दिन-रात्रिभेदो यस्मिंस्तत्तथा, पुनः चतुरत्नपूतमिव चत्वारि रत्नानि ... पूतमिव सुनिरूपितत्रिकचतुष्करचनं सुनिरूपिता—सुस्थापिता त्रिकचतुष्काणां—... रचना यत्र पक्षे सुनि-रूपिता सुरचिता त्रिकचतुष्काणां—मार्गत्रयमिलनमार्गचतुष्टयमिलनस्थानविशेषाणां रचना यत्र तादृशम् । तत्र तस्मिन् नगरे, चक्रसेनो नाम चक्रसेनराजः चक्रवर्ती अवनिमण्डलेश्वरः अस्तीति शेषः; कीदृशः ! भरतसगरादिराजसदृशः भरत-सगरादिनृपतुल्यः पुनः विश्वत्रितयविख्यातकीर्तिः भुवनत्रयप्रसिद्धकीर्तिः पुनः नीतिशास्त्रनित्यविहितासक्तिः निरन्तरं नीतिविद्याभ्यासशाली पुनः अभ्यस्तशक्तित्रयः अर्जितं—स्फुटं शक्तित्रयं—प्रभावोत्साहमन्त्रलक्षणशक्तित्रयं येन सः तादृशः; पुनः शत्रुषड्वर्गनिग्रहपरः शत्रूणां षण्णां—काम-क्रोध-लोभ-मान-हर्ष-मदानां निग्रहे—दमने परः—प्रवीणः, पुनः पराभिभूत-भूपतिशरण्यः परैः—शत्रुभिः अभिभूतस्य तिरस्कृतस्य भूपतिजनस्य—नृपजनस्य शरण्यः—शरणे साधुः रक्षक इत्यर्थः, पुनः धर्मारण्यपरिसर इव तपोवनप्रान्तप्रदेश इव संयमैकधनैः संयम एव धनमेव एकं—मुख्यं धनं येषां तादृशैः मुनिभिः तपस्विभिः सततसन्निधिः सततम्—अनवरतं सन्निधिः—सामीप्यं यस्य तादृशः; पुनः महात्मकैरपि महद्भिरपि अरातिभिः शत्रुभिः अप्रतिहतविद्याप्रभावः अप्रतिहतम्—अव्याहतं विद्याबलं—प्रज्ञप्तिविद्याकृतं बलं यस्य विद्या

श्रेण्या महाभुजपराक्रमश्चक्रवर्ती चक्रसेनो नाम [ओ]। तस्य शैशवाभ्यस्तनिरवद्यशस्त्रशास्त्रविद्यस्य यौवनारम्भरभसप्रसाधितपूर्वापरपयोधिमर्यादमेदिनीमण्डलस्य नित्यमभिनवानाखण्डलस्येव नन्दनोपवनपादपानासेवमानस्य पञ्चप्रकारानपि विषयानतिक्रान्ते कियत्यपि काले रूपतुलितसकलसुरसिद्धखेचराङ्गनमनेकैर्देवतोपयाचितशतैरतिशुभस्वप्नसूचितावतारमुदारविद्याधरवंशसंभवायामङ्गलावण्यलक्ष्मीलघूकृतरतिरूपसंपत्तौ पत्रलेखाभिधानायां महादेव्यामेकमखिलत्रैलोक्यतिलकस्तिलकमञ्जरीनामधेयं कन्यकारत्नमुत्पन्नम् [औ]।

यस्य रूपलव एष लावण्यनिधिना चित्रपटसंक्रान्तः कृतार्थीकृतो दृष्टिपातप्रसादेन। सा चेयं देवी जन्मदिनमहोत्सवश्रीविश्राणितोभयश्रेणिचरखेचरगणानन्दा, पाञ्चालिकाकन्दुकदुहितृकाविवाहगोचराभिः शिशुक्रीडाभिरतिवाहितसर्वलोकस्पृहणीयबालभावा, बहुलेतरपक्षशशिलेखेव प्रत्यहमपरापरासु कलासु परिचयं

टिप्पनकम्—नन्दनोपवनपादपान् मन्दारान् [औ]। पञ्चालिका-टिउलडी। कला-षोडशो भागो विज्ञानं च [अ]।

बल-सैन्यं च यस्य तादृश, पुन **समग्राया अपि** सम्पूर्णाया अपि, **दक्षिणश्रेण्याः** वैताढ्यपर्वतस्य दक्षिणभागवर्तमानाया नगरीपङ्क्ते, **अधिपतिः** नायक, पुन **महाभुजपराक्रमः** महान्–उत्कृष्ट, भुजपराक्रम –बाहुबल यस्य तादृश [ओ]। **शैशवाभ्यस्तनिरवद्यशस्त्रशास्त्रविद्यस्य** शैशवे–बाल्ये, अभ्यस्ता–परिशीलिता, शस्त्रशास्त्रयोर्विद्या-विद्वत्ता येन तादृशस्य, पुन **यौवनारम्भरभसप्रसाधितपूर्वापरपयोधिमर्यादमेदिनीमण्डलस्य** यौवनारम्भे–युवत्वावस्थारम्भे, रभसेन–वेगेन, प्रसाधितं–स्वशासनेन परिष्कृतं, पूर्वापरपयोधिमर्याद–पूर्वपश्चिमसमुद्रावधिकं, मेदिनीमण्डलं–भूमण्डल येन तादृशस्य, पुन **नन्दनोपवनपादपान्** नन्दनोपवनवृक्षान्, **आखण्डलस्येव** इन्द्रस्येव, **नित्यं** सततम्, **अभिनवान्** नूतनान्, **पञ्चप्रकारानपि** प्रशस्तरूपरसादिपञ्चविधानपि पक्षे कल्प-पारिजात-मन्दार-हरिचन्दन-सन्तानरूपानपि, **विषयान्** भोग्यपदार्थान्, **आसेवमानस्य** उपभुञ्जानस्य, **तस्य** चक्रसेनस्य, **कियत्यपि** कतिपयेऽपि, काले, **अतिक्रान्ते** व्यतीते सति, **पत्रलेखाभिधानायां** पत्रलेखानाम्न्या, **महादेव्यां** महाराज्ञ्यां, **तिलकमञ्जरीनामधेयं** तन्नामकम्, एक **कन्यकारत्नं** कन्यकारूप रत्नम्, **उत्पन्नम्**, कीदृशम्? **रूपतुलितसकलसुरसिद्धखेचराङ्गनं** रूपेण–आकृत्या सौन्दर्येण वा, तुलिता –उपमिता, सकला, सकलाना वा, सुराणा–देवाना, सिद्धाना–सिद्धिशालिना, खेचराणा गगनगामिना विद्याधराणाम्, अङ्गना –स्त्रियो येन तादृशम्, पुन अनेकै, **देवतोपयाचितशतैः** देवताभ्यर्थनाशतै, **अतिशुभस्वप्नसूचितावतारम्** अतिशुभस्वप्नेन–अत्यन्तशुभावहेन निद्रावस्थाया निरीक्षितेन वस्तुना, सूचित, अवतार –उत्पत्तिर्यस्य तादृशम्, पुन **अखिलत्रैलोक्यतिलकः** समस्तत्रिभुवनश्रेष्ठम्, कीदृश्या महादेव्याम्? **उदारविद्याधरवंशसम्भवायां** महनीयविद्याधरवंशोत्पन्नायाम्, पुन **अङ्गलावण्यलक्ष्मीलघूकृतरतिरूपसम्पत्तौ** अङ्गलावण्यलक्ष्म्या–स्वशरीरसौन्दर्यसम्पत्त्या, लघूकृता–तिरस्कृता, रते –कामदेवस्त्रिया, रूपसम्पत्ति–सौन्दर्यसम्पत्तिर्यया तादृश्याम् [औ]।

यस्य कन्यकारत्नस्य, **चित्रपटसंक्रान्तः** चित्रित, **एष** अयं, **रूपलवः** सौन्दर्यलेश, **लावण्यनिधिना** सौन्दर्यनिधिना, भवतेत्यर्थ, **दृष्टिपातप्रसादेन** दृष्टिनिक्षेपणानुग्रहेण, **कृतार्थीकृतः** सफलीकृत, **सा** अनुपदमुपवर्णिता, **इयं** चित्रस्था, **देवी** विद्याधरकन्यका, **जन्मदिनमहोत्सवश्रीविश्राणितोभयश्रेणिचरखेचरगणानन्दा** जन्मदिनमहोत्सवश्रिया–जन्मदिनोत्कृष्टोत्सवशोभया, विश्राणितोभयश्रेणिचरखेचरगणानन्दा–विश्राणित –दत्त, जनित इत्यर्थ, उभयश्रेणिचरस्य–दक्षिणोत्तरश्रेणिवासिन, खेचरगणस्य–विद्याधरसमूहस्य आनन्दो यया तादृशी, पुन **पाञ्चालिकाकन्दुकदुहितृकाविवाहगोचराभिः** पाञ्चालिका नाम–पाञ्चालदेशोद्भवा वस्त्रमयपुत्रिका, कन्दुको नाम–गेन्दुक, दुहितृकाविवाह –वस्त्रमयपुत्तलिकापाणिग्रहणसस्कार, तद्गोचराभि –तद्विषयाभि, **शिशुक्रीडाभिः** कन्यकाक्रीडाभि, **अतिवाहितसर्वलोकस्पृहणीयबालभावा** अतिवाहित –व्यतीत, सर्वलोकस्पृहणीय –सर्वजनमनोहर, बालभाव –शैशवावस्था यया तादृशी, पुन **बहुलेतरपक्षशशिलेखेव** बहुलेतर –शुक्ल, य पक्ष, तत्र गता शशिलेखेव चन्द्रलेखेव, **प्रत्यहं** प्रतिदिनम्, **अपरापरासु** अन्यान्यासु,

कृत्वा, क्रमेण कुसुमबाणकेलिकाननं यौवनमनुप्राप्ता, सम्प्रति च दृष्टविनयदाक्षिण्यशीलरूपादिनिःशेषगुणग्रामद्विगुणितापत्यप्रीतिना जनकेन योग्या इति भाजनीकृता समग्राया अपि निजविभूतेः [अं], अनुमोदिता च स्वेच्छाविहाराय भूतविदग्धवेषविद्याधरीवृन्दपरिवृता पुरः प्रधावता प्रान्तचलितवितानकरूपचित्रकलापपिहिततपनमण्डलेन मायूरातपत्रवनेन कुलिशशासनधनुश्चित्रसुरशैलशिखराकारं कनकमयं विमानमारूढा गत्वा सत्वरं गगनमार्गेण कदाचिद् दक्षिणार्णवतटताडितवरुणवाडीतरुषु सम्भोगलालसभुजङ्गाङ्गनासेवितसतमालवल्लीलतागुल्मेषु मलयवनेषु विहरति, कदाचिच्चलत्कनकाम्बुजरजोराजिपिञ्जरपलायमानकलहंसकुलेषु मानससरःसलिलेषु कूलासीनसकुतूहलकुबेरकुलकुमारावलोकिता मज्जनकेलिमनुभवति, कदाचिद्दिवः प्रवहत्सुरनिम्नगास्रोतःसूत्रसीमन्तितशिखरेषु नीहारगिरिशिखरेषु वनविहारखिन्ना सुरतनिषण्णानां किंनरकुलानां काकलीगीतमाकर्णयति [अ], कदाचिदच्छिन्नपुंनागपादपच्छन्नविपुलवालुकापुलिनेष्वविच्छिन्नस्तुतिमुपमाणानेक-

---

टिप्पनकम्—सीमन्तितं-द्विधाकृतम् [अः] ।

कलासु शिल्पेषु विज्ञानेषु वा पक्षे योग्यभावेषु परिचयं नैपुण्यं पक्षे रतिं कुर्वाणा सम्पादयन्ती क्रमेण शनैः कुसुमबाणकेलिकाननं कामक्रीडाकाननभूतं यौवनं तारुण्यम् अनुप्राप्ता प्राप्तवती । च पुनः सम्प्रति इदानीं दृष्टविनयदाक्षिण्यशीलरूपादिनिःशेषगुणग्रामद्विगुणितापत्यप्रीतिना दृष्टेन-अनुभूतेन विनयः नम्रभावः दाक्षिण्यं चातुर्यं शीलं-सुन्दरस्वभावः सदाचारो वा रूपं-सौन्दर्यं तदादयो ये निःशेषगुणाः तेषां ग्रामेन-समुदायेन द्विगुणिता-द्विगुणीकृता अपत्यप्रीतिः-सन्तानविषयकस्नेहो येन तादृशेन जनकेन पित्रा योग्या पात्रभूता इति हेतोः, समग्रायाः अपि सम्पूर्णाया अपि निजविभूतेः स्वकीयैश्वर्यस्य भाजनीकृता पात्रीकृता [अं]। च पुनः स्वेच्छाविहाराय स्वच्छन्दविभ्रमणाय अनुमोदिता अनुज्ञाता सती भूतविदग्धवेषविद्याधरीवृन्दपरिवृता [illegible] विद्याधरीणां वृन्दैः विद्याधरकामिनीसमूहैः परिवृता परिवेष्टिता पुरः अग्रे प्रधावता [illegible] प्रान्तचलितवितानकरूपचित्रकलापपिहिततपनमण्डलेन प्रान्त-पर्यन्त चलिते-दोलिते [illegible] पिहितं छन्नम् आच्छादितम् तपनमण्डलं-सूर्यबिम्बं येन तादृशेन मायूरातपत्रवनेन मयूरपिच्छमयछत्रगणेन कुलिशशासनधनुश्चित्रसुरशैलशिखराकारं कुलिशशासन-वज्रधरेण [illegible] धनुश्चित्रस्य सुरशैलस्य-सुमेरोः शिखरस्य इव आकारो यस्य तादृशम् कनकमयं सुवर्णनिर्मितं विमानम् आकाशयानम् आरूढा कृतारोहणा सती गगनमार्गेण आकाशपथेन सत्वरं शीघ्रं गत्वा कदाचित् दक्षिणार्णवतटताडितवरुणवाडीतरुषु [illegible] ताडीतरवः-ताडवृक्षाः येषु तादृशेषु सम्भोगलालसभुजङ्गाङ्गनासेवितसतमालवल्लीलतागुल्मेषु सम्भोगलालसाभिः-सम्भोगाभिलाषपरवशाभिः भुजङ्गाङ्गनाभिः [illegible] गुल्माः [illegible] मलयवनेषु मलयाचलवनेषु विहरति विहरते । पुनः कदाचित् चलत्कनकाम्बुजरजोराजिपिञ्जरपलायमानकलहंसकुलेषु [illegible] कलहंसानां कुलानि-समूहा येषु तादृशेषु मानससरःसलिलेषु मानससरोवरजलेषु कूलासीनसकुतूहलकुबेरकुलकुमारावलोकिता कूले-तटे [illegible] कुबेरकुमारैः-कुबेरवंशजैः [illegible] मज्जनकेलिम् [illegible] अनुभवति करोति । पुनः कदाचित् दिवः स्वर्गात् [illegible] प्रवहत्सुरनिम्नगास्रोतःसूत्रसीमन्तितशिखरेषु [illegible] -सुरनिम्नगास्रोतः-गङ्गाप्रवाहः [illegible] नीहारगिरिशिखरेषु हिमालयशिखरेषु वनविहारखिन्ना [illegible] किंनरकुमाराणां [illegible] काकलीगीतम् [illegible] आकर्णयति

शकुनिगणरमणीयरुतेषु सागरकूलकच्छेष्वात्मना समानविभवपरिच्छदाभिः परिवृता विद्याधरेन्द्रकुलकुमारिकाभिरुत्तरकुरुभ्यः समानीतेन कल्पतरुफलरसासवेन पानोत्सवं प्रवर्तयति, स्वभवनगता च सर्वदा सर्वकलाशास्त्रकुशलेन सर्वदेशभाषाविदा सर्वपौराणिकाख्यानकप्रवीणेन स्त्रीजनेन चित्राभिः कथाभिर्विनोद्यमाना दिनान्यतिवाहयति, न तु स्वप्नेऽपि पुरुषसंनिधिमभिलषति [क] । प्रवर्त्यमानापि च गुरुभिः, प्रबोध्यमानापि धर्मशास्त्रविद्भिः, प्रलोभ्यमानाप्यनेकधा विद्याधरेन्द्रकुलकुमारैः, प्रसाद्यमानापि प्रियसखीभिः, विक्रियमाणापि प्रकटितालीककोपाभिर्बान्धववृद्धाभिः, न ज्ञायते किमात्मनोऽनुरूपं वरमनीक्षमाणा किं पुरुषपरतन्त्रतया यदृच्छाविहारसुखविच्छेदमाशङ्कमाना किमाद्य एव विद्याग्रहणसमये स्वबुद्धिसंकल्पितस्य पुरुषसंप्रयोगपरिहारव्रतस्य समाप्तिकालं प्रतिपालयन्ती किमन्यजन्मजातसबन्धपुरुषविशेषप्ररूढगाढप्रेमवासनावशेन पुरुषान्तरेषु चक्षुष्प्रीतिमव्रजन्ती नाभिलषति पाणिग्रहणमङ्गलम् [ख] ।

दृष्ट्वा च तस्यास्तथाविधां चित्तचेष्टामदृष्टप्रतिविधाना परं विषादमुपगता देवी पत्रलेखा, विधानजस्र-

---

टिप्पनकम्—विक्रियमाणा [क] ।

शृणोति [अः] । पुनः **कदाचित्** कस्मिंश्चित् काले, **अच्छिद्रपुन्नागपादपच्छन्नविपुलवालुकापुलिनेषु** अच्छिद्रैः—सान्द्रैः, पुन्नागपादपैः—पुन्नागाख्यवृक्षविशेषैः, छन्नम्—आवृत, विपुलवालुकापुलिन—प्रचुरसिकतामयस्थलं येषु तादृशेषु, पुनः **अविच्छिन्नसन्ततिश्रूयमाणानेकशकुनिगणरमणीयरुतेषु** अविच्छिन्नसन्तत्या—निर्विच्छेदधारया, श्रूयमाणम्, अनेकशकुनिगणानां—नानापक्षिगणानां, रमणीय—मनोहरं, रुत—कूजितं येषु तादृशेषु, **सागरकूलकच्छेषु** समुद्रतटवर्तिजलप्रायप्रदेशेषु, **आत्मना** स्वेन, **समानविभवपरिच्छदाभिः** समान—तुल्यः, विभव—धनं, परिच्छद—परिवारश्च यासां तादृशीभिः, **विद्याधरेन्द्रकुलकुमारिकाभिः** विद्याधराधिपतिकन्यकाभिः, **परिवृता** परिवेष्टिता, **उत्तरकुरुभ्यः** उत्तरकुरुक्षेत्रात्, **समानीतेन** उपाहृतेन, **कल्पतरुफलरसासवेन** कल्पवृक्षफलसम्बन्धिमद्येन, **पानोत्सवं** सुरापानोत्सवं, **प्रवर्तयति** प्रारभते । **च** पुनः, **स्वभवनगता** स्वगृहं गता सती, **सर्वदा** सर्वस्मिन् काले, **सर्वकलाशास्त्रकुशलेन** निखिलशिल्पशास्त्रनिपुणेन, **सर्वदेशभाषाविदा** सकलदेशभाषाऽभिज्ञेन, **सर्वपौराणिकाख्यानकप्रवीणेन** सकलपौराणिककथाकुशलेन, **स्त्रीजनेन**, **चित्राभिः** अपूर्वाभिः, **कथाभिः** उपाख्यानैः, **विनोद्यमाना** प्रमोद्यमाना, **स्वप्नेऽपि** स्वप्नावस्थायामपि, किमुत जागरणावस्थायां, **पुरुषसन्निधिं** पुरुषसम्पर्कं, **न तु** नैव, **अभिलषति** इच्छति [क] । **च** पुनः, **गुरुभिः** पित्रादिभिः, **प्रवर्त्यमानापि** प्रेर्यमाणापि, पुनः **धर्मशास्त्रविद्भिः** धर्मशास्त्रज्ञैः, **प्रबोध्यमानापि** निवेद्यमानापि, पुनः **विद्याधरेन्द्रकुलकुमारैः** विद्याधराधिपतिवंशजयुवराजैः, **अनेकधा** अनेकप्रकारैः, **प्रलोभ्यमानापि** अतिलोभ्यमानापि, पुनः **प्रियसखीभिः** प्रियवयस्याभिः, **प्रसाद्यमानापि** अनुकूल्यमानापि, पुनः **प्रकटितालीककोपाभिः** आविष्कृतकृत्रिमक्रोधाभिः, **बान्धववृद्धाभिः** बन्धुभूतवृद्धस्त्रीभिः, **विक्रियमाणापि** चित्तविकारमापाद्यमानापि, न ज्ञायते—किम् **आत्मनः** स्वस्य, **अनुरूप** योग्य, **वरं** पतिम्, **अनीक्षमाणा** अपश्यन्ती, **किम्** उत, **पुरुषपरतन्त्रतया** पतिपराधीनतया, **यदृच्छाविहारसुखविच्छेदं** यथेच्छभ्रमणानन्दव्याघातम्, **आशङ्कमाना** सन्दिहती, **किम्** आहोस्वित्, **आद्य एव** प्रथम एव, **विद्याग्रहणसमये** अध्ययनकाले, **स्वबुद्धिसंकल्पितस्य** स्वविचारप्रतिज्ञातस्य, **पुरुषसम्प्रयोगपरिहारव्रतस्य** पुरुषसंयोगवर्जनरूपनियमस्य, **समाप्तिकालं** निस्तारसमयं, **प्रतिपालयन्ती** प्रतीक्षमाणा, **किं** किं वा, **अन्यजन्मजातसम्बन्धपुरुषविशेषप्ररूढगाढप्रेमवासनावशेन** अन्यजन्मनि—प्राग्भवे जात, सम्बन्ध—दाम्पत्यरूपो येन तादृशे पुरुषविशेषे—पुरुषश्रेष्ठे, प्ररूढस्य—जातस्य, गाढस्य—सान्द्रस्य, प्रेम्णः—स्नेहस्य, या वासना—संस्कारः, तद्वशेन, **पुरुषान्तरेषु** तदन्यपुरुषेषु, **चक्षुष्प्रीतिं** नेत्रतृप्तिम्, **अव्रजन्ती** अप्राप्नुवती, **पाणिग्रहणमङ्गलं** विवाहोत्सवं, न **अभिलषति** वाञ्छति [ख] । **तस्याः** तिलकमञ्जर्याः, **तथाविधां** तादृशीं, **चित्तचेष्टां** मनोवृत्तिं, **दृष्ट्वा** अनुभूय, **अदृष्टप्रतिविधाना** अदृष्टप्रतिकारा सती, **पत्रलेखा** तन्नाम्नी, **देवी** महाराज्ञी,

मया च तया भवशारिकया मामुद्दिश्य शिक्षापिता निशि प्रसुप्तिविधा, निवेदितं च भगवत्या स्वप्नान्तरे—'वत्से! मा व्रज विषादम्, मा च विद्याधरकुमारान्वेषणे च कुरु यत्नम्, अखिलनृपचक्रचूडारत्नमसाः पतिः क्षितिगोचरनरेन्द्रदारको भविष्यति। एषा च हिमगिरिशिखरसदनः पद्ममहाह्रदस्य पद्मवने कृताभयायाः श्रियः किमपि मान्या जन्मान्तरसखी मुक्तानुभावात् तव सुताभावेन सञ्जातेति परिभाव्य सादरं द्रष्टव्या [ग]।' इति नष्टनिद्रया च तया स्वप्नदर्शनेन विना कुतश्चिदनुरागोत्पादनं रूपदर्शनं च साक्षादस्येव भारतवर्षभूपतिकुमाराणामशक्तिमात्रकुप्यत्समयमारयन्त्या तस्मिन्नेव क्षणे समाहूय सर्वान्तःपुरप्रविष्टसेवाभोगक-प्रष्ठा प्रष्ठा प्रकृत्येव जननी मे भवशारिकया धात्री चित्रलेखा नाम सादरं समादिष्टा—'सखि! चित्रलेखे! त्वं हि चित्रकर्मणि परं प्रवीणा, चित्रदर्शनानुरागिणी च वत्सा तिलकमञ्जरी, अतोऽस्याः सकलनिजपरिपार्श्वापन्नचित्रलेखोपकरणव्याजेन दृश्य निसर्गसुन्दराङ्गीनामवनिगोचरनरेन्द्रदारकाणां यथासमहि-

टिप्पनकम्—सैरन्ध्री-गन्धवर्तिका(?) [गन्धवर्तिका गन्धवर्तिका वा] मण्डनविधौ च। प्रष्ठा प्रधाना प्रष्ठा द्विपक्षा। सौरभसुन्दरमाश्चर्यं-सिन्दूरम् [घ]।

परम् अनर्घं विषाद दुःखम् उपगता आसम्। सा पुनः विधानस्वसमनया सन्निधिस्वसमनया तया अस्या भवशारिकायाः [illegible] मम पार्श्वम् उद्दिश्य अभिलक्ष्य निशि रात्रौ प्रसुप्तिविधा [illegible] शिक्षापिता आसीत्। सा पुनः भगवत्या महिमशालिन्या तया [illegible] स्वप्नान्तरे स्वप्नमध्ये निवेदितं सूचितम् [illegible]—'वत्से! पुत्रि! विषादं दुःखं मा व्रज प्राप्नुहि च पुनः विद्याधरकुमारान्वेषणे विद्याधरकुमारान्वेषणे यत्नम् अध्यवसायं मा कुरु न कुरु। अखिलनृपचक्रचूडारत्नस्य [illegible] क्षितिगोचरनरेन्द्रदारकः [illegible] अस्याः [illegible] पतिः वरः भविष्यति सम्भावय। हिमगिरिशिखरसदनः [illegible] पद्ममहाह्रदस्य [illegible] पद्मवने [illegible] कृताभयायाः [illegible] श्रियः लक्ष्म्याः किमपि अनिर्वचनीयं यथा स्यात् तथा मान्या माननीया जन्मान्तरसखी जन्मान्तरसखी एषा इयं [illegible] मुक्तानुभावात् [illegible] तव सुताभावेन पुत्रिरूपेण संजाता उत्पन्ना इति [illegible] परिभाव्य विचार्य सादरम् आदरपूर्वकं द्रष्टव्या [illegible] [ग]। च पुनः नष्टनिद्रया [illegible] तया [illegible] स्वप्नदर्शनेन [illegible] विना कुतश्चित् [illegible] अनुरागोत्पादनं [illegible] च पुनः भारतवर्षभूपतिकुमाराणाम् [illegible] अशक्तिमात्रकुप्यत् [illegible] प्रकृत्या [illegible] तस्मिन् क्षणे [illegible] पुरप्रविष्टसेवाभोगप्रष्ठा [illegible] च [illegible] प्रकृत्यैव स्वभावेनैव प्रष्ठा [illegible] जननी चित्रलेखा नाम [illegible] भवशारिकया [illegible] धात्री [illegible] सादरम् [illegible] समाहूय [illegible] सादरम् [illegible] समादिष्टा [illegible] 'चित्रलेखे!' हि [illegible] त्वं चित्रकर्मणि [illegible] परम् [illegible] प्रवीणा [illegible] च पुनः [illegible] चित्रदर्शनानुरागिणी [illegible] [illegible] चित्रलेखोपकरणव्याजेन [illegible] दृश्य [illegible] निसर्गसुन्दराङ्गीनाम् [illegible] अवनिगोचरनरेन्द्रदारकाणां [illegible] नामभिः [illegible] चित्रकर्माणि [illegible]

तानि नामभिर्यथावस्थितानि विद्धरूपाणि, वर्णय च तेषामाहितोत्कर्षया गिरा त्यागसौभाग्यविभववैचक्षण्य-लावण्यादिगुणगणम्, अचिन्त्या हि दैवशक्तिः, एवमपि कृते कदाचित् क्वापि विश्राम्यति चक्षुरस्याः [घ]।' 'तथा' इति प्रतिपद्य तच्छासनमावेद्य च सविस्तरं तत्रैव क्षणे विसर्जिताः सर्वेदिक्षु दक्षाश्चित्र-कर्मणि समस्ता अपि स्वप्रतिबद्धाः शुद्धान्तसैरन्ध्रीदास्यः। अहमपि तत्र समये समासन्नवर्ती सादरम-भिहितः—"वत्स! गन्धर्वक! तवाप्ययमेवाधिकारः केवलं सुवेलगिरिवासिनो निजपितुर्विचित्रवीर्यदेवस्य पार्श्वे त्वमद्य कार्यवशेन देव्या पत्रलेखया प्रस्थापितोऽसि, अतो न शक्यसे वक्तमन्यत् किमपि, किन्तु कृतराजकार्येण तस्मात् समागच्छता त्वया विज्ञापनीयमिदमस्मद्वचो नभश्चरेन्द्रस्य [ङ]—'या सा सकल-दाक्षिणात्यसामन्तमौलिविश्रान्तचरणनखमरीचेः काञ्चीनगरीनायकस्य राज्ञः कुसुमशेखरस्य सर्वान्तःपुर-प्रमुखा महादेवी गन्धर्वदत्तेति नामसाम्यादुपजातसंदेहेन रत्नकूटाद्रिबन्धावुदधिजलपरिक्षिप्तपीठे स्वयंभुवि तत्र दिव्यायतनमण्डले विहितयात्रेण रात्रौ सादरं तथाश्रुता देवेन पूर्वमासीत्, सैव सा देवस्यात्मजा गन्धर्वदत्ता, यतो मया देवादेशमन्तरेणापि गत्वा स्वयं दृष्टा, समाश्वासिता च सर्वस्य ज्ञातिवर्गस्य कुशल-

---

तिलकमञ्जर्याः, **दर्शय** दृष्टिगोचरीकारय, **च** पुनः, **तेषां** नृपकुमाराणां, **त्यागसौभाग्यविभववैचक्षण्यलावण्यादिगुणगणं** त्यागसौभाग्यं–दानशालित्वं, यद्वा त्यागः–दानं, सौभाग्यं–सर्वजनप्रियत्वं, विभवः–धनसम्पत्तिः, वैचक्षण्यं–कलाकौशलं, लावण्यं–सौन्दर्यं, तत्प्रभृतिगुणपुञ्जम्, **आहितोत्कर्षया** गृहीतप्रकर्षया, **गिरा** वाण्या, **वर्णय** प्रकटय, **हि** यतः, **दैवशक्तिः** भाग्यमहिमा, **अचिन्त्या** अवर्णनीया, अस्तीति शेषः, **एवमपि** अनेनापि प्रकारेण, **कृते** अनुष्ठिते सति, **कदाचित्** कस्मिंश्चित् काले, **अस्याः** तिलकमञ्जर्याः, **चक्षुः** दृष्टिः, **क्वापि** कस्मिंश्चिन्नृपकुमारे, **विश्राम्यति** विश्रान्तिं प्राप्नुयात्, तृप्येदित्यर्थः' [घ]। **'तथा'** तेन प्रकारेण करोमि, इति **तच्छासनं** तदादेशं, **प्रतिपद्य** स्वीकृत्य, **च** पुनः, **सविस्तरं** सप्रपञ्चम्, **आवेद्य** विज्ञाप्य, तच्छासनमित्यर्थः, **तत्रैव** तस्मिन्नेव क्षणे, **चित्रकर्मणि** चित्रकार्ये, **दक्षाः** कुशलाः, **स्वप्रतिबद्धाः** स्वस्य–आत्मनः, प्रतिबद्धाः–नियन्त्रिताः, अधिकृता इत्यर्थः, **समस्ता अपि** सकला अपि, **शुद्धान्तसैरन्ध्रीदास्यः** शुद्धान्तसैरन्ध्रीणाम्–अन्तःपुरस्थानां परगृहवास्तव्यस्वच्छन्दशिल्पिस्त्रीणां, दास्यः–दूत्यः, **सर्वदिक्षु** सकलदिशासु, **विसर्जिताः** प्रेषिताः। **तत्र** तस्मिन्, **समये** अवसरे, **समासन्नवर्ती** अतिनिकटवर्ती, अहमपि, **सादरं** ससम्मानम्, **अभिहितः** उक्तः, किमित्याह—**वत्स! गन्धर्वक!** पुत्र! गन्धर्वक!, तवापि, **अयमेव** अनुपदमुक्त एव, **अधिकारः** नियोगः, अस्ति, **केवलं** किन्तु, त्वम्, **अद्य** अस्मिन् दिने, **देव्या** राज्ञ्या, पत्रलेखया, **कार्यवशेन** प्रयोजनवशेन, **निजपितुः** स्वजनकस्य, **विचित्रवीर्यदेवस्य** तदाख्यनृपस्य, **पार्श्वे** निकटे, **प्रस्थापितोऽसि** प्रेषितोऽसि, **अतः** अस्मात्, **अन्यत्** विरुद्धं, किमपि, **वक्तुं** प्रतिकथितुं, **न शक्यसे** शक्योऽसि, किन्तु **कृतराजकार्येण** सम्पादितराजकीयकार्येण, **तस्मात्** तत्पार्श्वात्, **समागच्छता** परावर्तमानेन, त्वया, **नभश्चरेन्द्रस्य** विद्याधरेन्द्रस्य, विचित्रवीर्यस्येत्यर्थः, **इदम्** अधुनैवोच्यमानम्, **अस्मद्वचः** अस्माकं वचनं, **विज्ञापनीयं** वक्तव्यम् [ङ]। किं तदित्याह—**सकलदाक्षिणात्यसामन्तमौलिविश्रान्तचरणनखमरीचेः** सकलानां–समस्तानां, दाक्षिणात्यानां–दक्षिणदिग्भवानां, सामन्तानां–क्षुद्रनृपाणां, मौलिषु–शिरस्सु, विश्रान्ताः–निविष्टाः, चरणनखमरीचयः–पादसम्बन्धिनखकिरणा यस्य तादृशस्य, **काञ्चीनगरीनायकस्य** तदाख्यनगरीस्वामिनः, **कुसुमशेखरस्य** तदाख्यनृपस्य, **सर्वान्तःपुरप्रमुखा** समस्तान्तःपुरप्रधाना, या **महादेवी** महाराज्ञी, **सा गन्धर्वदत्तेति नामसाम्यात्** तत्संज्ञासादृश्याद्धेतोः, **उपजातसन्देहेन** उत्पन्नस्वसुतात्वसंशयेन, **देवेन** विचित्रवीर्येण राज्ञा, भवतेत्यर्थः, **रत्नकूटाद्रिबन्धौ** रत्नकूटाख्यपर्वताश्रिते, **उदधिजलपरिक्षिप्तपीठे** उदधिजले–समुद्रजले, परिक्षिप्तं–परिवेष्टितं, पीठं–स्थलं यस्य तादृशे, **स्वयम्भुवि** स्वयमुद्भूते, **तत्र** तस्मिन् कृतपूर्ववर्णने, **दिव्यायतनमण्डले** दिव्यभवनमण्डले, **विहितयात्रेण** कृतप्रयाणेन सता, रात्रौ पूर्वं, **सादरं** प्रेमपूर्वकं, **तथा** स्वसुतात्वेन, **श्रुता** श्रवणगोचरीकृता आसीत्, **सैव** कुसुमशेखरमहिष्येव, **सा** प्रसिद्धा गन्धर्वदत्ता, **देवस्य** विचित्रवीर्यस्य राज्ञः **आत्मजा** सुता वर्तत इति शेषः। **यतः** यस्मात् कारणात्, **देवादेशमन्तरेणापि** देवस्य–नृपस्य भवतः, आदेशं विनापि,

वृत्तान्तावेदनेन, प्रज्ञया च विजने वैजयन्तीनगरविप्लवात् प्रभृति सर्वथा निवेदितो निजप्रवासवृत्तान्त इत्यवधार्य कार्यो न देवेन तां प्रति सन्देहः' इति, अतिवाह्य च तस्य नगरे रात्रिमेकामुद्गते समन्तादुद्द्योतिताशेषदिशि दशशतमरीचौ मोचयित्वाऽस्मानमागत्य काञ्चीमुपास्य कश्चित् कालं भर्तृदारिका गन्धर्वदत्ता क्षिप्रमेवागन्तव्यम्। एष चाधुनैव साधितबहुरूपिणीविद्यश्चित्रमायो नाम विद्याधरः प्रस्थितस्य ते पथि सहायो भविष्यति" इति [च]। तदेतदवश्यकरणीयं राजकार्यमवधार्य धीमता गन्तुमेवाहमादेष्टव्यो न मनुष्यरूपाणि चित्रकर्मणा निर्मातुं यस्मादिदानीमनन्यगमनोत्सुकोऽहम्, उत्सुकमनोभिश्च कर्तुमारब्धमविस्मृतमपि कर्म नोत्थाप्यते सुसूक्ष्मम्, किं पुनरिदं देवस्य प्रमत्तातिशयनिर्वर्तनीयं चित्रम्। अधुना तत्र त्रिकूटाचलकूटचूडामणौ विचित्रवीर्यनगरे स्वयमपि च तावन्मया गन्तव्यम्, अन्तरा च यदि कश्चिदन्तरायो न भविष्यति, ततस्ततो निवृत्तेन नियमादिहागत्य पुनरपि इष्टफलप्रापकस्य सकलार्थिकल्पद्रुमस्य ते विभुमाकलय्य चरणप्रसादसुलभम्, उपवर्णितबहुविकल्पचित्रशिल्पेन च स्थित्वा दिवसमेकमेकाग्रमनसा यथाभिलेखितव्यस्य यथावस्थितं महाभागस्य रूपं यथा चित्रपटवर्तिना तेन पुरतो दृष्टमात्रेण सिद्धगन्धर्वस्येव भर्तृदारिकायाः प्रथममुपया-

---

मया सर्वं यस्याः दृष्टा दृष्टिगोचरीकृता च पुनः सर्वस्य समस्तस्य ज्ञातिवर्गस्य बन्धुजनस्य कुशलवृत्तान्तावेदनेन कुशलवार्ताविज्ञापनेन समाश्वासिता सम्यक् तोषिता। च पुनः विजने रहसि प्रज्ञया विज्ञाता कथिता तया सम्यग् दृष्ट्या वैजयन्तीनगरविप्लवात् प्रभृति वैजयन्तीनगरदुर्घटनारम्भं सर्वैः समस्तः निजप्रवासवृत्तान्तः स्वदेशत्यागवार्ता निवेदितः बोधितः इत्यवधार्य इति निश्चित्य देवेन नृपेण भवता तां गन्धर्वदत्तां प्रति सन्देहः संशयस्य जन्म न कार्यः कर्तव्य इति। च पुनः तस्य विचित्रवीर्यस्य नगरे एकां रात्रिम् अतिवाह्य व्यतीत्य उदद्योतिताशेषदिशि प्रकाशितसर्वदिक्के दशशतमरीचौ सहस्रकिरणे सूर्ये इति यावत् समन्तात् सर्वतः उद्गते उदिते सति अस्मान् मां मोचयित्वा ततो निर्गत्य काञ्चीं तदाख्यनगरीम् आगत्य कश्चित् कालं कतिपयसमयं भर्तृदारिका राजसुताम् उपास्य सेवित्वा क्षिप्रमेव शीघ्रमेव आगन्तव्यं परावर्तितव्यम्। च पुनः अधुनैव इदानीमेव साधितबहुरूपिणीविद्यः साधिता-सिद्धिमापादिता बहुरूपिणी-नानारूपप्रकाशिका विद्या येन तादृशः चित्रमायो नाम तदाख्यः एष विद्याधरः प्रस्थितस्य प्रयातस्य ते तव सहायः सह गन्ता भविष्यति सन्मार्गे' इति [च]। तत् तस्माद्धेतोः एतत् अनुपदोक्तं राजकार्यम्, अवश्यकरणीयम् अवश्यकर्तव्यम् अवधार्य निश्चित्य धीमता कार्याकार्यविवेकशालिना भवताऽपि देव अहं गन्तुमेव तत्र प्रस्थातुमेव आदेष्टव्यः आज्ञापयितुमुचितः, न तु चित्रकर्मणा चित्ररचनया मनुष्यरूपाणि पुरुषाकृतीः निर्मातुं रचयितुम् यस्मात् येन हेतुना इदानीं सम्प्रति अहम् अनन्यगमनोत्सुकः अन्यत्रगमनोत्कण्ठितः अस्मीति शेषः। उत्सुकमनोभिश्च कार्यान्तरोत्कण्ठितहृदयैश्च कर्तुं साधयितुम् आरब्धमपि उपक्रान्तमपि अविस्मृतमपि अविस्मरणमपि कर्म कार्यम्, सुसूक्ष्मं तथाविधं न उत्थाप्यते सम्पाद्यते किं पुनः इदम् विदग्धप्रमत्तातिशयनिर्वर्तनीयं चित्रं महत्प्रमादापनाविकलसम्पादनीयं चित्रकार्यम्। तत् तस्माद्धेतोः अधुना सम्प्रति त्रिकूटाचलकूटचूडामणौ त्रिकूटपर्वतशिखरशिरोभूषणरूपे तत्र तस्मिन् विचित्रवीर्यनगरे तदाख्यनगरे च पुनः स्वयमपि तदभ्यर्णमपि मया तावत् प्रथमं गन्तव्यं गमनं प्राप्तव्यम्। च पुनः अन्तरा मध्ये यदि कश्चित् कोऽपि अन्तरायः विघ्नः न भविष्यति आपतिष्यति ततः तर्हि, ततः तदनन्तरं निवृत्तेन परावृत्तेन मयेति शेषः नियमात् अवश्यम्, इह अत्र आगत्य उपस्थाय सकलार्थिकल्पद्रुमस्य समस्तयाचकजनकल्पवृक्षभूतस्य ते तव इष्टफलप्रापकम् अभिलषितफलप्रापकं विभुमाकलय्य महाप्रभाव चरणप्रसादसुलभं चरणप्रसादप्राप्यम्, पुनरपि दृष्टिगोचरीकरणीयम्। च पुनः उपवर्णितबहुविकल्पचित्रशिल्पेन उपवर्णितः प्रकथितः बहुविकल्पः-नानाविधः चित्रशिल्पः-चित्रकला येन तादृशेन मयेति शेषः एकं दिवसं दिनं स्थित्वा वर्तित्वा एकाग्रमनसा समाहितचित्तेन सता यथाऽवस्थितं यथार्थं महाभागस्य महानुभावस्य, रूपम् आकृतिः तथा तेन प्रकारेण अभिलेखितव्यं चित्रणीयम्, यथा येन प्रकारेण पुरतः अग्रे

स्यति समस्तवान्धववर्गदत्तदुःसहोद्वेगः पुरुपद्वेपविपवेगः' [छ]। इत्युदीर्य जिगमिषुः पुनरुवाच—'कुमार! दूरे मया गन्तव्यम्, अनुमोदस्व माम्, आदिश च किमपि प्रयोजनं निजमुद्दिश्य यन्मया विधेयम्, प्रहिणु कुशलोदन्तमादेशं लेखं वा कस्यापि योऽस्यां दिशि मया गन्तुमिष्टायामिष्टस्तवास्ते, वस्तु च व्यक्तीकुरु वचनवृत्त्या यदानेतव्यमेतद्देशदुर्लभं ततः' इति ब्रुवाणं च तमासन्नसमुपनततद्विरहचिन्तासंतप्तमानसः सुचिरमवलोक्य स्नेहगर्भया दृष्ट्या स्पृष्ट्वा च पाणिना प्रणतशिरसमंसदेशे हरिवाहनः प्रतिव्याहरत्—'गन्धर्वक! किमहमत्र ब्रवीमि [ज], सर्वात्मना हृदि निविष्टैर्विनयवैदग्ध्यमधुरवादितादिभिस्तव गुणैर्गुणैरिव गाढमस्वतन्त्रतामुपनीतया बुद्ध्या प्रवर्तयितुमपार्यमाणा न मे वाणी जिह्वाग्रमवतरति। कथं गच्छेति भद्रमनुजानामि, किं करोमि? प्रकृतिरेपा—प्राकृतस्यापि जनस्य जातपरिचयस्य विप्रयोगं न सहते मच्चित्तवृत्तिः, कि पुनस्त्वादृशस्य येन च सन्निधानवर्तिना प्रवर्तते सुभाषितगोष्ठी, प्रवर्तन्ते विचित्राः कथालापाः, जायते गीतनृत्तचित्रादिषु कलासु व्युत्पत्तिः, आस्वाद्यते नर्मवादश्रवणेन श्रुतिसुखम्, अतिवाह्यते सर्वदा निरातङ्क-

---

टिप्पनकम्—अपार्यमाणा अशक्यमाना। [झ]।

दृष्टमात्रेण अवलोकितमात्रेण, **चित्रपटवर्तिना** चित्राधारपटस्थेन, **तेन** रूपेण, **सिद्धगारुडमन्त्रेणेव** सिद्धगारुडसम्बन्धिमन्त्रेणेव, **समस्तवान्धववर्गदत्तदुःसहोद्वेग** समस्त-समग्रे, वान्धववर्गे-बन्धुगणे, दत्त-सम्पादित, दुःसह-दुःखेन सहनीय, उद्वेग-मनोव्यग्रता येन तादृश, **भर्तृदारिकायाः** राजकुमार्याः, तिलकमञ्जर्याः, **पुरुषद्वेपविपवेगः** पुरुषाप्रीतिरूपविषज्वाला, **प्रशम** प्रशान्तिम्, **उपयास्यति** प्राप्स्यति [छ]। **इत्युदीर्य** इत्युक्त्वा, **जिगमिषुः** प्रयातुमिच्छु, स बालक इति शेष, पुन **उवाच** उक्तवान्, किमित्याह—**कुमार**! युवराज! मया **दूरे** दूरदेशे **गन्तव्यं** प्रस्थातव्य, माम्, **अनुमोदयस्व** प्रयातुमनुमन्यस्व। **च** पुन, किमपि, **निजं** स्वकीय, प्रयोजनम्, **आदिश** आज्ञापय, **यदुद्दिश्य** यल्लक्ष्यीकृत्य, मया **विधेयं** चेष्टनीयम्। **कुशलोदन्तं** कुशलवार्ताम्, **आदेशम्** आज्ञा, **लेख** पत्र वा, **कस्यापि** कस्यचित् पार्श्वे, **प्रहिणु** मा द्वारीकृत्य प्रेषय, य, मया **गन्तु** प्रस्थातुम्, **इष्टायाम्** अभिप्रेतायाम्, **अस्या** दक्षिणस्या, दिशि, तव **इष्टः** अपेक्षित, **आस्ते** वर्तते। **च** पुन, **वचनवृत्त्या** वचनद्वारा, **व्यक्तीकुरु** प्रकटीकुरु, **एतद्देशदुर्लभं** भवदीयदेशे दुष्प्रापं, यत् वस्तु, तत, **आनेतव्यम्** आनेतु योग्यं, स्यादिति शेष। इति **ब्रुवाणं** कथयन्त, **तं** बालकम्, **आसन्नसमुपनततद्विरहचिन्तासन्तप्तमानसः** आसन्न-निकटं यथा स्यात् तथा, समुपनतस्य-समुपस्थास्यमानस्य, यद्वा समुपनतया-समुपस्थास्यमानयेति चिन्ताविशेषणम्, तद्विरहस्य-तद्विश्लेषस्य, चिन्तया सन्तप्त-व्यथित, मानस-हृदय यस्य तादृश, हरिवाहन, **स्नेहगर्भया** प्रीतिपूर्णया, **दृष्ट्या** चक्षुषा, **सुचिरम्** अतिदीर्घकालम्, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **च** पुन, **प्रणतशिरसम्** अवनतमस्तक, त **पाणिना** हस्तेन, **असदेशे** स्कन्धदेशे, **स्पृष्ट्वा** संश्लिष्य, **प्रतिव्याहरत्** प्रत्युक्तवान्। किमित्याह—**अहम्**, **अत्र** अस्मिन् विषये, किं **ब्रवीमि** कथयामि [ज], **सर्वात्मना** सर्वांशेन, **हृदि** मनसि, **निविष्टैः** प्रविष्टै, **विनयवैदग्ध्यमधुरवादितादिभिः** नम्रत्व नैपुण्य प्रियंवदत्वादिभि, तव गुणै, **गुणैरिव** रज्जुभिरिव, **गाढम्** अत्यन्तम्, **अस्वतन्त्रतां** परतन्त्रताम्, अधीनतामित्यर्थ, **उपनीतया** आपादितया, बुद्ध्या, **प्रवर्तयितुं** प्रेरयितुम्, **अपार्यमाणा** अशक्यमाना, **मे** मम, वाणी, **जिह्वाग्रं** जिह्वान्तभाग, न **अवतरति** आरोहति। **भद्रं** कल्याणवन्त, भवन्तमित्यर्थ, **गच्छेति** इत प्रयाहीति, **कथं** केन प्रकारेण, **अनुजानामि** अनुमन्ये। किं करोमि, **एषा** इयं, **प्रकृतिः** मम स्वभाव, **मच्चित्तवृत्तिः** मदीयमनोवृत्ति, **जातपरिचयस्य** परिचितस्य, **प्राकृतस्यापि** तुच्छस्यापि, जनस्य, **विप्रयोगं** विश्लेषदुःख, **न सहते** सोढु न शक्नोति, कि **पुनः** किमुत, **त्वादृशस्य** भवादृशस्य, येन **सन्निधानवर्तिना** निकटवर्तिना सता, **सुभाषितगोष्ठी** सूक्तिसभा, **प्रवर्तते** जायते, पुन **विचित्राः** अपूर्वा, **कथालापाः** प्रबन्धालापा, **प्रवर्तन्ते** भवन्ति, पुन **गीतनृत्तचित्रादिषु** गान नर्तन चित्रणादिषु, **कलासु** शिल्पेषु, **व्युत्पत्तिः** कौशलं, जायते, पुन **नर्मवादश्रवणेन** परीहासोक्तिश्रवणेन, **श्रवणसुखं** कर्णयोराह्लाद,

चित्तैः फलम् । सत्पुण्ययोगादयमलभ्यं पुरुषरत्नं किमभागलिप्सः कोऽपि शिथिलयति [घ] । तथापि किं क्रियते, पराधीनवृत्तिस्त्वं न शक्यसे दिवसमपि धारयितुमात्मसंनिधौ, उचितश्च, प्रहितस्य राजकार्यसिद्धये, मत्कार्यं तु भूयो भवद्दर्शनमपहाय नास्त्यगस्त्यपरिगृहीतायां ककुभि किञ्चित्, यच्च मया स्वत एवाभ्युपगतं मन्त्रेण तथा निरर्थकस्तद्विषयो मम प्रार्थनादरः । यतो देशादस्माद्दुर्लभमिदं त्वया समानेतव्यमित्यत्रापि न भवान् व्यापारणीयः, यतः किमेकेनामुना रत्नेन, त्रिभुवनेऽपि यद् दुर्लभं वस्तु तदुपनीतं त्वयैवमपनीतरम्भोर्वशीपुरःसरसुराङ्गनारूपगर्वमस्याः सर्वत एवानवद्यमुपनयता विद्याधरराजदुहितुर्बिम्बम्, अमुनैव कृतकृत्योऽहम्, विरतकौतुकश्च वस्त्वन्तरदर्शने संवृत्तः । ततो मित्रत्वेन मया कर्तव्यमेतदिति यदपि किञ्चिदभ्युपगतं तदपि सर्वदानेककार्यव्यग्रचेतसि भवति नावश्यतया संभावयामि, एतत् तु सामर्थ्यं ब्रवीमि, संनिधिवर्तिना दूरस्थेन संपत्संपन्नेन विपदमापन्नेन वा त्वया नैव विस्मर्तव्यः सहास्माभिः क्षणमात्रमुपजातो वचनपरिचयः' [अ] इत्युदीर्य दिव्याभरणवस्त्रवत्ताम्बूलदानेन तस्मै प्रसादमुपादर्शयत् । तथानयच्च समरकेतुना

टिप्पनकम्—तद्यथार्थं तद्—केवलकमम् अवयसं समसि कृत्वा [ढ] ।

आसाद्यते अनुभूयते । किं बहुना विद्याधरवृत्तिभिः प्रभुभिरनुभवैः सर्वथा फलम् आसिताद्यते आधीयते । कोऽपि अभागलिप्सः दुर्भाग्यः सत्पुण्ययोगात् सत्पुण्योदयात् अयमलभ्यम् अनायासप्राप्तं पुरुषरत्नं पुरुषश्रेष्ठम् किं शिथिलयति उपेक्षते नैवेत्यर्थः [घ] । तथापि तथाऽऽत्मसमर्थोऽपि किं क्रियते कर्तुं पार्यते । पराधीनवृत्तिः परतन्त्रस्थितिकः त्वं दिवसमपि एकदिनमपि आत्मसंनिधौ स्वपार्श्वे धारयितुं स्थापयितुं, न शक्यसे समर्थितुमर्होऽसि । उचितश्च प्रस्थातुं प्रवर्तनं । राजकार्यसिद्धये प्रकृतविद्याधरेन्द्रसर्वनिष्पत्तये प्रहितस्य प्रयातुं, भूयः पुनरपि भवद्दर्शनम् अपहाय वर्जयित्वा तदन्यविषयः किञ्चित् किमपि मत्कार्यं तु मदर्थकर्तव्यं तु अगस्त्यपरिगृहीतायाम् अगस्त्याधिष्ठितायां ककुभि दिशि दक्षिणदिशीत्यर्थः नास्ति । यच्च पुनः मन्त्रेण कन्यालाभाय भवतोऽस्मै यदा यदि यत् कार्यं स्वत एव स्वयमेव अभ्युपेतं स्वीकृतं त्वया तर्हि, तद्विषयः तत्कार्यविषयः मम प्रार्थनादरः प्रार्थनाप्रवृत्तिः निरर्थकः निष्फलः । यतः तस्मात् विषमवितानात् देशात् अस्माद्देशाद्दुर्लभम् अस्मद्देशदुष्प्राप्यम्, इदं वस्तु त्वया समानेतव्यम् उपाहरणीयम्, इत्यत्रापि अस्मिन् विषयेऽपि भवान् न व्यापारणीयः प्रवर्तनीयः । यतः यस्मात् कारणात् किं किमुत एकेन अमुना रत्नेन त्रिभुवनेऽपि लोकत्रयेऽपि दुर्लभं यद् वस्तु तत् त्वया उपनीतं प्रापितम्, कीदृशेन त्वया ? अस्याः निरुपमतायाः विद्याधरराजदुहितुः विद्याधरेन्द्रकन्यकायाः इदं प्रत्यक्षवर्ति बिम्बं चित्रम् उपनयता प्रापयता कीदृशम् ? अपनीतरम्भोर्वशीपुरःसरसुराङ्गनारूपगर्वम् अपनीतः—अपसारितः रम्भोर्वशीपुरःसराणां—तत्प्रमुखानां सुराङ्गनानां—देवस्त्रीणां रूपगर्वः—सौन्दर्याभिमानो येन तादृशम् पुनः सर्वत एव समन्तादेव अनवद्यं सुन्दरम् अमुनैव एतेनैव कार्येण अहं कृतकृत्यः कृतार्थः । च पुनः वस्त्वन्तरदर्शने अन्यवस्त्ववलोकने विरतकौतुकः निवृत्तौत्सुक्यः संवृत्तः सम्पन्नः अस्मीति शेषः । ततः तस्माद् हेतोः मित्रत्वेन सुहृत्त्वेन एतत् कार्यं कर्तव्यं विधेयम् इति इत्थं यदपि किञ्चित् मया अस्मदनुष्ठानात्मकं कार्यम् त्वया अभ्युपगतं कर्तुं प्रतिज्ञातम्, तदपि कार्यं सर्वदा सर्वकालम् अनेककार्यव्यग्रचेतसि विविधकार्यव्यापृतहृदये भवति त्वयि न अवश्यतया अवश्यसम्पाद्यमानतया सम्भावयामि आकाङ्क्षे तु किन्तु, एतत् इदं सामर्थ्यं प्रार्थनं ब्रवीमि कथयामि यत्—संनिधिवर्तिना समीपस्थेन वा अथवा दूरस्थेन दूरवर्तिना सम्पत्संपन्नेन शुभमापन्नेन वा अथवा विपदं दु:खम् आपन्नेन प्राप्तेन त्वया अस्माभिः सह क्षणमात्रम् एकमात्रक्षणम् उपजातः सम्पन्नः वचनपरिचयः आलाप-प्रत्युक्तीति नैव विस्मर्तव्यः विस्मरणीय [अ] । इत्युदीर्य इत्युक्त्वा तस्मै भाषकाय दिव्याभरणवस्त्रवत्ताम्बूलदानेन दिव्यानां—मनोहराणाम् आभरणवस्त्राणाम् अलङ्करणवसनानां वल्गुनां तथा ताम्बूलानां च दानेन—समर्पणेन प्रसादं प्रसन्नताम् उपादर्शयत् प्रकटितवान् । च पुनः समरकेतुना तन्नामकेन राजकुमारेन अभिलिखित्य लिखित्वा

स्वप्रयोजनसंबन्धमभिलिख्य तत्क्षणमेव समुपनीतं लेखम्। अब्रवीच्च तमपवार्य—'गन्धर्वक! याऽसौ त्वया गन्धर्वदत्ताभिधाना कुसुमशेखरनरेन्द्रमहिषी सुवेलाचलान्निवृत्तेन काञ्च्यां द्रष्टुमध्यवसिता तदीयदुहितुर्मलयसुन्दर्या रहस्युपेत्य सादरमयं समर्पयितव्यः' इति [ट]।

अथ 'तथा' इति सोऽभ्युपगम्य दूरानतशिराः प्रणम्य हरिवाहनमाभाष्य च ललाटचुम्बिना पाणिसंपुटेन तत्समासन्नवर्तिनः समरकेतुपुरःसरान् राजपुत्राननुचरार्पितप्रसादप्राप्तवसुभूषणादिवस्तुकलापो जलमण्डपान्निर्जगाम। विस्मयोन्मुखद्वारस्थलोकावलोकितश्च विहगपतिपोत इव पवनवेल्लितोत्तरीयपल्लवप्रान्तपक्षतिरन्तरिक्षमुदपतत्। प्रस्थिते च तस्मिन्नगस्त्याश्रमालंकृतां ककुभमारब्धतद्गुणसकथः स्थित्वा क्षणं क्षोणीपतितनयः स्वावासमगमत्। कृताह्निकविधिश्च विनिविश्य विजने तमेव सर्वतोऽनवद्यमवलोकयन् विद्याधरराजपुत्र्या रूपातिशयमनयद् दिवसम् [ठ]। अवसिते च वासरालोके सगलत्तिमिरतया मन्दायमानरूपदर्शनसामर्थ्यां कथञ्चित् ततो विनिवर्त्य दृष्टिमुत्थाय च यथाक्रियमाणमावश्यकं सान्ध्यमन्वतिष्ठत्। उपस्थिते च प्रदोषे प्रतीष्य कृतसपर्याणां द्विजन्मनामाशिषमारुह्य च सपर्याणां यामकरिणीं करेणुघण्टारवश्रवणगत्वरेण

तत्क्षणमेव तत्कालमेव, समुपहृतं समर्पित, स्वप्रयोजनसम्बद्धं स्वोद्देश्यसम्बद्ध, लेखं पत्रम्, उपानयत् समर्पितवान्, च पुन, तं लेखम्, अपवार्य आच्छाद्य, अब्रवीत् उक्तवान्। किमित्याह–गन्धर्वक! सुवेलाचलात् सुवेलपर्वतात्, निवृत्तेन निर्गतेन, त्वया, असौ प्रसिद्धा, गन्धर्वदत्ताभिधाना गन्धर्वदत्ताख्या, या कुसुमशेखरनरेन्द्रमहिषी तदाख्यनृपपट्टराज्ञी, काञ्च्यां तदाख्यनगर्यां, द्रष्टुं साक्षात्कर्तुम्, अध्यवसिता निश्चिता, तदीयदुहितुः तत्सुताया, मलयसुन्दर्या, रहसि एकान्ते, उपेत्य समीप गत्वा, अयं लेख, सादरम् आदरपूर्वक, समर्पयितव्यः प्रापयितव्य [ट]।

अथ अनन्तर, सः बालक, तथा तेन प्रकारेण, अभ्युपगम्य कर्तुमङ्गीकृत्य, दूरानतशिराः दूरपर्यन्तावनतमस्तक सन्, हरिवाहनं तदाख्यप्रकृतयुवराज, प्रणम्य अभिवाद्य, च पुन, ललाटचुम्बिना ललाटस्पर्शिना, पाणिसम्पुटेन सश्लिष्टकरद्वयेन, अञ्जलिनेति यावत्, तत्समासन्नवर्तिनः तत्पार्श्वोपविष्टान्, समरकेतुपुरस्सरान् समरकेतुप्रमुखान्, राजपुत्रान् नृपकुमारान्, आभाष्य आलप्य, अनुचरार्पितप्रसादप्राप्तवसुभूषणादिवस्तुकलापः अनुचरेण किङ्करद्वारा, अर्पित–उपहृत, प्रसादेन–प्रीत्या, प्राप्त–गृहीत, वसुभूषणादि–धनाभूषणप्रभृति, वस्तुकलाप–वस्तुसमूहो येन तादृश सन्, जलमण्डपात् जलाधिष्ठितगृहविशेषात्, निर्जगाम निष्क्रान्त। च पुन, विस्मयोन्मुखद्वारस्थलोकावलोकितः विस्मयेन–आश्चर्येण, उन्मुखै–ऊर्ध्वमुखै, द्वारस्थलोकै–द्वारस्थजनै, अवलोकित–दृष्ट सन्, विहगपतिपोत इव गरुडशिशुरिव, पवनवेल्लितोत्तरीयपल्लवप्रान्तपक्षतिः पवनेन–वायुना, वेल्लिता–उद्धूता, उत्तरीयपल्लवप्रान्तरूपा–पल्लवसदृशश्लक्ष्णोत्तरीयवस्त्राञ्चलरूपा, पक्षति–पक्षमूल यस्य तादृश, अन्तरिक्षं गगनम्, उदपतत् उज्जगाम। तस्मिन् गन्धर्वके, अगस्त्याश्रमालङ्कृताम् अगस्त्यस्य–तदाख्यमहर्षे, आश्रमेण–आवासेन, अलङ्कृता–विभूषिता, ककुभं दिश, दक्षिणदिशमित्यर्थ, प्रस्थिते प्रयाते सति, क्षोणीपतितनयः प्रकृतनृपात्मज, आरब्धतद्गुणसंकथः प्रवर्तिततदीयगुणगान सन्, क्षणं क्षणमात्र, स्थित्वा वर्तित्वा, स्वावासं स्वगृहम्, अगमत् गतवान्। च पुन, कृताह्निकविधिः सम्पादितदैनिकक्रिय सन्, विजने रहसि, विनिविश्य उपविश्य, विद्याधरराजपुत्र्याः विद्याधरराजकुमार्या, तिलकमञ्जर्या इत्यर्थ, सर्वतः समन्तात्, अनवद्यं प्रशसनीय, तमेव दृष्टपूर्वमेव, रूपातिशयं सौन्दर्योत्कर्षम्, अवलोकयन् पश्यन्, दिवसं दिनम्, अनयत् व्यतीतवान् [ठ]। च पुन, वासरालोके दिनप्रकाशे, अवसिते समाप्ते, क्षीणे सतीत्यर्थ, संगलत्तिमिरतया सम्पतदन्धकारतया, मन्दायमानरूपदर्शनसामर्थ्यां शिथिलायमानतदाकारावलोकनशक्तिकां, दृष्टिं चक्षु, कथञ्चित् कथमपि, क्लेशेनेत्यर्थ, ततः तद्दर्शनकार्यात्, निवार्य विमोच्य, च पुन, उत्थाय यथाक्रियमाणं यथाविधीयमान, स्वसाध्यं स्वकार्यम्, अन्वतिष्ठत् कृतवान्। च पुन, प्रदोषे रजनीमुखे, उपस्थिते समागते, कृतसपर्याणां सम्पादितसायन्तनार्चाणां, द्विजन्मनां विप्राणाम्, आशिषम् आशीर्वादं, प्रतीष्य प्रतीक्ष्य गृहीत्वेत्यर्थ, च पुन, सपर्याणां पृष्ठारोपितरत्नपीठालङ्कृतां, यामकरिणीं प्रहरहस्तिनीम्, आरुह्य, करेणुघण्टारवश्रवणगत्वरेण करेणो–हस्तिन्या,

सत्वरं प्रधावता निजगृहेभ्यो गृहीतासिकुन्तकार्मुकेण पदातिसार्थेन सनाथीकृतपुरोभागः पवनविलुलितपुलका कारस्थूलधूलानामक्षेपतः प्रज्वलन्तीनां दीपिकानां कनकरेणुकपिलेन प्रसर्पता निरन्तरमालोकेन समुपजात बालातपसमागममिव राजमार्गतिमिरमुपदर्शयन्नाजगाम राजकुलम् [ठ]। अवतीर्य च द्वारि संभ्रान्त दौवारिककृतप्रणामः प्रविश्य परिवृतः प्रणयिना राजपुत्रलोकेन विलोक्य प्रदोषास्थानमण्डपावस्थितं पितर मुपास्य सविनयमासननिहितनिभृतेक्षणो मुहूर्तमुत्थाय गत्वाभ्यन्तरं प्रणम्य दूरानतेन शिरसा प्रतिदिनमेव दर्शनाभिलाषिणीं जननीमागत्य निजमन्दिरं द्वारदेश एव विसर्जितानुयायिसेवकजनस्तत्कालविरलपरिजनप्रचार ममसृणासखलितपुरुषप्रहतपरिक्षिप्तसमादरैर्द्वारपालैरभिनिरीक्ष्य सम्यक्प्रवेश्यमानतत्कालसेवोपयुक्तकथकगायक-प्रायलोकमसृणलोकचन्दनच्छटोपसिक्तमसृणमणिकुट्टिममविरलप्रकीर्णविकचकुसुमेन्दीवरदलोपहारं समारब्ध शिशिरोपचारैश्चतुरपरिचारकैः सत्वरमपसारितान्तर्गतस्वल्पदीपनिवहमनिलसंपातेऽपि स्थैर्येण शिखामपाति-

---

प्रस्तारकप्रपञ्चेन–प्रस्तानाडम्बरेण गत्वरेण–गमनप्रवृत्तेन सत्वरं ससंभ्रमे निजगृहेभ्यः प्रधावता प्रकर्षेण धावता पुनः गृहीतासिकुन्तकार्मुकेण हस्तगृहीतखड्गकुन्तधनुषा पदातिसार्थेन पादगामिवर्गेण सनाथीकृतपुरोभागः सहिताग्रभाग राजकुलं राजमन्दिरम्, आजगाम आगतः किं कुर्वन्। पवनविलुलितपुलकाकारस्थूलधूलानां पवन-व्याधूतपुलकाकारस्थूलकिरणानाम् अक्षेपतः सामस्त्येन प्रज्वलन्तीनां दीप्यमानानां दीपिकानां उल्मुकानां कनकरेणुकपिलेन सुवर्णधूलिपीतवर्णेन निरन्तरं निर्विच्छेदं प्रसर्पता प्रसरता आलोकेन प्रकाशेन राजमार्गतिमिरं राजमार्गस्थमन्धकारं, समुपजातबालातपसमागममिव समुपजात–समुत्पन्नः बालातपस्य–अचिरोदितसूर्यालोकस्य समागमः–सम्बन्धो यस्मिंस्तादृशमिव उपदर्शयन् दर्शयन्नाजगामेत्यन्वयः [ठ]। च पुनः द्वारि द्वारदेशे अवतीर्य यानात् संभ्रान्तदौवारिककृतप्रणामः संभ्रान्तैः–त्वरितैः दौवारिकैः–द्वारपालैः कृतप्रणामः–कृताभिवादनः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा पुनः प्रणयिना स्नेहवता राजपुत्रलोकेन युवराजजनेन परिवृतः परिवेष्टितः सन् पितरं जनकं मेघवाहनमिति यावत् प्रदोषास्थानमण्डपावस्थितं प्रदोषकालिकसभामण्डपावस्थितं विलोक्य दृष्ट्वा सविनयं सप्रश्रयम्, उपास्य आराध्य मुहूर्तं क्षणम्, आसननिहितनिभृतेक्षणः आसने–मुखे न स्थापित निहितं–निवेशितं निभृतं–निश्चलम्, ईक्षणं–नेत्रं येन तादृशः सन् उत्थाय अभ्यन्तरम् अन्तःपुरं गत्वा दूरानतेन दूरपर्यन्तनम्रीकृतेन शिरसा मस्तकेन प्रतिदिनमेव प्रतिदिवसम् दर्शनाभिलाषिणीं दर्शनेच्छावतीं जननीं मातरं, प्रणम्य अभिवाद्य निजमन्दिरं स्वप्रासादम्, आगत्य उपस्थाय द्वारदेश एव द्वारदेश एव विसर्जितानुयायिसेवकजनः विसर्जितानुगामिपरिचारकलोकः सन् स्वप्रासादाभ्यन्तरं, विवेश प्रविष्टवान्। कीदृशम्? तत्कालविरलपरिजनप्रचारं तत्समये तत्क्षणे विरल-परिमित परिजनस्य–परिवारस्य प्रचारः–गमना-ऽऽगमने यत्र तादृशम्। पुनः असमसृणासखलितपुरुषप्रहतपरिक्षिप्तम् असमसृणेन–अकठिनेन अस्खलितेन अविस्खलितेन पुरुषप्रहतेन–पुरुषप्रमाणयुक्ते परिक्षिप्तं–परिवेष्टितम् पुनः समादरैः सम्मानितैः द्वारपालैः द्वारपालकैः निरीक्ष्य विलोक्य सम्यक् सादरं, यथा सम्यगिति निरीक्षणक्रिया-विशेषणम् प्रवेश्यमानतत्कालसेवोपयुक्तकथकगायकप्रायलोकं प्रवेश्यमानाः–प्रवेशं प्राप्यमाणाः तत्कालसेवोप-युक्ताः–तत्समयोचितसेवाभिज्ञाः कथकगायकप्रायाः कथाकारगायकप्रभृतयः लोकाः–जनाः यस्मिंस्तादृशम्। पुनः असृणलोक-चन्दनच्छटोपसिक्तमसृणमणिकुट्टिमम् असृणलोकानाम्–अधिकानां यद्वा असृणोऽभिमिश्रितः कर्पूरविशेषः चन्दनानां–चन्दनरसानां छटाभिः धाराभिः उपसिक्तं–आर्द्रितं मसृणं स्निग्धं मणिकुट्टिमं–मणिबद्धभूमिर्यस्मिंस्तादृशम्। पुनः अविरल-प्रकीर्णविकचकुसुमेन्दीवरदलोपहारम् अविरलं निबिडं प्रकीर्णाः परिक्षिप्ताः विकचानां विकसितानां कुसुमेन्दीवराणां-कुसुमनीलोत्पलानां दलानि उपहारो यस्मिंस्तादृशम्, इन्दीवराणां–कमलविशेषाणां दलानि पत्राणि उपहाराः–उपायनानि यस्मिंस्तादृशम्। पुनः समारब्धशिशिरोपचारैः प्रवर्तितशीतोपचारैः चतुरपरिचारकैः निपुणसेवकैः सत्वरं शीघ्रम्, अपसारि-तान्तर्गतस्वल्पदीपनिवहम् अपसारित–दूरीकृत अन्तः–मध्ये स्वल्पम्–दीप्यमान प्रदीपनिवहः–प्रदीपसमूहो यस्मात् तादृशम्। पुनः मणिप्रदीपैः रत्नप्रदीपैः समन्तात् सर्वतः प्रसारितध्वान्तमोचितानाम् प्रसारित–अपनीतः ध्वान्तवितानः–अन्धकारराशिर्यस्मात् तादृशम्, कीदृशैः। अनिलसंपातेऽपि स्थैर्येण अनिल–संपाते शिखाना–रत्नदीपशिखानामविचलना

नामपि पतङ्गकुलानामप्लोपणेन जनितमुग्धवनिताविस्मयैरकज्जलैर्ज्वलद्भिर्माणिक्यदीपैः समन्तादुत्सारिततमोवितानं वितानकावलम्बिभिरविरलैर्मल्लिकामुकुलदामभिस्तुहिनकरमयूखैरिव शैत्यमादातुमन्तःप्रविष्टैर्जटालीकृतसकलक्षणमभीक्ष्णमापतता परिमलाकृष्टपट्पदकुलेन पर्यन्तोद्यानमारुतेन विस्तारितगवाक्षविन्यस्तमणिभाजनविलेपनामोदं वासभवनं विवेश [ढ]।

तस्य चैकदेशे निवेशितमायतविशालं हंसविशदप्रच्छदपटाच्छादितमच्छजलवस्राविणा सुधाधवलेन जाह्नवीपुलिनमिव फेनपुञ्जेन जनितसांनिध्यं निद्राकलशेन शयनमध्यासीनः शयनसंनिहितासनासीनाभिरनुवेलमार्द्रेण चन्दनद्रवेण सान्द्रीकृतकरपल्लवस्पर्शशैत्याभिर्वारवनिताभिः संवाह्यमानचरणपल्लवस्तत्कालमव्याकुलेन चेतसा संस्मृत्य गन्धर्वकालापमुपजातविस्मयश्चिन्तितवान्—'अहो काप्यद्भुता तस्याश्चक्रसेनदुहितुः शरीरावयवशोभासंपत्तिर्यस्मात् त्रिभुवनातिशायिरूपापि तत्प्रतिकृतिरियं चित्रपटगता रूपलव इति निवेदिता तेन विद्याधरदारकेण [ण]। यदि च सत्यमेव तस्यास्त्रस्तमृगदृशस्तादृशं रूपं ततो जितं जगति विद्याधरजात्या,

---

वनितानां–वधूनां, विस्मय –आश्चर्यं यैस्तादृशै, केन हेतुना ? **अनिलसम्पातेऽपि** पवनसञ्चारेऽपि, **स्थैर्येण** निश्चलत्वेन, पुन **शिखाग्रपातिनामपि** शिखोपरिसञ्चारिणामपि, **पतङ्गकुलानां** शलभगणानाम्, **अप्लोपणेन** अदाहेन, पुन **वितानकावलम्बिभिः** उल्लोचाधोऽवनमद्भि, **अविरलैः** सान्द्रै, **मल्लिकामुकुलदामभिः** मल्लिकाख्यकुसुमकोरकमाल्यै, **जटालीकृतसकलक्षण** जटालीकृता –व्याप्ता, सकला –समस्ता, क्षणा –अन्तरा मध्यभागा वा यस्मिंस्तादृशम्, कैरिव ? **शैत्यं** विलक्षणशीतलताम्, **आदातुं** ग्रहीतुम्, **अन्तः** अभ्यन्तरे, **प्रविष्टैः** कृतप्रवेशै, **तुहिनकरमयूखैरिव** तुहिना –शीता, करा -किरणा यस्य स तुहिनकर –चन्द्र, तस्य मयूखै –किरणैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **पर्यन्तोद्यानमारुतेन** प्रान्तवर्तिक्रीडाकाननपवनेन, **विस्तारितगवाक्षविन्यस्तमणिभाजनविलेपनामोदं** विस्तारित –इतस्तत प्रसारितो वर्धितो वा गवाक्षविन्यस्तानां–वातायननिवेशितानां, मणिभाजनानां–मणिमयपात्राणां, विलेपनामोद –विलेपनोत्कटपरिमलो यस्मिंस्तादृशम्, कीदृशेन ? **अभीक्ष्णम्** अनवरतम्, **आपतता** आगच्छता, पुन **परिमलाकृष्टपट्पदकुलेन** परिमलाकृष्ट–परिमलेन–सौरभेण, आकृष्ट–हठादानीत, पट्पदकुल-भ्रमरराशिर्यस्मिन् येन वा तादृशेन [ढ]।

च पुन, **तस्य** वासभवनस्य, **एकदेशे** एकभागे, **निवेशितं** स्थापितम्, पुन **आयतविशालं** दीर्घबृहदाकारम्, पुन, **हंसविशदप्रच्छदपटाच्छादितं** हंसविशदेन–हससदृशशुभ्रेण, प्रच्छदपटेन–आस्तरणवस्त्रेण, आच्छादितम्–आस्तीर्णम्, पुन **अच्छजलवस्राविणा** विमलजलबिन्दुस्यन्दिना, **सुधाधवलेन** चूर्णद्रवशुभ्रेण, यद्वा अमृतसदृशस्वच्छेन, **निद्राकलशेन** निद्रोपयोगिघटेन, **फेनपुञ्जेन** फेनराशिना, **जाह्नवीपुलिनमिव** गङ्गासम्बन्धिजलोद्गतस्थलमिव, **कृतसान्निध्यं** प्रत्यासन्न, **शयनं** शय्याम्, **अध्यासीनः** अधितिष्ठन्, पुन **वारवनिताभिः** वेश्याभि, **संवाह्यमानचरणपल्लवः** संवाह्यमानौ -सेव्यमानौ, चरणपल्लवौ–पल्लवोपमपादौ यस्य तादृश, कीदृशीभि ? **शयनसन्निहितासनासीनाभिः** शय्यासमासन्नासनोपविष्टाभि, पुन **अनुवेलं** प्रतिक्षणम्, **आर्द्रेण** सरसेन, **चन्दनद्रवेण** चन्दनपङ्केन, **सान्द्रीकृतकरपल्लवस्पर्शशैत्याभिः** सान्द्रीकृत–विस्तारितं, करपल्लवस्पर्शजन्य शैत्य याभिस्तादृशीभि, **तत्कालं** तत्क्षण, **गन्धर्वकालापं** गन्धर्वकाख्यप्रकृतबालकाभाषणम्, **अव्याकुलेन** शान्तेन, **चेतसा** हृदयेन, **संस्मृत्य** सम्यक् ध्यात्वा, **उपजातविस्मयः** उद्भूताश्चर्य सन्, **चिन्तितवान्** आलोचितवान्, किमित्याह—**अहो** आश्चर्यं, **तस्याः** प्रकृताया, **चक्रसेनदुहितुः** चक्रसेनाख्यविद्याधरेन्द्रकुमारिकाया, तिलकमञ्जर्या इति यावत्, **कापि** अदृष्टिगोचरा, **शरीरावयवशोभासम्पत्तिः** शरीरावयवसौन्दर्यसमृद्धि, **अद्भुता** विस्मयावहा, वर्तत इति शेष, **यस्मात्** यद्धेतो, **त्रिभुवनातिशायिरूपापि** भुवनत्रयोत्कृष्टसौन्दर्यापि, **चित्रपटगता** चित्रपटस्थिता, इयं **तत्प्रतिकृतिः** तत्प्रतिबिम्ब, **तेन** प्रकृतेन, **विद्याधरदारकेण** विद्याधरबालकेन, गन्धर्वकेणेत्यर्थ, **रूपलव इति** सौन्दर्यलेश इति, **निवेदिता** बोधिता [ण]। **यदि च** यदि तु, **त्रस्तमृगदृशः** त्रस्त -भीतो यो मृग, तस्येव दृक्–दृष्टि -चञ्चललोचनं यस्यास्तादृश्या, **तस्याः** तिलकमञ्जर्या, **तादृशम्** उक्तप्रकारकं, **रूपं** सौन्दर्यं, **सत्यमेव** यथाश्रुतमेव, अस्तीति शेष, **ततः** तर्हि, **जगति** लोके, **विद्याधरजात्या** विद्याधरवर्गेण, **जितं** सर्वोत्कर्षे.

दूरमपसारितो निःसारताप्रवादो निजः संसारेण, प्राप्तमवधिमबलारूपकल्पनाशिल्पवैदग्ध्यं विधेः, स्तम्भितो रम्भादिसुरविलासिनीवर्गस्य सौभाग्यगर्वः, निष्पन्ना लावण्यगुणगणना रतेः, प्रवृत्तः सप्तलोकीलोकलोचनानामचिन्तितो महोत्सवः, प्रकटितः प्रलयकालविप्लवः स्तम्भितेन सर्वतो रागजलराशिना शृङ्गारिजनस्य, भ्रान्ता चतुर्दशस्वपि भुवनेषु भगवतो मकरकेतनस्याज्ञा [त]। न जाने—कस्य सुकृतकर्मणः सत्वरपलायमानतिमिरमार्गप्रधावितशशिप्रभाप्रवाहधवला पतिष्यति वपुषि तरलायता तस्याः कटाक्षदृष्टिः ?, कस्य सञ्चिताकुण्ठतपसः कण्ठकाण्डे करिष्यति पतिष्यन्त्यास्तनुभुजलतायाः प्रथमसूत्रपातमम्लानमालतीकुसुमकोमला स्वयंवरस्रक् ?, कः सुजन्मा जन्मफलभूतानि प्रस्थितः सह तया राजपथवर्तिनः सराग पुरजनस्य श्रोष्यति श्रुतिसुखानि प्रशंसावचनानि ?, कस्त्रिभुवनश्लाघ्यचरितस्तदध्यासितमधिष्ठितो गजस्कन्धपीठमाकण्ठमुत्तानित तरलतारैः पीयमानवदनलावण्यो नगरनारीलोचनैरवतरिष्यति विवाहमण्डपे वेदिबन्धम् ?, कस्य कन्दर्पबान्धवस्य तत्क्षणावबद्धकम्पस्विन्नसरलाङ्गुली तदीयकरपल्लवे लगिष्यति मध्याह्नातपश्लक्ष्णातपत्रलक्ष्मणो दक्षिणपाणिः [थ]। पुष्पकारी तत्परिजनो यः सर्वदा सविधवर्ती स्वास्थानभवनस्थितां विमाननिवहेन गगन

प्राक्; पुनः संसारेण जगता निजः सकीयः, निःसारताप्रवादः असारताप्रसिद्धिः दूरम्, अपसारितः त्याजितः; पुनः विधेः विधातुः अबलारूपकल्पनाशिल्पवैदग्ध्यं स्त्रीरूपनिर्माणकलाकौशलम्, अवधिं सीमानं प्राप्तम्; पुनः रम्भादिसुरविलासिनीवर्गस्य रम्भाप्रभृतिदेवाङ्गनागणस्य सौभाग्यगर्वः सौन्दर्याभिमानः स्तम्भितः प्रतिहतः; पुनः रतेः कामदेवप्रियायाः लावण्यगुणगणना सौन्दर्योत्कर्षगणनाविषयमाने निष्पन्ना विरता; पुनः सप्तलोकीलोकलोचनानां सप्तभुवनवर्तिजननेत्राणां महोत्सवः उत्कृष्टानन्दप्रवाहः प्रवृत्तः प्रादुर्भूतः; पुनः सर्वतः समन्ततः स्तम्भितेन संस्थितेन शृङ्गारिजनस्य शृङ्गाररसिकजनस्य रागजलराशिना शृङ्गाररससिन्धुना प्रलयकालविप्लवः कल्पान्तकालिकोपद्रवः उत्सर्पोच्छलनमित्यर्थः प्रकटितः प्रदर्शितः; पुनः चतुर्दशस्वपि चतुर्दशसंख्यकेष्वपि भुवनेषु लोकेषु, भगवतः परमैश्वर्यशालिनः मकरकेतनस्य कामदेवस्य आज्ञा निदेशः भ्रान्ता प्रसृता [त]। न जाने न निश्चेतुं पारयामि तस्याः तिलकमञ्जर्याः तरलायता चञ्चला दीर्घा च पुनः सत्वरपलायमानतिमिरमार्गप्रधावितशशिप्रभाप्रवाहधवला सत्वरं—शीघ्रं पलायमानानाम्—अपसरतां तिमिराणाम्—अन्धकाराणां मार्गे प्रधाविता—शीघ्रं गमिता शशिप्रभाप्रवाहः चन्द्रकान्तिधारेव धवला—निर्मला कटाक्षदृष्टिः कटाक्षपूर्णदृष्टिः सुकृतकर्मणः पुण्यकर्मणः कस्य वपुषि शरीरे, पतिष्यति सञ्चरिष्यति; पुनः अम्लानमालतीकुसुमकोमला अभिनवमालतीपुष्पकोमला स्वयंवरस्रक् स्वयंवरमाला कस्य सञ्चिताकुण्ठतपसः सञ्चितोत्कटतपसः पुरुषस्य कण्ठकाण्डे कण्ठनाले पतिष्यन्त्याः क्षिप्स्यमानायाः। तनुभुजलतायाः तिलकमञ्जरीबाहुलतायाः प्रथमसूत्रपातं प्रथमप्राप्तिं करिष्यति जनयिष्यति; पुनः कः सुजन्मा उत्कृष्टजन्मा तया तिलकमञ्जर्या पत्न्या सह प्रस्थितः प्रयातः सन्, जन्मफलभूतानि जन्मसाफल्यानि श्रुतिसुखावहानि कर्णानन्दजनकानि राजपथवर्तिनः राजमार्गवर्तिनः पुरजनस्य पुरवासिजनस्य प्रशंसावचनानि तारीफसाभिनन्दनवाक्यानि सरागं सप्रेम श्रोष्यति आकर्णयिष्यति; पुनः कः त्रिभुवनश्लाघ्यचरितः भुवनत्रयप्रशंसनीयचरितः, तदध्यासितं तया—तिलकमञ्जर्या अधिष्ठितं गजस्कन्धपीठं हस्तिस्कन्धरूपमासनम्, आकण्ठं कण्ठमभिव्याप्य अधिष्ठितः अध्यासितः सन्, उत्तानिततरलतारैः उन्नमितचपलकनीनिकैः नगरनारीलोचनैः नगरस्त्रीनयनैः पीयमानवदनलावण्यः सस्नेहमवलोक्यमानमुखसौन्दर्यः विवाहमण्डपे विवाहार्थे वेदिबन्धं वेदिकास्थलभूमिम् अवतरिष्यति अवस्थास्यति; कस्य कन्दर्पबान्धवस्य कामदेवसदृशस्य मध्याह्नातपश्लक्ष्णातपत्रलक्ष्मणः श्लक्ष्णानि—प्रशंसनीयानि आतपत्रे—छत्रे लक्ष्म—चिह्नं यस्य आतपत्रं—छत्रं लक्ष्माणि चिह्नानि—सामुद्रिकाणि यस्मिंस्तादृशः दक्षिणपाणिः दक्षिणहस्तः तत्क्षणावबद्धकम्पस्विन्नसरलाङ्गुली तत्क्षणावबद्धेन—तत्कालोत्पन्नेन कम्पेन—सात्त्विकभावविकारभूतेन स्विन्नाः—स्वेदार्द्राः सरलाः—ऋजवः अङ्गुल्यो यस्मिंस्तादृशे तदीयकरपल्लवे तिलकमञ्जरीपाणिपल्लवे, लगिष्यति संसक्तो [थ]। तत्परिजनः तिलकमञ्जरीपरिवारः पुष्पकारी पुष्पकर्मा मालीति केचन यः सर्वदा सर्वकाले सविध-

गाहमानामुदधिरोधोवनेषु स्वेच्छया सचरन्तीं श्रवणागतस्य प्रेयसो विद्याधरराजकन्याजनस्य सरहस्यमखिल कलाकलापमुपदिशन्तीं तामन्वहं पश्यति। अधन्यः खेचरगणो यः प्रकाममनुरक्तोऽपि दूरवर्ती तद्दृष्टिपातामृतरसस्य रूपमात्रदर्शनतरलितो वृथैव मन्मथव्यथामहमिवोद्वहति [द]। अहो मे मूढता, यदसावायतेक्षणा भूमिगोचरनृपाधिपात्मजप्रणयिनी भविष्यतीति वार्तयापि श्रुतया हर्षमुद्वहामि। सत्स्वपि रूपलावण्ययौवनशालिष्वपरेषु भूपालदारकेषु कालान्तरभुवस्तदनुरागस्यात्मानमेव लक्ष्यीकरोमि, काऽहं क सा ?, क्व भूमिगोचरस्य निकेतनं साकेतनगरं क्व दिव्यसङ्गसमुचिताचलप्रस्थसंस्थं रथनूपुरचक्रवालम् ?। अपिच विवेकिना विचारणीयं वस्तुतत्त्वम्, नोज्झितव्यो निजावष्टम्भः, स्तम्भनीयं मनः प्रसरदपथे, न देयमग्रणीत्वमिन्द्रियगणस्येत्यपि न गणयामि [ध]। असौ पुनरपरा विडम्बना—यदयमात्मा मदनदाहोपशमाय प्रशममार्गमवतारितोऽप्यधोगतिं रागिणस्तदङ्घ्रियुगलस्यालोचयति न प्राणिजातस्य, कदलीस्तम्भतुल्यतां तदूरु-

---

टिप्पनकम्—अधोगतिम् अधस्तात् स्थिति नरकगमन च। कदली–रम्भा। **हृदयवासिभिः** हृदयं–चित्तं वक्षश्च, **अलब्धविवर** निश्छिद्रम्। **मध्यस्थां** मध्यस्था मध्यस्थ रूपं च। **मुखे** वक्त्रे प्रारम्भे च। **क्षीरसागरसमं** धवल चञ्चलमतिचञ्चलं वा [न]।

वर्ती तन्निकटवर्ती सन्, **तां** तिलकमञ्जरीम्, **अन्वहं** प्रतिदिनं, **पश्यति** साक्षात् करोति, कीदृशीम् ? **स्वास्थानभवनस्थितां** स्वसभामण्डपनिषण्णाम्, पुन **विमाननिवहेन** आकाशयानसमूहेन, **गगनम्** आकाशं, **गाहमानाम्** आरोहन्तीम्, पुन **उदधिरोधोवनेषु** समुद्रतटवर्तिवनेषु, **स्वेच्छया** यथेच्छ, **सञ्चरन्तीं** विहरन्तीम्, पुन **श्रवणागतस्य** श्रोतुमुपस्थितस्य, **प्रेयसः** प्रियतमस्य, **विद्याधरराजकन्यकाजनस्य** विद्याधरेन्द्रकुमारिकाजनस्य, **सरहस्यं** रहस्येन–गूढतत्त्वेन सहितम्, **अखिलं** समग्र, **कलाकलापं** शिल्पसमूहम्, **उपदिशन्तीं** शिक्षयन्तीम्। **खेचरगणः** आकाशगामिजनविशेषगण, **अधन्यः** अश्लाघ्य, अस्तीति शेष, य, अहमिव, **प्रकामम्** अत्यन्तम्, **अनुरक्तोऽपि** तदनुरागवानपि, तल्लोलुपोऽपीत्यर्थ, **तद्दृष्टिपातामृतरसस्य** तदीयदृष्टिसञ्चाररूपामृतस्यन्दस्य, **दूरवर्ती** दूरे स्थित, **रूपमात्रदर्शनतरलितः** रूपमात्रस्य–आकारमात्रस्य, पक्षे प्रतिकृतिमात्रस्य, दर्शनेन, तरलित –व्याकुलित सन्, **वृथैव** व्यर्थमेव, **मन्मथव्यथां** कामदेववेदनाम्, **उद्वहति** अनुभवति [द]। **मे** मम, **मूढता** मूर्खता, **अहो** खेदावहा, **यत्** यत, **असौ** प्रकृता, **आयतेक्षणा** दीर्घनयना, **भूमिगोचरनृपाधिपात्मजप्रणयिनी** भूमिवासिनृपेन्द्रकुमारपत्नी, **भविष्यति** सम्पत्स्यते, **इति** अनया, **वार्तया** वृत्तान्तेन **श्रुतयापि** श्रवणगोचरीकृतयापि, **हर्षम्** आनन्दम्, **उद्वहामि** प्राप्नोमि। पुन **रूपलावण्ययौवनशालिषु** आकारसौन्दर्ययुवत्वशोभिषु, **अपरेषु** अन्येषु, **भूपालदारकेषु** नृपकुमारेषु, **सत्स्वपि** विद्यमानेष्वपि, **आत्मानमेव** स्वमेव, **कालान्तरभुवः** उत्तरकालभाविन, **तदनुरागस्य** तत्स्नेहस्य, **लक्ष्यीकरोमि** लक्ष्यत्वेन प्रत्येमि। अह **क्व** कुत्र, **सा** तिलकमञ्जरी, **क्व** कुत्र, आवयोर्महदन्तरमित्यर्थ। **भूमिगोचरस्य** भूमिवासिन, **निकेतनं** निवासस्थान, **साकेतनगरम्** अयोध्याख्यनगरं, **क्व** कुत्र, पुन **दिव्यसङ्गसमुचिताचलप्रस्थसंस्थं** दिव्यसङ्गस्य–दिवि–स्वर्गे भवा दिव्या देवा, तत्सङ्गस्य, समुचित –योग्यो य, अचल –पर्वत, तस्य प्रस्थे–समभूमिभागे, संस्था–अवस्थितिर्यस्य तादृश, **रथनूपुरचक्रवालं** तदाख्यनगर, **क्व** कुत्र, तयोस्तन्निवासास्पदयोरपि महत्तारतम्यमित्यर्थ। **अपिच** किञ्च, **विवेकिना** तत्त्वातत्त्वविवेचनशालिना, **वस्तुतत्त्वं** वस्तुनो याथार्थ्यं, **विचारणीयम्** आलोचनीयम्, पुन **निजावष्टम्भः** स्वकीयमर्यादा, न, **उज्झितव्यः** अतिक्रमणीय, यद्वा स्वमानं न त्यजनीयमित्यर्थ, पुन **अपथे** उन्मार्गे, **प्रसरत्** प्रवर्तमान, मन, **स्तम्भनीयं** निरोधनीयम्, पुन **इन्द्रियगणस्य** इन्द्रियवर्गस्य, **अग्रणीत्वं** मुख्यत्व, न, **देयं** विधेयम्, **इत्यपि** एतदपि, न, **गणयामि** आद्रिये [ध]। पुन **असौ** वक्ष्यमाणा, **विडम्बना** वैगुण्यम्, कष्टमित्यर्थ, **अपरा** अन्या, वर्तत इति शेष, **यत्** यस्मात्, **अयं** मदीय, आत्मा, **मदनदाहोपशमाय** कामाग्निदाहशान्तये, **प्रशममार्गं** तन्निवृत्तिमार्गम्, **अवतारितोऽपि** आरोपितोऽपि, **रागिणः** रक्तस्य, **तदङ्घ्रियुगलस्य** तिलकमञ्जरीचरणद्वयस्य, **अधोगतिम्** अधस्ताद् गमनम्, निधुवनकेलौ अध स्थितिमिति यावत्, **आलोचयति**

परिणाहस्य विमृशति न देहनिःसारतायाः, हृदयवासिभिः सह्यो दुःखहेतुरितिलब्धविवरं तत्पयोधरद्वन्द्वमव धारयति न कलत्रपुत्रादिवर्गम्, मध्यस्थां तथाभिमुखामभिनन्दति न भावनाम्, मधुरं मुखे तदधरप्रवाल ध्यायति न भोगसौख्यम्, युगान्तविलुलितक्षीरसागरसमं तद्वलिविस्तारमुत्प्रेक्षते न संसारम्, आरोपितानङ्ग चापभङ्गुरं तद्भ्रूलताललितमध्येति न विधेर्विलसितम् [न]। अन्या अपि प्रकृष्टरूपलावण्यसम्पदः प्राप्तयौवना दृष्टाः क्षितिपकन्याः, अन्यासामपि सुतनुत्ववेदिभिरनेकधा निवेद्यमानो विलासक्रमः, न तु कयाऽपि अपहृतं चेतो यथाऽनया। कथमिदानीमासितव्यम्, किं प्रतिपत्तव्यम्, केन विधिना विनोदनीयेयमनुदिन प्रवर्धमाना तद्दर्शनोत्कण्ठा, कस्यावेदनीयमिदमात्मीय दुःखम्, केन सार्धमालोचनीय कर्तव्यम्, कस्य क्रमि ष्यते तदेकगमनोपायेषु बुद्धिः, कस्य साहाय्यकेन सेत्स्यति तया सह समागमप्राप्तिः [प]। अपि नाम दैवमनुगम्य स्मारेष्यति स विद्याधरदारकः, न विस्मरिष्यति परिचयम्, करिष्यति पक्षपातम्, द्रक्ष्यति

विचारयति किन्तु रागिणः ध्यानिनः प्राप्तिजातस्य प्राप्तिधर्मस्य अधोगतिं नरकगमनं न आलोचयति पुनः तदूरु-परिणाहस्य तस्याः तिलकमञ्जर्याः ऊरुपरिणाहस्य-जानूपरितनभागविस्तारस्य कदलीस्तम्भतुल्यतां रागपरतया कदली-स्तम्भोपमां विमृशति विचारयति किन्तु देहनिःसारतायाः शरीरासारतायाः तदनित्यताया इति भावः, कदलीस्तम्भतुल्यतां कदली-स्तम्भासारतासादृश्यं न विमृशति; पुनः हृदयवासिभिः पक्षे स्तनवर्तिभिः कामाशिभिः पक्षे मनोवर्तिभिः कामादिभिः, सङ्गः सम्बन्धः पक्षे प्रीतिः दुःखहेतुः भारेण दुःखहेतुः पक्षे वियोगसम्भवे दुःखहेतुः इति स्वयम्, अलब्धविवरं निश्छिद्रं पर स्परं मिलितमिति भावः, तत्पयोधरद्वन्द्वं तस्याः तिलकमञ्जर्याः कुचद्वयम्, अवधारयति निश्चिनोति किन्तु कलत्र-पुत्रादिवर्गं भार्यापुत्रादिसमूहं तथात्वेन न निश्चिनोति; पुनः मध्यस्थां शरीरमध्यवर्तिनीं तथाभिमुखां तस्याः तिलकमञ्जर्याः नाभिमण्डलम्, अभिनन्दयति प्रशंसति किन्तु मध्यस्थां उदासीनां भावनां कामिनीसम्बन्धवर्जनवासना यद्वा रागद्वेषपरिहार रूपमाध्यस्थ्यसुखविचारणाम्, न अभिनन्दयति; पुनः तदधरप्रवालं तस्याः तिलकमञ्जर्याः ओष्ठविद्रुमं विद्रुमवत्सुमनोहरमोष्ठं मुखे मुखमध्ये मधुरं मधुरस्वेन ध्यायति आलोचयति किन्तु भोगसौख्यं कामिनीविलाससुखं; मुखे आरम्भ एव न तु परिणतावित्यर्थः मधुरं प्रियं यद्वा प्रान्ते विरसतया दुःखहेतुतया न मधुरमिति-विमृश्य न ध्यायति पुनः तद्वलिविस्तारं तस्याः तिलकमञ्जर्याः त्रिवलिविस्तारं युगान्तविलुलितक्षीरसागरसमं युगान्ते-प्रलयकाले विलुलितः परिचलितोर्मिः यः क्षीरसागरः तत्सम-तरङ्गसमानपङ्क्तिप्रदर्शकतया विस्तारेण च क्षीरसमुद्रसदृशम्, उत्प्रेक्षते सम्भावयति किन्तु संसारं जगत् तत्सम-तरङ्गसाम्यप्रदर्शकचञ्चलत्वेन पर्यन्तेऽशोभावहत्वेन न उत्प्रेक्षते; पुनः तद्भ्रूलताललितं तस्याः-तिलक-मञ्जर्याः भ्रूलताविलसितं भ्रूलतारूपरोमपङ्क्तिविलसितम्, आरोपितानङ्गचापभङ्गुरम् आरोपितः-मौर्व्यामधिरोपितः अनङ्ग इति शेषः, यः अनङ्गचापः कामधनुः तद्वत् भङ्गुरम्-कुटिलम्, अध्येति ध्यायति किन्तु विधेः दैवस्य विलसितं चेष्टितं तादृशत्वेन भङ्गुरत्वेनेत्यर्थः न अध्येति; अत्र सर्वत्र क्रियासु कर्तृत्वेनात्माऽन्वेति [न]। प्रकृष्टरूप-लावण्यसम्पदः उत्कृष्टाकृतिसौन्दर्यधनाः प्राप्तयौवनाः तारुण्यापन्नाः अन्या अपि तिलकमञ्जरीव्यतिरिक्ता अपि क्षितिप कन्याः नृपकुमारिकाः दृष्टाः अवलोकिताः अन्यासामपि तद्भिन्नानामपि कन्यकानां विलासक्रमः विलासपद्धतिः सुतनुत्ववेदिभिः ज्ञातृभिः निवेद्यमानः विज्ञाप्यमानः सन् वर्तमानः आसीदिति भावः, अनेकधा अनेकवारं, श्रुतः श्रवण गोचरीकृतः; तु किन्तु, यथा येन प्रकारेण अनया मनोगतया तिलकमञ्जर्या चेतः मम अपहृतम् आकृष्टं तथा येन प्रकारेण कयापि राजकुमारिकया क्वापि कुत्रापि स्थाने न अपहृतम्। इदानीम् अधुना कथं केन प्रकारेण आसितव्यम् उपवेष्टव्यम्; किं कार्यं प्रतिपत्तव्यं कर्तव्यत्वेनाङ्गीकर्तव्यम्। अनुदिनं प्रतिदिनं प्रवर्धमाना वृद्धिं गच्छन्ती इयं वर्तमाना तद्दर्शनोत्कण्ठा तिलकमञ्जरीदर्शनलालसा केन विधिना प्रकारेण विनोदनीया निवर्तनीया इदम् अनुभूयमानम्, आत्मीयं स्वकीयं दुःखं कस्य कं प्रति आवेदनीयं प्रकाशनीयम्; कर्तव्यं कर्तुमुचितं यत् केन सार्धं सह आलोचनीयं विचारणीयं तदेकगमनोपायेषु तस्याः-तिलकमञ्जर्याः यः एकः स्थानं तत्र गमनोपायेषु, तत्प्राप्तिसाधनेषु कस्य बुद्धिः मम क्रमिष्यते प्रसरिष्यति तया तिलकमञ्जर्या सह समागमप्राप्तिः तत्सङ्गमलाभः कस्य साहाय्यकेन साहाय्येन सेत्स्यति सम्पत्स्यते [प]। नामेति वाक्यालङ्कारे, अपि यदि, दैवं विधिः अनुकूलम् अनुगम्य स्यात् तर्हि सः

मामिह स्थितम्, निर्वक्ष्यति वचनवृत्त्या स्वयं प्रतिपन्नमर्थम्, नेष्यति तदीक्षणगोचरप्रापणेन मत्प्रतिकृतिं कृतार्थताम्, कथयिष्यत्यतिशयेन मां गुणवन्तम्। सापि शशिमुखी तथेति प्रतिपत्स्यते तद्वचनम्, भविष्यति मदीयदर्शनाभिलापिणी, प्रेपयिष्यति तमात्मानुरागप्रकटनाय मत्पार्श्वम्' इत्यनेकसकल्पपर्याकुलचेतसः प्रवन्धवर्धमानारतेरनवरतमुक्तायतोष्णनिःश्वासस्य मुहुर्मुहुः पर्यङ्कपरिवर्तनैस्तरङ्गितोत्तरच्छदपटस्य प्रभातागमनपर्युत्सुकतया प्रदोपेऽपि नष्टनिद्रस्य निशीथेऽपि देवतार्चनाय परिचारकानुद्यमयतः शतयामेव कथमपि क्षपा विराममभजत [फ]।

प्रभातायां च शर्वर्यामुत्थाय निर्वर्तितप्राह्तेतनावश्यकविधिः प्रतिपद्य सविशेपसपादितशोभमभिनवं सर्वाङ्गीणमाकल्पमल्पपदातिवलपरिवृतस्तदेवोद्यानमगमत्। तत्र चातिवहलपादपच्छाये हंसपदपङ्क्तिलाञ्छितस्वच्छसुकुमारसैकते सततापतत्कमलरेणुकपायशीतलमरुति मकरध्वजायतनदीर्घिकातीरपरिसरे निपण्णः

टिप्पनकम्—आकल्प.–वेप. । कपाय.–सुरभि. [व]।

आगतपूर्वं, **विद्याधरदारकः** विद्याधरात्मज, **एष्यति** पुनरागमिष्यति, **परिचयं** मया साकमालापजन्यसम्बन्धं, न **विस्मरिष्यति** स्मृतिपथात् प्रच्यावयिष्यति, **पक्षपातं** परिचयजन्य मत्पक्षग्रहण, करिष्यति, इह अस्मिन् स्थाने, स्थित, मां **द्रक्ष्यति** दृष्टिगोचरीकरिष्यति, **वचनवृत्त्या** वाक्यप्रयोगेन, **स्वयं** स्वेन, **प्रतिपन्नम्** स्वीकृतम्, **अर्थं** विपय, **निर्वक्ष्यति** स्फुटीकरिष्यति, **तदीक्षणगोचरप्रापणेन** तस्या –तिलकमञ्जर्या, दृष्टिपथारोपणेन, **मत्प्रतिकृतिं** मदीयचित्र, **कृतार्थतां** सफलता, **नेष्यति** प्रापयिष्यति, माम्, **अतिशयेन** अत्यन्त, **गुणवन्तं** रूपलावण्यादिगुणशालिन, **कथयिष्यति** तां वक्ष्यति। **शशिमुखी** चन्द्रवदना, **साऽपि** तिलकमञ्जर्यपि, **तद्वचनं** तदीयं मद्गुणवर्णनवाक्य, **तथा** सत्यम्, इति, **प्रतिपत्स्यते** विश्वसिष्यति, **मदीयदर्शनाभिलापिणी** मद्दर्शनाकाङ्क्षिणी, **भविष्यति** सम्पत्स्यते, **आत्मानुरागप्रकटनाय** स्वप्रीतिप्रकाशनाय, **मत्पार्श्वं** मन्निकटं, **तं** गन्धर्वक, **प्रेपयिष्यति** प्रस्थापयिष्यति। **इत्यनेकसंकल्पपर्याकुलचेतसः** इति–ईदृशै, अनेकै –वहुभि, सकल्पै -मनोव्यापारै, पर्याकुलं-व्याप्त, चेत –हृदय यस्य तादृशस्य, पुन **प्रवन्धवर्धमानारतेः** प्रवन्धेन-दृढवन्धेन, प्रकृष्टाधिना वा, वर्धमाना-वृद्धिं गच्छन्ती, अरति –चित्तोद्वेगो यस्य तादृशस्य, पुन **अनवरतमुक्तायतोष्णनिःश्वासस्य** अनवरत-निरन्तर, मुक्त -निर्गमित, आयत -दीर्घ, उष्णश्च, निश्वास –नासिकापवनो येन तादृशस्य, पुन **मुहुर्मुहुः** अनेकवार, **पर्यङ्कपरिवर्तनैः** पर्यङ्के–विशिष्टखट्वोपरि, पार्श्वपरिवर्तनै, **तरङ्गितोत्तरच्छदपटस्य** तरङ्गित –विलोलित, उत्तरच्छदपट –पर्यङ्कोपरितनास्तरणवस्त्रं यस्य तादृशस्य, पुन **प्रभातागमनपर्युत्सुकतया** प्रात कालोपस्थितिनितान्तोत्कण्ठया, **प्रदोषेऽपि** निशारम्भेऽपि, **नष्टनिद्रस्य** क्षीणनिद्राकस्य, **निशीथेऽपि** मध्यरात्रेऽपि, **देवतार्चनाय** देवाराधनाय, **परिचारकान्** सेवकान्, **उद्यमयत**. प्रवर्तयत, हरिवाहनस्येति शेष, **शतयामेव** शत यामा –प्रहरा यस्यां तादृशीव, द्राघीयसीवेत्यर्थ, **क्षपा** त्रियामापि रात्रि, **कथमपि** केनापि प्रकारेण, **विरामम्** अवसानम्, **अभजत** प्राप्तवती [फ]।

च पुन, **शर्वर्यां** रात्रौ, **प्रभातायां** प्रभातावस्थामापन्नायाम्, **उत्थाय** शय्यामुत्सृज्य, **निर्वर्तितप्राह्लेतनावश्यकविधिः** निर्वर्तित–सम्पादित, प्राह्लेतन –पूर्वाह्णसम्वन्धी, आवश्यक –अवश्यकर्तव्य, विधि –क्रिया येन तादृश सन्, **सविशेषसम्पादितशोभं** सविशेषम्–अत्यन्त, सम्पादिता, शोभा–सौन्दर्यं यस्य तादृशम्, **अभिनवं** नवीनं, **सर्वाङ्गीणं** सर्वाङ्गव्यापकम्, **आकल्पं** वेषरचनां अलङ्करण वा, **प्रतिपद्य** स्वीकृत्य, **अल्पपदातिवलपरिवृतः** अल्पेन-कतिपयेन, पदातिना–पादगामिना, बलेन- सैन्येन, परिवेष्टित सन्, **तदेव** अधिष्ठितपूर्वमेव, **उद्यानं** क्रीडाकाननम्, **अगमत्** गतवान्। **च** पुन, **तत्र** तस्मिन्नुद्याने, **अतिबहलपादपच्छाये** अतिबहलम्-अत्यधिकं, पादपच्छाय–पादपानां–वृक्षाणां छाया यस्मिंस्तादृशे, पुन **हंसपदपङ्क्तिलाञ्छितस्वच्छसुकुमारसैकते** हंसपदपङ्क्तिभि –हंसपादाकारपरम्पराभि, लाञ्छितं-चिह्नित, स्वच्छम्–अतिशुभ्रम्, सुकुमारं–कोमलं च, सैकतं–सिकतामय स्थलं यस्मिंस्तादृशे, पुन **सन्ततापतत्कमलरेणुकषायशीतलमरुति** सन्ततम्–अनवरतम्, आपतन्–सञ्चरन्, कमलरेणुभि –कमलपरागै, कषाय –सुरभि, शीतलश्च, मरुत्–पवनो यस्मिंस्तादृशे, **मकरध्वजायतनदीर्घिकापरिसरे** कामदेवमन्दिरवापिकाप्रान्ते, **निषण्णः** उपविष्ट, **सन्निधानवर्तिभिः** निकटवर्तिभि,

संनिधानवर्तिभिश्चित्रविद्योपाध्यायैरन्यैश्च जनपरम्पराजनितकुतूहलैश्चित्रमवलोकयितुमागतैरालेख्यशास्त्रविद्भिर्नागरलोकैः सह विचारयन्नविचार्यचारुरूपतया तस्याश्चित्रपटपुत्रिकाया रूपमपसारितापरविनोदः पूर्वाह्णमनयत् [च]। उपस्थिते च मध्याह्नसमये यथाविधि विसर्जितास्थानसामान्यलोकः सखेदमुत्थाय चिरनिरोधमन्थरैश्चरणविन्यासैरितस्ततो बभ्राम। गत्वा च सुघटितसोपानसुगमावतारे सरस्वानीरवीरुधि समासन्ननीरे पुरःसरैरागत्य किङ्करैः समन्ततो विस्तारितरुचिरपरिस्तरांशुके शुचिनि सारवे रोधसि, पुरोधसा संनिधापितप्राज्यपूजोपकरणः समाहितेनान्तःकरणेन कृत्वा देवतार्चनम्, उत्थाय गत्वा विविक्ततरमुद्देशं, समनन्तरमेव सत्वरमागतैर्माहानसिकपुरुषैरुपनीतमतिशयवर्णगन्धरससमुत्कृष्टमूल्यसंपन्नैः सूपकारशास्त्रोपलब्धैर्यथावसरमुपकल्पितैरनल्पबहुभिर्नवैर्द्रव्यविशेषैरुपस्कृतानेकभक्ष्यलेह्यपेयप्रकारमास्वादयाञ्चकार परिवृतो राजपुत्रैस्तथैव तत्रैवाहारम् [म]। उपस्पृश्य चाघ्रातधूपधूमवर्तिरुद्वर्तितचरणकरतलः कुङ्कुमकर्पूरामोदिना चन्दनद्रवेण

टिप्पनकम्—परिवृतः—वलयितः [म]। उपस्पृश्य आचम्य [म]।

चित्रविद्योपाध्यायैः चित्रकलाशिक्षकैः च पुनः जनपरम्पराजनितकुतूहलैः जनपरम्परोत्पादितचित्रविषयकौतुकैः चित्रम्, आलोकयितुं द्रष्टुम् आगतैः उपस्थितैः आलेख्यशास्त्रविद्भिः चित्रकलाभिज्ञैः अन्यैः चित्रविद्योपाध्यायव्यतिरिक्तैः नगरलोकैः नगरवासिजनैः सह अविचार्यचारुरूपतया अविचार्यं—विमर्शमन्तरा विचारयितुं योग्यम्, मनोज्ञं चारुरूप—सौन्दर्यं यस्य तस्य भावस्तत्ता तया तस्याः चित्रपटपुत्रिकायाः चित्राधारवस्त्रपुत्तलिकायाः रूपम् आकृतिं विचारयन् विमृश्य निरूपयन् अपसारितापरविनोदः निवारितान्यविनोदः पूर्वाह्णम् अहः—दिनस्य पूर्वभागम्, अनयत् व्यतीतवान् [च]। च पुनः मध्याह्नसमये दिनमध्यसमये उपस्थिते प्राप्ते सति यथाविधि विधानपुरस्सरं, सत्कारपूर्वकमित्यर्थः विसर्जितास्थानसामान्यलोकः विसर्जिताः—प्रेषिताः आस्थाने—आगताः सामान्याः—साधारणाः लोकाः—जना येन तादृशः सखेदं सक्लेशम्, उत्थाय आसनं त्यक्त्वा चिरनिरोधमन्थरैः चिरनिरोधेन—दीर्घकालं गमनाभावेन मन्थरैः—मन्दगतिभिः चरणविन्यासैः पादनिक्षेपैः इतस्ततः अत्र तत्र बभ्राम विचचार। च पुनः सुघटितसोपानसुगमावतारे सुघटितेन—सम्यग्निर्मितेन सोपानेन—अवरोहणमार्गेण सुगमः—सुकरः अवतारः—जलावतरणं यस्मात् तादृशे पुनः सरस्वानीरवीरुधि सरसा—जलेन सरसाः आर्द्राः वानीरवीरुधः—वेतसलता यस्मिंस्तादृशे, पुनः समासन्ननीरे समासन्नं—सन्निकटं नीरं—जलं यस्य तादृशे पुनः पुरःसरैः अग्रेसरैः किङ्करैः भृत्यैः आगत्य विस्तारितरुचिरपरिस्तरांशुके विस्तारितं प्रसारितं रुचिरं—मनोज्ञं परिस्तरांशुकम् आस्तरणवस्त्रं यस्मिंस्तादृशे पुनः शुचिनि पवित्रे सारवे वा सरयूनदीसम्बन्धिनि रोधसि तटे गत्वा पुरोधसा पुरोहितेन संनिधापितप्राज्यपूजोपकरणः संनिधापितानि—उपस्थापितानि प्राज्यानि—प्रचुराणि पूजोपकरणानि—पूजासामग्री यस्य तादृशः समाहितेन एकाग्रीभूतेन अन्तःकरणेन मनसा देवतार्चनं देवाराधनं कृत्वा उत्थाय पूजास्थानं त्यक्त्वा विविक्ततरम् अतिनिर्जनम् उद्देशं प्रदेशं गत्वा, समनन्तरमेव अव्यवहितोत्तरकाल एव सत्वरं सत्वरम्, आगतैः माहानसिकपुरुषैः पाकशालापुरुषैः उपनीतम् उपस्थापितम्, पुनः अतिशयवर्णगन्धरससमुत्कृष्टमूल्यसम्पन्नैः अतिशयेन वर्णेन—रूपेण गन्धेन—पुष्पादिसौरभेण रसेन—मधुराम्ललवणादिस्वादेन समुत्कृष्टाः अत्युत्कृष्टाः मूल्यसम्पद्—आदानाय देया धनसम्पत्तिर्येषां तादृशैः सूपकारशास्त्रोपलब्धैः पाकशास्त्राज्ज्ञातैः यथावसरं यथाप्रसङ्गम्, उपकल्पितैः सम्पादितैः अनल्पबहुभिः अत्यधिकैः नवैः नवीनैः द्रव्यविशेषैः वस्तुविशेषैः उपस्कृतानेकभक्ष्यलेह्यपेयप्रकारम् उपस्कृताः—संस्कृताः अनेके—बहवः भक्ष्याः—भक्षणार्हाः लेह्याः—लेहनार्हाः पेयाः—पानार्हाश्च प्रकाराः—भेदा यस्मिंस्तादृशम्, आहारं भक्ष्यं तत्रैव तस्मिन्नेव उपवने क्रीडावने राजपुत्रैः राजकुमारैः परिवृतः परिवेष्टितः सन् आस्वादयाञ्चकार भुक्तवान् [म]। च पुनः उपस्पृश्य जलस्पर्शं कृत्वा मुखशुद्धिं सम्पाद्येत्यर्थः आघ्रातधूपधूमवर्तिः आघ्राता—घ्राणेन्द्रियगृहीता धूपधूमवर्तिः—धूपसम्बन्धिधूमशिखा येन तादृशः पुनः कुङ्कुमकर्पूरामोदिना कस्तूरिकाकर्पूरपरिमलसम्मिलितेन चन्दनद्रवेण चन्दनरसेन

स्पर्शसंवेदनानन्दमन्दीकृतभुजपरिस्पन्दाभिरविरतस्यन्दमानहस्तारविन्दसपादितान्तःप्रीतिभिः प्रसाधिकाभिरधिगात्रमतिचिरेण निर्वर्तितकुङ्कुमोद्वर्तनक्रमः शिरसि घटितपाटलाकुसुमसारस्मेरमल्लिकामुकुलमुण्डमालो यथासन्नमुपनीतताम्बूलकुसुममालानुलेपनैः प्रणयिलोकैः सहारब्धविविधसंकथस्तस्थौ काञ्चिदपि वेलाम्। गते च विरलतां विलीनतापे तपनतेजसि तरलितस्तिलकमञ्जरीसगमाभिलापेण तत्कालसमुपस्थितावधेर्गन्धर्वकस्यागमनमार्गमवलोकयितुमभ्यग्रवर्तिनः शिखाग्रचुम्बिताम्बरक्रोडमाक्रीडशैलस्य शिखरमारुरोह [म]।

तत्र चोर्ध्वस्थितः पुरस्तादवस्थितस्य प्रेयसोऽन्यतमभृत्यस्य प्रत्यंसमर्पिताङ्गभारो निवारितातपः त्र्यस्रीकृतातपत्रेण छत्रधारेण तत्काललब्धावसरैरवारितैः प्रतीहारलोकेन प्रविश्य पार्श्वतः स्थितैः प्रणयवाचालैरुद्यानपालैरावेद्यमानरामणीयकेषु लतामण्डपेषु तरुखण्डेषु सारणिस्रोतस्सु कृत्रिमनदीसेतुबन्धेषु केलिवापीकूलजलयन्त्रेषु चाभिनवकृतसंस्कारेष्वन्तरान्तरानिक्षिप्तचक्षुरीक्षमाणो दक्षिणाशां तावदास्त यावदस्तशिखर-

---

उद्वर्तितवदनकरतलः उद्वर्तित-विलेपनेन सुगन्धीकृतं, वदनं-मुखं करतल च येन तादृश, पुन **प्रसाधिकाभिः** अञ्जालङ्कारिकाभि स्त्रीभि, **अधिगात्रं** शरीरे, **अतिचिरेण** अतिदीर्घकालेन, **निर्वर्तितकुङ्कुमोद्वर्त्तनक्रमः** निर्वर्तित -सम्पादित, कुङ्कुमेन-कुङ्कुमद्रवेण, उद्वर्त्तनक्रम -विलेपनविधिर्यस्य तादृश, कीदृशीभि ? **स्पर्शसंवेदनानन्दमन्दीकृतभुजपरिस्पन्दाभिः** स्पर्शसंवेदनानन्देन-शरीरस्पर्शानुभवजन्यानन्देन, मन्दीकृत -शिथिलीकृत, भुजपरिस्पन्द -बाहुसञ्चारो याभिस्तादृशीभि, पुन **अविरतस्यन्दमानहस्तारविन्दसंपादितान्तःप्रीतिभिः** अविरत-सन्तत, स्यन्दमानेन-स्वेदमानेन, हस्तारविन्देन-करकमलेन, जनिता-उत्पादिता, अन्त प्रीति -तत्स्यन्दनसूचितमदनोद्गमेनान्त प्रसादो याभिस्तादृशीभि, पुन कीदृश ? **शिरसि** मस्तके, **घटितपाटलाकुसुमसारस्मेरमल्लिकामुकुलमुण्डमालः** घटिता-ताभिर्निवेशिता, पाटलाकुसुमै - पाटलासञ्ज्ञकलतापुष्पै, सारणा-शबलवर्णाना, स्मेरमल्लिकामुकुलाना-किञ्चिद्विकसितमल्लीकुड्मलाना, मुण्डमाला-शिरोमाला यस्य तादृश, पुन **यथाऽऽसन्नं** यथानिकटम्, **उपनीतताम्बूलकुसुममाल्यानुलेपनैः** उपनीतानि-उपस्थापितानि, ताम्बूलानि-सोपकरणानि नागवल्लीदलानि, कुसुममाला -पुष्पमाला, अनुलेपनानि-चन्दनादिविलेपनानि यैस्तादृशै, **प्रणयिलोकैः** सुहृज्जनै सह, **आरब्धविविधसंकथः** प्रवर्तितनानाप्रकारकालाप, **काञ्चिदपि** कतिपयामपि, **वेलां** काल, **तस्थौ** स्थितवान्। **च** पुन, **विलीनतापे** निवृत्ततापे, **तपनतेजसि** सूर्यप्रभायां, **विरलताम्** अल्पतां, **गते** प्राप्ते सति, **तिलकमञ्जरीसङ्गमाभिलाषेण** तत्सम्मेलनकुतूहलेन, **तरलितः** चपलित, **तत्कालं** तत्क्षणम्, **समुपस्थितावधेः** प्राप्तागमनावधे, **गन्धर्वकस्य** तत्सञ्ज्ञकस्य प्रकृतविद्याधरकुमारस्य, आगमनमार्गम्, **अवलोकयितुं** द्रष्टुम्, **अभ्यग्रवर्तिनः** अभिमुखम् अग्रं यस्य तदभ्यग्र-समीपं, तत्र स्थितस्य, **आक्रीडशैलस्य** उद्यानगिरे, **शिखाग्रचुम्बिताम्बरक्रोडं** शिखाग्रेण-चूडाग्रेण, चुम्बित-स्पृष्टम्, अम्बरक्रोड-गगनमध्य येन तादृश, **शिखरम्** उपरिभागम्, **आरुरोह** आरूढवान् [म]। **च** पुन, **तत्र** तस्मिन् शिखरे, **ऊर्ध्वस्थितः** उपरिस्थित सन्, **पुरस्तात्** अग्रे, **अवस्थितस्य** वर्तमानस्य, **प्रेयसः** अतिप्रियस्य, **अन्यतमभृत्यस्य** बहूनां मध्ये एकस्य किङ्करस्य, **प्रत्यंसं** प्रतिस्कन्धप्रदेशम्, **अर्पिताङ्गभारः** आरोपितस्वशरीरभार, पुन **त्र्यस्रीकृतातपत्रेण** त्र्यस्रीकृत-त्रिकोणीकृतम्, आतपत्रं-छत्र येन तादृशेन, **छत्रधारेण** छत्रग्राहिणा, **निवारितातपः** निवारित -निवर्तित, आतप -सूर्यतेजो यस्मात् तादृश, पुन **तत्काललब्धावसरैः** तस्मिन् काले प्राप्तावसरै, पुन **प्रतीहारलोकेन** द्वारपालजनेन, **अवारितैः** अनवरुद्धै, पुन **प्रविश्य** तत्सविधे प्रवेशं कृत्वा, **पार्श्वतः** पार्श्वे, स्थितै, पुन **प्रणयवाचालैः** प्रणयेन-प्रीत्या, वाचालै -कुत्सिताधिकवक्तृभि, **उद्यानपालैः** उद्यानरक्षाधिकृतपुरुषै, **आवेद्यमानरामणीयकेषु** वर्ण्यमानचारुताकेषु, पुन **अभिनवकृतसंस्कारेषु** अचिरसस्कृतेषु, पुन **लतामण्डपेषु** लतापिहितोदरगृहेषु, पुन **तरुखण्डेषु** वृक्षपङ्क्तिषु, पुन **सारणिस्रोतस्सु** क्षुद्रनदीप्रवाहेषु, पुन **कृत्रिमनदीसेतुबन्धेषु** क्रियया खननात्मिकया, निर्वृत्ता -कृत्रिमा, तादृशीना नदीना, सेतुबन्धेषु-सेतुसङ्घटनेषु, च पुन **केलिवापीकूलजलयन्त्रेषु** क्रीडार्थवापीतटवर्तिजलोद्घाटनयन्त्रेषु, **अन्तरा** अन्तरा मध्ये मध्ये, **निक्षिप्तचक्षुः** प्रेरितदृष्टि, **दक्षिणाशां** दक्षिणदिश, तस्या दिशो गन्धर्वकागमनमार्गमित्यर्थ, **ईक्षमाणः** अवलोकमान, **तावत्** तावत्कालपर्यन्तम्, **आस्त** उपविष्टवान्, **यावत्** यावत्कालम्, **अशिशिरगभस्तिः** अशिशिरा -उष्णा, गभस्तय -किरणा यस्य स सूर्य,

मगाद्गिरिशिरगभस्तिः [य]। लोकायनोपे च दिवसकरधामनि श्यामायमानेषु दिग्भागेष्वनागमनेन गन्ध र्वकस्य किञ्चिन्म्लानमुखकमलशोभो दिवस इव नभसः क्रमेण क्रीडाचलादवततार, जगाम च स्वावासम्। आसीनश्च शयने चिन्तयन् मुहूर्तमात्रेण चेतसा तस्य विलम्बकारणानि कृच्छ्रालब्धनिद्रो निशामनयत्। अपरेद्यु रपि तेनैव क्रमेणोद्यानमगमत्, तेनैव विधिना तत्र सर्वाः क्रियाश्चकार, तथैव तस्यागमनमीक्षमाणो दिवस मनयत् [र]। अकृतागतौ च तत्र क्रमादतिक्रामत्सु दिवसेषु शिथिलीभूततिलकमञ्जरीसमागमाशाबन्धस्य प्रबन्धविस्तारितोग्रसंतापसंपद् ग्रीष्मस्य प्रथितदिवसायामदुस्तरो निरन्तरप्रवर्तितोष्णबाष्पसंततिरपर इव निदाघसमयो जजृम्भे जनितनिर्भरव्यथस्तस्य वपुषः। अविरतं सस्मार सस्मरेण चेतसा चित्रपटपुत्रिकानु सारपरिकल्पितस्य पक्ष्मलेनवनयावनुबन्धाकारस्य। सततमन्वचिन्तयच्चास्यामनुदिनोपचीयमानस्य तस्याः

टिप्पनकम्—विस्तारितोग्रप्रतापसम्पत् तापः—संताप उष्णं च उष्णबाष्पः—नेत्रजलमुष्णोष्मा च, वपुः— कायात् [ल]।

अस्ताद्रिपरम् अस्ताचलशिखरम् अगात् गतवान् अस्तमगाद्गिरिशिखरं [य]। च पुनः दिवसकरधामनि सूर्यकिरणे, लोकायनलोपे [illegible] सति पुनः दिग्भागेषु दिशामंशेषु, श्यामायमानेषु श्यामत्वमाचरमानेषु, गन्धर्वकस्य अना-गमनेन आगमनाभावेन किञ्चिन्म्लानमुखकमलशोभः किञ्चिन्म्लाना—ईषन्मलिना मुखकमलस्य शोभा—कान्तिर्यस्य तादृशः हरिवाहन इति शेषः नभसः आकाशात् दिवस इव दिनमिव क्रीडाचलात् क्रीडापर्वतात् क्रमेण शनै-रवततार अवतरणमकरोत्। च पुनः स्वावासं स्वावासभवनं जगाम गतवान्। च पुनः शयने शय्यायाम्, आसीनः उपविष्टः सन् आर्तेन व्यथितेन चेतसा हृदयेन तस्य गन्धर्वकस्य विलम्बकारणानि आगमनविलम्बहेतून् मुहूर्तं क्षणं चिन्तयन् ध्यायन्, कृच्छ्रालब्धनिद्रः [illegible] निशां रात्रिम्, अन-यत् व्यतीयाय। अपरेद्युरपि द्वितीयदिनेऽपि तेनैव पूर्वोक्तेन क्रमेण विधिना उद्यानं क्रीडावनम्, अगमत् गतवान्, तत्र तस्मिन्नुद्याने तेनैव अनुपदवर्णितेनैव विधिना क्रमेण सर्वाः समस्ताः क्रियाः कर्माणि चकार कृतवान्। तथैव पूर्ववत्प्रकारेणैव तस्य गन्धर्वकस्य आगमनम् आगमनमार्गम्, ईक्षमाणः पश्यन् दिवसं दिनम् अनयत् व्यतीयाय [र]। तत्र तस्मिन् गन्धर्वके अकृतागतौ अकृतागमने सति क्रमात् क्रमेण दिवसेषु दिनेषु, अति-क्रामत्सु व्यतिगच्छत्सु, शिथिलीभूततिलकमञ्जरीसमागमाशाबन्धस्य शिथिलीभूतः [illegible] तिलकमञ्जरी-समागमस्य [illegible] सा आशा—[illegible] तस्य हरिवाहनस्य जनितनिर्भर-व्यथः [illegible] वपुषः [illegible] अपरः अन्यः निदाघसमयः ग्रीष्मकाल इव जजृम्भे प्रादुर्बभूव। [illegible] प्रबन्धविस्तारितोग्रप्रसन्तापसम्पत् प्रबन्धेन—[illegible] उग्र-[illegible] पुनः प्रथाप्रथित-दिवसायामदुस्तरः [illegible] पुनः निरन्तरप्रवर्तितोष्णबाष्पसन्ततिः निरन्तरम् अविरतं प्रवर्तिता—[illegible] उष्णबाष्पसन्तति-[illegible] पुनः सस्मरेण स्मर—कामः [illegible] चेतसा [illegible] चित्रपटपुत्रिकानुसारपरिकल्पितस्य [illegible] पक्ष्मलेनवनयावनुबन्धा-[illegible] अविरतं निरन्तरं, सस्मार स्मृतवान्। पुनः अनुदिनोपचीय-मानस्य अनुदिनं—[illegible] तस्याः [illegible] प्रथमदर्शनस्य [illegible] पुनः [illegible] परिमण्डलमनो [illegible] तद्रूपं [illegible] पुनः आपिण्डतानकमाय-

प्रथमयौवनस्य । यौवनोपचयपरिमण्डलस्तनमनङ्गवेदनोच्छेदनायेव सर्वदा हृदयगतमधत्त तद्रूपम् । आविष्कृतानेकभावविभ्रमाणि लिखितानीव केनापि निपुणचित्रकरेण दिग्भित्तिषु दिवानिशं ददर्श तस्याः प्रतिबिम्बानि [ल] ।

दृष्ट्वा च तमकाण्डवैरिणा मन्मथेन घर्मर्तुना च युगपदुपताप्यमानमुत्पन्नानुकम्पो निर्वापयितुमिव चक्रे जगत्यामवतारमखिलविश्वोपकारी वारिदागमः । प्रवर्तितप्रबलधारापङ्क्तयो भङ्क्तुमिव तस्य धारागृहस्पृहां क्षिप्रमेवान्तरिक्षमाच्छादयाञ्चक्रुः अब्जिनीपलाशप्रकरनीलाः पयोमुचः । सततयामिनीजागरणजडतारकां प्रसादयितुमिव तद्दृष्टिमविरलोद्भिन्नमरकतश्यामशाद्वला बभूव भूतधात्री । प्रथमजलधरासारशिशिरास्तदङ्गतापमिव निर्वापयितुं निर्वातुमारभन्त संततामोदमकरन्दमांसलाः कदम्बमरुतः । मानसस्मरणसञ्जातरणरणकास्तदनुरागमाख्यातुमिव खेचरेन्द्रदुहितुरुत्तरां दिशमभिप्रतस्थिरे राजहंसाः [व] । तद्विरहदाहविच्छेदाक्षमेण पत्रखण्डाडम्बरेण विहितापत्रपाणीव वर्षासलिलपूरितासु विलाससरसीषु निममज्जुरम्भोजिनीवनानि । घनधाराभिवृष्टमूर्तयस्तदार्तिदर्शनदुःखिता इव दूरविनतैः पल्लवेक्षणैरम्बुकणिकाश्रुविसरमजस्रमसृजन्नुपवनद्रुमाः ।

विभ्रमाणि आविष्कृता –प्रकटिता , अनेके–बहव , भावा –अभिप्राया यैस्तादृशा , विभ्रमा –अपाङ्गभङ्ग्यादयो विलासा येषु तादृशानि, पुन **दिग्भित्तिषु** दिक्कुड्येषु, **केनापि** अविज्ञातनाम्ना, **निपुणचित्रकरेण** कुशलचित्रकारेण, **लिखितानीव** चित्रितानीवेत्युत्प्रेक्षा, **तस्याः** तिलकमञ्जर्या , **प्रतिबिम्बानि** प्रतिकृती , **दिवानिशं** रात्रिन्दिवं, **ददर्श** दृष्टिगोचरीचकार [ल] । **अकाण्डवैरिणा** अनवसरशत्रुणा, **मन्मथेन** कामदेवेन, **च** पुन , **घर्मर्तुना** ग्रीष्मर्तुना, **तं** हरिवाहनं, **युगपत्** एककालम्, **उपताप्यमानं** पीड्यमान, **दृष्ट्वा**, **उत्पन्नानुकम्पः** उदितदय , **विश्वोपकारी** सर्वोपकारी, **वारिदागमः** वर्षर्तु , **निर्वापयितुमिव** तदुभयोपतापोपशमनार्थमिव, **जगत्यां** लोके, **अवतारम्** आगमनं, **चक्रे** कृतवान् । पुन **तस्य** हरिवाहनस्य, **धारागृहस्पृहां** जलधारोत्स्यन्दनयन्त्राधिष्ठितगृहाकाङ्क्षा, **भङ्क्तुमिव** निवर्तयितुमिव, **प्रवर्तितप्रबलधारापङ्क्तयः** प्रवर्तिता –प्रक्षिप्ता , प्रबला –प्रकृष्टा , धारापङ्क्तय जलधाराश्रेणयो यैस्तादृशा , **अब्जिनीपलाशप्रकरनीलाः** कमलिनीदलौघवन्नीलवर्णा , **पयोमुचः** मेघा , **क्षिप्रमेव** अविलम्बमेव, **अन्तरिक्षं** गगनमण्डलम्, **आच्छादयाञ्चक्रुः** आच्छादितवन्त । पुन **सततयामिनीजागरणजडतारकां** सततं–निरन्तर, यामिन्यां–रात्रौ, जागरणेन–निद्रानिरोधेन, जडा–निष्परिस्पन्दा,तारका–कनीनिका यस्यां तादृशीं, **तद्दृष्टिं** तस्य–हरिवाहनस्य, दृष्टिं–चक्षु , **प्रसादयितुमिव** प्रीणयितुमिव, **भूतधात्री** पृथ्वी, **अविरलोद्भिन्नमरकतश्यामशाद्वला** सान्द्रोद्गतेन्द्रनीलमणिसदृशश्यामवर्णनवतृणसकुला, **बभूव** सम्पेदे । पुन **प्रथमजलधराऽऽसारशिशिराः** प्रथमजलधराऽऽसारै –नवजलधरधारासम्पातै , शिशिरा –शीतला , पुन **सन्तताऽऽमोदमकरन्दमांसलाः** सन्तत –सर्वतो विस्तारित , आमोद –उत्कटसौरभं यैस्तादृशै , मकरन्दै –पुष्परसै , मांसला स्थूला , सम्पृक्ता इत्यर्थ , **कदम्बमरुतः** कदम्बाश्लिष्टपवना , **तदङ्गतापं** तस्य–हरिवाहनस्य, शरीरताप, **निर्वापयितुमिव** प्रशमयितुमिव, **निर्वातुं** सञ्चरितुम्, **आरभन्त** प्रवृत्ता । पुन **मानसस्मरणसंजातरणरणकाः** मानसस्मरणेन–स्वाभिमतवारिदागमनेन स्वाश्रयणीयमानसाख्यसरोवरस्मृत्या, सजातम्–उद्भूत, रणरणक–तद्गमनौत्सुक्य येषा तादृशा , **राजहंसाः** रक्तचञ्चुचरणा हंसविशेषा , **खेचरेन्द्रदुहितुः** विद्याधरेन्द्रकुमारिकामपि, **तदनुरागं** तस्य–हरिवाहनस्य, अनुरागं–प्रीतिम्, **आख्यातुमिव** कथयितुमिव, **उत्तरां दिशं** मानससरोवरगमनमार्गमित्यर्थ , **अभिप्रतस्थिरे** तदभिमुख प्रयाता [व] । पुन **तद्विरहदाहविच्छेदाक्षमेण** तस्य–हरिवाहनस्य, य , विरहदाह –तिलकमञ्जरीविरहज्वर , तद्विच्छेदाक्षमेण–तन्निवर्तनासमर्थेन, **पत्रखण्डाडम्बरेण** पत्रपुञ्जरूपडम्बरेण, **विहितापत्रपाणि** विहिता–उत्पादिता, अपत्रपा–लज्जा येषां तादृशानि, इवेत्युत्प्रेक्षा, **अम्भोजिनीवनानि** कमलिनीकाननानि, **वर्षासलिलपूरितासु** वर्षासम्बन्धिजलपूर्णासु, **विलाससरसीषु** केलिकासारेषु, **निममज्जुः** निमग्ना । पुन **घनधाराभिवृष्टमूर्तयः** घनस्य–मेघस्य, यद्वा घनाभि –सान्द्राभि , धाराभि –जलसन्ततिभि , अभिवृष्टा–अभिषिक्ता, मूर्ति –शरीर येषां तादृशा , **उपवनद्रुमाः** केलिकाननवृक्षा , **तदार्तिदर्शनदुःखिता इव** तस्य–हरिवाहनस्य, या आर्ति –कामव्यथा, तद्दर्शनेन, दु खिता इव–व्यथिता इव, **दूरविनतैः** दूरपर्यन्तमवनतै , **पल्लवेक्षणैः** नवदललोचनै , **अम्बुकणिकाश्रु-**

प्रकृतिकठोरास्वच्छसस्पर्शयोग्यानिव कर्तुमात्मनः करानन्तःसलिलेषु अब्मुचां कुक्षिषु निचिक्षेप चण्डभानुः। तस्मिन्नसकृदुत्सृष्टपयोविसरं निवारयितुमिव मकरकेतुमार्गणकुसुमाञ्जलिपुटान्यजायन्त केतकीकाननानि। विनोदयितुमिव तमनारततोदीरितमधुरकेकागीतिभिः समारम्भि ताण्डवमुद्दण्डबर्हमण्डलैर्गृहशिखण्डिभिः [ग]। एवं च विकसिताकुण्ठकलकण्ठव्रातकलकले कठोरदर्दुरारटितवारितमनसि विश्रुतापारवाहिनीपूरपूत्कारे घोरघनगर्जितारावजर्जरितरोदसि द्योतमानविद्युद्दामदारुणे विततवारिधाराघोरणिव्यक्तभीरुकामुकमनसि सान्द्रकुटजकुसुमामोदमूर्च्छितागच्छदुच्छलत्कलापाभोगकलापे समन्ताद्विजृम्भितेऽम्बुधरदुर्दिने विधुरीभूतमनसः कोऽप्यधिपसुतस्य [घ]। पङ्कपटलाविलेषु साकेतपुरपरिसरेष्वरम्यतलकुट्टिमेषु लीलास्नानमण्डपेषु घननिरुद्धातपसञ्चारेषु कृत्रिमाचलशिखरेषु पूरानीतकण्टककलिलशर्करमलेषु नगरनिर्गमाग्रेषु सम्भिन्न-

---

टिप्पनकम्—घोरणी–श्रेणी दुर्दिनं–मेघतिमिरम् [घ]।

विसरं समवायमम्बुप्रकरम्, अजस्रं निरन्तरम्, असकृत् अमुञ्चत्। पुनः चण्डभानुः चण्डाः तीव्राः भानवः किरणा यस्य सः सूर्यः स्वकं प्रकृतिकर्कशान् स्वभावतः कठोरान् आत्मनः स्वस्य करान् किरणान् तदच्छस्पर्शयोग्यान् तस्य–हरिवाहनस्य [illegible] कर्तुमिव सम्पादयितुमिव अन्तःसलिलेषु अन्तःस्थितजलेषु, पयोमुचां मेघानां कुक्षिषु उदरेषु, निचिक्षेप निक्षिप्तवान्। पुनः केतकीकाननानि केतक्याख्यकुसुमवल्लीकाननानि तस्मिन् हरिवाहने उत्सृष्टपयोविसरं मुक्तजलधारं मकरकेतुः कामदेवः निवारयितुमिव [illegible] आबद्धकुसुमाञ्जलिपुटानि [illegible] अजायन्त समपद्यन्त। पुनः उद्दण्डबर्हमण्डलैः उद्दण्डम्–उन्नतं बर्हमण्डलं–पिच्छमण्डलं यत्र तादृशैः शिखण्डिभिः मयूरैः तस्य हरिवाहनस्य अपरति अमनस्कतां विनोदयितुमिव अपनेतुमिव अनारततोदीरितमधुरकेकागीतिभिः अनारतं–सततम्, उदीरिता–उच्चारिता मेघागमसमये [illegible] मधुरा–श्रुतिप्रिया केका–मयूराणां ध्वनिः [illegible] ताण्डवं नृत्यं समारम्भि प्रारम्भि [ग]। एवं च इत्थं च विकसिताकुण्ठकलकण्ठव्रातकलकले विकसिता–आविर्भूताः अकुण्ठाः–अप्रतिहताः कलकण्ठानां–कोकिलानां व्राताः–समूहास्तेषां कलकलः–कोलाहलो यस्मिन् तस्मिन् तादृशे पुनः कठोरदर्दुरारटितवारितमनसि कठोरः–कर्कशः दर्दुराणां–मण्डूकानाम् आरटितैः ध्वनिभिः वारितं वारितं मनः–चित्तं यस्मिन् तादृशे, विश्रुतापारवाहिनीपूरपूत्कारे विश्रुता–विख्याता पूत्काराः यत्र तादृशे अपाराणां पाररहितानां वाहिनीनां–नदीनां पूरः प्रवाहस्तस्य पूत्कारः–ध्वनिर्यस्मिन् तादृशे पुनः घोरघनगर्जितारावजर्जरितरोदसि घोरः–भयानकः घनानां–मेघानां गर्जितारावः–गर्जनध्वनिस्तेन जर्जरिते–शिथिलिते रोदसी–द्यावापृथिव्यौ यस्मिन् तादृशे पुनः द्योतमानविद्युद्दामदारुणे द्योतमानया प्रकाशमानया विद्युद्दाम्ना–तडिन्मालया दारुणे भीषणे पुनः विततवारिधाराघोरणिव्यक्तभीरुकामुकमनसि वितताभिः–विस्तृताभिः वारिधाराघोरणीभिः–जलधाराश्रेणीभिः व्यक्तं–प्रकटं भीरु–भयशीलं कामुकानां–विलासिनां मनो यस्मिन् तादृशे सान्द्रकुटजकुसुमामोदमूर्च्छितागच्छदुच्छलत्कलापाभोगकलापे [illegible] सान्द्रः–निबिडः कुटजकुसुमानां–गिरिमल्लिकापुष्पाणाम्, आमोदः–सुगन्धः तेन मूर्च्छितानां मूर्च्छां गतानाम्, आगच्छताम्–आगमनं कुर्वताम्, उच्छलत्कलापानां मयूराणाम्, [illegible] पक्षिणां कलापः–गणो यस्मिन् तादृशे अम्बुधरदुर्दिने मेघाच्छन्नदिवसे समन्तात् सर्वतः विजृम्भिते प्रसृते सति विधुरीभूतमनसः [illegible] कोऽप्यधिपसुतस्य [illegible] अधिप–नृपः [illegible] सुतस्य [illegible] तत्रापि [illegible] अपि [illegible] [घ]। [illegible] पङ्कपटलाविलेषु कर्दमसमूहकलुषितेषु, साकेतपुरपरिसरेषु अयोध्यानगरप्रान्तेषु पुनः अरम्यतलकुट्टिमेषु [illegible] लीलास्नानमण्डपेषु [illegible]। पुनः घननिरुद्धातपसञ्चारेषु घनैः–मेघादिभिः निरुद्धः निवारितः आतपसञ्चारः [illegible] तेषु, कृत्रिमाचलशिखरेषु [illegible]। पुनः पूरानीतकण्टककलिलशर्करमलेषु पूरे–प्रवाहे

यदृच्छाविहारकौतुकस्य, कालवशाच्च विश्रान्तेषु यन्त्रधारागृहप्रवेशेषु मुद्रितेष्वचिरेण चन्दनचर्चाविधिषु अक्रियमाणेषु कमलकुमुदकुवलयशयनेष्वधार्यमाणेषु हारकेयूरमेखलादिषु मृणालाभरणेष्वनारोप्यमाणासु हृदि जलार्द्रास्वसंचार्यमाणेषु ससलिलतालवृन्तकदलीपत्रवातेष्वदीयमानेषु करचरणयोरिन्दुमणिदर्पणेष्वनुद्घाट्यमानेषु भवनवलभीगवाक्षेषु द्विगुणदीप्यमानविरहदाहज्वरोष्मणः [स], स्वभावधीरत्वादनवधीरितयथारब्धकार्यस्य, लज्जया निपुणनिगूहितेङ्गिताकारस्य, द्वेष्यमपि वेणुवीणाविनोदमादरेण विदधतः, प्रस्तुतामपि विद्याधरविलासवार्तामनावर्तयतः, प्रेष्ठमपि नाम गन्धर्वकस्यागृह्णतो, रहस्यपि तदर्पितं चित्रपटमप्रेक्षमाणस्य, रूक्षामपि कुबेरदिशि दृष्टिमक्षिपतः, समरकेतोरपि निजावस्थामप्रथयतः, श्रमेऽप्यायतोष्णान् पुनः पुनः श्वासपवनानमुञ्चतः, परमचिन्तायासजन्मना प्रचीयमानेनानुदिनमप्रतिविधेयेन देहकृशिम्ना कदर्थ्यमानस्य ग्रीष्मकालादधिकदुःसहो बभूव वर्षासमारम्भः [ह]।

टिप्पनकम्—तदर्पितं गन्धर्वकार्पितम् [स]।

आनीतै -उपस्थापितै , कण्टकै , किलिञ्जकै -हस्वैर्वंशविकारै , कश्मलेषु-दूषितेषु, **नगरनिम्नगाकूलेषु** नगरासन्ननदीतीरेषु, **खण्डितयदृच्छाविहारकौतुकस्य** निवृत्तयथेच्छभ्रमणौत्सुक्यस्य । **च** पुन , **कालवशात्** प्रकृतकालागमनकारणात्, **यन्त्रधारागृहप्रवेशेषु** यन्त्रनिस्सारिजलधारालयप्रवेशेषु, **विश्रान्तेषु** प्रयोजनाभावान्निवृत्तेषु, पुन **चन्दनचर्चाविधिषु** चन्दनलेपनकर्मसु, **अचिरेण** शीघ्र, **मुद्रितेषु** निरुद्धेषु, पुन **कमल-कुमुद-कुवलयशयनेषु** कमलानि, कुमुदानि–चन्द्रविकस्वरकमलविशेषा , कुवलयानि–नीलकमलानि, तदधिकरणकेषु, शयनेषु–शयनक्रियासु, **अक्रियमाणेषु** असम्पाद्यमानेषु, पुन **हारकेयूरमेखलादिषु** हार -कण्ठालङ्कार , केयूर -बाहुभूषणम्, मेखला–कटिवेष्टनं, तत्प्रभृतिषु, **मृणालाभरणेषु** कमलकाण्डमयालङ्करणेषु, **अधार्यमाणेषु** व्यर्थधिया तत्तदङ्गेषु अनिवेश्यमानेषु, पुन **जलार्द्रासु** जलाप्लुतवस्त्रेषु, **हृदि** वक्षसि, **अनारोप्यमाणासु** असंस्थाप्यमानासु, पुन **ससलिलतालवृन्तकदलीपत्रवातेषु** ससलिलानां–जलाप्लुतानां, तालवृन्तानां–तालव्यजनानां, कदलीपत्राणां च, वातेषु–पवनेषु, **असञ्चार्यमाणेषु** अवाह्यमानेषु, पुन **इन्दुमणिदर्पणेषु** चन्द्रकान्तमणिरूपदर्पणेषु, **कर-चरणयोः** हस्तपादयो , **अदीयमानेषु** अस्थाप्यमानेषु, पुन **भवनवलभीगवाक्षेषु** प्रासादोर्ध्वगृहवातायनेषु, **अनुद्घाट्यमानेषु** अमुच्यमानावरणेषु, **द्विगुणदीप्यमानविरहदाहज्वरोष्मणः** द्विगुण , दीप्यमानेन–ज्वलता, विरहदाहज्वरेण–विरहाभिकर्तृकदाहरूपज्वरेण, ऊष्मा–तापो यस्य, यद्वा द्विगुण यथा स्यात् तथा, दीप्यमानो विरहदाहरूपज्वरतापो यस्मिन् तादृशस्य [स]। पुन **स्वभावधीरत्वात्** स्वाभाविकधैर्यशालित्वात्, **अनवधीरितयथारब्धकार्यस्य** अनवधीरितानि–अनुपेक्षितानि, यथारब्धकार्याणि–यथाप्रवर्तितकर्माणि येन तादृशस्य । पुन लज्जया, **निपुणनिगूहितेङ्गिताकारस्य** निपुणं–सम्यक्, निगूहित–संवृतम्, इङ्गित–स्वाभिप्रायानुसारिचेष्टा यस्य तादृश , आकार –आकृतिर्यस्य तादृशस्य, **द्वेष्यमपि** अप्रियमपि, **वेणुवीणाविनोदं** वंशी-वीणाख्यवाद्यविशेषवादनानन्दम्, **आदरेण** प्रीत्या, **विदधतः** कुर्वत , पुन. **प्रस्तुतामपि** प्रवर्तितामपि, **विद्याधरविलासवार्तां** तद्विलासकथाम्, **अनावर्तयतः** अपुनरुच्चीरयत , पुन **प्रेष्ठमपि** अतिप्रियमपि, **गन्धर्वकस्य** तदाख्यस्य प्रकृतस्य विद्याधरकुमारस्य, **नाम** संज्ञाम्, **अगृह्णतः** अनुच्चारयत , पुन **तदर्पितं** तेन–गन्धर्वकेन, उपहृतं, **चित्रपटं** चित्राधिष्ठितवस्त्र, **रहस्यपि** एकान्तेऽपि, **अप्रेक्षमाणस्य** अपश्यत , पुन **कुबेरदिशि** उत्तरदिशि, **रूक्षामपि** प्रीतिशून्यामपि, दृष्टिम्, **अक्षिपत.** अप्रेरयत , पुन **समरकेतोरपि** तदाख्य स्वपरमप्रियनृपकुमारं प्रत्यपि, **निजावस्थां** स्वकीयदुरावस्थाम्, **अप्रथयतः** अप्रकटयत , पुन **श्रमेऽपि** श्रमे सत्यपि, **आयतोष्णान्** आयतान्–दीर्घान्, उष्णांश्च, **श्वासपवनान्** नासामारुतान्, **पुनः पुनः** वारं वारम्, **अमुञ्चतः** अनिस्सारयत , **परमचिन्तायासजन्मना** अत्यन्तचिन्ताप्रयत्नजन्येन, **अनुदिनं** प्रतिदिनं, **प्रचीयमानेन** प्रवर्धमानेन, **अप्रतिविधेयेन** अप्रतिकार्येण, **देहकृशिम्ना** शरीरकार्श्येन, **कदर्थ्यमानस्य** अभिभूयमानस्य [ह]।

अथ प्रोषिते जलदसमये तद्वियोगादनुदिवसमाविर्भवत्प्रबलातपायामभिनवपतिप्रवासदुःखितस्य विरहिणीजनस्य सदृशावस्थमात्मानमिव दर्शयितुमागतायां शरदि हरिवाहनः सर्वथा गन्धर्वकागमननिष्प्रत्याशस्तिलकमञ्जरीसंबन्धस्मरणजन्मना विकलीकृतो गाढमतिदारुणावेगेनोद्वेगेन कथंचनाप्यसङ्कुलम् गृहेऽवस्थातुम्, एकदा समण्डलायलोकनविषयमात्मनः कुतूहलमुद्दिश्य प्रधानमभिमुखेन पितरं व्यजिज्ञपत् । अनुज्ञातगमनश्च तेन प्रशस्तेऽहनि समस्तनिजसैन्यपरिवृतो विविधयानवाहनाधिरूढैरुज्ज्वलविदग्धवेषधारिभिः समरकेतुपुरःसरैः सुहृद्भिरनुगम्यमानस्तत्कालशून्येषु नागरिकाजनमनस्सु रक्षणमिव निवेश्य निजक रणरण-कमतिभूयसा विभवविच्छर्देन साकेतनगरान्निरगच्छत्, अचलच्च वर्त्मनि प्रतिदिनमविच्छिन्नैः प्रयाणैः [घ] । प्रयान्तं च तं यदृच्छया तेषु तेषु जनपदेष्वासन्नयायी तत्रभवराजलोकस्तत्कालोपचितैरुपायनैः कृतनिर्वेदो विनोदयामास, तथाहि—एष निःशङ्कविचरदरण्यगजयूथव्याप्तकन्दरो दूरदृश्यमानोच्चशिखरश्रेणिना

टिप्पनकम्—विच्छर्दः-विस्तारः [घ] ।

अथ अनन्तरं, जलदसमये मेघकाले वर्षाकाल इति यावत्, प्रोषिते प्रवासमापन्ने समाप्ते सतीत्यर्थः तद्वियोगात् तद्विरहात् अनुदिवसं प्रतिदिनम्, आविर्भवत्प्रबलातपायाम् आविर्भवन्-प्रकटीभवन् प्रबलः-तीव्र आतपः-सूर्यप्रभा यस्यां तादृश्याम्, शरदि शरत्काले अत एव अभिनवपतिप्रवासदुःखितस्य अचिरोत्पन्नभर्तृपरदेशगमनव्यथितस्य विरहिणीजनस्य वियोगिनीजनस्य सदृशावस्थं तुल्यदुरवस्थम्, आत्मानं स्वं दर्शयितुमिव प्रदर्शयितुमिव आगतायां उपस्थितायां हरिवाहनः सर्वथा सर्वप्रकारेण गन्धर्वकागमननिष्प्रत्याशः गन्धर्वकागमनप्रत्याशारहितः तिलकमञ्जरीसम्बन्धस्मरणजन्मना तद्विरहव्यथाजन्येन अतिदारुणावेगेन अतिदारुण-अतिभीषणः दुःसहः इत्यर्थः आवेगः-तीव्रता यस्य तादृशेन उद्वेगेन व्याकुलेन विकलीकृतः-विकलीकृतः सन्, कथञ्चनापि कथमपि अवस्थातुं वर्तितुम्, असङ्कुलम् असमर्थः एकदा एकस्मिन् समये समण्डलायलोकनविषयम् पराक्रमिदिग्विषयम्, आत्मनः स्वस्य कुतूहलम् अभिलषम्, उद्दिश्य अधिकृत्य प्रधानमभिमुखेन प्रधानमभि द्वारा पितरं मेघवाहनं व्यजिज्ञपत् विज्ञापितवान् । तेन पित्रा अनुज्ञातगमनः अनुमतप्रस्थानः सन् प्रशस्ते शुभावहे, अहनि दिने समस्तनिजसैन्यपरिवृतः अशेषस्वसैनिकपरिवेष्टितः सन् विविधयानवाहनाधिरूढैः विविधानि-नानाप्रकाराणि, यानानि-रथान् वाहनानि-हस्त्यश्वादीनि, अधिरूढैः-आरूढैः पुनः उज्ज्वलविदग्धवेषधारिभिः निर्मलमनोज्ञवेषधारिभिः समरकेतुपुरःसरैः तत्प्रमुखैः सुहृद्भिः मित्रैः अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः सन् तत्कालशून्येषु तत्काले जनविरहितेषु, नागरिकाजनमनस्सु नगरनिवासिनीजनहृदयेषु, रक्षणमिव रक्षारूपमिव निजकं स्वं, रणरणकं चिन्तां निवेश्य स्थापयित्वा अतिभूयसा अत्यधिकेन विभवविच्छर्देन धनविस्तारेण साकेतनगरात् अयोध्यानगरात् निरगच्छत् निर्गतः । च पुनः प्रतिदिनं प्रत्येकं दिवसम्, अविच्छिन्नैः निरन्तरैः प्रयाणैः गमनैः वर्त्मनि मार्गे अचलत् प्रस्थितवान् [घ] । यदृच्छया यथेच्छं तेषु तेषु मार्गमध्यपतितेषु, जनपदेषु देशेषु, प्रयान्तं गच्छन्तं तं हरिवाहनम्, आसन्नयायी पार्श्वगामी, तत्रभवराजलोकः तत्रत्यस्वजनः तत्कालोपचितैः तत्कालोपस्थापितैः उपायनैः कृतनिर्वेदः विनोदयामास प्रमोदितवान् । विनोदप्रकारमेव दर्शयति-तथाहीति एषः अयं मन्दरनामा पर्वतः गिरिः । येन यस्य पर्वतः ...। निःशङ्कविचरदरण्यगजयूथव्याप्तकन्दरः निःशङ्कं-निर्भयं यथा स्यात् तथा विचरता-परिभ्रमता अरण्यगजयूथेन-वनहस्तिसमूहेन व्याप्त-पूर्णा कन्दरा-गुहा यस्य तादृशः पुनः दूरदृश्यमानोच्चशिखरश्रेणिना दूरात् दृश्यमाना उच्चाप्रप्राप्त-उन्नतानां शिखराणाम् ऊर्ध्वभागानां श्रेणिः-पङ्क्तिर्यस्य तादृशेन रत्नदीपशिखा सदृशेन मार्गप्रदर्शकेन मार्गप्रदर्शकेन

परिगतोपरिस्थनगरः स्थवीयसा प्राकारवलयेन वन्दीकृतानामरिनरेन्द्राणामेकमन्दिरं मन्दरकाख्यो दुर्गगिरिः, असावनेकनिकटग्रामपरिसरविसारिसारणिजला शरावती नाम किमपि सेव्यकूला सरित्, एतदुन्मदचक्रवाकवक्राङ्गकुररकारण्डवाकुलमुद्दण्डकमलिनीखण्डमण्डिततीरमंशावतार इव क्षीरजलधेः पुरा दिग्विजयागतेन देवेन खानितं सरः, एष दशसीरसहस्रसमितसीमा सूर्यग्रहणपर्वणि पूर्वमपवर्जितो मदिरावतीदेव्या सर्वमण्डलग्रामाणामग्रिमो देवाग्रहारः, इदमतिस्निग्धसान्द्रसकलद्रुमगहनमुन्मुखैर्मुनिभिरनुदिनमुदीक्ष्यमाणमार्गापतदतिथिवर्गमनादरप्राप्यसुन्दरस्वादुफलमूलकन्दं मन्त्रिणा सुरानन्देन निर्मापितं धर्मारण्यम् [ज्ञ], इह करालकरिकुम्भास्थिकूटस्थपुटिततलायामचलपरिसरप्रान्तसीमनि समारब्धसमरकर्मणा प्रापितः प्रेतनगरमुत्तरदिगन्तदण्डनायकेन नीतिवर्मणा हूणपतिः, इमामविच्छिन्नकुङ्कुमकच्छलाञ्छिततीरदेशां तरङ्गिणीमुत्तीर्य

टिप्पनकम्—अपवर्जितः दत्त [ज्ञ]।

परिगतोपरिस्थनगरः परिगतानि, व्याप्तानि, उपरिस्थानि—ऊर्ध्वलोकसम्बन्धीनि नगराणि यैस्तादृश, पुन **वन्दीकृतानां** निगृहीतानाम्, **अरिनरेन्द्राणां** शत्रुभूतनरेन्द्राणाम्, **एकमन्दिरं** प्रधानकारागारम्। पुन **अनेकनिकटग्रामपरिसरविसारिसारणिजला** अनेकेषां—बहूना, निकटग्रामाणां—प्रत्यासन्नग्रामाणां, परिसरेषु—प्रान्तेषु, विसारिण्य—नि ष्यन्दिन्य, सारणय—कुल्या येषां तादृशानि जलानि यस्यां तादृशी, **असौ** किञ्चिद्दूरस्था, **शरावती नाम** तन्नाम्नी, **सरित्** पूर्वपश्चिमदेशविभाजिका नदी, अस्तीति शेष। पुन **उन्मदचक्रवाक-वक्राङ्ग-कुरर-कारण्डवाकुलम्** उन्मदै—मदान्वितै, चक्रवाकै—निशि प्रियाविश्लिष्टपक्षिभेदै, वक्राङ्गै—कुटिलाङ्गै, बकैरिति यावत्, कुररै—उत्क्रोशजातीयपक्षिभि, कारण्डवै—हंसविशेषै, आकुल—सकीर्णम्, पुन **उद्दण्डकमलिनीखण्डमण्डिततीरम्** उद्दण्डै—उन्नतै, कमलिनीखण्डै—कमलिनीकाननै, मण्डितम्—अलङ्कृत, तीरं यस्य तादृशम्, पुन **क्षीरजलधेः** क्षीरसमुद्रस्य, **अंशावतार इव** अंशात्मना अवतीर्ण इवेत्युत्प्रेक्षा, **पुरा** पूर्वं, **दिग्विजयागतेन** दिग्विजयोद्देशेनागतेन, **देवेन** राज्ञा, मेघवाहनेनेत्यर्थ, **खानितं** खाननयोद्गमितम्, **एतत्** प्रत्यक्ष, **सरः** कासार, अस्तीति शेष। पुन **दशसीरसहस्रसम्मितसीमा** दशसीरसहस्रै—दशसहस्रसख्यकहलदण्डै, सम्मिता—परिच्छिन्ना, सीमा यस्य तादृश, **सर्वमण्डलग्रामाणा** सम्पूर्णराष्ट्रग्रामाणाम्, **अग्रिमः** अग्रेसर, श्रेष्ठ इति यावत्, पूर्वं, **सूर्यग्रहणपर्वणि** सूर्यग्रहणोत्सवे, **मदिरावतीदेव्या** तदाख्यपट्टराज्या, **अपवर्जितः** दानकर्मीकृत, **एषः** अयं, **देवाग्रहारः** देवसेवार्थं दत्त क्षेत्रादिप्रदेश, अस्तीति शेष, पुन **मन्त्रिणा** मेघवाहननृपसचिवेन, **सुरानन्देन** तदाख्यधार्मिकपुरुषेण, **निर्मापितम्**, **इदं** प्रत्यक्ष, **धर्मारण्यं** तपोवनम्, अस्तीति शेष, कीदृशम्? **अतिस्निग्धसान्द्रसकलद्रुमगहनम्** अतिस्निग्धै—अत्यन्तमनोहरै, सान्द्रै—निबिडै, सकलै—अशेषै, द्रुमै—वृक्षै, गहन—व्याप्तम्, पुन **उन्मुखैः** ऊर्ध्वमुखै, उन्नमितनेत्रैरिति यावत्, **मुनिभिः** तपस्विभि, **अनुदिनं** प्रतिदिनम्, **उदीक्ष्यमाणमार्गापतदतिथिवर्गम्** उदीक्ष्यमाण—ऊर्ध्वमवलोक्यमान, मार्गापतता—मार्गागच्छताम्, अतिथीना, वर्ग—समूहो यस्मिंस्तादृशम्, पुन **अनादरप्राप्यसुन्दरस्वादुफलमूलकन्दम्** अनादरप्राप्याणि-अनायासलभ्यानि, सुन्दराणि—दृष्टिप्रियाणि, स्वादूनि—रसनाप्रियाणि च, फलानि—कन्दल्यादीनि, मूलानि—शिफा, कन्दानि-शूरणादीनि यस्मिंस्तादृशम् [ज्ञ]।

करालकरिकुम्भास्थिकूटस्थपुटिततलायां करालै—भीषणै, करिकुम्भास्थिकूटै—हस्तिमस्तकास्थिराशिभि, स्थपुटित—विषमोन्नतप्रदेशीकृत, तलम्—अध स्थल यस्यास्तादृश्याम्, **इह** अस्याम्, **अचलपरिसरप्रान्तसीमनि** अचलस्य—पर्वतस्य, य परिसर—सीमाप्रदेश, तत्प्रान्तसीमनि—तन्निकटसीमनि, **समारब्धसमरकर्मणा** प्रवर्तितसङ्ग्रामरूपकार्येण, **उत्तरदिगन्तदण्डनायकेन** उत्तरस्या दिशो य, अन्त—अवसान, तत्र दण्डनायकेन—सेनापतिना, **नीतिवर्मणा** तन्नाम्ना क्षत्रियेण, **हूणपतिः** म्लेच्छजातिविशेषाधिपति, **प्रेतनगर** यमपुरीं, **प्रापित** प्रेषित, व्यापादित इति यावत्। **अविच्छिन्नकुङ्कुमकच्छलाञ्छिततीरदेशाम्** अविच्छिन्ना—निरन्तरा, कुङ्कुमा—काश्मीरजौषधिविशेषा येषु तादृशै, कच्छै—जलप्रायप्रदेशै, लाञ्छिता—

युवराजसमरकेतोर्मुखरितः प्रवेशावारभ्य पश्चिमेन समसोऽपि ग्रामनगरग्रामो विलम्बके सेनान्यः कमलगुप्तस्य, इत्येव च सर्वतो निवेश्यमानमण्डलविभाग सविभ्रम इवेतस्ततो भ्रमन्नुत्तालकलमकेदारकपिलाय मानसकलग्रामसीमान्तमातपक्लान्तकान्तारमहिषयूथाभ्युषितपल्वलोपान्तकृष्णागुरुतरुवनमविरलोद्भिन्नकुसुम गुच्छसतच्छदविटपिभिर्विकटाट्टहासमुद्भिन्नसकमलाकरामोदवासिताशामुखभ्रमन्मत्तमधुकरालिमालामुखरित शालिवनगोपिकाकरतलतालरवत्रासपलायमानकीरकुलकलकिलाराययभितपथिकयात्रमुद्भिन्नस्तबकपत्रलपुण्ड्रेक्षुवाटपरम्पराभिरामं कामरूपनाम्ना लब्धव्यपदेशं देशमाससाद [क] ।

तत्र च प्रतिदिवसमधिकाधिकोपदर्शितभक्तिना प्राग्ज्योतिषाधिपेन प्रतिपन्नानुगमनः स्कन्धावारमुज्झत् । आवसनिमित्तावस्थिति च त चारपुरुषेभ्य उपलभ्य सर्वेऽपि सत्वरमुत्तरापथनिवासिनो दर्शनार्थिनः

टिप्पनकम्—प्राग्ज्योतिषः–कामरूपः । सौहित्यं–तृप्तिः कौहिता दृशा । अपर्व–विनाशः, विवेकः–मायया [ख] ।

निविष्टाः लौरेयाः *लघ्वप्रवेशा* मध्यावासयीम्, इमां तरङ्गिणीं नदीम्, उत्तीर्य अतिक्रम्य युवराजसमरकेतोः समर केतुनाम्नो युवकुमारस्य मुखिते भोजनार्थं मोक्षार्थं वा प्रस्ता भूमिः अस्तीति शेषः । इतः अस्मात् प्रवेशात् आरभ्य पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि क्रोशे मध्ये समसोऽपि अक्लेशेऽपि ग्रामनगरग्रामः ग्रामप्रधान सेनान्यः सेनानायकस्य कमलगुप्तस्य तवायः विलम्बके विलुकाये शिविरार्पण इत्यर्थः अस्तीति शेषः । इत्येवम् इत्थं सर्वतः परितः निवेश्यमानमण्डलविभागः उत्तरस्तरपर्यन्तद्वारा विभज्यमानपाद्भूमिभाग सन् सविभ्रममिव सविलासमिव इतस्ततः अत्र तत्र भ्रमन् विहरन् कामरूपनाम्ना तदाख्यया लब्धव्यपदेशं प्राप्तप्रसिद्धिं, देशं जनपदसम्पत्तिविशेषम्, आससादेति प्रिसर्के आससाद गतवान् । कीदृशम् ? उत्तालकलमकेदारकपिलायमानसकलग्रामसीमान्तम् उत्ताला–परि पक्वाः कलमाः–धान्यानि येषु तादृशैः केदारैः–क्षेत्रैः कपिलायमानाः–पिङ्गायमानाः ग्रामसीमान्ताः–ग्रामसीमाप्रदेशा यस्मिन् तादृशम्, पुनः आतपक्लान्तकान्तारमहिषयूथाभ्युषितपल्वलोपान्तकृष्णागुरुतरुवनकम् आतपक्लान्तैः–सूर्यकिरण तापव्याकुलैः कान्तारमहिषयूथैः–वनमहिषसमूहैः अभ्युषितानि–अधिष्ठितानि पल्वलोपान्तवर्तिनाम्–अल्पजलाशयप्रान्तवर्तिनां कृष्णागुरुतरूणां–कालागुरुवृक्षाणां वनानि–वन स्थानानि यस्मिन् तादृशम्, पुनः अविरलोद्भिन्नकुसुमगुच्छसतच्छदविट पिभिः अविरलं–सघनं यथा स्यात् तथा उद्भिन्न–प्रकटाः कुसुमगुच्छाः–पुष्पस्तबकाः येषु तादृशैः सप्तच्छदविटपिभिः–सप्तच्छदतरुभिः विकटाट्टहासे यथ विकटाट्टहासे इव निरन्तर प्रवर्तिता विकट–प्रकटः अट्टहासः–महाहासो यस्मिंस्तादृशम्, पुनः उद्भिन्नसकमलाकरामोदवासिताशामुखभ्रमन्मत्तमधुकरालिमालम् उद्भिन्नानाम्–सम्यग्विकसितानां कमलानाम् आकरस्य–वनस्य आमोदेन–उत्कटसौरभेण वासितानां–सुरभीकृतानाम् आशानां–दिशां मुखे–अग्रे भ्रमन्ती–विचरन्ती मत्तमधुकराणां–मदेन युक्तानाम् अलीनां–भ्रमराणां माला–श्रेणी यस्मिंस्तादृशम्, पुनः शालिवनगोपिकाकरतलतालरवत्रासपलायमानकीरकुलकलकलाकुलपथिकजनम् शालिवनानि–धान्यवनानि यानि शालि वनानि–धान्यक्षेत्रवनानि तद्गोपिकाभिः–रक्षिकाभिः गोपीभिः करतलतालैः–हस्ततलध्वनिभिः तत्त्रासिनां–भयभीतानाम्, अत एव पलायमानानां–सत्वरमपसरतां कीरकुलानां–शुकपङ्क्तीनां कलकलरवैः–कलकलशब्दसमूहैः आकुलिताः निवारिता पथिकाना–मार्गगामिनां यात्रा–प्रयाणं यस्मिंस्तादृशम्, पुनः उद्भिन्नस्तबकपत्रलपुण्ड्रेक्षुवाटपरम्पराभिरामम् उद्भिन्नाः–प्रकटाः स्तबकाः–गुच्छाः येषु तादृशाः पत्रलाः–प्रचुरपत्राः पुण्ड्रेक्षवः–पुण्ड्रकेक्षवः यस्यां तादृश्या वाटपरम्परया–वाटिकापरम्परया अभिरामम्–मनोहरम् [क] ।

स पुनः तत्र तस्मिन् कामरूपदेशे इत्यर्थः प्रतिदिवसं प्रत्यहम् अधिकाधिकोपदर्शितभक्तिना अधिकमधिकं यथा स्यात् तथा उपदर्शिता प्रकटिता भक्तिः प्रीतिर्येन तादृशेन प्राग्ज्योतिषाधिपेन प्राक्–प्रथमं ज्योतिः–प्रकाशो यत्रासौ प्राग्ज्योतिषः पूर्वदेशः तदधिपेन कामरूपदेशाधीशेनेत्यर्थः प्रतिपन्नानुगमनः अनुसृतप्रस्थानः सन् स्कन्धावारं शिबिरम् अमुञ्चत् सन्निवेशितवान् । चारपुरुषेभ्यः गूढजनेभ्यः गुप्तचरेभ्यः आवसनिमित्तावस्थिति कृत सन्निवेशस्थिति हरिवाहनम् उपलभ्य ज्ञात्वा सर्वेऽपि समस्ता अपि उत्तरापथनिवासिनः उत्तरदेशवास्तव्याः पार्थिवाः

पार्थिवाः समाजग्मुः, उपनिन्युश्च निजनिजदेशजातानि जातप्रीतयः प्रधानानि तस्मै प्राभृतानि । प्रारब्धनवनवोपचारसंभृतप्रणयैश्च तैः प्रत्यहमनुगम्यमानः स्निग्धपत्रलतागुल्मगहनेष्वनेकतरुफलरसास्वादजनितनानाशकुनिकुलसौहित्येषु लौहित्योपकण्ठकाननेषु विचचार । विहरमाणश्च यदृच्छया तेषु तेषु स्थानेषु कृतावस्थानानेणकानरण्यमहिषान् मृगपतीन् वराहान् द्वीपिनश्चमरान् द्विपानन्यांश्च नानारूपधारिणः श्वापदविशेषान् सहस्रशो ददर्श । जातकौतुकैश्च मृगयाव्यसनिभिः क्षितिपतिकुमारैः क्षपणाय तेषामनुक्षणं व्यापार्यत, न च प्रकृतिसानुक्रोशतया शस्त्रगोचरगतानपि तान् जघान । केवलं कुतूहलोत्पादनाय प्रधाननृपतीनामनवरततन्त्रीताडनाभ्यासलघुतराङ्गुलिव्यापारेण सव्येतरपाणिना स्फुटतरास्फालितरत्नवीणस्तद्ध्वनिश्रवणनिश्चलनिमीलितेक्षणानर्भकानपि विधेयांश्चकार [ख] ।

दृष्ट्वा च तांस्तथाविधानुपजातधृतयो विधृत्य ते क्षितिभृतो निभृतमेव तान् कांश्चिदङ्गदत्तस्थूलकुङ्कुमस्थासकान्, कांश्चिच्छिरसि विरचितोच्चकुसुमशेखरान्, कांश्चित् कर्णलम्बितविचित्रवर्णचामरान्,

---

नृपा, **दर्शनार्थिनः** दर्शनाभिलाषिण सन्त, **सत्वरं** शीघ्रं, समाजग्मु । **च** पुन, **जातप्रीतयः** उत्पन्नस्नेहा सन्त, **निजनिजदेशजातानि** स्वस्वदेशोद्भवानि, **प्रधानानि** श्रेष्ठानि, **प्राभृतानि** उपहारान्, **उपनिन्युः** उपस्थापितवन्त । **च** पुन, **प्रारब्धनवनवोपचारसम्भृतप्रणयैः** प्रारब्धै -प्रवर्तितै, नवनवोपचारै -नवीननवीनसत्कारै, सम्भृत -प्रवर्धित, प्रणय -प्रीतिर्यैस्तादृशै, **तैः** पार्थिवै, **अनुगम्यमानः** अनुस्रियमाण सन्, **प्रत्यहं** प्रतिदिनं, **लौहित्योपकण्ठकाननेषु** लौहित्यस्य-तदाख्यनदस्य, उपकण्ठे-समीपे, यानि काननानि-वनानि, तेषु, **विचचार** विहारमकार्षीत्, कीदृशेषु ? **स्निग्धपत्रलतागुल्मगहनेषु** स्निग्धानि-सरसानि, पत्राणि येषा तादृशै, लतागुल्मै-लताभि -प्रसिद्धाभि, गुल्मै -स्कन्धरहितवृक्षैश्च, गहनेषु-व्याप्तेषु, पुन **अनेकतरुफलरसास्वादजनितनानाशकुनिकुलसौहित्येषु** अनेकेषा तरूणा-वृक्षाणां, यानि फलानि तद्रसास्वादेन, जनितं-कृत, नानाशकुनिकुलानां-नानापक्षिगणानां, सौहित्य-तृप्तिर्येषु तादृशेषु, पुन **यदृच्छया** यथेच्छ, **विहरमाणः** विचरन्, **तेषु तेषु** स्वस्वोचितेषु, स्थानेषु, **कृतावस्थानान्** अवस्थितान्, **एणकान्** हरिणान्, पुन **अरण्यमहिषान्** वन्यमहिषान्, पुन **मृगपतीन्** सिंहान्, पुन **वराहान्** शूकरान्, पुन **द्वीपिनः** व्याघ्रान्, पुन **चमरान्** मृगविशेषान्, पुन **द्विपान्** गजान्, **च** पुन, **अन्यान्** तद्व्यतिरिक्तान्, **नानारूपधारिणः** नानाऽऽकारान्, **सहस्रशः** सहस्रसख्यकान्, **श्वापदविशेषान्** वन्यहिंस्रविशेषान्, पशून्, **ददर्श** दृष्टवान्। **जातकौतुकैः** उत्पन्नलालसै, **मृगयाव्यसनिभिः** आखेटकव्यासक्तिभि, **क्षितिपतिकुमारैः** नृपकुमारै, **तेषां** श्वापदाना, **क्षपणाय** विनाशाय, **व्यापार्यत** हरिवाहन प्रेरित इत्यर्थ । **च** किन्तु, **शस्त्रगोचरगतानपि** शस्त्रविषयीभूतानपि, शस्त्रसन्निकृष्टानपीत्यर्थ, **तान्** श्वापदान्, **प्रकृतिसानुक्रोशतया** स्वभावतो दयालुतया, न **जघान** हतवान्। केवल **प्रधाननृपतीनां** प्रमुखनृपाणा, **कुतूहलोत्पादनाय** विनोदोत्पादनाय, **अनवरततन्त्रीताडनाभ्यासलघुतराङ्गुलिव्यापारेण** अनवरत-सतत, तन्त्रीताडनस्य-वीणागुणस्फालनस्य, अभ्यासेन-पौन पुन्येन, लघुतर -अतिक्षिप्रताशाली, अङ्गुलिव्यापार -अङ्गुलिसचारो यस्य तादृशेन, **सव्येतरपाणिना** वामकरेण, **स्फुटतरास्फालितरत्नवीणः** स्फुटतरम्-अतिस्फुटं यथा स्यात् तथा, आस्फालिता-ताडिता, रत्नवीणा-रत्नखचिता वीणा येन तादृश सन्, **तद्ध्वनिश्रवणनिश्चलनिमीलितेक्षणान्** तद्ध्वनिश्रवणेन-तत्कणनाकर्णेन, निश्चलानि-निःस्पन्दानि, निमीलितानि-मुद्रितानि च, ईक्षणानि-नेत्राणि यैस्तादृशान्, **अर्भकान्** बाल्यावस्थानपि, तानित्यध्याहारः, **विधेयान्** स्ववश्यान्, **चकार** सम्पादितवान् [ख] ।

च पुन, **ते** मृगयाव्यसनिन, **क्षितिभृतः** नृपतय, **तान्** श्वापदशिशून्, **तथाविधान्** विधेयतापन्नान्, **दृष्ट्वा**, **उपजातधृतयः** उत्पन्नतुष्टय सन्त, **विधृत्य** निगृह्य, **निभृतमेव** निश्चलमेव, **तान्** तदर्भकान्, **कांश्चित्** कतिपयान्, **अङ्गदत्तस्थूलकुङ्कुमस्थासकान्** अङ्गेषु दत्त -अर्पित, स्थूल -महान्, कुङ्कुमस्थासक -कुङ्कुमद्रवेण हस्तबिम्ब येषां तादृशान्, पुन **कांश्चित्** कतिचित्, **शिरसि** मस्तके, **विरचितोच्चकुसुमशेखरान्** विरचित -निर्मित, उच्च -उन्नत, यद्वा उच्चानां-श्रेष्ठानां, कुसुमानां-पुष्पाणा, शेखर -शिरोमाल्य येषां तादृशान्, पुन **कांश्चित्** कतिपयान्, **कर्णलम्बितविचित्र-**

कांश्चिच्छृङ्गकोटिविन्यस्तोत्कटपट्टांशुकपताकान्, कांश्चित् कण्ठघटितघाघाटकनकघण्टिकाभरणान्, कांश्चित् पुच्छनालदोलायमानविपुलपल्लवपूलान्, उदीरितोत्तालकलकलपवातिवल्गुमुक्ताडम्बरवत्स्वलितानेकहेलयैवोद सायुः । तैश्च त्रासचञ्चलविलोलतारैर्विकृतरूपदर्शनादन्योऽन्यमसंगच्छमानैस्तुच्छजनविस्तारिताट्टहासरसम- समञ्जसं दिङ्मुखेषु प्रपलायमानैः क्षणमात्रमाक्षिप्तोत्कण्ठामरविराभो राजपुत्रः प्रविविधसमक्रीडत् [ग] ।

एकदा च प्रातरेव स मृगारण्यमुपगम्य समधिश्रान्तसमग्रकलभकरङ्कुविस्तौ मारुतानीतजलतुषारासार शीतले शिलातलिनि शैलनिम्नगातीरतरुतले निविष्टमन्तिकोपविष्टसेवकलोकमधिकसुश्लिष्टसंयोजितकलाया नूतनगुणारोपसविशेषलब्धसौम्यसम्पदः सविलासमङ्कदेशोपवेशिताया प्रियवनिताया इव विपञ्च्या मधुर-

---

टिप्पनकम्—अधिकसुश्लिष्टसंयोजितकलायाः पक्षे विशिष्टं कला वस्त्रप्राग्भारः मरम्, नूतनगुणारोपसविशेषलब्धसौम्यसम्पदः पक्षे नूतनगुणाः कान्तिसौम्यादयः अन्यत्र नूतनतन्त्री । मन्मनाः–अव्यक्तवाणिः । मेदुरः–पीनः [घ] ।

सर्वचामरान् कर्णयोः–श्रोत्रयोः सन्निवेशितानि–नियोजितानि विविधवर्णानि–नानावर्णानि चामराणि–मञ्जिष्ठादिरसरञ्जितैः पुच्छनिर्मितव्यजनानि येषां तादृशान्, पुनः कांश्चित् कानपि शृङ्गकोटिविन्यस्तोत्कटपट्टांशुकपताकान् शृङ्गकोटी–शृङ्गाग्रे न्यस्ता उत्कटं पट्टांशुकं–कौशेयवस्त्रं यस्यां तादृशी पताका येषां तादृशान्, पुनः कांश्चित् कानपि कण्ठघटितघाघाटकनकघण्टिकाभरणान् कण्ठेषु–ग्रीवासु, घटितानि–निवेशितानि घाघाटानि–मुखराणि कनकघण्टिकाभरणानि–सुवर्णकिङ्किणीरूपा-लङ्करणानि येषां तादृशान्; पुनः कांश्चित् कानपि पुच्छनालदोलायमानविपुलपल्लवपूलान् पुच्छनालेषु–लाङ्गूलदण्डेषु दोलायमानं विपुलं–प्रचुरं, पल्लवपूलं–पल्लवसमूहो येषां तादृशान्, पुनः उदीरितोत्तालकलकलपवातिवल्गुमुक्ताडम्बरवत्स्वलितान् उदीरितः–उद्गमितः उत्तालः–उच्चः कलकलः–कोलाहलो यैस्तादृशानां पवातिवल्गुना–पादगामिसैनिकानां उत्तुङ्ग-गम्भीरैः डम्बरैः–आरवध्वनिभिः स्खलितान्–चालितान्, तान् प्रातानिरपेक्षो एकहेलयैव युगपदेव उद्सायुः मोचयन्ति स्म । तैः पुनः त्रासचञ्चलविलोलतारैः त्रासचलेन–भयचलेन विलोलाः–चपलाः ताराः नेत्रकनीनिकाः येषां तादृशैः पशुभिर्गोभिर्मृगैः, पुनः विकृतरूपदर्शनात् विलक्षणरूपदर्शनाद्धेतोः अन्योऽन्यं परस्परम्, असंगच्छमानैः असंमिलद्भिः; पुनः तुच्छजनविस्तारिताट्टहासरसं तुच्छजनैः–पामरजनैः विस्तारितः अट्टहासरसः–महाहासरसः तद्युक्तं यथा स्यात् तथा असमञ्जसं अविशिष्टं च यथा स्यात् तथा दिङ्मुखेषु दिगन्तेषु, प्रपलायमानैः प्रधावमानैः तैः पशुभिः क्षणमात्रं मुहूर्तमात्रम् आक्षिप्तोत्कण्ठामरविराभः अपनीताः उत्कण्ठाः उत्सुकताः अभिमतानि येन, राजपुत्रः राजकुमारः हरिवाहन इत्यर्थः प्रविविधसं प्रतिदिनम्, अक्रीडत् क्रीडितवान् [ग] ।

एकदा एकस्मिन् दिने प्रातरेव प्रभात एव मृगारण्यं मृगवनम् उपगतं प्राप्तवन्तम्; पुनः शैलनिम्नगातीरतरुतले पर्वतीयनदीतटस्थवृक्षस्य अधः निविष्टम् उपविष्टम्, कीदृशे ? अधिश्रान्तसमग्रकलभकरङ्कुविस्तौ समधिश्रान्ता–अविरता मदजलमत्ता–मदोन्मत्ताः कलभकुलाः–करीन्द्रशावकाः विस्तौ–शाखो यस्मिन् तादृशे पुनः मारुतानीतजलतुषारासारशीतले मारुतानीतैः–पवनोपस्थापितैः जलतुषारासारैः–जलकणधारासम्पातैः शीतले–शैत्यमापन्ने पुनः शिलातलिनि प्रशस्तशिलाभिर्युक्ते; पुनः अन्तिकोपविष्टसेवकलोकम् अन्तिके–पार्श्वे उपविष्टः सेवकः–भृत्यः सेवकलोकः–सेवकजनो यस्य तादृशम्; पुनः विपञ्च्याः वीणायाः ध्वनिविशेषान् नादभेदान् अवधारयन्तं निरूपयन्तम्, कीदृश्याः ? अधिकसुश्लिष्टसंयोजितकलायाः अधिकसुश्लिष्टं–परस्परसम्बद्धं यथा स्यात् तथा संयोजिता–सन्निवेशिता कला–अवयवा यस्याः तादृश्याः पक्षे चतुःषष्टिकलायाः नायिकायाः पुनः नूतनगुणारोपसविशेषलब्धसौम्यसम्पदः नूतनानाम्–अभिनवानां गुणानां–तन्त्रीणाम् आरोपेण–संयोजनेन सविशेषम्–अतिशयं लब्धा–प्राप्ता सौम्यसम्पद्–मनोहरतासमृद्धिर्यया तादृश्याः पक्षे नूतनगुणारोपेण सविशेषलब्धसौम्यसम्पदः सौन्दर्यं लब्धा सौम्यसम्पद् यया तादृश्याः पुनः प्रियवनिताया इव प्रियवल्लभाया इव सविलासम् विलासेन–लीलया सहितं यथा स्यात् तथा अङ्कदेशोपवेशितायाः अङ्कदेशोपवेशितायाः क्रोडदेशं प्रापितायाः; मधुरमन्मनध्वनिरणितेषु पञ्चमानि–तीव्राणि मधुराणि–मनोज्ञानि मन्मना-

नखकोटिघट्टनावाप्तजन्मनः स्वभावमन्मनानविरतमवतरतः कर्णकोटराध्वनि ध्वनिविशेषानवधारयन्तम्, 'इयमृक्षसकुला वृक्षसंहतिः, एप वनमहिषयूथाधिष्ठितो नद्युपकण्ठः, इदमुदरदेशासीनमेदुरवराहमद्रिगह्वरम्, असावन्तरनिभृतभ्रान्तशरभः शरस्तम्बनिकुरम्बः' [घ]। इत्युपेत्योपेत्य सरभसमावेदयन्तमवधानदानेन विदधानमनुचरगणं कृतकृत्यमुपसृत्य सत्वरकृतप्रणामः पुष्करो नाम करिसाधनाध्यक्षः स्फुटाक्षरमवादीत्—'कुमार! विरमतु विनोदैकफला तावदेपा गीतगोष्ठी, गरिष्ठमन्यत् प्रतिविधेयं राजकार्यम्, अद्य यामिन्याश्चरमयामे वैरियमदण्डाभिधानः प्रधानदन्ती दिगन्तरव्यापिना घ्राणपथमुपगतेन प्रबोधितो मदगन्धेन सविधचारिणमरण्यवारणं रणायानुबध्नन्नवबुध्यमानो निपुणमन्धकारसंपर्कादध्वन्यतर्क्यमाणगतिरेव कठिनकर्करव्यतिकरकष्टसंचारमतिमहत् कान्तारं प्रविष्टः, दृष्टश्च दिनकरोदये पृष्ठतः पदानुसारप्रधावितैस्तत्प्रतिबद्धैराधोरणगणैः, आरब्धश्च शिबिरमानेतुम्, न तु कृतानेकयत्नैरपि पारितो निवर्तयितुम्। तदेष यावन्नातिदूरं याति, दुर्गमं वा वनप्रदेशं न विशति, व्यालबहुले वा वन्यद्विरदयूथे न स्थितिं बध्नाति, तावदादिश्यतां

तन्त्रीघर्षणेन, अवाप्त–प्राप्तं, जन्म–उत्पत्तिर्यैस्तादृशान्, पुनः स्वभावमन्मनान् स्वभावतो मनोहरान्, पुनः कर्णकोटराध्वनि कर्णविवरमार्गे, अविरतं निरन्तरम्, अवतरतः आपततः। पुनः ऋक्षसंकुला भल्लूकजातीयप्राणिगणसहिता, इयं, वृक्षसंहतिः वृक्षसमूहः। पुनः वनमहिषयूथाधिष्ठितः वनमहिषगणव्याप्तः, एषः अयं, नद्युपकण्ठः नदीनिकटप्रदेशः, उदरदेशासीनमेदुरवराहम् उदरदेशे–मध्यदेशे, आसीनाः–उपविष्टाः, मेदुराः–पीनाः, वराहाः–शूकरा यस्मिंस्तादृशम्, इदं सन्निकृष्टं, अद्रिगह्वरं पर्वतगुहा। अन्तरनिभृतभ्रान्तशरभः अन्तरे–मध्ये, निभृतं–निश्चलं यथा स्यात् तथा, भ्रान्ताः–कृतभ्रमणाः, शरभाः–मृगभेदा यस्मिंस्तादृशः, शरस्तम्बनिकुरम्बः शराणां–तृणभेदानां, ये स्तम्बाः–काण्डाः, तेषां निकुरम्बः–राशिः, सर्वत्र अस्तीति शेषः [घ]। इति इत्थम्, उपेत्य उपेत्य निकटं गत्वा गत्वा, सरभसं सवेगम्, अनुचरगणं भृत्यगणम्, आवेदयन्तं विज्ञापयन्तम्, अवधानदानेन मनसः सावधानतासम्पादनेन, कृतकृत्यं कृतकार्यं, सफलमित्यर्थः, विदधानं कुर्वन्तम्, तं हरिवाहनम्, उपसृत्य समीपमागत्य, सत्वरकृतप्रणामः ससम्भ्रमविहिताभिवादनः, पुष्करो नाम तत्सञ्ज्ञकः, करिसाधनाध्यक्षः करिसाधनस्य–हस्तिसैन्यस्य, अध्यक्षः–अधिकारी, स्फुटाक्षरं व्यक्ताक्षरं यथा स्यात् तथा, अवादीत् उक्तवान्। किमित्याह—तावदिति वाक्यालङ्कारे, विनोदैकफला केवलकुतूहलफला, इयं, गीतगोष्ठी गानसभा, विरमतु निवर्तताम्, गरिष्ठं गुरुतमम्, अन्यत् अतिरिक्तं, राजकार्यं राज्ञः कर्तव्यं, प्रतिविधेयं प्रतिकर्तुमुचितं, यद्वा प्रतिकर्तुं प्राप्तकालम्, अस्तीति शेषः। तत् किमित्याह—अद्य अस्मिन् दिने, अहोरात्रमध्य इत्यर्थः, यामिन्याः रात्रेः, चरमयामे अन्तिमप्रहरे, वैरियमदण्डाभिधानः वैरिणां–शत्रूणां कृते, यमदण्डः–यमराजदण्डसदृश इत्यन्वर्थको वैरियमदण्डनामकः, प्रधानदन्ती सर्वप्रमुखहस्ती, दिगन्तरव्यापिना दिङ्मध्यव्यापकेन, यद्वा अन्यदिग्व्यापकेन, पुनः घ्राणपथं घ्राणेन्द्रियगोचरताम्, उपागतेन प्राप्तेन, मदगन्धेन दानवारिगन्धेन, प्रबोधितः उन्मदितः सन्, रणाय संग्रामाय, सविधचारिणं निकटचारिणम्, अरण्यवारणं वनगजम्, अनुबध्नन् आक्रमन्, अनुधावन्नित्यर्थः, अन्धकारसंपर्कात् अन्धकारसत्त्वात्, निपुणं सम्यक्, अनवबुध्यमानः अविज्ञायमानः, अदृश्यमान इति यावत्, अध्वनि मार्गे, अतर्क्यमाणगतिरेव अतर्क्यमाणा–अनालोच्यमाना, गतिः–गमनं यस्य तादृश एव, कठिनकर्करव्यतिकरकष्टसञ्चार कठिनानां–कठोराणां, कर्कराणां–पाषाणखण्डानां, व्यतिकरेण–सम्पर्केण, कष्टः–कष्टावहः, सञ्चारः–गमनं यस्मिंस्तादृशम्, अतिमहत् अतिविस्तृतं, कान्तारं महावनं, प्रविष्टः प्रवेशमकार्षीत्। च पुनः, पृष्ठतः पश्चात्, पदानुसारप्रधावितैः पदानुसारं–तत्पादविक्षेपानुगुणं, प्रधावितैः–अतित्वरया गन्तुं प्रवृत्तैः, तत्प्रतिबद्धैः तदधिकृतैः, आधोरणगणैः हस्तिपकसमूहैः, दिनकरोदये सूर्योदये सति, दृष्टः अवलोकितः। च पुनः, शिबिरं सैनिकावासम्, आनेतुं प्रत्यागमयितुम्, आरब्धः प्रवर्तितः, तु किन्तु, कृतानेकयत्नैरपि कृताधिकप्रतिकारैरपि, निवर्तयितुं परावर्तयितुं, न पारितः शक्तः, तत् तस्माद्धेतोः, एषः बुद्ध्या सन्निकृष्टो हस्ती, यावत् यावन्तं कालम्, अतिदूरम् अतिमात्रदूरं, न याति [illegible] दुर्गमं दुःखेन गन्तुं योग्यं, वनं न विशति

कोऽपि तदुद्यमस्य साधनिकः' इति ब्रुवाणे तत्र हरिवाहनः क्षणमिव ध्यात्वा 'भद्र ! न किञ्चिदाविष्टेनान्येन, वयमेव तद् व्यावर्तयिष्याम' इत्युक्त्वा सत्वरस्ससम्भ्रममुत्तस्थौ [क]।

शिशिरनिक्षिप्तकमलगुच्छश्च तत्क्षणाविष्टपरिवर्धकमवलम्ब्य पर्याणमधिरुह्य प्रधानवाजिनमधिष्ठितापरपर वाजिपृष्ठेन वारंवारमभिमुखचलच्चक्षुषा सिंहलेश्वरसुतेन सार्धमारब्धतत्कालसमुचितसंकथो यथासमविनि वर्तितानुयायिमान्यराजलोकः स्तोकपदातिबलपरिवृतो मुहुर्निशाप्रवृत्त गजगमनवृत्तान्तमावेदयता, मुहुर्मार्गभूमेः समविषमस्थानानि कथयता, मुहुर्भिल्लीकृतैरपकसानुभिर्निरन्तरालतरुगहननिभृत चातम्यदेशमुपदर्शयता, सह प्रस्थायिना महामात्यवर्गेण सूच्यमानमार्गोऽभिजवेनाटवीमगच्छत् [ख]।

तत्र चाविरलपत्रतरुगतरुगणे निर्झरिणि विपुलविषमोपलपटलदुःसंचरे शैलपरिसरे कृतावस्थानम्,

---

टिप्पनकम्—परिवर्धक–अधस्तरक [ख]।

प्रविशति वा अथवा व्याकरणसूत्रे 'भावे सुप्रयत्ने सर्वे छठं वाक्यदिस्कयोः' इति वचनात् सुप्तवारिस्त्रके धन्यच्छिन्द पृथ वनसम्बन्धिवाविशेषे क्षिति न बध्नाति प्रभवति तावत् तावन्तं कालं कोऽपि कश्चित्, साधनिकः उनिक तदुद्यमाय तन्निवर्तनाय आविष्टेनाम् आरोग्यताम् इति एवं ब्रुवाणे कथयति तत्र तस्मिन् पुष्करे, हरिवाहनः क्षणं किञ्चित् कालं ध्यात्वा इव चिन्तयित्वा इव सत्वरः ससम्भ्रमः तत्क्षणात् प्रताप स्वभाव उत्तस्थौ उत्थितवान्, किं कृत्वा ? 'भद्र ! कल्याणिन् ! अन्येन जनेन आविष्टेन आरूढेन न किञ्चित् किमपि प्रयोजनमिति शेषः किन्तु वयमेव अस्मेव तं हस्तिनं व्यावर्तयिष्यामः प्रत्यावर्तयिष्याम' इत्युक्त्वा एवं कथयित्वा [क]।

स पुनः शिशिरनिक्षिप्तकमलगुच्छः शैत्यप्रयासस्थापितकमलगुच्छस्तेनाश्रयतः सन् तत्क्षणाविष्टपरिवर्धक-पर्याणम् तत्क्षणं–तत्कालम्, आविष्टेन–आरूढेन परिवर्धकेन–अधःसाधनेन अधःस्तरणेन वा पर्व–निवेशितं पर्याण-पृष्ठस्थलपीठं यस्मिन् तादृशे प्रधानवाजिनि मुख्याश्वम्, आरुह्य तदुपरि स्थित्वा अधिष्ठितापरपरवाजिपृष्ठेन अधिष्ठितम्–अध्यासितम्, अपरस्य–अन्यस्य वराजिनः–श्रेष्ठाश्वस्य पृष्ठं येन तादृशेन पुनः वारंवारम् अनेकवारम्, अभिमुखचलच्चक्षुषा अभिमुखे–सम्मुखे चलती इतस्ततः गच्छती चक्षुषी–लोचने यस्य तेन सिंहलेश्वरसुतेन सिंहलेश्वरस्य सिंहलद्वीपाधिपस्य चन्द्रकेतोः सुतेन–पुत्रेण समरकेतुनामकेन सार्धं सह आरब्धतत्कालसमुचितसंकथः प्रवर्तितसमय-सम्भाषणः; पुनः यथाऽऽसन्नविनिवर्तितानुयायिमान्यराजलोकः यथाऽऽसन्नं–यथानिकटं निवर्तिताः–येन सह गमनप्रवर्तिताः अनुयायिनः–अनुगामिनः मान्याः–माननीयाः राजलोकाः–नृपजना येन तादृशः; पुनः स्तोकपदातिबल-परिवृतः स्तोकेन–अल्पेन पदातिबलेन पादचारिसैन्येन परीवृतः–परिवेष्टितः निशाप्रवृत्त रात्रौ समारब्धं गजगमनवृत्तान्तं हस्तिपलायनवार्तां मुहुः वारंवारम्, आवेदयता निवेदयता मार्गभूमेः मार्गस्य भुवः समविषमस्थानानि निम्नोन्नत-स्थलानि, कथयता वर्णयता पुनः निरन्तरालतरुगहननिभृतं निरन्तरालानाम्–निरन्तराणां परस्परान्तरालरहितानां तरूणां गहनेन–वनेन निभृतम् आवृतं चातम्यदेशं हस्तिप्रत्यावर्तनार्थे गन्तव्यस्थानम्, चिरदारूढैः चिरेण दर्शितैः अपवसानुभिः पर्णीसगम्भरिस्मार्गैः उपदर्शयता निर्दिशता पुनः सह प्रस्थायिना सह प्रयायिना महामात्यवर्गेण महामात्यगणेन सूच्यमानमार्गः निर्दिश्यमानमार्गः सन् अभिजवेन अतिवेगेन अटवीम् अरण्यम् अगच्छत् प्रययौ [ख]।

स पुनः तत्र तस्मिन् वने दूरं प्रस्थानविलम्बम् अद्राक्षीत् अपश्यत् इत्यग्रेणान्वयः। कीदृशं ? शैलपरिसरे पर्वतप्रान्तदेशे कृतावस्थानम् कृतस्थितिम् पीठम्। अविरलपत्रतरुगतरुगणे अविरलानि–सान्द्राणि पत्राणि यत्र तादृशाः तरवः–वृक्षाः तेषां गणो यस्मिन् तथाभूते पुनः निर्झरिणि जलप्रवाहयुक्ते पुनः विपुलविषमोपलपटल दुःसंचरे विपुलानां विस्तृतानां विषमाणां निम्नोन्नतानाम् उपलानां–प्रस्तराणां पटलेन–समूहेन दुःसंचरे–दुर्गमे दुर्गमने

अविरतप्रसृतमदजलासारसूत्रिताकालजलदागमम्, अधःकृतप्रलयजलधरस्तनितेन विस्तारिणा कण्ठरसितेन वित्रासितसकलवनचरवृन्दम्, आसक्तवनदन्तिदानपरिमले पुरोवर्तिनि महति पर्वतपादपाषाणे सरोपनिहितोभयविषाणम्, वारंवारमतिदूरोल्लासितेन सरससल्लकीविटपधारिणा करदण्डेन दमयितुमकाण्ड एवोद्यताः शमयितव्या मयैते दुष्टलेशिका न मे दोष इति शाखोद्धारमिव कुर्वाणम् [छ], कैश्चिदनवरतकृतनिष्ठुरनिर्भर्त्सनैः, कैश्चिन्मधुरवचनघटितचित्रचाटुभिः, कैश्चिदितस्ततो विसृष्टलोष्टविसरैः, कैश्चिदग्रतः क्षिप्तकोमललतापल्लवकवलैः, कैश्चिदारोढुमध्यासितपृष्ठपीठोपरिस्थपादपशाखैः, कैश्चिद्बद्धुमधः पातितपादपाशैः, आश्रितदुर्गदेशैरपि त्रासतरलेक्षणैराधोरणगणैः सर्वतो निरुद्धं, क्रोधमिव मूर्तम्, अन्तकमिवोपजातगजविवर्तम्, आरब्धान्धकारातिसमरगजासुरभासुराकारमात्मशरीरसंरक्षणविहस्तैरितस्ततो हस्तिपालकैः सशङ्कमुपसृत्योपसृत्य ढौकिताभिः परिगतमपि वशाभिरवशमिभमद्राक्षीत् [ज]।

टिप्पनकम्—लेशिका-पडिकारा. [छ]।

पुन कीदृशम् ? **अविरतप्रसृतमदजलासारसूत्रिताकालजलदागमम्** अविरतप्रसृताना-निरन्तरविस्तृतानां, मदजलानां-दानजलानाम्, आसारै -धारासम्पातै, सूत्रित -बद्ध, अकाले-असमये, जलदागम -मेघागम, वर्षाकाल इवेत्यर्थ, येन तादृशम्, पुन **कण्ठरसितेन** कण्ठध्वनिना, **वित्रासितसकलवनचरवृन्दं** वित्रासितं-भीतिमनुभावित, सकल-समग्रं, वनचरवृन्द-वन्यजीवगणो येन तादृशम्, कीदृशेन ? **अधःकृतप्रलयजलधरस्तनितेन** अध कृत-तिरस्कृतं, प्रलयजलधरस्य-प्रलयकालिकमेघस्य, स्तनित-गर्जित येन तादृशेन, पुन **विस्तारिणा** विस्तृतेन, पुन कीदृशम् ? **पर्वतपादपाषाणे** पर्वतमूलवर्तिशिलायां, **सरोपनिहितोभयविषाणं** सरोष-सक्रोध यथा स्यात् तथा, निहितं-स्थापितम्, उभयविषाणं-शृङ्गद्वय येन तादृशम्, कीदृशे ? **आसक्तवनदन्तिदानपरिमले** आसक्त -सलग्न, वनदन्तिनां-वन्यगजानां, दानपरिमल -मदजलोत्कटगन्धो यस्मिंस्तादृशे, पुन **पुरोवर्तिनि** अग्रवर्तिनि, पुन **महति** विशाले, पुन कीदृशम् ? **वारंवारम्** अनेकवारम्, **अतिदूरोल्लासितेन** अत्यन्तदूरोन्नमितेन, पुन **सरससल्लकीविटपधारिणा** आर्द्रगजभक्षाख्यलतासम्बन्धिशाखाधारिणा, **करदण्डेन** शुण्डादण्डेन, **शाखोद्धार** शाखोन्नयन, **कुर्वाणमिव** सम्पादयन्तमिवेत्युत्प्रेक्षा, किमर्थम् ? **अकाण्ड एव** अनवसर एव, **उद्यताः** उत्थिता, **एते** इमे, **दुष्टलेशिकाः** दुष्टा -उपद्राविण, लेशिका -जन्तुविशेषा, मया, **शमयितव्या** दमयितुमुचिता, **मे** मम, दोष -तद्दमनेऽनौचित्य, न, वर्तत इति शेष, **इति** हेतो, **दमयितुं** तानुपशमयितुम्, उत्सारयितुमित्यर्थ [छ], पुन कीदृशम् ? **आधोरणगणैः** हस्तिपकवृन्दै, **सर्वतः** परित, **निरुद्धम्** आवृतम्, कीदृशै ? **कैश्चित्** कैरपि, **अनवरतकृतनिष्ठुरभर्त्सनैः** अनवरत-निरन्तरं, कृतं-प्रयुक्त, निष्ठुरं-रूक्षतापूर्णं, भर्त्सनम्-अप्रियवाक्य यैस्तादृशै, पुन. **कैश्चित्** कैरपि, **इतस्तत** अस्मात् तस्मात् स्थानात्, **विसृष्टलोष्टविसरैः** विसृष्ट -विक्षिप्त, लोष्टानां-पाषाणखण्डानां, विसर -समूहो यैस्तादृशै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **अग्रतः** अग्रे, **क्षिप्तकोमललतापल्लवकवलैः** क्षिप्ता -प्रेरिता, कोमलानां लतानां पल्लवा -नूतनदलरूपा, कवला -ग्रासा यैस्तादृशै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **आरोढुं** प्रकृतगजारोहणाय, **अध्यासितपृष्ठपीठोपरिस्थपादपशाखैः** अध्यासिता-अधिष्ठिता, पृष्ठपीठोपरिस्था-पृष्ठस्थासनोपरिस्थिता, पादपशाखा-वृक्षशाखा यैस्तादृशै, पुन कैश्चित्, **बद्धुं** प्रकृतगजबन्धनाय, **अधः** प्रकृतगजाधोदेशं, प्रविश्य, **पातितपादपाशैः** पातित -प्रक्षिप्त, पादपाश -पादबन्धनविशेषो यैस्तादृशै, पुन **आश्रितदुर्गदेशैरपि** अधिष्ठितदुर्गमस्थानैरपि, **त्रासतरलेक्षणैः** भयसम्भ्रान्तलोचनै, पुन कीदृशम् ? **मूर्तम्** आकृतिमन्तम्, क्रोधमिव, पुन **उपजातगजविवर्त्तम्** उपजात -सम्पन्न, गजविवर्त -गजात्मना अन्यथाभावो यस्य तादृशम्, **अन्तकमिव** यमराजमिव, पुन **आरब्धान्धकारातिसमरगजासुरभासुराकारम्** आरब्ध -प्रवर्तित, अन्धकारातिना-शिवेन सह, समर -सङ्ग्रामो येन तादृशस्य, गजासुरस्य-गजाकारराक्षसस्येव, भासुर -दीप्त, आकारो यस्य तादृशम्, पुन **आत्मशरीरसंरक्षणविहस्तैः** स्वशरीररक्षणव्यग्रै, हस्तिपालकै, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **सशङ्कं** शङ्कासहितं यथा स्यात् तथा, **उपसृत्य उपसृत्य** असकृन्निकट गत्वा, **ढौकिताभिः** प्रापिताभि, **वशाभिः** करिणीभि, **परिगतमपि** परिवेष्टितमपि, **अवशम्** अवशीभूतम् [ज]।

दृष्ट्वा च तमदृष्टपूर्वचेष्टमुत्सृष्टविनयपक्षमकालक्षेपविस्मृतसमस्तचिरकालाभ्यस्तशिक्षमतिशयप्रवृद्धमदमुद्दामकोपमकाण्ड एव व्यालरूपतामापन्नमुत्पन्नविस्मयो विकल्पयन् मनसा यथावतिचिरं तस्थौ, अवततार च निवारितसैन्यकोलाहलः कुतूहलेन च महीतुमभ्यास । पुनःपुनराधिक्षिप्तपरिचारकविरोपनीतवीणस्य वेपमानतनुभिः ससाध्वसं दृश्यमानो नृपकुमारैः 'कुमार ! दारुणो वारणः, स्वल्पे प्रयोजने न किञ्चिदात्मना संशयमारोपितेन फलम्, अन्यथैव व्यावर्तयितव्योऽयम्' इति निवार्यमाणोऽपि वारंवारमविकल्पेन समरकेतुना वन्दिनं प्रति शनैः शनैरुदचलत् । गत्वा च यन्त्रितदृष्टिपातस्तरुलतागुल्मगहनान्तरेण तत्समीपमास्फालयामास मनसि विस्फारिताभिमतग्रामरागवासनः कलितकान्तरत्नकोणया वामपाणिपल्लवप्रदेशिन्या स्थानस्थानसंस्पृष्टतारतन्त्रीगुणां दक्षिणकरेण वीणाम् [ह] । उज्जगार च तारतमसास्वादक्षोभितसकलवनदेवतावृन्दमानन्दमुकुलितदृष्टिभिर्गलितनिजगीतस्मयैः सविस्मयमाकर्ण्यमानमभ्यर्णवर्तिषु तरुनिकुञ्जेषु वहगोष्ठीमण्डलैः

स पुनः अदृष्टपूर्वचेष्टम् अदृष्टा—पूर्वमदृष्टा चेष्टा—शारीरिकक्रिया यस्य तादृशम् , पुनः उत्सृष्टविनयपक्षम् उत्सृष्टः—त्यक्तः विनयस्य—नम्रभावस्य पक्षः—मार्गो येन तादृशम् , पुनः अकालक्षेपविस्मृतसमस्तचिरकालाभ्यस्तशिक्षम् अकालक्षेपेण—कालविलम्बं विनैव विस्मृताः समस्ताः—सकलाः चिरकालाभ्यस्ताः—दीर्घकालानुशीलिताः शिक्षाः—अनुशासनानि येन तादृशम् , पुनः अतिशयप्रवृद्धमदम् अतिशयेन प्रवृद्धः मदः—दानं गर्वो वा यस्य तादृशम् , पुनः उद्दामकोपम् उद्दामः—अनर्गलः कोपः—रोषो यस्य तादृशम् , पुनः अकाण्डे एव अनवसर एव व्यालरूपतां दुष्टगजताम् , आपन्नं प्राप्तं तं प्रकृतं हस्तिनं दृष्ट्वा अवलोक्य उत्पन्नविस्मयः उत्पन्नाश्चर्यः मनसा यथावत् नानाप्रकारं, विकल्पयन् विचारयन् , अतिचिरम् अतिदीर्घकालं तस्थौ स्थितवान् । स पुनः निवारितसैन्यकोलाहलः निवारितः—निषेधितः सैन्यानां—सैनिकानां कोलाहलः कलकलशब्दो येन तादृशः सन् तं हस्तिनं कुतूहलेन औत्सुक्येन महीतुं ग्रहीतुं अभ्यास अवततार अश्वपृष्ठादवततार । स पुनः पुनःपुनराधिक्षिप्तपरिचारकविरोपनीतवीणः पुनः पुनः—असकृत् , आधिक्षिप्तः—आक्षिप्तः परिचारकः—भृत्यः चिरेण—विलम्बेन उपनीता—आनीता वीणा यस्य तादृशः पुनः वेपमानतनुभिः कम्पमानशरीरैः नृपकुमारैः नृपात्मजैः ससाध्वसं सभयं दृश्यमानः पुनः अविकल्पेन पार्श्ववर्तिना समरकेतुना कुमार ! वारणः अयं हस्ती दारुणः उग्रः भयङ्करः, अतः स्वल्पे अल्पे प्रयोजने कार्ये आत्मनः संशयं जीवनसन्देहम् आरोपितेन प्रापितेन किञ्चिदपि फलं नास्ति, अयं हस्ती अन्यथैव अन्यप्रकारेणैव व्यावर्तयितव्यः निवर्तितव्यः इति इत्थं वारंवारम् अनेकवारम् निवार्यमाणोऽपि निषिध्यमानोऽपि वन्दिनं प्रति गजस्याभिमुखं शनैः शनैः मन्दं मन्दम् , उदचलत् उदगमत् प्रस्थितः इत्यर्थः । स पुनः तरुलतागुल्मगहनान्तरेण तरवः—वृक्षाः लताः वल्लर्यः गुल्मानां—स्तम्बानां च गहने—वने तद्रूपेण अन्तरेण—व्यवधानेन यन्त्रितदृष्टिपातः यन्त्रितः—निरुद्धः दृष्टिपातः—दृष्टिक्षेपो यस्मिन् तादृशः सन् तत्समीपं गत्वा उपगम्य मनसि स्वहृदये विस्फारिताभिमतग्रामरागवासनः विस्फारिता—उद्बोधिता अभिमतानाम्—अभिप्रेतानां ग्रामाणां—षड्जादिग्रामाणां रागाणाम्—भैरवादिरागाणां च वासना—संस्कारो येन तादृशः सन् दक्षिणकरेण दक्षिणहस्तेन वीणाम् आस्फालयामास वादयामास वीणावादनम् अकरोत् । कलितकान्तरत्नकोणया कलितं—धृतं मनोज्ञं रत्नं यत्र तादृशः कोणः वीणावादनदण्डो यया तादृशी पुनः कान्ता रमणीया—रत्नमयमुद्रिकावलयप्रभाविशेषा यस्याः तादृशा वामपाणिपल्लवप्रदेशिन्या पल्लवतुल्यवामहस्ततर्जन्या स्थानस्थानसंस्पृष्टतारतन्त्रीगुणां स्थाने स्थाने—उपयुक्त स्थले संस्पृष्टाः—स्पृष्टाः तारतन्त्र्यः—उच्चस्वरोत्पादनशीलतन्त्र्यः गुणाः—तन्तवो यस्यास्तादृशीम् [ह] । स पुनः अस्याः वीणायाः ध्वनिं प्रति उज्जगार उच्चरितम् गीतम् । तारतमम् अत्युच्चम् । पुनः तरलक्षणक्षोभितसकलवनदेवतावृन्दम् तारस्य—तारध्वनेः आस्वादेन—रसानुभवेन क्षोभितं—चञ्चलीकृतं सकलं—समग्रं वनदेवतानां—वनाधिष्ठातृदेवतानां वृन्दं येन तादृशम् पुनः विहगगोष्ठीमण्डलैः पक्षिसमूहैः सविस्मयं साश्चर्यम् आकर्ण्यमानं श्रूयमाणम् गीतम् । आनन्दमुकुलितदृष्टिभिः आनन्देन मुकुलिता—निमीलिता दृष्टयः येषां तादृशैः पुनः गलितनिजगीतस्मयैः निरस्तनिजगानगर्वैः पुनः अभ्यर्णवर्तिषु निकटवर्तिषु, तरुनिकुञ्जेषु वृक्षनिकुञ्जेषु, वहगोष्ठीमण्डलैः वहाः—पक्षिणः । गोष्ठी—सभा

किंनरकुलैर्मन्दरालोडितजलराशिजलमिव स्पष्टमूर्च्छनागमकरचितं प्रभातकालग्रहचक्रमिव दर्शितप्रकाशसर्वस्वरविशेषं मरुस्थलमिव कलमविकलग्रामतानमतिशयितसुरतप्रगल्भकेरलीकण्ठमणितं रणितम् [ञ] । आगतं च तच्छ्रवणगोचरमाकर्णयन्नेकाग्रेण चेतसा स्वल्पमप्यकृतवारणः कर्णतालैः कपोलमदपरिमलाकृष्टानामलिगणानां स वारणः श्रान्त इव सुप्त इव कीलित इव गलितचैतन्य इव क्षणमात्रमभवत् । निःस्पन्दसकलावयवं च तं क्षितितलन्यस्तसरलश्लथकरमपास्तकवलमाबद्धाच्छधवलस्थूलबिन्दुभिः स्रवद्भिरनवरतमानन्दबाष्पैः पारितोषिकप्रदानाय कुम्भमौक्तिकप्रकरमिव सृजन्तमतिचिरमवलोक्य सजातसमदस्तत्क्षणमेव'

टिप्पनकम्—स्मय –दर्प., मन्दरालोडितजलराशिजलमिव स्पष्टमूर्च्छनागमकरचितम् एकत्र व्यक्तमूर्च्छभुजङ्गमकरव्याप्तम्, अन्यत्र व्यक्तमूर्च्छनारागान्तरप्रवेशरचितम्, प्रभातकालग्रहचक्रमिव दर्शितप्रकाशसर्वस्वरविशेषम् एकत्र प्रकटितदीप्तिसर्वस्वादित्यशेषम्, अन्यत्र प्रकटितव्यक्तिसकलषड्जादिस्वरभेदम्, मरुस्थलमिव कलमविकलग्रामतानम् एकत्र कलमशालिरहितग्रामविस्तारम्, अन्यत्र कल–मधुरम्, परिपूर्णरागत्रयैकविंशतितानम् [ञ] ।

मण्डल–गणो यैस्तादृशै, पुन मन्दरालोडितजलराशिजलमिव मन्दरेण–तदाख्यपर्वतेन, आलोडितं–मथितं, जलराशेः–समुद्रस्य, जलमिव, स्पष्टमूर्च्छनागमकरचितं स्पष्ट–स्फुट यथा स्यात् तथा, मूर्च्छनाया –स्वरारोहणावरोहणक्रमस्य, गमकम्–अभिव्यञ्जक, रचितं-रचना यस्य तादृशम्, "स्वर समूर्च्छितो यत्र रागता प्रतिपद्यते। मूर्च्छनामिति तां प्राहु कवयो ग्रामसम्भवाम् ॥" इति मूर्च्छनालक्षणम्, पक्षे स्पष्टा मूर्च्छा–नष्टचैतन्यता येषां तादृशै, नागै –सर्पै सामुद्रिकैर्गजैर्वा, मकरै–जलचरजातिविशेषैश्च, चित–व्याप्तम्, पुन प्रभातकालग्रहचक्रमिव प्रात कालिकग्रहमण्डलमिव, दर्शितप्रकाशसर्वस्वरविशेषं दर्शितप्रकाशा –दर्शिताभिव्यक्तिका, सर्वे–समस्ता, स्वरविशेषा–निषादादिस्वरभेदा येन यत्र वा तादृशम्, पक्षे दर्शितं–दृष्टिगोचरतामापादितं, प्रकाशसर्वस्व–प्रकाशात्मकसकलसम्पत्तिर्येन तादृशो रवि –सूर्य, शेष –अवशेषो यत्र तादृशम्, पुनः मरुस्थलमिव मरुप्रदेश इव, कलमविकलग्रामतानं कलम्–अव्यक्तमधुरं, पुन ग्राम –"यथा कुटुम्बिन सर्वेऽप्येकीभूता भवन्ति हि। तथा स्वराणां सन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते ॥" इत्युक्तलक्षण स्वरसदोहविस्तार, तान –"विस्तार्यन्ते प्रयोगाय मूर्च्छना शेषसंश्रया । तानास्तेऽप्यूनपञ्चाशत् सप्तस्वरसमुद्भवा ॥" इत्युक्तो गानाङ्गस्वरविशेष, तौ अविकलौ–परिपूर्णौ यत्र तादृशम्, पक्षे कलमै –शालिभि, विकल –शून्य, ग्रामतान –ग्रामगणो यत्र तादृशम्, पुन अतिशयितसुरतप्रगल्भकेरलीकण्ठमणितम् अतिशयितं–तिरस्कृत, सुरतप्रगल्भाना–रतिप्रौढाना, केरलीना–केरलदेशविलासिनीना, कण्ठमणितं–कण्ठोत्थित रतिकूजितं येन तादृशम् [ञ] । श्रवणगोचर श्रुतिपथम्, आगतं आरूढ, तत् अनुपदवर्णितं वीणाक्वणितम्, एकाग्रेण समाहितेन, चेतसा मनसा, आकर्णयन् शृण्वन्, कर्णतालैः कर्णात्मकतालव्यजनान्दोलनै, कपोलमदपरिमलाकृष्टानां गण्डस्थलस्यन्दिदानजलोत्कटगन्धकृताकर्षणानाम्, अलिगणानां भ्रमरगणाना, स्वल्पमपि किञ्चिदपि, अकृतवारणः वीणाक्वणनाकर्णनावधानवशेन अकृतापसारण, सः प्रकृत, वारणः हस्ती, श्रान्त इव श्रमाकुलित इव, पुन सुप्त इव शयित इव, पुन कीलित इव शृङ्खलित इव, पुन गलितचैतन्य इव ध्वस्तचैतन्य इवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, मूर्च्छित इवेत्यर्थ, क्षणमात्रं किञ्चित् काल, अभवत् समपद्यत । च पुन, निःस्पन्दसकलावयवं निश्चेष्टनिखिलाङ्ग, पुन क्षितितलन्यस्तसरलश्लथकर क्षितितले–भूतले, न्यस्त –निक्षिप्त, सरल –अवक्र, श्लथ -शिथिलश्च, कर –शुण्डादण्डो येन तादृशम्, पुन अपास्तकवलं त्यक्तग्रासम्, पुन आबद्धाच्छधवलस्थूलबिन्दुभिः आबद्धा -विधृता, अच्छा -निर्मला, धवला –शुभ्रवर्णा, स्थूलबिन्दव –स्थूलजलकणा यैस्तादृशै, अनवरतं निरन्तर, स्रवद्भिः स्यन्दमानै, आनन्दबाष्पैः प्रमोदाश्रुभि, पारितोषिकप्रदानाय पारितोषार्थद्रव्योपहरणाय, कुम्भमौक्तिकप्रकर मस्तकस्थमुक्ताफलसमूह, सृजन्तं वितरन्तम्, इवेत्युत्प्रेक्षा, त हस्तिनम्, अतिचिर अतिदीर्घकालम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, सञ्जातसंमदः उत्पन्नहर्ष, तत्क्षणमेव

य्या परित्यज्य च क्षिप्रतरपातिभिः पदक्षेपैरुपासर्पत्। पूर्वस्थितस्तम्भनिश्चलं च क्रमेण निजमिव प्रासादमभिमुखमभ्युन्नमय्य किञ्चिद्धस्तसंक्रमेणाध्यारोहत् [ट]। आरूढमात्र एव च तत्र स द्विपः सपदि तां विमुच्य पक्षद्वितयमपनयनजनितामानन्दनिद्रामुन्मुद्रितलोचनश्चचाल तस्माच्छैलपरिसरात्। अङ्कुशोऽङ्कुश इति श्रुत्वा च सत्वरं कुमारस्याहारमविरलप्रधाविभिः संभ्रमसरलितगतिभिरनवरतकृतवल्गनैः प्रासनपाणिभिः परिकरैर्दृष्टः कृतानुगमनो गमनवशोद्गीर्णसंध्यारागनिभकुम्भसिन्दूरपूरो घूर्णोच्छलितघण्टागुणक्रिणन्-कारकृतरवः पश्चादनुयन् पथिवाप्रवर्तिजनकलरोगः, 'एष गच्छति' 'एष गच्छति' 'इतो गतः' 'इतो गतः' इति परस्परमुच्चरद्भिरभिसरद्भिः सञ्चलता मनोऽङ्गेन राजलोकेनावलोक्यमानो झगिति स्वभवनमगात् [ठ]।

अथास्मिन्कुमारे द्वारदेशान्तमुपसंक्रान्ते पतन् पल्लवति सत्वरानितिध्यमाण्डसाभिकृत्याप्यसवाणि

टिप्पनकम्—पूर्वस्थितस्तम्भनिश्चलम् एकत्र स्तम्भः-स्तम्भनम्, अन्यत्र आलानम् [ट]।

[illegible] परित्यज्य [illegible] शय्यां त्यक्त्वा क्षिप्रतरपातिभिः अतिशीघ्रपातिभिः, पदक्षेपैः पादन्यासैः उपासर्पत् [illegible]। स पुनः निजं स्वीयं प्रासादमिव राजभवनमिव पूर्वस्थितस्तम्भनिश्चलं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अतिदीर्घैः [illegible], [illegible] पुनः अभिमुखं [illegible] अपि [illegible] उन्नमय्य [illegible] हस्तसंक्रमेण [illegible] [illegible] [illegible] अध्यारोहत् [illegible] [ठ]। स पुनः तत्र तस्मिन् कुमारे [illegible] आरूढमात्र [illegible] [illegible] स द्विपः हस्ती सपदि [illegible] पक्षद्वितय [illegible] आनन्दनिद्रां [illegible] विमुच्य त्यक्त्वा मुद्रित-लोचनः [illegible] तस्मात् [illegible] शैलपरिसरात् [illegible] चचाल चलितं प्राप्तः। स पुनः [illegible] कुमारस्याहारं [illegible] श्रुत्वा [illegible] अविरलप्रधा-विभिः [illegible] [illegible] पुनः सम्भ्रमसरलितगतिभिः [illegible] [illegible] [illegible] पुनः अनवरतकृतवल्गनैः [illegible] पुनः प्रासनपाणिभिः [illegible] परिकरैः [illegible] दृष्टः [illegible] कृतानुगमनः [illegible] पुनः गमनवशोद्गीर्ण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पुनः घूर्णोच्छलितघण्टागुणक्रिणत्कार [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पश्चादनुयन् [illegible] पथिवाप्रवर्तिजनकलरोगः [illegible] [illegible] [illegible] पुनः एष गच्छति [illegible] गच्छति [illegible] पुनः एष गतः [illegible] [illegible] पुनः इतो [illegible] गतः इति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] राजलोकेन [illegible] अवलोक्यमानः झगिति [illegible] स्वभवनम् [illegible] [illegible] [illegible] अगात् [illegible] [ठ]।

अथ [illegible] अस्मिन्कुमारे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अथास्मिन् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आसार्यत्कुमारद्वारदेशान्तमुपसंक्रान्ते [illegible] पूर्वेण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पुनः [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible] [illegible]

गमनवेगश्रमश्वाससन्नपदातिसैन्यशून्यीकृतपुरोभागानि दूरविच्छिन्नच्छत्रधारपङ्क्तिस्वशक्तिकृतानुसरणानि केशहस्तैरपि जवानिलार्धप्रसारितकुसुममालैर्द्विरदसंयमनाय सज्जीकृतवरत्रैरिव नयनपक्ष्मभिरपि प्रतिपन्नवर्त्मभिर्दूरोन्मुखैर्वनविभागावलोकनपरैरिव चरणैरप्युभयतश्चलितपादकटकैरश्वपार्श्वेषु निरर्गलं वल्गद्भिर्धावमानैरिव प्रकटिताकूतानि सत्वराध्यासिताशुगत्वरवरतुरङ्गाणि वेगादधावन्त सर्वतः पर्वतोपकण्ठावासितान्यनीकनायकवृन्दानि [ड]। समरकेतुरपि तत्कालसन्निहितराजपुत्रपरिवृतः प्रजविनां वाजिनां बलेन कवलयन्निव सपर्वतसरित्तटावटामटवीमितस्ततो दत्ततरलदृष्टिः 'इदमग्रतो धावति तद्दानगन्धावकृष्टमलिपटलम्, इतः श्रूयते—विप्रकर्षादनतिपटु घण्टारणितम्, इतः पूर्णशशिबिम्बमालाविडम्बीनि वननिम्नगावतारकर्दमे घटितपरिपाटीनि जलभृतानि पदमुद्रामण्डलानि, एतन्मार्गतरुशाखाशिखाग्रे विलग्नमभिनवमृणालतन्तुकलापकोमलमनिलाहतं

टिप्पनकम्—प्रतिपन्नवर्त्मभिः एकत्र वर्त्म—मार्गः, अन्यत्र पक्ष्मोद्गमस्थानम्। [पक्ष्मोद्गमस्थानं च—नेत्रावरकरोमराज्याधारभूतनेत्रावरकचर्मपुटमयस्थानं च] [ड]।

सन्निहिता', अश्ववाराः—अश्ववाहका यैस्तादृशानि, पुनः **गमनवेगश्रमश्वाससन्नपदातिसैन्यशून्यीकृतपुरोभागानि** गमनवेगश्रमेण—धावनजन्यखेदेन, यः श्वासः—नासिकोत्थितवायुः, तेन सन्नैः—क्लान्तैः, पदातिभिः—पादगामिसैनिकैः शून्यीकृतः—रिक्तीकृतः, पुरोभागः—अग्रभागो येषां तादृशानि, पुनः **दूरविच्छिन्नच्छत्रधारपङ्क्तिस्वशक्तिकृतानुसरणानि** दूरविच्छिन्नया—दूरविघटितया, छत्रधारपङ्क्त्या—छत्रधारिश्रेण्या, स्वशक्त्या—स्वसामर्थ्येन, कृतम्, अनुसरणम्—अनुगमनं येषां तादृशानि, पुनः **प्रकटिताकूतानि** स्फुटीकृतेङ्गितानि, कैः? **केशहस्तैरपि** केशकलापैरपि, कीदृशैः? **जवानिलार्धप्रसारितकुसुममालैः** जवानिलेन—वेगजन्यवायुना, अर्धे—अर्धभागे, प्रसारिता—विस्तारिता, कुसुममाला—पुष्पमाला येषु तादृशैः, अत एव **द्विरदसंयमनाय** प्रकृतगजनियन्त्रणाय, **सज्जीकृतवरत्रैरिव** सज्जीकृता—परिष्कृता, वरत्रा—गजबन्धनरज्जुर्यैस्तादृशैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुनः कैरपि? **नयनपक्ष्मभिरपि** नेत्रावारकरोमराजिभिरपि, कीदृशैः? **प्रतिपन्नवर्त्मभिः** प्रतिपन्नम्—आधारतया आरोढुं वा स्वीकृतम्, वर्त्म—नेत्राच्छादकचर्मपुटं यैस्तादृशैः, पक्षे प्रतिपन्नः—अन्वेषणाय स्वीकृतः, वर्त्म—मार्गो यैस्तादृशैः, पुनः **दूरोन्मुखैः** दूरमुन्नतं मुखम्—अग्रं येषां तादृशैः, अत एव **वनविभागावलोकनपरैरिव** वनसम्बन्धितत्तत्प्रदेशदर्शनोद्यतैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुनः कैरपि? **चरणैरपि** पादैरपि, कीदृशैः? **उभयतः** भागद्वये, **चलितपादकटकैः** चलितौ—चलितुं प्रवृत्तौ, पादकटकौ—पादवलयौ, नूपुरावित्यर्थः, येषु तादृशैः, पक्षे पादकटकैः—पदगामिसैन्यैः, पुनः **अश्वपार्श्वेषु** अश्वनिकटेषु, अश्वानामुभयतः पीठाधोभागेषु वा, **निरर्गलं** अप्रतिहतं, **वल्गद्भिः** गच्छद्भिः, अत एव **धावमानैरिव** शीघ्रगमनप्रवृत्तैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुनः कीदृशानि? **सत्वराध्यासिताशुगत्वरवरतुरङ्गाणि** सत्वरं—क्षिप्रम्, अध्यासिताः—अध्यारूढाः, आशुगत्वराः—क्षिप्रगमनशीलाः, वराः—श्रेष्ठाः, तुरङ्गाः—अश्वा यैस्तादृशानि, तुरङ्गस्थाने 'कुरङ्ग' इति पाठे तु "कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान्" इत्युक्ता मृगविशेषाः कुरङ्गाः, पुनः **पर्वतोपकण्ठावासितानि** पर्वतान्तिकनिवासितानि [ड]। **समरकेतुरपि** तदाख्यहरिवाहनसुहृदपि, **तत्कालसन्निहितराजपुत्रपरिवृतः** तत्कालसन्निहितैः—तत्क्षणान्तिकस्थैः, राजपुत्रैः—नृपकुमारैः, परिवृतः—परिवेष्टितः सन्, **प्रजविनां** अतिक्षिप्रताशालिनां, **वाजिनां** अश्वानां, **बलेन** शक्त्या सेनया वा, **सपर्वतसरित्तटावटां** पर्वतैः, सरित्तटैः—नदीतीरैः, अवटैः—गर्तप्रदेशैश्च, सहिताम्, **अटवीं** अरण्यम्, **कवलयन्निव** ग्रसन्निव, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **दत्ततरलदृष्टिः** क्षिप्तचञ्चललोचनः, "**तद्दानगन्धावकृष्टं** तस्य—प्रकृतगजस्य, दानगन्धेन—मदपरिमलेन, अवकृष्टम्—आकृष्टम्, इदम्, **अलिपटलं** भ्रमरराशिः, **अग्रतः** अग्रे, **धावति** उड्डीयते, पुनः **इतः** अस्मिन् स्थाने, **विप्रकर्षात्** दूरत्वाद्धेतोः, **अनतिपटु** अनत्यन्ततीव्रं, **घण्टारणितं** घण्टाध्वनिः, श्रूयते, पुनः **इतः** अस्मिन् प्रदेशे, **पूर्णशशिबिम्बमालाविडम्बीनि** पूर्णचन्द्रमण्डलसमूहानुकारीणि, **वननिम्नगावतारकर्दमे** वननदीप्रवेशस्थानस्थपङ्के, **घटितपरिपाटीनि** बद्धपङ्क्तिकानि, पुनः **जलभृतानि** जलाप्लुतानि, **पदमुद्रामण्डलानि** चरणचिह्नगणाः, सन्तीति शेषः, पुनः **एतत्** प्रत्यक्षभूतं, **कर्णचामरं** प्रकृतगजकर्णावलम्बिमृगविशेषवालव्यजनं, **घूर्णति** भ्रमति, कीदृशम्? **मार्गतरुशाखाशिखाग्रे** मार्गवर्ति-

घूर्णति कणचामरम्, इदममुमयत प्रकीर्णमकरन्दपुष्पकरेण सरसि पर्यन्तपक्षिपक्षेभ्यस्तुहिनकणनिकरहारि शीकरबिन्दुजालकम्' इति समाससमग्रगमनव्यसनिभिः पुरोयायिनां सैनिकानामालापैः क्षिपन्तमपि मार्गमर्पिताश्वासः सकलमपि दिनमटव्यामवहत् [ढ]। अस्ताचलवनाभिलाषिणि च तिग्मदीधितौ धूताध्वधूपिताश्वतरैः प्रवर्तितो निवासग्रहणाय राजपुत्रैरेकत्र सुलभतृणकाष्ठसलिले सैकते पुरोपसि स्थितिमकल्पयत्। अतिमात्रमहतीभूतभूपालसुपुनर्दर्शनाशश्च प्रेर्यमाणोऽपि वारंवारमवनिपतिभिराग्रहेण नाहारमग्रहीत्। गृहीतगाढचिन्तामौनश्च दृढसमाधिस्थ इव लक्ष्यमाणः प्रतिक्षणक्षिप्तदीर्घायतश्वासपिशुनितासमाधिर्देवता स्मरणवन्ध्यां सन्ध्यामत्यवाहयत्। सत्वरप्रसारिते च तुरगपृष्ठास्तरणचर्मणि निषण्णो विषण्णेनान्तरात्मना चिन्तयन् कुमारमुद्दिश्य तानि तान्यनिष्टानि कथञ्चिदपि तामनेककल्पायतैकैकयामां त्रियामामनयत्। उद्गते च दिनपतौ पुरस्तात् प्रतिष्ठासुः प्रेष्ठेन सेनाषण्ढवर्गेण नास्ति गतिरमतस्तुरङ्गिणामिति निर्वर्तितो गमनात् तत्रैव

टिप्पनकम्—[अनेककल्पायतैकैकयामां] कल्पो युग—कल्पः युगं द्वादशसहस्रवत्सरम् [ण]।

स्वच्छायोदर्शनागामे विकचं प्रफुल्लितम्, पुनः अभिनवपृथ्वालस्तन्तुच्छायाकोमलं अभिनवाः—नवीना ये मृणालतन्तवो—बिसतन्तवः तेषां कलापः—समूहः तद्वत् कोमलम्, पुनः अनिलाहतं अनिलेन—वायुना आहतं—क्षोभितम्' अथ करपुष्करेण अमे यः करः—हस्तः पुष्करं नामतः तत्पुष्करेण—तदग्रभागेन उभयतः भागद्वये प्रकीर्णे मर्दितम्, पुनः तुहिनकणनिकरहारि हिमकणगणमनोहरम्, एवं प्रकारमपि शीकरबिन्दुजालकं वरुणधाराः पर्यन्तपक्षिपक्षेभ्यः प्रान्तवर्तिव्याप्तश्येनपक्षे सरसि क्षिपति' इति एवं समाससमग्रगमनव्यसनिभिः समासं—अतिविस्तृतं यद् गमनं—प्रस्थानं तस्मिन् व्यसनं तद्वद्भिः—तत्परैः पुरोयायिभिः अग्रगामिभिः—सैनिकानाम् आलापैः आभाषैः क्षिपन्तमपि प्रविशन्तमपि मार्गम्, अर्पिताश्वासः अर्पितः—प्रापितः आश्वासः—सान्त्वना यस्य तादृशः सकलमपि सम्पूर्णमपि दिनम्, अटव्यां वने अवहत् व्यतीतवान् [ड]। च पुनः तिग्मदीधितौ सूर्ये अस्ताचलवनाभिलाषिणि अस्ताचलसम्बन्धिवनमभिलषति सति अस्ताचलारोहणोन्मुखे सतीत्यर्थः धूताध्वधूपिताश्वतरैः धूताः—अवस्थिताः मार्गखेदेन धूपिताः—मार्गखेदाः अश्वतराः—प्रधानाश्वाः येषां तादृशैः राजपुत्रैः नृपकुमारैः निवासग्रहणाय विश्रान्त्यै प्रवर्तितः प्रेरितः सन् सुलभतृणकाष्ठसलिले सुलभानि—अनायासलभ्यानि तृणानि—घासानि काष्ठानि—इन्धनानि च सलिलानि च यस्मिन् तादृशे एकत्र एकस्मिन् स्थाने एकस्मिन्नेव स्थाने इति सैकते पुरोपसि तीरसमीपे स्थितिं निवासम्, अकल्पयत् अकरोत्। च पुनः, अतिमात्रं अत्यन्तम्, महतीभूतभूपालसुपुनर्दर्शनाशः अत्यन्तमहत्त्वमापन्ना भूपालस्य—हरिवाहनस्य पुनर्दर्शनाशा पुनर्दर्शनसम्भावना यस्य तादृशः सन्, वारंवारं अनेकवारम्, अवनिपतिभिः नृपैः आग्रहेण आग्रहपूर्वकं प्रेर्यमाणोऽपि प्रवर्त्यमानोऽपि आहारं भोजनं न अग्रहीत् स्वीकृतवान्। च पुनः गृहीतगाढचिन्तामौनः गृहीतम्—स्वीकृतं गाढचिन्तया—अत्यन्तचिन्तावशात् मौनं—मूकत्वं येन तादृशः दृढसमाधिस्थ इव दृढः—अचलः समाधिः—ध्यानविशेषरूपो योगः तत्स्थ इव लक्ष्यमाणः प्रतीयमानः अपि प्रतिक्षणक्षिप्तदीर्घायतश्वासपिशुनितासमाधिः प्रतिक्षणं—क्षणं क्षणं क्षिप्तेन—प्रवर्तितेन दीर्घेण—उष्णेन आयतेन—दैर्घ्येण च श्वासेन पिशुनितः—सूचितः असमाधिः—समाध्यभावो यस्य तादृशः इति विरोधः अथवा असमाधिः—अन्तर्व्यथा यस्य इत्यर्थेन तु परिहारः तस्माद् विरोधाभासो ज्ञेयः देवतास्मरणवन्ध्यां देवतोपासनशून्यां सन्ध्यां सायं समयम्, अत्यवाहयत् व्यतीतवान्। च पुनः सत्वरप्रसारिते शीघ्रतया विस्तारिते तुरगपृष्ठास्तरणचर्मणि अश्वपृष्ठावरणभूतचर्मणि निषण्णः स्थितः सन् विषण्णेन व्यथितेन अन्तरात्मना मनसा कुमारं हरिवाहनम्, उद्दिश्य भवितव्यानि तानि तानि अनेकविधानि अनिष्टानि अमङ्गलानि, चिन्तयन् आलोचयन् अनेककल्पायतैकैकयामां अनेककल्पवत्—दीर्घयुगवद्दीर्घवत् आयताः—दीर्घाः एकैकः—प्रत्येकं यामः—प्रहरो यस्यास्तादृशीं तां त्रियामां रात्रिं कथञ्चिदपि केनापि प्रकारेण अनयत् व्यतीतवान्, सर्वेन समयेनेत्यपि ज्ञेयः। च पुनः दिनपतौ सूर्ये उद्गते उदिते सति, पुरस्तात् अग्रे प्रतिष्ठासुः गन्तुमिच्छुः अमतः अग्रे तुरङ्गिणां अश्वारोहिणां गतिः मार्गो नास्ति इति एवं,

क्षणे गमनदक्षमखिलासु दिक्षु सर्वमात्मपदातिबलमवनिपालसूनोरन्वेष्टारमादिष्टवान् [ण]। आत्मनापि मार्गतरुमूलवर्ती परिहृतस्नानभोजनादिकर्तव्यो निवृत्तसकलापरव्यापारेण क्षुत्पिपासापरिक्षीणवपुषा परिवृतः प्रधानपुरुषवृन्देन पृच्छन्नादरेण सुहृदुदन्तं प्रत्येकमध्वगानादिनान्तमतिष्ठत्। अस्तपर्यस्तमण्डले च कमलबन्धौ बद्धनिर्वेदः कथञ्चिदागत्य वसतिस्थानमधिकमस्वस्थचेताश्चिन्तामयीमिव प्रबलदत्तदाहवेदनावेगदुःसहां सहासन्नवनदीर्घिकाचक्रवाकमिथुनैर्निशीथिनीमनयत्। ईषद्विकसितालोक एव च वासवककुभि वासरे विनिःसृत्य वसतेः पुनस्तदेव पादपमूलमगमत्, अन्वपालयच्च क्षितिपालसूनोर्व्यावर्तनार्थमनुमार्गप्रधावितानापतिष्यतो हस्तिपकपुरुषान् [त]।

अथ मुहूर्तावशेषेऽह्नि दूरादेव विद्राणवदनान्, इतस्ततो निहितशिथिलालसपदान्, असक्तचङ्क्रमणखेदितेन मुक्तानिव जीवितेन, श्वेतायताभिरन्तरान्तरापरिस्रवत्सान्द्ररुधिराभिः खदिरतरुशाखाशिखोल्लेखरेखाभि-

---

टिप्पनकम्—उदन्त-वार्ता [त]।

प्रेष्ठेन अतिशयप्रियेण, **सेनावण्ठवर्गेण** सेनाया समवेता ये वण्ठा—"'वण्ठ' कुन्तायुधे खर्वे भृत्याकृतविवाहयोः" इत्युक्ता अनुचरविशेषा॰ तत्समूहेन, **गमनात्** पुर प्रयाणात्, निवर्तित सन्, **तत्रैव** तस्मिन्नेव, क्षणे, **अखिलासु** समस्तासु, दिक्षु, **गमनदक्षं** प्रयाणक्षमम्, पुन॰ **अवनिपालसूनोः** कुमारस्य, हरिवाहनस्येति यावत्, **अन्वेष्टारं** अन्वेषकं, **सर्वं** समस्तम्, **आदिष्टवान्** आज्ञप्तवान् [ण]। **आत्मनापि** स्वयमपि, **मार्गतरुमूलवर्ती** मार्गवृक्षाध स्तलस्थ सन्, **परिहृतस्नानभोजनादिकर्तव्यः** परिहृत-त्यक्तं, स्नानभोजनादिक कर्तव्य कार्यं येन तादृश, पुन **निवृत्तसकलापरव्यापारेण** निवृत्त, सकल॰-समस्त॰, अपर -प्रकृतकुमारापहरणालोचनातिरिक्त, व्यापार॰-क्रिया येन तादृशेन, पुन **क्षुत्पिपासापरिक्षीणवपुषा** क्षुत्पिपासाभ्यां-बुभुक्षापिपासाभ्या, परिक्षीणम्-अतिकृश, वपु -शरीरं यस्य तादृशेन, **प्रधानपुरुषवृन्देन** मुख्यमुख्यजनतया, **परिवृतः** परिवेष्टित, **प्रत्येकं** एकैकम्, **अध्वगान्** पथिकान्, **सुहृदुदन्तं** सुहृद -हरिवाहनस्य, उदन्त-वार्ताम्, **आदरेण** प्रीत्या, **पृच्छन्** जिज्ञासां ज्ञापयन्, **आदिनान्तं** सायंकालपर्यन्तम्, **अतिष्ठत्** स्थितवान्। **च** पुन, **कमलबन्धौ** सूर्ये, **अस्तपर्यस्तमण्डले** अस्त-पूर्वमशतोऽस्त गत, पश्चात् पर्यस्त-सर्वतोऽस्तं गतं च, यद्वा अस्ते-अस्ताचले, पर्यस्त पतित, मण्डल-बिम्ब यस्य तादृशे सति, **बद्धनिर्वेद॰** आपन्नग्लानि सन्, **वसतिस्थानं** निजनिवासस्थान, **कथञ्चित्** केनापि प्रकारेण, **आगत्य** उपस्थाय, **अधिकं** अत्यन्तम्, **अस्वस्थचेताः** विक्षिप्तहृदय, **आसन्नवनदीर्घिकाचक्रवाकमिथुनैः** निकटवर्तिवनवापीस्थचक्रवाकजातीयपक्षिद्वन्द्वै सह, **चिन्तामयीमिव** चिन्तापूर्णामिव, **प्रबलदत्तदाहवेदनावेगदुस्सहां** प्रबलम्-अतिमात्रं यथा स्यात् तथा, दत्ताया -उत्पादिताया, दाहवेदनाया -अन्तस्तापदु खस्य, वेगेन-औत्कट्येन, दु सहां-दु खेन सह्यां, **निशीथिनीं** रात्रिम्, **अनयत्** व्यतीतवान्। **च** पुन, **वासवककुभि** वासवस्य-इन्द्रस्य, ककुभि-दिशि, पूर्वदिशीत्यर्थ, **ईषद्विकसितालोक एव** ईषत्-किञ्चित्, विकसित -प्रसृत, आलोक -प्रकाशो यस्मिंस्तादृश एव **वासरे** दिने, प्रातरेवेत्यर्थ, **वसतेः** वासस्थानात्, **विनिःसृत्य** विनिर्गत्य, पुन **तदेव** पूर्वेद्युरधिष्ठितमेव, **पादपमूलं** वृक्षाध-स्थलम्, **अगमत्** गतवान्। **च** पुन, **क्षितिपालसूनोः** नृपकुमारस्य, हरिवाहनस्येत्यर्थ, **व्यावर्तनार्थं** परावर्तनार्थम्, **अनुमार्गप्रधावितान्** प्रतिमार्गं कृतशीघ्रगतिकान्, **हस्तिपकपुरुषान्** महामात्रजनान्, **अन्वपालयत्** प्रतीक्षितवान् [त]।

अथ अनन्तरं, **मुहूर्तावशेषे** मुहूर्तमात्रावशिष्टे, **अह्नि** दिने, दूरादेव, **तान्** हस्तिपकजनान्, **अपश्यत्** दृष्टवान्, इत्यग्रेणान्वेति, कीदृशान्? **विद्राणवदनान्** म्लानमुखान्, पुन **इतस्तत॰** अत्र तत्र, **निहितशिथिलालसपदान्** निहिते-निवेशिते, शिथिले, अलसे-श्रान्ते च, पदे-चरणौ यैस्तादृशान्, पुन **असक्तचङ्क्रमणखेदितेन** असक्तम्-अव्यवस्थितं, यत् चङ्क्रमणं-बम्भ्रमण, तेन खेदितेन-व्यथितेन, **जीवितेन** प्राणै॰, **मुक्तान्** त्यक्तान् इवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **श्वेतायताभिः** श्वेताभि -शुभ्रवर्णाभिः, आयताभिः-दीर्घाभिश्च, **अन्तराऽन्तरा** मध्ये मध्ये, **परिस्रवत्सान्द्ररुधिराभिः** परिस्रवन्ति-निःष्यन्दमानानि, सान्द्राणि-निबिडानि, रुधिराणि-शोणितानि याभ्यस्तादृशीभिः, **खदिरतरुशाखाशिखोल्लेखरेखाभिः**

निरन्तरगतागतेन प्रयासमुक्तया कायेन कुगटवीरयन्नमनक्षरं व्यापभाणान, सवथा व्यायामेन वशि नानि नरा तु वन व्यायामेन क्षुधा च क्षामतो पतमानीगानि श्रीमजीवनानायानीव प्रकटपसरूपमाविवानि बिभ्रा [illegible] मात्सरसमानरसोत्यासितनारण्यपथरेणुना पाण्डुरीकृतशिरःसमुपस्थान्, असमन्त [illegible] फलितान, अत्रसाधितारुष्यपमयचिन्ताभान्तर्पोरुरान, अभिमुखं मुनिनिगतरश्मिमार्गरविष्टनिषुण्यामिकृतनानाभरणगुमुक [illegible] कान्तया परस्परम् दव निगरमानाद्यानरदयन [घ] ।

इत्थं च सुतस्ताः मर्यादागतानन्तमपामानर पमपरु—'भद्राः ! किमाकुला यूयम्, आयात विश्रम्यत, भवद्भिरपि दुष्प्राप्तिरुत्तम शुक्रनन्दनपल्लवा धीराजवचिनाकनन मयनरक्षितगन्धद्राणाभसा शोषन इयनैवावलिमरुज्ञन हितस्य, तथाप्यनीकाभासा गर्भीकृत्य पृच्छामि किंचित्, इतः अचिरण्यान्ते गच्छत

[illegible] निरन्तरगतागतेन निरन्तरगमनेन प्रयासमुक्तया प्रयासं-श्रमं [illegible] कायेन [illegible] अनक्षरं [illegible] मुगाडर्याणपठनं पुणी- [illegible] व्यापमाणान् [illegible] पुनः सवधा [illegible] व्यायामेन [illegible] तनिताति [illegible] सदा तु [illegible] तन व्यायामेन, च पुनः क्षुधा बुभुक्षया यदि [illegible] क्षामतो [illegible] आनीतानि [illegible] श्रीमजीवनापायानीव [illegible] प्रकटपसरूप [illegible] आश्रितानि [illegible] [illegible] पुनः [illegible] अरण्यपथरेणुना [illegible] पाण्डुरीकृतशिरःसमु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आगत्य [illegible] [illegible] अत्रसाधितारुष्यपमयचिन्ताभान्तर्पोरुरान् [illegible] पुनः [illegible] [illegible] निर्गतयमानान् [illegible] अवनाञ्च [illegible] अभिमुख [illegible] मुनिनिगतरश्मिमार्गविषे [illegible]
[illegible]

स्तस्योच्छन्नमूर्तेर्मृगाधमस्य गतिमार्गः ।' त एवमनुयुक्ताः समरकेतुना निःश्वस्य दीर्घमाघ्रातमनसो मन्युना प्रणम्य शनकैः सगद्गदं जगदुः—'युवराज ! न केवलं गमनमार्गः, सोऽपि दुष्टात्मा पापकर्मभिर्दृष्टोऽस्माभिः । केवलं यद्व्यावर्तनाशया तस्य पृष्ठे प्रधाविताः, यं चान्वेपयद्भिरनुभूतो दिनत्रयमसावसह्यः क्षुत्पिपासाकृतः परिक्लेशः, यं चानीय युवराजेन योजयितास्म इति पुरा चिन्तितमस्माभिः, स नास्ति सकलमेदिनीचक्रचन्द्रमाः कुमारः' इत्यभिधाय वाष्पजललवानधोमुखाः ससृजुः [द] । युवराजस्तु तदकाण्डकुलिशपाशपातप्रख्यमाकर्ण्य तेषां वचनमक्रमोपचितेन पूरितः परमशोकेन—'भद्राः ! किमद्यापि कथयिष्यथ, श्रुतं श्रोतव्यम्, उपसंहरत वार्ताम्, अतः परमशक्तः श्रोतुमस्मि' इत्युदीर्यावच्छाद्य च त्वरितमुत्तरीयवाससा सोत्तमाङ्गमङ्गं 'हा सर्वगुणनिधे ! हा बुधजनैकवल्लभ ! हा प्रजाबन्धो ! हा समस्तकलाकुशल ! कोसलेन्द्रकुलचन्द्र ! हरिवाहन ! कदा द्रष्टव्योऽसि' इति विलपन्नेव मीलितेक्षणः क्षणेनैव निकटोपविष्टस्य खड्गग्राहिणो जगाम पर्यस्तविग्रहस्तिर्यगुत्सङ्गम् । अत्रान्तरे निरन्तरोदितरुदितरवसम्भेदमेदुरो दारयन्निव दयालुहृदयानि रोधोरन्ध्र-

---

टिप्पनकम्—अनुयुक्ताः पृष्टाः । मन्युना दैन्येन [द] ।

अधमगजस्य, **गतिमार्गः** गमनमार्गः, **दृष्टः** दृष्टिगोचरीकृतः । समरकेतुना **एवं** अनेन प्रकारेण, **अनुयुक्ताः** पृष्टाः, **ते** हस्तिपकजनाः, **दीर्घं** विस्तृतं, **निःश्वस्य** नासिकापवनं मुक्त्वा, **मन्युना** शोकेन, **आघ्रातमनसः** व्याप्तहृदयाः सन्तः, **प्रणम्य** नमस्कृत्य, **शनकैः** मन्दं, **सगद्गदं** अव्यक्ताक्षरसहितम्, **जगदुः** उक्तवन्तः । किमित्याह—युवराज ! **केवलं** **गमनमार्गः** गमनमार्ग एव न, किन्तु **दुष्टात्मा** दुष्टस्वभावः, **सोऽपि** गजोऽपि, **पापकर्मभिः** दुष्टकर्मैकवशवर्तिभिः अस्माभिः, **दृष्टः** साक्षात्कृतः, **केवलं** किन्तु, **यद्व्यावर्तनाशया** यस्य-कुमारस्य, परावर्तनाकाङ्क्षया, **तस्य** गजस्य, **पृष्ठे** पश्चाद्देशे, **प्रधाविताः** सत्वरं गताः, वयमिति शेषः । **च** पुनः, **यं** कुमारम्, **अन्वेपयद्भिः** गवेषयद्भिः, अस्माभिरित्यध्याहारः, दिनत्रयम्, **असह्यः** सोढुमशक्यः, **क्षुत्पिपासाकृतः** बुभुक्षापिपासाप्रयुक्तः, असौ **परिक्लेशः** अतिकष्टम्, **अनुभूतं** भुक्तम्, **च** पुनः, **यं** कुमारम्, **आनीय** उपस्थाप्य, **युवराजेन** कुमारेण भवता सह, **योजयितास्मः** सम्मेलयितास्मः, **इति** इत्थम्, अस्माभिः, **पुरा** पूर्वं, **चिन्तितं** आलोचितं, **सकलमेदिनीचक्रचन्द्रमाः** समस्तभूमण्डलचन्द्रस्वरूपः, **सः** प्रकृतः कुमारः, हरिवाहन इत्यर्थः, **नास्ति** न वर्तते, **इति** इत्थम्, **अभिधाय** उक्त्वा, **अधोमुखाः** अवनतवदनाः सन्तः, **वाष्पजललवान्** अश्रुजलबिन्दून्, **ससृजुः** मुक्तवन्तः [द] ।

युवराजस्तु समरकेतुस्तु, **अकाण्डकुलिशपाशपातप्रख्यम्**, अकाण्डे-अनवसरे, कुलिशपाशस्य-निन्द्यवज्रस्य, असह्यवज्रस्येत्यर्थः, यः पातः-पतनं, तत्प्रख्य-तत्तुल्यं, **तेषां** हस्तिपकजनानां, **तत्** अनुपदोक्तं, वचनम्, **आकर्ण्य** श्रुत्वा, **अक्रमोपचितेन** युगपत्प्रवृद्धेन, **परमशोकेन** अत्यन्तशोकेन, **पूरितः** व्याप्तः सन्, '**भद्राः** ! कल्याणवन्तः ! **अद्यापि** अधुनापि, किं **कथयिष्यथ** वक्ष्यथ, **श्रोतव्यं** श्रोतुं योग्यं, **श्रुतं** वृत्तं, **वार्तां** प्रकृतवृत्तान्तम्, **उपसंहरत** समाप्नुत, **अतः** अस्मात्, **परं** अनन्तरं, **श्रोतुं** तद्वार्तां श्रवणगोचरीकर्तुम्, **अशक्तः** असमर्थः, अस्मि', **इति** इत्थम्, **उदीर्य** उक्त्वा, **च** पुनः, **सोत्तमाङ्गं** उत्तमाङ्गेन-मस्तकेन सहितम्, **अङ्गं** शरीरावयवम्, **उत्तरीयवाससा** उत्तरीयवस्त्रेण, **अवच्छाद्य** आच्छाद्य, हा **सर्वगुणनिधे** ! निखिलगुणाकर !, हा **बुधजनैकवल्लभ** ! विद्वज्जनपरमप्रिय ! हा **समस्तकलाकुशल** ! अशेषकलाकोविद ! **कोसलेन्द्रकुलचन्द्र** ! कोसलेश्वरकुमुदकाननविकासकचन्द्र !, **हरिवाहन** ! तदाख्ययुवराज !, **कदा** कस्मिन् काले, **द्रष्टव्योऽसि** द्रष्टुं शक्योऽसि, **इति** इत्थं, **विलपन्नेव** क्रन्दन्नेव, **मीलितेक्षणः** मुद्रितनेत्रः, **क्षणेनैव** क्षणमात्रेण, **निकटोपविष्टस्य** समीपोपविष्टस्य, **खड्गग्राहिणः** खड्गधारिणः, **उत्सङ्गं** क्रोडं, **पर्यस्तविग्रहः** विक्षिप्तगात्रः सन्, **तिर्यक्** कुटिलं, **जगाम** गतवान् । **अत्रान्तरे** अस्मिन्नवसरे, **निरन्तरोदितरुदितरवसम्भेदमेदुरः** निरन्तरं-अविरतम्, उदितानां-उत्थितानाम्, रुदितरवाणां-रोदनशब्दानाम्, सम्भेदेन-मिश्रणेन, मेदुरः-सान्द्रः, अत एव **दयालुहृदयानि** सदयहृदयानि, **दारयन्निव** भिन्दन्निव, **दारुणः** भीषणः, **राजवृन्दस्य** राजसमूहस्य, **आक्रन्दः** विलापः, **रोधोरन्ध्रं** तटविवरम्,

माचस्कन्द दारुणो राजपुत्रस्याक्रन्दः । तेन च प्रकाममार्तेन वाच्यमानेनेव सत्वरेणोत्पत्य शयनमूलमव-बोधितः स धीरमुत्थाय शिथिलितविलापमभ्यगात् सिंहलाधिपसुत शिबिरम् । अनुचरावलम्बितबाहुयुगलश्च विगलद्विरलविरलैरश्रुपटलैरनपवर्जितपथः कथञ्चिदाससाद शयनीयसदनम् [घ] ।

प्रविश्य च क्षितितलावस्थापितकुथास्तरणपर्यस्तदेहो निवारिताशेषपरिजनोऽविरतप्रवृत्तिभिः श्वासपवनैरिवाहतेन प्रसरतानुपदमासन्नीकृतो दाहदहनेन सततबाष्पसलिलसेकादामूलमङ्कुरितमिव निःसंस्पन्दतां गतं दुःखभारमुद्वहन् मानसेन क्षणं निषण्णः क्षणमासीनः क्षणं पर्यावर्तमानो मनुजलोकायासनिर्विषयम् द्वयमप्रजन्वी महीमपतदुपरि ममाप्यमपत्यं सह्यथा हृदयमक्षीयमाणमेकक्षणेनायुः पुनः पुनः साभिक्षेपमाक्रोशन् 'भाव', विघटितः स ते शुभमहादृष्टिपातः, गता पृथात्वमधिष्ठत्य यथाविधा नैमित्तिकादेशाः, क्षीणमकर्षतिन्मणणनामनुभावः, विसंपदितमुखिव राज्यलक्ष्म्या विनयलक्षणस्य मे भागधेयेन, येन भुवन-

टिप्पनकम्—दुःख [विध]मणकम्पकः [न]।

'दारुणः' इति पाठे तु दारुणभिमिषम्, आचस्कन्द आक्रान्तवान् । च पुनः प्रकामं भृशम्, आर्तेन व्यथितेन वाच्यमानेनेव [illegible], सत्वरेण त्वरायुक्तेन तेन राजपुत्रेण [illegible] शयनमूलं [illegible], उत्पत्य उत्प्लुत्य अवबोधितः [illegible] सः [illegible] सिंहलाधिपसुतः सिंहलाधिपतिकुमारः [illegible] शिथिलितविलापः [illegible] धीरं शनैः उत्थाय शिबिरं सैन्यावासं [illegible] । च पुनः अनुचरावलम्बितबाहुयुगलः [illegible] विगलद्भिः निर्गच्छद्भिः अविरलैः सान्द्रैः अश्रुपटलैः अश्रुराशिभिः अनपवर्जितपथः [illegible] शयनीयसदनं [illegible] कथञ्चित् कथमपि प्रकारेण, आससाद गतवान् [घ] । च पुनः प्रविश्य शयनगृहं प्रवेशं कृत्वा क्षितितलावस्थापितकुथास्तरणपर्यस्तदेहः क्षितितले–भूमितले अवस्थापिते–[illegible] पुनरास्तरणे–[illegible] इति [illegible] समये वा [illegible] कुथः स्यात्-[illegible]" [illegible] ; पुनः निवारिताशेषपरिजनः [illegible] निवारिता निषिद्धाः अशेषाः–समस्ताः, परिजनाः–परिवाराः [illegible] येन [illegible] पुनः अविरतप्रवृत्तिभिः निरन्तरनिर्गच्छद्भिः श्वासपवनैः [illegible] आहतेनेव [illegible] अनुपदं प्रतिस्थाने प्रसरता व्याप्नुवता दाहदहनेन [illegible] आसन्नीकृतः [illegible] पुनः सततबाष्पसलिलसेकात् [illegible] आमूलं मूलसंमाम् अङ्कुरितमिव [illegible] निःसंस्पन्दतां [illegible] गतं प्राप्तं दुःखभारं दुःखसमूहं मानसेन [illegible] उद्वहन् [illegible] क्षणं [illegible] -निषण्णः [illegible] पुनः क्षणं [illegible], आसीनः [illegible]; पुनः क्षणं [illegible] पर्यावर्तमानः [illegible] मनुजलोकायासनिर्विषयम् मनुजलोकाः [illegible] मनुष्यलोकानाम्, [illegible] [illegible] तम् [illegible] अप्रजन्वी [illegible] महीं [illegible] उपरि [illegible] अपतत् [illegible] सह्यथा [illegible] हृदयं [illegible] पुनः [illegible] भर्त्सयमानं [illegible] पुनः पुनः [illegible] साभिक्षेपं [illegible] आक्रोशन् [illegible] भ्राता ! [illegible] शुभमहादृष्टिपातः [illegible] विघटितः [illegible] पुनः [illegible] अधिष्ठत्य [illegible] ते नैमित्तिकादेशाः [illegible] पृथात्वं [illegible] । [illegible] [illegible] अनुभावः प्रभावः क्षीणः च । [illegible] राज्यलक्ष्म्या [illegible] भागधेयेन [illegible] । येन [illegible] भुवन

त्रयख्यातविक्रमस्तस्मादपि करटिकीटादापदं प्राप्तोऽसि' इत्यादि विलपन् विलीननिद्रो विद्राणदेहद्युतिर्विस्मृतनिजज्ञातिपक्षः स कथमपि क्षपामनयत्। आचकाङ्क्ष च तत्कालमेव कालं कर्तुम् [न]।

अथ समन्ततः प्रदीपितकाष्ठमवगताशयेनेव प्रभातानेहसा प्रकाशितमुदञ्चदर्चिश्चक्रवालं चिताचक्रमिव चण्डांशुमण्डलमवलोक्य सकलितशोकः सकलशर्वरीजागरणखिन्नानुद्बाष्पचक्षुषः क्षोणिपालानाजुहाव। निकटोपविष्टांश्च तानवनतमुखान् सदुःखानवलोक्य कञ्चित् कालमावद्धाञ्जलिरुवाच—'भो भो भूमिपतयः! किमेवमुद्विग्नमानसास्तिष्ठथ, किं न कुरुथ प्रस्तुतानि कार्याणि, कृत भवद्भिः कुमारस्य पुरुषकारोचितं यत् कर्तव्यम्, पृष्ठतः प्रतिष्ठमानैरनुसृतो दिनमशेषम्, अन्वेषितः प्रेषितपदातितन्त्रैस्तत्र तत्राटवीगहनेषु, प्रतीक्षितः क्षुत्पिपासापरिक्षीणकायैरेष्यतीत्याशया मार्गदेशोपविष्टैरहोरात्रत्रितयम्। अधुना तु किं कुरुथ, निधनं प्रापितो वः पौरुषावलेपो बलवता दैवेन, दूरं गतोऽसौ, तदलमेतच्चिन्तया, कुरुत सांप्रतकालोचितं कृत्यम् [प]। अद्यैव कमलगुप्तं पुरस्कृत्य यात साकेतम्, अर्पयताधिकारिणामत्र यत्किञ्चिदर्जितं कुमारेण

त्रयख्यातविक्रमः त्रिभुवनप्रसिद्धपराक्रम, त्वमिति शेष, तस्मात् **करटिकीटात्** हस्तिरूपक्षुद्रजन्तो, अपि, **आपदं** विपत्तिं, **प्राप्तोऽसि** अनुभूतवानसि। **इत्यादि** एवमादि, **विलपन्** परिदेवयन्, **विलीननिद्रः** विलीना—निवृत्ता, निद्रा यस्य तादृश, पुन **विद्राणदेहद्युतिः** विद्राणा—म्लाना, देहद्युति—शरीरकान्तिर्यस्य तादृश, पुन **विस्मृतनिजज्ञातिपक्षः** विस्मृत'—उपेक्षित', निजज्ञातिपक्ष—स्वबन्धुवर्गो येन तादृश, **सः** समरकेतु, **कथमपि** केनापि प्रकारेण, **क्षपां** रात्रिम्, **अनयत्** व्यतीतवान्। **च** पुन, **तत्कालमेव** तत्क्षणमेव, **कालं** स्वमृत्यु, **कर्तुं** निष्पादयितुम्, **आचकाङ्क्ष** अभिलषितवान् [न]।

अथ अनन्तरं, **समन्ततः** सर्वत, **प्रदीपितकाष्ठं** प्रदीपिता—उज्ज्वलिता, काष्ठा—दिशो येन तादृश, पक्षे प्रदीपितानि—प्रज्वालितानि, काष्ठानि—इन्धनानि यत्र तादृशम्, पुन **अवगताशयेनेव** अवगत—ज्ञात, आशय—तस्य मरणाभिप्रायो येन तादृशेनेवेत्युत्प्रेक्षा, **प्रभातानेहसा** प्रात कालेन, **प्रकाशितं** प्रकल्पितम्, पुन **उदञ्चदर्चिश्चक्रवालं** उदञ्चत्—उद्गच्छत्, अर्चिषा—किरणाना, पक्षे ज्वालाया, चक्रवालं—मण्डल यत्र तादृशं, **चण्डांशुमण्डलं** चण्डांशो—सूर्यस्य, मण्डल—बिम्बं, **चिताचक्रमिव** चितामण्डलमिवेत्युत्प्रेक्षा, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **संकलितशोकः** उपसहृतकुमारापहारशोक सन्, **सकलशर्वरीजागरणखिन्नान्** समग्ररजनीनिद्राक्षयश्रान्तान्, **उद्बाष्पचक्षुषः** उद्गताश्रुलोचनान्, **क्षोणिपालान्** नृपान्, **आजुहाव** आहूतवान्, समरकेतुरिति शेष। **च** पुन, **निकटोपविष्टान्** पार्श्वोपविष्टान्, **अवनतमुखान्** अधोमुखान्, **सदुःखान्** दु खान्वितान्, **तान्** प्रकृतनृपतीन्, **अवलोक्य** निरीक्ष्य, **कञ्चित्** कियन्त, कालम्, **आबद्धाञ्जलिः** रचिताञ्जलि सन्, **उवाच** उक्तवान्, किमित्याह—भो भो **भूमिपतयः**! नृपतय, **एवम्** अनेन प्रकारेण, **उद्विग्नमानसाः** उद्भ्रान्तहृदया, कि कुत, **तिष्ठथ** वर्तध्वे, **प्रस्तुतानि** उपक्रान्तानि, **कार्याणि** स्वस्वकर्माणि, **किं** किमर्थं, न **कुरुथ** सम्पादयथ, **पुरुषकारोचितं** स्वपौरुषानुगुणं, **कुमारस्य** प्रकृतयुवराजस्य, तं प्रतीत्यर्थं, यत् **कर्तव्यं** कर्तुमुचित, तद् **भवद्भिः** युष्माभि, **कृतं** अनुष्ठितम्, **पृष्ठतः** पश्चात्, **प्रतिष्ठमानैः** प्रयाणं कुर्वद्भि, भवद्भिरित्यध्याहार, **अशेषं** समस्तं, दिनम्, **अनुसृतः** पुन अनुधावित, स कुमार इति शेष, पुन **तत्र तत्र** तेषु तेषु, **अटवीगहनेषु** वनदुर्गेषु, **प्रेषितपदातितन्त्रैः** प्रेषितप्रधानपादगामिभि, भवद्भिरिति शेष, **अन्वेषितः** गवेषित, पुन **क्षुत्पिपासापरिक्षीणकायैरपि** बुभुक्षापिपासाक्रान्तशरीरैरपि, **एष्यति** आगमिष्यति, **इत्याशया** अनया सम्भावनया, **मार्गदेशोपविष्टैः** तदागमनमार्गरूपस्थानोपविष्टैः, भवद्भिरिति शेष। **अहोरात्रत्रितयं** दिनरात्रित्रय, **प्रतीक्षितः** कृतप्रत्यागमनप्रतीक्ष, सर्वत्र, स कुमार इति शेष, **अधुना तु** तत्तत्प्रतिक्रियानन्तरं तु, किं **कुरुथ** प्रतिकुरुथ, **वः** युष्माकम्, **पौरुषावलेपः** पराक्रमाभिमान, **बलवता** प्रतिकूलबलेन, **दैवेन** दुर्भाग्येन, **निधनं** विनाश, विफलत्वमित्यर्थ, प्रापित, **तत्** तस्माद्धेतो, **एतच्चिन्तया** एतदनुतापेन, **अलं** न किमपि फलम्, **सांप्रतकालोचितं** प्रात सन्ध्योचितं, **कृत्यं** कार्यं, **कुरुत** सम्पादयत [प]। पुन **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **कमलगुप्तं** तदाख्यसेनापतिं, **पुरस्कृत्य** अग्रत कृत्वा, **साकेतं** अयोध्यापुरीं, **यात** गच्छत, **अत्र** अस्मिन् स्थाने, **कुमारेण** प्रकृत-

द्रव्यजातम्, आराधयत युक्त्या छायापादपपादयः कोशलेन्द्रस्य । मुञ्चत च सर्वात्मना मय्यपेक्षाम्, अहं हि प्रथमदर्शन एव दैवेन भृत्यतां कुमारस्य नीतः, न तद्विरहितेन मया क्षणमपीह स्थातव्यम्, न च प्रवर्तितप्रवेशावधिः पदमपि प्रतीपं गन्तव्यम्, तदनुजानीत मां जीवितपरित्यागाय यावदद्यापि न शृणोमि कुमारस्य चरमवार्ताम्, यावदेव चिरदर्शनोत्कण्ठितो न मे मार्गमवलोकयति तावत् त्वरित एव लोकान्तरगतं तमनुगच्छामि' इत्युदीर्य चिन्तितचिताप्रवेशमरणोत्क्षेपसमकालमुत्थितेन व्योमविवरव्यापिना शिबिरलोकाक्रन्दकलकलेन सूचितगतिक्रमः शैलनिम्नगापुलिनमुद्दिश्योदचलत् [फ] ।

अत्रान्तरे पुरुषेणानुगम्यमानः प्रविश्य दौवारिको हर्षो नाम हर्षगद्गदमवादीत्—'कुमार! कृत इदानीमनेनानुमरणम्, एष परितोषनामा कमलगुप्तसेनापतेरत्यन्तमाप्तो लेखहारकः कुमारहरिवाहनस्य कुशलवार्तामावेदयति । श्रुत्वा चेदमाकस्मिकमतर्कितामृतवृष्टिकल्पं वचो झटिति विघटिताक्षेपशोकान्धकारं, पातालपङ्कादिवोन्मग्नम्, प्रलयघनदुर्दिनादिव निःसृतम्, कृतान्तमुखकुहरादिवाकृष्टम्, महाकालकरकपालो-दरादिवोच्छलितम्, तक्षकाशीविषविषवेगवेदनयेवोन्मुक्तम्, अभिव्यक्तोपलक्षिताशाकाशविभागमव-

---

कुशलेन हरिवाहनमपि साधय, यत्किञ्चित् यत् किमपि द्रव्यजातं वित्तराशिः अर्जितं सर्वं तत्, अभिचारिणो तत्सम्बन्धिनाम्, अर्पयत अधीनीकुरुत छाया श्याम युक्त्या अपहाय कोशलेन्द्रस्य कोशलाधिपतेः मेघवाहन सेवकैः पादपद्मद्वयं चरणारविन्दयुगलम्, आराधयत सेवध्वम् । च पुनः सर्वात्मना सर्वथा मयि अपेक्षां प्रीतिं मुञ्चत त्यजत; हि यतः अहं प्रथमदर्शन एव प्रथमावलोकनसमय एव कुमारस्य हरिवाहनस्य भृत्यतां परिचारकतां, दैवेन भाग्येन नीतः प्रापितः तद्विरहितेन तद्वियोगदुःखसंतप्तेन मया इह च लोके, क्षणमपि मुहूर्तमपि न स्थातव्यं स्थातुमुचितं न जीवितव्यमित्यर्थः । च पुनः प्रवर्तितेन प्रयातुं प्रेरितेनापि मयेति शेषः इतः अस्मात् प्रदेशात् पदमपि चरणमपि प्रतीपं प्रतिकूलं न गन्तव्यं गन्तुं शक्यम्, तत् तस्मात् अद्यापि अधुनापि कुमारस्य हरिवाहनस्य चरमवार्ताम् अन्तिमवृत्तान्तम्, यावत् न शृणोमि आकर्णयामि तावदिति शेषः जीवितपरित्यागाय प्राणविमोचनाय माम्, अनुजानीत अनुमन्यध्वम् । च पुनः यावत् मनसा चिन्तितः हरिवाहन चिरदर्शनोत्कण्ठितः दीर्घकालं मद्दर्शनोत्सुकः सन्, मे मम मार्गम् अवलोकयति पश्यति मां न प्रतीक्षते इत्यर्थः तावत् त्वरित एव लोकान्तरगतं परलोकप्रस्थितं तं हरिवाहनम् अनुगच्छामि अनुसरामि, इति इत्थम्, उदीर्य उक्त्वा चिन्तितचिताप्रवेशः आलोचितचिताप्रवेशः चिताप्रवेशमरणस्य मरणोत्क्षेपसमकालं तत्प्रवेशाय पार्श्वोत्थानसमकालम्, उत्थितेन उद्गतेन व्योमविवरव्यापिना गगनरन्ध्रव्यापकेन शिबिरलोकाक्रन्दकलकलेन सैन्यावासवर्तिजनकृताक्रन्दकोलाहलेन सूचितगतिक्रमः प्रख्यापितगमनप्रकारः शैलनिम्नगापुलिनं पर्वतीयनदीपुलिनान्तरालप्रदेशम्, उद्दिश्य लक्षीकृत्य उदचलत् प्रस्थितः [फ] ।

अत्रान्तरे अस्मिन्नवसरे, पुरुषेण लेखहारकजनेन अनुगम्यमानः अनुसृतः हर्षो नाम हर्षसंज्ञः दौवारिकः द्वारपालः प्रविश्य समीपं प्राप्य हर्षगद्गदं हर्षोद्भूतगद्गदध्वनियुक्तं यथा स्यात् तथा अवादीत् उक्तवान् । किमित्याह—कुमार! युवराज! इदानीमनेन दिष्टेन अनुमरणं कृतं इव कमलगुप्तसेनापतेः तन्नामकसेनानायकस्य अत्यन्तम्, आप्तः विश्वासपात्रम्, परितोषनामा तत्संज्ञकः अयं लेखहारकः पत्रवाहकः कुमारहरिवाहनस्य युवराजहरिवाहनस्य कुशलवार्ता शुभवृत्तान्तम्, आवेदयति विज्ञापयति । आकस्मिकं असम्भावितपूर्वम् अतर्कितामृतवृष्टिकल्पं आकस्मिकामृतवृष्टितुल्यम्, इदम् अनुपदोक्तम् वचः दौवारिकवाक्यं श्रुत्वा आकर्ण्य झटिति विघटिताक्षेपशोकान्धकारं विघटितः—निरस्तः आक्षेपः—सम्भ्रमः शोकान्धकारः शोकरूपान्धकारो यस्य तादृशम्, अत एव पातालपङ्कात् पातालकर्दमात् उन्मग्नमिव उद्गतमिव पुनः प्रलयघनदुर्दिनात् प्रलयकालिकमेघाच्छन्नदिनात् निःसृतमिव निर्गतमिव; पुनः कृतान्तमुखकुहरात् यमराजमुखविवरात् आकृष्टमिव उद्धृतमिव पुनः महाकालकरकपालोदरात् महाकालस्य महारुद्रस्य करकपालोदरात्—हस्तस्थितकपालाभ्यन्तरात्, उच्छलितमिव उत्पतितमिव पुनः तक्षकाशीविषविषवेदनया

[illegible]

[illegible] स्तोत्र [च] ।

[illegible] [न] ।

[illegible] [म] ।

[illegible]—[illegible] [च] ।

[illegible], उन्मूलितम् [illegible], पुन [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], आत्मानं [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], सुर्गम [illegible], [illegible], पुन [illegible], पुन [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], पुनर [illegible], [illegible], आहृत्य [illegible], च [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], इति [illegible], [illegible] [च] ।

अथ [illegible], [illegible], संभ्रम [illegible], तस्य [illegible], तेन [illegible], संभाषणेन [illegible], आत्मानं [illegible], कृतकृत्य [illegible], [illegible], [illegible], समुपसृत्य [illegible], सत्वरकृतप्रणाम [illegible], 'अथ [illegible], [illegible], महाभाग [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], इति [illegible], उद्धार्य [illegible], उत्तरीयपटपल्लवप्रान्तस्थम् [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], दक्षिणकरेण [illegible], मयता [illegible], आदाय [illegible], अग्रत [illegible], अक्षिपत् [illegible] [भ] ।

[illegible] [illegible], [illegible]–[illegible], [illegible], त [illegible], गृहीत्वा [illegible], च पुन, निरीक्ष्य [illegible], क्षण [illegible], तूष्णीमेव [illegible], किमपि [illegible], दृष्ट्वा, हृष्टचेता [illegible], सतर्षं [illegible], अर्पितश्रवणस्य [illegible], शृण्वत [illegible], सकलस्यापि [illegible], राजकस्य [illegible], [illegible], स्वयं [illegible], स्पष्टवर्णोच्चारया स्पष्ट–स्फुट, वर्णानां–अक्षराणाम्, उच्चार–उच्चारणं यस्यां तादृश्या, वाचा वाण्या, अवाचयत् पठितवान् [म] ।

पाठावसाने च तं पुरोलिखितरुचिररेखास्वस्तिकमावासगृहमिव मुहुर्निरीक्ष्य सस्पृहं पांसुकणिकाधूसरितवर्णं गुरुचरणयुगमिवावस्थाप्य शिरसि प्रकृष्टपुण्योदयासादितं प्रधानरत्नालङ्कारमिव वेष्टयित्वा यत्नेन निकटवर्तिनः शय्यापालकस्य हस्ते चकार । व्याजहार च प्रहर्षपुलकितकपोलोदरः—'परितोष ! कदा कमलगुप्ते नैव लेखः प्राप्तः, कुतो वा प्राप्तः' इति [च] । सोऽब्रवीत्—'एवं विज्ञापयामि, श्रूयताम्—इतो वासरात् तृतीयेऽहन्यपराह्णसमये नास्ति कुमार इति विरलविरलं प्रवृत्तायामनिष्टवार्तायामाकुलाकुलेषु विशेषोपलम्भार्थमितस्ततो धावत्सु सैनिकेषु शिरोजठरनिष्ठुराभिघातध्वनिघनेषु प्रबलीभवत्सु प्रतिवेलममन्दाक्रन्देषु सविधचारिचारणकरुणगीतोत्थापितप्रेक्षकधुन्धपरमनिर्वेदेषु मर्तुमुपक्रान्तेषु बलाधिपतिकेषु हाकष्टशब्दोच्चारमुखरासु प्रमदावर्गीषु विरसतां संसारस्थितेः स्थानस्थानपिण्डितासु पण्डितमण्डलीष्वप्रहतसूर्येष्वनारब्धमङ्गलगीतिषु धनाय प्रस्थितेन स्थविरमात्यलोकेन शोकाश्रुमिश्रैः पद्मजलधारिभिः आरभ्यमाणेषु पुत्रराज्याभिषेकेषु

टिप्पनकम्—पुरोलिखितरुचिररेखास्वस्तिकमावासगृहमिव एकत्र अग्रतो लिखितरुचिररेखः स्वस्तिको यस्य स तथोक्तम्, अन्यत्र अग्रे लिखिता रुचिररेखा स्वस्तिका यत्र तत् तथोक्तम् [च] ।

च पुनः पाठावसाने पाठसमाप्तौ आवासगृहमिव नृपनिवासगृहमिव पुरोलिखितरुचिररेखास्वस्तिकं पुरः-अग्रे लिखिता रुचिररेखा-मनोहररेखा यस्य तादृशं स्वस्ति-स्वस्तीति पदं यस्मिंस्तादृशं पक्षे पुरः-अग्रदेशे लिखिता-रचिता रुचिरा मनोहरा रेखा यत्र तादृशो स्वस्तिकं—'स्वस्तिकं प्राचुर्यं स्यात् सारस्वताद्यनुगतं भवेत्' । तत्पार्श्वद्वयमग्रे चान्ये तत्पर्यन्तवर्त्मोऽपरः" इत्युक्तं रचनाविशेषो तं लेखं सस्पृहं सानुरागं मुहुः अनेकवारम्, निरीक्ष्य दृष्ट्वा पुनः गुरुचरणयुगमिव गुरुपादद्वयमिव पांसुकणिकाधूसरितवर्णं पांसुकणिकाभिः-धूलिकणैः धूसरितः-किञ्चित्पीतश्वेतीकृतः वर्णो यस्य तादृशं वर्णाः अक्षराणि यस्य शिरसि मस्तके अवस्थाप्य धृत्वा पुनः प्रकृष्टपुण्योदयासादितं प्रकृष्टपुण्योदयेन-उत्तमपुण्यविपाकेन आसादितं-प्राप्तं प्रधानरत्नालङ्कारमिव प्रधानरत्नमयालङ्कारमिव यत्नेन प्रयत्नेन वेष्टयित्वा आच्छाद्य, निकटवर्तिनः पार्श्वस्थस्य शय्यापालकस्य शय्याधिकृतपुरुषस्य हस्ते चकार निक्षिप्तवान् । च पुनः प्रहर्षपुलकितकपोलोदरः प्रहर्षेण-उत्कृष्टहर्षेण पुलकितं-सञ्जातरोमाञ्चं कपोलोदरं-कपोलमध्यं यस्य तादृशः व्याजहार उक्तवान् । किमित्याह—परितोष ! तन्नामक ! कमलगुप्तेन तन्नाम्ना स्वस्वामिना एषः अयं लेखः कदा कस्मिन् समये, प्राप्तः वा अथवा कुतः कस्मात्, प्राप्तः लब्धः इति [च] । सः परितोषः अब्रवीत् प्रत्युक्तवान् किमित्याह—एवम् अनन्तरं, विज्ञापयामि कथयामि श्रूयतां समाकर्ण्यमानं भवद्भिरवधार्यताम् । इतः अस्मात् वर्तमानादिवसात् वासरात् दिवसात्, तृतीये अतिक्रान्ते अहनि दिने पूर्वोदितलक्षणे अपराह्णसमये पश्चार्धभागे कुमारः इन्द्रायुधः न अस्ति नास्तीति, इति अस्याम् अनिष्टवार्तायाम् अनभिमतवार्तायाम् विरलविरलं मन्दं मन्दं प्रवृत्तायां प्रसृतायाम्, तथाविधायां सत्याम् पुनः विशेषोपलम्भार्थं विशेषावधारणार्थम् आकुलाकुलेषु व्याकुलेषु, सैनिकेषु सैन्येषु, इतस्ततः यत्र तत्र धावत्सु सत्सु पुनः शिरोजठरनिष्ठुराभिघातध्वनिघनेषु शिरसः मस्तकस्य जठरस्य-उदरस्य च निष्ठुरेण अभिघातेन ध्वनिः तेन घनेषु-निबिडेषु, अबलाजनस्य स्त्रीजनस्य आक्रन्देषु विलापेषु, प्रतिवेलं प्रतिक्षणं प्रबलीभवत्सु वर्धमानेषु सत्सु पुनः सविधचारिचारणकरुणगीतोत्थापितप्रेक्षकधुन्धपरमनिर्वेदेषु सविधचारिणा-पार्श्ववर्तिना चारणानां करुणगीतेन उत्थापितः प्रेक्षकाणां धुन्धः परमो निर्वेदो येषु तादृशेषु, बलाधिपतिकेषु सेनापतिषु मर्तुं मरणाय उपक्रान्तेषु प्रवृत्तेषु पुनः हाकष्टशब्दोच्चारमुखरासु हा कष्टम् इति शब्दोच्चारणवाचालासु स्थानस्थानपिण्डितासु स्थाने स्थाने पुञ्जितासु, पण्डितमण्डलीषु पण्डितसमूहेषु, संसारस्थितेः लोकव्यवहारस्य, विरसतां निःसारतां कथयन्तीषु सतीषु पुनः अप्रहतसूर्येषु तूर्यस्वरादिवाद्याभिघातशून्येषु पुनः अनारब्धमङ्गलगीतिषु अप्रारब्धमङ्गलगानेषु, पुत्रराज्याभिषेकेषु पुत्रस्य राज्याभिषेकेषु आरभ्यमाणेषु, धनाय प्रस्थितेन स्थविरामात्यलोकेन वृद्धमन्त्रिजनेन शोकाश्रुमिश्रैः शोकोत्पन्न-

संभ्रान्तवण्ठहठनिरुध्यमाननिजदेहदारणोद्यतदासदारके चिताभिमुखचलितचेटीपरित्यक्तबालापत्यकटुविलापदलितदयालुहृदयमर्मणि प्राणनिरपेक्षाङ्गरक्षविक्षिप्यमाणद्रविणधावद्द्रमककुलकृतोद्दामसमर्दे दुःखमय इवोद्वेगमय इव विषादमय इव वर्तमाने निवृत्तगीतनृत्यादिसकलप्राक्तनव्यवहारे स्कन्धावारे सेनाधिपतिरात्मसदनाजिरोपविष्टः पार्श्ववर्तिना प्रयत्नविनिवर्तितात्मशोकेन प्रवयसा प्रधानलोकेन राजसूनोः साधयितुमनपायमस्तित्वमनेकधोपन्यस्ताभिरुपपत्तिभिर्मन्दीक्रियमाणजीवितपरित्यागबुद्धिरधोमुखो धरणितलनिहितनिश्चलोद्बाष्पदृष्टिरकस्मादिमं लेखमग्रतो दृष्टवान् [र] ।

कस्यायमिति चिन्तयंश्च क्षणमात्रमवलोक्य पृष्ठेऽस्य लब्धप्रतिष्ठानि कुमारनामाक्षराणि जातसंक्षोभो गृहीत्वैनमुद्वेष्ट्यावधार्य च प्रत्यभिज्ञातराजपुत्रलिपिनिवृत्तापरप्रयुक्तिसंशयः शिरसि कृत्वैनं शृण्वतः सकलस्यापि नरपतिवृन्दस्य प्रहर्षगद्गदवचाः स्वयमवाचयत्—स्वस्ति, अटव्या महाराजपुत्रहरिवाहनः कुशली

जलसंसृष्टे , **पल्वलवारिभिः** क्षुद्रजलाशयजलै , **प्रारभ्यमाणेषु** प्रवर्त्यमानेषु सत्सु, पुन **संभ्रान्तवण्ठहठनिरुध्यमाननिजदेहदारणोद्यतदासदारके** सम्भ्रान्तै –उद्भ्रान्तै , वण्ठै –"वण्ठ कुन्तायुधे खर्वे भृत्याकृतविवाहयो " इत्युक्तैरनुचरविशेषै , हठेन–बलात्, निरुध्यमाना –निवार्यमाणा , निजदेहदारणोद्यता –स्वशरीरशातनप्रवृत्ता , दासदारका –कर्मकरशिशवो यस्मिंस्तादृशे, पुन' **चिताभिमुखचलितचेटीपरित्यक्तबालापत्यकटुविलापदलितदयालुहृदयमर्मणि** चिताभिमुखं–चितासम्मुख, चलिताभि –प्रस्थिताभि , चेटीभि –दासीभि , परित्यक्ताना, बालापत्याना–शैशवावस्थसन्ततीना, कटुविलापै –करुणक्रन्दनै , दलित–विदीर्णं, दयालूनां–दयावतां, हृदयमर्म–हृदयसम्बन्धि मर्मस्थानं यत्र तादृशे, पुन **प्राणनिरपेक्षाङ्गरक्षविक्षिप्यमाणद्रविणधावद्द्रमककुलकृतोद्दामसम्मर्दे** प्राणनिरपेक्षै –प्राणापेक्षाशून्यै , मर्तुमुद्यतैरित्यर्थ , अङ्गरक्षैः–नृपाङ्गरक्षकजनै , विक्षिप्यमाणेभ्य –विकीर्यमाणेभ्य , द्रविणेभ्य –धनेभ्य , धावद्भि –सत्वरमुपनमद्भि , द्रमककुलै –दरिद्रगणै ; कृत , उद्दामा–उत्कट , समर्द –सङ्घर्षो यत्र तादृशे, पुन **दुःखमय इव** केवलदु खप्रचुर इव, पुन **उद्वेगमय इव** विरहजन्यदु खाविर्भावपूर्ण इव, पुन **विषादमय इव** स्वकार्याक्षमताव्याप्त इव, वर्तमाने, **स्कन्धावारे** सैन्यावासे, **निवृत्तगीतनृत्यादिसकलप्राक्तनव्यवहारे** निवृत्त –निरुद्ध , गीतनृत्यादिरूप –गाननर्तनादिरूप , सकल –समस्त , प्राक्तन –पुरातन ; व्यवहारो यस्मिंस्तादृशे सति, **सेनापतिः** सेनानायक , कमलगुप्त इत्यर्थ , **आत्मसदनाजिरोपविष्टः** स्वभवनप्राङ्गणोपविष्ट , **पार्श्ववर्तिना** पार्श्वस्थितेन, **प्रयत्नविनिवर्तितात्मशोकेन** प्रयत्नेन–धैर्याधानप्रयासेन, विनिवर्तित –निवारित , आत्मन –स्वस्य, शोको येन तादृशेन, **प्रवयसा** स्थविरेण, **प्रधानलोकेन** मुख्यजनेन, **राजसूनोः** प्रकृतयुवराजस्य, **अनपायं** शाश्वतिकम्, **अस्तित्वं** अचलकीर्तिमित्यर्थं , **साधयितुं** सम्पादयितुम्, **अनेकधा** अनेकप्रकारै , **उपन्यस्ताभिः** प्रस्तुताभि , **उपपत्तिभिः** युक्तिकलापेन, **मन्दीक्रियमाणजीवितपरित्यागबुद्धिः** मन्दीक्रियमाणा–शिथिलीक्रियमाणा, जीवितपरित्यागबुद्धि–प्राणपरित्यागसङ्कल्पो येन तादृश सन्, **अधोमुख** अवनतवदन , **धरणितलनिहितनिश्चलोद्बाष्पदृष्टिः** धरणितले–पृथ्वीपृष्ठे, निहिता–निवेशिता, निश्चला–निष्परिस्पन्दा, उद्बाष्पा–उद्गताश्रुश्च, दृष्टिर्येन तादृश , **अकस्मात्** अतर्कितमेव, **इम** प्रत्यक्ष, **लेखं** पत्रम्, **अग्रतः** अग्रे, **दृष्टवान्** दृष्टिगोचरीकृतवान् [र] ।

च पुनः, अथ, **लेखः** पत्र, **कस्य** किंसम्बन्धी, **इति** इत्थ, **चिन्तयन्** आलोचयन्, **अस्य** लेखस्य, **पृष्ठे** पश्चाद्भागे, **लब्धप्रतिष्ठानि** प्राप्तावस्थितिकानि, लिखितानीति यावत्, **कुमारनामाक्षराणि** कुमारस्य–प्रकृतयुवराजस्य, यन्नाम हरिवाहनेति तत्सम्बन्धीनि, अक्षराणि, **क्षणमात्रं** क्षणमेकम्, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **जातसंक्षोभः** उत्पन्नसम्भ्रम , **एनं** लेखं, **गृहीत्वा** आदाय, **उद्वेष्ट्य** उद्घाट्य, **च** पुन , **अवधार्य** प्रकृतकुमारसम्बन्धित्वेन निर्णीय, **प्रत्यभिज्ञातराजपुत्रलिपिनिवृत्तापरप्रयुक्तिसशयः** प्रत्यभिज्ञाताभि –तदीयत्वेन प्रत्यक्षीकृताभि , लिपिभि –अक्षरै , निवृत्त , अपरप्रयुक्तिसशय –अन्यदीयलिपिसशयो यस्य तादृशः सन्, **एनं** लेख, **शिरसि** मस्तके, **धृत्वा** आरोप्य, **शृण्वतः** तत्पत्रस्थवृत्तान्तं श्रवणगोचरीकुर्वतः, **सकलस्यापि** समस्तस्यापि, **नरपतिवृन्दस्य** नृपगणस्य, तदनादृत्य वाचनक्रियायामित्यर्थं , **प्रहर्षगद्गदवचाः** प्रमोदाव्यक्तवचन , **स्वयं** आत्मनैव, **अवाचयत्** पठितवान्, कथमित्याह–**स्वस्ति** क्षेमम्, **अटव्याः** वनात्, अस्य

लौहित्यकूलावासिते विजयिनि निजस्कन्धावारे युवराजसमरकेतुकमलगुप्तपुरःसरांश्च राजपुत्रान् सप्रसादमादिशति—'अत्रैव कतिचिद्दिनानि स्थातव्यम्, ताताम्बयोश्च यथा मदपहारवार्ता श्रुतिपथं नायाति तथा प्रयतितव्यम्' इति [छ]। संवर्तितलेखश्च सर्वतः समवलोक्य 'भद्राः! केनायमानीतः कुमारसत्को लेखः' इति प्रत्येकं लेखहारकानपृच्छत्। यदा च तेषु 'मयायमानीतः' इति कश्चिन्नाभाषत तदा समुद्भूतविस्मयः समासन्नसचिवैः सहालोच्य कर्तव्यमकृतकालक्षेपं क्षितिपालसूनोः प्रतिलेखं स्वयमेवालिखत्। महार्हमणिपीठमधिष्ठापितं च तं निवेश्य प्रत्यग्रगोमयोपलेपनशुचौ सुरभिकुसुमप्रकरभाजि प्राङ्गणवितर्दिकोत्सङ्गे, गत्वा च सविधमूर्ध्वस्थित एव बद्ध्वा शिरसि करसम्पुटमतिस्फुटोच्चारया गिरा सादरमवादीत्—'भो भो मनुष्यलोकविहारिणो दिव्याः! विधायानुग्रहं शृणुत सपरिग्रहस्य मे विज्ञापनां, येन केनचिद् भरतकुलपक्षपातिना देवेन वा दैत्येन वा विद्याधरेण वान्येन वा दिव्यलोकनिवासिना दुरवस्थाप्रमाद[illegible] लब्धस्य महानरेन्द्रसूनोः सकलविश्वोपकारिणः कुमारहरिवाहनस्यान्तिकादवतार्य्यैवमेवानीय लेखमिममनुकम्पितोऽयमेवायं नृपतिलोकः, स भूयोऽपि भूत्वा सकरुणः साक्षात् प्रकटिताकारो वा नभस्यन्तर्हितो वा

आदिशति' इति वक्ष्यमाणक्रियायामन्वयः। महाराजपुत्रहरिवाहनः महाराजस्य—मेघवाहनस्य पुत्रः—युवराजः हरिवाहनः कुमारः [illegible] विजयिनि विजयशालिनि पुनः लौहित्यकूलावासिते लौहित्याख्यनदतटे निवासं प्रापिते निजस्कन्धावारे स्वशिबिरे, स्थितः इति शेषः युवराजसमरकेतुकमलगुप्तपुरस्सरान् तत्प्रमुखान् राजपुत्रान् सप्रसादं सस्नेहम्, आदिशति विज्ञापयति अत्रैव अस्मिन्नेव स्थाने कतिचित् कतिपयानि दिनानि, स्थातव्यं निवस्तव्यं भवद्भिः अत्र [illegible] निजस्कन्धावारे कतिचिद् दिनानि स्थातव्यं तथा स्थितिः कार्या मदपहारवार्ता मदपहरणवृत्तान्तः तातम्बयोः मन्मातापित्रोः श्रुतिपथं श्रवणमार्गं यथा येन प्रकारेण न आयाति आगच्छेत्, तथा तेन प्रकारेण प्रयतितव्यं प्रयत्नः कर्तव्यः इति [छ]। स पुनः संवर्तितलेखः [illegible] सर्वतः परितः समवलोक्य सम्यगवलोक्य भद्राः! स्वामिनः! कुमारसत्कः महायुवराजसम्बन्धी अयं लेखः केन आनीतः [illegible]। इति प्रत्येकं एकैकं लेखहारकान् पत्रवाहकान् अपृच्छत्। यदा च यदा तु, तेषु लेखहारकेषु मध्ये कश्चित् कोऽपि अयं लेखः मया आनीत इति न आभाषत उवाच तदा समुद्भूतविस्मयः समुत्पन्नाश्चर्यः समासन्नसचिवैः समीपवर्तिमन्त्रिभिः सह कर्तव्यं करणीयम्, आलोच्य विचार्य अकृतकालक्षेपः [illegible] क्षितिपालसूनोः हरिवाहनस्य प्रतिलेखं प्रतिपत्रं स्वयमेव अलिखत् लिखितवान्। स पुनः महार्हमणिपीठमधिष्ठापितं [illegible] तं लेखं प्रत्यग्रगोमयोपलेपनशुचौ अभिनवगोमयानुलेपनपवित्रे, पुनः सुरभिकुसुमप्रकरभाजि सुगन्धिपुष्पपुञ्जशोभिते प्राङ्गणवितर्दिकोत्सङ्गे प्राङ्गणवेदिकामध्ये निवेश्य अवस्थाप्य च पुनः सविधं निकटं गत्वा ऊर्ध्वस्थित एव उत्थित एव शिरसि मूर्धनि करसम्पुटं अञ्जलिं बद्ध्वा विरचय्य अतिस्फुटोच्चारया [illegible] गिरा वाचा सादरं आदरपुरस्सरम् अवादीत् उक्तवान्। किमित्याह—भो भो इति, मनुष्यलोकविहारिणः मर्त्यभुवनविहारिणः! दिव्याः देवाः! अनुग्रहं अनुकम्पां विधाय कृत्वा सपरिग्रहस्य सपरिवारस्य मे मम विज्ञापनां निवेदनां प्रार्थनामित्यर्थः शृणुत आकर्णयत [illegible]—भरतकुलपक्षपातिना [illegible] देवेन वा सुरेण वा दैत्येन वा राक्षसेन वा विद्याधरेण विद्याधरजनेन वा अन्येन [illegible] वा [illegible] दिव्यलोकनिवासिना स्वर्भुवननिवासिना [illegible] महानरेन्द्रसूनोः महाराजपुत्रस्य सकलविश्वोपकारिणः [illegible] कुमारहरिवाहनस्य हरिवाहननाम्नो युवराजस्य अन्तिकात् समीपात् अवतार्य्य [illegible] इमं [illegible] आनीय [illegible] प्रापयन् [illegible] अयं [illegible] नृपतिलोकः [illegible] अनुकम्पितः अनुगृहीतः स भूयोऽपि पुनरपि सकरुणः सदयः भूत्वा [illegible] साक्षात् प्रकटितसाकारो वा [illegible] दर्शितस्वरूपो वा

श्रद्धेयवाक्यजनवचनसचारिताक्षरो वा निवेदयत्वेतत्—कस्मिन् प्रदेशे लेखनिर्दिष्टा सा अटवी ?, कं विभागमस्याः कुमारोऽधितिष्ठति ?, केन वर्त्मना तत्र यात्रा सपद्यते ?, इमं च मणिपीठावस्थापितं प्रापयतु तत्पादमूलमस्मत्प्रतिलेखम्' इति वारद्वितयमुच्चारितवान् [व]।

तृतीयवेलाया च किञ्चिदुच्चरितवचसि तस्मिन्नकस्मादनतिदूरवर्तिनो निबिडपल्लवोत्पीडपिहितनिःशेषशाखासञ्चयस्य चूतशाखिनः शिखरदेशादवततार शुकशकुन्तिरेकोऽतिरेकरमणीयाकृतिः, आगत्य चातिवेगेन समुखमवाङ्मुखस्य पश्यत एव तस्य तं लेखमादाय दूरव्यात्तविकटकोटिना च चञ्चुपुटेन झटित्येवान्तरिक्षमुदपतत् [श]। सैन्यपतिरपि उपजातविस्मयः सहान्तिकस्थेन पार्थिवसमाजेन 'कोऽयं शुकः ?, किमर्थमभ्यर्थनानन्तरमेव तरुशिखरादितः क्षितावचतीर्णः ?, किनिमित्तं च लेखोऽयममुना गृहीतः ?, किं वाऽविलम्वितगतिरुदीचीमेव दिशमाश्रित्य प्रस्थितः ?, किं परमार्थतः शुक एवायमुत शुकव्याजेन कश्चिद् दिव्यः ?' इति कृतानेकविकल्पः स्थित्वाल्पमेव कालं तत्कालमनतिदूरस्थमेहीत्यन्तिके समाहूय सादरं मामवदत्—

टिप्पनकम्—व्यात्ता-प्रसारिता [श]।

नभसि आकाशे, **अन्तर्हितः** निलीनो वा, **श्रद्धेयवाक्यजनवचनसंचारिताक्षरो वा** श्रद्धेयम्-आदरणीय, वाक्य येषा तादृशाना जनाना-वचनै , सञ्चारितम्-उच्चारितम् , अक्षरं-वर्णो यस्य तादृशो वा, **एतत्** इदं, **निवेदयतु** विज्ञापयतु, किमित्याह-**लेखनिर्दिष्टा** पत्रोल्लिखिता, **अटवी** अरण्यं, कस्मिन् प्रदेशे, अस्तीति शेष , **कुमारः** प्रकृतयुवराज , **अस्याः** अटव्या , कं **विभागं** खण्डम् , **अधितिष्ठति** आश्रयति, केन **पथा** मार्गेण, तत्र अटवीविभागे, **यात्रा** प्रयाण, **संपद्यते** सिध्यति, **च** पुन , **मणिपीठावस्थापितं** रत्नमयासनाधिरोपितम् , **इमं** प्रत्यक्षवर्तिनम् , **अस्मत्प्रतिलेखं** अस्माकं प्रतिपत्र, **तत्पादमूलं** तदीयचरणाध प्रदेश, **प्रापयतु** उपस्थापयतु, **इति** इत्थं, **वारद्वितयं** वारद्वयम् , **उच्चारितवान्** उदीरितवान् [व]।

च पुन , **तृतीयवेलाया** तृतीयवारे, **तस्मिन्** कमलगुप्ते, **किञ्चिदुच्चरितवचसि** ईषदुच्चरितवचने सति, **अकस्मात्** अतर्कितमेव, **अनतिदूरवर्तिनः** किञ्चिद्दूरवर्तिन , **निविडपल्लवोत्पीडपिहितनिःशेषशाखासञ्चयस्य** निविडानां-सान्द्राणा, पल्लवानां-नूतनदलानाम् , उत्पीडेन-समूहेन, पिहित -आवृत , नि शेष -समस्त , शाखासञ्चय -शाखासमूहो यस्य तादृशस्य, **चूतशाखिनः** आम्रवृक्षस्य, **शिखरदेशात्** ऊर्ध्वभागात् , **अतिरेकरमणीयाकृतिः** अत्यन्तमनोहराकार , एक , **शुकशकुनिः** शुकाख्यपक्षी, **अवततार** अधस्तादाजगाम । **च** पुन , **अतिवेगेन** अतित्वरया, **संमुखं** अभिमुखम् , **आगत्य** उत्पत्य, **अवाङ्मुखस्य** अधोमुखस्य, **तस्य** कमलगुप्तस्य, **पश्यतः** अवलोकमानस्यैव, पश्यन्तमपि तमनादृत्येत्यर्थ , **त** मणिमयपीठाधिष्ठितं, लेख, **दूरव्यात्तविकटकोटिना** दूरं व्यात्ता-विस्तारिता, विकटा-बृहती, कोटि -अग्रभागो यस्य तादृशेन, **चञ्चुपुटेन** पुटकाकारचञ्च्वा, **आदाय** गृहीत्वा, **झटित्येव** शीघ्रमेव, **अन्तरिक्षं** गगनम् , **उदपतत्** उड्डीनवान् [श]। **सैन्यपतिरपि** कमलगुप्तोऽपि, **उपजातविस्मयः** उत्पन्नाश्चर्य सन् , **अन्तिकस्थेन** निकटस्थितेन, **पार्थिवसमाजेन** नृपसमूहेन सह, '**अयं** प्रत्यक्षीभूत , शुक , **कः** कीदृश ?, **अभ्यर्थनानन्तरमेव** प्रकृतप्रार्थनाऽव्यवहितोत्तरक्षणमेव, **इतः** अस्मात् , **तरुशिखरात्** वृक्षोर्ध्वभागात् , **क्षितौ** पृथिव्यां, **किमर्थ** किंनिमित्तम् , **अवतीर्णः** आपतित , **च** पुन , अय **लेखः** प्रतिपत्र, **किंनिमित्त** किमर्थम् , **अमुना** परोक्षतामापन्नेन शुकेन, **गृहीतः** प्राप्त , **वा** अथवा, **अविलम्बितगतिः** क्षिप्रगति सन् , **उदीचीं** उत्तरा एव, दिशम् , **आश्रित्य** प्राप्य, **किं** किमर्थं, **प्रस्थितः** प्रयात , **परमार्थतः** वस्तुत , **अयं** किञ्चिदेव प्राक् प्रत्यक्ष , किं शुक एव, **उत** आहोस्वित् , **शुकव्याजेन** शुकच्छलेन, **कश्चित्** कोऽपि, **दिव्यः** दैव , **इति** इत्थ, **कृतानेकविकल्पः** विहितविविधवितर्के , कमलगुप्त इति शेष , **अल्पमेव** कियन्तमेव, कालं, **स्थित्वा** विलम्ब्य, **तत्कालं** तत्क्षणम् , **अनतिदूरस्थं** किञ्चिद्दूरस्थित, माम् , **एहि** आगच्छ, इति, **अन्तिके** समीपे, **सम्यगाहूय** समाहूय, **सादर** सप्रीति, **अवदत्** उक्तवान् । किमित्याह भद्र ! परितोष !, त्वम् , **इदानीमेव** अस्मिन्नेव क्षणे, **अविलम्बितगतिः**

'भद्र! परितोष! गच्छ त्वमविलम्बितगतिरिदानीमेव समरण्योद्देशं यत्र युवराजसमरकेतुरयं गृहीतपानावासम् अगणितायासश्च गत्वा सत्वरं समपयान्तर्विसर्पद्गुरुशोकस्य तस्य शोकशल्यव्यथनाविच्छेदकारिणममुं कुमारकुशलप्रवृत्तिलेखम्, आचक्ष्व चास्याखिलक्षोणिपालकलोकसमक्षमाश्वासनाय यथादृष्टमेतमप्यावितः प्रभृति सर्वजनविस्मयकरं गुरुव्यतिकरम्, अविभक्तिमानसायनुपलब्धकुमारकुशलवृत्तान्तो न जाने किं व्यवस्यति' इत्यभिधाय सहस्तेन लेखं मे समुपनीतवान्। अहं तु तत्क्षणमेव दृष्ट्वा समुत्थितः समुपस्थितानुगुणशकुनद्विगुणितोत्साहमभ्रन्तमम्बरप्रभाप्रकटितावटस्थाणुतृणगुल्मवल्मीकग्रावोन्मुखेन पूर्वायकोक्तिनैव वर्त्मना विकटामटवीमविघ्नेन भक्तिनिम्रजनसुखाराध्यमवन्ध्यप्रसादस्य ते पादपद्ममूलमनुप्राप्तः' इत्युक्त्वा विरराम [प]।

समरकेतुरप्युपजातपरमानन्दः प्रीतिनिःस्यन्देन चक्षुषा सुचिरमवलोक्य दत्त्वा च सक्षौमयुगलं सकलमङ्गसङ्गमात्मीयमाभूषणगणं 'परितोष! गच्छ स्वावासम्, आयासितोऽसि सततेनामुना वासतेयी-प्रयाणेन' इति व्याहृत्य तं लेखहारकं विससर्ज। निर्वर्तितस्नानदेवतापूजश्च पुनरुक्तवर्जितेन गत्वा गत्वा प्रतीहार

टिप्पनकम्—वासतेयी-रात्रिः। कर्मा-कर्मकरा [स]।

त्रिंशपदिः सन् त्वम्, अरण्योद्देशं वनप्रदेशं गच्छ प्रयाहि, यत्र यस्मिन् प्रदेशे अयं अमुना युवराजसमरकेतुः समरकेतुकुमारः आवासं निवासं गृहीतवान् कृतवान्। च पुनः अगणितायासः गणनरहितश्रमः सन् सत्वरं शीघ्रं गत्वा अन्तर्विसर्पद्गुरुशोकस्य अन्तः-अन्तःकरणे विसर्पन् वर्धमानः उद्दामः-उत्कटः शोकः-दुःखं यस्य तस्य समरकेतोः शोकशल्यव्यथनाविच्छेदकारिणं शोकशल्यपीडाविनाशकरम् अमुं एवं कुमारकुशलप्रवृत्तिलेखं कुमारकुशलवार्तापत्रं समर्पय प्रापय। च पुनः अखिलक्षोणिपालकलोकसमक्षं सकलनृपसमक्षम् यथादृष्टं यथाऽवलोकितम् आवितः आरम्भतः प्रभृति आरभ्य सर्वजनविस्मयकरं सकलजनाश्चर्यकारिणम् एतं विचित्रवृत्तं गुरुव्यतिकरं वृत्तान्तम्, आश्वासनाय उपशान्त्यनार्थम्, आचक्ष्व कथय। अविभक्तिमान् असन्तप्तकुमारप्रीतिमान् असौ समरकेतुः अनुपलब्धकुमारकुशलवृत्तान्तः अप्राप्तकुमारकुशलोदन्तः सन् किं व्यवस्यति करिष्यति, न जाने निश्चिनोमि। इति इत्थम् अभिधाय उक्त्वा सहस्तेन निजकरेण लेखं पत्रं मे मम समुपनीतवान् समर्पितवान्। अहं तु तत्क्षणमेव तत्समयमेव दृष्ट्वा अवलोक्य समुत्थितः प्रस्थितः सन् समुपस्थितानुगुणशकुनद्विगुणितोत्साहः समुपस्थितैः-सम्मुखागतैः अनुगुणशकुनैः अनुकूलशकुनैः द्विगुणितोत्साहः-द्विगुणीकृतोत्साहः सन् अभ्रन्तमम्बरप्रभाप्रकटितावटस्थाणु-तृण-गुल्म-वल्मीक-ग्रावोन्मुखेन चन्द्रप्रभाप्रकटिताः-चन्द्रकिरणप्रकाशिताः अवटाः-गर्ताः स्थाणुः-शीर्णशाखो वृक्षः तृणानि गुल्माः-निःशाखस्तम्बाः वल्मीकाः-पिपीलिकाद्युपनिर्मितमृत्तिकाराशयः ग्रावोन्मुखानि-ग्रावाभिमुखप्रदेशानि यस्मिंस्तादृशेन अत एव पूर्वायकोक्तिनैव पूर्वोक्तेन वर्त्मना मार्गेण अटवीं अरण्यं निर्विघ्नेन विघ्नाभावेन विलङ्घ्य अतिक्रम्य अवन्ध्यप्रसादस्य सफलप्रसादस्य ते तव भक्तिनिम्रजनसुखाराध्यं भक्तिनिम्नैः-प्रीतिनम्रैः जनैः सुखेन-अनायासेन आराध्यं प्रसाद्यं पादपद्ममूलं चरणारविन्दसमीपम्, अनुप्राप्तः उपागतः इति इत्थम्, उक्त्वा कथयित्वा विरराम निवृत्तः [प]।

समरकेतुरपि तदाऽस्य कुमारोऽपि उपजातपरमानन्दः उत्पन्नातिशयानन्दः प्रीतिनिःस्यन्देन स्नेहनिष्यन्देन चक्षुषा नेत्रेण सुचिरं चिरकालम् अवलोक्य दृष्ट्वा च पुनः सक्षौमयुगलं क्षौमवस्त्रयुगलसहितम्, सकलमङ्गसङ्गं समस्तम् आत्मीयमाभूषणगणं स्वकीयालङ्कारनिकरं, दत्त्वा वितीर्य 'परितोष! स्वावासं निजनिवासस्थानं गच्छ याहि, सततेन निरन्तरेण अमुना तेन वासतेयीप्रयाणेन रात्रिगमनमार्गगमनेन आयासितः श्रमितः असि भवसि' इति व्याहृत्य उक्त्वा तं प्रसिद्धं लेखहारकं पत्रवाहकं विससर्ज प्रेषयामास। च पुनः निर्वर्तितस्नानदेवतापूजः निर्वर्तिते सम्पादिते स्नानं देवतापूजा च येन तादृशः सन्, पुनरुक्तवर्जितेन पुनःपुनः-मुहुः कथनेन

लोकेन सत्वरमुपहूतैरनुभूतदुःसहप्रभुवियोगदुःखक्षामतनुभिरवनीपतिभिरन्यैश्च प्रणयिभिः प्रधानपुरुषैः सार्धमाहारविधिमन्वतिष्ठत्। उपस्पर्शनादिकृत्यावसाने सर्वदा स्वकर्मावहितकार्मनिर्मिततार्णमन्दिरोदरास्तीर्ण-मध्यास्य शयनीयमपनीय च क्षणमात्रमुपलब्धनिद्रो द्राघीयसा रजनीजागरणेन जनितमङ्गजाड्यमीषद्दलित-नयनः शयननिकटे समुपविष्ट शय्यापालकं तं पूर्वमुपसन्निधीकृतं कुमारसत्कं लेखमयाचत [स]। ढौकितं चोत्थाय सत्वरेण तेन गृहीत्वा गृहीतार्थमपि पूर्वमपूर्वमिव सयत्नमुद्वेष्ट्य विस्तार्य च पुरस्तात् प्रीतिविस्तारितेन चक्षुषा पिबन्निवोपगूहन्निवान्तः प्रवेशयन्निव पुनः पुनरवाचयत्, अकरोच्च चेतसि—कुमारस्य लेखोऽयं स्वहस्त-लिखित इति लिपिप्रत्यभिज्ञानात् तावदवगतं, यथा चायमद्याप्यनधिगतगाढपाण्डिम्नि नूतने ताडीपत्रशकले निहितसान्द्रधातुद्रवाक्षरो यथा चावचूर्णितः क्षोदीयसा स्वर्णरेणुकणनिकरेण दृश्यते, तथा क्वापि दिव्यजन-सचारोचिते वनोद्देशे कृतस्थितिना कुमारेण लिखितः [ह]। किमर्थं पुनरिह स्थानमात्मीयमविशेषेण निर्दिष्टम्, नूनमिष्टोऽहं समरकेतोः, स नामतः प्रकटितेषु निकटवर्तिषु ग्रामनगरादिषु चिह्नेषु विगतसंशयो दूरदेशस्थमपि

तर्जितेन—भर्त्सितेन, **प्रतीहारजनेन** द्वारपालजनेन, **गत्वा गत्वा** तत् तत् स्थानं गत्वा, **सत्वरं** क्षिप्रम्, **उपहूतैः** आहूतै, **अनुभूतदुःसहप्रभुवियोगदुःखक्षामतनुभिः** अनुभूतै —उपभुक्तै, प्रभुवियोगदुःखै —प्रकृतयुवराजविरहवेदनाभि, क्षामा—कृशा, तनु —शरीर येषा तादृशै, **अवनीपतिभिः** पृथ्वीपतिभि, **अन्यैः** तदितरै, **प्रणयिभिः** स्नेहिभि, **प्रधानपुरुषैः** प्रधानजनैश्च, **सार्धं** सह, **आहारविधिं** भोजनकार्यम्, **अन्वतिष्ठत्** सम्पादितवान्। **उपस्पर्शनादिकृत्यावसाने** भोजनो-त्तरजलस्पर्शनादिकार्यसमाप्तौ, **सर्वदा** सदा, **स्वकर्मावहितकार्मनिर्मिततार्णमन्दिरोदरास्तीर्णं** स्वकर्मावहितै —निजकार्य-समाहितहृदयै, कार्मै —कर्मशीलै, गृहनिर्माणकुशलैरित्यर्थ, निर्मितस्य—रचितस्य, तार्णमन्दिरस्य—तृणमयभवनस्य, उदरे—मध्ये, आस्तीर्णं—विस्तीर्णं, शयनीयं—शय्याम्, **अध्यास्य** अधिष्ठाय, **च** पुन, **क्षणमात्रं** क्षणपर्यन्तम्, **उपलब्धनिद्रः** प्राप्त-निद्राक, **द्राघीयसा** दीर्घतमेन, **रजनीजागरणेन** रात्रिनिद्राक्षयेण, **जनितं** उत्पादितम्, **अङ्गजाड्यं** शरीरशैथिल्यम्, **अपनीय** दूरीकृत्य, **ईषद्दलितनयनः** किञ्चिन्निमीलितनेत्र सन्, **शयननिकटे** शय्यासमीपे, **समुपविष्टं** सम्यगासितं, **शय्यापालकं** शय्यारक्षकं, **पूर्वं** शयनात् प्राक्, **उपसन्निधीकृतं** तन्निकटस्थापित, त, **कुमारसत्कं** कुमारसम्बन्धिनं, **लेखं** पत्रम्, **अयाचत** याचितवान् [स]। **च** पुन, **उत्थाय** ऊर्ध्वीभूय, **सत्वरेण** शीघ्रेण, **तेन** शय्यापालकेन, **ढौकितं** आनीत, त लेखमिति शेष, **गृहीत्वा** आदाय, पूर्वं **गृहीतार्थमपि** विदितार्थकमपि, **अपूर्वमिव** अपठितपूर्वमिव, **सयत्नं** सादरम्, **उद्वेष्ट्य** उद्घाट्य, **च** पुन, **पुरस्तात्** अग्रे, **विस्तार्य** प्रसार्य, **प्रीतिविस्तारितेन** स्नेहविस्फारितेन, **चक्षुषा** नेत्रेण, **पिबन्निव** रसमास्वादयन्निव, पुन **उपगूहन्निव** आलिङ्गन्निव, पुन **अन्तः** अन्त करणे, **प्रवेशयन्निव** निवेशयन्निवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, **पुनः पुनः** अनेकवारम्, **अवाचयत्** पठितवान्। **च** पुन, **कुमारस्य** युवराजहरिवाहनस्य, **स्वहस्तलिखितः** निजहस्तविन्यस्ताक्षर, अय, **लेखः** पत्रम्, **इति** इत्य, **चेतसि** मनसि, **अकरोत्** निश्चितवान्। **ताव-दिति** वाक्यालङ्कारे, **लिपिप्रत्यभिज्ञानात्** तदीयत्वेनाक्षरप्रत्यक्षात्, **अवगतं** विदितम्, **अद्यापि** अधुनापि, **अनधिगत-गाढपाण्डिम्नि** अप्राप्तसान्द्रपाण्डुताके, अत एव **नवीने** नूतने, **ताडीपत्रशकले** तालपत्रखण्डे, **यथा** येन प्रकारेण, **अयं** लेख, **निहितसान्द्रधातुद्रवाक्षरः** निहितानि—निवेशितानि, सान्द्रधातुद्रवाणां—निबिडधातुपङ्कमयानि, अक्षराणि—लिपयो यत्र तादृश, **च** पुन, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण, **स्वर्णरेणुकणनिकरेण** सुवर्णचूर्णकणराशिना, यथा **अवचूर्णितः** उपलिप्त, **दृश्यते** दृष्टिपथमवतरति, **तथा** तद्वत्, **दिव्यजनसञ्चारोचिते** देवजनसचारयोग्ये, **क्वापि** कुत्रापि, **वनोद्देशे** वनप्रदेशे, **कृतस्थितिना** कृतनिवासेन **कुमारेण** प्रकृतयुवराजेन, लिखित [ह]। पुन **इह** पत्रे, **आत्मीयं** स्वकीय, **स्थानं** निवासपद, **किमर्थं** किंनिमित्तम्, **अविशेषेण** सामान्येन, अटवीत्वेनेत्यर्थ, **निर्दिष्टं** लिखितम्। **नूनं** अवश्यम्, अह, समरकेतो, **इष्टः** प्रीतिभाजनम्, अस्मीति शेष, **नामतः** नाम्ना, विशेषत इत्यर्थ, **प्रकटितेषु** निर्दिष्टेषु, **निकटवर्तिषु** निर्दिष्टाटवीसमी-पस्थेषु, **ग्रामनगरादिषु** तत्प्रभृतिषु, **चिह्नेषु** निवाससकेतेषु, **सः** समरकेतु, **विगतसंशयः** निरस्तमदस्तित्वसन्देह सन्,

मामनुसरिष्यति, आपतंश्च प्रकृतिदुर्विलङ्घ्ये दीर्घकालमध्वनि क्लेशमतिमहान्तमासादयिष्यतीति शङ्कितवान्। अहो मूढतास्य, जानाति स्नेहनिर्भरा भवन्ति करणवृत्तिम्, न चेदमवगच्छति, यदुत—मत्परोक्षे कथञ्चिदप्येष न गृहे स्थास्यति, अविदितश्रमश्च मद्दर्शनाशया समुद्रपर्यन्तां पर्यटन्नटवीमतिमात्रमायासपात्रं भविष्यति। किं वा अनेनैतेन चिन्तितेन? न तावन्मया समाविष्टेनापि शिबिरसंरक्षणाय घनभूमाविह स्थातव्यम्, नापि कुमारेण सह निर्गत्य साम्प्रतमेकाकिना प्रविश्य साकेतमात्मजप्रवासवार्ताश्रवणविक्लवस्य विलपतो देवस्य मेघवाहनस्य पुरः दर्शयितव्यम्, आश्वासनं वा कर्तव्यम्, तत् किं वृथैवात्र स्थितेन? [ख] । व्रजामि वैताढ्यम्, अनुसरन्नमुमेव गजगमनमार्गम्, अन्वेषयामि तदुपान्तवर्तिषु ग्रामेषु नगरेष्वाश्रमपदेषु काननेष्वपरेषु च सम्भाव्यमानतदवस्थितिषु रम्यस्थानेषु कुमारम्, अनुष्ठिताभियोगस्य सततमन्विष्यतो भविष्यत्यवश्यं मम क्वापि तदवाप्त्योपलब्धिः, कल्पनिर्गमा निसर्गविमलाभ्यः कलाभ्य: प्रभेव मृगलाञ्छनं क्षणमपि समाविष्करिष्यति विजृम्भमाणा दिङ्मुखेषु तद्गुणख्यातिः। कथं पुनः प्रयातव्यम्, न तावदनवाप्तयातव्यवेदे

टिप्पनकम्—इह खेदे [ख]। निसर्गविमलाभ्यः कलाभ्यः कला-षोडशो भागे शिल्पे च। उपमि-माया। तत् कर्तुं ष्ठा-गमने तत् तथास्य [ख]।

दूरदेशस्थमपि एकदशस्थितमपि माम् अनुसरिष्यति अनुगमिष्यति च पुनः आपतन् आगच्छन्, प्रकृतिदुर्विलङ्घ्ये प्रकृत्या स्वभावतः दुर्विलङ्घ्ये-दुरतिक्रम्य अध्वनि मार्गे दीर्घकालं चिरकालम्, अतिमहान्तं अत्यन्तदुस्सहं, क्लेशं श्रमम् आसादयिष्यति प्राप्स्यति इति शङ्कितवान् सन्दिग्धवान्। अहो आश्चर्यम् अस्य पुरुषस्य अविदितस्य हरि-वाहनस्य मूढता अविवेकिता स्नेहनिर्भराः प्रीतिमयीः भवन्ति करणवृत्तिं मनोवृत्तिं जानाति च पुनः इदं न अवगच्छति यदि मद् उतहि निश्चयेन मत्परोक्षे मदीयविरहे एषः हरिवाहनः कथञ्चिदपि केनापि प्रकारेण गृहे स्थाने न स्थास्यति भविष्यति च किन्तु, अनुक्षणम् अविदितश्रमः अज्ञातपरिश्रमः मद्दर्शनाशया मदीयदर्शनलम्पटतया समुद्रपर्यन्तां समुद्रावधिकाम्, अटवीम् अरण्यं पर्यटन् परिभ्रमन् अतिमात्रं अत्यन्तम्, आयासपात्रं श्रमभाजनं भविष्यति अथवा वा अथवा मम एतेन एतादृशेन चिन्तितेन आलोचनेन किं न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः तावदिति वाक्यालङ्कारे, समाविष्टेनापि सम्यगाविष्टेनापि मया शिबिरसंरक्षणाय सैन्यावास-रक्षणार्थम् इह अस्यां घनभूमौ वनस्थल्यां न स्थातव्यं स्थानमुचितम्, नापि कुमारेण युवराजहरिवाहनेन सह निर्गत्य अयोध्यातो निःसृत्य साम्प्रतम् अधुना एकाकिना असहायेन साकेतम् अयोध्यापुरीं प्रविश्य आत्मज-प्रवासवार्ताश्रवणविक्लवस्य तनयविदेशगमनवृत्तान्तश्रवणव्याकुलितस्य विलपतः क्रन्दतः देवस्य महाराजस्य मेघवाह-नस्य पुरः अग्रतः मुखम् दर्शयितव्यं दर्शयितुमुचितम् वा अथवा आश्वासनं समाश्वासनं कर्तव्यं कर्तुमुचितम्, नापि तत्र व्याघातः। तत् तस्मात् अत्र अस्मिन् स्थाने वृथैव व्यर्थमेव स्थितेन वर्तितेन किं न किमपीत्यर्थः [ख]। अमुमेव एनम् गजगमनमार्गं हस्तिमार्गमनुपथम् अनुसरन् अनुगच्छन् वैताढ्यं वैताढ्यपर्वतं व्रजामि गच्छामि। तदुपान्तवर्तिषु तत्समीपवर्तिषु, ग्रामेषु पत्तनेषु, पुनः नगरेषु पुरेषु, पुनः आश्रमपदेषु तपस्विनिवास-स्थानेषु, पुनः काननेषु वनेषु, च पुनः अपरेषु अन्येषु, सम्भाव्यमानतदवस्थितिषु आशङ्क्यमानहरिवाहनावस्थिति-षु, रम्यस्थानेषु मनोरमस्थानेषु, कुमारं युवराजहरिवाहनम् अन्वेषयामि गवेषयामि। सततं निरन्तरम् अनुष्ठि-ताभियोगस्य कृतोद्यमस्य अन्विष्यतः कुमारं गवेषयतः मम क्वापि कुत्रापि स्थाने तदवाप्त्योपलब्धिः ...। अवश्यं निश्चितं भविष्यति। मृगलाञ्छनं चन्द्रं प्रभा दीप्तिरिव क्षणमपि ... तद्गुणख्यातिः तद्गुणप्रसिद्धिः आविष्करिष्यति प्रकटयिष्यति। निसर्गविमलाभ्यः स्वभावनिर्मलाभ्यः कलाभ्यः ... कल्पनिर्गमा ... पुनः दिङ्मुखेषु दिगन्तेषु, विजृम्भमाणा प्रसरन्ती। पुनः किन्तु, कथं केन प्रकारेण प्रयातव्यं प्रस्थातव्यम्, ननु तावदिति वाक्यालङ्कारे

दुरारोहशिखरिणि दुःखोत्तारसलिलासंख्यनिम्नगाढ्ये वैताढ्यवर्त्मनि सपृतनापरिकरस्य युज्यते गमनम्, नापि निरुपधिस्वामिभक्तौ कुमारमनुगन्तुमुत्सुके सर्वत एव राजलोके कतिपयाप्तपुरुषकृतसाहायकेन शक्यते तत् कर्तुं, तद [त्र] संस्थाप्य परिजनमनापृच्छ्य बन्धुवर्गमेकाकिना निशीथे प्रस्थातव्यमित्यर्थादुपागतमिति विहितसकल्पस्तल्पममुञ्चत्, अकरोच्च तत्रैव दिवसे यात्राबुद्धिम् [ज्ञ]।

अथावबुद्धतदभिप्रायः प्रयाणशुद्धिमिव प्रष्टुमुपससर्प परिणतज्योतिषमतुषारदीधितिमस्त[स]मयरागः, प्रस्थानवन्दनमालाकिशलयानीव ग्रहीतुमवनीतलादग्रशिखरेषु शाखिनामारुरुहुरातपच्छेदाः, शुभेतरालापसंवरणपरेव विस्तारिता निबद्धकोलाहलानि शकुनिकुलानि तरुकूलायकोटरेष्वसूषुपदुपवनराजिः, लग्नशुद्ध्यर्थमनेकशोदृष्टसलिलाकृष्टिसामर्थ्यमपराम्भोधिजलकटाहे तपनमण्डलघटीताम्रभाजनं निचिक्षेप क्षपारम्भः, सन्ध्यारागरक्तांशुकधारिण्यो विलासिन्य इव गगनमरकतस्थालसंचारितसतारकतमिस्रदधिलवोन्मिश्र-

---

टिप्पनकम्—परिणतज्योतिषं ज्योति-दीप्ति, ज्योति शास्त्र च [अ]।

अनवधृतयातव्यदेशो अनिश्चितगन्तव्यप्रदेशो, पुन **दुरारोहशिखरिणि** दुरारोह –दु खेन आरोढुं शक्य, शिखरी–पर्वतो यस्मिंस्तादृशे, पुन, **दुःखोत्तारसलिलासंख्यनिम्नगाढ्ये** दु खोत्तारसलिलाभि –दु खेनोत्तरणीयजलाभि, असख्यनिम्नगाभि –सख्यातीतनदीभि, आढ्ये-पूर्णे, **वैताढ्यवर्त्मनि** तत्सज्ञकपर्वतमार्गे, **सपृतनापरिकरस्य** सेनात्मकपरिवारसहितस्य, **गमनं** प्रयाण, न **युज्यते** योग्यं वर्तते। **निरुपधिस्वामिभक्तौ** निरुपधि –निर्व्याजा, स्वामिभक्ति –प्रकृतयुवराजात्मकस्वामिप्रीतिर्यस्य तादृशे, **राजलोके** नृपजने, **कुमारं** प्रकृतयुवराजम्, **अनुगन्तुम्** अनुसर्तुं, **सर्वत एव** समन्तत एव, **उत्सुके** उद्युक्ते सति, **कतिपयाप्तपुरुषकृतसाहायकेन** कतिचिद्विश्वस्तजनकरिष्यमाणसाहाय्यकेन, मयेति शेष, **तत्** गमनम्, कर्तुं न शक्यते। **तत्** तस्माद्धेतो, **अत्र** अस्मिन्नेव प्रदेशे, **परिजनं** स्वपरिवारं, **संस्थाप्य** अवस्थाप्य, परित्यज्येत्यर्थ, **बन्धुवर्गं** स्वबन्धुगणम्, **अनापृच्छ्य** तदनुमतिमनादाय, **एकाकिना** अद्वितीयेन, नि सैन्येनेत्यर्थ, मयेति शेष, **निशीथे** मध्यरात्रे, **प्रस्थातव्यं** प्रयातुमुचितम्, इति, **अर्थात्** परिशेषात्, **उपागतं** सिद्धम्, **इति** इत्थ, **विहितसङ्कल्पः** कृतविचार, **तल्पं** शय्याम्, **अमुञ्चत्** त्यक्तवान्, **च** पुन, **तत्रैव** तस्मिन्नेव, दिवसे, **यात्राबुद्धिं** प्रयाणनिश्चयम्, **अकरोत्** कृतवान् [ज्ञ]।

अथ अनन्तरम्, **अवबुद्धतदभिप्रायः** अवगततदीयप्रयाणाशय, **अस्त[स]मयरागः** अस्तगमनकालिकरक्तकान्ति, लिङ्गसाम्यात् तद्रूप शुभेच्छुपुरुष, **प्रयाणशुद्धिं** प्रस्थानस्य निर्दोषता, **प्रष्टुमिव** जिज्ञासाज्ञापनार्थमिव, **परिणतज्योतिषं** परिणतानि-प्रौढप्रकाशानि, ज्योतींषि-नक्षत्राणि यस्मिन् तादृशम्, यद्वा परिणतम्–अवस्थान्तर गतम्, ज्योति –प्रकाशो यस्य तादृशम्, पक्षे परिपक्वज्योतिर्विदम्, **अतुषारदीधितिम्** उष्णरश्मिम्, सूर्यमित्यर्थ, लिङ्गसाम्यात् तद्रूप मुहूर्तज्ञमिति यावत्, **उपससर्प** उपजगाम, पुन **आतपच्छेदाः** आतपखण्डा, लिङ्गसाम्यात् तद्रूपा भृत्यजना इत्यर्थ, **प्रस्थानवन्दनमालाकिसलयानि** प्रयाणकालिकतोरणमालार्थनूतनदलानि, **ग्रहीतुमिव** त्रोटयितुमिव, **अवनीतलात्** भूतलात्, **शाखिनां** वृक्षाणाम्, **अग्रशिखरेषु** चरमोर्ध्वभागेषु, **आरुरुहुः** अधिरूढवन्त, पुन **उपवनराजिः** क्रीडाकाननपङ्क्ति, लिङ्गसाम्यात् तद्रूपा माङ्गलिकस्त्रीत्यर्थ, **शुभेतरालापसंवरणपरेव** अशुभाभाषणनिवारणोद्यतेव, **विस्तारितानिबद्धकोलाहलानि** विस्तारिता, अनिबद्धा –अनियन्त्रिता, कोलाहला –कलकला यैस्तादृशानि, **शकुनिकुलानि** पक्षिगणान्, **तरुकुलायकोटरेषु** तरूणां–वृक्षाणां, कुलायरूपेषु–नीडरूपेषु, कोटरेषु रन्ध्रविशेषेषु, **असूषुपत्** स्वापयामास, पुन **क्षपारम्भः** रात्र्यारम्भरूपलग्नशोधक, **लग्नशुद्ध्यर्थं** लग्नशोधनोद्देशेन, **अनेकशोदृष्टसलिलाकृष्टिसामर्थ्यम्,** अनेकश –बहुश, दृष्ट–परीक्षितं, सलिलाकृष्टिसामर्थ्य–जलाहरणशक्तिर्यस्य तादृशं, **तपनमण्डलघटीताम्रभाजनं** तपनमण्डलरूपा–सूर्यबिम्बरूपा, या घटी-कलसी, तद्रूप ताम्रभाजनं–ताम्रमयपात्रम्, **अपराम्भोधिजलकटाहे** पश्चिमसमुद्ररूपजलपूर्णपात्रविशेषे, **निचिक्षेप** स्थापितवान्, पुन **संध्यारागरक्तांशुकधारिण्यः** सन्ध्याकालिकारुणकान्तिरूपरक्तवर्णसूक्ष्मशाटीपरिधायिन्य, अत एव **विलासिन्य इव** विलासवत्य इवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **गगनमरकतमयस्थालसञ्चारितसतारकतमिस्रदधिलवोन्मिश्रदूर्वापल्लवाः** गगन-

विधुरापत्न्याः परस्परं संजगिरे ककुभः, उत्तराशाशोभि स्वस्त्ययनमिव कर्तुमुज्जगाम व्योम्नि सप्तर्षिमण्डलम् [अ]। क्रमेण चातिक्रान्ते प्रदोषसमये, समुल्लासितपौरस्त्यनभसि मन्दमन्दमुद्भिद्यमाने सौधांशवे महसि, शशिकरप्रभासंवलिततिमिरासु तत्कालविकसितसकैरवेन्दीवरवनाभिररण्यसरसीभिः स्पर्धमानासु दिक्षु, विघटितान्तरालतिमिरसंधानेषु विच्छिन्नतया प्रतीयमानेषु वर्त्मसु, तरुतलास्तीर्णपर्णशयने शयाने निर्भरं राजपुत्रान्वेषणक्लान्तवपुषि पृतनापताकिलोके, निभृतसकलसत्त्वे सर्वतः शान्तसैनिकप्रचारसुखसंचारविच्छिन्ने विजन इव संलक्ष्यमाणे सैन्यसंनिवेशे [आ], समरकेतुर्विसर्जितनिशावसरसेवायातराजलोकः प्रकाम्य तत्कालसंनिहितसमासपरिचारकजनं निक्षिप्य निजयैव प्रज्ञया प्रस्थानसमुचितं शुचिमुहूर्तमुत्थाय निवसितप्रत्यग्रसितदुकूलयुगलो विकचमालतीदामरचितशेखरः कर्पूरसमेतसंभृतामोदेन सपाद्य सद्यःक्षपितार्चित कुलदेवताचापचापविशिष्टं चन्दनद्रवेणाष्टमीचन्द्रलेखालावण्यालोपिनि ललाटफलके तिलकमुल्लासित-

टिप्पनकम्—सौधांशवे चान्द्रे । संवलितं-मिश्रितम् । विशिखा-रथ्या [आ] । अर्चा-प्रतिमा [इ] ।

रूपे-[illegible] मरकतमसृणे-नीलमणिवन्मसृणे [illegible] स्मारिता-निक्षिप्ताः तारकानिकरपाः-तारकाभिर्विशान्त-भास्वरा दक्षिणाभिमुखाः-दक्षिणदिगभिमुखाः [illegible] ककुभः दिशः परस्परम् अन्योऽन्यं संजगिरे संजगृहुः पुनः व्योम्नि आकाशे उत्तराशाशोभि [illegible] सप्तर्षिमण्डलं मरीच्यादिसप्तर्षिसमूहात्मकम् स्वस्त्ययनं स्वस्तिवाचनं कर्तुमिव उज्जगाम उदितम् [अ] । च पुनः प्रदोषसमये निशारम्भकाले क्रमेण शनैः अतिक्रान्ते व्यतीते सति समुल्लासितपौरस्त्यनभसि समुल्लासितं-उल्लासितं पौरस्त्यं-प्राच्यं नभः-गगनं येन तादृशे सौधांशवे सुधांशोः-चन्द्रस्येदं सौधांशवं तादृशे [illegible] महसि तेजसि मन्दमन्दं शनैः शनैः उद्भिद्यमाने उदयति सति पुनः शशिकरप्रभासंवलिततिमिरासु चन्द्र[illegible] दिक्षु, तत्कालविकसितसकैरवेन्दीवरवनाभिः तत्काले-रात्रिसमये विकसितानि-उत्फुल्लानि कैरवाणां श्वेत-[illegible] इन्दीवराणां-नीलकमलानां वनानि यासु तादृशीभिः अरण्यसरसीभिः वनान्तर्गततडागैः स्पर्धमानासु [illegible] सतीषु पुनः विघटितान्तरालतिमिरसंधानेषु विघटितानि-विच्छिन्नानि, अन्तरालतिमिराणि मध्यवर्त्यन्धकाराः [illegible] संधानानि-सम्मेलनानि येषां तादृशेषु, वर्त्मसु पथेषु विच्छिन्नतया विभक्ततया प्रतीयमानेषु ज्ञायमानेषु सत्सु पुनः निर्भरं अत्यन्तं राजपुत्रान्वेषणक्लान्तवपुषि [illegible], पृतनापताकिलोके सेनासमस्तपताकाधारिजने तरुतलास्तीर्णपर्णशयने [illegible] शयाने स्वपिति सति पुनः निभृतसकलसत्त्वे निभृतानि-निश्चलानि सत्त्वानि-प्राणिनो यत्र तादृशे पुनः सर्वतः सर्वत्र शान्तसैनिकप्रचारसुखसंचारविच्छिन्ने [illegible]-निरोधे सैनिकप्रचारे-सैन्यसंचारे सुखसंचारा-निर्बाधसंचारा विशिखा-रथ्या यस्मिन् तादृशे सैन्यसंनिवेशे [illegible] विजन इव [illegible] संलक्ष्यमाणे प्रतीयमाने सति [आ] । समरकेतुः विसर्जितनिशावसरसेवायातराजलोकः विसर्जिताः-[illegible] निशावसरे रात्रिसमये [illegible] सेवार्थमागताः राजलोकाः-नृपजना येन तादृशः सन्, तत्कालसंनिहितं [illegible] आप्तपरिचारकजनं विश्वस्तसेवकजनं प्रस्थाप्य [illegible] पुनः निजयैव [illegible] प्रज्ञया बुद्ध्या प्रस्थानसमुचितं प्रयाणयोग्यं शुचिमुहूर्तं शुभमुहूर्तं निश्चित्य निर्णीय उत्थाय शय्यां त्यक्त्वा निवसित-प्रत्यग्रसितदुकूलयुगलः निवसितं-परिहितं प्रत्यग्रम्-अभिनवं सितं-शुभ्रं दुकूलयुगलं-क्षौमवस्त्रद्वयं येन तादृशः पुनः विकचमालतीदामरचितशेखरः विकचाना-विकसितानां मालतीनां-[illegible] कुसुमविशेषाणां दाम्ना-[illegible] [illegible] पुनः कर्पूरसमेतसंभृतामोदेन कर्पूरसमेतेन-कर्पूरमिश्रितेन संभृत-[illegible] आमोदः-[illegible] यस्य तादृशेन सद्यःक्षपितार्चितकुलदेवताचापचापविशिष्टेन [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अर्चिता-पूजिता [illegible] चन्दनद्रवेण चन्दनरसेन अष्टमीचन्द्रलेखालावण्यालोपिनि अष्टम्यां तिथौ या चन्द्रसम्बन्धिनी [illegible] रेखा

कोमलनीलकिरणनिवहमवहिताभिः प्रस्थानमङ्गलविधावायुधागारदेवताभिरभिनवदलैर्दूर्वाकन्दलैरिवावकीर्णमादाय विपदापगासतरणसेतुमार्गं खङ्गमतिगुरुखङ्गभारखेदितेनेव स्पन्दमानेन तत्क्षणं दक्षिणेन भुजदण्डेन व्यञ्जितारब्धकार्यसिद्धिराविजयार्धपर्वतादध्यवसितकुमारान्वेषणो वैश्रवणवल्लभां दिशं प्रत्युदचलत् [इ] ।

चरणपल्लवोत्क्षेपसमकालमुत्थितेन च स्थगयता दिगन्तराणि तारमधुरेणैकतो यामशङ्खरसितेनान्यतो जयतुरङ्गहेषितेन जनितहर्षः सुधापङ्कपाण्डुरं पूर्णकुम्भमिव जम्भारिककुभा पुरस्तादुपदर्शितं वन्दमानस्तुहिनकरविम्वमविलम्बितगतिर्वासभवनान्निरगच्छत् । अनुसृतदिवसदृष्टवर्त्मा च तत्क्षणप्रसृतेन पृष्ठतो दक्षिणपवनेन पुरतो वामनासिकापुटश्वसनेन सौम्यगतिनापि सत्वरं प्रवर्त्यमानः प्रतिपन्नदक्षिणवाममार्गपरैः परं

टिप्पनकम्—जम्भारि.–इन्द्र. । **प्रतिपन्नदक्षिणवाममार्गपरैः परं शिवं शंसद्भिरभिप्रेतसाधकैः शैवैरिव प्रधानशकुनैः** एकत्र शैवैः कीदृशै. ? प्रतिपन्नदक्षिणवाममार्गपरै –अभ्युपगतोऽनुकूलो वाममार्गो यस्तेन पृणन्ति–तर्पयन्ति ये ते तथोक्तास्तै., तथा पर–प्रकृष्ट, शिवं–शङ्करम्, शसद्भि –स्तुवद्भिर्वा, अभिप्रेतसाधकै.–अभि–समन्तात् समीपे प्रेत–वेताल साधयन्ति ये ते तथोक्तास्तै, अन्यत्र शकुनै आश्रितदक्षिणमार्गसव्यपथनिष्ठै., तथा कल्याणं परम कथयद्भि., अभीष्टार्थकारकै. [ई] ।

तल्लावण्यालोपिनि–तदीयसौन्दर्यापहारिणि, **ललाटफलके** भालपट्टे, **तिलकं** विन्दु, **सम्पाद्य** विरचय्य, पुन **उल्लासितकोमलनीलकिरणनिवहम्**, उल्लासित –उद्भासित , कोमल –अतीव्र , नीलकिरणनिवह –नीलद्युतिसन्दोहो येन तादृशम्, अत एव **प्रस्थानमङ्गलविधौ** प्रयाणकालिकमङ्गलकार्ये, **अवहिताभिः** सावधानाभि , **आयुधागारदेवताभिः** वाणगृहाधिष्ठातृदेवै , **अभिनवदलैः** नूतनदलशालिभि , **दूर्वाकन्दलैः** दूर्वामूलै , **अवकीर्णमिव** व्याप्तमिवेत्युत्प्रेक्षा, **विपदापगासन्तरणसेतुमार्गं** विपत्तिसरिदुत्तरणाय सेतुमार्गरूपम्, **खङ्गं** कृपाणम्, **आदाय** गृहीत्वा, **अतिगुरुखङ्गभारखेदितेनेव** अतिगुरुणा–अत्यन्तदुर्वहेन, खङ्गभारेण, खेदितेन–व्यथितेन, इवेत्युत्प्रेक्षा, **तत्क्षणं** प्रस्थानक्षणं, **स्पन्दमानेन** स्फुरता, **दक्षिणेन** वामेतरेण, **भुजदण्डेन** वाहुदण्डेन, **व्यञ्जितारब्धकार्यसिद्धिः** सूचितप्रारब्धकार्यसाफल्य , **आविजयार्धपर्वतात्** विजयार्धपर्वतादारभ्य, **अध्यवसितकुमारान्वेषणः** स्वकर्तव्यतया निश्चितहरिवाहनगवेषण , **वैश्रवणवल्लभां** कुबेरस्वामिकां, **दिशम्** उदीचीमित्यर्थ , **प्रति** अभिमुखम्, **उदचलत्** प्रस्थितवान् [इ] ।

च पुन , **चरणपल्लवोत्क्षेपसमकालं** पल्लवोपमपादोत्थापनतुल्यकालम्, **उत्थितेन** उच्चरितेन, पुन **दिगन्तराणि** दिङ्मध्यानि, **स्थगयता** व्याप्नुवता, पुन **तारमधुरेण** तारेण–उच्चेन, मधुरेण–श्रवणास्वादेन च, **एकतः** एकस्थानात्, **यामशङ्खरसितेन** प्रहरे प्रहरे नाद्यमानशङ्खध्वनिना, **अन्यतः** अन्यस्थानात्, **जयतुरङ्गहेषितेन** जयतुरङ्गाणां–जयार्थाश्वानां, हेषितेन–शब्देन, **जनितहर्षः** उत्पादितप्रमोद , पुन **सुधापङ्कपाण्डुरं** सुधापङ्केन–अमृतकर्दमेन, पाण्डुवर्णं, **पूर्णकुम्भमिव** पूर्णकलशमिव, **जम्भारिककुभा** जम्भारे –इन्द्रस्य, या ककुप्–दिक्, प्राचीत्यर्थ , तया, **पुरस्तात्** अग्रे, **उपदर्शितं** प्रदर्शितम्, **तुहिनकरविम्बं** चन्द्रमण्डल, **वन्दमानः** अभिवादयमान , **अविलम्बितगतिः** क्षिप्रगति सन्, **वासभवनात्** स्ववासगृहात्, **निरगच्छत्** निष्क्रान्त । **च** पुन , **अनुसृतदिवसदृष्टवर्त्मा** अनुसृतम्–अनुगत, दिवसदृष्टं–दिनेऽवलोकित, वर्त्म–मार्गो येन तादृश , **तत्क्षणप्रसृतेन** तत्कालविस्तृतेन, **सौम्यगतिनापि** मन्दगतिनाऽपि, **दक्षिणपवनेन** दाक्षिणात्यवायुना, **पृष्ठतः** पश्चाद्भागे, पुन **वामनासिकापुटश्वसनेन** वामनासाविवरवायुना, **पुरतः** अग्रे, **प्रवर्त्यमानः** प्रेर्यमाण सन्, पुन **प्रधानशकुनैः** शुभसूचकप्रशस्तनिमित्तै , **पदे पदे** स्थाने स्थाने, **दत्तनिर्वृतिः** जनितानन्द , **शर्वरीं** रात्रिम्, **अगमयत्** व्यतीतवान्, कैरिव ? **शैवैरिव** शङ्करभक्तैरिव, पक्षे शृगालसम्बन्धिभि , कीदृशैरुभयै ? **प्रतिपन्नदक्षिणवाममार्गागमैः** प्रतिपन्न -स्वीकृत , दक्षिणत –स्वदक्षिणदिग्भागत , वाममार्गे–स्ववामदिग्भागे, आगमः–आगमनं यत्र तादृशै , "दक्षिणाद् वामगमन प्रशस्त श्वशृगालयो " इति शकुनशास्त्रम्, पक्षे प्रतिपन्न –स्वीकृत , दक्षिण –स्वानुकूल , वाममार्गस्य–तन्त्रोक्तागम्यागमनमद्यपानाद्याचारस्य, आगम –प्रतिपादक शास्त्रं यैस्तादृशै , पुन **परम्** उत्कृष्ट,

सिव प्रसक्तिरभिप्रेतसाधकैः शंसैरिव प्रधानशकुनैः पदे पदे कृतनिर्वृति शर्वरीमनयत् [ई]। उद्गते च स्थगिताष्टदिङ्मुखे दशाङ्गुलमयूखे पृष्ठतोऽन्वेष्टुमापतन्तमात्मनोऽभिलषितस्य प्रत्यूहभूतमभ्यूहमानो भूपतिसमूह-मपहाय तमनेकपथिकलोकप्रहतमुत्पांशुलं मार्गम्, अपरेण पतितशीर्णतरुपर्णनिकरावकीर्णेन कान्तारवर्त्मना प्रयत्ननिक्षिप्तपदपद्धतिः प्रतस्थे। लङ्घितानेकसमविषमभूधरधराविभागलब्धश्रमश्च तिरश्चीनलुलितरविबिम्ब-शेखरेण विश्रामार्थमभ्यर्थित इव नतेन किञ्चिन्मध्याह्नसमयेनैकत्र पत्रलतागुल्मगुपिले विपुलसान्द्रच्छाय-शाखिनि सानुमतस्तटे स्थितिमकरोत् [उ]।

अविधाहितश्रमश्च कश्चित् कालमुत्थाय गत्वा गिरिनदीस्रोतसि स्नात्वा कृत्वा च देवतार्चनादिकं क्रियाकलापमल्पप्रयत्नासादितानि स्वादुसुरभीणि पादपफलान्यभ्यवजहार। पीतनीहारशिशिरनिर्झरोदकश्च नीत्वा पराह्णसमयमुपस्थिते सायाह्ने कृतसन्ध्यावश्यकः प्रविश्य पर्वतगुहां सुष्वाप [ऊ]।

क्षपावसाने च क्षपितनिद्रः स्वापव्यापारैरुत्थाय शयनाद् गृहीतधनुष्क एव मार्गमतिदुर्गमनुसरन् रसा

शिवं कल्याणं पदे पदे, शंसद्भिः सूचयद्भिः पदे स्थपद्भिः पुनः अभिप्रेतसाधकैः वाञ्छितार्थसम्पादकैः पदे अभि-समन्तात् यामीवे प्रेत-प्रेतार्थं साधयन्ति ये ते अभिमतप्रेतसाधकाः [ई]। च पुनः स्थगिताष्टदिङ्मुखे स्थगितानि-तिरोहितानि, अष्टाभिदितानीति यावत्, अष्टानां दिशां मुखानि-अग्रभागा येन तादृशे दशाङ्गुलमयूखे दशसहस्रकिरणे सूर्ये इति यावत् उद्गते उदिते सति पृष्ठतः पश्चाद्भागे अन्वेष्टुम् अन्वेषणार्थम्, आपतन्तं आगच्छन्तं भूपतिसमूहं नृपगणम्, आत्मनः स्वस्य अभिलषितस्य अभिप्रेतस्य प्रत्यूहभूतं विघ्नरूपम्, अभ्यूहमानः वितर्कयन्, अनेकपथिकलोक-प्रहतम् अनेकैः-बहुभिः पथिकलोकैः-मार्गगामिजनैः प्रहतं-पादैरभिहतम्, अत एव उत्पांशुलं उद्गतधूलिकं तं पूर्वगम्यमानं क्रियमाणं मार्गं पन्थानं अपहाय त्यक्त्वा अपरेण अन्येन कान्तारवर्त्मना वन्यमार्गेण प्रतस्थे प्रयातवान्। कीदृशेन? पतितशीर्णतरुपर्णनिकरावकीर्णेन पतितैः-भ्रष्टैः शीर्णैः-जीर्णैः तरूणां-वृक्षाणां, पर्णनिकरैः-पत्रगणैः अवकीर्णेन व्याप्तेन आच्छन्नेनेति यावत्, प्रयत्ननिक्षिप्तपदपद्धतिः प्रयत्नेन-आयासेन निक्षिप्ता-स्थापिता पदपद्धतिः-पादपङ्क्तिर्येन तादृशः। च पुनः लङ्घितानेकसमविषमभूधरधराविभागलब्धश्रमः लङ्घितैः अतिक्रान्तैः अनेकैः-बहुभिः समैः-समतलस्थैः विषमैः-निम्नोन्नतैश्च भूधराणां-पर्वतानां धराविभागैः-भूमिप्रदेशैः लब्धश्रमः-प्राप्तक्लेशः तिरश्चीनलुलित-रविबिम्बशेखरेण तिरश्चीनं-कुटिलं यथा स्यात् तथा लुलितं-चलितं रविबिम्बमेव-सूर्यमण्डलमेव शेखरः-शिरोऽलङ्कारं, मुकुटमिति यावत् यस्य तादृशेन अत एव किञ्चित् ईषत् नतेन नम्रीभूतेन मध्याह्नसमयेन विश्रामार्थं तत्समयस्य पराह्णकालेन विश्रामार्थं तदैकमध्यापनस्थानार्थम्, अभ्यर्थित इव प्रार्थित इवेत्युत्प्रेक्षा एकत्र एकस्मिन् स्थले पत्रलतागुल्म-गुपिले पत्रलताभिः-पत्राढ्याभिः लताभिः गुल्मैः-निःस्कन्धतरुभिश्च गुपिले सङ्कुले पुनः विपुलसान्द्रच्छायशाखिनि विपुलाः-प्रचुराः सान्द्रच्छायाः निबिडच्छायाः शाखिनः-वृक्षा यस्मिन् तादृशे सानुमतस्तटे पर्वतीयसमभूमिभागे स्थितिं विश्रामम्, अकरोत् कृतवान् [उ]।

च पुनः कश्चित् किञ्चित् कालम्, अविधाहितश्रमः निवर्तितश्रमः सन् उत्थाय गत्वा गिरिनदीस्रोतसि पर्वतीयनदीप्रवाहे, स्नात्वा शरीरशुद्धिं विधाय च पुनः देवतार्चनादिकं देवपूजनादिकं क्रियाकलापं धर्मकार्यं कृत्वा सम्पाद्य, अल्पप्रयत्नासादितानि अनायासलभ्यानि स्वादुसुरभीणि मधुरसुगन्धीनि, पादपफलानि वृक्षफलानि अभ्यवजहार भुक्तवान्। च पुनः पीतनीहारशिशिरनिर्झरोदकः पीतं-पानविषयीकृतं नीहारेण हिमेन शिशिरं शीतलं निर्झरोदकं-प्रस्रवणजलं येन तादृशः अपराह्णसमयं दिनपश्चिमार्धकालं नीत्वा व्यतीत्य सायाह्ने सन्ध्यासमये उपस्थिते प्राप्ते सति कृतसन्ध्यावश्यकः अनुष्ठितसायंकालिकावश्यककृत्यः पर्वतगुहां पर्वतकन्दरां प्रविश्य सुष्वाप शयितवान् [ऊ]।

च पुनः क्षपावसाने रात्र्यन्ते स्वापव्यापारैः स्वप्नव्यापारैः क्षपितनिद्रः त्यक्तनिद्रः सन् शयनात् शय्यातः उत्थाय गृहीतधनुष्कः धृतधनुः सन् अतिदुर्गं अतिदुःखेन गन्तुं शक्यं तमेव पूर्वोक्तं मार्गम्, अनु

तलगम्भीरभीमगह्वरया, समरभूम्येव साहसरहितजनदुष्प्रवेशया, शिथिलमूलदुर्वलजटाजालकैः परस्परावकाशमिव दातुमप्रसारितशाखामण्डलैस्तारकानिकुरुम्बमिव कुसुमस्तवकता नेतुमम्वराग्रलग्नैः सरलसर्जार्जुनकरञ्जशाकशल्लकीप्रायैः पादपैरपास्तदिनकरोदयास्तमयदर्शनया, दुरवतारतुङ्गतटाभिरुत्कोटिपाषाणपटलस्खलनवहुमुखप्रवृत्तमुखरश्रोतोजलाभिरनतिनिविडनिर्गुण्डीलतागुल्मगुपिलीकृतोपलवालुकावहुलविच्छिन्नान्तरालपुलिनाभिरुच्छलत्कूलनलवननिलीननाहलनिवहकाहलकोलाहलाभिः शैलनिम्नगाभिर्निम्नीकृतान्तरालया [ऋ], वनान्तरालसर्पिभिस्तारतुमुलैर्मरुद्भिरिव दिङ्मुखेषु मुखरिताद्रिकुहरकुञ्जैः काहलाकूजितैः सूचितापतत्सुचिरसगलितजनसघातया, युवजनादतिरेकनिर्विवेकस्थविराभिर्निषादलोकादधिकनिर्दयद्विजातिभिर्दि-

---

टिप्पनकम्—काहल -अव्यक्तः [ऋ]।

सरन् आश्रयन्, '**अटवीभुवा** वन्यभूम्या, गमनाय, **प्रावर्तत** प्रवृत्त ' इत्यग्रेणान्वेति, कीदृश्या ? **रसातलगम्भीरभीमगह्वरया** रसातल-पाताल, तद्वद् गम्भीर -निम्न , भीम -भयकर , गह्वर गुहा यस्या तादृश्या, पुन **समरभूम्या इव** सग्रामभूम्या इव **साहसरहितजनदुष्प्रवेशया** साहसरहितै -असाहसिकै , जनै , दुष्प्रवेशया-दु खेन प्रवेष्टु शक्यया, पुन **पादपैः** वृक्षै , **अपास्तदिनकरोदयास्तमयदर्शनया** अपास्त-निवारित, दिनकरस्य-सूर्यस्य, उदयास्तमययो -उद्गमनास्तगमनयो , दर्शन यस्या तादृश्या, कीदृशै ? **शिथिलमूलदुर्वलजटाजालकैः** शिथिल-विशीर्ण, मूल येषा तादृशै , अत एव दुर्वल-क्षीण, विघटितमिति यावत्, जटाजाल-शिफासघातो येषा तादृशै , पुन **परस्परावकाशं** परस्परस्य-अन्योऽन्यस्य, अवकाश-अवस्थितिसम्पादक देश, **दातुं** सम्पादयितुम्, इव **अप्रसारितशाखामण्डलैः** अविस्तारितशाखासमूहै , पुन **तारकानिकुरम्बं** नक्षत्रमण्डल, **कुसुमस्तवकतां** स्वपुष्पगुच्छरूपता, **नेतुं** सम्पादयितुमिव, **अम्वराग्रलग्नैः** गगनाग्रसम्बद्धै , पुन **सरलसर्जार्जुनशाकशल्लकीप्रायैः** तत्तज्जातीयवृक्षप्रचुरै , पुन कीदृश्या ? **शैलनिम्नगाभिः** पर्वतीयनदीभि , **निम्नीकृतान्तरालया** निम्नीकृत-नीचैस्त्वमापादितम्, अन्तरालम्-अभ्यन्तरं, मध्यमिति यावत्, यस्यास्तादृश्या, कीदृशीभि ? **दुरवतारतुङ्गतटाभिः** दुरवतार -दुष्कर , अवतार -अधस्ताद्गमनं येभ्यस्तादृशा , तुङ्गा -उन्नता , तटा यासा तादृशीभि , पुन **उत्कोटिपाषाणपटलस्खलनवहुमुखप्रवृत्तमुखरश्रोतोजलाभिः** उत्-उन्नता, कोटि -अग्रभागो यस्य तादृशे, पाषाणपटले-प्रस्तरराशौ, स्खलनेन-विनिपातेन, वहुमुखप्रवृत्तानि-अभित स्यन्दितुमुपक्रान्तानि, मुखराणि-शब्दायमानानि, स्रोतांसि-प्रवाहा येषा तादृशानि जलानि यासु तादृशीभि , पुन **अनतिनिविडनिर्गुण्डीलतागुल्मगुपिलीकृतोपलवालुकावहुलविच्छिन्नान्तरालपुलिनाभिः** अनतिनिविडाभि -किञ्चित्सान्द्राभि , निर्गुण्डीनाम्नीभिर्लताभि , गुल्मै -स्कन्दरहिततरुभिश्च, गुपिलीकृतानि-समृद्धीकृतानि, व्याप्तानीति यावत्, उपलाना-प्रस्तराणा वालुकाना-सिकताना च, यद्वा प्रस्तरसम्वन्धिसिकताना वहुलेन-राशिना, विच्छिन्नानि-आवृतानि, व्याप्तानीति यावत्, अन्तरालपुलिनानि-मध्यवर्त्यचिरनिर्गतजलस्थलानियासा तादृशीभि , यद्वा गुपिलीकृतानि-आवृतानि, उपलवालुकावहुलानि-प्रस्तरसिकताप्रचुराणि, विच्छिन्नान्तरालानि-सलग्नानि च पुलिनानि यासा तादृशीभि , पुन **उच्छलत्कूलनलवननिलीननाहलनिवहकाहलकोलाहलाभिः** उच्छलन्त -उद्गच्छन्त , कूलनलवननिलीनस्य-कूलेषु-तटेषु, यानि नलाना-तृणविशेषाणा, वनानि, तेषु निलीनस्य-प्रच्छन्नस्य, नाहलनिवहस्य-म्लेच्छजातिविशेषसमूहस्य, काहलकोलाहला -काहला -अव्यक्ता , कोलाहला -ध्वनिविशेषा यासा तादृशीभि , [ऋ]। पुन कीदृश्या ? **काहलाकूजितैः** वाद्यविशेषध्वनिभि , **सूचितापतत्सुचिरसंगलितजनसंघातया** सूचित -प्रत्यायित , आपतन्-आगच्छन्, सुचिरसगलित -अतिदीर्घकालविघटित , जनसघातो यस्या तादृश्या, कीदृशै ? **वनान्तरालसर्पिभिः** वनमध्यव्यापिभि , पुन **तारतुमुलैः** अत्युच्चगम्भीरै , पुन **मरुद्भिरिव** पवनैरिव, **दिङ्मुखेषु** दिगन्तेषु, **मुखरिताद्रिकुहरकुञ्जैः** मुखरितानि-शब्दायमानानि, अद्रिकुहराणि-पर्वतगुहा , कुञ्जा -लतापिहितोदरगृहाश्च, यद्वा पर्वतगुहास्थकुञ्जा यैस्तादृशै , पुन कीदृश्या ? **शवरपल्लीभिः** शवराणा-म्लेच्छजातिविशेषाणा, पल्लीभि -क्षुद्रतरगृहौघै , **अध्यासितविषमपर्वतोद्देशया** अध्यासिता -अधिष्ठिता , विषमा -निम्नोन्नता , पर्वतोद्देशा -पर्वतप्रदेशा यस्या तादृश्या, कीदृशीभि ? **युवजनात्** तरुणलोकापेक्षयापि, **अतिरेकनिर्विवेकस्थविराभिः** अतिरेकनिर्विवेका -अत्यन्तविवेकशून्या , स्थविरा -वृद्धजना यासु तादृशीभि , पुन **निषादलोकात्** चाण्डालजातिविशेषजनादपि, **अधिकनिर्दयद्विजातिभिः** अधिकनिर्दया -अत्यन्तदयाशून्या , द्विजातयः-

यानिशमविश्रान्तनिनादैरापानकमर्दलैरुद्घोष्यमाणसंनिवेशाभिः प्रतिकुटि पच्यमानशूलीकृतानेकश्वापद पिशिताभिः प्रतिनिकुञ्जमाकर्ण्यमानबन्दीजनाक्रन्दाभिः प्रतिवसति विभज्यमानतस्करापहृतस्वापतेयाभिः प्रति विटपमुपदिश्यमानमृगमोहकारिकरुणगीताभिः प्रतिजलाशयमासीनानायवल्लिहस्तकैवर्ताभिः प्रतिदिवसम न्विष्यमाणचण्डिकोपहारपुरुषाभिर्भूताधिज्यधनुषा निभृतमुच्चारितचण्डिकास्तोत्रवर्णकेन सर्वतः प्रसृतभय-तरलदृशिना त्रयीभयेनेव गाढाश्लिष्टहिरण्यगर्भकण्ठावेशेन देशिकजनेन लघुतरोल्लङ्घ्यमानपरिसराभिः [क्ष्म], 'एष एव सीमा, इत एवो निरुध्यमध्वानम्, अस्य तरोः प्रभूतमूलम्, अयमुत्पथेन पलायितुकाम' इत्यनवरतमुच्चारयता पञ्जरशुकसमूहेन मुखरिताङ्गणवृक्षशाखाभिरधर्मनगरीभिरिव कलियुगभयात् गृहीतवन

टिप्पनकम् — उपहारः—बलिः । त्रयीभयेनेव गाढाश्लिष्टहिरण्यगर्भकण्ठावेशेन एकत्र मत्स्यपुच्छितकामिषु-च्छुरेण अन्यत्र निबिडतरछुरणमध्यकण्ठावेशेन [क्ष्म] ।

प्रथमवाः 'ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः' इति वचनात् ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्या वा यासु तादृशीभिः पुनः दिवानिशं रात्रिदिवम्, अविश्रान्तनिनादैः अविरतध्वनिभिः आपानकमर्दलैः मदिरापानगोष्ठीस्थवाद्यविशेषैः उद्घोष्येव उद्घोष्य घूष्यमानसंनिवेशाभिः घूष्यमानाः—प्रख्याप्यमानाः संनिवेशाः—संस्थानं यासां तादृशीभिः पुनः प्रतिकुटि प्रत्येककुटिमध्ये पच्यमानशूलीकृतानेकश्वापदपिशिताभिः पच्यमानानि—पाकेन सिद्ध्यमानानि शूलीकृतानां—शूलविद्धानाम्, अनेकेषां—बहूनां श्वापदानां—हिंस्रपशूनां पिशितानि—मांसानि यासु तादृशीभिः पुनः प्रतिनिकुञ्जं प्रत्येकलतापिहितोदरस्थले, आकर्ण्यमानबन्दीजनाक्रन्दाभिः आकर्ण्यमानाः—श्रूयमाणाः बन्दीजनानां विबद्धजनानाम्, आक्रन्दः—रोदनकोलाहलः यासु तादृशीभिः पुनः प्रतिवसति प्रतिगृहं विभज्यमानतस्करापहृतस्वापतेयाभिः विभज्यमानानि—बण्ट्यमानानि तस्करैः—चौरैः अपहृतानि—चोरितानि स्वापतेयानि—धनानि यासु तादृशीभिः पुनः प्रतिविटपं प्रतिशाखम्, उपदिश्यमान-मृगमोहकारिकरुणगीताभिः उपदिश्यमानानि—शिक्ष्यमाणानि मृगमोहकारीणि—हरिणमुग्धताकारीणि करुणगीतानि—करुण-रसोद्दीपितानि यासु तादृशीभिः पुनः प्रतिजलाशयं प्रत्येकजलाशयेषु, आसीनानायवल्लिहस्तकैवर्ताभिः आसीनाः—उपविष्टाः आनायवल्लिहस्ताः —आनायाः —मत्स्यग्रहणार्थं सूत्रनिर्मितजालानि वल्लिकाः—मत्स्यवेधनलोहकण्टकाः च हस्ते येषां तादृशाः कैवर्ताः—धीवरा यासु तादृशीभिः पुनः प्रतिदिवसं प्रतिदिनम्, अन्विष्यमाणचण्डिकोपहारपुरुषाभिः अन्विष्यमाणाः—मृग्यमाणाः चण्डिकायाः नरबलिप्रियायाः देव्याः उपहाराः—बलिभूताः पुरुषा यासु तादृशीभिः पुनः देशिक-जनेन पथिकजनेन लघुतरोल्लङ्घ्यमानपरिसराभिः लघुतरं—अत्यन्तमत्वरं क्षिप्रतरम् उल्लङ्घ्यमानाः—अतिक्रम्यमाणाः परिसरः—पर्यन्तभूमिर्यासां तादृशीभिः कीदृशेन ? भूताधिज्यधनुषा भूतं—सततमायासेन धृतम्, अधिज्यं—ज्या—मौर्वीम्, अधिरूढम्, आरोपितमिति यावत् धनुर्येन तादृशेन पुनः निभृतं निःशब्दं यथा स्यात् तथा उच्चारितचण्डिकास्तोत्रवर्णकेन उच्चारितं उपांशुपठितं चण्डिकायाः —देव्याः स्तोत्रं— 'रक्षतु मां चण्डिका शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके' इत्यादि ... अस्याश्चरितं नश्यति भुवमस्य जायते" इत्येवमादि-माहात्म्यं मार्कण्डेयपुराणान्तर्गतसप्तशत्यां वर्णकं—सप्तशतीश्लोकादिमस्तवो वर्णनात्मकं यत्र तादृशेन पुनः सर्वतः चतुर्दिक्षु, प्रसृतभयतरलदृशिना प्रसृतं—व्याप्तम् भयतरले—भयाच्चञ्चलभावमापन्ने दृशी—नयने यस्य तादृशेन पुनः त्रयी-भयेनेव ऋग्-यजुः-सामाख्यवेदत्रयभयोपगतेनेव गाढाश्लिष्टहिरण्यगर्भकण्ठावेशेन गाढं—असन्दिग्धम्, श्लिष्टः आलिङ्गितः आश्रितः हिरण्यगर्भः—अन्तर्गतसुवर्णः कण्ठावेशः कण्ठालङ्कारविशेषो येन तादृशेन पक्षे गाढम् अत्यन्तम् आश्लिष्टः—परिगृहीतः हिरण्यगर्भः—ब्रह्मा कण्ठावेशः देवः—विष्णुः ईशः—शिवश्च येन तादृशेन [क्ष्म] । पुनः कीदृशीभिः ? सीमैव सीमा, एष एव मार्गः, ... सम्बन्धार्थे षष्ठ्यम्, इत एतः अत्र अत्र अध्वानं मार्गम्, निरुध्यम् अव-रुध्यम् अस्य पुरोवर्तिनः तरोः प्रभूतं प्रचुरम् मूलम् ... अयं पलायमानः जनः उत्पथेन विपरीतमार्गेण पलायितुकामः पलायितुम् अभिलषति जनः इति एवम्, अनवरतं निरन्तरम् उच्चारयता यथाश्रुताभ्यासं पठता पञ्जरशुकसमूहेन पञ्जरे नाम पक्षिनिवासगृहम् तत्र निवासिशुकसमूहेन मुखरिताङ्गणवृक्षशाखाभिः मुखरिता-

वासाभिः शवरपल्लीभिरध्यासितविपमपर्वतोद्देशया, क्वचिद् दावदहनाश्लिष्टवंशीवनश्रूयमाणश्रवणनिष्ठुरघ्टात्कारया, क्वचिदकुण्ठकण्ठीरवारावचकितसारङ्गलोचनांशुशारया, क्वचित् तरुतलासीनशवरीविरच्यमानकरिकुम्भमुक्ताशवलगुञ्जाफलप्रालम्बया, क्वचिदधःसुप्तदृप्ताजगरनिःश्वासनर्तितमहातरुस्तम्बया, क्वचिदुदश्रुकणिकश्वागणिकशोच्यमानकोलदलितनिःस्पन्दसारमेयवृन्दया, क्वचित् प्रचारनिर्गतवनेचरान्विष्यमाणफलमूलकन्दया [ऌ], कचिच्छेकशाखामृगाच्छिन्नपाथेयपथिकनिष्फललोष्टवृष्टिहासिताटविकवर्गया, क्वचिच्चर्मलुब्धलुब्धकानुवध्यमानमार्गणप्रहतमर्मद्वीपिमार्गया, सापराधवध्वेव प्रियालपनसफलीभूतपादपातनिष्ठया, वीरपुरुपतूण्येव गौरखराच्छभल्लशरभरोचितया, जठरजीर्णानेकदिव्यौपधिसमूहयापि व्याधीना गणैराक्रान्तया, गन्तुमट-

---

टिप्पनकम्—कण्ठीरव -सिंह· [ऌ]। **सापराधवध्वेव प्रियालपनसफलीभूतपादपातनिष्ठया** एकत्र प्रियालापेन सफलीभूत चरणपतनकष्ट यस्या सा तथोक्ता तया, अन्यत्र प्रियाल-पनस-प्रियङ्गु-विभीतकवृक्षातनिष्ठया, **धीरपुरुपतूण्येव गौरखराच्छभल्लशरभरोचितया** एकत्र गौरखर-अच्छभल्ल-शरभशोभितया, अन्यत्र उज्ज्वलतीक्ष्णस्वच्छकुन्त-

---

वाचालिता , अङ्गणस्थितवृक्षाणा शाखा यासां तादृशीभि , पुन **अधर्मनगरीभिरिव** पापपुरीभिरिव, **कृतयुगभयात्** सत्ययुगभयात्, **गृहीतवनवासाभिः** गृहीत -स्वीकृत , वनवास -धर्माचरणार्थ वने वासो याभिस्तादृशीभि , पुन कीदृश्या [2] **क्वचित्** कुत्रापि प्रदेशे, **दावदहनाश्लिष्टवंशीवनश्रूयमाणश्रवणनिष्ठुरघ्टात्कारया** दावदहनेन-वनाग्निना, आश्लिष्टे-आक्रान्ते, वशीवने-क्षुद्रवेणुवने, श्रूयमाण -श्रवणगोचरीक्रियमाण , श्रवणनिष्ठुर -श्रवणकठोर , घ्टात्कार -ध्वनिविशेषो यस्यां तादृश्या, पुन **क्वचित्** कुत्रचित् स्थाने, **अकुण्ठकण्ठीरवारावचकितसारङ्गलोचनांशुशारया** अकुण्ठै -अविरतै , कण्ठीरवाणां-सिंहानाम्, आरावै -निनादै , चकिताना-सम्भ्रान्ताना, सारङ्गलोचनाना-हरिणनेत्राणाम् , अंशुभि -रश्मिभि , शारया-शवलया, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **तरुतलासीनशवरीविरच्यमानकरिकुम्भमुक्ताशवलगुञ्जाफलप्रालम्बया** तरुतलासीनाभि -वृक्षाध स्थलोपविशन्तीभि , शवरीभि -शवरजातीयस्त्रीभि , विरच्यमान-ग्रथ्यमान, करिकुम्भमुक्ताशवल-हस्तिमस्तकाहृतमुक्तामणिचित्र, गुञ्जाफलप्रालम्ब-गुञ्जाफलसम्बन्धि ऋजु कण्ठलम्बि माल्य यस्या तादृश्या, पुन **क्वचित्** कुत्रापि प्रदेशे, **अधःसुप्तदृप्ताजगरनिःश्वासनर्तितमहातरुस्तम्बया** अध -मूलस्थले, सुप्ताना-शयितानां, दृप्तानां-दर्पान्वितानाम्, अजगराणा-तज्जातीयमहासर्पाणां, नि श्वासै -नासिकोद्गतपवनै , नर्तिता -उत्क्षिप्ता , महातरुस्तम्बा-महावृक्षकाण्डा यस्या तादृश्या, पुन **क्वचित्** कुत्रापि स्थाने, **उदश्रुकणिकश्वागणिकशोच्यमानकोलदलितनिःस्पन्दसारमेयवृन्दया** उद्गता , अश्रुकणिका -नेत्राम्बुकणा येषा तादृशै , श्वागणिकै -श्वगणेन-कुक्कुरगणेन, चरन्तीति श्वागणिकास्तै , शोच्यमान, कोलै -शूकरै , दलित-खण्डितम्, अत एव नि स्पन्द-निश्चेष्टं, सारमेयवृन्दं-कुक्कुरकलापो यस्या तादृश्या, पुन **क्वचित्** क्वापि स्थाने, **प्रचारनिर्गतवनेचरान्विष्यमाणफलमूलकन्दया** प्रचारनिर्गतै -निवृत्तयात्रै , मार्गनिर्गतैर्वा, वनेचरै -शवरादिभि , अन्विष्यमाणानि-गवेष्यमाणानि, फलानि, मूलानि कन्दा -शूरणाश्च यस्या तादृश्या [ऌ]। पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **छेकशाखामृगाच्छिन्नपाथेयपथिकनिष्फललोष्टवृष्टिहासिताटविकवर्गया** छेकै -गृहासक्तपक्षिभि , चतुरैर्वा, शाखामृगै -मर्कटैश्च, आच्छिन्न-बलाद्गृहीत, पाथेय-पथि-मार्गे भोज्य वस्तु येषां तादृशै , पथिकै -मार्गगामिभि , निष्फललोष्टवृष्ट्या-व्यर्थमृत्खण्डप्रहारै , हासित -हासमापादित , आटविकवर्ग -वन्यजनता यस्यां तादृश्या, पुन **क्वचित्** कुत्रापि स्थले, **चर्मलुब्धलुब्धकानुवध्यमानमार्गणप्रहतमर्मद्वीपिमार्गया** चर्मलुब्धै -चर्माभिलाषिभि , लुब्धकै -व्याधै , अनुबध्यमान -निरुध्यमान , मार्गणै -बाणै , प्रहत-व्रणित, मर्म-हृदयादिस्थानं येषां तादृशानां, द्वीपिना-व्याघ्राणां, मार्गो यस्या तादृश्या, **मार्गस्थाने वर्गे**ति पाठे अनुबध्यमान -गाढबन्धनमापाद्यमान , तादृशो वर्ग समूहो यत्र तादृश्या, पुन **सापराधवध्वेव** कृतापराधनार्येव, **प्रियालपनसफलीभूतपादपातनिष्ठया** प्रियालै -तदाख्यवृक्षविशेषै , पनसै -स्वनाम्ना लोकप्रसिद्धवृक्षै , फलीभि -प्रियङ्गुवृक्षै , भूतपादपै -"भूतवृक्षस्तु शाखोटे स्योनाककलिवृक्षयो " इत्युक्तैर्वृक्षविशेषै , अतनिष्ठया-समृद्धया, पक्षे प्रियालपनेन-प्रियकर्तृकालापेन, सफलीभूता-सफला, पादपातस्य-प्रियपादयो पतनस्य, निष्ठा-क्लेशो यस्यास्तादृश्या, पुन· **वीरपुरुषतूण्येव** वीरपुरुषाणा-भटजनानां, तूण्या-बाणाधारपात्रेण, इव, **गौरखराच्छ-**

१ तिलक०

वीनुपा भावतव [५८]। विलङ्घितात्मपुरपथश्च प्रजन्नपराह्णसमये वनविहारविनिर्गतेन मार्गवर्तिना प्राग्ज्योतिषेश्वरानुजेन मित्रधरनाम्ना समदृश्यत। परिवारविरहाच्च 'कोऽयम्' इति मुहूर्तमात्रं कृतविमर्शेन प्रत्यभिज्ञाय विहितप्रणामेन 'युवराज! किंनिमित्तमेवमेकाकिना समागत्य नित्यमसदाचारवनचरप्रचारकलुषा विगतकल्मषा कृतपदमस्मद्भूमिः, अपि कुशली कुमारः' इति ससाध्वसेन पृष्टः समरकेतुरुपविश्य विविक्तदेशे हरिवाहनस्य हस्तिनापहरणमात्मनश्च वैताढ्यभूधरगमनमादितः प्रभृति सप्रपञ्चमाचचक्षे। श्रुतवृत्तान्तस्य ... आवर्जितेन च शिरसा मुहुर्मुहुरपनतराननेन तेनोत्थाप्य नीतो निजनिवासमादरेण गृहानीतहरिवाहनप्रायोग्य पूजानिर्विशेषां सपर्यामन्वभूत् [५९]।

प्रभाते च त कृतगतिप्रतिबन्धमुपपत्तिभिरनकधा सबोध्य विनिवर्त्य च सुदूरं कृतानुव्रजनमनपेक्षित

...पावनपाप्मना ! जठरजीर्णानेकदिव्यौषधिसमूहयापि व्याधीना गणैराक्रान्तया वा किल ... दिव्यौषधिसंपन्ना सा कथं ... सर्वासामनेकदिव्यौषधिसमूहया ... [५८]।

टिप्पनकम्—कुशल-कुशल [५९]।

महद्दारभराचितया ... प्रतिपद... लक्षणैः ... एकविधया ... उच्चैः ... पृथ्वी ... यस्या ... जठरजीर्णानेकदिव्यौषधिसमूहयापि जठरे-उदरे जीर्णः परः अनेकासां दिव्यानाम् उत्तमानाम् औषधीनां-हरीतक्यादीनां समूहो यस्यास्तयापि व्याधीनां रोगाणां गणैः समूहैः आक्रान्तया ... औषधस ... ओषधिभिः ... व्याधिसमाक्रमणस्य विरुद्धत्वात् ... जठरे मध्ये जीर्णाः-समाक्रान्तः ... आरधीना-... पर्वतमानवीरना ... समूहो यस्यास्तस्या व्याधीना-व्याधयोना गणे आक्रान्तत्वमर्थम् वाच्यः [५८]।

स पुनः विलङ्घितात्मपुरपथः विलङ्घितः-अतिक्रान्तः आत्मपुर-गृहभूतः पन्थाः-अन्यमार्गो येन तादृशः समरकेतुरिति ... व्रजन् गच्छन् अपराह्णसमये दिनपाश्चात्यसमये वनविहारविनिर्गतेन वनविहारात् प्रत्यागतेन मार्गवर्तिना ... प्राग्ज्योतिषेश्वरानुजेन ... अनुजेन कनिष्ठभ्रात्रा मित्रधरनाम्ना ... समदृश्यत सम्यग् दृष्टः। स पुनः परिवारविरहात् ... 'अयं कः' इति मुहूर्तमात्रं ... कृतविमर्शेन ... प्रत्यभिज्ञाय ... समरकेतुरयमिति ... विहितप्रणामेन ... युवराज! ... एकाकिना ... समागत्य ... नित्यं ... असदाचारवनचरप्रचारकलुषा ... ... किंनिमित्तं ... विगतकल्मषा ... अपि किम् कुमारः हरिवाहनः कुशली ... इति ससाध्वसेन ... पृष्टः ... समरकेतुः विविक्तदेशे ... हरिवाहनस्य हस्तिना ... अपहरणं ... आत्मनश्च वैताढ्यभूधरगमनं ... आदितः ... सप्रपञ्चं ... आचचक्षे। श्रुतवृत्तान्तस्य ... आवर्जितेन ... अपनतराननेन ... मुहूर्तं ... उत्थाप्य ... आदरेण ... निजनिवासं ... नीतः ... गृहानीतहरिवाहनप्रायोग्यपूजानिर्विशेषाम् ... सपर्याम्, अन्वभूत् ... [५९]। स पुनः प्रभाते ...

तदुपनीतसहायः पुनरचलत् । अनेन च क्रमेण प्रतिदिवसमखण्डितप्रयाणस्य करिकलभकस्येव दूरपातिभिः पदैरध्वनि सर्पतो, यावकरसस्येव वार वार लङ्घितमहेलाधरस्य, मारुतेरिव क्रमेणोत्तीर्णदुरवतारसिन्धोः, कदाचिदग्न्याहिताग्नेरिव शुष्कपादपारण्याश्रयिणः, कदाचिदुत्तमप्रकृतेरिव महाजनपदानुसारिणः, कदाचिन्महामुनेरिव फलमूलकन्दैः कल्पिताभ्यवहारस्य, कदाचिदमरस्येव सकल्पमात्रोपनतदिव्याहारस्य, कदाचिदद्रेरिव शीतलैः प्रस्रवणवारिभिः स्वयंधौतपादस्य, कदाचिदिष्टदैवतस्येव दर्शनानुरक्तजनेन स्नपनवसनाङ्ग-

---

टिप्पनकम्—यावकसरस्येव वारं वारं लङ्घितमहेलाधरस्य एकत्र आक्रान्तयोषिदधरौष्ठस्य, अन्यत्र अतिक्रान्तगुरुपर्वतस्य । मारुतेरिव क्रमेणोत्तीर्णदुरवतारसिन्धोः एकत्र परिपाट्या उत्तीर्णदुःखावतारसमुद्रस्य, अन्यत्र उत्तीर्णदुःखावतारसरित, मारुति–हनूमान् । अग्न्याहिताग्नेरिव शुष्कपादपारण्याश्रयिणः एकत्र शुष्कवृक्षारणिकाष्ठाश्रितस्य, अन्यत्र शुष्कवृक्षकान्तारसेविन । उत्तमप्रकृतेरिव महाजनपदानुसारिण. एकत्र पूज्यजनस्थानानुसृतस्य अन्यत्र बृहद्देशानुगामिन । महामुनेरिव फलमूलकन्दैः कल्पिताभ्यवहारस्य उभयत्रापि समानम् । अमरस्येव संकल्पमात्रोपनतदिव्याहारस्य एकत्र चिन्तनमात्रोपगतामृताहारस्य, अन्यत्र चिन्तनमात्रागतचारुभोजनस्य । अद्रेरिव वारिभिः धौतपादस्य एकत्र प्रक्षालितपर्यन्तपर्वतस्य, अन्यत्र धौतचरणस्य । इष्टदैवतस्येव दर्शनानुरक्तजनेनापाद्यमानचित्तप्रसादस्य एकत्र दर्शन-मतम्, अन्यत्र अवलोकनम्, शेष समानम् । प्रेतसाधकस्येव

कृतगतिप्रतिबन्धं कृतप्रयाणप्रतिबन्धं, तं मित्रधरम्, उपपत्तिभिः स्वप्रयाणसमर्थकयुक्तिभि, संबोध्य सम्यग् बोधयित्वा, प्रतिबन्धाद् वारयित्वेत्यर्थ, च पुन, सुदूरम् अतिदूर, कृतानुव्रजनं कृतानुगमन, तं मित्रधर, विनिवर्त्य परावर्त्य, अनपेक्षिततदुपनीतसहायः अनपेक्षित –उपेक्षित, तदुपनीत –तेन–मित्रधरेण, उपनीत -समर्पित, सहाय -सार्थगामी येन तादृश सन्, पुन अचलत् प्रयात । अनेन अनुपदवर्णितेन, क्रमेण विधिना, प्रतिदिवसं प्रतिदिनम्, अखण्डितप्रयाणस्य अविच्छिन्नयात्रस्य, समरकेतोरिति शेष, क्रमेण पर्यायेण, षड्मासा, अतिजग्मु. अतिक्रान्ता इत्यग्रेणान्वेति । कीदृशस्य ? करिकलभकस्येव हस्तिशावकस्येव, दूरपातिभिः दूरपर्यन्तोत्क्षेपणशालिभि, पदैः चरणै, अध्वनि मार्गे, सर्पतः गच्छन, पुन यावकरसस्येव अलक्तरसस्येव, लङ्घितमहेलाधरस्य लङ्घित –अतिक्रान्त, महान्–विशाल, इला–पृथ्वीं धरतीति इलाधर –पर्वतो येन, पक्षे महस्य–उत्सवस्य, इला–स्थानमिति महेला–नारी, तस्या, अधर -ओष्ठ, लङ्घित –आक्रान्त, व्याप्त इति यावत्, येन तादृशस्य, पुन मारुतेरिव हनूमत इव, क्रमेण शनै, उत्तीर्णदुरवतारसिन्धोः उत्तीर्णा–उल्लङ्घिता, दुरवतारा दुष्प्रवेशा, सिन्धु –नदी, पक्षे सागरो येन तादृशस्य, पुन कदाचित् कस्मिश्चित् काले, अग्न्याहिताग्नेरिव अग्न्याहितस्य–विधिना स्थापिताग्ने, अग्निहोत्रिण इत्यर्थ, अग्नेरिव, शुष्कपादपारण्याश्रयिणः शुष्का –नीरसा, पादपा –वृक्षा यस्मिंस्तादृश यत् अरण्य–वन तदाश्रयिण –तत्सेविन, पक्षे शुष्कपादपसम्बन्धी य, अरणि –निर्मन्थ्यकाष्ठ, यद्वा पादप –वृक्षसम्बन्धिकाष्ठ, तथा अरणि –निर्मन्थकाष्ठं, तदाश्रयिण, पुन कदाचित् कस्मिंश्चित् समये, उत्तमप्रकृतेरिव सच्छीलस्येव, महाजनपदानुसारिणः महान्–विशालो यो जनपद –प्राग्ज्योतिषादिदेश, पक्षे महाजनस्य–पूज्यजनस्य, यत् पद–स्थान चरणं वा, तदनुसारिण –तदाश्रयिण, पुन कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे, महामुनेरिव महर्षेरिव, फलमूलकन्दैः कल्पिताभ्यवहारस्य फलेन–कदलीफलादिना, मूलेन–वृक्षशिफया, कन्देन–शूरणेन च, कल्पित –सम्पादित, अभ्यवहार –भोजन येन तादृशस्य, पुन कदाचित् कस्मिंश्चित् काले, अमरस्येव देवस्येव, संकल्पमात्रोपनतदिव्याहारस्य सकल्पमात्रेण–चिन्तनमात्रेण, उपनत –उपस्थित, दिव्य -उत्तम, आहार –भोज्यवस्तु, पक्षे दिव्याहार –अमृतं यस्य तादृशस्य, पुन कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे, अद्रेरिव पर्वतस्येव, शीतलैः शैत्यशालिभि, प्रस्रवणवारिभिः प्रवाहजलै, स्वयंधौतपादस्य स्वय–स्वेनैव, धौतौ–प्रक्षालितौ, पादौ, पक्षे पादा –महापर्वतप्रान्तस्थक्षुद्रपर्वता यस्य तादृशस्य, पुन. कदाचित् कस्मिंश्चित् काले, इष्टदैवतस्येव इष्टदेवस्येव, दर्शनानुरक्तजनेन तदवलोकनकुतूहलिना लोकेन, पक्षे तन्मतानुरागयुक्तजनेन, स्नपनवसनाङ्गरागकुसुमादिभिः स्नपनं–स्नानीयजलाहरण, वसन–परिधानीयार्पणम्, अङ्गराग -विलेपनद्रव्योपहरण, कुसुम पुष्पमाल्यार्पणं, तदादिभि –तत्प्रभृतिभिरुपचारै, आपाद्यमानचित्तप्रसादस्य आपाद्यमान –सम्पाद्यमान, चित्तप्रसाद –हृदयप्रीतिर्यस्य तादृशस्य, पुन कदाचित्

रागकुसुमादिभिरुपायमानचित्तप्रसादस्य, कदाचित् प्रवसाधकस्येव नक्तञ्चराध्यासितासु भूमिषु कुशसंस्तरानुचितानलङ्कुर्वाणस्य, कदाचिद् विपक्षभीतभिक्षुपतेरिव प्राकृतजनपुरोधानुपलपस्त्यङ्गनमधिशयानस्य [ए], सुरतार्थोपलब्धये च मार्गवर्तिषु ग्रामेषु वृद्धार्यलोकानुपसर्पतो, गृहेषु नगरेषु त्रिचतुराण्यहानि यात्राभङ्गमाचरत, शबरपल्लीषु रणपराजयप्रतिपन्नवासान् दस्युसेनापतीनितस्ततः प्रपश्यतः, तापसाश्रमपदेषु पुष्पनिमित्तकुलपतिप्रेरितस्य पुरः पुरो गच्छतः, ग्रामान्तरलङ्घितानेकसुन्दरायजनपदस्य, श्रुतिपरिचितेषु च प्रान्तप्रदेशेषु विकृतभाषावेषसन्निवेशजनितकौतुकाम् क्वचिद्वृकचरणाम् क्वचिदश्वाननाम् क्वचित् करभकन्धरोन्नमनमापान् क्वचिल्लोमशसकलावयवदर्शनाम् मानुषसमूहानीक्षमाणस्य [ओ], बालचन्दनवृक्षखण्ड

नक्तञ्चराध्यासितासु भूमिषु कुशसंस्तराननुचितानलङ्कुर्वाणस्य एकत्र नक्तञ्चरा–राक्षसाः, अन्यत्र सिंहादय भूमिषु–स्थानेषु, तासु एकत्र संस्तरान् कुर्वाणस्य–विरचयतः कथम्? अनुचितानलं–चितार्थं अस्वीकृत्य अन्यत्र मंस्तरान् अनुचितान् अयोग्यान् अलङ्कुर्वाणस्य भूषयत विपक्षभीतभिक्षुपतेरिव प्राकृतजनपुरोधान् पलपस्त्यङ्गनमधिशयानस्य एकत्र सामान्यपुरुषपुरोधाम् पलपा अङ्गणम् अन्यत्र नीचजनपुरोधान् महाहंसका(?)[छाया] अधिशयानस्य–आश्रयतः [ए]।

क्वचिदसौ प्रवसाधकस्येव पिशाचादिसाधनायमेव नक्तञ्चराध्यासितासु राक्षसाधिष्ठितासु, पक्षे सिंहाद्यधिष्ठासु, भूमिषु स्थानभूमिषु, पक्षे पृथ्वीखण्डेषु, अनुचितान् राजपुत्रायोग्यान् कुशसंस्तरान् कुशमयस्थान अलङ्कुर्वाणस्य भूषयत पक्षे अनुचितानलं चितामि अस्वीकृत्य कुर्वाणस्य–विरचयतः; पुनः कदाचित् कस्मिंश्चित् काले विपक्षभीतभिक्षुपतेरिव शत्रुभयभीतभिक्षुपतेरिव प्राकृतजनपुरोधान् प्राकृतानां–सामान्यजनानां पुरोधान् उपलपस्त्यङ्गान् प्रस्तरमयाङ्गान् 'प्राकृतजनपुरोधान् पलपङ्गान्' इति पाठे एकत्र सामान्यजनपुरोधान अन्यत्र नीचजनपुरोधान, एकत्र महाहंसका अन्यत्र पलपा पलपाङ्गान्; अधिशयानस्य स्वपतः [ए], च पुनः सुरतार्थोपलब्धये सुरत–मित्रस्य हरिवाहनस्य वार्तायाः–समाचारस्य उपलम्भे ज्ञानाय मार्गवर्तिषु मार्गस्थेषु, ग्रामेषु दशपु, वृद्धार्यलोकान् वृद्धान् आर्यान्–श्रेष्ठान् लोकान्–जनान् उपसर्पतः उपगच्छतः पुनः गृहेषु निवासेषु, नगरेषु, त्रिचतुराणि त्रीणि वा चत्वारि वा अहानि दिनानि यात्राभङ्गं प्रयाणव्यापारविच्छेदम्, आचरतः कुर्वतः शबरपल्लीषु शबराधिष्ठितग्रामेषु, रणपराजयप्रतिपन्नवासान् रणे युद्धे, पराजयेन प्रतिपन्नः–स्वीकृतः वासो येषां तान् दस्युसेनापतीन् चौरसेनानायकान् इतस्ततः अत्र तत्र प्रेक्षमाणस्य; पुनः तापसाश्रमपदेषु तापसानां–तपस्विनाम् आश्रमस्थानेषु, पुष्पनिमित्तकुलपतिप्रेरितस्य पुष्पं–विनयस्थितं निमित्तं अक्षपदेन तापसेन कुलपतिना–तापसमुख्येन मुनीनामधिपतिना पाचनादेशाय प्रेरितस्य पुरः प्रयातुं व्यापारितस्य तदर्थम् मुनीनां दशनाहारं साधयितुं पुरतः । अध्यापयितुं कुलपतिना प्रेरितस्य इत्यर्थः; अत एव पुरः पुरः अग्रे अग्रे गच्छतः ग्रामान्तरलङ्घितानेकसुन्दरायजनपदस्य ग्रामान्तरम्–अतिक्रान्तं लङ्घिताः–अतिक्रान्ताः अनेके सुन्दराः आर्याः अधाय यस्य सुन्दराणाम् आर्याः–श्रेष्ठाः जनपदाः यस्य तत्रभवतः च पुनः श्रुतिपरिचितेषु श्रुत्या श्रवणेन परिचितेषु पुरा श्रुतेषु प्रान्तप्रदेशेषु सीमावर्तिप्रदेशेषु, विकृतभाषावेषसन्निवेशजनितकौतुकान् विकृतानि–विलक्षणानि भाषाः वेषाः सन्निवेशाः–अवयवरचना अपि येषु तैः जनितम् उत्पादितं कौतुकं यैस्तान्, पुनः क्वचित् कुत्रापि वृकचरणान् अर्धशृगालचरणान्, पुनः क्वचित् कुत्रापि प्रदेशे अश्वाननान् अश्वमुखान्, पुनः क्वचित् कुत्रापि प्रदेशे करभकन्धरोन्नमनमापान् करभः–उष्ट्रः तस्य कन्धरा–ग्रीवा तद्वत् उन्नता ग्रीवा येषां तान्, पुनः क्वचित् कुत्रापि प्रदेशे लोमशसकलावयवदर्शनान् लोमशाः–रोमयुक्ताः सकलाः अवयवाः दर्शने येषां तान् मानुषसमूहान् मनुष्यगणान् ईक्षमाणस्य अवलोकयतः [आ], पुनः बाल-चन्दनवृक्षखण्डस्य अभिनवचन्दनवृक्षस्य अन्तर्गमितमार्गमहत्त्वशिशिरसुखेः अपचि-मार्गे गमन -

स्येवाऽध्वगमितमार्गसहस्यशिशिरसुरभेः, दक्षिणायनान्तदिनकृत इव प्रवर्धमानेन तेजसा प्रतिदिवसमुत्तरां ककुभमाक्रामतः क्रमेण मासाः षडतिजग्मुः [औ]।

अथास्ति पश्चिमेनाष्टापदशैलमनतिदूरवर्ती वैताढ्यपर्वतस्य, शिखरोच्छ्रायखर्वितान्तरिक्षो, नितान्तविततावकाशः शिरसि स्निग्धहरिताभिः सर्वत एवान्धकारितो वनलेखाभिः, अनुमेखलं सिद्धायतनमण्डलेषु सिद्धमिथुनैः सततारब्धमङ्गलगीतिः, अगाधसलिलेन सितविशालवालुकापुलिनशालिना समाधिसुखसाधनाय सनिधानाश्रमनिवासिभिस्तापसैः स्थानस्थानरचितचारुमणिशिलावेदिकेन त्रिदशसिन्धुस्रोतसा परिगतः, प्रान्तेष्वविश्रान्तनिर्झरनिनादो, नित्यमुदितनृत्यन्मयूररुतमुखरितासख्यकन्दरो, लतामन्दिरच्छन्नसुन्दरानेकसानुरेकशृङ्गो नाम शिखरी [अं]।

तस्य सर्वदा कुसुमफलसमृद्धशाखिनि शिखरपृष्ठे प्रस्थितः समरकेतुरेकदा निदाघसमये महाभोग-

---

टिप्पनकम्—**बालचन्दनवृक्षषण्डस्येवाध्वगमितमार्गसहस्यशिशिरसुरभेः** एकत्र पथिकक्षुन्नमार्गसमर्थस्य, तथा शीतलसुगन्धे, अन्यत्र मार्गनीतमृगसिर-पौष-माघ-फाल्गुन-चैत्र-वैशाखस्य [औ]।

व्यतीता, मार्गसहस्यशिशिरसुरभय –मार्ग –मार्गशीर्षमास, सहस्य –पौषमास, तदुभयात्मको हेमन्त इत्यर्थ, शिशिर –माघफाल्गुनात्मक ऋतु, सुरभि –चैत्र-वैशाखात्मको वसन्तऋतुश्च येन तादृशस्य, पक्षे अध्वनि–पथि, गमिता –प्रयापिता, मार्गसहा –शैत्यसौरभसाहाय्येन मार्गसहनकर्तार, पथिका येन तादृशस्य, पुन **शिशिरसुरभेः** शीतसुगन्धे, पुन **दक्षिणायनान्तदिनकृत इव** दक्षिण यत् अयन–गति, मकरसक्रमणमासादारभ्य मीनसक्रमणमासपर्यन्त मासषट्कम्, तस्यान्ते यो दिनकृत्–सूर्य, तस्येव, **प्रवर्धमानेन** अतिदीप्यमानेन, **तेजसा** मरीचिना, पक्षे उत्साहेन, **प्रतिदिवसं** प्रतिदिनम्, उत्तरा **ककुभं** दिशम्, **आक्रामतः** व्याप्नुवत, पक्षे गच्छत [औ]।

अथ अनन्तरम्, **अष्टापदशैल** तन्नामक सुवर्णपर्वत, **पश्चिमेन** अदूरपश्चिमदिग्वर्ती, पुन **वैताढ्यपर्वतस्य** तन्नामकरूप्यपर्वतस्य, **अनतिदूवर्ती** किञ्चिद्दूरस्थ, **एकशृङ्गो नाम** तत्सज्ञक, **शिखरी** पर्वत, **अस्ति** वर्तते। कीदृश ? **शिखरोच्छ्रायखर्वितान्तरिक्षः** शिखरस्य–शृङ्गस्य, उच्छ्रायेण–औन्नत्येन, खर्वित–ह्रस्वतामापादितम्, अन्तरिक्ष–गगन येन तादृश, पुन **नितान्तविततावकाशः** अत्यन्तविस्तृतचत्वर, पुन **स्निग्धहरिताभि** स्निग्धाभि –सरसाभि, अत एव हरिताभि –हरितवर्णाभि, **वनलेखाभिः** वनपङ्क्तिभि, **सर्वत एव** परित एव, **अन्धकारितः** आवृत, पुन **अनुमेखलं** प्रतिनितम्बप्रदेश, **सिद्धायतनमण्डलेषु** सिद्धाना–देवविशेषाणां यानि आयतनानि–भवनानि, तन्मण्डलेषु–तत्समूहेषु, **सिद्धमिथुनैः** सिद्धदम्पतिभि, **सततारब्धमङ्गलगीतिः** सततम्–अविरतम्, आरब्धा–प्रवर्तिता, मङ्गलगीति –माङ्गलिकगानं यस्मिंस्तादृश, पुन **त्रिदशसिन्धुस्रोतसा** त्रिदशसिन्धो –सुरनद्या, गङ्गाया इत्यर्थ, स्रोतसा–प्रवाहेण, प्रान्तेषु–सीमास्थानेषु, **परिगतः** व्याप्त, कीदृशेन ? **अगाधसलिलेन** निम्नसीमरहितजलेन, अतिगम्भीरजलेनेत्यर्थ, पुन **सितविशालवालुकापुलिनशालिना** सिता–शुभ्रा, विशाला–विपुला, वालुका–सिकता, तस्या पुलिनै –जलादचिरोत्थितस्थलै, शालते–शोभते यस्तादृशेन, पुन **समाधिसुखसाधनाय** समाधिसौविध्यसम्पादनाय, **सन्निधानाश्रमनिवासिभिः** समीपस्थाश्रमस्थै, **तापसैः** तपस्विभि, **स्थानस्थानरचितचारुमणिशिलावेदिकेन** स्थाने स्थाने–प्रतिस्थान, रचिता–कल्पिता, चारुमणिशिलावेदिका–प्रशस्तमणिरूपप्रस्तरमयचतुरस्रभूमिर्यस्मिंस्तादृशेन, पुन कीदृश ? **अविश्रान्तनिर्झरनिनादः** अविश्रान्ता –अविच्छिन्ना, निर्झराणा–वारिप्रवाहाणा, निनादा –ध्वनयो यस्मिंस्तादृश, पुन **नित्यमुदितनृत्यन्मयूररुतमुखरितासंख्यकन्दर** नित्य–सतत, मुदितानां–मेघागमहृष्टाना, मयूराणां, रुतै –कूजितै, मुखरिता –वाचालिता, असख्या –बहव, कन्दरा –गुहा यस्मिंस्तादृश, पुन **लतामन्दिरच्छन्नसुन्दरानेकसानु** लतामन्दिरै –लतापिहितोदरगृहै, छन्ना –आवृता, सुन्दरा –मनोहरा, अनेके सानव –समभूभागा यस्मिंस्तादृश [अं]।

सर्वदा सर्वस्मिन् काले, **कुसुमफलसमृद्धशाखिनि** कुसुमै –पुष्पै, फलैश्च समृद्धा –शाखिनो–वृक्षा यस्मिंस्तादृशे, **तस्य** प्रकृतपर्वतस्य, **शिखरपृष्ठे** शिखरोर्ध्वभागे, **प्रस्थित** प्रयात, समरकेतु, **एकदा** एकस्मिन् समये, **निदाघसमये**

परिसरम्, अविरतास्फालिततरङ्गवतिना तरलितबालपुष्करेण प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा वन्यद्विरदयूथेनेव सद्यो जलादुत्तीर्णेन मरुता भूरत एव सूच्यमान [अ॰], निरन्तराभिस्तरुणकुन्तलीकुन्तलकलापकान्तिभि र्धूमान्धमालाभिरिव रसातलोल्लासिताभिरुल्लसन्मयूरकेकारवमुखराभिः शिखरदेशाविभ्रान्तमत्तसारसाभिरिभ कलभकरायतकाण्डविघटमानविटपाभिर्मृदुलयानरथायमानलतावरोहाभिरम्भःपानानन्दनिद्रायमाणश्वापदसंकु- लाभिरम्बुगर्भनिर्भरनिभृताभ्रमण्डलीविभ्रमाभिर्वनराजिभिरन्धकारितया भुजङ्गराजमूर्त्येव मथनायासमण्डली- भूतयाऽभ्रलिहशिखरोपशल्यया पाल्या परितः परिक्षिप्तम् [क], अर्णःपूर्णमालवालमिव त्रिलोकीलतायाः, कान्तिसततिविरोहितान्तरालं नाभिमण्डलमिव भूतधात्र्याः, विलासदर्पणमिव दिशां, प्रतिबिम्बमिवा

टिप्पनकम्—अविरतास्फालिततरङ्गवतिना तरलितबालपुष्करेण प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा वनद्विरदयूथेनेव सद्यो जलादुत्तीर्णेन मरुता सूच्यमानं समानि विशेषणानि स्वरूपेण तरलितबालपुष्करेण बालकमलपुष्पकुण्डलम्, अन्यत्र तरलितबालकमलेन [अः]। उपशल्यं—समीपम् [क]।

ग्रीष्मसमये अच्छपारमिधाने न च पारः—अभिमोऽवधिर्यस्य तादृशं सरः कासारं तदृशवान् नयनयोचरीकृतवान्, इत्येषान्वेति ॥ कीदृशम्? महाभोगपरिसरं महान् भोगः—विस्तारो यस्य तादृशः परिसरः—प्रान्तभूमिर्यस्य तादृशम्, पुनः मरुता पवनेन दूरत एव सूच्यमानं प्रख्याप्यमानम् ॥ कीदृशेन? अविरतास्फालिततरङ्गवतिना अविरतं निरन्तरम्, आस्फालिता—दीपिता तरङ्गवती—तरङ्गश्रेणिर्येन तादृशेन, पुनः तरलितबालपुष्करेण तरलितानि—व्याघूर्णितानि बालपुष्कराणि बालकमलानि येन तादृशेन, पुनः प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा प्रबलाना—स्थूलाना सीकराणां—जलकणानाम्, यद्वा प्रबलैः—अम्बाहतैः सीकराणाम् आसारैः—धारापातैः सिक्ताः—आर्द्रिताः ककुभः—दिशो येन तादृशेन, पक्षे बालकमलपुष्पकुण्डलप्रमाणेन पुनः वन्यद्विरदयूथेनेव वन्यानां—वने भवानां द्विरदानां—हस्तिनां यूथेन—वृन्देनेव सद्यः तत्क्षणे जलात् उत्तीर्णेन ऊर्ध्वमागतेन, पुनः कीदृशम्? पाल्या दुर्गस्थानीयसेतुभागेन परितः परिक्षिप्तं परिवेष्टितम्, कीदृश्या? वनराजिभिः वनश्रेणिभिः अन्धकारितया आवृतया ॥ कीदृशीभिः? निरन्तराभिः अविच्छिन्नाभिः, पुनः तरुण कुन्तलीकुन्तलकलापकान्तिभिः तरुण्याः—युवत्याः कुन्तल्याः—कुन्तलदेशजनपदस्त्रियाः कुन्तलकलापस्येव—केशपाशस्येव कान्तिः—छाया यासां तादृशीभिः, पुनः रसातलोल्लासिताभिः पातालोत्थिताभिः धूमान्धमालाभिरिव अन्धकारपङ्क्तिभि- रित्युत्प्रेक्षा पुनः उल्लसन्मयूरकेकारवमुखराभिः उल्लसतां प्रमोदमानानां मुखराभिः ॥ मयूराणां केकारवैः—केकाशब्दैः मुखराभिः—वाचालाभिः, पुनः शिखरदेशाविभ्रान्तमत्तसारसाभिः शिखरदेशे—ऊर्ध्वप्रदेशे विभ्रान्ताः—स्थानापन्नतया स्थिताः सारसाः—पक्षिभेदाः यासु तादृशीभिः, पुनः इभकलभकरायतकाण्डविघटमानविटपाभिः इभकलभानां—हस्तिशावकानां करायतकाण्डैः—शुण्डादण्डाकारैः विघटमाना—विच्छिद्यमाना विटपाः—शाखा यासां तादृशीभिः, पुनः मृदुलयानरथाय- मानलतावरोहाभिः मृदुलैः—चाञ्चल्यशीलैः यानैः गमनैः रथायमाना आन्दोलायमाना लतावरोहा येषु तादृशीभिः, पुनः अम्भःपानानन्दनिद्रायमाणश्वापदसंकुलाभिः अम्भःपानानन्देन—जलपानजनितहर्षेण निद्रायमाणैः निद्रामनु- भवद्भिः श्वापदैः हिंस्रपशुभिः संकुलाभिः—व्याप्ताभिः, पुनः अम्बुगर्भनिर्भरनिभृताभ्रमण्डलीविभ्रमाभिः अम्बुगर्भाणां— जलपूर्णोदराणां निर्भरनिभृतानाम्—अत्यन्तनिश्चलानाम्, अभ्रमण्डलीनामिव—मेघमालानामिव विभ्रमः विलासः शोभेत्यर्थः यासां तादृशीभिः, पुनः कीदृश्या? मथनायासमण्डलीभूतया मथनायासेन समुद्रमन्थनश्रमेण मण्डलीभूतया—कुण्डलीभूतया भुजङ्गराजमूर्त्येव शेषनागमूर्त्येत्युत्प्रेक्षा, पुनः अभ्रंलिहशिखरोपशल्यया अभ्रंलिहस्य गगनचुम्बिनः शिखरस्य— पर्वतस्य उपशल्यया—समीपवर्तिन्या [क]। पुनः कीदृशम्? अर्णःपूर्णं अर्णसा—जलेन पूरितान्तरम्, किमिव? त्रिलोकीलतायाः त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी त्रिभुवनं तद्रूपाया लतायाः आलवालमिव मूलस्थजलाधारमिव; पुनः भूतधात्र्या भूतानां—प्राणिनां धात्र्या—जनन्या उपमातुर्वा पृथिव्याः कान्तिसन्ततितिरोहितान्तरालं कान्ति- सन्तत्या—कान्तिसमूहेन तिरोहितम् आवृतम्, अन्तरालं—मध्यं यस्य तादृशं नाभिमण्डलमिव मण्डलाकारनाभिप्रदेशम्;

म्बरतलस्य लीलादुकूलवितानमिव फणीन्द्रस्य, अट्टहासमिव पातालत्र्यम्बकस्य, निःसरणवर्त्मेव वलिकीर्तिकलापस्य, रसातलप्रवेशद्वारमिव मन्दाकिनीप्रवाहस्य [ख], शेषाहिफणाचक्रवालद्युतिजालमिवोच्छलितं, विधुन्तुदग्रासभयादिन्दुचन्द्रिकापटलमिव गलितं, प्रलयदिवसकरोष्मणाकाशमिव स्रुतम्, अदभ्राभ्रदहनसम्पर्केण शरदभ्रवृन्दमिव द्रुत, मैनाकवियोगदुःखरुदितहिमाचलाश्रुजलमिव सगलितम् [ग], अभ्रमण्डलस्थलमिव जलीभूतम्, अवदाततया स्वच्छतया च सैन्धवीकपोलच्छविभिरिव केरलीदशनकिरणैरिव लाटीकटाक्षच्छटाभिरिव निर्मितं, सर्वतश्च सोपानक्रमरचिताभिराभोगविजितैः पयोधिभिरुपायनप्रहिताभिरिव तरङ्गमालाभिरिन्द्रनीलशिलाश्रेणिभिरवनद्धस्य रोधसो विसारिणा प्रभावितानेन हरितायमान सशैवलमिव सपद्मिनीदलमिव तीरवारि बिभ्राणम्, अदभ्रविस्तारतिरस्कृतेन सेवाविधित्सयेव समग्रग्रहचक्रपरिवृतेन वियता प्रतिमाव्यपदेशेन सर्वात्मना कृतानुप्रवेशं, प्रत्यग्रपलशकलपाटलैरुपान्ततरुपल्लवप्रतिबिम्बैर्विप्रलभ्यमानमुग्धमीनम् [घ], अम्भःप्रतिफलनच्छलेन च क्वचित्पवनतरलिततरङ्गसङ्गभङ्गुरैः पूगतरुभिस्तरन्महा-

---

पुन **दिशां** लिङ्गसाम्याद् दिगङ्गनाना, **विलासरौप्यदर्पणमिव** विलासोपकरणभूतं रजतमयदर्पणमिव, पुन **अम्बरतलस्य** गगनतलस्य, प्रतिबिम्बमिव, पुन **फणीन्द्रस्य** सर्पराजस्य, **लीलादुकूलवितानमिव** लीलायै–विलासाय, दुकूलस्य–पट्टवस्त्रस्य, वितानम्–उल्लोचमिव, पुन **पातालत्र्यम्बकस्य** पातालवास्तव्यशिवस्य, **अट्टहासमिव** शौक्ल्याद् महाहास्यमिव, पुन **वलिकीर्तिकलापस्य** वले –पातालाधिष्ठातुर्दैत्यस्य, य कीर्तिकलाप –कीर्तिराशि, तस्य **निःसरणवर्त्मेव** निर्गमनमार्गमिव, पुन **मन्दाकिनीप्रवाहस्य** गङ्गाप्रवाहस्य, **रसातलप्रवेशद्वारमिव** पातालप्रवेशद्वारमिव [ख], पुन **उच्छलितम्** उत्पतित, **शेषाहिफणाचक्रवालद्युतिजालमिव** शेषाहे –शेषनागस्य, यत् फणाचक्रवाल–फणामण्डलं, तदीय द्युतिजाल–कान्तिकलापमिव, पुन **विधुन्तुदग्रासभयात्** विधुन्तुदेन–राहुणा य, ग्रास –भक्षण, तद्भयात्, **गलितं** पतितम्, **इन्दुचन्द्रिकापटलमिव** इन्दो –चन्द्रस्य, या चन्द्रिका–ज्योत्स्ना, तस्या पटल–समूहमिव, पुन **प्रलयदिवसकरोष्मणा** प्रलयकालिकसूर्यतापेन, **स्रुतं** स्यन्दितम्, **आकाशमिव** गगनमण्डलमिव, पुन **अदभ्राभ्रदहनसम्पर्केण** अदभ्रस्य–प्रचुरस्य, अभ्रदहनस्य–इरम्मदाख्यस्य मेघस्याग्ने, सम्पर्केण–सयोगेन, **द्रुतं** गलित, **शरदभ्रवृन्दमिव** स्वच्छतया शरत्कालिकमेघमण्डलमिव, पुन **संगलितं** सम्पतित, **मैनाकवियोगदुःखरुदितहिमाचलाश्रुजलमिव** मैनाकस्य–तदाख्यस्वप्रसूतपर्वतस्य, वियोगेन–विश्लेषेण, यद्दु ख तेन रुदितस्य–विमुक्ताश्रुकस्य, हिमाचलस्य–हिमालयपर्वतस्य, अश्रुजलमिव [ग], **च** पुन, **जलीभूतं** जलीभावमापन्नम्, **अभ्रमण्डलस्थलमिव** मेघमण्डलस्थलमिव, पुन **अवदाततया** धवलतया, **च** पुन, **स्वच्छतया** निर्मलतया, **सैन्धवीकपोलच्छविभिरिव** सैन्धवीनां–सिन्धुदेशस्त्रीणा, कपोलयो –गण्डस्थलयो, छविभि –कान्तिभिरिव, पुन **केरलीदशनकिरणैरिव** केरलीना–केरलदेशस्त्रीणां, दशनकिरणै –दन्तरश्मिभिरिव, पुन **लाटीकटाक्षच्छटाभिरिव** लाटीना–लाटदेशस्त्रीणां, कटाक्षच्छटाभि –अपाङ्गदर्शनशोभाभिरिव, **निर्मितं** उत्पादितम्, **च** पुन, **सोपानक्रमरचिताभि** सोपानक्रमेण–अवतरणिकाऽऽकारेण, रचिताभि –कल्पिताभि, पुन **आभोगविजितैः** स्वविस्तारपराजितै, **पयोधिभिः** समुद्रै, **उपायनप्रहिताभिः** प्राभृतरूपेण प्रेषिताभि, **तरङ्गमालाभिरिव** तरङ्गपङ्क्तिभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, **इन्द्रनीलशिलाश्रेणिभि** तदाख्यविशिष्टशिलापङ्क्तिभि, **अवनद्धस्य** आबद्धस्य, **रोधस** तटस्य, **विसारिणा** विस्तारिणा, **प्रभावितानेन** कान्तिकलापेन, **हरितायमानं** हरितमिवावभासमानम्, अत एव **सशैवलमिव** तदाख्यजलतृणसवलितमिव, पुन **सपद्मिनीदलमिव** कमलिनीपत्रावृतमिवेत्युत्प्रेक्षा, **तीरवारि** तटस्थजलं, **बिभ्राण** दधानम्, पुन **अदभ्रविस्तारतिरस्कृतेन** अदभ्रेण–भूयसा, विस्तारेण, तिरस्कृतेन–निर्जितेन, अत एव **सेवाविधित्सयेव** सेवाचिकीर्षयेव, **समग्रग्रहचक्रपरिवृतेन** अखिलग्रहमण्डलपरिवेष्टितेन, **वियता** आकाशेन, **प्रतिमाव्यपदेशेन** प्रतिबिम्बव्याजेन, **सर्वात्मना** सर्वाकारेण, **कृतानुप्रवेशं** कृत, अनुप्रवेश –पश्चात् प्रवेशो यस्मिंस्तादृशम्, पुन **प्रत्यग्रपलशकलपाटलै** अभिनवमांसवद्रक्तवर्णै, **उपान्ततरुपल्लवप्रतिबिम्बै** समीपस्थवृक्षनूतनपत्रप्रतिबिम्बै, **विप्रलभ्यमानमुग्धमीनं** विप्रलभ्यमाना –प्रतार्यमाणा, मुग्धा –असञ्जातविवेका, मीना –मत्स्या यस्मिंस्तादृशम् [घ], पुन **अम्भ प्रतिफलनच्छलेन**

परिसरम्, अविरतास्फालिततरङ्गवर्तिना तरलितबालपुष्करेण प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा वन्यद्विरदयूथेनेव सद्यो जलादुत्तीर्णेन मरुता दूरत एव सूच्यमान [अः], निरन्तराभिस्तरुणकुन्तलीकुन्तलकलापकान्तिभिर्ध्वान्तमालाभिरिव रसातलोल्लासिताभिरुल्लसन्मयूरकेकारवमुखराभिः शिखरदेशविभ्रान्तमत्तसारसाभिरिभकलभकरायतकृष्टिविघटमानविटपाभिश्चटुलवानरवाह्यमानलतादोलाभिरम्भःपानानन्दनिद्रायमाणश्वापदसंकुलाभिरम्बुगर्भनिर्भरनिभृताभ्रमण्डलीविभ्रमाभिर्वनराजिभिरन्धकारितया भुजङ्गराजमूर्त्येव भवनायासमण्डलीभूतयाऽभ्रंलिहशिखरोपशल्यया पाल्या परितः परिक्षिप्तम् [क], अर्णःपूर्णमालवालमिव त्रिलोकीलतायाः, कान्तिसंततितिरोहितान्तरालं नाभिमण्डलमिव भूतधात्र्याः, विलासदर्पणमिव दिशां, प्रतिबिम्बमिषा-

---

टिप्पनकम्—अविरतास्फालिततरङ्गवर्तिना तरलितबालपुष्करेण प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा वनद्विरदयूथेनेव सद्यो जलादुत्तीर्णेन मरुता सूच्यमानं समानि विशेषणानि । एकत्र तरलितबालपुष्करम् चञ्चलीकृतपुष्करमुखाग्रम्, अन्यत्र तरलितबालपद्मेन [अः] । उपशल्यं-समीपम् [क] ।

ग्रीष्मसमये अदृष्टपारमभिधाने न दृष्टः पारः—अम्भसोऽवधिर्यस्य तादृशे सरः इत्याह्वये, इत्थमभिधानं नामास्येत्यभिधानम्, इत्थमेनान्वेषि विशेषम् । महाभोगपरिसरं महान् भोग—विस्तारो यस्य तादृश परिसरः—प्रान्तभूमिर्यस्य तादृशम्; पुनः मरुता पवनेन दूरत एव सूच्यमानं ज्ञाप्यमानम्, कीदृशेन ? अविरतास्फालिततरङ्गवर्तिना अविरतं निरन्तरम्, आस्फालिता—चपलिता तरङ्गाः—जलाश्रमैर्येन तादृशेन पुनः तरलितबालपुष्करेण तरलितानि—व्याधूतानि बालपुष्कराणि बालकमलानि येन तादृशेन पुनः प्रबलसीकरासारसिक्तककुभा प्रबलानां—स्थूलानां सीकराणां—जलकणानाम्, यद्वा प्रबलैः—प्रभ्यास्तैः सीकराणाम् आसारे—धारापाते सिक्ता—आर्द्रिताः ककुभ—दिशो येन तादृशेन पक्षे चञ्चलीकृतपुष्करमुखाग्रभागेन पुनः वन्यद्विरदयूथेनेव वन्यानां—वने भवानां द्विरदानां—हस्तिनां यूथेनेव—समूहेनेव सद्यः तत्क्षणे जलाद् उत्तीर्णेन ऊर्ध्वमागतेन; पुनः कीदृशम् ? पाल्या दुर्गम्भामीरसरःप्रान्तभागेन परिक्षिप्तं परिवेष्टितम्, कीदृश्या ? वनराजिभिः वनश्रेणिभिः अन्धकारितया आच्छादिता, कीदृशीभिः ? निरन्तराभिः अविच्छिन्नाभिः पुनः तरुणकुन्तलीकुन्तलकलापकान्तिभिः तरुण्या—युवत्याः कुन्तल्याः—कुन्तलवत्याः कुन्तलकलापस्येव—केशपाशस्येव कान्तिः—छाया यासां तादृशीभिः पुनः रसातलोल्लासिताभिः पातालोल्लसिताभिः ध्वान्तमालाभिरिव अन्धकारपङ्क्तिभिरिव इत्युत्प्रेक्षा पुनः उल्लसन्मयूरकेकारवमुखराभिः उल्लसन्तां प्रमोदभाजाम् उल्लसितानाम् मयूराणां केकारवैः—केकाध्वनि मुखराभिः—वाचालाभिः पुनः शिखरदेशविभ्रान्तमत्तसारसाभिः शिखरदेशे—ऊर्ध्वप्रदेशे विभ्रान्ताः—भ्रमणपराः मत्ताः सारसाः—पक्षिविशेषा यासु तादृशीभिः पुनः इभकलभकरायतकृष्टिविघटमानविटपाभिः इभकलभानां—हस्तिपोतानां कराः शुण्डादण्डास्तैः विघट्यमाना—विच्छिद्यमानाः विटपाः—शाखा यासां तादृशीभिः पुनः चटुलवानरवाह्यमानलतादोलाभिः चटुलैः—चापल्यशालिभिः वानरैः मर्कटैः वाह्यमाना आन्दोल्यमाना लतारूपा दोला यासु तादृशीभिः पुनः अम्भःपानानन्दनिद्रायमाणश्वापदसंकुलाभिः अम्भःपानानन्देन—जलपानजनितसुखेन निद्रायमाणैः निद्रामनुभवद्भिः श्वापदैः हिंस्रपशुभिः संकुलाभिः—व्याप्ताभिः पुनः अम्बुगर्भनिर्भरनिभृताभ्रमण्डलीविभ्रमाभिः अम्बुगर्भाणां—जलपूर्णोदराणां निर्भरनिभृतानाम् अत्यन्तनिश्चलानाम् अभ्रमण्डलीनामिव—मेघमालानामिव विभ्रमः विलासः शोभेत्यर्थो यासां तादृशीभिः पुनः कीदृश्या ? भवनायासमण्डलीभूतया भवनायासेन समुद्रमन्थनश्रमेण मण्डलीभूतया—कुण्डलीभूतया भुजङ्गराजमूर्त्येव शेषनागमूर्त्येव पुनः अभ्रंलिहशिखरोपशल्यया अभ्रंलिहम् गगनचुम्बि शिखरस्य—अग्रस्य उपशल्यं—समीपं यस्याः तादृश्या [क] । पुनः कीदृशम् ? अर्णःपूर्णं जलेन भृतेन परितो भरम्, किमिव ? त्रिलोकीलतायाः त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी त्रिभुवनं सैव लता तस्याः आलवालमिव मूलस्थजलधारणोपयोगि पुनः भूतधात्र्याः भूतानां—प्राणिनां धात्र्याः—जनन्याः पृथिव्याः कान्तिसंततितिरोहितान्तरालं कान्तिसन्तत्या शोभापरम्परया तिरोहितम् आच्छादितम्, अन्तरालं—मध्यं यस्य तादृशं नाभिमण्डलमिव नाभिचक्रमिवेत्युत्प्रेक्षा;

म्बरतलस्य लीलादुकूलवितानमिव फणीन्द्रस्य, अट्टहासमिव पातालत्र्यम्बकस्य, निःसरणवर्त्मेव वलिकीर्तिकलापस्य, रसातलप्रवेशद्वारमिव मन्दाकिनीप्रवाहस्य [ख], शेषाहिफणाचक्रवालद्युतिजालमिवोच्छलितं, विधुन्तुदग्रासभयादिन्दुचन्द्रिकापटलमिव गलितं, प्रलयदिवसकरोष्मणाकाशमिव स्रुतम्, अदभ्राभ्रदहनसम्पर्केण शरदभ्रवृन्दमिव द्रुतं, मैनाकवियोगदुःखरुदितहिमाचलाश्रुजलमिव संगलितम् [ग], अभ्रमण्डलस्थलमिव जलीभूतम्, अवदाततया स्वच्छतया च सैन्धवीकपोलच्छविभिरिव केरलीदशनकिरणैरिव लाटीकटाक्षच्छटाभिरिव निर्मितं, सर्वतश्च सोपानक्रमरचिताभिराभोगविजितैः पयोधिभिरुपायनप्रहिताभिरिव तरङ्गमालाभिरिन्द्रनीलशिलाश्रेणिभिरवनद्धस्य रोधसो विसारिणा प्रभावितानेन हरितायमानं सशैवलमिव सपद्मिनीदलमिव तीरवारि बिभ्राणम्, अदभ्रविस्तारतिरस्कृतेन सेवाविधित्सयेव समग्रग्रहचक्रपरिवृतेन वियता प्रतिमाव्यपदेशेन सर्वात्मना कृतानुप्रवेशं, प्रत्यग्रपलशकलपाटलैरुपान्ततरुपल्लवप्रतिबिम्बैर्विप्रलभ्यमानमुग्धमीनम् [घ], अम्भःप्रतिफलनच्छलेन च क्वचित्पवनतरलिततरङ्गसङ्गभङ्गुरैः पूगतरुभिस्तरन्महा-

---

पुन दिशां लिङ्गसाम्याद् दिगङ्गनानां, विलासरोप्यदर्पणमिव विलासोपकरणभूतं रजतमयदर्पणमिव, पुन अम्बरतलस्य गगनतलस्य, प्रतिबिम्बमिव, पुन फणीन्द्रस्य सर्पराजस्य, लीलादुकूलवितानमिव लीलायै-विलासाय, दुकूलस्य-पट्टवस्त्रस्य, वितानम्-उल्लोचमिव, पुन पातालत्र्यम्बकस्य पातालवास्तव्यशिवस्य, अट्टहासमिव शौक्ल्याद् महाहास्यमिव, पुन वलिकीर्तिकलापस्य वले -पातालाधिष्ठातुर्दैत्यस्य, य कीर्तिकलाप -कीर्तिराशि, तस्य निःसरणवर्त्मेव निर्गमनमार्गमिव, पुन मन्दाकिनीप्रवाहस्य गङ्गाप्रवाहस्य, रसातलप्रवेशद्वारमिव पातालप्रवेशद्वारमिव [ख], पुन उच्छलितम् उत्पतितं, शेषाहिफणाचक्रवालद्युतिजालमिव शेषाहे -शेषनागस्य, यत् फणाचक्रवाल-फणामण्डलं, तदीय द्युतिजाल-कान्तिकलापमिव, पुन विधुन्तुदग्रासभयात् विधुन्तुदेन-राहुणा य , ग्रास -भक्षण, तद्भयात्, गलितं पतितम्, इन्दुचन्द्रिकापटलमिव इन्दो -चन्द्रस्य, या चन्द्रिका-ज्योत्स्ना, तस्या पटल-समूहमिव, पुन प्रलयदिवसकरोष्मणा प्रलयकालिकसूर्यतापेन, स्रुतं स्यन्दितम्, आकाशमिव गगनमण्डलमिव, पुन अदभ्राभ्रदहनसम्पर्केण अदभ्रस्य-प्रचुरस्य, अभ्रदहनस्य-इरम्मदाख्यस्य मेघस्याग्ने , सम्पर्केण-सयोगेन, द्रुतं गलित, शरदभ्रवृन्दमिव स्वच्छतया शरत्कालिकमेघमण्डलमिव, पुन संगलितं सम्पतित, मैनाकवियोगदुःखरुदितहिमाचलाश्रुजलमिव मैनाकस्य-तदाख्यस्वप्रसूतपर्वतस्य, वियोगेन-विश्लेषेण, यद्दुःख तेन रुदितस्य-विमुक्ताश्रुकस्य, हिमाचलस्य-हिमालयपर्वतस्य, अश्रुजलमिव [ग], च पुन , जलीभूतं जलीभावमापन्नम्, अभ्रमण्डलस्थलमिव मेघमण्डलस्थलमिव, पुन अवदाततया धवलतया, च पुन , स्वच्छतया निर्मलतया, सैन्धवीकपोलच्छविभिरिव सैन्धवीनां-सिन्धुदेशस्त्रीणां, कपोलयो -गण्डस्थलयो , छविभि -कान्तिभिरिव, पुन केरलीदशनकिरणैरिव केरलीनां-केरलदेशस्त्रीणां, दशनकिरणै -दन्तरश्मिभिरिव, पुन लाटीकटाक्षच्छटाभिरिव लाटीनां-लाटदेशस्त्रीणां, कटाक्षच्छटाभि -अपाङ्गदर्शनशोभाभिरिव, निर्मितं उत्पादितम्, च पुन , सोपानक्रमरचिताभि सोपानक्रमेण-अवतरणिकाऽऽकारेण, रचिताभि -कल्पिताभि , पुन आभोगविजितैः स्वविस्तारपराजितै , पयोधिभिः समुद्रै , उपायनप्रहिताभिः प्राभृतरूपेण प्रेषिताभि , तरङ्गमालाभिरिव तरङ्गपङ्क्तिभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, इन्द्रनीलशिलाश्रेणिभिः तदाख्यविशिष्टशिलापङ्क्तिभि , अवनद्धस्य आबद्धस्य, रोधस तटस्य, विसारिणा विस्तारिणा, प्रभावितानेन कान्तिकलापेन, हरितायमानं हरितमिवावभासमानम्, अत एव सशैवलमिव तदाख्यजलतृणसवलितमिव, पुन सपद्मिनीदलमिव कमलिनीपत्रावृतमिवेत्युत्प्रेक्षा, तीरवारि तटस्थजलं, बिभ्राणं दधानम्, पुन अदभ्रविस्तारतिरस्कृतेन अदभ्रेण-भूयसा, विस्तारेण, तिरस्कृतेन-निर्जितेन, अत एव सेवाविधित्सयेव सेवाचिकीर्षयेव, समग्रग्रहचक्रपरिवृतेन अखिलग्रहमण्डलपरिवेष्टितेन, वियता आकाशेन, प्रतिमाव्यपदेशेन प्रतिबिम्बव्याजेन, सर्वात्मना सर्वाकारेण, कृतानुप्रवेशं कृत , अनुप्रवेश -पश्चात् प्रवेशो यस्मिंस्तादृशम्, पुन प्रत्यग्रपलशकलपाटलै अभिनवमांसवद्रक्तवर्णै , उपान्ततरुपल्लवप्रतिबिम्बै समीपस्थवृक्षनूतनपत्रप्रतिबिम्बै , विप्रलभ्यमानमुग्धमीनं विप्रलभ्यमाना -प्रतार्यमाणा , मुग्धा -असजातविवेका , मीना -मत्स्या यस्मिंस्तादृशम् [घ], पुन अम्भःप्रतिफलनच्छलेन

भुजङ्गमिव, क्वचिदत्यायतैस्तालविटपिभिः कुतूहलात्क्षुभ्यमाणगाम्भीर्यं मीयमानमिव, समदजलकरिनिनादभीषणाभिरनेकराजहंसचरणरमणीयाभिश्चतुर्दिशमशेषजलधिविजिगीषया प्रस्थिताभिर्वरूथिनीभिरिव वीचिभिर्वाचालितभुवनम् [क], अभ्यर्णवर्तिवैताढ्यपर्वतावतीर्णानामनेकशः प्रारब्धजलकेलिविभ्रमाणामुभयश्रेणिविद्याधरेन्द्रसुन्दरीणामनणुमेखलादामरमणीयैः फणिराजनवमध्यमम्भोधिमथनजातमदमुपहसितुमिव मन्दरमुभयविशालैर्नितम्बमण्डलैरविरतास्फालितमुत्ताननलिनीपलाशपर्यङ्कोपविष्टहंसैरमन्दमधुबिन्दुचन्द्रकितवारिभिरपारपरिमलामन्त्रिताभिः सरभसमापतन्तीभिरलिमालाभिर्मुखरितैः समन्तादुन्मिषद्धेमारविन्दवनैर्विराजितं [ख], प्रत्यूषायमाणं पद्मरागरक्तोत्पलखण्डैः, सन्ध्यायमानमुन्मुद्रविद्रुमस्तोपवनैः, प्रदोषायमाणमिन्द्रनीलेन्दीवरगहनैः चन्द्रोदयायमानमिन्दुकान्तकुमुदाकरैरामुक्ताट्टहासमिव पाण्डुफेनपिण्डैः,

---

अम्भसि-जले प्रतिबिम्बनस्य-प्रतिबिम्बस्य छलेन क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे पवनतरलितवरुणसद्मभुजङ्गैः पवनेन-वायुना तरलितानां-व्याधूतानां तरूणां छलेन-सम्पर्केण मन्दुरैः-निरन्तरैः पुनस्तरुभिः क्षुब्धः अस्य तरत्महा भुजङ्गमिव तरन्त-द्रवमाना महाभुजङ्गा-महासर्पा यस्मिंस्तादृशमिव, पुनः क्वचित् कस्मिंश्चिद् भागे अत्यायतैः अति दीर्घैः तालविटपिभिः तालवृक्षैः कुतूहलात् औत्सुक्यवशात्, क्षुभ्यमाणगाम्भीर्यं मीयमानमिव सम्यमानम्-अभिमाप्यमानं परीक्ष्यमाणमिति यावत्, गाम्भीर्यस्य-निम्नतायाः माने-परिच्छेदो यस्य तादृशमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा; पुनः वीचिभिः तरङ्गैः वाचालितभुवनं वाचालितानि-मुखरीकृतानि भुवनानि-लोका येन तादृशम्, कीदृशीभिः ? समदजलकरिनिनादभीषणाभिः समदजलानां-मदजलसहितानां करिणां-हस्तिनां निनादैः-चीत्कारैः भीषणाभिः-भयानकाभिः पुनः अनेकराजहंसचरणरमणीयाभिः अनेकेषां राजहंसानां-हंसविशेषाणां चरणैः-प्रचारैः रमणीयाभिः-मनोहराभिः पुनः अशेष जलधिविजिगीषया अशेषाणां-चतुर्दिग्वर्तिनां समस्तानां जलधीनां-समुद्राणां विजिगीषया-विजेतुमिच्छया चतुर्दिशं चतसृषु दिक्षु, प्रस्थिताभिः प्रयाताभिः वरूथिनीभिरिव सेनाभिरिवेत्युत्प्रेक्षा; [क] पुनः कीदृशम् ? अभ्यर्णवर्तिवैताढ्यपर्वतावतीर्णानां अभ्यर्णवर्तिनि-निकटवर्तिनि वैताढ्यपर्वते अवतीर्णानां-आगतानाम्, पुनः अनेकशः अनेकप्रकारैः प्रारब्धजलकेलिविभ्रमाणां प्रारब्धाः-प्रवर्तिताः जलकेलिविभ्रमाः-जलक्रीडाविलासा याभिस्तासाम्, उभयश्रेणिविद्याधरेन्द्रसुन्दरीणां दक्षिणोत्तरश्रेणिस्थविद्याधरराजरमणीनाम्, नितम्बमण्डलैः कटिपश्चाद्भागमण्डलैः अविरतास्फालितं अविच्छिन्नम्, आस्फालितम्-आहतम्, कीदृशैः ? अनणुमेखलादामरमणीयैः बृहत्काञ्चीसूत्रमनोहरैः; पुनः फणिराजनवमध्यं फणिराजेन-सर्पराजेन नद्धं म ध्ये-मध्यभागो यस्य तादृशम्, पुनः अम्भोधिमथनजातमदं अम्भोधिमथनेन-समुद्रमन्थनव्यापारेण जातः मदः-अभिमानो यस्य तादृशम्, मन्दरं मन्दराचलम्, उपहसितुमिव तिरस्कर्तुमिव उभयविशालैः उभयविशालैः; पुनः समन्तात् सर्वतः उन्मिषद्धेमारविन्दवनैः विकसितानां हेमारविन्दानां सुवर्णकमलानां वनैः विराजितं-शोभितम्, कीदृशैः ? उत्ताननलिनीपलाशपर्यङ्कोपविष्टहंसैः उत्तानं नलिनीपलाशमेव-कमलिनीपत्रमेव पर्यङ्कः, उपविष्टाः हंसा येषु तादृशैः पुनः अमन्दमधुबिन्दुचन्द्रकितवारिभिः अमन्दैः-प्रचुरैः मधुबिन्दुभिः चन्द्रकितानि-चन्द्राकाराङ्कितानि वारीणि-जलानि येषु तादृशैः पुनः अपारपरिमलामन्त्रिताभिः अपारैः अपरिमितैः परिमलैः-विमर्दोत्थितगन्धैः आमन्त्रिताभिः-समाह्वानार्थमाहूताभिः पुनः सरभसं सवेगम्, आपतन्तीभिः आगच्छन्तीभिः अलिमालाभिः भ्रमरपङ्क्तिभिः मुखरितैः वाचालितैः [ख]; पुनः कीदृशम् ? पद्मरागरक्तोत्पलखण्डैः पद्मरागा नाम-रत्नविशेषाः तद्वद्रक्तवर्णानाम्, उत्पलानां-कमलानां खण्डैः-वनैः प्रत्यूषायमाणं प्रभातवदाचरन्तम्, पुनः उन्मुद्रविद्रुमस्तोपवनैः उन्मुद्राणाम्-उत-उद्गता मुद्रा-संकोचो येषां तादृशानां विकसितानां विद्रुमाणां प्रवालानां उपवनैः सन्ध्यायमानं सन्ध्यावदाचरन्तम्, पुनः इन्द्रनीलेन्दीवरगहनैः इन्द्रनीलमणि-सदृशानि इन्दीवराणि तेषां गहनैः प्रदोषायमाणं निशारम्भसमयवदाचरन्तम्; पुनः इन्दुकान्तकुमुदाकरैः इन्दुः चन्द्रः कान्तः-प्रियो येषां तादृशानां यद्वा इन्दुवत् कान्तानां कुमुदानां-चन्द्रविकासिकमलविशेषाणाम् आकरैः-वनैः चन्द्रोदयायमानं चन्द्रोदयवदाचरन्तम्, पुनः पाण्डुफेनपिण्डैः पाण्डूनाम्, ईषच्छ्वेतवर्णानां फेनानां जलविकारविशेषाणाम्, पिण्डैः-

आरब्धस्फोटनमिव प्रतिवेलास्फालितशिलातलोर्मिदण्डैः, कृतकटाक्षक्षेपमिव विवर्तनोत्तानतिमिगणैः, उपक्रान्तताण्डवमिव पवनाहतोद्दण्डवानीरवनैः [छ], इतस्ततो नभस्तलादवतरतामानतपक्षपुटकण्ठनालानां जलचरपतत्रिमण्डलानां हेलानिपातजन्मना जर्जररवेण मुखरितोद्देशम्, आराधनोद्यतविद्याधरावर्जितहृदयतया वैताढ्यमधिवसन्तीनां विद्यादेवतानामनवरतमापतद्भिर्वाहनैर्विहितानेकवृत्तान्तम् [ज]। तथाहि— क्वचिद्धरणमहिषीफणीन्द्रपीतारविन्दवातम्, क्वचिच्चक्रायुधागरुडकृतक्रीडाजलप्रपातम्, क्वचिन्महामानसीसिंहचपेटास्फालितघनघटम्, क्वचिदच्युतातुरगखुरनाट्यवाचालितशिलातटम्, क्वचिन्मानसीहंसजग्धमुग्धमृणालम्, क्वचिद्वज्राङ्कुशीकुञ्जरकुम्भसिन्दूररञ्जितोर्मिजालम् [झ], सौमित्रिचरितमिव विस्तारितो-

---

टिप्पनकम्—[फणीन्द्र.—] पारिन्द्र. । अच्युता—अच्छुप्ता । जग्ध—भक्षितम् [झ] ।

पुञ्जै, **आमुक्ताट्टहासमिव** आमुक्त—आविष्कृत, अट्टहास—महाहासो येन तादृशमिव, पुन **प्रतिवेलास्फालितशिलातलोर्मिदण्डैः** प्रतिवेल—प्रतितटम्, आस्फालितानि-आहतानि, शिलातलानि—पाषाणतलानि यैस्तादृशै, ऊर्मिदण्डै—तरङ्गरूपैर्दण्डै, **आरब्धस्फोटनमिव** आरब्ध—कृतम्, आस्फोटनं—पाषाणदारणादिजन्यगम्भीरध्वनिर्येन तादृशमिव, पुन **विवर्तनोत्तानतिमिगणैः** विवर्तनेन—पार्श्वपरिवर्तनेन, उच्छलनेनेति यावत्, उत्तानाना, तिमीनां—शतयोजनविस्तारिणां मत्स्याना, गणै, **कृतकटाक्षक्षेप मिव** कृत, कटाक्षस्य—अपाङ्गभागस्य, क्षेप—विस्फारण येन तादृशमिव, पुन **पवनाहतोद्दण्डवानीरवनैः** पवनेन—वायुना, आहतानाम्—उद्धूतानाम्, अत एव उद्दण्डाना—उद्धताना, वानीराणा—वेतसाना, वनै, **उपक्रान्तताण्डवमिव** उपक्रान्तं—प्रवर्तितं, ताण्डवं—नृत्य येन तादृशमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा [छ], पुन **इतस्ततः** अत्र तत्र, **नभस्तलात्** गगनतलात्, **अवरतां** आपतताम्, पुन **आनतपक्षपुटकण्ठनालानाम्** आ—समन्तात्, नतम्—अध पतनाय नम्रीभूतम्, पक्षपुट—परस्परसश्लिष्टपक्ष, कण्ठनाल—कण्ठदण्डश्च येषां तादृशाना, **जलचरपतत्रिमण्डलानां** जलीयपक्षिगणाना, **हेलानिपातजन्मना** हेलया—क्रीडया, यो निपात—जले स्खलनं, तज्जन्मना—तज्जनितेन, **जर्जररवेन** परिणतध्वनिविशेषेण, **मुखरितोद्देशं** मुखरित—वाचालित, उद्देश—प्रदेशो यस्य तादृशम्, पुन **आराधनोद्यतविद्याधरावर्जितहृदयतया** आराधनाय—अर्चनाय प्रसन्नीकरणाय वा, उद्यतै—प्रवृत्तै, विद्याधरै—वैताढ्यवासिविद्याशालिजनै, आवर्जितम्—आकृष्ट, हृदयं यासां तादृशतया, **वैताढ्यं** तत्सञ्ज्ञकपर्वतम्, **अधिवसन्तीनां** अधितिष्ठन्तीनां, **विद्यादेवतानां** विद्याधिष्ठात्रीणां, देवतानाम्, **अनवरतं** निरन्तरम्, **आपतद्भिः** आगच्छद्भि, **वाहनैः** यानभूतैर्जीवै, **विहितानेकवृत्तान्तं** विहिता—कृता, अनेके वृत्तान्ता—प्रवृत्तयो यस्मिंस्तादृशम् [ज]। विहितवृत्तान्तानेव दर्शयति—**तथाहीति**। **क्वचित्** कस्मिंश्चिद् भागे, **धरणमहिषीफणीन्द्रपीतारविन्दवातं** धरणस्य—नागकुमाराधिपते, या महिषी—पट्टराज्ञी, तस्या फणीन्द्रेण—सर्पराजेन, पीत—पानकर्मीकृत, अरविन्दवात—कमलपरिमलाढ्यपवनो यस्य तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **चक्रायुधागरुडकृतक्रीडाजलप्रपातं** चक्रायुधाया—चक्रमेव आयुध—बाणो यस्यास्तादृश्या, तत्सञ्ज्ञकदेवताया, गरुडेन—वाहनभूतपक्षिराजेन, कृत क्रीडया जले, प्रपात—प्रपतनं यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **महामानसीसिंहचपेटास्फालितघनघटं** मनसि भवा मानसी, महती चासौ मानसी महामानसीत्यन्वर्थसञ्ज्ञकदेवताया, वाहनभूतस्य सिंहस्य चपेटाभ्या प्रसृताङ्गुलिकपाणितलाभ्याम्, आस्फालिता—आहता, घनघटा—मेघमण्डली यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **अच्युतातुरगखुरनाट्यवाचालितशिलातटं** अच्युताया—स्वपदादस्खलिततयाऽन्वर्थतत्सञ्ज्ञिकाया, देवताया, तुरगस्य—वाहनभूताश्वस्य, खुरयो, नाट्येन—नर्तनेन, वाचालितं—निनादित, शिलातट—पाषाणमय—तटं—तीरं यस्य तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थाने, **मानसीहंसजग्धमुग्धमृणालं** मानस्या—अनुपदोक्तान्वर्थताकतत्सञ्ज्ञकदेवताया, वाहनभूतेन हंसेन, जग्धा—भक्षिता, मृणाला—कमलदण्डा यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **वज्राङ्कुशीकुञ्जरकुम्भसिन्दूररञ्जितोर्मिजालं** वज्राङ्कुश्या—वज्रमयाङ्कुशपाणित्वत्तयाऽन्वर्थतत्सञ्ज्ञिकाया, देवताया, वाहनभूतस्य कुञ्जरस्य, गजस्य कुम्भसिन्दूरै—मस्तकस्यन्दिसिन्दूरै; रञ्जित—रक्तीकृतम्, ऊर्मिजाल—तरङ्गराशिर्यस्य तादृशम् [झ], पुन **सौमित्रिचरितमिव** सुमित्राया अपत्य सौमित्रि—लक्ष्मण, तस्य चरित

मिलाम्बरशोभम्, विलासिनीगमनमिव कलहंसकलापकृतशोभम्, कुलाचलत्रयमिव केसरिमहाप्रतिबिम्बभूषितं गगनमिव मकरमिथुनाध्यासितम्, दिनकरमिवानेकपत्ररथचक्राक्रान्तमुखरिताम्बरम्, रणाङ्गणमिवोत्कटशरारिपलाशकाण्डकपरम्, मधुरस्तरुचितमपि नमधुरस्तरुचितम्, शर्करयमासितमपि नशर्करयभासितम्, विषरूसदनमप्यमृतमयम्, शङ्खनिधानमपि सौयोपेतम्, गाम्भीर्येण सत्त्ववहुलतया प्रसादवत्त्वेन

टिप्पनकम्—सीमिमिवचरितमिव विस्तारितामिलाम्बरशोभम् एकत्र विस्तारितधवलपक्षमार्गांशुपरिभूषम् अन्यत्र विस्तारितस्वच्छाम्बरशोभम्। विलासिनीगमनमिव कलहंसकलापकृतशोभम्, एकत्र मधुरनूपुरस्वरविहितशोभम्, अन्यत्र मधुरहंसस्वरकृतशोभम्। कुलाचलत्रयमिव केसरिमहाप्रतिबिम्बभूषितम्, एकत्र केसरि महासिंहप्रतिबिम्बिना [illegible], अन्यत्र [illegible]। गगनमिव मकरमिथुनाध्यासितम् एकत्र मकरमिथुनराशिभ्यां [illegible] अन्यत्र मकरजलचरयुगलाध्यासितम्। दिनकरमिवानेकपत्ररथचक्राक्रान्तमुखरिताम्बरम्, एकत्र नानाचक्रवाकपक्षिकलरवमुखरिताकाशम्, अन्यत्र नानापक्षिसंघातमुखरिताम्बरम्। रणाङ्गणमिवोत्कटशरारिपलाशकाण्डकपरम् [illegible], अन्यत्राम्भसा [illegible]। मधुरस्तरुचितमपि न मधुरस्तरुचितम् मधु—जलपानम् यदि मधुपरिरक्षणाभिर्ते कथं न मधुरस्तरुचितम् अन्यत्र मधुरस्वादुकं ध्यानम्। शर्करयमासितमपि न शर्करयमासितम् यदि शर्करया शालितं कथं न शर्करया भासितम्, अन्यत्र नूतनमधुरं भूरिम्। विषरूसदनमपि अमृतमयं, [illegible] परिहासस्तु अमृतस्थानम् अमृतमेव निबद्धं मुक्तानुत्करम्।

[illegible] गगनमिव विस्तारितामिलाम्बरशोभं विस्तारिता [illegible]—[illegible] अम्बरस्य—गगनस्य शोभा येन तादृशम्, पक्षे विस्तारिता [illegible] अम्बरस्य—गगनस्य शोभा कान्तिर्येन तादृशम् पुनः विलासिनीगमनमिव विलासिनीनां—[illegible] नारीणां गमनमिव कलहंसकलापकृतशोभं [illegible], यथा अन्यत्र—[illegible] हंसानाम् कलापेन—समूहेन कृता शोभा—शोभा यस्मिन् तादृशम् पक्षे [illegible] नूपुरयोः [illegible] कृता [illegible] तादृशम्; पुनः कुलाचलत्रयमिव [illegible] महान्तो [illegible] केसरिमहाप्रतिबिम्बभूषितं [illegible] तादृशानां महापद्मानां [illegible] प्रतिबिम्बितानि यस्मिन् तादृशं पक्षे केसरि-महाप्रतिबिम्बितानां [illegible] भूषितं—अलङ्कृतम्; पुनः गगनमिव [illegible] मकरमिथुनाध्यासितं मकराणां—[illegible] मिथुनेः—द्वन्द्वैः पक्षे मकर-मिथुनाभ्यां राशिभ्याम् अध्यासितम्—अधिष्ठितम्; पुनः दिनकरमिव सूर्यमिव अनेकपत्ररथचक्राक्रान्तमुखरिताम्बरं [illegible] पत्ररथानां—पक्षिणां [illegible] चक्रैः—[illegible] तादृशम्; पुनः रणाङ्गणमिव [illegible] उत्कटशरारिपलाशकाण्डकपरं [illegible] [illegible], [illegible] पुनः मधुरस्तरुचितमपि [illegible] नमधुरस्तरुचितमिति [illegible] [illegible] अपमासितमपि [illegible] नशर्करय भासितमिति [illegible] पुनः विषरूसदनमपि [illegible] अमृतमय [illegible] [illegible]

विशालतागुणेन सेव्यतया च न केवलं विबुधानाम्, बुधानामपि मानसमधःकुर्वाणम्, अतिरमणीयम्, आनन्दकारि दृष्टेः, अदृष्टपाराभिधानं सरो दृष्टवान् [ञ] ।

वन्यैभैर्भृशमपि गाह्यमानकूले, कालुष्यं कलयति यत्र जातु नाम्भः ।
जात्यैवापहृतमलैः फलैरसक्तं, ससक्तं तटकतकद्रुमावलीनाम् [ट] ॥

तच्च त्रिभुवनैकसारभूतं सरः सरभसप्रसारिभिर्दृष्टिपातैर्निरन्तरस्फुटितकैरवाकरमिव कुर्वन्नपूर्वविस्मयाकुलीकृतमानसः सिंहलेन्द्रसूनुर्मनसि कृतवान्—अहो, द्रष्टव्यतामुपेतः ससारः, सारता गतो जीवलोकः, लोकोत्तर फलमवाप्तमुत्साहतरुणा, प्रकर्षो लब्धः परिपाकस्य शुभकर्मणा, पर्यन्तभूमिरधिष्ठिता कृतार्थभावस्य जन्मना, कोटिरध्यासिता पुण्यभागित्वस्य लोचनसृष्ट्या, दृष्टः समस्तरमणीयानां सीमा, विलोकितः

शङ्खनिधानमपि स्थैर्योपेतं यदि शङ्खनिधिः कथ स्थैर्योपेत, अन्यत्र कम्बुनिधि स्थिर च । **विबुधानां बुधानामपि मानसमधःकुर्वाणं** विबुधानां—देवाना, बुधानां—विदुषा च, सम्बन्धि, **मानसं** सरश्चित्त च अधः कुर्वाण—तिरस्कुर्वाणम् [ञ] ।

जलत्वात्, पुन **शङ्खनिधानमपि** चलनशीलशङ्खनामकनिधिरूपमपि, **स्थैर्योपेतं** स्थैर्येण—निश्चलत्वेन, उपेतं—युक्तमिति विरोध, तदुद्धारे तु शङ्खनां—कम्बूनां, निधानं—स्थानम्, पुन **गाम्भीर्येण** अगाधतया, पक्षे अचापल्यगुणेन, **सत्त्ववहुलतया** जन्तुपूर्णतया, पक्षे सत्त्वगुणादीना वहुलतया, **प्रसादवत्त्वेन** स्वच्छतया पक्षे प्रसादाख्यकाव्यगुणादिमत्त्वेन, **विशालतागुणेन** विस्तारगुणेन, पक्षे असङ्कुचितवृत्त्या, **च** पुन, **सेव्यतया** सेवितु योग्यतया, केवल **विबुधानां** देवाना, **मानसं** तदाख्यसरोवर न, अपि तु **बुधानामपि** पण्डितानां नराणामपि, **मानसं** हृदय, **अधःकुर्वाणं** अधस्तादाकर्षत्, पक्षे तिरस्कुर्वाणम्, पुन **अतिरमणीयं** अतिमनोहरम्, पुन **दृष्टेः** चक्षुष, **आनन्दकारि** आनन्दोत्पादकम् [ञ] ।

तस्यैव सरोवरस्य जलस्वच्छतां वर्णयति पद्येन—**वन्यैभैरिति** । **वन्यैभैः** वनहस्तिभि, **भृशं** अत्यन्त, **गाह्यमानकूलेऽपि** गाह्यमानं—विलोड्यमान, कूल—तट यस्य तादृशेऽपि, **यत्र** यस्मिन् सरोवरे, **जातु** कदाचित्, **अम्भः** जलं, कर्तृ, **कालुष्यं** आविलत्व, न **कलयति** प्राप्नोति, तत्रैव हेतुमाह—**जात्यैव** जन्मनैव, **अपहृतमलैः** अपहृतं,—दूरीकृत मल यैस्तादृशै, स्वभावतो मलविद्वेषिभिरित्यर्थ, **तटकतकद्रुमावलीनां** तटवर्तिनिर्मलापरपर्यायिकतकसञ्ज्ञकवृक्षवनाना, फलै, **असक्तं** न वर्तते स्वय सक्त—लग्न यत्र तादृशम्, अनायासमित्यर्थ, यथा स्यात् तथा **संसक्तं** सलग्नम् [ट] ।

च पुन, **त्रिभुवनैकसारभूतं** त्रिभुवनस्य—त्रिलोक्या, एकसारभूतम्—एकमात्रतत्त्वभूत, **तत्** अनुपदवर्णित, **सरः** कासारं, **सरभसप्रसारिभिः** सत्वरविस्फारिभि, **दृष्टिपातैः** चक्षुर्विक्षेपै, **निरन्तरस्फुटितकैरवाकरमिव** निरन्तरम्—अविरत, स्फुटित—विकसित, कैरवाणां—कुमुदानाम्, आकर—वनं यस्मिंस्तादृशमिव, **कुर्वन्** आपादयन्, **अपूर्वविस्मयाकुलीकृतमानसः** अपूर्वेण—अननुभूतपूर्वेण, विस्मयेन—आश्चर्येण, आकुलीकृत—व्यग्रीकृत, मानस—हृदयं यस्य तादृश, **सिंहलेन्द्रसूनुः** समरकेतु, **मनसि** हृदि, **कृतवान्** आलोचितवान्, किमित्याह—**अहो** आश्चर्यं, ससार, **द्रष्टव्यतां** दर्शनीयताम्, **उपेतः** आपन्न, पुन **जीवलोकः** मर्त्यभुवन, **सारता** श्रेष्ठतां, **गतः** प्राप्त, पुन **उत्साहतरुणा** उत्साहात्मकवृक्षेण, **लोकोत्तर** अपूर्वं, फलम्, **अवाप्तं** प्राप्तम्, पुन **शुभकर्मणा** पुण्यकर्मणा, **परिपाकस्य** परिणामस्य, **प्रकर्षः** उत्कर्ष, **लब्धः** प्राप्त, पुन **जन्मना** उद्भवेन, **कृतार्थभावस्य** कृतार्थताया, लब्धार्थताया इत्यर्थ, **पर्यन्तभूमिः** सीमास्थानम्, **अधिष्ठिता** अधिरूढा, पुन **पुण्यभागित्वस्य** पुण्यवत्ताया, **कोटिः** अत्युत्कर्षभूमि, **अध्यासिता** आश्रिता, पुन **लोचनसृष्ट्या** चक्षुरुत्पादनया, **समस्तरमणीयानां** अखिलमनोहरवस्तूनां, **सीमा** रामणीयकोत्कर्षविश्रामभूमि, **दृष्टः** साक्षात्कृत, पुन **कौतुकविधायिनां** आनन्दजनकानाम्, **अवधिः** सीमा, **विलोकितः** निरीक्षित, पुन.

कौतुकविधायिनामवधिः, वीक्षितो विस्मयनीयानामन्तः, साक्षात्कृतमद्भुतानामास्पदम्, समासादितं महिम्नामायतनम्, अधिगतमगाधसत्त्वानामधिष्ठानम् [ठ]। अहो, काष्ठाभिरूढपयश्छटो जलप्राग्भारस्य प्रसादातिशयचित्रम्, यतो यतो दृष्टिरभिपतति ततस्ततश्चन्द्रिकामयमिव हिमानीमयमिव सुधामयमिव जगत्सकलमालोकयति। किमेष तिमिरगुहान्तरूष्मणा विलीनेन वैताढ्यशिखरिणा विस्तारितो रजतोपलजलप्रवाहः, किं वाऽद्रिकाकविपत्कृपणभयादिहानीय मलयाद्रिणा विनिहितो रसद्रवौघश्चन्दनानाम्, आहोस्विदमृतमथनोद्यतदेवासुरत्रासादत्र निक्षिप्तः क्षीरसिन्धुना सारः सुधाकोशः [ड]। कथं च कृतमिदं यदुपस्थिते मथनोपप्लवे पारिजातमृगलाञ्छनलक्ष्मीप्रभृतीनि रत्नान्यत्र न स्थापितानि, यदि पुनः प्रथममेवास्थापयिष्यत् तदा नैकस्य मन्दरस्य मन्दरशतानामपि न गोचरेऽभविष्यन्। इदं च हेमारविन्दसहस्रसुन्दरमपहाय हिरण्यगर्भगर्भैकपङ्कजाश्रितोदरं दामोदरवपुः किमर्थमाश्रितं श्रिया, केन वा कारणेन समग्रवरगुणोपेते सत्यस्मिन् पलितपाण्डुकराङ्कुरमण्डलो जलधिर्वृद्धतयोचितकमूढया अनुकम्पया वृतः पतिः [ढ]। व्यक्त-

---

टिप्पनकम्—समग्रवरगुणोपेते सत्यस्मिन् पलितपाण्डुकराङ्कुरमण्डलः एकत्र वरः—भर्ता, अन्यत्र वराः—श्रेष्ठाः एकत्र पलितं शुभ्रमुद्रं कराङ्कुरमण्डलं शिरस एकदेशविशेषो यस्य स तथोक्तः अन्यत्र श्वेतकमलम् [illegible] मण्डलं—अम्बुसंघातो यस्य स तथोक्तः [ढ]।

विस्मयनीयानां विस्मयोत्पादकवस्तूनाम्, अन्तः सीमा वीक्षितः दृष्टः पुनः अद्भुतानाम् आश्चर्याणाम् आस्पदं स्थानं साक्षात्कृतम्, पुनः महिम्नां महत्त्वानाम्, आयतनं स्थानम्, समासादितं प्राप्तम्, पुनः अगाधसत्त्वानां [illegible] सत्त्वानाम्, अधिष्ठानम् आश्रयम् अधिगतं प्राप्तम्, अत्र सर्वत्र मयेति शेषः [ठ]। काष्ठाभिरूढपयश्छटस्य काष्ठाम् उत्कर्षम्, अभिरूढा प्राप्ता पयश्छटा—जलछटा यस्य तादृशस्य जलप्राग्भारस्य जलपूरस्य प्रसादातिशयचित्रं स्वच्छतातिशयवैचित्र्यम्, अहो आश्चर्यम् यतो यतः यत्र यत्र स्थाने दृष्टिः चक्षुः अभिपतति निपतति ततस्ततः तत्र तत्र चन्द्रिकामयमिव ज्योत्स्नापूर्णमिव पुनः हिमानीमयमिव हिमसमूहमयमिव पुनः सुधामयमिव सुधाप्रचुरमिव जगत्सकलं भुवनम्। अवलोकयति पश्यति। एषः अयं तिमिरगुहान्तरूष्मणा तिमिरगुहाम्—अन्धकारपूर्णां वा गुहामित्यर्थः, तस्याः अन्तः—मध्ये यः ऊष्मा—तापः तेन विलीनेन द्रवता वैताढ्यशिखरिणा वैताढ्यपर्वतेन विस्तारितः प्रसारितः रजतोपलजलप्रवाहः रजतशिलाजलस्रोतः किम्?, किं वा अद्रिकाकविपत्कृपणभयात् [illegible] इह अस्मिन् स्थाने आनीय मलयाद्रिणा मलयपर्वतेन विनिहितः संस्थापितः चन्दनानां रसद्रवौघः रसप्रवाहः किम्?, आहोस्वित् किं वा अमृतमथनोद्यतदेवासुरत्रासात् अमृतमथनोद्यतेभ्यः—अमृतोत्पादनप्रवृत्तेभ्यः देवेभ्यः असुरेभ्यः—राक्षसेभ्यश्च त्रासात्—भयात्, क्षीरसिन्धुना क्षीरसागरेण अत्र अस्मिन् स्थाने निक्षिप्तः रक्षितः सारः श्रेष्ठः सुधाकोशः अमृतकोशः [ड]। इदं कथं तु नं कृतं विहितं यत् मथनोपप्लवे मथनोपद्रवे, उपस्थिते पारिजातमृगलाञ्छनलक्ष्मीप्रभृतीनि पारिजातः देवतरुविशेषः मृगलाञ्छनः—चन्द्रः लक्ष्मीः च तत्प्रभृतीनि—तदादीनि रत्नानि अत्र अस्मिन् सरोवरे, न स्थापितानि निक्षिप्तानि समुद्रेणेति शेषः यदि पुनः यदि तु, प्रथममेव पूर्वमेव अस्थापयिष्यत् तानि रत्नानि न्यक्षेप्स्यत्, समुद्र इति शेषः तदा एकस्य अद्वितीयस्य मन्दरस्य मन्दराचलस्य न केवलं केवलं मन्दरशतानामपि मन्दरसहस्रस्यापि गोचरे विषये मथितुं समानीतानि न अभविष्यन् अभविष्यन् तानि रत्नानीति [illegible]। च पुनः हेमारविन्दसहस्रसुन्दरं हेमारविन्दानां—सुवर्णकमलानां सहस्रेण सुन्दरं—मनोरमम् इदं सरः अपहाय हिरण्यगर्भगर्भैकपङ्कजाश्रितोदरं हिरण्यगर्भः—ब्रह्मा गर्भे मध्ये यस्य तादृशेन एकेन—एकमात्रेण पङ्कजेन आश्रितं—निषेवितम् उदरं यस्य तादृशं दामोदरवपुः विष्णुशरीरं, श्रिया लक्ष्म्या किमर्थं किं निमित्तम्, आश्रितं गृहीतम्; या सा समग्रवर-

मिदमिदानीन्तनम्, अन्यथा प्रथमोत्पन्नेऽस्मिन् कथं नाम मानससरः सरोराजशब्दमासादयेत्, कथं वा महत्त्वप्रसिद्धिमुदधिः। मन्ये चास्य महिमानमालोक्य संजातमत्सरा वडवानलच्छलेनान्तःसंतापमुद्वहन्तो भुवः प्रान्तेषु प्रतिवसन्ति जलधयः' इत्यादि चिन्तयन्नेव समुपजातमज्जनाभिलाषः कूलासन्नवर्तिनि विस्तीर्णे तरुणपल्लवान्तरिततरणित्विषि समुन्मिषत्ताम्रस्तवके मकरन्दपानपरवशालिनीशालिनि विशालमुक्ताशिलापट्ट-सनाथमध्ये माधवीलतासद्मनि निधाय मण्डलाग्रमग्रबिसपल्लवग्रासविशदकण्ठाना जलदेवतानूपुरनिनाद-जर्जरै राजहंसाना श्रोत्रहारिभिः कोलाहलैरभ्यर्थित इवाकारित इव कृतस्वागत इव जलाभिमुखमुच्चचाल [ण]। सरभसोल्लासिततरङ्गभुजेन च सरसा चरणयोरुत्सृज्यमानार्घजल इव जङ्घयोर्विश्रम्यमाण इव वक्षसि परिष्वज्यमान इव तोयदर्शनोपजातौत्सुक्ययेव समकालमवतीर्णया पुरः पुरो गच्छन्त्या निजशरीर-

---

गुणोपेते समग्रे –समस्तै, वरस्य–पत्यु, गुणै उपेते–पूर्णे, **अस्मिन्** सरोवरे, **सति** विद्यमाने, केन **कारणेन** हेतुना, **जगत्त्रयीतिलकभूतया** भुवनत्रयतिलकरूपया, **जह्नुकन्यया** गङ्गया, **पलितपाण्डुकरालशङ्खमण्डलः** पलितै –कर्दमै, यद्वा पलितवत् श्वेतकेशवत् पाण्डु किञ्चित्पीतश्वेतं, श्वेत वा कराल–भीषण, शङ्खमण्डल–कम्बुकलापो यस्मिन्, पक्षे पलितै –जरया श्वेतकेशै, पाण्डु, कराल–तुङ्ग भीषण वा, शङ्खमण्डल–शिरोऽस्थिपञ्जरं यस्य तादृश, **जलधिः** समुद्र, **पतिः** वर, **वृतः** स्वीकृत [ढ]। **इदं** प्रत्यक्षभूत सर, **इदानीन्तनं** आधुनिकम्, इति **व्यक्तं** स्पष्टम्, **अन्यथा** चिरन्तनत्वे, **अस्मिन्** सरसि, **प्रथमोत्पन्ने** पूर्वमुत्पन्ने सति, **मानससरः** मानसाख्यं सर, **कथं नाम** केन प्रकारेण, कस्माद्धेतोरित्यर्थ, **सरोराजशब्दं** सरसां राजा–श्रेष्ठ सरोराज, तत्पदम्, **आसादयेत्** प्राप्नुयात्, अस्यैव तच्छब्दव्यपदेश्यतया औचित्यात्, **वा** यद्वा, **उदधिः** समुद्र, **कथं** केन प्रकारेण, **महत्त्वप्रसिद्धिं** महत्त्वेन प्रख्यातिम्, आसादयेदिति शेष। **च** पुन, **मन्ये** विश्वसिमि, **अस्य** सरस, **महिमानं** महत्ताम्, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **सञ्जातमत्सरा** सञ्जात –उत्पन्न, मत्सर –एतदुत्कर्षा-सहिष्णुता येषा तादृशा, **जलधयः** समुद्रा, **वडवानलच्छलेन** स्वान्तर्गतवाडवाग्निव्याजेन, **अन्तःसन्तापम्** अन्त-र्ज्वरम्, **उद्वहन्तः** धारयन्त, **भुवः** पृथिव्या, **प्रान्तेषु** सीमासु, **प्रतिवसन्ति** निवसन्ति, **इत्यादि** इत्थ, **चिन्तयन्नेव** आलोचयन्नेव, **समुपजातमज्जनाभिलाषः** समुपजात –सम्यगुत्पन्न, मज्जनाभिलाष –स्नानेच्छा यस्य तादृश सन्, **कूलासन्नवर्तिनि** तटनिकटवर्तिनि, पुन **विस्तीर्णे** दीर्घे, पुन **तरुणपल्लवान्तरिततरणित्विषि** तरुणै –परिणतै, विस्तीर्णै-रित्यर्थ, पल्लवै, अन्तरिता–आवृता, निरुद्धेत्यर्थ, तरणे –सूर्यस्य, त्विट् द्युतिर्यस्य, पुन **समुन्मिषत्ताम्रस्तवके** समुन्मिषन्ति–समुद्भासमानानि, ताम्राणि–रक्तानि, स्तवकानि–पुष्पगुच्छा यस्मिंस्तादृशे, पुन **मकरन्दपानपरवशालिनीशालिनि** मकरन्द-पानपरवशाभि –पुष्परसास्वादव्यासक्ताभि, अलिनीभि –भ्रमरीभि, शालते–शोभते यस्तादृशे, पुन **विशालमुक्ताशिला-पट्टसनाथमध्ये** विशाले –विस्तृते, मुक्ताशिलापट्टे –मुक्ताख्यप्रस्तरपीठे, सनाथ–सहितम्, अभ्यन्तरं यस्य तादृशे, **माधवी-लतासद्मनि** वासन्तीलतापिहितोदरगृहे, **मण्डलाग्रं** कृपाण, **निधाय** स्थापयित्वा, **अग्रबिसपल्लवग्रासविशदकण्ठानां** बिसानां मृणालानां, पल्लव –नूतनदल कमलमित्यर्थ, तस्य यद् अग्र तद्ग्रासेन–तद्भक्षणेन, विशद –विशुद्ध, कण्ठो येषां तादृशानां, **राजहंसानां** हंसविशेषाणां, **जलदेवतानूपुरनिनादजर्जरैः** जलदेवतानां–जलान्तर्वर्तिदेवतानां, नूपुरनिनादै –पादवलय-ध्वनिभि, जर्जरै –प्रवृद्धै, **श्रोत्रहारिभिः** श्रवणाकर्षिभि, कोलाहलै, **अभ्यर्थित इव** प्रार्थित इव, पुन **आकारित इव** आहूत इव, पुन **कृतस्वागत इव** कृतम्–उच्चारित, स्वागतम्–आगमनसौष्ठवोपपादकवाक्य यस्य तादृश इव, **जलाभिमुखं** जलसम्मुखम्, **उच्चचाल** चलितु प्रवृत्त। **च** पुन, **सरभसोल्लासिततरङ्गभुजेन** सरभस–सत्वरम्, उल्लासिता –उत्थापिता, तरङ्गा एव भुजा –बाहवो येन तादृशेन, **सरसा** प्रकृतसरोवरेण, **चरणयोः** पादयो, **उत्सृज्यमानार्घजल इव** उत्सृज्य-मानम्–उत्क्षिप्यमाणम्, अर्घरूपं पादप्रक्षालनार्थं जल यस्य तादृश इव, पुन **जङ्घयोः** ऊरुद्वये, **विश्रम्यमाण इव** अध्वगमन-श्रमापनोदनमापाद्यमान इव, पुन **वक्षसि** उर स्थले, **परिष्वज्यमान इव** आलिङ्ग्यमान इव, पुन **तोयदर्शनोपजातौ-त्सुक्ययेव** तोयदर्शनेन–प्रकृतसरोवरोदकदर्शनेन, समुपजातम्–उत्पन्नम्, औत्सुक्य–तदवगाहनौत्कण्ठ्यं यस्यास्तादृश्येव, **सम-कालमेव** युगपदेव, **उत्थितया** उच्चलितया, पुन **पुरः पुरः** अग्रे अग्रे, गच्छन्त्या, **निजशरीरच्छायया** स्वशरीरानात-

च्छायया निषेव्यमानमार्ग इवाभ्यन्तरं विवेश। तत्र च शिरोमुखवर्तिभिः प्रस्तुतपरिहासविलासैरिव जलदेवतासमूहैरमुक्ताकारदर्शनोल्लसिताश्चर्यातिशयाभिरभ्यन्तरसम्मूर्च्छनाभिरिव दृष्टिभिराहन्यमानः स्नानमकरोत् [त]। अपगताशेषाप्यसम्भ्रमः स्नानकलशकमलपरिमलाकुलाभिः सर्वाङ्गलालसेन सरसा संयमनार्थमिन्द्रनीलशृङ्खलाभिरिव प्रसारिताभिरलिमालाभिराकुलीक्रियमाणः करेणुराज इव विलोलयन् कमलिनीसम्पातानि, पतङ्ग इवाजिघ्रन् सहस्रपत्रकमलामोदम्, इन्दुरिव मोचयन् कुमुदमुकुलोदरसंयमितान्यलिकदम्बकानि, प्रदोष इव विघटयन् रथाङ्गमिथुनानि, राजहंस इवोत्सङ्गपरम्पराप्रेर्यमाणमूर्तिरुत्ततार [थ]। शीतोद्गतपुलकजालकानुकारेण सर्वाङ्गसङ्गिना कनकराजीवरेणुकणनिकरेणान्तःप्रविष्टदिनकरातपकणिकाकलापेनेव निपतता विराजमानो नीलकुटिलमन्तर्जलपाननिर्वापितस्य संतापस्योर्ध्वमुल्लसितं धूमशिखाकलापमिव केशभारं वामकरकमलेन विमलीकुर्वाणो विलुलितकचान्तःपातिनीभिरनवरतमलोदबिन्दुसंततिभिः

येन निषेव्यमानमार्ग इव निषेव्यमाणः—वर्त्यमानो मार्गो यस्य तादृश इव अभ्यन्तरं सरोवरमध्यं प्रविवेश प्रविष्टवान्। च पुनः तत्र तस्मिन् सरोवरे, शिरोमुखवर्तिभिः शिरोमुखं—मस्तकं वर्तन्ते येषां तादृशैः पुनः प्रस्तुतपरिहासविलासैरिव प्रस्तुताः—प्रवर्तिताः परिहासविलासाः—परिहासरूप—क्रीडारूपो विलासः शृङ्गारचेष्टाविशेषः यैस्तादृशैरिव जलदेवतासमूहैः जलान्तर्वर्तिदेवतागणैः अमुक्ताकारदर्शनोल्लसिताश्चर्यातिशयाभिः अमुक्तस्य निरस्तमलकस्य आकारस्य दर्शनेन समुल्लसिता—आविर्भूता आश्चर्या—अद्भुता अतिशयिता तादृशीभिः अत एव अभ्यन्तरसम्मूर्च्छनाभिरिव अभ्यन्तरा—भिन्नाः सम्मूर्च्छनाः—सम्मोहाः यासां ताभिः—ताभिरिव दृष्टिभिः नेत्रैः आहन्यमानः ताड्यमानः सन्, स्नानं मज्जनम्, अकरोत् कृतवान् [त]। च पुनः अपगताशेषाप्यसम्भ्रमः अपगतः—निरस्तः अशेषः—समग्रः असम्भ्रमः—सम्भ्रमाभावो यस्य तादृशः स्नानकलशकमलपरिमलाकुलाभिः स्नानकलशानां—स्नानसम्बन्धिनां कलशानां परिमलैः—सौरभैः आकुलाभिः—विलोलिताभिः पुनः सर्वाङ्गलालसेन सर्वाङ्गसंस्पर्शाभिलाषिणा सरसा निजक-सरोवरेण संयमनार्थं बन्धनार्थम् इन्द्रनीलशृङ्खलाभिरिव इन्द्रनीलमणिबन्धनिगडैरिव प्रसारिताभिः विस्तारिताभिः अलिमालाभिः भ्रमरश्रेणीभिः आकुलीक्रियमाणः व्याकुलीक्रियमाणः सन् करेणुराज इव गजाधिपतिरिव कमलिनीसम्पातानि कमलिनीपतनानि विलोलयन् प्रकम्पयन्, पुनः पतङ्ग इव पतङ्गः—पादः यस्य पतङ्गः भ्रमरः स इव सहस्रपत्रकमलामोदं सहस्रपत्रोपेतकमलपरिमलम् आजिघ्रन् घ्राणेन्द्रियसम्बन्धविषयीकुर्वन्, पुनः इन्दुरिव चन्द्र इव कुमुदमुकुलोदरसंयमितानि कुमुदानां—चन्द्रविकासिकमलानां यानि मुकुलानि—कुड्मलानि तेषाम्, उदरे—अभ्यन्तरे संयमितानि—नियमितानि अलिकदम्बकानि भ्रमरगणान् मोचयन् निष्कासयन्, पुनः प्रदोष इव निशारम्भकाल इव रथाङ्गमिथुनानि चक्रवाकयुगलानि विघटयन् वियोजयन्, पुनः राजहंस इव हंसविशेष इव उत्सङ्गपरम्पराप्रेर्यमाणमूर्तिः उत्सङ्गपरम्परया—क्रोडपरम्परया—महाजनाङ्गेभ्यः प्रेर्यमाणा—सञ्चार्यमाणा मूर्तिः—शरीरं यस्य तादृशः सन् उत्ततार स्नानसरोवरसोपानमाप्तवान् [थ]। शीतोद्गतपुलकजालकानुकारेण शीतेन—शीतस्पर्शेन उद्गतम्—उत्थितं यत् पुलकजालकं—रोमाञ्चसमूहः तदनुकारेण—तदनुकारिणा पुनः सर्वाङ्गसङ्गिना सर्वाङ्गव्यापिना पुनः अन्तःप्रविष्टदिनकरातपकणिकाकलापेनेव अन्तःप्रविष्टानाम्—अन्तर्गतानां दिनकरातपकणिकानां सूर्यकिरणकणानां कलापेन—समूहेन निपतता निपतता कनकराजीवरेणुकणनिकरेण कनकराजीवानां—सुवर्णकमलानां ये रेणवः—परागाः तदीयकणानां निकरेण—समूहेन विराजमानः शोभमानः पुनः नीलकुटिलं नीलं—कृष्णवर्णं कुटिलं—वक्रं च पुनः अन्तर्जलपाननिर्वापितस्य अन्तः शरीराभ्यन्तरे यत् जलपानं—जलग्रहणं तेन निर्वापितस्य—प्रशमितस्य सन्तापस्य सन्तापाग्निसम्बन्धिनम्, ऊर्ध्वं शरीरोपरि, उल्लसितं उत्थितम् धूमशिखाकलापमिव धूमसमूहसमुत्थितशिखासमूहमिव केशभारं केशपाशं वामकरकमलेन दक्षिणेतरपाणिपद्मेन विमलीकुर्वाणः निर्मलीकुर्वन् पुनः विलुलितकचान्तःपातिनीभिः विलुलितानां—विक्षिप्तानां, कचानां—केशानाम्, अन्तः—मध्यात्, पतनशीलाभिः,

प्रत्युरसमपलप्यमानमुक्ताकलापः कूल एव मुहूर्तमात्रं स्थित्वा तस्य माधवीमन्दिरस्योदरालंकारभूते नभःपातमूर्च्छानिःस्पन्दमन्दाकिनीस्रोतस्त्विषि मुक्ताशिलातले तत्क्षणोद्धृतैरमलमौक्तिकावदातजललवावलीलाञ्छितैस्तरणितुरगखुरपुटाग्रखण्डितैराकाशशकलैरिव सतारकैरतिश्रमस्वेदकणिकाङ्कितकुन्तलीस्तनमण्डलाभोगविडम्बिभिस्तल्पीकृतैः पुटकिनीपलाशैर्निरन्तरमाच्छादिते द्वितीय इव सरसि शिरोभागनिहितपिण्डीकृतोत्तरीयांशुकः शनकैर्न्यपीदत् [द]।

अथ पल्लवान्तरालपातिभिरुद्वेल्लितारविन्दिनीदलकलापैरुल्लासिताम्बुरुहपरागराशिभिरुत्सङ्गिततरङ्गशिखरशीकरासारैः सरलीकृतसारसक्रेङ्कारविरुतिभिः सौरभाहृतभ्रमरीनिकरझाङ्कारमनोहरैः सतापहारिभिः सरःसमीरैः सरभसपरिरभ्यमाणसर्वाङ्गः, प्रभूतकालपरिहृतदर्शनया प्रस्तुतपरिहासयेव कुतोऽप्यागत्य निद्रया मुद्रितनयनयुगलः, स्वप्ने रसातलात् तत्कालमेवोद्गतम्, अनेकपुष्पस्तवकसवाधविटपच्छन्नमच्छिन्न-

---

अमलोदबिन्दुसन्ततिभिः स्वच्छजलकणकलापैः, **अनवरतं** निरन्तर, **प्रत्युरसं** वक्षःस्थले, **अपलप्यमानमुक्ताकलापः** अपलप्यमान –अपह्नूयमान, मुक्ताकलाप –मुक्तामणिमाल्य यस्य तादृश, **कूल एव** तत्तट एव, **मुहूर्तमात्रं** क्षणमात्र, **स्थित्वा** विश्रम्य, **मुक्ताशिलातले** मुक्तामणिरूपशिलापट्टे, **शिरोभागनिहितपिण्डीकृतोत्तरीयांशुकः** शिरोभागे-मस्तकाधस्तात्, उपधानरूपेणेत्यर्थ, निहित–स्थापित, पिण्डीकृतम्–आकुञ्चितम्, उत्तरीयम् अंशुकम्–सूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्र येन तादृश सन्, **शनकैः** शनै, **न्यपीदत्** उपविष्टवान् इत्यग्रेणान्वेति, **तस्य** प्रकृतस्य, **माधवीमन्दिरस्य** माधवीलतामण्डपस्य, **उदरालङ्कारभूते** अभ्यन्तराभरणरूपे, पुन **नभःपातमूर्च्छानिःस्पन्दमन्दाकिनीस्रोतस्त्विषि** नभ पातेन–गगनमण्डलपतनेन, या मूर्च्छा–नष्टसज्ञता, तया नि स्पन्दस्य–निश्चेष्टस्य, मन्दाकिन्या –गङ्गाया, स्रोतस –प्रवाहस्येव, त्विट्–कान्तिर्यस्मिंस्तादृशे, पुन **पुटकिनीपलाशैः** कमलिनीपत्रै, **निरन्तर** समग्रम्, **आच्छादिते** आस्तीर्णे, कीदृशै ? **तत्क्षणोद्धृतैः** तत्क्षणोर्ध्वानीतै, पुन **अमलमौक्तिकावदातजललवावलीलाञ्छितैः** अमलमौक्तिकवत्–उज्ज्वलमुक्तामणिवत्, अवदातानां–निर्मलानां, जललवानां–जलबिन्दूनाम्, आवलीभि –श्रेणीभि, लाञ्छितै –चिह्नितै, मिश्रितैरित्यर्थ, पुन **तरणितुरगखुरपुटाग्रखण्डितैः** तरणितुरगाणां–सूर्यसम्बन्धिनामश्वानां, खुरपुटै –पुटितखुरै, खण्डितै –त्रोटितै, **सतारकैः** तारकासहितै, **आकाशशकलैरिव** आकाशखण्डैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **अतिश्रमस्वेदकणिकाङ्कितकुन्तलीस्तनमण्डलाभोगविडम्बिभिः** अतिश्रमस्वेदकणिकाभि –अत्यन्तश्रमजन्यघर्मोदकबिन्दुभि, अङ्कितानां लाञ्छितानां, कुन्तलीस्तनमण्डलानां–कुन्तलाख्यजनपदस्त्रीस्तनमण्डलानां, य आभोग –विस्तार, तद्विडम्बिभि –तदनुकारिभि, पुन **तल्पीकृतैः** स्वशय्यारूपतामापादितै · पुन कीदृशे ? **द्वितीये** प्रकृतसरोवरव्यतिरिक्ते, **सरसि** कासार इव [द]।

अथ अनन्तरं, **पल्लवान्तरालपातिभिः** पल्लवान्तरालात्–पल्लवमध्यात्, पतनशीलै, अवतरद्भिरित्यर्थ, पल्लवाभ्यन्तरवाहिभिरिति यावत्, पुन **उद्वेल्लितारविन्दिनीदलकलापैः** उद्वेल्लित –उद्धूत, अरविन्दिनीदलकलाप –कमलिनीपत्रराशिर्यैस्तादृशै, पुन **उल्लासिताम्बुरुहपरागराशिभिः** उल्लासित –उत्क्षिप्त, अम्बुरुहाणां–कमलानां, परागराशि –रज -पुञ्जो यैस्तादृशै, उल्लसितेति पाठे उल्लसित -उद्गत, पुन **उत्सङ्गिततरङ्गशिखरशीकरासारैः** उत्सङ्गिता -क्रोडीकृता, तरङ्गशिखरवर्तिन –तरङ्गोर्ध्वस्यन्दिन, शीकरासारा –जलकणधारापाता यैस्तादृशै, पुन **सरलीकृतसारसक्रेङ्कारविरुतिभिः** सरलीकृता –विस्तारिता, सारसानां- पक्षिविशेषाणां, क्रेङ्कारात्मिका, विरुतय –शब्दा यैस्तादृशै, **सौरभाहृतभ्रमरीझाङ्कारमनोहरैः** सौरभेण–परिमलेन, आहृतानाम्–आकृष्टानां, भ्रमरीणा, झाङ्कारै –कोलाहलै, मनोहरै –सुन्दरै, पुन **सन्तापहारिभिः** सन्तापशमकै, **सरःसमीरैः** प्रकृतसरोवरपवनै, **सरभसपरिरभ्यमाणसर्वाङ्गः** सरभस–सवेगं, परिरभ्यमाणानि–आलिङ्ग्यमानानि, सर्वाणि-समस्तानि, अङ्गानि–शरीरावयवा यस्य तादृश, पुन **प्रभूतकालपरिहृतदर्शनया** प्रभूतकालं–प्रचुरकालं, परिहृत–परित्यक्त, दर्शनं यस्यास्तादृश्या, **प्रस्तुतपरिहासयेव** प्रस्तुत –प्रवर्तित, परिहासो यया तादृश्येव, निद्रया, **कुतोऽपि** कस्माच्चित् स्थानात्, **आगत्य** उपस्थाय, **मुद्रितनयनयुगलः** मुद्रितं–पिहित,

संतानमधुकरसहस्रोपसेवितमुत्फुल्लपल्लवीनिकरपरिकरितया किञ्चिद्विकासमवलम्बिन्या परिम्लानसकलावयवयाऽपि प्रतिक्षणोन्मीलद्वधिकाधिकसौकुमार्यया मङ्गलश्रीमुद्वहन्त्याऽभिनवकल्पलतया समीहितार्थोपनीयमानोऽतिमात्रं पारिजातद्रुममद्राक्षीत् [घ] ।

दर्शनानुपदमेव च प्रबुद्धः प्रबुद्धविभवेन सख्या सह समागमप्राप्तिमचिरभाविनीं निरचैषीत् ।

विशेषावगतये च स्वप्नस्य कृतयत्नः सहसैवोपरन्त्वमतिभारम् 'उचितगुरुकार्यभारस्य भवतः किमिव प्रमादशक्तिः' इति सर्जयन्तमिव, 'धीरप्रकृते ! सरोदर्शनमात्रेणापि विस्मितोऽसि' इत्युपहसन्तमिव, 'पूर्णमेहि, दर्शयामि रम्यप्रदेशपरम्पराम्' इत्याह्वयन्तमिव, तत्क्षणतरुणपल्लवगाढकेलिभिरुत्कटमदिरकर्णैः कर्णपल्लवैरुल्लसितरोमाञ्चभीषणाकृतिभिरुन्नमितघोणैरापर्वतरुचिरगर्भगह्वरैर्धराधरनूपुरपतितिभिः ससंभ्रममाकर्ण्य-

---

कल्पतरुम्-नेत्रयुगं यस्य तादृशः स्वप्ने शयनावस्थायां पारिजातद्रुमं पारिजातवृक्षम् अद्राक्षीत् दृष्टवान् । कीदृशम् ? रसातलात् पातालमध्ये तत्क्षणमेव तत्क्षणमेव उद्गतं ऊर्ध्वमागतम्, पुनः अनेकपुष्पस्तबककर्कशाखाविटपव्याप्तम् अनेके-बहुभिः पुष्पस्तबकैः-पुष्पगुच्छैः शाखाः-स्कन्धाः ये विटपाः शाखाः तैः व्याप्तम्-व्याप्तम्, पुनः अविच्छिन्नसन्तानमधुकरसहस्रोपसेवितं अविच्छिन्न-अविश्रान्तः सन्तानः-परम्परा येषां तादृशानां मधुकराणां-भ्रमराणां सहस्रेण उपसेवितं-सेवितम् पुनः अभिनवकल्पलतया नवीनकल्पवल्ल्या समीहितार्थोपनीयमानं समीहितः ईप्सितः यः अर्थः, इत्यर्थः यद्वा अभिमतः आश्लेषः-आलिङ्गनं यस्य तादृशम्, कीदृश्या ? उत्फुल्लपल्लवीनिकरपरिकरितया उत्फुल्लैः-कुसुमितैः पल्लवीनिकरैः-नवपल्लवैः परिकरितया-व्याप्तया पुनः किञ्चिद्विकासमवलम्बिन्या किञ्चिद्विकसन्त्या पुनः परिम्लानसकलावयवयाऽपि परिम्लानाः-म्लानिमापन्नाः सकलाः-सर्वे अवयवाः यस्याः तादृश्याऽपि प्रतिक्षणं क्षणम्, उन्मीलद्वधिकाधिकसौकुमार्यां उन्मीलत्-उल्लासमानम्, अधिकमपि अधिकम्, अत्यधिकमित्यर्थः सौकुमार्यं-मार्दवं यस्याः तादृशीम्, मङ्गलश्रीं मङ्गलशोभाम्, उद्वहन्त्या धारयन्त्येति विशेषः तत्पक्षे तु मङ्गलश्रीं मङ्गलसम्पत्तिम्, पुनः कीदृशम् ? ईषत् प्रौढिं किञ्चित्प्रौढत्वम् आयातं प्राप्तम् [घ] ।

च पुनः दर्शनानुपदमेव कल्पतरुदर्शनानन्तरमेव प्रबुद्धः जागरितः सन् अचिरभाविनीं शीघ्रभाविनीं प्रबुद्धविभवेन उत्कर्षशालिना सख्या हरिवाहनेन सह, समागमप्राप्तिं सङ्गमलाभं निरचैषीत् निश्चितवान् ।

च पुनः स्वप्नस्य अनुपदोक्तस्वप्नस्य विशेषावगतये सविशेषज्ञानाय कृतयत्नः कृतप्रयासः सन् अतिमहतः अतिविपुलस्य अभ्रमूलस्य पर्वतस्य आसन्नपरवपदेशपरिसरे व्यवस्थितं पर्वतम्, अद्राक्षीत् दृष्टवान् । कीदृशम् ? सहसैव अकस्मादेव उपसरन्तं समीपमागच्छन्तम् पुनः अतिभारं अतिगुरुम् ; पुनः उचितगुरुकार्यभारस्य उचितः-योग्यः गुरुः-गुरुतरः कार्यभारो येन तादृशस्य भवतः तव इयं वर्तमाना प्रमादशक्तिः असावधानता किं किमर्थं इति एवं, तर्जयन्तमिव भर्त्सयन्तमिव, पुनः धीरप्रकृते ! धीरस्वभाव ! सरोदर्शनमात्रेणापि केवलसरोवरदर्शनमात्रेणापि विस्मितोऽसि आश्चर्यान्वितोऽसि' इति एवम्, उपहसन्तमिव उपहासमाचरन्तमिव पुनः पूर्णं शीघ्रम्, एहि आगच्छ रम्यप्रदेशपरम्परां मनोहरस्थानसन्ततिं दर्शयामि दृष्टिगोचरीकरवाणि' इति एवम्, आह्वयन्तमिव आकारयन्तमिव पुनः धराधरनूपुरपतितिभिः पर्वतपाददेशपतितैः ससंभ्रमं सत्वरम् आकर्ण्यमानं श्रूयमाणम् कीदृशैः ? तत्क्षणतरुणपल्लवगाढकेलिभिः तत्क्षणं-तत्कालं यथा स्यात्तथा निवारिता पल्लवगाढकेलिः-पल्लवभञ्जनक्रीडा यैस्तादृशैः पुनः उत्कटमदिरकर्णैः उत्कटमदैः कर्णपल्लवैः कर्णाभरणपल्लवैः उल्लसितरोमाञ्चभीषणाकृतिभिः उल्लसितैः उद्गतैः रोमाञ्चैः-भीषणा-भयानिका आकृतिः-शरीरं येषां तादृशैः पुनः उन्नमितघोणैः उत् ऊर्ध्वं नमिता घोणा-नासिका यैस्तादृशैः पुनः आपर्वतरुचिरगर्भगह्वरैः आपर्वतरुचिरगर्भं-अत्यन्तपर्वतान्तर्गतो यः गर्भः-अभ्यन्तरे यस्य तादृशे गह्वराः-कन्दराः येषां तादृशैः, पुनः कीदृशम् ? समन्ततः सर्वतः विजृम्भितभीमप्रतिशब्दया विजृम्भितः-अतिप्रवृद्धः भीमः-भयानकः

मानं समन्ततो विजृम्भितभीमप्रतिशब्दतया प्रत्युद्गम्यमानमिवारण्यचतुरङ्गहेषासहस्रैरतिविस्तारितया कम्पयन्तमिव प्लावयन्तमिव तर्जयन्तमिव कान्तारमतिमहतोऽश्ववृन्दस्य श्रवणपरुषहेषाध्वनिमश्रौषीत् [न] ।

'हन्त, कस्मादयमदृश्यमानमर्त्यसचारे निरन्तरगिरिग्रावदुर्गमाध्वनि मृगाधिपप्रमुखप्रेङ्खत्सत्त्वभीषणे महारण्येऽस्मिन्नकाण्ड एव दिङ्मण्डलाट्टहासानुकारी समुल्लसितो हेषारवः ?, किं तावदत्राभ्यर्णवर्ति किमपि नगरमास्ते ? किं वा कस्यचिद् दिग्विजयागतस्य नृपतेरावासितं सैन्यम् ? उत म्लेच्छराजपुत्रः कोऽपि मृगयाप्रसङ्गेनायातः ? आहोस्विदम्बरात् स्वयमेवावतीर्णः स्नातुं सप्तसप्तिः ?, अथ गन्धर्वसुरविद्याधराणामन्यतमः कतमोऽपि कमनीयोद्देशदर्शनकुतूहली विहरति ?' इति मुहूर्तमिव ध्यात्वा समुपजातजिज्ञासस्तस्माल्लतागृहाद् विनिःसृत्य सत्वरमध्यासिततटविटङ्कः समन्ततो विलोकयामास [प] । विप्रकृष्टतया तस्य प्रदेशस्य, प्रांशुतया सरोरोधसः, सान्द्रतया च द्रुमावलीनां यदा प्रयत्नप्रहितचक्षुरपि न किञ्चिदद्राक्षीत् तदाऽचिन्तयत्—'किमिदानीं सरःपर्यन्तेषु निःशेषतो विचरामि ?, अथवा किमनेन प्रस्तुतकार्यान्तरायकारिणा निरर्थकाध्यवसायेन, सततमचलप्रकृतिना हि पुरुषेण भवितव्यम् । सम्प्रति च विरतसतापमुपशान्तशोष-

टिप्पनकम्—विटङ्कः–उच्चैः स्थानम् [प] ।

प्रतिशब्द –प्रतिध्वनिर्यस्य तत्तया, **अरण्यचतुरङ्गहेषासहस्रैः** अरण्यसम्बन्धि यच्चतुरङ्ग–गजाश्वरथपादगामी सेनाविशेष तत्सम्बन्धिहेषात्मकध्वनिसहस्रै , **प्रत्युद्गम्यमानमिव** प्रत्युत्थाप्यमानमिव, पुन **अतिविस्तारितया** अत्यन्तविस्तारेण, **कान्तारम्** अरण्यं, **कम्पयन्तमिव** विलोलयन्तमिव, पुन **प्लावयन्तमिव** उद्वेलयन्तमिव, पुन, **तर्जयन्तमिव** भीषयन्तमिव [न] । **हन्त** इति खेदे, **अदृश्यमानमर्त्यसञ्चारे** अदृश्यमान –अलक्ष्यमाण , मर्त्यानां–मानवानां, सञ्चार –प्रचारो यस्मिंस्तादृशे, **निरन्तरगिरिग्रावदुर्गमाध्वनि** निरन्तरै –अविच्छिन्नै , गिरिग्रावभि –पर्वतशिलाभि , दुर्गम –दु खेन गन्तु शक्य , अध्वा–मार्गो यस्मिंस्तादृशे, **मृगाधिपप्रमुखप्रेङ्खत्सत्त्वभीषणे** मृगाधिपप्रमुखै –सिंहप्रभृतिभि , प्रेङ्खद्भि –प्रचरद्भि , सत्त्वै –प्राणिभि , भीषणे–भयानके, **अस्मिन्** प्रत्यक्षे, **महारण्ये** महावने, **अकाण्ड एव** अनवसर एव, **दिङ्मण्डलाट्टहासानुकारी** दिङ्मण्डलसम्बन्धिबृहद्धासानुकारी, **अयं** श्रूयमाण **हेषारवः** अश्वध्वनि , कस्मात् **समुल्लसितः** समुद्भूत । **तावदिति** वाक्यालङ्कारे, **अत्र** अस्मिन् अरण्ये, **अभ्यर्णवर्ति** निकटवर्ति, **किमपि** अपरिचित नगरम्, **आस्ते** वर्तते, किम् ?, **किं वा** आहोस्वित्, **दिग्विजयागतस्य** दिग्विजयात्–दिशा विजय कृत्वा, आगतस्य–परावृत्तस्य, यद्वा दिग्विजयार्थमागतस्य कस्यचित्, **नृपतेः** राज्ञ , **आवासितं** स्थापितं, **सैन्यं** सेना, **उत** किंवा ?, **मृगयाप्रसङ्गेन** आखेटकप्रसङ्गेन, **आयात** आगत , कोऽपि, **म्लेच्छराजपुत्रः** निषादाधिपकुमार , **आहोस्वित्** अथवा, **स्नातुं** स्नानार्थम्, **अम्बरात्** आकाशात्, **स्वयं** आत्मना, **अवतीर्णः** अधस्तादागत , **सप्तसप्तिः** सूर्य , **अथ** अथवा, **गन्धर्वसुरविद्याधराणामन्यतमः** गन्धर्व –गायकदेवजातिविशेष , सुर –देव , विद्याधर –गगनगमनादिविद्याकलितो जनविशेष , तदन्यान्य , **कतमोऽपि** तदवान्तरजातीयः, कोऽपि, **कमनीयोद्देशदर्शनकुतूहली** रमणीयप्रदेशावलोकनाभिलाषी सन्, **विहरति** भ्रमति, **इति** इत्थ, **मुहूर्तमिव** क्षणमिव, **ध्यात्वा** विचिन्त्य, **समुपजातजिज्ञासः** समुत्पन्नहेषारवनिर्णयेच्छ , तदन्वेषणेच्छुरिति यावत्, **तस्मात्** प्रकृतात्, **लतागृहात्** माधवीलतामन्दिरात्, **विनिःसृत्य** निर्गत्य, **सत्वर** शीघ्रम्, **अध्यासिततटविटङ्कः** अध्यासित –अधिष्ठित , तटविटङ्क –तटस्योच्चस्थान येन तादृश , **समन्ततः** सर्वत , **विलोकयामास** ददर्श [प] । **तस्य** हेषारवोद्गमास्पदस्य, **प्रदेशस्य** स्थानस्य, **विप्रकृष्टतया** दूरतया, पुन **सरोरोधसः** निरुक्तसरोवरतटस्य, **प्रांशुतया** औन्नत्येन, **च** पुन , **द्रुमावलीनां** वृक्षपङ्क्तीनां, **सान्द्रतया** निरन्तरतया, **यदा** यस्मिन् काले, **प्रयत्नप्रहितचक्षुरपि** प्रयत्नेन–प्रयासेन, प्रहिते–व्यापारिते, चक्षुषी-नेत्रे येन तादृशोऽपि, **किञ्चित्** किमपि, न **अद्राक्षीत्** दृष्टवान्, **तदा** तस्मिन् काले, **अचिन्तयत्** आलोचयत्, किमित्याह–**इदानीं** अधुना, **सरःपर्यन्तेषु** सरोवरप्रान्तेषु, **निःशेषतः** समग्रेषु, **विचरामि** भ्रमामि, किम् ?, अथवा **प्रस्तुतकार्यान्तरायकारिणा** उपक्रान्तकार्यविघ्नकारिणा, **अनेन** चिन्तितेन, **निरर्थकाध्यवसायेन** व्यर्थप्रयत्नेन, **किम्** ? न किमपि फलमित्यर्थ , **हि** यत , **पुरुषेण** लोकेन, **सततं** निरन्तरम्, **अचलप्रकृतिना** स्थिरस्वभावेन, **भवितव्यं** भवितुमु-

दुर्गमभवनमुल्लसितसलिलप्रवाहमन्यत्क्षम पतते वपु, तरुणतृणप्रतानसुकुमारसमतलाश्च मार्गभूमयः, प्रावृषेण्यजलदश्यामलानि च पुरस्ताद् विभाव्यन्ते पादपवनानि, प्रसभविमुक्तो मन्दपवनश्चानन्दयसी चागतना चामर, सरःपरपारसञ्चरणमुत्सुकयति च मानसम्, न चाद्यापि शिथिलयति मन्यमार्गमम्बर श्रिया चामरवर्मा, अनाकलय्य नातिगाढमुद्वेजयन्ति घर्मोष्मणः [फ] । तद् गच्छामि तावत् किंचिन्मध्यानम्, पश्चात् छायासुषुप्ति चामर कस्मिंश्चित् प्रच्छायपादप सरसि वा शैलप्रस्रवणे वा गिरिनदीस्रोतसि वा तापसाश्रमपदे वा विश्रम्य विश्रब्धनिर्वर्तितस्नानाशनविधिर्विंशृङ्खलविश्रमन्थरित परिपाकमधुरविविधरसैर्नातिस्निग्धतरुफलैराप्यायितवपुर्दिवसमशेषस्य लाघवमतः प्रत्यास्य स्थास्यामि वा' [ब] ।

इति कृतगमननिश्चय प्रविश्य भूयो ऽप्यावसथमनि निबिडीकृतपरिधानो दृढायतकृपाणविरलकञ्चु-

---

टिप्पनकम्—विश्रब्धनिर्वर्तितस्नानाशनविधिः परिपाकमधुरैर्विविधरसैर्नातिस्निग्धैस्तरुफलैराप्यायितवपुः कृत्व पर्याप्तमाधुर्येणु क्वचिन्नत पारसप्रभुः विविधमधुरास्वादरसैर्निर्भिक क्वचिच्च नातिमधुररसास्वादरसयुक्ते [ब] ।

वि न्त । साम्प्रति [illegible] वपुः [illegible] अत्यक्षमं मार्गगमनक्षमं पतत [illegible] शरीरम् । [illegible] उल्लसित [illegible] पुनः उत्तानानामार्ये [illegible] शैत्यं [illegible] पुनः उल्लसितभ्रमम् [illegible] पुनः उल्लसितसलिलप्रवाहम् [illegible] तरुणतृणप्रतानसुकुमारसमतलाः [illegible] मार्गभूमयः [illegible] पुनः पुरस्तात् अग्रे प्रावृषेण्यजलदश्यामलानि [illegible] पादपवनानि [illegible] विभाव्यन्ते [illegible] । च पुनः अयत्नतः [illegible] प्रसभविमुक्तः [illegible] पुनः मन्दपवनः [illegible] च पुनः आनन्दयति [illegible] । च पुनः मानसं [illegible] सरःपरपारसञ्चरणमुत्सुकयति [illegible] । च पुनः चामरवर्मा [illegible] अद्यापि [illegible] अम्बर श्रिया [illegible] मध्यमार्गं [illegible] न शिथिलयति [illegible] । च पुनः अनाकलय्य [illegible] अति गाढं [illegible] उद्वेजयन्ति [illegible] [फ] । तद् [illegible] तावदिति [illegible] किंचिदपि [illegible] गच्छामि [illegible] । पश्चात् [illegible] चामर [illegible] प्रच्छायशीतले [illegible] उपसुप्ति [illegible] प्रच्छायपादपे [illegible] सरसि [illegible] गिरिनदीस्रोतसि [illegible] वा [illegible] तापसाश्रमपदे [illegible] विश्रम्य [illegible] विश्रब्धनिर्वर्तितस्नानाशनविधिः [illegible] विरलकञ्चु [illegible] परिपाकमधुरैः [illegible]

कलापः प्रावृतोत्तरीयांशुकः कठोरपङ्केरुहानुकारिणा करेण किरणावलीजटालधारं मण्डलाग्रमादाय विकटपदपातकम्पितभूगोलया गत्या विडम्बयन्निव स्थूलोच्चयेन प्रस्थितं गजकलभम् [भ], अनवरतकर्णतालास्फालितकपोलभित्तिभिः सरभसमाहन्यमानप्रस्थानमङ्गलतूर्य इव वनकरिभिः, अनिलचलितशाखाग्रगलितसितकलिकैः शिरसि विक्षिप्यमाणाक्षतकण इव वनस्पतिभिः, अङ्गसङ्गसंवेल्लितलताखण्डोड्डीनैरावद्धमण्डलं ध्वनद्भिरारभ्यमाणब्रह्मघोष इव मधुकरैः, मानुपदर्शननिसर्गकातरैस्त्वरितपदमग्रतः पलायमानैरुपदिश्यमानमार्ग इव मल्लिकाक्षैः, तत्क्षणनिपीतार्णोभिरुत्तीर्णैः सरोवराद् विरलतृणस्तम्बकवलनार्थमनुवेलमवनमितमूर्धभिः पदे पदे सप्रदक्षिणं प्रणम्यमान इव प्राङ्मुखप्रस्थितैर्वनहरिणैः [म], प्रतिक्षणं च स्फुरता दक्षिणेन चक्षुषा भुजशिखरेण च द्विगुणीक्रियमाणगमनोत्साहः कणदशङ्कजलरङ्कुसङ्कुलेन केतकीकुसुमरेणुपटलपांशुलेन जल-

---

टिप्पनकम्—**स्थूलोच्चयेन** मध्यमगत्या [भ]। मल्लिकाक्षाः—हंसाः। अर्णः—जलम् [म]।

विरलकेशकलापः दृढं यथा स्यात् तथा, अवनद्धः—नियन्त्रितः, स्नानेन विरलः—विकीर्णः, केशकलापः—केशपुञ्जो येन तादृशः, पुनः **प्रावृतोत्तरीयांशुकः** प्रावृतम्—आच्छादितम्, उत्तरीयम्, अंशुकं—सूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्रं येन तादृशः, **कठोरपङ्केरुहानुकारिणा** कठोरं—कठिनं, यत् पङ्केरुहं—कमलं, तस्य, अनुकारिणा—सदृशेन, **करेण** हस्तेन, **किरणावलीजटालधारं** किरणावल्या—रश्मिजालेन, जटाला—व्याप्ता, धारा—अग्रभागो यस्य तादृशं, **मण्डलाग्रं** खड्गम्, **आदाय** गृहीत्वा, **विकटपदपातकम्पितभूगोलया** विकटेन—भीषणेन, पदपातेन—पादविक्षेपेण, कम्पितः—दोलितः, भूगोलः—भूमण्डलं यस्या तादृश्या गत्या, **स्थूलोच्चयेन** गजमध्यमगत्या गण्डशैलेन वा, **प्रस्थितं** प्रयातं, **गजकलभं** हस्तिशावकं, **विडम्बयन्निव** अनुकुर्वन्निव [भ], पुनः **अनवरतकर्णतालास्फालितकपोलभित्तिभिः** अनवरतं—निरन्तरं, कर्णतालैः—तालपत्राकृतिकर्णैः, आस्फालिताः—आहताः, कपोलभित्तयः—गण्डस्थलरूपा भित्तयो यैस्तादृशैः, **वनकरिभिः** वनहस्तिभिः, **सरभसं** सवेगं यथा स्यात् तथा, **आहन्यमानप्रस्थानमङ्गलतूर्य इव** आहन्यमानं—ताड्यमानं, प्रस्थानमङ्गलतूर्यं—प्रयाणकालिकमङ्गलजनकवाद्यविशेषो यस्य तादृश इव, पुनः **अनिलचलितशाखाग्रगलितसितकलिकैः** अनिलचलितायाः—पवनकम्पितायाः, शाखायाः, अग्रात्—शिखायाः, गलिताः—पतिताः, सितकलिकाः—श्वेतकुड्मलानि येषां तादृशैः, **वनस्पतिभिः** वृक्षैः, **शिरसि** मस्तके, **विक्षिप्यमाणाक्षतकण इव** विक्षिप्यमाणाः—विकीर्यमाणाः, अक्षतकणाः—आर्द्रतण्डुलकणा यस्य तादृश इव, पुनः **अङ्गसङ्गसंवेल्लितलताखण्डोड्डीनैः** अङ्गसङ्गेन—शरीरावयवाश्लेषेण, संवेल्लितानां—कम्पितानां, लतानां, खण्डात्—वनात्, उड्डीनैः—उत्पतितैः, पुनः **आवद्धमण्डलं** मण्डलीभवनपूर्वकं, वद्धपङ्क्तिकमिति यावत्, यथा स्यात् तथा, **ध्वनद्भिः** गुञ्जद्भिः, **मधुकरैः** भ्रमरैः, **आरभ्यमाणब्रह्मघोष इव** आरभ्यमाणः—प्रवर्त्यमानः, ब्रह्मघोषः—ब्राह्मणकर्तृकाशीर्वाक्योच्चारणं यस्मै तादृश इव, पुनः **मानुपदर्शननिसर्गकातरैः** मानुपदर्शनात्—मनुष्यावलोकनात्, निसर्गतः—स्वभावतः, कातरैः—भीरुभिः, पुनः **त्वरितपदं** त्वरितं—क्षिप्रं, पदं—चरणं यस्मिंस्तादृशं यथा स्यात् तथा, **अग्रतः** पुरतः, **पलायमानैः** धावमानैः, **मल्लिकाक्षैः** मल्लिकावच्छुक्लम्, अक्षि—नेत्रं येषां तादृशैः, हंसविशेषैः, **उपदिश्यमानमार्ग इव** उपदिश्यमानः—विज्ञाप्यमानो मार्गो यस्य तादृश इव, पुनः **तत्क्षणनिपीतार्णोभिः** तत्क्षणं—तत्कालं, निपीतं—नितरां पानकर्मीकृतम्, अर्णः—जलं यैस्तादृशैः, पुनः **सरोवरात्** सरसां श्रेष्ठात्, अदृष्टपाराख्यात्, **उत्तीर्णैः** ऊर्ध्वमागतैः, पुनः **विरलतृणस्तम्बकवलनार्थं** विरलानाम्—असान्द्राणां, तृणस्तम्बानां—तृणकाण्डानां, कवलनार्थं—चर्वणार्थम्, **अवनमितमूर्धभिः** नम्रीकृतमस्तकैः, **प्राङ्मुखप्रस्थितैः** पूर्वमुखप्रयातैः, **वनहरिणैः** वन्यमृगैः, **पदे पदे** स्थाने स्थाने, **सप्रदक्षिणं** प्रदक्षिणक्रमेण, **प्रणम्यमान इव** अभिवाद्यमान इवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा [म]।

च पुनः, **प्रतिक्षणं** क्षणे क्षणे, **स्फुरता** सञ्चलता, दक्षिणेन **चक्षुषा** नेत्रेण, च पुनः **भुजशिखरेण** भुजोर्ध्वभागेन, **द्विगुणीक्रियमाणगमनोत्साहः** द्विगुणीक्रियमाणः—द्वैगुण्यमापाद्यमानः, गमनोत्साहः—प्रयाणोत्साहो यस्य तादृशः, **पूर्ववत्** प्रागिव, **कौवेरीं** कुवेरस्वामिकाम्, उत्तरामित्यर्थः, दिशम्, **उद्दिश्य** लक्ष्यीकृत्य, **प्रतस्थे** प्रययौ इत्यग्रेणान्वेति, केन पथा? **प्राचा** पूर्वेण, **सरस्तीरेण** प्रकृतसरोवरतटेन, कीदृशेन? **कणदशङ्कजलरङ्कुशङ्कुलेन** कणदशङ्कैः—अन्नकणदातृशङ्किभिः, जलरङ्कुभिः—जलीयमृगविशेषैः, सङ्कुलेन—व्याप्तेन, **केतकीकुसुमरेणुपटलपांशुलेन** केतकीकुसुमानां—केतकीपुष्पाणां,

पतत्स्फुरत्फलकच्छलकृतविभ्रमचारुणा चक्रवाकयुगलितार्धजग्धकोमलमृणालजटालेन मधुकरनिकुरम्बपुञ्ज्यमानमधु कुक्कुटकमितेन दूरपातपतितबलाकोच्छलत्प्रसच्छटापिच्छिलेन कल्लोलास्फालनस्फुटितशुक्तिमुक्तमौक्तिकप्रकरतार कितरपदा निपातधनुःकोटिकृष्यमाणकम्बुसम्पुटितोद्देशेन दृश्यमानार्धपर्यवसितकशेरुग्रन्थिकथितकोलपृथुप्रस्थानेन [य], उन्मत्तमृगनाभिपरिमलमिलितसकलानुमितगन्धमृगविश्रान्तिना कदलीलतामन्दिरोदरनिषण्णरतिखिन्नकिन्नर मिथुनेन विविधपत्ररथपदमुद्राङ्कितसिकतिलमूलेन चलितपवनान्दोलितवनराजिविवरस्फुरद्विरलरविरोचिषा प्राचा सरस्तीरेण पूर्वपथम् कौबेरीं दिशमुद्दिश्य प्रतस्थे [र]।

क्रमात् शृण्वन् पुरःसरपथपातरचनाचकितानां तटशिलातलस्पृशां जलमानुषपक्षिणामुत्कण्ठाम्लानाङ्कुशानि, वीक्षमाणः समीरणोल्लसितकल्लोलशिखरशीकरानुसरणव्याकुलानि पातकुलानि, विलोकयन् कलुक-

टिप्पनकम्—कमलाकरे—कमलाकरम्। कुक्कुट—पक्षिविशेषः। पिच्छिलेन विजिलिलेन। कशेरु—कन्दविशेषः कोल-घूकाः [य]।

रेणुस्फुरे—परागपुञ्जे पाङ्कुलेन—निर्मलेन जलपतत्स्फुरत्फलकच्छलकृतविभ्रमचारुणा जले पतता—मज्जता पक्ष्मला-परिम्लाना तरलत्मना—चञ्चलत्मना, स्फुरद्भिः दलैः—मन्दिमिः चारुणा—मनोहरेण चक्रवाकयुगलितार्धजग्ध कोमलमृणालजटालेन चक्रवाकमा—कोशास्वपक्षिविशेषाणां यमलाः—युग्मानि गलितैः—पतितैः अर्धजग्धैः—अर्धभक्षितैः कमलकैः—बीरणास्तृणकैः जटालेन व्याप्तेन पुनः मधुकरनिकुरम्बपुञ्ज्यमानमधुकुक्कुटकमितेन मधुकरनिकुरम्बेषु—षट्पदसमूहेषु, पुञ्ज्यमानं—पवीकियमाणं मधु—मकरन्दं कुक्कुटानां—चरणायुधानां कमितं—कूजितं यस्मिंस्तादृशेन यद्वा तत्र पुञ्ज्यमानैः मधुभिः—मनोहरैः कुक्कुटैः कमितेन—व्याप्तेन पुनः दूरपातपतितबलाकोच्छलत्प्रसच्छटापिच्छिलेन दूरपातात्—दूरस्खलनात् पतितेभ्यः—निपतितेभ्यः बलाकेभ्यः—बकपक्षिभ्यः उच्छलन्तीभिः—प्रसरन्तीभिः रसच्छटाभिः—रसधाराभिः पिच्छिलेन—आर्द्रेण पुनः कल्लोलास्फालनस्फुटितशुक्तिमुक्तमौक्तिकप्रकरतारकितरपदा गर्भो—महाजलौघे आस्फालनेन—आघातेन स्फुटितायाः—विकसितायाः शुक्तिकाया एव मुक्तैः मुक्तैः—निर्गतैः मौक्तिकप्रकरैः—मुक्तासमूहैः तारकिता—तारकितारका एतत्—विस्तृत यस्मिंस्तादृशेन पुनः निपातधनुःकोटिकृष्यमाणकम्बुसम्पुटितोद्देशेन निपातस्य—चापाकर्षणस्य या धनुःकोटिः—धनुरग्रं तत्र कम्बोः—शङ्खस्य सम्पुटिते—सम्पुटितैः सम्पुटितः—आवरणीकृतः उद्देशः—प्रदेशो यस्य तादृशेन पुनः दृश्यमानार्धपर्यवसितकशेरुग्रन्थिकथितकोलपृथुप्रस्थानेन दृश्यमानाभिः अर्धनिर्गताभिः कशेरुग्रन्थिभिः कथितं—सूचितं कोलपृथुप्रस्थं—वराहयूथप्रस्थानं प्रस्थानं यस्मिंस्तादृशेन [य] पुनः उन्मत्तमृगनाभिपरिमलमिलितसकलानुमितगन्धमृगविश्रान्तिना उन्मत्तः मृगनाभिपरिमलः—कस्तूरिकाविमर्दोद्भूतगन्धो यस्मिंस्तादृशेन विकसितेन पाषाणपृष्ठेन अनुमिता—अनुमानगम्येव कृता गन्धमृगाणां—मृगविशेषाणां विश्रान्तिः—श्रमापनयनं यस्मिंस्तादृशेन पुनः कदलीलतामन्दिरोदरनिषण्णरतिखिन्नकिन्नरमिथुनेन कदलीलतामन्दिरोदरे कदलीलतासमूहाभ्यन्तरे निषण्णं—स्थितं विश्रान्तमिति यावत्, रतिखिन्नं—रतिश्रान्तं किन्नरमिथुनं—देवविशेषयुगलं यस्मिंस्तादृशेन पुनः विविधपत्ररथपदमुद्राङ्कितसिकतिलमूलेन विविधानां नानाविधानां पत्ररथानां—पक्षिणां पदमुद्राभिः पदचिह्नैः अङ्कितं चिह्नितं सिकतिलं—बालुकामयं मूलं—भूमिर्यस्मिंस्तादृशेन पुनः चलितपवनान्दोलितवनराजिविवरस्फुरद्विरलरविरोचिषा चलितेन पवनेन—वायुना आन्दोलितायाः—प्रकम्पितायाः वनराजेः वनसमूहस्य विवरात्—छिद्रात् स्फुरत्—प्रसरत् रविरोचिः—सूर्यप्रकाशो यस्मिंस्तादृशेन [र]।

स पुनः क्रमात् शनैः उत्तरं उदीच्यं तीरं तटम्, अधिगतः प्राप्तः सन् पुरःसरत् अग्रे आरामे क्रीडन् चलनम्, समुद्यातीत् स्वजनिस्वनेनाश्चेति, किं कुर्वन्? पुरःसरपथपातरचनाचकितानां पुरः—अग्रे चरणपतनस्य—पादविक्षेपस्य रचन—सम्पत्त चकितानां—सम्भ्रान्तानां तटशिलातलस्पृशां तीरस्थशिलोपरिवर्तिना जलमानुषपक्षिणां जलमनुष्याणां , उत्कण्ठाम्लानाङ्कुशानि शब्दविशेषान् शृण्वन् आकर्णयन्; पुनः समीरणोल्लसितकल्लोल

जिघृक्षयाऽन्तरिक्षादवाक्चञ्चुकृतजलप्रपातानि वञ्जुलजातानि, बहुमन्यमानः परस्परवितीर्णतामरसकेसरकवलानि क्रौञ्चयुगलानि, श्लाघयन् विलासताण्डवमण्डितलतामण्डपतलानि प्रचलाकिमण्डलानि [ल], सञ्चरद्विद्याधरीचरणालक्तकरक्तमुक्ताशिलातलमासन्नाश्रमनिवासिनीभिस्तापसकुमारिकाभिरुपचितालवालवलयितमूलैस्तरुभिराहितानुत्तरशोभमुत्तरं तीरमधिरूढः, [व], पुरस्तान्नेदिष्ठम्, अधिष्ठानमिव साक्षाद्वसन्तस्य, विस्मयावहमतिवहलतया, श्यामलतया च शरन्निशाकरभयाद् बहुलपक्षक्षपान्धकारमिव पिण्डीभूतम्, अम्बुगर्भभारेण तरुणाभ्रमण्डलमिव नभस्तलाद् भ्रष्टम्, एलालवङ्गनागपुन्नागसंकटम्, उत्कटोत्कलितकक्कोलकफलामोदम्, उद्गाढफलितमातुलिङ्गनारङ्गनालिकेरीजम्बीरसुभगम, आभोगभुग्नपनसम्, आपीनफलापीडपीडितदाडिमीखण्डम्, उद्दण्डराजकदलीमन्दिरप्रभाकन्दलितान्धकारम्, आकारितमधुकरीविसरविसारि-

---

टिप्पनकम्—प्रचलाकी-मयूर [ल]।

शिखरशीकरानुसरणव्याकुलानि समीरणेन-वायुना, उल्लसितानाम्-उत्थितानां, कल्लोलानां-बृहत्तरङ्गाणां, शिखरे-उपरि, ये शीकरा -जलकणा , तदनुसरणव्याकुलानि-तदनुगमनव्यग्राणि, **चातककुलानि** चातकगणान्, **वीक्षमाणः** पश्यन्, पुन **शकुलजिघृक्षया** शकुलानां-मत्स्यविशेषाणा, जिघृक्षया-ग्रहणेच्छया, **अन्तरिक्षात्** आकाशात्, **अवाक्चञ्चुकृतजलप्रपातानि** अवाची-अवनता, चञ्चु -तुण्ड येषा ते अवाक्चञ्चव -वका , तै कृत जले प्रपात -निपतन येषु तादृशानि, **वञ्जुलजातानि** वेतसराशीन्, **विलोकयन्** पश्यन्, पुन **परस्परवितीर्णतामरसकेसरकवलानि** परस्परस्मै-अन्योन्यस्मै, वितीर्ण -दत्त , तामरसकेसराणां-कमलकिञ्जल्कानां, कवल -ग्रासो यैस्तादृशानि, **क्रौञ्चयुगलानि** क्रौञ्चानां-कराङ्कुलनाम्ना लोकप्रसिद्धपक्षिविशेषाणां, युगलानि-मिथुनानि, **बहुमन्यमानः** उत्कृष्ट मन्यमान., पुन **विलासताण्डवमण्डितलतामण्डपतलानि** विलासेन-लीलया, यत् ताण्डव-नृत्य, तेन मण्डिता -अलङ्कृता , लतामण्डपतला -लतागृहभूमय यैस्तादृशानि, **प्रचलाकिमण्डलानि** प्रचलाकिनां-प्रचलायते य स प्रचलाक -शिखा, तद्वता मयूराणां, मण्डलानि-गणान्, **श्लाघयन्** प्रशंसन् [ल], तीरं कीदृशम् ? **सञ्चरद्विद्याधरीचरणालक्तकरक्तमुक्ताशिलातलं** सञ्चरन्तीनां-विहरन्तीनां, विद्याधरीणां-विद्याधरस्त्रीणां, चरणालक्तकै -पादलाक्षाद्रवै , रक्त, मुक्ताशिलातलं मुक्तामणिरूपपाषाणो यस्मिंस्तादृशं, पुन **आसन्नाश्रमनिवासिनीभिः** सन्निहिताश्रमनिवासिनीभि , **तापसकुमारिकाभिः** मुनिकन्यकाभि , **उपचितालवालवलयितमूलैः** उपचितै -वर्धितै , आलवालै -मूलस्थजलाधारै , वलयित-वेष्टित मूलं येषा तादृशै , **तरुभिः** वृक्षै , **आहितानुत्तरशोभम्**; आहिता-उत्पादिता, अनुत्तरा-अत्युत्कृष्टा शोभा यस्य तादृशम् [व], कीदृशमारामम् ? **नेदिष्ठं** अत्यन्तनिकटम्, पुन **वसन्तस्य** ऋतुराजस्य, **साक्षात्** प्रत्यक्षम्, **अधिष्ठानमिव** आधारमिव, पुन **अतिवहलतया** अतिविस्तारितया, **विस्मयावहं** आश्चर्यजनकम्, **च** पुन , **श्यामलतया** कृष्णवर्णतया, **शरन्निशाकरभयात्** शरच्चन्द्रकर्तृकापहरणभयात्, **पिण्डीभूतं** पुञ्जीभूत, **बहुलपक्षक्षपान्धकारमिव** कृष्णपक्षनिशान्धकारमिव, पुन **अम्बुगर्भभारेण** जलपूर्णोदरगौरवेण, **नभस्तलात्** गगनतलाद्, **भ्रष्टं** अध पतितं, **तरुणाभ्रमण्डलमिव** परिणतमेघमण्डलमिव, पुन **एलालवङ्गनागपुन्नागसंकटं** एलादिलतासकीर्णम्, पुन **उत्कटोत्कलितकक्कोलकफलामोदं** उत्कट -अतिमात्र , उत्कलितानां-कोरकितानां, कक्कोलकफलानां कक्कोलकाख्यवृक्षविशेषफलानाम्, आमोद -सौगन्ध्यं, यस्मिंस्तादृशम्, पुन **उद्गाढफलितमातुलिङ्गनारङ्गनालिकेरीजम्बीरसुभगं** उद्गाढफलितै -अत्यन्तफलितै , मातुलिङ्गादिजम्बीरान्तवृक्षै , सुभग-मनोहरम्, पुन **आभोगभुग्नपनसं** आभोगेन-विस्तारेण, भुग्ना -अवनता , पनसा -'कटहल'शब्देन लोकप्रसिद्धवृक्षविशेषा यस्मिंस्तादृशम्, पुन **आपीनफलापीडपीडितदाडिमीखण्डं** आपीनानां-अतिस्थूलानां फलानाम्, आपीडै -शिरोमाल्यै , पीडित -अवनमित , दाडिमीखण्ड -दाडिमीवन यस्मिंस्तादृशम्, पुन **उद्दण्डराजकदलीमन्दिरप्रभाकन्दलितान्धकारं** उद्दण्डानाम्-उन्नतानां, राजकदलीनां-कदलीविशेषाणां, यानि मन्दिराणि-गृहा , तत्प्रभाभि -तत्कान्तिभि , कन्दलिता -अङ्कुरिता , बद्धमूला इत्यर्थ , अन्धकारा यस्मिंस्तादृशम्, पुन पुन **आकारितमधुकरीविसरविसारिपाटलामोदं** आकारित -आहूत , आकृष्ट इति यावत्, मधुकरीविसर -भ्रमरीगणो येन तादृश , विसारी-विस्तृत , पाटलाया -कृष्णकृन्ताया ,

पाटलामोदम्, अपनिद्रनीपशाखिशिखरकेकायमानमधुकरशिञ्जितकुलम्, असकृत्परिस्फुरत्खञ्जरीटपक्षपुट विक्षिप्तसप्तच्छदस्तबकम्, उद्भिन्नसरोजकुसुमपांसुधूसरितसारिकानिकरप्रतारिततरुणकपोतम्, अमलकल-धौतशलाकापञ्जरपिञ्जरप्रियङ्गुमञ्जरीजालकान्तर्निलीनचकोरम्, आरब्धकेलिकलहकोकिलकुलाकुञ्चितकलि-काञ्चितचूतमालम्, उन्मीलितमुकुलबकुलानोकहनिकुञ्जकूजत्कपिञ्जलं [श] क्वचिदातपस्पृहयालुकपिपोत-सेव्यमानरक्ताशोकपल्लवव्यूहं, क्वचिदालीढपिप्पलीफलकलकण्ठकुररकुरकुरायमाणशारव्यूहं, क्वचित् कृष्णा-गुरुच्छायानिषण्णरोमन्थायमानचमरमिथुनं, क्वचिदाकर्ण्यमानग्रन्थिपर्णकग्रासिकस्तूरिकाकुरङ्गघर्घरघुर्घुरस्वनं [प], बहुशो गन्धर्वबालिकाकरप्रस्फुटितत्वक्स्कन्धोद्गीर्णघनसारम्, अनेकशो गुह्यकाभिसारिकासेवित-

टिप्पनकम्—खञ्जरीट—पक्षिविशेषः [श]। आलीढ—आस्वादित । शारव्यूह—[illegible] [प]।

आमोदः—परिमलो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अपनिद्रनीपशाखिशिखरकेकायमानमधुकरशिञ्जितकुलं अपनिद्राणाम्—प्रफुल्लानां नीपशाखिनां कदम्बवृक्षाणां शिखरेषु—अग्रभागेषु, केकायमानं—केकारवमिव आचरत् मधुकरशिञ्जितकुलं—भ्रमरगुञ्जनसमूहो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः असकृत्परिस्फुरत्खञ्जरीटपक्षपुटविक्षिप्तसप्तच्छदस्तबकं असकृत्—अनेकवारं परिस्फुरद्भिः—चलद्भिः खञ्जरीटैः—खञ्जनाख्यपक्षिविशेषैः पक्षपुटाभ्यां पुटाकारपक्षाभ्यां विक्षिप्ताः परितः पातिताः सप्तच्छदस्तबकाः—सप्तच्छदाख्यवृक्षसम्बन्धिपुष्पगुच्छा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः उद्भिन्नसरोजकुसुमपांसुधूसरितसारिकानिकरप्रतारिततरुणकपोतम् उद्भिन्नं विकासं—विकसनं येषां तादृशानां रोमसम्बन्धिनां—[illegible] कुसुमानां—पुष्पाणां पांसुभिः—परागैः धूसरितानां—किञ्चित्पीतशुभ्रवर्णीकृतानां सारिकाणां—पक्षिविशेषाणां निकरेण—समूहेन प्रतारिताः—वञ्चिताः कपोतभ्रान्त्युत्पादनया वञ्चिताः तरुणाः—युवानः कपोताः—पारावता यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अमलकलधौतशलाकापञ्जरपिञ्जरप्रियङ्गुमञ्जरीजालकान्तर्निलीनचकोरं अमलस्य उज्ज्वलस्य कलधौतस्य—सुवर्णस्य याः शलाकाः—यष्टयः ताभिर्निर्मितं यत् पञ्जरं—पक्षिबन्धनगृहं तद्वत् पिञ्जरस्य—पीतवर्णस्य प्रियङ्गुमञ्जरीजालकस्य—बहुमञ्जरीसमूहस्य अन्तः मध्ये निलीनाः चकोराः—पक्षिविशेषा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः आरब्धकेलिकलहकोकिलकुलाकुञ्चितकलिकाञ्चितचूतमालं आरब्धः प्रवर्तितः केलिकलहः क्रीडाकलहो यैस्तैः कोकिलकुलैः—पिकसमूहैः, आकुञ्चिता—सङ्कोचिता कलिकाभिः अञ्चिता चूतमाला आम्रपङ्क्तिः—यस्मिंस्तादृशम्; पुनः उन्मीलितमुकुलबकुलानोकहनिकुञ्जकूजत्कपिञ्जलं उन्मीलित—आविर्भूताः मुकुलाः—किञ्चिद्विकासोन्मुखकलिका येषां तादृशानां बकुलानोकहानां बकुलाख्यपुष्पवृक्षविशेषाणां निकुञ्जे—काननैकदेशे कूजन्तः—गुञ्जन्तः कपिञ्जलाः—पक्षिविशेषा यस्मिंस्तादृशम् [श]; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले आतपस्पृहयालुकपिपोतसेव्यमानरक्ताशोकपल्लवव्यूहं आतपस्य—प्रकाशस्य सूर्यरश्मिसम्बन्धिनः स्पृहयालुभिः अभिलाषुकैः कपिपोतैः वानरशावकैः सेव्यमानः—आश्रीयमाणः रक्ताशोकस्य—रक्तवर्णाशोकस्य पल्लवव्यूहः—नूतनदलसमूहो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चिद्भागे आलीढपिप्पलीफलकलकण्ठकुररकुरकुरायमाणशारव्यूहम् आलीढ—आस्वादितं पिप्पल्या—औषधिविशेषस्य फलं यैस्तादृशस्य कलस्य—मधुरस्वरयुक्तस्य कण्ठस्य कुररैः—शिरीषैः [illegible] कुरकुरेति कूजद्भिः शारव्यूहा—पक्षिसमूहा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने कृष्णागुरुच्छायानिषण्णरोमन्थायमानचमरमिथुनं कृष्णागुरोः—कालागुरुवृक्षस्य छायायां निषण्णानि—उपविष्टानि रोमन्थायमानानि—रोमन्थं चर्वितस्योद्गीर्णस्य पुनश्चर्वणं कुर्वन्ति—सम्पादयन्ति चमरमिथुनानि—चमरो नाम—मृगविशेषः तस्य मिथुनानि—द्वन्द्वानि यस्मिंस्तादृशम्; पुनः क्वचित् कुत्रचित् आकर्ण्यमानग्रन्थिपर्णकग्रासिकस्तूरिकाकुरङ्गघर्घरघुर्घुरस्वनं आकर्ण्यमानाः—श्रूयमाणाः ग्रन्थिपर्णकग्रासिनां—ग्रन्थिपर्णाख्यतृणविशेषभक्षकाणां कस्तूरिकाकुरङ्गाणां—कस्तूरीमृगाणां घर्घराः—घनाः, घुर्घुरस्वनाः—घुर्घुरेति ध्वनयो यस्मिंस्तादृशम् [प]; पुनः बहुशः बहुषु स्थलेषु, गन्धर्वबालिकाकरप्रस्फुटितत्वक्स्कन्धोद्गीर्णघनसारं गन्धर्वबालिकाभिः—गन्धर्वाख्यदेवजातिविशेषकन्याभिः करात्—हस्तात् स्फुटितैः—विदीर्णैः त्वक्स्कन्धैः—त्वक्सहितैः उद्गीर्णो—उद्गारितः घनसारः—कर्पूरो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अनेकशः अनेकस्थलेषु, गुह्यकाभि-

नमेरुवीथिकान्धकारम्, असकृत् सिद्धसुन्दरीनिबद्धबालमन्दारद्रुमालवाल, सततमवतंसलालसभुजङ्गभामिनीभग्नसतानकानेकप्रवालम्, [स] अन्तरान्तरा च विकचकाञ्चनारविन्दवनराजिनीभिर्मदनज्वरवेदनाविदूनविद्याधरीपरिभुक्तविविक्तोदरैः सान्द्रहरिचन्दनलतामन्दिरैः श्यामलीकृतपरिसराभिरुपर्युपरिघटितस्फटिकशिलाश्रेणीतरङ्गिततीराभिर्नीरापसर्पणक्रमस्थितस्त्यानफेनराजिभिरिव पयस्यमानपयःपूरपूरिताभिः सरसीभिरुद्भासितम् [ह], अम्भोधिमथनमिव सुरभिपारिजातोद्गमसुभगमुत्सर्पितगर च, त्र्यम्बकोत्तमाङ्गमिव पतत्रिमार्गाङ्कितमध्यमानीलनागलतावनद्धबालपूगं च, कामिनीकपोलतलमिव पत्रलतालीकृतच्छायमुद्यन्मधूक-

---

टिप्पनकम्—घनसार–कर्पूर. [स]।

सारिकासेवितनमेरुवीथिकान्धकार गुह्यकाभिसारिकाभि –गुह्यको नाम देवयोनिविशेष, तत्सम्बन्धिनीभि, अभिसारिकाभि –जारगामिनीभि प्रच्छन्ननायिकाभि, सेवित –आश्रित, नमेरुणा–तदाख्यवृक्षविशेषाणा, वीथिकाया –पङ्क्ते, अन्धकारो यस्मिस्तादृशम्, पुन **असकृत्** अनेकवारम्, **सिद्धसुन्दरीनिबद्धबालमन्दारद्रुमालवालं** सिद्धसुन्दरीभि –सिद्धपुरुषसुन्दरस्त्रीभि, निबद्धा –निर्मिता, बालमन्दारद्रुमाणा–ह्रस्वमन्दाराख्यदेववृक्षाणाम्, आलवाला –मूलस्थजलाधारा यस्मिंस्तादृशम्, पुन **सततं** निरन्तरम्, **अवतंसलालसभुजङ्गभामिनीभग्नसन्तानकानेकप्रवालम्** अवतसलालसाभि –आभरणाभिलाषिणीभि, भुजङ्गभामिनीभि –सर्पस्त्रीभि, भग्नानि–त्रोटितानि, सतानकस्य–तदाख्यदेववृक्षस्य, अनेकानि–बहूनि, प्रवालानि–पल्लवा यस्मिंस्तादृशम् [स], **च** पुन, **अन्तरा अन्तरा** मध्ये मध्ये, **सरसीभिः** विशालसरोभि, **उद्भासितं** उद्दीपितम्, कीदृशीभि ? **विकचकाञ्चनारविन्दवनराजिनीभिः** विकचानां–विकसितानां, काञ्चनारविन्दाना–सुवर्णकमलाना, वनै, राजन्ते–शोभन्ते यास्तादृशीभि, पुन **मदनज्वरवेदनाविदूनविद्याधरीपरिभुक्तविविक्तोदरैः** मदनज्वरवेदनया–कामज्वरदुःखेन, विदूनाभि –परितप्ताभि, विद्याधरीभि –विद्याधरनारीभि, परिभुक्त–सुरतसुखानुभवस्थानीकृत, विविक्त–निर्जनम्, उदरम्–अभ्यन्तर येषां तादृशै, **सान्द्रहरिचन्दनलतामन्दिरैः** निबिडहरिचन्दनाख्यदिव्यलतागृहै, **श्यामलीकृतपरिसराभिः** श्यामलीकृता –श्यामतामापादिता, परिसरा –पर्यन्तभूमयो यासां तादृशीभि, पुन **उपर्युपरिघटितस्फटिकशिलाश्रेणीतरङ्गिततीराभिः** उपर्युपरि–समीपोर्ध्वदेशे, घटितया–निविष्टया, स्फटिकशिलाश्रेण्या–स्फटिकाख्यप्रस्तरपङ्क्त्या, तरङ्गितानि–सञ्जाततरङ्गाणि, तीराणि यासा तादृशीभि, अत एव **नीरापसर्पणक्रमस्थितस्त्यानफेनराजिभिरिव** नीरापसर्पणक्रमेण–जलापसारणप्रकारेण, स्थिता स्त्याना–सहता, फेनराशि –फेनपुञ्जो यासु तादृशीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **पयस्यमानपयःपूरपूरिताभिः** पयस्यमानाना–पयासीव–दुग्धानीवाचरता, पयसा–जलाना पूरै –प्रवाहै, पूरिताभि –पूर्तिमापादिताभि [ह], पुन कीदृशम् ? **अम्भोधिमथनमिव** समुद्रमन्थनमिव, **सुरभिपारिजातोद्गमसुभगं** सुरभे –सुगन्धे, पारिजातस्य–तदाख्यदेवतरो, उद्गमेन–प्ररोहेण, यद्वा सुरभिभि –सुगन्धिभि, पारिजातोद्गमै –पारिजातकुसुमै, पक्षे सुरभे –कामधेनो, पारिजातस्य–तदाख्यवृक्षस्य, उद्गमेन–निर्गमेन, सुभग–मनोहरम्, **च** पुन, **उत्सर्पितगरम्** उत्सर्पिण –ऊर्ध्वं गच्छन्त, तगरा –तगरजातीया वृक्षा यस्मिन्, पक्षे उत्सर्पित –उद्धृत –गर –विष यस्मात् तादृशम्, पुन **त्र्यम्बकोत्तमाङ्गमिव** त्रीणि अम्बकानि–नेत्राणि यस्यासौ त्र्यम्बक शिव, तस्य उत्तमाङ्गं–मस्तकमिव, **पतत्रिमार्गाङ्कितमध्यं** पतत्रिणा–पक्षिणां, मार्गेण, अङ्कित–चिह्नितं, मध्यं–मध्यप्रदेशो यस्य तादृशम्, पक्षे पतन्त्या त्रिमार्गया–त्रय स्वर्ग–मर्त्य–पातालरूपमार्गो यस्यास्तया, गङ्गयेत्यर्थ, तदुक्त महाभारते–"क्षितौ तारयते मर्त्यान् नागास्तारयतेऽप्यध । दिवि तारयते देवास्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥" इति, अङ्कित मध्य यस्य तादृशम्, **च** पुन, **आनीलनागलतावनद्धबालपूगम्** आ–समन्तात्, नीलया नीलवर्णया, नागलतया–नागाख्यलताविशेषेण, पक्षे लताकारेण नागेन–सर्पेण, अवनद्ध –आबद्ध, बालपूग –बालक्रमुकवृक्ष, पक्षे केशकलापो यस्मिन् पक्षे यस्य तादृशम्, पुन **कामिनीकपोलतलमिव** कामिन्या –नायिकाया, कपोलतल–गण्डस्थलम्, इव, **पत्रलतालीकृतच्छायं** पत्रलाभि –पत्रपूर्णाभि, तालीभि –तदाख्यवृक्षै, पक्षे पत्रलताना–तदाकाररचनाविशेषाणाम्, आल्या–पङ्क्त्या, यद्वा पत्रलतया–पत्राकाररचनया आल्या–सख्या, कृता, छाया–अनातप, पक्षे शोभा यस्मिंस्तादृशम्, **च** पुन, **उद्यन्मधूकधवलम्** उद्यद्भि –प्रकटीभवद्भि, मधूकै –'महुडा'पदेन लोकविश्रुतवृक्षफलै, पक्षे उद्यन्मधूकवत्

पाटलामोदम्, अपनिद्रनीपशाखिशिखरकेकायमानमदमुखरशिखिकुलम्, अर्धसंघटितस्फुटदलपुट निक्षिप्तसप्तच्छदस्तबकम्, उड्डिकासरोजकुसुमपांसुधूसरितसारिकानिकरप्रतारिततरुणकपोतम्, अमलकल-धौतशलाकापञ्जरपिञ्जरप्रियङ्गुमञ्जरीजालकान्तर्निलीनचकोरम्, आरब्धकेलिकलहकोकिलकुलाकुलितकलि-काञ्चितचूतमालम्, उन्मीलितमुकुलबकुलाशोकलतानिकुञ्जकुञ्जरकपिञ्जल [ख] क्वचिदातपस्पृहयालुकपिपोत-सेव्यमानरक्ताशोकपल्लवस्तूपम्, क्वचिदालीढपिप्पलीफलकलकण्ठकुहरकुरकुरायमाणदात्यूहम्, क्वचित् कृष्णा-गुरुच्छायानिषण्णरोमन्थायमानचमरमिथुन, क्वचिदाकर्ण्यमानग्रन्थिपर्णकमासिक्तकस्तूरिकाकुरङ्गरसनघुर्घुरस्वन [ग], बहुशो गन्धर्ववाणिज्यशकटस्फुटितवस्त्रवल्कलोद्गीर्णघनसारम्, अनेकशो गुप्तकामिसारिकासेवित-

---

टिप्पनकम्—कपिञ्जल—पक्षिविशेषः [ख]। आलीढ—आस्वादित। दात्यूह—जलकाकी [ग]।

आमोदः—उत्कटगन्धो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अपनिद्रनीपशाखिशिखरकेकायमानमदमुखरशिखिकुलं अपनिद्राणाम्—अपगता निद्रा—संकोचो येषां तादृशानां विकसितानामित्यर्थः नीपशाखिनां कदम्बवृक्षाणां शिखरेषु—अग्रभागेषु, केकायमानं—केकाशब्दं व्याहरत् मदमुखरं—मदेन—हर्षेण गर्वेण वा मुखरं—वाचालं शिखिकुलं—मयूरसमूहो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अर्धसंघटितस्फुटदलपुटविक्षिप्तसप्तच्छदस्तबकं अर्धसंघटितैः—अर्धसम्बद्धैः स्फुटद्भिः—गच्छद्भिः व्योमसमीरैः दलपुटैः—पत्रपुटाभ्यां पुटाकारपत्राभ्यां विक्षिप्ताः परितः पातिताः सप्तच्छदस्तबकाः—सप्तच्छदाख्यवृक्ष-पुष्पगुच्छा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः उड्डिकासरोजकुसुमपांसुधूसरितसारिकानिकरप्रतारिततरुणकपोतं कर्त्रे वस्तये वा निवासः—निवसनं येषां तादृशानां रोजसम्बन्धिनां—सरःसम्बन्धिनां कुसुमानां—पुष्पाणां पांसुभिः—परागैः धूसरिताना—किञ्चित्पीतधवलवर्णीकृतानां सारिकाणां—पक्षिविशेषाणां निकरेण—समूहेन प्रतारिताः—वञ्चिताः कपोतीभ्रान्त्युत्पादनया वञ्चिताः तरुणाः—युवानः कपोताः—पारावता यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अमलकलधौतशलाका-पञ्जरपिञ्जरप्रियङ्गुमञ्जरीजालकान्तर्निलीनचकोरं अमलस्य—उज्ज्वलस्य कलधौतस्य—सुवर्णस्य याः शलाका—यष्टयः तन्निर्मितं यत् पञ्जरं—पक्षिबन्धनयन्त्रं तद्वत् पिञ्जरस्य—पीतवर्णस्य प्रियङ्गुमञ्जरीजालकस्य—प्रियङ्गुमञ्जरीपुञ्जस्य अन्तः मध्ये निलीनाः चकोराः—पक्षिविशेषा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः आरब्धकेलिकलहकोकिलकुलाकुलितकलिकाञ्चित-चूतमालं आरब्धः प्रवर्तितः केलिकलहः क्रीडाकलहो यैस्तादृशैः कोकिलकुलैः—कोकिलसमूहैः, आकुलिता—व्याप्ता कलिकाञ्चिता कोरकशोभिता चूतमाला आम्रपङ्क्तिः—यस्मिंस्तादृशम्; पुनः उन्मीलितमुकुलबकुलाशोकलतानिकुञ्ज-कुञ्जरकपिञ्जलं उन्मीलित—आविर्भूत मुकुल—विकसितकलिका येषां तादृशानां बकुलाशोकलतानां बकुलाशोक-पुष्पलतानां निकुञ्जे—गहने कुञ्जन्तः—कूजन्तः कपिञ्जलाः—पक्षिविशेषा यस्मिंस्तादृशम् [ख]; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले आतपस्पृहयालुकपिपोतसेव्यमानरक्ताशोकपल्लवस्तूपं आतपस्पृहयालुभिः सूर्यरश्मिलिप्सा-वद्भिः कपिपोतैः वानरशावकैः सेव्यमानः—आश्रीयमाणः रक्ताशोकस्य—रक्तवर्णाशोकस्य पल्लवस्तूपः—पल्लवराशिर्यस्मिं-स्तादृशम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चिद्भागे, आलीढपिप्पलीफलकलकण्ठकुहरकुरकुरायमाणदात्यूहं आलीढं—आस्वा-दितं पिप्पल्याः—औषधिविशेषस्य फलं येन तादृशस्य कलस्य—अव्यक्तमधुरस्य कण्ठस्य कुहरेण—विवरेण कुरकुरायमाणाः—कुरकुरेति शब्दायमानाः दात्यूहाः—पक्षिविशेषा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने कृष्णागुरुच्छायानिषण्ण-रोमन्थायमानचमरमिथुनं कृष्णागुरोः—कालागुरुवृक्षस्य छायायां निषण्णानि—उपविष्टानि रोमन्थायमानानि—रोमन्थं चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणं कुर्वन्ति—सम्पादयन्ति चमरमिथुनानि—चमरो नाम मृगविशेषः तस्य मिथुनानि—द्वन्द्वानि यस्मिं-स्तादृशम्; पुनः क्वचित् कुत्रचित्, आकर्ण्यमानग्रन्थिपर्णकमासिक्तकस्तूरिकाकुरङ्गरसनघुर्घुरस्वनं आकर्ण्यमाना—श्रूयमाणाः ग्रन्थिपर्णसमाघ्राणिना—ग्रन्थिपर्णाख्यसुगन्धिद्रव्यविशेषाघ्राणिना कस्तूरिकाकुरङ्गाणां—गन्धमृगाणां रसनानां—शब्दानां, घुर्घुर स्वना—घुर्घुरेति शब्दो यस्मिंस्तादृशम् [ग]; पुनः बहुशः बहुषु स्थलेषु, गन्धर्ववाणिज्यशकटस्फुटितवस्त्रवल्कलो-द्गीर्णघनसारं गन्धर्ववाणिज्यानामि—गन्धर्वाख्यवणिग्विशेषाणामिव शकटे—यानं अत एव स्फुटिते—विदीर्णे, वस्त्रवल्के—वस्त्रकोष्ठे उद्गीर्णः—बहिर्निःसृतः घनसारः—कर्पूरो यस्मिंस्तादृशम्; पुनः अनेकशः अनेकस्थलेषु, गुप्तकामि

नमेरुवीथिकान्धकारम्, असकृत् सिद्धसुन्दरीनिवद्धवालमन्दारद्रुमालवालं, सततमवतंसलालसभुजङ्गभामिनीभग्नसतानकानेकप्रवालम्, [स] अन्तरान्तरा च विकचकाञ्चनारविन्दवनराजिनीभिर्मदनज्वरवेदनाविदूनविद्याधरीपरिभुक्तविविक्तोदरैः सान्द्रहरिचन्दनलतामन्दिरैः श्यामलीकृतपरिसराभिरुपर्युपरिघटितस्फटिकशिलाश्रेणीतरङ्गिततीराभिर्नीरापसर्पणक्रमस्थितस्त्यानफेनराजिभिरिव पयस्यमानपयःपूरपूरिताभिः सरसीभिरुद्भासितम् [ह], अम्भोधिमथनमिव सुरभिपारिजातोद्गमसुभगमुत्सर्पितगरं च, त्र्यम्बकोत्तमाङ्गमिव पतत्रिमार्गाङ्कितमध्यमानीलनागलतावनद्धवालपूगं च, कामिनीकपोलतलमिव पत्रलतालीकृतच्छायमुद्यन्मधूक-

---

टिप्पनकम्—घनसार –कर्पूर. [स]।

सारिकासेवितनमेरुवीथिकान्धकार गुह्यकाभिसारिकाभि –गुह्यको नाम देवयोनिविशेष, तत्सम्बन्धिनीभि, अभिसारिकाभि –जारगामिनीभि प्रच्छन्ननायिकाभि, सेवित –आश्रित, नमेरूणा–तदाख्यवृक्षविशेषाणा, वीथिकाया –पङ्क्ते, अन्धकारो यस्मिंस्तादृशम्, पुन **असकृत्** अनेकवारम्, **सिद्धसुन्दरीनिवद्धवालमन्दारद्रुमालवालं** सिद्धसुन्दरीभि –सिद्धपुरुषसुन्दरस्त्रीभि, निवद्धा –निर्मिता, वालमन्दारद्रुमाणा–ह्रस्वमन्दाराख्यदेववृक्षाणाम्, आलवाला –मूलस्थजलाधारा यस्मिंस्तादृशम्, पुन **सततं** निरन्तरम्, **अवतंसलालसभुजङ्गभामिनीभग्नसन्तानकानेकप्रवालम्** अवतंसलालसाभि –आभरणाभिलाषिणीभि, भुजङ्गभामिनीभि –सर्पस्त्रीभि, भग्नानि–त्रोटितानि, सतानकस्य–तदाख्यदेववृक्षस्य, अनेकानि–वहूनि, प्रवालानि-पल्लवा यस्मिंस्तादृशम् [स], **च** पुन, **अन्तरा अन्तरा** मध्ये मध्ये, **सरसीभिः** विशालसरोभि, **उद्भासितं** उद्दीपितम्, कीदृशीभि ? **विकचकाञ्चनारविन्दवनराजिनीभिः** विकचाना–विकसिताना, काञ्चनारविन्दाना–सुवर्णकमलाना, वनै, राजन्ते–शोभन्ते यास्तादृशीभि, पुन **मदनज्वरवेदनाविदूनविद्याधरीपरिभुक्तविविक्तोदरैः** मदनज्वरवेदनया–कामज्वरदु खेन, विदूनाभि –परितप्ताभि, विद्याधरीभि –विद्याधरनारीभि, परिभुक्त–सुरतसुखानुभवस्थानीकृतं, विविक्त–निर्जनम्, उदरम्–अभ्यन्तर येषा तादृशै, **सान्द्रहरिचन्दनलतामन्दिरैः** निविडहरिचन्दनाख्यदिव्यलतागृहै, **श्यामलीकृतपरिसराभिः** श्यामलीकृता –श्यामतामापादिता, परिसरा –पर्यन्तभूमयो यासा तादृशीभि, पुन **उपर्युपरिघटितस्फटिकशिलाश्रेणीतरङ्गिततीराभिः** उपर्युपरि–समीपोर्ध्वदेशे, घटितया–निविष्टया, स्फटिकशिलाश्रेण्या–स्फटिकाख्यप्रस्तरपङ्क्त्या, तरङ्गितानि–सञ्जाततरङ्गाणि, तीराणि यासा तादृशीभि, अत एव **नीरापसर्पणक्रमस्थितस्त्यानफेनराजिभिरिव** नीरापसर्पणक्रमेण–जलापसारणप्रकारेण, स्थिता स्त्याना–सहता, फेनराशि –फेनपुञ्जो यासु तादृशीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **पयस्यमानपयःपूरपूरिताभिः** पयस्यमानाना–पयांसीव–दुग्धानीवाचरता, पयसा–जलानां पूरै –प्रवाहै, पूरिताभि –पूर्तिमापादिताभि [ह], पुन कीदृशम् ? **अम्भोधिमथनमिव** समुद्रमन्थनमिव, **सुरभिपारिजातोद्गमसुभगं** सुरभे –सुगन्धे, पारिजातस्य–तदाख्यदेवतरो, उद्गमेन–प्ररोहेण, यद्वा सुरभिभि –सुगन्धिभि, पारिजातोद्गमै –पारिजातकुसुमै, पक्षे सुरभे –कामधेनो, पारिजातस्य–तदाख्यवृक्षस्य, उद्गमेन–निर्गमेन, सुभग–मनोहरम्, **च** पुन, **उत्सर्पितगरम्** उत्सर्पिण –ऊर्ध्वं गच्छन्त, तगरा –तगरजातीया वृक्षा यस्मिन्, पक्षे उत्सर्पित –उद्धृत –गर –विष यस्मात् तादृशम्, पुन **त्र्यम्बकोत्तमाङ्गमिव** त्रीणि अम्बकानि–नेत्राणि यस्यासौ त्र्यम्बक शिव, तस्य उत्तमाङ्ग–मस्तकमिव, **पतत्रिमार्गाङ्कितमध्यं** पतत्रिणा–पक्षिणा, मार्गेण, अङ्कित–चिह्नित, मध्य–मध्यप्रदेशो यस्य तादृशम्, पक्षे पतन्त्या त्रिमार्गया–त्रय स्वर्ग–मर्त्य–पातालरूपमार्गा यस्यास्तया, गङ्गयेत्यर्थ, तदुक्त महाभारते–"क्षितौ तारयते मर्त्यान् नागास्तारयतेऽप्यध । दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥" इति, अङ्कित मध्य यस्य तादृशम्, **च** पुन, **आनीलनागलतावनद्धवालपूगम्** आ–समन्तात्, नीलया नीलवर्णया, नागलतया–नागाख्यलताविशेषेण, पक्षे लताकारेण नागेन–सर्पेण, अवनद्ध –आवद्ध, वालपूग –वालक्रमुकवृक्ष, पक्षे केशकलापो यस्मिन् पक्षे यस्य तादृशम्, पुन **कामिनीकपोलतलमिव** कामिन्या –नायिकाया, कपोलतल–गण्डस्थलम्, इव, **पत्रलतालीकृतच्छायं** पत्रलाभि –पत्रपूर्णाभि, तालीभि –तदाख्यवृक्षै, पक्षे पत्रलताना–तदाकाररचनाविशेषाणाम्, आल्या–पङ्क्त्या, यद्वा पत्रलतया–पत्राकाररचनया आल्या–सख्या, कृता, छाया–अनातप, पक्षे शोभा यस्मिंस्तादृशम्, **च** पुन, **उद्यन्मधूकधवलम्** उद्यद्भि –प्रकटीभवद्भि, मधूकै –'महुडा' पदेन लोकविश्रुतवृक्षफलै, पक्षे उद्यन्मधूकवत्

धवलं च, आपानगोष्ठीबन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितं च, कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेककीरग्रामानुगतं च, वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च, सर इवोत्पलाक्षमल्लिकासमुत्तरलहरिसेवितं च [ख], पादपैरपि पवनकम्पशिखरैर्विस्मयचलितमौलिभिरिव निर्वर्ण्यमानं, लताभिरपि विकसितस्तबकाभिः कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव विलोक्यमानं, विटपैरपि विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैः पर्यायप्रसारितकरसहस्रैरिव ध्रियमाणम्, ऋतुभिरपि दर्शितनिजनिजकुसुम-

टिप्पनकम्—अम्भोधिमथनमिव सुरभिपारिजातकुसुमसुभगमुत्सर्पितगरं च एकत्र सुरभिणा—पारिजातकुसुमोत्सर्पणेन [illegible] च अन्यत्र सुगन्धिपारिजातकुसुमसौभगम् [illegible] च । प्रथमवयस्तमाङ्गमिव पतङ्गिमार्गाङ्कितमध्यमालीढनागलतासमुद्धवालपूर्णं च एकत्र पतङ्गाभिविद्धमध्ये [illegible] च, अन्यत्र पक्षिपथाङ्कितमध्यम्, [illegible] च । कामिनीकपोलतलमिव पत्रवल्लीविच्छित्त्युपमधुकरपटलं च एकत्र पत्रलेखा [illegible] विकसत्कुसुमगौरं च अन्यत्र [illegible] । आपानगोष्ठीबन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तमधुपमण्डलीमुखरितं च एकत्र [illegible] [illegible] च, अन्यत्र [illegible] (?) [[illegible]] [illegible] च । कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेककीरग्रामानुगतं च एकत्र [illegible] [illegible] च अन्यत्र [illegible] समानार्थं [illegible] च । वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च एकत्र [illegible] [illegible] च अन्यत्र [illegible] [illegible] च वा । सर इवोत्पलाक्षमल्लिकासमुत्तरलहरिसेवितं च एकत्र [illegible] [illegible] च [illegible] च वा, अन्यत्र [illegible] [illegible] च [ख] ।

धवलं—गौरम्; पुनः आपानगोष्ठीबन्धमिव सुरापानसमाजविशेषमिव मधुकरकामोदितं मधुभिः—मद्यैः करके—[illegible] पक्षे मधुकरैः—[illegible] आमोदितं—[illegible], यद्वा मधुकराणां—भ्रमराणां [illegible] तादृशम्, च पुनः आमत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितम् आमत्तानाम्—[illegible] नानामधुपाना—नानाभ्रमराणां पक्षे नानामद्य-पायिनां मण्डल्या—समूहेन मुखरितं—वाचालितम्, पुनः कश्मीरमण्डलमिव कश्मीराख्यप्रदेशमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छ-कमनीयं विकसन्ति फुल्लन्ति, कुङ्कुमानि—[illegible] कच्छेन—[illegible] कमनीयं—रमणीयम्, च पुनः अनेककीरग्रामानुगतम् अनेकेषां—बहूनां कीराणां शुकानां [illegible] वा ये ग्रामः—समूहः तेन अनुगतम्—अनुगतम्, पक्षे अनेकैः बहुभिः कीराणां—[illegible] ग्रामैः—[illegible] अनुगतं—सहितम्; पुनः वातरोगोपहतमिव [illegible] बहुगुल्मसंकुलोदरम् बहुभिः गुल्मैः—[illegible] व्याप्तम्, उदरं—मध्यं यस्य पक्षे गुल्मेन—[illegible] व्याधिना [illegible], उदरं—जठरं यस्य तादृशम्, च पुनः श्यामलताक्रान्तं श्यामलताभिः—श्यामा-लताभिर्व्याप्तम्, पक्षे श्यामलतया—श्यामवर्णेन आक्रान्तं—व्याप्तम्, पुनः सर इव कासारमिव उत्पलाक्षमल्लिकाक्षम् उत्—ऊर्ध्वं पत्राणि—पत्राणि यासां तादृशः मल्लिकाः—पुष्पविशेषाः [illegible] —[illegible] यद्वा वा मल्लिका-क्षम्, यद्वा उत्—उद्गताः पक्षाः—[illegible] मल्लिकाः—[illegible] अक्षाः—[illegible] मल्लिकाक्षम्, पक्षे उत्पलानि-कमलानि भवन्ति—[illegible] ये ते उत्पलाक्षाः यद्वा उत्—[illegible] पक्षाः—[illegible] ये [illegible] तादृशाः मल्लिकाक्षाः [illegible] मल्लिकाक्षम्, च पुनः उत्तरलहरिसेवितम् उत्तरलाभिः—बहुभिः तरलैः—चपलैः हरिभिः—मर्कटैः पक्षे उत्तरलाभिः—बहु-तराभिः लहरीभिः—महातरङ्गैः सेवितं—व्याप्तम् [ख]। पुनः पवनकम्पशिखरैः पवनेन—वायुना कम्पे—कम्पनशीले शिखरे शिरोभागे यथा तादृशैः पादपैरपि वृक्षैरपि विस्मयचलितमौलिभिरिव विस्मयेन—सौन्दर्यदर्शनाश्चर्येण चलित-कम्पितः मौलिः—मस्तकं यथा तादृशैरिव निर्वर्ण्यमानं निरीक्ष्यमाणम्, पुनः विकसितस्तबकाभिः पुष्पितगुच्छाभिः लताभिरपि कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव कौतुकेन—[illegible] उत्ताने—उन्मीलिते लोचने—नयने यासां तादृशीभिरिव विलोक्यमानं दृश्यमानम्, पुनः विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैः विततैः—विस्तृतैः पल्लवैः—नूतनदलैः अन्तरित—

समृद्धिभिरन्योन्यबद्धस्पर्धैरिवाध्युष्यमाणम्, एकमन्दिरमिव सकलवनदेवतानां, नन्दनमिव नन्दनस्य, तिलकमिव त्रिलोक्याः, रतिगृहमिव रतेः, आयुधागारमिव कुसुमायुधस्य, राजधानीनगरमिव मधोः समन्ततोऽर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहमशेषतः क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण क्षोदीयसा मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण समसुकुमारभूतलमतिबहलस्निग्धपादपाभिराममाराममद्राक्षीत् [ज्ञ]।

तस्य चारामस्य रमणीयतानिधानं, नानाविधाभिधानतरुसहस्रसंबाधमप्यन्धकारनिर्भरतया तमालमयमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिशीतलतया च कन्दरमिव हिमाद्रेः, उदरमिव क्षीरोदस्य, हृदयमिव हेमन्तस्य, शरीरान्तरमिव शिशिरानिलस्य, तुषारगिरिजन्मभूमिभूतमभ्यन्तरमवततार [अ]।

अवतीर्णश्च तस्मिंस्तापमतापमातपमनातपं तपनमतपनं दिवसमदिवस ग्रीष्ममग्रीष्म कालमकालं तुषारपातमतुषारपातं त्रिभुवनमत्रिभुवनं सर्गक्रममंस्त [आ]। समचिन्तयच्च—

टिप्पनकम्—अध्युष्यमाणम्–आश्रीयमाणम्। क्रकच–करपत्रम्, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण [ज्ञ]॥

व्यवहित, रविकरप्रवेश –सूर्यकिरणप्रवेशो यैस्तादृशैः, **विटपैरपि** शाखाभिरपि, **ईर्ष्याप्रसारितकरसहस्रैरिव** ईर्ष्यया-परस्परस्पर्धया, प्रसारितं–विस्तारित, करसहस्र–हस्तसहस्र यैस्तादृशैरिव, **क्रियमाणं** स्वीक्रियमाणम्, पुन **दर्शितनिजनिजद्रुमकुसुमसमृद्धिभिः** दर्शिता–आविष्कृता, निजनिजद्रुमाणां–स्वस्वोचितवृक्षाणा, कुसुमसमृद्धि –पुष्पसम्पत्तिर्यैस्तादृशै, **ऋतुभिरपि** ऋतुषट्केनापि, **अन्योन्यबद्धस्पर्धैरिव** परस्परकृतेर्ष्यैरिव, **अध्युष्यमाणम्** अधिष्ठीयमानम्, पुन **सकलवनदेवतानाम्** अशेषवनाधिष्ठातृदेवानाम्, **एकमन्दिरमिव** प्रधानभवनमिव, पुन **नन्दनस्य** इन्द्रोपवनस्यापि, **नन्दनमिव** अभिनन्दकमिव, ततोऽप्युत्कृष्टमित्यर्थ, पुन **रतेः** कामदेवपत्न्या, **रतिगृहमिव** रमणमन्दिरमिव, पुन **कुसुमायुधस्य** पुष्पबाणस्य, कामदेवस्येति यावत्, **आयुधागारमिव** बाणगृहमिव, पुन **मधोः** वसन्तस्य, **राजधानीनगरमिव** राजधानीरूप नगरमिव, पुन **समन्ततः** चतुर्दिक्षु, **अर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहं** गव्यूतिर्नाम क्रोशयुग, तदर्धं –क्रोश, तत्परिमाण, परिणाह –विस्तारो यस्य तादृशम्, पुन **क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण** क्रकचेन–करपत्रेण, क्षतस्य–विदीर्णस्य, करिदन्तस्य–हस्तिदन्तस्य, य क्षोद -चूर्णं, तद्वत् पाण्डुरतरेण–पीतसवलितातिश्वेतवर्णेन, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण, **मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण** मुक्तामणिचूर्णरूपसिकतासमूहेन, **अशेषतः** सर्वत, **समसुकुमारभूतल** सम–निम्नोन्नतभावरहित, सुकुमार–मृदुल च, भूतल–पृथ्वीतल यस्मिंस्तादृशम्, पुन **अतिबहलस्निग्धपादपाभिरामम्** अतिबहलैः–अत्यधिकैः, स्निग्धैः –सरसैः, पादपैः –वृक्षैः, अभिरामं–मनोहरम् [ज्ञ]।

च पुन, **तस्य** प्रकृतस्य, **आरामस्य** उपवनस्य, **अभ्यन्तरम्** मध्यम्, **अवततार** प्रविष्टवान्, कीदृशम्? **रमणीयतानिधानं** रमणीयताया –सौन्दर्यस्य, निधान–निधिभूतम्, पुन **नानाविधाभिधानतरुसहस्रसंबाधमपि** नानाविधानि–बहुविधानि, अभिधानानि–नामानि यस्य तादृशेन, तरुसहस्रेण–वृक्षसहस्रेण, **संबाधमपि** सङ्कीर्णमपि, **अन्धकारनिर्भरतया** अन्धकारातिशयेन, **तमालमयमिव** तमालाख्यवृक्षप्रायमिव, **उपलक्ष्यमाणं** प्रतीयमानम्, **च** पुन, **अतिशीतलतया** अत्यन्तशैत्येन, **हिमाद्रेः** हिमाचलस्य, **कन्दरमिव** गुहारूपमिव, **कन्दमिव** इति पाठे मूलभूतमिव, पुन **क्षीरोदस्य** क्षीरसागरस्य, **उदरमिव** मध्यमिव, पुन **हेमन्तस्य** तदाख्यशीतर्तो, **हृदयमिव** अभ्यन्तरमिव, पुन **शिशिरानिलस्य** शिशिरऋतुसम्बन्धिवायो, **शरीरान्तरमिव** रूपान्तरमिव, पुन **तुषारगिरिजन्मभूमिभूतं** तुषारगिरेः –हिमालयस्य, जन्मभूमिभूतं–जन्मक्षेत्ररूपम् [अ]।

च पुन, **तस्मिन्** निरुक्तोपवनाभ्यन्तरे, **अवतीर्णः** प्रविष्ट सन्, तापम्, **अतापं** तापभिन्नम्, पुन **आतपं** सूर्यप्रकाशम्, **अनातपम्** आतपभिन्नम्, पुन **तपनं** सूर्यम्, **अतपनं** तत्रान्तरितप्रकाशतया सूर्यभिन्नम्, पुन **दिवसं** दिनम्, **अदिवस** दिनभिन्नम्, **ग्रीष्मम्** उष्णम्, **अग्रीष्मं** ग्रीष्मभिन्नम्, **कालं** समयम्, **अकालम्** असमयम्, पुन **तुषारपातं** हिमस्यन्दम्, **अतुषारपातम्** तुषारपातभिन्नम्, **त्रिभुवनं** स्वर्गमर्त्यपातालाख्यभुवनत्रयम्, **अत्रिभुवनं** त्रिभुवनभिन्न, **सर्गक्रमं** विपरीतसृष्टिप्रकारम्, **अमंस्त** मेने, **च** पुन, **समचिन्तयत्** समालोचितवान्, किमित्याह–**मन्ये**

धवलं च, आपानगोष्ठीवन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितं च, कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेकक्षीरग्रामानुगतं च, वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च, सर इवोत्पलाशमल्लिकाक्षमधुरवरलहरिसेवितं च [क्ष], पादपैरपि पवनकम्पमानशिखरैर्विस्मयचलितमौलि-भिरिव निर्वर्ण्यमानं, लताभिरपि विकसितस्तबकाभिः कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव विलोक्यमानं, विटपैरपि विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैरीर्ष्याप्रसारितकरसहस्रैरिव ध्रियमाणम्, ऋतुभिरपि दर्शितनिजनिजकुसुम-

---

टिप्पनकम्—अम्भोधिमथनमिव सुरभिपारिजातोद्गमसुभगमुत्सर्पितगरं च एकत्र सुरभिमावी-पारिजातपुष्पोद्गमस्तेन सुभगं उत्सर्पितगरं च अन्यत्र सुरभिपारिजातकुसुमशोभनम् उत्सर्पितगरं च । श्यामकपोलमाङ्गमिव पतत्रिमार्गाङ्कितमभ्यमानीलनागकुलाधमनसवालपृष्ठं च एकत्र पतत्रिभिरङ्कितमर्धं कृष्णविषधरसंपातं च, अन्यत्र पक्षिपादाङ्कितमध्यम्, आनीलनागवल्लीभिः सवालपृष्ठं च । कामिनीकपोलतलमिव पत्रलताकीर्णमधुमधूकधवलं च एकत्र पत्ररचना सखीभिर्लिखिताभे विकसन्मधूककुसुमगौरं च अन्यत्र पत्रवल्लीभिराच्छादितम्, उत्फुल्लमधूकधवलम् । आपानगोष्ठीबन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तमधुपमण्डलीमुखरितं च एकत्र मद्य-पायिभिराकीर्णम्, अन्यत्र भ्रमरकामोदितम् (?) [मत्त—मद] एवं भ्रमरसंघातमुखरितं च । कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेकक्षीरग्रामानुगतं च एकत्र विकसितकुङ्कुमबहुलप्रदेश-रमणीयं क्षीरस्य बहुसंख्यग्रामसमयुक्तं च अन्यत्रापि अनेकविधेभ्यः समागतैः नानाविधवृक्षसमूहसंयुक्तं च । वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च एकत्र बहुगुल्मरोगव्याप्तोदरं श्यामलत्वव्याप्तं च अन्यत्र अनेकगुल्मसंकुलाभ्यन्तरं प्रियङ्गुलताभिराक्रान्तं च वा । सर इवोत्पलाशमल्लिकाक्षमधुरवरलहरिसेवितं च एकत्र मकरन्दसादिभिः कमलकुवलयादिभिरुपशोभितं च, विकीर्णमल्लिकाक्षविहङ्गमयुक्तं च वा, अन्यत्र बहुविधपर्णसमृद्धिविशेषैर्युक्तं महापक्षिसमाकुलं च [क्ष] ।

धवलं—गौरम् पुनः आपानगोष्ठीबन्धमिव सुरापानसमाजविशेषमिव मधुकरकामोदितं मधुभिः—मधूकैः करैः—हस्तैरेव पक्षे मधुकरैः—मधुपानविशेषैः आमोदितं—गन्धवत्कृतम्, यद्वा मधुकराणां—भ्रमराणां कामोदितं—स्वेच्छया चर्वितं तादृशम्, च पुनः आमत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितम् आमत्तानाम्—उन्मत्तानां नानामधुपानां—नानाभ्रमराणां पक्षे नानामद्य-पायिनां मण्डल्या—समूहेन मुखरितं—वाचालितम्, पुनः कश्मीरमण्डलमिव कश्मीरदेशप्रदेशमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छ-कमनीयं विकसन्ति पुष्प्यन्ति कुङ्कुमानि—तदाख्यपुष्पविशेषोपपन्ने यस्मिन्नरण्ये कच्छेन—जलप्रायप्रदेशेन कमनीयं—रमणीयम्, च पुनः अनेकक्षीरग्रामानुगतम् अनेकेषां—बहूनां क्षीराणां दुग्धानां, गव्यानां वा ये ग्रामाः—समूहाः तेन अनुगतम्—अनुगतम् पक्षे अनेकैः बहुभिः क्षीराणां—क्षीरवृक्षाणां ग्रामैः—समूहैः अनुगतं सहितम्; पुनः वातरोगोपहतमिव वातव्याधिग्रस्तमिव बहुगुल्मसंकुलोदरम् बहुभिः गुल्मैः—अप्रकाण्डस्तम्बैः संकुलं व्याप्तम्, उदरं—मध्यं यस्य, पक्षे गुल्मेन—वातगुल्माख्येन व्याधिना संकुलम्, उदरं—जठरं यस्य तादृशम् च पुनः श्यामलताक्रान्तं श्यामलताभिः—श्यामा-ख्याभिर्लताभिः पक्षे श्यामलतया—श्यामवर्णेन आक्रान्तं—व्याप्तम्; पुनः सर इव तडागमिव उत्पलाशमल्लिकाक्षम् उत्—ऊर्ध्वं पलाशानि—पत्राणि यासां तादृश्यः मल्लिकाः—पुष्पविशेषलताः अक्षाः—बिभीतकवृक्षाः यथा वा यस्मिंस्ता-दृशम् यद्वा उत्—उद्गताः पलाशाः किंशुकवृक्षाः मल्लिकाः—लताविशेषाः अक्षाः—बिभीतकाश्च यस्मिंस्तादृशम् पक्षे उत्पलानि-कमलानि अश्नन्ति—भुञ्जन्ति ये ते उत्पलाशाः यद्वा उत्—प्राबल्येन पलाशं—मांसं च अश्नन्ति तादृशाः मल्लिकाक्षाः हंसविशेष-यस्मिन्स्तादृशम्, च पुनः उरुतरलहरिसेवितम् उरुभिः—बहुभिः तरलैः—चपलैः हरिभिः—मर्कटैः पक्षे उरुतराभिः—बहु-तराभिः लहरीभिः महातरङ्गैः सेवितं व्याप्तम् [क्ष]। पुनः पवनकम्पमानशिखरैः पवनेन—वायुना कम्प्रं कम्पनशीलं शिखरं शिखाभागो येषां तादृशैः पादपैः वृक्षैरपि विस्मयचलितमौलिभिरिव विस्मयेन—ऐश्वर्यदर्शनजाश्चर्येण चलित-मौलिभिः मौलिः—मस्तकं येषां तादृशैरिव निर्वर्ण्यमानं निरीक्ष्यमाणम् पुनः विकसितस्तबकाभिः पुष्पितगुच्छाभिः लताभिरपि कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव कौतुकेन—कौतूहलेन उत्तान—उन्मीलित लोचनं नयनं यासां तादृशीभिरिव विलोक्यमानं दृश्यमानम् पुनः विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैः वितैः विस्तृतैः पल्लवैः—नूतनपत्रैः अन्तरित—

समृद्धिभिरन्योन्यबद्धस्पर्धैरिवाध्युष्यमाणम्, एकमन्दिरमिव सकलवनदेवतानां, नन्दनमिव नन्दनस्य, तिलकमिव त्रिलोक्याः, रतिगृहमिव रतेः, आयुधागारमिव कुसुमायुधस्य, राजधानीनगरमिव मधोः समन्ततोऽर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहमशेषतः क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण क्षोदीयसा मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण समसुकुमारभूतलमतिबहलस्निग्धपादपाभिराममाराममद्राक्षीत् [ज्ञ]।

तस्य चारामस्य रमणीयतानिधानं, नानाविधाभिधानतरुसहस्रसंबाधमप्यन्धकारनिर्भरतया तमालमयमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिशीतलतया च कन्दरमिव हिमाद्रेः, उदरमिव क्षीरोदस्य, हृदयमिव हेमन्तस्य, शरीरान्तरमिव शिशिरानिलस्य, तुषारगिरिजन्मभूमिभूतमभ्यन्तरमवततार [अ]।

अवतीर्णश्च तस्मिंस्तापमतापमातपमनातपं तपनमतपनं दिवसमदिवसं ग्रीष्ममग्रीष्मं कालमकालं तुषारपातमतुषारपातं त्रिभुवनमत्रिभुवनं सर्गक्रममममंस्त [आ]। समचिन्तयच्च—

टिप्पनकम्—अध्युष्यमाणम्–आश्रीयमाणम्। क्रकच–करपत्रम्, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण [ज्ञ]॥

व्यवहित, रविकरप्रवेश –सूर्यकिरणप्रवेशो यैस्तादृशै, **विटपैरपि** शाखाभिरपि, **ईर्ष्याप्रसारितकरसहस्रैरिव** ईर्ष्यया-परस्परस्पर्धया, प्रसारितं–विस्तारितं, करसहस्र–हस्तसहस्र यैस्तादृशैरिव, **व्रियमाणं** स्वीक्रियमाणम्, पुन **दर्शितनिजनिजद्रुमकुसुमसमृद्धिभिः** दर्शिता–आविष्कृता, निजनिजद्रुमाणां–स्वस्वोचितवृक्षाणा, कुसुमसमृद्धि –पुष्पसम्पत्तिर्यैस्तादृशै, **ऋतुभिरपि** ऋतुषट्केनापि, **अन्योन्यबद्धस्पर्धैरिव** परस्परकृतेर्ष्यैरिव, **अध्युष्यमाणम्** अधिष्ठीयमानम्, पुन **सकलवनदेवतानाम्** अशेषवनाधिष्ठातृदेवानाम्, **एकमन्दिरमिव** प्रधानभवनमिव, पुन **नन्दनस्य** इन्द्रोपवनस्यापि, **नन्दनमिव** अभिनन्दकमिव, ततोऽप्युत्कृष्टमित्यर्थ, पुन **रतेः** कामदेवपत्न्या, **रतिगृहमिव** रमणमन्दिरमिव, पुन॰ **कुसुमायुधस्य** पुष्पबाणस्य, कामदेवस्येति यावत्, **आयुधागारमिव** बाणगृहमिव, पुन **मधोः** वसन्तस्य, **राजधानीनगरमिव** राजधानीरूप नगरमिव, पुन **समन्ततः** चतुर्दिक्षु, **अर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहं** गव्यूतिर्नाम क्रोशयुग, तदर्ध –क्रोश, तत्परिमाण, परिणाह –विस्तारो यस्य तादृशम्, पुन **क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण** क्रकचेन–करपत्रेण, क्षतस्य–विदीर्णस्य, करिदन्तस्य–हस्तिदन्तस्य, य क्षोद -चूर्ण, तद्वत् पाण्डुरतरेण–पीतसवलितातिश्वेतवर्णेन, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण, **मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण** मुक्तामणिचूर्णरूपसिकतासमूहेन, **अशेषतः** सर्वत, **समसुकुमारभूतलं** समं–निम्नोन्नतभावरहित, सुकुमार–मृदुलं च, भूतल–पृथ्वीतल यस्मिंस्तादृशम्, पुन **अतिबहलस्निग्धपादपाभिरामम्** अतिबहलै –अत्यधिकै, स्निग्धै –सरसै, पादपै –वृक्षै, अभिरामं–मनोहरम् [ज्ञ]।

च पुन, **तस्य** प्रकृतस्य, **आरामस्य** उपवनस्य, **अभ्यन्तरम्** मध्यम्, **अवततार** प्रविष्टवान्, कीदृशम्? **रमणीयतानिधानं** रमणीयताया –सौन्दर्यस्य, निधानं–निधिभूतम्, पुन **नानाविधाभिधानतरुसहस्रसंबाधमपि** नानाविधानि–बहुविधानि, अभिधानानि–नामानि यस्य तादृशेन, तरुसहस्रेण–वृक्षसहस्रेण, **संबाधमपि** सङ्कीर्णमपि, **अन्धकारनिर्भरतया** अन्धकारातिशयेन, **तमालमयमिव** तमालाख्यवृक्षप्रायमिव, **उपलक्ष्यमाणं** प्रतीयमानम्, **च** पुन, **अतिशीतलतया** अत्यन्तशैत्येन, **हिमाद्रेः** हिमाचलस्य, **कन्दरमिव** गुहारूपमिव, **कन्दमिव** इति पाठे मूलभूतमिव, पुन **क्षीरोदस्य** क्षीरसागरस्य, **उदरमिव** मध्यमिव, पुन **हेमन्तस्य** तदाख्यशीतऋतो, **हृदयमिव** अभ्यन्तरमिव, पुन **शिशिरानिलस्य** शिशिरऋतुसम्बन्धिवायो, **शरीरान्तरमिव** रूपान्तरमिव, पुन **तुषारगिरिजन्मभूमिभूतं** तुषारगिरे –हिमालयस्य, जन्मभूमिभूतं–जन्मक्षेत्ररूपम् [अ]।

च पुन, **तस्मिन्** निरुक्तोपवनाभ्यन्तरे, **अवतीर्णः** प्रविष्ट सन्, तापम्, **अतापं** तापभिन्नम्, पुन **आतपं** सूर्यप्रकाशम्, **अनातपम्** आतपभिन्नम्, पुन **तपनं** सूर्यम्, **अतपनं** तत्रान्तरितप्रकाशतया सूर्यभिन्नम्, पुन **दिवसं** दिनम्, **अदिवस** दिनभिन्नम्, **ग्रीष्मम्** उष्णम्, **अग्रीष्मं** ग्रीष्मभिन्नम्, **कालं** समयम्, **अकालम्** असमयम्, पुन **तुषारपातं** हिमस्यन्दम्, **अतुषारपातम्** तुषारपातभिन्नम्, **त्रिभुवनं** स्वर्गमर्त्यपातालाख्यभुवनत्रयम्, **अत्रिभुवनं** त्रिभुवनभिन्न, **सर्गक्रमं** विपरीतसृष्टिप्रकारम्, **अमंस्त** मेने, **च** पुन, **समचिन्तयत्** समालोचितवान्, किमित्याह–**मन्ये**

धवलं च, आपानगोष्ठीबन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितं च, कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेककेदारग्रामानुगतं च, वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च, सर इवोत्पलाशमल्लिकाबहुलमुत्तरलहरिसेवितं च [१४], पादपैरपि पवनकम्पितशिखरैर्विस्मयचलितमौलिभिरिव निर्वर्ण्यमानं, लताभिरपि विकसितस्तबकाभिः कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव विलोक्यमानं, विटपैरपि विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैरीर्ष्याप्रसारितकरसहस्रैरिव ध्रियमाणम्, ऋतुभिरपि दर्शितनिजनिजकुसुम-

---

टिप्पनकम्—अम्भोधिमथनमिव सुरभिपारिजातोद्गमसुभगमुत्सर्पितगरं च एकत्र सुरभिर्गावी-पारिजातवृक्षोद्गमाभ्यां सुभगमुत्सर्पितं च अन्यत्र सुगन्धिपारिजातकुसुमोद्गमम् उद्गतगरलसर्पं च । ष्यमरकोत्तमाङ्गमिव पलितभागाङ्कितमध्यमानीकनागलतालवनप्रभाकपूर्णं च एकत्र पलितमिति [illegible] च, अन्यत्र पक्षिपङ्क्तिरम्यम्, [illegible] च । कामिनीकपोलतलमिव पत्रलताली[illegible] सुगन्धमधूकधवलं च एकत्र पत्रलता सखीलिखिताभे विकसन्मधूककुसुमगौरं च अन्यत्र [illegible], [illegible] । आपानगोष्ठीबन्धमिव मधुकरकामोदितमामत्तमधुपमण्डलीमुखरितं च एकत्र मद्यपानविमदं [illegible] च, अन्यत्र भ्रमराणाम् (?) [मत्त—भृङ्ग] एवं [illegible] च । कश्मीरमण्डलमिव विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयमनेककेदारग्रामानुगतं च एकत्र विकासि[illegible] रमणीयं [illegible] च अन्यत्र [illegible] समानार्थं [illegible] संयुक्तं च । वातरोगोपहतमिव बहुगुल्मसंकुलोदरं श्यामलताक्रान्तं च एकत्र [illegible] श्यामलत्वम् च अन्यत्र [illegible] च वा । सर इवोत्पलाशमल्लिकाबहुलमुत्तरलहरिसेवितं च एकत्र [illegible] च, [illegible] च वा, अन्यत्र [illegible] महा[illegible]सेवितं च [१४] ।

धवलं—गौरम् । पुनः आपानगोष्ठीबन्धमिव सुरापानसमाजविशेषमिव मधुकरकामोदितं मधुभिः—मधूकैः करैः—हस्तैर्वा पक्षे मधुकरैः—भ्रमरैः आमोदितं—सन्तोषितम्, यथा मधुकराणां—भ्रमराणां कामोदितं—सेव्यता [illegible] तादृशम्, च पुनः आमत्तनानामधुपमण्डलीमुखरितम् आमत्तानाम्—उन्मत्तानां, नानामधुपानां—नानाभ्रमराणां पक्षे नानामद्यपायिनां मण्डल्या—समूहेन मुखरितं—वाचालितम्, पुनः कश्मीरमण्डलमिव कश्मीरदेशप्रदेशमिव, विकसत्कुङ्कुमकच्छकमनीयं विकसन्ति फुल्लन्ति कुङ्कुमानि—[illegible] [illegible] कच्छेन—जलप्रायप्रदेशेन कमनीयं—रमणीयम्, च पुनः अनेककेदारग्रामानुगतम् अनेकेषां—बहूनां केदाराणां क्षेत्राणां, लतानां वा ये ग्रामः—समूहाः तेन अनुगतम्—अनुबद्धम्, पक्षे अनेकैः बहुभिः केदाराणां—[illegible] ग्रामैः—समूहैः अनुगतं सहितम्; पुनः वातरोगोपहतमिव वातव्याधिग्रस्तमिव बहुगुल्मसंकुलोदरम् बहुभिः गुल्मैः—अप्रकाण्डस्तम्बैः संकुलं व्याप्तम्, उदरं—मध्यं यस्य पक्षे गुल्मेन—वातगुल्माख्येन व्याधिना संकुलम्, उदरं—जठरं यस्य तादृशम्, च पुनः श्यामलताक्रान्तं श्यामलताभिः—श्यामावल्लीनामिकाभिः पक्षे श्यामलतया—श्यामवर्णेन आक्रान्तं—व्याप्तम्, पुनः सर इव कासारमिव उत्पलाशमल्लिकाबहुलम्, उत्—ऊर्ध्वं पलाशानि—पत्राणि यासां तादृशः मल्लिकाः—पुष्पविशेषलताः, अक्षाः—बिभीतकवृक्षाः [illegible] तथा वा मल्लिका—[illegible], यद्वा उत्—उच्चा पलाशा—किंशुकाः मल्लिकाः—[illegible] अक्षाः—बिभीतकाः बहुलाः यस्मिन् तादृशम्, पक्षे उत्पलानि—कमलानि अश्नन्ति—भुञ्जन्ते ये ते उत्पलाशाः यद्वा उत्—प्राबल्येन पलाशं—मांसं ये अश्नन्ति तादृशाः मल्लिकाक्षाः हंसविशेषाः बहुलाः यस्मिन् तादृशम्, च पुनः उत्तरलहरिसेवितम् उत्तरैः—बहुभिः तरलैः—चपलैः हरिभिः—मर्कटैः पक्षे उत्तराभिः—बहुतराभिः लहरीभिः—महातरङ्गैः सेवितं व्याप्तम् [१४] । पुनः पवनकम्पितशिखरैः पवनेन—वायुना कम्पितं—कम्पनशीलं शिखरं शिरोभागो यस्य तादृशैः पादपैरपि वृक्षैरपि विस्मयचलितमौलिभिरिव विस्मयेन [illegible] चलितः—कम्पितः मौलिः—मस्तकं येषां तादृशैरिव निर्वर्ण्यमानं निरीक्ष्यमाणम् । पुनः विकसितस्तबकाभिः पुष्पितगुच्छाभिः लताभिरपि कौतुकोत्तानलोचनाभिरिव कौतुकेन विस्मयेन उत्तानं—उन्मीलितं लोचनं—नयनं यासां तादृशीभिरिव [illegible] विलोक्यमानं दृश्यमानम् । पुनः विततपल्लवान्तरितरविकरप्रवेशैः विततैः—विस्तृतैः पल्लवैः—नूतनदलैः अन्तरितः—

समृद्धिभिरन्योन्यबद्धस्पर्धैरिवाध्युष्यमाणम्, एकमन्दिरमिव सकलवनदेवतानां, नन्दनमिव नन्दनस्य, तिलकमिव त्रिलोक्याः, रतिगृहमिव रतेः, आयुधागारमिव कुसुमायुधस्य, राजधानीनगरमिव मधोः समन्ततोऽर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहमशेषतः क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण क्षोदीयसा मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण समसुकुमारभूतलमतिबहलस्निग्धपादपाभिराममाराममद्राक्षीत् [ज्ञ]।

तस्य चारामस्य रमणीयतानिधानं, नानाविधाभिधानतरुसहस्रसबाधमप्यन्धकारनिर्भरतया तमालमयमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिशीतलतया च कन्दरमिव हिमाद्रेः, उदरमिव क्षीरोदस्य, हृदयमिव हेमन्तस्य, शरीरान्तरमिव शिशिरानिलस्य, तुषारगिरिजन्मभूमिभूतमभ्यन्तरमवततार [अ]।

अवतीर्णश्च तस्मिंस्तापमतापमातपमनातपं तपनमतपनं दिवसमदिवसं ग्रीष्ममग्रीष्मं कालमकालं तुषारपातमतुषारपातं त्रिभुवनमत्रिभुवनं सर्गक्रममममंस्त [आ]। समचिन्तयच्च—

टिप्पनकम्—अध्युष्यमाणम्—आश्रीयमाणम्। क्रकच—करपत्रम्, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण [ज्ञ]॥

व्यवहित, रविकरप्रवेश—सूर्यकिरणप्रवेशो यैस्तादृशैः, **विटपैरपि** शाखाभिरपि, **ईर्ष्याप्रसारितकरसहस्रैरिव** ईर्ष्यया-परस्परस्पर्धया, प्रसारितं—विस्तारित, करसहस्र—हस्तसहस्र यैस्तादृशैरिव, **क्रियमाणं** स्वीक्रियमाणम्, पुन **दर्शितनिजनिजद्रुमकुसुमसमृद्धिभिः** दर्शिता—आविष्कृता, निजनिजद्रुमाणां—स्वस्वोचितवृक्षाणां, कुसुमसमृद्धि—पुष्पसम्पत्तिर्यैस्तादृशैः, **ऋतुभिरपि** ऋतुषट्केनापि, **अन्योन्यबद्धस्पर्धैरिव** परस्परकृतेर्ष्यैरिव, **अध्युष्यमाणम्** अधिष्ठीयमानम्, पुन **सकलवनदेवतानाम्** अशेषवनाधिष्ठातृदेवानाम्, **एकमन्दिरमिव** प्रधानभवनमिव, पुन **नन्दनस्य** इन्द्रोपवनस्यापि, **नन्दनमिव** अभिनन्दकमिव, ततोऽप्युत्कृष्टमित्यर्थः, पुन **रतेः** कामदेवपत्न्याः, **रतिगृहमिव** रमणमन्दिरमिव, पुन **कुसुमायुधस्य** पुष्पबाणस्य, कामदेवस्येति यावत्, **आयुधागारमिव** बाणगृहमिव, पुन **मधोः** वसन्तस्य, **राजधानीनगरमिव** राजधानीरूप नगरमिव, पुन **समन्ततः** चतुर्दिक्षु, **अर्धगव्यूतिमात्रपरिणाहं** गव्यूतिर्नाम क्रोशयुगं, तदर्धं—क्रोश, तत्परिमाण, परिणाह—विस्तारो यस्य तादृशम्, पुन **क्रकचक्षतकरिदन्तक्षोदपाण्डुरतरेण** क्रकचेन—करपत्रेण, क्षतस्य—विदीर्णस्य, करिदन्तस्य—हस्तिदन्तस्य, य क्षोद—चूर्णं, तद्वत् पाण्डुरतरेण—पीतसवलितातिश्वेतवर्णेन, **क्षोदीयसा** अतिसूक्ष्मेण, **मौक्तिकचूर्णवालुकाप्रकरेण** मुक्तामणिचूर्णरूपसिकतासमूहेन, **अशेषतः** सर्वत, **समसुकुमारभूतल** सम—निम्नोन्नतभावरहित, सुकुमारं—मृदुलं च, भूतल—पृथ्वीतल यस्मिंस्तादृशम्, पुन **अतिबहलस्निग्धपादपाभिरामम्** अतिबहलैः—अत्यधिकैः, स्निग्धैः—सरसैः, पादपैः—वृक्षैः, अभिराम—मनोहरम् [ज्ञ]।

च पुन, **तस्य** प्रकृतस्य, **आरामस्य** उपवनस्य, **अभ्यन्तरम्** मध्यम्, **अवततार** प्रविष्टवान्, कीदृशम्? **रमणीयतानिधानं** रमणीयतायाः—सौन्दर्यस्य, निधान—निधिभूतम्, पुन **नानाविधाभिधानतरुसहस्रसंबाधमपि** नानाविधानि—बहुविधानि, अभिधानानि—नामानि यस्य तादृशेन, तरुसहस्रेण—वृक्षसहस्रेण, **संबाधमपि** सङ्कीर्णमपि, **अन्धकारनिर्भरतया** अन्धकारातिशयेन, **तमालमयमिव** तमालाख्यवृक्षप्रायमिव, **उपलक्ष्यमाणं** प्रतीयमानम्, **च** पुन, **अतिशीतलतया** अत्यन्तशैत्येन, **हिमाद्रेः** हिमाचलस्य, **कन्दरमिव** गुहारूपमिव, **कन्दमिव** इति पाठे मूलभूतमिव, पुन **क्षीरोदस्य** क्षीरसागरस्य, **उदरमिव** मध्यमिव, पुन **हेमन्तस्य** तदाख्यशीतऋतोः, **हृदयमिव** अभ्यन्तरमिव, पुन **शिशिरानिलस्य** शिशिरऋतुसम्बन्धिवायोः, **शरीरान्तरमिव** रूपान्तरमिव, पुन **तुषारगिरिजन्मभूमिभूतं** तुषारगिरेः—हिमालयस्य, जन्मभूमिभूतं—जन्मक्षेत्ररूपम् [अ]।

च पुन, **तस्मिन्** निरुक्तोपवनाभ्यन्तरे, **अवतीर्णः** प्रविष्ट सन्, तापम्, **अतापं** तापभिन्नम्, पुन **आतपं** सूर्यप्रकाशम्, **अनातपम्** आतपभिन्नम्, पुन **तपनं** सूर्यम्, **अतपनं** तत्रान्तरितप्रकाशतया सूर्यभिन्नम्, पुन **दिवसं** दिनम्, **अदिवस** दिनभिन्नम्, **ग्रीष्मम्** उष्णम्, **अग्रीष्मं** ग्रीष्मभिन्नम्, **कालं** समयम्, **अकालम्** असमयम्, पुन **तुषारपातं** हिमस्यन्दम्, **अतुषारपातम्** तुषारपातभिन्नम्, **त्रिभुवनं** स्वर्गमर्त्यपातालाख्यभुवनत्रयम्, **अत्रिभुवनं** त्रिभुवनभिन्न, **सर्गक्रमं** विपरीतसृष्टिप्रकारम्, **अमंस्त** मेने, **च** पुन, **समचिन्तयत्** समालोचितवान्, किमित्याह—**मन्ये**

"मन्ये दक्षिणमारुतेन विदितं सेव्यत्वमस्येदृशं,
तेनोत्सृज्य वनानि चन्दनगिरेरुद्दामशैत्यान्यपि ।
याम्याशाविरहोल्लसद्वपुना नाथेन धाम्नां समं,
संजाते शिशिरात्यये धनपतेराशामुखं सर्पति ॥ [३]

अथवा जगत्प्रसिद्धमेतद् यद् विशालगुणसंपद्भिरप्यसुलभाः स्वल्पगुणैरपि सुप्रापाः प्रसिद्धयो भवन्ति, येनात्र निरन्तरकदलीकलापान्तरितविद्रुमे मधुरारावसंग्रामशिखिकुलोल्लासिन्यनन्तकलान्तकोटिसंकटैककल्पवृक्षविटपे सत्यपि कानने तदेकरम्भाक्रान्तमन्तर्भ्रान्तसमात्रचित्रशिखण्डि कतिपयाभिरेव सुमनसां कोटिभिरुपचीयमानमेतदमरोद्यानमावर्ण्यते [३] । किमिदमसमीक्षितकारित्वं जनस्य जाड्यविलसितम्, उत निरङ्कुशगिरां कवीनामलीकाभिनिवेशः, आहोस्वित् तस्यैव दूरदेशावस्थानसामर्थ्यं, सर्वथा स्वर्गभूमिसंसर्गस्यैवायं प्रभावः, प्रथितगुणस्थानस्थितस्यासतोऽपि हि माहात्म्यमाविर्भवति, पद्मिनीपत्रोत्सङ्गसङ्गी जलबिन्दुरपि मुक्ताफल-

---

टिप्पनकम्—कलान्ता—पुष्पम् एकरम्भाक्रान्तं रम्भा—अप्सराः अन्यत्र कदली, अन्तर्भ्रान्तसमात्रचित्रशिखण्डि एकत्र चित्रशिखण्डिनः—सप्तर्षयः अन्यत्र नानामयूराः सुमनसां कोटिभिरुपचीयमानम् एकत्र सुमनसां—देवानाम् अन्यत्र पुष्पाणाम् [३] ।

अन्येषु मन्ये दक्षिणमारुतेन मलयपवनेन अस्य स्वर्गोद्यानस्य ईदृशम् एवंविधम्, अनुभूयमानमित्यर्थः सेव्यत्वं सेवा विदितं ज्ञातम्, तेन अनुभूयमानसेव्यत्वेन चन्दनगिरेः मलयपर्वतस्य उद्दामशैत्यान्यपि उद्दाम—उत्कटं शैत्यं येषु तादृशान्यपि वनानि चन्दनकाननानि, उत्सृज्य त्यक्त्वा याम्याशाविरहोल्लसद्वपुना याम्याशायाः—दक्षिणदिशः दक्षिणस्या दिश इत्यर्थः विरहेण—वियोगेन उल्लसत्—स्फुरत् वपुः शरीरं यस्य तादृशेन धाम्नां रश्मीनां नाथेन स्वामिना सूर्येणेत्यर्थः समं सह शिशिरात्यये शिशिरऋतुसमाप्तौ संजाते निष्पन्ने सति धनपतेः कुबेरस्य आशामुखं दिगन्तं सर्पति गच्छति दक्षिणमारुत इति शेषः [३] ।

अथवेदं सर्वप्रसिद्धं, यत् जगति लोके विशालगुणसम्पद्भिरपि विशाला—विपुला गुणसम्पत्—गुणसम्पत्तिर्येषां तादृशैरपि जनैः असुलभाः अप्राप्याः प्रसिद्धयः ख्यातयः अल्पगुणत्वात् पुष्पस्य स्वल्पगुणैरपि अल्पगुणैरपि जनैः सुप्रापाः सुलभाः भवन्ति सम्पद्यन्ते । येन यस्मात्कारणात् निरन्तरकदलीकलापान्तरितविद्रुमे निरन्तरैः—अविच्छिन्नैः कदलीकलापैः कदलीपङ्क्तिभिः अन्तरितं—तिरोहितं विद्रुमं विपिनं येन तादृशे पुनः मधुराराव सम्पशिखिकुलोल्लासिनि मधुरारावा—मधुरालापवताम्, सम्पन्नानां—सम्पन्नानाम्, शिखिनां—मयूराणां कुलेन—समूहेन उल्लासिनि विराजिनि, पुनः अनन्तकलान्तकोटिसंकटैककल्पवृक्षविटपे अनन्तानि असंख्येयानि कलान्तानि—कलान्तानां पुष्पाणां कोटिभिः—कोटिसंख्यकैः संकटा व्याप्ताः कल्पवृक्षाः एकस्य एकैके वा यस्य विटपाः—शाखा यस्मिंस्तादृशे, अत्र अस्मिन् कानने वने सत्यपि विद्यमानेऽपि एकरम्भाक्रान्तं एकया अद्वितीयया रम्भया—अप्सरसा यत्र सर्वोत्तमया आक्रान्तम् अधिष्ठितम्, पुनः अन्तर्भ्रान्तसमात्रचित्रशिखण्डि अन्तः मध्ये, भ्रान्ताः विचरिताः समात्राः समाप्तश्रमाः एव चित्रशिखण्डिनः—नानामयूराः पक्षे चित्राः शिखण्डिनः—चूडामणयो येषां तादृशाः सप्तर्षयः यस्मिंस्तादृशम् पुनः कतिपयाभिरेव परिमिताभिरेव सुमनसां पुष्पाणां पक्षे देवानां, कोटिभिः उपचीयमानम् आवर्ण्यते स्तूयते तत् वर्णितम्, अमरोद्यानम् अमराणां—देवानाम् उद्यानम्—उपवनम् आ—समन्तात् वर्ण्यते कथ्यते [३] । असमीक्षितकारित्वम् अनालोच्य क्रियाकारित्वम् इदम् जनस्य जाड्यविलसितम् मौर्ख्यविलसितम् किम् ?, उत अथवा निरङ्कुशगिरां निरङ्कुशाः—अनर्गला गिरः—वाचो येषां तादृशानां कवीनाम् अलीकाभिनिवेशः मिथ्याऽऽग्रहः आहोस्वित् किं वा तस्यैव अमरोद्यानस्यैव दूरदेशावस्थानसामर्थ्यं दूरस्थानस्थितिमाहात्म्यम् सर्वथा सर्वप्रकारेण स्वर्गभूमिसंसर्गस्यैव सुरलोकभूमिसम्बन्धस्यैव अयं वर्ण्यमानः प्रभावः महिमा

द्युतिमालम्बते, मृगाङ्कबिम्बचुम्बी कलङ्कोऽप्यलङ्कारकरणिं धत्ते, कुरङ्गलोचनालोचनलब्धपदमञ्जनमपि मण्डनायते [उ], इत्यादिसंकल्पजालसकुलेन रसाकुलीभूतसकलेन्द्रियवृत्तिना तत्कालमन्यतामिवापन्नेनान्तरात्मना मदनमयमिव शृङ्गारमयमिव प्रीतिमयमिवानन्दमयमिव विलासमयमिव रम्यतामयमिवोत्सवमयमिव सकलजीवमाकलयन्, अनिलोद्धूतैः समन्ततः प्रचलितैरतिप्रबलतयाऽकालनीहारवृष्टिमिव दर्शयद्भिः कुसुमधूलिपटलैर्धवलीकृतविग्रहो वसन्त इव विग्रहवान्, इतस्ततः षट्चरणमालास्पर्धयेव धावन्त्या कुसुमनिर्भरद्रुमावकृष्टया दृष्ट्या कदर्थ्यमानः [ऊ]। प्रतिलतादोलमुत्पद्यमानान्दोलनस्पृहः, प्रतिदीर्घिकमाविर्भवज्जलक्रीडाभिलाषः, प्रतितरुच्छायमुपजायमानविश्रामेच्छः, प्रतिपत्रमण्डपमुल्लसद्दिवसातिवाहनवाञ्छः, स्वच्छन्दनिपतितानेकतरुकुसुमप्रकरमेदुरितमेदिनीपृष्ठचारुणा चरणपातमञ्जुशिञ्जानसुकुमारसिकतेन तस्योद्यानस्य मध्यभागेन कतिपयशरक्षेपमात्रमध्वानमतिक्रान्तः [ऋ]। कदाचिददृष्टपूर्वमितरतरुविलक्षणाकार-

---

टिप्पनकम्—असतोऽपि असाधोरपि। करणि -सादृश्यम् [उ]।

हि यत, **प्रथितगुणस्थानस्थितस्य** प्रथित -प्रख्यातो गुणो यस्य तादृशे, स्थाने स्थितस्य, **असतोऽपि** महत्त्वशून्यस्यापि, **माहात्म्यं** महिमा, **आविर्भवति** प्रकाशते, तथाहि-**पद्मिनीदलोत्सङ्गसङ्गी** कमलिनीपत्रमध्यवर्ती, **जलबिन्दुरपि** जलकणोऽपि, **मुक्ताफलद्युतिं** मुक्तामणिच्छविम्, **आलम्बते** प्राप्नोति, पुन **मृगाङ्कबिम्बचुम्बी** चन्द्रमण्डलससर्गी, **कलङ्कोऽपि** लाञ्छनमपि, **अलङ्कारकरणिं** अलङ्कारक्रिया, **धत्ते** पुष्णाति, पुन **कुरङ्गलोचनालोचनलब्धपदं** कुरङ्गलोचनाना-मृगाक्षीणा, लोचनयो -नयनयो, लब्धं-प्राप्तं, पद-स्थान येन तादृशम्, अञ्जनमपि, **मण्डनायते** अलङ्करणमिवाचरति [उ], **इत्यादिसंकल्पजालसकुलेन** इत्यादिना, सकल्पजालेन-आलोचनाचयेन, सकुलेन-व्याप्तेन, **रसाकुलीभूतसकलेन्द्रियवृत्तिना** रसाकुलीभूता -अद्भुतरसाप्लाविता, सकला -समस्ता, इन्द्रियवृत्तय -इन्द्रियव्यापारा यस्य तादृशेन, **तत्कालं** तत्क्षणम्, **अन्यतामिव** अन्यथात्वमिव, **आपन्नेन** प्राप्तेन, **अन्तरात्मना** अन्त करणेन, **सकलजीवं** सर्वप्राणिन **मदनमयमिव** कामदेवप्रायमिव, पुन **विलासमयमिव** शृङ्गारचेष्टाप्रधानमिव, पुन **रम्यतामयमिव** सौन्दर्यमयमिव, पुन **उत्सवमयमिव** उत्सवाकुलमिव, **आकलयन्** अवगच्छन्, **अनिलोद्धूतैः** पवनविक्षिप्तै, पुन **समन्ततः** सर्वत, **प्रचलितैः** प्रसृतै, पुन **अतिप्रबलतया** अत्यन्तप्रचुरतया, **अकालनीहारवृष्टिमिव** असमयहिमवर्षणमिव, **दर्शयद्भिः** प्रत्याययद्भि, **कुसुमधूलिपटलैः** परागपुञ्जै, **धवलीकृतविग्रहः** शुक्लीकृतकलेवर, अत एव **विग्रहवान्** मूर्तिमान्, **वसन्त** इव तदाख्यऋतुराज इवेत्युत्प्रेक्षा, **षट्चरणमालास्पर्धयेव** भ्रमरपङ्क्तिस्पर्धयेव, **धावन्त्या** सत्वरं सर्पन्त्या, **कुसुमनिर्भरद्रुमावकृष्टया** कुसुमनिर्भरै -पुष्पपूर्णै, द्रुमै -वृक्षै, अवकृष्टया-आकृष्टया, **दृष्ट्या** लोचनेन, **कदर्थ्यमानः** व्याकुलीक्रियमाण [ऊ], पुन **प्रतिलतादोलं** प्रत्येकलतारूपदोलासु, **उत्पद्यमानान्दोलनस्पृहः** उत्पद्यमाना-जायमाना, आन्दोलनस्पृहा-उत्कूर्दनाभिलाषो यस्य तादृश, पुन **प्रतिदीर्घिकं** प्रतिवापिकम्, **आविर्भवज्जलक्रीडाभिलाषः** आविर्भवन्-प्रादुर्भवन्, जलक्रीडाभिलाष -जलकेलिस्पृहा यस्य तादृश, पुन **प्रतितरुच्छायं** प्रत्येकवृक्षच्छायासु, **उपजायमानविश्रामेच्छः** उपजायमाना-उत्पद्यमाना, विश्रामेच्छा-श्रमापनोदनाकाङ्क्षा यस्य तादृश, पुन **प्रतिपत्रमण्डपं** प्रत्येकपत्रमयगृहे, **उल्लसद्दिवसातिवाहनवाञ्छः** उल्लसन्ती-उद्भवन्ती, दिवसातिवाहनस्य-दिनातिक्रमणस्य, वाञ्छा-अभिलाषो यस्य तादृश, पुन **स्वच्छन्दनिपतितानेकतरुकुसुमप्रकरमेदुरितमेदिनीपृष्ठचारुणा** स्वच्छन्दपतितानां-स्वच्छन्द-स्वतन्त्र, निष्प्रयासमित्यर्थ, यथा स्यात् तथा, पतितानां-गलितानां, अनेकतरुकुसुमानाम्-अनेकवृक्षपुष्पाणां, प्रकरेण-समूहेन, मेदुरित-व्याप्त, यद् मेदिनीपृष्ठं-भूपृष्ठ, तेन चारुणा-मनोहरेण, पुन **चरणपातमञ्जुशिञ्जानसुकुमारसिकतेन** चरणपातेन-पादारोपणेन, मञ्जु-मनोहर यथा स्यात् तथा, शिञ्जाना-ध्वनन्ती, सुकुमारा-स्निग्धा, सिकता-वालुका यस्मिंस्तादृशेन, **तस्य** प्रकृतस्य, **उद्यानस्य** उपवनस्य, **मध्यभागेन** अन्त प्रदेशेन, **कतिपयशरक्षेपमात्रं** कतिपयबाणप्रक्षेपपरिमाणम्, **अध्वानं** मार्गम्, **अतिक्रान्तः** कृतलङ्घन सन्, **कल्पतरुखण्डं** कल्पवृक्षवनम्, **अपश्यत्** दृष्टवानित्यग्रेणान्वेति [ऋ]। कीदृशम्? **कदाचित्** कदापि, **अदृष्टपूर्वं** पूर्वमनवलोकितम्, पुन **इतरतरुविलक्षणाकारतया** इतरतरुभ्य -अन्यवृक्षेभ्य, विल-

तयाऽत्यद्भुताकारमुद्ररश्मिमरकतच्छच्छायान्धकारितदिगन्तरमनिलचलल्लतातरङ्गितैरनेकवर्णचारुभिर्दिव्यां-शुककलापैः पल्लवितमुल्लसत्करालकिरणस्तम्भैः शातकुम्भमयैराभरणनिकुरम्बैः स्तबकितममरकामिनीसंवा-हनविलाससमर्पिताभिर्यामिनीभिर्मणिकृतदोलाभिर्दन्तुरितमन्तरान्तरा च तारकितसकलभूभागैरालीढफल-मधुधारानिपातपरम्परोच्छ्रितैः रक्तपङ्कजमकरन्दानुकारिभिः पद्मरागपञ्जरकपाटैरलङ्कृतमिवसत्त्वरम् चित्रीकृता-विच्छिन्नच्छायैरध्वखिन्नसिद्धाध्वन्यश्रमापनीकृतैः शाखान्तरालनिपतितातपच्छेदचारुभिश्चामीकरवल्कलैर्विभूषितम-ग्रेपत्य जटालीकृतविटपभागैः शिखरसञ्चरद्वनदेवताकेशपाशभ्रंशिभिः प्रालम्बमानैर्दिव्यकुसुमदामभि-रामोदितममन्दसान्ध्यरागमिश्रिताभिनवघनसंघातकल्पमनल्पं कल्पतरुखण्डमपश्यत् [५६] ।

तस्य च मध्यभागे हर्म्यमिव दीपिताशेषदिग्भागम्, आभोगरुद्धवसुन्धरोत्सङ्गम्, उत्तुङ्गतयोत्तम्भि-ताम्बरम्, अतिभास्वरत्वादपरिस्फुटविभाव्यमानावयवशोभम्, उद्यानजातकपीडया वृक्षाभिक्षिप्तालम्बमिव

धन-विशिष्टः च मरः-परकसंनिवेशो यस्य तादृशया अत्यद्भुताकारं अत्याश्चर्यजनकाकृतिम्, पुन उद्ररश्मिमरकत-च्छच्छायान्धकारितदिगन्तरं उद्-ऊर्ध्वम्, उद्गता वा रश्मिः-कान्तिर्यस्य तादृशो यो मरकतः-नीलमणिः तस्य स्वच्छा यद्वा तद्रूपाणां छदानां-पत्राणां छायाभिः अन्धकारितम्-अन्धीकृतं दिगन्तरं-दिगवकाशं येन तादृशम्; पुनः अनिलचलल्-लतातरङ्गितैः अनिलेन-वायुना चलन्तीभिः-कम्पमानाभिः लताभिः तरङ्गितैः सञ्जाततरङ्गैः अनेकवर्णचारुभिः नानावर्ण-मनोहरैः दिव्यांशुककलापैः मनोहरवस्त्रसमूहैः पल्लवितं सञ्जातपल्लवम्; पुन उल्लसत्करालकिरण-स्तम्भैः उल्लसन्-उद्भवन् करालकिरणस्तम्भ-उग्ररश्मिसमूहो येषां तादृशैः आभरणनिकुरम्बैः अलङ्कारसमूहैः स्तबकितं सञ्जातस्तबकम्; पुन अमरकामिनीसंवाहनविलाससमर्पिताभिः अमरकामिनीभिः-देवाङ्गनाभिः यत् संवाहनं-उन्मर्दनं तद्विलासेन-तल्लीलया समर्पिताभिः निवेशिताभिः पुनः यामिनीभिः विलासिनीभिः मणिकृत-दोलाभिः मणिमयदोलाभिर्दोलाभिः दन्तुरितं समेधितम्; च पुनः अन्तरा अन्तरा मध्ये मध्ये तारकितसकल-भूभागैः तारकितं-सञ्जाततारकं तद्-सकलं भूमिमिति यावत् यस्य तादृशो भूभागः-भूमिप्रदेशो येषां तादृशैः पुनः आलीढ-फलमधुधारानिपातपरम्परोच्छ्रितैः आलीढः-आस्वादिताः फलानां मधूनां-मद्यानां पुष्परसानां वा धाराः-सन्ततयो येषां तादृशैः निपातपरम्परः-निपातपरम्परासमन्वितैः उच्छ्रितैः-उन्नतैः पुनः रक्तपङ्कजमकरन्दानुकारिभिः रक्तकमल-मकरन्दानुकारिभिः पद्मरागपञ्जरकपाटैः रक्तमणिमयपञ्जरकपाटैः अलङ्कृतम्; च पुनः इतस्ततः अत्र तत्र चित्री-कृताविच्छिन्नच्छायैः चित्रीकृता-नानावर्णीकृता अविच्छिन्ना-निरन्तरा छाया-अनातपो येषां तादृशैः पुनः अध्वखिन्नसिद्धा-ध्वन्यश्रमापनीकृतैः अध्वखिन्नै -मार्गगमनश्रान्तैः सिद्धैः-सिद्धपुरुषैः अध्वन्यैः-मार्गगामिभिः श्रमापनीकृतैः -खेदापनयनसमा-श्रितैः पुनः शाखान्तरालनिपतितातपच्छेदचारुभिः शाखान्तरालनिपतितैः -शाखाभ्यन्तरपतितैः आतपच्छेदैः-तेजःखण्डैः चारुभिः -मनोहरैः चामीकरवल्कलैः सुवर्णमयवल्कलैः विभूषितम् अलङ्कृतम्; च पुनः अग्रेपत्य सर्वत्र दिव्यकुसुमदामभिः दिव्यानां-स्वर्गीयाणां मनोहराणां वा कुसुमानां दामभिः -माल्यैः आमोदितं सुरभीकृतम्, कीदृशैः? जटालीकृतविटपभागैः जटालीकृतं-गौरवासतीकृतं व्याप्तमिति यावत् विटपभागं-शाखासमूहो यैस्तादृशैः, पुनः शिखरसञ्चरद्वनदेवताकेशपाशभ्रंशिभिः शिखरे-ऊर्ध्वभागे सञ्चरन्तीनां-विहरन्तीनां वनदेवतानां-वनाधिष्ठातृ-देवतानां केशपाशभ्रंशिभिः -केशकलापात् पतितैः प्रालम्बमानैः शिरोभागमाप्तैः पुनः अमन्दसान्ध्यरागमिश्रिता-भिनवघनसंघातकल्पं अमन्दे -उत्कटेन सान्ध्यरागेण-सन्ध्यासमयभविरक्तिमम्ना मिश्र-मिलित यो घनसंघात-मेघसमूहस्तत्कल्पं-तत्सम तत्सदृशमिति यावत्; पुन अनल्पं विस्तृतम् [५७] ।

च पुन तस्य कल्पतरुवनस्य मध्यभागे मध्यप्रदेशे हर्म्यमिति धौम्यम्, सुदर्शनं नाम सुदर्शननामकम्, आय-तनं मन्दिरं, ददर्श दृष्टवान् इत्यग्रेणाभ्येति शेषम्। दीपिताशेषदिग्भागं दीपिता -प्रकाशिताः अशेषाः-समस्ता दिग्भागा -दिक्प्रदेशा येन तादृशम् पुनः आभोगरुद्धवसुन्धरोत्सङ्गम् आभोगेन-विस्तारेण रुद्धः -आक्रान्त वसुन्धराया -पृथिव्याः उत्सङ्ग -मध्यभागो येन तादृशम्; पुनः उत्तुङ्गतयोत्तम्भिताम्बरम् उत्तुङ्गेन उच्चेन प्रोन्न-तिभावेन उत्तम्भितम्-उद्धृतम्, अम्बरम्-आकाशं येन तादृशम् पुन अतिभास्वरत्वात् अत्यन्तोज्ज्वलत्वात्, अपरि-

पिण्डीभूय स्थितम्, अदभ्राभ्रभ्रमिखेदेन सौदामिनीसंदोहमिव लब्धनिद्रम्, उदधिजलात्यशनदुःखासिकया वडवामुखमिवागत्य विश्रान्तम्, उद्दण्डवात्यावर्तवशेन भोगवतीशातकुम्भाम्भोजवनरजोराशिमिवाकाशमुत्पतितम्, अमृतमथनकदर्थितमन्दरक्रोधेन निर्भर्त्स्य वैरोचनिममरशैलमिव पातालमूलान्निर्गतम् [ऌ], अशेषतश्च विसर्पता कुसुम्भरसरागलोहितेनातिवहलतया किसलयीकृतप्रान्तवनस्पतिपलाशराशिना प्रवालयष्टीकृतार्ककिरणेन सान्ध्यसमयीकृतवासरेणालक्तकतूलपटलीकृतशिखरासन्नघनमण्डलेन भक्तिभरसुरसुन्दरीसुखावतरणाय सिन्दूरकुट्टिमानीव रचयता ग्रीष्मवशविजृम्भितरजोरोधाय कुङ्कुमजलासारमिव क्षिपता गगनकुट्टिमालङ्करणाय जपाकुसुमनिकरानिव प्रकिरता दाहावलोकनसकौतुकोपवनप्रीतये मिथ्यादवाग्निमिव प्रथयता तरुतलान्धकारतिरस्काराय तरुणातपमिव वर्षता प्रभाजालेन दिवापि ज्वलितौषधिकलापमिव

टिप्पनकम्—भोगवती–पातालगङ्गा, **वैरोचनिं** बलिम् [ऌ]।

स्फुटविभाव्यमानावयवशोभम् अपरिस्फुटम्–अविस्पष्ट यथा स्यात् तथा, विभाव्यमाना–लक्ष्यमाणा, अवयवानां–प्रदेशानां, शोभा यस्य तादृशम्, पुन **उद्यानजाड्यपीडया** उद्यानस्य- निरुक्तोपवनस्य, जाड्येन–शैत्येन, या पीडा–दु ख तेन, **पिण्डीभूय** सकुच्य, स्थित, **दवाग्निशिखाखण्डमिव** दवाग्ने –वनाग्ने, शिखाखण्ड–ज्वालाजालमिव, पुन **अदभ्राभ्रभ्रमिखेदेन** अदभ्रया–वहुलया, अभ्रभ्रम्या–आकाशभ्रमेण, य खेद –श्रम, तेन, **लब्धनिद्रं** गृहीतनिद्रं, **सौदामिनीसन्दोहमिव** विद्युद्वृन्दमिव, पुन **उदधिजलात्यशनदुःखासिकया** समुद्रजलाधिकपानजन्यदु खावेगेन, **आगत्य** समुद्राद् वहिर्भूय, **विश्रान्तं** उपनीतश्रम, **वडवामुखमिव** वडवाया –समुद्रान्तरगताया. अश्वाया, मुख–मुखमण्डलमिव, पुन **उद्दण्डवात्यावर्तवशेन** उद्दण्डवात्यया–उद्धतवायुसमूहेन, य आवर्त –जलभ्रमणं, तद्वशेन, **आकाशं** आकाशे, **उत्पतितं** उच्छलित, **भोगवतीशातकुम्भाम्भोजवनरजोराशिमिव** भोगवत्या –पातलगङ्गाया, यत् शातकुम्भाम्भोजवन–कनककमलकानन, तस्य रजोराशिमिव–परागपुञ्जमिव, पुन **अमृतमथनकदर्थितमन्दरक्रोधेन** अमृतमथनेन–अमृतालोडनेन, कदर्थितस्य–अवहेलितस्य, मन्दरस्य–तदाख्यपर्वतस्य, क्रोधेन, **वैरोचनिं** वलिं, **निर्भर्त्स्य** अवज्ञाय, **पातालमूलात्** पातालतलात्, **निर्गतं** निष्क्रान्तम्, **अमरशैलमिव** सुमेरुपर्वतमिव [ऌ], **च** पुन, **प्रभाजालेन** दीप्तिसन्दोहेन, **दिवाऽपि** दिनेऽपि, चन्द्रमन्तरेणापीत्यर्थ, **ज्वलितौषधिकलापमिव** ज्वलित –दीप्त, ओषधिकलाप –ओषधिराशिर्यस्मिंस्तादृशमिव, **तं** स्वाधिष्ठितं, प्रदेश कुर्वाणमित्यग्रेणान्वेति, कीदृशेन ? **अशेषतः** सर्वत, **विसर्पता** प्रसरता, पुन **कुसुम्भरसरागलोहितेन** कुसुम्भस्य–वह्निशिखापरपर्यायरक्तौषधिविशेषस्य, यो रसस्तस्य, रागेण–रक्तकान्त्या, लोहितेन–रक्तेन, पुन **अतिवहलतया** अत्यधिकतया, **किसलयीकृतप्रान्तवनस्पतिपलाशराशिना** किसलयीकृत –पल्लवीकृत, रक्तीकृत इत्यर्थ, प्रान्तवनस्पतीनां- सन्निहितवृक्षाणां, पलाशराशि –पत्रपुञ्जो येन तादृशेन, पुन **प्रवालयष्टीकृतार्ककिरणेन** प्रवालयष्टीकृत –रक्तकान्तिसन्तत्या विद्रुमदण्डतामापादित, अर्कस्य–सूर्यस्य, किरण –रश्मिर्येन तादृशेन, पुन, **सान्ध्यसमयीकृतवासरेण** सान्ध्यसमयीकृत –सन्ध्यासम्वन्धिसमयतामापादित, रक्तीकृत इति यावत्, वासर दिनं येन तादृशेन, पुन **अलक्तकतूलपटलीकृतशिखरासन्नघनमण्डलेन** अलक्तकतूलपटलीकृतं–लाक्षारसालक्ततूलराशीकृत, शिखरासन्न–शिखरसन्निहित, घनमण्डल–मेघमण्डल येन तादृशेन, पुन **भक्तिभरसुरसुन्दरीसुखावतरणाय** भक्तिभराणां–भक्तिपूर्णाना, सुरसुन्दरीणा–देवसुन्दरस्त्रीणां, सुखावतरणाय–सुखपूर्वकमधस्तादागमनाय, **सिन्दूरकुट्टिमानीव** सिन्दूरवद्धभूमीरिव, **रचयता** सम्पादयता, पुन **ग्रीष्मवशविजृम्भितरजोरोधाय** ग्रीष्मवशेन–ग्रीष्महेतुना, विजृम्भितानां–विकीर्णानां, रजसा–धूलीना, रोधाय–नियन्त्रणाय, **कुङ्कुमजलासारमिव** कुङ्कुमजलधारामिव, **क्षिपता** वर्षता, पुन **गगनकुट्टिमालङ्करणाय** गगनकुट्टिमस्य–आकाशमण्डलात्मकवद्धभूमे, अलङ्करणाय–रक्तशोभोत्पादनाय, **जपाकुसुमनिकरानिव** जपाकुसुमाख्यरक्तपुष्पराशीनिव, **प्रकिरता** प्रक्षिपता, पुन **दाहावलोकनसकौतुकोपवनप्रीतये** दाहावलोकने–दाहदर्शने, सकौतुकस्य–सतृष्णस्य, उपवनस्य–निरुक्तोद्यानस्य, प्रीतये–प्रसादाय, **मिथ्यादवाग्निमिव** मिथ्याभूत वनाग्निमिव, **प्रथयता** प्रकटयता, पुन **तरुतलान्धकारतिरस्काराय** तरुतले–वृक्षाध स्थले, येऽन्धकारास्तेषां तिरस्काराय–अन्तर्धानाय, अपनयनायेत्यर्थ, **तरुणातपमिव**

पल्लवितरक्ताशोकमिव कुसुमितपलाशमिव विकसितबन्धूकमिव स प्रदेशं कुर्वाणम् [ख], उत्कटाट्टालघटितेन घटितपाटलत्विषा मरकतकपिशीर्षकप्रभाजटालेन सतिमिरसन्ध्यारागपल्लवेनेव रविमण्डलममरगिरिरिव प्राकारेण न वप्राकारेण परिवृतम्, अन्तःप्राकारभित्ति समन्ततो निर्मितानामतिरम्याकृतीनां स्फाटिकानामपि संक्रान्तवरप्रतिमाभिः श्यामायमानकान्तितया मरकतमयानामिव प्रासादानामासादितपरभागैः शिखरमण्डलाडम्बरधारिभिः प्रतिबिम्बैः परिक्षिप्तशिखरम्, अभ्रशिखरसङ्गिनो मृगाङ्कमणिकलशस्य ज्योत्स्नापटलपाण्डुना द्युतिमण्डलेन महत्त्वचरितार्थतापादनार्थं धृतेन धवलातपत्रेणेव विस्तारितच्छायम् [घ] अच्छमणिकुट्टिमोच्छलत्प्रभापटलनिर्भरमूलतया प्लवमानमिव, सुघटितस्फटिकोपलपट्टकल्पितानल्पपीठबन्धासम्बद्धतयाऽन्तरिक्षस्थितमिव विभाव्यमानम्, कृतावलोकनमिवेन्द्रनीलजालकैः, विहिताह्वानमिव पवनचलितोर्ध्वध्वजपताकाञ्चलैः, प्रस्तुतप्रत्युत्थानमिव शुभ्रस्तम्भैः, आरब्धसंभाषणमिव गवाक्षमुखसंनिलीन

टिप्पनकम्—अमरगिरिरिव प्राकारेण न वप्राकारेण यथा मेरुः प्राकारेण परिवृतं कथं न वप्राकारेण वेष्टितम्? अन्यत्र नूतनप्राकारेण परिवृतं कीदृशेन? मेरुप्राकारेण [घ]।

परिपतत्प्रभाकमिव, सर्वेता पादवता। पुनः केन तं प्रदेशं कमिव कुर्वाणम्? पल्लवितरक्ताशोकमिव पल्लविताः—सञ्जातपल्लवा रक्ता अशोकाः—रक्ताशोकवृक्षविशेषा यस्मिंस्तादृशम्, पुनः कुसुमितपलाशमिव कुसुमिताः पुष्पिताः पलाशाः—पलाशवृक्षपुष्पवृक्षविशेषा यस्मिंस्तादृशम्; पुनः विकसितबन्धूकमिव विकसिताः—पुष्पिताः बन्धूकाः—रक्तवर्णपुष्पविशेषा यस्मिंस्तादृशम् [ख], पुनः उत्कटाट्टालघटितेन उत्कटैः उच्चतरैः अट्टालैः—शिखराकारविशिष्टस्थानविशेषैः घटितेन—ग्रथितेन यद्वा उत्कटं—प्रधानं यद् अट्टालं—मूर्धा तेन घटितेन—रचितेन पुनः घटितपाटलत्विषा घटिता—रचिता पाटला—रक्ता त्विड्—कान्तिर्यस्य तादृशेन पुनः मरकतकपिशीर्षकप्रभाजटालेन मरकतकपिशीर्षकस्य—नीलमणिमयकपिशीर्षकस्य प्रभाभिः—कान्तिभिः जटालेन—उज्ज्वलेन अमरगिरिरिव प्राकारेण सुमेरुप्राकारेण परिवृतं परिवेष्टितम् अथापि न नैव वप्राकारेण वप्राकारेण परिवृतमिति विरोधः तत्परिहारे नवेन—नूतनेन प्राकारेण परिवृतमिति केन कमिव? सतिमिरसन्ध्यारागपल्लवेन सतिमिरेण—अन्धकारसहितेन सन्ध्यारागपल्लवेन—सन्ध्याकालिकरक्तप्रभासमूहेन रविमण्डलमिव सूर्यबिम्बमिव पुनः अन्तःप्राकारभित्ति प्राकारभित्तिमध्ये समन्ततः सर्वतः निर्मितानां रचितानाम् अतिरम्याकृतीनां अत्यन्तमनोहराकाराणाम् स्फाटिकानामपि स्फटिकमणिमयानामपि संक्रान्तवरप्रतिमाभिः श्यामायमानकान्तितया संक्रान्ताभिः—समागताभिः अन्तःप्रासादमित्ति यावत् वरप्रतिमाभिः—श्रेष्ठप्रतिबिम्बैः श्यामायमाना—श्यामीभवन्ती कान्तिर्येषां तद्भावस्तया मरकतमयानामिव नीलमणिमयानामिव प्रासादानां मन्दिराणाम् आसादितपरभागैः प्राप्तोत्कर्षैः पुनः शिखरमण्डलाडम्बरधारिभिः शिखरमण्डलस्य—शिखरसमूहस्य, य आडम्बरः—शोभाविस्तारः तद्धारिभिः—तद्वाहिभिः प्रतिबिम्बैः परिक्षिप्तशिखरं परिवेष्टितशिखरम्; पुनः अभ्रशिखरसङ्गिनः गगनशिखरवर्तिनः मृगाङ्कमणिकलशस्य चन्द्रकान्तमणिमयकलशस्य ज्योत्स्नापटलपाण्डुना ज्योत्स्नापटलेन—चन्द्रिकानिचयेन पाण्डुना—पीतमिश्रितशुक्लवर्णेन द्युतिमण्डलेन कान्तिकलापेन महत्त्वचरितार्थताऽऽपादनार्थं महत्त्वसार्थक्यसम्पादनार्थं धृतेन स्थापितेन धवलातपत्रेणेव श्वेतछत्रेणेव विस्तारितच्छायं विस्तारिता—प्रसारिता छाया—अनातपो येन तादृशम् [घ]; पुनः अच्छमणिकुट्टिमोच्छलत्प्रभापटलनिर्भरमूलतया अच्छमणिकुट्टिमात्—उज्ज्वलमणिबद्धभूतलात् उच्छलन्ती—उद्गच्छन्ती प्रभापटली—द्युतिसमूहः तद्रूपजलप्रवाहेण निर्भरं—निमग्नं मूलम्—अधोभागो यस्य तद्भावस्तया प्लवमानमिव पयसि सन्तरदिव विभाव्यमानमित्यग्रेणान्वयः; पुनः सुघटितस्फटिकोपलपट्टकल्पितानल्पपीठबन्धासम्बद्धतया सुघटिताः—सम्यग्घटिताः स्फटिकोपलपट्टकाः—स्फटिकमयप्रस्तरा सन्निविष्टाः, पीठ—स्थान, कल्पितस्य—रचितस्य अनल्पपीठबन्धस्य—विस्तृताधारबन्धस्य असम्बद्धतया—असंयुक्ततया अन्तरिक्षस्थितमिव गगनतलस्थितमिव विभाव्यमानं प्रतीयमानम्; पुनः इन्द्रनीलजालकैः इन्द्रनीलमणिमयगवाक्षैः कृतावलोकनमिव कृतम् अवलोकन—दर्शनं येन तादृशमिव नेत्रायमाणैरिन्द्रनीलजालकैः; पुनः पवनचलितोर्ध्वध्वजपताकाञ्चलैः

कलापिकेकारवैः [ऐ], क्वचित् सितभुजङ्गशङ्किमयूरोपरुध्यमानविम्बागतचलच्चीनांशुकपताकं, क्वचिद्धूतचञ्चुशुकमुच्यमानदाडिमबीजबुद्धिजग्धसूर्यकान्तवान्ताग्निकणिकं, क्वचित् प्रदीपलोलशलभलङ्घ्यमानोच्छिखपुष्परागं, क्वचिदामिषाशनश्येनहेलाक्रम्यमाणकृत्रिमविहङ्गं, क्वचिन्मदनपरायत्तमत्तपारापतपरिक्षिप्यमाणनिजप्रतिबिम्बं, क्वचिदम्बुधारोत्कचातकचुम्ब्यमानमौक्तिकलताप्रालम्बम [ओ], वैशम्पायनशापकथाप्रक्रममिव दुर्वर्णशुकनासमनोरमं, जीवमिव चित्रकर्मखचितप्रदेशं, विदग्धकामिनीकेलिमन्दिरमिव मणितारावभासितोदरम्, उत्तमपुरुषमिव विशालनेत्रहृत्कपाटं, चक्रवर्तिसैन्यमिवानेकरत्नशारीकृतमत्तवारणपरिकरं,

---

पवनेन–वायुना, चलितै –उद्धतै, ऊर्ध्वध्वजपताकाञ्चलै –उपरितनध्वजसम्बन्धिपटाग्रभागै, **विहिताह्वानमिव** आहूतवदिव, पुन **तुङ्गस्तम्बैः** उन्नतस्तम्बै, **प्रस्तुतप्रत्युत्थानमिव** प्रस्तुत–प्रारब्ध, प्रत्युत्थान–स्वस्याभ्युत्थान येन तादृशमिव, पुनः **गवाक्षमुखनिलीनकलापिकेकारवैः** गवाक्षमुखे–वातायनोर्ध्वभागे, निलीनाना–तिरोभूताना, कलापिनां–मयूराणा, केकारवै –केकाख्यशब्दै, **आरब्धसम्भाषमिव** प्रवर्तितालापमिव [ऐ], पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **सितभुजङ्गशङ्किमयूरोपरुध्यमानविम्बागतचलच्चीनांशुकपताकं** सितभुजङ्गशङ्किभि –श्वेतसर्पसन्देहिभि, मयूरै, उपरुध्यमाना–निवार्यमाणा, बिम्बागता–प्रतिच्छायात्मनाऽऽपतिता, चलन्ती–उद्वेलन्ती, चीनांशुकपताका–चीनाख्यजनपदरचितसूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्ररूपा पताका–ध्वजाग्रवर्तिपटो यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **धूतचञ्चुशुकमुच्यमानदाडिमबीजबुद्धिजग्धसूर्यकान्तवान्ताग्निकणिकं** धूता–कम्पिता, चञ्चु –तुण्ड यैस्तादृशै शुकै, मुच्यमानानां–विक्षिप्यमाणानां, दाडिमबीजानां, बुद्धया–भ्रान्त्या, जग्धा –भक्षिता, सूर्यकान्तेन–तदाख्यमणिना, वान्ता –उद्गीर्णा, अग्निकणिका –स्फुलिङ्गा यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कुत्रापि प्रदेशे, **प्रदीपलोलशलभलङ्घ्यमानोच्छिखपुष्परागं** प्रदीपलोलै –प्रदीपान्त पतनोत्कण्ठया तरलै, शलभै –पतङ्गै, लङ्घ्यमान –प्रदीपभ्रान्त्या अतिक्रम्यमाण, उच्छिख –उत्–ऊर्ध्वं, शिखा–ज्वाला यस्य तादृश, पुष्पराग –पद्मरागमणिर्यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थाने, **आमिषाशनश्येनहेलाक्रम्यमाणकृत्रिमविहङ्गं** आमिषाशनै –मांसाहारिभि, श्येनै –तदाख्यपक्षिविशेषै, हेलया–कौतुकेन, आक्रम्यमाणा –हठेन व्याप्यमाना, कृत्रिमविहङ्गा –कृत्रिमा –क्रियया निर्वृत्ता, रचिता इत्यर्थ, पक्षिण, पक्षिप्रतिकृतय इति यावत्, यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थाने, **मदनपरायत्तमत्तपारापतपरिक्षिप्यमाणनिजप्रतिबिम्बं** मदनपरायत्तै –कृत्रिमकपोतीविलोकनजन्यकामपरवशै, मत्तपारापतै –कामाकुलितकपोतै, परिक्षिप्यमाण –निकटोड्डीयमानतया सर्वत समर्प्यमाण, निज –स्वकीय, प्रतिबिम्बो यस्मिंस्तादृशम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **अम्बुधारोत्कचातकचुम्ब्यमानमौक्तिकलताप्रालम्बं** अम्बुधारायै–जलधारायै, उत्कै –उन्मनस्कै, चातकै –लोकविश्रुतै पक्षिविशेषै, चुम्ब्यमान–चञ्च्वा स्पृश्यमान, मौक्तिकलताप्रालम्ब–मुक्तामणिश्रेणीरूपं शिरोमाल्य यस्मिंस्तादृशम् [ओ], पुन **वैशम्पायनशापकथाप्रक्रममिव** वैशम्पायनस्य–वैशम्पायननाम्न शुकस्य, य शापस्तत्सम्बन्धिन्या कथाया प्रक्रमं–प्रसङ्गमिव, **दुर्वर्णशुकनासमनोरमं** दुर्वर्णं–रजतं, तन्मयेन, शुकनासेन–सिंहस्थानेन, मनोरमं–मनोहरम्, पक्षे दुर्वर्णे–दु खेन वर्णनीये, शुकनासमनोरमे–वैशम्पायन–जनकतद्भार्ये यत्र तादृशम्, पुन **जीवमिव** प्राणिनमिव, **चित्रकर्मखचितप्रदेशं** चित्रकर्मभि –चित्रणक्रियाभि, खचिता –व्याप्ता, प्रदेशा –विभागा यस्य तादृशम्, पक्षे चित्रकर्मभि –ज्ञानावरणीयादिकर्मभि, खचिता -व्याप्ता, प्रदेशा –आत्मप्रदेशा यस्य तादृशम्, पुन **विदग्धकामिनीकेलिमन्दिरमिव** विदग्धाया –केलिकुशलाया, कामिन्या –विलासिन्या, केलिमन्दिरं–क्रीडाभवनमिव, **मणितारावभासितोदर** मणिताराभि –मणिमयतारकाभि, पक्षे मणितै –नार्या रतिकालिकाव्यक्तशब्दात्मकै, आरावै –शब्दै, अवभासित–उद्दीपितम्, उदर–अभ्यन्तरं यस्य तादृशम्, पुन **उत्तमपुरुषमिव** पुरुषश्रेष्ठमिव, **विशालनेत्रहृत्कपाटं** विशाल–विस्तृत, नेत्रहृत्–नयनहारक, नयनप्रियमित्यर्थ, कपाट–द्वारपिधायकफलक यस्य तादृशम्, पक्षे विशाल दीर्घ, नेत्र–नयन यस्य तादृशम्, पुन हृत्कपाट–हृत्–वक्ष स्थल, कपाटमिव यस्य तादृश, विशालनेत्र च तत् हृत्कपाटं चेति खञ्जकुब्जादिवत् कर्मधारयसमास, यद्वा विशाल नेत्र हृत्कपाट च–कपाटसदृश वक्ष स्थलं च यस्येति बहुव्रीहि, पुन **चक्रवर्तिसैन्यमिव** चक्रवर्तिन –अखण्डभूमण्डलेश्वरस्य, सैन्यं–सेनामिव, **अनेकरत्नशारीकृतमत्तवारणपरिकर** अनेकै, रत्नै, शारीकृतानि–कर्बुरितानि चित्रितानि यानि, मत्तवारणानि–उपवेशनस्थानविशेषा, तदात्मक परिकरो यस्य तादृशम्, पक्षे अनेकै –बहुविधै, रत्नै, शारीकृत –चित्रीकृत, मत्तवारणाना–मत्तहस्तिनां, परिकर –समूहो यस्मिंस्तादृशम्, यद्वा अनेकाभि, रत्नशारीभि –मणिमयगजपर्याणै, कृता –

वराङ्गनावपुरिव शातकुम्भस्तम्भभृतपीवरोरुस्थलं, वसन्तसमयद्रुममिव चारुमञ्जरीकम् [औ], अनेकमणिमालालङ्कृतमपि रत्नचतुष्कराजितं ध्वजाधिष्ठितमपि सिंहाक्रान्तमङ्गीकृतविमानाकारमपि सर्वतोभद्रम् [अं], अधममणिभूमिनिपतितप्रतिमानिभेन च मध्यगतिना दिनकरेणापि सखेदमात्मरथप्रस्थानपथमिव प्रार्थ्यमानं, शिखरोत्सेधसमनुत्थितेन व्योम्नापि मन्थरतामिव प्राप्यमाणं, कृत्रिममृगेन्द्रभ्रमभावभीतेन शशधरमृगेणाप्यभयमिव याच्यमानम्, असंभावनीयोच्छ्रायजनितविस्मयेन निजप्रतिबिम्बेनाऽपि निपत्यैवाऽवलोक्यमानं, प्रख्यात-

---

टिप्पनकम्—वैशम्पायनशापकथाप्रक्रममिव सुवर्णशुकभासमनोरमम् एकत्र शुकस्वर्णनीलैः ... अन्यत्र स्वर्णवर्णसिंहस्यावरमणीयम्, वैशम्पायनः—शुकविशेषः । जीवमिव चित्रकर्मसूचितप्रदेशम् एकत्र नानाज्ञानावरणीयादिकर्मभ्यासप्रदेशम् अन्यत्र आलेख्यक्रियासूचितप्रदेशम् । विभ्रमकामिनीकेलिमन्दिरमिव मणिसारायभासितोदरम् एकत्र रतिवृद्धिसाराभासितमध्यम् अन्यत्र रत्नजातिकशोभितमध्यम् । उत्तमपुरुषमिव विशालनेत्रहस्तपादम् एकत्र विस्तीर्णनयनकरचरणम् अन्यत्र विस्तीर्णनयनमहार्घ्यकपादम् । चक्रवर्तिसैन्यमिवानेकरत्नशारीकृतमत्तवारणपरिकरम् एकत्र अनेकैः—नानारूपैः रत्नशारीकृताः—सन्नद्धाः ... (?) मत्तवारणाः—क्षीबकरिणः, परिकरः—परिच्छदो यत्र तत् तथोक्तम्, अन्यत्र अनेकैः शारीकृतानि मत्तवारणानि—वातायनविशेषाः परिकरो यत्र तत् तथोक्तम् । वराङ्गनावपुरिव शातकुम्भस्तम्भभृतपीवरोरुस्थलम् एकत्र सुवर्णस्तम्भसदृशे पीवरोरू—स्थूलौ ... यत्र तत् तथोक्तम् अन्यत्र सुवर्णस्तम्भैर्धृता पीवरा—उर्वी स्थलम्—यत्र यस्मिन् तत् । वसन्तसमयद्रुममिव चारुमञ्जरीकम् रम्यमञ्जरीयुक्तम् अन्यत्र सोपानविग्रहम् [औ] । अनेकमणिमालालङ्कृतमपि रत्नचतुष्कराजितं यदि नानारत्नराशिशोभितं कथं रत्नचतुष्कमण्डितम् ? अन्यत्र रत्नस्थानविरचितशोभितम् । ध्वजाधिष्ठितमपि सिंहाक्रान्तं यदि ध्वजाधिष्ठितं कथं सिंहेनाक्रान्तम् ? पताकयाऽधिष्ठितं शिखरस्थाने सिंहाक्रान्तम् । अङ्गीकृतविमानाकारमपि सर्वतोभद्रं यद्यङ्गीकृतविमानमानाकारं कथं सर्वतोभद्राकारम् ? अन्यत्र सर्वस्मिन् प्रदेशे कल्याणम् [अं] ।

पर्याप्ताः पूर्णाश्च मत्तवारणाः—मत्तहस्तिनः प्रचुरमत्ताः परिकरः—परिवारो यस्मिन् तादृशम्; पुनः वराङ्गनावपुरिव वराङ्गनायाः—उत्तमस्त्रियाः वपुरिव—शरीरमिव शातकुम्भस्तम्भभृतपीवरोरुस्थलं शातकुम्भस्तम्भैः—सुवर्णमयस्तम्भैः भृता पीवरा—पीनाः उरवः—विशालाः स्थला—यत्र तत् तादृशम्; पक्षे शातकुम्भस्तम्भो—सुवर्णस्तम्भो भृता पीवरा—महती स्थूला—महास्था, स्थला—चारुत्वं येन तादृशम्; पुनः वसन्तसमयद्रुममिव वसन्तर्तुपुष्पितवृक्षमिव चारुमञ्जरीकं चारु—मनोहरा मञ्जरी—अभिनवपल्लवपुष्पगुच्छः पक्षे तोरणलम्बितमणिमयपुष्पाकारभेदाः शिखरे वा यस्मिन् तादृशम् [औ]; पुनः अनेकमणिमालालङ्कृतमपि अनेकाः—बहुविधाः मणीनां मालाभिः—पङ्क्तिभिः अलङ्कृतं—भूषितमपि रत्नचतुष्कराजितं रत्नचतुष्केन—रत्नचतुष्टयेन राजितं—विभासितमिति विरोधः तत्परिहारे तु रत्नचतुष्केन—रत्नमयचतुरस्रप्राङ्गणेन राजितम्; पुनः ध्वजाधिष्ठितमपि ध्वजेन—पताकया अधिष्ठितमपि—सम्बद्धमपि सिंहाक्रान्तं सिंहेनाक्रान्तमिति विरोधः सिंहस्य ध्वजेनोपमर्दिष्णुत्वात् परिहारस्तु शिखरस्य कृत्रिमसिंहपरस्तेन शोभा यथा शिखरस्थाने सिंहाक्रान्तम्; पुनः अङ्गीकृतविमानाकारमपि अङ्गीकृतः—स्वीकृतः विमानः—मानवर्जितः आकारो येन तादृशमपि सर्वतोभद्रं परिच्छिन्न-परिमितरूपम्, इति विरोधः परिहारे तु अङ्गीकृतो विमानस्य—व्योमयानस्येवाकारो येन तादृशं सर्वतः—सर्वस्मिन् प्रदेशे, भद्रं प्रशस्तं यस्य [अं]; च पुनः अधममणिभूमिनिपतितप्रतिमानिभेन अधो—अधोभागे, यद्वा अधमा—परमा या मणिभूमिः—मणिरचितः प्रदेशः तत्र निपतितायाः—संक्रान्तायाः प्रतिमायाः—प्रतिबिम्बस्य निभेन—व्याजेन मध्यगतिना मध्य तदौपरिभागेन स्थितः गगनस्य तादृशेन दिनकरेणापि सूर्येणापि सखेदं सदुःखम्, आत्मरथप्रस्थानपथं स्वकीयरथगमनमार्गं प्रार्थ्यमानमिव याच्यमानमिव; पुनः शिखरोत्सेधसमनुत्थितेन शिखरेण समुत्थितम्—उन्नतेन उत्थितेन—उत्थितेन व्योम्नाऽपि आकाशेनापि मन्थरतां शिथिलतां प्राप्यमाणं प्राप्यमाणमिव; पुनः कृत्रिममृगेन्द्रभ्रमभावभीतेन कृत्रिमस्य—कृत्रिमया निर्मितस्य मृगेन्द्रस्य—सिंहस्य भ्रमः—भ्रान्तिः तद्भावः तेन भीतेन शशधरमृगेणापि चन्द्रमृगेणापि अभयं भयाभावं याच्यमानमिव प्रार्थ्यमानमिव; पुनः असंभावनीयोच्छ्रायजनितविस्मयेन असंभावनीयेन—सम्भावयितुमशक्येन उच्छ्रायेण—औन्नत्येन जनितः विस्मयः—आश्चर्यं यस्य तादृशेन निजप्रतिबिम्बेनापि निजप्रतिबिम्बेनापि निपत्य नीचैः पतित्वा

मण्डलोत्पत्तिमृत्पिण्डमिव प्रजापतिकुलालस्य, मौलिमुकुटमिव मर्त्यलोकभूपालस्य, तपनीयबुध्नमिव तारकाकुसुमनभःकल्पद्रुमस्य, विद्रुमकलशमिव शेषाहिदण्डधरामण्डलोष्णवारणस्य, तत्क्षणोदितार्कबिम्बबहुलरागाभिः पद्मरागशिलासंहतिभिराहितनिर्माणं निर्मानुषममानुपलोकसुलभदर्शनं सुदर्शननामायतनं ददर्श [अः] ।

तच्च तथाविधमपरत्र कुत्रचिददृष्टपूर्वमपूर्वाकारविशेषमशेषाश्चर्यपर्यन्तभूमिभूतमकाण्ड एवाविर्भूतमायतनमतनुविस्मयस्फारितपुटाभ्यामुत्पक्ष्मराजिभ्यां चित्रलिखिताभ्यामिव लोचनाभ्यां किमिदमिति सक्षोभाक्षमीक्षमाणः क्षणमात्रमुपरतापरकरणसंवेदनशक्तिरेकेन्द्रियत्वमिवापेदे [क] ।

ततश्चन्द्रकान्तसोपानपरम्पराक्रान्ततलभागेन पतत्तरङ्गितगङ्गास्रोतसेवाम्बरविवरेण वरीयसा मरकतमणिगोपुरेणोत्सर्पिचूडामणिमरीचिमांसलितमण्डपद्वारवन्दनमालाप्रवालसन्निवेशः प्रविश्याभ्यन्तरे दूरादेव

टिप्पनकम्—**वरीयसा** उरुतरेण, गोपुर-प्रतोलीद्वारम्, नागदन्ता –घोटका., जयन्तिका–पट्टपाशक. [ख] ।

आलोक्यमानमिव दृश्यमानमिव, पुन **प्रजापतिकुलालस्य** विधातृकुम्भकारस्य, **प्रलयार्कमण्डलोत्पत्तिमृत्पिण्डमिव** प्रलयार्कमण्डलस्य–प्रलयकालिकसूर्यमण्डलस्य, उत्पत्तये–सृष्ट्यर्थं, मृत्पिड–मृत्तिकाराशिमिव, पुन **मर्त्यलोकभूपालस्य** मर्त्यलोकरूपस्य भूपालस्य–नृपते , **मौलिमुकुटमिव** शिरोमुकुटमिव, पुन **तारकाकुसुमनभःकल्पद्रुमस्य** तारका एव कुसुमानि–पुष्पाणि यस्य तादृशस्य, नभ कल्पद्रुमस्य–आकाशरूपकल्पवृक्षस्य, **तपनीयबुध्नमिव** सुवर्णमयमूलमिव, पुन **शेषाहिदण्डधरामण्डलोष्णवारणस्य** शेषाहि –शेषनागो दण्डो यस्य तादृशस्य, धरामण्डलोष्णवारणस्य–भूमण्डलातपत्रस्य, **विद्रुमकलशमिव** प्रवालमयकुम्भमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, पुन **तत्क्षणोदितार्कबिम्बबहुलरागाभिः** तत्क्षण–तत्काल, निर्माणकाल इत्यर्थ , उदितेन–उद्दीप्तेन, अर्कमण्डलेन–सूर्यमण्डलेन, बहुल –प्रचुर , राग –रक्तवर्णो यासां तादृशीभि , **पद्मरागशिलासंहतिभिः** पद्मरागाख्यरक्तमणिश्रेणीभि , **आहितनिर्माणं** जनितनिर्माणम् , पुन **निर्मानुषं** मनुष्यशून्यम् , पुन **अमानुपलोकसुलभदर्शनम्** अमानुपलोकै –मनुष्यभिन्नजनै , देवजनैरित्यर्थ , सुलभ–सुकर दर्शन यस्य तादृशम् , पुन **सुदर्शननाम** सुष्ठु–मनोरम, दर्शन यस्य तादृशमित्यन्वर्थकनामकम् [अः] ।

च पुन , **अपरत्र** अन्यत्र, **कुत्रचित्** कुत्रापि, **अदृष्टपूर्वं** पूर्वमदृष्टम् , पुन **अपूर्वाकारविशेषम्** अपूर्व –विजातीय , आकारविशेष –आकृतिसौन्दर्यं यस्य तादृशम् , पुन **अशेषाश्चर्यपर्यन्तभूमिभूतम्** अशेषाणां–समस्तानाम् , आश्चर्याणाम् , पर्यन्तभूमि –अवधिभूमि , तद्भूत–तद्रूपम् , पुन **अकाण्ड एव** अनवसर एव, अकस्मादेवेत्यर्थ , **आविर्भूतं** प्रकटितम् , **तत्** प्रकृतम् , **आयतनं** मन्दिरम् , **अतनुविस्मयस्फारितपुटाभ्याम्** अतनुना–प्रचुरेण, विस्मयेन–आश्चर्येण, स्फारितौ–विस्तारितौ, प्रसारिताविति यावत् , पुटौ–पुटाकारपक्ष्मणी ययोस्तादृशाभ्याम् , **उत्पक्ष्मराजिभ्याम्** उद्गतनयनरोमपङ्क्तिकाभ्याम् , पुन **चित्रलिखिताभ्यामिव** चित्रस्थिताभ्यामिवेत्युत्प्रेक्षा, नि स्पन्दाभ्यामित्यर्थ , **लोचनाभ्यां** नयनाभ्याम् , **इदम्** आयतन, किं कीदृशम् , **इति** इत्थं, **सक्षोभाक्षं** सक्षोभे–सम्भ्रान्ते, अक्षिणी–नेत्रे यस्मिंस्तादृश यथा स्यात् तथा, **ईक्षमाणः** पश्यन् , **क्षणमात्रं** क्षणमेकम् , **उपरतापरकरणसंवेदनशक्तिः** उपरता–निवृत्ता, अपरेषां–चक्षुरतिरिक्तानां, करणानाम्–इन्द्रियाणां, संवेदनशक्ति –ज्ञानशक्तिर्यस्मिंस्तादृश सन् , **एकेन्द्रियत्वमिव** एकम्–अद्वितीयम् , इन्द्रिय–चक्षुर्यस्य तत्त्वमिव, **आपेदे** प्राप्तवान् [क] ।

ततः तदनन्तरं, **चन्द्रकान्तसोपानपरम्पराक्रान्ततलभागेन** चन्द्रकान्तसोपानानां–चन्द्रकान्तमणिमयश्रेणिकानां, परम्परया–पङ्क्त्या, आक्रान्त –व्याप्त , तलभाग –अधोभागो यस्य तादृशेन, पुन **पतत्तरङ्गितगङ्गास्रोतसा** पतत् स्यन्दमानं, तरङ्गिताया –सञ्जाततरङ्गाया , गङ्गाया , स्रोत –प्रवाहो यस्मिंस्तादृशेन, **अम्बरविवरेणेव** आकाशरन्ध्रेणेव, **वरीयसा** अतिविपुलेन, **मरकतमणिगोपुरेण** इन्द्रनीलमणिमयप्रतोलीद्वारेण, **उत्सर्पिचूडामणिमरीचिमांसलितमण्डपद्वारवन्दनमालाप्रवालसन्निवेशः** उत्सर्पिभि –उद्भासिभि , चूडामणिमरीचिभि –मुकुटमणिकिरणै , मांसलित –विपुलीकृत , मण्डपद्वारवन्दनमालाया –प्रकृतगृहविशेषद्वारार्चनमालासम्बन्धिनां, प्रवालानां–पल्लवानां, सन्निवेश –पङ्क्तिर्येन तादृश सन् , **अभ्यन्तरे** प्रकृतायतनमध्यं, **प्रविश्य** प्रवेशं कृत्वा, **प्रतिमां** मूर्तिम् , **अपश्यत्** दृष्टवानित्यग्रेणान्वेति, कीदृशीम् ? **दूरादेव** दूरस्थानादेव

विभाव्यमाननिरुपमरूपशोभामभिमुखीमभितः प्रतिष्ठितयक्षप्रतिमायातनासनाथद्वारभागस्य नागदन्तावसक्तधवलचामरार्चितचारुभित्तेरेकपार्श्वावलम्बमानसंकोचितवेषाङ्कुशयवनिकापटस्य जयन्तिकापल्लविताम्रनवपल्लवकाकलिकावाचालचपकघण्टस्य दह्यमानप्रबलकालागुरुधूपधूमान्धकारमन्दायमानरत्नदीपदीधितिविसर्पस्य गर्भवेश्मनो गर्भभागमलंकुर्वाणां [ख], मरकतमणिकुट्टिमे मृगमाजि सिंहोन्नासिते नमस्तल इवातिपीयसि सिंहासने निबद्धपद्मासनाम्, उपर्युपरि विरचितोत्तानकरयुगलकिसलयपिताङ्कमध्याम्, [ग] आभरणीनीभिः कृष्णागुरुपङ्कलिखिताभिरिव पत्रभङ्गलताभिः केशवल्लरीभिरध्यासितोभयांसपीठाम्, अपाङ्गभागचुम्बितश्रवणान्तेन किंचिन्नतपक्ष्मणा निर्विकारतारकेण चक्षुषा विद्योतितवदनेन्दुबिम्बाम्, अंसावलम्बिधवलचामरसुरेन्द्रसेवितसव्यापसव्यपार्श्वौ, प्रभापहृतबिम्बलक्ष्मीकामाय भास्वतेव सेवागतेनातिभास्वररूपविना प्रभा-

---

टिप्पनकम्—मरकतमणिकुट्टिमे मृगमाजि सिंहोन्नासिते नमस्तल इवातिपीयसि सिंहासने पक्षे आदित्यादिग्रहशोभिते मृगशिरोयुक्ते सिंहराशिराजिते अन्यत्र मरकतमणिनिर्मिते हरिणयुग्मयुक्ते सिंहद्वयशोभिते [ग]।

विभाव्यमाननिरुपमरूपशोभां विभाव्यमाना—प्रतीयमाना रूपमात्रेणापि निरुपमा—अनन्यसदृशी रूपशोभा—आकारसौन्दर्यं यस्यास्तादृशीम्; पुनः अभिमुखीम् सम्मुखीम्; पुनः गर्भवेश्मनः अभ्यन्तरगृहस्य गर्भभागम् अभ्यन्तरभागम्, अलंकुर्वाणां विभूषयन्तीम्, कीदृशस्य? अभितः प्रतिष्ठितयक्षप्रतिमायातनासनाथद्वारभागस्य अभितः—उभयतः प्रतिष्ठिताभिः—अवस्थिताभिः यक्षप्रतिमाभिः—यक्षदेवमूर्तिभिः प्रतियातनाभिः—प्रतिमाभिः सनाथः—सनाथः द्वारभागः—द्वारदेशो यस्य तादृशस्य पुनः नागदन्तावसक्तधवलचामरार्चितचारुभित्तेः नागदन्तेषु—हस्तिदन्ताकारेषु अवसक्तैः—लम्बमानैः धवलचामरैः—श्वेतचामरैः अर्चिता—भूषिता चारुः—मनोहरा भित्तिः—कुड्यं यस्य तादृशस्य पुनः एकपार्श्वावलम्बमानसंकोचितवेषाङ्कुशयवनिकापटस्य एकपार्श्वे—एकस्मिन् पार्श्वे अवलम्बमानः—लम्बमानः संकोचितवेषाङ्कुशयवनिकापटः—संकोचितं तिरोहितं वेषाङ्कुशं—वेषाङ्कुरो येन तादृशः यवनिकापटः—तिरस्करिणीवस्त्रं यस्मिंस्तादृशस्य पुनः जयन्तिकापल्लविताम्रनवपल्लवकाकलिकावाचालचपकघण्टस्य जयन्तिका—पताका पल्लवितानि आम्रनवपल्लवानि आम्रस्य नूतनपल्लवाः—सुवर्णमयस्तु काकलिका—उत्कृष्टा वाचाला—ध्वनन्ती चपकघण्टा—हीरकनिर्मितघण्टा यस्मिंस्तादृशस्य पुनः दह्यमानप्रबलकालागुरुधूपधूमान्धकारमन्दायमानरत्नदीपदीधितिविसर्पस्य दह्यमानस्य—प्रज्वल्यमानस्य प्रबलकालागुरुधूपस्य—प्रबलकृष्णागुरुधूपस्य धूमान्धकारैः मन्दायमाना—मान्द्यमापद्यमाना रत्नदीपस्य—मणिप्रदीपस्य दीधितिविसर्पः—प्रभाप्रसरपरम्परा यस्मिंस्तादृशस्य [ख], पुनः कीदृशीम्? नमस्तल इव गगनतल इव मरकतमणिकुट्टिमे प्रकर्षेण स्वर्णिमनवप्रभासिभिः मणिकुट्टिमे—शोभिते मृगमाजि मृगाभ्याम्—हरिणाभ्यां युक्तेन पक्षे मृगेण—मृगशिरोनक्षत्रेण विभूषिते पुनः सिंहोन्नासिते सिंहाभ्यां सिंहद्वयेन पक्षे सिंहराशिना उन्नासिते—शोभिते पुनः अतिपीयसि विस्तृते सिंहासने महासने निबद्धपद्मासनां निबद्धं—रचितं पद्मासनं—आसनविशेषो यया तादृशीम्; पुनः उपर्युपरि क्रमेण विरचितोत्तानकरयुगलकिसलयपिताङ्कमध्यां विरचितेन निर्मितेन उत्तानेन करयुगलकिसलयेन—हस्तद्वयेन पिहितं—आच्छादितमिव अङ्कमध्यं—क्रोडमध्यं यस्यास्तादृशीम् [ग], पुनः आभरणीनीभिः वर्णिताभिः कृष्णागुरुपङ्कलिखिताभिः कृष्णागुरुकर्दमलिखिताभिः पत्रभङ्गलताभिरिव पत्ररचनालतापङ्क्तिभिरिव केशवल्लरीभिः केशपाशैः अध्यासितोभयांसपीठाम् अध्यासितम्—अधिष्ठितम्, उभयांसपीठं—स्कन्धद्वयरूपं पीठम्—आसनं यस्यास्तादृशीम्; पुनः अपाङ्गभागचुम्बितश्रवणान्तेन अपाङ्गभागाभ्याम्—नयनप्रान्तभागाभ्यां चुम्बितः—स्पृष्टः श्रवणान्तः—कर्णान्तो येन तादृशेन पुनः किंचिन्नतपक्ष्मणा किंचिन्नतम्—ईषन्नम्रं पक्ष्म—नयनरोमराजिर्यस्य तादृशेन पुनः निर्विकारतारकेण निर्विकारा—निश्चला तारका—कनीनिका यस्य तादृशेन चक्षुषा नेत्रेण विद्योतितवदनेन्दुबिम्बां विद्योतितम्—विभासितम् वदनेन्दुबिम्बम्—मुखचन्द्रमण्डलं यस्यास्तादृशीम्; पुनः अंसावलम्बिधवलचामरसुरेन्द्रसेवितसव्यापसव्यपार्श्वाम् अंसावलम्बी—स्कन्धपर्यन्तलम्बी धवलः—श्वेतः चामरः—बालव्यजनं यस्य तादृशेन सुरेन्द्रेण—देवराजेन सेविते—अधिष्ठिते सव्यापसव्ये—दक्षिणवामे पार्श्वे—कक्षाऽधोभागौ यस्यास्तादृशीम्; पुनः प्रभापहृतबिम्बलक्ष्मीकामाय प्रभया—कान्त्या अपहृतायाः—चोरितायाः बिम्बलक्ष्म्याः—कान्तिम

मण्डलेनोद्भासिताम्, इन्दुमण्डलसितातपत्रत्रयीप्रकाशितत्रिभुवनैश्वर्याम्, अशेषतश्च विविधविमानवाहनाधिरूढैरत्युदाराकृतिभिरप्सरोविराजितपार्श्वैरनिमेषलोचनतया रूपालोकनपरैरिव कैश्चिदास्फालितदिव्यतूर्यैः कैश्चिदुत्सृष्टकुसुमवृष्टिभिः कैश्चिल्ललाटघटिताञ्जलिपुटैरम्बरतलवर्तिभिः कृत्रिमसुरसमूहैः परिकरिताम् [घ],

आर्द्रगोशीर्षचन्दनाङ्गरागवाहिनीम्, आमोदितमन्दिरोदराभिर्मकरन्दलोभलग्नैरतिनिस्पन्दतया प्रसुप्तैरिव मूर्च्छितैरिव ग्रथितैरिव मधुकरैः शारीकृताभिः पारिजातकुसुमस्रग्भिरभ्यर्चिताम्, अगाधभवजलधिसेतुबन्धस्य बन्धनिर्मुक्तात्मनो मुक्तिसुखैककारणस्य निष्कारणबन्धोः परमकारुणिकस्य शरणार्थिजन्तुसार्थसाध्वसमुषो निर्निमेषेण केवलज्ञानचक्षुषा साक्षात्कृतसकलभावस्य भुवनत्रयगुरोर्युगादिपार्थिवस्य प्रथमजिनपतेर्ऋषभस्य निर्भूषणामप्यनन्तगुणभूषणाम्, अपहस्तितगभस्तिमालितेजसा विग्रहवतेव केवलालोकेन सर्वाङ्गेभ्यो विगलता प्रभापूरेण परितः परीतां, महाप्रमाणां, चिन्तामणिमयीं, प्रतिमामपश्यत् [ङ]।

शोभाया, लाभाय–प्रत्यागमनाय, **सेवागतेन** आराधनार्थमुपस्थितेन, **भास्वतेव** सूर्येणेव, **अतिभास्वराकृतिना** अतिदीप्राकारेण, **प्रभामण्डलेन** विडम्बितदिनकरबिम्बलक्ष्मीके मौलिपृष्ठे वर्तमानेन प्रकृष्टेन कान्तिमण्डलेन, **उद्भासिताम्** उद्दीपिताम्, पुन **इन्दुमण्डलसितातपत्रत्रयीप्रकाशितत्रिभुवनैश्वर्याम्** इन्दुमण्डलसदृश्या–चन्द्रबिम्बसदृश्या, सितातपत्रत्रय्या–धवलच्छत्रत्रयेन, प्रकाशितं–प्रख्यापित, त्रिभुवनैश्वर्यं–भुवनत्रयाधिपत्य यया तादृशीम्, पुन **विविधविमानवाहनाधिरूढैः** विविध–नानाप्रकारकं, विमान–व्योमयान, वाहन–रथादियानम्, अधिरूढै –आरूढै, **अत्युदाराकृतिभिः** अतिप्रधानाकारै, **अप्सरोविराजितपार्श्वै**. स्वर्वेश्याधिष्ठितपार्श्वभागै, पुन **अनिमेषलोचनतया** निःस्पन्दनयनतया, **रूपालोकनपरैरिव** रूपदर्शनासक्तैरिवेत्युत्प्रेक्षा, **कैश्चित्** कतिपयै, **आस्फालितदिव्यतूर्यैः** आस्फालितं–ताडित, दिव्य–स्वर्गीयम् उत्तम वा, तूर्यं–वाद्यविशेषो यैस्तादृशै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **उत्सृष्टकुसुमवृष्टिभिः** उत्सृष्टा–विक्षिप्ता, कुसुमवृष्टि –पुष्पधारा यैस्तादृशै, पुन **कैश्चित्** कतिपयै, **ललाटघटिताञ्जलिपुटै**. ललाटे घटित –निवेशित, अञ्जलिपुट –पुटाकारसश्लिष्टपाणियुगल यैस्तादृशै, **अम्बरतलवर्तिभिः** गगनतलस्थितै, **कृत्रिमसुरसमूहै**. निर्मितदेवगणै, तत्प्रतिमाभिरित्यर्थ, **परिकरितां** परिवेष्टिताम् [घ], पुन **आर्द्रगोशीर्षचन्दनाङ्गरागवाहिनीम्** आर्द्र–सरस यद् गोशीर्षचन्दन–हरिचन्दन तद्रूपाङ्गरागवाहिनीं–तद्रूपाङ्गलेपधारिणीम्, पुन **आमोदितमन्दिरोदराभिः** आमोदितम्–अतिसुरभीकृत, मन्दिरोदर–प्रकृतायतनाभ्यन्तरं याभिस्तादृशीभि, पुन **मधुकरैः** भ्रमरै, **शारीकृताभि**. चित्रिताभि, कीदृशै ? **मकरन्दलोभलग्नैः** पुष्परसलोभासक्तै, पुन **अतिनिःस्पन्दतया** अत्यन्तनिश्चलतया, **प्रसुप्तैरिव** अतिनिद्रितैरिव, पुन **मूर्च्छितैरिव** सज्ञाशून्यैरिव, पुन **ग्रथितैरिव** नियन्त्रितैरिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, **पारिजातकुसुमस्रग्भिः** पारिजाताख्यदेवकुसुममालाभि, **अभ्यर्चितां** प्रपूजिताम्, अतितर्पितामित्यर्थ, कीदृशस्य कस्य प्रतिमाम् ? **अगाधभवजलधिसेतुबन्धस्य** अगाधस्य–अतलस्पर्शस्य, अतिगभीरस्येत्यर्थ, भवजलधे –ससारसागरस्य, तदुत्तरणोपयोगिन, सेतुबन्धस्य–सेतुबन्धस्वरूपस्य, पुन **बन्धनिर्मुक्तात्मनः** कामादिबन्धनविमुक्तान्त करणस्य, पुन **मुक्तिसुखैककारणस्य** मोक्षाख्यसुखैकहेतो, पुन **निष्कारणबन्धोः** निःस्वार्थहितैषिण, **परमकारुणिकस्य** अत्यन्तदयालो, पुन **शरणार्थिजन्तुसार्थसाध्वसमुषः** शरणार्थिन –रक्षकाभिलाषिण, जन्तुसार्थस्य–प्राणिगणस्य, यत् साध्वस–भय, तन्मुष –तदपहारिण, पुन **निर्निमेषेण** निश्चलेन, स्थायिनेत्यर्थ, **केवलज्ञानचक्षुषा** इन्द्रियानपेक्षापरिच्छिन्नज्ञानरूपदृष्ट्या, **साक्षात्कृतसकलभावस्य** हस्तामलकवदशेषविशेषपुरस्कारेणापरोक्षीकृताशेषपदार्थस्य, पुन **भुवनत्रयगुरोः** स्वर्ग मर्त्य-पातालाख्यलोकत्रयसम्यग्ज्ञानप्रदस्य, **युगादिपार्थिवस्य** युगारम्भिकपृथिव्यधिपते, **प्रथमजिनपतेः** आदिजिनेन्द्रस्य, **ऋषभस्य** ऋषभदेवस्य सम्बन्धिनीम्, पुन **निर्भूषणामपि** भूषणरहितामपि, भूषणाभावदशायामपीत्यर्थ, **अनन्तगुणभूषणाम्** अपारगुणालङ्कृताम्, पुन **परितः** सर्वत, **प्रभापूरेण** द्युतिमण्डलेन, **परीतां** व्याप्ताम्, कीदृशेन ? **अपहस्तितगभस्तिमालितेजसा** अपहस्तितम्–अपकृत, गभस्तिमालिन –मरीचिमालिन,, सूर्यस्येत्यर्थ, तेजो येन तादृशेन, **विग्रहवता** मूर्तिमता, **केवलालोकेनेव** केवलज्ञानप्रकाशेनेव, **सर्वाङ्गेभ्यः** समस्तावयवेभ्य, **विगलता** निपतता, पुन कीदृशीम् ? **महाप्रमाणाम्** अधिकप्रमाणाम्, **चिन्तामणिमयीं** चिन्तामणिर्नाम सर्वोत्तममणिस्तन्मयीम् [ङ]।

अनन्तरं च निरन्तरोद्भिद्यमानरोमाङ्कुरकदम्बकेन कदम्बकेसरोपहारमिव किरता विग्रहेणोद्गमपक्ष्माग्र-लग्नोज्ज्वलाम्बुजलविप्रुषा महार्घमुक्ताफलोपायनमिवोत्क्षिपता चक्षुर्द्वयेनोपलक्ष्यमाणहृदयानन्दसुना भक्त्या उप-सृत्य शिरसि विरचिताञ्जलिमुकुलकराम्भोजपुटघटितैकशुक्तिसंपुट इव जलराशिरतुल्यया भक्त्या प्रणम्य [च] प्रणतसुरमुकुटकोटिचुम्बितचरणपरागमपराग तृणवदुज्झितानन्तरायमनन्तराय त्रिभुवनभवनदीपम-भवनदीप संसारजीर्णारण्यैकपारिजातमपारिजातं सकलभव्यलोकनयनाभिनन्दन नाभिनन्दनम् [छ]। आनन्दगद्गदया नवोद्गमाम्बुजसरससस्योद्गमवमेदुरया प्रासादभित्तिप्रतिनादबहलेन सकलमपि गुणकलाप

टिप्पनकम्—विग्रहेण शरीरेण चक्षुर्द्वयेन चोपलक्ष्यमाणहृदयानन्द इति चकारो ग्राह्यः [च]। यदि चुम्बितचरणपरागं कथम् अपरागम्? अविद्यमानरागम्। अन्यत्र अपगतरागम्। यदि उज्झितान्तरायं कथम् अनन्तरायम्? अन्यत्र अविद्यमानान्तरायकर्माणम्। यदि त्रिभुवनभवनदीपं जगद्भवनप्रदीपं तत् कथम् अभवनदीपं न गृहदीपम्? अन्यत्र अविद्यमानसंसारसङ्गमम्। यदि संसारजीर्णारण्यैकपारिजातं तत् कथम् अपा-रिजातं न पारिजातम्? अन्यत्र अपगतबाह्याभ्यन्तरशत्रुसमूहम्। यदि सकलभव्यलोकनयनाभिनन्दनं तत् कथं नाभिनन्दनं न अभिनन्दनम्? अन्यत्र नाभिनृपनन्दनम् [छ]।

च पुनः अनन्तरं [illegible], निरन्तरोद्भिद्यमानरोमाङ्कुरकदम्बकेन निरन्तरम्—अनवर-तम्, उद्भिद्—उद्गच्छन्तः उद्गतानाम्—उद्गतानां रोमाङ्कुराणां—पुलकाङ्कुराणां कदम्बं—समूहो यस्मिंस्तादृशेन अत एव कदम्ब-केसरोपहारं कदम्बकुसुमकिञ्जल्कपुष्पोपहारं, किरतेव विक्षिपतेवेत्युत्प्रेक्षा विग्रहेण शरीरेण पुनः उद्गमपक्ष्माग्र-लग्नोज्ज्वलाम्बुजलविप्रुषा उद्गमयोः—उद्गतयोः पक्ष्मणोः—नयनरोमराज्योः अग्रे लग्नाः—सक्ताः उज्ज्वलाः—भास्वराः अम्बु-जलविप्रुषः नयनसलिलबिन्दवो यस्मिंस्तादृशेन अत एव महार्घमुक्ताफलार्घं महार्घमुक्ताफलसमर्पणम्, उत्क्षिपतेव उत्क्षिप-तेवेत्युत्प्रेक्षा चक्षुर्द्वयेन नयनयुग्मेन च उपलक्ष्यमाणहृदयानन्दसुना लक्ष्यमाणहृदयानन्देन भक्त्या भक्त्या उपसृत्य समीपं गत्वा 'उपलक्ष्यमाणहृदयानन्दः' इति पाठे तु विग्रहेण शरीरेण चक्षुर्द्वयेन च लक्ष्यमाणो हृदयानन्दो यस्य तादृशः जलराशिरिव शोभमानः शिरसि मस्तके विरचिताञ्जलिमुकुलकराम्भोजपुटः विरचितेन—निर्मितेन अञ्जलिमुकुलेन—अञ्जलि-रूपकुड्मलेन करास्भोजौ—करकमले पुटो वा अम्भोजपुटः—कमलकोशः यस्य तादृशः सन्, अत एव घटितैकशुक्तिसंपुटः घटि-तौ परिचितः—मिलितः एकः शुक्तिसंपुटः—एकशुक्तिसम्पुटो यस्य तादृशः जलराशिरिव समुद्र इवेत्युत्प्रेक्षा नाभिनन्दनं नाभि-सुतम् [illegible] अतुल्यया अनुपमया भक्त्या प्रीत्या प्रणम्य नमस्कृत्य [च] [illegible]! प्रणतसुरमुकुट-कोटिचुम्बितचरणपरागं प्रणतानां नमस्कुर्वतां सुराणां—देवानां मुकुटकोटिभिः—कोटिमस्तकालङ्कारैः चुम्बितः—स्पृष्टः चरणयोः—पदकमलयोः परागः धूलिर्यस्य तादृशमपि अपरागं परागरहितमिति विरोधः तत्परिहारे तु अप—अपगतो रागः—विष-याभिलाषो यस्य तादृशम्, पुनः तृणवदुज्झितानन्तरायं तृणवत्—तृणमिव उज्झितः—त्यक्तः अनन्तः—अपरिमितः रायः—धनं येन तादृशं तथापि अनन्तरायम् अनन्तधनवन्तमिति विरोधः तत्परिहारे तु अविद्यमानः अन्तरायः विघ्नो विघ्नकरमन्तरायकर्म वा यस्य तादृशम्, पुनः त्रिभुवनभवनदीपं त्रिभुवनरूपस्य—जगत्त्रयात्मकस्य भवनस्य गृहस्य दीपं ज्ञानालोककारकं, यद्वा भुवनत्रयस्य भवनदीपं—गृहदीपं तथापि अभवनदीपं भवनदीपभिन्नमिति विरोधः तत्परिहारे तु अभवस्य—भवो नाम संसार-स्तद्रहितस्य मोक्षरूपस्य नदीपं—स्वामिनम्, यद्वा न विद्यते भवः संसारो यस्य तादृशम्, पुनः संसारजीर्णारण्यैकपारि-जातं संसाररूपस्य जीर्णस्य—प्राचीनस्य अरण्यस्य—वनस्य एकम्—अद्वितीयं पारिजातं देववृक्षं तथापि अपारिजातं पारिजात-भिन्नमिति विरोधः तत्परिहारे तु अप—अपगतम् अरिजातं—बाह्याभ्यन्तरशत्रुवर्गो यस्य तादृशम्, पुनः सकलभव्यलोक-नयनाभिनन्दनं सकलानां—सर्वेषां भव्यलोकानां—मोक्षगमनार्हजनानां नयनाभिनन्दनं नयनप्रमोदकम्, तथापि नाभि-नन्दनं [illegible] इति विरोधः तत्परिहारे नाभेः—नाभिनामककुलकरस्य नन्दनं पुत्रम्, [illegible] [छ]। आनन्दगद्गदया आनन्देन हर्षेण गद्गदया—स्खलद्वर्णया, पुनः नवोद्गमाम्बुजसरससस्योद्गमवमेदुरया नवाम्बुद—नवीन-मेघः तस्य ध्वानः गर्जना तद्वत् जीमूत—मेघः वर्षताम्—वर्षतां यः गर्जितस्तद्वत् मेदुरया—सान्द्रया पुनः सकल

मेकरूपेणाभिधातुमशक्यमाकलय्य कृतानन्तरूपयेवातिगम्भीरया भारत्या स्मरयन्निव समवसरणदुन्दुभिध्वनेरिति कर्तुं स्तुतिं प्रस्तुतवान्—

"शुष्कशिखरिणि कल्पशाखीव, निधिरधनग्राम इव, कमलखण्ड इव मारवेऽध्वनि
भवभीमारण्य इह, वीक्षितोऽसि मुनिनाथ, कथमपि ॥ १ ॥
दृष्टे भवति नयनसृष्ट्या सममद्य जन्म जिन ! सफलमभून्मम ।
अकृतपुण्यमपि सुकृतिजनं प्रति, लघुमात्मानमवैमि न संप्रति ॥ २ ॥ [ज]"

इत्यादिभिरपराभिरप्यनेकप्रकाराभिरुदारपदवृत्तशालिनीभिरन्वर्थगुणग्रथनहृदयङ्गमाभिः संवेगविस्तारणपटीयसीभिः स्तुतिभिरावर्जितप्राज्यपुण्यभारः [झ] परिक्षीणघनकल्मषसंघातलघुमपि संभावितगौरवमवाप्तनिःशेषतीर्थाभिषेकमिव समग्रग्रहकृतानुग्रहमिव कराग्रलग्नसप्तलोकराज्यसंपदमिव पादतलाक्रान्तदुःखपरम्पराकूपारपारमिव पावनं च सुखिनं च सुकृतिनं च कृतकृत्यं चात्मानं मन्यमानः [ञ], चिरावस्थान-

---

मपि समग्रमपि, **गुणकलापं** गुणराशिम्, **एकरूपेण** एकाकारेण, **अभिधातुं** वर्णयितुम्, **अशक्यं** शक्त्यसाध्यम्, **आकलय्य** अवगत्य, **प्रासादभित्तिप्रतिनादच्छलेन** प्रकृतायतनकुड्यप्रतिध्वनिव्याजेन, **कृतानन्तरूपयेव** धृतानन्ताकारयेवेत्युत्प्रेक्षा, **अतिगम्भीरया** परमोच्चया, **भारत्या** वाचा, **समवसरणदुन्दुभिध्वनेः** तीर्थङ्करसम्बन्धिसभोत्सवभेरीनादस्य, **स्मरयन्निव** स्मृतिपथमवतारयन्निव, **इति** अनुपदवक्ष्यमाणप्रकारेण, **स्तुतिं** प्रकृतजिनेन्द्राभिनन्दनं, **कर्तुं प्रस्तुतवान्** प्रारब्धवान् ।

मुनिनाथ ! मुनिश्रेष्ठ ! **शुष्कशिखरिणि** शुष्कपर्वते, **कल्पशाखीव** कल्पवृक्ष इव, पुन **अधनग्रामे** निर्धनग्रामे, **निधिरिव** धनकोष इव, पुन **मारवे** मरुदेशसम्बन्धिनि, **अध्वनि** मार्गे, **कमलखण्ड इव** कमलवनमिव, **इह** अस्मिन् **भवभीमारण्ये** ससारात्मकभीषणवने, **वीक्षितोऽसि** दृष्टोऽसि ॥

जिन ! हे ऋषभजिन !, **कथमपि** केनापि प्रकारेण, आनुषङ्गिकतयापीत्यर्थ , **भवति** त्वयि, **दृष्टे** दृष्टिपथावतीर्णे सति, मम, **नयनसृष्ट्या** नयनरचनया, **समं** सह, जन्म, **अद्य** अस्मिन् दिने, **सफलं** सार्थकम्, **अभूत्** सपन्नम्, **अकृतपुण्यमपि** पुण्यरहितमपि, **आत्मानं** स्वम्, **सुकृतिजनं प्रति** पुण्यशालिजनापेक्षया, **लघुं** न्यूनम्, **अवैमि** जानामि, जानन्नासमित्यर्थ , परन्तु **सम्प्रति** अधुना, त्वद्दर्शनसौभाग्यवेलायामित्यर्थ , **न** न जानामीत्यर्थ ॥ [ज] ।

इत्यादिभिः एतादृशीभि , **अपराभिरपि** अन्याभिरपि, **अनेकप्रकाराभिः** बहुविधाभि , **उदारपदवृत्तशालिनीभिः** उदारै -प्रशसनीयै , बृहद्भिर्वा, पदै -स्याद्यन्तत्याद्यन्तै , वृत्तै -छन्दोभिश्च, शालन्ते-शोभन्ते यास्तादृशीभि , पुन **अन्वर्थगुणग्रथनहृदयङ्गमाभिः** अन्वर्थं-प्रत्यर्थं, गुणग्रथनेन-गुणानुबन्धेन हृदयङ्गमाभि -मनोहराभि , पुन **संवेगविस्तारणपटीयसीभि** सवेग -वैराग्य मोक्षाभिलाषो वा, तस्य विस्तारणे-वर्धने पटीयसीभि -धुरीणाभि , **स्तुतिभिः** गुणगाथाभि , **आवर्जितप्राज्यपुण्यसम्भारः** आवर्जित -उपार्जित , प्राज्यस्य-प्रचुरस्य पुण्यस्य, सम्भार -समूहो येन तादृश सन् [झ], **परिक्षीणघनकल्मषसंघातलघुमपि** परिक्षीणेन-विध्वस्तेन, घनेन-निबिडेन, कल्मषसघातेन-दुरितराशिना, **लघुमपि** गुरुत्वरहितमपि, **सम्भावितगौरवं** सम्भावित सम्भावनाविषयीकृत, गौरव-प्राशस्त्य येन तादृशम्, **आत्मानं** स्व, **मन्यमानः** जानन्नित्यग्रेणान्वेति, पुन **अवाप्तनिःशेषतीर्थाभिषेकमिव** अवाप्त -लब्ध , नि शेषेषु-समस्तेषु, तीर्थेषु-पुण्यक्षेत्रेषु, अभिषेक -स्नानसस्कारो येन तादृशमिव, पुन **समग्रग्रहकृतानुग्रहमिव** समग्रै -सकलै , ग्रहै -राहुकेत्वादिभि , कृत , अनुग्रह -कृपा यस्मिस्तादृशमिव, पुन **कराग्रलग्नसप्तलोकराज्यसम्पदमिव** कराग्रे हस्ताग्रे, लग्ना-आश्लिष्टा, सप्तलोकानां-सप्तभुवनानां, राज्यसम्पत्-आधिपत्यसम्पत्तिर्यस्य तादृशमिव, पुन **पादतलाक्रान्तदुःखपरम्पराऽकूपारपारमिव**-पादतलेन-पादाधस्तनभागेन, आक्रान्त -अधिष्ठित , दु खपरम्पराऽकूपारस्य-दु खसन्तानसागरस्य, पार -सीमा येन तादृशमिव, **च** पुन , **पावनं** पवित्र, **सुखिनं** सानन्द, **च** पुन , **सुकृतिनं** पुण्यवन्तम्, **च** पुन , **कृतकृत्यं** कृतकार्यम्, **आत्मानं** मन्यमान [ञ], **चिरावस्थानविस्मृतगतिक्रमामिव** चिरावस्थानेन-दीर्घकालिकेन स्पन्दतया, विस्मृत -

विस्मृतगतिविक्रमामिव कपोललावण्यपङ्कमग्नामिव दीर्घकालविरतनिमेषसेवनिःसहामिव उभयलोकोपकारस्य परित्यागमन्थरामिव मुनीन्द्रमुखचन्द्रात् कथमप्यनुरागनिर्भरां दृष्टिमाकृष्य [ट] 'पाटलचञ्चुपुटसूक्ष्ममानशुकपेटकव्याप्तशिखरविटपोऽयमिन्द्रनीलमयतालवृक्षः, चन्द्रकान्तशिलाकोरकक्रियमाणवदनेन्दुकान्तिरतिसुन्दरीयमिन्दुमणिशालभञ्जिका मिश्रवर्णरत्नोपलपट्टसंघटनशबला सुरचापखण्डनिर्मितेवेयमाभाति स्तम्भपङ्क्तिरयमवलम्बितोज्ज्वलमुक्ताकलापमधोमुखमयूखकन्दलमिन्दुमण्डलमिवेदमानन्दयति सितदुकूलवितानम् [ठ]' इति प्रथमानेकवस्तुदर्शनरसाक्षिप्तदृष्टिरसियष्टिकपालकरतलैरमलमाणिक्यस्तम्भपातिभिः स्वप्रतिमास्त्रैरनुगम्यमानमूर्तिर्वया सपक्षिपरिवार इव [ड] सुचिरमितस्ततः प्रासादकुक्षिषु विहृत्य दक्षिणभित्तिभागभागमाजि मरकतगुप्तमसृणायतारद्वारे चारुभित्तिलिखितसुभाषितविभूषितद्वारशिरसि पूतरसिकसुरकुमारकोटिकीर्णविविधफलकाङ्कितवले सुजनकामिनीजघनपुलिनस्पर्शक्षालितोत्सङ्गे विनिर्यद्बलिसिताऽगुरुधूमवर्तिभ्रान्ति

परिक्रम-सञ्चरणप्रकारो यया तादृशीमिव पुनः कपोललावण्यपङ्कमग्नामिव कपोलयोः—गण्डस्थलयोः यल्लावण्यं सौन्दर्यं तद्रूपे पङ्के, मग्ना—सन्निविष्टामिव पुनः दीर्घकालविरतनिमेषसेवनिःसहामिव दीर्घकालविरतस्य—चिरकालविरतस्य निमेषसेवस्य—सन्मुखपक्ष निःसहाम्—असहिष्णुमिव पुनः उभयलोकोपकारस्यपरित्यागमन्थरामिव उभयस्य—अपरा-लोकस्य लोकेपरस्य—परलोकस्य उपकारस्य—उपायस्य परित्यागेन मन्थराम्—मन्दीरामिव अनुरागनिर्भरां प्रेमभरितां दृष्टिं चक्षुः कथमपि कथमपि मुनीन्द्रमुखचन्द्रात् मुनीन्द्रस्य—महर्षिजिनेन्द्रस्य मुखरूपात् चन्द्रात् आकृष्य समाविष्य। [ट] पाटलचञ्चुपुटसूक्ष्ममानशुकपेटकव्याप्तशिखरविटपः पाटलाभ्यां—रक्तवर्णाभ्यां चञ्चुपुटाभ्यां—त्रोटिपुटाभ्यां, सूक्ष्ममानाः—मन्दायमाना ये शुकपेटकस्य—शुकसमूहस्य व्याप्तिशिखरशिखराः अतिप्रमाणत्वात् अनन्तशुकपूर्णः अयं प्रत्यक्ष इन्द्रनीलमयतालवृक्षः इन्द्रनीलमणिनिर्मितः मयतालः—महतालः उपर्युक्तस्थानविशेष इत्यर्थः भवतीति शेषः पुनः चन्द्रकान्तशिलाकोरकक्रियमाणवदनेन्दुकान्तिः चन्द्रकान्तशिलाभिः—चन्द्रकान्तमणिभिः वदनैः—वक्त्रप्रियमणिविशेषैः क्रियमाणा—दीयमाना वदनेन्दुकान्तिः—मुखचन्द्रस्य प्रभा यस्याः तादृशी अतिसुन्दरी परममनोहारिणी इयम् इन्दुमणिशालभञ्जिका चन्द्रकान्तमणिमयपुत्तलिका भवतीति शेषः पुनः मिश्रवर्णरत्नोपलपट्टसंघटनशबला मिश्रवर्णानि—नानावर्णानि, रत्नोपलपट्टानि—रत्नमयानि स्तम्भोपरिस्थितानि शिलापट्टानि तेषां संघटनेन—संश्लेषेण शबला—चित्रवर्णा इयं सन्निकृष्टा स्तम्भपङ्क्तिः स्तम्भश्रेणी सुरचापखण्डनिर्मितेव सुरचापस्य—इन्द्रस्य धनुषः—धनुः तस्य खण्डेन निर्मितेव रचितेव आभाति शोभते पुनः अवलम्बितोज्ज्वलमुक्ताकलापम् अवलम्बितः—अधोगतः उज्ज्वलः—शुभ्रः मुक्ताकलापः—मुक्तासमूहो येन तादृशम् अत इन्दुमण्डलमिव चन्द्रबिम्बमिव अधोमुखमयूखकन्दलम् अधोमुखानि—अधःपातीनि, मयूखकन्दलानि—किरणाङ्कुरा यस्य तादृशम्, इदं पुरोवर्ति सितदुकूलवितानं शुभ्रपट्टवस्त्रमयोल्लोचः इन्दुमण्डलमिव चन्द्रबिम्बमिव आनन्दयति प्रसादयति [ठ]। इति इत्थं प्रथमानेकवस्तुदर्शनरसाक्षिप्तदृष्टिः प्रथमानाम्—अपूर्वाणाम्, अनेकेषां—बहूनां वस्तूनां दर्शनरसेन—दर्शनकौतुकेन आक्षिप्ता—आकृष्टा दृष्टिः—चक्षुर्यस्य तादृशः; असियष्टिकराक्रान्तकरतलैः असियष्टिना—खड्गयष्ट्या कराभ्यां—भुजाभ्यां करतलैः—हस्ततलैः येषां तादृशैः पुनः अमलमाणिक्यस्तम्भपातिभिः अमलमाणिक्यस्तम्भप्रतिबिम्बितैः स्वप्रतिमापातैः स्वप्रतिबिम्बपातैः अनुगम्यमानमूर्तिर्वया अनुगम्यमाना—परिवेष्ट्यमाना मूर्तिः—शरीरं यस्य तादृशतया सपक्षिपरिवार इव पतिभिः—पक्षपातिभिः परिवारैः—परिवेष्टकैः सहित इव परिवेष्टित इवेत्युत्प्रेक्षा [ड]। इतस्ततः अत्र तत्र प्रासादकुक्षिषु प्रासादमन्दिरमध्येषु, सुचिरं दीर्घकालं विहृत्य परिभ्रम्य दक्षिणभित्तिभागभागमाजि दक्षिणभागवर्तिनि, पुनः मरकतगुप्तमसृणायतारद्वारे मरकत—मणिविशेष गुप्त—भूमिभेद तादृशस्य प्रमाणस्य—प्रमाणस्य अवतारेण—आगमनेन चारौ मनोहरे, पुनः चारुभित्तिलिखितसुभाषितविभूषितद्वारशिरसि चारुणी—मनोहरे मित्तिपार्श्वे अभिलिखितानि—अभितो लिखितानि, यानि सुभाषितानि—पद्यानि, तैः भूषितम् अलङ्कृतं द्वारशिरः—द्वारोपरिभागो यस्य तादृशे पुनः पूतरसिकसुरकुमारकोटिकीर्णविविधफलकाङ्कितवले पूतरसिकैः पूतसौगन्धिभिः सुरकुमारैः—देवबालकैः कीर्णैः—व्याप्तैः फलकैः—फलपट्टैः अङ्कितं—चिह्नितं तलम्—अधःस्थलं यस्य तादृशे, पुनः सुजनकामिनीजघनपुलिनस्पर्शक्षालितोत्सङ्गे सुजनकामिनीभिः—सुन्दरीभिः जघन

दायिना मरीचिचक्रवालेन धूम्रीकृताहिमांशुमहसि महीयसि महानीलवातायने ससंभ्रमोत्पतितदुर्लक्षपारापतमिथुनपक्षरवचकितचक्षुः कृतस्मितमुपाविशत् [ढ]।

मत्तवारणोत्सङ्गसमर्पिताङ्गभारश्च तस्य वातायनस्य पाश्चात्यभित्तिगर्भविन्यस्ते स्त्यानचन्द्रिकापटलत्विषि स्फाटिकशिलापट्टे निकुट्टितामतिस्पष्टवर्णतया तद्दिनोत्कीर्णामिव मरकतद्रुतिपूरितनिखिलरेखारन्ध्रमांसलाभिरत्यच्छतयाश्रयस्य निरालम्बाभिरिवाम्बरतलोत्कीर्णाभिरिव समतया प्राञ्जलतया च यन्त्राकृष्टाभिरिव सरस्वतीकण्ठमणिकण्ठिकानुकारिणीभिर्वर्णपङ्क्तिभिरुद्भासितां प्रशस्तिमैक्षत [ण]। तत्क्षणमात्रमर्पितेक्षणश्च तस्यामानन्दनिर्भरेण चेतसा चिन्तां विवेश—'किं तदस्ति नाम रमणीयमद्भुतं वा जगति यन्न दर्शयतीन्द्रजालिक इव मायाप्रगल्भः शुभकर्मणामासादितोदयः परिणामो, येन यानि वार्तास्वप्यनाकर्णनीयानि स्वप्नेऽप्यनुपलभ्यानि मनसाप्यसंकल्पनीयानि वर्षशतैरप्यननुभवनीयानि जन्मान्तरैरप्यनवलोकनीयानि मर्त्यलोके तान्ये-

---

टिप्पनकम्—स्त्याना-घना [ण]।

पुलिनस्य-जलादचिरोद्गतस्थालायमानकटिपुरोभागस्य, स्पर्शेन-शीतलस्पर्शसौख्येन, लालित -उल्लासित , उत्सङ्ग -मध्यभागो यस्य तादृशे, पुन **विनिर्यदसितागुरुधूमवर्तिभ्रान्तिदायिना** विनिर्यती-उद्गच्छन्ती, या असितागुरो -कालागुरुसम्बन्धिनी, धूमवर्ति -धूमधारा, तद्भ्रान्तिदायिना-तद्भ्रमकारिणा, मरीचिचक्रवालेन-किरणमण्डलेन, **धूम्रीकृताहिमांशुमहसि** धूम्रीकृत-कृष्णसम्वलितरक्तवर्णीकृतम्, अहिमांशो -अहिम -उष्ण , अंशु -किरणो यस्य तस्य, सूर्यस्येत्यर्थ , मह -तेजो येन तादृशे, **महीयसि** विशालतमे, **महानीलवातायने** इन्द्रनीलमणिमयगवाक्षे, **ससम्भ्रमोत्पतितदुर्लक्षपारावतमिथुनपक्षरवचकितचक्षुः** कृतस्मित ससम्भ्रम-सवेग यथा स्यात् तथा, उत्पतितस्य-उड्डीनस्य, दुर्लभस्य-दु खेन लक्षितु शक्यस्य, पारावतमिथुनस्य-कपोतद्वन्द्वस्य, पक्षरवेण-पक्षोत्क्षेपेण ध्वनिना, चकित-विस्मित, चक्षु-नेत्र यस्य तादृश सन्, **कृतस्मितं** कृतं स्मित-मन्दहासो यस्मिंस्तादृश यथा स्यात् तथा, **उपाविशत्** उपविष्टवान् [ढ]।

च पुन , **मत्तवारणोत्सङ्गसमर्पिताङ्गभारः** मत्तवारणस्य-मत्त-प्रमत्त वारयतीति मत्तवारण, वरण्डिकाख्यं स्थानं तस्य, उत्सङ्गे-मध्यभागे, समर्पित -निहित , अङ्गभार -स्वशरीरभारो येन तादृश , तस्य-प्रकृतस्य, **वातायनस्य** गवाक्षस्य, **पाश्चात्यभित्तिगर्भविन्यस्ते** पश्चिमकुड्यमध्यनिहिते, पुन **स्त्यानचन्द्रिकापटलत्विषि** स्त्यानस्य-सहतस्य, चन्द्रिकापटलस्य-ज्योत्स्नागणस्येव, त्विट्-कान्तिर्यस्य तादृशे, **स्फटिकशिलापट्टे** स्फटिकमणिमयफलके, **निकुट्टिताम्** उट्टङ्किता, **प्रशस्तिं** प्रशसात्मकपदावलीम् , **ऐक्षत** दृष्टवानित्यग्रेणान्वेति, कीदृशीम् ? **अतिस्पष्टवर्णतया** अत्यन्तोज्ज्वलवर्णतया, **तद्दिनोत्कीर्णामिव** तद्दिने-तस्मिन् दिने, उत्कीर्णा-उत्खातामिव, विन्यस्तामिवेत्यर्थ , इत्युत्प्रेक्षा, पुन **मरकतद्रुतिपूरितनिखिलरेखारन्ध्रमांसलां** मरकद्रुतिभि -नीलमणिपङ्कै , पूरितै -पूर्णै , निखिलरेखारन्ध्रै -समस्तरेखाच्छिद्रै , मांसलाभि -स्थूलाभि , पुन आश्रयस्य-आधारफलकस्य, **अत्यच्छतया** अत्युज्ज्वलतया, **निरालम्बाभिरिव** निराधाराभिरिव, पुन **अम्बरतलोत्कीर्णाभिरिव** गगनतले उत्खाताभिरिव, तत्रोल्लिखिताभिरिवेत्यर्थ , पुन **समतया** निम्नोन्नतभावशून्यतया, **च** पुन , **प्राञ्जलतया** ऋजुतया, **यन्त्राकृष्टाभिरिव** मुद्रणयन्त्रमुद्रिताभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, **सरस्वतीकण्ठमणिकण्ठिकानुकारिणीभिः** सरस्वत्या वागधिष्ठातृदेव्या , कण्ठे-ग्रीवायां, या मणिकण्ठिका-मणिमयकण्ठाभरणम्, तदनुकारिणीभि -तदनुकर्त्रीभि , **वर्णपङ्क्तिभिः** अक्षरश्रेणीभि , **उद्भासिताम्** उद्दीपिताम् [ण]। **च** पुन , **तस्यां** प्रकृतप्रशस्तौ **क्षणमात्रं** क्षणमेकम्, **अर्पितेक्षणः** निहितदृष्टि सन्, **आनन्दनिर्भरेण** प्रमोदपूर्णेन, **चेतसा** मनसा, **चिन्ताम्** आलोचना, **विवेश** प्रविष्टवान्, कर्तुं प्रवृत्त इत्यर्थ । तथाहि-**जगति** लोके, **रमणीयं** मनोहरम्, **वा** अथवा, **अद्भुतम्** आश्चर्यं, तत् किम् अस्ति, **नामे**ति वाक्यालङ्कारे, यत् **इन्द्रजालिक इव** इन्द्रजालविद्याभिज्ञ इव, **मायाप्रगल्भः** मायायां-सपदि विविधाद्भुतदृश्योपस्थापने, प्रगल्भ -पटीयान्, **आसादितोदयः** प्राप्तावसर , **शुभकर्मणां** पुण्यकर्मणां, **परिणाम**ः परिपाक , न **दर्शयति** दृष्टिपथमुपस्थापयति, **येन** यस्माद्धेतो , **मर्त्यलोके** मर्त्यभवने, **यानि** वस्तूनि, **वार्तास्वपि** गोष्ठीकथास्वपि, **अनाकर्णनीयानि** आकर्णयितुं श्रोतुमशक्यानि, पुन **स्वप्नेऽपि** स्वप्नावस्थायामपि, **अनुपलभ्यानि** उपलब्धुम्-अनुभवितुमशक्यानि, पुन मनसापि,

कस्मिन्नहनि मुहूर्ताभ्यन्तरे सहसैवाद्य मे दृष्टिपथमुपागतानि [त] । प्रथमं तावत् पर्यटदनन्तसत्त्वसंघातघोरे संसार इवातिदूरपारेऽस्मिन् महाकान्तारे सारभूतं धर्मतत्त्वमिवानेकभङ्गगम्भीरं सरो दृष्टम् । अथ तदवगाहनकर्मनिर्मलीभूतात्मना त्रिविष्टपमिव त्रिदशोपभोगयोग्यमुज्जृम्भितकल्पद्रुममालामनोहरमुद्यानमिव क्रमेण चापवर्गस्थानमिव वर्णनापथोत्तीर्णमाहात्म्यस्वरूपमेतज्जिनायतनम् । अतः परं किमन्यदवलोकनीयम् [थ] ।

संप्रति हि दीयते वर्णनीयकथानां मुद्रा, क्रियते तेजस्विवार्तानां निवृत्तिः, वितीर्यते आश्चर्यदर्शनस्रोतसामञ्जलिः, विधीयते लोचनयोरुभयथापि पट्टबन्धः, कथं नु नामास्य प्राणिन इव कार्त्स्न्येन कर्मपरिणतिविशेषा ज्ञायन्ते, ज्ञायमाना अपि केन प्रकारेण वर्ण्यन्ते, वर्ण्यमाना अपि कया युक्त्या परस्य

टिप्पनकम्—पर्यटदनन्तसत्त्वसंघातघोरे संसार इवातिदूरपारेऽस्मिन् महाकान्तारे सारभूतं धर्मतत्त्वमिवानेकभङ्गगम्भीरं सरो दृष्टम् एकत्र परिभ्रमदनेकपृथिव्यादिजीवसंघातघोरे अतिदूरपर्यन्ते च अन्यत्र संसरदनेकजीवसमूहघोरे अदृष्टपर्यन्ते च, सारभूतं-प्रधानभूतम् अनेकभङ्गगम्भीरं च-नानाभङ्गगम्भीरं तत्त्वं सकल सर्वदर्शनप्रधानं नानाकल्लोलकल्पमध्यं च [थ] । उभयथापि पट्टबन्धः उभाभ्यां प्रकाराभ्याम्, एकत्र-चक्षुर्बन्धनं तथा पुण्याभिषेकबन्धनम् । कथं नु नामास्य प्राणिन इव कार्त्स्न्येन कर्मपरिणतिविशेषा विज्ञायन्ते एकत्र-आयतनस्य, क्रियापरिणामभेदाः कथं ज्ञायन्ते नु-वितर्केऽपि प्राणिपक्षे, न कथमपि अन्यत्र ज्ञानावरणीयादिकर्म-परिणामभेदाः [द] ।

असंकल्पनीयानि चिन्तयितुम्-आलोचयितुम्, अशक्यानि पुनः सर्वप्रकारैरपि अनभ्यस्तसंकल्पैरपि अननुभूत-पूर्वाणि अनुभवितुमशक्यानि पुनः जन्मान्तरैरपि अन्याभ्यजन्मभिरपि अनवलोकनीयानि अवलोकयितुम्, अशक्यानि, सन्तीति शेषः तानि वस्तूनि अद्य एकस्मिन् अहनि दिने मुहूर्ताभ्यन्तरे मुहूर्तमध्ये सहसैव शीघ्रमेव मे मम दृष्टिपथं दृष्टिमार्गम्, उपागतानि उपस्थितानि [त] । तावदिति वाक्यालंकारे प्रथमं पूर्वं संसार इव पर्यटदनन्त-सत्त्वसंघातघोरे पर्यटद्भिः-परिभ्रमद्भिः पक्षे संसरद्भिः अनन्तानाम्-गणनातीतानां पक्षे अनन्तसंख्याकानां सत्त्वानां-सिंहव्याघ्रादीनां पक्षे सामान्यतो जीवानां संघातैः-समूहैः घोरे-भीषणे पुनः अतिदूरपारे अतिदूरः-सुमहान् असन्दृश्याप इत्यर्थः पारः-परभागविशेषः तटश्च पक्षे अवसानं यस्य अस्मिन् महाकान्तारे महावने धर्मतत्त्वमिव धर्मस्वरूपमिव सारभूतं सर्वश्रेष्ठप्रधानं पक्षे प्रधानभूतं पुनः अनेकभङ्गगम्भीरम् अनेकैः-बहुभिः भङ्गैः-तरङ्गैः गम्भीरं-निम्नम्, अगाधमित्यर्थः पक्षे अनेकैः भङ्गैः-नियमप्रकारैः विधिप्रतिविधिभिर्वा गम्भीरं-परिपूर्णम्, सरः महत्सरोवरः दृष्टम् अवलोकि-तम् । अथ तदर्शनानन्तरम् तदवगाहनकर्मनिर्मलीभूतात्मना तदवगाहनप्रक्षेपा-तन्मज्जनकर्मणा निर्मलीभूतः विशुद्धः आत्मा-देहो येन तादृशेन मयेति शेषः त्रिविष्टपमिव स्वर्गमिव त्रिदशोपभोगयोग्यं त्रिदशानां-देवानाम्, उप-भोगयोग्यं-सुखानुभवयोग्यम् पुनः उज्जृम्भितकल्पद्रुममालामनोहरम् उज्जृम्भितानां-विकसितप्रायाणाम्, द्रुमाणां-वृक्षाणां यद्वा विकसितानां कल्पद्रुमाणां मालाभिः-पङ्क्तिभिः मनोहरम्, द्रुपम् प्रसन्नम् उद्यानं दृष्टमिति शेषः च पुनः क्रमेण तदनन्तरम् अपवर्गस्थानमिव मोक्षस्थानमिव वर्णनापथोत्तीर्णमाहात्म्यस्वरूपं वर्णनापथोत्तीर्णं-वर्णनमार्गातिक्रान्तम्, अवर्णनीयमित्यर्थः माहात्म्यं-महिमा यस्य तादृशस्वरूपकम्, एतत् दृश्यमानं, जिनायतनं जिनेन्द्रमन्दिरं दृष्टमिति शेषः अतः अस्मात् परम् उत्तमम् अन्यत् अतिरिक्तं, किं वस्तु अवलोकनीयं द्रष्टव्यम् [थ] ।

हि यतः सम्प्रति इदानीं वर्णनीयकथानां प्रशंसनीयवार्तानां मुद्रा समाप्तिः दीयते क्रियते पुनः तेजस्वि-वार्तानां दीप्तिमत्प्रभावयुक्तानां निवृत्तिः समाप्तिः क्रियते पुनः आश्चर्यदर्शनस्य अद्भुतवस्तुप्रेक्षणस्य उदकाञ्जलिः त्यागार्थं वितीर्यते दीयते तत्सम्बन्धिप्रेक्षा त्यज्यत इति भावः । पुनः लोचनयोः नयनयोः उभयथापि उभयप्रका-रेणापि पट्टबन्धः पट्टस्य-वस्त्रखण्डस्य सुवर्णादिपट्टस्य च बन्धः-बन्धनं विधीयते क्रियते । नामेति वाक्यालंकारे प्रश्नार्थे वा प्राणिन इव जीवस्येव अस्य प्रत्यक्षायतनस्य कर्मपरिणतिविशेषाः पक्षे क्रियापरिणामविशेषाः पक्षे ज्ञानावरणीयादिकर्मफलविशेषाः कार्त्स्न्येन साकल्येन, नु वितर्के, कथं केन प्रकारेण, ज्ञायन्ते निर्णीयन्ते । पुनः

प्रतीतिविषयमारोप्यन्ते [द] । वञ्चिताः खलु दिवोकसोऽपि ये परित्यक्तसुरलोकवसतयः सततमिह न वसन्ति । किमन्यजन्मान्तरे कृतमवदातमेभिः पारापतप्रभृतिभिः पत्त्ररथैः कर्म येन तिर्यक्त्वेऽप्युपनतोऽयमायतनच्छद्मना विमानवासः । न जाने केन सुकृतकर्मणा निर्मापितमिदम्, केन वा निर्मितम्, कुतो वा रत्नशिलाराशिरेतावानेष लब्धः । न तावदतिसमृद्धोऽपि मर्त्यधर्मा कश्चनापि कारयितुमिदमीश्वरः, न विश्वकर्माणमन्तरेण कर्मनैपुणमित्थंभूतमपरस्य शिल्पिनः सभाव्यते, न च रत्नसानुगिरेरन्यत्र रत्नदृषदामीदृशीनामुत्पत्तिः श्रूयते । सर्वथा देवनिर्मितेनामुना भवितव्यम्, मन्ये च येनैतदायतनमुत्पादितं सरोऽप्यदस्तेनैव खानितमारामोऽप्येषस्तस्यैव, कीर्तिर्या चास्य वृत्तान्तस्याभिव्यक्तेः कारणम्, तस्यामपीह प्रशस्तावष्टादशलिपिव्यक्तिव्यतिरिक्तः कोऽप्यपरो लिपिविन्यासः, स एष व्यक्ताक्षरोऽपि न शक्यते ऊहितुम्, केवलमालोकितपूर्व इव चेतसि चमत्कारमातनोति [ध] । न चात्र सचरन् वनचरोऽपि तथाविधः कश्चिदालोक्यते यमापृच्छय सम्यग्वृत्तान्तमेनमवगच्छामि । यद्वा किमनेन पृष्टेन ज्ञातेन वा प्रयासमात्रफलेन प्रयोजनम्, ज्ञात्वापि कस्य प्रतिपाद्य निर्वृतो भविष्यामि विना कल्पकोटिजीविना कुमारहरिवाहनेन ।

ज्ञायमाना अपि निर्णीयमाना अपि, केन प्रकारेण **वर्ण्यन्ते** स्तूयन्ते, पुन **वर्ण्यमाना अपि** स्तूयमाना अपि, कया **युक्त्या** रीत्या, **परस्य** अन्यस्य, **प्रीतिविषयं** प्रीतिपथम्, **आरोप्यन्ते** अवतार्यन्ते [द]। **खलु** निश्चयेन, **दिवोकसोऽपि** देवा अपि, **वञ्चिता** भाग्येन प्रतारिता , ये **परित्यक्तसुरलोकवसतयः** परित्यक्त –वर्जित , सुरलोके–देवलोके, वसति –निवासो यैस्तादृशा सन्त , **इह** अस्मिन् मन्दिरे, **सततं** नित्यं, न वसन्ति । **एभिः** प्रत्यक्षभूतै , **पारापतप्रभृतिभिः** कपोतप्रमुखै , **पत्त्ररथैः** पक्षिभि , **अन्यजन्मान्तरे** अन्यान्यजन्मनि, अन्यजन्ममध्ये वा, **अवदातं** विशुद्ध, किं कर्म **कृतम्** आचरितं, **येन** कर्मणा, **तिर्यक्त्वेऽपि** पक्षित्वेऽपि, **आयतनच्छद्मना** प्रकृतमन्दिरव्याजेन, **विमानवासः** व्योमयानवास , **उपनतः** आपन्न । न **जाने** निश्चिनोमि, **सुकृतिकर्मणा** सुकृत–पुण्यजनकं कर्म यस्य तादृशेन, केन, **इदम्** आयतन, **निर्मापितं** विधापितम्, **वा** अथवा, केन **निर्मितं** रचितम्, **वा** अथवा, **एतावान्** एतत्परिमाणक , **एषः** अयं, **रत्नशिलाराशिः** रत्नात्मकप्रस्तरराशि , **कुतः** कस्मात् स्थानात्, **लब्धः** प्राप्त । **तावदिति** वाक्यालङ्कारे, **अतिसमृद्धोऽपि** अत्यन्तवैभवसम्पन्नोऽपि, **कश्चनापि** कोऽपि, **मनुष्यधर्मा** मानवजातीय , **इदं** प्रत्यक्षभूतमायतन, **कारयितुं** रचयितुम्, **ईश्वरः** प्रभु , न अस्तीति शेष । **विश्वकर्माणं** शिल्पकलाकुशलदेवजातीयव्यक्तिविशेषम्, **अन्तरेण** विना, **अपरस्य** तदन्यस्य, **शिल्पिनः** कलावत , **इत्थंभूतम्** एतादृशं, **कर्मनैपुण्यं** कर्मकौशल, न **संभाव्यते** आशास्यते । **च** पुन , **रत्नसानुगिरेः** सुमेरुपर्वतात्, **अन्यत्र** अन्यस्मिन् स्थाने, **ईदृशीनाम्** एवंविधानां, **रत्नदृषदां** रत्नशिलानाम्, उत्पत्ति , न **श्रूयते** श्रवणपथमवतरति । **सर्वथा** सर्वप्रकारेण, **देवनिर्मितेन** देवरचितेन, **अमुना** प्रकृतेन आयतनेन, **भवितव्यं** भवितु योग्यम् । **च** पुन , मन्ये, **येन** जनेन, **एतत्** इदम्, **आयतनं** मन्दिरम्, **उत्पादितं** रचितम्, **अदः** प्रकृत, **सरोऽपि** सरोवरोऽपि, **तेनैव** आयतनरचयित्रैव, **खानितं** खननकर्मतामापादितम् । **एषः** अयम्, **आरामोऽपि** उपवनमपि, **तस्यैव** व्यक्तिविशेषस्य, इति शेष । **च** पुन , अस्य **वृत्तान्तस्य** वार्ताया , **अभिव्यक्तेः** प्रकाशनस्य, **या** कीर्ति , **कारणं** हेतु , तस्यामपि, **इह** अस्यां, प्रशस्तौ, **अष्टादशलिपिव्यक्तिव्यतिरिक्त** अष्टादशजातीयाक्षरविन्यासविलक्षण , **कोऽपि** अनिर्वचनीय , **लिपिविन्यासः** अक्षरसन्निवेश , अस्तीति शेष , **स एष** सोऽय सन्निवेश , **व्यक्ताक्षरोऽपि** स्फुटाक्षरोऽपि, **ऊहितुं** तर्कयितु, न **शक्यते** पार्यते, **केवलं** किन्तु, **आलोकितपूर्वे इव** दृष्टपूर्व इव, **चेतसि** मनसि, **चमत्कारम्** उल्लासम्, **आतनोति** विस्तारयति [ध] । **अत्र** उद्याने, **सञ्चरन्** प्रचरन्, **तथाविधः** तादृश , कश्चित्, **वनचरोऽपि** वन्यजनोऽपि, न **आलोक्यते** दृश्यते, यम् **आपृच्छय** सम्यक् पृष्ट्वा, **एनम्** अनुपदोक्तं, **वृत्तान्तं** वार्तां, **सम्यक्** विस्पष्टम्, **अवगच्छामि** जानामि । **यद्वा** अथवा, **अनेन** वृत्तान्तेन, **पृष्टेन** प्रश्नकर्मीकृतेन, **ज्ञातेन** ज्ञानकर्मीकृतेन वा, **प्रयासमात्रफलेन** आयासमात्रफलकेन, किं **प्रयोजनं** फल, न किमपीत्यर्थ । **ज्ञात्वापि** ज्ञानविषयीकृत्यापि, **कल्पकोटिजीविना** चिरतरजीविना, कुमारहरिवाहनेन विना, तद्व्यतिरिक्तस्य, **कस्य प्रतिपाद्य** क निवेद्य, **निर्वृतः** सुखी, भविष्यामि । न **जाने**

न जाने वयस्यः केदानीं वर्तते, इत्यादिचिन्ताव्याकुलितचेतस एवास्य सुरासुरसम्भ्रमनिर्दयाकर्षणभ्रमन्मन्दरतटास्फोटनसमुच्छलदमृतशीकरासारशिशिरस्तर्पयन्निवार्पयन्निव हृदयमतिशयपेशलो ध्वनिरतर्कितव्यक्तिरेव श्रवणकन्दरे मन्दमन्दमविशत् [न] ।

उपजातसंभ्रान्तिना च मानसेन तस्य शब्दस्य दत्तकर्णः स्तम्भित इवोत्कीर्ण इव लिखित इव निश्चलसर्वाङ्गः क्षणमात्रं सिंहलराजपुत्रः स्थितवान् । अथ सहसैवोद्भिद्यमानपुलकाङ्कितकपोलभित्तिना विलोललोचनोत्पलेन मुखशशिना प्रकाश्यमानाधिकसंभ्रमः समचिन्तयत्— 'हन्त, किमिदमत्यन्तमपरमाश्चर्यमुपनतं यतः क्वचिदत्र केनापि कलकण्ठकोमलगिरा श्लोक इव पठ्यते, तत्र च हरिवाहनशब्द इवोच्चार्यमाणः श्रूयते, क एष हरिवाहनः । किं वयस्यः ? आहोस्विद् वयस्यनामधेयाभिधेयः कोऽप्यपरः ? कुतोऽत्र वयस्यस्य संभवः, प्रायः केनापि कल्पनापराधीनवृत्तिना विभ्रमेण ममैवमाभासनं क्रियते, कूटमलीकविकल्पकल्पनाभिर्मनसा खेदितेन, पश्यामि तावत् कः पुनरेष पठति [प], इति कृत्वा मति-

---

निश्चिनोमि वयस्यः सखा हरिवाहनः इदानीम् अधुना क कस्मिन् स्थाने वर्तते तिष्ठति । इत्यादिचिन्ताव्याकुलितचेतस एव इत्यादिभिः-ईदृशीभिः चिन्ताभिः-आलोचनाभिः व्याकुलं-व्याकुलीकृतं चेतः चित्तं यस्य तादृशस्यैव अस्य समरकेतोः श्रवणकन्दरे कर्णविवरे, सुरासुरसम्भ्रमनिर्दयाकर्षणभ्रमन्मन्दरतटास्फोटनसमुच्छलदमृतशीकरासारशिशिरः सुरासुरसम्भ्रमेण-देवदैत्यवेगेन यत् निर्दयं-निष्ठुरम्, आकर्षणम्-उत्क्षेपणम्, तेन भ्रमतः-घूर्णमानस्य मन्दरस्य-तदाख्यपर्वतस्य तटेन-एकदेशेन यत् आस्फोटनम्-आस्फालनम्, आलोडनमित्यर्थः तेन समुच्छलद्भिः-समुत्पतद्भिः अमृतशीकरासारैः-अमृतबिन्दुधाराभिः शिशिरः-शीतलः अतः हृदयं तर्पयन्निव प्रीणयन्निव पुनः आर्द्रयन्निव सिञ्चन्निव अतिशयपेशलः अत्यन्तमनोहरः ध्वनिः नादः अतर्कितव्यक्तिरेव अतर्किता-आकस्मिकी व्यक्तिः-आविर्भावो यस्य तादृश एव मन्दमन्दं मन्दप्रकारम् अविशत् प्रविष्टः [न] ।

च पुनः उपजातसम्भ्रान्तिना उपजाता-उत्पन्ना सम्भ्रान्तिः-क्षोभो यस्य तादृशेन मानसेन तस्य श्रवणस्य शब्दस्य दत्तकर्णः तच्छ्रवणार्थमुन्मुखीकृतकर्णः दत्तौ-प्रसारितौ कर्णौ येन तादृशः सन्, स्तम्भित इव प्रतिबद्ध इव, पुनः उत्कीर्ण इव टङ्कनेन निर्मित इव पुनः लिखित इव चित्रित इव निश्चलसर्वाङ्गः निश्चलानि-स्थिराणि सर्वाणि अङ्गानि-हस्तपादादीनि यस्य तादृशः सन्, सिंहलराजपुत्रः समरकेतुः क्षणमात्रम् एकक्षणपर्यन्तं स्थितवान् तथाविधोऽभूत् । अथ अनन्तरं, सहसैव शीघ्रमेव उद्भिद्यमानपुलकाङ्कितकपोलभित्तिना उद्भिद्यमानैः-उद्गच्छद्भिः पुलकैः-रोमाञ्चैः अङ्किता-चिह्निता कपोलभित्तिः-गण्डस्थली येन तादृशेन पुनः विलोललोचनोत्पलेन विलोले-चञ्चले लोचनोत्पले-नयनकमले यस्य तादृशेन मुखशशिना मुखचन्द्रेण प्रकाश्यमानाधिकसम्भ्रमः प्रकाश्यमानः-प्रकटीक्रियमाणः अधिकः प्रचुरः सम्भ्रमः-आवेगो यस्य तादृशः समचिन्तयत् आलोचितवान् किमित्याह हन्त खेदः इदं किम्, परमाश्चर्यम् अत्यन्ताश्चर्यम् अकाण्ड एव अनवसर एव उपनतम् उपस्थितम्, यतः यस्माद्धेतोः अत्र अस्मिन्नुद्याने, क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने कलकण्ठकोमलगिरा कलकण्ठस्य-कोकिलस्येव कोमला-मधुरा गीः-वाणी यस्य तादृशेन केनापि अनभिज्ञातेन श्लोक इव पद्यमिव पठ्यते उच्चार्यते च पुनः तत्र तस्मिन् श्लोके हरिवाहनशब्द इव हरिवाहननामधरः शब्द इव उच्चार्यमाणः पठ्यमानः श्रूयते श्रवणपथमवतरति । एषः अयं हरिवाहनः कः ? किं वयस्यः ? मदीयः सखा ? आहोस्वित् उत वयस्यनामधेयाभिधेयः वयस्यनामधेयेन-वयस्यवाचकेन हरिवाहनशब्देन अभिधेयः-वाच्यः अपरः-अन्यः कोऽपि अस्तीति शेषः अत्र अस्मिन्नारामे वयस्यस्य मित्रहरिवाहनस्य कुतः सम्भवः, संभवाभावः कल्पनापराधीनवृत्तिना कल्पनापराधीना-कल्पनाऽऽयत्ता वृत्तिः-मनोवृत्तिर्यस्य तादृशेन केनापि विभ्रमेण दैवेन मम, इदम् आभासनं प्रतीतं-वैपरीत्यानुभवः प्राय क्रियते विधीयते अलीकविकल्पकल्पनाभिः मिथ्यासन्देहविविधकल्पनाभिः खेदितेन-खेदितेन परिश्रमितमनसा यावत्, मनसा हृदयेन मम खेदेनालं कृतं व्यर्थम्, तावत् प्रथमम् कः एषः अयं पुनः एषः पठति पद्यमिदोच्चारयतीति, पश्यामि गवेषयामि [प], इति ईदृशीं मतिं बुद्धिं, कृत्वा उन्मुख

मुन्मुक्तवातायनस्त्वरिततरमायतनान्निर्गत्य तं पाठशब्दमनुसरन्नामोदिहरिचन्दनोदकच्छटासिक्तेन मौक्तिकचतुष्कविरचनाचारुणा कुङ्कुमारुणाभिरङ्गनाचरणपद्ममुद्राभिर्द्विगुणितकनकपङ्कजोपहारेण झङ्कारानुमीयमानपरिमलान्धनिलीनमधुलिहा महानीलमणिकुट्टिमेन व्योम्नेव यामिनीपतिर्याम्यदिङ्मुखाभिमुखः पदशतमात्रमन्तरं जगतीमध्य एव जगाम [फ]। गत्वा च संपिण्डितसुरचापपरमाणुनिवहमनोहराकारमनेकवर्णतया, क्वचिद् वधूलोचनयुगमिव कृष्णतारोचितम्, क्वचिद् विन्ध्याचलमिव धवलताक्रान्तम्, क्वचित् सुग्रीवमिव कपिशतान्वितम्, क्वचिद् दशास्यमिव नीललोहितप्रभावाप्तश्रियम्, विजयार्धशैलमिव मालिकात्रयमनोहरम्, पौर्णमासीदिनावसानमिव सकलशशिखरांशुभूषितम्, विपिनमिव कपोतपालीकलितमुल्लसितकोमलार्करोचिषं

टिप्पनकम्—**वधूलोचनयुगमिव कृष्णतारोचितम्** एकत्र कालतारिकायोग्यम्, अन्यत्र श्यामत्वशोभितम्। **विन्ध्याचलमिव धवलताक्रान्तम्**, एकत्र धवतरुचम्पकादिलताव्याप्तम्, अन्यत्र शुभ्रताव्याप्तम्। **सुग्रीवमिव कपिशतान्वितम्**, वानरशतयुक्तम्, अन्यत्र पीतत्वयुक्तम्। **दशास्यमिव नीललोहितप्रभावाप्तश्रियम्**, एकत्र शङ्करप्रभावप्राप्तलक्ष्मीकम्, अन्यत्र कृष्णरक्ततेजःप्राप्तशोभम्। **विजयार्धशैलमिव मालिकात्रयमनोहरम्** उभयभूमिकात्रयमनोहरम्, विजयार्ध—वैताढ्य। **पौर्णमासीदिनावसानमिव सकलशशिखरांशुभूषितम्**, एकत्र चन्द्रसूर्यशोभितम्, अन्यत्र कलशसहितमञ्जरीकिरणराजितम्। **विपिनमिव कपोतपालीकलितम्**, एकत्र कपोतपक्षिपङ्क्तियुक्तम्,

---

वातायनः त्यक्तगवाक्ष सन्, **आयतनात्** प्रकृतमन्दिरात्, **त्वरिततरं** शीघ्रतरं, **निर्गत्य** वहिर्भूय, **तं** प्रकृतं **पाठशब्दं** पठ्यमानशब्दम्, **अनुसरन्** अनुगच्छन्, **आमोदिहरिचन्दनोदकच्छटासिक्तेन** आमोदिनीभि –उत्कटगन्धाढ्याभि , हरिचन्दनोदकच्छटाभि –चन्दनविशेपमिश्रितजलधाराभि , सिक्तेन–आप्लावितेन, पुन **मौक्तिकचतुष्कविरचनाचारुणा** मौक्तिकचतुष्कस्य–मुक्तामणिवेदिकाया , विरचनया–निर्माणेन, चारुणा–मनोहरेण, पुन **कुङ्कुमारुणाभिः** कुङ्कुमद्रवरक्ताभि , **अङ्गनाचरणपद्ममुद्राभिः** नारीपदपङ्कजाकृतिभि , **द्विगुणितकनकपङ्कजोपहारेण** द्विगुणित –द्वैगुण्यमापादित , कनकपङ्कजोपहार –सुवर्णकमलरूपोपहारो यस्मिंस्तादृशेन, पुन **झङ्कारानुमीयमानपरिमलान्धनिलीनमधुलिहा** झङ्कारेण–ध्वनिविशेषेण हेतुना, अनुमीयमाना –आनुमित्यात्मकज्ञानविषयीक्रियमाणा , परिमलान्धा –सौरभाकृष्टा , निलीना –सश्लिष्टा , मधुलिहा –भ्रमरा यस्मिंस्तादृशेन, **महानीलमणिकुट्टिमेन** इन्द्रनीलमणिवद्धप्रदेशेन, **व्योम्ना** आकाशेन, **यामिनीपतिः** निशापति , चन्द्र इत्यर्थ , इव, **याम्यदिङ्मुखाभिमुखः** दक्षिणदिक्सुमुख सन्, **जगतीमध्य एव** भूतलमध्य एव, वप्रमध्य एव वा, **पदशतमात्रं** शतसख्यकपदप्रमाणम्, **अन्तरं** दूरं, **जगाम** गतवान् [फ]। **च** पुन , गत्वा, **मठं** छात्राद्याश्रमम्, **ऐक्षिष्ट** दृष्टवान्, इत्यग्रेणान्वेति, कीदृशम् ? **सम्पिण्डितसुरचापपरमाणुनिवहमनोहराकारं** सम्पिण्डितानां–सम्पुञ्जितानां, सुरचापपरमाणूनाम्–इन्द्रधनु –परमाणूनां निवह इव–समूह इव, मनोहर –सुन्दर , आकार –अवयवसन्निवेशो यस्य तादृशम्, पुन **अनेकवर्णतया** बहुवर्णविशिष्टतया, **क्वचित्** कस्मिंश्चिदंशे, **वधूलोचनयुगलमिव** नारीनयनद्वयमिव, **कृष्णतारोचितम्** कृष्णतया–कृष्णवर्णेन–रोचितम्, पक्षे कृष्णया–कृष्णवर्णया, तारया–कनीनिकया, उचितम्–परिचित, नित्यमधिष्ठितमित्यर्थ , यद्वा कृष्णताराया उचित–योग्यम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **विन्ध्याचलमिव** विन्ध्यपर्वतमिव, **धवलताक्रान्तं** धवलतया–शुभ्रतया, पक्षे धवलताभि –धवाख्यतरुचम्पकादिलताभि , आक्रान्तं–व्याप्तम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चिद् भागे, **सुग्रीवमिव** तत्सज्ञककपिप्रवरमिव, **कपिशतान्वितं** कपिशतया–कृष्णशवलितपीतवर्णेन, पक्षे कपिशतेन–शतसख्यककपिभि , अन्वितं–सवलितम्, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **दशास्यमिव** रावणमिव, **नीललोहितप्रभावाप्तश्रियं** नीललोहिताभ्यां–कृष्णरक्ताभ्यां, प्रभाभ्यां–छविभ्याम्, अवाप्ता–प्राप्ता, श्री –शोभा येन, पक्षे कण्ठनील , केशेषु लोहित –रक्त इति नीललोहित –शिव , रावणोपास्यदेव , तत्प्रभावेण–तदैश्वर्येण, अवाप्ता–प्राप्ता, श्री –राज्यलक्ष्मीर्येन तादृशम्, पुन **विजयार्धशैलमिव** चक्रवर्तिजेयो भूभागो विजय , तस्य अर्धे–अर्धभागे, य शैल –पर्वत स विजयार्धशैल , वैताढ्यपर्वत इत्यर्थ , तमिव **मालिकात्रयमनोहरं** मालिकात्रयेण–भूमिकात्रयेण, मूल-नितम्ब शिखरोद्भासिना भूमिकात्रयेणेत्यर्थ , पक्षे उभयपार्श्वयोर्भूखण्डत्रयेण वा मनोहरं–सुन्दरम्, पुन **पौर्णमासीदिनावसानमिव** पूर्णो मासोऽस्यां सा पौर्णमासी, पूर्णचन्द्रोल्लासिरजनी, चान्द्रमासान्तिमतिथि , तद्दिनान्तमिव, **सकलशशिखरांशुभूषितं** सकलशस्य–कलशविशिष्टस्य, शिखरस्य–

शिशिरमुद्दामकुसुमप्रकरशोभनं सुरभिमासन्ननभसं शुचिमशेषमणिशिलाविशेषकृतनिर्माणमुच्चशृङ्गाकारमङ्ग-भारमन्थरितकमठराजपृष्ठमचलमिवाभिनवं मठमैक्षिष्ट [ब]। प्रविष्टमात्र एवात्र पुरतो दृषदुपरि रक्तवल्कवसन-धारिणमुदारदिव्याभरणभूषिताङ्गमङ्गरागपरिमलामोदितदिगन्तरमवतीर्य मणिशिलासोपानमालया शिखर-शालायास्तत्क्षणमेव द्वाराभिमुखपरिवर्तिताननमवतरणकम्पादीषदवस्रस्तकुसुमस्रजः शिरसि जटाकलापस्य तिर्य-गुन्मिलितेन वामपाणिना शनैः शनैरारब्धसंचरणमानन्दनिर्भरतया हृदयस्य बाष्पाम्बुगर्भतया च गण्डस्थलस्य किञ्चिदविशदोच्चारितपदं प्रत्यक्षमर्पितेन चक्षुषा प्रसादलब्धामिवावलोक्य वारंवारमनुपमामात्मनो वेपथुमती-मुपजातविस्मयमिमां त्रिपथिकां पठन्तमतिसगर्वं गन्धर्वकमपश्यत् [म]।

अन्यत्र विश्वहसितम्। उल्लसितकोमलार्करोचिषं शिशिरम् विस्फुरितसुकुमारपरिमलकिरणे शिशिरस्नातमिव अन्यत्र प्रद्युम्नमोदस्पर्शिकरस्मितम्। उद्दामकुसुमप्रकरशोभनं सुरभि वसन्तमिव उद्दामपुष्पप्रकरमशोभनम् अन्यत्र तु सुगन्धम्। आसन्ननभसं शुचिम्, आषाढमिव शीतलम्! सन्निहितनभसम् अन्यत्र सन्निहितावकाशम् [ब]। शिखरशाला-शिरोगृहम् [म]।

सर्वमापस्य सकलस्यापस्य कलाभिः—प्रभाभिः; पक्षे समग्रेण—सम्पूर्णेन शशिना—चन्द्रेण कलाङ्कना—सूर्येण च भूषितम्—अलङ्कृतम्; पुनः विपिनमिव वनमिव कपोतपालीकलितं कपोतपाल्या—गोपानसीसम्बन्धिस्थानविशेषेण पक्षे कपोतानां—पारावतश्रेणी-नाम् आल्या—पङ्क्त्या कलितम्—आश्रितम्; पुनः उल्लसितकोमलार्करोचिषम् उल्लसितं कोमलस्य—मनोहरस्य अर्कस्य-स्फटिकस्य रोचिः—रश्मिर्यत्र तादृशम् अत एव शिशिरं—शीतलं पक्षे उल्लसितम्—उद्भासितम् कोमलम्—मृदुलम्, अर्कस्य—सूर्यस्य रोचिः—प्रकाशो यस्मिंस्तादृशम्, शिशिरं शिशिरमासमिव पक्षे पुनः उद्दामकुसुमप्रकरशोभनं उद्दामाम्—उत्कटं दाम्नात्म येषां तादृशानां सुष्ठु उत्कटानां कुसुमानां प्रकरैः—समूहैः शोभनं—मनोहरं, अत एव सुरभिं गन्धवत्तम् पक्षे सुरभिं—वसन्तमिव; पुनः आसन्ननभसम् आसन्नं सन्निहितं नभः—आकाशो यस्य तादृशम् गगनस्पर्शिमित्यर्थः अत एव शुचिं शुभ्रम्, पक्षे आसन्नो नभः—श्रावणमासो यस्य तादृशम् शुचिम्—आषाढमिव; पुनः अशेषमणिशिलाविशेषकृतनिर्माणम् अशेषैः—समस्तैः मणिशिलाविशेषैः—विविधमणिप्रस्तरैः कृतं निर्माणं—रचना यस्य तादृशम्; पुनः उच्चशृङ्गाकारं उच्चशृङ्गम्—उन्नतानि शृङ्गाणि द्वारं—प्रवेशनिर्गमस्थानं यस्य तादृशम्; पुनः अङ्गभारमन्थरितकमठराजपृष्ठम् अङ्गभारेण—शरीरावयवसंस्थानेन भारेण मन्थरितं—मन्दं कमठराजस्य—कूर्मराजस्य पृष्ठं येन तादृशम्; पुनः अचलमिव स्थिरं शिलासञ्चयम्; पुनः अभिनवं नूतनम् [ब]।

अत्र अस्मिन् मठे प्रविष्टमात्रे स्वल्पप्रवेशमात्रे सति पुरतः अग्रे दृषदुपरि शिलासन्निवेशनः गन्धर्वकं वर्णितरूपं तदाकृतिरत्नोपहारविभूषितकण्ठम् अपश्यत् दृष्टवानित्यन्वयः। कीदृशम्? रक्तवल्कवसनधारिणम् रक्तवल्कलधारि-णम्; पुनः उदारदिव्याभरणभूषिताङ्गम् उदारैः—महद्भिः दिव्याभरणैः—मनोहराभरणैः भूषितानि अङ्गानि यस्य तादृशम्; पुनः अङ्गरागपरिमलामोदितदिगन्तरम् अङ्गरागपरिमलेन—अङ्गविलेपनद्रव्यसौरभेण आमोदितं—सुरभीकृतं दिगन्तरं दिङ्मध्यं येन तादृशम् पुनः शिखरशालायाः ऊर्ध्वभागवर्तिगृहात् मणिशिलासोपानमालया मणिप्रस्तरनिर्मितसोपान-पङ्क्तिद्वारा अवतीर्य अवतरणानन्तरं तत्क्षणमेव तत्कालमेव, द्वाराभिमुखपरिवर्तिताननं द्वाराभिमुखं तद्द्वाराभि-मुखं परिवर्तितं—प्रत्यावर्तितम्, आननं—मुखं येन तादृशम्; पुनः अवतरणकम्पात् अवतरणकालीनकम्पनकारणात्, ईषत् किञ्चित् अवस्रस्तकुसुमस्रजः अवस्रस्ता—अधःस्खलिता कुसुमस्रक् पुष्पमाला यस्मात् तादृशस्य शिरसि जटाकला-पस्य केशपाशे; तिर्यगुन्मिलितेन कुटिलं यथा स्यात् तथा उत्क्षिप्तेन वामपाणिना वामहस्तेन शनैः शनैः मन्दं मन्दं, आरब्धसंचरणम् आरब्धं—प्रवर्तितं संचरणं—सञ्चलनं येन तादृशम्; पुनः हृदयस्य चित्तस्य आनन्दनिर्भरतया आनन्दपूर्णतया च पुनः गण्डस्थलस्य कपोलमण्डलस्य बाष्पाम्बुगर्भतया बाष्पाम्बुपूर्णान्तरतया किञ्चित् ईषत् अविशदोच्चारितपदम् अविशदम्—अस्फुटम्, उच्चारितम्, कण्ठतालुव्यापारजनितेनाभिव्यक्तं पदं येन तादृशम्; पुनः प्रत्यक्षं प्रत्यक्षरम्, अर्पितेन प्रक्षिप्तेन चक्षुषा नेत्रेण प्रसादलब्धामिव प्रसादतया प्राप्तामिव अनुपमाम् उपमारहिताम्, आत्मनः स्वस्य वेपथुमतीं हर्षजनितरोमाञ्चां वारं वारं अनेकवारम् अवलोक्य दृष्ट्वा उपजातविस्मयम् उत्पन्नाश्चर्यम्, इमाम् अनुपमेयां वक्ष्यमाणाम्, त्रिपथिकां त्रिलोकीस्तवनम्, उच्चारयन्तम्; अतिसगर्वम् अत्यन्तमहान्वितम् [म]।

"आकल्पान्तमर्थिकल्पद्रुम! चन्द्रमरीचिसमरुचि-प्रचुरयशोंऽशुभरितविश्वंभर! भरतान्वयशिरोमणे! । जनवन्द्यानवद्यविद्याधर! विद्याधरमनस्विनी-मानसहरिणहरण! हरिवाहन! वह धीरोचितां धुरम् ॥" [म] ।

दृष्टमात्र एव च तत्र संजातपरमोच्छ्वासः प्रथमपाथोदाभिवृष्ट इव मरुस्थलाभोगः पार्वणेन्दुचन्द्रिका-परिप्लावित इव ग्रीष्मकुमुदाकरः परां निर्वृतिमवाप [य] ।

मन्यमानश्च तत्र क्षणे साक्षादेव संपन्नमात्मनः सुहृदा सह समागममानन्दजलपरिप्लुतेक्षणो विक्षिपन् विरलविरलानि पदानि तदभिमुखो बभूव । सोऽपि तं तथोपसर्पन्तमुद्वीक्ष्य सहसोपसंहृतपाठनिभृतः कृतावस्थितिश्च तत्रैव देशे समरकेतुरयमिति दृढोपजातप्रत्ययोऽपि तावत्यां भूमौ तथाविधस्य तस्यासंभाव-यन्नागमनमुपजातसंभ्रमः स्तम्भित इवाकृतोचितप्रतिपत्तिर्मुहूर्तमतिष्ठत् । कृताभिभाषणश्च स्मितार्द्रदृष्टिना सिंहलेन्द्रतनयेन सत्वरमुपेत्य शिरसि रचिताञ्जलिः प्रणाममकरोत् । प्रसारितोभयभुजपाशकृतदृढाश्लेषं च तं

कीदृशीं द्विपदिकाम्? **आकल्पान्तं** प्रलयपर्यन्तम्, **अर्थिकल्पद्रुम!** याचककल्पतरो!, **चन्द्रमरीचिसमरुचिप्रचुर-यशोंऽशुभरितविश्वम्भर!** चन्द्रमरीचिसमरुचिप्रचुराणि–चन्द्रकिरणतुल्यकान्तिपूर्णानि यानि यशांसि, तदंशुभि –तत्प्रकारै, भरिता–पूरिता, विश्वम्भरा–भूमण्डल येन तादृश! **भारतान्वयशिरोमणे!** भारतवंशश्रेष्ठ!, **जनवन्द्यानवद्यविद्याधर!** जन-वन्द्याया -लोकश्लाघ्याया, अनवद्याया –अनिन्द्याया, विद्याया धर! धारक! **विद्याधरमनस्विनीमानसहरिणहरण!** विद्याधरवंश्याना मानवतीना स्त्रीणा, मानसानि–चित्तान्येव, हरिणा –मृगा, चञ्चलत्वात्, तेषां हरण!–आकर्षक!, **हरिवाहन!**, **धीरोचितां** धैर्यशालिजनयोग्या, **धुरं** भारं, **वह** प्रामुहि । छन्दोनुऽशासने द्विपदीलक्षणमित्थम्–"पञ्चगौ द्वितीयषष्ठौ जोलीर्वा द्विपदी" इति, तद्वृत्तिश्चेयम्–"एक षण्मात्र पञ्च चतुर्मात्रा गुरुश्च । तथा द्वितीयषष्ठौ चगणौ जोलीर्वा द्विपदी" इति [म] ।

तत्र तस्मिन् गन्धर्वके, **दृष्टमात्र एव** दृष्टिगोचरीभूतमात्र एव, **सञ्जातपरमोच्छ्वासः** उत्पन्नात्यन्तान्तसान्त्वन सन्, **प्रथमपाथोदाभिवृष्टः** प्रथमेन–सर्वत, पूर्वेण, पाथोदेन–मेघेन, अभिवृष्ट –अभिषिक्त, **मरुस्थलाभोग इव** मरुभूमिमण्डल-मिव, पुन **पार्वणेन्दुचन्द्रिकापरिप्लावितः** पार्वणेन्दो –पूर्णिमाचन्द्रस्य, चन्द्रिकया–ज्योत्स्नया, परिप्लावित –अभिषिक्त, **ग्रीष्मकुमुदाकर इव** ग्रीष्मकालिककुमुदवनमिव, **पराम्** अत्यन्तां, **निर्वृतिं** सुखम्, **अवाप** अनुबभूव [य] ।

च पुन, **तत्र** तस्मिन्, **क्षणे** मुहूर्ते, **आत्मनः** स्वस्य, सुहृदा हरिवाहनेन सह, साक्षादेव, **सम्पन्नं** सिद्धं, **समागमं** सम्मेलन, **मन्यमानः** अवगच्छन्, **आनन्दजलपरिप्लुतेक्षणः** आनन्दजलै –आनन्दस्यन्दमानाश्रुभि, परिप्लुतम्–अत्यार्द्री-भूतम्, ईक्षण–नेत्र यस्य तादृश, **विरलविरलानि** अतिविरलानि, किञ्चिद्विच्छिन्नगतिधाराणीत्यर्थ, पदानि, **विक्षिपन्** सञ्चालयन्, **तदभिमुखः** गन्धर्वकाभिमुख, **बभूव** अभूत् । **सोऽपि** गन्धर्वकोऽपि, **तथा** विरलपादविक्षेपप्रकारेण, **उप-सर्पन्तम्** आगच्छन्त, **तं** समरकेतुम्, **उद्वीक्ष्य** दृष्ट्वा, **सहसा** सत्वरम्, **उपसंहृतपाठनिभृतः** उपसंहृतेन–निवर्तितेन, पाठेन–प्रकृतद्विपदिकोच्चारणेन, **तत्रैव देशे** तस्मिन्नेव भागे, **कृतावस्थितिः** अवस्थित सन्, 'अय समरकेतु' इति **दृढोपजातप्रत्ययोऽपि** दृढ यथा स्यात् तथा, उपजात –उत्पन्न, प्रत्यय प्रतीतिर्यद्वा विश्वासो यस्य तादृशोऽपि, **तथाविधस्य** एकाकिन, **तस्य** समरकेतो, **तावत्यां** तत्परिमाणायाम्, सकीर्णायामित्यर्थ, भूमौ, आगमनम्, **असम्भावयन्** सम्भाव-यितुमप्यपारयन्, **उपजातभ्रमः** उत्पन्नतदन्यत्वभ्रम, **सम्भ्रमेति** पाठे उत्पन्नसवेग, **स्तम्भित इव** नियन्त्रित इव, **अकृतो-चितप्रतिपत्तिः** अकृता–अविहिता, उचिता–योग्या, प्रतिपत्ति –सत्क्रिया, **सम्प्रतिपत्ती**ति पाठे समीचीनसत्कारो येन तादृश सन्, **मुहूर्तं** क्षणम्, **अतिष्ठत्** अवस्थित । **च** पुन, **स्मितार्द्रदृष्टिना** स्मिता–किञ्चिद्विकसिता, आर्द्रा–आनन्दा-श्रुक्लिन्ना, दृष्टिर्यस्य तादृशेन, **सिंहलेन्द्रतनयेन** सिंहलेन्द्रस्य–सिंहलद्वीपाधिपते, चन्द्रकेतो, तनयेन–पुत्रेण, समरकेतुना, **कृताभिभाषण**: विहितालाप सन्, तदालापसञ्जातपरिचय सन्निति यावत्, **सत्वर** शीघ्रम्, **उपेत्य** निकटं गत्वा, **शिरसि** मस्तके, **रचिताञ्जलिः** सम्पुटितहस्त, **प्रणामम्** अभिवादनम्, **अकरोत्** कृतवान् । **च** पुन, **प्रसारितोभय-भुजपाशकृतदृढाश्लेषं** प्रसारिताभ्यां–विस्तारिताभ्याम्, उभयभुजपाशाभ्यां–बाहुद्वयरूपाभ्यां पाशाभ्यां–मृगादिपशुबन्धन-

नमस्कृत्य भूयः प्रमृष्टरजसि निजपक्षाञ्चलेन निकटवर्तिन्येकत्र पट्टशालामत्तवारणकमणिपट्टे न्यवेशयत् [र]। प्रस्तुताङ्घ्रिसंवाहनश्च 'गन्धर्वक ! सर्वथाभिवाञ्छितप्राप्तिना कथंचिदनुकूलदैवसंपादितेन दर्शनेनैव ते विगतः श्रमोऽस्माकम्' इति निवारितो वारंवारमपसृत्य नातिसंनिधौ तस्यैव मत्तवारणस्यैकपार्श्वे निषसाद । कृतासनपरिग्रहं च तं महर्षपुलकितास्यमानन्दजलवर्षिणा विरतपक्ष्मस्पन्देन चक्षुषा निरीक्ष्य सुचिरमीषदुच्छ्वसिता समरकेतुरुवाच—'सखे ! गन्धर्वक ! गाढं दृढस्मृतिर्भवताम्, दृष्टमात्रा अपि प्रत्यभिज्ञाता वयम्, विस्मरणशीलः स काममित्येवमतो विषादान्नाकस्मात् त्वयि बुद्धिरासीत्, येन तदानीमयोध्यायामुपवनाभ्यासिनः कुमारहरिवाहनस्याग्रतः 'प्रातरेवाहमागमिष्यामि' [ल] इत्यभिधाय प्रस्थितेन तत् सुवेलमस्तकगोचरं खेचरनगरमतिचिरेणापि न कृता प्रतिनिवृत्तिः, न च स्वकुशलवार्तादानमात्रेणापि जनिता नश्चित्तनिर्वृतिः, केवलमगाधशोकजलनिधौ निक्षिप्ताः । किं तस्य वृत्तम्, किं व्यसनमापतितं येन नायातः, इति भवन्तमुद्दिश्य तत्तदनभिशङ्कनीयमाशङ्कमानानामनुदिवसमस्माकमतिक्रान्ताश्चत्वारोऽपि ते वर्षकल्पा वार्षिका

एवम्भूतं कृत्वा तथा—भक्तन्त आवेशः—आधिक्यं यस्य तादृशं तं गन्धर्वकं भूयः पुनः नमस्कृत्य नमस्क्रियया सत्कृत्य, निजपक्षाञ्चलेन स्वकीयवस्त्रान्तभागेन प्रमृष्टरजसि विशोधितधूलिके निकटवर्तिनि समीपे पट्टशालामत्तवारणकमणिपट्टे पट्टशाला–कलामण्डपे पीठोपरिस्थे यो पट्टमहिषीप्रधानासनम् वा तस्य मत्तवारणे स्थानविशेषे तत्र स्थापिते इयन्तं मणिपट्टे–मणिनिर्मितपीठे न्यवेशयत् उपवेशितवान् [र]। च पुनः प्रस्तुताङ्घ्रिसंवाहनः प्रस्तुतं–प्रवर्तितम् अङ्घ्रिसंवाहने–पादसम्मर्दनं येन तादृशः गन्धर्वक इति शेषः गन्धर्वक ! सर्वथा सर्वप्रकारेण अभिवाञ्छितप्राप्तिना अभिवाञ्छिता–अभिलषिता प्राप्तिर्यस्य तादृशेन पुनः कथंचित् केनापि प्रकारेण अनुकूलदैवसम्पादितेन अनुकूलेन–प्रसन्नेन दैवेन–भाग्येन सम्पादितेन–कृतेन ते तव दर्शनेनैव अस्माकं श्रमः मार्गायासजन्यखेदः विगतः गतः इति एवं वारं वारम् अनेकवारम् निवारितः पादसम्मर्दनाद्विवर्जितः समरकेतुनेति शेषः अपसृत्य दूरीभूय नातिसंनिधौ नातिनिकटे तस्यैव तत्सम्बन्धिन एव मत्तवारणस्य–स्थानविशेषस्य एकपार्श्वे एकभागे निषसाद उपविवेश । च पुनः कृतासनपरिग्रहं कृतः आसनस्य परिग्रहः–स्वीकारो येन तादृशम्, पुनः महर्षपुलकितास्यं महर्षेण–अतिहर्षेण पुलकितो–रोमाञ्चितम्, आस्यं–मुखं यस्य तादृशं तं गन्धर्वकम् आनन्दजलवर्षिणा आनन्दजन्याश्रुस्राविणा पुनः विरतपक्ष्मस्पन्देन विरतः–निवृत्तः पक्ष्मस्पन्दः–नयनरोमराजिनिमिषः यस्य तादृशेन चक्षुषा नेत्रेण सुचिरम् अतिदीर्घकालं निरीक्ष्य विलोक्य पुनः ईषदुच्छ्वसिता किंचिदुच्छ्वसितान्तःकरणः समरकेतुः उवाच उक्तवान्, किमित्याह सखे ! मित्र गन्धर्वक ! त्वम् गाढम् अत्यन्तं दृढस्मृतिः प्रबलस्मरणशक्तिः असीति शेषः दृष्टमात्रा अपि केवलदृष्टा अपि वयं प्रत्यभिज्ञाताः सोऽयमिति प्रतीताः सः गन्धर्वकः कामम् अत्यन्तं विस्मरणशीलः विस्मरणप्रकृतिः इति ईदृशी त्वयि त्वद्विषये अस्माकं बुद्धिः मतिः आयतः अतः विषादात् खेदात् नाकस्मात् आसीत्, येन कारणेन तदानीं तस्मिन् काले अयोध्यायाम् अस्मत्प्रयाणकाले अयोध्यायां साकेतनगर्याम् उपवनाभ्यासिनः उपवनवर्तिनः कुमारहरिवाहनस्य कुमारहरिवाहनस्य अग्रतः अग्रे प्रातरेव प्रभातकाल एव अहम्, आगमिष्यामि प्रत्यागमिष्ये [ल], इति अभिधाय उक्त्वा प्रस्थितेन सुवेलमस्तकगोचरं सुवेलपर्वतशिखरस्थितं तत् प्रसिद्धं खेचरनगरं विद्याधरनगरं, प्रस्थितेन प्रयातेन त्वयेति शेषः अतिचिरेणापि अतिविलम्बेनापि प्रतिनिवृत्तिः प्रत्यावर्तनं न कृता विहिता च पुनः स्वकुशलवार्तादानमात्रेणापि स्वकल्याणवृत्तान्तप्रेषणमात्रेणापि नः अस्माकं, चित्तनिर्वृतिः चित्तप्रसादः न जनिता उत्पादिता किन्तु अगाधशोकजलधौ अगाधशोकसमुद्रे निक्षिप्ताः निपातिताः वयमिति शेषः तस्य गन्धर्वकस्य किं वीर्यं वृत्तं समाचारः किं वा व्यसनं कष्टम्, आपतितम् उपस्थितम् येन न आयातः आगतः इति इत्थम् भवन्तं त्वाम् उद्दिश्य लक्षीकृत्य अनभिशङ्कनीयम् आशङ्कितुमयोग्यमपि तत् तत् अनिष्टम्, भवदनिष्टं अशुभम् आशङ्कमानानां चिन्तयताम् अस्माकम्, चत्वारोऽपि चतुःसंख्यका अपि, वार्षिकाः वर्षासम्बन्धिनः वर्षकल्पाः वर्षतुल्याः

मासाः। कथय किं तदा कारणमनागमनस्य। किं सत्यमेव विस्मृता वयम्, उत अवश्यकरणीयेन वा केनापि महता कार्यान्तरेणान्तरैवोपस्थितम्, अथाध्वश्रमादिदोषोत्थापितेन प्रकृतिसुकुमारायास्तनोरपाटवेन कृतः प्रतिबन्धः [व]। किं चास्मदन्तिकादुच्चलितेन भवता तस्मिन्नेव दिवसे समासादितः सुवेलाद्रिः, आवेदितस्तत्रभवतो विचित्रवीर्यस्य चित्रलेखासंदेशः, उपासिता द्रविडराजमहिषी गन्धर्वदत्ता, प्रापितः स तद्दुहितुरस्मत्प्रेषितो लेखः, कृतावस्थितिः काञ्च्यां कञ्चित् कालमासादितः कोऽपि तत्रान्यत्र वा राजपुत्र्यास्तिलकमञ्जर्याः पाणिग्रहणसमुचितो राजपुत्रः, क्वास्ते स ते सहायश्चित्रमायः [श]। तथा च किंनामधेयोऽयममरगिरिणाप्यनपहार्यरामणीयकश्रीरहार्यः, केन खानितमिदं मानसेनाप्यखण्डितख्यातिमदमसंख्यजलचरविहङ्गवाचालितोपकण्ठकच्छमच्छस्वादुविपुलोदकं पद्मसरः, कस्य सुकृतिनः कीर्तिरेष सुरविमानकल्पः कल्पपादपप्रायतरुणा परिगतः सर्वत एव सार्वर्तुकेन दिव्यारामेण पद्मरागशिलामयः प्रासादः, कश्चास्य त्रिदशसंचरणसमुचितपृष्ठदेशस्य काष्ठाधिरूढशोभासंपदः शिखरभूमिकामधितिष्ठति मठस्य, येन

टिप्पनकम्—तत्र भवतः पूज्यस्य [श]। **अनपहार्यरामणीयकश्रीरहार्यः** अपराभवनीयरमणीयत्वशोभ., **अहार्यः** गिरि। काष्ठा–प्रकर्षे [ष]।

मासा, **अतिगता** व्यतीता। **कथय** ब्रूहि, **तदा** प्रतिज्ञातसमये, **अनागमनस्य** आगमनाभावस्य, किं **कारणं** हेतु। किं **सत्यमेव** निश्चितमेव, वयं **विस्मृताः** स्मरणपथात् प्रच्याविता, **उत** अथवा, **अवश्यकरणीयेन** अवश्यसम्पादनीयेन, **केनापि** केनचित्, **महता** गुरुतरेण, **कार्यान्तरेण** अन्यकार्येण, **अन्तरैव** मध्य एव, **उपस्थितम्** उपस्थान कृतम्, **अथ** अथवा, **अध्वश्रमादिदोषोत्थापितेन** मार्गगमनखेदादिदोषोत्पादितेन, **प्रकृतिसुकुमारायाः** स्वभावकोमलाया, **तनोः** शरीरस्य, **अपाटवेन** आलस्येन, **प्रतिबन्धः** प्रत्यागमनप्रतिरोध कृत [व]। **च** पुन, **अस्मदन्तिकात्** अस्मत्समीपात्, **उच्चालितेन** प्रयातेन, **भवता** त्वया, **तस्मिन्नेव** प्रयाणसम्बन्धिन्येव, **दिवसे** दिने, **सुवेलाद्रिः** सुवेलपर्वत, **समासादितः**, सम्प्राप्त किम्? पुन **तत्रभवतः** श्रेष्ठस्य, **विचित्रवीर्यस्य** तन्नाम्न पत्रलेखापितु, **चित्रलेखासन्देशः** चित्रलेखोक्तसमाचार, आवेदित, पुन **द्रविडराजमहिषी** द्रविडदेशाधिपस्य कुसुमशेखरस्य पट्टराज्ञी गन्धर्वदत्ता, **उपासिता** आराधिता, पुन **अस्मत्प्रेषितः** अस्माभि सन्दिष्ट, **सः** प्रकृत, **लेखः** पत्रं, **तद्दुहितुः** तत्कन्यकाया, मलयसुन्दर्या इत्यर्थ, **प्रतिपादितः** उपस्थापित, पुन **काञ्च्यां** तन्नामकनगर्याम्, **कञ्चित्** कतिपयं, काल, **कृतावस्थितिः** कृतनिवास, **राजपुत्र्याः** चक्रसेनाख्यनृपकन्यकाया., तिलकमञ्जर्या, **पाणिग्रहणसमुचितः** विवाहयोग्य, **कोऽपि** अविज्ञातनामा, राजपुत्र, **तत्र** काञ्च्या, **वा** अथवा, **अन्यत्र** स्थानान्तरे, **आसादितः** उपलब्ध, पुन **ते** तव, **सहायः** सहगामी, **सः** प्रकृत, **चित्रमायः** तदाख्यो विद्याधर, **क्व** कस्मिन् स्थाने, **आस्ते** तिष्ठति [श]। **च** पुन, **तथा** तेन प्रकारेण, **अमरगिरिणापि** सुमेरुपर्वतेनापि, **अनपहार्यरामणीयकश्रीः** अनपहार्या–अतिरस्कार्या, रामणीयकश्री–सौन्दर्यसम्पत्तिर्यस्य तादृश, **अयं** सन्निकृष्ट, **अहार्यः** पर्वत, **किंनामधेयः** किंसंज्ञक। **मानसेनापि** मानससरोवरेणापि, **अखण्डितख्यातिमदम्** अखण्डित–अव्याहत, ख्यातिमद–प्रसिद्धिगर्वो यस्य तादृशम्, पुन **असंख्यजलचरविहङ्गवाचालितोपकण्ठकच्छम्** असख्यै–सख्यातीतै, जलचरै–मत्स्यमकरादिजलजीविजन्तुभि, विहङ्गै–पक्षिभि, वाचालित–नादित, उपकण्ठकच्छ–निकटजलप्रायस्तटप्रदेशो यस्य तादृशम्, पुन **अच्छस्वादुविपुलोदकम्** अच्छानि–निर्मलानि, स्वादूनि–मिष्टानि, विपुलानि–प्रचुराणि, उदकानि–जलानि यस्य तादृशम्, **इदं** प्रत्यक्ष, **पद्मसरः** कमलमयकासार, केन **खानितं** खननकर्मीकारितम्। पुन **सुरविमानकल्पः** सुराणां–देवानां, यो विमान–व्योमयान, तत्कल्प–तत्सदृश, पुन **कल्पपादपप्रायतरुणा** कल्पपादपप्राया–कल्पवृक्षरूपा, तरवो यस्मिंस्तादृशेन, **सार्वर्तुकेन** षडृतुभाविना, सर्वदैव पुष्पफलसमृद्धिशालिनेत्यर्थ। **दिव्यारामेण** मनोहरोद्यानेन, **सर्वत एव** सर्वेष्वेव भागेषु, **परिगतः** व्याप्त, पुन **पद्मरागशिलामयः** रक्तमणिमय, **एषः** निकटतरवर्ती, **प्रासादः** देवभवन, कस्य **सुकृतिनः** पुण्यशालिन, कीर्ति–स्मारक यश, पुन **त्रिदशसञ्चरणसमुचितपृष्ठदेशस्य** त्रिदशानां–देवाना,

साधनमधुनैव कृत्वा संलापमुत्फुल्ललोचनः किमपि हर्षेणावतीर्णो भवान्' [प] इत्यादिपृष्टः सविस्तरं सिंहलेन्द्रसूनुना गन्धर्वकः स्थित्वा मुहूर्तमवचन सत्रप इव शनैरवोचत्—'आर्य ! किं ब्रवीमि, बुद्धिरपि मे न पश्यति वक्तव्यम्, विपक्षापि न प्रवर्तयति वाचम्, वागपि न सम्पद्यते जिह्वाग्रम्। प्रनष्टनिःशेष-कष्टरूपः प्राक्तनावस्थः स्वस्थचेतास्तथाविधाकार एवाद्य दृष्टः, किमुत्तरं प्रयच्छामि, वितथभाषी च विधिना कृतः, किं तदानीमनागमनकारणमात्मनः कथयामि, अनुपजातप्रतिभावार्यनिर्वाहेण युक्तियुक्तमप्युच्यमानं कीदृक्, किं पुनरसमाधीयमानतया शिशुजनस्यापि हास्यरसप्रवृत्तिहेतुरीदृक्, यच्च विशदप्रतिभासमविसंवादि च-मनुभूतमात्मनापि शक्यते न श्रद्धातुम्, तद् विचारचतुरबुद्धेः कथ्यमानं महाभागस्य कथमिव प्रतीतिपथम-वतरिष्यति [स]। तथाहि—दिव्यैरप्यशक्यप्रतीकारे व्यसनमापन्नोऽस्मीति प्रत्यक्षविरुद्धम्, स्वकार्य-साधनपराधीनतैव विग्रहहेतुरित्यनातीविकम्, जीवन्नेव पक्षित्वमापन्न इत्युन्मत्तप्रलापः, शरीरमपि तदेवमिति प्रत्यभिज्ञानानुपपत्तिः, एवं च सर्वतो निरवकाशवाक्प्रवृत्तिः, किमनागमनकारणं कथयामि, सर्वथा विडम्बना

तदनन्तरमुचितः समारम्भः गृहवेदिः कर्णवेदो यस्य तादृशस्य च पुनः [illegible] महाभिरिक्तशोभासम्पत्तः [illegible]-[illegible] शोभासम्पत् सौन्दर्यसम्पत्तिर्वस्य तादृशस्य अस्य प्रत्यक्षस्य मठस्य [illegible] शिखरभूमिकाम् ऊर्ध्वभूमिम्, कः अधितिष्ठति अध्यास्ते अत सार्धं त्वं मधुनैव अस्माभिः संलापं सम्भाषणं कृत्वा उत्फुल्ललोचनः [illegible] त्वम् किमपि अनिर्वचनीयेन हर्षेण प्रमोदेन भवान् अवतीर्णः [illegible] [प]। इत्यादि अनेन प्रकारेण सिंहलेन्द्रसूनुना सिंहलेन्द्रस्य-[illegible] [illegible] सूनुना-पुत्रेण समरकेतुना सविस्तरं [illegible] पृष्टः [illegible] गन्धर्वकः मुहूर्तं क्षणम् अवचनः [illegible] स्थित्वा सत्रप इव [illegible] इव शनैः मन्दम्, अवोचत् उक्तवान्, किमित्याह—आर्य [illegible]। किं ब्रवीमि कथयामि न मम बुद्धिः [illegible], अपि वक्तव्यं [illegible] वाच्यं न पश्यति [illegible] विपक्षापि [illegible] वाचं वाणीं न प्रवर्तयति प्रेरयति अपि च वागपि वाण्यपि जिह्वाग्रमेव [illegible] न सम्पद्यते [illegible] प्रनष्टनिःशेषकष्टरूपः प्रनष्टम्—[illegible] निःशेष-[illegible] [illegible] प्राक्तनावस्थः प्राचीनावस्थापन्नः पुनः स्वस्थचेताः [illegible] पुनः तथाविधाकार एव तथाविध—पूर्वप्रकार आकारो यस्य तादृश एव अद्य दृष्टः [illegible] अहमिति शेषः किम् उत्तरं प्रतिवाक्यं प्रयच्छामि ददामि। विधिना दैवेन वितथभाषी मिथ्यावादी कृतः अहमिति शेषः आत्मनः स्वस्य तदा [illegible] अनागमनकारणम् आगमनाभावहेतुं, किं कथयामि ब्रवीमि। अनुपजातप्रतिभावार्थनिर्वाहेण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] यस्य तादृशेन, [illegible] युक्तियुक्तमपि [illegible] [illegible] उच्यमाने-कथ्यमाने कीदृशी [illegible] [illegible] [illegible] किं पुनः असमाधीयमानतया [illegible] शिशुजनस्यापि बालकस्यापि हास्यरसप्रवृत्तिहेतुः [illegible] [illegible] ईदृक् [illegible] किं [illegible] यच्च पुनः यत् बुद्ध्या विशदप्रतिभासं [illegible] [illegible] [illegible] तथा अविसंवादि [illegible] अनुभूतम् [illegible] [illegible] आत्मनापि [illegible] श्रद्धातुं [illegible] न शक्यते तत् विचारचतुरबुद्धेः [illegible] महाभागस्य [illegible] कथ्यमानं [illegible] कथमिव [illegible] प्रतीतिपथं [illegible] [illegible] अवतरिष्यति [illegible] [स]। [illegible]—तथाहीति। दिव्यैरपि देवैरपि अशक्य-प्रतीकारे [illegible] [illegible] व्यसनं [illegible] आपन्नः [illegible] अनुभूतवान् [illegible], [illegible] प्रत्यक्षविरुद्धं [illegible] [illegible]। स्वकार्यसाधनपराधीनतया [illegible] एव विग्रहहेतुः [illegible] अनातीविकम् [illegible] [illegible]। जीवन्नेव [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] उन्मत्तप्रलापः उन्मत्तानां [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] प्रत्यभिज्ञानानुपपत्तिः [illegible] [illegible] [illegible]। एवं च [illegible] [illegible] [illegible] निरवकाशवाक्प्रवृत्तिः [illegible] अनागमनकारणम् [illegible]

कथा, उत्तिष्ठ तावद्, भव प्रष्ठो मे, प्रतिष्ठस्व कतिचित् पदानि [ह]। पश्याद्यैव संसिद्धसकलविद्यमचिरानुभूतभुवनत्रयाद्भुतमहाराज्याभिषेकमङ्गलमासादितमहार्हविद्याधरचक्रवर्तिपदमुन्मयूखमाणिक्यखण्डखचितकाञ्चनकिरीटभास्वरशिरोभिः खेचरेश्वरैः प्रणम्यमानपादपङ्कजं सहस्राक्षमिव साक्षादवनिमवतीर्णं भ्रातरमात्मीयम् । अनुभवाभिमानसलिलसेकसवर्धितस्य दुःसहानेकमार्गदुःखोपनिपातदुर्वातविद्रवैरप्यनिन्दितप्रसरस्य निरत्ययप्रदर्शितयशःकुसुमसम्पदो निजव्यवसायकल्पपादपस्य स्वादुफलम्, अतिचिरकालमनुभूतकष्टां कुरु कृतार्थां नयनसृष्टिम्, अप्रतर्किताममृतवृष्टिकल्पेन कोटिमधिरोहतु परामस्यापि भवदास्यकमलावलोकनेन परमाभ्युदयलाभसभवः प्रमोदः, पश्चादखिललोकोत्पादिताश्चर्यमस्मद्वृत्तान्तमपरमप्ययोध्यानिर्गमात् प्रभृति यत् पृष्टं तदपि सर्वं क्रमेण ज्ञाताऽसि । देवोऽपि हरिवाहनश्चण्डगह्वरनाम्नि वैताढ्यशिखरे खेचरैर्विहितमनुभूय राज्याभिषेकमायातो नातिबहुपरिच्छदः सांप्रतमस्यैव दिव्यकाननस्यानेकफल-

---

मनाभावहेतु, किं **कथयामि** निवेदयामि । **सर्वथा** सर्वप्रकारेण, **एषा** प्रकृतिविषयिणी, **कथा** वार्ता, **तिष्ठतु** निवर्तताम् । **तावदि**ति वाक्यालङ्कारे, **उत्तिष्ठ** सज्जो भव, सजीभूय च, **मे** मम, **प्रष्ठः** अग्रग , भव, त्वमिति शेष , **कतिचित्** कतिपयानि, **पदानि** पादारोपणस्थानानि, **प्रतिष्ठस्व** प्रयाहि [ह]। **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **आत्मीयं** स्वकीय, **भ्रातरं** सोदरकल्प, सुहृद हरिवाहनमित्यर्थ , **पश्य** अवलोकस्व, कीदृशम् ? **संसिद्धसकलविद्य** ससिद्धा–सम्यङ्निष्पन्ना, सकला–समस्ता, विद्या यस्य तादृशम्, पुन **अचिरानुभूतभुवनत्रयाद्भुतमहाराज्याभिषेकमङ्गलम्** अचिर–किञ्चित्पूर्वम्, अनुभूत–साक्षात्कृत, भुवनत्रयाद्भुतस्य–लोकत्रयविलक्षणस्य, महाराज्यस्य–महाधिपत्यसम्बन्धि, अभिषेकमङ्गलम्–अभिषेकोत्सवो येन तादृशम्, पुन **आसादितमहार्हविद्याधरचक्रवर्तिपदं** आसादित–प्राप्त, महार्ह–महतां योग्यं, विद्याधरचक्रवर्तिपद–विद्याधरसम्राट्पद येन तादृशम्, पुन **उन्मयूखमाणिक्यखण्डखचितकाञ्चनकिरीटभास्वरशिरोभिः** उन्मयूखै –उत् ऊर्ध्वा, मयूखा –किरणा यस्य तादृशेन, माणिक्यखण्डखचितेन–माणिक्यखण्डै –रत्नखण्डै , खचितेन–व्याप्तेन, काञ्चनकिरीटेन–सुवर्णमुकुटेन, भास्वरं–दीप्रं, शिर –मस्तक येषां तादृशै , **खेचरेश्वरैः** विद्याधराधिपै , **प्रणम्यमानपादपङ्कजं** प्रणम्यमानम्, अभिवाद्यमानं, पादपङ्कज–चरणकमल यस्य तादृशम्, पुन **साक्षात्** स्वयम्, **अवनिं** भूमिम्, **अवतीर्णम्** आगतं, **सहस्राक्षमिव** इन्द्रमिव, पुन **निजव्यवसायकल्पपादपस्य** स्वकीयोद्योगात्मककल्पवृक्षस्य, **स्वादुफलं** मधुरफलम्, **अनुभव** साक्षात्कुरु, कीदृशस्य ? **अभिमानसलिलसेकसवर्धितस्य** अभिमानरूपेण–सलिलेन, जलेन, य सेक –सेचन, तेन सवर्धितस्य–सम्यगुन्नमितस्य, पुन **दुःसहानेकमार्गदुःखोपनिपातदुर्वातविद्रवैरपि** दु सहाना–दु खेन सोढु शक्यानाम्, अनेकमार्गदु खाना–बहुविधमार्गलङ्घनक्लेशानाम्, उपनिपातरूप –उपागमनरूप , य , दुर्वात –विषमपवन , तद्विद्रवैरपि–तदुपद्रवैरपि, **अनिन्दितप्रसरस्य** अनिन्दित –अव्याहत , प्रसर –विस्तारो यस्य तादृशस्य, पुन **निरत्ययप्रदर्शितयशःकुसुमसम्पदः** निरत्यय–निर्बाध यथा स्यात् तथा, प्रदर्शिता–आविष्कृता, यश कुसुमसम्पत्–यशोरूपपुष्पसमृद्धिर्येन तादृशस्य । पुन **अतिचिरकालम्** अतिदीर्घकालम्, **अनुभूतकष्टां** भुक्तदु खां, **नयनसृष्टिं** स्वनयनरचनाम्, **कृतार्थां** सफलां, **कुरु** सम्पादय, हरिवाहनावलोकनेनेति शेष । **अस्यापि** हरिवाहनस्यापि, **परमाभ्युदयलाभसम्भवः** अत्यन्तैश्वर्यप्राप्तिप्रयुक्त , **प्रमोदः** हर्ष , **अप्रतर्कितामृतवृष्टिकल्पेन** आकस्मिकामृतवर्षणसदृशेन, **भवदास्यकमलावलोकनेन** भवन्मुखकमलदर्शनेन, **परा** निरतिशया, **कोटिम्** उत्कर्षम्, **अधिरोहतु** प्राप्नोतु । **पश्चात्** तद्दर्शनादनन्तरम्, **अखिललोकोत्पादिताश्चर्यम्**, अखिलानां–सर्वेषा, लोकानाम्, उत्पादितम्–अनुभावितम्, आश्चर्यं येन तादृशम् । **अस्मद्वृत्तान्तम्** अस्माकं समाचार, पुन **अयोध्यानिर्गमात्** अयोध्यातो निष्क्रमणात्, **प्रभृति** आरभ्य, **अपरमपि** अन्यदपि, यत् वृत्त **पृष्टं** भवता जिज्ञासित, तदपि, **सर्वं** समग्र, **क्रमेण** पर्यायेण, **ज्ञाताऽसि** ज्ञास्यसि । **हरिवाहन**ः तदाख्य , **देवोऽपि** विद्याधरचक्रवर्त्यपि, **चण्डगह्वरनाम्नि** तत्सञ्ज्ञके, **वैताढ्यशिखरे** वैताढ्यपर्वतशिरोदेशे, **खेचरैः** विद्याधरै , **विहितं** कृत, **राज्याभिषेकं** राज्यनिमित्तक वैधस्नपनम्, **अनुभूय** गृहीत्वा, **आयातः** आगत सन्, **नातिबहुपरिच्छदः** अनत्यधिकपरिग्रह , परिमितपरिग्रह इत्यर्थ , **साम्प्रतम्** अधुना, **अस्यैव** सन्निकृष्टस्यैव, **दिव्यकाननस्य** मनोहरोपवनस्य, **अनेकफलकुसुमसमृद्धिपाद-**

कुसुमसमूहपादपोत्तरमुत्तरं भूभागमध्यास्ते [प्र] ।' इत्यावेदिते समरकेतुरेकहेलयोत्तीर्णनिखिलकुतूहलः समारब्धप्रशान्तनिःशेषहृदयावहत्वया क्षीरसागरोदर इव क्षिप्तममृतनिर्झरैरिव प्लावितं हरशिरःशशाङ्केनेवाङ्कमारोपितमुद्वहन्नानन्दनिर्भरमात्मानमतिदूरविकसितेक्षणो मत्तवारणकादुपविष्टः [प्र] ।

निर्गत्य च मठात् प्रत्यङ्मुखः प्रचलितः क्रमेण तेषां प्रागुपवर्णितानामाशिखेपायतनपर्यन्तवर्तिनां स्फाटिकप्रासादानामन्तःप्रतिष्ठिताः काश्चित् पुष्परागनिर्मिताः समन्ततः प्रसृतबहलोद्योतवलयपरिवेषमण्डलतया समवसृतिसालमध्यवर्तिनीरिव विराजमानाः, काश्चित् पद्मरागमयीर्महानीलसिंहासनोल्लसितकान्तिसंततिसंगतया परिवलितकालमेघपटलान्तरितमिमं महाप्रामण्यमिव निगूहतीः, काश्चिच्चन्द्रकान्तनिर्मिताः सर्वपर्वीनदीसिपटलाप्लावितभद्रपीठतया क्षीरोदसलिलक्षाल्यमानमेरुपृष्ठां जन्माभिषेकलीलामिव दर्शयन्तीः, काश्चिन्मरकतप्रभवाः प्रभाप्रवाहहरितायमानकान्तिनिर्भरतया शेषाखिललावण्यजलानीवाङ्गानि वमतीः,

---

टिप्पनकम्—महाप्रामण्यं चरमम् [अ] ।

पोत्तरम् बहुभिः—बहुभिः कुसुमसमूहैः—कुसुमपूर्णैः पादपैः—वृक्षैः उत्तरम्—प्रधानम् उत्तरम् सौम्यम्, भूभागं भूमिप्रदेशम्, अध्यास्ते अधितिष्ठति [प्र] । इति एवम् आवेदिते विज्ञापिते सति समरकेतुः एकहेलया युगपत्, उत्तीर्णनिखिलकुतूहलः उत्तीर्णः—अपगतः निखिलानाम्—समस्तानां कुतूहलानां भारो येन तादृशः प्रशान्तनिःशेषहृदयावहत्वया प्रशान्त—निवृत्तः निःशेषः—समस्तः हृदयावहः—हृदयतापो यस्य तादृशतया क्षीरसागरोदरे क्षीरसमुद्रमध्ये क्षिप्तमिव निक्षिप्तमिव पुनः अमृतनिर्झरैः अमृतप्रवाहैः प्लावितमिव प्रक्षालितमिव पुनः हरशिरःशशाङ्केन शिवमस्तकस्थितचन्द्रेण अङ्कं क्रोडम्, आरोपितमिव स्थापितमिव आनन्दनिर्भरम् आनन्दपूर्णम् आत्मानं स्वम्, उद्वहन् धारयन् अतिदूरविकसितेक्षणः अत्यन्तदूरपर्यन्तविस्तृतदृष्टिः सन्, मत्तवारणकात् स्थानविशेषात् उदतिष्ठत् उत्थितवान् [प्र] ।

स पुनः मठात् निवासस्थानात् निर्गत्य बहिः प्रत्यङ्मुखः पश्चिमाभिमुखं यथा स्यात् तथा प्रचलितः प्रस्थितः क्रमेण पर्यायेण तेषां प्रदत्तानां प्रागुपवर्णितानां पूर्ववर्णितानाम् आशिखेपायतनपर्यन्तवर्तिनाम् आशिखेपायतनस्याभिनन्दनस्य यत् आयतनं मन्दिरं, तत्पर्यन्तवर्तिनाम्—तत्समान्तवर्तिनाम् स्फाटिकप्रासादानां स्फटिकरत्नमयानां प्रासादानाम् अन्तः मध्ये, प्रतिष्ठिताः अधिष्ठिताः काश्चित् कतिपयाः पुष्परागनिर्मिताः पुष्परागरत्नमय्यः अथ एव समन्ततः प्रसृतबहलोद्योतवलयपरिवेषमण्डलतया समन्ततः—सर्वतः प्रसृतः विस्तृतः बहलः—प्रचुरः उद्योतः—प्रकाशः वलय—रचितं परिवेषमण्डलं—परिधिविस्तारो याभिस्तासां तया समवसृतिसालमध्यवर्तिनीरिव समवसरणप्राकारान्तर्वर्तिनीरिव विराजमानाः शोभमानाः । पुनः काश्चित् कतिपयाः पद्मरागमयीः रक्तमणिविनिर्मिताः अपि सर्वं रक्तमन्तर्दीपीतसर्वं महानीलसिंहासनोल्लसितकान्तिसंततिसंगतया महानीलं कृष्णवर्णमणिः तन्मयं यत् सिंहासनं—महाऽऽसनं तत्र या उल्लसिता उज्ज्वलिता कान्तिसन्ततिः—द्युतिधारा तत्सङ्गतया तत्मिश्रणेन परिवलितकालमेघपटलान्तरितमिमं परिवलितं—व्याप्तं यत् कालं—श्यामलं मेघपटलं—मेघसमूहः तदन्तरितमिमं—तत्तिरोहितमूर्ति महाप्रामण्यं महाव्रतं सूपमर्षं निगूहतीरिव तिरस्कुर्वतीरिव । पुनः काश्चित् का अपि चन्द्रकान्तनिर्मिताः चन्द्रकान्तमणिमय्यः सर्वपर्वीनदीसिपटलाप्लावितभद्रपीठतया सर्वपर्वीनाम्—सकलमार्गव्यापिनीनां सर्वतोमुखीनामिव दीप्तीनां—कान्तीनां पटलेन—पुञ्जेन आप्लावितं—व्याप्तं भद्रपीठं—सिंहासनं यासां तादृशतया क्षीरोदसलिलक्षाल्यमानमेरुपृष्ठां क्षीरोदसलिलैः—क्षीरसागरजलैः क्षाल्यमाने—सिच्यमाने मेरुपृष्ठे—सुमेरुपर्वतपृष्ठे यस्यां तादृशीं जन्माभिषेकलीलां जन्मकालिकाभिषेकोत्सवं दर्शयन्तीरिव प्रकटयन्तीरिव । पुनः काश्चित् का अपि मरकतप्रभवाः हरितमणिमय्यः प्रभाप्रवाहहरितायमानकान्तिनिर्भरतया प्रभाप्रवाहेण दीप्तिधारया हरितायमाना—हरितवर्णवत्प्रभासमाना या कान्तिः तन्निर्भरतया तत्पूर्णतया शेषाखिललावण्यजलानीव समानि सकल—समस्तानि अशेषाणि लावण्यजलानि—सौन्दर्यजलानि इव यानि अङ्गानि

काश्चिदिन्द्रनीलप्रकृतीरुपान्तज्वलन्मणिप्रदीपप्रतिबिम्बकरम्बितावयवतया निश्चलोल्काकलापदन्तुरमुत्पातान्तरिक्षमिवाक्षिपन्तीः [अ], रूपान्तरनिरीक्षणप्रवर्धमानाक्षेपतया मन्दीभूतहरिवाहनदिदृक्षारसः क्षरदमन्दानन्दबाष्पवृष्टिर्ललाटघटिताञ्जलिपुटः गौरवाकृष्टेनेव सुदूरमवनमता मुहुर्मुहुरुत्तमाङ्गेन वन्दमानो जिनानामजितादीनामप्रतिमशोभाः प्रतिमाः प्रदक्षिणीकृतमूलायतनस्तत्कालम् 'इत इतो गम्यताम्' इत्यभिधाय पुरःस्थितेन स्कन्धदेशारोपितकृपाणयष्टिना गन्धर्वकेणोपदिश्यमानसरणिरुत्तरप्राकारप्रतोलिकया निर्जगाम [आ]।

गत्वा च किञ्चिदन्तरमुत्तरदिग्विभागेनोद्यानस्य दूरादेव रदनविघट्टनजन्मनाऽतिमुखरेण खरखलीनखणखणारवेणाऽनुमीयमानमाननस्रस्तपाण्डुरफेनपिण्डस्तबकतारकितभूतलमालोलकर्णचामरशिखाहतिविषमविकूणितेक्षणं पर्याणवर्ध्रपर्यन्तोद्गतदरार्द्धश्यावफेनराजिव्यज्यमानदूरागमनखेदमितस्ततः शब्दानुसारसंभ्रम-

---

टिप्पनकम्—खलीन—कविकम् [इ]।

अवयवान्, **दधतीः** धारयन्ती , पुन **काश्चित्** का अपि, **इन्द्रनीलप्रकृतीः** इन्द्रनील —नीलमणि , प्रकृतिर्यासा तादृशी , तन्मयीरित्यर्थ , **उपान्तज्वलन्मणिप्रदीपप्रतिबिम्बकरम्बितावयवतया** उपान्ते- सन्निधौ, ज्वलतां—दीप्यमानानां, मणिप्रदीपानां, प्रतिबिम्बै , करम्बिता —व्याप्ता , अवयवा —यासां तादृशतया, **निश्चलोल्काकलापदन्तुरं** निश्चलोल्काकलापै —तेजोविकारपुञ्जै , दन्तुरं—पूर्णम्, **उत्पातान्तरिक्षं** प्रलयकालिकगगनम्, **आक्षिपन्तीरिव** तिरस्कुर्वन्तीरिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा [अ]। **अजितादीनां** अजितनाथप्रभृतीनां, जिनानाम्, **अप्रतिमशोभाः** अनुपमशोभामयी , **प्रतिमाः** मूर्ती , **रूपान्तरनिरीक्षणप्रवर्धमानापेक्षतया** रूपान्तरनिरीक्षणे—अन्यान्यरूपदर्शने, प्रवर्धमाना—अत्यन्तं वर्धमाना, अपेक्षा—आकाङ्क्षा यस्य तादृशतया, **मन्दीभूतहरिवाहनदिदृक्षारसः** मन्दीभूत —मान्द्यमापन्न , हरिवाहनदिदृक्षारस —हरिवाहनदर्शनौत्सुक्य यस्य तादृश , **क्षरदमन्दानन्दबाष्पवृष्टिः** क्षरन्ती—स्यन्दमाना, अमन्दानन्देन—अत्यन्तानन्देन, वाष्पवृष्टि —अश्रुधारा यस्मिंस्तादृश , पुन **ललाटघटिताञ्जलिपुटः** ललाटे—भालतले, घटित —निवेशित , अञ्जलिपुट —सम्पुटितपाणियुगल येन तादृश सन्, **गौरवाकृष्टेनेव** अञ्जलिभाराकृष्टेनेव, **मुहुर्मुहुः** पुन पुन , **सुदूरम्** अतिदूरम्, **अवनमता** अधोगच्छता, **उत्तमाङ्गेन** शिरसा, **वन्द्यमानः** वन्दन कुर्वाण , **प्रदक्षिणीकृतमूलायतनः** प्रदक्षिणीकृतं—प्रदक्षिणक्रमेण पर्यटित, मूल—प्रधानम्, आयतनं—मन्दिरं येन तादृश , **इत इतः** अत्र अत्र, **गम्यतां** मार्ग आख्यताम्, **इति** इत्थम्, **अभिधाय** कथयित्वा, **तत्कालं** तस्मिन्नेव क्षणे, **पुरः** अग्रे, **स्थितेन** कृतस्थितिना, **स्कन्धदेशारोपितकृपाणयष्टिना** स्कन्धदेशे—स्कन्धतले, आरोपिता—स्थापिता, कृपाणयष्टि —खड्गदण्डो येन तादृशेन, **गन्धर्वकेण** तदाख्यप्रकृतविद्याधरवालकेन, **उपदिश्यमानसरणिः** उपदिश्यमाना—प्रदर्श्यमाना, सरणि —मार्गो यस्य तादृश , समरकेतुरिति शेष , **उत्तरप्राकारप्रतोलिकया** उत्तरप्राकारस्य उत्तरदिग्वर्तिप्राकारभागस्य प्रतोलिकया—द्वारमार्गेण, **निर्जगाम** बहिर्बभूव [आ]।

च पुन , **उद्यानस्य** प्रकृतारामस्य, **उत्तरदिग्भागेन** उत्तरदिग्वर्तिना मार्गेणेत्यर्थ , **किञ्चित्** ईषत्, **अन्तरं** दूरं, गत्वा, **अश्ववृन्दम्** अश्वयूथम्, **अद्राक्षीत्** दृष्टवानित्यग्रेणान्वेति, कीदृशम् ? **दूरादेव** दूरदेशादेव, **खरखलीनखणखणारवेण** खरस्य—कठोरस्य, खलीनस्य- खुरस्य च , खणखणारवेण—खणखणात्मक , रव —ध्वनिस्तेन, **अनुमीयमानम्** अनुमितिगोचरीक्रियमाणम्, कीदृशेन ? **रदनविघट्टनजन्मना** दन्तविश्लेषणजन्येन, पुन **आननस्रस्तपाण्डुरफेनपिण्डस्तवकतारकितभूतलम्** आननस्रस्तानां—मुखस्खलितानां, पाण्डुरफेनानां—श्वेतलालानां, पिण्डस्तबकेन—पिण्डपुञ्जेन, तारकित—सञ्जाततारक, भूतल—पृथ्वीपृष्ठ येन तादृशम्, पुन **आलोलकर्णचामरशिखाहतिविषमविकूपितेक्षणम्** आलोलयो —अतिचञ्चलयो , कर्णचामरयो —कर्णरूपयोश्चामरयो , शिखाभ्याम्—ऊर्ध्वभागाभ्याम्, आहत्या—आघातेन, विषम—विलक्षण यथा स्यात् तथा, विकूणिते—निमीलिते, ईक्षणे—नयने येन तादृशम्, पुन **पर्याणवर्ध्रपर्यन्तोद्गतदरार्द्धश्यावफेनराजिव्यज्यमानदूरागमनखेदं** पर्याणवर्ध्रपर्यन्ते- पृष्ठास्तरणचर्मप्रान्ते, उद्गताभि —उत्पतिताभि , दरार्द्धश्यावाभि —किञ्चित्कृष्णपीतवर्णाभि , फेनराजिभि —मुखस्यन्दिलालापङ्क्तिभि , व्यज्यमान —लक्ष्यमाण , दूरागमनखेद —दूरागमनश्रमो यस्य तादृशम्, पुन **इतस्ततः शब्दानुसारसम्भ्रमवलमानस्तब्धकर्णशुक्तियुगलम्** इतस्तत —अत्र तत्र, शब्दानुसारेण—शब्दश्रवणजन्येन, सम्भ्रमेण—

पच्यमानसम्यक्कर्णशुक्तिपुटमनवरतचरणाप्रचलनायासितवल्गावलयमप्रेष्यपुरुषपरुषहुङ्कारपुनरुक्तोत्तम निर्मोससमुत्सुकनाकमापूरितघनान्तरालवर्त्तिवस्तुकमतुलमभूतपूर्वमश्रौषीत् [१]।

दृष्ट्वा च विस्मितमनसः 'सरस्तीरातिमुक्तकलतामन्दिरोदरप्रसुप्तेन निद्राविरामे मया श्रुतो यः श्रुतिपथोन्माथी गेयध्वनिः स नूनममुना सरोऽभ्यर्णचारिणा प्रथममिव मुखानमवतरता तुरङ्गमयूथेन कृतः' इति वितर्कयत एवास्य मकरकेतुसैन्यास्फालितचापसहस्रनिर्घोषमांसलो गृहागतहरिवाहनमहर्षप्रवृत्तया रसनाकलापरव इवोद्यानश्रियो वनजानवगृहीतदर्भगर्भस्थलीस्थितप्रोथपुटान्युत्कोटिविषाणचक्रवालेन स्थूलस्थूल-प्रोतानीवातिनिम्नकानि मुखान्युद्वहमानैरामीलितदृष्टिभिः कृष्णसारैः सूच्यमान इवासक्तसारव्रक्तिमूलकमानन्दाश्रुबिन्दुविसरमिव कुसुमप्रकरमनवरतमुत्सृजद्भिः चिराद्रकविटपैः सूच्यमानपञ्चमस्वरप्रवृत्तिरामन्द्रास्फालितमृदङ्गनादोत्कण्ठितानां च शितिकण्ठवयसामुद्ग्रीवितकण्ठकन्दलीदीर्घेण क्रियमाणषड्जस्वरानुवाद इव कूजितेन

टिप्पनकम्—प्रोथं–मुखम्। उद्ग्रीविता–दीर्घीकृता [१]।

त्वरया पच्यमानं–कम्पमानं सम्यक्–निश्चलं कर्णयोः शुक्तिपुटं–शुक्तिद्वयं यस्य तादृशम्; पुनः अनवरतचरणाप्रचलनायासितवल्गावलयमप्रेष्यपुरुषपरुषहुङ्कारपुनरुक्तोत्तमनिर्मोससमुत्सुकनाकम् अनवरतं–निरन्तरं चरणाप्रचलनेन–खुराग्रक्षेपेण आयासितस्य–श्रमितस्य वल्गावलयस्य–अश्वमुखबन्धनरज्जुविशेषस्य अप्रेष्यपुरुषस्य स्वामिनस्य परुषैः–कठोरैः हुङ्कारैः पुनरुक्ताः–पुनर्मुखरिताः उत्तमेन निर्मोसाः नासापुटाः मुखनाकाः–मुखरन्ध्रौ यस्य तादृशम्; पुनः आपूरितघनान्तरालवस्तुकम् आपूरितं–व्याप्तं घनान्तरालवर्त्तिवस्तु–गगनमध्यवर्त्तिपदार्थं सर्वं येन तादृशम् [१]।

च पुनः दृष्ट्वा अश्वयूथं दृष्टिगोचरीकृत्य विस्मितमनसः आश्चर्यापन्नहृदयस्य सरस्तीरातिमुक्तकलतामन्दिरोदरप्रसुप्तेन सरसः–निकटसरोवरस्य तीरे यत् अतिमुक्तकलतामन्दिरं–माधवीलतामण्डपः तदुदरे–तन्मध्ये प्रसुप्तेन–निद्रितेन मया निद्राविरामे निद्रान्ते सति श्रुतिपथोन्माथी श्रवणमार्गोन्मथनः गेयध्वनिः गानशब्दः श्रुतः आकर्णितः सः सरोऽभ्यर्णचारिणा महासरोवरान्तिके भ्रमणशीलेन अमुना पुरोवर्तिना तुरङ्गमयूथेन अश्वसमूहेन कृतः प्रत्यक्षभूतम्, प्रथमं मुखोपक्रमम् प्रथमम्, अवतरता प्रविशता नूनं निश्चयेन कृतः इति वितर्कयत एव अस्य स्मरकेतोः गीतझङ्कारः गानध्वनिः कर्णमूलं कर्णविवरम्, अविशत् प्रविष्टवान्; कीदृशः ! मकरकेतुसैन्यास्फालितचापसहस्रनिर्घोषमांसलः मकरकेतोः–कामदेवस्य सैन्ये सैनिके आस्फालितस्य–आकृष्टस्य चापसहस्रस्य धनुःसहस्रस्य निर्घोषैः–टङ्कारैः मांसलः–सान्द्रः; पुनः गृहागतहरिवाहनमहर्षप्रवृत्तायाः गृहागतेन हरिवाहनेन कृतं महर्षं–अत्यन्तहर्षं तेन प्रवृत्तया–प्रतिमुग्धप्रवृत्तायाः उद्यानश्रियः मङ्गलोपवनलक्ष्म्याः रसनाकलापरव इव काञ्चीनिनादझङ्कार इव पुनः कृष्णसारैः मृगविशेषैः सूच्यमानः कीदृशैः ! वनजानवगृहीतदर्भगर्भस्थलीस्थितप्रोथपुटानि वनजानवेन–वन्यतार्णेन गृहीता दर्भा–कुशाः गर्भे–मध्ये यस्याः तादृश्याः स्थल्याम्–अकृत्रिमभूमौ स्थितं प्रोथपुटं नासापुटं मुखपुटं वा येषां तादृशानि; पुनः उत्कोटिविषाणचक्रवालेन उत्–उन्नता उन्नता कोटिः–अग्रभागो येषां तादृशानां विषाणानां–शृङ्गाणां चक्रवालेन–मण्डलेन स्थूलस्थूलप्रोतानि इव स्थूले स्थूले–श्रृङ्गे प्रोतानि–व्याप्तानि इव अतिनिम्नकानि अतिनिम्नानि मुखानि उद्वहमानैः धारयद्भिः पुनः आमीलितदृष्टिभिः आमीलिता–मुद्रिता दृष्टिः–नेत्रं यैस्तादृशैः। पुनः कीदृशः इवासक्तसारव्रक्तिमूलकम् इवासक्तः–अत्र तत्र सारव्रक्तिः–शब्दतारकं मूलकं येन तादृशम्, पुनः आनन्दाश्रुबिन्दुविसरमिव आनन्दजन्यनेत्राम्बुकणसमूहमिव कुसुमप्रकरं पुष्पपुञ्जम् अनवरतं निरन्तरम्, उत्सृजद्भिः त्यजद्भिः चिराद्रकविटपैः चिराद्रैः सूच्यमानपञ्चमस्वरप्रवृत्तिः सूच्यमाना–प्रकाश्यमाना पञ्चमस्वरस्य–पञ्चमाख्यस्वरविशेषस्य प्रवृत्तिः–प्रचारो यस्मिंस्तादृशः च पुनः आमन्द्रास्फालितमृदङ्गनादोत्कण्ठितानाम् आमन्द्रम्–अतिगम्भीरं यथा स्यात् तथा यः आमन्द्रः–अतिगम्भीरः आस्फालितस्य ताडितस्य मृदङ्गस्य–वाद्यविशेषस्य नादैः–ध्वनिभिः उत्कण्ठितानां–नर्तनार्थमुत्सुकानां तेषां शितिकण्ठवयसां नीलकण्ठपक्षिणां मयूराणामित्यर्थः, उद्ग्रीवित-

रतिरसतरङ्गिणीपूरायमाणस्तरुगहनान्तरितमूर्तेर्गाथकजनस्य प्रबलवेणुवीणाविलाससंवलनतारो गीतझात्कारः कर्णमूलमविशत् [ई]।

तेन च मनुष्यलोकदुःश्रवेण श्रवणेन्द्रियाह्लादिना सुहृदवस्थानलीलापिशुनेन श्रवणविषयमुपसेदुषा दिव्यगीतशब्देनोत्सार्य गाम्भीर्यमुद्गताश्रुबिन्दुक्लिन्नलोचनोदरेण कठोरपुलकपक्ष्मलितकपोलभित्तिना स्मित-ज्योत्स्नाविशदेन वदनशशिना व्यक्तीकृतं हर्षवैकृतं नियन्तुमितस्ततो दृष्टिपातैः कृतालीकचित्तव्याक्षिप्तिः, अभ्यर्णेष्टसमागमप्रीतिरसविसंस्थूलैरखिलाङ्गैः परवानिव, अनेकसहस्रसंख्यानामेकनीलवर्णमिव विश्वं दर्शयितुमुत्थितानां पृथक्पृथग्वीथीक्रमनिर्मितानामपि परस्परसंपर्किणातिमांसलेन हसितनीलीरसनीलिम्ना प्रभाप्लवेन निर्विभागानामिव विभाव्यमानानां भुवनविजयप्रवृत्तमकरध्वजगजानीककदलिकासंदोहसंदेह-दायिनां कदलीगृहाणामन्तरेण स्तोकान्तरमतिक्रम्य अङ्घ्रिपच्छायाकलापमिव पल्लवितमश्वकान्तिहरितं हरिदश्वरथपताकानिकुरम्बमिव प्रतिबिम्बितमम्बरमन्दाकिनीजम्बालकूटमिव वीचिविघट्टनभ्रष्टमभ्रसमयध्वान्त-

---

कण्ठकन्दलीदीर्घेण दीर्घीकृतकण्ठनालगम्भीरेण, **कूजितेन** अव्यक्तशब्देन, **क्रियमाणषड्जस्वरानुवाद इव** क्रियमाण , षड्जस्वरस्य-तदाख्यस्वरस्य, अनुवाद –प्रतिध्वननं यस्मिंस्तादृश इव, पुन **रतिरसतरङ्गिणीपूरायमाणः** प्रीतिरसनदीप्रवाहायमाण , पुन **प्रबलवेणुवीणाविलाससंवलनतारः** प्रबलै –प्रचुरै , वेणूना–वंशवाद्यविशेषाणा, वीणाना च, विलासै –ध्वनिसौष्ठवै , संवलनेन–सम्पर्केण, तार –अत्यन्ततीव्र , कस्य गीतझात्कार ? **तरुगहनान्तरितमूर्तेः** वृक्षवृन्दाच्छन्नशरीरस्य, **गाथकजनस्य** गानकुशलजनस्य [ई]।

च पुन , **मनुष्यलोकदुःश्रवेण** मनुष्यलोकै –मनुष्यजनै , दु खेन श्रोतुं शक्येन, **श्रवणेन्द्रियाह्लादिना** श्रवणेन्द्रियप्रसादकेन, **सुहृदवस्थानलीलापिशुनेन** सुहृद –मित्रस्य, हरिवाहनस्येत्यर्थ , अवस्थानं–तत्र स्थिति , तल्लीलापिशुनेन–तद्विलाससूचकेन, **श्रवणविषयं** श्रवणगोचरताम्, **उपसेदुषा** प्राप्तवता, **तेन** अधुनैवोपवर्णितेन, **दिव्यगीतशब्देन** मनोहरगानशब्देन, **गाम्भीर्यं** हर्षविकारसंवरणकौशलम्, **उत्सार्य** परित्यज्य, **उद्गताश्रुबिन्दुक्लिन्नलोचनोदरेण** उद्गतै –उत्थितै , अश्रुबिन्दुभि –अश्रुकणै , क्लिन्नम्–आर्द्रीकृतं, लोचनोदर–नयनमध्यं यस्मिंस्तादृशेन, पुन **कठोरपुलकपक्ष्मलितकपोलभित्तिना** कठोरै , पुलकै –रोमाञ्चै , पक्ष्मलिता–पूरिता, कपोलभित्ति –गण्डस्थली यस्मिंस्तादृशेन, पुन **स्मितज्योत्स्नाविशदेन** मन्दहासमरीचिधवलेन, **वदनशशिना** मुखचन्द्रेण, **व्यक्तीकृतं** प्रकटीकृत, **हर्षवैकृतं** हर्षोद्गारं, **नियन्तुं** संवरीतुम्, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **दृष्टिपातैः** दृष्टिविक्षेपै , **कृतालीकचित्तव्याक्षिप्तिः** कृता–विहिता, अलीका–कृत्रिमा, चित्तव्याक्षिप्ति –चित्तव्यग्रता येन तादृश , **अभ्यर्णेष्टसमागमप्रीतिरसविसंस्थूलैः** अभ्यर्णेन–निकटेन, इष्टसमागमेन–हरिवाहनाख्यप्रियजनसङ्गमेन, य प्रीतिरस –प्रसादात्मको रस , तेन विसंस्थूलै –शिथिलै , **अखिलाङ्गैः** सर्वावयवै , **परवानिव** पराधीन इव, नियन्त्रित इवेत्यर्थ , समरकेतुरित्यर्थ , **अनेकसहस्रसंख्यानां** बहुसहस्रसंख्यावताम्, पुन **विश्वं** जगन्मण्डलम्, **एकनीलवर्णं** नीलरूपैकवर्णं, दर्शयितुमिव, **उत्थितानाम्** उद्गतानाम्, पुन **पृथक्पृथग्वीथीक्रमनिर्मितानामपि** भिन्नभिन्नपङ्क्तिक्रमनिवेशितानामपि, **परस्परसंपर्किणा** परस्परसंकीर्णेन, **अतिमांसलेन** अत्यन्तसान्द्रेण, पुन **हसितनीलीरसनीलिम्ना** हसित –तिरस्कृत , नील्या –नीलवर्णौषधिविशेषस्य, यो रस –द्रव , तत्सम्बन्धी नीलिमा–नीलकान्तिर्येन तादृशेन, **प्रभाप्लवेन** कान्तिकलापेन, **निर्विभागानामिव** संश्लिष्टानामिव, **विभाव्यमानानां** लक्ष्यमाणानां, पुन **भुवनविजयप्रवृत्तमकरध्वजगजानीककदलिकासन्दोहसन्देहदायिनां** भुवनविजये–जगद्वशीकरणे, प्रवृत्तस्य, मकरध्वजस्य–कामदेवस्य, ये गजानीका –गजसैन्या , तत्सम्बन्धिकदलिकानां–तत्सम्बन्धिपताकाना, संदोहस्य–विचारस्य, सन्देहदायिनां–सन्देहकारिणां, **कदलीगृहाणां** रम्भास्तम्भमयगृहाणाम्, **अन्तरेण** मध्येन, **स्तोकान्तरं** किञ्चिद्दूरम्, **अतिक्रम्य** लङ्घित्वा, गत्वेत्यर्थः, 'एकं **रम्भागृहं** कदलीगृहम्, **अपश्यत्** दृष्टवान्' इत्यग्रेणान्वेति कीदृशम् ? **पल्लवितं** प्रवृद्धम्, **अङ्घ्रिपच्छायाकलापमिव** वृक्षच्छायासमूहमिव, पुन **अश्वकान्तिहरितम्** अश्वकान्तिभि –अश्वद्युतिभि , अश्वकान्तिवद् वा हरितं–हरितवर्णम्, पुन **प्रतिबिम्बितं** प्रतिबिम्बात्मनाऽऽपतित, **हरिदश्वरथपताकानिकुरम्बमिव** हरिदश्वस्य–सूर्यस्य, या रथपताका–

सपातमिव नभसः शर्वरी विरह विनोदनागतम् [उ] अनिलसञ्चरणरक्ताभिरुष्णसमयसमावर्जिताभिर्वैज-यन्तीजीवितस्तिमिरिव प्रान्तपातितपनपादच्छेदनभाङ्गुरया व्यापारिताभिः परश्वधपरम्पराभिरिव पद्मरागशिलाभि-रभ्यस्यमानविश्रमाभिर्विराजितम् [ऊ] अविरतारब्धवारिविच्छटासेककिङ्करपुरुषमध्यपतितेन शतपत्रकोशरजः कषायमुदकशीकरनिकरमादाय पुनरुक्तमापतता पर्यन्तसरसीसमीरणेन कौतुकादिव चतुर्दिशमुपसिच्यमानम्, उपरचितसिन्दूरकुट्टिमकमनीयाभ्यन्तरम् [ऋ] अन्तःप्ररूढस्य किञ्चिदारूढप्रौढेरुद्दारसौकुमार्यापल्लवितस्य मूलस्य मूलभागकल्पितेनानल्पीयसा कार्तस्वरशिलापीठबन्धेन महार्हसिंहासनेनेव यथार्थीकृतसकलवनस्पत्या-धिपत्यस्य प्रवालमञ्जुगन्धस्निग्धपल्लवालङ्कृतस्य मरकतहरितहारिपत्रनिवहनिवारितदिनेशदीधितिप्रवेशविशद-च्छायस्य विसारिसौरभाहृताभिरपहायोपवनपादपानुपसर्पन्तीभिर्भ्रमरावलीभिरहमहमिकयेव विलुप्य-मानमञ्जरीजालकस्य मुनिजनमनःस्खलितमार्गेणप्रसरसमर्पितेन कुसुमधनुषा सकरुणमाकर्णाकृष्टकुसुमस्य सफल-

---

स्वाधिष्ठितमत सफिरम्यं-उरस्थलमिव पुनः वीचिविषयहननार्थं वीचिभिः-तरङ्गैः विघट्टनेन आघातेन प्राप्तं-पतितम्, अम्बरमन्दाकिनीप्रपातकूटमिव आकाशगङ्गाविवाम्बुजमिव पुनः नभसः आकाशात्, शर्वरीविरहविनोदनागतं शर्वर्या-रात्र्या यः विरहः-विश्लेषः तद्विनोदनाय-तद्विनाशनाय [illegible] आगतम् आपतितम् प्रथम समयध्यान्तसंघातमिव [illegible] [ऊ] । पुनः पद्मरागशिलाभिः रत्नशिलाभिः विराजितं विशोभितम् कीदृशीभिः । अनिलसञ्चरणरक्ताभिः [illegible] अत एव उष्णसमये ग्रीष्मकाले, समावर्जितं परागमिव आवर्जिताभिः [illegible] वैजयन्तीजीवितस्तिमिरिव [illegible] पुनः प्रान्त पातितपनपादच्छेदनभाङ्गुरया प्रान्तपातिभिः-अनिवारितैः तपनस्य-सूर्यस्य पादच्छेदनभाङ्गुरया-किरणच्छेदन-भाङ्गुरया व्यापारिताभिः-नियुक्ताभिः परश्वधपरम्पराभिरिव कुठारपङ्क्तिभिरिव पुनः अभ्यस्यमानविश्रमाभिः अभ्यस्यमानविश्रमाभिः सान्द्राभिरित्यर्थः । पुनः कीदृशम् ? पर्यन्तसरसीसमीरणेन प्रान्तसन्निहितसरःपवनेन कौतुकादिव सादरमिवेत्यर्थः चतुर्दिशं परितः उपसिच्यमानम् आर्द्रतामापाद्यमानम्, कीदृशेन ? अविरतारब्धवारिविच्छटा-सेककिङ्करपुरुषमध्यपतितेन अविरतं-निरन्तरम्, आरब्धाः-प्रवर्तिताः वारिविच्छटाभिः-जलधाराभिः सेकाः-क्षरणं येषां तेषां किङ्करपुरुषाणां-भृत्यजनानां [illegible] मध्यपतितेन-मध्यप्रवेशितेन शतपत्रकोशरजः कषायं कमलानां कमलानां कोशेषु-कुड्मलेषु, यानि रजांसि-पुष्परेणवः तैः कषायं-विच्छुरितम्, उदकशीकरनिकरं जलकणगणम् आदाय गृहीत्वा पुनरुक्तं पुनः पुनः आपतता आगच्छता वहतेत्यर्थः । पुनः कीदृशम् ? उपरचित सिन्दूरकुट्टिमकमनीयाभ्यन्तरम् उपरचितेन निर्मितेन सिन्दूरकुट्टिमेन-रक्तमणिबद्धभूम्या कमनीयं मनोहरम्, अभ्य-न्तरं-मध्यं यस्य तादृशम् [ऋ] । पुनः कीदृशम् ? पारिजातपादपस्य पारिजातकल्पस्यैव [illegible] शाखाततिभिः शाखासमूहैः समन्ततः सर्वतः स्थगितम् आवृतम् कीदृशस्य ? अन्तःप्ररूढस्य अभ्यन्तरोत्थितस्य पुनः किञ्चिदारूढ प्रौढेः किञ्चिदारूढा-किञ्चित्प्राप्ता प्रौढिः प्रागल्भ्यं तारुण्यमित्यर्थः येन तादृशस्य पुनः उदारसौकुमार्यापल्लवितस्य मूलस्य उदारेण-महता सौकुमार्येण मार्दवेन अपल्लवितम्-आश्लिष्टं यत् मूलं यस्य तादृशस्य पुनः महार्हसिंहासनेनेव प्रभूततरासनेनेव मूलभागकल्पितेन अधोभागरचितेन अनल्पीयसा अत्यन्तमहता कार्तस्वरशिलापीठबन्धेन सुवर्णमयशिलापीठबन्धेन यथार्थीकृतसकलवनस्पत्याधिपत्यस्य यथार्थीकृतं-सार्थकीकृतं सकलवनस्पतीनां-समस्त वृक्षाणाम् आधिपत्यम् आधिपत्यं यस्य तादृशस्य पुनः प्रवालमञ्जुगन्धस्निग्धपल्लवालङ्कृतस्य [illegible] स्निग्धे सुरभिसंवलिते रत्नैः-रक्तैः पल्लवैः-अभिनवपत्रैः अलङ्कृतस्य विभूषितस्य पुनः मरकतहरित हारिपत्रनिवहनिवारितदिनेशदीधितिप्रवेशविशदच्छायस्य मरकतस्य-तदाख्यहरितमणेः यः हरितः हरितकान्ति-तद्वद्हारिणा-मनोहारिणा पत्रनिवहेन-दलगणेन निवारितः-निरुद्धः दिनेशदीधितीनां-सूर्यकिरणानां प्रवेशो यया तादृशी विशदा-स्वच्छा छाया यस्य तादृशस्य पुनः विसारिसौरभाहृताभिः विसारिभिः विस्तारिभिः सौरभैः-सुगन्धैः आहृताभिः-आकृष्टाभिः उपवनपादपान् उद्यानपादपान् अपहाय त्यक्त्वा उपसर्पन्तीभिः आगच्छन्तीभिः अहमहमिकयेव [illegible] विलुप्यमानमञ्जरीजालकस्य विलुप्यमानं-विदार्यमाणं मञ्जरीजालं-मञ्जरीपुञ्जो यस्य तादृशस्य पुनः

श्रवसि गृहीतसविशेषभूषणया स्मरप्रणयिन्या शतशोऽवतंसिताग्रकिसलयस्य दिङ्मुखविसर्पणक्षीणपरिमलेन मलयमरुता सततमापीतपरिमलस्य परिमण्डलतयातिमनोहरस्य नातिमहतः पारिजातकतरोर्निरन्तराभिरविरलस्तवकभारखर्वितशिखाभिः शाखाततिभिः समन्ततः स्थगितम् [ऋ] उभयतः कृतोर्ध्वावस्थानैः पृथुतरोरुस्तम्भशोभिभिः शरन्नभःसन्निभासितपत्रप्रभाश्यामायमानशरीरकान्तिभिः कदलीद्रुमैरिवापरैरुपरचितपङ्क्तिभिः पुरुषैः पुरोदर्शितदीर्घरथ्यामुखम् [ऌ] अजिरकुट्टिमोपविष्टनिभृतभूपाललोकम्, एकदेशारब्धमधुरगानगाथकपेटकोपजुष्टम्, उद्घुष्टजयशब्दवन्दिवृन्दाध्यासितसविधभूभागमागृहीतकनकदण्डप्रतीहारमण्डलाधिष्ठितद्वारदेशम्, अभिरामदर्शनम्, आरामलक्ष्म्याः साक्षादिव चतुःशालम्, अतिविशालम्, एकम्, अकठोरहारीतहरितप्रभं रम्भागृहमपश्यत् [ॡ]।

तस्य च मध्यभागे कृतावस्थानम्, अमलांशुकच्छादिते किंशुकच्छविनि चरणारविन्दरुचिसतान इव

मुनिजनमनःस्खलितमार्गणप्रसरामर्षितेन मुनिजनाना–मुनिव्यक्तीनां, मनोभ्य –हृदयरूपलक्ष्येभ्य, स्खलितेन–च्युतेन, व्यर्थीभूतेनेत्यर्थ, मार्गणप्रसरेण–वाणगणेन, अमर्षितेन–क्रुद्धेन, **कुसुमधनुषा** कामदेवेन, **असकृत्** मुहुर्मुहु, **सायकीकृतकुसुमस्य** सायकीकृत-वाणरूपतामापादित, कुसुम–पुष्प यस्य तादृशस्य, पुन **दक्षिणश्रवसि** दक्षिणकर्णे, **गृहीतसविशेषभूषणया** गृहीतं–धृत, सविशेष–प्रशस्त, भूषणम्–अलङ्करण यया तादृश्या, **स्मरप्रणयिन्या** रतिसंज्ञिकया कामदेवप्रियया, **शतशः** शतधा, **अवतंसिताः** अलङ्करणीकृता, **अग्रकिसलयाः** पल्लवाग्रभागा यस्य तादृशस्य, पुन **दिङ्मुखविसर्पणक्षीणपरिमलेन** दिङ्मुखविसर्पणेन–दिगन्तपर्यन्तवहनेन, क्षीण –ध्वस्त, परिमल –श्रीखण्डसौरभ यस्य तादृशेन, **मलयमरुता** मलयाचलपवनेन, **सततं** निरन्तरम्, **आपीतपरिमलस्य** आपीत –अपहृत, परिमलो यस्य तादृशस्य, पुन **परिमण्डलतया** वर्तुलाकारतया, **अतिमनोहरस्य** अतिसुन्दरस्य, पुन **नातिमहतः** अनतिदीर्घस्थूलस्य। कीदृशीभि शाखाततिभि ? **निरन्तराभि** अतिसान्द्राभि, पुन **अविरलस्तवकभारखर्वितशिखाभिः** अविरलानां–निरन्तराणा, स्तवकानां-पुष्पगुच्छाना, भारेण, खर्विता –ह्रस्वीकृता, अधोनमिता इत्यर्थ, शिखा –अग्रभागा यासा तादृशीभि [ऋ]। पुन कीदृश रम्भागृहम् ? **कदलीद्रुमैरिव** कदलीवृक्षैरिव, **उभयत** पार्श्वद्वये, **कृतोर्ध्वावस्थानैः** कृतम्, ऊर्ध्वम्–उपरि, अवस्थान–स्थितिर्यैस्तादृशै, पुन **पृथुतरोरुस्तम्भशोभिभिः** पृथुतर –अतिविशालो य ऊरु –जानूपरिभाग, तद्रूपस्तम्भशोभि, पुन **शरन्नभःसन्निभासितपत्रप्रभाश्यामायमानशरीरकान्तिभिः** शरन्नभसा–शरत्कालिकाकाशेन, तत्कान्त्येत्यर्थ, सन्निभासिता–सम्यगुपमिता, पत्रप्रभाश्यामायमाना-पत्रप्रभाभि –पत्रद्युतिभि, श्यामायमाना–श्यामतामापाद्यमाना, शरीरकान्ति –शरीरशोभा येषां तादृशै, यद्वा शरन्नभ सन्निभा–शरत्कालिकगगनतुल्या, असितपत्राणां–श्यामकदलीदलाना, या कान्तिस्तया श्यामायमाना शरीरकान्तिर्येषां तादृशै, पुन **उपरचितपङ्क्तिभिः** बद्धश्रेणीकै, **अपरै** अन्यै, पुरुषै **पुरोदर्शितदीर्घरथ्यं** पुर –अग्रे, दर्शिता–दृष्टिगोचरीकारिता, दीर्घा–विस्तृता, रथ्या–कदलीगृहमध्यवर्तिमार्गो यस्य तादृशम् [ऌ]। पुन **अजिरकुट्टिमोपविष्टनिभृतभूपाललोकम्** अजिरकुट्टिमे–प्राङ्गणवर्तिमणिबद्धभूमौ, उपविष्टा, निभृता –स्थिरा, भूपाललोका –नृपजना यस्य तादृशम्। पुन **एकदेशारब्धमधुरगानगाथकपेटकोपजुष्टम्** एकदेशे–एकभागे, आरब्ध–प्रवर्तित, मधुर-श्रवणप्रिय, गान यैस्तादृशाना, गायकानां–गाथकाना, पेटकै –वाद्यमञ्जूषाभि समूहैर्वा, उपजुष्टम्–अधिष्ठितम्। पुन **उद्घुष्टजयशब्दवन्दिवृन्दाध्यासितसविधभूभागम्** उद्घुष्ट –उच्चारित, जयशब्दो येन तादृशेन वन्दिवृन्देन- स्तुतिपाठकजनगणेन, अध्यासित –अधिष्ठित, सविधभूभाग –निकटभूमिप्रदेशो यस्य तादृशम्। पुन **आगृहीतकनकदण्डप्रतीहारमण्डलाधिष्ठितद्वारदेशम्** आगृहीत –उत्थापित, कनकदण्ड –सुवर्णमयदण्डो येन तादृशेन, प्रतीहारमण्डलेन–द्वारपालगणेन, अधिष्ठित –आक्रान्त, द्वारदेश –अन्त प्रवेशनिर्गमदेशो यस्य तादृशम्। पुन **अभिरामदर्शनम्** अभिरामं–मनोहर, दर्शन यस्य तादृशम्। पुन **आरामलक्ष्म्याः** उद्यानश्रिय, साक्षात्, **चतुःशालमिव** अन्योन्याभिमुखशालचतुष्टयात्मकगृहविशेषमिव। पुन **अतिविशालम्** अतिविस्तृतम्। पुन **एकम्** अद्वितीयम्। पुन **अकठोरहारीतहरितप्रभम्** अकठोरा–अतीव्रा, हारीतस्येव–पक्षिविशेषस्येव, हरितप्रभा–हरितकान्तिर्यस्य तादृशम् [ॡ]। **तस्य** निरुक्तकदलीगृहस्य, **मध्यभागे** अभ्यन्तरप्रदेशे, **कृतावस्थानम्** अवस्थित, हरिवाहनम्, **अद्राक्षीत्** दृष्टवान्,

स्थानतां गते पृथुनि कुरुविन्दमणिशिलातले निषण्णम्, अच्छशिशिरेण शैलेन्द्रमिव हिमद्रवेण चन्द्रातपरुचा दिव्यचन्दनेनापादमनुलिप्तम्, अतिविमलघनसूत्रेण संख्यानशास्त्रेणेव नवदशाङ्कुलेन श्वेतचीनवस्त्रद्वयेन संवीतम् [ए] अखिलदेहाभरणमणिसङ्क्रान्ताभिरासन्नचामरग्राहिणीप्रतिमाभिर्विद्याधिदेवताभिरिव सद्यःसाधिताभिः सर्वतोऽधिष्ठितशरीरम्, आनाभिलम्बमभिनवमौक्तिकप्रालम्बमद्याप्यमुक्तमभिषेकवारिकल्लोलकलापमिव हेमाचलशिलाविशालेन वक्षसा धारयन्तम् [ऐ] निसर्गनिर्मलालोकाभ्यामभिनवनयमार्गमुपदेष्टुममरगुरुभार्गवाभ्यामिवोपगताभ्यामिन्दुमणिकुण्डलाभ्यामाधितोभयश्रवणम्, अलिकतटसङ्गिना विततभास्वरेण कनकपट्टबन्धेन चक्रवर्तिमुत्तमं मणिमुकुटमरिकुलविनाशार्थमुद्यतं तपनमण्डलमिव सपरिवेषमुत्तमाङ्गस्थमुद्वहन्तम्, इतस्ततः प्रविततरलतारकाभिर्विदिग्भिरिव सेवागताभिश्चतसृभिर्वारवनिताभिरुद्धूयमानचामरम् [ओ]

टिप्पनकम्—कुरुविन्दः—पद्मरागमणिः । संख्यानशास्त्रेणेव नवदशाङ्कुलेन श्वेतचीनवस्त्रद्वयेन संवीतम् संवेष्टितम्, एकत्र नवदशाङ्कयोगमितेन अन्यत्र नूतनदशिकाराजितेन संख्यानशास्त्र–गणितशास्त्रम् [ए] । अधिकं सम्यक् [आ] ।

इतश्चेत्यादीति । कीदृशम् ? कुरुविन्दमणिशिलातले पद्मरागमणिमयशिलोपरि, निषण्णम् उपविष्टम्, कीदृशे ? अमर्त्याशुगत्यागादिव निर्मलशुभ्रमयूखजालधारिणि पुनः किंशुककलिकामिव पद्मरागमणिसदृशरक्तकान्तिधारिणि अत एव स्थानतां गते प्राप्ते चरणारविन्दद्वयविन्यस्ताय इव चरणकमलकान्तिव्याप्तस्थलेऽपि पुनः पृथुनि विशाले । पुनः कीदृशम् ? हिमद्रवेण प्रालेयपङ्केन शैलेन्द्रमिव हिमाचलमिव अच्छशिशिरेण स्वच्छशीतलेन चन्द्रातपरुचा चन्द्रिकरणकान्तिधारिणा दिव्यचन्दनेन अमीवचन्दनेन चन्दनोपलेपेनेत्यर्थः आपादं चरणपर्यन्तम्, अनुलिप्तम् कृतानुलेपनम् । पुनः अतिविमलघनसूत्रेण अतिनिर्मलघनानि–अविरलानि सूत्राणि–तन्तवो यस्मिंस्तादृशेन पुनः संख्यानशास्त्रेणेव गणितशास्त्रेणेव नवदशाङ्कुलेन नवीनदशिकायुक्तेनेव पक्षे नव-दशाङ्कयोगमितेन श्वेतचीनवस्त्रद्वयेन चीनदेशोद्भवधवलवस्त्रयुगलेन संवीतम् आच्छादितम् [ए] । पुनः अखिलदेहाभरणमणिसङ्क्रान्ताभिः शरीरालङ्करणमुक्ताशेषमणिप्रतिबिम्बिताभिः आसन्नचामरग्राहिणीप्रतिमाभिः समीपस्थितचामरधारिणीजनप्रतिबिम्बैः सद्यः साधिताभिः तत्कालोपासनाप्रसादितेभिः देवताभिरिव विद्याधिष्ठातृदेवताभिरिव सर्वतः सर्वप्रकारेण अधिष्ठितशरीरं व्याप्तदेहम् । पुनः आनाभिलम्बं नाभिपर्यन्तं लम्बमानं पुनः अभिनवं नवीनं मौक्तिकप्रालम्बं मुक्तानिर्मितं कण्ठाभरणम् उरसि मालाम् अद्यापि अधुनापि अमुक्तं त्यक्तमनापन्नम्, अभिषेकवारिकल्लोलकलापमिव स्नानसमयसलिलतरङ्गसमूहमिव हेमाचलशिलाविशालेन सुमेरुशिलातुल्यविस्तारेण वक्षसा उरःस्थलेन धारयन्तं परिदधानम् [ऐ] । पुनः निसर्गनिर्मलालोकाभ्यां निसर्गेण–स्वभावेन निर्मलः स्वच्छः आलोक–प्रकाशो ययोस्ताभ्याम्, अभिनवं नूतनं नयमार्गं नीतिपथम्, उपदेष्टुं शिक्षयितुम्, उपगताभ्यां समीपमागताभ्याम्, अमरगुरुभार्गवाभ्यामिव बृहस्पति-शुक्राभ्यामिव इन्दुमणिकुण्डलाभ्यां चन्द्रकान्तमणिमयकुण्डलाभ्याम् आधितोभयश्रवणम् आधितम्–आहितं विभूषितमिति यावत् उभयं–द्वयं श्रवणं च श्रवणे–कर्णौ यस्य तादृशम् । पुनः अलिकतटसङ्गिना ललाटप्रान्तलग्नेन विततभास्वरेण विस्तृतद्युतिशालिना कनकपट्टबन्धेन स्वर्णमयपट्टबन्धेन चक्रवर्तिचिह्नितम् उत्तमम् उत्कृष्टम् मणिमुकुटं मणिमयकिरीटम्, अरिकुलविनाशार्थं वैरिवर्गविनाशार्थम् उद्यतम् उदितम्, पुनः सपरिवेषं परिवेषेण–मण्डलाकारसूर्यपरिधिना सहितम्, उत्तमाङ्गस्थं मस्तकस्थं तपनमण्डलमिव सूर्यबिम्बमिव उद्वहन्तम् उपरि धारयन्तम् । पुनः इतस्ततः अत्र तत्र प्रविततरलतारकाभिः प्रवितता–प्रसृता तरला–चञ्चला तारका–तारा यासां तादृशीभिः विदिग्भिरिव कोणदिग्भिरिव सेवागताभिः सेवनार्थमुपस्थिताभिः चतसृभिः चतुःसंख्याभिः वारवनिताभिः वेश्याभिः उद्धूयमानचामरम् उद्धूयमानम्–उत्क्षिप्यमाणं चामरं यस्मिंस्तादृशम् [ओ] । पुनः कीदृशम् ? मरकतमयपात्रे नीलमरकतमणिमयपात्रे नित्यमस्नातो सन्तापी

उदारनेपथ्यसहचरीवृन्दपरिवृतया विधूयमानेन कान्त्या विलासिनीसंहत्या च विरलविरलमुज्ज्वलहेमदण्डेन वालव्यजनकव्रजेन वीज्यमानया सखीजनोत्सङ्गनिहितनिःसहार्धदेहयोद्धृतैकैकमणिवलयमात्रालङ्कारया ताम्बूलविरहोत्कलितमधुरबिम्बाधररागया शरद्दिवेव चन्दनाङ्गरागपाण्डुरपयोधरया राजहंसिकयेव सरसमृणालिकाहारभूषितशरीरया [औ] तत्कालमेव सलिलादुद्धृतैः कमलकुमुदकुवलयमृणालैः कल्पितोपधानमब्जिनीपत्रसंस्तरमधिशयानया जगत्त्रयातिशायिरूपलावण्यया नवीनवयसा नरेन्द्रकन्यया सनाथीकृतपार्श्वम् [अं] अङ्घ्रिपैरपि कृतोर्ध्वावस्थानैरनुजीविभिरिव परिवृतं, कदलीभिरप्यनिलदोलायितदलाभिश्चामरग्राहिणीभिरिव वीज्यमानं, धरण्याप्युपरिधृतसरलकाण्डसुरपादपया गृहीतातपत्रयेवोत्सङ्गितम्, अह्नापि तरुशाखान्तरप्रवेशितप्रांशुरविकरेण प्रतिपन्नकनकवेत्रेणेव प्रकटितानुभावं हरिवाहनमद्राक्षीत् [अः]।

टिप्पनकम्—**विधूयमानेन कान्त्या विलासिनीसंहत्या च** एकत्र विधूयमानेन चन्द्रायमाणेन कान्त्या, अन्यत्र प्रेर्यमाणेन विलासिनीसंघातेन । **शरद्दिवेव चन्दनाङ्गरागपाण्डुरपयोधरया** चन्दनाङ्गरागवद् धवलमेघया, अन्यत्र चन्दनाङ्गरागेण धवलस्तनया । **राजहंसिकयेव सरसमृणालिकाहारभूषितशरीरया** एकत्र आर्द्रमृणालभोजनपुष्टदेहया, अन्यत्र सरसमृणालहारशोभितदेहया [औ]।

कृतपार्श्वं सनाथीकृतं–सहितम्, अधिष्ठितमित्यर्थ, पार्श्व–वामभागो यस्य तादृशम्, कीदृश्या तया ? **उदारनेपथ्यसहचरीवृन्दपरिवृतया** उदारम्–उज्ज्वलम्, नेपथ्य–कृत्रिमवेषो यस्य तादृशेन, सहचरीवृन्देन–सखीसमूहेन, परिवृतया–परिवेष्टितया, पुन **कान्त्या** दीप्त्या, **विधूयमानेन** चन्द्रायमाणेन । **च** पुन, **विलासिनीसंहत्या** विलासशीलाङ्गनागणेन विधूयमानेन प्रेर्यमाणेन, **विरलविरलं** मन्द मन्द यथा स्यात् तथा, **उज्ज्वलहेमदण्डेन** उज्ज्वलसुवर्णदण्डावलम्बितेन, **वालव्यजनकव्रजेन** चामरगणेन, **वीज्यमानया** पवनस्पर्शमाणया, पुन **सखीजनोत्सङ्गनिहितनिःसहार्धदेहया** सखीजनोत्सङ्गे–सखीजनक्रोडमध्ये, निहित –स्थापित, नि सह –दुर्वल, अर्धदेह –देहार्धभागो यया तादृश्या, पुन, **उद्धृतैकैकमणिवलयमात्रालङ्कारया** विरहक्षीणबलतया उद्धृत –करमूले परिहित, एकैक, मणिवलयमात्रं–केवलरत्नकङ्कणात्मक, अलङ्कार –भूषण यया तादृश्या, पुन **ताम्बूलविरहोत्कलितमधुरबिम्बाधररागया** ताम्बूलविरहेण–ताम्बूलरससम्पर्काभावेन, उत्कलित –उद्दीप्त, मधुर –दृष्टिप्रिय, स्वाभाविकमाधुर्यरससम्भृतस्य वा, बिम्बाधरस्य–बिम्बफलतुल्यरक्तोष्ठद्वयस्य, राग –रक्तता यस्यास्तादृश्या, पुन **शरद्दिवेव** शरदृतुसम्बन्धिदिनश्रियेव, **चन्दनाङ्गरागपाण्डुरपयोधरया** चन्दनाङ्गरागेण–चन्दनद्रवरूपाङ्गोपलेपनद्रव्येण, पाण्डुरौ–किञ्चित्पीतश्वेतवर्णौ, पयोधरौ–स्तनौ यस्यास्तादृश्या, पक्षे चन्दनाङ्गरागवत्, पाण्डुर –धवल, पयोधर –मेघो यस्यां तादृश्या, पुन **राजहंसिकयेव** रक्तचरणचञ्चुकहंस्येव, **सरसमृणालिकाहारभूषितशरीरया** विरहाग्निशान्तये सरसानाम्–आर्द्राणा, मृणालिकाना–बिसलताना, हारेण–माल्येन, पक्षे आहारेण–भक्षणेन, भूषित–शोभितं, पक्षे पुष्ट शरीरं यस्यास्तादृश्या, [औ] **तत्कालमेव** तत्क्षणमेव, **सलिलात्** जलात्, **उद्धृतैः** ऊर्ध्वमानीतै, **कमल-कुमुद-कुवलयमृणालैः** कमलस्य–साधारणपद्मस्य, कुमुदस्य–श्वेतपद्मस्य, कुवलयस्य–नीलपद्मस्य, मृणालै –बिसतन्तुभि, **कल्पितोपधानं** कल्पित–रचितम्, उपधान-शयनकालिकशिरोभागारोपणस्थान यत्र तादृशम्, **अब्जिनीपत्रसंस्तरं** कमलिनीपत्रशय्याम्, **अधिशयानया** स्वपत्या, **जगत्त्रयातिशायिरूपलावण्यया** जगत्त्रयातिशायि–भुवनत्रयोत्कृष्ट, रूपलावण्य–स्वरूपसौन्दर्यं यस्यास्तादृश्या, पुन **नवीनवयसा** यौवनावस्थया [अ]। पुन कीदृशम् ? **अनुजीविभिरिव** भृत्यैरिव, **कृतोर्ध्वावस्थानैः** ऊर्ध्वमवस्थितै, **अङ्घ्रिपैरपि**–वृक्षैरपि, **परिवृतं** परिवेष्टितम् । पुन **अनिलदोलायितदलाभिः**, अनिलेन–वायुना, दोलायितानि–उत्क्षिप्तानि, दलानि–पत्राणि यासा तादृशीभि, कदलीभिरपि, पुन चामरग्राहिणीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा, **वीज्यमान** पवनेन सम्पर्च्यमानम् । पुन **उपरिधृतसरलकाण्डसुरपादपया** उपरिधृत, सरलकाण्ड –सरल –ऋजु, काण्ड –स्कन्धो यस्य तादृश, सुरपादप –देववृक्ष पारिजात इत्यर्थ, यया तादृश्या, **धरण्यापि** पृथिव्यापि, **गृहीतातपत्रयेव** धृतच्छत्रयेव, **उत्सङ्गितं** स्वक्रोडे स्थापितम् । पुन **तरुशाखान्तरप्रवेशितप्रांशुरविकरेण** तरुशाखान्तरे–वृक्षशाखामध्ये, प्रवेशित, प्रांशु –उन्नत, रविकर –सूर्यकिरणो येन तादृशेन, **अह्नापि** दिनेनापि, **प्रतिपन्नकनकवेत्रेणेव** गृहीतसुवर्णदण्डेनेव, **प्रकटितानुभावं** प्रकटित –प्रदर्शित, अनुभाव –प्रभावो यस्य तादृशम् [अः]।

स्थानतां गते पृथुनि कुरुविन्दमणिशिलातले निषण्णम्, अच्छशिशिरेण शैलेन्द्रमिव हिमद्रवेण चन्द्रातपरुचा दिव्यचन्दनेनापादमनुलिप्तम्, अतिविमलघनसूत्रेण संख्यानशाटकेनेव नवधवलदुकूलेन श्वेतचीनांशुकद्वयेन संवीतम् [ए] अखिलदेहाभरणमणिसंक्रान्ताभिरासन्नचामरग्राहिणीप्रतिमाभिर्विद्याधरदेवताभिरिव सदासाधिताभिः सर्वतोऽधिष्ठितशरीरम्, आनाभिलम्बमभिनव मौक्तिकप्रालम्बमप्राप्यपुष्पमभिषेकवारिकलापमिव हेमाचलशिलाविशालेन वक्षसा धारयन्तम् [ऐ] निसर्गनिर्मलाभ्यामभिनव नयमार्गमुपदेष्टुमसुरगुरुभार्गवाभ्यामिवोपगताभ्यामिन्दुमणिकुण्डलाभ्यामाभितोभयश्रवणम्, अखिलकटकसङ्गिना विततभास्वरेण कनकपट्टबन्धेन वलयितमुत्तम मणिमुकुटमरिकुलविनाशार्थमुद्गत तपनमण्डलमिव सपरिवेषमुत्तमाङ्गमुद्वहन्तम्, इतस्ततः प्रक्षिप्ततरलतारकाभिर्दिग्भिरिव सेवागताभिश्चलद्भिर्वारवनिताभिरुद्धूयमानचामरम् [ओ]

टिप्पणकम्—कुरुविन्दः—पद्मरागमणिः । संख्यानशाटकेनेव नवधवलदुकूलेन श्वेतचीनांशुकद्वयेन संवीतम् संवेष्टितम् एकेन नवदुकूलशोभितेन अन्येन सूक्ष्मवस्त्रविराजितेन संख्यानशाटं—परिधानवस्त्रम् [ए] । अखिलं—समस्तम् [ओ] ।

इत्यभेयान्वेति । कीदृशम् ? कुरुविन्दमणिशिलातले पद्मरागमणिमयशिलोपरि, निषण्णम् उपविष्टम्, कीदृशे ? अमलांशुकाच्छादिते निर्मलवस्त्रावरणपरिवारिते पुनः किंशुकच्छविनि पलाशकुसुमसदृशरक्तकान्तियुक्ते अत एव स्थानतां सदास्थानतां गते प्राप्ते चरणारविन्दरविविसन्तान इव चरणकमलकान्तिसमूहापेक्षया पुनः पृथुनि विशाले । पुनः कीदृशम् ? हिमद्रवेण प्रालेयजलेन शैलेन्द्रमिव हिमालयमिव अच्छशिशिरेण स्वच्छशीतलेन चन्द्रातपरुचा चन्द्रकिरणकान्तिधारिणा दिव्यचन्दनेन स्वर्गीयचन्दनेन चन्दनोपलेपेनेत्यर्थः आपादं चरणपर्यन्तम्, अनुलिप्तम् कृतानुलेपनम् । पुनः अतिविमलघनसूत्रेण अतिविमलघनानि—अत्यन्तस्वच्छानि सूत्राणि—तन्तवो यस्मिन्शाटकेन पुनः संख्यानशाटकेनेव परिधानशाटकेन नवधवलदुकूलेन नवीनधवलवस्त्रशोभितेन पक्षे नव-धवलदुकूलमिव श्वेतचीनांशुकद्वयेन चीनदेशोद्भवश्वेतवस्त्रद्वयेन संवीतम् आच्छादितम् [ए] । पुनः अखिलदेहाभरणमणिसंक्रान्ताभिः शरीराभरणमणिषु प्रतिबिम्बिताभिः आसन्नचामरग्राहिणीप्रतिमाभिः समीपस्थचामरधारिणीजनप्रतिबिम्बैः सदाः साधिताभिः तपःप्रभावेन प्रसाधिताभिः देवताभिरिव विद्याधिष्ठातृदेवताभिरिव सर्वतः सर्वावयवावच्छेदेन अधिष्ठितशरीरं व्याप्तदेहम् । पुनः आनाभिलम्बं नाभिपर्यन्तं लम्बमानं पुनः अभिनवं नवीनं मौक्तिकप्रालम्बं मुक्ताहारम् अप्राप्यपुष्पम् अप्राप्तपुष्पत्वम्, अभिषेकवारिकलापमिव विद्याधरचक्रवर्तिपदाभिषेकजलबिन्दुसन्दोहमिव हेमाचलशिलाविशालेन सुमेरुशिलातुल्यविस्तारेण वक्षसा उरःस्थलेन धारयन्तं परिदधानम् [ऐ] । पुनः निसर्गनिर्मलाभ्यां स्वभावेन स्वच्छाभ्यां निर्मलः स्वच्छः प्रकाशो ययोस्ताभ्याम्, अभिनवं नूतनं नयमार्गं नीतिपथम् उपदेष्टुं शिक्षयितुम्, उपगताभ्यां समीपमागताभ्याम्, असुरगुरुभार्गवाभ्यामिव बृहस्पति-शुक्राभ्यामिव इन्दुमणिकुण्डलाभ्यां चन्द्रकान्तमणिमयकुण्डलाभ्याम् आभितोभयश्रवणम् आभितम्—अभितः विभूषितमिति यावत् उभयं—दक्षिणं वामं च श्रवणं—कर्णौ यस्य तादृशम् । पुनः अखिलकटकसङ्गिना समस्तप्रान्तसङ्गिना विततभास्वरेण विस्तृतद्युतिशालिना कनकपट्टबन्धेन सुवर्णमयपट्टबन्धेन वलयितं वेष्टितम् उत्तमम् उत्कृष्टम् मणिमुकुटं मणिमयकिरीटम्, अरिकुलविनाशार्थं वैरिवर्गविनाशार्थम् उद्गतम् उदितम् पुनः सपरिवेषं परिवेषेण—अन्तरालस्थसूर्यमण्डलेन सहितम्, उत्तमाङ्गं मस्तकम् तपनमण्डलमिव सूर्यबिम्बमिव उद्वहन्तम् उपरि धारयन्तम् । पुनः इतस्ततः अत्र तत्र प्रक्षिप्ततरलतारकाभिः प्रक्षिप्ताः—प्रेरिताः तरलाः—चञ्चलाः तारकाः—तारा नक्षत्राणि याभिस्ताभिः दिग्भिरिव आशाभिश्चतुर्दिग्भिरिव सेवागताभिः निषेवणार्थमुपस्थिताभिः चलद्भिः चतु चलितकराभिः वारवनिताभिः वेश्याभिः उद्धूयमानचामरम् उद्धूयमानम्—वीज्यमानं चामरं यस्मिंस्तादृशम् [ओ] । पुनः कीदृशम् ? नरेन्द्रकन्यया विद्याधरराजकन्यया विश्रम्भमन्वर्तो समाधौ

मासक्तसूक्ष्मवल्कलम्, अनिलविलुलितेन वनतरुपुष्परेणुना धूसरितसकलावयवम्, अनेकदुःखनिधानमानुष्यकद्वेषेण वृक्षतामिव लब्धुमारब्धोद्यममाधारमिव धैर्यस्य, हृदयमिव सौहृदस्य, स्वतत्त्वमिव सत्त्वस्य, परिपाकमिव पौरुषस्य, जयस्तम्भमिवावष्टम्भस्य, दृष्टान्तमिव कष्टसहानाम्, सुदुस्तरव्यसनसागरविलङ्घनैकसेतुं समरकेतुम् [ग]। आलोकितमात्र एव तत्र गलितनिःशेषहृदयातङ्कभारः सहसैवाध्यासितस्वदेशमिव दृष्टसकलस्वज्ञातिलोकमिवानेकसहायशतपरिवृतमिव प्रत्यागतसमस्तपूर्वानुभूतनिर्भरक्रीडासुखसमूहमिवात्मानमुद्वहन्नधिष्ठितोभयकपोलेन सिंहलेश्वरसूनुमभि सरभसप्रधावितस्य चक्षुषः प्रसरमपवारयन्तमानन्दाश्रुजलपटलमिव परिमार्ष्टुमनवरतमुत्तिष्ठता पुलकजालकेन पिशुनितान्तःप्रहर्षोदयः किसलयाग्रहस्तपर्यस्तदशमुद्विकाशकुसुमप्रकटितस्मिताभिः पूर्णपात्रसंभावनयेव वारं वारमवलम्ब्यमानमासन्नवर्तिनीभिर्वनलताभिराकर्षन् कराग्रेण सत्वरमुत्तरीयसिचयाञ्चलं कदलीगृहाभ्यन्तर एव द्वित्राणि पदान्यभिमुखमगच्छत् [घ] उपसृतं च

वनतरुपुष्परेणुना वनसम्बन्धिवृक्षपुष्पधूल्या, **धूसरितसकलावयवं** धूसरिता—किञ्चित्पीतश्वेतीकृता, सकला—समस्ता, अवयवा—अङ्गानि यस्य तादृशम्। अत एव **अनेकदुःखनिधानमानुष्यकद्वेषेण** अनेकदु खनिधानस्य—विविधदु खास्पदस्य, मानुष्यकस्य-मनुष्यत्वस्य, द्वेषेण—अप्रीत्या, **वृक्षतां** वृक्षरूपतां, **लब्धुमिव** प्राप्तुमिव, **आरब्धोद्यमं** प्रवर्तितोद्योगम्। पुन **धैर्यस्य** सहिष्णुतायाः, **आधारमिव** आश्रयमिव, पुन **सौहृदस्य** सख्यस्य, **हृदयमिव** प्रधानाङ्गमिव। पुन **सत्त्वस्य** बलस्य, **स्वतत्त्वमिव** स्वकीयसारभागमिव, **सतत्त्वमिति** पाठे वास्तविकरूपमिव। पुन **पौरुषस्य** पराक्रमस्य, **परिपाकमिव** परिणतरूपमिव। पुन **अवष्टम्भस्य** दृष्टसिद्धिप्रतिबन्धस्य, **जयस्तम्भमिव** जयध्वजमिव। पुन **कष्टसहानां** दु खसहनशीलानां, **दृष्टान्तमिव** उदाहरणमिव। पुन **सुदुस्तरव्यसनसागरविलङ्घनैकसेतुं** सुदुस्तरस्य—अतिदु खेन तरीतु शक्यस्य, व्यसनसागरस्य—कष्टसमुद्रस्य, विलङ्घने—सतरणे, एकसेतु—प्रधानसेतुभूतम् [ग]।

च पुन, **तत्र** तस्मिन् समरकेताविति यावत्, **आलोकितमात्र एव** दृष्टमात्रे सत्येव, **गलितनिःशेषहृदयातङ्कभारः** गलित—पतित, निवृत्त इत्यर्थ, नि शेष—समस्त, हृदयस्य—चित्तस्य, आतङ्कभार—शङ्काभारो यस्य तादृश, पुन **सहसैव** शीघ्रमेव, **अध्यासितस्वदेशमिव** अध्यासित—अधिष्ठित, स्वस्य देश—अयोध्या येन तादृशमिव, अत एव **दृष्टसकलस्वज्ञातिलोकमिव** दृष्टा—पुन साक्षात्कृता, सकला—समस्ता, ज्ञातिलोका—बन्धुजना येन तादृशमिव, पुन **अनेकसहायशतपरिवृतमिव** अनेकै—बहुभि, सहायानां-सार्थगामिनां, शतै, परिवृतमिव—परिवेष्टितमिव, पुन **प्रत्यागतसमस्तपूर्वानुभूतनिर्भरक्रीडासुखसमूहमिव** प्रत्यागत—परावृत्त, समस्त—समग्र, पूर्वानुभूत, निर्भरक्रीडासुखसमूह—अतिमात्रक्रीडाजन्यानन्दसन्दोहो यस्य तादृशमिव, **आत्मानं** स्वम्, **उद्वहन्** धारयन्, पुन **पुलकजालकेन** रोमाञ्चगणेन, **पिशुनितान्तःप्रहर्षोदयः** पिशुनित—सूचित, अन्त प्रहर्षस्य—अन्त प्रमोदस्य, उदय—उद्गमो यस्य तादृश, कीदृशेन ? **अधिष्ठितोभयकपोलेन** अधिष्ठित—आश्रित, उभयकपोल—गण्डमण्डलद्वयं येन तादृशेन, पुन **सिंहलेश्वरसूनुं** सिंहलेश्वरस्य—सिंहलद्वीपाधिपते, चन्द्रकेतोरिति यावत्, सूनु—पुत्रं समरकेतुम्, **अभि** लक्ष्यीकृत्य, **सरभसप्रधावितस्य** सत्वरं प्रस्थितस्य, चक्षुष, **प्रसरं** व्यापारम्, **अपवारयन्तं** निरुन्धन्तम्, **आनन्दाश्रुजलपटलम्** आनन्दजन्याश्रुजलराशिं, **परिमार्ष्टुमिव** विशोधयितुमिव, **अनवरतं** निरन्तरम्, **उत्तिष्ठता** उद्गच्छता, पुन कीदृशम् ? **किसलयाग्रहस्तपर्यस्तदशं** करपल्लवाग्रेण, पर्यस्ता—व्याप्ता धृतेति यावत्, दशा—अन्त्यावयवो यस्य तादृशम्, पुन **उद्विकाशकुसुमप्रकटितस्मिताभिः** उद्विकाशै—उत्—उत्कृष्ट, विकाशो येषां तादृशै, कुसुमै, प्रकटितानि—प्रकाशितानि, स्मितानि—मन्दहासा याभिस्तादृशीभि, **आसन्नवर्तिनीभिः** निकटस्थाभि, वनलताभि, **पूर्णपात्रसम्भावनयेव** पूर्णपात्रस्य—"उत्सवेषुसुहृद्भिर्यद् बलादाकृष्य गृह्यते वस्त्रमाल्यादि तत् पूर्णपात्र" इत्युक्तस्य, सम्भावनेव—कल्पनयेव, **वारं वारं** मुहुर्मुहु, **अवलम्ब्यमानम्** आश्रीयमाणम्, **उत्तरीयसिचयाञ्चलम्** उत्तरीयवस्त्राग्र, **सत्वरं** ससम्भ्रमम्, **कराग्रेण** हस्ताग्रेण, **आकर्षन्** लताभ्यो विश्लेषयन्, **कदलीगृहाभ्यन्तर एव** कदलीगृहमध्य एव, **द्वित्राणि** द्वे वा त्रीणि वा पदानि, **अभिमुखं** सम्मुखम्, **अगच्छत्** गतवान् [घ]।

अथोपसृत्य पुरतः सत्वरेण स्खलत्पदप्रसरया गिरा गत्या च सूचितहृदयहर्षप्रकर्षेण 'देव ! दिष्ट्या वर्धसे, परागतो युवराजः समरकेतुः' इत्यावेदिते गन्धर्वकेण सम्भ्रान्तचेताः सहसैव हरिवाहनः परित्यज्य तया राजकन्यया सह प्रवृत्तां कथां 'कथय कथय, क्व वर्तते क्व वर्तते' इति सत्वरमेव गतमासनादुदस्थौ [क]। द्वारदेशावस्थापितेक्षणश्च ददर्शानीपवनवर्त्मनि, आपतन्तमभिमुखम्, दुःखविधुतकण्ठदेशागतोद्गाढबाष्पवेगम्, अकृत्रिमानुरागेण सुहृदा प्रथममेव प्रणयिनीकृताया विद्याधरविषयभूमेर्महादेवीपदाभिषेकमिव कर्तुं तुषाररश्मिःस्यन्दशिशिरैरानन्दाश्रुवारिभिराकर्णमायते नयनपात्रे पूरयन्तम्, अविरलकराङ्गुलीगलज्जलमयूखजालजलधारेण रोमाञ्चजालकमुषा मन्दं मन्दं दोलायमानेन प्रांशुना भुजद्वयेन सद्य एव प्रतीर्णाया प्रियसुहृद्दर्शनप्रतिज्ञापगायाः पारमाश्रयन्तमिव कल्प्यमानम् [ख], अतिशयकर्कशेन वातातपस्पर्शेनातिमात्रकर्शितमपि जलनिधिमिवापरिस्फुरत्सहजलावण्यम्, अभिनवलताप्रतानसदृशविकटोर्ध्वजूटम्, अचिरघन-

---

अथ अनन्तरम्, सत्वरेण अविलम्बितेन स्खलत्पदप्रसरया स्खलन्त–प्रस्खलन्तः पदानां–स्यादन्तस्याद्यन्ताना पदे पदो–चरणौ प्रसराः–विस्तारा यस्यां विक्षेपा यस्यां तादृश्या गिरा वाण्या च पुनः गत्या गमनेन सूचितहृदयहर्षप्रकर्षेण सूचित–प्रतीत हृदयहर्षस्य–हार्दिकानन्दस्य प्रकर्षः उत्कर्षो यस्य तादृशेन गन्धर्वकेण तदाख्यप्रकृतविद्याधरवासकेन पुरतः अग्रे उपसृत्य गत्वा 'देव ! राजन् ! दिष्ट्या भाग्येन वर्धसे युवराजः चन्द्रकेतुपालकः समरकेतुः परागतः प्रत्यागतवान् इति इत्थम्, आवेदिते विज्ञापिते सति सम्भ्रान्तचेताः त्वरायुक्तचेतसः हरिवाहनः तया प्रकृतया राजकन्यया विद्याधरराजपुत्र्या सह प्रवृत्तां प्रस्तुतां कथां परित्यज्य विहाय 'कथय कथय ब्रूहि ब्रूहि, क्व वर्तते क्व वर्तते कुत्र तिष्ठति कुत्र तिष्ठति' समरकेतुरिति शेषः इति एवं सत्वरमेव शीघ्रमेव सत्वरतया सहितं यथा स्यात् तथा गतम् भुवम् आसनात् उपवेशनस्थानात्, उदस्थौ उत्थितवान् [क] । च पुनः द्वारदेशावस्थापितेक्षणः द्वारदेशे–पुरोभागप्रवेशनिर्गमदेशे अवस्थापित–निहिते ईक्षणे–नयने येन तादृशः सन्, ददृश्वान् उपवनोपरिभागे समरकेतुम् एवमभिमन्यते । कीदृशम् ! ईषद्वनतरुभिः किञ्चिद्वेष्टितकन्धरम् । पुनः अभिमुखं सम्मुखम् आपतन्तं आगच्छन्तं । पुनः दुःखविधुतकण्ठदेशागतोद्गाढबाष्पवेगं दुःखेन–खेदेन विधुतः–कम्पितः इव कण्ठदेशागतस्य–कण्ठपर्यन्तमागतस्य बाष्पस्य–अश्रुप्रवाहस्य वेगो येन तादृशम् । पुनः अकृत्रिमानुरागेण स्वाभाविकप्रीतिमता सुहृदा समरकेतुना प्रथममेव प्रागेव प्रणयिनीकृतायाः प्रीतिविषयीकृतायाः विद्याधरविषयभूमेः विद्याधरजनपदभूमेः महादेवीपदाभिषेकं महादेव्याः–हरिवाहनपत्नीत्वेन महाराज्ञीभूतायाः तिलकमञ्जर्याः यत् पदं–स्थानं तस्य अभिषेकं–सेचनं कर्तुमिव तुषाररश्मिःस्यन्दशिशिरैः हिमप्रस्रवणसदृशशीतलैः आनन्दाश्रुवारिभिः आकर्णं कर्णपर्यन्तम्, आयते दीर्घे नयनपात्रे नेत्ररूपे पात्रद्वये पूरयन्तं परिपूर्णतां प्रापयन्तम् । पुनः अविरलकराङ्गुलीगलज्जलमयूखजालजलधारेण अविरलं–निरन्तरं कराङ्गुलीभ्यः करसम्बन्ध्यङ्गुलीभ्यः गलन्ती–पतन्ती नखमयूखमालारूपा नखकिरणमालारूपा जलधारा–जलप्रवाहो यस्य तादृशेन पुनः रोमाञ्चजालकमुषा रोमाञ्चपक्षोद्गमिना पुनः मन्दं मन्दं शनैः शनैः दोलायमानेन चञ्चलता प्रांशुना उन्नतेन भुजद्वयेन बाहुद्वयेन सद्य एव तत्क्षणमेव प्रतीर्णायाः प्रतीर्णाया प्रियसुहृद्दर्शनप्रतिज्ञापगायाः प्रियसुहृदः–प्रियमित्रस्य हरिवाहनस्य यद् दर्शनं तत्प्रतिज्ञारूपायाः–तत्प्रतिज्ञारूपायाः आपगायाः नद्याः पारम् परतीरम्, आश्रयन्तमिव आश्रयन्तमिव कल्प्यमानं प्रतीयमानम् [ख] । पुनः अतिशयकर्कशेन अत्यन्तकठिनेन अतिशु सहेन वातातपस्पर्शेन वातानां–वायूनाम्, आतपानां–सूर्यतेजसां च स्पर्शेन अतिमात्रकर्शितमपि अत्यन्तदुर्बलमपि जलनिधिमिव समुद्रमिव अपरिस्फुरत्सहजलावण्यं लावण्य–सौन्दर्यं पक्षे क्षारत्वं येन तादृशम् । पुनः अभिनवलताप्रतानसदृशविकटोर्ध्वजूटम् अभिनवलताप्रतानैः–नूतनलताविस्तारैः सदृ–सहितः विकट–विशाल ऊर्ध्वजूट –जटासमूहवत्केशपाशो यस्य तादृशम् । पुनः अचिरघनं महोर्मिं, आसन्नकालदृष्टसमुद्रवन्मध्यम् सम्यक् सदृशं समानवर्णकम् पुनः अनिलविलुलितेन पवनप्रेरितेन

प्रतीहारी सप्रश्रयमवनिपतिकन्यका तां व्यजिज्ञपत्— 'भर्तृदारिके ! देव्या पत्रलेखया त्वज्जीवितपरित्यागव्यवसायवार्तामाकर्ण्य लोकादधिकमुत्पन्नहृदयोत्कम्पया विसृष्टः कञ्चुकी द्वारि तिष्ठति' इति, मुखनिहितनिश्चललोचना च सा विलम्ब्य क्षणमलब्धोत्तरा सत्वरमेव निश्चक्राम [छ]।

निर्गतायां च तस्यामतिक्रान्ते कियत्यपि कालक्षणे गीतविधिविचक्षणः कोऽपि मध्यंदिनावसरपाठावसाने समासन्नदीर्घिकातीरवर्ती वारं वारमावर्तितपदामार्यामिमामुच्चैरगायत्—

"तव राजहंस ! हंसीदर्शनमुदितस्य विस्मृतो नूनम् ।
सरसिजवनप्रवेशः समयेऽपि विलम्बसे तेन ॥" [ज]

श्रुत्वा च सुचिरमेतामवगतार्थो विहस्य हरिवाहनस्तां महाराजकन्यामवादीत्—'देवि ! दैवज्ञावेदितस्य विद्याधरराजधानीपुरप्रवेशलग्नस्य समयातिलङ्घनशक्तिभिः शाक्यबुद्धिपुरःसरैः प्रवर्तितो बुद्धिसचिवैः विराधनामा नरेन्द्रनर्मसचिव एष हंसमिषेण मामितो गमनाय त्वरयति, तदादिश, गच्छाम्यहम्, त्वमपि

टिप्पनकम्—'**तव राजहंस !**' इत्यादि[व्याजो]क्ति, यतो राजहंसव्याजेन नृपप्रधानो हरिवाहन उक्तः, हंसीव्याजेन तिलकमञ्जरी उक्ता, सरसिजवनप्रवेशव्याजेन च विद्याधरराजधानीप्रवेश सूचित इति [ज]।

अत्र अस्मिन्, **अन्तरे** अवसरे, **कनकवेत्रहस्ता** सुवर्णदण्डहस्ता, **प्रतीहारी** द्वारपालिका, **प्रविश्य** कदलीगृहाभ्यन्तरमुपस्थाय, **सप्रश्रयं** सादरम्, ताम्, **अवनिपतिकन्यकां** राजपुत्रीं, तिलकमञ्जरीमिति यावत्, **व्यजिज्ञपत्** आवेदितवती, **भर्तृदारिके !** राजसुते !, **देव्या** राज्ञ्या, पत्रलेखया, **लोकाद्** जनात्, **त्वज्जीवितपरित्यागव्यवसायवार्तां** त्वदीयप्राणत्यागोद्योगवृत्तान्तम्, **आकर्ण्य** श्रुत्वा, **अधिकम्** अत्यन्तं यथा स्यात् तथा, **उत्पन्नहृदयोत्कम्पया** उत्पन्न – सञ्जात , हृदयस्य, उत्कम्प –प्रकम्पो यस्यास्तादृश्या सत्या, **विसृष्ट**• मुक्त , प्रेषित इति यावत्, **कञ्चुकी** अन्त पुरद्वारपाल , **द्वारि** द्वारदेशे, तिष्ठति, इति, **च** पुन , **मुखनिहितनिश्चललोचना** मुखनिवेशितनि स्पन्दनयना, **सा** प्रतीहारी, **क्षण** किञ्चित्कालमात्र, **विलम्ब्य** स्थित्वा, **अलब्धोत्तरा** अप्राप्तप्रतिवचना सती, **सत्वरमेव** शीघ्रमेव, **निश्चक्राम** ततो निष्क्रान्ता [छ]।

तस्यां प्रतीहार्यां, **निर्गतायां** निष्क्रान्ताया सत्यां, **कियत्यपि** कतिपयेऽपि, **कालक्षणे** कालसम्बन्धिक्षणात्मकाशे, **अतिक्रान्ते** व्यतीते सति, **मध्यंदिनावसरपाठावसाने** मध्याह्नकालिकपाठोत्तरकाले, **कोऽपि** अपरिचित , **गीतविधिविचक्षणः** गानकर्मकुशल , **समासन्नदीर्घिकातीरवर्ती** अतिनिकटवापिकातटस्थ सन्, **वार वारम्** अनेकवारम्, **आवर्तितपदाम्** आवर्तितानि–पुन पठितानि, पदानि यस्यास्तादृशीम्, **इमाम्** अनुपदमुच्यमानाम्, **आर्यां** तदाख्यवृत्तविशेषम्, **उच्चै**• दीर्घस्वरेण, **अगायत्** गीतवान्– **तव राजहंसे**त्यादि, व्याजोक्तिरियं, तथा च हे **राजहंस !** राज्ञां मध्ये हंससदृश !, **हंसीदर्शनमुदितस्य** हंस्या –स्त्रीणा मध्ये गमनविभ्रमादिना हंससदृश्यास्तिलकमञ्जर्या , दर्शनेन, मुदितस्य–हृष्टस्य, तव, **सरसिजवनप्रवेश**• सरसिजवने–कमलकाननसदृशे विद्याधरराजराजधानीपुरे, प्रवेश , **नूनं** निश्चयेन, **विस्मृतः** स्मृतिपथात प्रच्यावित , **तेन** विस्मरणेन, **समयेऽपि** प्रवेशावसरेऽप्यस्मिन्, **विलम्बसे** कालमतिक्रामसि [ज]।

च पुन , **एताम्** इमामार्या, **श्रुत्वा** श्रवणगोचरीकृत्य, **अवगतार्थ**• ज्ञाततदर्थ सन्, **विहस्य** अत्यन्तं हसित्वा, हरिवाहन , **तां** प्रकृतां, **महाराजकन्या** विद्याधरचक्रवर्तिसुतां, तिलकमञ्जरीमिति यावत्, **अवादीत्** उक्तवान्–'**देवि** राज्ञि !, **दैवज्ञावेदितस्य** मुहूर्तज्ञबोधितस्य, **विद्याधरराजराजधानीपुरप्रवेशलग्नस्य** विद्याधराधिपते राजधानीरूपे नगरे प्रवेशस्य यल्लग्न–राश्युदय , तस्य **समयातिलङ्घनशक्तिभि**• कालातिक्रमणशक्तिभि , **शाक्यबुद्धिपुरस्सरैः** शाक्यबुद्धिप्रमुखै , **बुद्धिसचिवै**• मतिनिधानमन्त्रिभि , **प्रवर्तित**• प्रेरित , एष , विराधनामा, **नरेन्द्रनर्मसचिवः** विद्याधरेन्द्रक्रीडामन्त्री, **हंसमिषेण** हंसव्याजेन, हंसोद्देश्यकान्योक्त्या, **इत**• अस्मात् स्थानात्, **गमनाय** तत्र प्रस्थानाय, **त्वरयति** चपलयति, **तत्** तस्माद्धेतो , माम्, **आदिश** अनुमन्यस्व, अहं **गच्छामि** विद्याधरराजराजधानीं प्रयामि । त्वमपि गत्वा,

क्षितिचुम्बिना शिरसा कृतप्रणाममुत्क्षिप्य सरभसप्रसारितबाहुयुगलः प्रवेशयन्निव हृदयमेकतां नयन्निव शरीरेण निर्दयाश्लेषनिष्पिष्टवक्षःस्थलपुलकजालमालिलिङ्ग । शिथिलितपरिष्वङ्गश्च भूयः प्रणम्य भूमावुपविशन्तमाकृष्य निजविष्टरैकदेशे न्यवेशयत्, परिष्वज्य च पुनः पुनः प्रीतचेताः पप्रच्छ कुशलम् । स्थित्वा च तन्मुखासक्तदृष्टिरनतिदीर्घकालमीषद्वलितवदनः स्मितोत्प्रेक्षविशदमक्षिपत् तस्यां क्षितिपदुहितरि चक्षुः [छ] । अब्रवीच्च—'देवि, सोऽयमखिलसिंहलद्वीपभर्तुर्महाराजचन्द्रकेतोरात्मजन्मा स्वयमुपागतो वरस्त्वदीयायाः स्वसुर्मलयसुन्दर्याः सकलवीरवर्गप्रसरो युवराजः समरकेतुर्यत्स्नेहमोहितेन मया मनोरथानामप्यपथभूतमप्रार्थिताभिमुखेन भगवता दैवेन कथमपि करुणया सम्पादितमेकपदे एव परिहृत्य त्वदीयमुखपङ्कजावलोकनसुखसमारोहः कालमियन्तमेवायमानय क्लेशः' इत्युक्तवति हरिवाहने ता कृतस्मितामुखाय समरकेतुः सादरं प्रणनाम । प्रणतोपविष्टं च तमसौ प्रकटितसंभ्रमारम्भमुविकसितपुटेन निश्चलपक्ष्मणा निस्तारतारकेण चक्षुषा पिबन्तीमालपन्तीमाह्वयन्तीव सविधे समुपनमयन्तीव सप्रेमबहुमानमपश्यत् [च] । अत्रान्तरे कनकवेत्रहस्ता प्रविश्य

टिप्पनकम्—परः मध्य [च] ।

स पुनः उपगतम् उपागतम् तं समरकेतुम् आलिलिङ्ग आलिङ्गितवान् । कीदृशम् ? क्षितिचुम्बिना भूमिस्पर्शिना शिरसा मस्तकेन कृतप्रणामं कृतः प्रणामः—नमस्कारो यस्य तादृशम् । कीदृशः ? उत्क्षिप्य उत्थाप्य सरभसप्रसारितबाहुयुगलः सरभस—सत्वरं प्रसारितं—विस्तारितं बाहुयुगलं—भुजद्वयं येन तादृशः । पुनः हृदये मानसे प्रवेशयन्निव [illegible] पुनः शरीरेण [illegible] एकताम् अनन्यताम् नयन्निव प्रापयन्निव । निर्दयाश्लेषनिष्पिष्टवक्षःस्थलपुलकजालं निर्दयः यः—गाढो य आश्लेषः—आलिङ्गनं तेन निष्पिष्टं—चूर्णितं वक्षःस्थलस्य—वक्षस्थलस्य पुलकजालं—रोमाञ्चसमूहो यस्य तादृशं तमिति शेषः । स पुनः शिथिलितपरिष्वङ्गः शिथिलितः—मन्दीकृतः परिष्वङ्गः—आलिङ्गनं यस्य तादृशः भूयः पुनः प्रणम्य नमस्कृत्य भूमौ उपविशन्तम् उपविशन्तं प्रस्तुमानं तमिति शेषः आकृष्य आनीय निजविष्टरैकदेशे [illegible] न्यवेशयत् उपवेशितवान् । स पुनः परिष्वज्य आलिङ्ग्य प्रीतचेताः प्रसन्नमानसः कुशलं पप्रच्छ पृष्टवान् । स पुनः स्थित्वा [illegible] अनतिदीर्घकालं [illegible] तन्मुखासक्तदृष्टिः तन्मुखसंलग्नलोचनः ईषद्वलितवदनः ईषत्किञ्चित् [illegible] [illegible] मुखं यस्य तादृशः सन् स्मितोत्प्रेक्षविशदं मन्दहास्योत्प्रेक्षं चक्षुः नेत्रं तस्यां महत्यां क्षितिपदुहितरि [illegible] अक्षिपत् प्रेरितवान् [छ] । स पुनः अब्रवीत् उक्तवान् देवि ! राज्ञि ! अखिलसिंहलद्वीपभर्तुः समस्तसिंहलद्वीपाधिपस्य महाराजचन्द्रकेतोः आत्मजन्मा पुत्रः पुनः सकलवीरवर्गप्रसरः [illegible] पुनः युवराजः [illegible] अयं पुरोवर्ती सः समरकेतुः त्वदीयायाः [illegible] स्वसुः [illegible] मलयसुन्दर्याः [illegible] स्वयंवृतः [illegible] वरः पतिः यत्स्नेहमोहितेन [illegible] मया मनोरथानामपि [illegible] अपथभूतम् [illegible] पुनः अप्रार्थिताभिमुखेन [illegible] भगवता [illegible] दैवेन [illegible] करुणया [illegible] कथमपि एकपदे [illegible] त्वदीयमुखपङ्कजावलोकनसुखं [illegible] परिहृत्य [illegible] इयन्तम् [illegible] अयम् [illegible] क्लेशः [illegible] इति [illegible] समरकेतुः [illegible] कृतस्मितामुखाय [illegible] तां [illegible] सादरम् [illegible] प्रणनाम [illegible] प्रणतोपविष्टं [illegible] असौ [illegible] सप्रेमबहुमानं प्रेम्णा [illegible] अपश्यत् [illegible] । प्रकटितसंभ्रमारम्भमुविकसितपुटेन [illegible] निश्चलपक्ष्मणा [illegible] पुनः निस्तारतारकेण [illegible] पिबन्तीव [illegible] पुनः आलपन्तीव [illegible] सविधे [illegible] समुपनमयन्तीव [illegible] [च] ।

प्रतीहारी सप्रश्रयमवनिपतिकन्यकां तां व्यजिज्ञपत्— 'भर्तृदारिके ! देव्या पत्रलेखया त्वज्जीवितपरित्यागव्यवसायवार्तामाकर्ण्य लोकादधिकमुत्पन्नहृदयोत्कम्पया विसृष्टः कञ्चुकी द्वारि तिष्ठति' इति, मुखनिहितनिश्चललोचना च सा विलम्ब्य क्षणमलब्धोत्तरा सत्वरमेव निश्चक्राम [छ] ।

निर्गतायां च तस्यामतिक्रान्ते कियत्यपि कालक्षणे गीतविधिविचक्षणः कोऽपि मध्यंदिनावसरपाठावसाने समासन्नदीर्घिकातीरवर्ती वार वारमावर्तितपदामार्यामिमामुच्चैरगायत्—

"तव राजहंस ! हंसीदर्शनमुदितस्य विस्मृतो नूनम् ।
सरसिजवनप्रवेशः समयेऽपि विलम्बसे तेन ॥" [ज]

श्रुत्वा च सुचिरमेतामवगतार्थो विहस्य हरिवाहनस्तां महाराजकन्यामवादीत्—'देवि ! दैवज्ञावेदितस्य विद्याधरराजधानीपुरप्रवेशलग्नस्य समयातिलङ्घनशक्तिभिः शाक्यबुद्धिपुरःसरैः प्रवर्तितो बुद्धिसचिवैः विराधनामा नरेन्द्रनर्मसचिव एष हंसमिषेण मामितो गमनाय त्वरयति, तदादिश, गच्छाम्यहम्, त्वमपि

टिप्पनकम्—'तव राजहंस !' इत्यादि[व्याजो]क्ति, यतो राजहंसव्याजेन नृपप्रधानो हरिवाहन उक्तः, हंसीव्याजेन तिलकमञ्जरी उक्ता, सरसिजवनप्रवेशव्याजेन च विद्याधरराजधानीप्रवेश सूचित इति [ज] ।

अत्र अस्मिन्, **अन्तरे** अवसरे, **कनकवेत्रहस्ता** सुवर्णदण्डहस्ता, **प्रतीहारी** द्वारपालिका, **प्रविश्य** कदलीगृहाभ्यन्तरमुपस्थाय, **सप्रश्रयं** सादरम्, ताम्, **अवनिपतिकन्यकां** राजपुत्रीं, तिलकमञ्जरीमिति यावत्, **व्यजिज्ञपत्** आवेदितवती, **भर्तृदारिके !** राजसुते !, **देव्या** राज्ञ्या, पत्रलेखया, **लोकाद्** जनात्, **त्वज्जीवितपरित्यागव्यवसायवार्तां** त्वदीयप्राणत्यागोद्योगवृत्तान्तम्, **आकर्ण्य** श्रुत्वा, **अधिकम्** अत्यन्त यथा स्यात् तथा, **उत्पन्नहृदयोत्कम्पया** उत्पन्न – सञ्जात, हृदयस्य, उत्कम्प –प्रकम्पो यस्यास्तादृश्या सत्या, **विसृष्ट** मुक्त, प्रेषित इति यावत्, **कञ्चुकी** अन्त पुरद्वारपाल, **द्वारि** द्वारदेशे, तिष्ठति, इति, **च** पुन, **मुखनिहितनिश्चललोचना** मुखनिवेशितानि स्पन्दनयना, **सा** प्रतीहारी, **क्षण** किञ्चित्कालमात्र, **विलम्ब्य** स्थित्वा, **अलब्धोत्तरा** अप्राप्तप्रतिवचना सती, **सत्वरमेव** शीघ्रमेव, **निश्चक्राम** ततो निष्क्रान्ता [छ] ।

तस्या प्रतीहार्यां, **निर्गतायां** निष्क्रान्ताया सत्या, **कियत्यपि** कतिपयेऽपि, **कालक्षणे** कालसम्बन्धिक्षणात्मकाशे, **अतिक्रान्ते** व्यतीते सति, **मध्यदिनावसरपाठावसाने** मध्याह्नकालिकपाठोत्तरकाले, **कोऽपि** अपरिचित, **गीतविधिविचक्षणः** गानकर्मकुशल, **समासन्नदीर्घिकातीरवर्ती** अतिनिकटवापिकातटस्थ सन्, **वार वारम्** अनेकवारम्, **आवर्तितपदाम्** आवर्तितानि–पुन पठितानि, पदानि यस्यास्तादृशीम्, **इमाम्** अनुपदमुच्यमानाम्, **आर्यां** तदाख्यवृत्तविशेषम्, **उच्चै** दीर्घस्वरेण, **अगायत्** गीतवान्– **तव राजहंसे**त्यादि, व्याजोक्तिरिय, तथा च हे **राजहंस !** राज्ञां मध्ये हससदृश !, **हंसीदर्शनमुदितस्य** हस्या –स्त्रीणा मध्ये गमनविभ्रमादिना हससदृश्यास्तिलकमञ्जर्या, दर्शनेन, मुदितस्य–हृष्टस्य, तव, **सरसिजवनप्रवेश** सरसिजवने–कमलकाननसदृशे विद्याधरराजराजधानीपुरे, प्रवेश, **नूनं** निश्चयेन, **विस्मृतः** स्मृतिपथात् प्रच्यावित, **तेन** विस्मरणेन, **समयेऽपि** प्रवेशावसरेऽप्यस्मिन्, **विलम्बसे** कालमतिक्रामसि [ज] ।

च पुन, **एताम्** इमामार्या, **श्रुत्वा** श्रवणगोचरीकृत्य, **अवगतार्थ** ज्ञाततदर्थ सन्, **विहस्य** अत्यन्त हसित्वा, हरिवाहन, **तां** प्रकृता, **महाराजकन्या** विद्याधरचक्रवर्तिसुतां, तिलकमञ्जरीमिति यावत्, **अवादीत्** उक्तवान्–'**देवि** राज्ञि !, **दैवज्ञावेदितस्य** मुहूर्तज्ञबोधितस्य, **विद्याधरराजराजधानीपुरप्रवेशलग्नस्य** विद्याधराधिपते राजधानीरूपे नगरे प्रवेशस्य यल्लग्न–राश्युदय, तस्य **समयातिलङ्घनशक्तिभि** कालातिक्रमणशक्तिभि, **शाक्यबुद्धिपुरस्सरै** शाक्यबुद्धिप्रमुखै, **बुद्धिसचिवै** मतिनिधानमन्त्रिभि, **प्रवर्तित** प्रेरित, एष, विराधनामा, **नरेन्द्रनर्मसचिव** विद्याधरेन्द्रक्रीडामन्त्री, **हंसमिषेण** हसव्याजेन, हसोद्देश्यकान्योक्त्या, **इतः** अस्मात् स्थानात्, **गमनाय** तत्र प्रस्थानाय, **त्वरयति** चपलयति, **तत्** तस्माद्धेतो, माम्, **आदिश** अनुमन्यस्व, अह **गच्छामि** विद्याधरराजराजधानीं प्रयामि । त्वमपि गत्वा,

गत्वा देवीमवलोक्य' इत्यभिदधानः सहैव मागधजयध्वनिकलकलेनोदतिष्ठत् [झ]। द्वारसंगलितसत्वरराज लोककरतलप्रचलद्वेत्रलतावनमण्डलीपरिगतश्च विकचनीलोत्पलवनमध्यचारी राजहंस इव गत्वा सविभ्रम ससंभ्रमाधोरणढौकितां कुम्भपीठपातिताङ्कुशकोटिमहनोपविष्टामनवरतनिष्ठुराक्रोशकर्शितोत्थानयत्नां यानगज वशामग्रतोऽधिरूढेन समरकेतुना समर्पितपाणिरभ्यरोहत् [ञ]। अथोष्णीषपट्टकृतशिरोवेष्टना दत्ताञ्चलकञ्चुक कक्षाधिकक्षोपरचिताः स्कन्धविन्यस्तधनुर्गाविहस्तामयामहस्ताश्वतिरकरावलम्बमानकृष्णाजिनयष्टयः पाद कटकप्रविष्टैकाङ्घ्रिप्रपावष्टम्भेन परिधर्मैरपरकटकाघ्रान्तिनिश्चलीकृतपर्यायैरुपस्थापितान् पुरः पार्थिवा यथा समभावारुरुहुः [ट]।

तैश्च तरलायमानतारहारकलापाच्छोटितपक्षःस्थलैरान्दोलितश्रवणोत्पलगलत्परागपांशुलकपोलपालिभि राजोत्तमौलिशेखरस्खलनवाचालीकृतालिजालैः सोत्कण्ठमग्रिमविषदमानसंघट्टमानच्छत्रधारैरागत्य परि

टिप्पनकम्—संगलिताः-मिलिताः [झ]।

देवीं समावर्तमिसवे अवलोक्य पश्य इति शेषम्, अभिदधानः ब्रुवाण मागधजयध्वनिकलकलेन मागधाना-मङ्गलपाठकाना जयध्वनिकलकलेन—जयाक्षरकोलाहलेन सहैव उदतिष्ठत् उत्थितः सिंहासन इति शेष [झ]। स पुन द्वारसंगलितसत्वरराजलोककरतलप्रचलद्वेत्रलतावनमण्डलीपरिगतः द्वारसंगलिताना—द्वारदेशे सम्मिलिताना सम्मिलितानामिति यावत्, सत्वरराजलोका—सत्वरराजाधिष्ठितवैतिकला, करतलेषु, प्रचलन्त्य—प्रकम्पमानया वेत्रलतया—वेत्रयष्ट्या वनमण्डल्या—वनावल्या परिगत—परिवेष्टित सन् विकचनीलोत्पलवनमध्यचारी विकसितनीलकमल-वननमध्यविहारी राजहंस इव हंसविशेष इव सविभ्रमं सविलास गत्वा यानगजवशां यानस्या—वाहनरूपाम्, वशाम्—हस्तिनीम् अभ्यरोहत् आरुरोहेत्यन्वयेति शेषीम्। ससंभ्रमाधोरणढौकितां ससंभ्रमे—सत्वरे आधोरणे—हस्तिपके ढौकिताम्—आनीताम्, पुनः कुम्भपीठपातिताङ्कुशकोटिमहनोपविष्टां कुम्भपीठे—मस्तकमध्ये, पातितस्य अङ्कुशस्य कोट्या—अग्रभागेन यद् घट्टनम्—आघात तेन उपविष्टाम्, पुन अनवरतनिष्ठुराक्रोशकर्शितो त्थानयत्नाम् अनवरतं—निरन्तरं, निष्ठुरैः—कठोरैः आक्रोशैः—भर्त्सनैः कर्शितः—शिथिलितः उत्थानयत्नः—उत्थानोद्यमो यस्यास्ताम्। कीदृशः ? अग्रतः प्रथमम् अधिरूढेन दत्ताञ्चलेन समरकेतुना समर्पितपाणिः अवलम्बनार्थं दत्तहस्तः [ञ]। अथ अनन्तरं, पार्थिवाः तदनुगामिनोऽन्येऽपि नृपा यथायं समागतिक्रम्य स्वीयं स्वीयमासनमिति यथान आरुरुहुः आरूढवन्त इत्यन्वयेति। कीदृशा ? उष्णीषपट्टकृतशिरोवेष्टनाः उष्णीषपट्टेन मस्तकावरणवस्त्रेण कृतं शिरोवेष्टनं—मस्तकाच्छादनं यैस्तादृशा पुन दत्ताञ्चलकञ्चुकाधिकक्षोपरचिताः दत्त—निबद्धा यथा स्यात् तथा आकृष्टाभ्यां—निगृहीताभ्यां कञ्चुकाञ्चलाभ्यां—चोलकप्रान्तभागाभ्याम्, अधिकक्षा—कक्षान्तर्गता उदरकी—उदरबन्धनं येषां तादृशाः पुनः स्कन्धविन्यस्तधनुर्गाविहस्तामयामहस्तयः स्कन्धविन्यस्तया—स्कन्धदेशारोपितया धनुर्लतया—धनुर्यष्ट्या कृतेनैकहस्ताः विहस्ताः—व्याकुला वामहस्ताः—वामकरा येषां तादृशाः, पुन तदितरकरावलम्बमानकृष्णाजिनयष्टयः तदितरकरात्—तस्माद्वामाद् दक्षिणहस्तादित्यर्थः अवलम्बमाना—अवलम्बन्ती यष्टिः—दीर्घा कृष्णाजिनाश्चर्मकोष्ठे येषां तादृशा कीदृशान्यास्तु ? पादकटकप्रविष्टैकाङ्घ्रिप्रपावष्टम्भेन पादकटक—पादवलये प्रविष्टेन एकेन अङ्घ्रिणा—चरणकमलेन या अवष्टम्भ अवरोधः तेन अपरकटकाघ्रान्तिनिश्चलीकृतपर्यायैः अपरकटकान्तरास्था—अन्यपादवलयाग्रभागेन निश्चलीकृतैः—सुस्थिरीकृतैः पर्यायैः—पृष्ठारोपितोपविष्टैर्येषां तादृशैः परिधर्मैः अश्वपालकैः पुरः अग्रे उपस्थापिताम् आनीतान् [ट]।

स पुन तरलायमानतारहारकलापाच्छोटितवक्षःस्थलैः तरलायमानया—चपलायमानया तारहारकलाप-मिश्रमौक्तिकमालाभिरभ्या आच्छोटितम्—आहतं वक्षःस्थलम्—उर प्रदेशो येषां तादृशैः पुन आन्दोलितश्रवणोत्पलगलत्परागपांशुलकपोलपालिभिः आन्दोलितैर्भिन्न श्रवणाभ्यां कर्णाभ्यां उत्पलाभ्यां गलत् प्रवहत् परागपांशुल—परागव्याप्तेन धूसरा कपोलपाल्यः—गण्डस्थलप्रदेशा येषां ते । पुन आक्रान्तमौलिशेखरस्खलनवाचालीकृतालिजालैः आक्रान्त-

वार्यमाणः [ठ], पर्याणपृष्ठाधिरूढप्रौढपुरुषोत्तम्भितया जृम्भोत्तानकुम्भिकाकुसुमसमभासा श्वेतातपत्रिकया निवार्यमाणातपः [ड], तापनिर्वापणप्रकीर्णशीकरनिकरकोरकितकरटैः साटोपसर्पणोत्तालताण्डवितकेतुभिः कतिपयैरेव दर्पशौण्डैर्वेगदण्डप्रायैरनेकपैरशून्यपृष्ठः [ढ], प्रतिपिपादयिषितप्रथमसेवासविशेषदर्शितादरेण परस्पराङ्गसङ्गप्रसङ्गाधिगतगतिबाधेनापि बद्धमध्यवेगमन्वक् प्रतिष्ठमानेन पृष्ठापतत्प्रष्ठतुरगखुरगतिगतावधानधावमानाश्वकर्पकेण हेलोच्छलच्छात्रिकेण प्रोड्डीयमानमायूरातपत्रिकेण रयापतत्पतद्ग्रहग्राहिणासस्रंसितासिरेखरिङ्खत्खड्गधारेण शिखिपिच्छगुच्छाच्छादितैकदेशदारुयष्टिसंश्लिष्टबाहुशिखरवहद्वारिकरकवाहकेन अनुगम्यमानः परिजनेन निर्गत्य तस्माज्जिनायतनकाननादनुससार कौबेरदिक्पथम् [ण] । अथातर्किततारका-

---

अतिचञ्चलात्, मौलिशेखरात्–मस्तकमाल्यात्, स्खलनेन–निपतनेन, खलीकृत–कदर्थितम्, अलिजाल–भ्रमरगणो यैस्तादृशैः, पुनः **सहेलव्रजद्वाजिविघटमानसंघट्टमानच्छत्रधारैः** सहेल–सलील, व्रजद्भिः–गच्छद्भिः, वाजिभिः–अश्वैः, विघटमानाः–विश्लिष्यमाणाः, संघट्टमानाः–सङ्गच्छमानाः, छत्रधाराः–छत्रधारिणो येषां तादृशैः, तैः पार्थिवैः, **आगत्य आगत्य** उपस्थायोपस्थाय, **परिवार्यमाणः** परिवेष्ट्यमानः [ठ], पुनः **पर्याणपृष्ठाधिरूढप्रौढपुरुषोत्तम्भितया** पर्याणपृष्ठे–गजपृष्ठासनोपरि, अधिरूढेन–आरूढेन, प्रौढेन–प्रगल्भेन, पुरुषेण, उत्तम्भितया–उद्धृतया, पुनः **जृम्भोत्तानकुम्भिकाकुसुमभासा** जृम्भया–विकासेन, उत्तानभूतस्य–ऊर्ध्वमुखस्य, कुम्भिकायाः–वारिपर्ण्याः, जलतृणविशेषस्येत्यर्थः, कुसुमस्येव–पुष्पस्येव, भाः–छविर्यस्यास्तादृश्या, **श्वेतातपत्रिकया** धवलच्छत्रेण, **निवार्यमाणातपः** निवार्यमाणः–निरुध्यमानः, आतपः–सूर्यकिरणो यस्मिंस्तादृशः [ड], पुनः **तापनिर्वापणप्रकीर्णशीकरनिकरकोरकितकरटैः** तापनिर्वापणाय–तापशमनाय, प्रकीर्णैः–प्रक्षिप्तैः, शीकरनिकरैः–जलकणगणैः, कोरकित–सङ्कुचित, करटः–गण्डस्थलं येषां तादृशैः, पुनः **साटोपसर्पणोत्तालताण्डवितकेतुभिः** साटोपसर्पणेन–औद्धत्यपूर्णगमनेन, उत्तालताण्डविताः–उत्तालम्–उत्कटं यथा स्यात् तथा, ताण्डविताः–नर्तिताः, केतवः–पताका यैस्तादृशैः, पुनः **कतिपयैरेव** परिगणितैरेव, **दर्पशौण्डैः** गर्वाढ्यैः, **वेगदण्डप्रायैः** दण्डाकारवेगकल्पैः, **अनेकपैः** हस्तिभिः, **अशून्यपृष्ठः** अशून्य–व्याप्त, पृष्ठ–पश्चाद्भागो यस्य तादृशः [ढ]; पुनः **परिजनेन** परिवारवृन्देन, **अनुगम्यमानः** अनुस्रियमाणः, कीदृशेन ? **प्रतिपिपादयिषितप्रथमसेवासविशेषदर्शितादरेण** प्रतिपिपादयिषितायाः–बुबोधयिषितायाम्, अप्रथमसेवायाः–पुनः पुनः सेवायां, सविशेष–सातिशयं यथा स्यात् तथा, दर्शितः, आदरः–अभिरुचिर्येन तादृशेन, पुनः **परस्पराङ्गसङ्गप्रसङ्गाधिगतगतिबाधेनापि** परस्पराङ्गसङ्गप्रसङ्गेन–परस्पराङ्गसङ्घर्षणप्रसङ्गेन, अधिगतः–प्राप्तः, गतिबाधः–गमनप्रतिबन्धो येन तादृशेनापि, **बद्धमध्यवेगं** बद्धः–गृहीतः, मध्यः–नात्यन्तो नापि मन्दश्च, वेगो यस्मिंस्तादृशं यथा स्यात् तथा, **अन्वक्** पश्चात्, **प्रतिष्ठमानेन** प्रचलता, पुनः **पृष्ठापतत्प्रष्ठतुरगखुरगतिगतावधानधावमानाश्वकर्पकेण** पृष्ठे–पश्चाद्देशे, आपतताम्–आगच्छतां, प्रष्ठतुरगाणाम्–अश्वेन्द्राणां, खुरगतिभिः–खुरविक्षेपैः, गतम्–नष्टम्, अवधानम्–मनःस्थैर्यं येषां तादृशाः, सम्भ्रान्ता इत्यर्थः, अत एव धावमानाः–पलायमानाः, अश्वकर्पकाः–अश्वनियन्तारो यस्मिंस्तादृशेन, पुनः **हेलोच्छलच्छात्रिकेण** हेलया–लीलया, उच्छलन्तः–उत्पतन्तः, छात्रिकाः–छत्रधारिणो यस्मिंस्तादृशेन, पुनः **प्रोड्डीयमानमायूरातपत्रिकेण** प्रोड्डीयमाना–अत्यन्तमुत्पतन्ती, मायूरातपत्रिका–मयूरपत्रनिर्मितछत्रं यस्मिंस्तादृशेन, पुनः **रयापतत्पतद्ग्रहग्राहिणा** रयेण–वेगेन, आपतन्–आगच्छन्, पतद्ग्रहग्राही–पतन्तं–निष्ठीव्यमानं ताम्बूलरसादिकं, गृह्णातीति–धारयतीति, पतद्ग्रहः–निष्ठीवनपात्रं, तद्ग्राही–तद्धारी यस्मिंस्तादृशेन, पुनः **असस्रंसितासिरेखरिङ्खत्खड्गधारेण** असात्–स्कन्धप्रदेशात्, स्रंसिता–पातिता, लम्बितेत्यर्थः, असिरेखा–कृपाणधारा यैस्तादृशाः, रिङ्खन्तः–गच्छन्तः, खड्गधाराः–खड्गधारिणो यस्मिंस्तादृशेन, पुनः **शिखिपिच्छगुच्छाच्छादितैकदेशदारुयष्टिसंश्लिष्टबाहुशिखरवहद्वारिकरकवाहकेन** शिखिनः–मयूरस्य, पिच्छगुच्छेन–शिखण्डमण्डलेन, आच्छादितः, एकदेशः–एकभागो यस्यास्तादृश्यां दारुयष्टौ–काष्ठदण्डे, संश्लिष्ट–सलग्नं, यद् बाहुशिखरं–भुजोर्ध्वभागः, तद्वहन्तः–तद्धारयन्तः, वारिकरकवाहकाः–जलभाण्डवाहकाः यस्मिंस्तादृशेन, **तस्मात्** प्रकृतात्, **जिनायतनकाननात्** जिनमन्दिरप्राङ्गणभूतोद्यानात्, **निर्गत्य** निःसृत्य, **कौबेरदिक्पथं** कुबेरो देवता यस्याः सा कौबेरी, यद्वा कुबेरस्येयं कौबेरी, कुबेरस्वामिकेत्यर्थः, या दिक्–उत्तरा दिगित्यर्थः, **तत्पथं** तन्मार्गम्, **अनुससार** अनुजगाम, हरिवाहन इति शेषः [ण] ।

प्रथमस्थानलीलोत्थापितविस्मयेन समरकेतुना सविस्मयमवलोकितां प्रलयजलधिपर्यस्तपर्यङ्कलुठितवैकुण्ठकोप-कायकान्तीं कुपितकालयवनकरालकालितां केलिमिव कालीयस्य, तत्कालकर्कशार्कमरीचिसंपर्कमूर्च्छितां मूर्च्छामिव महीगोलस्य, कवलीकृत्य काश्यपीगोलमुत्कलितां कण्ठकालकूटकालिकामिव कालाग्निकण्ठकालस्य विषमविषधरविषानलोद्वेगवेगोत्थितां पक्षतिमिव पातालपङ्कस्य, बहुशैवलच्छटाच्छादितामपसरत्सरणिमिव प्रलय-पाथःशान्तोत्तराशाजलराशेः, अवनिपीठपर्यस्तपीवरप्रवाहां मदवारिवाहिनीमिव सार्वभौमस्य, भूमौ प्रतिमागतां रथरेखामिवानूरुसारथिरथावर्तामक्षर्षपर्वतशिखरोत्खरितान्तराम् [त], अन्तरान्तरा सह्रिमजलसवाहिवाहिनी-प्रवाहाभिरुत्पतत्पांसुमुष्टिस्पष्टितवरुणस्तम्बधूतघनस्तम्बेरमस्तोमाभिः पर्यस्तजर्जरभूर्जवल्कलभारसुभगसंभाराभि-रुल्लिहानमखिलाङ्कुरजालजालकितजलाशयोपशल्याभिर्निपतितविरलपीनमाचीनामलकविकलीकृतक्षितितलाभि-

अथ अनन्तरम् 'एकस्मात्पर्वतात्पर्वतान्तरालाटवीम्' एकं शृङ्गं—शिखरं यस्य तादृशस्य कैलासपर्वतस्य अन्तरालं—मध्यवर्तिनीम् अटवीं—वनं वीक्षमाणः पश्यन् क्षणेनैव क्षणमात्रेणैव गगनवल्लभनगरम् गगनवल्लभनामक-नगरम् आससाद प्रापत्' इत्यस्येवान्वेति । कीदृशीमटवीम्? अतर्कितवारकप्रथमस्थानलीलोत्थापितविस्मयेन अतर्कितं—पूर्वमनालोचितं यद् वारकाप्रथमस्थानम्—आद्यावस्थायां लीलया उत्थापितः—उत्पादितः विस्मयः—आश्चर्यं यस्य तादृशेन समरकेतुना सविस्मयं साश्चर्यम् अवलोकितां दृष्टाम्, पुनः प्रलयजलधिपर्यस्तपर्यङ्कलुठितवैकुण्ठकोप-कायकान्तीं प्रलयकालिको यो जलधिः—समुद्रः तत्रैव पर्यस्ते पर्यङ्के लुठितस्य—शयितस्य वैकुण्ठकोपस्य—नारायणकायस्य इव कान्तिः—शरीरस्य, श्यामां कृष्णवर्णाम्; पुनः कालीयस्य तन्नाम्नः नागराजस्य कुपितकालयवनकरालकालितां कुपित—क्रोधयुक्तः कालः—श्यामवर्णो यो यवनकालः—यवनारिः हरिस्तेन वन कालिता—स्वस्मीकृता केलिमिव क्रीडामिव; पुनः तत्कालकर्कशार्कमरीचिसम्पर्कमूर्च्छितां तत्काले—तत्समये कर्कशस्य—तीक्ष्णस्य अर्कस्य—सूर्यस्य मरीचिभिः—किरणैः सम्पर्केण मूर्च्छिता—मत्ता महीगोलस्य पृथ्वीमण्डलस्य मूर्च्छामिव मूर्च्छावस्थामिव; पुनः काश्यपीगोलकं भूमण्डलं कवलीकृत्य निगीर्य उत्कलिताम् उद्गीर्णां कालाग्निकण्ठकालस्य कालाग्नेः—प्रलयकालिकाग्निरुद्रस्य कण्ठे कालस्य—कृष्णस्य कण्ठेकालकूटकालिकामिव कण्ठेकालकूटस्य—कण्ठार्पितहालाहलस्य कालिका—कृष्णकान्तिम्, इव; पुनः विषमविषधरविषानलोद्वेगवेगोत्थितां विषमाणां—भयंकराणां विषधराणां—सर्पाणां विषानलेन—विषरूपाग्निना च उद्वेगः—उद्भ्रमः तस्य वेगेन उत्थिताम्—उच्छ्रिताम्, पातालपङ्कस्य रसातलकर्दमस्य पक्षतिमिव मर्ममूलमिव; पुनः प्रलयपाथःशान्तोत्तराशाजलराशेः प्रलयान्ते—प्रलयावसाने शान्तस्य निस्तरङ्गस्य उत्तराशाजलराशेः—उत्तरदिग्भागीयस्य समुद्रस्य बहुशैवलच्छटाच्छादितां बहुभिः शैवलच्छटाभिः—प्रचुरशैवलशोभाभिः आच्छादिताम्—आवृताम्, अपसरत्सरणिमिव निर्गमनमार्गमिव; पुनः सार्वभौमस्य समग्रपृथ्वीमण्डलेश्वरस्य अवनिपीठपर्यस्तपीवरप्रवाहाम् अवनिपीठे—भूमिपृष्ठे पर्यस्तः प्रक्षिप्तः पीवरः—स्थूलः प्रवाहो यस्यास्तादृशीम्, मदवारिवाहिनीमिव प्रभुत्वाभिमानमदनदीमिव; पुनः अक्षर्षपर्वतशिखरोत्खरितान्तराम् अक्षर्षस्य अक्षतस्य पर्वतस्य शिखरैः—शृङ्गभागैः उत्खरितं—क्षोभितम्, अन्तरं—मध्यभागो यस्यास्तादृशीम्, अत एव अनूरुसारथिरथावर्ताम् न विद्येते ऊरू यस्य सोऽनूरुः—अरुणः, स सारथि-र्यस्य तस्य—अनूरुसारथेः—सूर्यस्य यो रथः तस्य आवर्तो—चक्राकारा यत्र तादृशीम्, भूमौ पृथिव्यां प्रतिमागतां प्रतिबिम्बात्मना आपतितां रथरेखामिव नेमिपङ्क्तिमिव [त]। पुनः अन्तरान्तरा मध्ये मध्ये घनस्थलीभिः घन-भूमिभिः उल्लसिताम् उद्भासिताम्, कीदृशीभिः? सह्रिमजलसवाहिवाहिनीप्रवाहाभिः सहन्तः—सम्भ्रमाणाः हिम-जलवाहिनीनां—हिमजलस्यन्दिनीनां वाहिनीनां—नदीनां प्रवाहा यासु तादृशीभिः; पुनः उत्पतत्पांसुमुष्टिस्पष्टितवरुण-स्तम्बधूतघनस्तम्बेरमस्तोमाभिः उत्पतन्ती—उद्गच्छन्ती या पांसुमुष्टिः—धूलिमुष्टिः तया स्पष्टिताः—स्पष्टं सूचिताः तरुस्तम्बाः—गुल्माः धूताः घनस्तम्बेरमस्तोमाः—घनाः निबिडाः ये गजसमूहा यासु तादृशीभिः; पुनः पर्यस्तजर्जरभूर्जवल्कलभार-सुभगसंभाराभिः पर्यस्ते—विक्षिप्ते जर्जरभूर्जवल्कलभारे—जीर्णभूर्जपत्रवल्कलसमूहे सुभगसंभाराभिः शोभनसम्पत्तिभिः सुभगा-राभिः—मनोहरसम्भारसमृद्धाभिः; पुनः उल्लिहानमखिलाङ्कुरजालजालकितजलाशयोपशल्याभिः उल्लिहानैः—उद्गच्छद्भिः

दरीगृहप्रस्तरगलितगुञ्जाफलकाञ्चीसूचितवनेचरीचित्ररतविमर्दाभिर्गवयखुरखण्डितमनःशिलाशिलातलतलिनितोद्देशाभिः क्षुण्णहरितालपिञ्जरजटालजरदृक्षप्रेक्षणीयाभिररण्यमहिषविषाणशिखरोत्खातनीलगिरिकूटाट्टहासिनीभिः कवलितपृदाकुदर्दुरदारणोद्यतनिषादनादितानूपाभिर्वनस्थलीभिरुद्भासिताम्, उर्वीनिर्व्याजभूषणैश्चानेकरूपैर्जातरूपजन्महेतुभिश्च, दुर्वर्णजननवर्णनीयवीर्यैश्च, शुल्वात्मलाभदायिभिश्च, रीत्युपादानकारणैश्च, वङ्गप्रसविभिश्च, नागप्रभवैश्च, कङ्कादिलोहोल्लासकल्पैश्च, नष्टशल्याकृष्टिकृष्टिभिश्चाश्मसारभूमिदृष्टसारैश्च, स्पर्शवेधिभिश्च, पद्मरागादिरत्नपरीक्षाक्षमैश्च, क्षुद्रोपलैरलङ्कृताम्, अनेकसिद्धिश्रद्धालुसिद्धान्विष्यमाणाभिश्च, विचित्रपत्रपुष्पफलमूलोपलक्ष्याभिरक्षुण्णनामभिरवग्रहग्रहादिनिग्रहोपयोगिनीभिश्च, सकलदुष्टदृष्टिमोहदृष्ट-

---

मञ्जिष्ठाया –तदाख्यौषधिविशेषस्य, अङ्कुरजालै –अङ्कुरकलापै, जालकित –सजातजालकाकार, जलाशयोपशल्य –जलाशयसमीपदेशो यासु तादृशीभि, पुन **निपतिततिरश्चीनप्राचीनामलकतिलकितक्षितितलाभिः** निपतितै –अधोगलितै, तिरश्चीनै - कुटिलै, प्राचीनामलकै –कालामलकै, तिलकितं–सञ्जाततिलकाकार, क्षितितल–भूतल, यासु तादृशीभि, पुन **दरीगृहप्रस्तरगलितगुञ्जाफलकाञ्चीसूचितवनेचरीचित्ररतविमर्दाभिः** दरीगृहप्रस्तरेषु–गुहागृहपाषाणेषु, गलिताभि –पतिताभि, गुञ्जाफलकाञ्चीभि –गुञ्जाफलरचितमेखलाभि, सूचित –प्रतीत, वनेचरीणां–शबरस्त्रीणा, चित्ररतविमर्द – विलक्षणकामकेलियुद्ध यासु तादृशीभि, पुन **गवयखुरखण्डितमनःशिलाशिलातलतलिनितोद्देशाभिः** गवयानां–वन्यगवाकारपशूना, खुरै, खण्डितानां–विदारितानां, मन शिलाख्यानां शिलाना–प्रस्तराणां, तलै –स्वरूपै, तलिनित –स्वच्छीकृत॰, उद्देश –प्रदेशो यासां तादृशीभि, पुन **क्षुण्णहरितालपिञ्जरजटालजरदृक्षप्रेक्षणीयाभि**॰ क्षुण्णहरितालवत्–चूर्णितहरितालाख्यद्रव्यविशेषवत्, पिञ्जरा–पीता, जटा येषां तादृशै, जरद्भि –जीर्णावस्थै, ऋक्षै –भल्लूकैर्हेतुभि, प्रेक्षणीयाभि –दर्शनीयाभि॰, पुन **अरण्यमहिषविषाणशिखरोत्खातनीलगिरिकूटाट्टहासिनीभिः** अरण्यमहिषस्य–वन्यमहिषस्य, विषाणशिखरेण–शृङ्गोर्ध्वभागेन, उत्खातस्य–उत्पाटितस्य, नीलगिरिकूटस्य–नीलपर्वतशृङ्गस्य, अट्टहासिनीभि –महाहास्यकरणशीलाभि, अत्यन्तनीलाभिरित्यर्थ, पुन **कवलितपृदाकुदर्दुरदारणोद्यतनिषादनादितानूपाभिः** कवलित –भक्षित, पृदाकु –सर्पो यैस्तादृशानां, दर्दुराणां–मण्डूकाना, दारणे भेदने, उद्यतै –उद्युक्तै, निषादै –चण्डालै, नादिता –ध्वनिता, अनूपा –जलाशया यासु तादृशीभि [थ]। पुन कीदृशीमटवीम्? **क्षुद्रोपलैः** सूक्ष्मप्रस्तरै, **अलङ्कृतां** विभूषिताम्, कीदृशै? **उर्वीनिर्व्याजभूषणैः** उर्व्या –पृथिव्या, निर्व्याजभूषणै –वास्तविकाभरणरूपै, पुन **अनेकरूपैः** विविधरूपै, पुन **जातरूपजन्महेतुभिः** जातरूपस्य–जात प्रशस्तं रूपं वर्णो यस्य तादृशस्य, सुवर्णस्य, जन्महेतुभि –उत्पत्तिकारणै, **च** पुन, **दुर्वर्णजननवर्णनीयवीर्यैः** दुर्वर्णस्य–दुष्ट –सुवर्णापेक्षया निन्द्य, वर्णो यस्य तादृशस्य, रजतस्य, जननेन–उत्पादनेन, वर्णनीय–कीर्तनीयं, वीर्यं–सामर्थ्यं येषां तादृशै, **च** पुन, **शुल्वात्मलाभहेतुभिः** शुल्वस्य–ताम्रस्य, य आत्मलाभ –ताम्रत्वपरिणामस्तस्य हेतुभि –सम्पादकै, **च** पुन, **रीत्युपादानकारणैः** रीते –पीतलोहस्य, उपादानकरणै –समवायिकारणै, **च** पुन, **वङ्गप्रसविभिः** त्रपुजनकै, **च** पुन, **नागप्रभवैः** नाग–सीसक, प्रभव –उत्पत्तिस्थानं येषां तादृशै, **च** पुन, **कङ्कादिलोहोल्लासकल्पैः** ईषदूनकङ्कादिलोहविशेषाविष्कारात्मकै, **च** पुन, **नष्टशल्याकृष्टिकृष्टिभि**॰ नष्टाना–गाढ निमग्नतया दृष्टिपथातीतानां, शल्याना–कण्टकानाम्, आकृष्टौ–उद्धरणे, कृष्टिभि –कुशलै, **च** पुन, **अश्मसारभ्रमिदृष्टसारैः** अश्मसारस्य–लोहस्य, या भ्रमि –इतस्ततो गमन, भ्रमणसम्पादनमित्यर्थ, तत्र दृष्ट सार –बलं येषां तादृशै, **च** पुन, **स्पर्शवेधिभिः** स्पर्शाख्यमणिविशेषमित्रै, **च** पुन, **पद्मरागादिरत्नपरीक्षाक्षमैः** पद्मरागादीनां–पद्मरागाख्यमणिप्रमृतीनां रत्नानां, परीक्षाया–सम्यक्त्वासम्यक्त्वविवेचने, क्षमै – कुशलै [द]। पुन कीदृशीम्? **ओषधीभिः** फलपाकशोषिवृक्षै, **अवन्ध्यां** सफलां, सहितामित्यर्थ, कीदृशीभि? **अनेकसिद्धिश्रद्धालुसिद्धान्विष्यमाणाभिः** अनेकासु–बह्वीषु, सिद्धिषु–अणिमादिषु, श्रद्धालुभि –प्रीतिमद्भि, **सिद्धैः** विद्यासिद्धादिजनै, **अन्विष्यमाणाभिः** इतस्ततो गवेष्यमाणाभि, पुन **विचित्रपुष्पफलमूलोपलक्ष्याभिः** विचित्रै –विलक्षणै, पुष्पै, फलै, मूलैश्च, उपलक्ष्याभि –परिचेयाभि, पुन **अक्षुण्णनामभि**॰ अनभ्यस्तसञ्ज्ञकाभि, **च** पुन, **अनवग्रहावग्रहग्रहादिनिग्रहोपयोगिनीभिः** अनवग्रह –उच्छृङ्खलो य, अवग्रह –वृष्टिप्रतिबन्ध, ग्रह –सूर्यादि, तदादे निग्रहे–वारणे, उपकारिणीभि, **च** पुन, **सकलदुष्टदृष्टिमोहदृष्टशक्तिभि**॰ सकलाना–सर्वेषां, दुष्टदृष्टीनां–दुष्टदृष्टिमतां, मोहे–

कान्तिभिश्च, रससमूहमारणमहितमाहात्म्याभिश्च, स्तम्भक्षोभोच्चाटनविद्वेषणादिप्रयोगयोग्याभिश्च, शतधारस्यापि धारास्तम्भनप्रगल्भाभिः कालकूटस्यापि रसपाटवापनोदिनीभिस्तक्षकस्यापि विषवीर्यतातिरस्कारिणीभि भुवनत्रयस्यापि सुभगंकरणीभिरञ्जनमात्रदर्शितादृश्यदूरान्तरितभावाभिरङ्घ्रिलेपमात्रप्रवर्तितानिलवर्त्मगमनाभिस्तिलकक्रियामात्रकृतसकलतनुतिरोभावाभिरभ्यवहारमात्रजितजरारोगमृत्युभयाभिर्महाप्रभावाभिरोषधीभिरवन्ध्याम् [घ], क्वचिदुपलरूपतापरिणतैकदेशेन तृणपलाशाशिनार्यमभेन गम्यमानशीलैः शिलोदकैरद्भुतां क्वचित् पात्यतण्डुलप्रक्षम्पत्यैः प्रतिगर्तमावर्तिना कपनेन कम्प्यमानप्रकृतिभिर्दहनोदकैरुपेतां, क्वचिदुपान्त्यमूर्च्छितपतत्रिसूचितसामर्थ्यैः सस्वरक्षार्यमाटविककरचिपिटकाष्टकपरिवेषैर्विषोदकैर्विदूषितां, स्थानस्थानेषु मणिमयोर्ध्वसंस्थानाभिर्महाप्रमाणप्रांशुद्वीपपुरुषमयमदस्यमुखमण्डलाकृतिभिरन्तरिक्षचारिणा खेचरगणेन

मूर्च्छापादने यथा—स्तम्भिता कान्तिः सामर्थ्यं यासां तादृशीभिः ; च पुनः रससमूहमारणमहितमाहात्म्याभिः रससमूहमारणेन पारदादिरसराशिभस्मीकरणेन महितं पूजितं प्रशंसितमित्यर्थः माहात्म्यं सामर्थ्यं यासां तादृशीभिः च पुनः स्तम्भक्षोभोच्चाटनविद्वेषणादिप्रयोगयोग्याभिः स्तम्भ—जडीभावः क्षोभ—व्याकुलकार्यप्रतिबन्ध उच्चाटनम्—चलाटनम्, विद्वेषणम्—अप्रीतिः तदादिप्रयोगेषु—तदादिविनियोगेषु, योग्याभिः—समर्थाभिः ; पुनः शतधारस्यापि वज्रस्यापि धारास्तम्भनप्रगल्भाभिः निशितधाराग्रप्रसाराभावकरणेकुशलाभिः पुनः कालकूटस्यापि विषस्याप्यपि रसपाटवापनोदिनीभिः रसतीव्रतोपशमनकारिणीभिः पुनः तक्षकस्यापि तदाख्यसर्पराजस्यापि विषवीर्यतातिरस्कारिणीभिः विषवीर्यतापहारिणीभिः ; पुनः भुवनत्रयस्य स्वर्ग-मर्त्य-पाताल-लोकत्रयमपि सुभगंकरणीभिः सौभाग्यसंपादनसाधनभूताभिः ; पुनः अञ्जनमात्रदर्शितादृश्यदूरान्तरितभावाभिः अञ्जनमात्रेण—अञ्जनोपक्षेपमात्रेण दर्शिता—दृष्टिगोचरीकृताः अदृश्याः—अदृष्टिविषयाः दूरा—दूरवर्तिनः अन्तरिता—व्यवहिताश्च भावा पदार्था याभिस्तादृशीभिः ; पुनः अङ्घ्रिलेपमात्रप्रवर्तितानिलवर्त्मगमनाभिः अङ्घ्रि—पादयोः लेपमात्रेण—लेपनेनैव प्रवर्तितं—आरब्धम्, अनिलवर्त्मनि वायुमार्गे गमनमार्गे गमनं याभिस्तादृशीभिः पुनः तिलकक्रियामात्रकृतसकलतनुतिरोभावाभिः तिलकक्रियामात्रेण—तिलकरचनामात्रेण कृतः सकलानां—सर्वेषां तनुतिरोभाव—शरीरान्तर्धानं याभिस्तादृशीभिः ; पुनः अभ्यवहारमात्रजितजरारोगमृत्युभयाभिः अभ्यवहारमात्रेण—भक्षणमात्रेण जितम्—अभिभूतं जरायाः—वार्धक्यात् रोगात् मृत्योः मरणाच्च भयं याभिस्तादृशीभिः ; पुनः महाप्रभावाभिः उत्कृष्टसामर्थ्यशालिनीभिः [घ] । पुनः कीदृशीम् । क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे उपलरूपतापरिणतैकदेशेन उपलरूपतया—प्रस्तररूपतया परिणता—विकृतिः एकदेशः—एकभागो यस्य तादृशेन पुनः अर्यमभेन प्रभावशालिना तृणपलाशाशिना तृणपत्राशिना गम्यमानशीलैः गम्यमाने प्राप्यमाणे शीलं—स्वभावः यथा तादृशैः शिलोदकैः प्रस्तरीकरणस्वभावैः अद्भुतां पूर्णाम्, पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले पात्यतण्डुलप्रक्षम्पत्यैः पात्यानाम्—आपतनाभिमुखानां, तण्डुलप्रक्षम्पत्ये—प्रक्षेपणीयतण्डुलपातनपात्रैः प्रतिगर्तं प्रतिगर्तम् आवर्तिना भ्रमिमता कम्पनेन प्रकम्पनशीलेन कम्प्यमानप्रकृतिभिः कम्प्यमाना अभिव्यज्यमाना प्रकृतिः उष्णभावो यथा तादृशैः दहनोदकैः अग्निगर्भोदकैः उपेतां गहिताम् । पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले उपान्त्यमूर्च्छितपतत्रिसूचितसामर्थ्यैः उपान्त—निकटप्रदेशे मूर्च्छितैः मरणं प्राप्तैः पतत्रिभिः पक्षिभिः सूचितं प्रकाशितं सामर्थ्यं—विषमयत्वं येषां तादृशैः पुनः सस्वरक्षार्यमाटविककरचिपिटकाष्टकपरिवेषैः आटविकैः वनचरैः रचिता निर्मिताः काष्ठिका—काष्ठमयाः परिवेषाः परिवेष्टनं येषां तादृशैः विषोदकैः विषजलैः विदूषिताम् दूषिताम् । पुनः स्थानस्थानेषु तत्तत्स्थानेषु, प्रतिस्थानमित्यर्थः मणिमयोर्ध्वसंस्थानाभिः मणिमयानि—रत्नमयानि ऊर्ध्वानि—उन्नतानि संस्थानानि आकाराः यासां तादृशीभिः ; पुनः महाप्रमाणप्रांशुद्वीपपुरुषमयमदस्यमुखमण्डलाकृतिभिः मूर्तिभिः प्रतिमाभिः पुनः अन्तरिक्षचारिणा आकाशचारिणा

शिरसि पात्यमानपुष्पवृष्टिभिरनैदंयुगीनमनुष्यकल्पिताभिः कल्पान्तरस्थायिनीभिः प्रसिद्धसिद्धप्रतिमाभिः प्रसाधिताम् [न], इतश्चेतश्च नाकिमिथुनमन्मथक्रीडोचितैश्चित्तहारितया नन्दनवनोद्देशैरिव दिवश्च्युतैरीर्ष्यासमरविच्छिन्नकिन्नरमिथुनपिच्छलाञ्छितलतासद्मभिरन्योऽन्ययुद्ध्यमानपोत्रिप्रकाण्डप्रहारतुण्डोच्छलितमुक्ताफलधवलितैरशङ्कमृगकुलकलिततापसाश्रमतमालवनखण्डैराहिण्डद्भूरिभारुण्डमण्डलैरारण्यकोच्चोटितवल्कलपट्टकस्थपुटिताग्निशौचशिलातलैरनोकहस्कन्धावतीर्णसरसप्ररोहाभ्यूह्यमानधरणीगतनिधानैः स्वर्णचूर्णावकीर्णभस्मपुञ्जकव्यज्यमाननरेन्द्रधातुवादक्रियैर्वरार्थिनिरशननरोपरुद्धगिरिशिखरचामुण्डायतनमण्डपैर्वातिककुट्टाकटङ्कशकलिताकृत्रिमशिवलिङ्गैरेकैकधार्मिकाध्युषितनिर्झरप्रपातासन्नाशून्यसिद्धायतनैर्विविक्षुसिद्धविक्षिप्तबलिशबलितासुरविवरद्वारैर्भीतभीताध्वन्यदृश्यमानरसातलसहोदरपतनकन्दरैर्यदृच्छाप्रवृत्तविद्याधरपुरन्ध्रि-

---

खेचरगणेन गगनगामिजननिकरेण, **शिरसि** मस्तके, **पात्यमानपुष्पवृष्टिभिः** पात्यमाना–उपक्षिप्यमाणा, पुष्पवृष्टि –पुष्पधारा यासा तादृशीभि , पुन **अनैदंयुगीनमनुष्यकल्पिताभिः** वर्तमानयुगजातमानवैरनिर्मिताभि , पूर्वयुगजमानवरचिताभिरित्यर्थ , पुन **कल्पान्तरस्थायिनीभिः** अन्यकल्पपर्यन्तवर्तिनीभि **[न]**। पुन कीदृशीम् ? **इतश्चेतश्च** अत्र तत्र च, **प्रदेशैः** स्थलविशेषै , **उपशोभितां** विभूषिताम् , कीदृशै ? **नाकिमिथुनमन्मथक्रीडोचितैः** नाकिमिथुनानां–देवदम्पतीनां, मन्मथक्रीडाया –कामकेल्या , उचितै -योग्यै , पुन **चित्तहारितया** मनोहरतया, **दिवः** स्वर्गात्, **च्युतैः** स्खलितै , **नन्दनवनोद्देशैः** नन्दनाख्येन्द्रोद्यानप्रदेशैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **ईर्ष्यासमरविच्छिन्नकिन्नरमिथुनपिच्छलाञ्छितलतासद्मभिः** ईर्ष्यासमरविच्छिन्नै –ईर्ष्यात्मकसग्रामखण्डितै , किन्नरमिथुनपिच्छै –देवविशेषदम्पतिशिखाभि , लाञ्छित–चिह्नित, लतासद्म–लतागृह येषु तादृशै , पुन **अन्योऽन्ययुध्यमानपोत्रिप्रकाण्डप्रहारतुण्डोच्छलितमुक्ताफलधवलितैः** अन्योऽन्ययुध्यमानानां–परस्परं सग्रामयमाणानां, पोत्रिप्रकाण्डानां–सूकरप्रवराणा, प्रहारतुण्डेभ्य –अस्त्रभूतमुखेभ्य , उच्छलितै –उत्पतितै , मुक्ताफलै–मुक्तामणिभि , धवलितै –शुभ्रीकृतै , पुन **अशङ्कमृगकुलकलिततापसाश्रमतमालवनखण्डैः** अशङ्केन–मारणशङ्काशून्येन, मृगकुलेन–हरिणगणेन, कलित –अधिष्ठित , तापसाश्रम –तपस्विनामाश्रमभूत , तमालवनखण्ड –तमालाख्यवृक्षसम्बन्धिवनराजिर्येषु तादृशै , पुन **आहिण्डद्भूरिभारुण्डमण्डलैः** आहिण्डन्ति–सञ्चरन्ति, भूरिभारुण्डमण्डलानि-बहुसख्यकभारुण्डाख्यपक्षिविशेषगणा येषु तादृशै , पुन **आरण्यकोच्चोटितवल्कलपट्टकस्थपुटिताग्निशौचशिलातलैः** आरण्यकै –वन्यगजै , उच्चोटितै –उच्छिन्नै , वल्कलपट्टकै –वृक्षत्वक्फलकै , स्थपुटितानि–विषमोन्नतीकृतानि, अग्निशौचानि–अग्निशुद्धानि, शिलातलानि–येषु तादृशै , पुन **अनोकहस्कन्धावतीर्णसरसप्ररोहाभ्यूह्यमानधरणीगतनिधानैः** अनोकहस्कन्धावतीर्णै –वृक्षस्कन्धायातै , सरसै –स्निग्धै , प्ररोहै –रत्नप्रभाङ्कुरै , अभ्यूह्यमानानि-वितर्क्यमाणानि, धरणीगतानि–भूगर्भस्थितानि, निधानानि–रत्नानां निधयो येषु तादृशै , पुन **स्वर्णचूर्णावकीर्णभस्मपुञ्जकव्यज्यमाननरेन्द्रधातुवादक्रियैः** स्वर्णचूर्णानां–सुवर्णकणानाम् , अवकीर्णेन–इतस्ततो विक्षिप्तेन, यद्वा स्वर्णचूर्णव्याप्तेन भस्मपुञ्जकेन–भस्मसमूहेन, व्यज्यमाना–लक्ष्यमाणा, नरेन्द्राणां–विषवैद्यानां विषविद्यातकमन्त्रविद्याभाजामित्यर्थ , धातुवादक्रिया येषु तादृशै , पुन **वरार्थिनिरशननरोपरुद्धगिरिशिखरचामुण्डायतनमण्डपैः** वरार्थिभि –वराभिलाषिभि , निरशनै –उपवासकर्तृभि , नरै –मनुष्यै , उपरुद्ध –व्याप्त , गिरिशिखरे–पर्वतोपरिस्थ , चामुण्डायतनमण्डप –चामुण्डाया –दुर्गादेव्या , आयतनमण्डप –मन्दिरमण्डपो येषु तादृशै ,पुन **वातिककुट्टाकटङ्कशकलिताकृत्रिमशिवलिङ्गैः** वातिकै –धातुवादिकै ,वातिकानां–धातुवादिकानां विषवैद्यानां, कुट्टाकै -छेदनशीलै , टङ्कै -तदाख्यास्त्रविशेषै , शकलितानि–खण्डितानि, अकृत्रिमाणि–स्वाभाविकानि, शिवलिङ्गानि–शिवलिङ्गाकारपाषाणा येषु तादृशै , पुन **एकैकधार्मिकाध्युषितनिर्झरप्रपातासन्नाशून्यसिद्धायतनैः** एकैकधार्मिकै –प्रत्येकधर्माचरणशीलै , अध्युषितानि–आश्रयीकृतानि, निर्झरप्रपातासन्नानि–गिरिनदीजलप्रवाहपातस्थाननिकटानि, अशून्यानि–जनसकुलानि, सिद्धायतनानि–सिद्धाश्रमस्थानानि येषु तादृशै , पुन **विविक्षुसिद्धविक्षिप्तबलिशबलितासुरविवरद्वारैः** विविक्षुभि –प्रवेष्टुमिच्छुभि , सिद्धै –सिद्धियुक्तजनै , विक्षिप्तै-, बलिभि –असुरार्पणीयभोज्यवस्तुभि , शबलितानि–चित्राणि-असुरविवरद्वाराणि–असुरगुहाप्रवेशस्थानानि येषु तादृशै , पुन **भीतभीताध्वन्यदृश्यमानरसातलसहोदरपतनकन्दरैः** भीतभीता –

शक्तिभिश्च, रससमूहमारणमहितमाहात्म्याभिश्च, स्तम्भक्षोभोच्चाटनविद्वेषणादिप्रयोगयोग्याभिश्च, शतधार-स्यापि धारास्तम्भनप्रगल्भाभिः कालकूटस्यापि रसपाटवापनोदिनीभिर्विषकन्दस्यापि विषपतीस्मृतातिरस्कारिणीभि-र्भुवनत्रयस्यापि सुभगंकरणीभिरञ्जनमात्रदर्शितादृश्यदूरान्तरितभावाभिरङ्घ्रिलेपमात्रप्रवर्तितानिलवर्त्मगम-नाभिस्तिलकक्रियामात्रकृतसकलतनुतिरोभावाभिरभ्यवहारमात्रजितजरारोगमृत्युभयाभिर्महाप्रभावाभिरोषधी-भिरध्यास्याम् [घ], क्वचिदुपलरूपतापरिणतैकदेशेन तृणपत्राशाविनार्धमग्नेन गम्यमानशीलैः शिलोदरकै-रशून्यां क्वचित् पाण्डुतण्डुलप्रसवस्तम्बैः प्रतिगर्तमावर्तिना कम्पनेन कम्प्यमानप्रकृतिभिर्दर्दुरनोधकैरुपेतां, क्वचि-दुपान्तमूर्छितपतत्रिसुषितसामर्थ्यैः सत्वरसार्थमाटविकच्छिन्नस्फटिकपरिवेषैर्विपोदकैर्विभूषितां, स्थानस्थानेषु मणिमयोर्ध्वसंस्थानाभिर्महाप्रमाणस्याद्भुतीषपुरुषप्रमाणदृश्यसुरमण्डलाकृतिभिरन्तरिक्षचारिणा खेचरगणेन

मूर्च्छापरस्ते रसा-नीमिता शक्ति- सामर्थ्यं यासां तादृशीभिः; च पुनः रससमूहमारणमहितमाहात्म्याभिः रससमूह-मारणेन पारदादिरसराशिभस्मीकरणेन महितं पूजितं प्रशंसितमित्यर्थः माहात्म्यं सामर्थ्यं यासां तादृशीभिः च पुनः स्तम्भ-क्षोभोच्चाटनविद्वेषणादिप्रयोगयोग्याभिः स्तम्भः—जडीभावः क्षोभः—प्रकृतकार्यमतिविक्लवः उच्चाटनम्—उत्पाटनम्, विद्वेषणम्—अप्रीतिः तदादिप्रयोगेषु—तत्तत्प्रतिसम्पादनेषु, योग्याभिः—समर्थाभिः; पुनः शतधारस्यापि वज्रस्यापि धारास्तम्भनप्रग-ल्भाभिः निशितधाराग्रपातास्थापनिरोधनप्रकल्भाभिः; पुनः कालकूटस्यापि विषराजेऽपि रसपाटवापनोदिनीभिः रसशक्तितीव्रत्वापनयनकारिणीभिः; पुनः विषकन्दस्यापि उत्कटसर्परात्रस्यापि विषपतीस्मृतातिरस्कारिणीभिः निरुपोषसद्यः-शीलिनीभिः; पुनः भुवनत्रयस्य स्वर्ग-मर्त्य-पाताल-लोकानामपि सुभगंकरणीभिः सौभाग्यप्रदानक्षमाभिः; पुनः अञ्जन-मात्रदर्शितादृश्यदूरान्तरितभावाभिः अञ्जनमात्रेण—अञ्जनोपक्षेपमात्रेण दर्शिता—प्रत्यक्षगोचरीकृता अदृश्याः—दृष्टि-विषयाः दूरा—दूरस्थाः अन्तरिताः—व्यवहिताश्च भावाः पदार्था याभिस्तादृशीभिः पुनः अङ्घ्रिलेपमात्रप्रवर्तितानिल-वर्त्मगमनाभिः अङ्घ्रये—चरणयोः लेपमात्रेण—लेपनेनैव प्रवर्तितं—प्रारब्धम्, अनिलवर्त्मनि वायुमार्गे गगनमार्गे इत्यर्थः गमनं याभिस्तादृशीभिः; पुनः तिलकक्रियामात्रकृतसकलतनुतिरोभावाभिः तिलकक्रियामात्रेण—तिलकरचनामात्रेण कृतः सकलतनुना—सर्वेषां तनुतिरोभावः—शरीरान्तर्धानं याभिस्तादृशीभिः; पुनः अभ्यवहारमात्रजितजरारोगमृत्युभयाभिः अभ्यवहारमात्रेण—भक्षणमात्रेण जितम्—अभिभूतं जरायाः—वार्धक्यात् रोगात् मृत्योः मरणात् भयं याभिस्तादृशीभिः; पुनः महाप्रभावाभिः सर्वातिशयशक्तिशालिनीभिः [घ]। पुनः कीदृशीम्? क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे उपलरूपतापरिणतैक-देशेन उपलरूपतया—प्रस्तररूपतया परिणतः—विकृतः एकदेशः—एकभागो यस्य तादृशेन पुनः अर्धमग्नेन अर्धमज्जितकाये-नावस्थितेन तृणपत्राशाविना तृणभक्षिणा गम्यमानशीलैः गम्यमानं—ज्ञायमानं शीलं—स्वभावविशेषो यत्र तादृशैः शिलोदरकैः प्रस्तरोदरस्थितैः अशून्यां पूर्णाम्, पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले पाण्डुतण्डुलप्रसवस्तम्बैः पाण्डवा-भासा गौरवर्णाः तण्डुलप्रसवस्तम्बाः—प्रसवपरिमिततण्डुलगुच्छैः प्रतिगर्तं प्रतिगर्तमध्यम् आवर्तिना भ्रमिता कम्पनेन कम्पकरणशीलेन कम्प्यमानप्रकृतिभिः कम्प्यमाना—कम्पितस्वभावा प्रकृतिः—स्वभावो येषां तादृशैः दर्दुरनोधकैः आवर्तिनः उपेतां सहिताम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले उपान्तमूर्छितपतत्रिसुषितसामर्थ्यैः उपान्ते—निकटप्रदेशे मूर्छितैः—मूर्छां गतैः पतत्रिभिः पक्षिभिः सुषितं—प्रचालितं सामर्थ्यं—निजशक्तिर्येषां तादृशैः पुनः सत्वरसार्थं शीघ्रमार्थं आटविकच्छिन्नस्फटिकपरिवेषैः आटविकैः वन्यजनैः छिन्नः—निर्मितः स्फटिकः—स्फटिकमयः परिवेषः—परिधिर्येषां तादृशैः विपोदकैः विभूषिताम् उपशोभिताम्। पुनः स्थानस्थानेषु तत्तत्स्थानेषु, प्रसिद्धसिद्धप्रतिमाभिः सिद्धानां—निपुणानां सिद्धानां देवविशेषाणां प्रतिमाभिः—प्रतिकृतिभिः प्रसाधिताम् अलङ्कृताम् कीदृशीभिः? मणि-मयोर्ध्वसंस्थानाभिः मणिमयानि—रत्नमयानि ऊर्ध्वानि—उच्चानि संस्थानानि—आकृतयो यासां तादृशीभिः; पुनः महा-प्रमाणस्याद्भुत अतिदीर्घप्रमाणस्याद्भुतस्य ऊर्ध्वीषपुरुषप्रमाणदृश्यसुरमण्डलाकृतिभिः ऊर्ध्वैः उच्चतमैः पुरुष-प्रमाण दृश्या—दृश्य इव सुरमण्डलाकृतिः मण्डलाकारसदृशे यासां तादृशीभिः; पुनः अन्तरिक्षचारिणा आकाशगामिना

शिरसि पात्यमानपुष्पवृष्टिभिरनैदंयुगीनमनुष्यकल्पिताभिः कल्पान्तरस्थायिनीभिः प्रसिद्धसिद्धप्रतिमाभिः प्रसाधिताम् [न], इतश्चेतश्च नाकिमिथुनमन्मथक्रीडोचितैश्चित्तहारितया नन्दनवनोद्देशैरिव दिवश्च्युतैरीर्ष्यासमरविच्छिन्नकिन्नरमिथुनपिच्छलाञ्छितलतासद्मभिरन्योऽन्ययुध्यमानपोत्रिप्रकाण्डप्रहारतुण्डोच्छलितमुक्ताफलधवलितैरशङ्कमृगकुलकलिततापसाश्रमतमालवनखण्डैराहिण्डद्भूरिभारुण्डमण्डलैरारण्यकोच्चोटितवल्कलपट्टकस्थपुटिताग्निशौचशिलातलैरनोकहस्कन्धावतीर्णसरसप्ररोहाभ्यूह्यमानधरणीगतनिधानैः स्वर्णचूर्णावकीर्णभस्मपुञ्जकव्यज्यमाननरेन्द्रधातुवादक्रियैर्वरार्थिनिरशननरोपरुद्धगिरिशिखरचामुण्डायतनमण्डपैर्वातिककुट्टाकटङ्कशकलिताकृत्रिमशिवलिङ्गैरेकैकधार्मिकाध्युषितनिर्झरप्रपातासन्नाशून्यसिद्धायतनैर्विविक्षुसिद्धविक्षिप्तबलिशबलितासुरविवरद्वारैर्भीतभीताध्वन्यदृश्यमानरसातलसहोदरपतनकन्दरैर्यदृच्छाप्रवृत्तविद्याधरपुरन्ध्रि-

---

खेचरगणेन गगनगामिजननिकरेण, **शिरसि** मस्तके, **पात्यमानपुष्पवृष्टिभिः** पात्यमाना–उपक्षिप्यमाणा, पुष्पवृष्टि – पुष्पधारा यासां तादृशीभि , पुन **अनैदंयुगीनमनुष्यकल्पिताभिः** वर्तमानयुगजातमानवैरनिर्मिताभि , पूर्वयुगजमानवरचिताभिरित्यर्थ , पुन **कल्पान्तरस्थायिनीभिः** अन्यकल्पपर्यन्तवर्तिनीभि [न]। पुन कीदृशीम् ? **इतश्चेतश्च** अत्र तत्र च, **प्रदेशैः** स्थलविशेषै , **उपशोभितां** विभूषिताम् , कीदृशै ? **नाकिमिथुनमन्मथक्रीडोचितैः** नाकिमिथुनाना–देवदम्पतीना, मन्मथक्रीडाया –कामकेल्या , उचितै - योग्यै , पुन **चित्तहारितया** मनोहरतया, **दिवः** स्वर्गात्, **च्युतैः** स्खलितै , **नन्दनवनोद्देशैः** नन्दनाख्येन्द्रोद्यानप्रदेशैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **ईर्ष्यासमरविच्छिन्नकिन्नरमिथुनपिच्छलाञ्छितलतासद्मभिः** ईर्ष्यासमरविच्छिन्नै –ईर्ष्यात्मकसङ्ग्रामखण्डितै , किन्नरमिथुनपिच्छै –देवविशेषदम्पतिशिखाभि , लाञ्छितं–चिह्नित, लतासद्म–लतागृह येषु तादृशै , पुन **अन्योऽन्ययुध्यमानपोत्रिप्रकाण्डप्रहारतुण्डोच्छलितमुक्ताफलधवलितैः** अन्योऽन्ययुध्यमानाना–परस्परं सङ्ग्रामयमाणाना, पोत्रिप्रकाण्डानां–सूकरप्रवराणा, प्रहारतुण्डेभ्य –अस्त्रभूतमुखेभ्य , उच्छलितै – उत्पतितै , मुक्ताफलै –मुक्तामणिभि , धवलितै –शुभ्रीकृतै , पुन **अशङ्कमृगकुलकलिततापसाश्रमतमालवनखण्डैः** अशङ्केन–मारणशङ्काशून्येन, मृगकुलेन–हरिणगणेन, कलित –अधिष्ठित , तापसाश्रम –तपस्विनामाश्रमभूत , तमालवनखण्ड – तमालाख्यवृक्षसम्बन्धिवनराजिर्येषु तादृशै , पुन **आहिण्डद्भूरिभारुण्डमण्डलैः** आहिण्डन्ति–सञ्चरन्ति, भूरिभारुण्डमण्डलानि -बहुसख्यकभारुण्डाख्यपक्षिविशेषगणा येषु तादृशै , पुन **आरण्यकोच्चोटितवल्कलपट्टकस्थपुटिताग्निशौचशिलातलैः** आरण्यकै –वन्यगजै , उच्चोटितै –उच्छिन्नै , वल्कलपट्टकै –वृक्षत्वक्फलकै , स्थपुटितानि–विषमोन्नतीकृतानि, अग्निशौचानि–अग्निशुद्धानि, शिलातलानि–येषु तादृशै , पुन **अनोकहस्कन्धावतीर्णसरसप्ररोहाभ्यूह्यमानधरणीगतनिधानैः** अनोकहस्कन्धावतीर्णै –वृक्षस्कन्धायातै , सरसै –स्निग्धै , प्ररोहै –रत्नप्रभाङ्कुरै , अभ्यूह्यमानानि-वितर्क्यमाणानि, धरणीगतानि–भूगर्भस्थितानि, निधानानि–रत्नानां निधयो येषु तादृशै , पुन **स्वर्णचूर्णावकीर्णभस्मपुञ्जकव्यज्यमाननरेन्द्रधातुवादक्रियैः** स्वर्णचूर्णानां–सुवर्णकणानाम् , अवकीर्णेन–इतस्ततो विक्षिप्तेन, यद्वा स्वर्णचूर्णव्याप्तेन भस्मपुञ्जकेन–भस्मसमूहेन, व्यज्यमाना–लक्ष्यमाणा, नरेन्द्राणां–विषवैद्यानां विषविद्यातकमन्त्रविद्याभाजामित्यर्थ , धातुवादक्रिया येषु तादृशै , पुन **वरार्थिनिरशननरोपरुद्धगिरिशिखरचामुण्डायतनमण्डपैः** वरार्थिभि –वराभिलाषिभि , निरशनै –उपवासकर्तृभि , नरै –मनुष्यै , उपरुद्ध –व्याप्त , गिरिशिखरे–पर्वतोपरिस्थ , चामुण्डायतनमण्डप –चामुण्डाया –दुर्गादेव्या , आयतनमण्डप –मन्दिरमण्डपो येषु तादृशै ,पुन **वातिककुट्टाकटङ्कशकलिताकृत्रिमशिवलिङ्गैः** वातिकै –धातुवादिकै ,वातिकाना–धातुवादिकानां विषवैद्यानां, कुट्टाकै -छेदनशीलै , टङ्कै -तदाख्यास्त्रविशेषै , शकलितानि–खण्डितानि, अकृत्रिमाणि–स्वाभाविकानि, शिवलिङ्गानि–शिवलिङ्गाकारपाषाणा येषु तादृशै , पुन **एकैकधार्मिकाध्युषितनिर्झरप्रपातासन्नाशून्यसिद्धायतनैः** एकैकधार्मिकै –प्रत्येकधर्माचरणशीलै , अध्युषितानि–आश्रयीकृतानि, निर्झरप्रपातासन्नानि–गिरिनदीजलप्रवाहपातस्थाननिकटानि, अशून्यानि–जनसकुलानि, सिद्धायतनानि–सिद्धाश्रमस्थानानि येषु तादृशै , पुन **विविक्षुसिद्धविक्षिप्तबलिशबलितासुरविवरद्वारैः** विविक्षुभि – प्रवेष्टुमिच्छुभि , सिद्धै –सिद्धियुक्तजनै , विक्षिप्तै-, बलिभि –असुरार्पणीयभोज्यवस्तुभि , शबलितानि–चित्राणि-असुरविवरद्वाराणि–असुरगुहाप्रवेशस्थानानि येषु तादृशै , पुन **भीतभीताध्वन्यदृश्यमानरसातलसहोदरपतनकन्दरैः** भीतभीता –

सान्निध्यमुदितरसकूपिके, अपरापरखेचरानीतमृगोचरवधूविलापपाशपाशैरर्धजर्जरशिरस्त्राणाभ्यासहस्रसूचितातिक्रान्तचक्रवर्तिसैन्यसन्निवेशैः प्रदेशैरुपशोभितां [प], सर्वतश्च सर्वविद्याधरनगरनिर्गतैः सर्वसर्वान्त्यपातिभिः सर्वारम्भविरतैः सर्वविषयप्रतिषेधलब्धाशयशुद्धिभिः सिद्धिनिमित्तमङ्गीकृतारण्यवासैश्चिरागतैश्चाचिरप्रविष्टैश्च सरित्तटनिवासिभिश्च गिरिगुहाध्यासिभिश्च गह्वरोपगह्वरविहारिभिश्च निर्झरानुसारिभिश्च स्वनीकृतवल्कलजालैश्च प्रतिपन्नपर्णशालैश्च परित्यक्ताभ्यवहारैश्च फलमूलप्रायाहारैश्च पञ्चतपःसाधनविधानसक्तैश्चाकण्ठमुदकमग्नैश्च प्रारब्धधूमपानाधोमुखैश्च भास्वद्बिम्बनिरीक्षणोद्ग्रीवैश्च जलपूर्णैश्च वायुभक्षैश्च केचिदुत्कन्दमूलाहारिभिरपगाढयातातपोपहतवारिभिर्विधृताजिनजटाकलापैस्तापसकल्पं कल्पयद्भिः केचिदुद्दण्डकोदण्डपाणिभिः प्राणिविशसनोपरतैरमितकल्मषमेयसीभिः संभोगसुखपराङ्मुखैः पत्रशाखपरिग्रहं वहद्भिरासेवितप्रवि-

---

अपरान्ते भयमग्ना ये अधन्या –पथिकाः वैरैंस्वमाना रसातलकोदराः–पाताळतुल्याचरा फलनम्राः–फलनसभारानम्राः येषु तादृशैः; पुनः यत्रस्थमसृणविद्याधरपुरन्ध्रिसान्निध्यमुदितरसकूपिकैः सरप्यूना–समेत्य प्रशस्ता–शोभन प्रसन्ना विद्याधरपुरन्ध्रीणां–विद्याधरस्त्रीणां सान्निध्येन–सामीप्येन मुदिताः–सञ्जाताः रसकूपिकाः–सुवर्णसिद्धिरसकूपिकाः कूपिका –भाजनविशेषा यत्रां वा येषु तादृशैः पुनः अपरापरखेचरानीतमृगोचरवधूविलापपाशपाशैः अपरापरे–अन्यान्यैः खेचरैः–गगनगामिभिरानीताः भूमिस्थितानाम्–भूमिचराणां वधूनां–मृगीणां विलापे–क्रन्दने पाशाः–पाशैः; पुनः अर्धजर्जरशिरस्त्राणाभ्याससूचितातिक्रान्तचक्रवर्तिसैन्यसन्निवेशैः अर्धजर्जराणि–अर्धजीर्णानि शिरस्त्राणानि–शिरस्त्राणानि सूचितः–प्रख्यापितः अतिक्रान्तचक्रवर्तिनः–भूतपूर्वचक्रवर्तिनः सैन्यसन्निवेश–सैन्यावासा येषु तादृशैः [प]। पुनः सर्वतोऽपि? सर्वेभ्यः सर्वप्रदेशेषु, नानाविधविद्याधरैः अनेकविधविद्याधरैर्याम् अध्यासिताम्, अधिष्ठिताम्। कीदृशैः? सर्वविद्याधरनगरनिर्गतैः सर्वेभ्यः विद्याधरनगरेभ्यः निर्गतैः–निष्क्रान्तैः पुनः सर्वसर्वान्त्यपातिभिः ...; पुनः सर्वारम्भविरतैः सर्वव्यापारविरतैः; पुनः सर्वविषयप्रतिषेधलब्धाशयशुद्धिभिः सर्वविषयप्रतिषेधेन–सर्वप्रकारविषयाभिलाषत्यागेन लब्धा–प्राप्ता आशयशुद्धिः–अन्तःकरणशुद्धिर्यैस्तादृशैः; पुनः सिद्धिनिमित्तं सिद्धिसम्प्राप्त्यर्थम्, अङ्गीकृतारण्यवासैः अङ्गीकृतः–स्वीकृतः अरण्यवास –वनवासो यैस्तादृशैः; पुनः चिरागतैः अतिपूर्वप्रविष्टैः; च पुनः अचिरप्रविष्टैः तत्कालप्रविष्टैः; च पुनः सरित्तटनिवासिभिः नदीतटनिवासिभिः च पुनः गिरिगुहाध्यासिभिः पर्वतगुहावासिभिः; च पुनः गह्वरोपगह्वरविहारिभिः गह्वरम्–निकुञ्जम् उपगह्वरे–एकान्ते विहरणशीलैः च पुनः निर्झरानुसारिभिः गिरिनदीप्रवाहानुगामिभिः; च पुनः स्वनीकृतवल्कलजालैः स्वनीकृतं परिहितं वल्कलजालं–वल्कलादिवस्त्रसमूहो यैः; च पुनः प्रतिपन्नपर्णशालैः प्रतिपन्ना–निवासस्थानत्वेन स्वीकृता पर्णशाला पत्रमयकुटी यैस्तादृशैः च पुनः परित्यक्ताभ्यवहारैः परित्यक्तः–वर्जितः अभ्यवहारः –भोजनं यैस्तादृशैः उपवासपरैरित्यर्थः च पुनः फलमूलप्रायाहारैः फलमूलप्रधानः आहारः–भोजनं यत्रां तादृशैः च पुनः पञ्चतपःसाधनविधानसक्तैः पञ्चानां तपसां सूर्यसमाग्निमाध्यगाणां साधनविधान–साधनानुष्ठाने सक्तैः–प्रसक्तैः; च पुनः आकण्ठं कण्ठपर्यन्तम्, उदकमग्नैः जलमग्नैः च पुनः प्रारब्धधूमपानाधोमुखैः प्रारब्धाय प्रवर्तिताय धूमपानाय अधोमुखैः –अवनतवदनैः; च पुनः भास्वद्बिम्बनिरीक्षणोद्ग्रीवैः भास्वद्बिम्बस्य–सूर्यमण्डलस्य निरीक्षणाय–दर्शनाय उद्ग्रीवैः –उत्–ऊर्ध्वं ग्रीवा–नयनं यत्रां तादृशैः च पुनः जलपूर्णैः जलपायिभिः; च पुनः वायुभक्षैः वायुभक्षिभिः; पुनः केचित् केऽपि अकृष्ट मूलाहारिभिः स्वयम्भूमूलाहारिभिः; पुनः अपगाढयातातपोपहतवारिभिः अपगाढं–दूरापगतं यातातपा ... –स्नानम् ... पुनः विधृताजिनजटाकलापैः विधृतम् अजिनम्–व्याघ्रचर्म जटाकलापेन च–जटासमूहेन च तापसकल्पं तापसवेषं कल्पयद्भिः धारयद्भिः; पुनः केचित् केऽपि उद्दण्डकोदण्डपाणिभिः उद्दण्डम् उन्नतम् कोदण्डः–धनुः पाणौ हस्ते येषां तादृशैः; पुनः प्राणिविशसनोपरतैः प्राणिनां विशसनात् हननात् उपरतैः–निवृत्तैः; पुनः अमितकल्मषमेयसीभिः ... संभोगसुखपराङ्मुखैः ... पुनः पत्रशाखपरिग्रहं पत्रशाखपरिग्रहं वहद्भिः धारयद्भिः; पुनः आसेवितप्रवि

पन्ननानाविधव्रतैराराधयद्भिः साधयद्भिश्च नानाविधविद्याधरैरध्यासितां [फ], स्फटिकराजपट्टप्रायोपला सैकतप्रायभूतला नीवारप्रायतृणोलपां कस्तूरिकामृगप्रायश्वापदां शिखण्डिपरभृतप्रायाण्डजा किंपुरुपप्रायवन-चरां चन्द्रकान्तनिःष्यन्दप्रायनिर्झरां गल्वर्कोद्गीर्णपावकप्रायदावानलं वनदेवतानिःश्वसितपवनप्रायमारुता-मेकशृङ्गवैताढ्यपर्वतान्तरालाटवीं वीक्षमाणः क्षणेनैव दक्षिणेतरश्रेणितिलकभूतमभिभूतपुरुहूतनगरीरूप-विभ्रममुदग्रमणिशिलाशालशिखरोल्लिखितगगनोदर गगनवल्लभनगरमासाद [ब]।

प्रतिसदनमुत्तम्भितविविधवस्त्रध्वजेन गन्धजलसिक्तनिजनिजप्रतोलिना सर्वतो विप्रकीर्णपुष्पप्रकरेण 'निर्यत्नसाधिताखिलप्रधानविद्यः परिगतः समागतसकलतन्त्रैः खेचराधिपतिभिरद्यैवोपजातसमागमेन प्रेयसा सदृशरूपयौवनेन सुहृदा स्वदेशागतेन सार्धमचिरानुभूतराज्याभिषेकसपदभिनवः प्रभुरस्माकमागच्छति'

पन्ननानाविधव्रतैः आप्तोपदेशेन–आप्तस्य–प्रत्ययितजनस्य, धर्माचार्यस्येत्यर्थ , उपदेशेन–अनुशासनेन, प्रतिपन्नानि–स्वीकृतानि, नानाविधानि व्रतानि यैस्तादृशै , **आराधयद्भिः** तदाराधना कुर्वद्भि , **च** पुन , **नानाविधाः** अनेकप्रकारा , या विद्या ता , **साधयद्भिः** तत्सिद्धिं कुर्वद्भि [फ]। पुन कीदृशीम्? **स्फटिकराजपट्टप्रायोपलाम्** स्फटिकराजपट्टप्राया –स्फटिकश्रेष्ठफलक-प्रचुरा उपला –प्रस्तरा यस्या तादृशीम्, पुन **सैकतप्रायभूतलां** सैकतप्राय–वालुकाबहुल, भूतल यस्यां तादृशीम्, पुन **नीवार-प्रायतृणोलपा** नीवारप्राया –नीवारा -तृणधान्यविशेषा वनव्रीहय , तत्प्राया –तत्प्रचुरा , तृणोलपा –तृणानि, उलपा –सूक्ष्मतृण-विशेषाश्च यस्यां तादृशीम्, पुन **कस्तूरिकामृगप्रायश्वापदां** कस्तूरिकामृगप्राया –कस्तूरिकामृताण्डशालिमृगप्रचुरा , श्वापदा –वन्यपशवो यस्यां तादृशीम्, पुन **शिखण्डिपरभृतप्रायाण्डजां** शिखण्डिपरभृतप्राया –मयूरकोकिलबहुला , अण्डजा –पक्षिणो यस्यां तादृशीम्, पुन **किंपुरुपप्रायवनचरा** किंपुरुषप्राया –किन्नरप्रचुरा किन्नरकल्पा वा, वनचरा –किरातादिवन्यजना यस्या तादृशीम्, पुन. **चन्द्रकान्तनिःष्यन्दप्रायनिर्झरां** चन्द्रकान्तमणिस्यन्दमानजलप्रचुरप्रवाहाम्। पुन **गल्वर्कोदीर्ण-पावकप्रायदावानलां** गल्वर्केण–अग्निपाषाणेन, उद्गीर्ण –उद्भावित , य पावक –अग्नि , तत्प्राय –तत्कल्प , दावानल –वनाग्निर्यस्या तादृशीम्। पुन **वनदेवतानिःश्वसितपवनप्रायमारुता** वनदेवताना–वनाधिष्ठातृदेवानां, नि श्वसितपवन-प्राया –नासिकावायुप्रचुरा , मारुता – वायवो यस्यां तादृशीम्। कीदृश गगनवल्लभनगरम्? **दक्षिणेतरश्रेणितिलकभूतं** दक्षिणे-तरश्रेण्या –वैताढ्यपर्वतस्योपरिस्थिताया उत्तरदिगवस्थितनगरश्रेणिस्तस्या , तिलकभूत–तिलकरूपम्। पुन **अभिभूतपुरुहूत-नगरीरूपविभ्रमम्** अभिभूत –पराजित , तिरस्कृत इत्यर्थ , पुरुहूतनगर्या –इन्द्रपुर्या , रूपविभ्रम –रूपशोभा येन तादृशम्। पुन **उदग्रमणिशिलाशालशिखरोल्लिखितगगनोदरम्** उदग्राणाम्–उन्नताना, मणिशिलाशालाना–मणिरूपशिलामय-प्राकाराणा, शिखरै –शृङ्गै , उल्लिखित सस्पृष्ट, गगनोदरम्–आकाशमध्य यस्मिंस्तादृशम्, **गगनवल्लभनगरं** नभ -प्रदेशे वल्लभ-प्राय भूत नगरम्, **आससाद** प्राप्तवान् [ब]।

पौरनरनारीजनेन नगरवासिनरनारीनिकरेण, **दृश्यमानः**–अलोक्यमानो हरिवाहन , **मन्दिरं** राजभवनं, **वव्राज** जगाम, कीदृशेन पौरनारीजनेन? **प्रतिसदनं** प्रतिगृहम्, **उत्तम्भितविविधवस्त्रध्वजेन** उत्तम्भिता –उच्छ्रिता , विविधा अनेकप्रकारा वस्त्रध्वजा –वस्त्रपताका येन तादृशेन, पुन **गन्धजलसिक्तनिजनिजप्रतोलिना** गन्धजलै –सुगन्धिजलै , सिक्ता आर्द्रीकृता, निजनिजप्रतोली–स्वस्वरथ्या येन तादृशेन, पुन **सर्वतोविप्रकीर्णपुष्पप्रकरेण** सर्वत -सर्वभागेषु, विप्रकीर्ण -विक्षिप्त , पुष्पप्रकर –पुष्पराशिर्येन तादृशेन, पुन **आकर्ण्य आकर्ण्य** श्रुत्वा श्रुत्वा, **समुपजातकुतूहलेन** उत्पन्नदिदृक्षारसेन, किमाकर्ण्येत्याह–**निर्यत्नसाधिताखिलप्रधानविद्यः** निर्यत्नम्–अनायास यथा स्यात् तथा, साधिता –अधिगता , अखिला –सर्वा , प्रधानविद्या येन तादृश , पुन **समागतसकलतन्त्रैः** समागता –समनुप्राप्ता , सकला –समस्ता , तन्त्रा , अधीनजना यान् तादृशै , **खेचराधिपतिभिः** विद्याधरेन्द्रै , **परिगत**. परिवेष्टित , पुन **अद्यैव** अधुनैव, **उपजातसमागमेन** सञ्जातसम्मेलनेन, **प्रेयसा** प्रियतमेन, **सदृशरूपयौवनेन** सदृश–तुल्य, रूप–शरीरशोभा, यौवन-तारुण्य च यस्य तादृशेन, **स्वदेशागतेन** स्वकीयदेशादुपस्थितेन, **सुहृदा** मित्रेण, समरकेतुनेत्यर्थ , **सार्धं** सह, **अचिरानुभूतराज्याभिषेकसम्पत्** अचिरं–शीघ्रम्, अनुभूता–प्राप्ता, राज्याभिषेकसम्पत्–विद्याधरचक्रवर्तित्वाभिषेक-सम्पत्तिर्येन तादृश , अस्माकम्, **अभिनवः** नवीन , **प्रभु**. स्वामी हरिवाहन , आगच्छति, **इति** इत्थम्, पुन कीदृशेन

इत्याकर्ण्याकर्ण्य समुपजातकुतूहलेन सालमारुह्य हर्म्याग्रशिखराणि सस्पृहमहंप्रथमिकोपमर्दितपरस्परेण दृश्यमानः पौरनरनारीजनेन प्रयाज राजमन्दिरम् [म] ।

तत्र च प्रवर्तितोत्सवेन प्रहतपटुपटहझल्लरीमृदङ्गमङ्गलतूर्यवर्धितद्विगुणरभसेन सविशेषसुन्दरवेषधारिणा सन्निधापितसितकुसुमदूर्वाचन्दनेन प्रधानविद्याधरवधूजनेन निर्वर्तिताभ्यवतारणकमङ्गलः प्रतिकल्पोपनीतविविधवस्त्रविलेपनालङ्कारं विविधमुपदर्शितादरः प्रस्थाप्य दर्शनागतं प्रधाननगरलोकमनुगम्यमानः परिजनेन भोजनभवनमगच्छत् [म] ।

गत्वा च सुन्दरीवृन्दसंपादितमज्जनेन निवसितानर्घवाससा प्रतिपन्नसर्वाङ्गीणदिव्याङ्गरागेण महार्हरत्नालङ्कारधारिणा विधृतमणिमयमाल्यशेखरेण निजासनान्तिकोपविष्टेन समरकेतुनान्यैश्च यथानिबद्धस्थानविनिविष्टैर्विद्याधरकुमारैः परिवृतो निर्वर्तयाञ्चकाराहारकर्म [य] ।

क्रमातिवाहितदिनशेषश्चाथ भुक्त्यास्थानमण्डपान्ते यथाक्रियमाणमावश्यकविधिं सान्ध्यम् ।

पौरनरनारीजनेन । सस्पृहं सस्नेहं यथा स्यात् तथा हर्म्याग्रशिखराणि प्रासादशिखराग्रभागान् आरुह्य सस्पृहं सकौतुकं यथा स्यात् तथा अहंप्रथमिकोपमर्दितपरस्परेण अहं प्रथमः—पूर्वं द्रक्ष्यामीति यस्यां सा अहंप्रथमिका अहंपूर्विका बुद्धिः यद्वा अहं प्रथम इत्यहंप्रथमिका कार्ये च तया उपमर्दितम्—संघृष्टं परस्परं येन तादृशेन [म] ।

तत्र तस्मिन् राजमन्दिरे, प्रवर्तितोत्सवेन प्रवर्तितः—प्रारब्धः उत्सवो येन तादृशेन पुनः प्रहतपटुपटहझल्लरीमृदङ्गमङ्गलतूर्यवर्धितद्विगुणरभसेन प्रहतेन—ताडितेन पटुना—तीव्रध्वनिकेन पटहादिना मङ्गलतूर्येण—माङ्गलिकवादित्रेण वर्धितः—वृद्धिं नीतः द्विगुणः—द्विगुणितः रभसः—हर्षो यस्य तादृशेन; पुनः सविशेषसुन्दरवेषधारिणा अत्यन्तमनोहरवेषभूषाधारिणा पुनः सन्निधापितसितकुसुमदूर्वाचन्दनेन सन्निधापितं—समीपे स्थापितं सितं—शुभ्रं कुसुमं—पुष्पं दूर्वा—तृणविशेषः चन्दनं च येन तादृशेन प्रधानविद्याधरवधूजनेन मुख्यमुख्यविद्याधरस्त्रीजनेन निर्वर्तिताभ्यवतारणकमङ्गलः निर्वर्तितं—सम्पादितम् अभ्यवतारणकमङ्गलं—स्नानोत्सवो यस्य तादृशः पुनः प्रतिकल्पोपनीतविविधवस्त्रविलेपनालङ्कारं प्रतिकल्पं—प्रतिक्षणम्, उपनीतं—समर्पितं विविधं—नानाप्रकारकं वस्त्रं विलेपनं—चन्दनम् अलङ्कारः—आभरणं च यस्मिन् तादृशं विविधम् अनेकविधम् दर्शनागतं दर्शनार्थमुपस्थितं प्रधाननगरलोकं मुख्यं नगरवासिजनम्, उपदर्शितादरः प्रकटितादरः सन् प्रस्थाप्य प्रेषयित्वा परिजनेन परिवारजनेन अनुगम्यमानः अनुस्रियमाणः भोजनभवनं भोजनालयम्, अगच्छत् भगवान् [म] ।

गत्वा भोजनभवनम् उपगम्य सुन्दरीवृन्दसम्पादितमज्जनेन सुन्दरीवृन्देन—विलासिनीसमूहेन सम्पादितं मज्जनं—स्नानं यस्य तादृशेन पुनः निवसितानर्घवाससा निवसितं—परिहितम् अनर्घम्—अमूल्यं वासः—वस्त्रं येन तादृशेन पुनः प्रतिपन्नसर्वाङ्गीणदिव्याङ्गरागेण प्रतिपन्नः—गृहीतः सर्वाङ्गीणः—सर्वाङ्गव्यापकः दिव्यः उत्तमः अङ्गरागः अङ्गविलेपनद्रव्यं येन तादृशेन महार्हरत्नालङ्कारधारिणा महार्हम्—अभिप्रशस्तं यद् रत्नं तन्मयालङ्कारधारिणा पुनः विधृतमणिमयमाल्यशेखरेण विधृतः—धारितः मणिमयमाल्यं—मणिमयपुष्पमालामयमाल्यमालामयः शेखरः—शिरोऽलङ्करणं येन तादृशेन निजासनान्तिकोपविष्टेन निजस्य—आत्मनः यद् आसनम्—उपवेशनाधिकरणपीठादि तस्य अन्तिके—निकटभागे उपविष्टेन—स्थितेन समरकेतुना तदाख्यराजपुत्रेण च पुनः यथानिबद्धस्थानविनिविष्टैः यथानिबद्धस्थाने विनिविष्टाः—उपविष्टाः अन्यैः यथाक्रमसंस्थितैः विद्याधरकुमारैः विद्याधरपुत्रसमूहैः परिवृतः परिवेष्टितः सन् आहारकर्म भोजनक्रियां निवर्तयाञ्चकार सम्पादयामास [य] ।

च पुनः क्रमातिवाहितदिनशेषः क्रमेण आवश्यकप्रयोगेण—मुखप्रक्षालन—ताम्बूलचर्वणादिकार्यैरतिवाहितः अति-वाहितः—यापितः दिने यत्र तादृशः भुक्त्यास्थानमण्डपात् भोजनगृहाभिमुखात् उत्थाय यथाक्रियमाणं क्रियमाण-मनतिक्रम्य सान्ध्यं—सन्ध्या भव सान्ध्यम् आवश्यकविधिं अवश्यकर्तव्यानुष्ठानं चक्रे इत्यादि। च पुनः

अध्यासितप्रासादशिखरश्च मुख्यैः खेचराधिपतिभिः सह स्थित्वा विचित्रकथाविनोदेन सुचिरमुचिते शयनसमये समीपस्थपरिजनोपदिष्टमार्गः शयनचित्रशालामगच्छत्। अधिशयितपर्यङ्कश्च वारंवारमवलोक्य निकटनिहितापररत्नपर्यङ्कनिविष्टमनेकदुर्गदेशान्तरागमनदुर्बलं म्लानवपुषं समरकेतुमधिकमन्तःसतापमवहत्। अपृच्छच्च खिन्नवर्णोच्चारया वाचा यथावृत्तमादितः प्रभृति मार्गागमनवृत्तान्तम्। अयमप्यस्मै सर्वमात्मवृत्तान्तं न्यवेदयत्। अनन्तरमीषदुपजातनिद्रश्च नीत्वा रजनीशेषमारोहति मृदूकृतान्धकारगर्वे पूर्वशिखरिणमरुणसारथौ सौधवातायनसविधचारिणा चारणेन बहिरुच्चार्यमाणं वृत्तकुलकमेतदश्रौषीत् [र]—

"निर्दात्यूहपतद्गिरो रतिगृहाः साक्रन्दचक्रा नदा, विद्राति द्युतिरौडवी निबिडता धत्ते प्रदीपच्छविः।
द्यौर्मन्दस्फुरितारुणा तिमिरिणी सर्वंसहा सर्वथा, सीमा चित्तमुषामुषःक्षणदयोः सन्धिक्षणो वर्तते ॥१॥
जाता दाडिमबीजपाकसुहृदः सन्ध्योदये तारका, यान्ति प्लुष्टजरत्पलालतुलना तान्तास्तमस्तन्तवः।
ज्योत्स्नापायविपाण्डु मण्डलमपि प्रत्यङ्नभोभित्तिभाक्पूर्णेन्दोर्जरदूर्णनाभनिलयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥२॥

अध्यासितप्रासादशिखरः अध्यासितम्–अधिष्ठितं, प्रासादशिखर–राजमन्दिरोर्ध्वभागो येन तादृश, **मुख्यैः** प्रधानै, **खेचराधिपतिभि॰** विद्याधरेन्द्रै, सह, **विचित्रकथाविनोदेन** अद्भुतोपाख्यानानन्देन, **सुचिरम्** अतिदीर्घकाल, स्थित्वा, **उचिते** योग्ये, **शयनसमये** शयनकाले, **समीपस्थपरिजनोपदिष्टमार्गः** समीपस्थेन–सन्निहितेन, परिजनेन–परिवारलोकेन, उपदिष्ट–उपदर्शित मार्गो यस्य तादृश, **शयनचित्रशालां** शयनसम्बन्धिचित्रपूर्णगृहम्, अगच्छत्, **च** पुन, **अधिशयितपर्यङ्क॰** अधिशयित–शयनेन व्याप्त, पर्यङ्क–खट्वाविशेषो येन तादृश सन्, **निकटनिहितापररत्नपर्यङ्कनिविष्टं** निकटनिहिते–समीपस्थापिते, अपरस्मिन्–अन्यस्मिन्, रत्नपर्यङ्के–रत्नमयपर्यङ्के, निविष्टम्–उपविष्टम्, पुन **अनेकदुर्गदेशान्तरागमनदुर्बलम्** अनेकेभ्य–बहुभ्य, दुर्गेभ्य–दु खेन गम्येभ्य, देशान्तरेभ्य–अन्यदेशेभ्य, आगमनेन, दुर्बल–क्षीणबलम्, पुन **म्लानवपुषं** मलिनशरीर, **समरकेतुं** तदाख्यसुहृदम्, **वारंवारम्** अनेकवारम्, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **अधिकं** प्रचुरम्, **अन्तःसन्तापम्** अन्तर्वेदनाम्, **अवहत्** प्राप्तवान्, **च** पुन, **खिन्नवर्णोच्चारया** खिन्न–शैथिल्यमापन्न, वर्णोच्चार–अक्षरोच्चारण यस्यां तादृश्या, **वाचा** गिरा, **आदित॰ प्रभृति** आदित आरभ्य, **यथावृत्तं** यथानिष्पन्न, **मार्गागमनवृत्तान्तं** मार्गागमनघटनाम्, **अपृच्छम्** पृष्टवान्। **अयमपि** समरकेतुरपि, **अस्मै** हरिवाहनाय, **सर्वं** समग्रम्, **आत्मवृत्तान्तं** स्ववार्तां, **न्यवेदयत्** विज्ञापितवान्। **अनन्तरं** तदव्यवहितोत्तरम्, **ईषदुपजातनिद्र॰** ईषदुपजाता–किञ्चिदुत्पन्ना, निद्रा यस्य तादृश, **रजनीशेषं** रात्रिशेष, **नीत्वा** व्यतीत्य, **मृदूकृतान्धकारगर्वे** मृदूकृत–मान्द्यमापादित, अन्धकारगर्व अन्धकाराभिमानो येन तादृशे, **अरुणसारथौ** अरुण–तन्नामा, सारथिर्यस्य तादृशे सूर्ये, **पूर्वशिखरिणं** पूर्वपर्वतम्, उदयाचलमिति यावत्, **आरोहति** आगच्छति सति, **सौधवातायनसविधचारिणा** प्रासादगवाक्षनिकटचारिणा, **चारणेन** बन्दिविशेषेण, **बहि॰** बाह्यदेशे, **उच्चार्यमाणं** पठ्यमान, **वृत्तकुलकम्** एकार्थान्वितचतुरधिकश्लोकान्, **अश्रौषीत्** श्रुतवान् [र]।

रतिगृहा॰ कामकेलिगृहा, **निर्दात्यूहपतद्गिरः** निर्गता–निवृत्ता, दात्यूहस्य–कालकण्ठस्य, पतत–पक्षिण, गिर–कूजनानि येभ्यस्तादृशा, पुन **नदाः** अकृत्रिमा जलप्रवाहास्तु, **साक्रन्दचक्रा॰** साक्रन्दा–आक्रन्दनेन–दम्पतिविश्लेषजन्यरोदनातिशयेन, सहिता, चक्रा–चक्रवाकाख्यपक्षिविशेषा येषु तादृशा, रतिगृहविपरीता इत्यर्थ, उभयत्र सन्तीति शेष, पुन **औडवी** उडूना–ताराणां सम्बन्धिनी, **द्युतिः** छवि, **विद्राति** क्षीयते, पुन **प्रदीपच्छवि॰** प्रदीपदीप्तिस्तु तद्विपरीतभावेन, **निबिडतां** सान्द्रताम्, **धत्ते** धारयति, पुन **द्यौः** आकाशम्, सूर्यसारथिर्यस्या, **मन्दस्फुरितारुणा** मन्द–किञ्चित्, स्फुरित–उदित, अरुण तादृशी, पुन **सर्वसहा** पृथ्वी तु, **सर्वथा** सर्वप्रकारेण, **तिमिरिणी** अन्धकारिणी, **उषःक्षणदयो॰** प्रभात-रात्र्यो, **सन्धिक्षणः** मीलनसमय, **चित्तमुषां** मनोहारिणां, **सीमा** उत्कर्षावधि, वर्तते। अत्र युगपद्विरूपघटनासत्त्वाद् विषमालङ्कार ॥ १ ॥

उदयाद्रय इव प्रगतनमरुत्संसर्गतश्चन्द्रमा, पादानपि दिगन्ततल्पतलत संकोचयत्यायतान् ।
अन्तर्यत्स्फुरितोरुतारकतिमिस्तोम नभःपल्वलात् कान्त्वानायमयं च धीवर इवानूरुः करैः कर्षति ॥३॥
सद्यः सहतपारपूर्तकृति मनाग्गम्भीमवकृद्दृयो, जीर्णानोऽक्ष(?)कोटराणि शनकैर्मार्गन्त्यमी कौशिकाः ।
किञ्चास्कन्दति शैलकन्दरभुवो भित्त्वा करैरारुणैरेतद्दर्पकरालकोकिलपिकश्याम त्रियामातमः ॥ ४ ॥
ताम्बूलद्रवरागराजिरुचिरैर्मध्ये बहिर्धूसरैः, किञ्चिन्मुद्रनकाञ्चनारसुमनःपत्र ह्रसन्त्योऽधरैः ।
एताः पण्यपुरन्ध्रयो निधुवनक्रीडाभरेष्वाकुलैर्निर्गत्य प्रियसद्मनः स्ववसतेर्वीथीषु (?)कुर्वते ॥ ५ ॥
जाता सर्वदिशो दिना(?)धवयसाम(?)धाम(?)धेव द्विषां, प्राप्यन्ते घटना रथाङ्गमिथुनैस्स्वस्ताङ्गिच्छितार्थैरिव ।
आरोहत्युदय प्रताप इव ते तापः पतङ्गद्विषो, प्रभु नाथ ! भवन्मुखमिव मिथोन्मीलन्ति पद्माकराः ॥६॥" [ठ]।

सक्षयोदय प्रभातस्य तारकाः ताराः दाडिमबीजपाकसुखाः पक्वदाडिमबीजसदृशकान्तयः आसन्; पुनः तान्ताः म्लानाः क्षीणा इति यावत् । समस्तम्लापः तमांसि सन्त्य(?) इवेति तमस्सन्तय(?) (?) अन्धकारा इवार्थः, घुघुजरलगलालतुलना (?) – (?) जीर्णाः (?) – पान्थ(?) तनुम्ना(?) – (?) यान्ति प्रादुर्भवन्ति पुनः ज्योत्स्नापायविपाण्डु ज्योत्स्नायाः – चन्द्रिकायाः अपायेन विनाशेन विपाण्डु – विशेषेण पाण्डुरं श्वेतपीतवर्णमिदं पुनः प्रत्यक्षमभासितबिम्बा(?) पश्चिमाशासमभितिस्थितं पूर्णेन्दोः पूर्णचन्द्रस्य मण्डलं बिम्बं जरत्कूपनामनिलयमागवर्भ्यं (?) – जीर्णस्य (?) – (?) (?) – प्रतिमा (?) तद्वत् प्रतिभाति मानवामिन्द्रियैः अभ्यस्यतीति इदं भवेत् । प्रतोपमालङ्कारः ॥ १ ॥

एष भवे चन्द्रमाः प्रगतनमरुत्संसर्गतः प्रातःकालिकपवनसम्पर्कात्, उदयशाद्य इव उद्यत्–उद्गच्छत्, धर्म (?) इव दिगन्ततल्पतलतः दिगन्तभागाख्य(?)शय्यातलात्, आयतान् विस्तारितान् पादान् किरणचरणान्, सङ्कोचयति उपसंहरति; च पुनः अयं प्रत्यक्षो अनूरुः सूर्यसारथिः धीवर इव कैवर्त इव नभःपल्वलात् आकाशरूपाल्पसरसः अन्तर्यत्स्फुरितोरुतारकतिमिस्तोमम् अन्तः–मध्ये, विस्फुरितानि–प्रकाशितानि, तारकाः (?) बहुतरास्ताः (?) तिमिस्तोमाः–मत्स्यसमूहाः (?) कान्त्वानायम् अन्धकारसमूहं जालं करैः किरणहस्तैः कर्षति उद्धरति । अत्र पूर्वार्धे उपमा उत्तरार्धे रूपकम् ॥ ३ ॥

सद्यः सहतपारपूर्तकृति (?) सद्यः–तत्क्षणं (?) – (?) – (?) निर्मिता (?) मनाक् किञ्चित् गम्भीमवकृद्दृयः (?) (?) अमी (?) कौशिकाः उलूकाः (?) शनकैः मन्दं मन्दं जीर्णानोक(?)कोटराणि जीर्णानां–पुराणानां (?) – (?) कोटराणि मार्गन्ति (?) (?) – (?) (?) (?) त्रियामातमः (?) आरुणैः (?) करैः किरणैः भित्त्वा शैलकन्दरभुवः पर्वतगुहाभूमीः आस्कन्दति आक्रमति । अत्र पूर्वार्धे स्वभावोक्तिः उत्तरार्धे उत्प्रेक्षा ॥ ४ ॥

मध्ये अन्तः ताम्बूलद्रवरागराजिरुचिरैः ताम्बूलद्रवस्य–ताम्बूलरसस्य (?) – (?) (?) पुनः बहिः (?) धूसरैः (?) (?) अधरैः ओष्ठैः किञ्चिन्मुद्रनकाञ्चनारसुमनःपत्रं (?) – (?) ह्रसन्त्यः (?) एताः पण्यपुरन्ध्रयः (?) निधुवनक्रीडाभरेषु (?) (?) – (?) (?) निर्गत्य प्रियसद्मनः (?) स्ववसतेः (?) वीथीषु मार्गेषु (?) (?) (?) ॥ ५ ॥

(?) दिशो (?) दिनागमवशात् (?) (?), (?) सर्वदिशः (?) (?) जाताः (?) पुनः स्वस्ताङ्गिच्छितार्थैरिव

श्रुत्वा चेदमुन्मिषितलोचनः सलीलमुत्थाय शयनात् ससैनिको नगरबाह्यायां जगाम। परिभ्रम्य च स्वभावरमणीयपरिसरेष्वारामेषु सरस्सु देवतायतनमण्डलेष्वावासमाजगाम। मध्याह्नसमये च दूरादेव दृश्यमानशुभ्रादभ्रविस्तारमदृष्टपारतरुसरित्सरोवराढ्यं वैताढ्यभूधरमध्यारोहत् [व]।

कृतावस्थितिश्च शिखरदेशे करतलस्थमिव नाकलोकमङ्घ्रिमूले निलीनमिव मध्यमं भुवनमध्यासितानीव दृष्टिमध्यमाशामुखानि मन्यमानः समन्तात् प्रहितदृष्टिरुष्णीषपट्टमिव जम्बूद्वीपस्य, मानसूत्रमिव भारतवर्षस्य, सेतुबन्धमिव गगनसिन्धोः, सीमन्तमिव भुवः, हारमिव वैश्रवणहरितः [श], ताण्डवप्रसृतखण्डपरशुभुजदण्डभस्मेव रेखाकारेण पतितं, प्रलयविप्लुतक्षीरसिन्धुफेनमिव निम्नानुसारेण स्थितं, त्रिदिवदर्शनोत्कण्ठया मन्दाकिनीप्रवाहमिव हेलयोत्पतितं, समग्रमेदिनीभारधारणक्षमं रूपान्तरमिव शेषस्य, विस्फुरद्रत्नकटकाक्रान्तं बाहुमिव क्षीरोदस्य, पातालावधिप्रविष्टमूलनिश्चलबन्धमिव भूगोलस्य, विशालकटकावष्टब्धभूतलं

टिप्पनकम्—खण्डपरशु.-हर। **विस्फुरद्रत्नकटकाक्रान्तं बाहुमिव** एकत्र कटक -प्रस्थ., अन्यत्र कङ्कणम्। **विशालकटकावष्टब्धभूतलम्** एकत्र कटक-सैन्यम्, अन्यत्र प्रस्थ.। पौलस्त्य -रावण [ष]।

भवदभिलषितवस्तुभिरिव, **रथाङ्गमिथुनैः** चक्रवाकद्वन्द्वै, **घटनाः** सम्मेलनानि, प्राप्यन्ते, पुन **ते** तव, **प्रतापः** कोशदण्डतेज इव, **पतङ्गत्विषां** सूर्यतेजसां ताप, **उदयम्** उदयाचल, पक्षे उन्नतिम्, **आरोहति** प्राप्नोति, पुन **पद्माकराः** कमलवनानि, **भवन्मुखश्रियं** स्वोत्कृष्टा भवन्मुखशोभां, **द्रष्टुं** विलोकयितुम्, इव, **उन्मीलन्ति** विकसन्ति। अत्र पादत्रये उपमा, चतुर्थपादे तूत्प्रेक्षा ॥ ६ ॥ [ल]।

च पुन, **इदम्** अनुपदोक्तवृत्तकुलक, **श्रुत्वा** श्रवणेन्द्रियेण प्रत्यक्षीकृत्य, **उन्मिषितलोचनः** उन्मीलितनयन, सन्, **सलीलं** सहर्षं, **शयनात्** शय्याया, उत्थाय, **ससैनिक.** सैनिकसमेत, **नगरबाह्यायां** नगरबहिर्वर्तिभूमौ, **जगाम** गतवान्, हरिवाहन इति सर्वत्र शेष। **च** पुन, **स्वभावरमणीयेषु** प्रकृत्या मनोहरेषु, **परिसरेषु** नगरप्रान्तप्रदेशेषु, पुन, **आरामेषु** उपवनेषु, **सरस्सु** कासारेषु, पुन **देवतायतनमण्डलेषु** देवमन्दिरगणेषु, **परिभ्रम्य** विहारं विधाय, **आवासं** स्वनिवासस्थानम्, **आजगाम** प्रत्यागतवान्। **च** पुन, **मध्याह्नसमये** दिनमध्यकाले, **वैताढ्यभूधरं** वैताढ्यसञ्ज्ञकपर्वतम्, **अध्यरोहत्** आरूढवान्, कीदृशम्? **दूरादेव** दूरदेशादेव, **दृश्यमानशुभ्रादभ्रविस्तार** दृश्यमान, शुभ्र -शुक्ल, अदभ्रविस्तार -अत्यन्तबृहदाकारो यस्य तादृशम्, पुन **अदृष्टपारतरुसरित्सरोवराढ्यम्** अदृष्टपारै -अदृष्ट पार -अन्तो येषां तादृशै, तरुभि -वृक्षै, सरिद्भि, सरोवरै -कासारश्रेष्ठैश्च, आढ्य-पूर्णम् [व]।

च पुन, **शिखरदेशे** तदूर्ध्वदेशे, **कृतावस्थितिः** अवस्थित सन्, **नाकलोकं** स्वर्गलोकं, **करतलस्थमिव** हस्ततलवर्तिनमिव, पुन **मध्यम** स्वर्गपातालमध्यस्थ, **भुवनं** मर्त्यलोकम्, **अङ्घ्रिमूले** पादमूले, **निलीनमिव** अन्तर्भूतमिव, पुन **आशामुखानि** दिगन्तभागान्, **दृष्टिमध्यं** नयनाभ्यन्तरम्, **अध्यासितानि** अधिष्ठितानि, इव, **मन्यमानः** उत्प्रेक्षमाण, **समन्तात्** सर्वभागेषु, **प्रहितदृष्टि.** व्यापारितलोचन, 'तं वैताढ्यपर्वतम्, **अवलोकितवान्** दृष्टवान्' इत्यग्रेणान्वेति। कीदृशम्? **जम्बूद्वीपस्य** भारतवर्षादिगर्भितस्य योजनशतसहस्रप्रमाणजम्बूवृक्षघटितस्यास्माकमाधारभूतस्य द्वीपस्य, **उष्णीषपट्टमिव** शिरोवेष्टनपटमिव, पुन **भारतवर्षस्य** भारतदेशस्य, **मानसूत्रमिव** परिच्छेदकसूत्रमिव, पुन **गगनसिन्धोः** आकाशरूपसागरस्य, **सेतुबन्धमिव** सेतुस्वरूपमिव, पुन **वैश्रमणहरितः** कुबेरदिश, **हारमिव** मुक्तामाल्यमिव, [श]। पुन **रेखाकारेण** रेखारूपेण, **पतितं** स्खलित, **ताण्डवप्रसृतखण्डपरशुभुजदण्डभस्मेव** ताण्डवे-नृत्ये, प्रसृतयो -विस्तृतयो, खण्डपरशो -शिवस्य, भुजदण्डदण्डाकारबाहुसलग्न भस्म इव, पुन **निम्नानुसारेण** नीचदेशानुसारेण, स्थित, **प्रलयविप्लुतक्षीरसिन्धुफेनमिव** प्रलयविप्लुतस्य-प्रलयकालोच्छलितस्य, क्षीरसिन्धो -क्षीरसागरस्य, फेनमिव-क्षीरविकारमिव, पुन **त्रिदिवदर्शनोत्कण्ठया** स्वर्गलोकावलोकनोत्कण्ठया, **हेलया**-क्रीडया, **उत्पतितम्** उच्छलितम्, **मन्दाकिनीप्रवाहमिव** गङ्गाप्रवाहमिव, पुन **समग्रमेदिनीभारधारणक्षमं** समस्तपृथ्वीभारग्रहणसमर्थं, **शेषस्य** तदाख्यसर्पराजस्य, **रूपान्तरमिव** अन्यरूपमिव, पुन **विस्फुरद्रत्नकटकाक्रान्तं** विस्फुरता-उज्ज्वलता, रत्नकटकेन-मणिमयप्रस्थेन, अन्यत्र

उपप्रान्त इव गगननमस्त्संगमगनधन्द्रमा, पावानप विगन्छनस्ववलन सङ्गाषयत्यावगान् ।
अर्न्तर्निपुरिताम्नारम्मितिसोम नन.पन्रलाञ्चन्यानायमय प धीवर इवानूकः करैः कर्षति ॥३॥
मत महनपारपूर्ति ननागर्भामसदृश्या, जीगनाम्बरटणि अनेकमागन्त्सी करैश्चिरा
क्रियास्यन्दति निन्न्द्ररतुरो निम करैरुकमलपमलक्षोवर्धपलश्याम त्रियामावम ॥ ४ ॥
नाम्पुन्द्रनगरानिरहितसण्य पढिपूर्णेध, किञ्चिमूवनकाञ्चनारसुमन पत्र इसन्तोऽपि ।
मनाः परमपुरभया मिथुनमप्राजहन्कर्निगम्य प्रियसदन स्मरसवे नीधरिलकुरते ॥ ५ ॥
जाना मदक्षिा दिनागरयमाम पाससेर ह्रिपां, प्राप्यन्त पदना रथाङ्गमिथुनैस्तमा
नागरपुरत मनार इव वसार पनञ्जरियां, प्रभु नाथ ! भवन्मुखमिवमिरोन्मीलन्ति पद्माकराः

मन्न्यारप [illegible] मारपाः [illegible] शातिमर्पाञ्गतमसुरुक परातिवीनगतलरक [illegible]
[illegible] समलन्त्यपा [illegible]
[illegible] अप्रमाति [illegible]

[illegible] प्रगगनमहन्संतगमा [illegible] उपप्रान्त इव
[illegible] दिगमानसतनतः [illegible] आगतान् [illegible]
[illegible] धीवर इव [illegible]
[illegible] अम्ताईपूर्णिताम्नारकतिमिरसमम् [illegible]
[illegible]

सद महनपारपूर्ति [illegible]
[illegible] मनाङ्कित [illegible] अर्भीमवदृदया [illegible]
[illegible] अमी [illegible] करैश्चिरा [illegible]
[illegible] ज्ञानानारम्भटानि [illegible]
[illegible] शारहागमाञवतीनस्यामे [illegible]
[illegible] नियमामासा [illegible] आरयाः [illegible]
[illegible] निषे [illegible] आरम्भाति [illegible]

नानि, कैश्चिदन्धकारगह्वरप्रवेशितसरलनिर्झरसलिलधारैरसुरकन्याधिरोहणार्थमवलम्बितरज्जुजालैरिव सततसप्तर्षियात्रापवित्रितानि दिव्याश्रमपदानि, कैश्चिदुत्तुङ्गतालतरुवनैस्त्रिविष्टपमुपस्प्रष्टुमूर्ध्वीकृतभुजैरिव निरातङ्कनाकिमिथुनाभ्यस्यमानमन्मथक्रीडाभणितानि मणिशिलालयनानि शिखरैर्धारयन्तं [ह], निविष्टानन्तवनदेवतानगरमिव लतागृहव्रातैः, आविष्कृतानेकपातालमिव सान्धकारकन्दरैः, प्रसूतनिःसंख्यापत्यमिव दिङ्नागयूथैः, उत्थापितप्रबलबहुलप्रदोषमिव तमालतरुमण्डलैः, आवासितापारवासरमिव स्वर्णसानुप्रभाप्राग्भारैः, प्रकटितानेकरामायणमिव किलिकिलायमानवानरानीकनिकायैः, दर्शितापूर्वप्रजासर्गमिव किंपुरुषवर्गैः [क्ष], क्वचिद् बद्धमण्डलगरुडगोत्रपक्षिव्यावर्ण्यमानद्वीपान्तरप्रचारवार्त्तं, क्वचिद् विपक्षवारणविरोधपरिणतगजोन्मूलितगलद्गण्डशैलं, क्वचिन्मृगारातिकरकुलिशदारितजलदगर्भोद्गीर्णमुक्ताफलाकीर्णं, क्वचिन्नृत्तप्रवृत्त-

---

टिप्पनकम्—बहुल.–कृष्णपक्ष. । किंपुरुष.–किन्नर. [क्ष] । मृगाराति.–सिंह. । नीलकण्ठ.–मयूर [ज्ञ] ।

विद्याधरगणै , परिहृतम्–अत्युन्नतत्वात् परिवर्जित, लङ्घनं येषा तादृशानि, **सिद्धायतनानि** सिद्धजनमन्दिराणि, धारयन्तम् , पुन **अन्धकारगह्वरप्रवेशितसरलनिर्झरसलिलधारैः** अन्धकारगह्वरे–अन्धकारपूर्णदेवखातबिले, प्रवेशिता, सरला–अवक्राकारा, निर्झरसलिलधारा–प्रवाहजलधारा यैस्तादृशै , अत एव **असुरकन्याधिरोहणार्थम्** असुरकन्याया –दैत्यसुताया, अधिरोहणार्थम्–आरोहणार्थम् , **अवलम्बितरज्जुजालैरिव** अवलम्बितम्–आनमितं, रज्जुजाल–रज्जुपुञ्जो यैस्तादृशैरिवेत्युत्प्रेक्षा, **कैश्चित्** कतिपयै शिखरै , **सततसप्तर्षियात्रापवित्रितानि** निरन्तरमरीच्यादिसप्तर्षिप्रयाणपूतानि, **दिव्याश्रमपदानि** उत्तमाश्रमस्थानानि, धारयन्तम् , पुन **उत्तुङ्गतालतरुवनै** उत्तुङ्गम्–उन्नत, तालतरूणां–तालवृक्षाणा, वन येषु तादृशै , अत एव **त्रिविष्टपं** स्वर्गम् , **उपस्प्रष्टुम्** उपस्पर्शनार्थम् , **ऊर्ध्वीकृतभुजैरिव** ऊर्ध्वीकृता –उन्नमिता , भुजा –बाहवो यैस्तादृशैरिव, **कैश्चित्** कैरपि, शिखरै , **निरातङ्कनाकिमिथुनाभ्यस्यमानमन्मथक्रीडाभणितानि** निरातङ्कै –नि शङ्कै , नाकिमिथुनै –देवद्वन्द्वै , अभ्यस्यमान–पौन पुन्येन क्रियमाण, मन्मथक्रीडाभणितं–कामकेलिकूजित येषु तादृशानि, **मणिशिलालयानि** मणिरूपशिलामयमन्दिराणि, धारयन्तम् [ह], पुन कीदृशम्? **लतागृहव्रातैः** लतागृहसमूहै , **निविष्टानन्तवनदेवतानगरमिव** निविष्टम्–अन्तर्भूतम् , अनन्तम्–अपारम् , वनदेवतानां–वनस्थदेवानां, नगरं यस्मिंस्तादृशमिव, पुन **सान्धकारकन्दरै** अन्धकारपूर्णगुहाभि , **आविष्कृतानेकपातालमिव** आविष्कृतानि–प्रकटितानि, अनेकानि–बहूनि, पातालानि येन तादृशमिव, पुन **दिङ्नागयूथैः** दिग्गजगणैर्हेतुभि , **प्रसूतनिस्संख्यापत्यमिव** प्रसूतानि–उत्पादितानि, निस्सख्यानि–सख्यारहितानि, अपत्यानि–पुत्रा येन तादृशमिव, तद्वत् प्रतीयमानमित्यर्थ , पुन **तमालतरुमण्डलैः** तमालजातीयवृक्षगणै , **उत्थापितप्रबलबहुलप्रदोषमिव** उत्थापित–जनित , प्रबल –सान्द्र , बहुलस्य–कृष्णपक्षस्य, प्रदोष –रजनीमुखं येन तादृशमिव, पुन **स्वर्णसानुप्रभाप्राग्भारैः** स्वर्णसानो –सुवर्णमयपर्वतकायसमभूमिकाया , प्रभाप्राग्भारै –द्युतिसन्दोहै , **आवासितापारवासरमिव** आवासिता –निवासिता , अपारा –अनवधिका , वासरा –दिवसा येन तादृशमिव, पुन **किलकिलायमानवानरानीकनिकायै** किलकिलायमानाना किलकिलात्मकशब्द कुर्वता, वानराणा मर्कटाना, यत् , अनीक–सैन्य यद्वा सग्राम , तस्य निकायै –निवासस्थानै , यद्वा समूहै , **प्रकटितानेकरामायणमिव** प्रकटितानि–आविष्कृतानि, अनेकानि–बहूनि, रामायणानि–रामचरितानि येन तादृशमिव, पुन **किंपुरुषवर्गैः** किन्नरगणै , **दर्शितापूर्वप्रजासर्गमिव** दर्शित –प्रकटित , अपूर्वप्रजासर्ग –विलक्षणसन्ततिसृष्टिर्येन तादृशमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, [क्ष] । पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थाने, **बद्धमण्डलगरुडगोत्रपक्षिव्यावर्ण्यमानद्वीपान्तरप्रचारवार्तं** बद्धमण्डलै –बद्धपङ्क्तिकै , गरुडगोत्रपक्षिभि –गरुडवशजपक्षिभि , व्यावर्ण्यमाना–उपाख्यायमाना उपद्वीपान्तरप्रचारवार्ता–अन्यान्यद्वीपसञ्चारवृत्तान्तो यस्मिंस्तादृशम् , पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चिद् भागे, **विपक्षवारणविरोधपरिणतगजोन्मूलितगलद्गण्डशैलं** विपक्षवारणविरोधेन–शत्रुभूतगजविरोधेन, परिणतै –दन्तप्रहारप्रसक्तै , गजै , उन्मूलित –उत्पाटित , अत एव गलन्–पतन् , गण्डशैल –च्युतस्थूलपाषाणो यस्य तादृशम् , पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थले, **मृगारातिकरकुलिशदारितजलदगर्भोद्गीर्णमुक्ताफलाकीर्णं** मृगारातीनां–मृगरिपूणां,

प्रतिपक्षमिव हिमवतः, पूर्वापरोदधिवेलावलग्नमुदकपानतृष्णया जीर्णसंवर्तकाम्बुदसंघातमिव युगान्तसमयमुदीक्ष्यमाणम्, इन्दुद्युतिमुषा दन्तप्रभोल्लासेन पौलस्त्यहस्तोल्लासितकैलासमिव हसन्तं, प्रकटितबहुस्रोतसा निर्झरनिवहेन तुहिनशैलस्पर्धया जाह्नवीसहस्राणीव सृजन्तं [प], दिगन्तरव्यापिभिर्दरीमुखसमीरैः सुमेरुमहिमाभ्यसूयया निःश्वासानिव विमुञ्चन्तम्, अभ्रान्तसन्ततिभिः शकुनिकोलाहलैः केशवभुजायन्त्रमन्दीरितमन्दरमिवाधिक्षिपन्तं, कुलिशकृतपक्षव्रणनिभासु गम्भीरगैरिकखनिषु लम्बमाननिश्चलनिरायतवपुर्भिरजगरकुलैर्दुस्तरक्षापकर्षणार्थमायोजितैर्जलौकैरिव दुरालोकपार्श्वभागम् [स], कैश्चिदुन्निद्रवैदूर्यरत्नाङ्कुरक्षपाभिश्च करालकन्दरादर्शनजातरोमाञ्चैरिवातीततारापथैः पृथुपराक्रमाणि क्रीडाकिरातशरण्यानि शबरपुराणि, कैश्चिदिव स्खलतन्मल्लिकलतुसरिद्वेणिकैः स्खलनपर्यस्तसूर्यरथपताकैरिव पतनभीतविद्याधरसमुत्परिहृतलङ्घनानि सिद्धास्त-

---

टिप्पनकम्—भुजायन्त्रेण मन्दीरं-चञ्चुर्वं संचालनस्य स उत्क्षेपः [स]। क्रीडाकिराताः-वामनाः। कल्पं-गृहम् [ह]।

मथिमयन्त्रणेन आध्मान्तम्-मथितम्, क्षीरोदस्य क्षीरसागरस्य शत्रुमिव; पुनः भूगोलस्य भूमण्डलस्य पातालावधिप्रविष्टमूलनिबद्धपन्थमिव पातालावधिप्रविष्टेन-पातालपर्यन्तगामिना मूलेन निबद्ध-स्थिरो यो बन्धः स्तम्भं तमिव पुनः विशालकटकाधराध्यमूलकं विशालेन-विस्तृतेन कटकेन-नितम्बेन यत्ते सेनया व्याप्तम्-आक्रान्तम् भुवनं येन तादृशं हिमवतः हिमालयस्य प्रतिपक्षं रिपुमिव; पुनः उदकपानतृष्णया जलपिपासया पूर्वापरोदधिवेलावलग्नं पूर्वपश्चिमसमुद्रतटसक्तं युगान्तसमयं प्रलयावसरम्, उदीक्षमाणं प्रतीक्षमाणं जीर्णसंवर्तकाम्बुदसंघातमिव पुरातनप्रलयकालिकमेघराशिमिव पुनः इन्दुद्युतिमुषा चन्द्रकान्तिहारिणा दन्तप्रभोल्लासेन दशनदीप्तिविलसनेन पौलस्त्यहस्तोल्लासित पौलस्त्यस्य-रावणस्य हस्तेन-उल्लासितम्-उद्धृतं कैलासं पर्वतं स्वप्रभया हसन्तमिव तिरस्कुर्वन्तमिव पुनः प्रकटितबहुस्रोतसा प्रकटितानि-प्रादुर्भावितानि बहूनि स्रोतांसि-प्रवाहमार्गा येन तादृशेन निर्झरनिवहेन प्रवाहसमूहेन तुहिनशैलस्पर्धया हिमाचलमभिभवेच्छया जाह्नवीसहस्राणि गङ्गासहस्राणि सृजन्तमिव भावयन्तमिव [प]। पुनः दिगन्तरव्यापिभिः दिगन्तव्यापकैः यद्वा अन्यान्यदिग्व्यापकैः दरीमुखसमीरैः कन्दराप्रभवायोद्भवपवनैः सुमेरुमहिमाभ्यसूयया सुमेरुपर्वतमहत्त्वनिरोधेन निःश्वासान् नासिकाश्वसनानि विमुञ्चन्तमिव निःसारयन्तमिव पुनः अभ्रान्तसन्ततिभिः अविच्छिन्नपरम्परैः शकुनिकोलाहलैः पक्षिकूजितैः केशवभुजायन्त्रमन्दीरित केशवस्य-विष्णोः यो भुजायन्त्रः-बाहुरूपयन्त्रसाधनं तेन एव मन्दीरं चञ्चुर्वं सञ्चालनस्य तादृशं मन्दरं समुद्रमन्थनमन्दराचलम्, अधिक्षिपन्तमिव तिरस्कुर्वन्तमिव, पुनः कुलिशकृतपक्षव्रणनिभासु वज्रकृतपक्षक्षतसदृशीषु, गम्भीरगैरिकखनिषु निम्नेषु गैरिकधातुखनीष्वाकरेषु, लम्बमाननिश्चलनिरायतवपुर्भिः लम्बमानानि-अवलम्बितानि निश्चलानि-स्थिराणि निरायतानि-अत्यन्तदीर्घाणि वपूंषि-शरीराणि येषां तादृशैः अजगरकुलैः अजगराख्यसर्पगणैः दुस्तरक्षापकर्षणार्थं विस्तृतक्षतनिस्सारणार्थम्, आयोजितैः स्थापितैः जलौकैरिव रुधिराकर्षकजन्तुविशेषैरिव दुरालोकपार्श्वं दुरालोकः दुर्दर्शः पार्श्वः-प्रान्तः यस्य तादृशम् [स]; पुनः उन्निद्रवैदूर्यरत्नाङ्कुरक्षपाभिः उद्भिन्न-उद्भिन्नाङ्कुर वैदूर्यरत्नाङ्कुराणां-मणीनाम् प्रभवन्तीति वैदूर्यम् तद्रूपाणां रत्नानाम्, अङ्कुरक्षपाः-अङ्कुरसमूहो येषु तादृशैः अत एव अपाः करालकन्दरादर्शनजातरोमाञ्चैरिव अपाः-नीचैः करालकन्दरायाः-भयानकगुहायाः दर्शनेन जात-उद्भूत रोमाञ्चः येषां तादृशैः अतीततारापथैः अतिक्रान्तगगनैः गगनावधिपर्यन्तशिखरैः कैश्चित् कैरपि शिखरैः शिलोच्चयाग्रैः पृथुपराक्रमाणि विस्तृतवीर्याणि क्रीडाकिरातशरण्यानि क्रीडाकिराताः-वामनाः तेषां रक्षास्थानानि-शरणभूतानि, शबरपुराणि भिल्लनिवासस्थानानि 'शबरपुरम्' इत्यन्ये पठन्तीति पुनः स्खलतन्मल्लिकलतुसरिद्वेणिकैः स्खलन्त्यः अत्र तत्र मल्लिका-लिप्तिका लतावल्ली-तृणा या सरित् नदी तस्याः वेणिः प्रवाहो येषु तादृशैः अत एव स्खलनपर्यस्तसूर्यरथपताकैरिव स्खलनेन आस्फालनेन पर्यस्ता-पतिता सूर्यरथपताका-सूर्यरथसम्बन्धिनी पताका येषु तादृशैरित्युत्प्रेक्षा कैश्चित् कैरपि शिखरैः पतनभीतविद्याधरसमुत्परिहृतलङ्घनानि पतनभीतैः-अधःपतनभयान्वितैः विद्याधरैः-

आकर्ण्य चैनमुद्भिन्नपुलकः सहर्षमब्रवीत् समरकेतुः—'कुमार! साध्वनेन मङ्गलपाठकेन पठितम्, किं दृश्यते? किं च वर्ण्यते? सकलकुलधराधरसाधारणगुणग्रामगरिमा गिरिरेषः। दर्शनीयो वर्णनीयश्च त्वमेको जगति येन निःसामान्यनिजचरितखर्वीकृतसर्वान्यभूभृता निजभुजादण्डमात्रसहायेन निर्गत्य शिबिरात् परिमितैरहोभिरावर्जितं विद्याधरचक्रवर्तित्वम्, अनुचरीकृताः खेचराधिपतयः, विधेयीकृत विद्यादेवताचक्रम्, तदास्तां तावदस्य शिखरिणो दर्शनव्यावर्णनानि। तमेवावेदय यथावृत्तमादितः प्रभृति सर्वमात्मीयवृत्तान्तम्। दुष्टकरटी स तावत् लौहित्यतटपर्वताटव्यां भवन्तमपहृत्य क्व गतः? क्व स्थितः? त्वयापि ततोऽवतीर्य किं कृतम्? किं दृष्टम्? किमनुभूतम्? क्व प्रदेशे कृतस्थितिना प्रेषितः स लेखः? केन वा स शीघ्रमेव प्रापितः शिबिरम्? कुत ईदृशीनामाकाशगमनादिकार्यजनितजगद्विस्मयानामखिलानामपि महाप्रभावाणां विद्यानामधिगतिः? कथमियमतर्कितैव विद्याधरचक्रवर्तिपदप्राप्तिः? केन वा प्रसङ्गेन तत्र चैत्ररथवनविडम्बिनि जिनायतनकानने कृतमागमनम्? का च सा त्रिलोकीतिलकभूता रूपगर्वमप-

---

अनन्यतुल्यमहिमा अनन्यसाधारणमहत्त्वशाली, त्वं भगवान् हरिवाहन एव, **द्रष्टव्यः** दर्शनार्ह, **अधःकृतखेचरेन्द्रतततिना** अध कृता—न्यूनीकृता, खेचरेन्द्रतति—विद्याधरेन्द्रगणो येन तादृशेन, येन **अस्य** प्रत्यक्षवर्तिवैताढ्यपर्वतस्य, **मूर्ध्नि** मस्तके, ऊर्ध्वभूमिकायामित्यर्थ, स्थिति, **बद्धा** दृढीकृता, **च** पुन, **एनम्** इम श्लोकम्, **आकर्ण्य** श्रुत्वा, **उद्भिन्नपुलकः** उद्गतरोमाञ्च सन्, समरकेतु, **सहर्ष** सप्रमोदम्, **अब्रवीत्** उक्तवान्, **अनेन** प्रत्यक्षवर्तिना, **मङ्गलपाठकेन** मङ्गलात्मकश्लोकपाठिना, **साधु** सम्यक्, **पठितं** व्यक्तमुक्तम्, **सकलकुलधराधरसाधारणगुणग्रामगरिमा** सकलकुलधराधरसाधारण-निखिलकुलपर्वतसाधारण, गुणग्रामगरिमा—गुणगणगौरवं यस्य तादृश, **एषः** समीपतरवर्ती, **गिरिः** वैताढ्यपर्वत, कि **दृश्यते** दृष्टिगोचरीक्रियते, **च** पुन, कि **वर्ण्यते** स्तूयते, न किमपि दृश्य स्तुत्य वाऽत्रेत्यर्थ। किन्तु **जगति** लोके, **एकः** एकमात्र, **त्वं** भवान्, **दर्शनीयः** दर्शनार्ह, **च** पुन, **वर्णनीयः** वर्णनार्ह, असीति शेष, **निःसामान्यनिजचरितखर्वीकृतसर्वान्यभूभृता** नि सामान्यचरितै—असाधारणस्वचरितै, खर्वीकृता—लघूकृता, सर्वे—समस्ता, अन्ये, भूभृत—राजानो येन तादृशेन, पुन **निजभुजादण्डमात्रसहायेन** निजभुजादण्डमात्र—स्वबाहुरूपदण्ड एव, सहाय—सहकारि यस्य तादृशेन, येन, **शिबिरात्** सैन्यावासात्, **निर्गत्य** नि सृत्य, **परिमितैः** परिगणितै, **अहोभिः** दिनै, **विद्याधरचक्रवर्तित्वं** विद्याधरसम्राट्त्वम्, **आवर्जितं** प्राप्तम्, पुन **खेचराधिपतयः** विद्याधराधिपतय, **अनुचरीकृताः** भृत्यतामापादिता, पुन **विद्यादेवताचक्रं** विद्याधिष्ठातृदेवगण, **विधेयीकृतं** वश्यतामापादित, **तत्** तस्माद्धेतो, अस्य **शिखरिणः** पर्वतस्य, **दर्शनव्यावर्णनानि** दर्शनानि वर्णनानि, **आस्ताम्** आसन्तामित्यर्थकमव्ययम्, तिष्ठन्तु निवर्तन्तामित्यर्थ। आदित **प्रभृति** आरभ्य, **सर्वं** समस्तम्, **आत्मीयवृत्तान्तम्** आत्मीय—स्वकीय, वृत्तान्तमेव—समाचारमेव, आवेदय, **तावदिति** वाक्यालङ्कारे। **स** प्रकृत, **तावदिति** वाक्यालकारे, **दुष्टकरटी** दुष्टहस्ती, **लौहित्यतटपर्वताटव्यां** लोहितस्य—ब्रह्मपुत्रनदस्य, अपत्यभूता नदी—लौहित्या, तत्तटवर्तिपर्वतसम्बन्धिन्याम्, अटव्यां—वने, **भवन्तं** त्वाम्, **अपहृत्य** अपहारकर्मतामापाद्य, **क्व** कस्मिन् स्थाने, **गतः** यात, **क्व** कस्मिन्, स्थाने, **स्थितः** स्थिरीभूत, **ततः** हस्तिन, **अवतीर्य** अधस्तादागत्य, त्वयापि, **किं कृतं** किं विहित, पुन **किं दृष्टं** दृष्टिगोचरीकृत, पुन किम् **अनुभूतम्** अनुभवगोचरीकृत, पुन **क्व** कस्मिन्, **प्रदेशे** स्थाने, **कृतस्थितिना** स्थितेन, त्वयेत्यनुवर्तते, **सः** मत्प्राप्त, **लेखः** पत्र, **शिबिरं** सैन्यावास, शीघ्रमेव **प्रापितः** उपस्थापित, पुन **आकाशगमनादिकार्यजनितजगद्विस्मयानाम्** आकाशगमनादिकार्यै—आकाशविहारादिरूपाभि—फलभूतक्रियाभि, जनित—उत्पादित, जगत—लोकस्य, विस्मय—आश्चर्यं याभिस्तादृशीनाम्, पुन **महाप्रभावाणाम्** अधिकशक्तिशालिनीनाम्, **ईदृशीनाम्** अनुभूयमानप्रकाराणाम्, **अखिलानामपि** सर्वासामपि, **विद्यानां** सिद्धीना, **कुतः** कस्मात्, **अधिगतिः** प्राप्ति, **विद्याधरचक्रवर्तिपदप्राप्तिः** विद्याधरसम्राट्पदप्राप्ति, **कथं** केन प्रकारेण, अभूदिति शेष, **वा** पुन, केन **प्रसङ्गेन** उद्देशेन, **चैत्ररथवनविडम्बिनि** कुबेरोद्यानानुकारिणि, **तत्र** तस्मिन्, **जिनायतनकानने** जिनमन्दिरप्राङ्गणभूतारामे, आगमन, **कृतं** विहित, त्वयेति सर्वत्रानुषज्यते, **च** पुन, **त्रिलोकीतिलकभूता** त्रिभुवनशिरोधार्या, पुन

नीलकण्ठमिवादर्शिताकाण्डताण्डवम्, क्वचिन्मुग्धपवनमहिषपुरस्कृतपलायमानाश्वमुखसमूहम्, त्रिविक्रममिव पादाग्रनिर्गतत्रिपथगासिन्धुप्रवाहम्, रथमिव चक्रवर्तिबलघूर्णितासमभूतलम्, मेरुकल्पपादपालीपरिगतमपि नमेरुकल्पपादपालीपरिगतम्, घनगजालीसंकुलमपि नघनगजालीसंकुलं समवलोकितवान् [क]।

उपजातविस्मय च स तस्य शिखरिणः स्वभावरमणीयासु शिखरश्रेणिषु पुनः पुनः प्रहितदृष्टिरुदितम् महाप्राचार्ये एकः समुच्चार्य जयशब्दमभ्युत्थानजयिना स्वरेण प्रक्रमागतमिमं श्लोकमपठत्—

'इयम् भूमिसुतोऽस्य देव ! किमिह स्वच्छन्दविद्याधर
श्रेणीयस्य वहन्ति यस्य समतामन्येऽपि गोत्राचलाः ।
ब्रह्मण्यस्तवमनन्यतुल्यमहिमा मन्ये धरित्रीभृतां
येनाधःकृतसेचरेन्द्रसविता यशोऽस्य मूर्ध्नि स्थितिः ॥" [ख]।

टिप्पनकम्—त्रिविक्रममिव पादाग्रनिर्गतत्रिपथगासिन्धुप्रवाहम् एकत्र चरणाग्रात् प्रादुर्भूतगङ्गानदीप्रवाहम्, अन्यत्र प्रत्यन्तगिरिभिर्निर्गतत्रिपथगासिन्धुनदीप्रवाहम्। रथमिव चक्रवर्तिबलघूर्णितासमभूतलम् एकत्र रथाङ्गप्रचारघूर्णितनिम्नभूतलम् अन्यत्र चक्रवर्तिराजसैन्यघूर्णितासमभूतलम्। मेरुकल्पपादपालीपरिगतमपि न मेरुकल्पपादपालीपरिगतं यदि मेरुतुल्यप्रत्यन्तगिरिपरिवृतं कथं न मेरुकल्पमिति, अन्यत्र नमेरुवृक्षविशेषकल्पतरुपङ्क्तिसंगतम्। घनगजालीसंकुलमपि नघनगजालीसंकुलम् यद्यरण्यकरिसंकुलं यदि कथं न संकुलम्, अन्यत्र नूतनमेघजालव्याप्तम् [क]।

शिखानामित्यर्थः कलुषिते—कलुषिते पारितस्य—वाम्बितस्य वरस्य—मेघस्य गर्भात्—उदरात् उद्गीर्णैः—निर्यद्भिः मुग्धाम्भो-मुग्धजलमिति व्याप्तम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थले मुग्धप्रसूतनीलकण्ठनिवहदर्शिताकाण्डताण्डवं मुग्धप्रसूतेन-नूतनप्रसवेन नीलकण्ठनिवहेन-मयूरसमूहेन दर्शितं प्रकाशितं ताण्डवं-हरितृणमस्तके नर्तितवारकम्; पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे मुग्धपवनमहिषपुरस्कृतपलायमानाश्वमुखसमूहम् अविवेकयन्वनसम्बन्धिमहिषैः पुरस्कृता-अग्रतः कृताः अत एव पलायमानाः—धाविताः अश्वमुखानाम्—अश्वमुखसदृशमुखानां वन्यपशुविशेषाणां किन्नराणां वा समूहो यस्मिंस्तादृशम् [क]; पुनः त्रिविक्रममिव विष्णुमिव पादाग्रनिर्गतत्रिपथगासिन्धुप्रवाहं पादाग्रम्-प्रत्यन्तपर्वताः पक्षे चरणाग्रात् निर्गता—निःसृता त्रिपथगाया—स्वर्ग-मर्त्य-पातालरूपमार्गत्रयगामिन्याः; सिन्धोः—नद्याः गङ्गायाः प्रवाहः पक्षे त्रिपथगायाः—गङ्गायाः सिन्धोः—सिन्धुनद्याश्च प्रवाहाः यस्मिंस्तादृशम्; पुनः रथमिव चक्रवर्तिबलघूर्णितासमभूतलं चक्रवर्तिबलेन—सार्वभौमसैन्येन पक्षे रथाङ्गस्य चक्रस्य तत्सम्बन्धिना वर्तिबलेन—भ्रमणेन अथवा घूर्णितं—पिष्टम्, असमभूतलं—विषमभूमितलं यस्य तादृशम्; पुनः मेरुकल्पपादपालीपरिगतमपि मेरुकल्पाना—मेरुसदृशानां पादानां प्रत्यन्तगिरीणां पाल्या—पङ्क्त्या परिगतमपि—व्याप्तमपि न मेरुकल्पपादपालीपरिगतमिति विरोधः तत्परिहारे तु नमेरूणां—तरुविशेषाणां कल्पानां—कल्पवृक्षाणां च पादपानां—वृक्षाणाम्, पाल्या—पङ्क्त्या परिगतं—व्याप्तम्; पुनः घनगजाली-संकुलमपि वनहस्तिसमूहेनापि न घनगजालीसंकुलमिति विरोधः तत्परिहारे तु नघानां—नवीनानां घनानां—मेघानां, जाल्या—समूहेन संकुलं—व्याप्तम् [क]।

उपजातविस्मयं चैतावत्पर्वतावलोकनात्सञ्जाताश्चर्यम् पुनः तस्य महतः शिखरिणः पर्वतस्य स्वभावरमणीयासु समावेन मनोहरासु, शिखरश्रेणीषु शिखरपङ्क्तिषु, पुनः पुनः अनेकवारम् प्रहितदृष्टिं व्यापारितनेत्रं तं हरिवाहनम्, उदितम् समीपस्थ एव महाचार्यः मङ्गलपाठक अग्रगामी जयशब्द समुच्चार्य अभ्युत्थानजयिना गम्भीरेण स्वरेण प्रक्रमागतं प्रसङ्गप्राप्तम् इमं वक्ष्यमाणं श्लोकं पद्यम्, अपठत् उच्चारितवान् भो देव भो राजन्! स्वच्छन्दस्थविद्याधरश्रेणीय[क]स्य स्वच्छन्दता-शिखरवर्तिनी विद्याधरश्रेणी विद्याधरपङ्क्तिर्यस्य तादृशस्य, अस्य प्रत्यक्षस्य भूमिसुतः पर्वतस्य इह अस्मिन् विषयेऽस्मिन् किं वर्ण्यम्? यस्य पर्वतस्य समतां तुल्यताम् अन्येऽपि गोत्राचलाः कुलपर्वताः वहन्ति प्राप्नुवन्ति धरित्रीभृतां पृथ्वीस्थितानां पक्षे पर्वतानां मध्ये

आकर्ण्य चैनमुद्भिन्नपुलकः सहर्षमब्रवीत् समरकेतुः—'कुमार ! साध्वनेन मङ्गलपाठकेन पठितम्, किं दृश्यते ? किं च वर्ण्यते ? सकलकुलधराधरसाधारणगुणग्रामगरिमा गिरिरेषः । दर्शनीयो वर्णनीयश्च त्वमेको जगति येन निःसामान्यनिजचरितखर्वीकृतसर्वान्यभूभृता निजभुजादण्डमात्रसहायेन निर्गत्य शिविरात् परिमितैरहोभिरावर्जितं विद्याधरचक्रवर्तित्वम्, अनुचरीकृताः खेचराधिपतयः, विधेयीकृतं विद्यादेवताचक्रम्, तदास्तां तावदस्य शिखरिणो दर्शनव्यावर्णनानि । तमेवावेदय यथावृत्तमादितः प्रभृति सर्वमात्मीयवृत्तान्तम् । दुष्टकरटी स तावत् लौहित्यतटपर्वताटव्यां भवन्तमपहृत्य क्व गतः ? क्व स्थितः ? त्वयापि ततोऽवतीर्य किं कृतम् ? किं दृष्टम् ? किमनुभूतम् ? क्व प्रदेशे कृतस्थितिना प्रेषितः स लेखः ? केन वा स शीघ्रमेव प्रापितः शिबिरम् ? कुत ईदृशीनामाकाशगमनादिकार्यजनितजगद्विस्मयानामखिलानामपि महाप्रभावाणां विद्यानामधिगतिः ? कथमियमतर्कितैव विद्याधरचक्रवर्तिपदप्राप्तिः ? केन वा प्रसङ्गेन तत्र चैत्ररथवनविडम्बिनि जिनायतनकानने कृतमागमनम् ? का च सा त्रिलोकीतिलकभूता रूपगर्वमप-

---

अनन्यतुल्यमहिमा अनन्यसाधारणमहत्त्वशाली, त्वं भगवान् हरिवाहन एव, **द्रष्टव्यः** दर्शनार्ह, **अधःकृतखेचरेन्द्रतततिना** अध कृता–न्यूनीकृता, खेचरेन्द्रतति –विद्याधरेन्द्रगणो येन तादृशेन, येन **अस्य** प्रत्यक्षवर्तिवैताढ्यपर्वतस्य, **मूर्ध्नि** मस्तके, ऊर्ध्वभूमिकायामित्यर्थ, स्थिति, **बद्धा** दृढीकृता, **च** पुन, **एनम्** इम श्लोकम्, **आकर्ण्य** श्रुत्वा, **उद्भिन्नपुलकः** उद्गतरोमाञ्च सन्, समरकेतु, **सहर्ष** सप्रमोदम्, **अब्रवीत्** उक्तवान्, **अनेन** प्रत्यक्षवर्तिना, **मङ्गलपाठकेन** मङ्गलात्मकश्लोकपाठिना, **साधु** सम्यक्, **पठितं** व्यक्तमुक्तम्, **सकलकुलधराधरसाधारणगुणग्रामगरिमा** सकलकुलधराधरसाधारण -निखिलकुलपर्वतसाधारण, गुणग्रामगरिमा–गुणगणगौरव यस्य तादृश, **एषः** समीपतरवर्ती, **गिरिः** वैताढ्यपर्वत, कि **दृश्यते** दृष्टिगोचरीक्रियते, **च** पुन, कि **वर्ण्यते** स्तूयते, न किमपि दृश्य स्तुत्य वाऽत्रेत्यर्थ । किन्तु **जगति** लोके, **एकः** एकमात्र, **त्वं** भवान्, **दर्शनीयः** दर्शनार्ह-, **च** पुन, **वर्णनीयः** वर्णनार्ह, असीति शेष, **निःसामान्यनिजचरितखर्वीकृतसर्वान्यभूभृता** नि सामान्यचरितै –असाधारणस्वचरितै, खर्वीकृता –लघूकृता, सर्वे–समस्ता, अन्ये, भूभृत –राजानो येन तादृशेन, पुन **निजभुजादण्डमात्रसहायेन** निजभुजादण्डमात्र–स्वबाहुरूपदण्ड एव, सहाय–सहकारि यस्य तादृशेन, येन, **शिविरात्** सैन्यावासात्, **निर्गत्य** नि सृत्य, **परिमितैः** परिगणितै, **अहोभिः** दिनै, **विद्याधरचक्रवर्तित्वं** विद्याधरसम्राट्त्वम्, **आवर्जितं** प्राप्तम्, पुन **खेचराधिपतयः** विद्याधराधिपतय, **अनुचरीकृताः** भृत्यतामापादिता, पुन **विद्यादेवताचक्रं** विद्याधिष्ठातृदेवगण, **विधेयीकृतं** वश्यतामापादित, **तत्** तस्माद्धेतो, अस्य **शिखरिणः** पर्वतस्य, **दर्शनव्यावर्णनानि** दर्शनानि वर्णनानि, **आस्ताम्** आसन्तामित्यर्थकमव्ययम्, तिष्ठन्तु निवर्तन्तामित्यर्थ । आदित **प्रभृति** आरभ्य, **सर्वं** समस्तम्, **आत्मीयवृत्तान्तम्** आत्मीय–स्वकीय, वृत्तान्तमेव–समाचारमेव, आवेदय, **तावदिति** वाक्यालङ्कारे । **स** प्रकृत, **तावदिति** वाक्यालकारे, **दुष्टकरटी** दुष्टहस्ती, **लौहित्यतटपर्वताटव्यां** लोहितस्य–ब्रह्मपुत्रनदस्य, अपत्यभूता नदी–लौहित्या, तत्तटवर्तिपर्वतसम्बन्धिन्याम्, अटव्यां–वने, **भवन्तं** त्वाम्, **अपहृत्य** अपहारकर्मतामापाद्य, **क्व** कस्मिन् स्थाने, **गतः** यात, **क्व** कस्मिन्, स्थाने, **स्थितः** स्थिरीभूत, **ततः** हस्तिन, **अवतीर्य** अधस्तादागत्य, त्वयापि, **किं कृतं** किं विहित, पुन **किं दृष्टं** दृष्टिगोचरीकृत, पुन **किम् अनुभूतम्** अनुभवगोचरीकृतं, पुन **क्व** कस्मिन्, **प्रदेशे** स्थाने, **कृतस्थितिना** स्थितेन, त्वयेत्यनुवर्तते, **सः** मत्प्राप्त, **लेखः** पत्र, **शिबिरं** सैन्यावास, शीघ्रमेव **प्रापितः** उपस्थापित, पुन **आकाशगमनादिकार्यजनितजगद्विस्मयानाम्** आकाशगमनादिकार्यै –आकाशविहारादिरूपाभि –फलभूतक्रियाभि, जनित –उत्पादित, जगत –लोकस्य, विस्मय –आश्चर्य याभिस्तादृशीनाम्, पुन **महाप्रभावाणाम्** अधिकशक्तिशालिनीनाम्, **ईदृशीनाम्** अनुभूयमानप्रकाराणाम्, **अखिलानामपि** सर्वासामपि, **विद्यानां** सिद्धीना, **कुतः** कस्मात्, **अधिगतिः** प्राप्ति, **विद्याधरचक्रवर्तिपदप्राप्तिः** विद्याधरसम्राट्पदप्राप्ति, **कथं** केन प्रकारेण, अभूदिति शेष, **वा** पुन, केन **प्रसङ्गेन** उद्देशेन, **चैत्ररथवनविडम्बिनि** कुबेरोद्यानानुकारिणि, **तत्र** तस्मिन्, **जिनायतनकानने** जिनमन्दिरप्राङ्गणभूतारामे, आगमन, **कृतं** विहित, त्वयेति सर्वत्रानुषज्यते, **च** पुन, **त्रिलोकीतिलकभूता** त्रिभुवनशिरोधार्या, पुन

हर्तुमिव पार्वती-कमलयोरुत्पादिता कमलयोनिना देवेन लावण्यैकवसतिः सकलस्यापि भवच्चरणकमलानुवर्तिनो राजलोकस्य मान्या महाराजकन्या ? या सत्र कदलीगृहे गृहीतविरहिणीजनाकल्पा ज्ञापिता कुमारेण मत्स्वरूपम् [ग] ।' इति सकौतुकेन पृष्टः समरकेतुना विहस्य हरिवाहनः सहर्षमुवाच—'युवराज ! कथयामि यदि ते कौतुकम्, अवहितो भव, प्रभूतमिदमाख्येयम्, अथवा वृथा ममाभ्यर्थनेयम्, अयमेव भूम्ना निरन्तराश्चर्यमरसो मदीयवृत्तान्तः करिष्यत्यवधानवन्तं भवन्तम् । तदा प्रत्यक्षमेव भवतस्तथा मदान्धः स गन्धवारणः स्कन्धदत्तवज्रासन शासनानन्तरमेव साध्वसादाधोरणैरकृतसत्वरोपसर्पणैरनर्पिताङ्कुशमवश-मुद्वहन् मामद्रिगह्वरात् ततो निर्गत्य तेनैव गिरितटेन यथोत्तरप्रकटितजवः पृष्ठतो बहुभिरनवरतवल्गितवात-वाहैर्वाहिनीपतिभिरन्यैश्चापदपरिकरैः परिकरमेण्ठषण्ठप्रायैः प्रजविभिः सैन्ययोधैरनुपतद्भिरनुबध्यमानः कियन्तमपि मार्गमगमत् [घ] । अन्तरितेषु च निरन्तरैर्वनतरुस्तम्बैर्विलम्बितेषु सर्वेष्वनुपतिषु कोऽप्येकेन मार्गवर्तिना

टिप्पनकम्—वैवर्ण्य(वदने) वनयोषाकम् । आकल्पः—नेपथ्यम् [ग] । अनुबध्यमानः सादरेणानुगम्यमानः [घ] ।

पार्वती-कमलयोः गौरी-लक्ष्म्योः रूपगर्वं सौन्दर्याभिमानम्, अपहर्तुमिव दूरीकर्तुमिव लावण्यैकवसतिः लावण्यं रूपं तदेव एकवसतिः—एकमद्वितीयं निवासस्थानं यस्याः सा कमलयोनिना कमलोद्भवेन देवेन ब्रह्मणा उत्पादिता सृष्टा पुनः भवच्चरणकमलानुवर्तिनः त्वदीयपादपद्मानुधारिणः सकलस्यापि सर्वस्यापि राजलोकस्य नृपजनस्य मान्या आदरणीया सा श्रीमेघवाहनसुता; महाराजकन्या राजपुत्रिका या तत्र तस्मिन् कदलीगृहे कदलीमण्डपे गृहीतविरहिणीजनाकल्पा धृतवियोगिनीजनवेषा कुमारेण भवता मत्स्वरूपं मदीयं स्वरूपं विज्ञापिता आवेदिता मां परिचायितेत्यर्थः [ग] । इति इत्थं सकौतुकेन कौतूहलपूर्णेन समरकेतुना पृष्टः जिज्ञासा ज्ञापितः सन् हरिवाहनः विहस्य स्मितवदनो भूत्वा सहर्षं हर्षपूर्वकम् उवाच उक्तवान्, युवराज ! कुमार ! यदि ते तव कौतुकम् औत्सुक्यं तर्हि कथयामि निवेदयामि अवहितः सावधानो भव इदम् अनुपश्रुतपूर्वम्, आख्येयम् आख्यातव्यं प्रभूतम् अधिकम् । अथवा इयं प्रार्थ्यमाना मम अभ्यर्थना अवधानप्रार्थना वृथा व्यर्था यतः भूम्ना बाहुल्येन निरन्तराश्चर्यरसः अनवरताश्चर्यरसाप्लुतः अयं वक्ष्यमाणप्रकारः मदीयवृत्तान्त एव मदीयकथाचार एव भवन्तं त्वाम्, अवधानवन्तं सावधानं करिष्यति सम्पादयिष्यति । तदा तस्मिन् काले भवतः तव प्रत्यक्षमेव समक्षमेव तथा तेन प्रकारेण मदान्धः मदमत्तः स गन्धवारणः गन्धगजः स्कन्धदत्तवज्रासनं स्कन्धे—ग्रीवाप्रदेशे, दत्तं—स्थितं दृढं—स्थिरम् आसनम्—उपवेशनं यस्य तादृशं शासनानन्तरमेव वचनानन्तरमेव साध्वसात् भयात् अकृतसत्वरोपसर्पणैः शीघ्रमनुपगतैः आधोरणैः हस्तिपकैः अनर्पिताङ्कुशम् असमर्पिताङ्कुशम् मां हरिवाहनम् अवशम् स्वाधीनं यथा स्यात् तथा स्वच्छन्दमित्यर्थः उद्वहन् स्कन्धभागे धारयन् ततः तस्मात्, अद्रिगह्वरात् पर्वतनिकुञ्जात् निर्गत्य निःसृत्य तेनैव गिरितटेन पर्वतप्रान्तेन यथोत्तरप्रकटितजवः यथोत्तरम्—उत्तरोत्तरं, प्रकटित—प्रदर्शितः जवः वेगो येन तादृशः पृष्ठतः पश्चात् भागतः बहुभिः भूयोभिः अनवरतवल्गितवातवाहैः अनवरतं—निरन्तरं वल्गिताः—चालिताः वाताः—अश्वाः यैस्तादृशैः वाहिनीपतिभिः सेनानायकैः च पुनः आपदपरिकरैः ... परिकरमेण्ठषण्ठप्रायैः ... 'परिषकर' इति पाठे तु परिषादुपाः ... मेण्ठाः—हस्तिपकाः षण्ठाः कञ्चुकिनः ... पुनः प्रजविभिः वेगवद्भिः अन्यैः सैन्ययोधैः सैनिकभटैः अनुबध्यमानः सादरमनुगम्यमानः कियन्तमपि कतिपयमपि मार्गम्, अगमत् अगच्छत् [घ] । च पुनः निरन्तरैः सान्द्रैः वनतरुस्तम्बैः वनवृक्षगुल्मैः अन्तरितेषु अन्तर्हितेषु सर्वेषु समस्तेषु अनुपतिषु पश्चाद्गामिषु, विलम्बितेषु ... मार्गवर्तिना मार्गस्थेन पुनः विषमपाषाण

विषमपाषाणपटलस्थपुटितावतारेण वनतरङ्गिणीश्रोतसा भग्नगमनत्वरस्तरसान्तरिक्षमुदपतत्। उत्पत्य चाति-दूरमूरीकृतकुवेरदिङ्मुखाभिमुखयात्रो गात्रनिर्वापणाय परितः प्रकीर्णेन विस्तारिणा कराग्रशीकरजलासारेण निर्भरान्धकारितगगनगर्तः पुष्करावर्तजलद इव संवर्तकालमरुताहतो वेगमतिमहान्तमतनोत् [ङ]। तेन चास्य वेगातिशयेन संजातगुरुविस्मयोऽहं मुहुर्मुहुः कौतुकादधोमुखक्षिप्तदृष्टिरस्फुटोपलक्ष्यमाणग्रामनगरां कीटप्रायजनपदां दूर्वाप्रतानोपमानविततवेलावनखण्डां गण्डशैलप्रख्यविन्ध्य-सह्यप्रमुखभूधरामुरगकन्यका-निर्मोकसदृशमन्दाकिनीपुरःसरमहासरित्प्रवाहां नड्वलाकारमानसप्रभृतिदिव्यसरोवरां सर्वत एव चक्षुषा परिच्छिद्यमानविस्तारामतिदवीयस्तया रसातल इव प्रविष्टामन्धकूप इव निपतितां जातानुतापेन मधुरिपो-राच्छिद्य बलिनेवात्मसंनिधावानीतामब्धिपर्यन्तामवनिमीक्षमाणः [च], क्वचित् समासन्नतया तपनमण्डल-स्यातिदुःसहेन तापोष्मणा दह्यमानकायः, क्वचिदयत्नातपत्रता गतैरम्भोदपटलैरुपरिविस्तार्यमाणमांसल-

---

टिप्पनकम्—संवर्तकाल –क्षयकाल [ङ]। नड्वलम्–अखातसर· [च]।

पटलस्थपुटितावतारेण विषमेण निम्नोन्नतेन, पाषाणपटलेन–प्रस्तरराशिना, स्थपुटित –आवृत , अवतार –प्रवेशमार्गो यस्य तादृशेन, **वनतरङ्गिणीस्रोतसा** वननदीप्रवाहेण, **भग्नगमनत्वर·** विच्छिन्नगमनवेग सन्, **तरसा** वेगेन, **अन्तरिक्षं** गगनम्, **उदपतत्** उच्छलितवान्, **च** पुन , **अतिदूरम्** अत्यन्तदूरम्, **उत्पत्य** उड्डीय, **ऊरीकृतकुबेरदिङ्मुखाभिमुख-यात्रः** उरीकृता-स्वीकृता, कुबेरदिङ्मुखाभिमुखी–उत्तरदिगन्ताभिमुखी, यात्रा–प्रयाणं येन तादृश , **गात्रनिर्वापणाय** शरीरशोध-नाय, **परितः** सर्वत , **प्रकीर्णेन** प्रक्षिप्तेन, **विस्तारिणा** दीर्घेण, **कराग्रशीकरजलासारेण** शुण्डादण्डाग्रसम्बन्धिजलकण-धारासम्पातेन, **निर्भरान्धकारितगगनगर्तः** निर्भरम्–अत्यन्तम् , अन्धकारित –अन्धकारसमयीकृत , गगनगर्त –आकाशविल येन तादृश , **संवर्तकालमरुता** प्रलयकालिकपवनेन, **आहत·** उद्धूत , **पुष्करावर्तजलद इव** पुष्करावर्तसंज्ञकमेघविशेष इव, **अतिमहान्तम्** अत्यधिकम्, वेगम्, **आतनोत्** विस्तारितवान् [ङ]। **च** पुन , **अस्य** बुद्धिसन्निकृष्टस्य गन्धगजस्य, **तेन** अनु-पदवर्णितेन, **वेगातिशयेन** वेगाधिक्येन, **संजातगुरुविस्मयः** उत्पन्नात्यन्ताश्चर्य , अहम्, **मुहुर्मुहुः** वारं वारम्, **कौतुकात्** औत्सुक्यात्, **अधोमुखक्षिप्तदृष्टिः** अधोमुखम्–अधोदेशाभिमुख, क्षिप्ता–प्रेरिता दृष्टिर्येन तादृश सन्, **अस्फुटोपलक्ष्य-माणग्रामनगराम्** अस्फुटम्–अव्यक्ताकार यथा स्यात् तथा, उपलक्ष्यमाणा –दृश्यमाना , ग्रामा –गृहसमूहा , नगराणि च यस्यां तादृशीम्, पुन **कीटप्रायजनपदां** कीटप्राया –कीटवदणुप्रमाणा , जनपदा –देशा यस्यां तादृशीम्, पुन **दूर्वाप्रतानो-पमानविततवेलावनखण्डां** दूर्वाप्रतानोपमाना –दूर्वाख्यतृणपुञ्जतुल्या , वितता –विस्तृता , वेलावनखण्डा –तटवर्तिवनगणा यस्यां तादृशीम्, पुन **गण्डशैलप्रख्यविन्ध्यसह्यप्रमुखभूधरां** गण्डशैलप्रख्या –पर्वतच्युतस्थूलशिलातुल्या , विन्ध्यसह्य-प्रमुखा –विन्ध्यसह्यप्रभृतय , भूधरा -पर्वता यस्या तादृशीम्, पुन **उरगकन्यकानिर्मोकसदृशमन्दाकिनीपुरस्सरमहा-सरित्प्रवाहाम्** उरगकन्याकानिर्मोकसदृशा –सर्पकन्याशरीरच्युतत्वक्तुल्या , मन्दाकिनीपुरस्सराणां–गङ्गाप्रमुखाना, महासरिता–महानदीना, प्रवाहा यस्या तादृशीम्, पुन **नड्वलाकारमानसप्रभृतिदिव्यसरोवरा** नड्वलम्–अखात सर , तदाकारा , मानसप्रभृतय –मानसादय , दिव्या –उत्तमा , सरोवरा –कासारश्रेष्ठा यस्यां तादृशीम्, **सर्वत एव** न त्वेकदेशत , **चक्षुषा** नेत्रेण, **परिच्छिद्यमानविस्तारां** परिच्छिद्यमान –मीयमान , विस्तार –दैर्घ्य यस्यास्तादृशीम्, पुन **अतिदवीयस्तया** अत्यधिक-दूरया, **रसातले** पाताले, **प्रविष्टामिव** कृतप्रवेशामिव, पुन **अन्धकूपे** अन्धे–अन्धकारपूर्णे कूपे, **निपतितमिव** अधोगता-मिव, पुन **जातानुतापेन** उत्पन्नपश्चात्तापेन, **बलिना** तदाख्यदानवेन्द्रेण, **मधुरिपोः** विष्णो , **आच्छिद्य** बलाद् गृहीत्वा, **आत्मसन्निधौ** स्वनिकटे, **आनीतामिव** उपस्थापितामिव, **अब्धिपर्यन्ता** समुद्रपर्यन्ताम्, **अवनिं** पृथ्वीम्, **ईक्षमाणः** अवलोकमान [च]। **क्वचित्** कस्मिंश्चित् प्रदेशे, **तपनमण्डलस्य** सूर्यमण्डलस्य, **समासन्नतया** सन्निहिततया, **अति-दुस्सहेन** अतिदु खसहेन, **तपोष्मणा** तदीयकिरणोष्णतया, **दह्यमानकाय·** सन्तप्यमानशरीर , पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थले, **अयत्नातपत्रतां** अकृत्रिमच्छत्ररूपता, **गतैः** आपन्नै , **अम्भोदपटलै·** मेघगणै , **उपरिविस्तार्यमाणमांसलच्छायः**

हर्तुमिव पार्वती-कमलयोरुत्पादिता कमलयोनिना दैवेन लावण्यैकवसतिः सकलस्यापि भवच्चरणकमलानुवर्तिनो राजलोकस्य मान्या महाराजकन्या ? या तत्र कदलीगृहे गृहीतविरहिणीजनाकल्पा ज्ञापिता कुमार मत्स्वरूपम् [ग] ।' इति सकौतुकेन पृष्टः समरकेतुना विहस्य हरिवाहनः सहर्षमुवाच—'युवराज कथयामि यदि ते कौतुकम्, अवहितो भव, प्रभूतमिदमाख्येयम्, अथवा वृथा ममाभ्यर्थनेयम्, भूम्ना निरन्तराश्चर्यसरसो मदीयवृत्तान्तः करिष्यत्यवधानवन्तं भवन्तम् । तदा प्रत्यक्षमेव भवतस्तथा स गन्धवारणः स्कन्धप्रदेशदत्तासन आसनानन्तरमेव साम्यात्रिकाघोरणैरकृतसत्वरोपसर्पणैरनर्पि उद्वहन् मामद्रिगह्वरात् ततो निर्गत्य तेनैव गिरितटेन यथोत्तरमकलितजवः पृष्ठतो वाहिनीपतिभिरन्यैश्चापदपरिकरैः परिकरमेण्ठषण्ठप्रायैः प्रजविभिः सैन्ययोधैरनुगम्यमानमार्गमगमत् [घ] । अन्तरितेषु च निरन्तरैर्वनतरुस्तम्भैर्विलम्बितेषु सर्वेष्वनुपदिषु लोक

टिप्पनकम्—वैवर्ण्य(वर्ण्य) समरोचायम् । मत्स्व—मेयम् [ग] । अनुगम्यमा [घ] ।

पार्वती कमलयोः गौरी-लक्ष्म्योः रूपगर्वं सौन्दर्याभिमानम्, अपहर्तुमिव दूरीकर्तुमिव रूपं तदेव एकवसतिः—एकमद्वितीयं निवासस्थानं यस्याः सा कमलयोनिना कमलयोनिना पुन भवच्चरणकमलानुवर्तिनः त्वदीयपादपद्मानुगामिनः सकलस्यापि सर्वस्यापि मान्या आदरणीया सा अद्वितीयरूपा महाराजकन्या राजपुत्रिका या तत्र तस्मिन् गृहीतविरहिणीजनाकल्पा धृतवियोगिनीजनवेषा कुमारेण भवता मत्स्वरूपं मदीयं न मां परिचायितेत्यर्थः [ग] । इति एवं सकौतुकेन कौतुकपूर्णेन समरकेतुना पृष्टः जिज्ञा विहस्य स्मितपूर्वं सहर्षं प्रसन्नम्, उवाच उक्तवान् युवराज ! कुमार ! यदि तर्हि कथयामि निवेदयामि अवहितः सावधानो भव इदम् अनुपमवृत्तान्तम्, वक्तव्यम् प्रचुरम् बहुलम् । अथवा इयं त्वत्कृते क्रियमाणा मम अभ्यर्थना अवधानप्रार्थना बाहुल्येन निरन्तराश्चर्यसरसः अनवरतमाश्चर्यरसयुतः अयं कथ्यमानप्रकार मदीय एव भवन्तं त्वाम्, अवधानवन्तं सावधानं करिष्यति सम्पादयिष्यति । तदा तस्मिन् काले प्रत्यक्षमेव तथा तेन प्रकारेण गन्धान्धः गजः स गन्धवारणः मत्तहस्ती स्कन्धप्रदेश स्कन्ध-उन्नतं दत्त-स्थिरम् आसनम्—उपवेशनं येन तादृशः आसनानन्तरमेव समनन्तरं मयाऽ अकृतसत्वरोपसर्पणैः शीघ्रमनुपगतैः आघोरणैः हस्तिपकैः अनर्पिताङ्कुशम् वाहनम् अवशम् अनर्पितं यथा स्यात् तथा अधस्थानमिव उद्वहन् स्कन्धभागे धारयन् त पर्वतनिकुञ्जात् निर्गत्य निःसृत्य तेनैव गिरितटेन पर्वतप्रदेशेन यथोत्तरमकलितजवः यथ प्रवृद्धवेग सन् कंचिदपि मार्गं प्रस्थितः पृष्ठतः पश्चात् भागतः वाहिनीपतिभिः सेनापतिभिः अनवरतवर्ति निरन्तरं चलिता—अनुसृताः आपद्-भयम्: परिकरः—अश्वारोहणैः वाहिनीपतिभिः सेना परिकरैः इत्यादि परिकरमेण्ठषण्ठप्रायैः तत्परिकरस्य यद्वा परिकराः वाहनविशेषा परिचारकाः मेण्ठाः—हस्तिपकाः षण्ढाः नपुंसकाः तत्प्रायैः—बहुलैः पुनः प्रजविभिः वेगवद्‌भि सैन्ययोधैः सेनाभटैः अनुगम्यमानः सततमनुगम्यमानः क्रियन्तमपि कमपि मार्गमगमत् [घ] । च पुनः निरन्तरैः घनैः वनतरुस्तम्भैः वनवृक्षस्तम्भैः अन्तरितेषु व अनुपदिषु पश्चाद्गामिषु, व्यवहितेषु सत्सु, विलम्बितेषु दूरस्थितेषु सत्सु, मार्गवर्तिना मार्गेण

समुद्वहन् मामुदधिगम्भीरे सरसि तस्मिन्नदृष्टपाराख्ये सत्वरोपसंहृतपुरोगमनमात्मानममुञ्चत् । पतनसमनन्तरमेव च तिरोभावमुपगते तत्र निरवलम्बनोऽहं पतनवेगान्निमज्ज्य दूरमतिचिरादुन्मग्नोऽप्यजातसंक्षोभः पर्यायेण विहितायतोत्क्षेप-विक्षेपाभ्या भुजाभ्यामनवरतमभिमुखाकृष्टसलिलस्तूर्णमेव तीर्त्वा सर उरोदघ्ननीर तीरदेशमस्यासादयम् [झ] ।

तत्र चारोहणसमयलग्नेन गात्रोद्धूलनरेणुना गगनगमनवेगश्रमविकीर्णेन च तस्य करिणः कराग्रशीकरजलेन कलुषीकृतं प्रक्षाल्य सुचिरमङ्गमुत्तीर्य मध्यादुद्धाप्य निष्पीडिते निबिडमवगलितपर्युषिताङ्गरागविमले दुकूलवाससी कृत्वाऽऽचमनजलपानादिकर्म निविश्यैकस्य कूलासन्नवर्तिनो लतागुल्मस्य मूले मुहूर्तमतिवाहितश्रमः स्वस्थचेतास्तथा शिलातलोपविष्टमेकाकिनमनिवारितापतत्परुषमध्यंदिनानिललुप्यमानवपुषमनवरतजायमानकण्ठास्यशोषमात्मानमवलोक्य सजातविस्मयश्चिन्तितवान् [ञ] 'अहो विरसता संसारस्थितेः, अहो विचित्रता कर्मपरिणतीनाम्, अहो यदृच्छाकारितायामभिनिवेशो विधेः, अहो भङ्गुरस्वभावता

टिप्पनकम्—उरोदघ्न- वक्षःस्थलोर्ध्वप्रमाणम् [झ] ।

तादृश सन्, **तथैव** पूर्ववदेव, **स्कन्धवद्धासनं** स्कन्धप्रदेशोपविष्ट, माम्, **समुद्वहन्** धारयन्, **उदधिगम्भीरे** समुद्रवन्निम्ने, **अदृष्टपाराख्ये** अदृष्टपारेत्यन्वर्थनाम्नि, **तस्मिन्** प्रकृते, **सरसि** कासारे, **सत्वरोपसंहृतपुरोगमनम्** सत्वर-शीघ्रम्, उपसंहृत-निरुद्धम् अग्रगमन येन तादृशम्, **आत्मानं** स्वम्, **अमुञ्चत्** पातितवान् । **च** पुन, **पतनसमनन्तरमेव** पतनाव्यवहितोत्तरकालमेव, **तत्र** तस्मिन्, गजे, **तिरोभावम्** अन्तर्धानम्, **उपगते** प्राप्ते, अह **पतनवेगात्** पतनजनित वेगवशात्, **निमज्ज्य** निमग्नो भूत्वा, **अतिचिरात्** अतिदीर्घकालात्, दूरम्, **उन्मग्नोऽपि** उद्गतोऽपि, **अजातसंक्षोभः** अनुत्पन्न-सम्भ्रम, **पर्यायेण** क्रमेण, **विहितायतोत्क्षेपविक्षेपाभ्या** विहितौ-कृतौ आयतौ-दीर्घौ, उत्क्षेप-विक्षेपौ-उत्तानवितानौ ययोस्तादृशाभ्या, **भुजाभ्या** बाहुभ्याम्, **अनवरतम्** निरन्तरम्, **अभिमुखाकृष्टसलिल**ः अभिमुखाकृष्टानि-सम्मुखमानीतानि, सलिलानि-जलानि येन तादृश, **तूर्णमेव** सत्वरमेव, **सरः** प्रकृतकासारं, **तीर्त्वा** लङ्घित्वा, **उरोदघ्ननीरम्** उरोदघ्नम्-वक्ष प्रमित, नीरं-जल यस्मिंस्तादृशम्, **अस्य** सरोवरस्य, तटप्रदेशम्, **आसादय** प्राप्तवान् [झ] ।

च पुन, **तत्र** तस्मिन् तीरदेशे, **आरोहणसमयलग्नेन** हस्तिपृष्ठोपरिगमनकालसंसक्तेन, **गात्रोद्धूलनरेणुना** गात्रेण-शरीरेण, यद् उद्धूलन-धूलीमर्दन, तत्सम्बन्धिन्या रेण्वा-धूल्या, **च** पुन, **गगनगमनवेगश्रमविकीर्णेन** आकाशगमनायासविक्षिप्तेन, **तस्य** प्रकृतस्य, **करिणः** हस्तिन, **कराग्रशीकरजलेन** शुण्डादण्डाग्रवर्त्तिजलकणेन, **कलुषीकृतं** मलिनीकृतम्, **अङ्गम्** शरीरावयव, **सुचिरम्** अतिदीर्घकाल, **प्रक्षाल्य** विशोध्य, पुन **मध्यात्** तत्तीराभ्यन्तरात्, **उत्तीर्य** ऊर्ध्वमागत्य, पुन, **निष्पीडिते** संमर्दिते, **निविड** अत्यन्त, पुन **अवगलितपर्युषिताङ्गरागविमले** अवगलितै -निष्पतितै, पर्युषितै -पूर्वलग्नै, अङ्गरागै -अङ्गविलेपनद्रव्यै, विमले-मलशून्ये, **दुकूलवाससी** दुकूले-क्षौमे अधरीयोत्तरीयवस्त्रे, **उद्धाप्य** निष्कास्य, पुन **आचमनजलपानादिकर्म** आचमन-मुखादिप्रक्षालन, जलपान-पानीयपान, तदादिक कर्म-क्रिया, **कृत्वा** सम्पाद्य, पुन एकस्य, **कूलासन्नवर्तिनः** तटनिकटवर्त्तिन, **लतागुल्मस्य** लतापुञ्जस्य, **मूले** अधोदेशे, **निविश्य** उपविश्य, **मुहूर्तं** क्षणम्, **अतिवाहितश्रमः** उपशमितखेद, अत एव **स्वस्थचेताः** प्रशान्तहृदय, **तथा** तेन प्रकारेण, **शिलातलोपविष्टं** शिलापृष्ठोपविष्ट, पुन **एकाकिनम्** असहायम्, **अनिवारितापतत्परुषमध्यन्दिनानिललुप्यमानवपुषम्** अनिवारितेन अनवरुद्धेन, परुषेण-तीव्रेण, मध्यन्दिनानिलेन-मध्याह्नकालिकवायुना, लुप्यमान-शोष्यमाण, वपु -शरीरं यस्य तादृशम्, पुन **अनवरतजायमानकण्ठास्यशोषम्** अनवरत-निरन्तरं जायमान -उत्पद्यमान, कण्ठास्यशोष कण्ठमुखशोषण यस्य तादृशम्, **आत्मानं** स्वम्, **अवलोक्य** अनुभूय, **संजातविस्मयः** उत्पन्नाश्चर्य सन्, **चिन्तितवान्** आलोचितवान् [ञ] । **संसारस्थितेः** सांसारिकावस्थाया, **विरसता** अतात्त्विकता, **अहो** आश्चर्यम्, पुन **कर्मपरिणतीनां** कर्मविपाकानां, **विचित्रता** विलक्षणता, **अहो** आश्चर्यम्, पुन **विभवानां** धनसंपदां, **भङ्गुरस्वभावता** नश्वरस्वभावता, **अहो**

प्रस्थाय, क्वचिदभ्रमसंभ्रमेणाभिमुखमापतद्भिः सिद्धगन्धर्वमिथुनैः करिभयात् दूरत एव विहितापसरणः, क्वचित् तरलितोत्तरीयपटपल्लवेन तुङ्गगिरिशिखरनिर्झरवायुना ससमुद्धूतवालव्यजनेनेवापनीतश्रमस्वेदजलकणः क्षणेनैवास्य पवनपतेरेकशृङ्गस्यास्य शिखराभ्यर्णवर्तिनमाकाशप्रदेशमासादयम् [छ]। दृष्ट्वा च निकटवर्तिनि पुरे चैतास्यमीपज्वलितवार्थ्य इति मनसाकरवम्—'एष कुञ्जरः केनाप्यसुरेण राक्षसेन वा पूर्वजन्मनि मया कृत स्मृत्वा कमप्यपकारमुत्पन्नकोपेनानुप्रविश्य नीयते चरणम्, न हि पशूनां स्वरूपेणाकाशगमने क्वाचित्कचित् शक्तिः, न चातिवेगादवगम्यते कियन्तमध्वानमहमनेनानीत इति तदयमद्यापि यावदतिदूरं न याति क्षितिगोचररक्षण्यशिखरोच्छ्रायमचलं वा नेनमुल्लङ्घयति, पयोधिमध्ये द्वीपान्तरे वा न मां प्रापयति, तावदेनं व्यावर्तयामि' इति संप्रधार्य तिर्यगुन्नमितकूर्परः पाणिना दक्षिणेन जघनाजनघो रहधेनुकामस्पृशम् [ज]।

दृष्ट्वा च ता समुत्पन्यमानामप्रम्लिततोदसदसितलोलाङ्गुमालाकरालितदिगन्तामुत्पातविद्युतमिवाम्बरे विस्फुरन्तीं स वारणः सहसैव मुक्तगर्तभीषणनिनादः सपक्षच्छेद इव कुलिशोत्रासितस्तथैव स्कन्धप्रदासन

उपरि-शिरसि निवार्यमाणा-प्रार्थ्यमाना मान्यमा-सान्द्रा छाया-अनातपो यस्य तादृशः पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने अभ्रपरमना भ्रमसंभ्रमेण अभिमुखं सम्मुखम्, आपतद्भिः-आगच्छद्भिः सिद्धगन्धर्वमिथुनैः सिद्धाः-सिद्धसुन्दराः गन्धर्व-चारिणः मिथुनैः-द्वन्द्वैः करिभयात् हस्तिभयात् दूरत एव प्रागेव विहितापसरणः कृतस्थानः पुनः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने तरलितोत्तरीयपटपल्लवेन तरलितः-चलितः उत्तरीयपटपल्लवः-पटप्रान्तभागो येन तादृशेन तुङ्गगिरिशिखरनिर्झरवायुना उन्नतपर्वतशिखरनिर्झरस्पर्शशीतलवायुना ससमुद्धूतवालव्यजनेनेव सर्वं परस्परमन्तरेण उद्धूत-उत्क्षिप्तम् तालवृन्तेन-तालव्यजनकेसुखेन अपनीतश्रमस्वेदजलकणः अपनीता-दूरी-कृताः श्रमस्वेदजलकणाः-श्रमजनितस्वेदजलबिन्दवो यस्य तादृशः सन् क्षणेनैव क्षणमात्रेण एकशृङ्गस्यास्य एकशृङ्गस्य अस्य दुर्धिगमविभिन्नस्य पवनपतेः पर्वतराजस्य शिखराभ्यर्णवर्तिनं शिखरासन्नस्थितम् आकाशप्रदेशम् अन्तरिक्षभागम् आसादयं प्राप्तवान् [छ]। च पुनः पुरः अग्रे निकटवर्तिनि समीपस्थे चैतास्यमीप उपकण्ठे दृष्ट्वा अवलोक्य इत्यज्ज्वलितवार्थ्यः [illegible] सन् इति इत्थम्, मनसि इति अकरवं विचारितवान्। कश्चापि अयं पन्नगो असुरस्य नामाप्रसिद्धस्य राक्षसेन वा कश्चापि वा पूर्वजन्मनि प्राग्भवे मया कृतं कमपि अपकारम् अनिष्टम् स्मृत्वा स्मरणमाश्रित्य उत्पन्नकोपेन जातक्रोधेन अनुप्रविश्य अन्तर्भूय एषः अयं कुञ्जरः हस्ती चरणं नीयते प्राप्यते हि यतः पशूनां पश्वादिजातीनां स्वरूपेण स्वयम्, आकाशगमने आकाशविचरणे शक्तिः सामर्थ्यं कदाचित् कदापि न अस्ति [illegible] च पुनः अतिवेगात् [illegible] अहम् अनेन हस्तिना कियन्तं [illegible] अध्वानं पन्थानम् आनीतः [illegible] इति न अवगम्यते ज्ञायते तत् तस्मात्कारणात् अयं हस्ती अद्यापि इदानीमपि यावत् अतिदूरम् [illegible] न याति गच्छति वा पुनः क्षितिगोचरैः भूमिचारिभिः [illegible] अलङ्घनीयशिखरोच्छ्रायम् [illegible] शिखरोच्छ्रायो यस्य तादृशम्, एनम् इमम् अचलं पर्वतं न उल्लङ्घयति [illegible] पुनः पयोधिमध्ये समुद्रमध्ये द्वीपान्तरे वा अन्यस्मिन् द्वीपे वा मां न प्रापयति [illegible] तावत् एनम् इमं [illegible] व्यावर्तयामि प्रत्यागमनाभिसारयामि इति इत्थं संप्रधार्य निश्चित्य तिर्यगुन्नमितकूर्परः [illegible] यथा स्यात् तथा दक्षिणेन-दक्षिणः [illegible] पाणिना [illegible] जघनाजनघो [illegible] रहधेनुकाम् अविमुक्तिकाम् [illegible] अस्पृशम् स्पृष्टवान् [ज]।

च पुनः समुत्पन्यमानां [illegible] पुनः अम्बरे गगने उत्पातविद्युतमिव उत्पातजनिकां [illegible] अप्रम्लिततोदसदसितलोलाङ्गुमालाकरालितदिगन्ताम् [illegible] यथा स्यात् तथा [illegible] विस्फुरन्तीम् [illegible] [illegible] पुनः [illegible] मुक्तगर्तभीषणनिनादः [illegible] सपक्षच्छेद इव [illegible] कुलिशोत्रासित [illegible]

समुद्वहन् मामुदधिगम्भीरे सरसि तस्मिन्नदृष्टपाराख्ये सत्वरोपसहृतपुरोगमनमात्मानममुञ्चत् । पतनसमनन्तरमेव च तिरोभावमुपगते तत्र निरवलम्बनोऽहं पतनवेगान्निमज्ज्य दूरमतिचिरादुन्मग्नोऽप्यजातसक्षोभः पर्यायेण विहितायतोत्क्षेप-विक्षेपाभ्यां भुजाभ्यामनवरतमभिमुखाकृष्टसलिलस्तूर्णमेव तीर्त्वा सर उरोदघ्ननीरं तीरदेशमस्यासादयम् [झ] ।

तत्र चारोहणसमयलग्नेन गात्रोद्धूलनरेणुना गगनगमनवेगश्रमविकीर्णेन च तस्य करिणः कराग्रशीकरजलेन कलुषीकृतं प्रक्षाल्य सुचिरमङ्गमुत्तीर्य मध्यादुद्धाप्य निष्पीडिते निविडमवगलितपर्युषिताङ्गरागविमले दुकूलवाससी कृत्वाऽऽचमनजलपानादिकर्म निविश्यैकस्य कूलासन्नवर्तिनो लतागुल्मस्य मूले मुहूर्तमतिवाहितश्रमः स्वस्थचेतास्तथा शिलातलोपविष्टमेकाकिनमनिवारितापतत्परुषमध्यंदिनानिललुप्यमान... मनवरतजायमानकण्ठास्यशोषमात्मानमवलोक्य संजातविस्मयश्चिन्तितवान् [ञ] 'अहो विरसता ... स्थितेः, अहो विचित्रता कर्मपरिणतीनाम्, अहो यदृच्छाकारितायामभिनिवेशो विधेः, अहो ...

टिप्पनकम्—उरोदघ्न- वक्ष स्थलोर्ध्वप्रमाणम् [झ] ।

तादृश सन्, तथैव पूर्ववदेव, स्कन्धबद्धासनं स्कन्धप्रदेशोपविष्ट, माम्, समुद्वहन् आ... अदृष्टपाराख्ये अदृष्टपारेत्यन्वर्थनाम्नि, तस्मिन् प्रकृते, सरसि कासारे, सत्वरोप... उपसहृत-निरुद्धम् अग्रगमन येन तादृशम्, आत्मानं स्वम्, अमुञ्चत् पातितवान । च ... व्यवहितोत्तरकालमेव, तत्र तस्मिन्, गजे, तिरोभावम् अन्तर्धानम्, उपगते ... वेगवशात्, निमज्ज्य निमग्नो भूत्वा, अतिचिरात् अतिदीर्घकालात्, दूरम्, ... अनुत्पन्न-सम्भ्रम', पर्यायेण क्रमेण, विहितायतोत्क्षेपविक्षेपाभ्या ... वितानौ ययोस्तादृशाभ्यां, भुजाभ्या बाहुभ्याम्, अनवरतम् निर... सम्मुखमानीतानि, सलिलानि-जलानि येन तादृश, तूर्णमेव ... नीरम् उरोदघ्नम्-वक्ष प्रमित, नीरं-जल यस्मिंस्तादृशम्, अस्य ...

च पुन, तत्र तस्मिन् तीरदेशे, आरोहणसमय... गात्रेण-शरीरेण, यद् उद्धूलन-धूलीमर्दन तत्सम्बन्धिन्या ... गमनायासविक्षिप्तेन, तस्य प्रकृतस्य, करिण. ... मलिनीकृतम्, अङ्गम् शरीरावयव, सुचिरम् ... ऊर्ध्वमागत्य, पुन, निष्पीडिते संमर्दिते, निविडं ... पर्युषिते -पूर्वलग्नै, अङ्गरागै -अङ्गविलेपन..., ... निष्कास्य, पुन आचमनजलपानादि... सम्पाद्य, पुन एकस्य, कूलासन्न... मुहूर्तं क्षणम्, अतिवाहितश्र... पविष्ट शिलापृष्ठोपविष्ट, पुन. ... वारितेन अनवरुद्धेन, ... पुन अनवरतजा... तादृशम्, आत्मानं ... [ञ] । स... विपाकानां ...

विभवानाम् । अद्यैव तादृशि तृणीकृतत्रिदशपतिविमानसौन्दर्यसंपदि निजे सद्मनि सुहृत्समेतो वीणावाद्यादिविनोदजनितमानन्दमनुभवन्नवस्थितोऽहमद्यैव दुर्गगिरिकान्तारमध्यवर्ती परिवृतो वनश्वापदवृन्दैरन्यवैदेशिकपथिकसामान्यमवस्थाविशेषम् [ट] । एवमस्वस्थमानसो मानयामि न तद् राज्यम्, न ते राजानः, न स मदान्धगजघटासहस्रसंकुलः स्कन्धावारः, न ते छत्रचामरादयो नरेन्द्राङ्कभूताः, न तानि भवप्रहारीणि चारणस्तुतिवचनानि, सर्वमेव स्वप्नविज्ञानोपमं संपन्नम् । आस्तां न तावदन्यत्प्रत्यासन्नम्, आरोप्य येन स्कन्धमात्मीयमहमेतां भूमिमानीतः, यश्च सार्धं मयैवास्मिन्नगाधसलिले सरसि मग्नः, सोऽपि नास्ति प्राणभूतो मे पट्टवारणः । न ज्ञायते वराकस्य किं वृत्तम्, किमतिवेगपतनात् गुरुत्वाच्च कायस्य गत्वा दूरमस्य सरसो मूलपङ्के विलग्नो गाढम्, उतान्तराल एव गच्छन् हेलया समकालमेव प्रधावितैः शकलीकृत्य क्वचित् महाकायैर्जलचरैः, उतापरमवस्थान्तरं किमपि संप्राप्तः [ठ] । किं वैकमिह शोच्यते, सर्व एवायमेवंप्रकारः संसारः । इदं तु चित्रं यदीदृशमप्येनमवगच्छतामीदृशीमपि भावानामनित्यतां विभावयतामीदृशानपि दशाविशेषाननुभवतां न जातुचिदस्मादृशां विरज्यते चित्तम्, न विशीर्यते विषयाभिलाषः, न मन्दीभवति

आश्चर्यम् । अद्यैव अस्मिन्नेव दिने तृणीकृतत्रिदशपतिविमानसौन्दर्यसम्पदि तृणीकृता–तुच्छतामापादिता त्रिदशपति-विमानस्य–इन्द्रव्योमयानस्य सौन्दर्यसम्पत्–मनोहरत्वसम्पत्तिर्येन तादृशे निजे स्वकीये तादृशि तथाप्रकारके सद्मनि गृहे सुहृत्समेतः सुहृत्–समदुःखसुखमित्रेण समेतः–सहितः वीणावाद्यादिविनोदजनितं वीणावादनादिक्रीडाजनितम् आनन्दम्, अनुभवन् आस्वादयन् अहम्, अद्यैव अस्मिन्नेव दिने दुर्गगिरिकान्तारमध्यवर्ती दुर्गस्य–दुःखेन गन्तुं शक्यस्य गिरेः–पर्वतस्यान्तिकम् कान्तारस्य–वनस्य मध्यवर्ती–मध्यस्थः सन् वनश्वापदवृन्दैः वनसम्बन्धिहिंस्रपशुभिः परिवृतः परिवेष्टितः अन्यवैदेशिकपथिकसामान्यम् इतरविदेशवासिपथिकसामान्यम्, अवस्थाविशेषं दुरवस्थाम् अवस्थितः प्राप्त [ट] । एवम् अनेन प्रकारेण अस्वस्थमानसः व्याकुलचेताः मानयामि मन्ये तद् अनुभूतं राज्यं न भवतीति शेषः ते परोक्षभूताः यद्वा परिचिताः राजानः न सन्तीति शेषः मदान्धगजघटासहस्रसंकुलः मदान्धानां–मत्तानां गजघटानां–गजयूथानां सहस्रेण संकुलः पूर्णः सः अनुभूतः स्कन्धावारः शिबिरं राजधानी वा न भवतीति शेषः । छत्रचामरादयः ते अनुभूतपूर्वाः नरेन्द्राङ्कभूताः नृपभूषणानि न सन्तीति शेषः पुनः भवप्रहारीणि भवविनाशीनि तानि श्रुतपूर्वाणि चारणस्तुतिवचनानि बन्दिजनस्तुतिवाक्यानि न सन्तीति शेषः । सर्वमेव अनुभूतम् समस्तमेव वस्तु, स्वप्नविज्ञानोपमं स्वप्नकालिकविज्ञानतुल्यं मिथ्येति भावः सम्पन्नं सञ्जातम्, प्रत्यासन्नम् समीपस्थम्, अन्यत् अनुभूतराज्यादिव्यतिरिक्तं वस्तु, तावत् आस्तां तिष्ठतु । येन आत्मीयं स्वकीयं स्कन्धं पृष्ठदेशं, आरोप्य अधिरोप्य एताम् इमाम्, भूमिम्, अहम् आनीतः प्रापितः; यः पुनः यो मयैव सार्धं सह अगाधसलिले अतलस्पर्शजले अस्मिन् अग्रवर्तिनि सरसि कासारे मग्नः अन्तर्लीनः सः मम प्राणभूतः प्राणरूपः सोऽपि पट्टवारणः प्रधानहस्ती नास्ति न ज्ञायते निर्णीयते वराकस्य दयनीयस्य तस्य पट्टवारणस्य किं वृत्तं घटितं वृत्तं समापादितं जातं वा तदर्थं अतिवेगपतनात् वेगातिशयेन पतनादेतोः च पुनः कायस्य शरीरस्य गुरुत्वाद्धेतोः दूरं गत्वा अस्य प्रकृतस्य सरसः तडागस्य मूलपङ्के अधस्तनकर्दमे गाढम् अत्यर्थं विलग्नः निरुद्धः किम् ? उत वितर्के हेलया लीलया गच्छन् समकालमेव एककालमेव प्रधावितैः जवेन धावमानैः महाकायैः विशालशरीरैः जलचरैः ग्राहादिभिः शकलीकृत्य खण्डशः कृत्वा मध्य एव कवलितः भक्षितः उत वितर्कैव अपरम् तदवस्थाव्यतिरिक्तं किमपि अनिर्वचनीयस्वरूपम् अवस्थान्तरम् अन्यावस्थां सम्प्राप्तः सम्यगनुभूतवान् मदीयः स पट्टवारण इत्यनुवर्तते [ठ] । च पुनः इह संसारे एकं पट्टहस्तिमात्रं किं शोच्यते शोकविषयीक्रियते सर्व एव समस्त एव अयं संसार एवंप्रकारः एतादृश इत्यर्थः । इदं तु चित्रम् आश्चर्यम्, यत् यस्मात् एनं संसारम् ईदृशं परस्पर-अपगतदुःखामपि जानतामपि पुनः भावानां वस्तूनाम् ईदृशीम् एवंप्रकाराम् अनित्यतां क्षणभङ्गुरतां विभाव-यतामपि विभावयतामपि पुनः ईदृशान् अनुभूतप्रकारान् दशाविशेषान् अवस्थाविशेषान् अनुभवतामपि

भोगवाञ्छा, नाभिधावति निःसङ्गतां बुद्धिः, नाङ्गीकरोति निर्व्याबाधनित्यसुखमपवर्गस्थानमात्मा । 'सर्वथातिगहनो बलीयानेष संसारमोहः' इति परिभाव्य मनसा मुहूर्तमुत्थाय तस्मात् प्रदेशात् स्वदेशदर्शनं प्रति निराशो निकटवर्तिनं ग्रामं नगरमाश्रमं वान्वेषयितुकामो निमित्तीकृत्य दिशमेकां शनैः शनैरुदचलम् [ड]।

प्रचलितश्च स्तोकमन्तरमेकत्रातिसूक्ष्मसुकुमारसिकते निरन्तरोद्भिन्नकुसुमगुच्छलतागुल्मोपगूढपर्यन्ते गलितहंसगलरोमस्तोमपक्ष्मलक्ष्मातले मुक्ताशुक्तिसम्पुटश्रेणिशारितोदरे विरतशर्वरीविरहशोककोकमिथुनानुभूयमानसान्द्रनिद्रे द्राघीयसि सरस्तीरसैकते विभाव्यमानव्यक्ततरविन्यासा दूरविच्छिन्नान्तरतया क्षितितलाधिकनिमग्नचरणतलतया च प्रकटितगतित्वरातिरेकाः सर्वदिङ्मुखाभिमुखीरनेका मानुषपदश्रेणीरपश्यम् [ढ]।

दृष्ट्वा च किञ्चिदुच्छ्वसितहृदयो निरीक्ष्य निपुणमल्पप्रमाणतया ललितसकलावयवतया च स्त्रीजन-

---

टिप्पनकम्—शारित कर्बुरीकृतम् [ढ]।

भुञ्जानामपि, **जन्तूनां** जीवाना, **चित्तं** मानस, **जातुचित्** कदाचित्, न **विरज्यते** वैराग्यमाप्नोति, पुन **विषयाभिलाषः** चारुशब्द रूपरसगन्धाकाङ्क्षा, न **विशीर्यते** निवर्तते, पुन **भोगवाञ्छा** विषयभोगेच्छा, न **भङ्गुरीभवति** विनश्यति, पुन बुद्धि, **निःसङ्गताम्** अनासक्तिम्, **अभिधावति** सत्त्वरमभिगच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थ, पुन आत्मा, **निर्व्याबाधनित्यसुखं** निर्व्याबाध-दु खासम्भिन्नं, नित्यम्—अविनश्वरं यत् सुख तद्रूपम्, **अपवर्गस्थानं** मोक्षस्थान, न **अङ्गीकरोति** स्वीकरोति, अभिप्रैतीत्यर्थ, **सर्वथा** सर्वप्रकारेण, **अतिगहनः** अतिनिविड, अत्यन्तदु क्षमयो वा, पुन **बलीयान्** बलवत्तर, **एष** अनुभूयमान, **संसारमोहः** ससारानुराग, **इति** इत्थ, **मनसा** हृदयेन, **परिभाव्य** विचार्य, पुन तस्मात्, **प्रदेशात्** लतागुल्मरूपात् स्थानात्, उत्थाय, **स्वदेशदर्शनं प्रति** स्वाभिजनदर्शनविषये, **निराशः** आशाशून्य सन्, **निकटवर्तिनं** समीपस्थ, ग्राम नगरं, **वा** अथवा, **आश्रमम्** ऋषिस्थानम्, **अन्वेषयितुकामः** अन्वेषयितुमिच्छु, एकां दिश **निमित्तीकृत्य** लक्ष्यीकृत्य, **शनैः शनैः** मन्द मन्दम्, **उदचलं** प्रचलितवान् [ड]।

च पुन, **स्तोकं** किञ्चित्, **अन्तरं** दूरं, **प्रचलितः** प्रयात, **एकत्र** एकस्मिन्, **सरस्तीरसैकते** कासारतटवर्तिसिकतामयप्रदेशे, **मानुषपदश्रेणीः** मनुष्यपदपङ्क्ती 'अपश्यं दृष्टवानहम्' इत्यग्रेणान्वेति, कीदृशे ? **अतिसूक्ष्मसुकुमारसिकते** अतिसूक्ष्मा -अल्पप्रमाणा,, पुन सुकुमारा कोमला, सिकता–वालुका यस्मिंस्तादृशे, **निरन्तरोद्भिन्नकुसुमगुच्छलतागुल्मोपगूढपर्यन्ते** पुन निरन्तरोद्भिन्नै –अविरतप्ररूढै, कुसुमगुच्छै –पुष्पस्तवकै, लतागुल्मै –लताभि, गुल्मै –स्कन्धरहिततरुभिश्च, यद्वा लतास्तम्बै, उपगूढ –आवृत, पर्यन्त –प्रान्तभूमिर्यस्य तादृशे, पुन, **गलितहंसगलरोमस्तोमपक्ष्मलक्ष्मातले** गलितेन–पतितेन, हसगलरोमस्तोमेन–हंसगण्डस्थलसम्बन्धिरोमावल्या, पक्ष्मलं-सकुल, क्ष्मातल-पृथ्वीतल यस्मिंस्तादृशे, पुन **मुक्ताशुक्तिसम्पुटश्रेणिशारितोदरे** मुक्ताशुक्तीनां ये सम्पुटा –सश्लिष्टस्वरूपाणि, तदीयश्रेण्या–तदीयपङ्क्त्या, शारित–चित्रितम्, उदरं-मध्यं यस्य तादृशे, पुन **विरतशर्वरीविरहशोककोकमिथुनानुभूयमानसान्द्रनिद्रे** विरत –निर्वृत, शर्वरीविरहशोक –रात्रिकालिकविश्लेषदु ख येषां तादृशै, कोकमिथुनै –चक्रवाकदम्पतिभि., अनुभूयमाना–प्राप्यमाणा, सान्द्रा–निविडा, निद्रा यस्मिंस्तादृशे, पुन **द्राघीयसि** अतिदीर्घे, कीदृशीर्मानुषपदश्रेणी ? **विभाव्यमानव्यक्ततरविन्यासाः** विभाव्यमान –प्रतीयमान, व्यक्ततर -स्फुटतर, विन्यास –विक्षेपो यासां तादृशी, पुन **दूरविच्छिन्नान्तरतया** दूरे विच्छिन्न मग्नम्, अन्तरम्–अवकाशो यासां तादृशतया, पुन, **क्षितितलाधिकनिमग्नचरणतलतया** क्षितितले–भूतले, अधिकम्–अत्यन्त, निमग्नम्–अन्तर्लीन, चरणतल–पादतलं यासा तादृशतया, **प्रकटितगतित्वरातिरेकाः** प्रकटित –प्रत्यायित, गतित्वरातिरेक –गमनवेगातिशयो यासा तादृशी, पुन **सर्वदिङ्मुखाभिमुखीः** निखिलदिगन्ताभिमुखगत्वरी, पुन **अनेकाः** अधिका, [ढ]।

च पुन, **दृष्ट्वा** तद्दर्शनानन्तरं, **किञ्चिदुच्छ्वसितहृदयः** ईषदुज्जीवितहृदय, **निपुणं** सम्यक्, **निरीक्ष्य** अवलोक्य, **अल्पप्रमाणतया** अल्पाकारतया, **च** पुन, **ललितसकलावयवतया** मनोहरसर्वावयवतया, **एताः** पदपङ्क्तय, **स्त्रीजनस्य** स्त्रीव्यक्तीनामेव, सम्भवन्ति, न तु **पुरुषाणां** पुव्यक्तीनाम्, **इति** इत्थ, **विकल्प्य** विविच्य, **तासु** पादपङ्क्तिषु मध्ये, **अतिशय-**

मसृणमांसलाभोग जघनभागमुद्वहन्तीम् [ध], अविरलविभाव्यमानमरकतेन्द्रनीलकुरुविन्दशकलया कम्बु मन्तमिव समन्ततः पर्यन्तेषु भ्राम्यता वेलयेवातिदूरमपूरस्य शृङ्गारजलधेः समवसारस्त्रैणप्रवालविलापस्य काञ्चिलतया चकासितविशालश्रोणिपुलिनाम् [न], अगाधनाभिविवरवारितप्रसरामभिनवागतेनाक्षपटलमा स्थाय कायस्थेन तरुणिम्ना तत्क्षणाधिगतराज्यस्य रतिपतेरसिताक्षरश्रेणिमिव दर्शितामतिशयस्वच्छसुकुमार रेखां रोमराजिमुद्वहन्तीम् [प], ऊर्ध्वरेखाकाररोमावलीसमविभक्तोभयविभागस्य मध्येऽधिकतनोरति- विस्तारिफलकस्योदरोद्देशस्य शिरसि जातान्योऽन्यघट्टनेन सवर्णशारद्वयेनेव सुवृत्तकठिनपीनपृष्ठेन स्तन- पीठोभयेन स्फुटावेदितमनोभवविजयाम् [फ], उपरिपर्यस्तकर्णाभरणप्रभाकिरणसंभारेण तरङ्गायितस्कन्धा- स्कन्धांशभागेन निष्कारितारोपिणा भुजलताद्वयेन द्विगुणितप्रलम्बपाशप्रभाप्रलम्बवैलक्षण्यकाम् [ब],

---

टिप्पनकम्—अभिनवागतेनाक्षपटलमास्थाय कायस्थेन तरुणिम्नाऽसिताक्षरश्रेणिमिव एका [illegible] [illegible] [illegible] अभिनवागतेन अक्षपटलम्—[illegible] [illegible] [प]। रेखा—राजिः उभयत्रापि, शारद्वयेन सारियुग्मेन [फ]। [illegible] [ब]।

[illegible] [illegible] यस्य तादृशेन परिणाहिना दैर्घ्येण ऊरुस्तम्भद्वयेन [illegible] अशून्यपार्श्वम् [illegible] समन्वितं पार्श्व—समीपं यस्य तादृशं पुनः कुसुमायुधपरिघां कुसुमायुधस्य—कामदेवस्य परिघा—[illegible] निशातमणि- शिलाफलकमिव निशानार्थं—तीक्ष्णीकरणार्थं यत् मणिशिलाफलकं—मणिशिलाफलकं तद्रूपमिव पुनः अतिविशालमसृण- मांसलाभोगम् अतिविशालः—अत्यन्तविस्तृतः मसृणः—चिक्कणः मांसलः स्थूलश्च आभोगः—मध्यभागो यस्य तादृशं जघन- भागं कटिपुरोभागम्, उद्वहन्तीं धारयन्तीम् [ध], पुनः काञ्चिलतया कलापरेखया चकासितविशालश्रोणि- पुलिनां चकासितं शोभितं विशालं श्रोणिपुलिनं—कटिपश्चाद्भागरूपपुलिनं यया तादृशी काञ्चिः। अविरलविभाव्य- मानमरकतेन्द्रनीलकुरुविन्दशकलया अविरलं—निरन्तरं, विभाव्यमानं—दृश्यमानं मरकतस्य हरितमणेः इन्द्रनीलस्य— नीलमणेः कुरुविन्दस्य—रक्तवर्णमणिविशेषस्य शकलं—खण्डं यस्यां तादृश्या पुनः आमन्दं पारं, कम्बुमिव मालुमिव समन्ततः सर्वतः पर्यन्तेषु निम्नप्रान्तेषु, भ्राम्यता विचरता पुनः अतिदूरमपूरस्य अत्यन्तदूरमपूर्यमाणस्य शृङ्गारजलधेः शृङ्गाररससागरस्य वेलयेव मर्यादेव [illegible] पुनः समवसारस्त्रैणप्रवालविलापया समवसारस्त्रैणस्य—[illegible] [illegible] [illegible] [न]। पुनः कीदृशीम्? उदरेण उदरद्वारा रोमराजिं रोमावलीम्, उद्व- हन्तीं धारयन्तीम्, कीदृशीम्? अगाधनाभिविवरवारितप्रसराम् अगाधेन अत्यन्तगभीरेण नाभिविवरेण—नाभिरन्ध्रेण वारित—[illegible] प्रसरः—विस्तारो यस्यास्तादृशीम्, पुनः अक्षपटलम् [illegible], आस्थाय अध्यास्य [illegible] स्थानमध्यास्य अभिनवागतेन अचिरागतेन कायस्थेन शरीरस्थेन [illegible] तरुणिम्ना तारुण्येन तत्क्षणाधिगतराज्यस्य तत्क्षणप्राप्ताधिपत्यस्य रतिपतेः कामदेवस्य दर्शितां [illegible], असिता- क्षरश्रेणिमिव [illegible] पुनः अतिशयस्वच्छसुकुमाररेखाम् अतिशयेन [illegible] विमला सुकुमारा—कोमला च रेखा यस्यास्तादृशीम्, [प], पुनः कीदृशीम्? स्तनपीठोभयेन स्तनयुगलेन स्फुटावेदितमनोभवविजयां स्फुटं स्पष्टं यथा स्यात् तथा आवेदितः विज्ञापितः मनोभवस्य—कामदेवस्य विजयः— उत्कर्षो यया तादृशीम्, कीदृशेन? ऊर्ध्वरेखाकाररोमावलीसमविभक्तोभयविभागस्य ऊर्ध्वरेखाकारया—ऊर्ध्वगामि- रेखारूपया रोमावल्या—रोमपङ्क्त्या समं—तुल्यं यथा स्यात् तथा विभक्तः पृथक्कृतः उभयविभागः—दक्षिणवामविभागौ यस्य तादृशस्य पुनः मध्ये मध्यभागे अधिकतनोः अत्यन्तकृशस्य अतिविस्तारिफलकस्य अतिदीर्घं [illegible] उदरोद्देशस्य उदरप्रदेशस्य शिरसि ऊर्ध्वभागे जातान्योऽन्यघट्टनेन जातपरस्परसम्पर्केण सवर्णशारद्वयेनेव [illegible] सुवृत्तकठिनपीनपृष्ठेन सुवृत्त—सुवर्तुलं कठिन—कठोरं पीनं—स्थूलं च पृष्ठं यस्य तादृशेन [फ], पुनः कीदृशीम्? भुजलताद्वयेन [illegible] द्विगुणितप्रलम्बपाशप्रभाप्रलम्बवैलक्षण्यकाम् द्विगुणीकृतं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

अधिकबहलेन विस्तारिणा मरकतोर्मिकारागपटलेन घटितविनीलबाह्यपत्रपरिपाटि द्विधा विपाट्य लक्ष्मीनिवासतामरसमिव निर्मितेनेव सरलकोमलारुणाङ्गुलीदलभृता पाणियुगलेन भ्राजमानाम् [भ], तत्कालमर्जितबलेन निर्जित्यार्पितं कन्दर्पेण हासमिव हारं हारमुरसा स्वधामधवलितस्तनकलशकैलाशभूधरं धारयन्तीम्, अदृष्टपूर्वपार्वणचन्द्रदर्शनकौतुकेन युगपदुपागताभ्यामुदयास्तसंध्यातपस्तवकाभ्यामिव विबुद्धबन्धूकपुष्पपुटपाटलाभ्यामधरोष्ठबिम्बाभ्यामधिष्ठितमुखीम् [म], उद्भावितरतिप्रीतिदर्पणभ्रमेण स्वच्छकान्तिना कपोलयुगलेन स्निग्धनीलालकलता इव छायागताः कुरङ्गमदपत्राङ्गुलीरुद्वहन्तीम् [य], अतिरेकतरलतारमायतस्फारधवलोदरशोभिशफरद्वन्द्वमिव भुवनत्रयजयाय विहितयात्रस्य मकरकेतोः शकुनसंपादना-

---

टिप्पनकम्—ऊर्मिका-मुद्रिका, **घटितविनीलबाह्यपत्रपरिपाटि** इति निर्मित क्रियाविशेषणम् [भ]। **तत्कालमार्जितबलेन निर्जित्यार्पितं कन्दर्पेण हासमिव हारं हारमुरसा। स्वधामधवलितस्तनकलशकैलाशभूधरम्** हार-मुक्ताकलाप, कीदृशमिव ? हासमिव, किम्भूत हास ? हार शङ्करसत्कम्, किम्भूतम् ? अर्पितम्, केन ? कन्दर्पेण-कामेन, किं कृत्वा ? निर्जित्य-अभिभूय, कथ ? तत्काल-तस्मिन् काले, कीदृश हार हास च ? स्वधाम्ना-स्वतेजसा, धवलित', स्तनकलशावेव स्तनकलशवद् वा कैलाशभूधरो येन स तथोक्तस्तम् [म]।

वैकक्ष्यकाम्-यज्ञोपवीतन्यायेन उरसि तिर्यक्क्षिप्तमाल्य च यस्यास्तादृशीम्, कीदृशेन तेन ? **उपरिपर्यस्तकर्णाभरणप्रभाकिरणसम्भारेण** उपरि पर्यस्त -ऊर्ध्वविकीर्ण, कर्णाभरणप्रभारूपाणां कर्णालङ्कारकान्तिरूपाणां, किरणाना, सम्भार -राशिर्यस्य तादृशेन, पुन- **तद्भरादिव** कर्णाभरणप्रभाभारादिव, **अभितः** सर्वत, **स्रस्तांशभागेन** स्रस्त -पतित, अंशभाग -स्कन्धभागो यस्मिंस्तादृशेन, पुन **भिन्नहरितालरोचिषा** भिन्नस्य-चूर्णितस्य, हरितालस्येव, तदाख्यौषधेरिव, रोचि -पीतकान्तिर्यस्य तादृशेन [ब], पुन कीदृशीम् ? **पाणियुगलेन** हस्तद्वयेन, **भ्राजमानां** शोभमानाम्, कीदृशेन ? **अधिकबहलेन** अतिप्रचुरेण, **विस्तारिणा** परित प्रसारिणा, **मरकतोर्मिकारागपटलेन** मरकतमणिमयाङ्गुलीयककान्तिकलापेन, पुन **लक्ष्मीनिवासतामरसं** श्रीदेवीनिवासभूतकमलं, **द्विधा** द्वाभ्या प्रकाराभ्या, **विपाट्य** विदार्य, **घटितविनीलबाह्यपत्रपरिपाटि** घटिता सम्पृक्ता, विनीला-अतिनीलवर्णा, बाह्या-बहि स्थिता, पत्रपरिपाटी-पत्राकाररचनापङ्क्तिर्यस्मिंस्तादृश यथा स्यात् तथा, **निर्मितेनेव** रचितेनेवेत्युत्प्रेक्षा, **सरलकोमलारुणाङ्गुलीदलभृता** सरलानि-ऋजूनि, कोमलानि, अरुणानि-रक्तानि च यानि अङ्गुलीरूपाणि दलानि-पत्राणि, तद्भृता-तद्धारयित्रा [भ], पुन कीदृशीम् ? **उरसा** वक्षसा, **हारं** मुक्तामाल्य धारयन्तीम्, कीदृशम् ? **अर्जितबलेन** अतिशययुक्तसामर्थ्येण, **कन्दर्पेण** कामदेवेन, **निर्जित्य** विजित्य, **तत्कालं** तस्मिन् क्षणे, **अर्पितं** समर्पित, **हारं** शङ्करसत्क हासमिवेत्युत्प्रेक्षा, कीदृशं हारं हास च ? **स्वधामधवलितस्तनकलशकैलाशभूधरं** स्वधाम्ना-स्वकान्त्या, धवलित -शुभ्रीकृत, स्तनकलशरूप -कलशाकारस्तनरूप कलशाकारस्तनवद् वा, कैलाशभूधर -कैलाशपर्वतो येन तादृशम्, पुन कीदृशीम् ? **अधरोष्ठबिम्बाभ्यां** निम्नोर्ध्वौष्ठरूपबिम्बफलाभ्याम्, **अधिष्ठितमुखीम्** आश्रितवदनाम्, कीदृशाभ्याम् ? **अदृष्टपूर्वपार्वणचन्द्रदर्शनकौतुकेन** अदृष्टपूर्वस्य-पूर्वमदृष्टस्य, पार्वणचन्द्रस्य-तन्मुखरूपपूर्णिमाचन्द्रस्य, दर्शनकौतुकेन दर्शनौत्सुक्येन, **युगपदुपागताभ्याम्** एककालोपस्थिताभ्याम्, **उदयास्तसन्ध्यातपस्तवकाभ्यामिव** उदयास्तसम्बन्धिसन्ध्याकालिकरक्तातपपुञ्जाभ्यामिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **विबुद्धबन्धूकपुष्पपुटपाटलाभ्या** विबुद्धस्य-विकसितस्य, बन्धूकपुष्पस्य-तदाख्यरक्तपुष्पस्य, यत् पुटं-सश्लिष्टस्वरूप, तद्वत् पाटलाभ्यां-रक्ताभ्याम् [म], पुन कीदृशीम् ? **उद्भावितरतिप्रीतिदर्पणभ्रमेण** उद्भावित -स्वस्मिन्नुत्पादित, रते प्रीते -रतिनाम्न्या प्रीतिनाम्न्याश्च कामदेवपत्न्या, दर्पणयो -आदर्शयो, भ्रमो येन तादृशेन, **स्वच्छकान्तिना** विमलद्युतिना, **कपोलयुगलेन** गण्डद्वयेन, **कुरङ्गमदपत्राङ्गुली** कुरङ्गमदस्य-मृगमदस्य, कस्तूरिकाया इत्यर्थ, या पत्राङ्गुल्य -पत्राकाररचना, ता, **उद्वहन्तीं** धारयन्तीम्, कीदृशी ? का इव ? **छायागताः** प्रतिबिम्बरूपेणापतिता, **स्निग्धनीलालकलता इव** सरसनीलवर्णचूर्णकुन्तललता इवेत्युत्प्रेक्षा [य]; पुन कीदृशीम् ? **अभिमुखं** सम्मुख, **नयनोत्पलद्वन्द्वं** नयनकमलद्वय, **दर्शयन्तीं** दृष्टिपथमवतारयन्तीम्, कीदृशम् ? **अतिरेकतरलतारम्** अतिरेकेण-अतिशयेन, तरला-चञ्चला, तारा-कनीनिका यस्मिंस्तादृश, पुन **भुवनत्रय-**

र्धमुत्पादित दैवेन नयनोत्पलद्वन्द्वमभिमुखं वर्षयन्तीम् [र], अच्छमणिवालुकापुलिनशङ्कया निशि सञ्चरतः मध्यमधिशयितस्य हिमकरकुरङ्गस्य शृङ्गकोटिभ्यामिव तिर्यगुन्नमितः पर्यस्ताभ्यामसितकुटिलायताभ्यां भ्रूवल्लरीभ्यामुद्भासिताम्, अधिकतरचारुतारोपणाय संचारयितुमतनिम्नमोघ्ररुचकरागमिव लोचनान्तयोरनवरतकृत-गतागतेनात्यन्तमधुरभिणा श्वासपवनेन निबिडपुष्पापीडपरिमलग्रस्तानि दूरादेव मधुकरकुलानि सम्भ्रमयन्तीम् [ल], अधिगतसमस्ताम्भोजगुणसम्पदापि नखमणिमयूखोद्भासितेन दक्षिणेतरपाणिना गृहीतचारुपुटकिनी-पत्रपुटामासन्नवल्लिविटपेषु पुष्पावचयमाचरन्तीम्, एककाकिनीमेकां बालिकामपश्यम् [व] ।

तस्याश्च विश्वव्यापिना तेन दीप्तिपटलेन रूपलावण्ययौवनपुरोगैश्च मिश्रभावमेकत्रागतैरङ्गगुणै-र्नितान्तमानीतविस्मयोऽहं मनस्यकरवम्—

'महार्णवमन्थनात् प्रथमा लक्ष्मीः किंपुरुषपतेरिव, मदनदाहचिन्तापमग्नाऽम्बेश्वरामृतदेवता ।
गिरिशनयनोदर्चिर्दग्धात्मनोमदनात्पात्, विविक्तमथवा जाता मुभूरिव त्वदन्तिकी ॥ १ ॥

टिप्पनकम्—कन्ये-जनि [ळ] ।

प्रथाय त्रिभुवनजयोद्देशेन विहितव्यापारस्य प्रयातस्य मकरकेतोः कामदेवस्य शकुनसम्पादनार्थं कुसुमदामलीभिव स्थितं दैवेन भाग्येन सम्पादितम्, आयतस्फारचपललोचनयोर्मितावकलद्वन्द्वमिव भावतेन-दीर्घेण स्वरपक्षेण-अतिदीर्घेण स्वरेण कोमलपीठे सम्पूर्णनवं-मरतमिवोसुम्भमिवेक्षुरेखा [र], पुनः कीदृशीम्? असितकुटिलायता-भ्याम् असिताभ्यां कृष्णवर्णाभ्यां कुटिलाभ्यां वक्राभ्याम्, आयताभ्यां दीर्घाभ्यां च भ्रूवल्लरीभ्यां नेत्रोपरितनरोमपङ्क्ति-भ्यामभ्याम् उद्भासिताम् शोभिताम् कीदृशीभ्याम्? निशि रात्रौ अच्छमणिवालुकापुलिनशङ्कया स्वच्छमणि-रूपवालुकापुलिनशङ्कया—उज्ज्वलमणिमयवालुकावदनगण्डस्थलमिति मत्वा मध्यम् ललाटमध्यं भाल्भागम् अधिशयितस्य प्रसुप्तस्य हिमकरकुरङ्गस्य चन्द्रमृगस्य उभयतः भागद्वये तिर्यक् कुटिलं यथा स्यात् तथा पर्यस्ताभ्यां प्रसृताभ्यां शृङ्गकोटिभ्यामिव शृङ्गाग्राभ्यामिवेत्युत्प्रेक्षा, पुनः कीदृशीम्? अधिकतरचारुतारोपणाय अत्यधिकसौन्दर्यसम्पा-दनाय मतमिदम् अतिसान्द्रम् ओघ्ररुचकरागम स्वर्णवर्णमिवानीतरक्तकान्ति लोचनान्तयोः नयनप्रान्तयोः सञ्चारयितुं सञ्चालयितुम् अनवरतकृतगतागतेन निरन्तरकृतगमनागमनेन पुनः अत्यन्तमधुरभिणा अत्यन्तमधुर-गन्धवाहिना श्वासपवनेन श्वासमारुतेन निबिडपुष्पापीडपरिमलग्रस्तानि निबिडेन-सान्द्रेण पुष्पापीडेन पुष्पमय-शिरोमाल्येन ग्रस्तानि-व्याप्तानि मधुकरकुलानि भ्रमरसमूहान् सम्भ्रमयन्तीं विभ्रामयन्तीम्, [ल], पुनः दक्षिणेतर पाणिना वामहस्तेन गृहीतचारुपुटकिनीपत्रपुटां गृहीतं-धृतं चारु-मनोहर पुटकिन्याः-कमलिन्याः पत्रपुटं-पुटाकारं पत्रं यया तादृशीम् कीदृशेन? अधिगतसमस्ताम्भोजगुणसम्पदापि अधिगता-प्राप्ता समस्ता-समग्रा अम्भोजस्य-कमलस्य गुणसम्पत्-गुणसमृद्धिर्येन तादृशेनापि नखमणिमयूखोद्भासितेन न सर्वैरेवमविभासितेन इति विरोधः तत्परि-हारस्तु-नखरूपाणां मणीनां मयूखैः-किरणैः उद्भासितेन उज्ज्वलितेन पुनः कीदृशीम्? आसन्नवल्लिविटपेषु समीपस्थ-लतागुल्मेषु, पुष्पावचयं पुष्पचयनम् आचरन्तीं कुर्वतीं पुनः एककाकिनीम् असहायाम् [व] ।

च पुनः तस्याः महत्याश्चित्रायाः विश्वव्यापिना निखिलव्यापिना तेन अनुपमतनुभूतेन दीप्तिपटलेन कान्ति-कलापेन च पुनः, रूपलावण्ययौवनपुरोगैः रूपयौवनसौन्दर्यप्रमुखैः एकत्र तदीयशरीररूपे एकस्मिन् स्थाने मिश्रभावं मिलनताम् आगतैः प्राप्तैः अङ्गगुणैः अवयवसौन्दर्यगुणैः नितान्तम् अत्यन्तम्, आनीतविस्मयः समुत्पादितचमत्कारो अहं हरिवाहनः मनसि स्वहृदि अकरवम् आलोचयम् ।

इयं पुरोवर्तिनी तरुणी महार्णवमथनात् राहुमहर्णवात् प्रसादं प्रथमा अपभ्रष्टा सञ्जाता लक्ष्मीः तापनिर्गतो धनदेश्वरस्य लक्ष्मी-शोभा किम्? उत अथवा मदनदाहचिन्ता मन्मथतत्पस्थाऽत एव अम्बुः समुद्रात् अपक्रान्ता निर्गता अमृतदेवता पीयूषाधिष्ठात्री देवता विविक्तं स्थाने अत इयं पुरोवर्तिनी, सुभ्रूः शुभे भ्रुवौ नेत्रोपरितनरोमराजी

जानीथ श्रुतशालिनौ खलु युवामावां प्रकृत्यर्जुनी, त्रैलोक्ये वपुरीदृगन्ययुवतेः सभाव्यते किं कचित् ?।
एतत् प्रष्टुमपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी, शङ्केऽस्याः समुपागते मृगदृशः कर्णान्तिकं लोचने ॥२॥" [श]।

निर्वर्ण्य चातिचिरकालमालपितुकामस्तदभिमुखोऽहमभवम्। सापि मा तथागत्य द्वारदेशे कृतावस्थानमेकाकिनमावद्धनिश्चललक्ष्येण चक्षुपा प्रत्येकमवयवानवलोकयन्तमवलोक्य समुपजातसाध्वसा सहसैव प्रवलमारुताहता वालकदलीकन्दलीव कम्पितुमारब्धा। दृष्ट्वा च ता तथाविधामुपजातकरुणोऽहं विधायाकारसवरणमर्पितनिर्विकारस्तिमितदृष्टिस्तन्मुखारविन्दे स्थानस्थित एव ता शनैरवदम्—'वालिके! का त्वम्, किमर्थमेकाकिनी प्रविष्टा शून्ये लताजालकेऽस्मिन्नकस्मादेवमुद्भ्रान्तचित्ता भीतेव दिक्षु क्षिपसि विकसितेन्दीवरदलदामदीर्घान् दृष्टिपातान् [प]। किं च मा दृष्ट्वाऽनिष्टशङ्किनीवात्मनो वारवारमपवारिततनुस्तनीयसा

टिप्पनकम्—उदर्चिः-अग्निः 'जानीथ' इत्यादिश्लोक, **श्रुतशालिनौ** श्रुत-शास्त्र श्रवण च। **प्रकृत्यर्जुनी** स्वभावेन सरले धवले। **कर्णान्तिकं** श्रवणसमीपम् [श]।

यस्यास्तादृशी, **गिरिशनयनोदर्चिर्दग्धाद्** गिरिशस्य–शिवस्य, नयनरूपेण, उदर्चिषा-उद्गतम् अर्चि –ज्वाला यस्मात् तेन, अग्निनेत्यर्थ, **दग्धाद्** भस्मीकृताद्, **मनोभवपादपात्** कामदेवरूपवृक्षाद्, **जाता** उत्पन्ना, **नवकन्दली** नव्याङ्कुर, अस्तीति शेप अत्र सदेन्हालङ्कार ॥

जानीथ श्रुतशालिनौ खलु युवामावा प्रकृत्यर्जुनी। त्रैलोक्ये वपुरीदृगन्ययुवते सम्भाव्यते कि क्वचित्॥
एतत्प्रष्टुमपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी। शङ्केऽस्या समुपागते मृगदृश कर्णान्तिकं लोचने॥ २॥

आवा नयने, **प्रकृत्या** स्वभावेन, **ऋजुनी** सरलाकारे, ऊहापोहापटुतया सरलबुद्धिके च, **युवा** कर्णौ तु, **खलु** निश्चयेन, **श्रुतशालिनौ** श्रुतेन–शास्त्रेण, श्रवणगोचरीकृतेन युवतिजनवृत्तान्तेन च शालेते–शोभेते यौ तादृशौ, **जानीथ** वेत्थ, यत् **त्रैलोक्ये** त्रिभुवने, **क्वचित्** कुत्रापि, **अन्ययुवतेः** एतदतिरिक्ततरुण्या, **ईदृक्** एतादृशम्, **वपु** शरीर, **सम्भाव्यते** सम्भवति किम्?, **शङ्के** उत्प्रेक्षे, **एतत्** अनुपदोक्त, **प्रष्टुं** जिज्ञासितुम्, **अस्या** पुरोवर्तिन्या, **मृगदृश** मृगलोचनाया, **अपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी** अपास्ता-तिरस्कृता, नीलनलिनश्रेण्या –नीलकमलपङ्क्त्या, विकासश्री -विकासशोभा याभ्यां तादृशे, **लोचने** नयने, **कर्णान्तिकं** कर्णसमीप, **समुपागते** सम्यगायाते, कर्णसस्पृष्टे इत्यर्थ। अत्रोत्प्रेक्षालङ्कार [श]।

च पुन, **अतिचिरकालम्** अतिदीर्घकाल, **निर्वर्ण्य** दृष्ट्वा, **आलपितुकामः** आभाषितुमिच्छु, **तदभिमुख** तत्सम्मुख, **अभवं** सवृत्तोऽहम्। **सापि** प्रकृतवालिकापि, **तथा** तेन प्रकारेण, आगत्य, **द्वारदेशे** एलागृहप्रवेशनिर्गमस्थाने, **कृतावस्थानम्** अवस्थितम्, पुन **एकाकिनम्** असहायम् पुन **आवद्धनिश्चललक्ष्येण** आवद्ध-स्वाभिमुखमारोपित, निश्चल–स्थिर, लक्ष्य–प्रकृतयुवतिरूपदृश्यं येन तादृशेन, चक्षुषा, **प्रत्येकम्** एकैकम्, **अवयवान्** अङ्गानि, **अवलोकयन्तं** पश्यन्त, माम्, **अवलोक्य** दृष्ट्वा, **समुपजातसाध्वसा** समुत्पन्नभया, **प्रवलमारुताहता** प्रवलपवनान्दोलिता, **वालकदलीकन्दलीव** नवकदलीलतिकेव, **सहसैव** शीघ्रमेव, कम्पितुम्, **आरब्धा** प्रवृत्ता। **च** पुन, **तां** प्रकृतवालिकां, **तथाविधा** कम्पमाना, दृष्ट्वा, **उपजातकरुण** उत्पन्नदय, अहम्, **आकारसंवरणं** विकृताकारगोपन, **विधाय** कृत्वा, **तन्मुखारविन्दे** तदीयमुखकमले, **अर्पितनिर्विकारस्तिमितदृष्टि** अर्पिता–आरोपिता, निर्विकारा–कामविकारशून्या, स्तिमिता–निश्चला, दृष्टि –लोचन येन तादृश सन, **स्थानस्थित एव** अत्यक्तस्वस्थान एव, **तां** वालिकां, **शनै** मन्दम्, **अवदम्** उक्तवान्। वालिके! त्व **का** किजातीया, कस्य सुता वा, **एकाकिनी** असहाया सती, **शून्ये** निर्जने, **अस्मिन्** प्रत्यक्षवर्तिनि, **लताजालके** लतापुञ्जे, **प्रविष्टा** प्रवेशं कृतवती, **अकस्मात्** विनैव कारणम्, **एवम्** अनेन प्रकारेण, **उद्भ्रान्तचित्ता** उद्विग्नहृदया, **भीतेव** भयाकुलेव, **विकसितेन्दीवरदलदामदीर्घान्** विकसितानाम्, इन्दीवरदलानां–नीलकमलपत्राणां, यद् दाम–माल्य, तद्वद्दीर्घान्, दृष्टिपातान, दिक्षु, **किमर्थं** किमुद्दिश्य, **क्षिपसि** प्रेरयसि [प]। **च** पुन, मां, दृष्ट्वा, **आत्मनः** स्वस्य, **अनिष्टशङ्किनीव** प्रतिकूलसन्देहिनीव, **तनीयसा** अतिसूक्ष्मेण, **स्तनांशुकेन** स्तनावरणवस्त्रेण, **वारवारम्**

र्यमुत्साहित दैवेन नयनोत्पलद्वयमभिमुखं दर्शयन्तीम् [र], अच्छमणिमालुकापुलिनशङ्कया निशि ललाट मध्यमधिशयितस्य हिमकरकुरङ्गस्य शृङ्गकोटिभ्यामिव तिर्यगुभयतः पर्यस्ताभ्यामसितकुटिलायताभ्यां भ्रूवल्लरी-भ्यामुल्लासिताम्, अधिकतरचारुतारोपणाय संचारयितुमनिशमोष्ठरुचकरागमिव लोचनान्तयोरनवरतकृत-गतागतेनात्यन्तसुरभिणा श्वासपवनेन निबिडपुष्पापीडपरिमलहृतानि धूरादेव मधुकरकुलानि लम्भयन्तीम् [ल], अधिगतसमस्ताम्भोजगुणसंपदापि नखमणिमयूखोल्लासितेन दक्षिणेतरपाणिना गृहीतचारुपुटकिनी-पत्रपुटामासन्नवल्लिविटपेषु पुष्पावचयमाचरन्तीम्, पद्मिनीमेकां बालिकामपश्यम् [व] ।

तस्याश्च दिग्व्यापिना तेन दीप्तिपटलेन रूपलावण्ययौवनपुरोगैश्च मित्रभावमेकत्रागतैरत्यद्भुतगुणै-र्नितान्तमानीतविस्मयोऽहं मनस्यकरवम्—

"महत्कपलनाद् भग्ना लक्ष्मीः किमुत्पलयोरिव, मदनदग्धिशापभ्रान्ताऽम्भोरुहासुतदेवता ।
गिरिशनयनोदर्चिर्दग्धान्मनोभवपादपाद्, विदितमथवा जाता भूमेरिव नवकन्दली ॥ १ ॥

टिप्पनकम्—कमलो-मनि [श] ।

जयाय त्रिभुवनस्योद्रेकेन विहितयात्रस्य प्रयातस्य मकरकेतोः कामदेवस्य शाकुनसम्पादनार्थं शुभदर्शनीमिव-स्निग्धं दैवेन भाग्येन उत्पादितम्, आयतस्फारधवलोदरयोर्मिथःफलद्वयमिव मायेन—दीर्घेण स्फारवक्षेण—धवलिम्नेन उदरेण शोभनशीलं नयनयुगलं—मत्स्यमिथोमुखमिवेक्षुलेखा [र]; पुनः कीदृशीम्? असितकुटिलायता-भ्याम् असिताभ्यां कृष्णवर्णाभ्यां, कुटिलाभ्यां वक्राभ्याम् आयताभ्यां दीर्घाभ्यां च भ्रूवल्लरीभ्यां तेनोपचितलोमराजि-रूपा यम्, उल्लासिताम् शोभिताम् कीदृशीभ्याम्? निशि रात्रौ अच्छमणिवालुकापुलिनशङ्कया उच्चममणि-रूपवालुकापुलिनसदृश—उज्ज्वलमणिरूपवालुकया पुलिनमिति प्रतिबिम्बितस्वच्छतया ललाटमध्ये भाले अधिशयितस्य प्रसुप्तस्य हिमकरकुरङ्गस्य चन्द्रमृगस्य उभयतः भागद्वये, तिर्यक् कुटिलं यथा स्यात् तथा पर्यस्ताभ्यां प्रसारिताभ्यां शृङ्गकोटिभ्यामिव शृङ्गाभागाभ्यामिवेत्युत्प्रेक्षा; पुनः कीदृशीम्? अधिकतरचारुतारोपणाय अत्यधिकसौन्दर्यसम्पा-दनाय अतनिशम् अविश्रान्तम्; ओष्ठरुचकरागम् दन्तच्छदरक्ततिमिवेत्युत्प्रेक्षा रक्तकान्ति लोचनान्तयोः नयनप्रान्तयोः सञ्चारयितुं सङ्क्रमयितुम्, अनवरतकृतगतागतेन निरन्तरकृतगमनागमनेन पुनः अत्यन्तसुरभिणा अत्यन्तसुगन्ध-सम्पन्नेन श्वासपवनेन श्वासवायुना निबिडपुष्पापीडपरिमलहृतानि निबिडेन—घनेन पुष्पापीडेन पुष्पमय-शिरोमाल्येन हृतानि—आकृष्टानि मधुकरकुलानि भ्रमरवृन्दानि लम्भयन्तीं निवारयन्तीम्। [ल]; पुनः दक्षिणेतर पाणिना वामहस्तेन गृहीतचारुपुटकिनीपत्रपुटां गृहीतं धृतं चारु—मनोहरं, पुटकिन्याः—कमलिन्याः पत्रपुटं—पुटाकारं पत्रं यया तादृशीम्, कीदृशेन? अधिगतसमस्ताम्भोजगुणसम्पदापि अधिगता—प्राप्ता समस्ता समग्रा अम्भोजस्य—कमलस्य गुणसम्पत्—गुणसमृद्धिर्येन तादृशेनापि नखमणिमयूखोल्लासितेन न पूर्वोक्तविशेषणोपेतेन इति विरोधः नखरूप-रत्नानां—नखरूपाणां मणीनां मयूखैः—किरणैः उल्लासितेन उज्ज्वलितेन; पुनः कीदृशीम्? आसन्नवल्लिविटपेषु समीपस्थित-लताशाखेषु, पुष्पावचयं पुष्पत्रोटनम्, आचरन्तीं कुर्वतीं पुनः पद्मिनीम् अब्जाभाम् [व]।

च पुनः तस्याः पद्मिनीबालिकायाः दिग्व्यापिना दिगन्तव्यापिना तेन अनुपमानुभूतेन दीप्तिपटलेन कान्ति-समूहेन च पुनः रूपलावण्ययौवनपुरोगैः रूपलावण्ययौवनप्रमुखैः एकत्र तदीयशरीररूपे एकस्मिन् स्थाने मित्रभावं मित्रताम् आगतैः प्राप्तैः अत्यद्भुतगुणैः अत्याश्चर्यगुणैः नितान्तम् अत्यन्तम् आनीतविस्मयः अनुभावितचमत्का-रोऽहं हरिवाहनः मनसि स्वचित्ते अकरवम् अभावयम्।

इयं पुण्डरीकिणी तरुणी महत्कमलनात् राजुमहत्कमलात् पतनात् भग्ना अपभ्रंशा लक्ष्मीः तदधिपता-नन्दजनि सा कि किम्? उत अथवा मदनदग्धिशापभ्रान्ता कामशापभ्रान्ता आ एव अम्भः समुद्रात् अपभ्रान्ता देव अमुतदेवता पीयूषाधिष्ठात्री देवता विदितं ज्ञातं मया इयं पुण्डरीकिणी सुभ्रूः सुभ्रुवो नवपल्लवलोमराजी

जानीथ श्रुतशालिनौ खलु युवामावां प्रकृत्यर्जुनी, त्रैलोक्ये वपुरीदृगन्ययुवतेः सम्भाव्यते किं क्वचित् ? ।
एतत् प्रष्टुमपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी, शङ्केऽस्याः समुपागते मृगदृशः कर्णान्तिकं लोचने ॥२॥" [श] ।

निर्वर्ण्य चातिचिरकालमालपितुकामस्तदभिमुखोऽहमभवम् । सापि मां तथागत्य द्वारदेशे कृतावस्थानमेकाकिनमाबद्धनिश्चललक्ष्येण चक्षुषा प्रत्येकमवयवानवलोकयन्तमवलोक्य समुपजातसाध्वसा सहसैव प्रबलमारुताहता बालकदलीकन्दलीव कम्पितुमारब्धा । दृष्ट्वा च तां तथाविधामुपजातकरुणोऽहं विधायाकारसंवरणमर्पितनिर्विकारस्तिमितदृष्टिस्तन्मुखारविन्दे स्थानस्थित एव तां शनैरवदम्—'बालिके ! का त्वम्, किमर्थमेकाकिनी प्रविष्टा शून्ये लताजालकेऽस्मिन्नकस्मादेवमुद्भ्रान्तचित्ता भीतेव दिक्षु क्षिपसि विकसितेन्दीवरदलदाममदीर्घान् दृष्टिपातान् [प] । किं च मां दृष्ट्वाऽनिष्टशङ्किनीवात्मनो वारंवारमपवारिततनुस्तनीयसा

टिप्पनकम्—उदर्चिः-अग्निः 'जानीथ' इत्यादिश्लोके, श्रुतशालिनौ श्रुतं-शास्त्रं श्रवणं च । प्रकृत्यर्जुनी स्वभावेन सरले धवले । कर्णान्तिकं श्रवणसमीपम् [श] ।

यस्यास्तादृशी, गिरिशनयनोदर्चिर्दग्धाद् गिरिशस्य—शिवस्य, नयनरूपेण, उदर्चिषा-उद्गतम् अर्चिः—ज्वाला यस्मात् तेन, अग्निनेत्यर्थः, दग्धाद् भस्मीकृताद्, मनोभवपादपात् कामदेवरूपवृक्षाद्, जाता उत्पन्ना, नवकन्दली नव्याङ्कुरः, अस्तीति शेषः अत्र सन्देहालङ्कारः ॥

जानीथ श्रुतशालिनौ खलु युवामावां प्रकृत्यर्जुनी । त्रैलोक्ये वपुरीदृगन्ययुवतेः सम्भाव्यते किं क्वचित् ॥
एतत्प्रष्टुमपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी । शङ्केऽस्याः समुपागते मृगदृशः कर्णान्तिकं लोचने ॥ २ ॥

आवां नयने, प्रकृत्या स्वभावेन, ऋजुनी सरलाकारे, ऊहापोहापटुतया सरलबुद्धिके च, युवां कर्णौ तु, खलु निश्चयेन, श्रुतशालिनौ श्रुतेन—शास्त्रेण, श्रवणगोचरीकृतेन युवतिजनवृत्तान्तेन च शालेते—शोभेते यौ तादृशौ, जानीथ वेत्थ, यत् त्रैलोक्ये त्रिभुवने, क्वचित् कुत्रापि, अन्ययुवतेः एतदतिरिक्ततरुण्याः, ईदृक् एतादृशम्, वपुः शरीरं, सम्भाव्यते सम्भवति किम् ?, शङ्के उत्प्रेक्षे, एतत् अनुपदोक्तं, प्रष्टुं जिज्ञासितुम्, अस्याः पुरोवर्तिन्याः, मृगदृशः मृगलोचनायाः, अपास्तनीलनलिनश्रेणीविकासश्रिणी अपास्ता-तिरस्कृता, नीलनलिनश्रेण्या—नीलकमलपङ्क्तेः, विकासश्री-विकासशोभा याभ्यां तादृशे, लोचने नयने, कर्णान्तिकं कर्णसमीपं, समुपागते सम्यगायाते, कर्णसंस्पृष्टे इत्यर्थः । अत्रोत्प्रेक्षालङ्कारः [श]।

च पुनः, अतिचिरकालम् अतिदीर्घकालं, निर्वर्ण्य दृष्ट्वा, आलपितुकामः आभाषितुमिच्छुः, तदभिमुखः तत्सम्मुखः, अभवं सञ्जातोऽहम् । सापि प्रकृतबालिकापि, तथा तेन प्रकारेण, आगत्य, द्वारदेशे एलागृहप्रवेशनिर्गमस्थाने, कृतावस्थानम् अवस्थितम्, पुनः एकाकिनम् असहायम्, पुनः आबद्धनिश्चललक्ष्येण आबद्धं-स्वाभिमुखमारोपितं, निश्चलं-स्थिरं, लक्ष्यं-प्रकृतयुवतिरूपदृश्यं येन तादृशेन, चक्षुषा, प्रत्येकम् एकैकम्, अवयवान् अङ्गानि, अवलोकयन्तं पश्यन्तं, माम्, अवलोक्य दृष्ट्वा, समुपजातसाध्वसा समुत्पन्नभया, प्रबलमारुताहता प्रबलपवनान्दोलिता, बालकदलीकन्दलीव नवकदलीलतिकेव, सहसैव शीघ्रमेव, कम्पितुम्, आरब्धा प्रवृत्ता । च पुनः, तां प्रकृतबालिकां, तथाविधां कम्पमानां, दृष्ट्वा, उपजातकरुणः उत्पन्नदयः, अहम्, आकारसंवरणं विकृताकारगोपनं, विधाय कृत्वा, तन्मुखारविन्दे तदीयमुखकमले, अर्पितनिर्विकारस्तिमितदृष्टिः अर्पिता—आरोपिता, निर्विकारा—कामविकारशून्या, स्तिमिता—निश्चला, दृष्टिः—लोचनं येन तादृशः सन्, स्थानस्थित एव अलक्तकस्थान एव, तां बालिकां, शनैः मन्दम्, अवदम् उक्तवान् । बालिके ! त्वं का किंजातीया, कस्य सुता वा, एकाकिनी असहाया सती, शून्ये निर्जने, अस्मिन् प्रत्यक्षवर्तिनि, लताजालके लतापुञ्जे, प्रविष्टा प्रवेशं कृतवती, अकस्मात् विनैव कारणम्, एवम् अनेन प्रकारेण, उद्भ्रान्तचित्ता उद्विग्नहृदया, भीतेव भयाकुलेव, विकसितेन्दीवरदलदाममदीर्घान् विकसितानाम्, इन्दीवरदलानां—नीलकमलपत्राणां, यद् दाम—माल्यं, तद्वद्दीर्घान्, दृष्टिपातान्, दिक्षु, किमर्थं किमुद्दिश्य, क्षिपसि प्रेरयसि [प] । च पुनः, मां, दृष्ट्वा, आत्मनः स्वस्य, अनिष्टशङ्किनीव प्रतिकूलसन्देहिनीव, तनीयसा अतिसूक्ष्मेण, स्तनांशुकेन स्तनावरणवस्त्रेण, वारंवारम्

स्तनांशुकेन सङ्कुचसि रक्ताशोकविटपकस्यास्य मूले, कृतं सुभ्रु[1] संभ्रमेण, मा स्म भैषीः स्वल्पमप्यस्मात्, जनमिदानीमक्षिपातमुन्मथ्यमानो मन्मथेन न त्वां निमित्तीकृत्याहमायातः, न च त्वदपहारे कृतप्रयत्नः क्रूरात्मा कश्चिदसुरो वा सुरो वा गन्धर्वो वा खेचरो वा भवामि, भूमिगोचरोऽहमखिलदिङ्मुखख्यात-कीर्तेरस्खलितप्रसरवाहिनीवाहखुरपुटक्षुण्णदक्षिणापरपूर्वजलधिवेलावनस्य समस्तावनिपालमौलिमुकुटपृष्ठाङ्घ्रि-नखमयूखरश्मिकुरशालकारस्य राज्ञो मेघवाहनस्यात्मजन्मा हरिवाहनो नाम कुमारः कान्तारभूमौ कयापि-द्वीपया पर्शीकृत्य विधूतमात्मीयमेव सेनावारणं प्रधानमधिरूढो निरङ्कुशः केनाप्यविज्ञातवस्त्वेन व्योम-चारिणा वैरिणेव समनुप्रविश्य भूमिमिमामानीतः [स]। समुत्खातवक्षःस्थलकण्ठेनोपजातश्वासेन च सद्य दूरनिर्हारिणा वनितानिनादेन मुक्त्वा निरालम्बमम्बरतलादपारमुदममारमपेदमिह महासमुद्रगम्भीरोदरे सरसि निपतितः। समुत्तीर्य च ततो यथाकथंचित् प्रस्थितेन दृष्टा मया दृष्टिहारिणी हरिणाक्षि[1] रमणीयगुल्मेऽस्मिन् प्रदेशे सूक्ष्मसिकताया पुलिनभूमावभिव्यक्तशुभलक्षणा चरणपदपङ्क्तिः। तां च कौतुकादनुसरन् इह

[illegible] अपसारितततनुः [illegible] किमर्थम् अस्य पुरोवर्तिनः रक्ताशोकविटपकस्य रक्ताशो- [illegible] मूले [illegible] सङ्कुचसि [illegible] सुभ्रु! सुन्दरभ्रूशालिनि! संभ्रमेण [illegible] कृतं [illegible] अस्मात् [illegible] स्वल्पमपि [illegible] मा स्म भैषीः भयं न कुरु मन्मथेन [illegible] उन्मथ्यमानः [illegible] अहम्, इह [illegible] त्वां निमित्तीकृत्य न आयातः [illegible]। न पुनः त्वदपहारे [illegible] कृतप्रयत्नः [illegible] अत एव क्रूरात्मा [illegible] कश्चित् कोऽपि असुरो वा [illegible] सुरो वा [illegible] गन्धर्वो वा [illegible] खेचरो वा [illegible] न भवामि [illegible] किन्तु भूमिगोचरः [illegible] अहम्, अखिलदिङ्मुखख्यातकीर्तेः [illegible] पुनः अस्खलितप्रसरवाहिनीवाहखुरपुटक्षुण्णदक्षिणापरपूर्वजलधिवेलावनस्य [illegible] पुनः समस्तावनिपालमौलिमुकुटपृष्ठाङ्घ्रि[illegible] पुनः [illegible] राज्ञः [illegible] मेघवाहनस्य आत्मजन्मा [illegible] हरिवाहनो नाम [illegible] कुमारः [illegible] कान्तारभूमौ [illegible] वीथ्या [illegible] कयाचित् [illegible] पर्शीकृत्य [illegible] आत्मीयमेव [illegible] प्रधानं [illegible] सेनावारणं [illegible] अधिरूढः [illegible] निरङ्कुशः [illegible] अविज्ञाततत्त्वेन [illegible] व्योमचारिणा [illegible] वैरिणेव [illegible] भूमिम् आनीतः [illegible] [स]। [illegible] समुत्खातवक्षःस्थलकण्ठेनोपजातश्वासेन [illegible] दूरनिर्हारिणा [illegible] वनितानिनादेन [illegible] निरालम्बम् [illegible] अपारम् [illegible] आगमदेहं [illegible] अम्बरतलात् [illegible] मुक्त्वा [illegible] महासमुद्रगम्भीरोदरे [illegible] इह [illegible] सरसि [illegible] निपतितः [illegible] हरिणाक्षि[1] [illegible] च पुनः समुत्तीर्य [illegible] यथाकथंचित् [illegible] प्रस्थितेन [illegible] मया [illegible] रमणीयगुल्मे [illegible] प्रदेशे [illegible] सूक्ष्मसिकताया [illegible] पुलिनभूमौ [illegible] अभिव्यक्तशुभलक्षणा [illegible] दृष्टिहारिणी [illegible] चरणपदपङ्क्तिः [illegible] कौतुकात् [illegible] अनुसरन् [illegible]

स्तीरमण्डनमिमं लतामण्डपमनुप्राप्तः । दृष्टा च भवती, अनुभूतं चिरादनेकजन्मान्तरसहस्रसञ्चितस्य सुकृतराशेरेककालमवाप्तपरमपरिपाकं फलम्, अवधारितमवधिभावेनाङ्गनारूपनिर्माणकौशलं विधातुः, कवलितोऽगस्त्यचुलुकस्पर्धयेवैकहेलया दूरकृतविस्तारेण चक्षुषा समस्तदिङ्मुखोल्लङ्घी लावण्यजलधिः निष्फलापि सफलीभूतेयं विदेशयात्रा, साम्प्रतं यातुमिच्छामि, पृच्छामि च त्वाम्, कथय—'कोऽयं जनपदः, किमाख्योऽयमचलः, केन पुण्यात्मना खानितमिदं सरः, कः प्रशास्ति भुवमेतां भूमिपतिः' इत्यादि पृष्टा मया सा कन्यका प्रसत्तिमगमत् [ह]।

अवनतमुखी च स्थित्वा मुहूर्तमदत्तोत्तरैव तस्मादशोकतरुतलादचलत् । आभरणमणिरणितवाचालितलतामण्डपोदरा च किञ्चिद् वामतः कुर्वती मामभिमुखमागमत् । स्थित्वा च स्थिरा द्वारनिकटे मुहूर्तमीषद्वलितकन्धरा त्रपातरलितसितेतरतारकाममरनिम्नगातरङ्गतरलायतापाङ्गनिर्गच्छदच्छप्रभावच्छादितदिगन्तरां सुधारसच्छटामिव सकालकूटामक्षिपन्मे चक्षुषि मुहुर्मुहुर्मोहाह्लादकारिणीं कटाक्षदृष्टिम् । ततो लक्षिताभिप्रायेण निर्गन्तुमाकाङ्क्षतीयमिति विचिन्त्य स्तोकमपसृतेन मया द्वारि दत्तावकाशा प्रयत्नकृतविवर्त-

---

भूतम्, **इमं** प्रत्यक्षवर्तिन, **लतामण्डपं** लतागृहम्, **अनुप्राप्तः** आगत । **च** पुन , **भवती** त्वम्, **दृष्टा** दृष्टिगोचरीकृता । पुन **चिरात्** दीर्घकालात्, **अनेकजन्मान्तरसहस्रसञ्चितस्य** अनेकेषु-बहुषु, जन्मान्तरसहस्रेषु-पूर्वपूर्वभवसहस्रेषु, सञ्चितस्य-सगृहीतस्य, **सुकृतराशेः**-पुण्यसमूहस्य, एककालम्, **अवाप्तपरमपरिपाक** प्राप्तोत्कृष्टपरिणाम, फलम्, **अनुभूतम्** आस्वादितम् । पुन **अवधिभावेन** सीमात्वेन, **विधातुः** ब्रह्मण , **अङ्गनारूपनिर्माणकौशलं** स्त्रीरूपरचनानैपुण्यम्, **अवधारितं** निर्णीतम् । पुन **अगस्त्यचुलुकस्पर्धयेव** अगस्त्यस्य-तत्सञ्ज्ञकस्य मुने , यच्चुलुक-समुद्रपानार्थं मुकुलितकरपुट, तत्स्पर्धयेव-तज्जिगीषयेव, **एकहेलया** झटिति, **दूरकृतविस्तारेण** दूरविस्तारितेन, चक्षुषा, **समस्तदिङ्मुखोल्लङ्घी** निखिलदिगन्तातिक्रामी, **लावण्यजलधिः** सौन्दर्यसिन्धु , **कवलितः** पीत , सस्नेह दृष्ट इत्यर्थ । पुन **निष्फलापि** आपाततो व्यर्थापि, **इयं** वर्तमाना, **विदेशयात्रा** दूरयात्रा, **सफलीभूता** वस्तुत फलवती जाता, **साम्प्रतम्** अधुना, **यातुं** परावर्तितुम्, इच्छामि, **च** पुन , त्वा **पृच्छामि** वक्ष्यमाणजिज्ञासा विज्ञापयामि, **कथय** बोधय, **अयं** दृश्यमान , **कः जनपदः** किमाख्यो देश , अयम् **अचलः** पर्वत , **किमाख्यः** किन्नामा, पुन **इदं** प्रत्यक्षभूत, **सरः** कासार , केन **पुण्यात्मना** धार्मिकेण, **खानितं** भूम्यवदारणेन निर्मापितम्, पुन **एतां** प्रत्यक्षां, **भुवं** पृथ्वीं, क , **भूमिपतिः** राजा, **प्रशास्ति** अधिकुरुते । मया, **इत्यादि** एवम्, अन्यदपि **पृष्टा** जिज्ञासां विज्ञापिता, **सा** प्रकृता, **कन्यका** बालिका, **प्रसत्तिं** प्रमोदम्, **अगमत्** अन्वभूत् [ह]।

च पुन , **मुहूर्तं** क्षणम्, **अवनतमुखी** अधोमुखी सती स्थित्वा, **अदत्तोत्तरैव** अकृतोक्तप्रश्नोत्तरैव, **तस्मात्** प्रकृतात् **अशोकतरुतलात्** अशोकवृक्षमूलात्, **अचलत्** चलितुं प्रवृत्ता । **च** पुन , **आभरणमणिरणितवाचालितलतामण्डपोदरा** आभरणमणिरणितेन अलङ्करणात्मकमणिरणत्कारेण, वाचालित-शब्दायित, लतामण्डपोदरं-लतागृहमध्य यया तादृशी, **किञ्चित्** ईषत्, **वामतः** दक्षिणेतरभागे, मां **कुर्वती** विदधती, **अभिमुखं** सम्मुखम्, **आगमत्** आगतवती । **च** पुन , **द्वारनिकटे** द्वारस्य-प्रवेशनिर्गमप्रदेशस्य, निकटे, **मुहूर्तं** क्षण, स्थित्वा, **स्थिरा** स्थैर्यमापन्ना प्रस्तुतकन्यका, **ईषद्वलितकन्धरा** किञ्चिद्वक्रीकृतग्रीवा सती, **मुहुर्मुहुः** अनेकवारम्, **मे** मम, **चक्षुषि** दृष्टिपथे, **कटाक्षदृष्टिं** कुटिलाकारदृष्टिम्, **अक्षिपत्** व्यापारितवती, कीदृशीम् ? **त्रपातरलितसितेतरतारकां** त्रपया-लज्जया, तरलिता-चपलिता, सितेतरा-कृष्णवर्णा, तारका-कनीनिका यस्यां तादृशीम्, पुन **अमरनिम्नगातरङ्गतरलायतापाङ्गनिर्गच्छदच्छप्रभावच्छादितदिगन्तराम्** अमरनिम्नगाया -गङ्गाया , तरङ्गवत् तरलाभ्यां-चञ्चलाभ्याम्, आयताभ्यां-दीर्घाभ्याम्, अपाङ्गाभ्यां-नेत्रप्रान्तप्रदेशाभ्यां, निर्गच्छन्तीभि -नि सरन्तीभि , अच्छाभि -निर्मलाभि , प्रभाभि -कान्तिभि , अवच्छादितम्-आवृतं, दिगन्तर-दिङ्मध्य यया तादृशीम्, अत एव **सकालकूटां** विषविशेषमिश्रिता, **सुधारसच्छटामिव** अमृतरसधारामिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **मोहाह्लादकारिणीं** मोहस्य-चेतनाशक्तिध्वंसस्य, आह्लादस्य-आनन्दस्य च, प्रयोजिकाम् । **ततः** तदनन्तरं, **लक्षिताभिप्रायेण** प्रतीततदाशयेन, पुन **इयम्** अभिमुखवर्तिनी बालिका, **निर्गन्तुं** ततो निस्सर्तुम्, **आकाङ्क्षति** इच्छति, इति **विचिन्त्य** आलोच्य, **स्तोकं** किञ्चित्, **अपसृतेन** दूरीभूतेन, मया, **द्वारि** द्वारदेशे, **दत्तावकाशा** दत्तनिर्गममार्गा, **प्रयत्नकृतविवर्तनापि**

नापि किञ्चिन्निजैरङ्गावयवैः स्पृशन्ती स्पर्शलोभेनेव समकालोल्लसितसान्द्रपुलकजालकं मदीयाङ्गवामभागम-मन्दमुखवासामोदबहलितेन समायतसुरभिणा श्वासपरिमलेन पवनलुलितेन च विन्याङ्गरागसौरभेण समन्ततो वासयन्ती च वनोद्देशं निर्गता तस्माल्लतामण्डपाद् गता च स्खलितपदसंचारया गत्या प्रावृण्वती वारंवारमुत्त-रीयाञ्चलेन स्तनितनिविडासक्तसूक्ष्मसुकुमाराम्बरं नितम्बम् [क्ष] । अहमपि तरुखण्डान्तरेण तां व्रजन्तीं विरत-पक्ष्मसम्पातेन चक्षुषा सरागमीक्षमाणस्तत्रैव देशे हृद्यं शंसन् क्षणमतिष्ठम् । ईषदुद्विग्नश्चेति चेतस्यकरवम्— 'अहो लोकव्यवहारानभिज्ञत्वमस्याः कन्यकायाः, येन द्वारदेशकृतोपसर्पणस्य पुनः पुनः प्रयुक्तप्रियालापस्य दूरदेशागमनखिन्नवपुषः स्वयमाख्यातनिजवृत्तान्तस्य प्रत्यासन्नप्रदर्शितार्थिभावस्य वचनमात्रेणापि मे न कृता प्रतिपत्तिः । तत् किमनया ? अन्यतो गच्छामि' इति चिन्तयित्वा ततः स्थानात् स्वपदवीविसुखाभिमुखस्तस्यैव सरसः सरसन्निविडच्छायतरुणा तीरदेशेन शनैः शनैरुदचलम् [क्ष] ।

प्रस्थितस्य च मे चेतस्यभवत्—'अहो ! यत् तदानीमुपवनस्थेन मया तत्र वेत्रधारिणीनिवेदिते दिव्य-

---

प्रसभम्—सहसा येन [illegible] निर्दलनम्—[illegible] यथा तादृक्षपि स्पर्शलोभेनेव [illegible] समकालोल्लसितसान्द्रपुलकजालकं समकालम्—एककालम्; उल्लसितम्—उद्गतम्; सान्द्रं—निबिडं पुलकजालं—रोमाञ्चसमूहो [illegible] मदीयाङ्गवामभागं मदीयशरीरवामपार्श्वं निजैः स्वकीयैः अङ्गावयवैः शरीरावयवैः किञ्चिद् ईषत् स्पृशन्ती [illegible] पुनः अमन्दमुखवासामोदबहलितेन अमन्दम्—उत्कटम् मुखवासस्य मुखसौरभापादकद्रव्यस्य आमोदेन—सौगन्ध्येन बहलितेन—प्रचुरीकृतेन समायतसुरभिणा [illegible] श्वासपरिमलेन [illegible] [illegible] च पुनः पवनलुलितेन वायुक्षिप्तेन, विन्याङ्गरागसौरभेण विन्यासानाम्—वर्तमानानाम् अङ्गरागाणां—[illegible] [illegible] सौगन्ध्येन तं प्रदेशं वनोद्देशं [illegible] वासयन्ती सुरभयन्ती तस्मात् [illegible] लतामण्डपाद् [illegible] निर्गता निष्क्रान्ता च पुनः स्तनितनिविडासक्तसूक्ष्मसुकुमाराम्बरं [illegible] [illegible] निबिड-[illegible] यथा स्यात् तथा आसक्तम्—[illegible] सूक्ष्मं सुकुमारं [illegible] अम्बरम्—वस्त्रं [illegible] नितम्बं कटिपश्चिम-भागम्, उत्तरीयाञ्चलेन [illegible] प्रावृण्वती [illegible] सती स्खलितपदसंचारया स्खलित—[illegible] [illegible] [illegible] गत्या गता प्रस्थिता [क्ष]। अहमपि तरुखण्डान्तरेण [illegible] [illegible] व्रजन्तीं गच्छन्तीं तां कुमारीं विरतपक्ष्मसम्पातेन विरत—निवृत्तः [illegible] —पक्ष्मरोमपातो [illegible]—निमिषरहितं [illegible] चक्षुषा सरागं [illegible] ईक्षमाणः पश्यन् हृद्यम् अभिलषितं शंसम् [illegible] तत्रैव तस्मिन्नेव देशे अतिष्ठम् स्थितवान्। च पुनः उद्विग्नः व्याकुलः सन् चेतसि हृदये इति [illegible], अकरवम् [illegible] [illegible] —अस्याः प्रत्यक्षीभूतायाः कन्यकायाः कुमारिकायाः लोकव्यवहारानभिज्ञत्वं [illegible] [illegible] अहो आश्चर्यम् येन [illegible] वचनमात्रेणापि [illegible] मे मम प्रतिपत्तिः [illegible] न कृता [illegible] । द्वारदेशकृतोपसर्पणस्य [illegible] पुनः पुनः प्रयुक्तप्रियालापस्य [illegible] [illegible] पुनः दूरदेशागमनखिन्नवपुषः [illegible] पुनः स्वयमाख्यातनिजवृत्तान्तस्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पुनः प्रत्यासन्नप्रदर्शितार्थिभावस्य [illegible] [illegible] । तत् [illegible] अनया च [illegible] किम् न [illegible] । अन्यतः अन्यत्र [illegible] [illegible] चिन्तयित्वा [illegible] ततः तस्मात् स्थानात् स्वपदवीविसुखाभिमुखः [illegible] [illegible] [illegible] सरसन्निविडच्छाय तरुणा [illegible] [illegible] [illegible] तस्यैव [illegible] सरसः [illegible] [illegible] तीरदेशेन [illegible] शनैः शनैः मन्दं मन्दं उदचलम् [illegible] [क्ष]।

च पुनः प्रस्थितस्य [illegible] मे मम चेतसि हृदये अभवत् [illegible] अहो आश्चर्यम् [illegible] तदानीं [illegible] उपवनस्थेन [illegible] [illegible] [illegible] तत्र [illegible] [illegible] वेत्रधारिणीनिवेदिते

चित्रपटे प्रकाशितमदृष्टपाराख्यं सरो दृष्टमासीत् तदेवैतत् तर्कयामि, यतस्तत्र ये यथा दर्शितास्ते तथैवात्र तिलकतालीतमालबकुलाशोकलकुचलवङ्गचन्दनादयः पादपा दृश्यन्ते, यानि च यदाकाराणि यद्वर्णानि यत्क्रमाणि तस्य पर्यन्तेषु विनिवेशितानि लतासदनानि सैकतानि देवतार्चनवेदिकावलयानि तान्यपि तथैवात्र परिस्फुटानि प्रतिभान्ति। तत् किं पुनः क्रीडानिमित्तमिह समायाता सापि कन्या न सा मद्धृदयकुमुदाकरशशाङ्कलेखा तिलकमञ्जरी। दृश्यते हि तेन चित्रपटपुत्रिकारूपेण सार्धमखिलस्याप्येतदीयाकारस्य संवादः, तथाहि—तादृशी विकचराजचम्पकच्छदावदाता देहच्छविः, तादृगुन्निद्रकनकारविन्दसुन्दरं वदनशतपत्रम्, तादृशस्तुलितकेतकोदरदलद्राघिमा नयनयोरायामः, तादृक्षा च सकलानामपि नितम्बनाभिमण्डलोदरस्तनाधरप्रभृतीनामवयवानामभिरामता, सर्वतः स्फुरदनर्घरत्नाभरणरमणीयाया वेषलक्ष्म्या अपि तथाभूतमेवौदार्यम् [क]। किं बहुना, विहाय चलनस्पन्दनाद्यभावमाङ्गिक प्रमाणमङ्गनापरिवारसपदं च सर्वमन्यत् संवदति, कथ पुनरनेकविद्याधरीवृन्दसहस्रपरिगतायास्तथा वनेऽवस्थानमेकाकित्वं च तस्याः सवृत्तम्। अथवा

प्रतीहारोपहृते, **दिव्यचित्रपटे** मनोहरचित्राधिष्ठितवस्त्रे, **प्रकाशितं** चित्रितम्, **अदृष्टपाराख्यं** तत्सज्ञक, यत् **सरः** सरोवर, **मया** हरिवाहनेन, **दृष्टं** दृष्टिपथमानीतम्, आसीत्, **तदेव** तदात्मकमेव, **एतत्** प्रत्यक्षभूत सर, **तर्कयामि** इत्येवमनुमिनोमि, **यतः** यस्माद्धेतो, **तत्र** तस्मिन् पटचित्रे सरसि, ये **तिलक-ताली-तमाल-बकुला-ऽशोक-लकुच-लवङ्ग-चन्दनादय** तत्तत्सज्ञकादय, **पादपा** वृक्षा, **यथा** येन प्रकारेण, प्रतीहारेण, **दर्शिताः** दृष्टिपथमवतारिता, ते **तथैव** तेनैव प्रकारेण, **अत्र** अस्मिन् सरोवरे, **दृश्यन्ते** दृष्टिगोचरीक्रियन्ते, **च** पुन, **यदाकाराणि** यादृगवयवसन्निवेशकानि, पुन **यद्वर्णानि** यादृग्रूपवन्ति, पुन **यत्क्रमाणि** यादृशपौर्वापर्याणि, यानि **लतासदनानि** लतामण्डपा, पुन **सैकतानि** वालुकामयानि, **देवतार्चनवेदिकावलयानि** देवतापूजनार्थकल्पितचतुरस्रपरिष्कृतभूमिमण्डलानि, **तस्य** सरोवरस्य, **पर्यन्तेषु** प्रान्तेषु, **विनिवेशितानि** चित्रेणेन सस्थापितानि, तान्यपि **तथैव** तेनैव प्रकारेण, **अत्र** अस्मिन् सरसि, **परिस्फुटानि** विस्पष्टानि, **प्रतिभान्ति** प्रतीतिपथमवतरन्ति। **तत्** तस्माद्धेतो, **किं पुनः** कि वा, **इह** अस्मिन् सरोवरे, **क्रीडानिमित्तं** क्रीडार्थं, **समायाता** समागता, या **कन्या** कुमारिका सापि, **सा** चित्रपटे दृष्टपूर्वा, **मद्धृदयकुमुदाकरशशाङ्कलेखा** मदीयहृदयात्मककुमुदकाननचन्द्रलेखा सदृशी, **तिलकमञ्जरी** तिलकमञ्जरीनामकविद्याधरकुमारिकैव, **न?** अर्थात् सैवाभाति, एतदेवाह—**हि** निश्चयेन, **तेन** दृष्टपूर्वेण, **चित्रपटपुत्रिकारूपेण** चित्रपटे—चित्राधारपटे, या पुत्रिका—कन्यकाप्रतिकृति, तद्रूपेण—तदाकारेण, **सार्धं** सह, **अखिलस्यापि** समग्रस्यापि, **एतदीयाकारस्य** अनुपदप्रत्यक्षीभूतकन्यकाकारस्य, **संवादः** साम्य, **दृश्यते** दृष्ट्या प्रतीयते तत्संवादमेव विशदयति—**तथाहीति**, **विकचराजचम्पकछदावदाता** विकचस्य—विकस्वरस्य, राजचम्पकस्य—चम्पकप्रवरस्य, छदवत्, अवदाता—गौरी, **तादृशी** चित्रितपुत्रिकादेहच्छविसदृशी, **देहच्छविः** शरीरकान्ति, पुन **उन्निद्रकनकारविन्दसुन्दरम्** उन्निद्रम्—उन्मीलित, यत् कनकारविन्द—सुवर्णकमल, तद्वत् सुन्दरं, **तादृक्** चित्रितकन्यकामुखारविन्दतुल्य, **वदनशतपत्रं** मुखकमलम्, पुन **तुलितकेतकोदरदलद्राघिमा** तुलित—उपमित, केतकोदरदलस्य—केतकाख्यपुष्पवृक्षसम्बन्धिगर्भपत्रस्य, द्राघिमा—दीर्घता येन तादृश, **तादृशः** चित्रितकन्यकानयनविस्तारसदृश, **नयनयोः** नेत्रयो, आयाम—विस्तार, **च** पुन, **नितम्बनाभिमण्डलोदरस्तनाधरप्रभृतीनां** तावदवयवविशेषादीनां, **सकलानामपि** समग्राणामपि, **अवयवानाम्** अङ्गानां, **तादृक्षा** चित्रितकुमारिकावयवसौन्दर्यसदृशी, **अभिरामता** सौन्दर्यम्, **सर्वतः स्फुरदनर्घरत्नाभरणरमणीयायाः** सर्वत—सर्वावयवेषु, स्फुरद्भि—प्रकाशमानै, अनर्घरत्नाभरणै—अमूल्यरत्नालङ्करणै, रमणीयाया—मनोहराया, **वेषलक्ष्म्या अपि** वेषभूषाया अपि, **तथाभूतमेव** तादृशमेव, **औदार्यं** वैशिष्ट्यम् [क]। **बहुना** अधिकसाम्योपवर्णनेन, **किम्** न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः, **चलनस्पन्दनाद्यभावं** चित्रकल्पिततया पादविक्षेपाङ्गस्फुरणशून्यत्वम्, पुन **आङ्गिकम्** अङ्गसम्बन्धि, **प्रमाणं** चित्रस्थतया ह्रस्वपरिमाण, **च** पुन, **अङ्गनापरिवारसम्पदं** चित्रितविद्याधरकुमारिकात्मकसहचरीसमूह, **विहाय** वर्जयित्वा, **अन्यत्** तद्व्यतिरिक्त, **सर्वं** समग्र तद्वैशिष्ट्य, **संवदति** उभयसाम्येन प्रत्याययति। **अनेकविद्याधरीवृन्दसहस्रपरिगतायाः** अनेकै—बहुभि, विद्याधरीवृन्दसहस्रै—

नापि किञ्चिन्निजैरङ्गावयवैः स्पृशन्ती स्पर्शलोभेनेव समकालोल्लसितसान्द्रपुलकजालक मदीयाङ्गसामग्रम-मन्दमुखवाससामोदबहलितेन स्वभावसुरभिणा श्वासपरिमलेन पवनलुलितेन च स्निग्धाङ्गरागसौरभेण समन्ततो वासयन्ती तं वनोद्देशं निर्गत्य तस्माल्लतामण्डपात् गत्वा च स्खलितपदसञ्चारया गत्या प्रावृण्वती वारंवारमुत्तरीयाञ्चलेन स्वेदनिर्विवादसक्तसूक्ष्मसुकुमाराम्बरं नितम्बम् [ख] । अहमपि तरुस्तम्भान्तरेण तां व्रजन्तीं विरलपक्ष्मास्पन्देन चक्षुषा सरागमीक्षमाणस्तत्रैव देशे [illegible] श्वसन् क्षणमतिष्ठम् । ईषदुच्छ्रितभ्रान्ति चेतस्यकरवम्—'अहो लोकव्यवहारानभिज्ञत्वमस्याः कन्यकायाः, येन द्वारदेशकृतोपसर्पणस्य पुनः पुनः प्रयुक्तप्रियालापस्य दूरदेशागमनखिन्नवपुषः स्वयमाख्यातनिजवृत्तान्तस्य प्रव्याजादवर्शितार्थिभावस्य वचनमात्रेणापि मे न कृता प्रतिपत्तिः । तत् किमनया ? अन्यतो गच्छामि' इति चिन्तयित्वा ततः स्थानात् स्वदेशाभिमुखस्तस्यैव सरसः सरसशिशिरच्छायतरुणा तीरदेशेन शनैः शनैरुदचलम् [ग] ।

प्रस्थितस्य च मे चेतस्यभवत्—'अहो' यत् तदानीमुपवनस्थेन मया तत्र वेत्रधारिणिवेदिते स्निग्ध-

---

प्रलोभेन—महता लोभेन [illegible] निर्वर्तनम्—आस्वादनं मया तावदपि स्पर्शलोभेनेव [illegible] समकालोल्लसितसान्द्रपुलकजालक समकालम्—एककालम्; उल्लसितम्—उद्गतम् सान्द्रं—निबिडं पुलकजालं—रोमाञ्चराजिर्विलसितायां मदीयाङ्गवामभागं मदीयशरीरवामपार्श्वं निजैः स्वकीयैः अङ्गावयवैः शरीरावयवैः किञ्चित् ईषत् स्पृशन्ती वासयन्ती पुनः अमन्दमुखवाससामोदबहलितेन अमन्दम्—उत्कटेन मुखवासस्य मुखसौरभापादकताम्बूलादेः आमोदेन—सौगन्ध्येन बहलितेन—प्रचुरीकृतेन स्वभावसुरभिणा [illegible] श्वासपरिमलेन [illegible] सौरभेण च पुनः पवनलुलितेन वायुविलोलितेन, स्निग्धाङ्गरागसौरभेण स्निग्धानाम्—चक्कणानाम् अङ्गरागाणां—[illegible] सौरभेण—सौगन्ध्येन तं प्रदेशं वनोद्देशं वनप्रदेशं वासयन्ती सुरभयन्ती तस्मात् प्रकृतात् लतामण्डपात् लतागृहात् निर्गता निष्क्रान्ता च पुनः स्वेदनिर्विवादसक्तसूक्ष्मसुकुमाराम्बरं स्वेदैः शरीरसन्दिग्धैः निर्विवादं यथा स्यात् तथा आसक्त:—आश्लिष्टं सूक्ष्म—सुकुमार [illegible] अम्बर—वस्त्र [illegible] नितम्बं [illegible]मानम्, उत्तरीयाञ्चलेन उत्तरीयवस्त्रप्रान्तेन प्रावृण्वती समाच्छादयन्ती सती स्खलितपदसंचारया स्खलित—यथा-स्थानमप्राप्त पदसञ्चार—पादविक्षेपो यस्यां तादृश्या गत्या याता प्रस्थिता [ख] । अहमपि तरुस्तम्भान्तरेण [illegible] मध्येन व्रजन्तीं गच्छन्तीं तां कुमारिकां विरलपक्ष्मास्पन्देन विरल—निरतः पक्ष्मणः—नयनरोमराजेः स्पन्द—[illegible] चक्षुषा सरागं सप्रेमम्, ईक्षमाणः पश्यन् [illegible] अभिरुचितं श्वसन् [illegible] तत्रैव तस्मिन्नेव देशे अतिष्ठम् स्थितवान् । च पुनः [illegible] चेतसि हृदये इति अनुपदमेव [illegible], अकरवम् आलोचितवान् [illegible]—अस्याः [illegible] कन्यकायाः कुमारिकायाः लोकव्यवहारानभिज्ञत्वं [illegible]—[illegible], अहो आश्चर्यम् येन तदनभिज्ञत्वेन वचनमात्रेणापि [illegible] मे मम प्रतिपत्तिः सत्क्रिया न कृता [illegible] द्वारदेशकृतोपसर्पणस्य [illegible] पुनः पुनः प्रयुक्तप्रियालापस्य [illegible] पुनः दूरदेशागमनखिन्नवपुषः [illegible] पुनः स्वयमाख्यातनिजवृत्तान्तस्य [illegible] आख्यात—कथित निज—स्वकीयः वृत्तान्त—वार्ता येन तादृशस्य पुनः प्रव्याजादवर्शितार्थिभावस्य अदर्शित—अप्रकटित अर्थिभाव—प्रयोजनं येन तादृशस्य । तत् तस्माद्धेतो अनया [illegible] कुमार्या किम् न किमपि प्रयोजनम् [illegible] । अन्यतः अन्यत्र गच्छामि इति चिन्तयित्वा विचार्य ततः तस्मात् स्थानात् स्वदेशाभिमुखः स्वकीयदेश [illegible] अभिमुखः—[illegible] सन् सरसशिशिरच्छायतरुणा सरसा सार्द्रा शिशिरच्छाया—शीतलच्छाया [illegible] तरवो वृक्षा [illegible] तस्यैव प्रकृतस्यैव सरसः [illegible], तीरदेशेन [illegible] शनैः शनैः मन्दं मन्दं उदचलं प्रस्थितवान् [ग] ।

च पुनः प्रस्थितस्य प्रयातस्य मे मम चेतसि हृदये अभवत् [illegible], अहो आश्चर्यम्, यत् तदानीं तस्मिन् काले उपवनस्थेन [illegible] तत्र तस्मिन् पूर्वमनुभूत [illegible] वेत्रधारिणिवेदिते

चित्रपटे प्रकाशितमदृष्टपाराख्यं सरो दृष्टमासीत् तदेवैतत् तर्कयामि, यतस्तत्र ये यथा दर्शितास्ते तथैवात्र तिलकतालीतमालबकुलाशोकलकुचलवङ्गचन्दनादयः पादपा दृश्यन्ते, यानि च यदाकाराणि यद्वर्णानि यत्क्रमाणि तस्य पर्यन्तेषु विनिवेशितानि लतासदनानि सैकतानि देवतार्चनवेदिकावलयानि तान्यपि तथैवात्र परिस्फुटानि प्रतिभान्ति। तत् किं पुनः क्रीडानिमित्तमिह समायाता सापि कन्या न सा मद्धृदयकुमुदाकरशशाङ्कलेखा तिलकमञ्जरी। दृश्यते हि तेन चित्रपटपुत्रिकारूपेण सार्धमखिलस्याप्येतदीयाकारस्य संवादः, तथाहि—तादृशी विकचराजचम्पकच्छदावदाता देहच्छविः, तादृगुन्निद्रकनकारविन्दसुन्दरं वदनशतपत्रम्, तादृशस्तुलितकेतकोदरदलद्राघिमा नयनयोरायामः, तादृक्षा च सकलानामपि नितम्बनाभिमण्डलोदरस्तनाधरप्रभृतीनामवयवानामभिरामता, सर्वतः स्फुरदनर्घरत्नाभरणरमणीयाया वेषलक्ष्म्या अपि तथाभूतमेवौदार्यम् [क]। किं बहुना, विहाय चलनस्पन्दनाद्यभावमाङ्गिकं प्रमाणमङ्गनापरिवारसंपदं च सर्वमन्यत् संवदति, कथं पुनरनेकविद्याधरीवृन्दसहस्रपरिगतायास्तथा वनेऽवस्थानमेकाकित्वं च तस्याः संवृत्तम्। अथवा

प्रतीहारोपहृते, **दिव्यचित्रपटे** मनोहरचित्राधिष्ठितवस्त्रे, **प्रकाशितं** चित्रितम्, **अदृष्टपाराख्यं** तत्संज्ञकं, यत् **सरः** सरोवरं, **मया** हरिवाहनेन, **दृष्टं** दृष्टिपथमानीतम्, आसीत्, **तदेव** तदात्मकमेव, **एतत्** प्रत्यक्षभूतं सरः, **तर्कयामि** इत्येवमनुमिनोमि, **यतः** यस्माद्धेतोः, **तत्र** तस्मिन् पटचित्रे सरसि, ये **तिलक-ताली-तमाल-बकुला-ऽशोक-लकुच-लवङ्ग-चन्दनादयः** तत्तत्संज्ञकादयः, **पादपाः** वृक्षाः, **यथा** येन प्रकारेण, प्रतीहारेण, **दर्शिताः** दृष्टिपथमवतारिताः, ते **तथैव** तेनैव प्रकारेण, **अत्र** अस्मिन् सरोवरे, **दृश्यन्ते** दृष्टिगोचरीक्रियन्ते, **च** पुनः, **यदाकाराणि** यादृगवयवसन्निवेशकानि, पुनः **यद्वर्णानि** यादृग्रूपवन्ति, पुनः **यत्क्रमाणि** यादृशपौर्वापर्याणि, यानि **लतासदनानि** लतामण्डपाः, पुनः **सैकतानि** वालुकामयानि, **देवतार्चनवेदिकावलयानि** देवतापूजनार्थकल्पितचतुरस्रपरिष्कृतभूमिमण्डलानि, **तस्य** सरोवरस्य, **पर्यन्तेषु** प्रान्तेषु, **विनिवेशितानि** चित्रणेन सम्स्थापितानि, तान्यपि **तथैव** तेनैव प्रकारेण, **अत्र** अस्मिन् सरसि, **परिस्फुटानि** विस्पष्टानि, **प्रतिभान्ति** प्रतीतिपथमवतरन्ति। **तत्** तस्माद्धेतोः, **किं पुनः** किं वा, **इह** अस्मिन् सरोवरे, **क्रीडानिमित्तं** क्रीडार्थं, **समायाता** समागता, या **कन्या** कुमारिका सापि, **सा** चित्रपटे दृष्टपूर्वा, **मद्धृदयकुमुदाकरशशाङ्कलेखा** मदीयहृदयात्मककुमुदकाननचन्द्रलेखा सदृशी, **तिलकमञ्जरी** तिलकमञ्जरीनामकविद्याधरकुमारिकैव, **न** ? अर्थात् सैवाभाति, एतदेवाह—**हि** निश्चयेन, **तेन** दृष्टपूर्वेण, **चित्रपटपुत्रिकारूपेण** चित्रपटे—चित्राधारपटे, या पुत्रिका—कन्यकाप्रतिकृतिः, तद्रूपेण—तदाकारेण, **सार्धं** सह, **अखिलस्यापि** समग्रस्यापि, **एतदीयाकारस्य** अनुपदप्रत्यक्षीभूतकन्यकाकारस्य, **संवादः** साम्यं, **दृश्यते** दृष्ट्या प्रतीयते तत्संवादमेव विशदयति—**तथाहीति**, **विकचराजचम्पकच्छदावदाता** विकचस्य—विकस्वरस्य, राजचम्पकस्य—चम्पकप्रवरस्य, छदवत्, अवदाता—गौरी, **तादृशी** चित्रितपुत्रिकादेहच्छविसदृशी, **देहच्छविः** शरीरकान्तिः, पुनः **उन्निद्रकनकारविन्दसुन्दरम्** उन्निद्रम्—उन्मीलितं, यत् कनकारविन्दं—सुवर्णकमलं, तद्वत् सुन्दरं, **तादृक्** चित्रितकन्यकामुखारविन्दतुल्यं, **वदनशतपत्रं** मुखकमलम्, पुनः **तुलितकेतकोदरदलद्राघिमा** तुलितः—उपमितः, केतकोदरदलस्य—केतकाख्यपुष्पवृक्षसम्बन्धिगर्भपत्रस्य, द्राघिमा—दीर्घता येन तादृशः, **तादृशः** चित्रितकन्यकानयनविस्तारसदृशः, **नयनयोः** नेत्रयोः, आयामः—विस्तारः, **च** पुनः, **नितम्बनाभिमण्डलोदरस्तनाधरप्रभृतीनां** तावदवयवविशेषादीनां, **सकलानामपि** समग्राणामपि, **अवयवानाम्** अङ्गानां, **तादृक्षा** चित्रितकुमारिकावयवसौन्दर्यसदृशी, **अभिरामता** सौन्दर्यम्, **सर्वतः स्फुरदनर्घरत्नाभरणरमणीयायाः** सर्वतः—सर्वावयवेषु, स्फुरद्भिः—प्रकाशमानैः, अनर्घरत्नाभरणैः—अमूल्यरत्नालङ्करणैः, रमणीयायाः—मनोहरायाः, **वेषलक्ष्म्या अपि** वेषभूषाया अपि, **तथाभूतमेव** तादृशमेव, **औदार्यं** वैशिष्ट्यम् [क]। **बहुना** अधिकसाम्योपवर्णनेन, **किम्** न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः, **चलनस्पन्दनाद्यभावं** चित्रकल्पिततया पादविक्षेपाङ्गस्फुरणशून्यत्वम्, पुनः **आङ्गिकम्** अङ्गसम्बन्धि, **प्रमाणं** चित्रस्थतया ह्रस्वपरिमाणं, **च** पुनः, **अङ्गनापरिवारसम्पदं** चित्रितविद्याधरकुमारिकात्मकसहचरीसमृद्धं, **विहाय** वर्जयित्वा, **अन्यत्** तद्व्यतिरिक्तं, **सर्वं** समग्रं तद्वैशिष्ट्यं, **संवदति** उभयसाम्येन प्रत्याययति। **अनेकविद्याधरीवृन्दसहस्रपरिगतायाः** अनेकैः—बहुभिः, विद्याधरीवृन्दसहस्रैः—

नैवदालोचनीयम्, अदृष्टपारे संसारे भङ्गुरस्वभावेषु विस्मयावहेषु सर्वभावेषु कर्मपरवशात्मनां प्राणिनां सर्वमपि संभवति, यथा मम स्वसैन्यमध्यनिहितावस्थितेरकस्मादुत्सुकस्य कृतविषमसर्गगमनेन दन्तिना कृतापहरणस्य समुत्थम् एवं तस्या अपि कथंचिद् भविष्यति । यद्वा युवतिपरिवारोऽपि तस्याः प्रकटितोऽनुमानेन यस्मात् 'सरस्तीरसैकते अत्र परिसर्पता पूर्वमवलोकितास्तदीयपदपङ्क्तिपर्यन्तेष्वनेकशतसंख्याश्चरणविन्यासा मया यौवनस्य' इति विचिन्त्य कृतनिश्चयस्तद्दर्शनाशया पुनरपि प्रतीपमगमम् [ख] । अनिरूपितविषमसमभूमिभागश्च गत्वा सत्वरस्तं प्रदेशं सर्वतो दिक्षु निक्षिप्ततरलचक्षुस्तस्य सरसः समासन्नवर्तिषु लतामण्डपेषु तरुखण्डेषु नलवनेषु वालुकापुलिनेषु जलजम्बूनिकुञ्जेषु शिलातलेषु शैलकन्दरेषु वननदीनिर्झरमेखलान्येषु च मनोरमेषु स्थानेषु तामन्वष्यियान् । अनुपलब्धतद्वृत्तान्तश्च किंचित्सावशेषेऽहनि दृढतरमनुरागेण पुनरपि तमेव पूर्वदृष्टमिष्टजातिगृहमिव निवासहेतोरेलालतामण्डपमुपागमम् [ग] ।

दृष्ट्वा च त नष्टसकलपूर्वशोभ निशामुखमिवास्तमितशशिलेखम्, वदधिवकमिवोद्धृतकुसुमम्, सैव-

---

विद्याधरजातीयकन्यागणश्चासौ परिवारश्च-परिच्छदश्च तस्याः तिलकमञ्जर्याः क्व नु अवस्थानम्, क्व पुनः एकाकिनम् अमरदास्यम्, कथं पुनः सा तर्हि संयुक्तं समागम् । अथवा एतत् तस्या स्नेहस्य कारणं न आलोचनीयं विमर्शनीयम् अदृष्टपारे अदृष्ट-अनवलोकितः पारः-अन्तो यस्य तस्मिन् संसारे जगति विस्मयावहेषु चमत्कारिषु सर्वभावेषु सर्वपदार्थेषु, भङ्गुरस्वभावेषु विनश्वरस्वभावेषु सत्सु, कर्मपरतन्त्राणां कर्माधीनचेष्टानां प्राणिनां जीवानां, सर्वमपि कर्मविपाकवशम् [illegible] सम्भवति [illegible] यथा मम प्रकारेण स्वसैन्यमध्यनिहितावस्थितेः निजसैन्यमध्यावस्थितस्य पुनः अकस्मात् अतर्कितमेव उत्सुकस्य उत्कस्य कृतविषमसर्गगमनेन विषमवर्त्मना-आयासमार्गेण गमनं येन तादृशेन दन्तिना हस्तिना कृतापहरणस्य अपहृतस्य मम संयुक्तं स्नेहस्य मर्यादिनं न सम्भवम् एवम् अनेन प्रकारेण तस्या अपि तिलकमञ्जर्या अपि कथंचित् क्वापि दुर्लभता भविष्यति सम्भवति । यद्वा अथवा तस्याः तिलकमञ्जर्याः युवतिपरिवारोऽपि युवतिजनपरिवारसंसर्गमपि अनुमानेन तर्कपङ्क्तिदर्शनजन्यानुमित्या प्रकटितः-प्रकाशितः यस्मात् अत्र अस्मिन् सरस्तीरसैकते सरस्तटवर्तिसिकतामयस्थले परिसर्पता परिभ्रमता मया तदीयपदपङ्क्तिपर्यन्तेषु [illegible], अनेकशतसंख्याः बहुशतसंख्याकाः यौवनस्य चरणविन्यासाः पादविन्यासचिह्नानि पूर्वम् अवलोकिताः दृष्टाः इति एवं विचिन्त्य विचार्य कृतनिश्चयः कृतनिर्धारणः तद्दर्शनाशया तद्दर्शनाकाङ्क्षया पुनरपि प्रतीपं प्रत्यक्षं [illegible] यथा स्यात् तथा अगमं गतवान् [ख] । च पुनः सत्वरः त्वरान्वितः अत एव अनिरूपितविषमसमभूमिभागः अनिरूपितः-अनवलोकितः विषमः निम्नोन्नतः समश्च-समतलश्च भूमिभागः भूमिप्रदेशो यस्य तादृशः सन् तं तदभिमतं प्रदेशं स्थलं गत्वा सर्वतः सर्वासु दिक्षु निक्षिप्ततरलचक्षुः [illegible] सन् तस्य प्रकृतस्य सरसः सरोवरस्य समासन्नवर्तिषु समीपवर्तिषु, लतामण्डपेषु [illegible], पुनः तरुखण्डेषु [illegible], पुनः नलवनेषु [illegible], पुनः वालुकापुलिनेषु [illegible], पुनः जलजम्बूनिकुञ्जेषु [illegible], पुनः शिलातलेषु [illegible], पुनः शैलकन्दरेषु [illegible], पुनः वननदीनिर्झरमेखलासु [illegible], च पुनः अन्येषु [illegible], मनोरमेषु [illegible] तां तिलकमञ्जरीम् अन्वेषितवान् अन्विष्टवान् । च पुनः अनुपलब्धतद्वृत्तान्तः [illegible] किंचित्सावशेषे [illegible] अहनि दिने तदनुरागेण तिलकमञ्जरीप्रीत्या, दृढतरम् [illegible] पुनरपि निवासहेतोः निवासार्थं तमेव पूर्वदृष्टं [illegible] तमेव [illegible] एलालतामण्डपम् [illegible] इष्टजातिगृहमिव [illegible] उपागमम् उपागतवान् [ग] ।

च पुनः नष्टसकलपूर्वशोभं [illegible] अत एव अस्तमितशशिलेखम् [illegible] निशामुखमिव [illegible] पुनः उद्धृतकुसुमम्

शिखरमिवापनीतपताकम्, कमलखण्डमिवोड्डीनहंसमालम्, इन्दुवदनया तया विरहितमुपारूढगुरुविषादः स्थितो द्वारदेशे तथैव तां पुरोऽवस्थितां प्रत्यक्षमिवेक्षमाणश्चेतसा सुचिरम्। उत्थाय गत्वा सरसि चिरपरिभ्रमणखेदायासिततलं प्रक्षाल्य चरणयुगलं कृत्वा च किञ्चिद्देवतास्मरणमभिनवोद्धृतानास्वाद्य कतिचिदपनीतपङ्कोपलेपनिर्मलान् मृणालिनीकन्दानापीय च कराङ्गुलीविवरविगलदिन्दुदीधितिधवलधारं सुधारसस्वादु स्वेच्छया सलिलमात्तकोमलतमालकिसलयस्तस्य प्रियाङ्गलतापरिष्वङ्गसुभगस्य दिव्याङ्गरागपरिमलस्तोकवाहिनो रक्ताशोकविटपकस्य निकटे शयनमरचयम् [घ]।

तत्र च प्रथमदर्शनेऽपि सेयं चक्रसेनतनयेति यन्न निर्णीता, व्रीडया साध्वसेन वा नेयमुत्तरं प्रयच्छतीति मन्यमानेन यन्न वारंवारमाभाषिता, विहाय रक्ताशोकविटपक निकटदेशे कृतस्थिरावस्थाना यन्न करतलेनावलम्बिता, मुहुर्मुहुर्मुखावलोकनेन याचमाना निर्गमनवर्त्म यद्द्वारदेशादीषदपसृते नानुवर्तिता, स्पर्शशङ्काविवर्तिताङ्गलता विनिर्यती बहिर्यत्प्रसारितोभयभुजेन गाढ न परिरब्धा, लब्धसुरभिश्वासपरिमलेन सविध-

---

उन्मथितामृतम्, **उदधिजलमिव** समुद्रजलमिव, पुन **अपनीतपताकम्** अपसारितध्वज, **सौधशिखरमिव** प्रासादोर्ध्वप्रदेशमिव, पुन **उड्डीनहंसमालम्** उड्डीना–गगनमार्गेणोत्पतिता, हंसमाला–हंसश्रेणी यस्मात् तादृश, **कमलखण्डमिव** कमलवनमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, **इन्दुवदनया** चन्द्रमुख्या, **तया** तिलकमञ्जर्या, **विरहितं** वियुक्तं, **तं** लतामण्डप, **दृष्ट्वा** अवलोक्य, **उपारूढगुरुविषाद**· उत्पन्नात्यन्तदु ख , **तथैव** पूर्वप्रकारेणैव, **पुरोऽवस्थिताम्** अग्रत स्थितां, **तां** तिलकमञ्जरीं, **प्रत्यक्षमिव** साक्षादिव, **चेतसा** हृदयेन, भावनयेत्यर्थ , **ईक्षमाणः** पश्यन्, **द्वारदेशे** लतामण्डपप्रवेशनिर्गमप्रदेशे, **सुचिरम्** अतिदीर्घकाल, स्थित । उत्थाय, **गत्वा** सरस्तटमुपस्थाय, **चिरपरिभ्रमणखेदायासिततलं** चिरपरिभ्रमणखेदेन–दीर्घकालविचरणश्रमेण, आयासितं–श्रमित, तल–स्वरूपम् अध प्रदेशो वा यस्य तादृश, **चरणयुगलं** पादद्वय, **सरसि** प्रकृतसरोवरे, **प्रक्षाल्य** विशोध्य, **च** पुन , **किञ्चित्** ईषत्, **देवतास्मरणं** देवताध्यान, कृत्वा, पुन **अभिनवोद्धृतान्** चिरोच्चीतान्, पुन **अपनीतपङ्कोपलेपनिर्मलान्** अपनीतेन–अपसरितेन, पङ्कोपलेपेन–पङ्कसम्पर्केण, निर्मलान्–स्वच्छान्, **कतिचित्** कतिपयान्, **मृणालिनीकन्दान्** कमलाङ्कुरान्, **आस्वाद्य** भुक्त्वा, **च** पुन , **कराङ्गुलीविवरविगलदिन्दुदीधितिधवलधार** कराङ्गुलीना–हस्ताङ्गुलीना, विवरेभ्य –अवकाशेभ्य , विगलन्ती–स्रवन्ती, इन्दुदीधितिधवला–चन्द्रमरीचिशुभ्रा, धारा–प्रवाहो यस्य तादृश, पुन **सुधारसस्वादु** अमृतरसमधुरं, **सलिलं** जल, **स्वेच्छया** स्वतृष्णनुसारम्, **आपीय** नितरां पीत्वा, **आत्तकोमलतमालकिसलयः** आत्तानि–गृहीतानि, कोमलानि, तमालकिसलयानि–तमालपल्लवा येन तादृश सन्, तस्य **रक्ताशोकविटपकस्य** रक्ताशोकह्रस्ववृक्षस्य, **निकटे** समीपे, **शयनं** शय्याम्, **अरचयम्** रचितवान्, कीदृशस्य ? **प्रियाङ्गलतापरिष्वङ्गसुभगस्य** प्रियाया –प्रीतिमत्या , तिलकमञ्जर्या इत्यर्थ , अङ्गलतया–शरीरात्मकलतया, परिष्वङ्गेण–आलिङ्गनेन, सुभगस्य–सुन्दरस्य, पुन **दिव्याङ्गरागपरिमलस्तोकवाहिन**· दिव्यस्य–मनोहरस्य, अङ्गरागस्य–अङ्गोपलेपनद्रव्यस्य, य परिमल –सौरभ, स्तोकम्–अल्प यथा स्यात् तथा, तद्वाहिन –तत्सम्पर्किण [घ]।

च पुन , तत्र तस्यामशोकवृक्षनिकटरचितशय्यायां, **रजनी** रात्रि , **क्षयं** समाप्तिम्, **अगमत्** प्राप्तवतीत्यग्रेणान्वेति, कीदृशी ? मम दर्शनात्, **उदीर्णदुस्सहोद्वेगेव** उदीर्ण –उद्भूत , दुस्सह –दु खेन सोढु शक्य , उद्वेग –उद्भ्रमो यस्यास्तादृशी, कीदृशस्य ? **प्रथमदर्शनेऽपि** आद्यसाक्षात्कारेऽपि, **चक्रसेनतनया** चक्रसेनसञ्ज्ञकविद्याधरेन्द्रसुता तिलकमञ्जरीति यावत्, या चित्रपटे दृष्टाऽऽसीदित्यर्थ , इति यत् न **निर्णीता** प्रत्यभिज्ञाता, पुन **व्रीडया** लज्जया, **वा** पुन , **साध्वसेन** भयेन, इयम्, **उत्तर** प्रतिवाक्य, न **प्रयच्छति** ददातीति **मन्यमानेन** जानता, मयेति शेष , **वारं वारम्** अनेकवार, यद् न **आभाषिता** आलपिता, पुन **रक्ताशोकविटपकं** रक्ताशोकह्रस्ववृक्ष, **विहाय** त्यक्त्वा, **निकटदेशे** समीपदेशे, **कृतस्थिरावस्थाना** स्थिरमवस्थिता, **करतलेन** हस्ततलेन, यन्न **अवलम्बिता** निगृहीता, पुन **मुहुर्मुहु**· वार वारं, **मुखावलोकनेन** मदीयमुखदर्शनेन, **निर्गमनवर्त्म** निस्सरणार्थमवकाशं, **याचमाना** प्राप्तुमिच्छन्ती, द्वारदेशात्, **ईषत्** किञ्चित्, **अपसृतेन** पृथग्भूतेन, मयेति शेष , यत् न **अनुवर्तिता** अनुगता, पुन **स्पर्शशङ्काविवर्तिताङ्गलता** स्पर्शशङ्कया–मत्स्पर्शसन्देहेन, निवर्तिता–वक्रीकृता, अङ्गलता यया तादृशी, सा **बहिः** बाह्यस्थान, **विनिर्यती** विनिर्गच्छन्ती, **प्रसारितोभयभुजेन** विस्ता-

नैवावलोकनीयम्, अदृष्टपारे संसारे भङ्गुरस्वभावेषु विस्मयावहेषु सर्वभावेषु कर्मपरतन्त्राणां प्राणिनां सर्वमपि संभवति, यथा मम स्वसैन्यमध्यविहितावस्थितेरकस्मादुत्सुक्य कृतविषमवर्त्मगमनेन दन्तिना कृतापहरणस्य संवृत्तम् एवं तस्या अपि कथंचिद् भविष्यति । यच्च युवतिपरिवारोऽपि तस्याः प्रकटितोऽनुमानेन यस्मात् 'सरस्तीरसैकते तत्र परिसर्पता पूर्वमवलोकितास्तदीयपदपङ्क्तिपर्यन्तेष्वनेकशतसंख्या अक्षरविन्यासा मया स्त्रीजनस्य' इति विचिन्त्य कृतनिश्चयस्तद्दर्शनाशया पुनरपि प्रतीपमगमम् [ख] । अनिरूपितविषमसमभूमिभागश्च गत्वा सत्वरस्तं प्रदेशं सर्वतो दिक्षु निक्षिप्ततरलचक्षुस्तस्य सरसः समासन्नवर्तिषु लतामण्डपेषु तरुषण्डेषु नलवनेषु वालुकापुलिनेषु जलजम्बूनिकुञ्जेषु शिलातलवनेषु शैलकन्दरेषु वननदीनिर्झरणेष्वन्येषु च मनोरमेषु स्थानेषु तामन्वेषिषम् । अनुपलब्धतद्वृत्तान्तश्च किञ्चित्सावशेषेऽहनि दुरवसदनुरागेण पुनरपि तमेव पूर्वदृष्टमिष्टमातृगृहमिव निवासहेतोरेलालतामण्डपमुपागमम् [ग] ।

दृष्ट्वा च तं नष्टसकलपूर्वशोभं निशामुखमिवास्तमितशशिलेखम्, उदधिजलमिवोद्धृतकुसुमम्, सौध-

---

विद्याधरजातीयकन्यकाजनसहिते परिगतायाः—परिवृतायाः तस्याः तिलकमञ्जर्याः वने अवस्थानम्, च पुनः एकाकिन्याः अन्यहास्तस्य कथं पुनः एवं तर्हि संवृत्तं सजातम् । अथवा एतत् तस्या अन्योऽन्यस्थानादिकं न अवलोकनीयं चिन्तनीयम्, अदृष्टपारे न दृष्टः—अनवलोकितः पारः—अन्तो यस्य तादृशे संसारे जगति विस्मयावहेषु आश्चर्यकारिषु, सर्वभावेषु सर्वपदार्थेषु, भङ्गुरस्वभावेषु विनश्वरस्वभावेषु सत्सु, कर्मपरतन्त्राणां कर्माधीनसुखदुःखभोक्तॄणां प्राणिनां जीवानां, सर्वमपि कर्मविपाकवशेन सुखं दुःखं वा अणुमात्रमपि सम्भवति सम्भावनामर्हति यथा येन प्रकारेण स्वसैन्यमध्यविहितावस्थितेः निजसैन्यमध्येऽवस्थितस्य पुनः अकस्मात् अतर्कितमेव उत्सुक्य उत्सुकं कृतविषमवर्त्मगमनेन इदं विषमं मेला—आयासमार्गेण गमनं येन तादृशेन दन्तिना हस्तिना कृतापहरणस्य अपहृतस्य मम संवृत्तं सञ्जातम्, एवम् अनेन प्रकारेण तस्या अपि तिलकमञ्जर्या अपि कथञ्चित् कदाचित् दुर्दैववशात् भविष्यति भवितुमर्हति । यच्च अथवा तस्याः तिलकमञ्जर्याः युवतिपरिवारोऽपि युवतिजनसहचरत्वमपि अनुमानेन पदपङ्क्तिदर्शनजन्मानुमित्या प्रकटितः—प्रकाशितः यस्मात् तत्र तस्मिन् सरस्तीरसैकते सरस्तटवर्तिसिकतामयस्थले परिसर्पता परिभ्रमता मया तदीयपदपङ्क्तिपर्यन्तेषु तच्चरणचिह्नपङ्क्तिप्रान्तेषु, अनेकशतसंख्याः बहुशतसंख्याकाः स्त्रीजनस्य अक्षरविन्यासाः चरणचिह्नानि पूर्वम्, अवलोकिताः दृष्टाः इति एवं विचिन्त्य विमृश्य कृतनिश्चयः कृतनिर्णयः सन् तद्दर्शनाशया तद्दर्शनाकाङ्क्षया पुनरपि प्रतीपं व्यावृत्य यथा स्यात् तथा अगमम् गतवान् [ख] । च पुनः सत्वरः त्वरान्वितः अत एव अनिरूपितविषमसमभूमिभागः अनिरूपितः—अनिर्णीतः विषमः निम्नोन्नतः समश्च नीचोच्चभावरहितश्च भूमिभागः—भूमिप्रदेशो येन तादृशः सन् तं तत्परिचितं प्रदेशं स्थानं गत्वा सर्वतः सर्वासु दिक्षु निक्षिप्ततरलचक्षुः प्रसारितचञ्चलनेत्रः सन्, तस्य प्रत्यक्षस्य सरसः सरोवरस्य समासन्नवर्तिषु समीपवर्तिषु लतामण्डपेषु लतागृहेषु, पुनः तरुषण्डेषु वृक्षसमूहेषु, अन्येष्वपि तादृशेषु पुनः नलवनेषु नलाख्यतृणवनेषु, पुनः वालुकापुलिनेषु सिकतामयनदीतटप्रदेशेषु, पुनः जलजम्बूनिकुञ्जेषु जलसमीपस्थजम्बूवृक्षलतागृहेषु, पुनः शिलातलवनेषु पाषाणमयवनेषु, पुनः शैलकन्दरेषु पर्वतगुहासु, पुनः वननदीनिर्झरणेषु वनसरित्प्रवाहप्रदेशेषु, च पुनः अन्येषु तदतिरिक्तेषु, मनोरमेषु मनोहरेषु स्थानेषु तां तिलकमञ्जरीम् अन्वेषिषम् गवेषितवान् । च पुनः, अनुपलब्धतद्वृत्तान्तः अप्राप्ततद्वार्तः किञ्चित्सावशेषे किञ्चिदवशिष्टे अहनि दिने दुरवसदनुरागेण तिलकमञ्जरीविषयकदुःसहानुरागेण हेतुना आकृष्टः सन् पुनरपि निवासहेतोः निवासार्थं पूर्वदृष्टं पूर्वमवलोकितं तमेव प्रागुक्तमेव एलालतामण्डपम् एलालतागृहम् इष्टमातृगृहमिव स्वपुण्यमिव उपागमम् उपगतवान् [ग] ।

च पुनः नष्टसकलपूर्वशोभं विनष्टसमस्तपूर्वशोभासम्पत्तिसम्पन्नम् अत एव अस्तमितशशिलेखम् अस्तमिता तिरोभूता शशिनः चन्द्रस्य लेखा—कला यस्मिन् तादृशं निशामुखमिव प्रदोषसमयमिव पुनः उद्धृतकुसुमम्

अथारुणकरपरामृष्टेषु प्रकटयितुमिव मे विषादान्धस्य भुवनाभोगमुज्झत्सु दिग्द्वाराणि शार्वरतिमिरेषु, जलतुषारासारवाहिषु विहन्तुमिव मद्विरहदाहहव्यवाहव्यथां वहत्सु मन्थरप्रभातपवनेषु, श्वासशेषावशेषजीवितजीवितमाश्वासयितुमिव मामितस्ततः प्रचलयन्तीषु पल्लवतालवृन्तानि प्रान्तवनलतासु, संध्यातपानुरञ्जितपत्रेषु सर्वरात्रजागरणजिह्मारुणाक्षमनुकर्तुमिव मामीषन्निमिषत्सु नीलोत्पलवनेषु, अवनितलनिषण्णनिःसहावस्थितेरुत्थापनाय हस्तावलम्बनमिव मे दातुमन्तर्लताभवनमन्तरालैरवतरत्सु भास्करकरेषु, निराकृतमदीयधैर्योत्कर्षितेन मकरकेतुना समुत्तम्भितासु जयपताकास्विव वियति वितताथमानासु सरःशायिसारसक्रौञ्चकलहंसमालासु, जाते स्पष्टभासि प्रभातसमये, भूयोऽपि तामप्रगल्भमृगशावलोचनामन्वेष्टुमनुसृततदीयपदपङ्क्तिरुदचलम् [छ]।

ता गत्वा प्रगुणमध्वनैकेन पुनरपि प्रतिनिवृत्तामुपरि पतितेन पादपप्रसवरेणुना परामृष्टपूर्वदृष्टसकलावयवशोभा कचित् सत्वरा कचित् सविलम्बा काप्यपथगा कचिन्मार्गलग्नां सरलां सैकतेषु कुञ्चितां कुश-

---

अथ रात्रिक्षयानन्तरम्, **अरुणकरपरामृष्टेषु** अरुणस्य-सूर्यसारथे, सूर्यस्य वा, करै -किरणै, परामृष्टेषु-आक्रान्तेषु, **शार्वरतिमिरेषु** रात्रिसम्बन्ध्यन्धकारेषु, **विषादान्धस्य** प्रकृतप्रियावियोगजन्यखेदान्धीभूतस्य, **मे** मम, **भुवनाभोगं** भुवनविस्तार, **प्रकटयितुमिव** प्रकाशयितुमिव, **दिग्द्वाराणि** दिक्सम्बन्धीनि द्वाराणि, **उज्झत्सु** त्यजत्सु, पुन **जलतुषारासारवाहिषु** जलसम्बन्धिशीतलधारावर्षिषु, **मन्थरप्रभातपवनेषु** प्रात कालिकमन्दवायुषु, **मद्विरहदाहहव्यवाहव्यथां** मदीयविरहतापाग्निव्यथां, **विहन्तुमिव** शमयितुमिव, **वहत्सु** चलत्सु, पुन माम्, **श्वासशेषावशेषजीवितजीवितं** श्वासशेषरूपेण अवशेषजीवितेन-अवशिष्टप्राणेन, जीवित-प्राणवन्तम्, **आश्वासयितुमिव** विश्वासयितुमिव, **प्रान्तवनलतासु** निकटवर्तिवनसम्बन्धिलतासु, **पल्लवतालवृन्तानि** पल्लवव्यजनानि, **इतस्ततः** अत्र तत्र, **प्रचलयन्तीषु** उत्क्षिपन्तीषु, पुन **सन्ध्यातपानुरञ्जितपत्रेषु** सन्ध्यातपेन-दिनारम्भकालिकरक्तालोकेन, अनुरञ्जितानि-रक्तीकृतानि, पत्राणि येषा तादृशेषु, **नीलोत्पलवनेषु** नीलकमलकाननेषु, **सर्वरात्रजागरणजिह्मारुणाक्षं** सर्वरात्रजागरणेन-समग्ररात्रिजागरणेन जिह्म-कुटिलम्, अरुण-रक्त च, अक्षि-नेत्र यस्य तादृशं, माम्, **अनुकर्तुमिव** उपमातुमिव, **ईषत्** किंचित्, **निमिषत्सु** विकसत्सु, पुन **अवनितलनिषण्णनिस्सहावस्थितेः** अवनितलनिषण्णस्य-भूतलोपविष्टस्य, निस्सहावस्थिते -दुर्बलावस्थस्य, **मे** मम, **उत्थापनाय** ऊर्ध्वावस्थापनाय, **हस्तावलम्बनं** करावलम्बं, दातुमिव, **भास्करकरेषु** सूर्यकिरणेषु, **अन्तर्लताभवनं** लतागृहाभ्यन्तरम्, **अन्तरालैः** मध्यवर्त्यवकाशै, **अवतरत्सु** आपतत्सु, पुन, **निराकृतमदीयधैर्योत्कर्षितेन** निराकृतेन-अपसारितेन, मदीयधैर्येण-मदीयेन दु खसहितत्वेन, उत्कर्षितेन-उत्कर्ष-विजयमापादितेन, **मकरकेतुना** कामदेवेन, **समुत्तम्भितासु** समुन्नमितासु, **जयपताकास्विव** जयध्वजेष्विव, **सरःशायिसारसक्रौञ्चकलहंसमालासु** सर शायिना-निरुक्तसरोवराधिकरणशयनशीलाना, सारसक्रौञ्चकलहंसाना-तत्तज्जातीयपक्षिविशेषाणा, मालासु-श्रेणीषु, **वियति** आकाशे, **विततायमानासु** विस्तृतायमानासु, पुन **प्रभातसमये** प्रात काले, **स्पष्टभासि** स्फुटप्रकाशे, **जाते** सवृत्ते सति, **अप्रगल्भमृगलोचनाम्** अप्रौढमृगशिशुसदृशनयनां, **तां** तिलकमञ्जरीं, **भूयोऽपि** पुनरपि, **अन्वेष्टुम्** गवेषयितुम्, **अनुसृततदीयपदपङ्क्तिः** अनुगततत्सम्बन्धिपादचिह्नपक्ति, **उदचलं** प्रयातवानहम् [छ]।

तां पदपङ्क्तिम्, एकेन, **अध्वना** मार्गेण, **प्रगुणं** सरल यथा स्यात् तथा, गत्वा, पुनरपि **प्रतिनिवृत्तां** परावृत्ताम्, पुन उपरि **पतितेन** स्खलितेन, **पादपप्रसवरेणुना** वृक्षसम्बन्धिपुष्परजसा, **परामृष्टपूर्वदृष्टसकलावयवशोभां** परामृष्टा-तिरोहिता, पूर्वदृष्टा, सकला-समग्रा, अवयवशोभा-अङ्गुल्यादिचिह्नशोभा यस्या तादृशीं, पुन **क्वचित्** कस्मिंश्चित् स्थाने, **सत्वरां** सवेगा, पुन **क्वचित्** कुत्रापि, **सविलम्बां** विलम्बेन सहिता, पुन **क्वापि** कुत्रचित्, **अपथगां** मार्गभ्रष्टां, पुन क्वचित् **मार्गलग्नां** मार्गसंबद्धां, पुन **सैकतेषु** सिकतामयस्थलेषु, **सरलाम्** ऋजुरूपां, पुन **कुशस्तम्बेषु**

मागतेऽपि मदनस्य परिणतबिम्बपाटलेऽधरमणौ यन्न परिचुम्बिता, गत्वा किञ्चिदन्तरं विवर्तितमुखी मुहुर्मुहु-र्लताजालकान्तरेण स्थित्वा स्थित्वा तिर्यगवलोकयन्ती निर्भरानुरागापि भीतेति यत् सम्भाविता मुग्धतया, निराकृतो-चितक्रियाप्रवृत्तिरिव निरनुरोधसि जातावज्ञेन यद् व्रजन्ती पृष्ठतो नानुसृता [छ]। तेनानेकजन्मान्तरसहस्रनिर्व-र्तितेन महापातकसमूहेनेवात्यन्तमनवरतमनुतप्यमानस्य, सन्तापवेदनाविनोदाय विरचितैरनवरतमसमञ्जसैरङ्गपरि-वर्तनैर्व्यस्तशयनीयस्य, निदाघमध्यदिनानिलस्पर्शिभिरनारतवहद्भिरायतोष्णैः श्वासमारुतैर्मर्मरीकृतलतापल्लवस्य, लब्धधर्वीयगात्रसङ्गं वाममङ्गमनङ्गजनितस्वेदसलिलेन दोष्णा दक्षिणेनार्धमुकुलितेक्षणस्य शम्भोरिवार्धनारी-भरस्य प्रतिक्षणं परिष्वज्यमानस्य, घ्राणमुपसर्पता तर्पितघ्राणेन रक्ताशोकसन्निभस्य तदङ्गरागस्य परिमलक्षेपेण रक्षि-तोच्छ्वासजीवितस्य, अश्रुतपूर्वं तज्जल्पं श्रवणयुगमस्य कल्पयतः निमीलितेक्षणस्य तां सर्वतो दिक्षु पश्यतः, चक्रवाकस्येव काङ्क्षिणः सरस्तीरे निषण्णस्य, कुमुदखण्डस्येव कथमपि [illegible] कृतस्य इन्दुना शमितनिद्रस्य मम वचनादुदीर्णदुःखोद्वेगेव दूरानतपाण्डुक्षीणमण्डलानना क्षयमगाद् रजनी [च]।

स्निग्धानुरक्तं गाढं निर्भरं यत् न परिरब्धा आलिङ्गिता पुनः लब्धसुरभिश्वासपरिमलेन लब्धः-प्राप्तः स्पर्शः सुरभेः-सुगन्धेः श्वासस्य-नासिकापवनस्य परिमलः सौरभं येन तादृशेन मयेति शेषः मदनस्य मुखस्य समीपं गमितम् आगतेऽपि प्राप्तेऽपि परिणतबिम्बपाटले परिपक्वबिम्बफलवत् रक्ते अधरमणौ अधरोष्ठे मणौ यत् न परिचुम्बिता [illegible] पुनः किञ्चिदन्तरम् ईषत् गत्वा विवर्तितमुखी [illegible] स्थित्वा स्थित्वा गमनाद्विरम्य [illegible] लताजालकान्तरेण [illegible] मुहुर्मुहुः [illegible] तिर्यग-वलोकयन्ती [illegible] निर्भरानुरागा [illegible] भीता भयं प्राप्ता इति [illegible] मुग्धतया [illegible] यत् सम्भाविता [illegible] सा पुनः निराकृतोचितक्रियाप्रवृत्तिः निराकृता-परित्यक्ता उचितक्रियायां [illegible] प्रवृत्तिर्यया [illegible] अत एव निरनुरोधा निःस्पृहा इति अस्मात् कारणात् जातावज्ञेन [illegible] व्रजन्ती गच्छन्ती सा पृष्ठतः पश्चाद् मार्गेण यत् न अनुसृता अनुगता [छ]। अनेकजन्मान्तरसहस्रनिर्वर्तितेन [illegible] महापातकसमूहेनेव महापापपुञ्जेनेव [illegible] तेन [illegible] अत्यन्तम् अन्त-अन्तं गते अनुतप्यमानस्य पश्चात्तापमनुभवतः। पुनः [illegible] सन्ताप-वेदनाविनोदाय [illegible] वारंवारं विरचितैः कृतैः असमञ्जसैः अयोग्यैः गात्रपरिवर्तनैः [illegible] व्यस्तशयनीयस्य [illegible]; पुनः निदाघमध्यदिनानिलस्पर्शिभिः [illegible] अनारतं निरन्तरं वहद्भिः निर्गच्छद्भिः आयतोष्णैः [illegible] श्वासमारुतैः [illegible] मर्मरीकृतलतापल्लवस्य मर्मरीकृता-शुष्कीकृताः [illegible] तादृशस्य; पुनः लब्धधवीय गात्रसङ्गं [illegible] वामम् अङ्गम् अर्धमुकुलितेक्षणस्य [illegible] अर्धनारीभरस्य अर्धे-नारीरूपभागः [illegible]-पार्वतीरूपस्य ईश्वरस्य शम्भोरिव [illegible] अनङ्गजनितस्वेदसलिलेन [illegible] दक्षिणेन दोष्णा बाहुना प्रतिक्षणं क्षणे क्षणे परिष्वज्य-मानस्य [illegible]; पुनः घ्राणमुपसर्पता [illegible] पुनः तर्पितघ्राणेन तर्पितः-तृप्तिमनुभावितः [illegible] रक्ताशोकसन्निभः [illegible] तदङ्गरागस्य [illegible] परि-मलक्षेपेण [illegible] रक्षितोच्छ्वासजीवितस्य [illegible] निर्गच्छत् [illegible]; पुनः अश्रुततदीयजल्पम् अश्रुतः-न श्रुतः [illegible] अस्य [illegible]; पुनः निमीलितेक्षणस्य मुद्रितनयनस्य [illegible] सर्वतः सर्वासु दिक्षु तां [illegible] पश्यतः [illegible]; पुनः चक्रवाकस्येव [illegible] काङ्क्षिणः [illegible] सरस्तीरे [illegible] निषण्णस्य [illegible]; पुनः कुमुदखण्डस्येव [illegible] अभिमुखीकृतस्य [illegible] पुनः इन्दुना [illegible] शमितनिद्रस्य मम [illegible] क्षयमगात् [illegible] [च]।

वलयैरविवर्णकेशरकलापैर्विकाशदूरोत्तानपत्रपङ्क्तिभिस्त्रुटितनालैरपि सरोरुहैरलंकृतेयं पुलिनभूमिः, यथा च तोयार्द्रपदपङ्क्तिमुद्रितरेणुरेष मार्गो दृश्यते, तथा तर्कयामि—साम्प्रतमेव कृतप्रातःस्नानो दत्तदिनकरार्घाञ्जलिः पुरुषेषु नारीषु वा गतः स्थानादितः कोऽपि निजमावासम्, इति संप्रधार्योदङ्मुखस्तेनैव दृष्टेनाध्वना स्तोकम-व्रजम्। अपश्य च त दिगन्तरव्यापिना दीप्तिनिवहेन दूरत एव सिन्दूरितनभोभागं पद्मरागशिलामय प्रासादम्, यदीयपर्यन्तोपवनमध्यवर्ती गन्धर्वकोपदिष्टवर्त्मना मठादेत्य दृष्टस्त्वयाहम । प्रविश्य च तत्र कृतदेवतानमस्कारो नातिनेदीयसि शिलामण्डपद्वारस्य मणिशिलादारुमत्तवारणे समुपाविशम [ञ]।

अपश्य च तत्राष्टादशवर्षदेशीयाम्, अचिरस्नापितस्य विकासितोत्तानपत्रप्रान्तविगलदमलोदबिन्दुभि-स्तत्क्षणप्रतिबुद्धानामुद्यानदीर्घिकाजलदेवतानामीक्षणप्रवृत्तजृम्भिकाश्रुकणिकैर्मुखप्रतिबिम्बैरिव सद्यो जलादु-द्धृतैः कनकारविन्दैरुपरचितपूजस्य तत्क्षणोत्क्षिप्तधूपवर्तेर्युगादिजिनबिम्बस्य पुरतो नातिनिकटे समुपविष्टामभि-

---

सरसकर्णिकावलयैः सरसम्–आर्द्रं, कर्णिकावलय- बीजकोपमण्डल येषां तादृशै , पुन **अविवर्णकेशरकलापैः** अविवर्ण – अमलिन , केशरकलाप –किञ्जल्कपुञ्जो येषा तादृशै , पुन **विकाशदूरोत्तानपत्रपङ्क्तिभि** विकाशेन दूरम् उत्ताना–औन्मुखेन प्रसृता, पत्रपङ्क्ति –पत्रश्रेणी येषा तादृशै , **त्रुटितनालैरपि** खण्डिताधारदण्डैरपि, **सरोरुहैः** कमलै , **अलङ्कृता** विभूषिता, **इयं** प्रत्यक्षभूता, **पुलिनभूमि** अचिरजलोद्गतस्थली, **यथा** यादृशी दृश्यते, **च** पुन , **एषः** अय, मार्ग , **यथा** यादृश , **तोयार्द्रपदपङ्क्तिमुद्रितरेणुः** तोयार्द्रया–जलार्द्रया, पदपङ्क्त्या–पादाकृतिपङ्क्त्या, मुद्रिता –स्तब्धा , रेणवो यस्मिंस्तथाभूत , **दृश्यते** दृष्टिपथमवतरति, **तथा** तेन प्रकारेण, **तर्कयामि** सम्भावयामि, यत् **साम्प्रतमेव** अधुनैव, **कृतप्रातःस्नान** विहितप्राभातिकस्नानक्रिय ,पुन **दत्तदिनकरार्घाञ्जलिः** दत्तसूर्यार्घ , **पुरुषेषु** नरेषु, **नारीषु** स्त्रीषु वा, मध्ये, **कोऽपि** कश्चि-जन , **इतः** अस्मात्, **स्थानात्** प्रकृतसरस्तटप्रदेशात्, **निजं** स्वकीयम्, **आवासं** निवासस्थान, गत , **इति** इत्थ, **सम्प्रधार्य** निश्चित्य, **उदङ्मुख** उत्तराभिमुख , **दृष्टेन** पूर्वमवलोकितेन, **तेनैव** पूर्वं गतेनैव, **अध्वना** मार्गेण, **स्तोकं** किञ्चित्, **अव्रजं** गतवान्। **च** पुन , **दिगन्तव्यापिना** दिगन्तविस्तारिणा, **दीप्तिनिवहेन** प्रभाजालेन, **दूरत एव** दूरादेव, **सिन्दूरितनभो-भागं** सिन्दूरित –रक्तीकृत , नभोभाग –आकाशप्रदेशो येन तादृशं, **पद्मरागशिलामयं** पद्मरागाख्यरक्तमणिमय, त **प्रासादं** देवतामन्दिरम्, **अपश्यं** दृष्टवानहम्, **यदीयपर्यन्तोपवनमध्यवर्ती** यत्प्रान्तवर्त्युपवनमध्यस्थ , अहम्, **गन्धर्वकोपदिष्ट-वर्त्मना** गन्धर्वकाख्यविद्याधरबालकदर्शितमार्गेण, मठात्, **एत्य** आगत्य, त्वया, अह **दृष्टः** साक्षात् कृत । **च** पुन , **तत्र** तस्मिन्, प्रासादे, **प्रविश्य** अभ्यन्तर गत्वा, कृतदेवतानमस्कार , **नातिनेदीयसि** किञ्चिन्निकटवर्तिनि, **शिलामण्डपद्वारस्य** निरुक्तशिलामयमन्दिरद्वारसम्बन्धिनि, **मणिशिलादारुमत्तवारणे** मणिमये दारौ–भव्ये, मत्तवारणे–प्रमादिजनवारके स्थान-विशेषे, **समुपाविशं** सम्यगुपविष्टवानहम् [ञ]।

च पुन , **तत्र** तस्मिन् मन्दिरे, '**एकाम्** असहाया, **तापसकन्यकां** तपस्विनी कुमारिकाम्' इत्यग्रेणान्वेति, **अपश्यम्** अवलोकितवान्, कीदृशीम्? **अष्टादशवर्षदेशीयां** किञ्चिदूनाष्टादशवर्षवयस्काम्, पुन कीदृशीम्? **युगादिजिनबिम्बस्य** युगस्य आदि –सर्वप्रथमावतीर्ण , यो जिन , आदिनाथ इत्यर्थ , तद्बिम्बस्य–तत्प्रतिमाया , **पुरत** अग्रे, **नातिनिकटे** किञ्चित् समीपे, **समुपविष्टां** सम्यगुपविष्टाम्, कीदृशस्य तद्बिम्बस्य? **अचिरस्नापितस्य** किञ्चित् पूर्वं सम्पादितस्नानस्य, पुन **कनकार-विन्दैः** सुवर्णकमलै , **उपरचितपूजस्य** विहितार्चनस्य, कीदृशै ? **विकासितोत्तानपत्रप्रान्तविगलदमलोदबिन्दुभि** विकासितानाम्–उत्तानानाम्, उन्नताना, पत्राणा, प्रान्तेभ्य –सीमाप्रदेशेभ्य , विगलन्त –स्रवन्त , अमला –स्वच्छा , उदबिन्दव – जलकणा येषा तादृशै , पुन **तत्क्षणप्रतिबुद्धानां** तत्कालजागरितानाम्, **उद्यानदीर्घिकाजलदेवतानाम्** उपवनवर्ति-वापिकाजलाधिष्ठातृदेवतानाम्, **ईक्षणप्रवृत्तजृम्भिकाऽऽश्रुकणिकैः** ईक्षणप्रवृत्ता –नयनगलिता , जृम्भिकाम्बुकणिका – शरीरान्तर्वर्तिवायुकृतवदनव्यादानोद्गतनेत्रजलबिन्दवो येषु तादृशै , **मुखप्रतिबिम्बैरिव** मुखप्रतिछायात्मकैरिव, **सद्य** तत्क्षण, **जलात्** वापीस्थजलमध्यात्, **उद्धृतै** ऊर्ध्वमानीतै , पुन कीदृशस्य? **तत्क्षणोत्क्षिप्तधूपवर्तै** तत्क्षण–तत्कालम्, उत्क्षिप्ता–

स्कन्धेषु खण्डितां गण्डशैलेषु पतितां गुल्ममूलेषु कुटिलां पङ्कपटलेषु विरलां वालवननदीवेणिकोत्तारेषु सष्टामूषरेषु नष्टां शिलाफलकेषु निभृतया दृशा निपुणमीक्षमाणः पत्त्रेष्वपि मेघकालवासवनस्य तस्य प्रान्तवर्तिषु वननिकुञ्जेष्वपि चिरं व्यचरम्। उपलब्धपर्यन्तश्च पर्यायेण तस्या क्षणेनैव शिथिलीभूतसर्वाङ्गसंधिः संनिधवर्तिनस्तरोरेकस्य मूले निरवलम्बमात्मानममुञ्चम् [ज]। क्रमातिपातिततविततमूर्च्छान्धकारश्च 'किं करोमि, क्व पृच्छामि, कां दिशमनुसरामि, केनोपायेन तां पुनरपि द्रक्ष्यामि शून्येऽस्मिन्नरण्ये' इति विचिन्त्य वारं वारमुत्थाय च ततो वृथाशया तरलिताशयस्तुरगमारुह्य तटमेकमुन्मुखः सकलान्यपि समन्ततो दिङ्मुखान्यपश्यताकोऽहम्। अपश्यं च तस्य सरस उत्तरे तीरे दूरतः श्रूयमाणमुखरपक्षारवमेकहेलयोत्पतितमन्तरिक्षे दिङ्मुखान्याश्रयन्तं जलपक्षिणां समूहम्। उपजातकुतूहलश्च तेन तस्माभिमुखोऽनेन गत्वा दृष्ट्वा च सवतो दत्तनिपुणदृष्टिस्तु प्रवेशमकरवं मनसि [झ]—'हन्त' यद्यदमतिदूरसीमन्वितसान्द्रशैवलप्रतानमभिनवोपलक्ष्यमाणकोमलमृणालिकामण्डलमसकलप्रशान्तपङ्ककलुषधूसरसरसीरसलिलम्, यथा सरसकर्दमा

कृपणेषु, कुञ्चितां उरसिजां पुनः गण्डशैलेषु पर्वतपुलस्थस्थूलपाषाणेषु, खण्डितां निस्थिता पुनः गुल्ममूलेषु स्तम्भरूपेषु पतितां पतोत्सला धनयितामिति पाठे मण्डलीभूतां पुनः पङ्कपटलेषु पङ्कराशिषु, कुटिलां वक्रां पुनः वालवननदीवेणिकोत्तारेषु नवीनवनोत्पन्ननदीप्रवाहमध्येषु, विरलां सान्तरां पुनः ऊषरेषु क्षारमृत्तिकासु, स्पष्टां स्फुटां पुनः शिलाफलकेषु प्रस्तरफलकेषु, नष्टां तिरोहितां पत्त्रेष्वपि पाषाणविपर्णेषु, निभृतया स्थिरया दृशा निपुणं सूक्ष्मम् ईक्षमाणः पश्यन्, तस्य निरुक्तस्य मेघकालवासवनस्य वर्षाकालवासस्य प्रान्तवर्तिषु पर्यन्तवर्तिषु, वननिकुञ्जेषु लतापिहितोदरेषु च अतिचिरम् अतिदीर्घकाले व्यचरं भ्रान्तवान्। पर्यायेण क्रमेण तस्याः पादपङ्क्त्याः उपलब्धपर्यन्तः प्राप्तान्तावधिः क्षणेनैव क्षणमात्रेण शिथिलीभूतसर्वाङ्गसंधिः शिथिलीभूताः—वीर्यरहिताः सर्वाङ्गसंधयः यस्य तादृशः सन् संनिधवर्तिनः निकटवर्तिनः एकस्य तरोः वृक्षस्य मूले अधःस्थले निरवलम्बं अवलम्बशून्यं मूर्च्छितमित्यर्थः आत्मानं स्वम्, अमुञ्चम् त्यक्तवान् [ज]। च पुनः क्रमातिपातिततविततमूर्च्छान्धकारः क्रमेण—क्रमशः अतिपातितः अतिक्रान्तः विततः—विस्तृतः मूर्च्छैव—अचैतन्यमेव अन्धकारो येन तादृशः सन्, किं करोमि संपादयामि पुनः क्व कस्मिन्स्थाने पृच्छामि जिज्ञासामि पुनः कां दिशं मार्गं निर्दिष्टस्थानं अनुसरामि अनुगच्छामि पुनः शून्ये निर्जने अस्मिन् अरण्ये वने केन उपायेन युक्त्या तां पुनरपि द्रक्ष्यामि दर्शनगोचरीकरिष्यामि इति विचिन्त्य वितर्क्य च पुनः ततः तस्मात् स्थानात् वारं वारम् अनेकवारम् उत्थाय वृथाशया निष्फलाशया तरलिताशयः चञ्चलीकृतचित्तः तुरगम् अश्वम्, एकं तटं तीरभागम् आरुह्य उन्मुखः ऊर्ध्वमुखः सन् सकलान्यपि समस्तान्यपि दिङ्मुखानि दिगन्तान् अपश्यताकोऽहम् अवलोकितवानहम्। च पुनः तस्य प्रकृतस्य सरसः सरोवरस्य उत्तरे तीरे दूरतः दूरस्थानात् श्रूयमाणमुखरपक्षारवं श्रूयमाणः मुखरः—वाचालः, पक्षाणाम्, आरवः—शब्दो यस्य तादृशम् पुनः एकहेलया एकवेगेन युगपदित्यर्थः अन्तरिक्षे आकाशे उत्पतितम् उड्डीनं दिङ्मुखानि दिगन्तान् आश्रयन्तं गच्छन्तं जलपक्षिणां जलपक्षिणां समूहं गणम् अपश्यं दृष्टवानहम्। च पुनः तस्य अभिमुखम् तेन तत्र आगच्छता अश्वेन उपजातकुतूहलः उत्पन्नौत्सुक्यः तस्मात् च पुनः सर्वतः सर्वभागेषु दत्तनिपुणदृष्टिः व्यापारितसूक्ष्मदृष्टिः सन् तत्र प्रदेशे प्रवेशमकरवं मनसि हृदये अचिन्तयम् अकल्पयत् [झ]। हन्त खेदे अतिदूरसीमन्वितसान्द्रशैवलप्रतानम् अतिदूरे—अधिकदूरे सीमन्वितः—अन्वितः सान्द्रः शैवलानां प्रतानः—विस्तारो यस्मिन् तादृशम्, पुनः अभिनवोपलक्ष्यमाणकोमलमृणालिकामण्डलम् अभिनवा—नवीना उपलक्ष्यमाणा—दृश्यमाना कोमला मृणालिकाः—बिसलता यस्मिन् तादृशम् पुनः असकलप्रशान्तपङ्ककलुषधूसरसरसीरसलिलम् असकलप्रशान्तेन अधूर्णतोऽप्रशान्तेन पङ्केन कलुषं धूसरं च सरसीसलिलं यस्मिन् तादृशम्, यथा सरसकर्दमा इत्यर्थः। पुन

वलयैरविवर्णकेशरकलापैर्विकाशदूरोत्तानपत्रपङ्क्तिभिस्त्रुटितनालैरपि सरोरुहैरलंकृतेयं पुलिनभूमिः, यथा च तोयार्द्रपदपङ्क्तिमुद्रितरेणुरेष मार्गो दृश्यते, तथा तर्कयामि—साम्प्रतमेव कृतप्रातःस्नानो दत्तदिनकरार्घाञ्जलिः पुरुषेषु नारीषु वा गतः स्थानादितः कोऽपि निजमावासम्, इति सम्प्रधार्योदङ्मुखस्तेनैव दृष्टेनाध्वना स्तोकम-व्रजम्। अपश्यं च तं दिगन्तरव्यापिना दीप्तिनिवहेन दूरत एव सिन्दूरितनभोभागं पद्मरागशिलामयं प्रासादम्, यदीयपर्यन्तोपवनमध्यवर्ती गन्धर्वकोपदिष्टवर्त्मना मठादेत्य दृष्टस्त्वयाहम्। प्रविश्य च तत्र कृतदेवतानमस्कारो नातिनेदीयसि शिलामण्डपद्वारस्य मणिशिलादारुमत्तवारणे समुपाविशम् [ञ]।

अपश्यं च तत्राष्टादशवर्षदेशीयाम्, अचिरस्नापितस्य विकासितोत्तानपत्रप्रान्तविगलदमलोदबिन्दुभि-स्तत्क्षणप्रतिबुद्धानामुद्यानदीर्घिकाजलदेवतानामीक्षणप्रवृत्तजृम्भिकाश्रुकणिकैर्मुखप्रतिबिम्बैरिव सद्यो जलादु-द्धृतैः कनकारविन्दैरुपरचितपूजस्य तत्क्षणोत्क्षिप्तधूपवर्तेर्युगादिजिनबिम्बस्य पुरतो नातिनिकटे समुपविष्टामभि-

---

सरसकर्णिकावलयैः सरसम्—आर्द्रं, कर्णिकावलय—बीजकोषमण्डलं येषां तादृशैः, पुनः **अविवर्णकेशरकलापैः** अविवर्ण—अमलिनः, केशरकलापः—किञ्जल्कपुञ्जो येषां तादृशैः, पुनः **विकाशदूरोत्तानपत्रपङ्क्तिभिः** विकाशेन दूरम् उत्ताना—औन्मुखेन प्रसृता, पत्रपङ्क्तिः—पत्रश्रेणी येषां तादृशैः, **त्रुटितनालैरपि** खण्डिताधारदण्डैरपि, **सरोरुहैः** कमलैः, **अलङ्कृता** विभूषिता, **इयं** प्रत्यक्षभूता, **पुलिनभूमिः** अचिरजलोद्गतस्थली, **यथा** यादृशी दृश्यते, **च** पुनः, **एषः** अयं, मार्गः, **यथा** यादृशः, **तोयार्द्रपदपङ्क्तिमुद्रितरेणुः** तोयार्द्रया—जलार्द्रया, पदपङ्क्त्या—पादाकृतिपङ्क्त्या, मुद्रिताः—स्तब्धाः, रेणवो यस्मिंस्तथाभूतः, **दृश्यते** दृष्टिपथमवतरति, **तथा** तेन प्रकारेण, **तर्कयामि** सम्भावयामि, यत् **साम्प्रतमेव** अधुनैव, **कृतप्रातःस्नानः** विहितप्राभातिकस्नानक्रियः, पुनः **दत्तदिनकरार्घाञ्जलिः** दत्तसूर्यार्घः, **पुरुषेषु** नरेषु, **नारीषु** स्त्रीषु वा, मध्ये, **कोऽपि** कश्चिज्जनः, **इतः** अस्मात्, **स्थानात्** प्रकृतसरस्तटप्रदेशात्, **निजं** स्वकीयम्, **आवासं** निवासस्थानं, गतः, **इति** इत्थं, **सम्प्रधार्य** निश्चित्य, **उदङ्मुखः** उत्तराभिमुखः, **दृष्टेन** पूर्वमवलोकितेन, **तेनैव** पूर्वं गतेनैव, **अध्वना** मार्गेण, **स्तोकं** किञ्चित्, **अव्रजं** गतवान्। **च** पुनः, **दिगन्तव्यापिना** दिगन्तविस्तारिणा, **दीप्तिनिवहेन** प्रभाजालेन, **दूरत एव** दूरादेव, **सिन्दूरितनभो-भागं** सिन्दूरितः—रक्तीकृतः, नभोभागः—आकाशप्रदेशो येन तादृशं, **पद्मरागशिलामयं** पद्मरागाख्यरक्तमणिमयं, तं **प्रासादं** देवतामन्दिरम्, **अपश्यं** दृष्टवानहम्, **यदीयपर्यन्तोपवनमध्यवर्ती** यत्प्रान्तवर्त्युपवनमध्यस्थः, अहम्, **गन्धर्वकोपदिष्ट-वर्त्मना** गन्धर्वकाख्यविद्याधरबालकदर्शितमार्गेण, मठात्, **एत्य** आगत्य, त्वया, अहं **दृष्टः** साक्षात् कृतः। **च** पुनः, **तत्र** तस्मिन्, प्रासादे, **प्रविश्य** अभ्यन्तरं गत्वा, कृतदेवतानमस्कारः, **नातिनेदीयसि** किञ्चिन्निकटवर्तिनि, **शिलामण्डपद्वारस्य** निरुक्तशिलामयमन्दिरद्वारसम्बन्धिनि, **मणिशिलादारुमत्तवारणे** मणिमये दारौ—भव्ये, मत्तवारणे—प्रमादिजनवारके स्थान-विशेषे, **समुपाविशं** सम्यगुपविष्टवानहम् [ञ]।

च पुनः, **तत्र** तस्मिन् मन्दिरे, '**एकाम्** असहायां, **तापसकन्यकां** तपस्विनीं कुमारिकाम्' इत्यग्रेणान्वेति, **अपश्यम्** अवलोकितवान्, कीदृशीम्? **अष्टादशवर्षदेशीयां** किञ्चिदूनाष्टादशवर्षवयस्काम्, पुनः कीदृशीम्? **युगादिजिनबिम्बस्य** युगस्य आदिः—सर्वप्रथमावतीर्णः, यो जिनः, आदिनाथ इत्यर्थः, तद्बिम्बस्य—तत्प्रतिमायाः, **पुरतः** अग्रे, **नातिनिकटे** किञ्चित् समीपे, **समुपविष्टां** सम्यगुपविष्टाम्, कीदृशस्य तद्बिम्बस्य? **अचिरस्नापितस्य** किञ्चित् पूर्वं सम्पादितस्नानस्य, पुनः **कनकार-विन्दैः** सुवर्णकमलैः, **उपरचितपूजस्य** विहितार्चनस्य, कीदृशैः? **विकासितोत्तानपत्रप्रान्तविगलदमलोदबिन्दुभिः** विकासितानाम्—उत्तानानाम्, उन्नतानां, पत्राणां, प्रान्तेभ्यः—सीमाप्रदेशेभ्यः, विगलन्तः—स्रवन्तः, अमलाः—स्वच्छाः, उदबिन्दवः—जलकणा येषां तादृशैः, पुनः **तत्क्षणप्रतिबुद्धानां** तत्कालजागरितानाम्, **उद्यानदीर्घिकाजलदेवतानाम्** उपवनवर्ति-वापिकाजलाधिष्ठातृदेवतानाम्, **ईक्षणप्रवृत्तजृम्भिकाऽऽश्रुकणिकैः** ईक्षणप्रवृत्ताः—नयनगलिताः, जृम्भिकाम्बुकणिकाः—शरीरान्तर्वर्तिवायुकृतवदनव्यादानोद्गतनेत्रजलबिन्दवो येषु तादृशैः, **मुखप्रतिबिम्बैरिव** मुखप्रतिछायात्मकैरिव, **सद्यः** तत्क्षणं, **जलात्** वापीस्थजलमध्यात्, **उद्धृतैः** ऊर्ध्वमानीतैः, पुनः कीदृशस्य? **तत्क्षणोत्क्षिप्तधूपवर्तेः** तत्क्षण—तत्कालम्, उत्क्षिप्ता-

मुखीम् [ट], आबद्धपद्मासनाम्, अतिस्थिरतया कायस्य लिखितामिवोत्कीर्णामिव निखातामिव स्तम्भितामिव विभाव्यमानाम्, आयतनभित्तिसरोपसंभृतस्य निजदेहप्रभाप्रवाहस्य मध्ये मुग्धशालिकामिव दुग्धाब्धिपयसः कृच्छ्रेणोपलक्ष्यमाणावयवाम्, अच्छललाटलावण्यलीनमतीव महाभोगमपि भगवतो युगादिजिनस्य बिम्बमस्या भयापस्थापनेन तनिमानमानीय भक्त्यतिशयादिवोत्तमाङ्गेनोद्वहन्तीम् [ठ], पृष्ठपीठावलम्बिना विरलविरल-स्नानजलबिन्दुसन्तुरेण शापदानाशङ्किनेव मन्दमन्दमायामिना केशभारेण सूच्यमानप्रत्युषस्नानविधिम्, अनवरतमन्त्राक्षरविघटितौष्ठपुटनिष्ठ्यूतैरमलकान्तिभिर्दन्तकिरणैर्ध्यानमुकुलितापाङ्गेषु संगलितमुत्सारयन्तीम् इवातो गर्भगृहगोचरं ध्वान्तजालम्, आमलकीफलस्थूलमुक्ताफलमथितमधोमुखप्रसृतेन चक्षुषा लक्ष्यीकृतम् अक्षसूत्रमङ्गुष्ठाग्रतया मन्त्रपाठपरिसमाप्तौ दक्षिणाग्रकरपरिगृहीतमावर्तयन्तीम्, दिव्यवल्कलदुकूलनिवसनाम्, एकामपि त्रिलोकीरूपातिशायिरूपां तापसकन्यकाम् [ढ]।

वर्यैः सर्वार्हता पूर्वार्धे –मन्मथप्रमाथप्रवणविधया यस्य तादृशस्य [ट], पुनः कीदृशीम् ? अभिमुखीम् आभिमुख्यम् अभिमुखीम्; पुनः आबद्धपद्मासनां रचितपद्मासनाम्; पुनः कायस्य शरीरस्य अतिस्थिरतया अतिनिश्चलतया लिखिता-मिव चित्रितामिव पुनः उत्कीर्णामिव पाषाणादिषु उत्कीर्णामिव पुनः निखातामिव स्तम्भादिषु अन्तर्निखातामिव पुनः स्तम्भितामिव स्तम्भितामिव विभाव्यमानां लक्ष्यमाणाम्; पुनः आयतनभित्तिसरोपसंभृतस्य आयतनं जिन-मन्दिरम् ... निजदेहप्रभाप्रवाहस्य ... मध्ये कृच्छ्रेण आयासेन उपलक्ष्यमाणावयवाम् उपलक्ष्यमाणाः–प्रभावः पार्श्वस्थेन लक्ष्यमाणाः अवयवाः ... तस्य मध्ये स्थिताम् ! दुग्धाब्धिपयसः क्षीरसमुद्रजलस्य मध्ये मुग्धशालिकामिव मुग्धा–मुग्धा ... पुनः अच्छललाटलावण्यलीनम् अच्छे निर्मले ललाट ... लीने स्थितम् अतीव महाभोगमपि ... भगवतः ... युगादिजिनस्य ... बिम्बं मूर्तिम्, अस्याभयापस्थापनेन ... तनिमानं ... आनीय प्राप्य भक्त्यतिशयादिव ... उत्तमाङ्गेन शिरसा उद्वहन्तीं धारयन्तीम् [ठ], पुनः पृष्ठपीठावलम्बिना पृष्ठदेशावलम्बिना विरलविरलस्नानजलबिन्दुसन्तुरेण ... विरल-... शापदानाशङ्किनेव ... मन्दमन्दं ... आयामिना ... केशभारेण ... सूच्यमानप्रत्युषस्नान- ... पुनः अनवरतमन्त्राक्षरविघटितौष्ठपुटनिष्ठ्यूतैः ... अमलकान्तिभिः ... दन्तकिरणैः ... ध्यानमुकुलितापाङ्गेषु ध्यानमुकुलितेषु–ध्याननिमीलितेषु, अपाङ्गे- ... गलितम् ... गर्भगृहगोचरम् अभ्यन्तरदेशं ध्वान्तजालम् ... उत्सारयन्तीम् ... पुनः आमलकीफलस्थूलमुक्ताफलमथितम् ... अधोमुखप्रसृतेन ... चक्षुषा लक्ष्यीकृतम् ... दक्षिणाग्रकरपरिगृहीतम् ... अक्षसूत्रम् ... मन्त्रपाठपरिसमाप्तौ ... अङ्गुष्ठाग्रतया ... आवर्तयन्तीम् पुनः पुनः ...; पुनः दिव्यवल्कलदुकूलनिवसनाम् ... पुनः अखिलत्रिलोकीरूपातिशायिरूपां ... [ढ] ।

तस्याश्च चक्षुराह्लादकारिणा दर्शनेन दूरोल्लसितचेताः पुनरचिन्तयम्—

दत्ते पत्रं कुवलयततेरायतं चक्षुरस्याः, कुम्भावैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीकरोति।
दन्तच्छेदच्छविमनुवदत्यच्छता गण्डभित्ते-, श्चान्द्रं विम्वं द्युतिविलसितैर्दूषयत्यास्यलक्ष्मीः ॥ १ ॥
अस्या नेत्रयुगेन नीरजदलस्रग्दामदैर्घ्यद्रुहा, चञ्चत्पार्वणचन्द्रमण्डलरुचा वक्त्रारविन्देन च।
स्वामालोक्य दृशं रुचं च विजिता तुल्यं त्रपाबाधितैर्बद्धा निर्जनसंचरेषु कमलैर्मन्ये वनेषु स्थितिः ॥२॥ [ढ]।

अथासौ मुनिकन्यका समाप्तमन्त्रजपविधिरुत्थाय कृतदेवताप्रणामा गृहीतपुष्पपटलिकया पृष्ठतः परिचारिकयानुगम्यमाना हसितमदमत्तहंसगतिर्निर्गत्य मन्थरैः पदन्यासैरायतनपर्यन्तवर्तिषु प्रासादकेषु प्रतिष्ठिता जिनप्रतिमाः क्रमेणापूजयत्। कृतप्रदक्षिणा मूलायतनस्य समुपेत्य पुरतो मे वभूव। दृष्ट्वा च

टिप्पनकम्—"दत्ते पत्रम्०" इत्यादि श्लोक., **कुवलयतते.** नीलोत्पलराजे, **चक्षुः** नेत्रम्, **अस्या दत्ते पत्रम्**, किमुक्तम्? तदनुकारि नयनम्, **कुम्भावैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीकरोति** कुचपरिकर–स्तनविस्तर, कुम्भौ [ऐभौ] गजसत्कौ, पूर्वपक्षीकरोति–अनुकरोतीत्यर्थ, **अनुवदति** अनुकरोति, **दूषयति** अनुकरोति, वादिपत्रव्यवस्थया काव्यकरणमिद, केवल सर्वत्र सादृश्य प्रतिपाद्यम्॥ **"अस्याः०"** इत्यादि श्लोक, **कमलै.** हरिणै पद्मैश्च, **वनेषु** अरण्येषु जलेषु च [ढ]।

च पुन, **चक्षुराह्लादकारिणा** नयनानन्दजनकेन, **तस्या.** कन्यकाया, दर्शनेन, **दूरोल्लसितचेताः** दूरोन्नतहृदय सन्, पुन **अचिन्तयं** वक्ष्यमाणप्रकारेणोत्प्रेक्षितवानहम्। **अस्या.** प्रत्यक्षीभूतकन्याया, **आयतं** दीर्घं, **चक्षुः** नेत्र, **कुवलयततेः** नीलोत्पलराशे, **पत्रं** कर्मतापन्न दल, **दत्ते** समर्पयति, नीलोत्पलदलसदृश लोचनमिति भाव, पुन **कुचपरिकरः** स्तनविस्तार, **ऐभौ** इभस्य–हस्तिन इमौ, हस्तिसम्बन्धिनावित्यर्थ, **कुम्भौ** मस्तकभागौ, **पूर्वपक्षीकरोति** पूर्वपक्षतामापादयति, तादृशकुम्भगतसादृश्याधिक्येन तिरस्करोतीत्यर्थ, **गण्डभित्ते.** कपोलरूपभित्ते, **अच्छता** उज्ज्वलता, **दन्तच्छेदच्छविं** दन्तस्य–हस्तिदन्तस्य, छेदे–छेदने कृते सति, छिन्नभागे या छवि–पाण्डुवर्णा कान्तिस्ताम्, **अनुवदति** अनुकरोति, उपमिनोतीत्यर्थ, **आस्यलक्ष्मी.** मुखमण्डलशोभा, **द्युतिविलसितै.** कान्तितरङ्गै, **चान्द्रं** चन्द्रसत्क, **विम्वं** मण्डल, **दूषयति** सकलङ्कतया आक्षिपति ॥ १ ॥

मन्ये उत्प्रेक्षे, **अस्याः** प्रत्यक्षवर्तिन्या कन्यकाया, **नीरजदलस्रग्दामदैर्घ्यद्रुहा** कमलदलमालामयरज्जुदीर्घतातिरस्कारिणा, **नेत्रयुगेन** नयनद्वयेन, **च** पुन, **चञ्चत्पार्वणचन्द्रमण्डलरुचा** चञ्चत्पार्वणचन्द्रमण्डलस्येव–उद्यत्पूर्णिमाचन्द्रबिम्बस्येव, रुक्–कान्तिर्यस्य तादृशेन, **वक्त्रारविन्देन** मुखकमलेन, **विजिता** तिरस्कृता, **स्वाम्** आत्मीया, **दृशं** नेत्र, **च** पुन, **रुचं** छविम्, **आलोक्य** दृष्ट्वा, **त्रपाबाधितै.** लज्जाव्यथितै, **कमलैः** मृगै पद्मैश्च, **निर्जनसञ्चरेषु** जनसचारशून्येषु, **वनेषु** अरण्येषु जलेषु च, **तुल्यं** सदृश यथा स्यात् तथा, **स्थिति.** निवास, **बद्धा** सर्वदा कृता, एतदीयनयनश्रिया तिरस्कृता स्वशोभामवेक्ष्य लज्जितैर्मृगैररण्येषु पद्मैश्च जलेषु निवास स्वीकृत इत्युत्प्रेक्षार्थ ॥ २ ॥ [ढ]।

अथ अनन्तर, **समाप्तमन्त्रजपविधि.** समाप्तीकृतमन्त्रजपात्मककार्या सती, **उत्थाय** ऊर्ध्वीभूय, **कृतदेवताप्रणामा** कृतमन्त्राधिष्ठातृपुरोवर्तिदेवतानमस्कारा, **गृहीतपुष्पपटलिकया** धृतपुष्पपुञ्जया, **परिचारिकया** भृत्यया, **पृष्ठतः** पश्चाद्भागे, **अनुगम्यमाना** अनुस्रियमाणा, **हसितमदमत्तहंसगति.** तिरस्कृतमदमत्तहसगमना, **मन्थरैः** मन्दै, **पदन्यासैः** पादविक्षेपै, **निर्गत्य** नि सृत्य, **आयतनपर्यन्तवर्तिषु** निरुक्तप्रधानमन्दिरप्रान्तवर्तिषु, **प्रसादकेषु** लघुमन्दिरेषु, **प्रतिष्ठिताः** सन्निविष्टा, **जिनप्रतिमाः** जिनमूर्ती, क्रमेण, **अपूजयत्** पूजितवती। पुन **मूलायतनस्य** प्रधानमन्दिरस्य, **कृतप्रदक्षिणा** विहितप्रदक्षिणभ्रमणा, **समुपेत्य** निकट समागत्य, **मे** मम, **पुरत.** अग्रे, **वभूव** स्थिता। **च** पुन, **उपरतनिमेषावेशम्** उपरत–निवृत्त, निमेषस्य–पक्ष्मस्पन्दस्य, आवेशम्–आसङ्गम्, **च** पुन, **आकृतिविशेषं** विलक्षणमाकार, **सुचिरं** दीर्घकाल

सुचिरमुपरतनिमेषावेक्षमाकृतिविशेष च रचितकरसंपुटा स्वागतशब्दपूर्वमभ्यधित—'महाभाग! भाग्यैरिमां दशामिहानीतोऽसि, उत्तिष्ठ, सर्वथा सुखोचितामपि देहि कतिचित् पदानि गमनखेदस्य सहनुम्, अनुगृहाण दर्शनेन वनवासिनोऽस्य जनस्य वसतिम् [ण]। इत्यभिहितोऽहं तया ससंभ्रममवतीर्य मत्तवारणात् प्रणम्य बद्धाञ्जलिः 'यथादिशसि' इत्युदीर्य तन्मार्गमनुसरन् यत्रागतेन त्वया गन्धर्वको दृष्टस्तमेव त्रिभूमिकं मठमागच्छम्। प्रथममारूढे च मयि सा तापसकन्यका समारुह्य नागदन्तावलम्बितनिबिडवल्कलास्तरणायां भित्तिमूलघटितोपधानगण्डोपधानपट्टायामचिरमसृणकुट्टिमभुवो शयनशालायामपस्थापिताक्षमाला निर्गत्य धौतकरचरणयुगला कमण्डलुजलेन सकलामपि ममाधाविकामतिथिपूजामकरोत्। स्वहस्तोपनीतरुचिरपट्टासनया च तया पुरः सविनयमुपविष्टया विलम्ब्य क्षणं पृष्टः सकलमपि संक्षिप्य निजवृत्तान्तमावेदयम् [त]। द्विगुणमुपजातपक्षपाता च सा तदाकर्णनेन तत्कालमागत्य द्वारदेशे रक्तचर्णनामभ्यरेणुधूसरचरणयुगलां कन्दफलमूलपूर्णमभिनय पलाशपत्रपुटकमुद्वहन्ती वनान्तरादागता परिचारिकामवलोक्य मामवोचत्—

यावत् [illegible] रचितकरसम्पुटा निर्मिताञ्जलिः स्वागतशब्दपूर्वं स्वागतशब्दोच्चारणपुरस्सरम् अभ्यधित उक्तवती महाभाग! महानुभाव! [illegible] भाग्यैः [illegible] इह अस्मिन् वनप्रदेशे आनीतः उपस्थापितः असि [illegible]। उत्तिष्ठ उत्थानं कुरु सर्वथा सर्वप्रकारेण सुखोचितामपि [illegible] तनुं शरीरं, कतिचित् कतिपयानि पदानि पादनिक्षेपस्थानानि गमनखेदस्य गमनश्रमार्थं देहि [illegible] वनवासिनः वनवासशीलस्य अस्य [illegible] जनस्य [illegible] वसतिं वासस्थानं दर्शनेन [illegible] अनुगृहाण अनुकम्पय [ण], तथा कुरु इति शेषम्। अभिहितः उक्तः अहम् मत्तवारणात् [illegible] ससंभ्रमं सत्वरम्, अवतीर्य अधस्तादागत्य प्रणम्य नमस्कृत्य बद्धाञ्जलिः रचिताञ्जलिः सन् 'यथा आदिशसि आज्ञापयसि' इति उदीर्य उक्त्वा तन्मार्गं तस्याः [illegible] अनुसरन् अनुगच्छन् यत्र यस्मिन् मठे आगतेन त्वया गन्धर्वकः [illegible] दृष्टः तमेव त्रिभूमिकं [illegible] मठं [illegible] आगच्छम् आगतवान्। च पुनः प्रथमं पूर्वं मयि [illegible] आरूढे [illegible] सति सा तापसकन्यका [illegible] समारुह्य [illegible] नागदन्तावलम्बितनिबिडवल्कलास्तरणायां [illegible] पुनः भित्तिमूलघटितोपधानगण्डोपधानपट्टायां [illegible] पुनः अचिरमसृणकुट्टिमभुवो [illegible] शयनशालायां [illegible] अपस्थापिताक्षमाला [illegible] निर्गत्य [illegible] धौतकरचरणयुगला धौते [illegible] कमण्डलुजलेन [illegible] आधाविकां [illegible] सकलामपि [illegible] मम अतिथिपूजाम् [illegible] अकरोत् [illegible]। च पुनः स्वहस्तोपनीतरुचिरपट्टासनया [illegible] तया कन्यया पुरः अग्रे सविनयं [illegible] उपविष्टया [illegible] क्षणं क्षणमात्रं विलम्ब्य पृष्टः [illegible] सकलमपि [illegible] निजवृत्तान्तं [illegible] संक्षिप्य आवेद्य [illegible] [त]। च पुनः तदाकर्णनेन [illegible] द्विगुणं [illegible] उपजातपक्षपाता [illegible] सा कन्यका तत्कालं [illegible] आगत्य [illegible] द्वारदेशे [illegible] रक्तचर्णनां [illegible] पुनः अभ्यरेणुधूसरचरणयुगलाम् [illegible] पुनः कन्दफलमूलपूर्णं [illegible] अभिनवं [illegible] पलाशपत्रपुटकं [illegible] उद्वहन्तीं [illegible] वनान्तरात् [illegible] आगतां परिचारिकां [illegible] अवलोक्य दृष्ट्वा माम्, अवोचत् उक्तवती।

'राजपुत्र ! निरन्तरलतागुल्मगहनान्तरितदर्शनस्य वननिवासिनस्तपस्विलोकस्य कृताकृतमिव ज्ञातुमम्बरशिखरमारूढोऽयमखिलजगतः कर्मसाक्षी भगवानुष्णरश्मिः, गन्तव्यमधुना मया मध्याह्नकालक्रियाकरणाय वनमध्यम्, त्वमप्युत्तिष्ठ सहितो मयैव, अनुतिष्ठ मध्यन्दिनकृत्यम्, आसन्नवर्ती भोजनसमयः' इत्यभिधाय चलिता [थ] । गता च क्रमेण रमणीयपरिसरामेकामरण्यसरसीम् । तस्याश्च पृथुलमणिशिलासोपाननद्धे तीर्थरोधसि कृतावस्थाना स्थापयित्वा कमण्डलुमादाय कुसुमान्यासन्नजाताभ्यो वनलताभ्यो निक्षिप्य सलिलक्षालितेऽन्यतमसोपाने कृतस्नाना दत्तदिनकरार्घाञ्जलिर्जपन्ती पवित्राणि गायत्रीपदानि तावदास्त, यावन्मे देवतार्चनकर्म निर्माणमगमत् [द] । अवसिते च तस्मिन्नुत्थाय सा प्रथममेव प्रक्षाल्य पुलिनभूमावुद्वापितं परिधाय हंसधवलं दिव्यतरुवल्कलाशुकमन्तिकं मे समागच्छत् । उपनीतपत्रपात्रा च पुरतो निविश्य सादर स्वहस्तेनापवर्जितैः सुधारसस्वादुभिः सुरलोकपादपफलैर्विधाय मामपगताहारवाञ्छमच्छशिशिरेण सुरसाम्भसा कारितोपस्पर्शना मदुपनीतशेष कन्दमूलफलमास्वादितवती, भुक्तावसाने च विहितेतिकर्तव्या समागत्य नातिनिकटे ममोपाविशत् [ध] ।

राजपुत्र! युवराज!, **निरन्तरलतागुल्मगहनान्तरितदर्शनस्य** निरन्तरेण–निबिडेन, लतानां गुल्मानां–नि स्कन्धतरूणा च, गहनेन–वनेन, अन्तरितं–तिरोहित, दर्शन यस्य तादृशस्य, वननिवासिन , **तपस्विलोकस्य** तपस्विजनस्य, **कृताकृतं** कृत–सम्पादितम्, अकृतम्–असम्पादित च, **ज्ञातुमिव** परीक्षितुमिव, **अखिलजगतः** समस्तजगत , **कर्मसाक्षी** कर्मसाक्षाद्द्रष्टा, **भगवान्** ऐश्वर्यशाली, अयम्, **उष्णरश्मिः** सूर्य , **अम्बरशिखरम्** आकाशमध्यम्, **अधिरूढः** आरूढवान्, **मध्याह्नकालक्रियाकरणाय** दिनमध्यकालिककृत्यसम्पादनाय, **अधुना** इदानीं, **वनमध्यं मया गन्तव्यं** वनमध्यगमन प्राप्तावसरम्, त्वमपि मयैव **सहितः** सह, **उत्तिष्ठ** गन्तु प्रवर्तस्व, पुन **मध्यन्दिनकृत्यं** मध्याह्नकालिककार्यम्, **अनुतिष्ठ** सम्पादय, **भोजनसमयः** भोजनकाल , आसन्नवर्ती, **इति** इत्थम् , **अभिधाय** उक्त्वा, **चलिता** प्रस्थिता [थ] । **च** पुन , **क्रमेण** पूर्वपूर्वप्रदेशातिक्रमक्रमेण, **रमणीयपरिसरां** मनोहरप्रान्तप्रदेशाम्, **अरण्यसरसीं** वन्यमहासर , **गता** उपस्थिता । **च** पुन , **पृथुलमणिशिलासोपाननद्धे** स्थूलमणिरूपप्रस्तरमयाधिरोहणीबद्धे, **तस्याः** सरस्या , **तीर्थरोधसि** जलावतारतटे, **कृतावस्थाना** अवस्थिता, **कमण्डलुं** जलपात्रविशेष, स्थापयित्वा, पुन **आसन्नजाताभ्य॰** अचिरोद्भिन्नाभ्य , **वनलताभ्य॰** वनसम्बन्धिलतासकाशात्, **कुसुमानि** पुष्पाणि, **आदाय** अवचित्य, पुन **सलिलक्षालिते** जलधौते, **अन्यतमसोपाने** अन्यतमे–बहूना मध्ये कस्मिंश्चिदेकस्मिन्, सोपाने–नि श्रेणिकायाम्, **निक्षिप्य** रक्षित्वा, **कृतस्नाना** स्नाता सती, **दत्तदिनकरार्घाञ्जलिः** समर्पितसूर्योद्देश्यकार्घाञ्जलि , **पवित्राणि** विशुद्धानि, **गायत्रीपदानि** गायत्रीमन्त्रान्, **जपन्ती** उपांशूच्चारयन्ती, **तावत्** तावन्त कालम्, **आस्त** उपाविशत्, **यावत्** यावन्त काल, **मे** मम, **देवतार्चनकर्म** देवाराधनकार्यम्, **निर्माण** निष्पत्तिम्, **अगमत्** प्राप्तम् [द] । **च** पुन , **तस्मिन्** गायत्रीजपे, **अवसिते** समाप्ते सति **सा** तापसकन्यका, **प्रथममेव** स्नानात् पूर्वमेव, **प्रक्षाल्य** जलाप्लावनेन विशोध्य, **पुलिनभूमौ** अचिरजलोत्थितस्थल्याम्, **उद्वापितं** शोषित, **हंसधवलं** हससदृशशुभ्रवर्णं, **दिव्यतरुवल्कलांशुकम्**, उत्तमवृक्षत्वग्रूपसूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्र, **परिधाय** शरीरेण धृत्वा, **मे** मम, **अन्तिक**,समीप, **समागच्छत्** समागता । **च** पुन , **उपनीतपत्रपात्रा** आनीतपलाशपत्रपुटका, **पुरतः** अग्रे, **निविश्य** उपविश्य, **सादरम्** आदरसहित यथा स्यात् तथा, स्वहस्तेन **अपवर्जितैः** समर्पितै , **सुधारसस्वादुभि॰** अमृतरसमधुरै , **सुरलोकपादपफलैः** स्वर्गसम्बन्धिवृक्षफलै , माम्, **अपगताहारवाञ्छम्** अपगता–निवृत्ता, आहारवाञ्छा–बुभुक्षा यस्य तादृश, **विधाय** कृत्वा, **अच्छशिशिरेण** अच्छेन–निर्मलेन, शिशिरेण–शीतलेन, **सुरसाम्भसा** मधुरजलेन, **सारसेति** पाठे प्रकृतसरोवरजलेन, **कारितोपस्पर्शना** कारितहस्तमुखप्रक्षालना, **मदुपनीतशेषं** मत्समर्पितावशिष्ट, कन्दमूलफलम्, **आस्वादितवती** भुक्तवती । **च** पुन , **भुक्तावसाने** भोजनसमाप्तौ सत्यां, **विहितेतिकर्तव्या** विहितं–सम्पादितम्, इतिकर्तव्य भोजनाङ्गभूतं जलोपस्पर्शनाद्यात्मक कार्यं यया तादृशी सती, **समागत्य** समुपस्थाय, मम, **नातिनिकटे** किञ्चित्समीपे, **उपाविशत्** उपविष्टा [ध] ।

स्थित्वा च कश्चित् कालमवचना पूर्वदृष्टमिव सह संवृद्धमिव दृढमारूढप्रणयमिव चिरसमागतमभीष्टबन्धुमिव सस्नेहमवलोकयन्ती पुनः पुनर्मां तमेव पूर्वमावेदितं विस्तरेण द्वीपापहारवृत्तान्तमपृच्छत् [न]।

दृष्ट्वा च तां तथाविधामतिरेकमन्तःप्रकटितप्रीतिमुत्पन्नतरतरसौहृदोऽहं सोद्वेगमवदम्—'महाभागे! नैसर्गिकान्तःस्वच्छतापिशुनेन प्रणयिहृदयाह्लादकारिणा सर्वथैवोपलक्षितपक्षपातेन तवामुना शीलेन तरलतां नीतो न शक्नोमि निभृतः स्थातुम्, येन 'आत्मनो महिमानमिच्छता पुरुषेण पूर्वं वयस्यपूर्वा सर्वापि परयोषित् प्रायशो न खलु भाषणीया, विशेषतः प्रथमयौवना प्रवयसा यतात्मनामपि मोहविकारहेतुरेकाकिनी रूपलावण्यादिगुणग्रामावासस्त्वादृशी' इति विद्वानपि भवत्याः प्रवृत्तोऽहं प्रश्नकर्मणि [प]। कथय—का त्वम्? कस्मिन्नखिलदोषमुक्ते मुक्तेव देवारण्यवंशे वंशे समुत्पन्नासि? कानि ते हृदयवाह्यक्षराणि विश्रम्भकपदानीव नामाक्षराण्यपि क्षरन्ति कर्णयोरमृतम्? केनात्र तव वपुषि देवाङ्गनिवसनार्हे गर्हणानपेक्षेण विनिक्षिप्तान्यमूनि धूम्राणि वल्कलानि? किं फलमभिप्रेत्य स्वादुरसमभिलष्य विरसान्यनुदिवसमभ्यससि वन्यद्रुमफलानि? केन

टिप्पनकम्—मुक्तेव देवारण्यवंशे मुक्ताफलमिव सुरवनवेण्वौ अन्यत्र देवारण्यसम्बन्धिनि कुले [फ]।

च पुनः स्थित्वा उपविश्य कश्चित् किंचित् कालम्, अवचना मौनमवलम्बमाना पूर्वदृष्टमिव प्रागवलोकितमिव पुनः सह संवृद्धमिव सह—समेन सार्धं वृद्धं—वयस्यापन्नमिव पुनः दृढम् अत्यन्तम् आरूढप्रणयमिव समारूढस्नेहमिव पुनः चिरसमागतं चिरेण—दीर्घकालेन समागतं समुपस्थितम्, अभीष्टबन्धुमिव अभिमतबन्धुमिव, सस्नेहं सप्रीति अवलोकयन्ती पश्यन्ती पूर्वम् आवेदितं ज्ञापितं तमेव द्वीपापहारवृत्तान्तं मत्कर्तृकद्वीपहरणवार्तां पुनः पुनः अनेकवारं, मां विस्तरेण सविस्तरम्, अपृच्छत् पृष्टवती [न]।

च पुनः तथाविधां स्नेहातिरेकपराम्, पुनः अतिरेकम् अत्यन्तम्, अन्तःप्रकटितप्रीतिम् अन्तः—अन्तरे प्रकटिता—आविष्कृता प्रीतिर्यया तादृशीम्, तां तापसकन्यकां दृष्ट्वा अवलोक्य उत्पन्नतरतरसौहृदः उद्भूतसान्द्रस्नेहः अहम्, सोद्वेगं सकम्पम्, अवदम् उक्तवान् महाभागे! महानुभावे! नैसर्गिकान्तःस्वच्छतापिशुनेन स्वाभाविकान्तःकरणनिर्मलत्वसूचकेन पुनः प्रणयिहृदयाह्लादकारिणा प्रियजनमानसानन्दजनकेन पुनः सर्वथैव सर्वात्मना उपलक्षितपक्षपातेन प्रतीतानुरागेण अमुना अनुभूतेन तव शीलेन स्वभावेन तरलतां चपलतां चाञ्चल्यमित्यर्थः नीतः प्रापितः अहम्, निभृतः निश्चलः स्थातुं न शक्नोमि प्रभवामि येन यस्मात् कारणात्, 'आत्मनः स्वस्य महिमानं महत्ताम्, इच्छता कामयमानेन पुरुषेण पुंस्त्वेन पूर्वं वयसि वयस्यावस्थायां वौवनावस्थायामिति शेषः अपूर्वा अपरिचिता सर्वापि सकलापि परयोषित् परस्त्री प्रायशः बाहुल्येन खलु निश्चयेन न भाषणीया, आलपनीया विशेषतः विशेषेण प्रथमयौवना नवयौवना पुनः प्रवयसा ब्रह्मचर्ये स्थिता पुनः यतात्मनामपि मुनीनामपि, मोहविकारहेतुः मोहस्य—वैचित्त्यस्य विकारस्य—शरीरोमाञ्चादिरूपविकारस्य हेतुः—प्रयोजिका पुनः एकाकिनी असहाया, पुनः रूपलावण्यादिगुणग्रामावासः सौन्दर्यकान्त्यादिगुणसमूहास्पदभूता त्वादृशी त्वत्सदृशी भाषणीया इति इत्थं विद्वानपि जानन्नपि अहं, भवत्याः तव त्वां प्रति इत्यर्थः प्रश्नकर्मणि अनुयोगरूपकार्ये प्रवृत्तः प्रसक्तः [प]। कथय ब्रूहि, त्वं का किंनामधेया, अखिलदोषमुक्ते समस्तदोषरहिते देवारण्यवंशे वेणुवने अन्यत्र देवारण्यसम्बन्धिनि, मुक्तेव मुक्तामणिरिव अखिलदोषमुक्ते कस्मिन्, वंशे कुले समुत्पन्ना सञ्जाता असि भवसि, पुनः विश्रम्भकपदानीव उल्लसद्विश्वासजनकानीव हृदयवाह्यक्षराणि अन्तःकरणसन्तोषकराणि ते तव कानि नामाक्षराणि नामसम्बन्धिवर्णाः कर्णयोः श्रोत्रयोः अमृतं सुधां क्षरन्ति स्यन्दन्ति, पुनः देवाङ्गनिवसनार्हे देवोचितवस्त्रार्हे अत्र अस्मिन् तव वपुषि शरीरे, गर्हणानपेक्षेण अयोग्ययोजनजन्यनिन्दामपेक्षिणा केन अमूनि तानि, धूम्राणि धूम्रवर्णानि वल्कलानि तव विनिक्षिप्तानि निवेशितानि, पुनः अतिशयस्वादुरसम् अत्यन्तमधुररसं किं फलम्, अभिलष्य वाञ्छित्वा विरसानि अस्वादुरूपाणि वन्यद्रुमफलानि वनसम्बन्धिवृक्षफलानि अनुदिवसं प्रतिदिनम्, अभ्यससि भुङ्क्षे

हेतुना विहाय विख्यातानि वैखानसाश्रमपदानि निर्जनारण्यवासिनी शून्यमेतज्जिनायतनमधिवससि? किं चैष विषमसायकैकाधिवासे नवे वयसि विषयोपभोगविद्वेषः? किं चानुवेलस्पन्दिताधरपुटा प्रष्टुकामेव वार्तामिष्टजनस्य कस्यचित् प्रीतिविशदैर्दृष्टिविक्षेपैः सरभसमवेक्षसे दक्षिणां ककुभम्? कच्चिदास्ते कश्चिदिह गोत्रजः सुहृद् वा हृदयभूतः? [फ], इति वदत्येव मयि सहसैव तस्याः प्रकम्पितपयोधरो विधुतगलसरणिरतिपरिस्फुटस्फुरितनासापुटः प्रयत्नरुद्धोऽपि विषवेगवद् व्यापदङ्गमतिक्रान्तवैभवस्मरणयोनिमन्युः, अब्जवनमिव प्रदोषहिमजलेन मुकुलीभूतमीक्षणयुगमपूर्यत विसारिणा वाष्पनीरेण, तत्क्षणनिबद्धरागायाश्च लोचनापाङ्गसरितः पूर्वहरित इव तरुणारुणज्योतिराहतायास्तारकासमूहः पपाताजस्रमश्रुकणविसरः [ब]। तां च दृष्ट्वा तथाविधामन्तरुपजातगुरुविषादो मनस्यकरवमहम्— 'अहो पूर्वजन्मान्तरसञ्चितैरशुभकर्मभिरायोजिताः सुनिपुणमपि निरूपितोपायैर्मनीषिभिरनीषत्कराः परिहर्तुमुपतापाः, येनेयमपहाय परमसङ्क्लेशहेतु सकलसङ्गमेकाकिनी विगतमर्त्यसञ्चारे गुरुणि गिरिकान्तारे कृतस्थितिरनेकयोजनशतव्यवहितमेकदेशेनैव संयोज्य

टिप्पनकम्—मन्यु -दैन्यम् [व]। अनीषत्कराः अस्तोकक्रिया [भ]।

पुन केन **हेतुना** प्रयोजनेन, **विख्यातानि** प्रसिद्धानि, **वैखानसाश्रमपदानि** तापसाश्रमस्थानानि, **विहाय** त्यक्त्वा, **निर्जनारण्यवासिनी** निर्जनवनवासिनी सती, **शून्यं** जनरहितम्, **एतत्** इद, **जिनायतनं** जिनमन्दिरम्, **अधिवससि** निवससि?, **च** पुन, **विषमसायकैकाधिवासे** विषमा -विषमसख्या, पञ्चसख्या इत्यर्थ, सायका -वाणा यस्य स विषमसायक कामदेव, तस्य एकाधिवासे-प्रधानस्थाने, **नवे** यौवने, **वयसि** अवस्थाया, **विषयोपभोगविद्वेष**• रूपरसाद्युपभोगविषयका प्रीति, कि किमर्थं?, **च** पुन, **कस्यचित्** कस्यापि, **इष्टजनस्य** अभिमतव्यक्ते, **वार्तां** वृत्तान्त, **प्रष्टुकामेव** प्रष्टुमिच्छुरिव, **अनुवेलस्पन्दिताधरपुटा** सततसञ्चालितोष्ठपुटा, **प्रीतिविशदैः** स्नेहधवलै, **दृष्टिविक्षेपैः** नेत्रव्यापारै, दक्षिणां, **ककुभं** दिश, **कि** किमर्थम्? **सरभसं** सवेगम्, **अवेक्षसे** पश्यसि, **गोत्रजः** त्वद्वशज, **वा** अथवा, **सुहृत्** मित्र, **हृदयभूत**• त्वदीयहृदयरूप, **कश्चित्** कोऽपि, **इह** अस्मिन् स्थाने, **आस्ते** वर्तते, **कच्चित्** किमु? [फ], **इति** इत्थ, मयि **वदत्येव** प्रश्नावलीवाक्य कथयत्येव, **सहसैव** शीघ्रमेव, **प्रकम्पितपयोधर**• प्रकम्पितौ-उद्वेलितौ, पयोधरौ-स्तनौ येन तादृश, पुन **विधुतगलसरणिः** उत्कम्पितकण्ठमार्ग, **अतिपरिस्फुटस्फुरितनासापुटः** अतिपरिस्फुटम्-अतिविस्पष्ट यथा स्यात् तथा, स्फुरित -स्पन्दित, नासापुटो येन तादृश, **अतिक्रान्तवैभवस्मरणयोनिमन्यु**• परित्यक्तपैतृकधनसम्पत्तिस्मरणजन्यशोक, **प्रयत्नरुद्धोऽपि** प्रयासवारितोऽपि, **विषवेगवत्** विषज्वालावत्, **अङ्गं** शरीर, **व्यापत्** व्याप्तवान्, पुन **प्रदोषहिमजलेन** रात्र्यारम्भकालिकहिमवारिणा, **अब्जवनमिव** कमलवनमिव, **मुकुलीभूतं ईक्षणयुगं** नेत्रद्वयं, **विसारिणा** विस्तारिणा, **वाष्पनीरेण** अश्रुजलेन, **अपूर्यत** पूरितम्। **च** पुन, **तरुणारुणज्योतिराहतायाः** तरुणेन-प्रौढेन, अरुणज्योतिषा-सूर्यसारथितेजसा, आहताया -आक्रान्ताया, **पूर्वहरितः** पूर्वदिश सकाशात्, **तारकासमूह इव** तारागण इव, **तत्क्षणनिबद्धरागाया**• तत्कालधृतरक्तकान्तिकाया, **लोचनापाङ्गसरितः** नयनप्रान्तभागात्मकनद्या, **अश्रुकणविसरः** नयनजलकणगण, **अजस्रम्** अनवरत, **पपात** पतित [ब] **च** पुन, **तां** तापसकन्यकां, **तथाविधा** दु खिता, **दृष्ट्वा** अवलोक्य, **अन्तरुपजातगुरुविषाद**• अन्त -अन्त करणे, उपजात -उत्पन्न, गुरु -अधिक, विषाद -दु ख यस्य तादृश, अह **मनसि** स्वहृदये, **अकरवं** व्यचारयम्। **अहो** आश्चर्य, **पूर्वजन्मान्तरसञ्चितै**• अतिक्रान्तान्यान्यजन्मसगृहीतै, **अशुभकर्मभिः** पापकर्मभि, **आयोजिताः** उत्पादिता, उपतापा -दु खानि, **सुनिपुणमपि** सुष्ठुतरमपि, **निरूपितोपायै**• आलोचितप्रतीकारै, **मनीषिभि**• पण्डितै, **परिहर्तु** निवारयितुम्, **अनीषत्कराः** असुकरा, **येन** यस्मात् कारणात्, **परमसंक्लेशहेतुम्** अत्यधिकक्लेशकारण, **सकलसङ्गं** सर्वसम्पर्कम्, **अपहाय** त्यक्त्वा, **एकाकिनी** असहाया सती, **विगतमर्त्यसञ्चारे** मनुष्यसञ्चाररहिते, **गुरुणि** विशाले, **गिरिकान्तारे** पर्वतवने, **कृतस्थिति** कृतनिवासा, **अनेकयोजनशतव्यवहितम्** अनेकै -बहुभि, योजनशतै -क्रोशचतुष्टयशतै, व्यवहितम्-अन्तरितमपि, माम्, **एकदेशेनैव** स्वाधिष्ठितदेशेनैव, **संयोज्य** सङ्गमय्य, **दैवेन** विधिना, **महानुभावा** महामान्या, इयमिति शेष, **ईदृशस्य** अनुपदोक्तप्रकारकस्य,

स्थित्वा च कञ्चित् कालमवचना पूर्वदृष्टमिव सह संवृद्धमिव दृढमारूढप्रणयमिव चिरसमागतमभीष्ट-बन्धुमिव सस्नेहमवलोकयन्ती पुनः पुनर्मां तमेव पूर्वमावेदितं विस्तरेण द्विपापहारवृत्तान्तमपृच्छत् [न]।

दृष्ट्वा च तां तथाविधामतिरेकमन्तःप्रकटितप्रीतिमुत्पन्नदृढतरसौहृदोऽहं सोद्वेगमवदम्—'महाभागे! नैसर्गिकान्तःस्वच्छतापिशुनेन प्रणयिहृदयाह्लादकारिणा सर्वथैवोपलक्षितपक्षपातेन तथामुना शीलेन तरलतां नीतो न शक्नोमि निभृतः स्थातुम्, येन 'आत्मनो महिमानमिच्छता पुरुषेण पूर्वे वयस्यपृष्टा तथापि परयोषित् प्रायशो न खलु भाषणीया, विशेषतः प्रथमयौवना प्रवत्स्या यतात्मनामपि मोहविकारहेतुरेकाकिनी रूपलावण्यादिगुणग्रामावासस्त्वादृशी' इति विद्वानपि भवत्याः प्रवृत्तोऽहं प्रश्नकर्मणि [प]। कथय—का त्वम्? कस्मिन्नखिलदोषमुक्ते मुक्तेव वेणारण्यवंशे वंशे समुत्पन्नासि? कानि ते हृदयवाह्लादकराणि विस्मयमपवानीव नामाक्षराणि क्षरन्ति कर्णयोरमृतम्? केनात्र तव वपुषि वेषाङ्गनिवसनार्थे गर्हणानपेक्षेण विनिक्षिप्तान्यमूनि वृक्षाणां वल्कलानि? किं फलमविज्ञयस्वादुरसमभिलष्य विरसान्यनुदिवसमश्नासि वन्यद्रुमफलानि? केन

टिप्पनकम्—मुक्तेव वेणारण्यवंशे मुक्ताफलमिव सुरवनवेण्वौ अन्यत्र वेणारण्यसम्बन्धिनि कुले [फ]।

च पुनः स्थित्वा उपविश्य कञ्चित् [illegible] कालम्, अवचना मौनमवलम्बमाना पूर्वदृष्टमिव प्राक्-[illegible] पुनः सह संवृद्धमिव सह—[illegible] साकं, [illegible] पुनः दृढम् अत्यन्तम् आरूढप्रणयमिव [illegible] पुनः चिरसमागतं चिरेण—दीर्घकालेन समागतं समुपस्थितम्, अभीष्टं बन्धुमिव [illegible], सस्नेहं [illegible] अवलोकयन्ती पश्यन्ती पूर्वम् आवेदितं ज्ञापितं तमेव द्विपापहारवृत्तान्तं [illegible] पुनः पुनः अनेकवारं, मां विस्तरेण [illegible] अपृच्छत् पृष्टवती [न]।

च पुनः तथाविधां [illegible] पुनः अतिरेकम् अत्यन्तम्, अन्तःप्रकटितप्रीतिम् अन्तः-अन्तःकरणे प्रकटिता—आविष्कृता प्रीतिर्यया तादृशीम् तां [illegible] दृष्ट्वा साक्षात्कृत्य, उत्पन्नदृढतरसौहृदः [illegible] अहम्, सोद्वेगं [illegible], अवदम् उक्तवान्—महाभागे! महानुभावे! नैसर्गिकान्तःस्वच्छता-पिशुनेन [illegible] पुनः प्रणयिहृदयाह्लादकारिणा [illegible] पुनः सर्वथैव सर्वात्मना उपलक्षितपक्षपातेन [illegible] अमुना अनुभूतेन तव शीलेन स्वभावेन तरलतां चञ्चलतां [illegible] नीतः प्रापितः अहम् निभृतः निश्चलः स्थातुं न शक्नोमि प्रभवामि येन यस्मात् कारणात् आत्मनः स्वस्य महिमानं महत्त्वम् इच्छता [illegible] पुरुषेण पुंसा पूर्वे वयसि [illegible], [illegible] अपृष्टा [illegible] तथापि [illegible] परयोषित् [illegible], प्रायशः बाहुल्येन खलु [illegible], न भाषणीया, [illegible] विशेषतः [illegible] प्रथमयौवना नवयौवना पुनः प्रवत्स्या [illegible] पुनः यतात्मनामपि मुनीनामपि, मोहविकारहेतुः [illegible] पुनः एकाकिनी [illegible] पुनः रूपलावण्यादिगुणग्रामावासः [illegible] त्वादृशी [illegible] इति एवं विद्वानपि [illegible] अहं भवत्याः [illegible] प्रश्नकर्मणि [illegible] प्रवृत्तः [illegible] [प]। कथय [illegible] अखिलदोषमुक्ते [illegible] वेणारण्यवंशे [illegible] मुक्तेव [illegible] अखिलदोषमुक्ते, कस्मिन् वंशे कुले समुत्पन्ना जाता असि [illegible] पुनः विस्मयमपवानीव [illegible] हृदयवाह्लादकराणि [illegible] कानि नामाक्षराणि [illegible] कर्णयोः अमृतं क्षरन्ति [illegible] पुनः वेषाङ्गनिवसनार्थे [illegible] अत्र [illegible] तव वपुषि [illegible] गर्हणानपेक्षेण [illegible] केन अमूनि तानि वृक्षाणां वल्कलानि [illegible] विनिक्षिप्तानि [illegible] पुनः अविज्ञयस्वादुरसम् [illegible] किं फलम् अभिलष्य [illegible] विरसानि [illegible] वन्यद्रुमफलानि [illegible] अनुदिवसं प्रतिदिनम् अश्नासि भुङ्क्षे

प्रत्ययस्य सर्वतः प्रेङ्खतः परिखाजलप्राग्भारस्य तरङ्गविक्षिप्तेन फेनविसरेणेव दिवसैः स्फातिमुपगतेन स्फाटिकधवलभित्तिना प्राकारेण परिवृता, विधृततटसाधर्म्यहर्म्यावलीधृतोभयविभागैरजिरपुञ्जितप्राज्यरत्नप्रभाजालजलनिर्भरैरनवरतवहत्समुद्रयायिजननिवहकलकलाक्रान्तदिक्चक्रैः क्षितिरिव प्रलयमहापगास्रोतोभिः समन्ततः सीमन्तिता विशालायतैर्विपणिपथैः आवासितशरज्जलदशिबिरेव सुरमन्दिरैः, वन्दीकृतसमस्तभोगभूमिरिव परिसरारामैः, एकीकृताशेषविषयान्तरेव सर्वदेशभाषाश्रुतिभिः, उद्घाटितसमग्रासुरविवरेव विलासिनीवासभवनैः, अनतिदूरवर्तिनी दक्षिणोदधेरपारधनकनकसञ्चया काञ्ची नाम नगरी [य]। यत्र नागवल्लीलालसा धनिन उद्यानपालाश्च, परमतज्ज्ञाः पौराः प्रामाणिकाश्च, सफलजातयः श्रोत्रिया गृहा-

---

टिप्पनकम्—कुलीर –कर्कटक । प्रत्य –सदृश । अनवरतवहत्समुद्रयायीत्यादि विशेषणानि, एकत्र वहन्–नीयमानो य समुद्रगन्तृलोकसघात , अन्यत्र वहन्–गच्छन्, य समुद्रयायिजनसघात , शेष तुल्यम् [य]।

काञ्ची नाम काञ्चीनाम्नी नगरी, अस्ति वर्तते, कीदृशी ? निजशोभाजितसमस्तभुवनान्तःपुरा निजया–स्वकीयया, शोभया–प्रासादादिसौन्दर्येण, जितानि–अधरीकृतानि, समस्तानि, भुवनान्त पुराणि–भुवनान्तर्गतानि नगराणि यया, पक्षे निजशोभया–स्वकीयकान्त्यादिगुणोत्कर्षेण, जितानि–अधरीकृतानि, भुवनाना–जगताम्, अन्त पुराणि–राजाङ्गनानिवासस्थानानि यया तादृशी, सकलभूचक्रवर्तिनः अखण्डभूमण्डलेश्वरस्य, मर्त्यलोकस्य मर्त्यभुवनस्य, महादेवीव पट्टराज्ञीव, पुन लवणसागरेण लवणसमुद्रेण, लङ्केव लङ्काख्यरावणनगरीव, पुन अन्तरिक्षेण गगनमण्डलेन, यद्वा तद्वर्तिग्रहादिलोकेन, त्रिदशनगरीव देवनगरीव, मकर-कुलीर-मीनराशिसंकुलेन मकराणा–तज्जातीयजलचरविशेषाणा, कुलीराणां–कर्कटानां, मीनानां–मत्स्यानां च, राशिना–समूहेन, अन्तरिक्षपक्षे मकर कुलीर-मीनात्मकै राशिभि –सपादनक्षत्रयुगलै , सकुलेन–व्याप्तेन, परिखामण्डलेन परित कृतगर्तभूमिमण्डलेन, कृतपरिकरा कृतपरिवेष्टना, पुन प्राकारेण आवेष्टनेन, परिवृता आवेष्टिता, कीदृशेन ? कुण्डलितसागरप्रत्ययस्य परिखाकारेण वेष्टितसमुद्रतुल्यस्य, सर्वत. सर्वभागेषु, प्रेङ्खतः प्रवहत , परिखाजलप्राग्भारस्य परिखाजलराशे , तरङ्गविक्षिप्तेन तरङ्गोत्पातितेन, पुन दिवसै. कतिपयदिनै , स्फातिं वृद्धिम्, उपगतेन प्राप्तेन, फेनविसरेणेव फेनसमूहेनेवेत्युत्प्रेक्षा, स्फाटिकधवलभित्तिना स्फटिकाख्यमणिमयशुभ्रभित्तिशालिना, पुन विशालायतैः विशालै , आयतै –दीर्घैश्च, विपणिपथैः पण्यवीथिकामार्गै , प्रलयमहापगास्रोतोभि. कल्पान्तकालिकमहानदीतरङ्गै , क्षितिरिव भूमिरिव, समन्ततः सर्वत , सीमन्तिता व्याप्ता, कीदृशै ? विधृततटसाधर्म्यहर्म्यावलीधृतोभयविभागै. विधृत–गृहीत, तटसाधर्म्यं–तटसाम्य यया तादृश्या, हर्म्यावल्या–धनिकगृहपङ्क्त्या, धृत , उभयविभाग –पार्श्वद्वय येषां तादृशै , पुन अजिरपुञ्जितप्राज्यरत्नप्रभाजालजलनिर्भरैः अजिरे–प्राङ्गणे, पुञ्जिताना–सगृहीताना, प्राज्यरत्नानां–प्रचुरमणीना, प्रभाजालरूपै –द्युतिसमूहात्मकै , जलै , निर्भरै –पूर्णै , पुन अनवरतवहत्समुद्रयायिजननिवहकलकलाक्रान्तदिक्चक्रै. अनवरत–निरन्तर, वहतां–नीयमानाना, पक्षे गच्छता, समुद्रयायिजनानां–समुद्रयात्रिकजनानां, निवहस्य–समूहस्य, कलकलेन–कोलाहलेन, आक्रान्त–पूर्णं, दिक्चक्र–दिङ्मण्डल यैस्तादृशै , पुन सुरमन्दिरै. देवमन्दिरैर्हेतुभि , आवासितशरज्जलदशिबिरेव आवासित–सस्थापित, शरज्जलदशिबिर–शरत्कालिकमेघसैन्यावासो यया तादृशीव, पुन परिसरारामै. प्रान्तवर्त्युपवनैर्हेतुभि , वन्दीकृतसमस्तभोगभूमिरिव वन्दीकृता –स्तुतिपाठकीकृता , दासीकृता इत्यर्थ , यद्वा कारागारनियन्त्रिता , समस्ता –सकला , भोगभूमय –भोगस्थानानि यया तादृशीव, पुन सर्वदेशभाषाश्रुतिभिः अखिलदेशभाषाश्रवणै , एकीकृताशेषविषयान्तरेव एकीकृतानि–ऐक्यमापादितानि, अशेषाणि–समस्तानि, विषयान्तराणि–देशान्तराणि यया तादृशीव, पुन विलासिनीवासभवनै. नित्रवर्तिसम्भोगवतीवासगृहैर्हेतुभि , उद्घाटितसमग्रासुरविवरेव उद्घाटित–मुक्तकपाट, समग्र–समस्तम्, असुरविवरं–राक्षसबिल, पातालमित्यर्थ , यया तादृशीव, पुन दक्षिणोदधेः दक्षिणसमुद्रस्य, अनतिदूरवर्तिनी किञ्चिद् दूरवर्तिनी, पुन अपारधनकनकसञ्चया अपार –अपरिमित , धनानां–सुवर्णातिरिक्तधनानां, कनकानां–सुवर्णाना च, सञ्चय –सग्रहो यस्या तादृशी [य]। यत्र यस्यां नगर्यां, धनिनः धनिका , च पुन , उद्यानपालाः उपवनरक्षका , नागवल्लीलालसा. आद्ये ताम्बूलात्यन्ताभिलाषिण , अन्त्ये नागवत्–हस्तिवत्, लीलाया–क्रीडायाम्, अलसा –आलस्ययुक्ता । पौराः तत्पुरवास्तव्या , च पुन , प्रामाणिकाः प्रमाणेन प्रवर्तिनो जना , परमतज्ज्ञाः आद्ये

मामीदृशस्य मानसदुःखभारस्य भाजनं कृता महानुभावा दैवेन' इति सोद्वेगविस्मयः समाश्वास्य तां सुचिरमुत्थाय च कराञ्जलिपुटोपार्जितं दीर्घिकाजलमुपानयम् । सापि किञ्चिद्विरलशोका बाष्पजलपरिप्लुतार पक्ष्म मात्रं प्रक्षाल्य तेन प्रमृज्य चोत्तरीयपटपल्लवप्रान्तेन वदनमुत्सृष्टदीर्घनिःश्वासा विलम्ब्य कञ्चित्कालमुपचक्रमे वक्तुम् [म]—'कुमार ! निर्जनारण्यवासिनो जीर्णवल्कलनिवसनस्य वन्यफलभुजः स्थण्डिलशायिन इव निशासमयनिद्रस्य दुष्करव्रतचारिणो मद्विधजनस्य प्रागवस्थोपवर्णनमतिशयेन व्रीडाकरम्, पृष्टा च त्वयाहम्, अतो न तूष्णीमासितव्यम्, किन्तु सर्वथा सुखोचितस्य तेन किञ्चिदनेकदुःखपरम्पराविरसेन श्रुतेनानेन फलम् । अथ कुतूहलं ततः शृणु, निवेदयामि, यास्यत्यनेनैव तावद् विनोदेन सर्वदैव दुःखोपहतमाया विनमिदं मे । त्वमपि भुवनत्रयप्रथितमहामहिमा महामेविनीपालसूनुः समानवयाः समागतजन्मा कथञ्चिद् गृहमुपागतः प्रासुहि जनाभिष्किञ्चनादपूर्व तावदिदमेवातिथ्यम्' [म] इत्यभिधाय भूयः कृताश्रुपाता शनैः शनैरारब्ध कथयितुम्—

अस्ति निजशोभाजितसमस्तभुवनान्तःपुरा महादेवीव सकलभूचक्रवर्तिनो मर्त्यलोकस्य, लङ्केव लवण-सागरेण त्रिदशनगरीवान्तरिक्षेण कृतपरिकरा मकरकुलीरमीनराशिसङ्कुलेन परिखामण्डलेन, कुण्डलितसागर

मानसदुःखभारस्य हार्दिकदुःखाधिक्यस्य भाजनं पात्रं स्थानमित्यर्थः कृता सम्पादिता' इति इत्थं, सोद्वेगविस्मयः उद्वेग-विस्मयाभ्यां—खेदाश्चर्याभ्यां सहितः सुचिरम् अतिदीर्घं कालम्, तां तापसकन्यकां समाश्वास्य सम्यक् सान्त्वयित्वा च पुनः उत्थाय कराञ्जलिपुटोपार्जितं हस्ताञ्जलिपुटगृहीतं दीर्घिकाजलं वापिकाजलम् उपानयम् आनीतवान् । सापि तापसकन्यकापि किञ्चिद्विरलशोका किञ्चिन्न्यूनशोका बाष्पजलपरिप्लुतारपक्ष्म बाष्पजलैः अश्रुजलैः—परिप्लुते भावः पक्ष्मणी प्रान्तभागस्थलोमपङ्क्ती यत्र तादृशं भालं ललाटं तेन दीर्घिकाजलेन प्रक्षाल्य विशोध्य च पुनः उत्तरीयपटपल्लवप्रान्तेन उत्तरीयस्य—ऊर्ध्ववस्त्रस्य पल्लवप्रान्तेन—अञ्चलाग्रभागेन वदनं मुखं प्रमृज्य मार्जयित्वा 'बाष्पजलपरिप्लुतारपक्ष्ममात्रम्' इति पाठे तु नयनमित्यस्य विशेषणमेतद्, बाष्पजलेन परिप्लुता आरपक्ष्माल-प्रान्तभागलोमपङ्क्तिर्यस्य तादृशं उत्सृष्टदीर्घनिःश्वासा उत्सृष्टः—त्यक्तः दीर्घः महान्, निःश्वासः—श्वासवायुर्यया तादृशी कञ्चित् किञ्चित् कालं विलम्ब्य स्थित्वा वक्तुं वक्ष्यमाणरीत्या कथयितुम् उपचक्रमे आरेभे [म] । कुमार ! युवराज ! निर्जनारण्यवासिनः निर्जनवनवासिनः पुनः वन्यफलभुजः वन्यफलाहारिणः पुनः स्थण्डिलशायिन इव निशासमयनिद्रस्य स्थण्डिले चत्वरभूमौ शायिनः—शयिता निशासमयनिद्रा—रात्रिकालिकनिद्रा यस्य तादृशस्य दुष्करव्रत-चारिणः अनुष्ठेयदुष्करव्रतधारिणः मद्विधजनस्य मादृशजनस्य प्रागवस्थोपवर्णनं पूर्वदशायाः वर्णनम् अति-शयेन अत्यन्तं व्रीडाकरं लज्जाजनकम् । च पुनः त्वया अहम्, पृष्टा पूर्वावस्थाविषयं जिज्ञासिता अतः अस्मात् कारणात् तूष्णीं मौनावलम्बनेन न आसितव्यम् उपवेष्टव्यम् किन्तु सर्वथा सर्वप्रकारेण सुखोचितस्य अभ्युदयभाजः तव तेन अनेकदुःखपरम्पराविरसेन अनेका—बहवः या दुःखपरम्परा—दुःखश्रेणी तया विरसेन—नीरसेन अप्रियेणेत्यर्थः अनेन मत्पूर्ववृत्तान्तेन श्रुतेन आकर्णितेन किञ्चित् किमपि फलं प्रयोजनं न भवतीति भावः । अथ यदि कुतू-हलम् आग्रहः ततः तर्हि शृणु आकर्णय निवेदयामि, विज्ञापयामि मत्पूर्ववृत्तान्तमिति शेषः । सर्वदैव गर्भ-वासादारभ्य दुःखोपहतमायाः दुःखाभिभूतायाः मम इदं वर्तमानं दिनम् अनेनैव मत्पूर्ववृत्तान्तश्रवणकथन-विनोदेन यास्यति यापयिष्यति इति भावः । भुवनत्रयप्रथितमहामहिमा भुवनत्रये—लोकत्रये प्रथितः—प्रसिद्धः महामहिमा महाप्रभावो यस्य तादृशः पुनः महामहिपालसूनुः महान्—श्रेष्ठः महीपालस्य—महाराजस्य सूनुः पुत्रः पुनः समानवयाः तुल्यवयस्कः समागतजन्मा जन्म येन तादृशः पुनः कथञ्चित् कथमपि भाग्यवशात् गृहं मदीयाश्रमम् उपागतः अभ्यागतः किञ्चिज्जनानाम् दरिद्र-जनानाम् अपूर्वम् अलभ्यम् इदमेव मत्पूर्ववृत्तान्तश्रवणमेव आतिथ्यम् अतिथिसत्कारः तावत् इति अभिधाय उक्त्वा भूयः पुनः कृताश्रुपाता कृताश्रुमोचना शनैः शनैः मन्दं मन्दं कथयितुं आरब्धवती [म] ।

यत्र मन्दिरोपवनान्यावासनगराणि, तमालतरुनिकुञ्जाः सदनानि, लवङ्गपल्लवस्रस्तराः पर्यङ्काः, प्रणयकलहाः कलयः, नखदशनविन्यासाः शरीराभरणमणयः, प्रियावदनशतपत्राणि पानपात्राणि, कामसूत्रमध्यात्मशास्त्रम्, वाजीकरणयोगोपयोगो व्याधिभेषजम्, अनङ्गपूजा देवतार्चनम्, सुरतदूतिका गुरवो भुजङ्गवर्गस्य [श]। यत्र हृन्मर्मभेदिनः कटाक्षाः कुसुमेषवः, लवङ्गकक्कोलपरिमलवाही मुखानिलो मलयसमीरः, स्फुटितकुमुदोज्ज्वलः स्मितालोकश्चन्द्रोदयः, सच्छायतनुलताभिरामो नवयौवनावतारो मधुसमयः, चित्तोन्मादकारिणी वचनचाटुपद्धतिर्मदिरा, कोकिलध्वनिकला कृतककोपहुङ्कृतिः पञ्चमोद्गारः, इति केवलासु प्रमदासु परिसमाप्यते समस्तापि जैत्रा तन्त्रसामग्री कुसुमकार्मुकस्य [स]। यत्र मधुकरध्वनिपटुहुङ्काराणि समुल्लसत्सरससहकारमञ्जरीतर्जनिकानि कृततर्जनानीव प्रियकरोत्क्षिप्तासु मुक्ताशुक्तिषु विलोकयन्ति तालफलरसमधूनि ध्वस्तमानावलेपा विलासिन्यः [ह]। यत्र सुलभनागवल्लीदलार्द्रपूगीफलानि क्वणत्कुररकुल-

---

टिप्पनकम्—वाजीकरणयोगोपयोगः शुक्रोपचयचूर्णभक्षणम् [श]।

रक्तत्वं-भङ्गुरता न। **पूज्यनामसु** गुरुजनसञ्ज्ञाशब्देषु, **वहुवचनप्रयोगः** आदरार्थं वहुवचनविभक्तिप्रयोग, पुन **परप्रयोजनाङ्गीकरणेषु** परेषाम्-अन्येषाम्, यत् प्रयोजनम्-उद्देश्यम्, तदङ्गीकरणेषु-तत्सम्पादनप्रतिज्ञासु, **वहुवचनप्रयोगः** अव्यवस्थितार्थकविविधवाक्यप्रयोगो न। **रतेषु** सभोगेषु, **विभ्रम** विलास, कामिनीचेष्टाविशेष इत्यर्थ, पुन **चित्तेषु** लोकाना हृदयेषु, **विभ्रमः** विशेषेण भ्रान्ति, न। अत्र सर्वत्र श्लेषानुप्राणितपरिसख्यालङ्कार [व]। **यत्र** यस्या नगर्याम्, **मन्दिरोपवनानि** मन्दिरनिकटवर्त्युद्यानान्येव, **आवासनगराणि** निवासोपयोगिनगराणि, **तमालतरुनिकुञ्जाः** तमाललतापिहितोदरगृहा एव, **सदनानि** निवासगृहा, **लवङ्गपल्लवस्रस्तराः** लवङ्गलतानूतनपत्रमयकटा एव, **पर्यङ्काः** विशिष्टखट्वा, **प्रणयकलहाः** प्रेमप्रयुक्तकलहा एव, **कलयः** युद्धानि, **नखदशनविन्यासाः** नखदन्तसस्थान्येव **शरीराभरणमणयः** शरीरालङ्करणरत्नानि, **प्रियावदनशतपत्राणि** प्रणयिनीमुखकमलान्येव, **पानपात्राणि** रसपानाधारपात्राणि, **कामसूत्रं** वात्स्यायनप्रणीतसूत्रात्मककामशास्त्रमेव, **अध्यात्मशास्त्रम्** आध्यात्मिकविद्या, **वाजीकरणयोगोपयोग** सम्भोगकालिकशुक्रस्तम्भनोपायप्रयोग एव, **व्याधिभेषजं** रोगौषधम्, **अनङ्गपूजा** कामदेवाराधनमेव, **देवतार्चनं** देवाराधनम्, **सुरतदूतिकाः** सम्भोगाभिसारिका एव, **गुरवः** अभिमतमार्गदर्शिका **भुजङ्गवर्गस्य** विटगणस्य [श]। **यत्र** यस्यां नगर्याम्, **हृन्मर्मभेदिन** हृदयसम्वन्धिमर्माघातका, **कटाक्षाः** विलासिनीनामपाङ्गदर्शनान्येव, **कुसुमेषवः** पुष्पबाणा, **लवङ्गकक्कोलपरिमलवाही** लवङ्गकक्कोलाख्यलताविशेषसम्वन्धिगन्धवाहक, **मुखानिलः** मुखमारुत एव, **मलयसमीरः** मलयपवन, **स्फुटितकुमुदोज्ज्वलः** विकसितकैरववद्विशद, **स्मितालोकः** मन्दहासप्रकाश एव, **चन्द्रोदय** चन्द्रप्रकाश, **सच्छायतनुलताभिराम** सती छाया-कान्तिर्यस्या सा सच्छाया तादृश्या, तनुलतया-शरीरलतया, अभिराम -मनोहर, **नवयौवनावतारः** नवीनतारुण्योद्गम एव, **मधुसमयः** वसन्तकाल, **चित्तोन्मादकारिणी** हृदयोन्मादजननी, **वचनचाटुपद्धतिः** प्रियवचनरीतिरेव, **मदिरा** मद्यम्, **कोकिलध्वनिकला** कोकिलकूजितवदव्यक्तमधुरा, **कृतककोपहुङ्कृतिः** कृत्रिमक्रोधहुङ्कार एव, **पञ्चमोद्गार** पञ्चमस्वर, **इति** ईदृशी, **कुसुमकार्मुकस्य** कामदेवस्य, **जैत्रा** जयनशीला, **समस्तापि** सकलापि, **तन्त्रसामग्री** मारण-मोहन-वशीकरणोपकरणानि, केवलासु **प्रमदासु** विशिष्टस्त्रीषु, **परिसमाप्यते** परिपूर्यते [स]। पुन **यत्र** यस्यां नगर्यां, **प्रियकरोत्क्षिप्तासु** प्रियहस्तोद्धृतासु, **मुक्ताशुक्तिषु** मुक्तोपादानशुक्तिषु, **मधुकरध्वनिपटुहुङ्काराणि** मधुकरध्वनय -भ्रमरगुञ्जितान्येव, पटुहुङ्कारा -स्फुटहुङ्कारा येषु तादृशानि, पुन **समुल्लसत्सरससहकारमञ्जरीतर्जनिकानि** समुल्लसन्ती-सम्यगुद्वेलन्ती, सरसा-आर्द्रा, सहकारमञ्जरी-अतिसुरभिचूतमञ्जर्येव, तर्जनी-तर्ज्यते भर्त्स्यते यया सा अङ्गुष्ठसमीपाङ्गुली येषु तादृशानि, अत एव **कृततर्जनानीव** कृतभर्त्सनानीवेत्युत्प्रेक्षा, **तालफलरसमधूनि** तालफलसम्वन्धिरसरूपमद्यानि, **ध्वस्तमानावलेपाः** ध्वस्त, मान -चित्तोद्रेक ईर्ष्येति यावत्, अवलेप -गर्वश्च यासां तादृश्य, **विलासिन्यः** विलासशीला स्त्रिय, **विलोकयन्ति** पश्यन्ति [ह]। पुन **यत्र** यस्यां नगर्या, **वनितासखाः** स्वविलासिनीसमेता, **सुखिनः** सुखोपभोक्तारो जना, वनानि, **च** पुन, **निधुवनानि** सुरतानि, **समं** तुल्य, **निषेवन्ते** नितरां सेवन्ते, कीदृशानि ? **सुलभनागवल्लीदलार्द्रपूगीफलानि** सुलभानि-अनायासलभ्यानि, नागवल्लीदलानि-ताम्वूलपत्राणि,

रामाश्च, हरिद्रासान्द्ररुचयो रागिण्यः सुवर्णचम्पकस्तबकनिचयाश्च, प्रगुणविशिखा गृहनिवेशाः सुभटयाण्यपथाश्च, मधुमालिकाः प्रासादाः प्रकृतयश्च, सकुञ्चितालका प्रधानापणा प्रमदाललाटलेखाश्च, सुराभिरामाभिरुचितकारिण्यः पण्यवनिताः पौरयुवतयश्च [र]। यत्र नारङ्गपनसफलबहुप्रायमशनम्, नालिकेरीफलरसप्रायं पानम्, मुक्ताफलप्रायमाभरणम्, कृपाप्रायं धर्मानुष्ठानम्, दानप्रायं कर्म, सत्यशौचप्रायमाचरणम्, शास्त्रविचारणप्रायो विनोदो निवासिलोकस्य [ल]। यत्र मुग्धता रूपेषु न सुरतेषु, हरिद्रारागो गृहेषु न स्नेहेषु, बहुवचनप्रयोगः पूज्यनामसु न परप्रयोजनाङ्गीकरणेषु, विभ्रमो रतेषु न चित्तेषु [व]।

नागवल्लीलालसा धनिन उद्यानपालाश्च एकत्र करिण इव विकाससम्पराः अन्यत्र ताम्बूलीलम्पटाः। परमतज्ञाः पौराः ग्रामाग्निरक्षाश्च एकत्र अन्याभिप्रायवेदकाः अन्यत्र पौराग्निरक्षकाः। सफलजातयः श्रोत्रिया गृहारामाश्च एकत्र सफलाजन्मानः [...], अन्यत्र सफलजन्मानः फलपुष्पादिसहिता वा। हरिद्रासान्द्ररुचयो रागिण्यः सुवर्णचम्पकस्तबकनिचयाश्च एकत्र हरिद्रया अन्यत्र हरिद्रावत् सान्द्रा—बहला रुचि—दीप्तिर्येषां ते तथाभूताः। प्रगुणविशिखा गृहनिवेशाः सुभटयाणपथाश्च एकत्र प्राञ्जलरथ्याः अन्यत्र प्रहरणाः बाणपथि—मार्गे। मधुमालिकाः प्रासादाः प्रकृतयश्च एकत्र अनेकभूमिकाः अन्यत्र नानामालाकाराः। सकुञ्चितालकाः प्रधानापणाः प्रमदाललाटलेखाश्च एकत्र कुञ्चिकासहितताल्लकाः अन्यत्र कुञ्चितकेशाः। सुराभिरामाभिरुचितकारिण्यः पण्यवनिता पौरयुवतयश्च एकत्र मदिराभिरुचिताभिश्च व्यापारकारिण्यः अन्यत्र सुरसमीपे मन्त्रकर्म्यः [र]। मुग्धता रूपेषु मनोज्ञता न रतेषु मूढता। हरिद्रारागः हरिद्रावर्णः, गृहेषु भवनेषु, न स्नेहेषु हरिद्रावत् रक्तस्य—अस्थिरता। बहुवचनप्रयोगः अमार्गप्रवृत्तिः, पूज्यनामसु गुरव इत्यादिषु, न परप्रयोजनाङ्गीकरणेषु नानावचने-वारणम् एकवचनमेवाङ्गीकुर्वन्तीति। विभ्रमो रतेषु न चित्तेषु विभ्रमः—विलासः अन्यत्र भ्रान्तिः [व]।

परेषाम्—अन्येषाम् मत् मतं—मन्तव्यम् अभिप्राय इति यावत् तज्ज्ञाः—तज्ज्ञातारः अन्ये परेषाम्—अन्येषां बोद्धादीनां, मत् मतं—दर्शनं तज्ज्ञाः—तज्ज्ञातारः। श्रोत्रियाः वेदाध्यायिनः च पुनः गृहारामाः गृहसमीपवर्त्युद्यानानि सफलजातयः आद्ये [illegible] गार्हस्थ्यात् अन्ये—फलाः—पुष्पविशेषाः जातयः—मालत्यश्च यत्र तादृशाः। रागिण्यः अनुरक्ताः च पुनः सुवर्णचम्पकस्तबकनिचयाः सुवर्णचम्पकपुष्पगुच्छसमूहाः हरिद्रासान्द्ररुचयः आद्ये हरिद्रावत् अन्ये हरिद्रावत् सान्द्रा—निबिडा रुचि—कान्तिर्येषां तादृशाः। गृहनिवेशाः गृहरचना च पुनः सुभटयाणपथाः सुभटानां—सुयोधानां बाणपथाः—बाणमार्गाः प्रगुणविशिखाः आद्ये प्रगुणा—सरला विशिखा—रथ्या यत्र, अन्ये प्रगुणा—सरलाः विशिखाः—बाणा येषु तादृशाः। प्रासादाः राजमन्दिराणि च पुनः प्रकृतयः प्रजाः मधुमालिकाः आद्ये माला—[illegible] मालिकाः—भूमिका [illegible] यत्र, अन्ये मधुः मालिका—[illegible] मालाधारिणी [illegible] यत्र तादृशाः। प्रधानापणाः मुख्यक्रयविक्रयस्थानानि च पुनः प्रमदाललाटलेखाः [illegible] सकुञ्चितालकाः आद्ये कुञ्चिका—[illegible] सहिता तालकाः यत्र, अन्ये कुञ्चिता—कुटिला अलकाः—चूर्णकुन्तलाः यत्र तादृशाः। पण्यवनिताः वेश्याः च पुनः पौरयुवतयः [illegible] सुराभिरामाभिरुचितकारिण्यः आद्ये [illegible] सुराभिः मदिराभिः रुचितकारिण्यः रुचितं [illegible] यत्र यासां [illegible] अभिरामा—रमणीया [illegible], तस्य यत् अभिरुचितं [illegible] [र]। यत्र यस्यां नगर्यां नारङ्गपनसफलबहुप्रायं [illegible] अशनम् पुनः नालिकेरीफलरसप्रायं [illegible] पानम् पुनः मुक्ताफलप्रायं [illegible] आभरणम् [illegible] पुनः कृपाप्रायं [illegible], धर्मानुष्ठाने [illegible] पुनः दानप्रायं [illegible] कर्म [illegible] पुनः सत्यशौचप्रायं [illegible] आचरणं [illegible] पुनः निवासिलोकस्य [illegible] शास्त्रविचारणप्रायः [illegible] विनोदः [illegible] [ल]। यत्र यस्यां नगर्याम् रूपेषु [illegible], मुग्धता [illegible] पुनः सुरतेषु [illegible], मुग्धता [illegible]। गृहेषु [illegible] हरिद्रारागः [illegible] पुनः स्नेहेषु [illegible], हरिद्रारागः [illegible]

अपि च—पृष्ठप्रेङ्खद्वलीना श्रुतिशिखरहसच्चित्रमुक्ताफलाना,
पूगत्वग्मार्जिताग्रद्विजमुकुलमिलच्चन्द्रिकार्द्रस्मितानाम् ।
तिर्यक्सीमन्तरेखाञ्चितचिहुरचयस्फारितैकेक्षणाना-
मिन्दुर्दास्य विधत्ते द्रविडवरवधूवक्त्रपङ्केरुहाणाम् ॥ २ ॥ [ङ] ।

किञ्च—सक्रान्तकान्तवनितानवकुङ्कुमार्द्र-
पादारविन्दपदमण्डललाञ्छितासु ।
हर्म्याग्रभूमिषु सुधाधवलासु यस्या,
व्यर्थीभवन्ति विकचाम्बुरुहोपहाराः ॥ ३ ॥ [च] ।

प्राप्तप्राक्छैलकूटा इव कुचतटयोरोदयेनेव लीढा,
रागेणोष्ठप्रभाया तिमिरभरमिव क्षेप्तुकामाः कवर्याम् ।
कुर्वाणास्तारकाभिः प्रणयमिव नखेष्वङ्गरङ्गे लुठन्तः,
स्वर्गङ्गासैकतस्था इव निशि सुदृशा यत्र भान्तीन्दुपादाः ॥ ४ ॥ [छ] ।

टिप्पनकम्—पृष्ठेत्यादिश्लोक । वलि –केशरचनाविशेष , श्रुति –कर्ण , हसन्ति—देदीप्यमानानि, अञ्चित –रचितः प्रशस्तो वा [ङ] ।

अपि च-किञ्च, **इन्दु**. चन्द्र , **द्रविडवरवधूवक्त्रपङ्केरुहाणाम्** द्रविडेषु–द्रविडाभिजनेषु जनेषु ये वरा –श्रेष्ठा , तेषां या वध्व –स्त्रिय , तासा वक्त्रपङ्केरुहाणा–मुखकमलाना, **दास्यं** दासतां, **धत्ते** धारयति, कीदृशानाम् ² **पृष्ठप्रेङ्खद्वलीनां** पृष्ठे–पश्चाद्भागे, प्रेङ्खन्त –व्याधूयमाना , वलय –चामरदण्डा येषां तादृशानां, यद्वा प्रेङ्खन्ती–दोलायमाना, वलि –केशरचना-विशेष , रचनाविशेषमापन्ना केशा येषां तादृशानाम्, पुन **श्रुतिशिखरहसच्चित्रमुक्ताफलानां** श्रुतिशिखरे–कर्णोर्ध्वभागे, हसन्ति–दीप्यमानानि, चित्राणि–नानाविधानि मुक्ताफलानि मुक्तामणयो येषां तादृशानाम्, पुन **पूगत्वग्मार्जिताग्रद्विज-मुकुलमिलच्चन्द्रिकार्द्रस्मिताना** पूगत्वचा–सगृहीतदन्तधावनोपयोगिवृक्षत्वचा, मार्जित–विशोधित शुभ्रतामापादितम्, अग्रम्–अग्रभागो येषां तादृशै , द्विजमुकुलै –दन्तकुड्मलै , पक्षे चन्द्रविम्बेन, मिलन्ति चन्द्रिकारूपाणि, आर्द्राणि–सरसानि, स्मितानि–मन्दहासा येषु तादृशानाम्, पुन **तिर्यक्सीमन्तरेखाञ्चितचिहुरचयस्फारितैकेक्षणानां** तिरश्चीनी–कुटिला या सीम तरेखा–केशवेशरेखा, तया अञ्चित –खचित प्रशस्तो वा, य चिहुरचय –केशपाश , तेन स्फारितं–विस्तारितम्, एकम्, ईक्षण–नयन यैस्तादृशानाम् । अत्र अतिशयोक्तिरलङ्कार ॥ २ ॥ [ङ] ।

किञ्च अपि च–**यस्या** नगर्याम्, **संक्रान्तेति** सक्रान्तानि–सलग्नानि, कान्तानि–मनोहराणि, यानि वनिताना–स्त्रीणां, नवकुङ्कुमार्द्राणि–नूतनकुङ्कुमद्रवक्लिन्नानि, पादारविन्दानि–चरणकमलानि, तेषां पदमण्डलेन–चिह्नगणेन, लाञ्छितासु–अङ्कितासु, **सुधाधवलासु** चूर्णद्रवोपलेपनशुभ्रासु, **हर्म्याग्रभूमिषु** धनिकजनगृहोर्ध्वभूमिषु, **विकचाम्बुरुहोपहारा**. विकसितकमलो-पहारा , **व्यर्थीभवन्ति** व्यर्थतामापद्यन्ते । अत्र व्यतिरेकालङ्कारो व्यङ्ग्य ॥ ३ ॥ [च] ।

यत्र यस्यां नगर्याम्, **इन्दुपादाः** चन्द्रकिरणा , **स्वर्गङ्गासैकतस्था इव** स्वर्गङ्गाया –आकाशगङ्गाया यत् सैकत–वालुकामय स्थल, तत्स्था –तद्वर्तिन इव, **भान्ति** प्रतीयन्ते, कीदृशा ² सुदृशां–सुन्दराक्षीणा स्त्रीणां, **कुचतटयो**. स्तन-प्रान्तयो , **ओदयेन** आ–समन्तात्, उदयेन–उद्भासनेन, **प्राप्तप्राक्छैलकूटा इव** प्राप्त –अधिष्ठित , प्राक्छैलकूट –प्राक्छैलस्य–पूर्वगिरे , उदयाचलस्येत्यर्थ , कूट –शृङ्ग यैस्तादृशा इव, पुन **रागेण** रक्तिम्ना, **ओष्ठप्रभायाम्** ओष्ठद्युतौ, **लीढा इव** व्याप्ता इव, अन्तर्हिता इवेत्यर्थं , पुन **कवर्यां** केशपाशे, **तिमिरभरम्** अन्धकारराशिं, **क्षेप्तुकामा इव** निराकर्तु-मिच्छव इव, पुन नखेषु, तारकाभि , **प्रणयं** प्रीतिं, **कुर्वाणा इव** उत्पादयन्त इव, **अङ्गरङ्गे** शरीररूपनृत्यशालायां, **लुठन्तः** आपतन्त । अत्रोत्प्रेक्षालङ्कार ॥ ४ ॥ [छ] ।

कलध्वनिघर्षितानङ्गोत्साहानि सनिहितचन्दनशिशिरदीर्घिकातरङ्गपवनानि वनानि निधुवनानि च निषेवन्ते सम वनिताः सुखिनः [ख] । यत्र सायन्तनस्नानार्द्रवपुषां प्रमत्तयोषितामसान्द्रवमत्स हरिद्राद्रव रसस्य च्छायया पिञ्जरितचन्द्रकिरणकन्दलो दलितचम्पककर्णपूरमनुकरोति कपोलदर्पणावलम्बी पार्वणो रजनिजानिः [ख] । यत्र तीरासन्नजातानां कतकविटपिनामनारतं गलद्भिः फलैः प्रशमितपङ्कोद्रेकाणि निर्मलान्यपि कामिमिथुनमज्जनकेलिषु कालुष्यं नानुभवन्ति भवनदीर्घिकाजलानि [क] । यत्रैलालवङ्गवासितधनासु विविधविचित्रमोहनाभिर्मृगविलासवतीभिः प्रियेषु प्रयुज्यमानं बहुप्रकारमुपगूहनोपचारमुपशिक्षितुमिव प्रमुक्तशाखालम्बनाश्चेष्टयन्ति कृतविचित्रसज्जा नागरखण्डपत्रलताः [ख] । यत्र च युवजनेन दयिताकपोलदशनच्छेदविधामभ्यसितुमनुदिवसमाच्छिद्यमानानि परिकर्मितान्यपि न यान्ति परमपरिपाकमचिरसहकारशाखिनां फलानि [ग] ।

यस्यां गुणोपजुषि भूषणमेकमेव, यद् वासवन्तदशभीषु विलासिनीनाम् ।
उद्यन्नवसमसितागुरुदारुजन्मा, धूमः करोति मलिना नवचित्रभित्तीः ॥ १ ॥ [घ] ।

चार्पूगीरम्यानि—तरलमधुरम्याणि येषु तादृशानि पक्षे शुभ्रानि—मायमानीरसेन चार्वाणि पूगीरम्याणि येषु तादृशानि पुनः कलकूजरकुलकलध्वनिघर्षितानङ्गोत्साहानि कलरवः—कूजितः कुरङ्कुरस—कुररजातीयपक्षिगणस्य कलध्वनिभिः—मधुरध्वनिभिः घर्षितः अनङ्गोत्साहः—कामोद्रेको येषु तादृशानीत्युभयत्र तुल्यम्; पुनः सन्निहितचन्दनशिशिरदीर्घिकातरङ्गपवनानि सन्निहितैः—समीपस्थैः चन्दनैः—चन्दनतरुभिः शिशिरा—शीतलाः दीर्घिकातरङ्गपवना वापीतरङ्गवायवो येषु तादृशानि पक्षे सन्निहितानि चन्दनानि—चन्दनद्रवाः शिशिरा दीर्घिकातरङ्गपवनाश्च यत्र तादृशानि [ख] । पुनः यत्र यस्यां नगर्यां सायन्तनस्नानार्द्रवपुषां सायन्तनेन—सन्ध्याकालिकेन स्नानेन आर्द्रं क्लिन्नं वपुः—शरीरं यासां तादृशानां, प्रमत्तयोषितां [illegible], असान्द्रस्य विरलस्य हरिद्राद्रवरसस्य हरिद्राद्रवस्य छायया प्रतिबिम्बेन पिञ्जरितचन्द्रकिरणकन्दलः पिञ्जरितः—पीतिमानमापादितः चन्द्रकिरणकन्दलः—सूक्ष्मकिरणाङ्कुरो यस्य तादृशः; कपोलदर्पणावलम्बी [illegible] पार्वणः पर्वणि—पूर्णिमायां भवः रजनिजानिः रजनि—रात्रिः जाया—पत्नी यस्य सः चन्द्रमाः दलितचम्पककर्णपूरं दलितं—विकसितं चम्पकं—चम्पककुसुमविशेषः तद्रूपं कर्णपूरं—कर्णाभरणम्, अनुकरोति विडम्बयति [ख] । पुनः यत्र यस्यां नगर्याम्, तीरासन्नजातानां [illegible] कतकविटपिनां [illegible], अनारतं निरन्तरं, गलद्भिः पतद्भिः फलैः प्रशमितपङ्कोद्रेकाणि प्रशमितः—निर्वर्तितः पङ्कोद्रेकः—कर्दमाधिक्यं येषां तादृशानि निर्मलानि स्वच्छानि भवनदीर्घिकाजलानि [illegible], निर्मलान्यपि [illegible] कामिमिथुनमज्जनकेलिषु [illegible], कालुष्यं मलिनतां न अनुभवन्ति [क] । पुनः यत्र यस्यां नगर्याम्, एलालवङ्गवासितधनासु विविधविचित्रमोहनाभिः [illegible] प्रमुक्त-युवतिभिः [illegible] प्रियेषु पतिषु, प्रयुज्यमानं क्रियमाणं बहुप्रकारं नानाविधम्, उपगूहनोपचारम् आलिङ्गनप्रकारम् उपशिक्षितुमिव [illegible] कृतविचित्रसज्जाः कृत विचित्रा—विलक्षणा सज्जा—सज्जनं याभिस्तादृशाः नागरखण्डपत्रलताः [illegible] क्रमुकवृक्षान् [illegible] आवेष्टयन्ति सर्वतः वृणुवन्ति [ख] । च पुनः यत्र यस्यां नगर्याम् दयिताकपोलदशनच्छेदविधां दयितायाः—प्रियायाः कपोलयोः [illegible] दशनच्छेदः—दन्तक्षतं तद्विधां तद्रीतिम्, अभ्यसितुं शिक्षितुं, युवजनेन तरुणपुरुषेण अनुदिवसं प्रतिदिनम्, आच्छिद्यमानानि [illegible] अचिरसहकारशाखिनां [illegible] परिकर्मितान्यपि [illegible] परमपरिपाकम् [illegible], न यान्ति प्राप्नुवन्ति [ग] ।

गुणोपजुषि [illegible] यस्यां [illegible] एकमेव [illegible] यत् विलासिनीनां [illegible] वासवन्तदशभीषु [illegible], भूषणम्, उद्यन् [illegible] अभिनवागुरुदारुजन्मा [illegible] धूमः नवचित्रभित्तीः [illegible] मलिनाः [illegible] करोति [illegible] । अत्र [illegible] ॥ १ ॥ [घ] ।

अपि च—पृष्ठप्रेङ्खद्वलीना श्रुतिशिखरहसच्चित्रमुक्ताफलानां,
पूगत्वग्मार्जिताग्रद्विजमुकुलमिलच्चन्द्रिकार्द्रस्मितानाम् ।
तिर्यक्सीमन्तरेखाञ्चितचिहुरचयस्फारितैकेक्षणाना-
मिन्दुर्दास्य विधत्ते द्रविडवरवधूवक्रपङ्केरुहाणाम् ॥ २ ॥ [ङ] ।

किञ्च—सक्रान्तकान्तवनितानवकुङ्कुमार्द्र-
पादारविन्दपदमण्डललाञ्छितासु ।
हर्म्याग्रभूमिषु सुधाधवलासु यस्यां,
व्यर्थीभवन्ति विकचाम्बुरुहोपहाराः ॥ ३ ॥ [च] ।

प्राप्तप्राक्शैलकूटा इव कुचतटयोरोदयेनेव लीढा,
रागेणोष्ठप्रभायां तिमिरभरमिव क्षेप्तुकामाः कवर्याम् ।
कुर्वाणास्तारकाभिः प्रणयमिव नखेष्वङ्गरङ्गे लुठन्तः,
स्वर्गङ्गासैकतस्था इव निशि सुदृशा यत्र भान्तीन्दुपादाः ॥ ४ ॥ [छ] ।

टिप्पनकम्—पृष्ठेत्यादिश्लोक । वलि —केशरचनाविशेष , श्रुति —कर्ण , हसन्ति—देदीप्यमानानि, अञ्चित —खचित· प्रशस्तो वा [ङ] ।

अपि च-किञ्च, **इन्दुः** चन्द्र , **द्रविडवरवधूवक्रपङ्केरुहाणाम्** द्रविडेषु–द्रविडाभिजनेषु जनेषु ये वरा –श्रेष्ठा , तेषा या व॰ू –स्त्रिय , तासा वक्रपङ्केरुहाणा–मुखकमलाना, **दास्यं** दासता, **धत्ते** धारयति, कीदृशानाम् ? **पृष्ठप्रेङ्खद्वलीनां** पृष्ठे–पश्चाद्भागे, प्रेङ्खन्त –व्याधूयमाना , वलय –चामरदण्डा येषां तादृशानां, यद्वा प्रेङ्खन्ती–दोलायमाना, वलि –केशरचना-विशेष , रचनाविशेषमापन्ना केशा येषां तादृशानाम्, पुन **श्रुतिशिखरहसच्चित्रमुक्ताफलानां** श्रुतिशिखरे–कर्णोर्ध्वभागे, हसन्ति–दीप्यमानानि, चित्राणि–नानाविधानि मुक्ताफलानि मुक्तामणयो येषां तादृशानाम्, पुन **पूगत्वग्मार्जिताग्रद्विजमुकुलमिलच्चन्द्रिकार्द्रस्मिताना** पूगत्वचा–सगृहीतदन्तधावनोपयोगिवृक्षत्वचा, मार्जित–विशोधित शुभ्रतामापादितम्, अग्रम्–अग्रभागो येषां तादृशै , द्विजमुकुलै –दन्तकुड्मलै , पक्षे चन्द्रबिम्बेन, मिलन्ति चन्द्रिकारूपाणि, आर्द्राणि–सरसानि, स्मितानि–मन्दहासा येषु तादृशानाम्, पुन **तिर्यक्सीमन्तरेखाञ्चितचिहुरचयस्फारितैकेक्षणानां** तिरश्चीनी-कुटिला या सीम तरेखा–केशवेशरेखा, तया अञ्चित –खचित प्रशस्तो वा, य चिहुरचय –केशपाश , तेन स्फारित–विस्तारितम्, एकम्, ईक्षण–नयन यैस्तादृशानाम् । अत्र अतिशयोक्तिरलङ्कार ॥ २ ॥ [ङ] ।

किञ्च अपि च-**यस्यां** नगर्याम्, **संक्रान्तेति** सक्रान्तानि–सलग्नानि, कान्तानि–मनोहराणि, यानि वनितानां–स्त्रीणा, नवकुङ्कुमार्द्राणि–नूतनकुङ्कुमद्रवक्लिन्नानि, पादारविन्दानि–चरणकमलानि, तेषां पदमण्डलेन–चिह्नगणेन, लाञ्छितासु–अङ्कितासु, **सुधाधवलासु** चूर्णद्रवोपलेपनशुभ्रासु, **हर्म्याग्रभूमिषु** धनिकजनगृहोर्ध्वभूमिषु, **विकचाम्बुरुहोपहारा·** विकसितकमलो-पहारा , **व्यर्थीभवन्ति** व्यर्थतामापद्यन्ते । अत्र व्यतिरेकालङ्कारो व्यङ्ग्य ॥ ३ ॥ [च] ।

यत्र यस्यां नगर्याम्, **इन्दुपादाः** चन्द्रकिरणा , **स्वर्गङ्गासैकतस्था इव** स्वर्गङ्गाया –आकाशगङ्गाया यत् सैकत–वालुकामय स्थल, तत्स्था –तद्वर्तिन इव, **भान्ति** प्रतीयन्ते, कीदृशा ? सुदृशा–सुन्दराक्षीणा स्त्रीणा, **कुचतटयो·** स्तन-प्रान्तयो , **ओदयेन** आ–समन्तात्, उदयेन–उद्भासनेन, **प्राप्तप्राक्शैलकूटा इव** प्राप्त –अधिष्ठित , प्राक्शैलकूट –प्राक्शैलस्य–पूर्वगिरे , उदयाचलस्येत्यर्थ , कूट –शृङ्ग यैस्तादृशा इव, पुन **रागेण** रक्तिम्ना, **ओष्ठप्रभायाम्** ओष्ठद्युतौ, **लीढा इव** व्याप्ता इव, अन्तर्हिता इवेत्यर्थ , पुन **कवर्यां** केशपाशे, **तिमिरभरम्** अन्धकारराशि, **क्षेप्तुकामा इव** निराकर्तु-मिच्छव इव, पुन नखेषु, तारकाभि , **प्रणयं** प्रीतिं, **कुर्वाणा इव** उत्पादयन्त इव, **अङ्गरङ्गे** शरीररूपनृत्यशालायां, **लुठन्तः** आपतन्त । अत्रोत्प्रेक्षालङ्कार ॥ ४ ॥ [छ] ।

तस्यां च निजविभूतिविजितसुरेन्द्रभवनसौन्दर्यायां नगर्यामनपायार्थिविस्फूर्जद्गुणगुणप्रतापप्रसराभिजनितसकलारातिकुलपर्वतप्रमाथः स्वर्णाय इव पार्थिवश्रीपरिभोगधाम्न्या प्रच्छादितसहजरूपो रूपलावण्यलघूकृतकुसुमायुधो धृतायुधैकदक्षिणबाहुसाहायकप्रसाधितानन्तप्रान्तदेशो देशान्तरभ्रान्तशशिकरावदातकीर्तिर्नीतिशास्त्राभ्यासनिशितनिर्मलप्रज्ञापरामर्शपरशुशातिताशेषविजिगीषुविजयोद्यमद्रुमः कल्पद्रुमः क्रमागतलोकानां वज्रपञ्जरो भीतानामुत्तम्भनस्तम्भो निजयशोवेश्मनः समीरो वैरिसुन्दरीसीमन्तसिन्दूरस्य क्रूरग्रहदृष्टिपातो दुष्टनिग्रहक्रियायामुदात्तनिजचरितचारणीकृतसचराचरो गुणगरिमातिरेकतृणीकृतभरतसगरादिराजो राजा कुसुमशेखरो नाम [क] । यस्य मलयाचलस्येव पूर्वापरदिगन्तलम्बायतस्य दक्षिणोदधिवेलावनं व्यापदक्षिणमपि कटकविस्तारः [ख] ।

टिप्पनकम्—पूर्वापरदिगन्तलम्बायतः एकत्र आयतिः—दैर्घ्यम् अन्यत्र आज्ञा कटकविस्तारः एकत्र कटक-मध्यः अन्यत्र सैन्यम् [ख] ।

स पुनः निजविभूतिविजितसुरेन्द्रभवनसौन्दर्यायां निजविभूत्या—समृद्धिसर्वस्वेन जितं—तिरस्कृतं सुरेन्द्रभवनसौन्दर्यम् अमरावतीरामणीयकं यया तादृश्यां तस्यां अयोध्यायां नगर्यां कन्दर्पाभिधानः कुसुमशेखरो नाम तत्सदृशः राजा अस्ति इति शेषः । कीदृशः ? अनपायार्थिविस्फूर्जद्गुणगुणप्रतापप्रसराभिजनितसकलारातिकुलपर्वतप्रमाथः अनपायार्थे—नाशविगतस्य विस्फूर्जत्सु—विविधस्फूर्तियुक्तेषु पृथु—विशालः पृथ्वीव्यापी यः प्रतापः—कोशदण्डजं तेज तदभिजनित—कृता सकलारातिकुलपर्वतानां—सर्वशत्रुवंशपर्वतगिरीणां प्रमाथ—विनाशो येन स तथा पक्षे—अनपायार्थे विस्फूर्जत्सु—विविधधनुर्निर्घोषयुक्ते प्रताप—प्रकृष्टतापयुक्ते च वज्रे पवौ तदभिजनित- सर्वपर्वतपक्षच्छेदना प्रमाथः—विनाशो येन स तथा पार्थिवश्रीपरिभोगधाम्न्या पृथिवीलक्ष्मीपरिभोगेच्छया प्रच्छादितसहजरूपः तिरोहितस्वाभाविकस्वरूपः स्वर्णाय इव मर्त्योऽपि सुरेन्द्र इवेत्यर्थः इत्युत्प्रेक्षा पुनः कीदृशः ? रूपलावण्यलघूकृतकुसुमायुधः रूपलावण्येन—सौन्दर्येण लघूकृत—निरस्कृतः कुसुमायुधः—कामदेवो येन तादृशः पुनः धृतायुधैकदक्षिणबाहुसाहायकप्रसाधितानन्तप्रान्तदेशः धृतः—गृहीतः आयुधः—शस्त्रो येन तादृशस्य एकस्य—अद्वितीयस्य दक्षिणबाहोः साहायकेन साहाय्येन प्रसाधिता—वशीकृताः अनन्ता—अपरिमिताः प्रान्तदेशा—सीमान्तप्रदेशा येन तादृशः पुनः देशान्तरभ्रान्तशशिकरावदातकीर्तिः देशान्तरेषु—अन्यान्यदेशेषु भ्रान्ताः—भ्रमिताः शशिकरावदाताः—चन्द्रकिरणधवलकान्तिः कीर्तिः यस्य तादृशः पुनः नीतिशास्त्राभ्यासनिशितनिर्मलप्रज्ञापरामर्शपरशुशातिताशेषविजिगीषुविजयोद्यमद्रुमः नीतिशास्त्रे अभ्यासः—निरन्तरपाठः तेन निशितया—तीक्ष्णीकृतया निर्मलया—विशुद्धया प्रज्ञया—बुद्ध्या च परामर्शः—कर्तव्याकर्तव्यविचारः तद्रूपेण परशुना—कुठारेण शातिता—कर्तिताः अशेषाणां विजिगीषूणां—विजेतुमिच्छतां विजयोद्यमरूपा विजयोल्लासरूपाः द्रुमाः—वृक्षा येन तादृशः पुनः क्रमागतलोकानां क्रमेण—न्याय्यमार्गेण आगताः—आश्रयार्थं शरणागताः आपन्नानाम्—उपस्थितानां, लोकानां—जनानां कल्पद्रुमः—कल्पवृक्षः सर्वाभीष्टप्रद इत्यर्थः; पुनः भीतानां भयभीतानां वज्रपञ्जरः सुरक्षापञ्जरः सुरक्षक इत्यर्थः पुनः निजयशोवेश्मनः स्वकीर्तिभवनस्य उत्तम्भनस्तम्भः उत्तम्भनाय—उत्थापनाय स्तम्भः—स्थूणारूपः; पुनः वैरिसुन्दरीसीमन्तसिन्दूरस्य वैरिसुन्दरीणां—शत्रुरमणीनां यत् सीमन्तसिन्दूरं—सीमन्तविन्यस्तमङ्गलं सिन्दूरं तस्य समीरः—वातोऽपनेता इत्यर्थः पुनः दुष्टनिग्रहक्रियायां दुष्टजनदमनविधौ क्रूरग्रहदृष्टिपातः पापग्रहाभिमुखीभावसमः; पुनः उदात्तनिजचरितचारणीकृतसचराचरः उदात्तानाम्—अत्युच्चानां निजचरितानां स्वचरित्राणां, चारणीकृताः—स्तुतिपाठकीकृताः सचराचरम्—विश्वचराचरं येन तादृशः पुनः गुणगरिमातिरेकतृणीकृतभरतसगरादिराजः गुणगरिमातिरेकेण सद्गुणगौरवातिशयेन तृणीकृताः—तृणवत्तुच्छतामापादिताः भरतसगरादयः—भरत-सगरप्रभृतयः आदिराजानः—प्राचीननृपाः येन तादृशः [क] । मलयाचलस्येव मलयपर्वतस्येव पूर्वापरदिगन्तलम्बायतस्य पूर्वापरदिगन्तयोः—पूर्वपश्चिमसीमान्तयोः लम्बा—प्रसृता आयतिः—प्रभावः आज्ञा वा पक्षे दैर्घ्यं यस्य तादृशस्य यस्य कुसुमशेखरस्य कटकविस्तारः सैन्यविस्तारः पक्षे मध्यभागः अदक्षिणमपि अचतुरमपि दक्षिणोदधिवेलावनं दक्षिणसमुद्रतटवर्तिवनं व्यापत् आक्रान्तवान् [ख] ।

येन चाप्रयत्नभग्नसंततवर्धिष्णुभूभृदुन्नतिना भुवनत्रयाभिनन्दितोदयेन कुम्भयोनिनेव प्रसाधिता पवित्रिता च दक्षिणा दिक् [ञ]।

तस्य तेजस्विवर्गाग्रेसरस्य सकलगुणनिधेरीदृशी विगतलक्षणाहमधमाशुशुक्षणेरिव धूमवर्तिरासन्नवर्तिनां जनानामश्रुपातकारणमेकैवात्मजा जाता, माता तु मे सर्वान्तःपुरपुरन्ध्रिमुख्या महादेवी महिम्नां धाम गन्धर्वदत्ता नाम [ट]। किञ्च–

भित्त्वा संपुटमोष्ठयोर्न हसितं निःशङ्कगोष्ठीष्वपि,
भ्रान्त न त्वरितैः पदैर्गृहनदीहंसानुसारेष्वपि ।
सार्धं पञ्जरसारिकाभिरपि नो भूयस्तया जल्पितं,
न त्र्यस्रास्तिलकद्रुमेष्वपि चिर व्यापारिता दृष्टयः ॥ १ ॥ [ठ]।

पर्यङ्काग्रात् क्षणविनिहितः काञ्चने पादपीठे, रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधः क्रुधेव ।
वामो यस्याः प्रणतिचटुलैः क्षोणिपालाङ्गनानां, कर्णोत्तसद्रुमकिसलयैस्ताडितः पादपद्मः ॥ २ ॥ [ड]।

टिप्पनकम्—**अप्रयत्नभग्नसन्ततवर्धिष्णुभूभृत्तदुन्नतिना** एकत्र भूभृत्-गिरि., अन्यत्र नृपा, **प्रसाधिता** मण्डिता, आत्मायत्तीकृता च [ञ]।

च पुन, **कुम्भयोनिनेव** कुम्भ –घट, योनि –उत्पत्तिस्थान यस्य तादृशेन, अगस्तिमुनिनेव, **अप्रयत्नभग्नसन्ततवर्धिष्णुभूभृदुन्नतिना** अप्रयत्नम्–अनायास यथा स्यात् तथा, भग्ना निरुद्धा, सन्ततवर्धिष्णुनाम्–अनवरतमुन्नतिशीलाना, भूभृतां–नृपाणा, पक्षे पर्वतानाम्, उन्नतिर्येन तादृशेन, क्वचिद् 'भूभृत्तदुन्नतिना' इति पाठ, तत्राप्रयत्नभग्ना भूभृतस्तदुन्नतिश्च येन तादृशेनेत्यर्थ । पुन **भुवनत्रयाभिनन्दितोदयेन** भुवनत्रयेण–लोकत्रयेण, अभिनन्दित –श्लाघित, उदय -सम्पृद्धि, पक्षे तारकात्मना गगनाङ्गणे प्रकाशो यस्य तादृशेन, **येन** कुसुमशेखरनृपेण, दक्षिणा दिक्, **प्रसाधिता** आयत्तीकृता, पक्षे अलङ्कृता, **च** पुन, **पवित्रिता** पावित्र्यमापादिता [ञ]।

आशुशुक्षणेः अग्ने, **धूमवर्तिरिव** धूमसन्ततिरिव, **तेजस्विवर्गाग्रेसरस्य** तेजस्विवर्गे–प्रतापिवर्गे, पक्षे दीप्तिमद्वर्गे, अग्रेसरस्य–प्रधानस्य, पुन **सकलगुणनिधेः** समस्तगुणाधारस्य, **तस्य** कुसुमशेखरस्य, **विगतलक्षणा** शुभलक्षणशून्या, पुन **अधमा** तुच्छा, पुन **आसन्नवर्तिना** पार्श्ववर्तिनां, जनानां परिजनानामित्यर्थ, **अश्रुपातकारणं** दु खाश्रुपातप्रयोजिका, अहम्, **एकैव** अद्वितीयैव, **आत्मजा** सुता, जाता, **मे** मम, माता तु **सर्वान्त.पुरपुरन्ध्रिमुख्या** सकलान्त पुराङ्गनाश्रेष्ठा, **महादेवी** पट्टराज्ञी, **महिम्नां** माहात्म्यानां, **धाम** आस्पदभूता, **गन्धर्वदत्ता नाम** तत्संज्ञिका, अस्तीति शेष [ट]।

किञ्च अपि च, **तया** गन्धर्वदत्तया, **नि.शङ्कगोष्ठीष्वपि** विस्रब्धसखीसमूहेऽपि, ओष्ठयो **सम्पुटं** सश्लेष, **भित्त्वा** विदार्य, ओष्ठौ विभज्येत्यर्थ, **न हसितम्** अतिसूक्ष्ममेव हसितमित्यर्थ, पुन **गृहनदीहंसानुसारेष्वपि** गृहपार्श्वस्थनदीसम्बन्धिहंसानुगमनेष्वपि, **त्वरितैः** त्वरान्वितै, पदै, न **भ्रान्तं** भ्रमण कृतम्, अपि तु मन्दैरेव, पुन **पञ्जरसारिकाभिरपि** पञ्जराश्रितपक्षिविशेषैरपि, **सार्धं** सह, **भूय.** अधिकतर, न **जल्पितम्** उक्तम्, पुन **तिलकद्रुमेष्वपि** तिलकाख्यवृक्षविशेषेष्वपि, **त्र्यस्रा.** त्रिकोणा, **दृष्टयः** नेत्राणि, **चिर** दीर्घकाल, न **व्यापारिता.** प्रवर्तिता । अत्र स्वभावोक्तिरलङ्कार ॥ १ ॥ [ठ]।

यस्याः गन्धर्वदत्ताया, वाम, **पादपद्मः** चरणकमल, **पर्यङ्काग्रात्** पर्यङ्कोर्ध्वभागात्, **काञ्चने** सुवर्णमये, **पादपीठे** पादासने, **क्षणविनिहित.** क्षणमात्रमारोपित सन्, **रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधः** रक्ताशोकप्रहृत्या–रक्ताशोकताडनेन, विहित, उग्र –उत्कृष्ट, अपराधो येन तादृश, **क्रुधेव** क्रोधेनेव, **रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधक्रुधेवेति** पाठे तु तेनापराधेन या क्रुत्–क्रोध, तयेवेत्यर्थ, **प्रणतिचटुलैः** प्रणामार्थं चपलै, प्रणामप्रवृत्तैरित्यर्थ, **क्षोणिपालाङ्गनाना**

यस्यां च निजविभूतिविजितसुरेन्द्रसदनसौन्दर्यायां नगर्यामनपायार्थविस्फूर्जद्गुरुप्रतापप्रभाभिजनित-सकलारातिकुलपत्रप्रमाथः क्षणाय इव पार्थिवश्रीपरिभोगवाञ्छया प्रच्छादितसहजरूपो रूपलावण्यलघू-कृतकुसुमायुधो धृतायुधैकदक्षिणबाहुसाहायकप्रसाधितानन्तप्रान्तदेशो देशान्तरभ्रान्तशशिकरधवलकीर्ति-र्नीतिशास्त्रशाणनिशितनिर्मलप्रज्ञापरामर्शपरशुशातिताक्षेपविजिगीषुविजयोपमद्रुमः कल्पद्रुमः क्रमागतलोकाना-मजपञ्जरो भीतानामुत्तम्भस्तम्भो निजवंशवेश्मनः समीरो वैरिसुन्दरीसीमन्तसिन्दूररजसः क्रूरग्रहदृष्टिपातो दुष्टनिग्रहक्रियायामुदात्तनिजचरितधारणीकृतसचराचरगणो गुणगरिमातिरस्कृतभरतसगरादिराजो राजा कुसुमशेखरो नाम [ज]। यस्य मलयाचलस्येव पूर्वापरदिगन्तलब्धायतेर्दक्षिणोदधिवेलावनं व्यापदखिल-मपि कटकविस्तारः [झ]।

टिप्पनकम्—पूर्वापरदिगन्तलब्धायतः एकत्र आयति–दैर्घ्यम् अन्यत्र आज्ञा कटकविस्तारः एकत्र कटक-मध्यः अन्यत्र सैन्यम् [झ]।

यः पुनः निजविभूतिविजितसुरेन्द्रसदनसौन्दर्यायां निजविभूत्या–स्वकीयैश्वर्येण जितं–तिरस्कृतं सुरेन्द्रसदन-सौन्दर्यम् अमरावतीरामणीयकं यया तादृश्यां तस्यां प्रकृतायां नगर्याम् अयोध्यामित्यर्थः कुसुमशेखरो नाम प्रख्यातः राजा अस्ति इति शेषः। कीदृशः? अनपायार्थविस्फूर्जद्गुरुप्रतापप्रभाभिजनितसकलारातिकुलपत्रप्रमाथः अनपा-यार्थे–चाचलितुमशक्ये विस्फूर्जत्सु–विशिष्टस्फूर्तियुक्तः गुरु–विशालः एवंविधो यः प्रताप–कोशदण्डजं तेजः तद्रूपया आभया जनित–कृतः सकलारातिकुल–सर्वशत्रुसमूहरूपाणां पत्राणां प्रमाथ–विनाशो येन स तथा पक्षे–अनपायार्थे विस्फूर्जत्सु–विशिष्ट-स्फूर्तियुक्तेषु प्रतापं–प्रकृष्टतापयुक्तेषु च मद् यत्र तत्तमिना अजित सकलभुजगपत्राणां प्रमाथ–विनाशो येन स तथा पार्थिव-श्रीपरिभोगवाञ्छया पृथिवीलक्ष्मीसम्भोगाभिलाषेण प्रच्छादितसहजरूपः तिरोहितस्वाभाविकस्वरूपः साक्षात् इव मर्त्यविग्रहधारी सुरेन्द्र इवेत्यर्थः इत्युत्प्रेक्षा, पुनः कीदृशः? रूपलावण्यलघूकृतकुसुमायुधः रूपलावण्येन–सौन्दर्येण लघूकृत–तिरस्कृतः कुसुमायुध–कामदेवो येन तादृशः पुनः धृतायुधैकदक्षिणबाहुसाहायकप्रसाधितानन्त-प्रान्तदेशः धृत–गृहीतः आयुध–बाणो येन तादृशस्य एकस्य–अद्वितीयस्य दक्षिणबाहोः साहायकेन साहाय्येन प्रसा-धिता–आयत्तीकृता अनन्ताः–अपरिच्छिन्ना प्रान्तदेशाः–निम्नजनपदा येन तादृशः पुनः देशान्तरभ्रान्तशशिकर-धवलकीर्तिः देशान्तरेषु–अन्यान्यदेशेषु भ्रान्ताः–प्रसृताः शशिकरधवला–चन्द्रकिरणशुभ्रा कीर्तयो यस्य तादृशः पुनः नीतिशास्त्रशाणनिशितनिर्मलप्रज्ञापरामर्शपरशुशातिताक्षेपविजिगीषुविजयोपमद्रुमः नीतिशास्त्रमेव शाण–निकषस्तेन निशितया–तीक्ष्णीकृतया निर्मलया–विशुद्धया प्रज्ञया–बुद्ध्या च परामर्श–तत्त्वावधारणमेव परशुस्तेन शातिताः–कर्तिताः अक्षेपाणां विजिगीषूणां–विजयाभिलाषुकाणां विजयाः–विजयोपमद्रुमाः द्रुमाः–वृक्षा येन तादृशः पुनः क्रमागतलोकानां क्रमेण–स्वाम्यसम्बन्धेन आगताः–आश्रयं प्रतिपन्नास्ते च ते लोकाः, आगतानाम्–उपस्थितानां, लोकानां–जनानां कल्पद्रुम–कल्पवृक्षः सर्वाभीष्टप्रद इत्यर्थः पुनः भीतानां भयार्तानां वज्रपञ्जरः सुदृढपञ्जरः सुरक्षक इत्यर्थः, पुनः निजवंशवेश्मनः स्वकीयकुलरूपगृहस्य उत्तम्भनस्तम्भः उत्तम्भनाय–अवपातनिवारणाय स्तम्भः–स्थूणारूपः; पुनः वैरिसुन्दरीसीमन्तसिन्दूररजसः वैरिसुन्दरीणां–शत्रुरमणीनां यत् सीमन्तसिन्दूरं–केशमध्यरेखाभूतं सिन्दूरं, तस्य समीरः–वायु-रूपः, तदपसारकः इत्यर्थः पुनः दुष्टनिग्रहक्रियायां दुष्टजनदमनविषये क्रूरग्रहदृष्टिपातः पापग्रहविलोकनतुल्यः। पुनः उदात्तनिजचरितधारणीकृतसचराचरगणः उदात्तानाम्–उत्कृष्टानां निजचरितानां स्वकीयाचरितानां, धारिणीकृत–स्तम्भितः सचराचरगणः–स्थावरजङ्गमसमूहो येन तादृशः; पुनः गुणगरिमातिरस्कृतभरतसगरादिराजः गुणगरिमा-तिरस्कृत–गुणमहत्त्वेन तिरस्कृता अभिभूता भरतसगरादिराजानः–भरत-सगरप्रभृतयः आदिराजानः–प्राचीन नृपा यत्र तादृशः [ज]। मलयाचलस्येव मलयपर्वतस्येव पूर्वापरदिगन्तलब्धायतेः पूर्वापरदिगन्तयोः–पूर्वपश्चिमदि-गन्तयोः लब्धा–प्राप्ता आयतिः–प्रभावः आज्ञा वा पक्षे दैर्घ्यं यत्र तादृशस्य यस्य कुसुमशेखरस्य कटकविस्तारः सैन्यविस्तारः पक्षे मध्यभागः अखिलमपि समस्तमपि दक्षिणोदधिवेलावनं दक्षिणसमुद्रतटवर्तिवनं व्यापत् आक्रान्तवान् [झ]।

येन चाप्रयत्नभग्नसंततवर्धिष्णुभूभृदुन्नतिना भुवनत्रयाभिनन्दितोदयेन कुम्भयोनिनेव प्रसाधिता पवित्रिता च दक्षिणा दिक् [ञ]।

तस्य तेजस्विवर्गाग्रेसरस्य सकलगुणनिधेरीदृशी विगतलक्षणाहमधमाशुशुक्षणेरिव धूमवर्तिरासन्नवर्तिनां जनानामश्रुपातकारणमेकैवात्मजा जाता, माता तु मे सर्वान्तःपुरपुरन्ध्रिमुख्या महादेवी महिम्नां धाम गन्धर्वदत्ता नाम [ट]। किञ्च–

भित्त्वा संपुटमोष्ठयोर्न हसितं निःशङ्कगोष्ठीष्वपि,
भ्रान्तं न त्वरितैः पदैर्गृहनदीहंसानुसारेष्वपि ।
सार्धं पञ्जरसारिकाभिरपि नो भूयस्तया जल्पितं,
न त्र्यस्रास्तिलकद्रुमेष्वपि चिरं व्यापारिता दृष्टयः ॥ १ ॥ [ठ]।

पर्यङ्काग्रात् क्षणविनिहितः काञ्चने पादपीठे, रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधः क्रुधेव ।
वामो यस्याः प्रणतिचटुलैः क्षोणिपालाङ्गनानां, कर्णोत्तंसद्रुमकिसलयैस्ताडितः पादपद्मः ॥ २ ॥ [ड]।

टिप्पनकम्—अप्रयत्नभग्नसन्ततवर्धिष्णुभूभृत्तदुन्नतिना एकत्र भूभृत्-गिरि, अन्यत्र नृपा., **प्रसाधिता** मण्डिता, आत्मायत्तीकृता च [ञ]।

च पुन, **कुम्भयोनिनेव** कुम्भ –घट, योनि –उत्पत्तिस्थान यस्य तादृशेन, अगस्तिमुनिनेव, **अप्रयत्नभग्नसन्ततवर्धिष्णुभूभृदुन्नतिना** अप्रयत्नम्–अनायास यथा स्यात् तथा, भग्ना निरुद्धा, सन्ततवर्धिष्णुनाम्–अनवरतमुन्नतिशीलानां, भूभृता–नृपाणा, पक्षे पर्वतानाम्, उन्नतिर्येन तादृशेन, क्वचिद् 'भूभृत्तदुन्नतिना' इति पाठ, तत्राप्रयत्नभग्ना भूभृतस्तदुन्नतिश्च येन तादृशेनेत्यर्थ। पुन **भुवनत्रयाभिनन्दितोदयेन** भुवनत्रयेण–लोकत्रयेण, अभिनन्दित –श्लाघित, उदय –समृद्धि, पक्षे तारकात्मना गगनाङ्गणे प्रकाशो यस्य तादृशेन, **येन** कुसुमशेखरनृपेण, दक्षिणा दिक्, **प्रसाधिता** आयत्तीकृता, पक्षे अलङ्कृता, **च** पुन, **पवित्रिता** पावित्र्यमापादिता [ञ]।

आशुशुक्षणेः अग्ने, **धूमवर्तिरिव** धूमसन्ततिरिव, **तेजस्विवर्गाग्रेसरस्य** तेजस्विवर्गे–प्रतापिवर्गे, पक्षे दीप्तिमद्वर्गे, अग्रेसरस्य–प्रधानस्य, पुन **सकलगुणनिधेः** समस्तगुणाधारस्य, **तस्य** कुसुमशेखरस्य, **विगतलक्षणा** शुभलक्षणशून्या, पुन **अधमा** तुच्छा, पुन **आसन्नवर्तिनां** पार्श्ववर्तिनां, जनानां परिजनानामित्यर्थ, **अश्रुपातकारणं** दु खाश्रुपातप्रयोजिका, अहम्, **एकैव** अद्वितीयैव, **आत्मजा** सुता, जाता, **मे** मम, माता तु **सर्वान्तःपुरपुरन्ध्रिमुख्या** सकलान्त पुराङ्गनाश्रेष्ठा, **महादेवी** पट्टराज्ञी, **महिम्ना** माहात्म्यानां, **धाम** आस्पदभूता, **गन्धर्वदत्ता नाम** तत्सञ्ज्ञिका, अस्तीति शेष [ट]।

किञ्च अपि च, **तया** गन्धर्वदत्तया, **निःशङ्कगोष्ठीष्वपि** विस्रब्धसखीसमूहेऽपि, ओष्ठयो **सम्पुटं** सश्लेष, **भित्त्वा** विदार्य, ओष्ठौ विभज्येत्यर्थ, **न हसितम्** अतिसूक्ष्ममेव हसितमित्यर्थ, पुन **गृहनदीहंसानुसारेष्वपि** गृहपार्श्वस्थनदीसम्बन्धिहंसानुगमनेष्वपि, **त्वरितैः** त्वरान्वितै, पदै, न **भ्रान्तं** भ्रमण कृतम्, अपि तु मन्दैरेव, पुन **पञ्जरसारिकाभिरपि** पञ्जराश्रितपक्षिविशेषैरपि, **सार्धं** सह, **भूयः** अधिकतर, न **जल्पितम्** उक्तम्, पुन **तिलकद्रुमेष्वपि** तिलकाख्यवृक्षविशेषेष्वपि, **त्र्यस्राः** त्रिकोणा, **दृष्टयः** नेत्राणि, **चिर** दीर्घकाल, न **व्यापारिताः** प्रवर्तिता । अत्र स्वभावोक्तिरलङ्कार ॥ १ ॥ [ठ]।

यस्याः गन्धर्वदत्ताया, वाम, **पादपद्मः** चरणकमल, **पर्यङ्काग्रात्** पर्यङ्कोर्ध्वभागात्, **काञ्चने** सुवर्णमये, **पादपीठे** पादासने, **क्षणविनिहितः** क्षणमात्रमारोपित सन्, **रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधः** रक्ताशोकप्रहृत्या–रक्ताशोकताडनेन, विहित, उग्र –उत्कृष्ट, अपराधो येन तादृश, **क्रुधेव** क्रोधेनेव, **रक्ताशोकप्रहृतिविहितोग्रापराधक्रुधेवेति** पाठे तु तेनापराधेन या क्रुत्–क्रोध, तयेवेत्यर्थ, **प्रणतिचटुलैः** प्रणामार्थं चपलै, प्रणामप्रवृत्तैरित्यर्थ, **क्षोणिपालाङ्गनाना**

यस्यां ललाटे सहजपुलकित्वादस्पष्टचामीकरपट्टबन्धे ।
अनर्ति सूक्ष्मालकवल्लरीणां मालाऽरिवन्दीव्यजनानिलेन ॥ ३ ॥ [ढ] ।

या च त्रिभुवनख्यातविद्याधरवंशसंभवा भवानीव शम्भोर्द्वितीयापि भर्तुरेकं शरीरमभवत् । जातमात्रायामेव मयि समस्तदैवज्ञाग्रेसरेण सकलनिमित्तशास्त्रतत्त्ववेदिना सहस्रशःसंपादितादेशतया परं सम्मतेन वसुरातनाम्ना सांवत्सरेण स्फुटीकृत्य तात्कालिकग्रहाणां दशाफलमानन्दाश्रुजलपरिप्लुतेक्षणेन क्षोणीपतेः पुरः स्पष्टाक्षरमिदमाविष्टम् [ण] ।— 'एषा कन्यका निकामं पुण्यभागिनी भाजनं भविष्यति भूयसामुपभोगसौख्यानाम्, ईदृशे च लग्ने लब्धमनया जन्म । योऽस्याः करं ग्रहीष्यति स हेमकूटाद्रिकूट-शैलकटकनिविष्टविद्याधरजनोपवर्णितपुण्यचरितप्रशस्तिना पराक्रमाक्रान्तसकलरिपुचक्रेण महानरेन्द्रचक्रवर्तिना संक्रमितनिखिलनिजराज्यभारप्रचुरस्थिरप्रजानुरागायाः क्षितेरधिपस्य करिष्यति' इत्येतदाकर्ण्य कर्ण-

---

टिप्पनकम्—द्वितीयापि का द्वितीया द्वयोः पृथ्वी सा कथम् एकं शरीरम्? अत्र द्वितीया भार्या सांवत्सरेण ज्यौतिषिकः [ण] ।

गुच्छीणां कर्णोत्तंसद्रुमकिसलयैः कर्णोत्तंस—कर्णाभरणभूतैः द्रुमकिसलय—तरुपल्लवदलैः शालितः महत्यः । मनोज्ञया—महाराः । पद्मस्य पुंलिङ्गेऽपि वर्तते तत्र गौडः— 'पद्मोऽस्त्री पद्मके व्यूहे निधिसङ्ख्यान्तरेऽम्बुजे" इति ॥ २ ॥ [ठ] ।

सहजपुलकित्वात् तुल्यकान्तिमत्त्वात् अस्पष्टचामीकरपट्टबन्धे अस्पष्ट—अस्फुटः स्फुटस्वरूपत्वाभावाय इत्यर्थः चामीकरपट्टबन्ध—सुवर्णपट्टबन्धो यस्मिंस्तादृशे यस्याः मन्यवीरजाया ललाटे भालके सूक्ष्मालकवल्लरीणां एतत्केश-पाशानां माला पङ्क्तिः अरिवन्दीव्यजनानिलेन बन्दीभूताना—शत्रुगणस्त्रीगृहीतानाम् अरीणां—शत्रूणां व्यजनानिलेन—व्यजनपवनेन अनर्ति आन्दोलिता । अत्र अतिशयोक्तिरलङ्कारः ॥ ३ ॥ [ढ] ।

या पुनः त्रिभुवनख्यातविद्याधरवंशसम्भवा त्रिभुवन त्रैलोक्ये ख्यात—प्रसिद्धो यो विद्याधरवंशः स एव सम्भव—उत्पत्तिकारणं यस्याः सा या मत्पत्नी शम्भोः शिवस्य भवानीव पार्वतीव द्वितीयापि भिन्नापि भर्तुः मम एकं शरीरम् अभवत् सम्पन्ना या द्वितीया द्वयोः पूर्णी सम्भवति यावत् सा कथमेकं शरीरम्, एकशरीरत्वेऽपि विरोधः परिहारस्तु—द्वितीया भार्या एकं स्वात्मना समानं शरीरं यस्याः मयि जातमात्रायाम् उत्पन्नमात्रायां सत्यां समस्तदैवज्ञाग्रेसरेण सकलदैवज्ञमुख्येन सकलनिमित्तशास्त्रतत्त्ववेदिना समस्तज्योतिषशास्त्रसारज्ञेन सहस्रशः संपादितादेशतया सहस्र—सहस्रसंख्याकाः बहुतरा इत्यर्थः संपादिता—सफलिताः आदेशाः—भविष्यत्कथनानि यस्य तादृशतया परम् अत्यन्तं सम्मतेन मान्येन वसुरातनाम्ना वसुरातनामकेन सांवत्सरेण मौहूर्तिकेन तात्कालिकग्रहाणां तत्कालोपस्थितग्रहाणां दशाफलम् अवस्थाफलं स्फुटीकृत्य स्फुटमभिधाय आनन्दाश्रुजलपरिप्लुतेक्षणेन आनन्दाश्रुभिः—हर्षबाष्पैः परिप्लुते—व्याप्ते ईक्षणे—नयने यस्य तादृशेन मत्ता क्षोणीपतेः राज्ञः कुसुमशेखरस्य पुरः अग्र इदम् अनुपदमुच्यमाने स्पष्टाक्षरं व्यक्ताक्षरं यथा स्यात् तथा आविष्टं निवेदितम् [ण] । किमित्याह एषा इयं कन्यका निकामम् अत्यन्तं पुण्यभागिनी भाग्यशालिनी भूयसाम् अपरिमितानाम्, उपभोगसौख्यानां विषयोपभोगजन्यसुखानां भाजनं पात्रम् अनुभवित्रीत्यर्थः भविष्यति सम्पत्स्यते । अनया कन्यया ईदृशे एतादृशे लग्ने शुभमुहूर्ते जन्म लब्धं प्राप्तम् । अस्याः कन्यायाः यः करं हस्तं ग्रहीष्यति परिणेष्यति स हेमकूटाद्रिकूट-शैलकटकनिविष्टविद्याधरजनोपवर्णितपुण्यचरितप्रशस्तिना हेमकूटादीनां कुलशैलानां—महापर्वतानां कटकेषु नितम्बेषु निविष्टानि अवस्थितानि विद्याधरजनानि—विद्याधरश्रेणि उपवर्णिता—उपगीता पुण्यचरितप्रशस्तिर्यस्य तादृशेन पुनः पराक्रमाक्रान्तसकलरिपुचक्रेण पराक्रमेण शौर्येण आक्रान्तम्—आत्मवशमानीतं सकलं समस्तं रिपुचक्रं वैरिवृन्दं येन तादृशेन महानरेन्द्रचक्रवर्तिना महाराजचक्रवर्तिना संक्रमितनिखिलनिजराज्यभारस्य प्रचुरस्थिरप्रजानुरागायाः प्रचुर अधिकः स्थिरः निश्चलश्च प्रजानुरागः प्रजाप्रेम यस्याः तादृशः एवंभूता प्रजानुरागा—प्रजाकर्तृकानुरागो यस्याः तादृश्याः क्षितेः भूमेः अधिपस्य राज्ञः स्वामिनी भविष्यतीत्यर्थः सम्भाव्यते सा अनन्तरमुद्धृतपङ्क्तिद्वयाऽऽगमात् । एवं क्षिते-

परम्परया सर्वेऽपि नगरीनिवासिनः प्रधानपौराः परा मुदमवापुः, आनन्दसम्भ्रमाकुलाश्च तत्कालमेव प्रत्यापणं प्रतिगृहं प्रतिचत्वर प्रत्यायतनमनिलनर्तितविचित्रचीनांशुकव्रजान् ध्वजानाबबन्धुः [त] । बन्धुतेव प्रतिगृहं गृहीतविकटप्रसाधना धिन्वन्ती मङ्गलगीतिभिर्जगज्जगौ जनता, निष्पर्यायमाहताभिरानन्दतूर्यसंहतिभिरुच्चैस्तरोऽपि चारणानामारवः श्रवसि निविशमानश्चस्खाल, मदविशृङ्खलपदक्षेपक्षोभितकाञ्चयश्च सह भुजङ्गजनेन ननृतुर्नृपाङ्गणेषु गणिकाः [थ] । तातोऽपि तोरणबद्धहरितवन्दनमालमुद्दामगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजीकृताजिरमुपरचितमौक्तिकचतुष्कं पातितपुष्पप्रकरमागत्य मातुर्मे भवनमनेकराजलोकपरिवृतः पुत्रजन्मसदृशमतिमहान्तमुत्सवमकारयत्, अतिक्रान्ते च दशमेऽहनि समागतसमस्तज्ञातिलोकः प्रवर्तितमङ्गलोपचारः स्वगोत्राचारकर्मण्यतिसादरो मलयसुन्दरीति मे नाम कृतवान् [द] ।

अथाहमनुदिनोपचीयमानसुकुमारावयवा चन्द्रमूर्तिरिव दूरस्थितापि दर्शनेनाप्याययन्ती पुरजनं, पदे

टिप्पनकम्—**बन्धुतेव** बन्धुसमूह इव, **धिन्वन्ती** प्रीणयन्ती, **जनता** जनसमूह । **निष्पर्यायम्** युक्कालम् [थ] ।

पृथिव्या, **आधिपत्यं** स्वाम्य, **करिष्यति** लप्स्यते, **इत्येतत्** अनुपदोक्त फलादेशवाक्यम्, **कर्णपरम्परया** जनपरम्परया **आकर्ण्य** श्रुत्वा, सर्वेऽपि **नगरीनिवासिन** नगरीवास्तव्या, **प्रधानपौराः** मुख्या पुरजना, **पराम्** अत्यन्तां, **मुदं** हर्षम्, **अवापुः** अन्वभूवन्, **च** पुन, **आनन्दसंभ्रमाकुला** आनन्दावेगाकुला सन्त, **तत्कालमेव** तत्क्षणमेव, **प्रत्यापणं** प्रतिहट्ट, **प्रतिगृहं** गृहे गृहे, **प्रतिचत्वरं** प्रत्यङ्गण, **प्रत्यायतनं** प्रतिमन्दिरम्, **अनिलनर्तितविचित्रचीनांशुकव्रजान्** अनिलेन–वायुना, नर्तित –उत्क्षिप्तः, विचित्र –विलक्षण, विशिष्टचित्रवर्णो वा, चीनांशुक –चीनदेशनिष्पन्नसूक्ष्मश्लक्ष्णपटो येषु तादृशान्, **ध्वजान्** पताका, **आबबन्धुः** आरोपितवन्त [त] । पुन **बन्धुतेव** बन्धुगण इव, **गृहीतविकटप्रसाधना** धृतोज्ज्वलवेषा, **जनता** जनगण, **मङ्गलगीतिभिः** मङ्गलगायनै, **जगत्** लोक, **धिन्वन्ती** प्रीणयन्ती, **प्रतिगृहं** गृहे गृहे, **जगौ** गायति स्म । पुन **निष्पर्यायं** युगपदेव, **आहताभि** ताडिताभि, **आनन्दतूर्यसंहतिभिः** आनन्दवाद्यविशेषसमूहै, **उच्चैस्तरोऽपि** अत्युच्चोऽपि, **चारणानां** वन्दिजनानाम्, **आरव** शब्द, **श्रवसि** कर्णे, **निविशमानः** प्रविशन्नेव, **चस्खाल** मातुमक्षमतया वहिर्व्यकीर्यत । **च** पुन, **मदविशृङ्खलपदक्षेपक्षोभितकाञ्चय** मदेन विशृङ्खलयो –अनियन्त्रितयो, विचलितयोरिति यावत्, पदयो, क्षेपेण–प्रेरणया, क्षोभिता –सञ्चलिता, काञ्चय –रशना यासां तादृश्य, **गणिका** वेश्या, **भुजङ्गजनेन** विटगणेन सह, **नृपाङ्गणेषु** नृपाणा–राज्ञाम्, अङ्गणेषु–चत्वरस्थानेषु, **ननृतुः** नृत्य चक्रु [थ] । **तातोऽपि** मत्पितापि, **मे** मम, मातु, **भवनं** गृहम्, आगत्य, **अनेकराजलोकपरिवृतः** अनेकनृपजनपरिवेष्टित, **पुत्रजन्मसदृश** पुत्रोत्पादोत्सवसदृशम्, **अतिमहान्तम्** अतीवोत्कृष्टम्, उत्सवम्, **अकारयत्** समपादयत्, कीदृश मातुर्भवनम्? **तोरणबद्धहरितवन्दनमालं** तोरणबद्धा–वहिर्द्वारदेशावनमिता, हरिता–हरितवर्णविशिष्टकिसलमयी, वन्दनमाला–मङ्गलमाला यस्य तादृशम्, पुन **उद्दामगन्धोदकच्छटाविच्छर्दविरजीकृताजिरम्** उद्दाम्राम्–अव्याहताना, गन्धोदकच्छटाना–सुगन्धिजलधाराणा, विच्छर्देन–परितो विक्षेपेण, विरजीकृत–निर्धूलीकृतम्, अजिरं–प्राङ्गण यस्य तादृशम्, पुन **उपरचितमौक्तिकचतुष्कम्** उपरचित–निर्मित, मौक्तिकचतुष्क–मुक्तामणिवद्धवेदिका यस्मिंस्तादृशम्, पुन **पातितपुष्पप्रकर** पातित –विकीर्ण, पुष्पप्रकर –पुष्पराशिर्यस्मिंस्तादृशम् । **च** पुन, दशमे, **अहनि** दिने, **अतिक्रान्ते** व्यतीते सति, एकादशेऽहनीत्यर्थ, **समागतसमस्तज्ञातिलोकः** समागत –उपस्थित, समस्त, ज्ञातिलोक –बन्धुजनो यस्य तादृश, पुन **प्रवर्तितमङ्गलोपचारः** अनुष्ठितमाङ्गलिकक्रिय, पुन **स्वगोत्राचारकर्मणि** स्वकुलाचारप्राप्तक्रियायाम्, **अतिसादरः** अतीव सलम, मत्पितेति शेष, **मे** मम, मलयसुन्दरीति **नाम** सञ्ज्ञा, कृतवान् [द] ।

अथ अनन्तरम्, अह, **शैशवं** बाल्यावस्थाम्, **अतिवाहितवती** व्यतीतवतीत्यग्रेणान्वेति, कीदृशी? **अनुदिनोपचीयमानसुकुमारावयवा** अनुदिन–दिने दिने, उपचीयमाना –वर्धमाना, सुकुमारा –कोमला, अवयवा –अङ्गानि यस्यास्तादृशी, पुन दूरस्थिताऽपि **चन्द्रमूर्तिरिव** चन्द्राकृतिरिव, **पुरजनं** प्रकृतपुरवासिजन, **दर्शनेन** दृष्टिगोचरीभवनेन.

पदेऽनुगम्यमाना पृष्ठतो, हसिते हसिते चुम्ब्यमाना कपोलयोः, रुदिते रुदिते विनोद्यमाना विचित्रक्रीडनकैः, स्खलिते स्खलितेऽनुभाष्यमाणाऽवतारणकमङ्गलानि, गमिते गमिते सहासमारोप्यमाणा वक्षसि क्षितिपाललोकेन, रक्ष्यमाणा च राज्यलक्ष्मीरिव सततमप्रमत्तैः शस्त्रपाणिभिर्वीरपुरुषैः, शैशवमतिवाहितवती [प]। उचितसमये च यथाशक्त्यधीतराजकन्योचितविद्या, सोपनिषदि नाट्यवेदे गीतवाद्यादिषु च कलासु कृतपरिचया, विनयपरतया पितुरेकापत्यतया मातुर्वत्सलतया ज्ञातिपक्षस्य दाक्षिण्यनिम्नतया परिजनस्य प्रियवदतया पौरलोकस्य परां चक्षुःप्रीतिमादधाना, क्रमेण निधापकमभियुक्तरागिमिथुनानां संतापकं दरिद्रकामिहृदयानां प्रसाधकं कुरूपाणामध्यापकमशेषविभ्रमकलानां सान्द्रोन्नतपयोधरं वर्षासमयमिन्द्रियस्रोतसां विस्तारितकुमुदविकचस्मितं प्रदोषागममङ्गलावण्यचन्द्रोदयस्य वलितरङ्गितमध्यसरणिं क्रीडाराम

टिप्पनकम्—सोपनिषदि रहस्ये नाट्यवेदे नर्मशास्त्रे, निम्नता—परवशता प्रसाधकं विभूषकम् अध्यापकम् उपाध्यायम् इन्द्रियस्रोतसाम् इन्द्रियनदीनाम्, स्मितं—हास्ये विकासश्च वलितरङ्गितमध्यसरणिं एकत्र वलिभिः—वलिभङ्गेन तरङ्गिता मध्यसरणिः—मध्यप्रदेशोऽस्मिन् स तथोक्तः अन्यत्र वलिता—आमिवारिहिता च—विस्तीर्णा च मध्ये सरणिः—मार्गो यस्य स तथोक्तस्तम्, उत्कलिका—कल्लोलः उत्कण्ठा च [न]।

आप्याययन्ती वर्धयन्ती बाल्यमतीतवती, पुनः पृष्ठतः पश्चाद्भागेन पदे पदे प्रतिपादनिक्षेपम्, अनुगम्यमाना अनुस्रियमाणा पुनः हसिते हसिते प्रत्येकं हासावसरे, कपोलयोः गण्डस्थलयोः चुम्ब्यमाना मोहेन संस्पृश्यमाना; पुनः रुदिते रुदिते प्रत्येकं रोदनावसरे, विचित्रक्रीडनकैः विविधक्रीडोपकरणैः विनोद्यमाना अनुरम्यमाना; पुनः स्खलिते स्खलिते प्रत्येकं पतनावसरे, अवतारणकमङ्गलानि अवतारणकश्लोकान्, अनुभाष्यमाणा दर्श्यमाना पुनः गमिते गमिते प्रत्येकं गमनावसरे क्षितिपाललोकेन नृपजनेन वक्षसि वक्षःस्थले सहासं हासपूर्वकम् आरोप्यमाणा निवेश्यमाना; च पुनः सततम् अनवरतम्, अप्रमत्तैः अनवहितैः शस्त्रपाणिभिः धृतशस्त्रैः वीरपुरुषैः पराक्रमशालिजनैः राज्यलक्ष्मीरिव राज्यसम्पदिव रक्ष्यमाणा शैशवात् वर्धमाना [प]। च पुनः उचितसमये अध्ययनयोग्यकाले यथाशक्ति शक्त्यनुसारम्, अधीतराजकन्योचितविद्या अधीता—पठिता राजकन्यासेविता—राजकन्यकाऽध्ययनीया विद्या यया तादृशी सोपनिषदि रहस्यसहिते नाट्यवेदे नाट्यशास्त्रे च पुनः गीतवाद्यादिषु गानवादनादिषु, कलासु नैपुण्येषु, कृतपरिचया अभ्यासिनी सती विनयपरतया नम्रतया पितुः पुनः एकापत्यतया अद्वितीयापत्यतया मातुः पुनः वत्सलतया स्नेहास्पदतया ज्ञातिपक्षस्य बन्धुवर्गस्य पुनः दाक्षिण्यनिम्नतया सौजन्यवशेन परिजनस्य परिवारजनस्य पुनः प्रियंवदतया मधुरालापितया पौरलोकस्य पुरवासिजनस्य पराम् अनन्तां चक्षुःप्रीतिं नयनानन्दम् आदधाना जनयन्ती क्रमेण शनैः शनैः शरीरावयवैः पीवनापवादं तारुण्योद्गमम्, अवतीर्णवती सौन्दर्यसौष्ठवापन्नवती; कीदृशम् । अभियुक्तरागिमिथुनानां संयुक्तमिथुनानां संनिपातिनीमिथुनमित्रम् निधापकं शान्तिजनकं, सन्तोषोपायनमिलनं; पुनः दरिद्रकामिहृदयानां कामिनीविरहितकामिजनमनसां सन्तापकं सन्तापजनकम् पुनः कुरूपाणां कुत्सिताकृतीनां प्रसाधकं सौन्दर्यसम्पादकम्; पुनः अशेषविभ्रमकलानाम् अशेषाः—समग्राः या विभ्रमकलाः—विलासकलाः ताः यस्य अशेषाणां विभ्रमकलानां यः कलाः तासाम्, अध्यापकं शिक्षकम् पुनः सान्द्रोन्नतपयोधरं सान्द्रौ—परिपूर्णौ उन्नतौ पयोधरौ—स्तनौ यस्मिन् पक्षे सान्द्राः—घनाः उन्नताः पयोधराः—मेघाः यस्मिंस्तादृशम्, इन्द्रियस्रोतसाम् इन्द्रियनदीनां वर्षासमयं वर्षर्तुम्; पुनः विस्तारितकुमुदविकचस्मितं विस्तारितं प्रफुल्लम्—प्रसारितं कुमुदवत् विकचं—स्फुटं स्मितं—मन्दहास्यं यत्र पक्षे कुमुदानां—चन्द्रविकासिपद्मानां, विकचम्—उज्ज्वलं स्मितं—विकासो यत्र तादृशम् अङ्गलावण्यचन्द्रोदयस्य शरीरसौन्दर्यचन्द्रोदयस्य प्रदोषागमं सन्ध्याप्रादुर्भावम्; पुनः वलितरङ्गितमध्यसरणिं वलिभिः—त्रिवलीरेखाभिः तरङ्गिता—तरङ्गवत्प्रेम मध्यसरणिः—शरीरमध्यभागरूपमध्यमार्गो यस्य पक्षे वलिता—भ्रमिता रङ्गिता—विस्तृता च मध्ये सरणिः—मार्गो यस्य तादृशम्, विषमपादस्य विषमाः—पञ्चसंख्यकाः पादा यस्य तादृशस्य कामदेवस्येत्यर्थः क्रीडारामं

विषमवाणस्य पुलकजाड्योत्कम्पादिविकारबहुल शिशिरावतार तरुणजनहृदयतामरसानां प्रपञ्चितचतुरोक्तिमग्रदूत प्रगल्भताया उदीरितोत्कलिकासहस्रं प्रलयकालं रागजलधेरङ्गीकृतवती नवयौवनावतारमङ्गैः [न]। सर्वदा च विस्तारितकलाशास्त्रविनोदेन सदृशवयसा सदृशरूपलावण्येन सदृशवस्त्रभूषणादिवेषपरिच्छदेन प्रियवादिना विदग्धेन स्निग्धेन सध्रीचीनजनेनामुक्तसन्निधिरविदितप्रणयिसार्थप्रार्थनाभङ्गदुःखान्यननुभूतभोगचिन्ताज्वरजागराणि धृतिमयानीव निर्वृतिमयानीव कतिचिद्दिनान्यनैषम [प]।

एकदा च प्रदोषसमये निजप्रासादस्य शिखरशालाया प्रसुप्ताहमाहतानेकपटहझल्लरीमृदङ्गझात्कारमुखरेण श्रवणहारिणा दिव्यतूर्यनिनादेन निद्रामभुञ्चम् [फ]। उन्मीलितलोचना च सहसैव सुरविमानसन्निभस्य नभस्तलोल्लेखिशिखरोन्नतेरतिविपुलावकाशोदरस्य साक्षादिव दिवसकरमण्डलस्य तत्कालसन्निहितपन्नगेश्वरश्वासपवनै रसातलान्मर्त्यलोकमानीतस्य किमपि विस्मयनीयाकृतेर्मणिशिलामयस्य जिनवेश्मनः कोणैकदेशे निषण्णमासन्नवर्तिनीभिरूर्ध्वस्थिताभिश्च वातायननिविष्टाभिश्च गृहीतचिन्तामौनाभिश्च शनैः शनैः

क्रीडोपवनम्, पुन **पुलकजाड्योत्कम्पादिविकारबहुलं** पुलक-रोमाञ्च, जाड्य-निश्चेष्टत्वम्, उत्कम्प -प्रकम्पन, तदादिभि -तत्प्रभृतिभि, विकारै -शैत्योपद्रवै, पक्षे कामवासनोपद्रवै, बहुल-पूर्णं, **तरुणजनहृदयतामरसानां** युवजनहृदयकमलाना, तद्विकियाऽऽपादकमित्यर्थ, **शिशिरावतार** शीतागमकालम्, पुन **प्रपञ्चितचतुरोक्ति** प्रपञ्चिता -प्रकटिता, चतुरा -वैदग्ध्यपूर्णा, उक्तय -वचनानि येन तादृशम्, **प्रगल्भतायाः** अभीरुताया, **अग्रदूतम्** सन्देशहारकाणामग्रेसरम् **उदीरितोत्कलिकासहस्रम्** उदीरित-प्रकटितम्, उत्कलिकासहस्र-कामकृतमौत्सुक्यसहस्र, पक्षे तरङ्गसहस्र येन तादृश, **रागजलधेः** प्रणयसिन्धो, तदुद्वेलकमित्यर्थ, **प्रलयकालं** युगान्तकालम् [न]। **च** पुन, **सर्वदा** सदा, **सध्रीचीनजनेन** सहचरीजनेन, **अमुक्तसन्निधिः** अत्यक्तपार्श्वा, **कतिचित्** कतिपयानि, दिनानि **अनैषम्** व्यतीतवती, कीदृशेन ? **विस्तारितकलाशास्त्रविनोदेन** विस्तारित -प्रपञ्चित, कलाशास्त्रविनोद -कलाशास्त्रेण मनोऽनुरञ्जन येन तादृशेन, पुन **सदृशवयसा** तुल्यवयस्केन, पुन **सदृशरूपलावण्येन** समानाकृतिसौन्दर्यकेण, पुन **सदृशवस्त्रभूषणादिवेषपरिच्छदेन** सदृश, वस्त्रभूषणादिरूप, वेषपरिच्छद -कृत्रिममण्डनोपकरण यस्य तादृशेन, पुन **प्रियवादिना** मधुरभाषिणा, पुन **विदग्धेन** चतुरेण, पुन **स्निग्धेन** स्नेहास्पदेन, कीदृशानि दिनानि ? **अविदितप्रणयिसार्थप्रार्थनाभङ्गदुःखानि** अविदितानि-अननुभूतानि, प्रणयिसार्थस्य-स्नेहिगणस्य, या प्रार्थना, तद्भङ्गजन्यदुःखानि येषु तादृशानि, पुन **अननुभूतभोगचिन्ताज्वरजागराणि** अननुभूता भोगचिन्तात्मकेन ज्वरेण जागरा-निद्राभङ्गो येषु तादृशानि, पुन **धृतिमयानीव** सन्तोषपूर्णानीव, पुन **निर्वृतिमयानीव** सुखपूर्णानीव [प]।

एकदा एकस्मिन् समये, **प्रदोषसमये** सायसमये, **निजप्रासादस्य** स्वमहाभवनस्य, **शिखरशालायां** शिरोगृहे, **प्रसुप्ता** शयिता, अहम्, **आहतानेकपटहझल्लरीमृदङ्गझात्कारमुखरेण** आहतानां-ताडितानाम्, अनेकेषां, पटहानां-दुन्दुभीना, झल्लरीणां-झालरशब्देन लोकप्रसिद्धानां वाद्यविशेषाणां, मृदङ्गानां च, झात्कारै -ध्वनिभि, मुखरेण-वाचालेन, समृद्धेनेत्यर्थ, पुन **श्रवणहारिणा** श्रवणप्रियेण, **दिव्यतूर्यनिनादेन** मनोज्ञवाद्यभेदध्वनिना, निद्राम्, **अमुञ्चम्** अत्यजम् [फ]। **च** पुन, **उन्मीलितलोचना** उद्घाटितनयना सती, **सहसैव** शीघ्रमेव, **आत्मानं** स्वम्, **अपश्यं** दृष्टवतीत्यग्रेणान्वेति, कीदृशम् ? **जिनवेश्मनः** जिनमन्दिरस्य, **कोणैकदेशे** कोणैकभागे, **निषण्णम्** उपविष्टम्, कीदृशस्य ? **सुरविमानसन्निभस्य** देवसम्बन्धिव्योमयानतुल्यसन्निवेशस्य, पुन **नभस्तलोल्लेखिशिखरोन्नतेः** नभस्तलोल्लेखिनी-गगनतलस्पर्शिनी, शिखरोन्नतिर्यस्य तादृशस्य, पुन **अतिविपुलावकाशोदरस्य** अतिविपुल -अत्यन्तविस्तृत, अवकाश -रिक्तस्थान यस्य तादृशम् उदरं-मध्य यस्य तादृशस्य, पुन साक्षाद् **दिवसकरमण्डलस्येव** सूर्यमण्डलस्येवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **तत्कालसन्निहितपन्नगेश्वरश्वासपवनैः** तत्कालसन्निहितै -तत्क्षणसम्पृक्तै, पन्नगेश्वराणां-भुजङ्गराजाना, श्वासपवनै -श्वासवायुभि कर्तृभि, **रसातलात्** पातालात्, **मर्त्यलोकं** मर्त्यभुवनम्, **आनीतस्य** उत्क्षिप्तस्य, पुन **किमपि** अनिर्वचनीय यथा स्यात् तथा, **विस्मयनीयाकृतेः** आश्चर्यास्पदाकारविशिष्टस्य, पुन **मणिशिलामयस्य** मणिरूपा या शिला पाषाण, तन्मयस्य-तत्प्रकृतिकस्य, पुन कीदृशमात्मानम् ? **नरेन्द्रकन्याभिः** राजसुताभि, **परिवृतं** परिवेष्टितम्, कीदृशीभि ? **आसन्नवर्तिनीभिः** पार्श्ववर्तिनीभि,

कृतमिथःसंलापाभिश्च साध्वसनिरुद्धशरीरचेष्टाभिश्च जनश्रुत्यश्रवणसावधानाभिश्च वामहस्तपर्यस्तवदनव्यञ्जितविषादाभिश्च तत इतः प्रहितविकाशोत्तानननयनसूचितान्तःकौतुकाभिश्च महार्हवेषधारिणीभिरसाधारणरूपशोभाभिर्निर्भर्त्सितसुराङ्गनाकाराभिराकारसमान्यमानमहाभिजनप्रसूतिभिर्नरेन्द्रकन्याभिः परिवृतमात्मानमपश्यम् [च] ।

दृष्ट्वा च समुपजातचित्तसंक्षोभा 'किमेतत्' इति चिन्तयन्ती सत्वरमुत्थाय संयतशिथिलकुसुमापीडा नियमितपरिधाननीविरवच्छाद्य सत्वरं सव्येतरकरापवर्जितेनोत्तरीयवाससा स्तनमण्डलमीकृत्वा युगपदुत्थितैः साध्वसप्रमोदविस्मयादिभिर्भावैः स्तम्भितेव लिखितेव संयतेवोत्कीर्णेव मुहूर्तमतिष्ठम् । अनवलोकयन्ती चात्मनो भवनं चित्रशालिकां शयनीयमालीजनं परिजनं च जातविस्मया 'किमिन्मया स्वप्नोऽयमनुभूयते, विभ्रमो वायमिन्द्रियाणाम्, इन्द्रजालं वा केनाप्युपदर्शितमेतत्' इति पुनः पुनश्चिन्तयन्ती चकितचकिता द्वारदेशमागमम् [म] । एकपार्श्वावलम्बिनी च विलम्ब्य तत्र क्षणमात्रमुत्सृज्य पर्यायेण क्षेमसहजं साध्वसमाधाय

टिप्पनकम्—कविका—कुलम् [य] ।

च पुनः ऊर्ध्वस्थिताभिः उपरिवर्तिनीभिः; च पुनः वातायननिषण्णाभिः गवाक्षोपविष्टाभिः; च पुनः गृहीतचिन्तामौनाभिः गृहीत-स्वीकृतं चिन्तया मौनं-वाङ्निरोधो याभिस्तादृशीभिः; च पुनः शनैः शनैः मन्दं मन्दं कृतमिथःसंलापाभिः कृतपरस्परसम्भाषणाभिः च पुनः साध्वसनिरुद्धशरीरचेष्टाभिः साध्वसेन-भयेन निरुद्धा-निवारिता; शरीरचेष्टा-अङ्गव्यापारो याभिस्तादृशीभिः; च पुनः जनश्रुत्यश्रवणसावधानाभिः लोकोक्तिश्रवणतत्पराभिः; च पुनः वामहस्तपर्यस्तवदनव्यञ्जितविषादाभिः वामहस्तपर्यस्तेन-वामहस्तविनिक्षिप्तेन वदनेन-मुखेन व्यञ्जितः सूचितो विषादो याभिस्तादृशीभिः; च पुनः तत इतः सर्वतः प्रहितविकाशोत्तानननयनसूचितान्तःकौतुकाभिः प्रहिताभ्यां-व्यापारिताभ्यां विकासोत्तानाभ्याम्-उन्मीलनोन्मुखाभ्यां नयनाभ्यां-सूचितं प्रकाशितम्, अन्तःकौतुकम्-अन्तःकरणौत्सुक्यं याभिस्तादृशीभिः; पुनः महार्हवेषधारिणीभिः मनोहरवेषधारिणीभिः पुनः असाधारणरूपशोभाभिः अनुपमलावण्यसौन्दर्याभिः; पुनः निर्भर्त्सितसुराङ्गनाकाराभिः तिरस्कृतदेवाङ्गनाकृतिभिः; पुनः आकारसम्मान्यमानमहाभिजनप्रसूतिभिः आकारेण-आकृत्या सम्मान्यमाना प्रतीयमाना महाभिजने-उच्चकुले प्रसूतिः-उत्पत्तिर्यासां तादृशीभिः [च] ।

दृष्ट्वा तादृशमात्मानमवलोक्य समुपजातचित्तसंक्षोभा समुत्पन्नमनःसम्भ्रमा 'एतत् किम्' इति चिन्तयन्ती विमृशन्ती सत्वरं शीघ्रम्, उत्थाय शय्यामुत्सृज्य संयतशिथिलकुसुमापीडा संयतः-बद्धः शिथिलः-श्लथः कुसुमापीडः-पुष्पमयशिरोमाल्यं यया तादृशी; पुनः नियमितपरिधाननीविः नियमिता दृढीकृता परिधाननीविः-परिधानीयवस्त्रग्रन्थिर्यया तादृशी सती सव्येतरकरापवर्जितेन वामहस्तगृहीतेन उत्तरीयवाससा उत्तरीयवस्त्रेण सत्वरं शीघ्रम् अङ्गं शरीरम् अवच्छाद्य आच्छाद्य युगपत् एककालम्, उत्थितैः उद्भूतैः साध्वसप्रमोदविस्मयादिभिः भय-हर्ष-आश्चर्यादिभिः भावैः मानसविकारैः अधिष्ठिता आक्रान्ता सती स्तम्भितेव निश्चलेव पुनः लिखितेव चित्रितेव पुनः संयतेव नियन्त्रितेव पुनः उत्कीर्णेव तक्षितेव मुहूर्तं क्षणम् अतिष्ठं स्थिताऽस्मि । च पुनः आत्मनः स्वस्य भवनं गृहम् चित्रशालिकां चित्रगृहम् शयनीयं शय्याम्, आलीजनं सखीजनम् च पुनः परिजनं परिवारम् अनवलोकयन्ती अपश्यन्ती जातविस्मया उत्पन्नाश्चर्या मया अयं स्वप्नः अनुभूयते किंचित् किमु वा अथवा अयम् इन्द्रियाणां विभ्रमः अथवा वा किं वा केनापि केनचित् एतत् इदम् इन्द्रजालं मायाजालम् उपदर्शितं दर्शितम् इति एवं पुनः पुनः भूयो भूयः चिन्तयन्ती तर्कयन्ती चकितचकिता भृशं चकिता द्वारदेशं द्वारप्रदेशम् आगमम् आगताऽस्मि [म] । च पुनः एकपार्श्वावलम्बिनी एकपार्श्वाश्रयिणी तत्र द्वारदेशे क्षणमात्रं मुहूर्तं विलम्ब्य स्थित्वा पर्यायेण क्रमेण क्षणसहजं स्वभावजं साध्वसं भयम् उत्सृज्य त्यक्त्वा पुनः मनो

मनसि धैर्यमग्रतः प्रत्यग्रविरचितस्य लम्बितविचित्ररत्नदाम्नो देवाङ्गपटवितानकावगुण्ठितसकलक्षणस्य तत्क्षणानीतसमुद्रविद्रुमद्रुमदारुनिर्मितोदारमकरतोरणस्य द्वारदोलायमाननन्दनोद्यानतरुतरुणमणिप्रवालवन्दनमालस्य गगनमन्दाकिनीकनकारविन्दकृतनिरन्तरोपहारस्य हसत इवावचूलहारैर्नृत्यत इव ध्वजांशुकैर्गायत इव भृङ्गाङ्गनारावैर्विलोकयत इव मणिप्रदीपैश्चुम्बत इव मुखप्रतिविम्बग्राहिभिः स्फटिकदर्पणैराश्लिष्यत इव दूरप्रसारितकरैश्चामीकरस्तम्भैर्जनसमाजं सीम्नः समस्तरमणीयाना धाम्नस्त्रिभुवनाद्भुतानामतिमहावकाशकुक्षेर्माणिक्यमण्डपस्यैकदेशमनेकदिव्यनरनारीनिकुरम्बसवाधमध्यासितवती [म] । सर्वतः प्रहिततरललोचना च तत्कालमङ्कुरितेन कौतुकेनैकदेशस्थितामार्यरूपधारिणीमेकामतिक्रान्तवहुवयसमङ्गनामुपगम्य सविनयमपृच्छम्—'आर्ये ! क एप कमनीयताकदर्थितसकलपृथ्वीदेशः प्रत्यादेश इव गीर्वाणभूमेरतिसेव्यसनिवेशः प्रदेशः, क एते चित्ररत्नाभरणरमणीयाऽऽकल्पधारिणः कल्पतरव इव जङ्गमाः सौम्याकारवपुषः

टिप्पनकम्—स्त्रैण–स्त्रीसमूह [म] । प्रत्यादेश इव निराकरणमिव । आकल्प –वेश [य] ।

धैर्य असम्भ्रमम्, **आधाय** स्थापयित्वा, **अग्रतः** पुरोवर्तिन , **माणिक्यमण्डपस्य** रत्नमण्डपस्य, **एकदेशम्**, एकभागम्, **अध्यासितवती** उपविष्टवती, कीदृशस्य ? **प्रत्यग्रविरचितस्य** अचिरनिर्मितस्य, अभिनवस्येत्यर्थ , पुन **लम्बितविचित्ररत्नदाम्न**· लम्बितम्–अवनमित, विचित्राणा–नानावर्णाना, रत्नाना, दाम–माल्य यस्मिंस्तादृशस्य, पुन **देवाङ्गपटवितानकावगुण्ठितसकलक्षणस्य** देवाङ्गपटरूपेण–देवताङ्गसम्बन्धिवस्त्ररूपेण, वितानकेन उल्लोचेन, अवगुण्ठित –आवृत्त , सकल –समस्त , क्षण –मध्यभागो यस्य तादृशस्य, पुन , **तत्क्षणानीतसमुद्रविद्रुमद्रुमदारुनिर्मितोदारमकरतोरणस्य** तत्क्षण–तत्कालम्, आनीतस्य, समुद्रविद्रुमद्रुमस्य-समुद्रवर्तिप्रवालवृक्षस्य, दारुणा–काष्ठेन, निर्मित –रचित , मकर –मकराकृतिर्यस्मिंस्तादृश , तोरण –वहिर्द्वारदेशो यस्य तादृशस्य, पुन **द्वारदोलायमाननन्दनोद्यानतरुतरुणमणिप्रवालवन्दनमालस्य** द्वारदोलायमाना–द्वारदेशोत्क्षेप्यमाणा, नन्दनोद्यानसम्बन्धी–नन्दननामकदेवोद्यानसम्बन्धी य , तरु –वृक्ष –तत्सम्बन्धिनस्तरुणा –परिणता ये मणिप्रवाला –मणिपल्लवा , तन्मयी, वन्दनमाला–द्वारपूजोपकरणमाला यस्य तादृशस्य, पुन **गगनमन्दाकिनीकनकारविन्दकृतनिरन्तरोपहारस्य** गगनमन्दाकिन्या –आकाशगङ्गाया , कनकारविन्दै –सुवर्णकमलै , कृत –सम्पादित , निरन्तर –अविरल , उपहारो यस्य यस्मिन् वा तादृशस्य, पुन **अवचूलहारै**· शिरोलम्बिमाल्यै , हसत इव, पुन **ध्वजांशुकैः** पताकापटै , **नृत्यत इव** गात्रमुत्क्षिपत इव, पुन **भृङ्गाङ्गनारावै**· भ्रमरीगुञ्जितै , **गायत इव** गान कुर्वत इव, पुन **मणिप्रदीपै**· मणिरूपै प्रकृष्टदीपै , **विलोकयत इव** पश्यत इव, पुन **मुखप्रतिविम्वग्राहिभि**· मुखप्रतिविम्वास्पदै , **स्फटिकदर्पणैः** स्फटिकजातीयमणिरूपैर्दर्पणै , **चुम्बत इव** चुम्बन कुर्वत इव, पुन **दूरप्रसारितकरैः** दूरप्रसारिता –दूरविस्तारिता , करा किरणा पक्षे हस्ता यैस्तादृशै, **चामीकरस्तम्भैः** सुवर्णस्तम्भै , **जनसमाजं** जनगणम्, **आश्लिष्यत इव** आलिङ्गत इवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, पुन **समस्तरमणीयानां** सर्वसुन्दरवस्तूनां, **धाम्न**· स्थानस्य, **अतिमहावकाशकुक्षेः** अतिमहान्–अतिविस्तार , य , अवकाश –रिक्तप्रदेश , स कुक्षि –मध्य यस्य तादृशस्य, कीदृशमेकदेशम् ? **अनेकदिव्यनरनारीनिकुरम्वसंबाधम्** अनेकै –बहुभि , दिव्यनरनारीनिकुरम्बै –दिव्यस्त्रीपुरुपसमूहै , सबाध–सङ्कीर्णम् [म] । **च** पुन , **तत्कालं** तत्क्षणम्, **अङ्कुरितेन** प्ररूढेन, **कौतुकेन** औत्सुक्येन, **सर्वत**· सर्वदिक्षु, **प्रहिततरललोचना** व्यापारितचञ्चललोचना सती, **एकदेशस्थितां** तदेकभागेऽवस्थिताम्, पुन **आर्यरूपधारिणीं** सभ्यवेपधारिणीम्, एकाम्, **अतिक्रान्तवहुवयसं** व्यतीताधिकावस्थाम्, **अङ्गनां** नारीम्, **उपगम्य** समीप गत्वा, **सविनयं** सादरम्, **अपृच्छम्** अहं पृष्टवती–'**आर्ये** ! श्रेष्ठे !, **कमनीयताकदर्थितसकलपृथ्वीदेशः** कमनीयतया–सौन्दर्येण, कदर्थित –तिरस्कृत , सकल –समग्र , पृथ्वीदेशो येन तादृश , पुन **गीर्वाणभूमे**· देवभूमे , **प्रत्यादेश इव** निराकरणमिवेत्युत्प्रेक्षा, **अतिसेव्यसन्निवेशः** अतिसेव्य –अत्यन्तसेवनार्ह , सन्निवेश –अवयवसंस्थान यस्य तादृश , **एषः** अय, प्रत्यक्षभूत इति यावत्, **प्रदेशः** स्थान, क ?, पुन **चित्ररत्नाभरणरमणीयाकल्पधारिणः** नानावर्णमणिमयालङ्करणमनोहरवेषधारिण , पुन **जङ्गमा**· गमनशीला , **कल्पतरव इव** कल्पवृक्षा इवेत्युत्प्रेक्षा, **सौम्याकारवपुप**· मनोज्ञावयवकशरीरा , **एते** प्रत्यक्षवर्तिन ,

कृतमिथःसंलापाभिश्च साध्वसनिरुद्धशरीरचेष्टाभिश्च जनशब्दश्रवणसावधानाभिश्च वामहस्तपर्यस्तवदनव्यस्थितविपाण्डुभिश्च तत इतः प्रहितविकासलोचनानयनसूचितान्तःकौतुकाभिश्च महार्हवेषधारिणीभिरसाधारणरूपशोभाभिर्निर्भर्त्सितसुराङ्गनाकाराभिराकारसम्भाव्यमानमहाभिजनप्रसूतिभिर्नरेन्द्रकन्याभिः परिवृतमात्मानमपश्यम् [ध] ।

दृष्ट्वा च समुपजातविस्मयक्षोभा 'किमेतत्' इति चिन्तयन्ती सत्वरमुत्थाय संयतशिथिलकुसुमापीडा निबिडितपरिधाननीविरवच्छाय सत्वरं सव्येतरकरापवर्जितेनोत्तरीयवाससाङ्गमवगुण्ठ्य युगपदुत्थितैः साध्वसप्रमोदविस्मयादिभिर्भावैः स्तम्भितेव लिखितेव सवेपोत्कीर्णेव मुहूर्तमतिष्ठम् । अनवलोकयन्ती चात्मनो भवनं चित्रशालिकां शयनीयमालीजनं परिजनं च जातविस्मया 'किमिन्मया स्वप्नोऽयमनुभूयते, विभ्रमो वायमिन्द्रियाणाम्, इन्द्रजालं वा केनाप्युपदर्शितमेतत्' इति पुनः पुनश्चिन्तयन्ती चकितचकिता द्वारदेशमागमम् [म] । एकपार्श्वावलम्बिनी च विलम्ब्य तत्र क्षणमात्रमुत्सृज्य पर्यायेण स्त्रैणसहजं साध्वसमाधाय

टिप्पनकम्—अभिजनः-कुलम् [ध] ।

च पुनः ऊर्ध्वस्थिताभिः उपरिवर्तिनीभिः च पुनः वातायननिविष्टाभिः गवाक्षोपविष्टाभिः; च पुनः गृहीतचिन्तामौनाभिः गृहीतं-स्वीकृतं चिन्तया मौनं-वाग्निरोधो याभिस्तादृशीभिः; च पुनः शनैः शनैः मन्दं मन्दं कृतमिथःसंलापाभिः कृतपरस्परसम्भाषणाभिः; च पुनः साध्वसनिरुद्धशरीरचेष्टाभिः साध्वसेन-भयेन निरुद्धा-निवारिता; शरीरचेष्टा-अङ्गव्यापारा याभिस्तादृशीभिः; च पुनः जनशब्दश्रवणसावधानाभिः मनुष्यशब्दश्रवणसावधानाभिः; च पुनः वामहस्तपर्यस्तवदनव्यस्थितविपाण्डुभिः वामहस्तपर्यस्तेन-वामहस्तनिक्षिप्तेन वदनेन-मुखेन व्यस्थिताः विपाण्डुभिः वामिन्यादृशीभिः; च पुनः तत इतः सर्वतः प्रहितविकासलोचनानयनसूचितान्तःकौतुकाभिः प्रहिताभ्यां-प्रसारिताभ्यां विकासवतीभ्याम्-उन्मिषिताभ्यां नयनाभ्याम्-सूचितं प्रकाशितम्, अन्तः कौतुकम्-अन्तः कौतुकं याभिस्तादृशीभिः; पुनः महार्हवेषधारिणीभिः बहुमूल्यवेषधारिणीभिः; पुनः असाधारणरूपशोभाभिः अनुपमरूपसौन्दर्याभिः; पुनः निर्भर्त्सितसुराङ्गनाकाराभिः तिरस्कृतदेवाङ्गनाकाराभिः; पुनः आकारसम्भाव्यमानमहाभिजनप्रसूतिभिः आकारेण-आकृत्या सम्भाव्यमाना-प्रतीयमाना महाभिजने-उच्चकुले प्रसूतिः-उत्पत्तिर्यासां तादृशीभिः [ध] ।

दृष्ट्वा स्वप्नवदवलोक्य समुपजातविस्मयक्षोभा समुत्पन्नाश्चर्यसम्भ्रमा एतत् किम् इति चिन्तयन्ती वितर्कयन्ती सत्वरं शीघ्रम् उत्थाय शय्यातः संयतशिथिलकुसुमापीडा संयतः-आबद्धः शिथिलः-स्रस्तः कुसुमापीडः-पुष्पमयशिरोमाल्यं यया तादृशी पुनः निबिडितपरिधाननीविः निबिडिता दृढिता परिधाननीविः-परिधानीयवस्त्रग्रन्थिर्यया तादृशी सती सव्येतरकरापवर्जितेन वामहस्तधृतेन उत्तरीयवाससा उत्तरीयवस्त्रेण सत्वरं शीघ्रम्, अङ्गं शरीरम् अवगुण्ठ्य आच्छाद्य युगपत् एककालम्, उत्थितैः उद्भूतैः साध्वसप्रमोदविस्मयादिभिः भय-हर्ष-आश्चर्यादिभिः भावैः मानसविकारैः स्तम्भितेव अकस्मात् गतिरहितेव निश्चलशरीरेव पुनः लिखितेव चित्रितेव पुनः संयतेव नियन्त्रितेव पुनः उत्कीर्णेव पाषाणादिष्वङ्कितेव मुहूर्तं क्षणम् अतिष्ठं स्थितवती । च पुनः आत्मनः स्वस्य भवनं सदनम्, चित्रशालिकां चित्रगृहम् शयनीयं शय्याम्, आलीजनं सखीजनम् च पुनः परिजनं परिवारम् अनवलोकयन्ती अपश्यन्ती जातविस्मया उत्पन्नाश्चर्या अयं मया स्वप्नः अनुभूयते कथंचित् किमु वा अथवा अयम् इन्द्रियाणां विभ्रमः अथवा वा किं वा केनापि अनिर्दिष्टनाम्ना एतत् इदम् इन्द्रजालं मायाजालम् उपदर्शितम् प्रदर्शितम् इति एवं पुनः पुनः भूयोभूयः चिन्तयन्ती तर्कयन्ती चकितचकिता भयभीता द्वारदेशं गृहद्वारप्रदेशम् आगमम् आगतवती [म] । च पुनः एकपार्श्वावलम्बिनी द्वारस्यैकपार्श्वाश्रयिणी तत्र द्वारदेशे क्षणमात्रं मुहूर्तमात्रं विलम्ब्य स्थित्वा पर्यायेण क्रमेण स्त्रैणसहजं स्त्रीस्वभावसिद्धं साध्वसं भयम् उत्सृज्य त्यक्त्वा पुनः समाधाय

मनसि धैर्यमग्रतः प्रत्यग्रविरचितस्य लम्बितविचित्ररत्नदाम्नो देवाङ्गपटवितानकावगुण्ठितसकलक्षणस्य तत्क्षणानीतसमुद्रविद्रुमद्रुमदारुनिर्मितोदारमकरतोरणस्य द्वारदोलायमाननन्दनोद्यानतरुतरुणमणिप्रवालवन्दनमालस्य गगनमन्दाकिनीकनकारविन्दकृतनिरन्तरोपहारस्य हसत इवावचूलहारैर्नृत्यत इव ध्वजांशुकैर्गायत इव भृङ्गाङ्गनारावैर्विलोकयत इव मणिप्रदीपैश्चुम्बत इव मुखप्रतिबिम्बग्राहिभिः स्फटिकदर्पणैराश्लिष्यत इव दूरप्रसारितकरैश्चामीकरस्तम्भैर्जनसमाजं सीम्नः समस्तरमणीयानां धाम्नस्त्रिभुवनाद्भुतानामतिमहावकाशकुक्षेर्माणिक्यमण्डपस्यैकदेशमनेकदिव्यनरनारीनिकुरम्बसबाधमध्यासितवती [म] । सर्वतः प्रहिततरललोचना च तत्कालमङ्कुरितेन कौतुकेनैकदेशस्थितामार्यरूपधारिणीमेकामतिक्रान्तबहुवयसमङ्गनामुपगम्य सविनयमपृच्छम्—'आर्ये ! क एष कमनीयताकदर्थितसकलपृथ्वीदेशः प्रत्यादेश इव गीर्वाणभूमेरतिसेव्यसन्निवेशः प्रदेशः, क एते चित्ररत्नाभरणरमणीयाऽऽकल्पधारिणः कल्पतरव इव जङ्गमाः सौम्याकारवपुषः

टिप्पनकम्—स्त्रैण-स्त्रीसमूह [म] । प्रत्यादेश इव निराकरणमिव । आकल्प–वेश [य] ।

धैर्यं असम्भ्रमम्, **आधाय** स्थापयित्वा, **अग्रतः** पुरोवर्तिन, **माणिक्यमण्डपस्य** रत्नमण्डपस्य, **एकदेशम्**, एकभागम्, **अध्यासितवती** उपविष्टवती, कीदृशस्य ? **प्रत्यग्रविरचितस्य** अचिरनिर्मितस्य, अभिनवस्येत्यर्थ, पुन **लम्बितविचित्ररत्नदाम्नः** लम्बितम्–अवनमितं, विचित्राणा–नानावर्णाना, रत्नाना, दाम–माल्य यस्मिंस्तादृशस्य, पुन **देवाङ्गपटवितानकावगुण्ठितसकलक्षणस्य** देवाङ्गपटरूपेण–देवताङ्गसम्बन्धिवस्त्ररूपेण, वितानकेन उल्लोचेन, अवगुण्ठित –आवृत्त, सकल –समस्त, क्षण –मध्यभागो यस्य तादृशस्य, पुन, **तत्क्षणानीतसमुद्रविद्रुमद्रुमदारुनिर्मितोदारमकरतोरणस्य** तत्क्षण–तत्कालम्, आनीतस्य, समुद्रविद्रुमद्रुमस्य–समुद्रवर्तिप्रवालवृक्षस्य, दारुणा–काष्ठेन, निर्मित –रचित, मकर –मकराकृतिर्यस्मिंस्तादृश, तोरण –बहिर्द्वारदेशो यस्य तादृशस्य, पुन **द्वारदोलायमाननन्दनोद्यानतरुतरुणमणिप्रवालवन्दनमालस्य** द्वारदोलायमाना–द्वारदेशोत्क्षेप्यमाणा, नन्दनोद्यानसम्बन्धी–नन्दननामकदेवोद्यानसम्बन्धी य, तरु –वृक्ष –तत्सम्बन्धिनस्तरुणा –परिणता ये मणिप्रवाला –मणिपल्लवा, तन्मयी, वन्दनमाला–द्वारपूजोपकरणमाला यस्य तादृशस्य, पुन **गगनमन्दाकिनीकनकारविन्दकृतनिरन्तरोपहारस्य** गगनमन्दाकिन्या –आकाशगङ्गाया, कनकारविन्दै –सुवर्णकमलै, कृत –सम्पादित, निरन्तर –अविरल, उपहारो यस्य यस्मिन् वा तादृशस्य, पुन **अवचूलहारै** शिरोलम्बिमाल्यै, हसत इव, पुन **ध्वजांशुकैः** पताकापटै, **नृत्यत इव** गात्रमुत्क्षिपत इव, पुन **भृङ्गाङ्गनारावै** भ्रमरीगुञ्जितै, **गायत इव** गान कुर्वत इव, पुन **मणिप्रदीपै** मणिरूपै प्रकृष्टदीपै, **विलोकयत इव** पश्यत इव, पुन **मुखप्रतिबिम्बग्राहिभिः** मुखप्रतिबिम्बास्पदै, **स्फटिकदर्पणै** स्फटिकजातीयमणिरूपैर्दर्पणै, **चुम्बत इव** चुम्बन कुर्वत इव, पुन **दूरप्रसारितकरैः** दूरप्रसारिता –दूरविस्तारिता, करा किरणा पक्षे हस्ता यैस्तादृशै, **चामीकरस्तम्भैः** सुवर्णस्तम्भै, **जनसमाजं** जनगणम्, **आश्लिष्यत इव** आलिङ्गत इवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, पुन **समस्तरमणीयानां** सर्वसुन्दरवस्तूना, **धाम्नः** स्थानस्य, **अतिमहावकाशकुक्षेः** अतिमहान्–अतिविस्तार, य, अवकाश –रिक्तप्रदेश, स कुक्षि –मध्य यस्य तादृशस्य, कीदृशमेकदेशम् ? **अनेकदिव्यनरनारीनिकुरम्बसंबाधम्** अनेकै –बहुभि, दिव्यनरनारीनिकुरम्बै –दिव्यस्त्रीपुरुषसमूहै, सबाध–सङ्कीर्णम् [म] । **च** पुन, **तत्कालं** तत्क्षणम्, **अङ्कुरितेन** प्ररूढेन, **कौतुकेन** औत्सुक्येन, **सर्वत** सर्वदिक्षु, **प्रहिततरललोचना** व्यापारितचञ्चललोचना सती, **एकदेशस्थिता** तदेकभागेऽवस्थिताम्, पुन **आर्यरूपधारिणीं** सभ्यवेषधारिणीम्, एकाम्, **अतिक्रान्तबहुवयसं** व्यतीताधिकावस्थाम्, **अङ्गनां** नारीम्, **उपगम्य** समीप गत्वा, **सविनयं** सादरम्, **अपृच्छम्** अह पृष्टवती–'**आर्ये** ! श्रेष्ठे !, **कमनीयताकदर्थितसकलपृथ्वीदेश** कमनीयतया–सौन्दर्येण, कदर्थित –तिरस्कृत, सकल –समग्र, पृथ्वीदेशो येन तादृश, पुन **गीर्वाणभूमे** देवभूमे, **प्रत्यादेश इव** निराकरणमिवेत्युत्प्रेक्षा, **अतिसेव्यसन्निवेश** अतिसेव्य –अत्यन्तसेवनार्ह, सन्निवेश –अवयवसस्थान यस्य तादृश, **एष** अय, प्रत्यक्षभूत इति यावत्, **प्रदेश** स्थान, क ?, पुन **चित्ररत्नाभरणरमणीयाकल्पधारिण** नानावर्णमणिमयालङ्करणमनोहरवेषधारिण, पुन **जङ्गमा** गमनशीला, **कल्पतरव इव** कल्पवृक्षा इवेत्युत्प्रेक्षा, **सौम्याकारवपुष** मनोज्ञावयवकशरीरा, **एते** प्रत्यक्षवर्तिन,

पुरुषाः, कश्च किंनामधेयोऽयमेषां मध्यवर्ती मर्त्यलोक इव जगतां मेरुरिव मेदिनीभृतां महात्मा भूमिपतिः [य]। इति पृष्टा च सा निश्चलनिहितदृष्टिश्चिरमवलोक्य सम्मुखं सकरुणमभाषीत्—'वत्से ! किमन्यदेशादागता त्वम्, अन्यथा न भवसि यन्नैनमभिजानासि, शृणु, निवेदयामि। एष भूषणं सर्वद्वीपानां पञ्चशैलो नाम दक्षिणस्य सलिलराशेरन्तरद्वीपः, इमेऽपि सत्त्वसाहसैकधनाः प्रसाधनाराधनविधिविधेयीकृतविविधविद्यासंपादिताद्भुतसिद्धयो वैताढ्यगिरिनगराश्रया गगनचारिणो विद्याधराः, असावप्यमीषामधिपतिः प्रतापिनामग्रणीर्धर्म इव मूर्तिमानार्तजनशरण्यः शासिता दुर्वृत्तानां निर्वृतिपुरं भीतानामद्भुतपराक्रमचक्रवर्ती विचित्रवीर्यो नाम [र]।

अथ सहसैव कनकवेत्रलतापाणिरेकः पुमानुदारगम्भीराकृतिरुपसृत्य तं विद्याधरपतिं व्यजिज्ञपत्—'देव ! दीयतामितः क्षणं दृष्टिः, येयमभिनवप्रियङ्गुमञ्जरीपिशङ्गावदातदेहा कनककमलचापयष्टिरिव हरहुताशनप्लुष्टसकलमङ्गकस्य कुसुमकार्मुकस्य निजत्विषा तिरस्करोतीव मणिमयीपाम्, इयमसितावनिपालस्ति-

---

पुरुषाः नराः के ?; पुनः जगतां भुवनानां मर्त्यलोक इव मर्त्यभुवनमिव पुनः मेदिनीभृतां पर्वतानां पक्षे नृपाणाम् मेरुरिव सुमेरुगिरिरिव एषां पुरुषाणां मध्यवर्ती मध्यस्थः पुनः महात्मा पुण्यात्मा अयं प्रत्यक्षवर्ती भूमिपतिः नृपः कः ? च पुनः किंनामधेयः किंनामकः ? [य]। इति एवं पृष्टा विज्ञाना विज्ञापिता सा महत्तरी निश्चलनिहितदृष्टिः स्थिरारोपितलोचना चिरम् अतिचिरम् अतिदीर्घकालम् सम्मुखं मदीयवदनम्, अवलोक्य दृष्ट्वा सकरुणं सदयं यथा स्यात् तथा अभाषीत् उक्तवती वत्से ! पुत्रि ! त्वम् अन्यदेशादागता विदेशादागता अन्यथा एतादृशी न भवसि यदेनं किम् ? येन यस्मात्कारणात् एनम् उक्तप्रकारेण अभिजानासि जानीषि इति शृणु आकर्णय, निवेदयामि विज्ञापयामि सर्वद्वीपानां सकलजम्बूद्वीपादिप्रदेशानां भूषणम् अलङ्कारभूतः एषः अयम् पञ्चशैलो नाम तत्संज्ञकः दक्षिणस्य दक्षिणदिग्वर्तिनः सलिलराशेः समुद्रस्य अन्तरद्वीपः मध्यवर्तिद्वीपः अस्तीति शेषः; पुनः इमेऽपि प्रत्यक्षवर्तिनः पुरुषा अपि सत्त्वसाहसैकधनाः सत्त्वं—पराक्रमः साहसं—दुष्करकार्यकारिता ते एव—प्रधानं धनं येषां तादृशाः पुनः प्रसाधनाराधनविधिविधेयीकृतविविधविद्यासम्पादिताद्भुतसिद्धयः प्रसाधनं नाम—विद्याऽऽराधनाद्युपनेपथ्यविन्यासः आराधनं नाम—विद्यानां समीहितसिद्धिसम्पादनोन्मुखव्यापारः ताभ्यां विधिभ्यां—क्रियाभ्यां विधेयीकृताभिः—वशीकृताभिः विविधविद्याभिः—अनेकविधविद्याभिः सम्पादिता—जनिता—अद्भुता—असाधारणमहिमा सिद्धयः—अणिमाद्यो येषां तादृशाः पुनः वैताढ्यगिरिनगराश्रयाः वैताढ्यनामकपर्वतान्तर्गतनगरनिवासिनः पुनः गगनचारिणः आकाशविहारिणः विद्याधराः सन्तीति शेषः असावपि सोऽपि सम्मुखवर्त्यवलोक्यमानः अमीषां तेषां विद्याधराणाम् अधिपतिः प्रभुः पुनः प्रतापिनां कोशदण्डजतेजस्विनाम् अग्रणीः नायकः पुनः मूर्तिमान् शरीरवान् धर्म इव पुण्यमिव आर्तजनशरण्यः विपन्नजनरक्षकः दुर्वृत्तानां दुष्टचरित्राणां शासिता निग्रहीता पुनः भीतानां भयभीतानां निर्वृतिपुरं सुखस्थानम् अभयप्रद इत्यर्थः पुनः अद्भुतपराक्रमचक्रवर्ती अद्भुतपराक्रमेण—लोकोत्तरविक्रमेण चक्रवर्ती—अखण्डभूमण्डलेश्वर इव विचित्रवीर्यो नाम तत्संज्ञकः अस्तीति शेषः [र]।

अथ अनन्तरं, कनकवेत्रलतापाणिः सुवर्णमयदण्डलतामण्डितहस्तः पुनः उदारगम्भीराकृतिः उदारा—प्रशस्ता गम्भीरा—विस्तृता च आकृतिः—शरीरं यस्य तादृशः एकः पुमान् पुरुषः सहसैव शीघ्रमेव उपसृत्य उपस्थाय तं विचित्रवीर्यनामानं विद्याधरपतिं व्यजिज्ञपत् विज्ञापितवान्—देव ! प्रभो ! इतः अस्मिन् दृश्यमानकन्यकास्वरूपे क्षणं स्वल्पं कालं यावत् दृष्टिः चक्षुः दीयतां प्रक्षिप्यताम्। अभिनवप्रियङ्गुमञ्जरीपिशङ्गावदातदेहा अभिनवा—नूतना या प्रियङ्गुमञ्जरी प्रियङ्गुनामकलतासम्बन्धिनी नवाङ्कुरश्रेणी तद्वत् पिशङ्गः—पीतवर्णः अवदातः—निर्मलश्च देहः यस्याः तादृशी पुनः हरहुताशनप्लुष्टसकलमङ्गकस्य हरहुताशनं—शिवनेत्राग्निना प्लुष्टं—दग्धं सकलमङ्गकं—समस्तमङ्गं यस्य तादृशस्य कुसुमकार्मुकस्य पुष्पधन्वनः कामदेवस्येत्यर्थः कनककमलचापयष्टिरिव सुवर्णकमलमयधनुर्दण्ड इव सा इयं पुरोवर्तिनी कन्यका निजत्विषा स्वकान्त्या मणिमयीपाम् मणिमयान् प्रदीपान्, तिर-

कस्य यौवनोपचयपीनपाञ्चाललललनाकुचोन्नाहलालितपृथूरःस्थलस्य कुशस्थलपतेः प्रतापशीलस्य कुसुमावली नाम [ल] । इयं च मार्जितमणिप्रदीपदीप्तदेहा स्वदेहच्छायया विच्छाययन्ती विद्याधरीगणमग्रतो निषण्णास्ते, एषापि यदुनरेन्द्रवंशविशेषकस्य महेन्द्रमलयाद्रिमध्यवर्तिमेदिनीपालमौलिसंघट्टमसृणमाणिक्य-पादपीठस्य हठगृहीतसकलदुष्टारातिकोशकाञ्चनस्य काञ्चीपतेः कुसुमशेखरस्य मलयसुन्दरी नाम [व] । या च निजसौन्दर्यनिर्जिताप्सरोरूपविभ्रमा लक्ष्मीरिव क्षीरसिन्धुफेनपटलस्य पट्टांशुकवितानकस्य तलभागे तरलतारकमवलोकयन्ती वामतोऽवलोक्यते, एषाप्यशेषविद्वज्जनस्वयंग्राहविलुप्तसकलगृहस्वापतेयस्य कुसुम-पुरसततवाससफलीभूतजन्मनो मनस्विनां धौरेयस्य मगधेश्वरस्य सुरकेतोः शकुन्तला [श] । यापि विरतनिद्रनीलोत्पलश्यामाभिरामवर्णा दानलेखेव सर्वतः परिमलान्धैः स्वैरापतद्भिरलिकदम्बकैराकुलीकृता मत्त-

---

टिप्पनकम्—उन्नाह -उन्नति [ल] । विशेषक -तिलक. [व] । मत्तवारणम् एकत्र करिणम्, अन्यत्र आसनस्थानविशेषम् [प] ।

स्करोतीव निन्दयतीवेत्युत्प्रेक्षा, **इयं** सेय कन्यका, **अखिलावनिपालतिलकस्य** समस्तनृपश्रेष्ठस्य, पुन **यौवनोपचयपीनपाञ्चाललललनाकुचोन्नाहलालितपृथूरःस्थलस्य** यौवनोपचयेन–तारुण्यपूर्णतया, पीनयो –स्थूलयो , पाञ्चाललललनाया -पाञ्चालदेशाङ्गनाया , कुचयो –स्तनयो , उन्नाहेन–औन्नत्येन, लालित–विलासित, पृथु–विशालम्, उर स्थल–वक्ष स्थ यस्य तस्य, **कुशस्थलपतेः** कुशस्थलाख्यजनपदाधीशस्य, **प्रतापशीलस्य** तत्सञ्ज्ञकनृपस्य, **कुसुमावली नाम** तत्सञ्ज्ञिका, दुहिता, अस्तीति शेष [ल] । **च** पुन , **मार्जितमणिप्रदीपदीप्तदेहा** मार्जित –विशोधित , यो मणिप्रदीप –मणिरूप प्रकृष्टोज्ज्वलदीप , तद्वत्, दीप्त –उज्ज्वल , देह –शरीरं यस्यास्तादृशी, **इयं** पुरोवर्तिनी या कन्यका, **स्वदेहच्छायया** स्वशरीरकान्त्या, **विद्याधरीगण** विद्याधरजातीयस्त्रीगण, **विच्छाययन्ती** विगता छाया–कान्तिर्यस्य तादृश कुर्वन्ती, मालिन्यमापादयन्तीत्यर्थ , **अग्रतः** अग्रे, **निषण्णा** उपविष्टा, **आस्ते** वर्तते, **एषापि** सैषापि कन्यका, **यदुनरेन्द्रवंशविशेषकस्य** यदुराजवंशतिलकस्य, पुन **महेन्द्रमलयाद्रिमध्यवर्तिमेदिनीपालमौलिसंघट्टमसृणमाणिक्यपादपीठस्य** महेन्द्रमलयाद्रिमध्यवर्तिनां–महेन्द्रमलयपर्वतवास्तव्यानां, मेदिनीपालानां–नृपतीनां, मौलिसंघट्टेन–किरीटसङ्घर्षणेन, मसृण–चिक्कण, माणिक्यपादपीठ–मणिमयपादासन यस्य तादृशस्य, पुन **हठगृहीतसकलदुष्टारातिकोशकाञ्चनस्य** हठेन–बलात्कारेण, गृहीतम्–आयत्तीकृतं, सकलानां–समस्ताना, दुष्टानां–दोषवताम्, अरातीना–शत्रूणा, कोशकाञ्चन–सगृहीतवित्तौघवर्ति सुवर्णं येन तादृशस्य, पुन **काञ्चीपतेः** काञ्चीनगर्या अधिष्ठातु , **कुसुमशेखरस्य** कुसुमशेखरनाम्नो नृपस्य, **मलयसुन्दरी नाम** मलयसुन्दरी नाम दुहिता, अस्तीति शेष [व] । **च** पुन , **निजसौन्दर्यनिर्जिताप्सरोरूपविभ्रमा** निजसौन्दर्येण–स्वकीयस्वरूपशोभया, निर्जित –तिरस्कृत , अप्सरसां–स्वर्वेश्यानां, रूपविभ्रम –स्वरूपशोभा यया तादृशी, **या** कन्यका, **क्षीरसिन्धुफेनपटलस्य** क्षीरसागरफेनराशे , **तलभागे,** अधोभागे, लक्ष्मीरिव, **पट्टांशुकवितानकस्य** कौशेयसूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्रोल्लचस्य, **तलभागे** अधोभागे, **तरलतारकं** चञ्चलनेत्रकनीनिक यथा स्यात् तथा, **अवलोकयन्ती** पश्यन्ती, **वामतः** वामभागे, **अवलोक्यते** दृश्यते, **एषापि** सैषापि, **अशेषविद्वज्जनस्वयंग्राहविलुप्तसकलगृहस्वापतेयस्य** अशेषाणां–समस्तानां, विद्वज्जनानां, य स्वयग्राह –स्वयमेव ग्रहण, यथेच्छमादानमित्यर्थ , तेन विलुप्तं–क्षीण, सकल, गृहस्वापतेयं–गृहवित्त यस्य तादृशस्य, पुन **कुसुमपुरसततवाससफलीभूतजन्मन** कुसुमपुरे–तदाख्यदिव्यपुरे, सततवासेन–निरन्तरनिवासेन, सफलीभूतं–सार्थकतामापन्न, जन्म यस्य तादृशस्य, पुन **मनस्विनां** बुद्धिशालिनां, **धौरेयस्य** अग्रेसरस्य, पुन **मगधेश्वरस्य** मगधदेशाधिपस्य, **सुरकेतो.** तन्नाम्नो नृपस्य, **शकुन्तला** तन्नामा, दुहिता, अस्तीति शेष [श] । **विरतनिद्रनीलोत्पलश्यामाभिरामवर्णा** विरता–निवृत्ता, निद्रा–संकोचो यस्य तादृश यत् नीलोत्पल–नीलवर्णं कमल तद्वत् श्याम –नील , अभिराम - मनोहरश्च वर्ण –कान्तिर्यस्यास्तादृशी, अत एव **स्वैरापतद्भिः** स्वैरम्–अप्रतिहत यथा स्यात् तथा, आपतद्भि –आगच्छद्भि , **परिमलान्धैः** परिमले–सुगन्धे, अन्धै –तदन्यदपश्यद्भि , सुगन्धलम्पटैरित्यर्थ , **अलिकदम्बकैः** भ्रमरगणै , **दानलेखेव** गजमदजलधारेव, **आकुलीकृता** व्याप्ता, **यापि** यापि कन्यका, **मत्तवारणं** उपवेशनस्थानविशेष पक्षे मत्तकारिणम् **अतिलङ्करो** विभूषयति, अध्यास्ते

धारणमङ्करोति, असावपि सैन्यभरचलितपाश्चात्यसिन्धुरोधसः क्रीडदमरोपमसुन्दरीसच्छन्दोपभुक्तरैवतकपरिसरोद्यानस्य सौराष्ट्रमण्डलपतेर्महाबलस्य बन्धुमती [प]। याश्चैता विचित्रवेषधारिण्यः स्फाटिकवितर्दिकोपविष्टाः लोलविरतविभ्रमैः ससंभ्रममितस्ततो मत्तचकोरीनयनैर्मण्डपप्रघणेषु विकचेन्दीवरवलोपहारमिव पातयन्ति एता अपि कलिङ्ग-वङ्ग-अङ्ग-कोशल-कुलूतादिदेशस्वामिनामवनिपालानां बिन्दुलेखा लीलावती-मालतिका-मदनलेखाप्रायाभिराख्याभिरधिगतप्रख्यातयो देशान्तरेषु दुहितरः' [स]। इत्यभिधाय तूष्णीमास्थिते तस्मिन् स राजा स्मेरतारकः सविस्मयमालोक्य ताः समस्ता अपि प्रत्येकं कन्यका मां च किंचिद्वलितकन्धरो नातिनिकटे समुपविष्टामुत्कृष्टवसनालंकारभूषितविग्रहाममात्येन मण्डनप्रकारेणाकारेण च परं प्रसाधिताभितस्ततोऽभिव्यज्यमानजरसि प्रौढे वयसि वर्तमानामेवं विलासिनीं सपरिहासमभ्यधात्—'चित्रलेखे! त्वं हि यस्यायाः पत्रलेखायाः परं प्रसादभूमिः प्रधानसैरन्ध्री स्वकर्मकौशलेन कृत्स्नेऽपि जगति लब्धजयपताका जानासि विविधाभिर्भङ्गिभिरलंकर्तुमित्यनेकशः श्रुतमस्माभिः [ह], अमूषामत्र कर्मणि तव प्रतिकर्म किमपि सुभगङ्करणमङ्गनानाम्। यथाहि—

प्रसादपरया त्वया रचितचारुप्रसाधनाः। परिणतवयसोऽपि सपदस्तरुणतां प्रतिपद्यन्ते ॥ १ ॥

इत्यर्थः असावपि सापि बन्धुमती बन्धुमतीनाम्नी बलस्य महाबलस्य नृपस्य कन्येति शेषः। कीदृशस्य? सैन्यभरचलितपाश्चात्यसिन्धुरोधसः सैन्यभरेण—सैन्यसम्भारेण चलितं—विचालितं पाश्चात्यसिन्धोः—पश्चिमसागरस्य रोधः—तटं येन तादृशस्य पुनः क्रीडदमरोपमसुन्दरीसच्छन्दोपभुक्तरैवतकपरिसरोद्यानस्य क्रीडन्तीभिः अमरोपमसुन्दरीभिः—अमरतुल्यसुन्दरीभिः सच्छन्दं—यथाकामम् उपभुक्तं—सम्यगासेवितं रैवतकपरिसरोद्यानं—रैवतकपर्वतसमीपस्थोद्यानं यस्य तादृशस्य; पुनः सौराष्ट्रमण्डलपतेः सौराष्ट्रदेशस्वामिनः [प]। याः पुनः विचित्रवेषधारिण्यः विलक्षणविचित्रनानाप्रकारवेषधारिण्यः पुनः स्फाटिकवितर्दिकोपविष्टाः स्फटिकमयमणिमयवेदिकोपविष्टाः या एताः इमाः कन्यकाः लोलविरतविभ्रमैः लोलेन संचलनेन विरतं विरतं विभ्रमाः—विलासा येषां तादृशैः ससम्भ्रमं सत्वरम्, इतस्ततः सर्वतः मत्तचकोरीनयनैः मत्तचकोरीवत् ईक्षणैः नयनैः मण्डपप्रघणेषु मण्डपमध्यभागेषु, विकचेन्दीवरवलोपहारं विकचं—विकसितं यत् इन्दीवरं—कमलं तस्य वलोपहारं, पातयन्तीव प्रक्षिपन्तीवेत्युत्प्रेक्षा एता अपि इमा अपि कन्यकाः बिन्दुलेखा लीलावती मालतिका मदनलेखाप्रायाभिः तत्सदृशीभिः आख्याभिः नामभिः देशान्तरेषु अन्यान्यदेशेषु, अधिगतप्रख्यातयः प्राप्तप्रसिद्धयः कलिङ्ग-वङ्ग-अङ्ग-कोशल-कुलूतादिदेशस्वामिनां तत्तन्नामकजनपदाधिपतीनाम् अवनिपालानां नृपतीनाम्, दुहितरः कन्याः सन्तीति शेषः [स]। इत्यभिधाय एवमुक्त्वा तस्मिन् विलासपल्लवे तूष्णीमास्थिते मौनमाश्रिते सति सः प्रकृतः राजा मेघवाहनः स्मेरतारकः विस्मयेन स्फारितनेत्रः ताः समस्ता अपि सर्वा अपि कन्यकाः प्रत्येकम् एकैकाम्, च पुनः माम्, सविस्मयं साश्चर्यम्, अवलोक्य दृष्ट्वा किंचिद्वलितकन्धरः ईषद्वलितग्रीवः सन्, नातिनिकटे किंचिद्दूरे समुपविष्टां सम्यगुपविष्टाम् उत्कृष्टवसनालंकारभूषितविग्रहाम् उत्कृष्टवसनालङ्कारैः—उत्तमवस्त्राभरणैः भूषितः—अलंकृतः विग्रहः—शरीरं यस्यास्तादृशीम् पुनः अमात्येन सन्निकटोचितेन मण्डनप्रकारेण वेषविन्यासेन च पुनः आकारेण आकृतिसंस्थानेन परम् अत्यन्तं प्रसाधितां शोभिताम् पुनः इतस्ततः सर्वतः अभिव्यज्यमानजरसि प्रकटायमानवार्धक्ये प्रौढे प्रायस्तत्पूर्वे वयसि अवस्थायां वर्तमानाम्, एवं विलासिनीं विलासवतीं स्त्रियं सपरिहासं परिहासपूर्वकम् अभ्यधात् जगाद। किमित्याह—चित्रलेखे! यस्यायाः महात्म्यानुरूपायाः पत्रलेखायाः परम् अत्यन्तं प्रसादभूमिः प्रसादपात्री प्रधानसैरन्ध्री मुख्यशिल्पिनी पुनः स्वकर्मकौशलेन निजकर्मनैपुण्येन कृत्स्नेऽपि समस्तेऽपि जगति भुवने लब्धजयपताका प्राप्तसर्वोत्कर्षेति त्वम् त्वं विविधाभिः बहुप्रकाराभिः भङ्गिभिः प्रकारैः अलंकर्तुं विभूषयितुं जानासि इति अनेकशः अनेकवारम् अस्माभिः श्रुतं श्रवणगोचरीकृतम् [ह]। अमूषामत्र नास्ति दूरम्—अस्मत्समीपस्थानां प्रत्यक्षोपस्थितानां कन्यकानाम् अत्र कर्मणि अलङ्करणात्मके तव प्रतिकर्म प्रसाधनं मण्डनमिति यावत्, अङ्गनानां स्त्रीणां किमपि किंचिदपूर्वं सुभगङ्करणं सौन्दर्यकारकम्। तथाहि तदेवाह प्रसादपरया प्रसन्नमानसया त्वया रचित

प्राजापत्या अपि पराजयन्तेऽन्तःपुरिकाजनस्य रूपम्, कुरूपा अप्यप्सरायन्ते स्त्रियः, वचनचातुर्यं तु ते जन्मान्तराभ्यस्तमिव शरीरेणैव सार्धमाविर्भूतम्, अर्भकत्वेऽपि भुजङ्गजनगोष्ठीषु परां प्रतिष्ठामागतासि, प्रागल्भ्येन स्वभावमधुराः सर्वजनहृदयहारिणः क्षणमात्रपरिचितेऽपि जने जनितनिर्भरविश्रम्भाः कस्य नाम न विस्मयमावहन्ति कं वा विधेयं न कुर्वन्त्यपूर्वाभिर्भङ्गिभिरुद्भासिताः पदे पदे तव विनोदकथालापाः। कथयामि वाग्मिनि! विवक्षितम्, या इमाः पवनगतिना संप्रत्युपदर्शिताः कन्यकाः, इमाः खलु निखिला अपि भारतक्षेत्रदक्षिणार्धमध्यमखण्डवासिनां मण्डलपतीनामात्मजाः, कथञ्चिदवगतस्वरूपैरेवं रूपवत्य एवं कलाकुशला इति पूर्वमेव निवेदिता विद्याधरैरानीताश्च सम्प्रति कुतूहलतरलितैरलङ्कर्तुमिमं यात्रोत्सवम्, अत्र चास्य भगवतश्चराचरगुरोरभिषेकमङ्गलानन्तरमेव प्रवर्तयिष्यन्ति सगीतकम् [क्ष]। अतस्तथा प्रसाधय, प्रसादय च यथैताः शिथिलयन्ति स्त्रीस्वभावसुलभं साध्वसम्, विस्मरन्त्याकस्मिकबन्धुजनवियोगजनितमुद्वेगम्, आसादयन्ति परतन्त्रतादर्शनदूरीकृत प्रमोदम्, गृह्णन्ति महाजनसमाजलज्जास्तम्भितं लास्यलीला-

---

चतुरप्रसाधनाः रचितं—सम्पादित, चतुर—मनोहर, प्रसाधनं—मण्डन येषां तादृशा, **परिणतवयसोऽपि** जीर्णवयस्का अपि, **सद्यः** तत्क्षण, **तरुणतां** युवतां, **प्रतिपद्यन्ते** प्राप्नुवन्ति, **प्राजापत्या अपि** सामान्या अपि, **अन्तःपुरिकाजनस्य** अन्त पुरस्त्रीजनस्य, **रूपम्** आकृतिं, **पराजयन्ते,** तिरस्कुर्वन्ति, **कुरूपा अपि** कुत्सितरूपा अपि स्त्रिय, **अप्सरायन्ते** अप्सरस—स्वर्वेश्या, ता इवाचरन्ति। **ते** तव, **वचनचातुर्यं** वाग्वैदग्ध्य, वाग्मित्वमित्यर्थ, तु, **जन्मान्तराभ्यस्तमिव** पूर्वपूर्वजन्माभ्यस्तमिव, शरीरेणैव **सार्धं** सह **आविर्भूतं** प्रकटित, स्वभावसिद्धमित्यर्थ, **अर्भकत्वेऽपि** बाल्येऽपि, **भुजङ्गजनगोष्ठीषु** विटजनसभासु, **प्रागल्भ्येन** धार्ष्ट्येण, **पराम्** अत्यन्तां, **प्रतिष्ठां** सम्मानम्, **आगता** प्राप्ता, **असि** वर्तसे। **स्वभावमधुराः** अकृत्रिममाधुर्यशालिन, पुन **सर्वजनहृदयहारिण** सकलजनहृदयाकर्षणशीला, पुन **क्षणमात्रपरिचितेऽपि** क्षणमात्र—मुहूर्तमात्रमपि य परिचित—विज्ञातकुलशीलादि, तादृशेऽपि जने **जनितनिर्भरविश्रम्भाः** उत्पादितनिश्चलविश्वासा, पुन **अपूर्वाभि** अननुभूतपूर्वाभि, **भङ्गिभि** चमत्कृतिभि, **पदे पदे** प्रत्येकपदे, **उद्भासिताः** उद्दीपिता, तव **विनोदकथालापा** मनोऽनुरञ्जककथासम्बन्धिन आलापा—आभाषणानि, **नामेति** वाक्यालङ्कारे, **कस्य** जनस्य, **विस्मयम्** आश्चर्य, न **आवहन्ति** अनुभावयन्ति, **वा** अथवा, **कं** जन **विधेयं** स्ववश्य, न **कुर्वन्ति** सम्पादयन्ति। **वाग्मिनि!** प्रशस्तवाग्वैभवशालिनि!, **विवक्षितं** वक्तुमिष्ट वृत्तान्त, **कथयामि** विज्ञापयामि—**पवनगतिना** अन्वर्थतन्नाम्ना विद्याधरेण, **इमाः** पुरोवर्तिन्य, **या** कन्यका **उपदर्शिताः** आनीय दृष्टिपथमवतारिता, **खलु** निश्चयेन, ता **निखिला अपि** समस्ता अपि, इमा **कन्यका** कुमार्य, **भारतक्षेत्रदक्षिणार्धमध्यमखण्डवासिनां** भारतक्षेत्रस्य—भारतवर्षस्य, यो दक्षिणार्ध—दक्षिणोऽर्धभाग, तस्य यो मध्यम—मध्यवर्ती खण्ड—भाग, तद्वासिना, **मण्डलपतीनां** मण्डलाधिपानाम्। **आत्मजाः** सुता, सन्तीति शेष। **कथञ्चित्** केनापि प्रकारेण, **अवगतस्वरूपैः** विज्ञाततत्तत्कन्यकास्वरूपै, विद्याधरै, **एवं रूपवत्य** ईदृशस्वरूपा, **एवं कलाकुशला** ईदृक्कलाकौशलवत्य, ता कन्यका इति शेष, **इति** इत्थं, **पूर्वमेव** आनयनात् प्रागेव, **निवेदिताः** विज्ञापिता, **च** पुन, **कुतूहलतरलितैः** औत्सुक्योद्वेलितै, **इमम्** अनुपदप्रवर्तमान, **यात्रोत्सवं** भगवदभिषेकमङ्गलयात्रोत्सवम्, अलङ्कर्तुं सम्प्रति **आनीताः** उपस्थापिता। **अत्र** अस्मिन् स्थाने, **चराचरगुरोः** स्थावरजङ्गमाधिष्ठातु, **भगवत** जिनेन्द्रस्य, **अभिषेकमङ्गलानन्तरमेव** स्नपनमङ्गलाव्यवहितोत्तरकालमेव, **सङ्गीतकं** प्रेक्षणकं, **प्रवर्तयिष्यन्ति** प्रारप्स्यन्ते, इमा कन्यका इति शेष [क्ष]। **अतः** अस्माद्धेतो, **तथा** तेन प्रकारेण, **प्रसाधय** अलङ्कुरु, **च** पुन, **प्रसादय** प्रमोदय, उल्लासयेति यावत्, यथा **एताः** इमा कन्यका, **स्त्रीस्वभावसुलभं** स्त्रीणां प्रकृतिसिद्ध, **साध्वसं** भय, **शिथिलयन्ति** मान्द्यमापादयन्ति, पुन **आकस्मिकबन्धुजनवियोगजनितम्** आकस्मिकेन—अतर्कितोपनतेन, बन्धुजनवियोगेन—मातापित्रादिविरहेण, जनितम्—उत्पादितम्, **उद्वेगं** तत्सङ्गमौत्सुक्यातिरेक, **विस्मरन्ति** उपेक्षन्ते, पुन **परतन्त्रतादर्शनदूरीकृतं** पारवश्यानुभवनिराकृत, **प्रमोदं** प्रसादम्, **आसादयन्ति** अनुभवन्ति, पुन **महाजनसमाजलज्जास्तम्भितं** महाजनसमाजात्—सभ्यजनसमूहात्, या लज्जा तया

भ्युपगमम्, अवतरन्त्यनाकुलाभिरङ्गयष्टिभिरङ्गीकृतशृङ्गारवेषाया रङ्गभूमिम्, अभिनयन्ति सम्यगभिनेयमर्थसार्थम्, आरोपयन्ति प्रेक्षकजनस्य प्रमोदमग्रभूमिम्, आवहन्ति च सहृदयहृदयवर्तिनो रसस्य परम परिपोषम्, एष ते प्रकाशयितुमतिचिरकालं शिक्षितं प्रसाधनकर्म वचनवैचक्षण्यं च क्षणः।' इति स्मिताननेनाभिहिता नभश्चरभूमिपालेन सा विलासिनी सहासविकसितेक्षणा तत्क्षणमेवोदतिष्ठत्, अन्वतिष्ठच्च सर्वं यथादिष्टम् [प] ।

अत्रान्तरे समारभ्यत त्रिभुवनैकभर्तुरभिषेकमङ्गलविधिः, उपनीयन्त वैमानिकैरितस्ततः प्रहतपटीयसी-शिवकलध्वनिभिर्निर्भरभृताः ककुभः सर्वासु, वितीर्णविविधमार्जनानि सज्जीक्रियन्त नानावादित्राणि भरत पुत्रैः, त्रिभुवनकमलप्रकटवेषशोभमागायन्ती ग्राममुपाविशत्, यांत्रिकाः, प्रक्षालनपवित्रपाणिभिरुपानीयन्त पानीयेन सकलतीर्थाहृतेन पूरिताः शातकुम्भकुम्भाः पुम्भिः, उत्तम्भिताभिषेककाञ्चनकुम्भा इवाभोगशालिभिः पयो-धरैरुपलक्ष्यमाणा मधुरालापाः, चचाल च ससंभ्रममितस्ततः क्वचित् कुसुमपटलकरशाखाः काश्चिद्वनपालेन-

टिप्पनकम्—प्रतिकर्म सज्जनम् । प्राजापत्याः वामान्याः । विस्रम्भः—विश्वासः । संगीतकं प्रेक्षणकम् [प] । क्षणः प्रस्तावः [प] । ककुभः काष्ठानि । मार्जनं—शोधनम् त्रिभुवन—तिलकम् [भ] ।

सम्भितं—मिश्रं, लास्यलीलाभ्युपगमं नृत्यविलासाङ्गीकारं, कुर्वन्ति कुर्वन्ति; पुनः अनाकुलाभिः स्वस्थाभिः अङ्गयष्टिभिः शरीरयष्टिभिः अङ्गीकृतशृङ्गारवेषरङ्गभूमिम् अङ्गीकृता—स्वीकृता या शृङ्गारवेषाला—ध्यानाभिषेचनादिपरिधानरूपाजना-सम्भिलिताम् रङ्गभूमिः—रङ्गभूमिः ताम्, अवतरन्ति आगच्छन्ति; पुनः अभिनेयं हस्ताभिनयेन दर्शनीयम्, अर्थजातं वस्तुसमूहं सम्यक् स्फुटम्, अभिनयन्ति हस्तादिचेष्टया दर्शयन्ति; पुनः प्रेक्षकजनस्य दर्शकलोकस्य, प्रमोदम् आनन्दम्, अग्रभूमिम् उत्कर्षशिखरम्, आरोपयन्ति आरोहयन्ति; च पुनः सहृदयहृदयवर्तिनः सहृ-दयानाम्—निरन्तररसास्वादविज्ञपुरुषाणां यत् हृदयं तद्वर्तिनः रसस्य रसात्मना परिणामिनो रत्यादिस्थायिभावस्य परमं परि-पोषम् अत्यन्तपुष्टिं रसात्मनाऽऽस्वाद्यत्वयोग्यताम्, आवहन्ति सम्पादयन्ति । अतिचिरकालम् अतिदीर्घकालं, शिक्षितम् अभ्यस्तम्, ते तव प्रसाधनकर्म मण्डनकर्म च पुनः वचनवैचक्षण्यं वाग्मिताकौशलं प्रकाशयितुम् आविष्कर्तुम्, एषः अयं क्षणः अवसरः । इति इत्थं स्मिताननेन मन्दहसितमुखेन नभश्चरभूमिपालेन विद्याधरनृपेण अभिहिता उक्ता सा प्रकृता विलासिनी विलासवती नर्तकी सहासविकसितेक्षणा सहास—हासपूर्वकं विकसिते ईक्षणे—नयने यस्याः तादृशी सती तत्क्षणमेव तत्कालेन सपदि उदतिष्ठत् उत्थितवती च पुनः यथादिष्टम् आदिष्टमनतिक्रम्य सर्वम् अन्वतिष्ठत् कृतवती [प] ।

अत्र अस्मिन् अन्तरे अवसरे, त्रिभुवनैकभर्तुः भुवनत्रयैकनायकस्य जिनेन्द्रदेवस्य अभिषेकमङ्गलविधिः अभिषेकोत्सवक्रिया समारभ्यत प्रारब्धः इतस्ततः अत्र तत्र प्रहतपटीयसीपरीक्षितकलध्वनिभिः प्रहतैः—ताडिताभिः तन्त्रीभिः—वीणागुणैः परीक्षिताः कलध्वनयः मधुरास्फुटध्वनयो येषां तादृशैः वैविधैः वीणावादनविशेषैः वल्लकीषु वीणासु, निर्भरभृताः ककुभः अंशाः काष्ठानीत्यर्थः उपनीयन्त सम्पादिताः । पुनः भरतपुत्रैः नटपुत्रैः वितीर्णविविधमार्जनानि वितीर्ण—दत्तं सम्पादितमित्यर्थः विविधम्—अनेकप्रकारकं मार्जनं—विशोधनं येषु, यद्वा वितीर्णं—दत्तं मार्जनं—विशोधनरूपं येषु तादृशानि नानावादित्राणि विविधवाद्यानि सज्जानि निर्मलानि परिष्कृतानीति यावत्, अक्रियन्त सम्पादितानि । पुनः त्रिभुवनकमलप्रकटवेषशोभः त्रिभुवनेन्द्र—धर्माधिपस्तुतिविषयः आख्याः—आख्या-परिकृता मङ्गलाः—उत्तमाः येषाम् मातृपूर्वेरन्येन चायमिषेचा गेयानाम् यांत्रिकाः वंशीवादनविशेषिणः आगायन्ती ग्रामं गायिकागणसमीपं उपाविशत् उपविष्टा । पुनः प्रक्षालनपवित्रपाणिभिः प्रक्षालनेन—जलप्रक्षालनेन पवित्रौ—निर्मलौ पाणी—हस्तौ येषां तादृशैः पुम्भिः पुरुषैः सकलतीर्थाहृतेन निखिलतीर्थेभ्य आनीतेन पानीयेन जलेन पूरिताः पूर्णाः शातकुम्भकुम्भाः सुवर्णमयघटाः उपानीयन्त उपस्थापिताः । पुनः उत्तम्भिताभिषेककाञ्चनकुम्भा इव उत्त-म्भिताः—उत्थापिताः अभिषेकाय काञ्चनकुम्भाः—सुवर्णमयकलशा याभिस्तासाम् इवेत्युत्प्रेक्षा आभोगशालिभिः परिपूर्णत्वात् मनोज्ञैः पयोधरैः स्तनैः उपलक्ष्यमाणाः प्रकाश्यमानाः वारयुवतयः तरुण्यो वेश्याः आसन्नाः उपस्थिता, बभूवुः

पात्रधारिण्यः काश्चिद् गृहीतगन्धोदकभृङ्गारा वारयुवतयः [अ]। क्षणेन च प्रथमतरकलशवारिप्रवाहपतनशंसी समकालचलितोभयपक्षताडितनितम्बावलम्बितगर्जन्मेघमुरजैर्भक्तितो दत्तसमहस्तैरिव निशम्यमानः साध्वसादूर्ध्वमुत्पतद्भिरुदधिगोचरैर्गिरिविहङ्गैस्त्रासतरलिततीरशायिमहानक्रचक्रवालहेलापतनदूरोच्छलितभूरिजलनिवहेन सहसोत्थाय निपुणं निरूप्यमाण इव पुनरप्यमृतमथनोत्प्रेक्षिणा मकराकरेण मुखरीचकार दिक्चक्रमक्रमाहतानां दिव्यतूर्याणामदृष्टमर्यादो नादः [आ]। क्रमेण च समाप्ते परमदेवस्य मज्जनविधौ, निर्मापिते सविस्तर पूजाकर्मणि, प्रवर्तिते सविस्तरं, गायकगणेन मधुमृदङ्गध्वनिमिश्रे विश्राणितश्रावकश्रोत्रमुदि मङ्गलगीतध्वनौ, प्रनृत्तासु पर्यायेण तासु क्षितिपालकन्यकासु, क्षीणभूयिष्ठायां क्षपायामहं चित्रलेखया विरचितविचित्रवेषा प्रभाबद्धपरिवेषैः प्रलघुभिर्मणिभूषणैः समन्तादलङ्कृतमनुल्बणधृताङ्गरागमङ्गं दधाना रङ्गमध्यमध्यासितवती, प्रवृत्ता च सखीभिरिव साकं प्रेक्षकमनोवृत्तिभिः प्रनर्तितुम् [इ]। अवसिते

टिप्पनकम्—गिरिविहङ्गाः-पर्वतागारपक्षिण. [आ]।

सवृत्ता, च पुन काश्चित् कतिचित् वारयुवतय, कुसुमपटलकहस्ताः पुष्पपुञ्जपूर्णहस्ता॰, पुन काश्चित् कतिचित्, अनुलेपनपात्रधारिण्यः चन्दनपात्रहस्ता, पुन काश्चित् कतिचित्, गृहीतगन्धोदकभृङ्गाराः गृहीत -उद्धृत, गन्धोदकस्य-सुगन्धिजलस्य, तादृशजलपूर्ण इत्यर्थ, भृङ्गार -सुवर्णमयजलपात्र याभिस्तादृश्य, वारयुवतय, ससम्भ्रमं सत्वरम्, इतस्ततः अत्र तत्र, बभ्रमुः भ्रान्ता [अ]। च पुन, क्षणेन क्षणमात्रेण, दिव्यतूर्याणां महोत्तमवाद्यविशेषाणाम्, अदृश्यमर्याद॰ अदृष्टावधि, नादः शब्द, दिक्चक्रं दिङ्मण्डलं, मुखरीचकार वाचालयामास, कीदृशानाम्? अक्रमाहतानां युगपत्ताडितानाम्। कीदृश? प्रथमतरकलशवारिप्रवाहपतनशंसी प्रथमतरस्य—सर्वप्रथमस्य, कलशस्य—अभिषेकार्थकुम्भस्य, य, वारिप्रवाह -जलनिर्झर, तत्पतनशंसी-तत्पतनसूचक, पुन उदधिगोचरैः समुद्रे विहरणशीलै गिरिविहङ्गैः पर्वतागारपक्षिभि, निशम्यमानः श्रूयमान, कीदृशै? समकालचलितोभयपक्षताडितनितम्बावलम्बितगर्जन्मेघमुरजैः समकालचलितेन—युगपत् कम्पितेन, उभयपक्षेन—पक्षद्वयेन, ताडित -आहत, नितम्बावलम्बित -कटिपश्चाद्देशविधृत॰, गर्जन् मेघ एव मुरज -मृदङ्गो यैस्तादृशै, पुन चलितः प्रीत्या, दत्तसमहस्तैरिव समर्पितसमानवृत्तिकहस्तैरिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन साध्वसात् भयात, ऊर्ध्वम् आकाशदेशम्, उत्पतद्भिः उड्डीयमानै, पुन मकराकरेण समुद्रेण, सहसा शीघ्रम्, उत्थाय प्रबुध्य, निपुणं सावधान, निरूप्यमाण इव स्वमथनध्वनित्वेनावधार्यमाण इवेत्युत्प्रेक्षा, कीदृशेन? त्रासतरलिततीरशायिमहानक्रचक्रवालहेलापतनदूरोच्छलितभूरिजलनिवहेन त्रासतरलितस्य—भयसम्भ्रान्तस्य, तीरशायिन -तीराधिकरणकशयनशीलस्य, महानक्रचक्रवालस्य—बृहदाकारनक्रजातीयजलजन्तुमण्डलस्य, हेलया—लीलया, पतनेन—जले निपातेन, दूरम्, उच्छलित -उत्क्षिप्त, भूरिजलनिवह -प्रचुरजलराशिर्यस्य तादृशेन, पुन, पुनरपि द्वितीयवारेऽपि, अमृतमथनोत्प्रेक्षिणा स्वरक्षितामृतमन्थनसम्भाविना [आ]।

परमदेवस्य परमेश्वरस्य, जिनेन्द्रस्येत्यर्थ, मज्जनविधौ अभिषेककर्मणि, क्रमेण यथाक्रमं, समाप्ते निष्पन्ने सति, पुन पूजाकर्मणि तदर्चाकार्ये, सविस्तर विस्तरपूर्वकम्, निर्मापिते निष्पादिते सति, पुन गायकगणेन गायकसमूहेन, मङ्गलगीतध्वनौ मङ्गलगानध्वनौ, प्रवर्तिते प्रारब्धे सति, कीदृशे? मधुरमृदङ्गध्वनिमिश्रे श्रवणहारिमृदङ्गनादसकीर्णे, पुन विश्राणितश्रावकश्रोत्रमुदि विश्राणिता—दत्ता, सम्पादितेत्यर्थ, श्रावकाणां—श्रोतॄणां, श्रोत्रमुत्—श्रवणेन्द्रियानन्दो येन तादृशे, पुन तासु अनुपदवर्णितासु क्षितिपालकन्यकासु नृपकुमारिकासु, पर्यायेण क्रमेण, प्रनृत्तासु कृतोत्कृष्टनृत्यासु सतीषु, क्षीणभूयिष्ठाया क्षीण -व्यतीत, भूयिष्ठ -बहुतरभागो यस्यास्तादृश्याम्, अल्पावशिष्टायामित्यर्थ, क्षपाया रात्रौ, चित्रलेखया तदाख्यप्रसाधिकया, विरचितविचित्रवेषा विरचित -निर्मापित, विचित्र -आश्चर्यजनको वेषो यस्यास्तादृशी, प्रभाबद्धवेषैः प्रभाभि -द्युतिभि, बद्ध -रचित, परिवेष -मण्डल यैस्तादृशै, प्रलघुभिः अतिसूक्ष्मै, मणिभूषणैः रत्नमयालङ्करणै, समन्तात् सर्वत, अलङ्कृतम्, पुन अनुल्बणधृताङ्गरागम् अनुल्बण -अनुत्कट, धृत, अङ्गराग -अङ्गविलेपन येन तादृशम्, अङ्गं शरीर, दधाना धारयन्ती, अह, रङ्गमध्यं नृत्यभवनाभ्यन्तरम्, अध्यासितवती अध्यतिष्ठम्, च पुन, सखीभिरिव सहचरीभिरिव, प्रेक्षकमनोवृत्तिभिः दर्शकजनचित्तवृत्तिभि, साकं सह, प्रनर्तितं प्रकर्षेण

च नृत्तकर्मणि कुवलयप्रणामामधिगताधिकोल्लासैः श्रमश्वासोद्गमैः किञ्चिदायासकुञ्चमण्डलामुल्लसि विरलस्वेदाम्बुकणकर्बुरीकृतकपोलपत्रभङ्गां चित्रलेखायाः समीपे निविशमानामाहूय दर्शितावका स विद्याधरराजराजो निजासनस्यैकदेशे मामुपावेशयत् [ई]। निविष्टायाश्च मे श्रमसंकोचिततनोरवनि तलनिहितनिस्तरङ्गचरणेर्नर्तनायासविघटितसन्निवेशं संयम्य हस्ताभ्यां केशहस्तमारोप्य चित्रसमीपच्छिलासा वसपल्लवं श्रवसि किञ्चिदावलितकन्धरो दक्षिणकराङ्गुलियुगलेनोन्नमय्य चिबुकदेशे प्रणामावनतमानन सब मानमभ्यर्थित—'वत्से ! मलयसुन्दरि ! दूरमावर्जितानि त्वया सामाजिकमनांसि, कथय कुतस्त्वेदृशस्य विद्याधरलोकेऽप्यतिविरलप्रचारस्य सकलखेचरचमत्कारकारिणो नाट्यवेदस्याधिगतिः, कथ शिक्षिता त्वमे कालेन ललितानेतावतः करणप्रयोगान्, केन संक्रमिता कृतिनां वरेण समस्तरङ्गरागहेतुरियमङ्गहाराणां गतिः अतिमहत् कुतूहलं मे, न हि कदाचित् क्षितिचारिणीष्वबलासु दृष्टा श्रुता वास्माभिरेवंविधा वैदग्धी नाट्य कर्मणि' इति श्रुत्वाऽहं खेचराधिपेनाधिकमधोमुखीभूय लज्जया पाणिनखशिखाभिः क्षोणिमलिखम् [उ]।

टिप्पनकम्—सामाजिकाः सभ्याः [उ]।

एवं कर्तुं, प्रवृत्ता व्यापृता [इ]। च पुनः नृत्तकर्मणि अवसिते समाप्ते सति सः महान् विद्याधरराजराजः विद्याधरचक्रवर्ती माम्, आहूय आन्तिकगमनादेशवाक्येन समीपमानीय दर्शितावकाशः निर्दिष्टस्थानः निजासनस्य स्वसिंहासनस्य एकदेशे एकभागे उपावेशयत् उपवेशितवान् अभवीम् । कुवलयप्रणामां कृतप्रणामामित्यर्थः मम्, पुनः अधिगताधिकोल्लासैः अधिगताः—प्राप्ताः अधिकः उल्लासः—प्रवृद्धिर्येस्तादृशैः श्रमश्वासोद्गमैः श्रमजन्यमुख नासिकापवननिष्क्रमैः किञ्चिदायासकुञ्चमण्डलां किञ्चिदायासम्—ईषत्क्लान्तं कुचमण्डलं—स्तनमण्डलं यस्यास्तादृशीम् पुनः उल्लसितविरलस्वेदाम्बुकणकर्बुरीकृतकपोलपत्रभङ्गाम् उल्लसितैः—प्रकटैः विरलैः—असान्द्रैः स्वेदाम्बुकणैः—स्वेदजलबिन्दुभिः कर्बुरीकृतः चित्रितः कपोलयोः—गण्डस्थलयोः पत्रभङ्गः—पत्राकाररचना यस्यास्तादृशीम् पुनः चित्र लेखायाः तदाख्यप्रसाधिकायाः समीपे निविशमानाम् उपविशन्तीम् [ई]।

च पुनः निविष्टायाः उपविष्टायाः पुन श्रमसंकोचिततनोः श्रमेण—नृत्याभ्यासजन्यखेदेन संकोचिता सिङ्कोचिता तनुः—शरीरं यया तादृश्याः पुनः अवनितलनिहितनिस्तरङ्गचरणेः अवनितले—भूतले न्यस्तौ निश्चलौ निहिते— आरोपिते निस्तरङ्ग—स्थिरे चरणौ—चरणौ यया तादृश्याः मे मम नर्तनायासविघटितसन्निवेशं नर्तनायासेन नृत्यश्रमेण विघटितः विश्लिष्टः सन्निवेशः—विन्यासो यस्य तादृशं केशहस्तं केशपाशं, हस्ताभ्यां कराभ्यां संयम्य संबध्य पुनः ईषत् किञ्चित् विगलन्तं निःसरन्तं विलासावतंसपल्लवं विलासार्थो भूषणभूतो पल्लवं श्रवसि कर्णे आरोप्य निवेश्य किञ्चिदावलितकन्धरः ईषद्वक्रितग्रीवः सन्, प्रणामावनतं प्रणामेन—नमस्कारेण अवनतम्—अधोगतम्, आननं मुखं दक्षिणकराङ्गुलियुगलेन दक्षिणकरसम्बन्धिना अङ्गुलिद्वयेन चिबुकदेशे ओष्ठाधःप्रदेशे उन्नमय्य उत्थाप्य सबहुमानं बहुमानपूर्वकम् अभ्यर्थित उक्तवान्—वत्से ! पुत्रि ! मलयसुन्दरि ! त्वया सामाजिकमनांसि सभ्यजनमानसानि दूरं दूरात् आवर्जितानि आकृष्टानि । कथय ब्रूहि ईदृशस्य एवंविधस्य विद्याधरलोकेऽपि विद्याधरदेशेऽपि अतिविरलप्रचारस्य अल्पप्रचारस्य पुनः सकलखेचरचमत्कारकारिणः समस्तविद्याधरमनो- विस्मयकारिणः नाट्यस्य अनुपमनृत्यस्य नाट्यवेदस्य नाट्यविद्यायाः कुतः कस्मात् नाट्याचार्यात् तव अधिगतिः अभ्यासः । शिक्षितान् ललितान् मनोहरान् एतावतः एतत्प्रमाणकान् करणप्रयोगान् नाट्यप्रयोगान् स्वल्पेन अल्पेन कालेन कथं केन प्रकारेण शिक्षिता अधीतवती; समस्तरङ्गरागहेतुः समस्तस्य—समग्रस्य रङ्गस्य—नृत्यस्थानस्य यो रागः—प्रीतिः ... तस्मिन् यो रागः—प्रीतिः तस्य हेतुः इयम् अनुपमेनानुभूता अङ्गहाराणां नृत्यानां गतिः प्रकारः केन कृतिनां कुशलविद्याविदां वरेण श्रेष्ठेन संक्रमिता प्रापिता प्रवेशिता शिक्षापितेत्यर्थः मे मम अतिमहत् अत्यधिकं कुतूहलं जिज्ञासितविषयमनोऽभिलषणम् अस्तीति शेषः हि यतः अस्माभिः क्षितिचारिणीषु भूमिचारिणीषु अबलासु स्त्रीषु, एवंविधा ईदृशी नाट्यकर्मणि नृत्यकर्मविषयिणी वैदग्धी नैपुणी कदाचित् क्वापि ... दृष्टा श्रुता वा अपि इति एवं खेचराधिपेन विद्याधरराजेन अधिकम् अत्यन्तं,

पुत्रि! जनकनिर्विशेषे मयि किमियमपत्रपा, स्वकीयं तव स्थानमिदमशङ्किता व्याहर' इति च पुनः पुनरुच्यमाना तथैवाधोमुखी शनैरवदम्— तात! नैकः कश्चिदुपदेष्टा नाट्यविद्यायां ममाभूद् यं विज्ञापयामि, अपि तूपदेशकाले कुतूहलाविष्टमानसेन मत्पित्रा पृथिव्यामपि ये केचिदुपलब्धाः प्रकृष्टा नाट्यतन्त्रे भरतपुत्रास्ते समस्ता अप्युपसगृहीताः, तत्र च कोऽपि कुतश्चिदवगतः प्रयोगः, ये पुनरिहातिरमणीयतया विशेषतः प्रतिपन्नास्तातेन ते स्वयं मया नृत्यन्तीमम्बामवलोकयन्त्या पृच्छन्त्या च तामनवरतमवगताः। वत्से! तथापि ते कुतो विज्ञाताः, तात! विद्याधरलोके क्वचित्, वत्से! किमभिधाना तव जनयित्री, तात! गन्धर्वदत्ता नाम [ऊ]। श्रुत्वा च मद्वचनमिदमीषदुल्लसितचेताः समीपवर्ती भर्तुरतिपरिणतवया वीर्यमित्रो नाम मन्त्री शनैर्व्याजहार—देव! कच्चिन्न सा देवस्यैव दुहिता राजपुत्री गन्धर्वदत्ता, जन्यते हि नाम्ना नाट्यक्रमेण च सुतासङ्क्रान्तेन महती मतिभ्रान्तिः, आर्य! न केवलं नाट्यक्रमो रूपविभ्रमोऽपि भ्रमयति मनः, तथाहि—तादृशमेव शरद्विबुद्धशतपत्रानुवादि वदनम्, तादृशा एव चन्द्रोदयक्षुभितदुग्धोदधितरङ्गायताश्चक्षुषो विक्षेपाः, तादृगेव ग्रस्तसहकारकोकिलाकूजितकल्पं जल्पितममुष्याः [ऋ]।

स्तुता वर्णिता, अहम्, लज्जया, **अधोमुखीभूय** अवनतमुखीभूय, **पाणिनखशिखाभिः** हस्तसम्बन्धिनखाग्रै, **क्षोणिं** भूतलम्, **अलिखम्** अङ्कितवती [उ]। **च** पुन, पुत्रि! **जनकनिर्विशेषे** पितुरविशेषे मयि, **इयं** दृश्यमाना, **अपत्रपा** अन्यतो लज्जा **किम्** किमर्था?, तव, **इदम्** अधिष्ठित, स्थान, **स्वकीयम्** आत्मीयम्, अत **अशङ्किता** नि सशया, **व्याहर** ब्रूहि, **इति** इत्थम्, **पुनः पुनः** असकृत, **उच्यमाना** विद्याधराधिपेन प्रतिपाद्यमाना, **तथैव** तेनैव प्रकारेण, अधोमुखी **शनैः** मन्दम्, **अवदं** प्रत्यवोचम्, 'तात!' **नाट्यविद्यायां** नृत्यशास्त्रे, मम, **उपदेष्टा** शिक्षक, एक, **कश्चित्** कोऽपि, न अभूत् य **विज्ञापयामि** निवेदयामि, **अपि तु** किन्तु, **उपदेशकाले** शिक्षणसमये, **कुतूहलाविष्टमानसेन** औत्सुक्याक्रान्तहृदयेन, **मत्पित्रा** कुसुमशेखरेण, **पृथिव्यामपि** भूमण्डलेऽपि, ये केचित्, **प्रकृष्टाः** उत्कर्षशालिन, **नाट्यतन्त्रे** नाट्यशास्त्रे, **भरतपुत्राः** नटवशजा, **उपलब्धाः** प्राप्ता, ते **समस्ता अपि** सर्वेऽपि, **उपसंगृहीताः** समाहृता। **तत्र च** तेषु च, **कोऽपि** कश्चित्, विरल इत्यर्थ, **प्रयोगः** प्रक्रिया, **कुतश्चित्** कस्माच्चित् नाट्याचार्यात्, **अवगतः** विज्ञात। **ये पुनः** ये तु प्रयोगा, **तातेन** भवता, **इह** अस्या, नृत्यभूमौ, **अतिरमणीयतया** अत्यन्तचमत्कारितया, **विशेषतः** विशेषेण, **प्रतिपन्ना** अवधारिता, ते, **नृत्यन्तीम्**, नृत्यमाचरन्तीम्, **अम्बां** स्वमातरम्, **अवलोकयन्त्या** पश्यन्त्या, **च** पुन, **ता** मातरम्, **अनवरतं** सन्ततं, पृच्छन्त्या, मया, **स्वयं** स्वेनैव, **अवगताः** विज्ञाता **वत्से** पुत्रि!, **तथापि** मात्रापि, **ते** प्रकृत प्रयोगा, **कुतः** कस्मात्, **विज्ञाताः** अधीता, **तात** पित! **विद्याधरलोके** विद्याधरप्रदेशे, **क्वचित्** कुत्रापि, वत्से! तव **जनयित्री** माता, **किमभिधाना** किन्नामधेया, तात! **गन्धर्वदत्ता नाम** तन्नाम्नी [ऊ]।

इदम् अनुपदोक्त, **मद्वचनं** प्रतिवाक्य, **श्रुत्वा** श्रवणगोचरीकृत्य, **ईषदुल्लसितचेताः** किञ्चिन्मुदितमानस, **भर्तुः** स्वामिन, विचित्रवीर्यस्येत्यर्थ, **समीपवर्ती** पार्श्ववर्ती, **अतिपरिणतवयाः** अतिजीर्णवयस्क, **वीर्यमित्रो नाम** तत्सज्ञक, मन्त्री, **शनैः** मन्द, **व्याजहार** उक्तवान्, **देव** राजन्!, **राजपुत्री** विद्याधरराजसुता, सा गन्धर्वदत्ता, **देवस्यैव** भवत एव, **दुहिता** पुत्री, **कच्चित्** कि न, **हि** यत, **नाम्ना** त्वद्दुहितुस्तुल्यनाम्ना, **च** पुन, **सुतासंक्रान्तेन** सुतायां—पुत्र्यां, सक्रान्तेन—आहितेन, **नाट्यक्रमेण** नृत्यप्रयोगेण, **महती** अधिका, **मतिभ्रान्तिः** बुद्धिविपर्यय, **जन्यते** उत्पाद्यते। **आर्य!** प्रशान्तचित्त मन्त्रिन्!, केवल **नाट्यक्रमः** नाट्यप्रयोगो न, **रूपविभ्रमोऽपि** स्वरूपशोभापि, मन, **भ्रमयति** सशाययति, तथा हि—**शरद्विबुद्धशतपत्रानुवादि** शरदि—शरदृतौ, विबुद्ध—विकसित यत्, शतपत्र—पत्रशतान्विते कमल, तदनुवादि—तदनुकारि, **तादृशमेव** त्वद्दुहितुस्तुल्यमेव, **अमुष्याः** तदीयमित्यग्रेणान्वय, **वदनं** मुखम्, पुन **चन्द्रोदयक्षुभितदुग्धोदधितरङ्गायताः** चन्द्रोदयेन, क्षुभितस्य—उच्छलितस्य, दुग्धोदधे—क्षीरसागरस्य, ये तरङ्गा, तद्वत् आयता—दीर्घा, **तादृशा एव** त्वद्दुहितुस्तुल्या एव, **अमुष्याः** तस्या, चक्षुष, **विक्षेपाः** व्यापारा, अपाङ्गभङ्ग्य इत्यर्थ, पुन **ग्रस्तसहकारकोकिलाकूजितकल्पं** ग्रस्त भक्षित, सहकार—अतिसुरभिचूततन्मञ्जरीति यावत, यया तादृश्या, कोकिलाया, यत् कूजित—गुञ्जितं, तत्कल्प—तदीषदून तत्तुल्यमित्यर्थ, **तादृगेव** त्वद्दुहितुस्तुल्यमेव, **अमुष्याः** तस्या, **जल्पितं** भाषितम् [ऋ]।

देव ! मयेव सद्यः पुनरनुयुक्तवती विशेषावगमार्थमप्रमत्ता, वत्से ! अपि म्रियते तव सवित्री, तात ! सर्वान्तःपुरपरीता सुधान्तसौधशिखरात् पुरजनप्रवर्तितं कौमुदीमहोत्सवमवलोकयन्ती निरामयशरीरा संप्रत्येव मुक्ता मया, वत्से ! कियत् प्रमाणम्, कीदृशो वर्णविशेषः, कियती वयोऽवस्था, किमनुकारिणी च शरीराकृतिरस्याः, तात ! प्रमाणतो नातिह्रस्वा न चात्यायता, वर्णेन विकचचम्पककान्तवदाता, वयसापि यादृग् मयि प्रथमगर्भसंभवायां संभवति तादृशेनोपेता, रूपेण तु न किञ्चित् तादृशमपरमिव सदसि मानुषमङ्गनासु पुरुषेषु वा पश्यामि, यदि परं देवस्यैव किञ्चिदनुकरोति [अ] । देव ! संवादकानि सर्वाण्यपि चिह्नानि यदि यथा वेदितानि तथैव, ततो निःसंशय सेव राजपुत्री गन्धर्वदत्ता । वत्से ! कस्तस्याः पिता; तात ! तापसः कश्चित् । आर्य ! दुर्वारतनयादुःखदावाग्निदग्धे मनसि घन इव चिरात् प्रत्यजन्मा पश्य कथमन्तराले संयोज्य तापसमपास्तकरुणेन विधिना समूलमुद्धृतस्तरुस्कन्ध इव मे मन्दमाग्यस्यानन्दः, देव ! मा विषीद, न जानाति तत्त्वतो राजपुत्री तस्याः पितरम्, अन्यथा न कश्चिदिति कथयेत् [ल] । वत्से ! दृष्टस्त्वया स तापसः, तात ! न कश्चिद् दृष्टः, जननमावादवगतः वत्से !

टिप्पनकम्—म्रियते जीवति सवित्री माता [अ] ।

देव ! राजन् ! यदि एवं तद्दुहितृवृत्तान्तम्, ततः तर्हि, अप्रमत्ता आर्या विशेषावगमार्थं विशेषनिश्चयार्थं पुनः अनुयुक्तवती पृष्टवती । वत्से ! पुत्रि ! तव सवित्री जननी म्रियते जीवति किम् ? । तात ! पितः ! सर्वान्तःपुरपरीता सर्वेण समस्तेन अन्तःपुरेण–अन्तःपुरस्त्रिया परीता–परिवेष्टिता सती सुधान्तसौधशिखरात् अन्तःपुरप्रासादशिखरप्रासादात् पुरजनप्रवर्तितं पुरवासिप्रारब्धं कौमुदीमहोत्सवं चन्द्रिकामहोत्सवम्, अवलोकयन्ती निरामयशरीरा नीरोगदेहा जननीति शेषः । संप्रत्येव इदानीमेव मया मुक्ता त्यक्ता । वत्से ! अस्याः तव जनन्याः कियत् प्रमाणम् उन्मानम्, पुनः कियती वयोऽवस्था वयःक्रमः च पुनः किमनुकारिणी कीदृशी शरीराकृतिः शरीरावयवसंस्थानम् । तात ! पितः ! प्रमाणतः प्रमाणेन न अतिह्रस्वा अत्यन्तह्रस्वप्रमाणा नैवाल्पं च पुनः अत्यायता अतिदीर्घप्रमाणा न किन्तु मध्यमप्रमाणैवेत्यर्थः । वर्णेन कान्त्या विकचचम्पककान्तवदाता विकसितचम्पककान्तवद् गौरवर्णैवेत्यर्थः । वयसापि अवस्थयापि मयि प्रथमगर्भसंभवायां प्रथमगर्भजातायां, यादृग् यादृशं वयो यथा संभवति तादृशेन तादृग्वयसा उपेता अन्विता रूपेण तु आकृत्या तु, किञ्चित् किमपि तादृशं वस्तु मानुषं मनुष्यसम्बन्धि अपरमिव अन्यदिव इदं सदसि सभायाम् अङ्गनासु स्त्रीषु, पुरुषेषु वा न पश्यामि दृष्टिगोचरीकरोमि यदि परं केवलं देवस्यैव भवत एव इदं किञ्चित् ईषत् अनुकरोति उपमिमीते [अ] । मन्त्री आह–देव ! राजन् ! यदि संवादकानि तद्दुहितृसम्बन्धीनि, सर्वाण्यपि समस्तान्यपि चिह्नानि लक्षणानि, यथा येन प्रकारेण वेदितानि कथितानि तथैव तादृशान्येव सन्तीति शेषः ततः तर्हि निःसंशयं नूनं सैव सम्भाव्यैव राजपुत्री भवद्दुहिता गन्धर्वदत्ता नाम्नी । राजाह–वत्स ! पुत्रि ! तस्याः गन्धर्वदत्तायाः कः पिता तात पितः ! कश्चित् अपि तापसः तपस्वी । राजा मन्त्रिणमाह–आर्य ! श्रेष्ठ ! पश्य अवलोकय, यतो हि ... मन इव दुर्वारतनयादुःखदावाग्निदग्धे ... सन्तापेन दग्धे मम मनसि ... चिरात् ... प्रत्यजन्मा पुनः ... अपास्तकरुणेन निर्दयेन विधिना दैवेन अन्तराले मध्ये तापसं ... संयोज्य ... तरुस्कन्ध इव ... समूलं मूलसहितम् उद्धृतः उत्पाटितः । मन्त्री आह देव ! राजन् ! मा विषीद न खेदं कुरु ... राजपुत्री गन्धर्वदत्ता तत्त्वतः ... तस्याः गन्धर्वदत्तायाः पितरं न जानाति ... अन्यथा अन्यप्रकारेण ... कथयेत् ... [ल] । वत्से ! त्वया स तापसः दृष्टः ... तात ! कश्चित् ... न दृष्टः ... जननमावादवगतः ... वत्से ! ...

त्वज्जननी किमाचष्टे, तात ! न किञ्चिदाचष्टे, प्राक्तनं निजवृत्तान्तं केवलं पृष्टा कथाप्रसङ्गेषु सखीभिरधोमुखी मुक्तदीर्घनिःश्वासा निःशब्दमविरताश्रुबिन्दुदर्शितदुर्दिना रोदिति । आर्य ! किमप्रतिपादने रोदने च तस्याः कारणम्, देव ! सर्वलोकोत्तरनिजवंशव्यसनप्रकाशनलज्जा बन्धुजनानुस्मरणदुःखं च । वत्से ! यदि न किञ्चित् कथयति, ततः विद्याधरलोके नाट्यप्रयोगास्तयाधिगता इति त्वया कुतो विज्ञातम्, तात ! विज्ञापयामि—अतः समयादतिक्रान्तसंवत्सरे त्रिकालदर्शी मुनिर्महायशा नाम महातपोभिरनेकैः परिवृतो महर्षिभिः काञ्च्यामुपाययौ [ल्ह] । बाह्योद्यानविनिविष्टं च तं द्रष्टुमाविष्ट इव कौतुकेन सर्वोऽपि नगरनिवासी निर्गतो जनः, जनन्यपि मे प्रयुक्तान्तर्वेशिकविज्ञापितेन कृताभ्यनुज्ञा तातेन परिमितपरिच्छदा मामादाय गता तद्दर्शनाय, दृष्टश्च स महात्मा, पृष्टश्च विधिप्रयुक्तपूजया प्रस्तावमुपलभ्य—'भगवन् ! अखिलभुवनख्यातविद्याधरवंशसंभवाहमपुण्यभागिनी शिशुरेव नगरविप्लवे विप्रयुक्ता बन्धुभिः, भूयांश्च कालो वर्तते ममात्र तिष्ठन्त्या, न केनापि निष्करुणेनान्विष्टाहमदृष्टदोषा, स मम गुरुस्नेहोऽपि गुरुजनो जनः संजातः, तत्

टिप्पनकम्—अदृष्टं-दैवं कर्म वा [प] ।

आचष्टे ब्रवीति, तात ! **किञ्चित्** किमपि न, **आचष्टे** ब्रवीति, केवल **कथाप्रसङ्गेषु** वार्तालापावसरेषु, सखीभि , **प्राक्तनं** पुरातनं, **निजवृत्तान्तं** स्वसमाचार, **पृष्टा** विज्ञापयितु प्रवर्तिता सती, **अधोमुखी** दु खावनतमुखी, **मुक्तदीर्घनिःश्वासा** मुक्त -वाहित , दीर्घ , निश्वास -नासिकामारुतो यया तादृशी, **निःशब्दं** समौन यथा स्यात् तथेति रोदनक्रियाविशेषणम्, **अविरताश्रुबिन्दुदर्शितदुर्दिना** अविरतै -निरन्तरै , अश्रुबिन्दुभि -नयनजलकणै , दर्शित-दृष्टिपथमवतारित, दुर्दिन-वृष्ट्याच्छन्नदिन यया तादृशी, **रोदिति** अश्रु विमुञ्चति । मन्त्रिण पृच्छति-**आर्य** श्रेष्ठ ! **तस्याः** गन्धर्वदत्ताया , **अप्रतिपादने** रोदनकारणानुक्तौ, मौनावलम्बने इत्यर्थ , **च** पुन , **रोदने** अश्रुविमोचने किं **कारणं** हेतु ? । **देव** राजन् !, **सर्वलोकोत्तरनिजवंशव्यसनप्रकाशनलज्जा** सर्वलोकोत्तरस्य—समस्तभुवनोत्कृष्टस्य, निजवंशस्य, व्यसनप्रकाशने—विप्लवप्रकटने, या लज्जा—मनस सकोच सा, **च** पुन , **बन्धुजनानुस्मरणदुःखं** बन्धुजनानुस्मरणेन, दु ख-तद्विश्लेषव्यथा, तत्र कारणमिति शेष , मौनावलम्बने स्ववशविप्लवोपाख्यानलज्जा रोदने च स्वबन्धुजनविरहदु ख कारणमिति यथाक्रम कारणोपन्यासाद् यथासख्यमत्रालङ्कार । **वत्से** पुत्रि !, यदि **किंचित्** किमपि, **स्ववृत्तं** न **कथयति** ब्रवीति, त्वज्जननीति शेष , **ततः** तर्हि, **तया** गन्धर्वदत्तया, विद्याधरलोके **नाट्यप्रयोगाः** नृत्यप्रक्रिया , **अधिगताः** विज्ञाता , इति त्वया, **कुतः** कस्मात् **विज्ञातम्** विदितम् । **तात** पित !, **विज्ञापयामि** निवेदयामि, **अतः** वर्तमानात्, **समयात्** कालात्, **अतिक्रान्तसंवत्सरे** पूर्ववर्षे, **त्रिकालदर्शी** भूत-भविष्यद्-वर्तमानज्ञ , **महायशा नाम** महत्—अधिक, यश –अतीतानागतदर्शनजन्य यस्येत्यन्वर्थं तन्नामा, मुनि , **महातपोभिः** उत्कृष्टतपस्याशालिभि , **अनेकैः** बहुभि , **महर्षिभिः** ऋषिप्रवरै , **परिवृतः** परिवेष्टित , **काञ्च्यां** काञ्चीपुर्याम्, **उपाययौ** आगतवान् [ल्ह] । **च** पुन , **बाह्योद्यानविनिविष्टं** नगरबहिर्देशस्थोपवनावस्थित, **तं** मुनिं, **द्रष्टुं** दर्शनकर्मतामापादयितु, **कौतुकेन** औत्सुक्येन, **आविष्ट इव** आक्रान्त इव, **सर्वोऽपि** समस्तोऽपि **नगरनिवासी** काञ्चीनगरवास्तव्य , **जनः** लोक , **निर्गतः** तदुद्यानगमनाय नगरान्निष्क्रान्त , **मे** मम, **जनन्यपि** मातापि, **प्रयुक्तान्तर्वेशिकविज्ञापितेन** प्रवर्तितान्त पुराधिकृतजननिवेदितेन, **तातेन** पित्रा, **कृताभ्यनुज्ञा** कृतगमनानुमति सती, **परिमितपरिच्छदा** धृताल्पवेषा, माम्, **आदाय** गृहीत्वा, तद्दर्शनाय गता, **च** पुन , **सः** प्रकृत , **महात्मा** मुनि , दृष्ट , **च** पुन **विधिप्रयुक्तपूजया** सविधिविहितार्चया, तयेति शेष , **प्रस्तावम्** अवसरम्, **उपलभ्य** प्राप्य, **पृष्टः**—अनुपदवक्ष्यमाणविषयज्ञापनार्थमभ्युपार्थित , **भगवन्** माहात्म्यशालिन् !, **अखिलभुवनख्यातविद्याधरवंशसम्भवा** अखिलेषु—समस्तेषु, भुवनेषु—भुवनत्रयेऽपीत्यर्थ , ख्यात –प्रसिद्ध , विद्याधरवश एव, सम्भव –उत्पत्तिस्थानं यस्यास्तादृशी सत्यपि, **अपुण्यभागिनी** पापिनी, मन्दभाग्येत्यर्थ , अहम्, **शिशुरेव** बाल्यावस्थायामेव, **नगरविप्लवे** नगरोपद्रवे, **बन्धुभिः** पित्रादिभि , **विप्रयुक्ता** विरहिता, **अत्र** अस्मिन् स्थाने, **तिष्ठन्त्याः** विद्यमानाया , मम, **भूयान्** बहुतर , काल , **वर्तते** व्यत्येति; **अदृष्टदोषा** न दृष्ट –लक्षित , दोष –किमपि वैगुण्य यस्या तादृश्यपि, अहम्, **'अदृष्टदोषाद्'** इति पाठे तु–भाग्यवैगुण्याद्,

किमेवमेव सर्वदा शोककुलभुजा व्यथमानवेलायाः प्रयास्यन्ति दिवसाः, उत समागमो भविष्यति मम तैः, इत्यभिदधाना श्रुता मया [ए]। वत्से ! ततः किमुक्तं तेन भगवता, किं च वत्साम्बया पुनः, तात ! तेनेवमभिहिताऽस्या—'वत्से ! मा विषीद, भविष्यत्यचिरेण ते सर्वैर्ज्ञातिभिः सह समागमः, अम्बयाऽपि तच्छ्रुत्वा समुपजातपरमपरितोषया पुनर्विज्ञापितोऽसौ प्रणम्य सादरम्—भगवन् ! उद्धृताऽहमनेन तव वचनानुग्रहेण महादुःखपङ्कमग्ना, तत्प्रसीद, पुनरादिश-कदा भविष्यति मे समागमो बन्धुभिः [ऐ]। अथ सञ्जातपक्षपातः क्षणं ध्यात्वा मयि सविभ्रमवर्तिभ्यां मुहुर्मुहुरारोपिताग्रदृष्टिः 'महाभागे ! यदा तवेयमायुष्मती दुहिता—इत्यादि किमप्यवादीत्। वत्से ! कथय किमुदीरितम्, तात ! न मया सम्यगवधारितम्, वत्से ! कथमन्तिकस्थयापि नावधारितम्, तात ! तस्मिन् क्षणे मनाग् व्यग्रमानसेवाहमतिष्ठम्। देव ! किं क्रियत इतीदृश एव व्यग्रताहेतुरस्याः स क्षणः संपन्नः, आर्ये ! ज्ञायते किं तेन ज्ञानिना गदितम्, देव ! किमत्र ज्ञेयम्, यदा तवेयमात्मजा आमातुरासादयिष्यति करग्रहणोत्सवं तदा ते ज्ञातिभिः सह समागम इति। वत्से ! किमेवम्। देव ! दूरावनतविलक्षवदनया करनखद्युतिभिर्निभृतमुल्लिखन्त्या

भवम्, कदापि पितापीना मध्ये कदाचिदप्यपि मिष्टवचनेन निर्देशेन यथा न आन्वियाय व्याम्बेरणाऽभूवम्, मम गुरुस्नेहोऽपि अविसंवादितोऽपि सः अनुभूतपूर्वः गुरुजनः पितामहादिः मध्यमजिनावेन अवधूतोपाधिकस्येव व्यापारात् वैराग्याविष्टत्वात् जनः सामान्यजनः उदासीन इत्यर्थः संजातः वर्तते तत् तस्मात्, एवमेव अनेनैव प्रकारेण सर्वदा निरन्तरं शोककुलभुजा शोकाकुला व्यथमानवेलायाः सन्तप्यमानशरीरायाः मे मम दिवसाः किं प्रयास्यन्ति व्यतीयिष्यन्ति उत अथवा तैः बन्धुभिः सार्धं सह समागमः संयोगोऽपि भविष्यति इति इत्थम्, अभिदधाना कथयन्ती मुनिं व्याहरन्ती पृच्छन्तीत्यर्थः मातर्वि ! भेषः मया श्रुता श्रवणगोचरीकृता [ए]। वत्से पुत्रि ! ततः तदनन्तरं तेन महता भगवता महात्मना किम् उक्तम् उत्तरं दत्तम् च पुनः तव अम्बया माता पुनः किम् उक्तमिति शेषः। तेन मुनिना अस्या माता इत्थम् अनुपदवक्ष्यमाणं वाक्यम् अभिहिता उक्ता—वत्से ! मा विषीद मा दुःखमनुभव अचिरेण अविलम्बेन ते तव सर्वैः समस्तैः ज्ञातिभिः बन्धुभिः सह समागमः सम्मेलनं भविष्यतीति शेषः। तत् अनुपदोक्तं श्रुत्वा श्रवणगोचरीकृत्य समुपजातपरमपरितोषया सञ्जातप्रभूततुष्ट्या अम्बयापि मातापि सादरम् सभक्ति, प्रणम्य अभिवाद्य असौ मुनिः पुनः विज्ञापितः निवेदितः—भगवन् महात्मन् ! महादुःखपङ्कमग्ना अनल्पकष्टकर्दमलीना अहम्, अनेन अनुभूयमानेन तव वचनानुग्रहेण भविष्यत्कथनरूपानुग्रहेण उद्धृता निस्तारितास्मि तत् तस्मात्तोः प्रसीद प्रसन्नो भव पुनः भूयोऽपि आदिश आज्ञापय मे मम बन्धुभिः ज्ञातिभिः समागमः सम्मेलनं कदा कस्मिन् समये भविष्यति [ऐ]।

अथ अनन्तरं [illegible] सञ्जातपक्षपातः समुत्पन्नानुग्रहाभावः क्षणं मुहूर्तं, ध्यात्वा समाधिं कृत्वा सविभ्रमवर्तिभ्यां विभ्रमवर्तिभ्यां मयि मुहुर्मुहुः, आरोपिताग्रदृष्टिः निहितविलोचनः महाभागे ! महानुभावे ! यदा यस्मिन् काले इयं गुणवर्तिनी, तव आयुष्मती चिरजीविनी दुहिता कन्या इत्यादि किमपि [illegible] वाक्यम् अवादीत् स मुनिरुक्तवान्। वत्से पुत्रि ! कथय ममाग्रे ब्रूहि, किम् उदीरितम् उक्तम्, तात पितः ! मया सम्यक् यथावत् न अवधारितं [illegible] पुत्रमध्ये; वत्से ! अन्तिकस्थयापि निकटवर्तिन्यापि कथं केन हेतुना न अवधारितं [illegible]; तात ! तस्मिन् क्षणे [illegible] मनाक् किञ्चित् व्यग्रमानसेव [illegible], अहम् अतिष्ठम् [illegible] देव राजन् ! अस्याः [illegible] किं क्रियते [illegible] इतीदृश एव [illegible] अस्याः [illegible] व्यग्रतायाः [illegible] हेतुः सम्पन्नः [illegible]। आर्ये ! तेन [illegible] ज्ञानिना [illegible] मुनिना किं गदितम् [illegible], ज्ञायते [illegible], देव राजन् ! अत्र [illegible] किं ज्ञेयम् यदा [illegible] इयं [illegible] आत्मजा पुत्री आमातुः [illegible] करग्रहणोत्सवं [illegible] आसादयिष्यति [illegible] तदा [illegible] ज्ञातिभिः [illegible] सह समागमः [illegible] इति [illegible]। वत्से पुत्रि ! एवम् [illegible] किम् [illegible] देव राजन् ! दूरावनतविलक्षवदनया [illegible]

मणिकुट्टिमं किमयमर्थोऽनया न प्रकाशितो येन वारंवारमेनां प्रश्नेन खेदयसि, शतशोऽपि, प्रेरिता नैनमर्थ-मियं वचनवृत्त्या व्यक्तीकरिष्यति, आर्य ! तथापि पृच्छामि [ओ]। वत्से ! किं न कथयसि परमार्थम्, तात ! कथितमेवार्येण सर्वं यथावस्थितम्, वत्से ! प्रस्तुते विवाहोत्सवे केनाप्यनावेदितवृत्तान्तानां कथमिह ज्ञातीनामागमनमिति कस्मान्न पृष्टोऽसौ दिव्यदृष्टिस्त्वन्मात्रा, तात ! सर्वमपि पृष्टः । तेनापीदमादिष्टं भगवता—महाभागे ! मा त्वरस्व, स्वत एव ज्ञातवृत्तान्तस्त्वत्पिता स्वगृहमानेष्यति त्वया सहैनामनुष्ठास्यति च सर्वं स्वयमेव करणीयमस्याः, 'इत्युदीरितवान्' । देव ! किमुत्पन्ननिश्चयैरपि प्रश्नानुबन्धेन खेद्यते राजपुत्री, आर्य ! किमुत्पन्नो भवतां निश्चयः, देव ! 'अहमपुण्यभागिनी शिशुरेव नगरविप्लवे विप्रयुक्ता बन्धुभिः' इत्यपि यावदाकर्णितं तावदपि सदेहः, आर्य ! किं करोमि, एतदपि श्रुत्वा न मे निसर्गदुर्विदग्धं श्रद्धाति दग्धहृदयम् [औ]। देव ! यदि संदेहस्तदादिश्यतां पवनगतिः, अद्यैवानयतु ताम्, आर्य ! गर्हितमस्मद्विधानामकाले परकलत्रदर्शनम्, अलं च पवनगतिना क्लेशितेन, इयमेव चित्रलेखा बालभावात् प्रभृति

अवनतम्—अधोगत, विलक्षं—विस्मयान्वित, वदन—मुखं यस्यास्तादृश्या, पुन **करनखशुक्तिभिः** हस्तस्थनखरूपशुक्तिभि , **निभृत** नि शब्द, निश्चलमिति यावत्, **मणिकुट्टिमं** मणिबद्धभूमिम्, **उल्लिखन्त्या** उद्धर्षन्त्या, **अनया** मलयसुन्दर्या, **अयं** मयाऽनुपदमुक्त , अर्थ किं न **प्रकाशितः** सूचित , येन, **वारंवारम्** असकृत्, **एनां** मलयसुन्दरीं, **प्रश्नेन** तदर्थजिज्ञासाज्ञापनेन, **खेदयसि** क्लेशयसि, **शतशोऽपि** शतवाराण्यपि, **प्रेरिता** प्रवर्तिता, इयम्, **एनं** मदुक्तम्, अर्थ, **वचनवृत्त्या** स्ववाक्यद्वारा, न **व्यक्तीकरिष्यति** स्फुटीकरिष्यति, अपि तु व्यञ्जनयैव वेत्यर्थ , **आर्य** श्रेष्ठकुलोद्भव !, **तथापि** त्वया निवारितोऽपि, **पृच्छामि** स्वजिज्ञासां पुनरुद्भावयामि [ओ]।

वत्से ! **परमार्थं** यथार्थं, वास्तविकमर्थमिति यावत्, **किं** कस्माद्धेतो , न, **कथयसि** वचसा बोधयसि ?, **तात** पित ! **आर्येण** सभ्येन, वीर्यमित्रेणेति यावत्, **यथाऽवस्थितं** वस्तु सत्, सर्वं, **कथितमेव** वचसा व्यक्तमेव, अतोऽल मत्कथनेनेत्यर्थ , **वत्से** पुत्रि !, **विवाहोत्सवे** त्वत्पाणिग्रहणोत्सवे, **प्रस्तुते** प्रवृत्ते सति, **केनापि** केनचिज्जनेन, **अनावेदितवृत्तान्तानाम्** अनावेदित –अविज्ञापित , असूचित इति यावत्, वृत्तान्त –तद्वार्ता यान् तादृशानां **ज्ञातीनां** बन्धुजनानाम्, **इह** अस्मिन् स्थाने **कथं** केन प्रकारेण, **आगमनम्** उपस्थिति , स्यादिति शेष, इति, **असौ** स , **दिव्यदृष्टिः** प्रज्ञात्मकचक्षु , **त्वन्मात्रा** त्वज्जनन्या, **कस्मात्** केन हेतुना, न, **पृष्टः** जिज्ञासामावेदित , **तात** पित !, **सर्वमपि** बान्धवागमनप्रकारमपीत्यर्थ , पृष्ट , तेनापि, **भगवता** मुनिना, **इदम्** अनुपदमुच्यमानम्, **आदिष्टम्** आवेदितम्—**महाभागे** महानुभावे !, मा **त्वरस्व** व्याकुलीभव, **स्वत एव** स्वयमेव, **ज्ञातवृत्तान्तः** विदिततद्वार्त त्वत्पिता, त्वया सह, **एनाम्** इमां कन्यकां, स्वगृहम्, **आनेष्यति** उपस्थापयिष्यति, **च** पुन , **अस्या** प्रत्यक्षवर्तिन्या , कन्यकाया , **सर्वं** समस्तमपि **करणीयं** कर्त्तुमुचित, वैवाहिकविधिं, स्वयमेव, **अनुष्ठास्यति** करिष्यति। मन्त्री प्राह–**देव** राजन् !, **उत्पन्ननिश्चयैरपि** गन्धर्वदत्तायां स्वदुहितृत्वमवधारितवद्भिरपि, भवद्भिरिति शेष , **राजपुत्री** मलयसुन्दरी, **प्रश्नानुबन्धेन** प्रश्नपरम्परया, **किं** किमर्थं, **खेद्यते** क्लेश्यते, **आर्य** साधो !, भवतां, **निश्चयः** तन्निर्णय , **उत्पन्नः** निष्पन्न , किम् ?, **देव** राजन् !, **यावत्** यदा "अहमपुण्यभागिनी शिशुरेव नगरविप्लवे विप्रयुक्ता बन्धुभि " **इत्यपि** एतदुक्तमपि, **आकर्णितं** श्रुत, **तावदपि** तदापि, **सन्देहः** स्वदुहितृत्वसशय , वर्तते इति शेष , **आर्य** कुलीन !, किं **करोमि** कर्त्तुं पारयामीत्यर्थ , **एतदपि** अनुपद भवदनूदितमपि निश्चायक वृत्त, **श्रुत्वा** श्रवणगोचरीकृत्य, **निसर्गदुर्विदग्धं** प्रकृत्या दुर्विवेचक, **मे** मम **दग्धहृदयं** तद्वियोगामिसन्तप्तहृदय, न, **श्रद्धाति** विश्वसिति [औ]।

देव राजन् !, यदि, **सन्देहः** तत्सशय , तदवस्थ इत्यर्थ , **तत्** तर्हि, **पवनगतिः** अन्वर्थतन्नामा विद्याधर , **आदिश्यताम्** आज्ञाप्यताम्, **अद्यैव** अस्मिन्नेव दिने, **तां** गन्धर्वदत्ताम्, **आनयतु** अत्रोपस्थापयतु, **आर्य** सभ्य !, **अस्मद्विधानाम्** अस्मत्सदृशाना, सभ्यजनानामित्यर्थ , **अकाले** अनवसरे, **परकलत्रदर्शनं** परस्त्रीदर्शन, **गर्हितं** निन्दितम्, अनुचितमित्यर्थ , **च** पुन , **क्लेशितेन** आयासितेन, **पवनगतिना** तन्नाम्ना विद्याधरेण, **अलं** न किमपि प्रयोजन, तद्गमनायासो वृथैवेति भाव , **बालभावात्** बाल्यकालात्, **प्रभृति** आरभ्य, **तस्याः** गन्धर्वदत्ताया , **प्रियसखी** स्नेहास्पदसहचरी,

तस्याः प्रियसखी निजप्रेम्णैव विज्ञाय कथयिष्यसि यथावस्थितं सर्वमपि तद्वृत्तान्तम् । अपरं च यदि सा सत्यमेव वत्सा गन्धर्वदत्ता तत्तस्या सह दर्शनमस्माकमचिरकालभावि, स एव भगवता तेन त्रिलोकविख्यातयशसा फलवचसा ज्ञानचक्षुषा प्रत्यक्षीकृतोऽस्या एव मलयसुन्दर्या विवाहसमयो मयैव प्रस्तुतः साधयिता, कृतमौत्सुक्येन' इति चिरं मया मन्त्रिणा च सार्धमारब्धसंलापस्य खेचरपतेः प्रशंसन्निव वचनमुपतोरणं रराण प्रभातशङ्खः [अं] ।

श्रुत्वा च तं स विद्याधरेश्वरो विरतसंगीतकरसावेशो निवेशितमतिः स्नानदेवार्चनप्रभृतिनि प्राभातिके कर्मणि समासन्नोपविष्टानवलोक्य दृष्ट्या प्रसादस्निग्धया सर्वानेव देवयात्रादर्शनागतान् विद्याधरपतीन् क्रमेण विससर्ज । निक्षिप्तदृष्टिश्च मयि नरेन्द्रकन्यकासु च तासु किमपि स्वचेतसा संप्रधार्य युगपत्व्यक्तिवोभयधर्मया संज्ञया मनोज्ञयपुर पुरुषमासन्नमाजुहाव [आः] ।

सजवमुपसृत्य स्थिते च तं पुरस्तादासन्नविम्बस्तपनकरस्पृष्टप्रभयम् 'अरे तपनवेग ! त्वरितमस्याः कन्यकानुपदुहितुः किञ्चिदस्तव्रत वर्धयित्वा बहुमानमनुतपस्तद्दर्शनेन कुरु सफलमिहत्यमागमनम्, यथा

टिप्पनकम्—साधयिता साधयिष्यति कृतं पर्याप्तम् अलमम् इति । वचनस्य विशेषणम् [अं] । व्यक्तिव्यवधानिता [आः] ।

इयं सचिवस्य चिन्तैव निजप्रेम्णैव स्नेहेनैव यथावस्थितं वस्तुतत्त्वं सर्वमपि समस्तमपि तद्वृत्तान्तं गन्धर्वदत्तावार्तां, विज्ञाय विमृश्य कथयिष्यसि कथयति । अपरं च किम यदि सत्यमेव नूनमेव सा मदुक्ता वत्सा मत्पुत्री गन्धर्वदत्ता ततः तर्हि त्रिलोकविख्यातयशसा भुवनत्रयप्रसिद्धकीर्तिना फलवचसा सफलवचनमाहात्म्यशालिना पुनः फलवचसा अतीतानागतवर्तमानदर्शिना तेन महर्षिणा भगवता मुनिना ज्ञानचक्षुषा दिव्यविज्ञानलोचनेन प्रत्यक्षीकृतः साक्षात्कृतः मयैव प्रस्तुतः प्रवर्तितः उपस्थापयिष्यमाणः सन् अस्याः प्रस्तुतायाः मलयसुन्दर्या एव स एव तदुपवर्णित एव विवाहसमयः विवाहावसरः अस्माकं तद्दर्शिनाम् अचिरकालभावि शीघ्रभावि तया गन्धर्वदत्तया सह दर्शनं चक्षुषा साक्षात्कारं साधयिता सम्पादयिष्यति औत्सुक्येन त्वरया, कृतम् अलं न किमपि फलम् । इति एवं चिरं दीर्घकालं "फलममिति वचनस्य विशेषणम्' इति टिप्पणिग्रन्थकेन विरचितस्य स्थाने भविष्य वा 'फलम्' इति पाठोऽनुमीयते मया च पुनः मन्त्रिणा धर्ममित्रेण सार्धं सह, आरब्धसंलापस्य प्रारब्धसंभाषणस्य खेचरपतेः विद्याधरचक्रवर्तिनः वचनं प्रशंसन्निव समर्थयन्निव उपतोरणं बहिर्द्वारदेशसमीपे प्रभातशङ्खः प्रातःकालिकशङ्खस्य ध्वनिः रराण ननाद [अं] ।

तं प्रभातशङ्खध्वनिमाकर्ण्य श्रुत्वा विरतसङ्गीतकरसावेशः विरतः—निवृत्तः सङ्गीतकरसस्य—सङ्गीतसम्बन्धिप्रीतेः आवेशः—उत्कर्षो यस्य तादृशः पुनः स्नानदेवार्चनप्रभृतीनि स्नान—देवताराधनादिके प्राभातिके प्रातःकालिके कर्मणि निवेशितमतिः प्रवर्तितमनाः सः मदुक्तः विद्याधरेश्वरः विद्याधरराजः समासन्नोपविष्टान् निकटोपविष्टान् सर्वानेव समस्तानेव, देवयात्रादर्शनागतान् महत्याभिषेकमहोत्सवदर्शनार्थमुपस्थितान् विद्याधरपतीन् विद्याधरराजान् प्रसादस्निग्धया प्रीतिविशदया दृष्ट्या अवलोक्य निरीक्ष्य क्रमेण पर्यायेण विससर्ज त्यक्तवान् । मयि च पुनः तासु मत्सखीषु, नरेन्द्रकन्यकासु राजकुमारीषु निक्षिप्तदृष्टिः निवेशितचक्षुः स्वचेतसा निजमनसा किमपि सम्प्रधार्य निश्चित्य, युगपत् एककाले व्यक्तितोभयधर्मया व्यक्ति—प्रधानमिव उभयभुवौ—नवनायिकानवोभयपक्षौ धर्मिणावाश्रित्य स्यात् तया संज्ञया सङ्केतेन 'व्यक्तितोभयधर्मया' इति समस्तपाठे तु व्यक्तितोभयभ्रुवा इङ्गितेन व्यावर्णम् मनोज्ञवपुषं सुन्दरशरीरं आसन्नम् अतिनिकटं पुरुषम् आजुहाव आहूतवान् [आः] ।

सजवं त्वरितम् उपसृत्य निकटमुपस्थाय पुरस्तात् अग्रे स्थिते पुनः आसन्नविम्बस्तपनस्तपनप्रतापप्रज्वलितप्रभयं आसन्नविम्बेन—सूर्यबिम्बेनेव प्रज्वलिता प्रभा—तेजो येन तादृशं तम् आहूतपुरुषम् अरे तपनवेग ! नामकत्वसम्बोधन !, अस्याः प्रत्यक्षवर्तिन्याः कन्यकानुपदुहितुः वाधूगस्य

भिश्च सह समस्ताभिरवनिपालतनयाभिः प्रापयैनां प्रच्छन्नरूपामेव निजसदनम्' इति श्रवसि शिक्षयित्वा कृत्वा च देवताप्रणाममासनादुत्तस्थौ। अनूत्थितासन्नखेचरपरिवृतश्च गत्वायतनमण्डपद्वारमध्यासितमहार्हमणिमयविमानो विलोकयन्त्या एव मे झगिति नवनिशातनिस्त्रिंशनिर्मलमाकाशमुदपतत् [क]।

प्रस्थिते च तत्र त्रिकूटाचलाभिमुखमौत्सुक्यतरलेक्षणस्तत्क्षणमेव पुरुषः स तासां क्षितिपकन्यानामाधिपत्ये सगौरवं मामतिष्ठिपत्, प्रवर्तयामास च पुनः पुनः समासन्नरम्योद्देशदर्शनाय [ख]। ततोऽहमुत्साहिता तस्य वचनैरुत्थाय ताभिर्गृहीतवेत्रच्छत्रचामराभिरनुगम्यमाना सहचरीभिः प्रथममेव प्रविश्य परितः प्रेषितानिमेषदृष्टिर्दृष्टमिव पुरा, सेवितमिव भवान्तरे, कारितमिवात्मना, परिमलितमिव सर्वकालमवलोक्य प्रीतहृदया प्रासादम्, अग्रतो गर्भगृहगर्भे प्रतिष्ठितम्, अदभ्रदेहप्रभाप्रसरदूरापसारितज्वलदुदग्रदीपिकालोकम्, इभमृगेन्द्रचक्राध्यासिते सुराचल इव मरीचिमालिनममलरोचिषि हिरण्मये महति

टिप्पनकम्—**इभमृगेन्द्रचक्राध्यासिते सुराचले इव** एकत्र करिसिंहसंघाताध्यारूढे, अन्यत्र गजसिंहधर्मचक्रयुक्ते [ग]।

काञ्चीपते कुसुमशेखरस्य, **दुहितुः** सुताया, मलयसुन्दर्या इत्यर्थ, **असत्कृतं** अस्माभि प्रयुक्तं, **बहुमानम्** अधिकसत्कारं, **किञ्चित्** ईषत्, दर्शयित्वा, **अद्भुतवस्तुदर्शनेन** आश्चर्यवस्तूनां दृष्टिमार्गारोपणेन, **इहत्यम्** अत्रत्यम्, आगमनं, **सफलं** सार्थकं, **कुरु** सम्पादय। **च** पुन, **एताभिः** निकटतरवर्तिनीभि **समस्ताभिः** सर्वाभि, **अवनिपालतनयाभिः** नृपसुताभि सह, **प्रच्छन्नरूपामेव** अन्यानभिज्ञानरूपामेव, **एनां** मलयसुन्दरीं, **निजसदनं** स्वगृहं, **प्रापय** उपस्थापय, **इति** इत्थ, **श्रवसि** कर्णे **शिक्षयित्वा** तत्कर्तव्यमावेद्य **च** पुन, **देवताप्रणामं** देवतानमस्कारं, कृत्वा, **आसनात्** स्वोपवेशनाधारात्, **उत्तस्थौ** उत्थित । **च** पुन, **अनूत्थितासन्नखेचरपरिवृतः** अनु-पश्चात्, उत्थितै, आसन्नै—निकटोपविष्टै, खेचरै-विद्याधरै, परिवृत परिवेष्टित सन्, **आयतनमण्डपद्वारं** जिनेन्द्रमन्दिरप्रवेशनिर्गमस्थान, गत्वा, **अध्यासितमहार्हमणिमयविमानः** प्रशस्तमणिमयव्योमयानमारूढ, **विलोकयन्त्या एव** पश्यन्त्या एव, **मे** मम, पश्यन्तमपि मामुपेक्ष्येत्यर्थ, **झटिति** सत्वरं, **नवनिशातनिस्त्रिंशनिर्मलं** नवा—नूतना, निशाता तीक्ष्णाश्च, ये निस्त्रिंशा-खड्गा, तद्वत् निर्मलम्—उज्ज्वलम्, आकाशम्, **उदपतत्** उत्पतितवान् [क]।

च पुन, **तत्र** तस्मिन् विद्याधरेश्वरे, **त्रिकूटाचलाभिमुखं** त्रिकूटपर्वताभिमुख, तद्दिशीत्यर्थ, **प्रस्थिते** प्रयाते सति, **औत्सुक्यतरलेक्षणः** सम्भ्रान्तलोचन, **स** प्रकृत, **पुरुषः** तपनवेगनामा राजकीयजन, **तासां** प्रकृतानां, **राजकन्यानां** नृपसुतानाम्, **आधिपत्ये** तत्त्वावधाने, **सगौरवं** सादरं, माम्, **अतिष्ठिपत्** स्थापितवान्, **च** पुन, **समासन्नरम्योद्देशदर्शनाय** अतिसन्निहितरमणीयप्रदेशदर्शनाय, **पुनः पुनः** अनेकवारं, **प्रवर्तयामास** प्रेरयामास [ख]। **ततः** तदनन्तरं, **तस्य** प्रकृतराजपुरुषस्य, **वचनैः** प्रवर्तकवाक्यै, **उत्साहिता** प्रवर्तिता, अहम्, उत्थाय, **गृहीतवेत्रच्छत्रचामराभिः** गृहीत-धृत, वेत्र—कनकादिदण्ड, छत्रम्, चामरं—चमरजातीयमृगलोमव्यजन याभिस्तादृशीभि, **ताभिः** राजकन्याभि, **सहचरीभिः** सखीभि, **अनुगम्यमाना** अनु-पश्चात्, व्याप्यमाना, **प्रथममेव** अनावृत्तिकमेव यथा स्यात् तथा, **प्रविश्य** अन्तर्गत्वा, **परितः** सर्वभागेषु, **प्रेषितानिमेषदृष्टिः** प्रवर्तितास्पन्ददृष्टि सती, **पुरा** पूर्वमपि, **दृष्टमिव** चक्षुषा साक्षात्कृतमिव, पुन **भवान्तरे** जन्मान्तरे, **सेवितमिव** आराधितमिव, पुन **आत्मना** स्वेन, **कारितमिव** निर्मापितमिव, पुन **सर्वकालं** सतत, **परिमलितमिव** कुङ्कुमादिद्रव्यैर्मर्दितमिव, **प्रासादं** जिनभवनम्, **अवलोक्य** निरीक्ष्य, **प्रीतहृदया** प्रसन्नहृदया सती, **अग्रत.** अग्रे, **विम्बं** मूर्तिम्, **अद्राक्षं** दृष्टवतीत्यग्रेणान्वेति, कीदृशम्? **गर्भगृहगर्भे** अन्तर्गृहीमध्ये, **प्रतिष्ठितम्** अवस्थितम्, पुन **अदभ्रदेहप्रभाप्रसरदूरापसारितज्वलदुदग्रदीपिकाऽऽलोकम्** अदभ्रदेहप्रभाप्रसरेण-बहुलशरीरकान्तिविस्तारेण दूरम्, अपसारित—अपनीत, ज्वलन्त्या-दीप्यमानाया, उदग्रदीपिकाया—उन्नतदीपिकाया, आलोक—प्रकाशो येन तादृशम्, पुन **इभमृगेन्द्रचक्राध्यासिते** मेरुपक्षे इभाना—हस्तिनां, मृगेन्द्राणां, सिंहानां च, यच्चक्रं—मण्डल तेन, सिंहासनपक्षे परिकरे उत्कीर्णो य इभ—गज, मृगेन्द्र—सिंह, चक्र—धर्मचक्र, तेन, अध्यासिते—अधिष्ठिते, **सुराचले** देवपर्वते, सुमेरुपर्वते इत्यर्थं, **मरीचिमालिनमिव** सूर्यविम्वमिव, **अमलरोचिषि** उज्ज्वलप्रकाशशालिनि,

सिंहासने समासीनम् [ग], अचिराभिषेकनिष्पन्नपरिकर्माभरणम्, आमोदिना हरिचन्दनेनाङ्गरागेणानुलिप्तम्, अविकुसुमोपविष्टनिःस्पन्दषट्पदनिपीयमानमकरन्दाभिराजानुलम्बिनीभिरभिनवसुरकुसुमस्रग्भिरुपरचितसपर्याधवपूजम्, उल्लसत्सान्द्रकालागुरुधूपधूमम्, अतिमहाप्रमाणवज्रमणिशिलामयम्, अतिशयप्रशान्तदर्शनम्, अपश्चिमस्य भगवतो महावीरजिनवरस्य जन्मजरामरणार्णवावर्तवर्तिजन्तुनिकुरम्बैकावलम्बनं बिम्बमद्राक्षम् [घ]।

दृष्ट्वा च वत्सविरहमिव चिरात्प्रवासागतं स्वामिनमिव सर्वदा कृतोपकारमारूढगाढोत्कण्ठा स्मरन्तीव पूर्वसंस्तुतस्य कस्यचिदभीष्टजनस्य निर्निमित्तोदीर्णमन्युवेगकम्पितकुचयुगा कथमपि निरुन्धती कण्ठदेशागतमाक्रन्दशब्दमुपसृत्य सप्रश्रयमग्रतः परमया भक्त्या प्रसारितसकलगात्रयष्टिरवलम्बी कुट्टिमे मुहुर्मुहुर्ललाटमावद्धकरसंपुटा प्राणंसिषम्। उत्थाय च पुरो निविष्टा विष्टपत्रयगुरोराननचन्द्रमसि निहितनिस्तरङ्गदृष्टिरनवरतनिर्यद्बाष्पमनिवार्योत्कण्ठमनन्यमावेदयितुं स्वसंवेद्यमानन्दशोकमिश्रं किमप्यवस्थान्तरमनुभवन्ती निश्चला-

---

हिरण्मये सुवर्णमये महति विशाले सिंहासने महासने समासीनं समुपविष्टम्; [ग]। पुनः अचिराभिषेकनिष्पन्नपरिकर्माभरणम् अचिराभिषेकम्-अनतिदूरकालिकस्नपनेन निष्पन्नं सिद्धं परिकर्माभरणं-शरीरशोभाऽऽधायकमण्डनं यस्य तादृशम्। पुनः आमोदिना उत्कटसौगन्ध्यशालिना हरिचन्दनेन हरिचन्दनपङ्कस्य अङ्गरागेण विलेपनद्रव्येण अनुलिप्तं व्याप्तम्; पुनः अविकुसुमोपविष्टनिःस्पन्दषट्पदनिपीयमानमकरन्दाभिः अविकुसुमम्-एकैकपुष्पोपरि, उपविष्टैः निःस्पन्दैः-निश्चलैः स्थितैरिति यावत्, षट्पदैः-भ्रमरैः निपीयमानः-निरन्तरं पीयमानः आस्वाद्यमानः मकरन्दः-पुष्परसो यासु तादृशीभिः पुनः आजानुलम्बिनीभिः जानुपर्यन्तलम्बमानाभिः अभिनवसुरकुसुमस्रग्भिः नवीनदेवतरुकुसुममालाभिः उपरचितसपर्याधवपूजम् उपरचिता-सम्पादिता सपर्याधवपूजा-समस्तप्रकारार्चा यस्य तादृशम्; पुनः उल्लसत्सान्द्रकालागुरुधूपधूमम् उल्लसन्-प्रसरन्, कालागुरोः-कृष्णागुरोः सुगन्धिद्रव्यविशेषस्य धूमः धूपात्मकः धूपो यस्य तादृशम्; पुनः अतिमहाप्रमाणवज्रमणिशिलामयम् अतिमहाप्रमाणा-अत्यधिकप्रमाणा या वज्रमणीनां शिला तन्मयं-तद्विकारभूतम्; पुनः अतिशयप्रशान्तदर्शनम् अतिशयप्रशान्तम्-अतिशयसौम्यं दर्शनं यस्य तादृशम्; एवं बिम्बम्। अपश्चिमस्य न विद्यते पश्चिमो यस्य तादृशस्य चरमस्य चतुर्विंशतितमस्य तीर्थकरस्येति यावत्, भगवतः परमेश्वरस्य, महावीरजिनवरस्य तदाख्यजिनेन्द्रस्य पुनः कीदृशम्? जन्मजरामरणार्णवावर्तवर्तिजन्तुनिकुरम्बैकावलम्बनं जन्मजरामरणार्णवस्य-जन्मजरामृत्युरूपसंसारसागरस्य य आवर्तः-भ्रमणानि तद्वर्तिनाः-तत्स्थानां जन्तूनां-जीवानां, निकुरम्बस्य समूहस्य एकं-मुख्यम् अवलम्बनं शरणस्थानम् [घ]।

च पुनः चिरात् दीर्घकालात् प्रवासागतं विदेशादागतं पितरमिव वत्सविरहमिव पुनः सर्वदा सर्वकाले कृतोपकारम् उपकुर्वन्तं स्वामिनमिव नाथमिव तत् महावीरजिनेन्द्रबिम्बं दृष्ट्वा पश्चाद् वाक्यस्य आरूढगाढोत्कण्ठा उत्पन्नातिमहोत्सुक्या सती पूर्वसंस्तुतस्य पूर्वपरिचितस्य कस्यचित् कस्यापि अभीष्टजनस्य अभिमतजनस्य स्मरन्तीव ध्यायन्तीव निर्निमित्तोदीर्णमन्युवेगकम्पितकुचयुगा निर्निमित्तम्-अकारणमेव यथा स्यात् तथा उदीर्णेन-उद्गतेन मन्युवेगेन-दैन्यातिशयेन कम्पितं कुचयुगं-स्तनद्वयं यस्यास्तादृशी कण्ठदेशागतं कण्ठमार्गमागतम् आक्रन्दशब्दं रोदनध्वनिं निरुन्धती निवारयन्ती सप्रश्रयं सविनयं यथा स्यात् तथा परमया अत्यन्तया भक्त्या प्रीत्या अग्रतः अग्रे उपसृत्य गत्वा प्रसारितसकलगात्रयष्टिः विस्तारितसमस्तशरीरदण्डा कुट्टिमे मणिमयभूमौ मुहुर्मुहुः भूयो भूयः ललाटं, मस्तकं ताडयन्ती स्पृशन्ती आबद्धकरसंपुटा रचिताञ्जलिः अहमिति शेषः प्राणंसिषं प्रणतवती। च पुनः उत्थाय पुरः अग्रे निविष्टा आसीना विष्टपत्रयगुरोः त्रिभुवनस्वामिनः जिनेन्द्रस्य आननचन्द्रमसि मुखचन्द्रे निहितनिस्तरङ्गदृष्टिः निःस्पन्दनेत्रा अनवरतनिर्यद्बाष्पं निरन्तरनिर्गच्छदश्रु यथा स्यात् तथा, पुनः अनिवार्योत्कण्ठम् अनिवार्यम्-अवारणीयम् उत्कण्ठं यथा स्यात्, अनन्यम् असाधारणम् आवेदयितुं विज्ञापयितुम् स्वसंवेद्यं स्वमात्रानुभवनीयम् आनन्दशोकमिश्रं हर्षशोकोभयमिश्रितं किमपि अनिर्वचनीयम् अवस्थान्तरम् भिन्नावस्थाम् अनुभवन्ती निश्चलाङ्गयष्टिः

ङ्गयष्टिश्चिरमतिष्ठम् । प्रवर्तिता च सहचरीभिरर्णवं द्रष्टुमभ्यर्णवर्तिनैकेन सोपानवर्त्मना दक्षिणां देवतागृहप्राकारभित्तिमध्यरोहम् [ङ] ।

तस्याश्च संघट्टविघटमानमुखरवीचिशिखरशङ्खश्रेणिना वारिधिजलेन प्रतिवेलमास्फालितस्फाटिकशिलातलायास्तलविभागे निविष्टदृष्टिरुत्कृष्टनौयानाधिरूढम्, अध्यासितमकरमिव यादसां नाथम्, ईशाननयनानलादुपद्रुतमयुग्मेषुमिवागत्य संश्रितजलदुर्गम्, उदधिसौहृदाकृष्टहृदयमवतीर्णमन्तरिक्षादिव नक्षत्रनाथम्, इतस्ततो विनिहितैरसिगदाचक्रचापैः प्रकाशितपौरुषप्रकर्षमर्णवनिवासिदानवशासनाय शेषशयनमुत्सृज्य चलितमिव जलशायिनं देवम्, उभयतः स्थापितमृदुस्थूलहंसतूलोपधाने धौतनेत्रप्रच्छदाच्छादिते कुमुदगर्भच्छदावदातद्युतिनि दन्तपट्टशयने निविष्टम् [च], अनुपृष्ठमुपहितस्य महतो हेमपीठस्य शिरसि विनिवेशितद्विगुणदक्षिणेतरभुजस्तम्भम्, अभ्यर्णोपविष्टैः कैश्चिदुद्धूतधवलचामरैः कैश्चिदुत्सङ्गितचरणयुगलैः कैश्चित् केशभारविवरणव्यापृतकरैः कैश्चिदुत्क्षिप्तताम्बूलवीटकैः कैश्चित् प्रवर्तितरजनीवार्तालापै-

---

स्थिरशरीरयष्टि, **चिरं** दीर्घकालम्, **अतिष्ठं** स्थितवती । **च** पुन, **अर्णवं** समुद्र, **द्रष्टुं** दृष्टिगोचरीकर्तुं, **सहचरीभिः** सखीभि, **प्रवर्तिता** प्रेरिता सती, **अभ्यर्णवर्तिना** निकटवर्तिना, एकेन, **सोपानवर्त्मना** अधिरोहणमार्गेण, दक्षिणां **देवतागृहप्राकारभित्तिं** जिनेन्द्रमन्दिरप्राकारकुड्यम्, **अध्यरोहम्** आरूढवती, सर्वत्राहमिति शेष [ङ] ।

च पुन, **संघट्टविघटमानमुखरवीचिशिखरशङ्खश्रेणिना** सङ्घट्टेन–आघातेन, विघटमाना–ततो विश्लिष्यमाणा, अपसरन्तीत्यर्थ, मुखराणां ध्वनतां, वीचीनां–तरङ्गाणां, शिखरभूता–ऊर्ध्वमवस्थिता, शङ्खश्रेणी–शङ्खपङ्क्तिर्यस्मिंस्तादृशेन, **वारिधिजलेन** समुद्रजलेन, **प्रतिवेलं** प्रतितटम्, **आस्फालितस्फटिकशिलातलायाः** आस्फालितम्–आहतं, स्फाटिकशिलातल–स्फटिकसम्बन्धि शिलामध्यं यस्यास्तादृश्या, **तस्याः** प्राकारभित्ते, **तलविभागे** अधस्तनप्रदेशे, **निविष्टदृष्टिः** निहितलोचना सती, अहमिति शेष, **उर्वीपतिकुमारं** नृपकुमारम्, **अद्राक्षं** दृष्टवतीत्यग्रेणान्वेति, कीदृशीम्? **नौयानाधिरूढं** नौरूपं यत् यान–वाहनं, तत्, अधिरूढम्–आरूढम्, अत एव **अध्यासितमकर** मकरमधिरूढ, **यादसां** जलजन्तूना, **नाथमिव** वरुणमिवेत्युत्प्रेक्षा, पुन **ईशाननयनानलात्** शिवनयनाग्निना **उपद्रुतम्**, उपतापितम्, **आगत्य** उपस्थाय, **संश्रितजलदुर्गं** सश्रित–शरणीकृत, जलदुर्ग–जलात्मक दुर्ग–शिवनेत्राग्निना दु खेन गन्तु शक्य स्थान येन तादृशम्, **अयुग्मेषुमिव** पञ्चबाणमिव, कामदेवमिवेत्यर्थ, पुन **उदधिसौहृदाकृष्टहृदयम्** उदधिसौहृदेन–समुद्ररूपपितृस्नेहेन, आकृष्ट–वशीकृत हृदय यस्य तादृशम्, **अन्तरिक्षात्** गगनमण्डलात्, **अवतीर्णम्** अधस्तादापतित, **नक्षत्रनाथमिव** चन्द्रमिव, पुन **इतस्ततः** अत्र तत्र, **विनिहितैः** सन्निवेशितै, **असि-गदा-चक्रचापैः** असि–नन्दकनामा खड्ग, गदा–कौमोदकीनामकदण्डविशेष, चक्र नाम–सुदर्शनाख्यमस्त्र चापो नाम–शार्ङ्गनामक धनु, तै, **प्रकाशितपौरुषप्रकर्षं** प्रकाशित –प्रकटित, पौरुषप्रकर्ष –स्वपराक्रमोत्कर्षो येन तादृशम्, **अर्णवनिवासिदानवशासनाय** समुद्रस्थदैत्यदमनाय, **शेषशयनं** शेषनागरूपां शय्याम्, **उत्सृज्य** त्यक्त्वा, **चलितं** प्रस्थित, **जलशायिनं** जलाधिकरणकशयनशील, **देवमिव** विष्णुमिवेति सर्वत्रोत्प्रेक्षा, पुन कीदृशम्? **दन्तपट्टशयने** हस्तिदन्तमयपट्टिकाघटितपर्यङ्करूपशय्यायां, **निविष्टम्** उपविष्टम्, कीदृशे? **उभयतः** भागद्वये, **स्थापितमृदुस्थूलहंसतूलोपधाने** मृदुनी–कोमले, स्थूले च, हसतूलोपधाने–हसजातीयपक्षिलोममयमस्तकाद्युपधाने यस्मिंस्तादृशे, **धौतनेत्रप्रच्छदाच्छादिते** धौतेन–अचिरक्षालितेन, नेत्रप्रच्छदेन–नेत्र नाम अंशुक, सूक्ष्मश्लक्ष्णवस्त्रमित्यर्थ, तद्रूपेण, प्रच्छेन–आस्तरणेन, आच्छादिते–आस्तीर्णे, पुन **कुमुदगर्भच्छदावदातद्युतिनि** कुमुदस्य–चन्द्रविकासिकमलस्य यो गर्भच्छद –अन्त स्थपत्र, तद्वत्, अवदाता–विशुद्धा, द्युति –छविर्यस्य तादृशे, [च] । पुन **अनुपृष्ठं** पृष्ठसमीपे, **उपहितस्य** स्थापितस्य, **महतो** विशालस्य, **हेमपीठस्य** सुवर्णमयोच्चासनस्य, **शिरसि** ऊर्ध्वभागे, **विनिवेशितद्विगुणदक्षिणेतरभुजस्तम्भं** विनिवेशित –समारोपित, द्विगुण –मध्यादारभ्याकुञ्चनेन द्वैगुण्यमापादित, दक्षिणेतर –वामो यो भुज –बाहु, तद्रूप स्तम्भो–बृहद्दण्डो येन तादृशम्, पुन **अभ्यर्णोपविष्टै** समीपोपविष्टै **तरुणपरिचारकैः** यौवनावस्थपरिचारकजनै, **परिगतं** परितो व्याप्तम्, कीदृशै? **कैश्चित्** कतिपयै, **उद्धूतधवलचामरैः** उत्क्षिप्तश्वेतचामरै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **उत्सङ्गितचरणयुगलैः** क्रोडारोपितचरणद्वयै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **केशभारविवरणव्यापृतकरैः** केशभारस्य–केशराशे, विवरणे–विस्तारणे, व्यापृतौ–प्रवृत्तौ, करौ येषां तादृशै, पुन **कैश्चित्** कैरपि, **उत्क्षिप्तताम्बूल-**

'નિરંતર'—સામુદાણી કામ કેટલાક નિરંતર કરે વચમાં છોડી દે નહિ. (૩) 'તદુભય'—કેટલાક અંતર સહિત સામુદાણી કામ કરે અને અંતર રહિત પણ કરે.

(૨૩) પેજ્જવત્તિયા ક્રિયા—પ્રેમભાવના ઉદયથી જે ક્રિયા લાગે છે તે. તેના બે ભેદ—(૧) માયા કપટ કરવાથી (૨) લોભ કરવાથી. આ સ્થળે માયા અને લોભ તે રાગની પ્રકૃતિઓમાં ગણી છે એટલે એ બે કષાયને પેટામાં ગણી છે.

(૨૪) દોસવત્તિયા ક્રિયા—દ્વેષભાવના ઉદયથી જે ક્રિયા લાગે છે તે. તેના બે ભેદ (૧) ક્રોધ કરવાથી, (૨) માન કરવાથી. આ સ્થળે ક્રોધ અને માનને દ્વેષ કષાયની પ્રકૃતિમાં ગણી છે. એ પ્રમાણે સાંપરાય ક્રિયાના ૨૪ ભેદ થયા.

(૨૫) ઇરિયાવહિયા ક્રિયા—૧૧-૧૨-૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તી વીતરાગી ભગવંતોને નામકર્મોદયથી મનાદિ ત્રણ યોગની શુભ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી સાતા વેદનીય કર્મનાં દળિયાં એકઠાં થાય છે પરંતુ તેઓ કષાયથી રહિત હોવાથી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ એ બે બંધ થાય છે પણ સ્થિતિ અને અનુભાગ એ બે બંધ થતા નથી. કેમકે કષાય વિના કેવળ યોગ કર્મબંધક થતો નથી. આથી વીતરાગને પ્રથમ સમયે લાગેલાં સાતાવેદનીય કર્મ પુદ્ગલો બીજે સમયે વેદી ત્રીજે સમયે નિર્જરે છે. અર્થાત્ દૂર કરે છે. તેના બે ભેદ—છદ્મસ્થની—૧૧ મા તથા ૧૨ મા ગુણસ્થાનવર્તી સાધુને હાલતાં ચાલતાં લાગે તે. (૨) કેવળીની—સયોગી (૧૩મા ગુણસ્થાનવર્તી) કેવળી ભગવાનને હાલતાં ચાલતાં જે ક્રિયા લાગે છે.

એ પચીસે ક્રિયા કર્મબંધનું કારણ જાણી સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાણીએ છોડી દેવી જોઈએ.

એ રીતે નવતત્ત્વમાંના પાંચમા આસ્રવ તત્ત્વના ૪૨ ભેદ છે તે હેય એટલે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

૬ સંવરતત્ત્વ

કર્મ પાપરૂપી પાણીથી જીવરૂપ વહાણ ભરાઈ ગયું છે. તેથી આસ્રવરૂપી છિદ્રોની આડે વ્રત પચ્ચક્ખાણ આદિ પાટીઆં લગાડવાં જેથી પાપરૂપ જળનો પ્રવાહ આવતો બંધ થાય તેને સંવર કહે છે. એ સંવરના ૨૦ ભેદ છે. સંવર અને આસ્રવ એ પરસ્પર વિરોધી છે. જ્યાં આસ્રવ ત્યાં સંવર નહિ અને જ્યાં સંવર ત્યાં આસ્રવ નહિ. સંવરના ૨૦ પ્રકાર આસ્રવના ૨૦ ભેદથી ઉલટા છે.

(૧) સમ્યક્ત્વ, (૨) વ્રતપચ્ચક્ખાણ કરે (૩) પ્રમાદ છોડે (૪) કષાય છોડે (૫) યોગને સ્થિર કરે (૬) જીવ દયા પાળે (૭) સત્યવચન બોલે, (૮) દત્તદત્ત આદરે, (૯) બ્રહ્મચર્ય પાળે, (૧૦) પરિગ્રહ છોડે (૧૧ થી ૧૫) શ્રોત્ર, ચક્ષુ, ઘ્રાણ, રસના, સ્પર્શના એ પાંચ ઇંદ્રિયો વશ કરે (૧૬ થી ૧૮) મન વચન અને કાયાના ત્રણ યોગ વશ કરે (૧૯) ભંડ ઉપકરણ ઉપયોગ સહિત લે અને મૂકે (૨૦) સૂચ કુશગ્ર ન કરે એટલે સોય અને તણખલા જેવી નાની ચીજ પણ જતનાથી લે અને રાખે, એ ૨૦ પ્રકારે સંવર થાય છે.

× કેવળજ્ઞાનીઓના મનોયોગની પ્રવૃત્તિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં, વચનયોગની પ્રવૃત્તિ વ્યાખ્યાન તથા પ્રશ્નકારને ઉત્તર આપવામાં અને કાયયોગની પ્રવૃત્તિ ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસ આવેલાં કામ, ક્ષેત્રાદિની રચનામાં પ્રત્યક્ષ શુદ્ધ કાર્યમાંજ હોય છે.

વિશેષ રીતે સંવરના ૫૭ ભેદ થાય છે. ૧ ઇર્યા સમિતિ, ૨ ભાષા સમિતિ, ૩ એષણા સમિતિ, ૪ આદાન ભંડ નિક્ષેપના સમિતિ, ૫ પારિઠાવણિયા સમિતિ, એ પાંચ સમિતિ તથા ૬ મનગુપ્તિ ૭ વચનગુપ્તિ ૮ કાયાગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિ મળી આઠ પ્રવચન માતાને પાળે, ૯ ક્ષુધા, ૧૦ તૃષા, ૧૧ શીત, ૧૨ ઉષ્ણ, ૧૩ દંશમસ (ડાંસ-મચ્છર) ૧૪ અચેલ, ૧૫ અરિત, ૧૬ સ્ત્રી, ૧૭ ચરિયા (ચાલવુ), ૧૮ નિસિહિયા (બેસવુ), ૧૯ શય્યા, ૨૦ આક્રોશ વચન, ૨૧ વધ, ૨૨ યાચના, ૨૩ અલાભ, ૨૪ રોગ, ૨૫ તૃણ સ્પર્શ, ૨૬ મેલ ૨૭ સત્કાર પુરસ્કાર, ૨૮ પ્રજ્ઞા, ૨૯ અજ્ઞાન, ૩૦ દર્શન એ ૨૨ પરિષહ જીતે. ૩૧ ખતિ (ક્ષાંતિ-ક્ષમા), ૩૨ મુત્તિ (નિર્લોભતા), ૩૩ અજ્જવ (નિષ્કપટતા-સરળતા), ૩૪ મદ્દવ, (કોમળતા), ૩૫ લાઘવ (લઘુતા) ૩૬ સચ્ચે (સત્ય), ૩૭ સયમ, ૩૮ તપ, ૩૯ ચિયાએ (ત્યાગ), ૪૦ બ્રહ્મચર્ય (શિયળ), એ દશ પ્રકારના યતિધર્મને આરાધે, ૪૧ અનિત્ય, ૪૨ અશરણ, ૪૩ સંસાર, ૪૪ એકત્વ, ૪૫ અન્યત્વ, ૪૬ અશુચિ, ૪૭ આસ્રવ, ૪૮ સંવર, ૪૯ નિર્જરા, ૫૦ લોક, ૫૧ બોધિબીજ, ૫૨, ધર્મ, એ બાર ભાવના ભાવે, ૫૩ સામાયિક, ૫૪ છેદોપસ્થાપનીય, ૫૫ પરિહારવિશુદ્ધ, ૫૬ સૂક્ષ્મ સપરાય, ૫૭ યથાખ્યાત, એ પાચ ચારિત્ર પાળે.

એ સતાવન પ્રકારે સવર કરણી આદરવાથી આત્મારૂપી વહાણમાં આસ્રરૂપી છિદ્રોમાંથી પાપરૂપ પાણી આવતું બધ થાય છે અને વહાણ સસાર સમુદ્રને પેલે પાર સહિસલામત પહોંચે છે

૭ નિર્જરા તત્વ.

આત્મારૂપી વહાણમાં કર્મ પાપરૂપી પાણી આવતું હતુ તે તો સવર કરણીરૂપી પાટીઆ આડા દઇ રોક્યુ, પણ તે પહેલાં આવી ગયેલું પાણી ઉલેચીને વહાણને પાણી વગરનું કરવુ જોઈએ. તો જ વહાણ પેલે પાર પહોંચે માટે સંવરકરણી આદરીને પૂર્વ કર્મનાં જે જે દળીયાં આત્મ પ્રદેશમાં છે તે દળીયાંને ખપાવી આત્માને મોક્ષ ગતિને યોગ્ય કરે તેને નિર્જરા તત્વ કહે છે એ નિર્જરાના બાર પ્રકાર છે ૧ અણસણ-અન્ન વગેરે ચાર આહાર થોડો વખત અગર જાવજીવ લગી છોડે ૨ ઉણોદરી-આહાર અને ઉપકરણ ઓછાં કરે, ૩ વૃત્તિ સંક્ષેપ-ભિક્ષાચારી એટલે ગોચરી કરે, ૪ રસપરિત્યાગ-રસનો ત્યાગ કરે; ૫ કાયક્લેશ-કાયાને જ્ઞાન બુદ્ધિથી કષ્ટ આપે, ૬ પડિસંલીણયા- આત્માને વશ કરે એ ૭ પ્રકાર બાહ્ય એટલે પ્રગટ તપ આદરે, ૭ પ્રાયશ્ચિત્ત-પાપનું નિવારણ તે થયેલાં પાપોથી નિવર્તવા દડ લે, (૮) વિનય નમ્રતા રાખે ૯ વૈયાવૃત્ય-ગુરૂ વગેરેની ભક્તિ-સેવા કરે, ૧૦ સજ્ઝાય-શાસ્ત્ર જાણે, ૧૧ ધ્યાન-શાસ્ત્રના અર્થની વિચારણા કરે, ૧૨ કાઉસ્સગ્ગ (કાર્યોત્સર્ગ) એ ૭ અભ્યતર એટલે ગુપ્ત તપ છે કુલ ૧૨ ભેદ નિર્જરાના છે તે આદરી આત્મામાં રહેલાં કર્મનાં દળનો ક્ષય કરવો ×

× નિર્જરા તત્ત્વનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રથમ ખંડના ત્રીજા પ્રકરણમાં 'તપાચાર'ના ભેદ છે તેમાં છે.

૮ બંધતત્ત્વ.

જેમ દૂધમાં પાણી, માટીમાં ધાતુ, ફૂલમાં અત્તર, તલમાં તેલ રહેલ છે તેમ આત્મ-પ્રદેશ અને કર્મ પુદ્‌ગળ એક બીજામાં બંધાઈ રહેલ છે તેને બંધતત્ત્વ કહે છે એ બંધ-તત્ત્વના ચાર પ્રકાર છે ૧ પ્રકૃતિબંધ, ૨ સ્થિતિબંધ ૩ અનુભાગબંધ ૪ પ્રદેશબંધ.

પ્રકૃતિબંધ

પ્રકૃતિબંધ તે કર્મનો સ્વભાવ તથા પરિણામ. હવે આઠ કર્મ કેટલી રીતે બાંધે છે અને તેનાં ફળ કેટલી રીતે ભોગવે છે તે વર્ણવે છે

૧ જ્ઞાનવરણીય કર્મ—૭ પ્રકારે બાંધે છે ૧ નાણપડિણિયાએ—જ્ઞાન તથા જ્ઞાનીની નિંદા કરે ૨ નાણનિન્હવણિયાએ—જ્ઞાનીના ઉપકાર ઓળવે (છુપાવે) ૩ નાણ આસાય-ણાએ જ્ઞાન તથા જ્ઞાનીની આશાતના (અપમાન તિરસ્કાર) કરે, ૪ નાણ અંતરાએણ—જ્ઞાનીને તથા શીખનારને અંતરાય પાડે, ૫ નાણ પઉસેણ—જ્ઞાની ઉપર દ્વેષ કરે, ૬ નાણ વિસંવાયણા જોગેણ—જ્ઞાની સાથે ખોટા ઝગડા વિખવાદ કરે એ ૭ પ્રકારે બાંધેલાં જ્ઞાના-વરણીય કર્મનું ફળ ૧* પ્રકારે ભોગવે છે ૧ મતિ જ્ઞાનાવરણીય—બુદ્ધિ નિર્મળ ન થાય, ૨ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય—ઉપયોગ શ્રુત નિર્મળ ન પામે, ૩ અવધિ જ્ઞાનાવરણીય—અવધિ જ્ઞાન પામે નહિ, ૪ મનઃપર્યવ જ્ઞાનાવરણીય—મનઃ પર્યવ જ્ઞાન પામે નહિ, ૫ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય—કેવળ જ્ઞાન પામે નહિ. ૬ સોતાવરણે—બહેરો હોય, ૭ નેત્તાવરણે—આંધળો હોય, ૮ ઘાણાવરણે—સુંઘો હોય, ૯ રસાવરણે—બોબડો-મૂંગો હોય, અને સ્વાદ ન લઈ શકે ૧૦ ફાસાવરણે—કાયા શૂન્ય હોય એટલે કાયા બહેર મારી ગઈ હોય.

૨ દર્શનાવરણીય કર્મ—૭ પ્રકારે બાંધે છે તે ઉપરોક્ત જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મબંધના જે રીત છે તે રીતે બધી દર્શનની ઉપર ઉતારવા. હવે ૭ પ્રકારે બાંધેલ દર્શનાવરણીય કર્મના ફળ ૯ પ્રકારે ભોગવે છે ૧ ચક્ષુ દર્શનાવરણીય ૨ અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, ૩ અવધિ દર્શનાવરણીય, ૪ કેવળ દર્શનાવરણીય, ૫ નિદ્રા (સુખે જાગ્રત થાય) ૬ નિદ્રા નિદ્રા (દુઃખે જાગ્રત થાય) ૭ પ્રચલા (બેઠાં બેઠાં નિદ્રા આવે) ૮ પ્રચલા પ્રચલા (તે રસ્તે ચાલતાં આવે) ૯ થિણદ્ધિનિદ્રા (આ નિદ્રા ૬ મહિને આવે તેમાં અર્ધા વાસુદેવનું બળ હોય. આ નિદ્રામાં મરે તે નરકમાં જાય)

---

* કેટલે સ્થળે નીચે પ્રમાણેના ૧૦ પ્રકારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં ફળ ભોગવે છે એમ જણાવ્યું છે

૧ શ્રોત્ર આવરણ ૨ શ્રોત્ર વિજ્ઞાન આવરણ, ૩ નેત્ર આવરણ ૪ નેત્ર વિજ્ઞાન આવરણ, ૫ ઘ્રાણ આવરણ ૬ ઘ્રાણ વિજ્ઞાન આવરણ, ૭ રસ આવરણ, ૮ રસ વિજ્ઞાન આવરણ, ૯ સ્પર્શ આવરણ, ૧૦ સ્પર્શ વિજ્ઞાન આવરણ

વળી બીજે સ્થળે ૫ પ્રકારે ભોગવે છે એમ કહે છે પાંચ પ્રકાર – ૧ મતિ જ્ઞાના-વરણીય, ૨ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, ૩ અવધિ જ્ઞાનાવરણીય ૪ મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણીય, ૫ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય.

—અનુવાદક

૩ વેદનીય કર્મ—તેના બે ભેદ છે. ૧ સાતાવેદનીય, ૨ અસાતાવેદનીય સાતાવેદનીય કર્મ ૧૦ પ્રકારે બાંધે છે. ૧ પાણાણુ કંપયાએ—પાણી (બે ઇન્દ્રિય, તે ઇન્દ્રિય, ચોરેન્દ્રિય) પર દયા લાવે, ભુયાણુ કંપયાએ—વનસ્પતિ પર અનુકંપા લાવે, ૩ જીવાણુ કંપયાએ—પંચેંદ્રિય જીવોના દયા લાવે, ૪ સત્તાણુકંપયાએ—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુની દયા પાળે, બહુણું પાણાણુ ભૂયાણં જીવાણુ સતાણં અદુખણિયાએ—ઘણાં પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વને દુઃખ ન દે. ૬ અસોયણાએ—શોક ન ઉપજાવે, ૭ અઝુરણયાએ—ઝુરણા (ત્રાસ) ન કરાવે, ૮ અટિપ્પણયાએ રૂદન ન કરાવે, ૯ અપિટ્ટણયાએ—મારે નહિ, ૧૦ અપરિતાવણયાએ—પરિતાપ ન ઉપજાવે. એ દશ પ્રકારે બાંધેલા સાતા વેદનીય કર્મનાં શુભ ફળ આઠ પ્રકારે ભોગવે છે ૧ મણુન્ના સદા—મન પસંદ શબ્દ—રાગ રાગણી સાંભળે, ૨ મણુન્નારૂવા—મન પસંદ રૂપ-સ્ત્રી, નાટક વગેરે જુએ ૩ મણુન્ના ગંધા—મન પસંદ ગંધ—અત્તરાદિ સુંઘે ૪ મણુન્ના રસા—મન પસંદ રસ—મિઠાઇ મેવા વગેરે ભોજન મળે ૫ મણુન્ના ફાસા—મન પસંદ સ્પર્શ એટલે શય્યા, આસન, વગેરે મળે ૬ મનસુહયા-મન આનંદમા રહે ૭ વચન સુહયા-વચન મધુર હોય ૮ કાય સુહયા-કાયા નિરોગી અને સ્નેરૂપવાન હોય

અશાતા વેદનીય કર્મ બાર પ્રકારે બાંધે છે × ૧ પ્રાણી ભૂત, જીવ, સત્વને દુઃખ દે. ૨ શોક કરાવે, ૩ ઝુરણ કરાવે, ૪ રૂદન કરાવે, ૫ મારે, ૬ પરિતાપ ઉપજાવે એ છ રીતે સામાન્યપણે કરે અને છ રીતે વિશેષપણે કરે એમ બાર રીતે અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે. તેનાં અશુભ ફળ આઠ પ્રકારે ભોગવે છે ૧ અમણુન્ના સદ્દા, ૨ અમણુન્ના રૂવા, ૩ અમણુન્ના ગંધા, ૪ અમણુન્ના રસા, ૫ અમણુન્ના ફાસા, ૬ મણુદુહયા—મન ઉદાસ રહે, ૭ વચન દુહયા-વચન કઠોર હોય, ૮ કાય દુહયા-કાયા રોગી ને કુરૂપ હોય, એ આઠ પ્રકાર સાતા વેદનીયથી બરોબર ઉલટા ગણવા

૪ મોહનીય કર્મ—છ પ્રકારે બાંધે છે ૧ તીવ્ર ક્રોધ, ૨ તીવ્ર માન, તીવ્ર માયા, ૪ તીવ્ર લોભ, ૫ તીવ્ર દર્શન મોહનીય-ધર્મને નામે અધર્મ આચરણ કરવાથી, ૬ તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીય અચારિત્રધારી અથવા કુચારિત્ર જેવા આચરણ આચરવાથી, એમ છ પ્રકારે મોહનીય કર્મ બંધાય છે. તેના ફળ પાંચ પ્રકારે ભોગવે છે. ૧ સમ્યકત્વ મોહનીય ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય ૩ મિશ્ર મોહનીય ૪ કષાય મોહનીય ક્રોધાદિ ચાર કષાયવંત અગર અનંતાનુબંધી વગેરે સોળ કષાયવંત થાય, ૫ નોકષાય મોહનીય-હાસ્ય વગેરે નવ નોકષાવંત થાય એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારે અથવા વિસ્તાર કરીએ તો ૩ દર્શન મોહનીય ૧૬ કષાય મોહનીય અને, ૯ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય કુલ ૨૮ પ્રકારે મોહનીય કર્મનાં ફળ ભોગવે છે

૫ આયુષ્ય કર્મ—કુલ ૧૬ પ્રકારે બાંધે છે. તેમાં નારકીનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે છે ૧ મહારંભયાએ—છએ કાયના જીવોની જેમાં સદા હિંસા થયા કરે તેવાં કામ કરવાથી,

---

× કોઈ બાર પ્રકાર આ પ્રકારે ગણે છે. ૧ પરદુખણયાએ, ૨ પરસોયણયાએ, ૩ પરઝુરણયાએ, ૪ પરતિપ્પણયાએ, ૫ પરપિટ્ટણયાએ, ૬ પરપરિયાવણયાએ, ૭ બહુણં પાણાણં ભૂયાણં જીવાણં સત્તાણં દુખણયાએ, ૮ સોયણયાએ, ૯ ઝુરણયાએ, ૧૦ તિપ્પણયાએ, ૧૧ પિટ્ટણયાએ, ૧૨ પરિતાવણિયાએ

૨ મહાપરિગ્રહિયાએ—મહાલોભી, અથવા મોટા પાપ પર પરિગ્રહનો સંગ્રહ રાખે, ૩ કુણિમાહારેણં—મદ્ય માંસનો આહાર કરવાથી ૪ પંચિંદિય વહેણં પંચેંદ્રિય જીવોની ઘાત કરવાથી. તિર્યંચનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે છે ૧ માઇલયાએ—કપટ સહિત જૂઠું બોલે, ૨ નિયડિલયાએ—નિવડ (મહા) દગાબાજ હોય ૩ અલિય વયણેણં—જૂઠું બોલે ૪ કુડતોલે કુડમાણે—ખોટાં તોલ ને ખોટાં માપ રાખે. મનુષ્યનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે છે ૧ પગઇ ભદ્દયાએ—સ્વભાવથી જ નિષ્કપટી ૨ પગઇ વિણીયાએ—સ્વભાવથી જ વિનીત ૩ સાણુક્કોસયાએ—સરળ અથવા દયાળુ ૪ અમચ્છરિયાએ—ઇર્ષારહિત. દેવતાનું આયુષ્ય ચાર પ્રકારે બાંધે છે ૧ સરાગ સંજમેણં—સંજમ પાળે પણ શરીર તથા શિષ્ય વગેરે પર મમત્વભાવ રાખે, ૨ સંજમાસંજમેણં—શ્રાવકનાં વ્રત પાળે, ૩ બાલતવોકમ્મેણં—જ્ઞાનરહિત તપ કરે ૪ અકામ નિજ્જરાએ—પરવશપણે દુઃખ સહે પરંતુ સમભાવ રાખે.

એ રીતે ચાર ગતિનું આયુષ્ય ૧૬ પ્રકારે બાંધે છે અને તેનાં ફળ તે તે ગતિમાં આયુષ્યરૂપે ભોગવે છે તેના ૪ પ્રકાર છે (૧ ૨) નરક અને દેવતાનું આયુષ્ય જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ ને અંતર્મુહૂર્ત અધિકનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ ને પૂર્વ ક્રોડીનો ત્રીજો ભાગ અધિકનું (૩ ૪) તિર્યંચ અને મનુષ્યનું આયુષ્ય જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ય ને પૂર્વ ક્રોડીનો ત્રીજો ભાગ અધિક એટલું ભોગવે છે.

૬ નામ કર્મ—તેના ૧ શુભનામ ૨ અશુભ નામ એવા બે ભેદ છે. શુભનામ ચાર પ્રકારે બાંધે છે ૧ કાયઉજ્જુયાએ—કાયાની સરળતા રાખે. ૨ ભાસુજ્જુયાએ—ભાષાની સરળતા રાખે. ૩ ભાવુજ્જુયાએ—મનની સરળતા રાખે ૪ અવિસંવાયણા જોગેણં—વિખવાદ ક્લેશ રહિત પ્રવર્તે. એ શુભ નામનાં ફળ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે છે ૧ ઇટ્ઠાસદ્દા—ઇષ્ટ એટલે મનોજ્ઞ શબ્દ, ૨ ઇટ્ઠા રૂવા—મનોજ્ઞ રૂપ, ૩ ઇટ્ઠા ગંધા—મનોજ્ઞ ગંધ, ૪ ઇટ્ઠા રસા મનોજ્ઞ રસ, ૫ ઇટ્ઠા ફાસા—મનોજ્ઞ સ્પર્શ, ૬ ઇટ્ઠા ગઇ—મનોજ્ઞ ચાલ, ૭ ઇટ્ઠા ઠિઇ—સુખકારી આયુષ્ય, ૮ ઇટ્ઠે લાવન્ને—જેના શરીરની લાવણ્યતા મનોજ્ઞ હોય, ૯ ઇટ્ઠા જસોકિત્તી—મનોજ્ઞ જશ કીર્તિ ૧૦ ઇટ્ઠે ઉટ્ઠાણ કમ્મ બલ વીરિય પુરિસાકાર પરક્કમે મનોજ્ઞ એટલે ઇચ્છિત, ઉટ્ઠાણ, કર્મ બલ વીર્ય પુરુષાકાર અને પરાક્રમ (કોઈ ચીજ પડી છે તે લેવાની ઇચ્છા થાય તે, 'ઉટ્ઠાણ' તેને લેવા જવું તે કર્મ, તેને ઉપાડવી તે બલ, ઉપાડીને યોગ્ય સ્થળે શરીર પર લેવી તે વીર્ય ઉપાડી લઇ ચાલવું તે 'પુરુષાકાર' અને ધારેલે સ્થળે જઇ બરોબર મૂકવી તે 'પરાક્રમ' એ ૭ શુભ મળે ૧૧ ઇટ્ઠા સરતા—મધુર સ્વર જેનો સ્વર (અવાજ) સાંભળવું લોકોને ગમે ૧૨ કંત સરતા—વલ્લભ સ્વર, ૧૩ પિય સરતા—પ્રિય સ્વર ૧૪ મણુન્ના સરતા મનોજ્ઞ સ્વર. એ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે છે

અશુભનામ કર્મ ચાર પ્રકારે બાંધે છે (૧) કાયઅણુજ્જુયાએ—કાયાની વક્રતા (૨) ભાસઅણુજ્જુયાએ ભાષાની વક્રતા—કઠોરવચન (૩) ભાવઅણુજ્જુયાએ મનની વક્રતા મનની મલીનતા (૪) વિસંવાયણા જોગેણં—કલહ કરે એ ચાર પ્રકારે બાંધે છે અને તેનાં ફળ ચૌદ પ્રકારે ભોગવે છે ૧ અણિટ્ઠા સદ્દા ૨ અણિટ્ઠા રૂવા ૩ અણિટ્ઠા ગંધા ૪ અણિટ્ઠા રસા ૫ અણિટ્ઠા ફાસા ૬ અણિટ્ઠ ગઇ ૭ અણિટ્ઠ ઠિઇ ૮ અણિટ્ઠા લાવન્ને ૯ અણિટ્ઠા જસોકિત્તી ૧૦ અણિટ્ઠ ઉટ્ઠાણ કમ્મબલ વીર્ય પુરિસાકાર પરાક્રમ ૧૧ હીણ સરતા દીણ

વચન, ૧૨ દીણુ સરયા'–દીનવચન ૧૩ 'અણિટ્ઠ સરયા'–કઠોર વચન, ૧૪ 'અકંત સરયા'–અપ્રિય શબ્દ એ પ્રમાણે ૧૪ રીતે ભોગવે છે

નામકર્મની ૯૩ અથવા ૧૦૩ પ્રકૃતિ થાય છે–૪ ગતિ, ૫ જાતિ, ૫ શરીર, ૩ શરીરના અંગોપાંગ§ ૫ શરીરનાં× બંધન, ૫ શરીરનાં સંઘાતન, ૬ સંઠાણ, ૬ સંઘયણ, ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ, ૪ *અનુપૂર્વી (ચાર ગતિની) ૨ વિહાયોગતિ (શુભ વિહાયોગતિ તે ગંધહસ્તી તથા રાજહંસ જેવી ચાલ અને અશુભ વિહાયોગતિ તે ઊંટ જેવી ચાલ.) એ પ્રમાણે પાંસઠ પિંડપ્રકૃતિ થઈ, ૬૬ પરાઘાત નામ–પોતાના શરીરથી સર્પની પેઠે બીજાની ઘાત થાય, ૬૭ ઉશ્વાસ નામ, ૬૮ અગુરુલઘુનામ, (લોઢાના ગોળા જેવું શરીર છતાં ફુલ જેવું લાગે), ૬૯ આતાપ નામ–સૂર્યની પેઠે તેજસ્વી, ૭૦ ઉદ્યોત નામ–ચંદ્રની પેઠે શીતળ, ૭૧ ઉપઘાત નામ–પોતાના શરીરથી રોઝની પેઠે પોતે જ મરે, ૭૨ તીર્થંકર નામ, ૭૩ નિર્માણ નામ, ૭૪ ત્રસ નામ, ૭૫ બાદર નામ, ૭૬ પ્રત્યેક નામ, ૭૭ પર્યાપ્ત નામ, ૭૮ સ્થિર નામ, ૭૯ શુભ નામ, ૮૦ સૌભાગ્ય નામ, ૮૧ સુસ્વર નામ, ૮૨ આદેય નામ, ૮૩ જશોકીર્તિ નામ, ૮૪ સ્થાવર નામ, ૮૫ સૂક્ષ્મ નામ, ૮૬ સાધારણ નામ, ૮૭ અપર્યાપ્ત નામ, ૮૮ અશુભ નામ, ૮૯ અસ્થિર નામ, ૯૦ દૌર્ભાગ્ય નામ, ૯૧ દુસ્વર નામ, ૯૨ અનાદેય નામ, ૯૩ અજશોકીર્તિ નામ, એ ૯૩ પ્રકૃતિ નામ કર્મની થાય છે આમાં‡ બંધનની પાંચના બદલે ૧૫ પ્રકૃતિ ગણતાં ૧૦૩ પ્રકૃતિ થાય છે

૭ ગોત્ર કર્મ—તેના ઊંચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર એવા બે ભેદ છે ઊંચ ગોત્ર આઠ પ્રકારે બાંધે છે ૧ જાઇ અમયેણું–જાતિ એટલે માતાના પક્ષનું અભિમાન ન કરે, ૨ કુલ અમયેણુ–કુલ એટલે પિતાના પક્ષનું અભિમાન ન કરે, ૩ બલ અમયેણું–બળ એટલે પરાક્રમનું અભિમાન ન કરે, ૪ રૂપ અમયેણુ—રૂપનો મદ ન કરે, ૫ તવ અમયેણું—તપશ્ચર્યાનો મદ ન કરે, ૬ સૂયઅમયેણું—સૂત્રજ્ઞાન એટલે બુદ્ધિનો ગર્વ ન કરે, ૭ લાભ અમયેણું—લાભનો મદ ન કરે, ૮ ઇસ્સરિય અમયેણ—ઐશ્વર્યનો મદ કરે નહી એ

---

§ અંગ ૮ છે ૧ મસ્તક, ૨ છાતી, ૩ પેટ, ૪ પીઠ, ૫–૬ બે હાથ, ૭–૮ બે જાંગ, આંગળીઓ વગેરે ઉપાંગ કહેવાય છે, અને નખ વગેરે અંગોપાંગ કહેવાય છે

× શરીરને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરી એકત્ર કરે તે સંઘાતન અને બાંધીને સ્થિર કરે તે બંધન કહેવાય છે.

* જે કર્મ જીવને બીજા ભવમાં લઇ જાય તે અનુપૂર્વી કહેવાય

‡ નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિમાં બંધન નામકર્મના ૫ ભેદ જ ગણવામાં આવ્યા છે પરંતુ વિસ્તારથી બંધન નામકર્મની ૫ ના બદલે ૧૫ પ્રકૃતિ ગણવામાં આવે છે ત્યારે નામકર્મના ૧૦૩ ભેદ થાય છે. તે ૧૫ ભેદ નીચે મુજબ છે

(૧) ઔદારિક ઔદારિક બંધનનામ (૨) ઔદારિક તૈજસ બંધનનામ (૩) ઔદારિક કાર્મણ બંધનનામ (૪) વૈક્રિય વૈક્રિય બંધનનામ (૫) વૈક્રિય તૈજસ બંધનનામ (૬) વૈક્રિય કાર્મણ બંધનનામ (૭ આહારક આહારક બંધનનામ (૮) આહારક તૈજસ બંધનનામ (૯) આહારક કાર્મણ બંધનનામ (૧૦) ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ બંધન (૧૧) વૈક્રિય–તૈજસ–કાર્મણ બંધન (૧૨) આહારક તૈજસ કાર્મણ બંધન (૧૩) તૈજસ તૈજસ બંધન (૧૪) તૈજસ કાર્મણ બંધન (૧૫) કાર્મણ કાર્મણ બંધન

આઠ પ્રકારે શુભ ગોત્ર બાંધે, તેનાં ફળ પણ એજ રીતે આઠ પ્રકારનાં ભોગવે છે ૧ જાતિવિસિટ્ઠિયા ઉત્તમ જાતિ પામે. ૨ કુલ વિસિટ્ઠિયા ઉત્તમ કુળ પામે. ૩ બલવિસિટ્ઠિયા-ભારે બળવાન થાય, ૪ રૂપ વિસિટ્ઠિયા-અતિ રૂપવંત હોય. ૫ તવ વિસિટ્ઠિયા-તપસ્વી શરીર થાય. ૬ સુત્ત વિસિટ્ઠિયા-સૂત્રજ્ઞાનમાં વિદ્વાન હોય. ૭ લાભવિસિટ્ઠિયા-ચાહે તે વસ્તુનો લાભ પામે. ૮ ઇસ્સરિય વિસિટ્ઠિયા-મોટા સમુદાય એટલે પરિવારનો [illegible] અને એ આઠ પ્રકારના લાભ ભોગવે છે

નીચ ગોત્ર કર્મ આઠ પ્રકારે બાંધે. તે ઉચ્ચ ગોત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પણ જ્યાં અભિમાન ન કરે એમ છે ત્યાં અભિમાન કરે એમ સમજવું એ આઠ પ્રકારે નીચ ગોત્ર બાંધ્યાનાં ફળ પણ ઉચ્ચ ગોત્રથી વિપરીત રીતે ભોગવે. ઉચ્ચ ગોત્રમાં ઉત્તમતા મળે છે અને નીચ ગોત્રમાં એજ બાબતની હીનતા-નીચતા મળે છે એમ સમજવું

૮ અંતરાય કર્મ-પાંચ પ્રકારે બાંધે છે ૧ દાનાંતરાય-કોઇને દાન આપવામાં હરકત કરે* ૨ લાભાંતરાય કોઇની આવકમાં હરકત કરે, ૩ ભોગાંતરાય કોઇને ખાનપાન જેવી ચીજોની અંતરાય પાડે. ૪ ઉપભોગાંતરાય-કોઇને વસ્ત્ર ભૂષણ જેવી ચીજોની અંતરાય પાડે § ૫ વીર્યાંતરાય કોઇને ધર્મ ધ્યાન કરવા ન દે અથવા સંયમ ન લેવા દે એ પાંચ પ્રકારે બાંધેલા અંતરાય કર્મનાં માઠાં ફળ પાંચ પ્રકારે ભોગવે છે તે પણ બાંધ્યા પ્રમાણે જ જાણવાં ૧ દાનાંતરાય-દાન દઇ શકે નહિ ૨ લાભાંતરાય-લાભ મેળવી શકે નહિ, ૩ ભોગાંતરાય અન્નાદિ જેવી એક વખત ભોગવી શકાય એવી ચીજો ભોગવી શકે નહિ, ૪ ઉપભોગાંતરાય-વસ્ત્રાદિ જેવી વારંવાર ભોગવી શકાય એવી ચીજો ભોગવી શકે નહિ ૫ વીર્યાંતરાય ધર્મ ધ્યાન તપ સંયમ કરી શકે નહિ. એ પ્રમાણે ૮ કર્મ બાંધવાની તથા તેનાં ફળ ભોગવવાની રીતો જાણવી.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ૬ દર્શનાવરણીય કર્મની ૬ વેદનીય કર્મની ૨૨, મોહનીય કર્મની ૬ આયુષ્ય કર્મની ૧૬ નામ કર્મની ૮ ગોત્ર કર્મની ૧૬ અને અંતરાય કર્મની ૫ એ સર્વ મળી ૮૫ પ્રકૃતિઓ આઠ કર્મ બાંધવાની થઇ વળી જ્ઞાનાવરણીની ૧૦, દર્શનાવરણીની ૯ વેદનીની ૧૬ મોહનીની ૫, આયુષ્યની ૪ નામની ૨૮ ગોત્રની ૧૬ અને અંતરાયની ૫ મળી ૯૩ પ્રકૃતિ, આઠ કર્મના ફળ ભોગવવાની થઇ એમ ૮૫+૯૩

* આજકાલ કેટલાક લોકો અણાચારી સાધુને દાન દેવાનો મના કરે છે, અને કેટલાક વળી પંચ મહાવ્રતધારી સાધુ સિવાય બીજાને દાન દેવાની મના કરે છે એ બન્ને દાનાંતરાય કર્મ બાંધે છે શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-જે કોઇ દાન આપનારની જે પ્રશંસા કરે છે તેને હિંસક કહેલો અને દિક્ષાને દાન આપવાનો જે નિષેધ કરે છે તેને અંતરાય પાડનાર કહેલો

ગાથા—जे य दाणं पसंसंति वहमिच्छंति पाणिणं, ॥
जे य णं पडिसेहंति, अंतरायं करंति ते ॥

§ ઉપરોક્ત આદિ વૈરાગ્ય ભાવથી કોઇને ભોગ ઉપભોગ છોડાવે તો અમર કર્મ નિમિત્તે છોડાવે તો તે અંતરાય કર્મ નહિ.

મળી એકંદર ૧૭૮ પ્રકૃતિ છે પણ તેમા નામકર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ વિસ્તારે કહી છે તે મેળવીએ તો ૨૮૧ પ્રકૃતિ થાય છે એ પ્રમાણે આઠ કર્મની પ્રકૃતિનો બંધ તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે.

(૨) સ્થિતિ બંધ

(૨) સ્થિતિ બંધ હવે આઠે કર્મની સ્થિતિનો કાળ કહે છે. ૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ અંતરાય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્મુહુર્તની અને ઉત્કૃષ્ટી ત્રીશ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની છે તે ત્રણે કર્મનો અબાધાકાળ‡ ત્રણ હજાર વર્ષનો છે

૪ સાતા વેદનીય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય ૨ સમયની (ઇરિયા વહિયા ક્રિયા આશ્રયે ગણતાં) અને ઉત્કૃષ્ટિ ૧૫ ક્રોડાક્રોડ સાગરની છે અબાધાકાળ કરે તો જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટો દોઢ હજાર વર્ષનો છે અસાતા વેદનીય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૨ મુહુર્તની અને ઉત્કૃષ્ટી ત્રીશ ક્રોડાક્રોડ* સાગરની છે. એનો અબાધાકાળ જઘન્ય અંતર્મુહુર્તનો ઉત્કૃષ્ટો ત્રણ હજાર વર્ષનો છે. ૫ મોહનીય કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય અંતમુહુર્તની ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની છે તેનો અબાધાકાળ જઘન્ય અંતર્મુહુર્ત, ઉત્કૃષ્ટો સાત હજાર વર્ષનો છે ૬ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ, ચારે ગતિની સ્થિતિ બતાવી છે તે પ્રમાણે જાણવી નારકી દેવતાની સ્થિતિ જ૦ ૧૦ હજાર વર્ષની, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની-મનુષ્ય તિર્યંચની સ્થિતિ જ૦ અંત૦ ઉ૦ ૩ પલ્યની, અબાધાકાળ જ૦ અંતમુહુર્તનો ઉ૦ સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળાને ભોગવાતા આયુષ્યના ત્રીજા નવમા, ૨૭ મા ભાગનો યાવત્ અંતિમ આયુષ્ય અંતમુહુર્ત રહે તેના પણ ત્રીજા ભાગનો જાણવો અને અસંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળાને અબાધાકાળ ૬ મહિનાનો જાણવો (૭-૮) નામ અને ગોત્ર કર્મની સ્થિતિ જઘન્ય આઠ મુહુર્તની ઉત્કૃષ્ટી ૨૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની છે તેના અબાધાકાળ બે હજાર વર્ષનો છે એ પ્રમાણે આઠ કર્મની સ્થિતિ બાંધે તેને સ્થિતિબંધ કહે છે

૩ અનુભાગ બંધ

(૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મે આત્માનો અનંત જ્ઞાનગુણ ઢાંકયો છે. (૨) દર્શનાવરણીય કર્મે આત્માનો અનંત દર્શન ગુણ ઢાંકયો છે (૩) વેદનીય કર્મે આત્માનુ અનંત અવ્યાબાધ આત્મિક સુખ રોકયુ છે મોહનીય કર્મે આત્માના અનંત ક્ષાયિક સમકિતનો ગુણ રોકયો છે ૫ આયુષ્ય કર્મે આત્માનો અક્ષય સ્થિતિનો ગુણ રોકયો છે ૬ નામકર્મે, આત્માનો અમૂર્તિપણાનો ગુણ રોકયો છે ૭ ગોત્ર કર્મે આત્માનો અગુરુલઘુ ગુણ રોકયો છે ૮ અંતરાય કર્મે આત્માનો અનંત આત્મિક શકિતનો ગુણ રોકયો છે કર્મોનો રસોદય બે પ્રકારે થાય છે અભવ્ય તથા એકેદ્રિયાદિ જીવોને તીવ્ર રસોદય હોવાથી તેઓ પરાધીન થઇ આત્મિક ગુણોને પ્રગટ કરવામાં અસમર્થ બનેલા છે અને જે ભવ્ય જીવોના રસોદય મંદ પડતા જાય છે તે અકામ નિર્જરા કે સકામ નિર્જરાથી જેમ જેમ કર્મોના રસ પાતળા પાડે છે, તેમ તેમ ઉચ્ચત્વને પ્રાપ્ત થતા થતા સમ્પૂર્ણ આત્મિક ગુણોને પ્રગટ કરી દે છે

---

‡ કર્મ બાંધ્યા પછીથી તે ઉદય આવે (એટલે તેનાં ફળ ભોગવવાં પડે) ત્યાં લગીનો કાળ તે 'અબાધાકાળ' કહેવાય એટલે કર્મ બાંધવુ અને તે ભોગવવુ એ બેની વચ્ચેનો કાળ.-

* શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં એક સાગરોપમના ૭ ભાગ કરીએ તેમાંના ૩ ભાગ અને એક પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉણાની કહી છે તે એકેંદ્રિય આશ્રયી જાણવી

૪ પ્રદેશબંધ

આઠે કર્મોના પ્રદેશ (કર્મ પુદ્‌ગલોનાં દળિયાં) આત્મપ્રદેશની સાથે કેવા પ્રકારે સંબંધિત છે તે દૃષ્ટાંત દ્વારા દર્શાવે છે ૧ જેમ સૂર્યની* આડે વાદળાં આવવાથી સૂર્યનો પ્રકાશ મંદ પડે છે તેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના આચ્છાદનથી આત્માનો જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ મંદ રહે છે ૨ જેમ આંખો પર પાટો બાંધવાથી પદાર્થો દેખી શકાતા નથી, અગર રંગીન ચશ્મા ચઢાવવાથી વિપરીત રંગનો ભાસ થાય છે તેમ દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદય કે ચશ્માને લીધે પદાર્થો દેખી શકતા નથી અથવા દેખે છે તો યથાતથ્ય સમજમાં આવતા નથી ૩ જેમ મધ ચોપડેલી તલવાર ચાટવાથી પ્રથમ સહજ મીઠાશ લાગે પણ પાછળથી મહા દુઃખદાયક નીવડે છે તેવી જ રીતે સાતાવેદનીયમાં લુબ્ધ જીવો કિંચિત્ સુખોમાં લુબ્ધ થવાથી મહા દુઃખ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને અફીણથી ખરડાયેલ તલવાર ચાટવાથી પૂર્વ પશ્ચાત્ ઉભય પ્રકારે દુઃખ થાય છે તેજ પ્રમાણે અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધતાં અને ભોગવતાં બન્ને વખત દુઃખ ઉપજે છે ૪ જેમ દારૂડિયો સુધ બુધ વિસરી ભાન ભૂલી જાય છે તેમ મોહનીય કર્મના ઉદયથી જીવ આત્મ ભાન ભૂલી વિભાવ પરિણામી થઈ પુદ્‌ગલાનંદી બની જાય છે ૫ જેમ જેલમાં પડેલ મનુષ્ય યથેચ્છ ગમનાગમન કરી શકતો નથી તેમ આયુષ્ય કર્મના ઉદયથી જીવ દેહરૂપી કારાગૃહમાં પૂરાઈ રહે છે ૬ જેમ ચિત્રકાર મરજીમાં આવે તેવાં ચિત્ર વિચિત્ર ચિત્રો બનાવે છે તેમ નામકર્મના યોગથી વિચિત્ર પ્રકારનાં શરીર અને નાનાવિધ રૂપો ધારણ કરે છે ૭ જેમ કુંભાર એક જ માટીમાંથી અનેક પ્રકારનાં વાસણો બનાવે છે તેમ ગોત્રકર્મના ઉદયથી એક જ પ્રકારના શરીર કરી અનેકવિધ જાતિનો અનુભવ કરે છે અને ૮ જેમ રાજાની આજ્ઞા થઈ કે અમુક મનુષ્યોને અમુક રકમ આપવી છતાં ભંડારી (કોષાધ્યક્ષ) આપે ત્યારે જ તેને લાભની પ્રાપ્તિ થઈ શકે, તેવી જ રીતે સત્તામાં તો સર્વ જીવની પાસે સર્વ સુખો પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ છે પરંતુ અંતરાય કર્મના ઉદયથી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. આ પ્રમાણે આત્મપ્રદેશની સાથે કર્મપ્રદેશનો સંબંધ થવાથી આત્મા કર્મ પુદ્‌ગલો (પ્રદેશો)ના ઉદયાનુસાર સ્વરૂપ વિચિત્રતા પામે છે

એ ચારે બંધ ઉપર દૃષ્ટાંત—૧ સૂંઠ મેથી વગેરે ચીજો નાખીને લાડુ બનાવ્યો. તે લાડુ વાયુ, પિત્ત વગેરેનો નાશ કરે તે તેની પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) કહેવાય. ૨ તે લાડુ એક મહિનો બે મહિના એમ જેટલો સમય તે ને તે સ્વરૂપે રહે તેને સ્થિતિ (કાળનું પ્રમાણ) કહેવાય. ૩ તે લાડુ કડવો, મીઠો કે તીખો હોય તે રસ (અનુભાગ) કહેવાય. અને ૪ તે લાડુમાં કોઈ થોડા દળને પરિણામે નીપજ્યો, કોઈ બહુ દળને પરિણામે નીપજ્યો. એમ લાડુ વિગેરેનું દળનું ઓછાવત્તાપણું જે પ્રમાણ (પ્રદેશ)ને પ્રદેશબંધ કહેવાય છે એ દૃષ્ટાંતથી ચારે બંધનું સ્વરૂપ સમજવું

---

* જ્ઞાના વરણીય કર્મને કોઈ આંખના પાટા સમાન કહે છે અને દર્શનાવરણીય કર્મને રાજાના દરવાન સમાન કહે છે

૯ મોક્ષ તત્ત્વ

બંધનો પ્રતિપક્ષી મોક્ષ છે. ચારે બંધથી બંધાઇ રહેલો જીવ, તમામ કર્મબંધથી છૂટી મુક્ત થાય તેને મોક્ષ કહે છે એ મોક્ષ ચાર પ્રકારે મળે છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે —

नाणेण जाणई भावे, दंसणेण य सद्दहे ।
चरित्तेण य गिण्हाइ, तवेण परिसुज्झई ॥ ॥३५॥

અર્થ—૧ સમ્યગ્ જ્ઞાને કરીને, નિત્ય અનિત્ય, શાશ્વત અશાશ્વત, શુદ્ધ અશુદ્ધ, હિત અહિત, લોક અલોક, આત્મા અનાત્મા, ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુઓનુ સ્વરૂપ જાણે, ૨ સમ્યગ્ દર્શને (સમ્યકત્વે) કરીને, જ્ઞાનવડે જે સ્વરૂપ જાણ્યુ છે તેને તથારૂપે સાચું કરીને દ્રઢ માને, તથા શંકા વગેરે દોષ રહિત રહે, ૩ સમ્યક્ ચારિત્ર વડે, દર્શને કરીને જે જે દ્રઢ માન્યુ છે તેમાંથી આત્મહિતકર-મોક્ષદાતા માલૂમ પડે તેને આચરણમાં ઉતારે, અને છોડવા યોગ્ય હોય તેને છોડે, ચારે ગતિમાંથી તરી પાચમી મોક્ષ ગતિએ પહોંચવાના ઉપાય આદરે, ૪ તપે કરીને, ચારિત્ર વડે જે જે ઉપાયો આદર્યા છે તે વધતા જતા શુદ્ધ ઉત્સાહથી નિભાવી પાર પાડે, એ ચાર કારણથી મોક્ષ મળે છે * મોક્ષ શાસ્ત્રના પહેલાજ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—**"सम्यग्दर्शनज्ञान चारित्राणि मोक्षमार्गः"** અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણે મળી મોક્ષનુ સાધન છે એ ચારમાથી જ્ઞાન અને દર્શન એ બન્ને તો આત્માના અનાદિ અનંત ખાસ નિજ ગુણો છે, તે મોક્ષ ગયા પછી પણ સર્વકાળ શાશ્વત રહે છે એ બન્ને ગુણો સહચારી હોય છે જેમ સૂર્યનો તાપ અને પ્રકાશ એક બીજાને છોડીને રહી શકતા નથી તેમજ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન એક બીજા સિવાય રહેતાં નથી અર્થાત્ જ્ઞાન વિના દર્શન નહિ અને દર્શન વિના જ્ઞાન નહિ 1 એ બન્નેને નિર્મળ કરી સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાના સાધન ચારિત્ર અને તપ છે. એ બન્ને ગુણો સાદિ સાંત છે અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ થતા સુધી તેની આવશ્યકતા છે. ઉપર્યુક્ત ચારે પ્રકારના ગુણારાધનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે

નવતત્ત્વની ચર્ચા

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો, નવે તત્ત્વનો સક્ષેપમાં, બે તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે (૧) જીવ, (૨) અજીવ જીવ છે તે સદા જીવ જ છે, અને અજીવ છે તે સદા અજીવ જ છે બાકીના સાત તત્ત્વો પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ વિચારતાં જીવ અને અજીવ એ બેમાં સમાય છે કારણ કે તે સાતે તત્ત્વો એ બેમાથી ઉત્પન્ન થયા છે પ્રથમ એ સાતમાંના પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ અને બંધ એ ચારનો મુખ્યતાથી ને ગૌણતાથી વિચાર

* મોક્ષ તત્ત્વનો વિશેષ વિસ્તાર પ્રથમ ખંડના ત્રીજા પ્રકરણમાં છે

1 સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પહેલા જે મતિ આદિ અજ્ઞાનરૂપે જીવોમાં હોય છે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિની નિવૃત્તિથી સમ્યગ્રૂપે પરિણત થઇ જાય છે એટલે તે મતિ આદિ જ્ઞાન કહેવાય છે

કરીએ. એ ચાર તત્ત્વ મુખ્યતાએ તો અજીવમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે એ ચારે કર્મ પ્રકાર છે અને તેને સામીં જીવ જ નિપજ્ન કરે છે અને જીવે ગ્રહેલાં એવાં ચેતરસી રૂપી પુદ્ગલો છે હવે ગૌણતાએ વિચારીએ તો એ ચારે તત્ત્વ જીવના પર્યાયમાં પણ મળે છે પણ એ ચાર તત્ત્વોનું નિજ સ્વરૂપ વિચારીએ તો તે ચારે તત્ત્વ હેય (છોડવા યોગ્ય પદાર્થ) જ કારણ કે એ ચારે ગમે તેવાં હોય તો એ કર્મનો બંધ કરે છે અને સામીં જીવ જ (કર્મસહિત જીવ—સંસારી જીવ જ) એ ચાર તત્ત્વોને નિપજાવી શકે છે જીવ અને અજીવના સંયોગથી એ ચારે તત્ત્વ નિપજે છે બાકીનાં સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ, ધર્મતત્ત્વ છે અને જીવના નિજગુણથી ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેને જીવ કહેવાં. વળી સમૂહ નયની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો એ ત્રણ તત્ત્વોનો સ્વભાવ આત્મામાંથી કર્મરૂપ પુદ્ગલોને દૂર કરવાનો છે માટે પુદ્ગલ સંયોગથી પુદ્ગલો જ્યારે છૂટી જાય, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષના ઉપાદાન કારણો આત્માના શુદ્ધ ભાવો છે તેથી આત્મા (જીવ) છે તે આત્મા સાથે જે કર્મ છે તેને દૂર કરવા અને નવા ન આવવા દેવા માટે તે ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્મમય આત્મા પુદ્ગલ સંયોગી હોવાથી પુદ્ગલથી અશુદ્ધ જેમ કહેવાયો માણસ ઘી કહેવાય તેમ. શુદ્ધ વ્યવહારની મુખ્યતાએ તો ધર્મ તત્ત્વ જ છે જીવના નિજગુણની પેદાશ છે અને આપણી છે માટે નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ એ ત્રણ તત્ત્વને જીવ ગણવાં એ પ્રમાણે નવતત્ત્વનો બે તત્ત્વ (જીવ અને અજીવ) માં સમાવેશ થશે પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધ તત્ત્વમાં જે કર્મ પરમાણુઓ છે તેનું ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે અને નિમિત્ત કારણ જીવના વિકાર ભાવ છે તે જ ને હેતુ છે તેમાં ઉપાદાન કારણ કર્મ રૂપે પરિણમે માટે અહિં અજીવ તત્ત્વની મુખ્યતા છે

પ્રશ્ન—જીવના અશુભ યોગને આસ્રવ કહે છે તેથી માટે આસ્રવને જીવ ગણે તો શું હરકત છે ?

સમાધાન: જીવના અશુભ ભાવ તે આશ્રવનું કારણ છે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી અશુભ ભાવને આશ્રવ કહેવાય છે પણ આશ્રવ એટલે કર્મનું આવવું તે કર્મનું ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે અને નિમિત્ત કારણ જીવના અશુભ ભાવ છે અને કર્મ વિના અશુભ ભાવ ઉત્પન્ન થાય જ નહિ જો કર્મ વિના અશુભ ભાવ ઉત્પન્ન થાય તો સિદ્ધ ભગવાન (કે કર્મ રહિત છે તે) ને પણ આસ્રવ થાય, પણ સિદ્ધ ભગવાનને તો કદી પણ આસ્રવ થાતું જ નથી. એ વિચારણાથી નિશ્ચય થાય છે કે જીવ અને કર્મનો સંયોગ અનાદિકાળથી છે અને સામીં જીવ આસ્રવને ગ્રહણ કરે છે તેનું મુખ્ય ઉપાદાન કારણ કર્મ જ છે માટે આસ્રવ પણ અજીવ છે જેમ ધગધગતા પાણીમાં ઉષ્ણતા આપનાર અગ્નિ છે પાણી નહી તે પ્રમાણે આસ્રવનો નિશ્ચયથી કર્તા અજીવ છે અને વ્યવહારથી નિમિત્તરૂપે કર્તા જીવ છે જ્યાં ઉપાદાન કારણ જીવ છે ત્યાં તે તત્ત્વની મુખ્યતા છે અને જેનાં ઉપાદાન કારણ પુદ્ગલ છે ત્યાં અજીવ તત્ત્વની મુખ્યતા સમજવી ઉપાદાન કારણ કાર્યરૂપે પરિણમે છે તેથી તેની મુખ્યતા સમજવી અને નિમિત્ત કારણ મદદ કરે એટલે પુરી મદદ નથી તેની ગૌણતા સમજવી પણ એકાંત ધ્યેય ઉતારું નહિ

સાત નય

નયની વ્યાખ્યા ૧ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુઓમાંથી કોઈ એક વિશેષ ધર્મને ગ્રહણ કરી અન્ય ધર્મો તરફ ઉદાસીન ભાવ રાખીને પદાર્થનું જે વર્ણન કરવું તેનું નામ

નય છે ૨ પ્રમાણનો અંશ તે નય ૩ નયવાદ એટલે અપેક્ષાવાદ ૩ નયવાદ એટલે વિચારોની મીમાંસા. ૫ કોઇ પણ વિષયનું સાપેક્ષપણે નિરૂપણ કરનાર વિચાર એ નય. આમ વિદ્‌જ્જનોએ નયની જુદી જુદી રીતે વ્યાખ્યાઓ કરેલી છે.

સામુચ્ચયે (સામાન્યપણે) નયના બે પ્રકાર છે ૧ વ્યવહારનય—જે વડે વસ્તુનું બાહ્ય સ્વરૂપ જાણવામાં આવે તથા જે અપવાદ માર્ગમાં લાગુ પડે તે વ્યવહારનય, અને ૨ નિશ્ચય નય—જે વડે વસ્તુનુ અભ્યંતર સ્વરૂપ જાણવામા આવે તથા જે ઉત્સર્ગ માર્ગમાં લાગુ પડે તે નિશ્ચયનય વિશેષપણે નયના ૭ પ્રકાર છે —૧ નૈગમનય, ૨ સંગ્રહનય, ૩ વ્યવહારનય, ૪ ઋજુસૂત્રનય, ૫ શબ્દનય, ૬ સમભિરૂઢનય અને ૭ એવંભૂતનય એ સાતે નયોનું સ્વરૂપ કહે છે.–
૧ નૈગમનય—**"न एको गमो विकल्पो यस्य स नैगमं पृथक् पृथक् सामान्यविशेषयोर्ग्रहणात्"** અનેક પ્રકારથી સામાન્ય અને વિશેષ ગ્રહણ કરવાથી નૈગમ કહેવાય છે. એક ગમથી નહિ પણ અનેક ગમથી, અનેક પ્રકારથી અને અનેક માર્ગથી જે નય કોઇ પણ વસ્તુને માને છે તે નયને નૈગમનય કહે છે નૈગમનયવાળો સામાન્યને માને એટલે કોઇ પણ વસ્તુમાં તેના નામ અંશ માત્ર ગુણ હોય તો પણ તેને પૂર્ણ વસ્તુ માને, વળી વિશેષને પણ માને એટલે કોઇ પણ વસ્તુમા તેના નામ પ્રમાણે પૂર્ણ ગુણ હોય તો પણ તે વસ્તુ માને ગયા કાળમાં કામ થઈ ગયુ તેને, વર્તમાન કાળમા કામ થાય છે તેને અને આવતા કાળમાં કામ બનશે એ ત્રણે કાર્યને સત્ય માને નૈગમનવાળો નિક્ષેપા ચારે માને.

૨ સંગ્રહનય—**સંગૃહ્ણાતિ विशेषान् सामान्यतया सत्तायां क्रोडी करोति यः स संग्रह** અર્થાત્ વિશેષ પદાર્થોને જે સામાન્યપણે ગ્રહણ કરી લેવો તેનું નામ સંગ્રહનય જેમકે એક નામ લેવાથી તે નામને સર્વગુણ, સર્વપર્યાય, અને સર્વ પરિવાર સાથે ગ્રહણ કરે થોડામાં ઘણુ સમજે, ઉદાહરણ—કોઇ શાહુકારે તેના નોકરને કહ્યું કે 'દાતણ લાવો' ત્યારે નોકરે એક 'દાતણ' શબ્દના અનુસારે, દાતણ, પાણીનો લોટો, આરિસો, દાતિયો, દંતમંજન, સળી, સુરમો વગેરે વસ્તુ લાવી મૂકી વળી શેઠે કહ્યું કે 'પાન લાવો' એટલે તેણે પાન, સોપારી, કાથો, ચૂનો, મસાલો વગેરે આણી આગળ મૂક્યું એ પ્રમાણે કોઇએ બગીચાનું નામ લીધુ તો સંગ્રહનયવાળો ઝાડ, ફળ, ફુલ, વગેરે તમામ સમજે છે. સંગ્રહનયવાળો સામાન્યને માને છે પણ વિશેષને બનાવતો નથી એ નયવાળો ત્રણ કાળની વાત માને અને નિક્ષેપા ચારે માને દ્રવ્યોના સમુહોમાંથી જે બધાને લાગુ પડે એવી સામાન્ય સત્તા બતાવે તે સંગ્રહનય જેમકે લોકમા ૭ દ્રવ્ય અને અલોકમાં એક દ્રવ્ય તેથી દ્રવ્યત્વથી લોક અને અલોકનું એકત્વ બતાવે, ઘણા મનુષ્યો હોય તેમાં મનુષ્યત્વથી સર્વ મનુષ્યોનું એકત્વ બતાવી દીએ, સર્વ જીવોને એક જીવ શબ્દથી બોલાવે.

---

* દરેક નય વસ્તુમા પોતપોતાનો અંશ બતાવે છે, સર્વનયોના સર્વ અંશોનો સમન્વય કરવો તેનું નામ સ્યાદ્વાદ અને સ્યાદ્ વાદ અપેક્ષાવાળુ હોઇને વસ્તુ સ્વરૂપ બરાબર બતાવી શકે છે માટે તે પ્રમાણ રૂપ છે એકજ નયના અભિપ્રાયનો આગ્રહ અને બીજી નયોના અભિપ્રાયનો નિષેધ તે દુર્નય (મિથ્યાત્વ) છે એક નય પોતાનો અભિપ્રાય બતાવીને બીજી નયોના નિષેધ ન કરે તે સુનય છે અને તે સ્યાદ્વાદમાં દાખલ થઇ શકે છે.

૩ વ્યવહારનય—વિ વિશેષતયૈવ સામાન્યમવહરતિ મન્યતે યાઽસૌ વ્યવહાર: અર્થાત્ સામાન્યને વિશેષતયા ગ્રહણ કરવું તે વ્યવહારનય. સંગ્રહનયથી ગ્રહણ કરેલા પદાર્થોને વિધિપૂર્વક ભિન્ન ભિન્ન કરે તેને વ્યવહારનય કહે છે. આ નયવાળો વસ્તુના બાહ્ય સ્વરૂપ ગુણોને તે વસ્તુ માને. પ્રત્યક્ષ દેખાય તેટલા ગુણોને માને પણ અંદરના પરિણામોની વ્યવહાર નય વાળાને કંઈ જરૂર નથી. તેની દૃષ્ટિ તો આચાર ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ તરફ હોય છે. જેમ નૈગમનય વાળાને આંતરિક ગુણો વિના માત્ર ગુણના અંશ માત્રની તથા સંગ્રહનયવાળાને વસ્તુની સત્તાની જરૂર છે તેમ વ્યવહારનયવાળાને ક્રિયા તથા આચારની જરૂર છે. ઉદાહરણ—વ્યવહારમાં કોયલ કાળી પોપટ લીલો અને હંસ ધોળો દેખાય છે તેથી વ્યવહાર વાળો કોયલને કાળી પોપટને લીલો અને હંસને ધોળો એમ એક રંગજ માનશે. (નિશ્ચયનયથી વિચારીએ તો દરેકમાં પાંચે રંગ છે) વ્યવહારનયવાળો સામાન્યને નહી માને પણ વિશેષને માને, ત્રણે કાળની વાતને માને, અને નિક્ષેપા ચારે માને. સંગ્રહનયવાળો જેને જીવ એવા એક શબ્દથી બોલાવે તેમાં વ્યવહારનયવાળા જીવોમાં ગુણસ્થાન ભેદે જુદી જુદી જાતના ભાવવાળા જીવોની ભિન્નતા બતાવે છે.

૪ ઋજુસૂત્રનય—ઋજુ વર્તમાનમેવ સૂત્રયતિ વસ્તુતયા વિકલ્પયતિ યઃ સ ઋજુસૂત્રકો ઋજુ વ્યવહારર્જુ સૂત્રકો—જે મુખ્યતયા વર્તમાન કાળના કર્મનો જ સ્વીકાર કરે છે તે, ઋજુ એટલે સરળ, સૂત્ર એટલે સૂચન અથવા ચિંતન અર્થાત્ સરળ ચિંતન. એ નયવાળાનો સદા સરળ વિચાર રહે છે. સામાન્યને નથી માને વિશેષને માને. ભૂત અને ભવિષ્યકાળની વાતને અનુપયોગી જાણે. માત્ર વર્તમાન કાળની વાતને જ ગ્રહણ કરે છે. ઉદાહરણ—કોઈએ કહ્યું કે સો વર્ષ પહેલાં સોનૈયા (મહોરો)ની વૃષ્ટિ થઈ હતી, તથા સો વર્ષ પછી સોનૈયાની વૃષ્ટિ થશે. એ બંને વાતને એ નયવાળો નિરર્થક અને નકામી સમજે છે. કારણ કે ભૂત અને ભવિષ્યકાળની વાતથી આપણું શું મતલબ સરી? એ તો આકાશના ફૂલ જેવી વાત છે. એ નયવાળો ચાર નિક્ષેપમાંથી એક ભાવ નિક્ષેપાને માને. દૃષ્ટાંત—કોઈ શેઠ સામાયિકમાં બેઠા હતા. તેવામાં તેમને કોઈ બોલાવવા આવ્યું ત્યારે શેઠના દીકરાની વહુ કે જે સુજ્ઞ અને વિચક્ષણ હતી તેણે જવાબ દીધો કે શેઠજી ચમારને ઘેર જોડા ખરીદવા ગયા છે. તે બિચારો ચમારને ત્યાં જઈ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે બાઈ શેઠજી ચમારની દુકાને છે નહિ. ત્યારે વહુએ કહ્યું કે શેઠજી ગાંધીની દુકાને સૂંઠ લેવા ગયા છે. વળી ગાંધીની દુકાને જઈ આવ્યો ત્યાં પણ શેઠ મળ્યા નહિ તેથી ગભરાઈને કહેવા લાગ્યો. બાઈ! મને નાહક આંટા શા માટે ખવરાવો છો! શેઠ ક્યાં છે! તે ઓરડાની બારી સામે ઊભો રહ્યો. એવામાં તો શેઠનું સામાયિક પૂરું થયું અને સામાયિક પારી શેઠ બહાર આવ્યા. વહુ ઉપર નારાજ થઈ કહેવા લાગ્યા કે તમે આટલાં બધાં જૂઠી ગપ શા માટે મારી! વિનય સહિત વહુએ કહ્યું કે સામાયિકમાં બેઠા બેઠા આપનું મન ચમાર અને ગાંધીની દુકાન પર ગયું હતું કે નહીં! એ સાંભળી શેઠ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યા કે હા! મન તો ગયું હતું પણ તમને શી રીતે માલુમ પડ્યું! તે બોલી આપની આંખ ચેષ્ટા ઉપરથી.* એ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે ઋજુસૂત્ર નયવાળો વર્તમાન કાળના ભાવનેજ ખાસ માને છે.

---

*કોઈ કહે છે કે—વહુને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું હતું.

ગાથા:—वत्थ ध मलंकारं, इत्थिओ सयणाणि य ।
अच्छंदा जे न भुजंति, न से चाइ त्ति वुच्चई ॥

દશ વ૦ અધ્ય ૨ ગાથા ૨

અર્થ—જે સર્વ સંસાર છોડીને ત્યાગી બન્યા છે તેઓ ઉત્તમ વસ્ત્ર-ભૂષણ-સ્ત્રી-શય્યા ઇત્યાદિ ભોગવતા તો નથી પણ ભોગવવાની અભિલાષા કરે છે તેને ત્યાગી કહેવા નહી.

ગાથા:—जे य कते पिए भोए, लद्धे वि पिट्ठि कुव्वइ ।
साहीणे चयई भोए, से हु "चाइ" त्ति वुच्चई ॥३॥

દશ વૈ૦ સૂ૦ અધ્ય૦ ૨

અર્થ—જે ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને વલ્લભકારી, પ્રિયકારી, ઇચ્છિત ભોગનો સંજોગ મળ્યો છે છતાં ભોગવતો નથી, તેને ત્યાગી કહેવો આ વચન ઋજુસૂત્ર નયના આધારે જાણવું ઋજુસૂત્ર નયવાળો ફક્ત ભાવ નિક્ષેપ જ સત્ય માને છે.

(૫) શબ્દ નય—**कालर्लिगवचनैर्वाचकेन शब्देन तुल्यं पर्यायभेदेऽपि एकमेव वाच्यं मन्यमानः शब्दो नयः**—પર્યાય ભેદ હોવા છતાં પણ જે કાળ લિંગ વાચક શબ્દોને એક રૂપે માનવા તે શબ્દ નય. કોઇ વસ્તુનું જે નામ હોય તે નામના શબ્દના અર્થને જ ગ્રહણ કરે. એક વસ્તુનાં ઘણા નામો હોય તો તે નામોના શબ્દના અર્થ ઉપરના અર્થનેજ શબ્દ નયવાળો ધ્યાનમા રાખે છે જૂદા જૂદાં નામના શબ્દોના અર્થ પ્રમાણે તે વસ્તુમા ગુણ છે કે નહિ તે શબ્દ નયવાળો જોતો નથી પણ મૂળ નામનેજ માને છે ઇન્દ્રનાં શક્રેન્દ્ર, પુરંદર, શચિપતિ દેવેન્દ્ર વગેરે ઘણા નામો છે છતાં તે બધા શબ્દોનો એક 'ઇન્દ્ર' નામનો જ અર્થ ગ્રહણ કરે છે. જૂદાં જૂદાં નામના શબ્દના જૂદા જૂદા અર્થને ગ્રહણ કરે નહી શબ્દ નયવાળો, લિંગ શબ્દમાં ભેદ માનતો નથી સામાન્યને નહિ પણ વિશેષ ગ્રહણ કરે વર્તમાન કાળની વાતને માને, અને ચાર નિક્ષેપમાથી ફક્ત ભાવ નિક્ષેપને માને શબ્દ નયમાં ફક્ત શબ્દનુ વિશેષણ લીધું છે.

૬ સમભિરૂઢ નય—**सं सम्यक् प्रकारेण यथापर्यायैरूढमर्थं तथैव भिन्नवाच्यं मन्यमान समभिरुढो नयः**—સમ્યક્ પ્રકારથી યથારૂઢ અર્થને તે જ પ્રકારે ભિન્ન વાચ્ય જે માનવુ તે સમભિરૂઢ નય શબ્દમાં આરૂઢ થઈ વ્યુત્પત્તિભેદે તેનો અર્થ કરે એટલે શબ્દના અર્થ પ્રમાણે ગુણ હોય તો માને શબ્દના અર્થ પ્રમાણે વસ્તુમાં પૂર્ણ ગુણ પ્રગટયો ન હોય, પણ કઇંક ઓછો હોય તોએ માને, એમ ધારે કે પૂર્ણ ગુણ ક્યારેક પ્રગટશેજ જેમકે—અરિહંત ભગવાનને પહેલા પ્રકરણમાં 'સિદ્ધ' ગણ્યા તે, સમભિરૂઢ નય પ્રમાણેનુ વચન જાણવુ, શબ્દ નય' કરતા 'સમભિરૂઢ નય,' માં એટલુ વધારે છે કે છઠ્ઠા નયવાળો શબ્દના અર્થને કાયમ કરે છે (સ્થાપે છે) ઉદાહરણ,—ઈન્દ્રનું નામ શક્રેંદ્ર ત્યારેજ માને કે જ્યારે સિંહાસન પર બેસી પોતાની શકિતથી ન્યાય કરે, અને સર્વે દેવતાઓને પોતાના હુકમ ચલાવે તે જ પ્રમાણે હાથમાં વજ્ર લઇ દેવતાઓના બળને મટાડે તો જ 'પુરંદર' માને ઇંદ્રાણીઓની સભામા બેસી બત્રીસ પ્રકારના નાટક જુએ ત્યારે 'શચિપતિ' છે એમ માને અને સામાનિક, આત્મરક્ષક વગેરે દેવતાઓની સભામાં બેસે ત્યારે જ 'દેવેન્દ્ર' માને.

સમભિરૂઢ નયવાળો, ભિન્ન શબ્દમાં ભેદ માને છે સામાન્ય નહિ માને પણ વિશેષને માને વર્તમાન કાળની જ વાતને માને અને ચારમાંથી એક ભાવ નિક્ષેપને જ માને છે

૭ એવંભૂત નય—भूतशब्दोऽत्र तुल्यवाची एवंयथा वाचके शब्दे यो व्युत्पत्तिरूपो विषयभागोऽर्थोऽस्ति तथा भूततुल्याऽर्थक्रियाकारिणमेव वस्तु वस्तुत्वमन्यमानः एवम्भूतो नयः—ભૂત શબ્દ તુલ્ય અર્થનો વાચક છે એટલા માટે જે શબ્દ વિષમ ન અર્થનો વાચક તે અને અર્થક્રિયાકારીમાં બરાબરી રાખે છે તેને એવંભૂત કહે છે વસ્તુનું જેવું નામ તેવું જ તેનું કામ અને પરિણામની ધારા પણ તેવી જ એ પ્રમાણે ત્રણે બાબત સંપૂર્ણ હોય તેને જ માને વસ્તુ પોતાના ગુણમાં પૂર્ણ હોય તે ગુણ પ્રમાણે જ ક્રિયા કરે તે વસ્તુના દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય, તથા વસ્તુના ધર્મો સર્વ પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે તેને જ એવંભૂત નયવાળો વસ્તુ તરીકે સ્વીકારશે. સંપૂર્ણ ગુણમાંથી એક અંશ પણ કમી હશે તો તેને વસ્તુ નહિ કહે. આ નયવાળો સામાન્યને ન માને પણ વિશેષને જ માને ફક્ત વર્તમાન કાળની વાતને જ માને. અને ચારમાંથી એક ભાવ નિક્ષેપને જ માને છે. દૃષ્ટાંત ઈન્દ્ર જો કે સિંહાસન પર બેસીને રાજ તો કરે છે, પણ તેનું મન દેવીઓમાં હોય તો તે વખતે તેને ઈન્દ્ર ન કહેતાં શચિપતિ કહેવો. એ પ્રમાણે સર્વ સ્થળે સમજી લેવું વસ્તુનો જેવો ઉપયોગ હોય તે પ્રમાણે જ કરે અસંખ્યાત પ્રદેશ ગુણ જો ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય હોય તો જ તેને ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય માને પણ એકાદ પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય ન માને. આ નયવાળાની દૃષ્ટિ ફક્ત ઉપયોગ તરફ જ રહે છે સામાયિકમાં બેઠેલા શેઠની વહુનું દૃષ્ટાંત પણ કોઈ અહીં આપે છે

સાત નય પર દૃષ્ટાંત

હવે સાતે નય ઉપર સમુચ્ચય (એક સાથે) દૃષ્ટાંત કહે છે. કોઈએ કોઈને પૂછ્યું કે ભાઈ તમે ક્યાં રહો છો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું લોકમાં રહું છું ત્યારે અશુદ્ધ નૈગમ નય વાળો બોલ્યો કે લોક તો ત્રણ છે તેમાં તમે ક્યા લોકમાં રહો છો. ત્યારે શુદ્ધ નૈગમ નય વાળે જવાબ દીધો કે હું ત્રીજા લોકમાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે, ત્રીજા લોકમાં તો દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાતા છે તેમાં તમે ક્યા દ્વીપ સમુદ્રમાં રહો છો? એણે કહ્યું કે હું જંબૂદ્વીપમાં રહું છું વળી એણે પૂછ્યું કે જંબૂદ્વીપમાં તો ઘણા ક્ષેત્ર છે તમે ક્યા ક્ષેત્રમાં રહો છો? ત્યારે વિશુદ્ધ નૈગમ નય વાળો બોલ્યો, હું ભરતક્ષેત્રમાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે ભરત ક્ષેત્રમાં તો છ ખંડ છે તમે ક્યા ખંડમાં રહો છો? ત્યારે અતિ શુદ્ધ નૈગમ નયવાળો બોલ્યો કે હું દક્ષિણ ભરતના મધ્ય ખંડમાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે મધ્ય ખંડમાં તો ઘણા દેશ છે તમે ક્યા દેશમાં રહો છો? જવાબ દીધો કે હું મગધ દેશમાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે મગધ દેશમાં તો ઘણાં ગામો છે તમે ક્યા ગામમાં રહો છો? જવાબ દીધો કે હું રાજગૃહી નગરીમાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે રાજગૃહી નગરીમાં તો ઘણા પાડા (પોળ) છે તમે ક્યા પાડામાં રહો છો? જવાબ દીધો કે હું નાલંદા પાડામાં રહું છું વળી પૂછ્યું કે નાલંદા પાડામાં તો ઘણાં ઘર છે તમે ક્યા ઘરમાં રહો છો? જવાબ દીધો કે હું વચલા ઘરમાં રહું છું એટલી [illegible] નૈગમ નય [illegible] ત્યારે વ્યવહાર નય વાળો બોલ્યો કે વચલા ઘરમાં તો ઘણા ખંડ છે તો એમ કહો કે હું

મારા બિછાના જેટલી જગામા રહુ છું. ત્યારે વ્યવહાર નય વાળો બોલ્યો કે, તમે તમારા બધા બિછાનામા રહો છો ? જવાબ દીધો કે મારા શરીરે જેટલા આકાશ પ્રદેશ ગ્રાહણ કર્યા છે તેટલામાં રહુ છું. ત્યારે ઋજુ સૂત્ર નય વાળો બોલ્યો કે શરીરમાં તો હાડ, માંસ, ચામડી, કેશ, વગેરે છે, અસંખ્ય સૂક્ષ્મ, સ્થાવર કાય અને બાદર વાયુ કાય વગેરે જીવો છે, તથા બેઇંદ્રય (કરમીઆં) પ્રમુખ ઘણા રહે છે, તેટલા માટે એમ કહો કે મારા આત્માએ જેટલા આકાશ પ્રદેશ અવગાહ્યા (ગ્રહણ કર્યા) છે, તેમાં હુ રહુ છું, ત્યારે શબ્દ નય વાળો બોલ્યો કે, આત્મ પ્રદેશમા તો ધર્માસ્તિકાય વગેરે પાચે અસ્તિકાયના અસખ્ય પ્રદેશ છે, તેથી એમ કહો કે, હું મારા સ્વભાવમાં રહું છુ. ત્યારે સમભિરૂઢ નય વાળો બોલ્યો કે સ્વભાવની પ્રવૃત્તિ તો ક્ષણે ક્ષણે બદલે છે, વળી તેમાં યોગ, ઉપયોગ લેશ્યા વગેરે ઘણી વસ્તુ છે, માટે એમ કહો કે હુ મારા નિજાત્મ ગુણમાં રહુ છુ. ત્યારે છેવટ એવંભૂત નય વાળો બોલ્યો કે, નિજાત્મ ગુણમાં તો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ છે અને પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે એક સમયે બે ઠેકાણે ઉપયોગ રહી શકે નહિ માટે એમ જ કહો કે હું મારા શુદ્ધ નિજાત્મ ગુણનો જે વખતે જે ઉપયોગ પ્રવર્તે છે તેમાં રહું છું. સાતે નયનુ આ દ્રષ્ટાંત શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં બતાવ્યું છે

દ્રષ્ટાંત બીજુ—કોઇ નૈગમ નયવાળો સુતાર, પાલી (અનાજ ભરવાનું લાકડાનું માપ) બનાવવાને માટે લાકડુ લેવા જતો હતો, ત્યારે વ્યવહાર નયવાળે પ્રશ્ન કર્યો કે, ક્યાં જાઓ છો ? સુતારે જવાબ દીધો કે પાલી લેવા જાઉ છુ. તે પછી લાકડુ કાપતી વેળા, લાકડું લઇ ઘેર આવતી વેળા, પાલી બનવતી વેળા, એમ જે જે વખતે પૂછ્યું તે તે વખતે જવાબ દીધો કે પાલી બનાવુ છુ જ્યારે એવો જવાબ સાભળ્યો કે 'પાલી બનાવી' ત્યારે વ્યવહાર નયવાળો ચૂપ રહ્યો. એ સમયે સંગ્રહ નયવાળો બોલ્યો કે અનાજનો સગ્રહ કરો ત્યારે પાલી કહેજો, ઋજુસૂત્ર નયવાળો બોલ્યો કે ધાન્યનો સગ્રહ કરવાથી પાલી કહેવાય નહિં, પણ ધાન્યનું તેનાથી માપ કરો ત્યારે પાલી કહેવાય શબ્દ નયવાળો કહે કે, ધાન્યનુ માપ કરી એક પાલી, બે પાલી, ત્રણ પાલી એમ ગણો ત્યારે પાલી કહેવાય સમભિરૂઢ નયવાળો બોલ્યો કે કોઇ કાર્યથી માપ થશે ત્યારે પાલી કહેવાશે. એવંભૂત નયવાળે કહ્યું કે, પાલીથી માપતી વખત તે માપમા ઉપયોગ હશે તોજ પાલી કહેવાશે એ પ્રમાણે અનેક દ્રષ્ટાંતોથી સાતે નયનું સ્વરૂપ જાણવુ.

એ સાત નયથી સર્વ વસ્તુઓને માને તે સમકિતી ગણાય જે એક નયને જ માને અગર કોઇ વાતમા એક નય તાણે એને મિથ્યાદ્રષ્ટિ જાણવો. કારણ કે એક વસ્તુથી પૂર્ણ કાર્ય થતુ નથી. દરેક કાર્ય નીપજાવવામા જેટલા જેટલા સયોગની જરૂર છે તેટલા તેટલા-સંયોગ મળે ત્યારે તે કાર્ય પૂર્ણ નીપજે છે દ્રષ્ટાત–કોઇએ પૂછ્યુ કે અનાજ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્યારે એકે જવાબ દીધો કે પાણીથી, બીજાએ કહ્યુ કે, પૃથ્વીથી, ત્રીજાએ-હળથી, ચોથાએ-વાદળથી, પાંચમાએ-બીથી, છઠ્ઠાએ-ઋતુથી, સાતમાએ-નસીબથી નીપજે છે હવે કહો કે સાત જવાબમાંથી કયો જવાબ સાચો અને કયો જવાબ ખોટો કહેવાય ? જો સાતે વસ્તુ અલગ અલગ રહે તો કોઇ પણ કાર્ય નીપજે નહિ તેથી દરેક વસ્તુ ખોટી ઠરી પણ સાતે વસ્તુ એકત્ર થાય તો કામ વખતસર સિદ્ધ થાય તેથી સાતે

ચીજ સાચી ઠરી એ ન્યાયે દરેક કાર્ય સાત નયના સમાગમથી થાય છે એમ જાણી સાતે નયની અપેક્ષાથી નિષ્પક્ષપાતી વચન હોય તે જ સત્ય માનવું

સાત નયમાં ૧ નૈગમ ૨ સંગ્રહ ૩ વ્યવહાર અને ૪ ઋજુસૂત્ર, એ ચાર નય વ્યવહારમાં ગણાય છે ૫ શબ્દ ૬ સમભિરૂઢ ૭ એવંભૂત એ ત્રણ નય નિશ્ચયમાં ગણાય છે કોઇ વખતે ઋજુસૂત્ર નયને પણ નિશ્ચયમાં ગણે છે જેનાથી વસ્તુની મુખ્યતા (પ્રત્યક્ષ ગુણ-બાહ્ય ગુણ) તરફ વિચારણા થાય તેને વ્યવહાર નય અને જેનાથી વસ્તુના નિજ સ્વભાવ તરફ વિચારણા થાય તેને નિશ્ચય નય કહે છે

નવ તત્ત્વ ઉપર સાત નય

(૧) જીવ તત્ત્વ-૧ નૈગમ નય વાળો-પર્યાપ્તિ પ્રાણ, વગેરેના સમૂહ વાળી પ્રયોગસા પુદ્ગલોના સંયોગનું બનેલું જે શરીર દેખાય છે તેને જીવ કહે છે જેમકે—વાદળ, વાયુ, પારદ વગેરે વસ્તુઓમાં ગમનાગમન વગેરે ક્રિયા દેખાય છે તેને અજીવ કહે છે કે એ "જીવ" છે નૈગમનય વાળો એક અંશને પૂર્ણ વસ્તુ માને છે અને કારણને કાર્ય માને છે ૨ સંગ્રહ નય વાળો-અસંખ્યાત પ્રદેશી અવગાહના વાળી વસ્તુને "જીવ" કહે છે ૩ વ્યવહારનય વાળો-ઇંદ્રિયોની સત્તા, દ્રવ્ય યોગ, અને દ્રવ્ય લેશ્યાના વ્યવહારમાં હોય તેને જીવ કહે છે કેમકે જીવ ગયો રહ્યા પછી ઇંદ્રિયોની સત્તા રહેતી નથી ૪ ઋજુસૂત્ર નય વાળો-ઉપયોગવંતને જીવ કહે છે× ૫ શબ્દનય વાળો-જ્યાં જીવનો અર્થ મળે ત્યાં જીવ માને છે જેમકે ભાવ પ્રાણથી જીવે તે જીવને જ્ઞાન, દર્શન, સુખ વીર્ય ૬ સમભિરૂઢનય વાળો શુદ્ધ સત્તાધારક જ્ઞાનાદિ નિજ ગુણમાં રમણ કરનાર સાધક સમ્યક્ત્વીને જીવ માને છે ૭ એવંભૂતનય વાળો-સિદ્ધ ભગવાનના જીવને 'જીવ' કહે છે

અજીવ તત્ત્વ-અજીવ તત્ત્વના મુખ્ય ૫ પ્રકાર છે ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ કાળ ૫ પુદ્ગલાસ્તિકાય એ પાંચ ઉપર સાત નય લાગુ પાડે છે ૧ નૈગમનય વાળો અંશને પૂર્ણરૂપે માનતો હોવાથી ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય માને છે કારણ કે તેના એક પ્રદેશમાં પણ ચલણસહાયની સત્તા છે ૨ સંગ્રહનય વાળો જડ ચેતન બધામાં ચલણગુણની સત્તા ધર્માસ્તિકાયની છે તે ચલન કરતા પ્રયોગથી પુદ્ગલને ધર્માસ્તિકાય માને છે એ પ્રદેશાદિ ગ્રહણ કરતો નથી. ૩ વ્યવહારનય વાળો-જીવ પુદ્ગલની ચલન શક્તિમાં ષટ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે તેને ધર્માસ્તિકાય માને છે ૪ ઋજુ

× ષટ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિનું વર્ણન—૧ સંખ્યાત ગુણ અધિક ૨ અસંખ્યાત ગુણ અધિક, ૩ અનંત ગુણ અધિક ૪ સંખ્યાત ભાગ અધિક ૫ અસંખ્યાત ભાગ અધિક ૬ અનંત ભાગ અધિક તેવી જ રીતે ૭ સંખ્યાત ગુણ હીન ૮ અસંખ્યાત ગુણ હીન ૯ અનંત ગુણ હીન, ૧૦ સંખ્યાત ભાગ હીન ૧૧ અસંખ્યાત ભાગ હીન ૧૨ અનંત ભાગ હીન એમ ત્રણ બોલ ગુણ આશ્રયી અને ત્રણ બોલ ભાગ આશ્રયી એ ૭ બોલ અધિકના આશ્રયી અને ૭ બોલ હીનતા આશ્રયી. તે ષટ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ જાણવી.

સૂત્રનય વાળો-જીવ તથા પુદ્ગલ જે વર્તમાન કાળમાં ધર્માસ્તિકાયના ચલણસહાય ગુણથી ગતિ કરે તેને ધર્માસ્તિકાય કહે છે ભૂત ભવિષ્ય કાળને ગ્રહણ કરતો નથી ૫ શબ્દનય વાળો-દેશ પ્રદેશની અપેક્ષા રાખતો નથી. ધર્માસ્તિકાયના સ્વભાવ માત્રને જ ધર્માસ્તિકાય માને છે ૬ સમભિરૂઢનય વાળો ચલણ સહાય જે સ્વભાવિક ધર્માસ્તિકાયનો ઉપકાર છે તેને ધર્માસ્તિકાય કહે. અને ૭ એવંભૂતનય વાળો-સપ્તભંગી સપ્તનય ઈત્યાદીથી ધર્માસ્તિકાયના ગુણ સિદ્ધ કરી શકે એવો જ્ઞાની જ્ઞાતા હોય તેને જ ધર્માસ્તિકાય માને છે અધર્માસ્તિકાય પર પણ સાત નય ધર્માસ્તિકાયની પેઠે જ જાણવા તેમાં એટલું વિશેષ કે. જ્યાં ચલનસહાય ગુણ કહ્યો છે ત્યાં અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિ ગુણ સમજવો. આકાશાસ્તિકાય પર ૭ નય—૧ નૈગમનય વાળો આકાશના એક પ્રદેશને આકાશાસ્તિકાય માને છે, ૨ સંગ્રહનય વાળો સ્કંધ, દેશની અપેક્ષા રાખ્યા વિના **एगे लोए, एगे अलोए** અર્થાત્ એક લોકાકાશ, એક અલોકાકાશ એને આકાશાસ્તિકાય માને ૩ વ્યવહારનય વાળો ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ લોકના આકાશને આકાશાસ્તિકાય માને છે. ૪ ઋજુસૂત્રનયવાળો આકાશ પ્રદેશમાં જે સમયે જે વસ્તુ જે આકાશ પ્રદેશમા હોય તેને આકાશ કહે જેમકે ઘટાકાશ પટાકાશ જે જીવ અને પુદ્ગળ રહે તેમા ષડગુણ હાનિ વૃદ્ધિના પ્રમાણે જે ક્રિયા કરે છે તેને આકાશાસ્તિકાય કહે છે ૫ શબ્દનય વાળો અવગાહ (અવકાશ) લક્ષણ વાળી પોલારને આકાશાસ્તિકાય કહે છે ૬ સમભિરૂઢનય વાળો વિકાસ ગુણને આકાશાસ્તિકાય કહે ૭ એવંભૂતનય વાળો આકાશાસ્તિકાયના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવ, એ સર્વેના જ્ઞાયકનો તેમાં ઉપયોગ હોય ત્યારે આકાશાસ્તિકાય કહે છે.

કાળ પર સાત નય—૧ નૈગમનય વાળો-સમયને કાળ કહે કારણ કે ત્રણે કાળના સમયનો એક સરખો ગુણ છે ૨ સંગ્રહનય વાળો-એક સમયથી માંડીને કાળચક્ર લગીના

સપ્તભંગીની સમજણ—૧ પ્રત્યેક પદાર્થ પોતપોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવની અપેક્ષાથી અસ્તિરૂપ છે તેથી પહેલો ભંગ **'સ્યાદસ્તિ' (स्यात्+अस्ति)** ૨ એ જ પદાર્થ પર દ્રવ્ય, પર ક્ષેત્ર વગેરેની અપેક્ષાથી નાસ્તિ રૂપે છે તેથી બીજો ભંગ **'સ્યાન્નાસ્તિ' (स्यात्+नास्ति)** ૩ સર્વ પદાર્થો પોતપોતાની અપેક્ષાથી અસ્તિરૂપ છે અને પરની અપેક્ષાએ નાસ્તિ રૂપ છે તેથી **'સ્યાદસ્તિ સ્યાન્નાસ્તિ'** ૪ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું એકાંતપક્ષે કહ્યું જાય નહિ, કારણ કે અસ્તિ રૂપે કહે તો નાસ્તિ રૂપનો અભાવ થાય અને નાસ્તિ રૂપે કહે તો અસ્તિનો અભાવ થાય અથવા એકી સાથે બન્ને પક્ષની વાત થઈ શકે નહિ તેથી **'સ્યાદવક્તવ્ય' (स्यात्+अवक्तव्य)** ૫ એકજ સમયમા સર્વ સ્વપર્યાયોનો સદ્‌ભાવ અસ્તિત્વ રૂપે છે છતાં તે સર્વ ભાવ એકજ વખતે કહી શકાય નહિ તેથી **'સ્યાદસ્તિ અવક્તવ્ય'** ૬ એ પ્રમાણે એકજ સમયે નાસ્તિત્વના સર્વ ભાવો કહી શકાય નહિ તેથી **'સ્યાન્નાસ્તિ અવક્તવ્ય'** ૭ પદાર્થના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ બન્ને ભાવ તો એકજ સમયમાં એક સાથે છે પરંતુ એક સમયમાં એકી સાથે કહી શકાય નહિ, કારણ કે વાણી તો કર્મ પુદ્ગળ છે. તેથી **સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ અવક્તવ્ય.** એ પ્રમાણે સપ્તભંગીથી સર્વ પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજવું. સાત ભંગીથી વધારે ભંગ કદાપિ થાય નહિ

તમામ માપને કાળ કહે. ૩ વ્યવહારનય વાળો દિવસ, રાત, પખવાડિયું માસ, વરસ વગેરેને કાળ કહે તે અઢીદ્વીપની બહાર કાળ માને નહિ ૪ ઋજુસૂત્રનય વાળો—વર્તમાન સમયને કાળ માને અતીત (ગયો) અનાગત (આવતો) એ બે કાળને ન માને. ૫ શબ્દનય વાળો—જીવ અને અજીવના પર્યાયોને પલટાવતો થકો પ્રવર્તે તેને કાળ માને ૬ સમભિરૂઢનય વાળો—જીવ અને પુદ્‌ગળની સ્થિતિ પૂરી કરવામાં સન્મુખ હોય તેને કાળ કહે છે ૭ એવંભૂતનય વાળો—કાળના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના જ્ઞાયકનો તેમાં ઉપયોગ પ્રવર્તે ત્યારે કાળ કહે છે પુદ્‌ગલાસ્તિકાય પર સાત નય—૧ નૈગમનય વાળો—પુદ્‌ગળના સ્કંધના એક ગુણની મુખ્યતાને ગ્રહણ કરી વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શના એક ગુણને પુદ્‌ગળ માને છે ૨ સંગ્રહનય વાળો—દરેક પુદ્‌ગળની પર્યાયને એક પુદ્‌ગળ નામથી બોલાવે ૩ વ્યવહારનય વાળો—વિસ્રસા, મિશ્રસા અને પ્રયોગસા એ ત્રણ પ્રકારના પુદ્‌ગલોનો જે વ્યવહાર દષ્ટિગોચર થતો હોય તેને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય કહે. ૪ ઋજુસૂત્રનય વાળો—જે પુદ્‌ગળ વર્તમાન કાળમાં પુરણ ગલન સ્વભાવમાં વર્તે તેને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય કહે. ૫ શબ્દનય વાળો—પુદ્‌ગલની પુરણ ગલન રૂપી જે ક્રિયા તેને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય કહે. ૬ સમભિરૂઢનય વાળો—પુદ્‌ગલની ષટ્‌ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ, ઉત્પાદવ્યય ધ્રુવતા એને પુદ્‌ગલાસ્તિકાય કહે. ૭ એવંભૂતનય વાળો—પુદ્‌ગલોના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવ તેના + દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય વગેરેના જ્ઞાયકનો તેમાં ઉપયોગ હોય તે વખતે પુદ્‌ગલાસ્તિકાય કહે. એ પ્રમાણે અજીવ તત્ત્વ ઉપર સાત નય ઉતાર્યા.

પુણ્ય તત્ત્વ ઉપર સાત નય—નૈગમનય પુણ્યનાં ફળને પુણ્યતત્ત્વ માને જેમકે કોઈને ત્યાં દુપદ ચૌપદ, ધન ધાન્ય વગેરે ઘણું જ જોઈ એટલે શુભ પુદ્‌ગલોનો સંયોગ જોઈને લોકો કહે છે કે જુઓ, આ પુણ્યશાળી જીવને પુણ્યના યોગથી આવો રૂડો સંયોગ મળ્યો છે એ પ્રમાણે પુણ્યનાં કાર્યને (શુભ પુદ્‌ગલોના સંયોગને) કારણ રૂપે એટલે પુણ્ય તત્ત્વ રૂપે માને છે ૨ સંગ્રહનય આઠે કર્મો સાથે પુણ્ય પ્રકૃતિનો બંધ અને સત્તા બતાવે છે પુણ્ય તત્ત્વના સર્વ ભેદોને એક સામાન્ય સંજ્ઞા પુણ્યમાં દાખલ કરે છે ૩ વ્યવહાર નયનું પુણ્ય તત્ત્વ:- ઉત્તમ કુળ જાતિ, પાંચ ઇંદ્રિય સંપૂર્ણ નિરોગી શરીર નવ પ્રકારે પુણ્ય વ્યવહાર વગેરે વ્યવહારમાં ઉપયોગી વસ્તુ બતાવે છે શારીરિક માનસિક સુખ રૂપી પુણ્ય પ્રકૃતિના વ્યવહારને જોઈ તેને પુણ્યતત્ત્વ કહે છે કારણ કે પ્રકૃતિઓના વિપાકની રીત જોતાં એ પુણ્ય પ્રકૃતિનો વ્યવહાર લક્ષણ છે ૪ ઋજુસૂત્રનય વર્તમાન પુણ્ય પ્રકૃતિનો ઉદય બતાવે છે સમયમાં ઉતરેલા શાતાની પાયજમાં શાય? શુભ કર્મના ઉદયથી સંપૂર્ણ મનોજ્ઞ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય, એટલે જ્યાં જાય ત્યાં આદરમાન પામે ઇચ્છિત વસ્તુનો સંયોગ મળે વગેરે જોઈને કહે કે એ પુણ્યવંત છે ૫ શબ્દનય વર્તમાન કાળમાં જે સુખ ભોગવી રહેલ છે તેને જ પુણ્યતત્ત્વ માને છે તે પુણ્યના શુભ ભાવ અને પુણ્યના ફળના અનુભવમાં સુખરૂપી કષ્ટ ભાવ બતાવે છે

+દ્રવ્ય બે ૧ જીવ દ્રવ્ય ૨ અજીવ દ્રવ્ય. ૬ તેનો ગુણ—જીવનો ગુણ જ્ઞાનાદિ, અજીવનો ગુણ પુદ્‌ગળની અપેક્ષાએ વર્ણાદિ પર્યાય બે—૧ આત્મભાવ અને ૨ કર્મભાવ અજીવના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમાં અજીવ અને જીવના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમાં જીવ સમજી લેવું. અજીવનો સમુચ્ચય ગુણ જડતા.

વ્યવહારનય વાળો, ત્રણે કાળમાં પુણ્યના વહેવારમાં રહેનારને પુણ્યવંત માને છે અને શબ્દનય વાળો તો એક વર્તમાન કાળમાં જે સુખ ભોગવે તે જ વખત પુણ્યવત માને છે. જેમકે-કોઈ ચક્રવર્તી મહારાજા ઉંઘમાં સુતા છે. એ વખતે વ્યવહારનય વાળો તો એને પુણ્યવત કહેશે કારણ કે એણે ગયા કાળમાં સુખ ભોગવ્યું છે અને આવતા કાળમાં સુખ ભોગવશે. પણ શબ્દનય વાળો, એને પુણ્યવંત નહિ કહે, કારણ કે ઉંઘ છે તે તો પાપ કર્મનો ઉદય છે. જે વખતે તે ચક્રવર્તી ઊંઘમાંથી જાગી સાતાવેદનીય કર્મ ભોગવી સુખ પામશે ત્યારે તેને પુણ્યવત કહેશે વર્તમાન કાળ આશ્રી ઋજુસૂત્રનય અને શબ્દનયનુ એકત્વ જણાય છે પણ ઋજુસૂત્રનય વાળો પુન્ય પ્રકૃતિના ઉદય બતાવે છે અને શબ્દનયવાળો ઇષ્ટ ભાવ બતાવે છે,

૬ સમભિરૂઢનય—પુણ્ય પ્રકૃતિનાં નિમિત્તથી આનંદમાં લીન થાય ત્યારે પુણ્યવત માને ૭ એવંભૂતનય—પુણ્ય પ્રકૃતિના ગુણનાજ્ઞાયકને પુણ્યવંત માને એટલે પુન્ય તત્ત્વના ઉપયોગમાં વર્તતો જ્ઞાયક જીવ

(૪) પાપતત્ત્વ ઉપર સાત નય—પુણ્ય તત્ત્વની પેઠે પાપતત્ત્વને પણ સમજી લેવું

(૫) આસ્રવ તત્ત્વ ઉપર સાત નય—નૈગમનય કર્મ રૂપે પ્રગમે એવાં પુદ્ગલ (કર્મ વર્ગણાને) આસ્રવ કહે ૨ સંગ્રહનય—મિથ્યાત્વ વગેરે પુદ્ગલો, પ્રયોગસા પુદ્ગલ રૂપે પરિણમે તે કર્મનાં દળીઆને આસ્રવ કહે આઠ કર્મોનું આત્મ પ્રદેશોમાં આગમન. ૩ વ્યવહારનય—અપ્રત્યાખ્યાનીના ઉદયથી થતી અશુભ યોગની પ્રવૃત્તિને અશુભ આસ્રવ અને શુભ યોગની પ્રવૃત્તિને શુભ આસ્રવ કહે અને શુભાશુભ યોગની પ્રવૃત્તિને મિશ્ર આસ્રવ કહે છે ૪ ઋજુસૂત્રનય વર્તમાન કાળમાં શુભાશુભ યોગ પ્રવર્તે તેને આસ્રવ કહે

૫ શબ્દનય—જે આસ્રવ આવવાના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કષાયરૂપી પરિણામોનુ સ્થાન છે તેને આસ્રવ માને છે ૬ સમભિરૂઢનય—કર્મ ગ્રહણ કરવાના જે ગુણો રાગ અને દ્વેષ ભાવ તેને આસ્રવ કહે ૭ એવંભૂતનય—સંયોગી આત્માનું સકંપપણું તેને આસ્રવ કહે.

પ્રશ્ન—ઋજુસૂત્રનય વાળાએ ફક્ત યોગને જ આસ્રવ કહ્યો તો મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ અને કષાય એ ચારને કેમ ન ગણ્યા ?

સમાધાન-યોગ તે દ્રવ્ય પ્રાણનો વિષય છે અને મિથ્યાત્વ આદિ પરિણામો તે ભાવ છે

પ્રશ્ન—આત્મા યોગ દ્વારા અંતરાલવર્તી (દૂર) નાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે કે બન્ને નયોના વિષય જુદા છે, દરેક નય પોતપોતનો વિષય બતાવે છે

ઉત્તર—આત્માવગાહી પુદ્ગલોને જ ગ્રહણ કરે છે, દૂરનાં નહિ

સૂચના—શુભાશુભ યોગમાં ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે અહીં એકાંતપણાનો સંભવ નથી કેમકે એકાંત શુભ યોગ અગર એકાંત અશુભ યોગ મળવો મુશ્કેલ છે. કેવળીના અને સકષાયી જીવોના શુભ યોગમાં કેટલો ફરક છે તે દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વિચારી લેવું જ્યાં ફક્ત ઇરિયાવહિ ક્રીયા જ છે (ગુ૦ ૧૧, ૧૨, ૧૩) ત્યાં એકાંત શુભયોગ છે.

પ્રશ્ન—એક સમયમાં બે કાર્યની ના કહી છે તો પછી શુભાશુભ આસ્રવ કેવી રીતે કહ્યો ?

× ઉપાદાન કારણ અને નિમિત્ત કારણનો ખુલાસો—દ્રષ્ટાંત—ઉપાદાન ગાય અને દોનાર નિમિત્ત મળવાથી દુધ ઉત્પન્ન થયુ, ઉપાદાન દુધ અને નિમિત્ત છાશ (મેળવણ) તેથી દહી ઉત્પન્ન થયુ, ઉપાદાન દહીં અને નિમિત્ત રવૈયો તેથી માખણ થયુ એ પ્રમાણે ઉપાદાન માતા અને નિમિત્ત પિતા તેથી પુત્ર થયો એ પ્રમાણે ઉપાદાન અને નિમિત્તનો ભેદ સમજવો.

ઉત્તર—જેવી રીતે શાસ્ત્રમાં ધમ્મવવસાયા, અધમ્મવવસાયા અને ધમ્માધમ્મવવસાયા તેમજ મિશ્રગુણસ્થાનક અને મિશ્રયોગ પણ કહેલ છે તેવી જ રીતે એકસાથે બીજા યોગનો સંબંધ હોય છે પણ મુખ્યતામાં એકી વખતે એકજ યોગમાં પ્રબળ અથવા ઉપયોગ હોય છે.

(૬) સંવરતત્ત્વ પર સાત નય—૧ નૈગમનય—કારણને કાર્ય માને છે અશુભ યોગથી નિવૃત્તિ તેથી શુભ યોગને સંવર કહે. ૨ સંગ્રહનય—સંવરના સર્વ ભેદોને એક સંવર નામથી બોલાવે સંવરતત્ત્વમાં રહેલા સર્વ જીવોની જુદી જુદી સંવર કરણીને એક સંગ્રહ નામથી બોલાવે તે સર્વેમાં સંવરરૂપે એક સામાન્ય તત્ત્વ છે ૩ વ્યવહારનય પંચ મહાવ્રત આદિ ચારિત્રના સર્વ વ્યવહારીક ભેદોની ક્રિયાને સંવર કહે ૪ ઋજુસૂત્રનય—વર્તમાન કાળમાં આસ્રવનું નિરૂંધન કરી નવા કર્મને રોકે એવા ભાવને સંવર કહે. ૫ શબ્દનય—સમકિત વ્રતપચ્ચખાણ, અપ્રમાદ, અકષાય અને યોગ સ્થિરતા એ પાંચને સંવર કહે છે ૬ સમભિરૂઢનય-મિથ્યાત્વ વગેરે પાંચે આસ્રવની કર્મ વર્ગણાથી અલિપ્ત રહે એવી અવસ્થાને મંડૂક તથા વૃક્ષ (સુકા) પરિણામ કરી કર્મ પ્રકૃતિથી લેપાય નહિ. રાગદ્વેષનો અભાવ તેને સંવર કહે છે ૭ એવંભૂતનય—શૈલેશી (પર્વતનો ઇશ જે મેરુ તેના જેવી સ્થિર) અને અકંપ અપ્રમાદસ્થાને સંવર કહે એ સ્થિતિ ૧૪ મા ગુણસ્થાનક વાળાની જાણવી. શ્રી ભગવતી સૂત્ર નવમા ઉદ્દેશમાં काल सव्वेसियया आया संवरे, आया संवरस्स अट्ठे એ પાઠથી આત્માને સંવર કહેલ છે તે આધારે અહીં પણ આત્માને સંવર કહેલ છે.

નિર્જરા તત્ત્વ ઉપર સાત નય—૧ નૈગમનય—અશુભ પરિણામમાંથી નિવૃત્તિથી થતી નિર્જરાને પણ નિર્જરા કહે. ૨. સંગ્રહ નય—કર્મ વર્ગણાના પુદ્ગલો આત્મપ્રદેશોથી અલગ થાય તેને નિર્જરા કહે. ૩ વ્યવહારનય બાર પ્રકારની તપશ્ચર્યાનું વ્યવહારિક આચરણને નિર્જરા કહે, કારણ કે તપ છે તે કર્મની નિર્જરાનો વ્યવહાર છે ૪ ઋજુસૂત્રનય—વર્તમાન કાળમાં શુભધ્યાનયુક્ત હોય તેને નિર્જરા કહે. ૫ શબ્દનય—ઉપશમ ક્ષયોપશમ ભાવ પૂર્વક શુભ ધ્યાનથી સકામ નિર્જરા કરતા થકા ધ્યાનાંજનના પ્રયોગથી કર્મરૂપી કાટને બાળે તેને નિર્જરા કહે ૬ સમભિરૂઢનય આત્માના ઉજ્જ્વલ ગુણની સન્મુખ થઈ શુક્લ ધ્યાનથી ક્ષપક શ્રેણીએ ચડે તેને નિર્જરા કહે ૭ એવંભૂતનય-મોહની કર્મ ૨૫ પ્રકારથી રહિત અથવા તો જેનું નિશ્ચયથી મોક્ષ જાય એવા શુદ્ધાત્મા તેને નિર્જરા કહે, ક્ષાયક ભાવમાં (૧૨ ૧૩ ૧૪ ગુણસ્થાન વાળી) શુદ્ધાત્મા.

બંધતત્ત્વ ઉપર સાત નય—બંધતત્ત્વ.- ૧ નિગમનય— સંસારી જીવ જેમ કે ગતિબંધ, આયુષ્યબંધ વગેરે. ૨ સંગ્રહનય આઠ કર્મોનો આત્મપ્રદેશોમાં બંધ તથા સત્તા. ૩ વ્યવહારનય.- અશુભ યોગ પ્રવૃત્તિ અથવા શુભાશુભ સાંપરાય ક્રિયા યુક્ત યોગ. ૪ ઋજુસૂત્રનય સાંપરાય ક્રિયા યુક્ત પરિણામિક ઉપયોગ. ૫ શબ્દનય- આસ્રવના સર્વ પરિણામો. ૬ સમભિરૂઢનય-રાગદ્વેષ પ્રકૃતિ. ૭ એવંભૂતનય-રાગદ્વેષમાં વર્તતો જીવ.

× મુખ્યતા ગૌણતાનો ખુલાસો દૃષ્ટાંત— મુખ્યતાએ ઢગલામાં એક પૈસો રહ્યો છે પણ ગૌણતાએ તો ઢગલા રૂપમાં પાંચ રૂ છે. એ પ્રમાણે અનેક રીતિથી મુખ્યતા અને ગૌણતાનું સ્વરૂપ જાણવું.

મોક્ષતત્ત્વ ઉપર સાત નય-નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો મોક્ષમાં નયનો વ્યવહાર છે જ નહિ. પણ પર્યાયાર્થિકનયથી ભેદ પ્રકાશવા રૂપે મોક્ષતત્ત્વ ઉપર નય ઉતારે છે. ૧ નૈગમનય-ચારે ગતિના બંધથી છૂટવુ તેને મોક્ષ કહે. ૨ સંગ્રહનય-પૂર્વે કરેલાં કર્મોથી છૂટીને નિરાવરણ આત્મ પ્રદેશો તેને મોક્ષ કહે ૩ વ્યવહારનય-યથાખ્યાત ક્ષાયક ચારિત્ર તે વ્યવહારનયનુ મોક્ષ કહે, ૪ ઋજુસૂત્રનય-વર્તમાન સમયે થતો સર્વ કર્મનો અભાવ તેને મોક્ષ કહે ૫ શબ્દનય-ક્ષાયક અને શુદ્ધ પરિણામિક ભાવ ૬ સમભિરૂઢ-સિદ્ધગતિ ગમન ૭ એવંભૂતનય-જે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સ્થિત સિદ્ધ ભગવંતને મોક્ષ માને છે

ચાર નિક્ષેપ

કોઈ પણ એક નામવાળી વસ્તુમા ગુણનુ કે અવગુણનુ અવલોકન કરીને તેનું શુદ્ધ કે અશુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવુ તેને નિક્ષેપ કહે છે. એવા નિક્ષેપ ચાર છે. ૧ નામ નિક્ષેપ, ૨ સ્થાપના નિક્ષેપ, ૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપ, ૪ ભાવ નિક્ષેપ

૧ નામ નિક્ષેપ-જે કહેવાથી વસ્તુનો બોધ થાય તેને નામ કહે છે તે નામ ત્રણ પ્રકારના હોય છે ૧ યથાર્થ નામ—જેમકે ઉજ્જવલ હોવાથી હંસ, ચેતનાયુક્ત હોવાથી ચૈતન્ય, સદૈવ જીવિત રહે તેથી જીવ પ્રાણોનો ધારક હોવાથી પ્રાણી, આ પ્રકારે નામ પ્રમાણે જેમાં ગુણ હોય તેને યથાર્થ નામ જાણવુ. ૨ અયથાર્થનામ-નામ પ્રમાણે જ્યાં ગુણ ન હોય જેમકે વ્યક્તિનુ નામ હીરાચંદ, મોતીભાઇ, કચરાભાઇ, વગેરે હોય છે પણ તે નામ પ્રમાણે ગુણ હોતા નથી. ૩ અર્થશુન્ય નામ-જેનો કાઇ અર્થ ન થાય તેવુ નામ. જેમકે-વાજાંઓના અવાજ પશુ પક્ષીઓના અવાજ, ખાંસી, છીંક, બગાસું, વગેરે એ નામેનો કઇ અર્થ થતો નથી

૨ સ્થાપના નિક્ષેપ-જે વસ્તુ મૂળ વસ્તુની પ્રતિકૃતિ, મૂર્તિ અથવા ચિત્ર હોય અથવા જેમાં મૂળ વસ્તુનો આરોપ કર્યો હોય તે એના ૪૦ ભેદ છે. ૧ કઠ્ઠ કમ્મેવા-લાકડાની, ૨ ચિત્ત કમ્મેવા-ચિત્રની, ૩ પોત કમ્મેવા-પોત (ચીડ)ની, ૪ લેપ કમ્મેવા—ખડી આદિના લેપનની, ૫ ગંઠીમેવા-દોરા દોરી વગેરેની ગાંઠોના, ૬ પુરીમેવા-ભરત ભરીને અથવા ધાતુ ગાળી સંચામાં ભરી વસ્તુ બનાવે, ૭ વેઢી મેવા—કોતરણી કરીને શ્રૃંખલાદિના વેષ્ટનથી બનેલી, ૮ સંઘાઇમેવા-કોઇ વસ્તુનો સંજોગ મેળવીને બનાવે તે, ૯ અકખેવા-અકસ્માત કોઇ વસ્તુના પડવાથી આકાર બની જાય ને તથા ૧૦ વરાહએવા-ચોખા વગેરેથી બનેલી, ઉક્ત ૧૦ પ્રકારની વસ્તુનો કોઇ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી દેવ તથા દ્વીપ, સમુદ્ર, મકાન, બગીચા આદિની આકૃતિ બનાવે તે ૧૦ પ્રકારના બબ્બે ભેદ છે (૧) એગંવા—એક આકાર બનાવે, ૨ બહુઅંવા-વિશેષ આકાર બનાવે. એ રીતે ૨૦ પ્રકાર થયા એ વીશ સ્થાપના બે પ્રકારે થાય છે ૧ સદ્દભાવ સ્થાપના—જેવી મૂળ વસ્તુ અથવા મનુષ્ય કે પ્રાણી હોય તે પ્રમાણે આબેહુબ, લક્ષણ નિશાની, લંબાઇ, પહોળાઇ, જાડાઇ, વગેરે બરોબર બનાવે જેમ હાલ ફોટોગ્રાફ પાડે છે, છબી, પૂતળાં બનાવે છે, તેમ નજરે જોતાં જ તે વસ્તુ કે પ્રાણીનો તાદસ્ય ભાસ થાય એવી સ્થાપના સદ્દભાવ સ્થાપનાને કહે છે ૨ અસદ્દભાવ સ્થાપના—મૂળ વસ્તુ કે પ્રાણીના જેવુ રૂપ લંબાઇ, પહોળાઇ, આકાર વગેરે નહિ પણ મન કલ્પિત જેમ આવ્યુ તેમ કોઇ પણ વસ્તુઓનો સંયોગ મેળવી તે આકાર બનાવે જેમકે—ગોળ પત્થરને તેલ સિંદુર લગાવી ભૈરવના, હનુમાનના, ગણેશની મૂર્તિ સ્થાપે એ રીતે વીશ પ્રકારના બબ્બે ભેદ ગણતાં સ્થાપના નિક્ષેપના કુલ ચાલીશ ભેદ થયા.

૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપ—પ્રાણી કે પદાર્થ તો છે પરંતુ તેમાં તેના નામ પ્રમાણે ગુણ નથી અથવા હજી સુધી ગુણ પ્રગટ થયા નથી તે દ્રવ્ય નિક્ષેપ તેના બે ભેદ છે

૧ આગમથી—શાસ્ત્ર ભણ્યો, પણ તેનો કંઈ અર્થ સમજે નહિ તેમજ ઉપયોગ રાખ્યા વગર શૂન્ય ચિત્તથી અને પરિણામની ધારા બીજી તરફ રાખીને ભણે તેને આગમથી દ્રવ્ય નિક્ષેપ કહે છે ૨ નોઆગમથી—તેના ત્રણ ભેદ છે ૧ જાણગ શરીર દ્રવ્યાવશ્યક—જેમ કોઈ શ્રાવક આવશ્યક સૂત્ર (પ્રતિક્રમણસૂત્ર)ના જાણપણાવાળો આયુષ્ય પૂરું કરી મરી ગયો. તેનું શરીર જીવ રહિત પડ્યું છે તેને એમ કહે કે ' આ શ્રાવક આવશ્યકનો જ્ઞાતા હતો. ' દૃષ્ટાંત—જેમાં ઘી ભરાતું હતું તેવા ખાલી ઘડાને દેખીને કહે કે " આ ઘડો ઘીનો છે " ૨ ભવિય શરીર દ્રવ્યાવશ્યક—કોઈ શ્રાવકને ઘેર પુત્ર થયો, તે પુત્રને કહે કે " આ આવશ્યકસૂત્રનો જ્ઞાતા થશે " દૃષ્ટાંત—સાવ કોરો ઘડો છે તેને જોઈને કહે કે " આ ઘીનો ઘડો થશે " ૩ જાણગ ભવિય વ્યતિરિક્ત શરીર દ્રવ્યાવશ્યક—એના વળી ત્રણ ભેદ ૧ લૌકિક ૨ કુપ્રાવચનિક ૩ લોકોત્તર—તે ત્રણનો વિસ્તાર વર્ણવે છે (૧) લૌકિક—રાજા, શેઠ, સેનાપતિ વગેરે સભામાં જઈને કરવા યોગ્ય કામ કરે તે લૌકિક દ્રવ્ય આવશ્યક (૨) કુપ્રાવચનિક—જેઓ ઝાડની છાલ અને પાંદડાંનાં વસ્ત્રો પહેરનાર (ચક્કચિરિયા) છે મૃગચર્મ-વ્યાઘ્રચર્મ રાખનારા (ચમ્મખંડ) છે ભગવાં વસ્ત્રો પહેરનારા (પાંડુરંગા) છે માત્ર નામધારી તાપસ (પાસત્થા) છે એવા અનેક જાતના સાધુ, વેરાગીઓ પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે આહાર વગેરેનું ધ્યાન કરે, તેમજ ક્રિયા કરે તે કુપ્રાવચનિક દ્રવ્ય આવશ્યક (૩) લોકોત્તર—જેઓ (સમણગુણ મુક્કા) સાધુના ગુણોથી રહિત છે (જોગ છક્કાય નિરણુકંપા) છ કાયના જીવોની દયા ન પાળનારા (હયાઇવ ઉદ્દામા) ઘોડાની પેઠે ઉન્મત્ત (ગયા ઇવ નિરંકુશા) હાથીની પેઠે અંકુશ રહિત (ઘટ્ઠા) શરીરની શોભા ટાપટીપ કરે (મટ્ઠા) [illegible], (તુપ્પોટ્ઠા) તપ રહિત (પંડુરપડા) શ્વેત વસ્ત્ર ધારી (જિણાણં આણાએ રહિતા) શ્રી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનારા અને (ઉભય કાલ આવસ્સયા ઠવંતિ) બન્ને વખત પ્રતિક્રમણ કરનારા છે તેને લોકોત્તર દ્રવ્ય આવશ્યક કહે છે તેઓ ખરા સાધુના વેષમાં છે પણ સાધુના ગુણવાળા નથી.

(૪) ભાવ નિક્ષેપ—જે અર્થમાં શબ્દનું વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત કે પ્રવૃત્તિનિમિત્ત બરાબર ઘટતું હોય તે ભાવનિક્ષેપ* (વસ્તુનો નિજગુણ વસ્તુમાં હોય તેને ભાવ નિક્ષેપ કહે છે) જીવનો નિજગુણ જે જ્ઞાન, દર્શન વગેરે જીવમાં અને પુદ્ગળ અજીવનો નિજગુણ, વર્ણ ગંધ વગેરે અજીવમાં હોય તો તે ભાવ નિક્ષેપ જાણવા છે ભાવ નિક્ષેપના બે ભેદ છે ૧ આગમથી ભાવ આવશ્યક—શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત એટલે ભાવાર્થ પર ઉપયોગ લગાડી એક ચિત્તે અને અંતઃકરણની રુચિપૂર્વક શાસ્ત્ર ભણે અને તેના ભાવ ભેદ સમજે તે. ૨ નોઆગમથી ભાવ આવશ્યક સાધુ સાધ્વી શ્રાવક, શ્રાવિકા સવાર સાંજ બન્ને વખત શુદ્ધ ઉપયોગ સહિત પ્રતિક્રમણ કરે તે આગમથી ભાવ આવશ્યક ગુણ ૨૫ છે અને નોઆગમથી ભાવ આવશ્યક ગ્રહણીય છે

* જે અર્થ ભાવનિક્ષેપનો પૂર્વરૂપ અથવા ઉત્તરરૂપ હોય અર્થાત્ એની પૂર્વ અથવા ઉત્તર અવસ્થારૂપ હોય તે દ્રવ્યનિક્ષેપ.

એ ચાર નિક્ષેપમાંના પહેલા ત્રણ (નામ, સ્થાપના ને દ્રવ્ય) નિક્ષેપ ગુણરહિત નિરુપયોગી હોવાથી 'અવત્થુ' એટલે અવસ્તુ (નકામા) કહ્યા છે અને ચોથા ભાવનિક્ષેપ ગુણયુકત હોવાથી ઉપયોગી કહ્યો છે એ ચારે નિક્ષેપાનુ વર્ણન શ્રી 'અનુયોગદ્વાર' સૂત્રમાં છે

નવતત્ત્વ પર ચાર નિક્ષેપ

(૧) પહેલે જીવ તત્ત્વ પર ચાર નિક્ષેપ—૧ નામ નિક્ષેપ—જીવ અથવા કોઇ પણ વસ્તુનુ 'જીવ' એવુ નામ રાખે તે નામ નિક્ષેપ ૨ સ્થાપના નિક્ષેપ—ચિત્ર, મૂર્તિ આદિ સ્થાપના કરે તે સ્થાપના નિક્ષેપ. ૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપ—છ દ્રવ્યમાંથી જીવ જે દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશી છે તે. ૪ ભાવ નિક્ષેપ—ઉદય ભાવ, ઉપશમ ભાવ, ક્ષયોપશમ ભાવ, ક્ષાયિક ભાવ અને પારિણામિક ભાવ એ પાંચ ભાવમાં પ્રવર્તે તે. ||

અજીવતત્ત્વ પર ચાર નિક્ષેપ—૧નામ નિક્ષેપ—'અજીવ' એવુ નામ તે. ૨ સ્થાપના નિક્ષેપ—અજીવની સ્થાપના કરી અજીવનું રૂપ બનાવે તે ૩ દ્રવ્ય નિક્ષેપ—ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય, આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય, કાલ દ્રવ્ય, પુદ્દગલ દ્રવ્ય એ પાંચ અજીવ દ્રવ્ય ૪ ભાવ નિક્ષેપ—એ પાચે અજીવદ્રવ્યના જે જે સહભાવરૂપે (ખરેખરા) ગુણો છે તેને 'ભાવ' કહીએ. જેમકે ધર્માસ્તિકાય ચલણસહાય, અધર્મ૦ સ્થિરસહાય, આકાશ અવગાહનાદાતા, કાળનીવર્તની, અને પુદ્દગળના વર્ણ ગધ રસ સ્પર્શાદિ

૩ પુણ્યતત્ત્વ ઉપર ૪ નિક્ષેપ—૧ નામનિક્ષેપ તે કોઇ પણ વસ્તુનું 'પુણ્ય' એવુ નામ રાખ્યુ તે ૨ સ્થાપનાનિક્ષેપ તે પુણ્યના અક્ષરાદિનો સ્થાપના કરે તે ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે શુભ વર્ગણાનાં પુદ્દગલો જીવના પ્રદેશોની સાથે પરિણમે તે ૪ ભાવનિક્ષેપ તે પુણ્ય પ્રકૃતિના ઉદયથી જીવ, હર્ષ, આહલાદ વગેરે સાતા વેદે તે

૪ પાપતત્ત્વ ઉપર ચાર નિક્ષેપ–૧ નામનિક્ષેપ–તે કોઈ પ્રાણી પદાર્થનું 'પાપ એવુ નામ તે ૨ સ્થાપનાનિક્ષેપ તે અક્ષર ચિત્ર વગેરેથી પાપને સ્થાપી બતાવે તે. ૩ દ્રવ્ય

|| એ પાચ ભવની ૫૩ પ્રકૃતિઓ છે તેમાં ૧ ઉદયભાવની પ્રકૃતિ ૨૧ છે, ૪ ગતિની ૬ લેશ્યાની, ૪ કષાયની, ૩ વેદની, ૧ અસિદ્ધની, ૧ અજ્ઞાણીની, ૧ અવ્રતીની, અને ૧ મિથ્યાત્વની કુલ મળી ૨૧

૨ ઉપશમ ભાવની ૨ પ્રકૃતિ છે-૧ ઉપશમ સમકિતની ૨ ઉપશમ ચારિત્રની કુલ ૨

૩ ક્ષાયિક ભાવની ૯ પ્રકૃતિ છે–૫ દાનાદિ અંતરાયનો ક્ષય, ૧ કેવળજ્ઞાન, ૧ કેવળ દર્શન, ૧ ક્ષાયિક સમ્યકત્વ અને ૧ ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્ર કુલ મળી ૯.

૪ ક્ષયોપશમ ભાવની ૧૮ પ્રકૃતિ છે ૪ પહેલા ચાર જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૩ પહેલાં ત્રણ દર્શન, ૫ અંતરાય. ૧ ક્ષયોપશમ ચારિત્ર, ૧ ક્ષયોપશમ સમ્યકત્વ, અને ૧ સયમાસયમ કુલ મળી ૧૮.

૫ પરિણામિક ભાવની પ્રકૃતિ ૩ છે ૧ ભવ્ય પરિણામી, ૨ અભવ્ય પરિણામી, ૩ જીવ પરિણામી કુલ ૩ એ રીતે પાંચ ભાવની પ્રકૃતિ ૨૧, ૨, ૯, ૧૮, ૩ કુલ મળી ૫૩ છે.

હવે પાંચે ભાવના વિશેષ ભેદ ગણાવે છે.

નિક્ષેપ તે અશુભ કર્મપુદ્ગલોની વર્ગણા જીવના પ્રદેશોની સાથે પરિણમે. તે ૪ ભાવનિક્ષેપ તે પાપ પ્રકૃતિના ઉદયથી જીવ, શોક ભય વગેરે દુઃખ વેદે તે.

૫ આસ્રવતત્ત્વ ઉપર ૪ નિક્ષેપ-૧ નામનિક્ષેપ તે કોઈનું 'આસ્રવ' એવું નામ દે તે ૨ સ્થાપનાનિક્ષેપ તે અક્ષરાદિથી આસ્રવની સ્થાપના કરી બતાવે. ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે યોગોના કારણે કર્મ પુદ્ગલોનું આત્મ પ્રદેશોમાં આગમન તે દ્રવ્ય આસ્રવ. ૪ ભાવનિક્ષેપ તે મિથ્યાત્વ વગેરેની પ્રકૃતિઓ ઉદય થઈ જીવના પ્રદેશો પર પરિણમે અને રાગદ્વેષરૂપી ભાવ ઉપજે તે ભાવ આસ્રવ.

---

૧ ઉદયભાવના બે ભેદ—૧ ઉદય અને ૨ ઉદય નિષ્પન્ન તેમાં ૧ ઉદય એટલે આઠ કર્મોનો ઉદય થવો તે અને ૨ ઉદય નિષ્પન્નના ૨ ભેદ છે ૧ જીવ ઉદય નિષ્પન્ન અને ૨ અજીવ ઉદયનિષ્પન્ન, તેમાં જીવ ઉદયનિષ્પન્નના ૩૩ ભેદ છે ૪ ગતિ ૬ કાય, ૬ લેશ્યા, ૪ કષાય, ૩ વેદ, ૧ મિથ્યાત્વ, ૧ અવ્રત ૧ અજ્ઞાન, ૧ અસંજ્ઞીપણું ૧ આહારકપણું ૧ સંસારઅવસ્થા ૧ છદ્મસ્થ ૧ સયોગી અસિદ્ધ, ૧ અકેવળી કુલ મળી ૩૩ છે હવે અજીવ ઉદયનિષ્પન્નના ૩૦ ભેદ છે— ૫ શરીર ૫ શરીરમાં પરિણમેલા પુદ્ગલ ૫ વર્ણ, ૨ ગંધ, ૫ રસ, ૮ સ્પર્શ, કુલ મળી ૩૦ (૨) ઉપશમભાવના બે ભેદ છે—૧ ઉપશમ તે મોહનીય કર્મનો ઉપશમ, ૨ ઉપશમનિષ્પન્ન તેના ૧૧ ભેદ છે-૪ કષાયનો ઉપશમ, ૫ રાગનો ઉપશમ ૬ દ્વેષનો ઉપશમ, ૭ દર્શન મોહનીયનો ઉપશમ, ૮ ચારિત્ર મોહનીયનો ઉપશમ એવં ૮ મોહનીયની પ્રકૃતિ અને ૯ ઉવસમિયા દંસણલદ્ધિ તે સમકિત, ૧૦ ઉવસમિયા ચરિત્તલદ્ધિ, અને ૧૧ ઉવસમિયા અકસાય છઉમત્થ વીતરાગલદ્ધિ, કુલ મળી ૧૧ (૩) ક્ષાયિકભાવના બે ભેદ છે—૧ ક્ષય તે આઠ કર્મોનો ક્ષય, ૨ ક્ષયનિષ્પન્ન તેના ૩૭ ભેદ છે—૫ જ્ઞાનાવરણીય, ૯ દર્શનાવરણીય, ૨ વેદનીય ૮ મોહનીય, (૪ કષાય, રાગ, દ્વેષ, દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય) ૪ આયુષ્ય, ૨ નામ, ૨ ગોત્ર, ૫ અંતરાય, કુલ મળી ૩૭ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરે (૪) ક્ષયોપશમભાવના બે ભેદ છે ૧ ક્ષયોપશમ તે ચાર ઘાતીકર્મોનો ક્ષયોપશમ. ૨ ક્ષયોપશમનિષ્પન્ન તેના ૩૦ ભેદ છે ૪ જ્ઞાન પહેલાં ૩ અજ્ઞાન ૩ દર્શન પહેલાં ૩ દૃષ્ટિ ૪ ચારિત્ર પહેલાં ૫ દાનાદિલબ્ધિ, ૫ ઇન્દ્રિયોની લબ્ધિ, પૂર્વ ધર આચાર્ય દ્વાદશાંગીના ભણવું એ સર્વે મળી ૩૦ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ (૫) પારિણામિક ભાવ તેના બે ભેદ—૧ સાદિ પરિણામી ૨ અનાદિ પરિણામી તેમાં સાદિ પરિણામીના અનેક ભેદ છે જેમકે—જૂનો દારૂ (પીવાનો) જૂનું ઘી જૂના ચોખા, અભ્ર, અભ્રવૃક્ષ, ગંધર્વનગર, ઉલ્કાપાત દિગ્દાહ, ગર્જારવ વીજળી, નિર્ઘાત, બાલચંદ્ર, યક્ષચિહ્ન ધુંવર, ઓસ, રજઘાત, ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યગ્રહણ, પ્રતિચંદ્ર પ્રતિસૂર્ય ઇન્દ્રધનુષ્ય, ઉદકમચ્છ, અમોઘવર્ષા વર્ષાદની ધારા, ગામ, નગર, પર્વત, પાતાળ કળશ, નરકાવાસ, ભુવન સુધર્મ દેવલોકથી માંડીને ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી (સિદ્ધશિલા) સુધી પરમાણુ પુદ્ગલથી માંડીને અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સુધી એ સર્વને સાદિ પરિણામી કહીએ. હવે અનાદિ પરિણામીના અનેક ભેદ છે જેમકે- ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અદ્ધાસમય, લોક અલોક ભવસિદ્ધિયા, અભવસિદ્ધિયા ઇત્યાદિ છે. એ પ્રમાણે પાંચ ભાવો છે એ પાંચ ભાવોમાં જીવના પરિણામ વર્તે ત્યારે જીવતત્ત્વ ઉપર ભાવનિક્ષેપ લાગુ થાય છે

૬ સંવરતત્ત્વ ઉપર ૪ નિક્ષેપ-૧ નામનિક્ષેપ તે કોઇનું સંવર એવુ નામ દે તે ૨. સ્થાપનાનિક્ષેપ તે અક્ષરાદિ સ્થાપે તે. ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે સમ્યકત્વ, વ્રતાદિ ધારણ કરી આત્મામાં કર્મ પુદ્ગળ આવતાં રોકે તે ૪ ભાવનિક્ષેપ તે દેશથી કે સર્વથા યોગનુ નિરૂધન કરી આત્માનું અંકપિતપણુ (સ્થિરતા) પ્રાપ્ત કરવુ તે. તથા રાગદ્વેષનુ મદ કરવુ અને તેનો અભાવ કરવો

૭ નિર્જરાતત્ત્વ ઉપર ચાર નિક્ષેપ-(૧-૨) નામ અને સ્થાપના નિક્ષેપ અગાઉની પેઠે સમજવા ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે જીવના પ્રદેશથી કર્મપુદ્ગલો ખરે તે ૪ ભાવનિક્ષેપ તે આત્મા ઉજ્વળ થઇ જ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષયોપશમલબ્ધિ ક્ષાયિકલબ્ધિ ઇત્યાદિ લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને પરભાવનો ત્યાગ કરીને આત્મિક સુખમા લીન થાય.

૮ બંધતત્ત્વ ઉપર ચાર નિક્ષેપ-(૧-૨) નામ અને સ્થાપના પૂર્વવત ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે કર્મવર્ગણાના પુદ્ગલો આત્મપ્રદેશની સાથે બંધાય તે ૪ ભાવનિક્ષેપ તે મદ્યપાન (દારૂ પીધા) ની પેઠે કર્મબધનો નિશો ચડે તે રૂપી રાગ અને દ્વેષ.

૯ મોક્ષતત્ત્વ ઉપર ચાર નિક્ષેપ-(૧-૨) નામ અને સ્થાપના પૂર્વવત્ ૩ દ્રવ્યનિક્ષેપ તે જીવદ્રવ્ય કર્મરહિત નિર્મળ બને તે અને ૪ ભાવનિક્ષેપ તે ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રગટ થઇ આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપી બને તે

ચાર પ્રમાણ

જેના વડે વસ્તુની વસ્તુતા સિદ્ધ થાય તેને પ્રમાણ કહે છે, નય અને પ્રમાણ બન્ને જ્ઞાન જ છે વસ્તુના અનેક ધર્મોમાથી જ્યારે કોઇ એક ધર્મ દ્વારા વસ્તુનો નિર્ણય કરવામા આવે ત્યારે તે નય કહેવાય અને અનેક ધર્મદ્વારા વસ્તુનો અનેક રૂપથી નિશ્ચય કરવામાં આવે ત્યારે તે પ્રમાણ કહેવાય, નય વસ્તુને એક દૃષ્ટિએ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રમાણ એને અનેક દૃષ્ટિઓથી ગ્રહણ કરે છે

પ્રમાણ ચાર છે.-૧ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ, ૨ અનુમાન પ્રમાણ, ૩ આગમ પ્રમાણ અને ૪ ઉપમા પ્રમાણ

૧ પ્રત્યક્ષપ્રમાણ-વસ્તુનુ પ્રત્યક્ષપણે જ્ઞાન થાય તે, તેના બે પ્રકાર- ૧ ઇદ્રિય-પ્રત્યક્ષપ્રમાણ ૨ નોઇદ્રિય પ્રત્યક્ષપ્રમાણ. તેમાં ઇદ્રિયપ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર-૧ દ્રવ્યેંદ્રિય-પ્રત્યક્ષ અને ૨ ભાવેદ્રિયપ્રત્યક્ષ તેમાં દ્રવ્યેદ્રિયપ્રત્યક્ષના વળી બે પ્રકાર ૧ નિવૃત્તિ અને ૨ ઉપકરણ તેમા નિર્વૃત્તિના વળી બે પ્રકાર-૧ અભ્યંતર નિવૃત્તિ તે જે નેત્રાદિ ઇંદ્રિયની આકૃતિ રૂપ બનીને સ્વસ્થાનમા આત્મપ્રદેશો રહે તે. અને ૨ બાહ્યનિવૃત્તિ તે જે નામકર્મના ઉદયથી પાચે ઇદ્રિયના આકારરૂપ પુદ્ગલસમુહ આત્મપ્રદેશની સત્તને અવગાહ્યા કરે તે હવે બીજું ઉપકરણ (ઉપકારી હોય તે) તે પણ બે પ્રકારનું છે ૧ અભ્યતર ઉપકરણ તે જે નેત્રોમાં કૃષ્ણ શ્વેત મડલ છે તે અને ૨ બાહ્ય ઉપકરણ તે જે ધુળ, તૃણ આદિથી આંખોનું રક્ષણ કરી રહેલ છે પોપચાં પાંપણ વગેરે

ભાવઇદ્રિયના પણ બે પ્રકાર છે ૧ લબ્ધિ તે જ્ઞાનવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે ઇંદ્રિયોમાં જાણવાના શકિત પ્રકટે તે અને ૨ ઉપયોગ તે જે લબ્ધિના સામર્થ્યથી આત્મા ઇંદ્રિયોના વિષયમાં પ્રવૃત્ત થાય. અર્થાત્ સમયસર ઇદ્રિયો યથોચિત કામ આપે. જેમકે—૧ શ્રોતેદ્રિય સાંભળવાનું, ૨ ચક્ષુરિન્દ્રિય દેખવાનું, ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય વાસ જાણવાનું ૪ રસેન્દ્રિય સ્વાદ જાણવાનું અને ૫ સ્પર્શેન્દ્રિય શીત, ઉષ્ણ વગેરે સ્પર્શ જાણવાનું કામ આપે છે. તેમાથી (૧)

ઇન્દ્રિયની સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય ૪ ધનુષ્યનો છે (૨) બે ઇન્દ્રિયની બે ઇન્દ્રિયોમાંથી પહેલી સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય ૮ ધનુષ્યનો છે અને બીજી રસેન્દ્રિયનો વિષય ૬૪ ધનુષ્યનો છે. (૩) તે ઇન્દ્રિયની સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય ૬૪ ધનુષ્યનો રસેન્દ્રિયનો ૧૨૮ ધનુષ્યનો અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ૧ ધનુષ્યનો છે (૪) ચઉરિન્દ્રિયની સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય ૩૨૦ ધનુષ્યનો રસેન્દ્રિયનો વિષય ૨૫૬ ધનુષ્યનો, ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ૨ ધનુષ્યનો અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિષય ૨૯૫૪ ધનુષ્યનો છે (૫) અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયની સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય ૬૪ ધનુષ્યનો રસેન્દ્રિયનો ૫૧૨ ધનુષ્યનો ઘ્રાણેન્દ્રિયનો ૪ ધનુષ્યનો ચક્ષુરિન્દ્રિયનો ૫૯ ૧ ધનુષ્યનો અને શ્રોતેન્દ્રિયનો વિષય ૮ ધનુષ્યનો છે અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના સ્પર્શ રસ અને શ્રોતેન્દ્રિય એ ત્રણ ઇન્દ્રિયોનો વિષય ૧૨-૧૨ યોજનનો. ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ૬૪ યોજનનો અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો વિષય ૪૭૨૬૩ યોજનનો ક્ષેત્ર છે તેથી આટલે દૂરથી ઉગતો સૂર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે આ બધા ઉત્કૃષ્ટ વિષય જાણવા. આ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની વાત થઈ.

૨ હવે નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ૨ પ્રકારના ૨ પ્રકાર—૧ દેશથી અને ૨ સર્વથી તેમાં દેશથીના ૪ પ્રકાર—૧ મતિજ્ઞાન ૨ શ્રુતજ્ઞાન ૩ અવધિજ્ઞાન અને ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૨ સર્વથી નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો એક જ ભેદ તે કેવળજ્ઞાન હવે આ પાંચે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે

અહિં પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન પ્રત્યક્ષ જે કહ્યું તે વ્યવહારીક પ્રત્યક્ષ છે તેથી પરોક્ષ છે આત્મ પ્રત્યક્ષ નથી તેથી તેની અપેક્ષાથી ગણતા મતિ અને શ્રુતિજ્ઞાન પણ પરોક્ષ છે આત્મ પ્રત્યક્ષ નથી.

૧ મતિજ્ઞાન—૫ ઇન્દ્રિય અને છઠ્ઠું મન એ ૬ વડે જે જાણવું થાય તે મતિજ્ઞાન. તેના ૨૮ ભેદ—૧ અવગ્રહ (અવ્યક્ત જ્ઞાન અર્થાત્ નામ, જાતિ આદિ વિશેષ કલ્પનાથી રહિત જે સામાન્ય જ્ઞાન હોય તે અવગ્રહ) ૨ ઈહા (અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા સામાન્ય વિષયને વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરવા માટે જે વિચારણા થાય છે તે ઈહા) ૩ અવાય (ઈહા દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિશેષનો કંઈક અધિક એકાગ્રતાથી જે નિશ્ચય થાય છે તે અવાય અથવા અપાય) ૪ ધારણા (અવાયરૂપ નિશ્ચય અમુક સમય રહી વળી ક્ષય થાય છતાં આત્મા ઉપર યોગ્ય નિમિત્ત મળતાં એ નિશ્ચિત વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે તે ધારણા) હવે ઉપરના ચાર ભેદ પૈકી અવગ્રહના બે ભેદ છે (૧) વ્યંજનાવગ્રહ* અને (૨) અર્થાવગ્રહ.

* જેમ માટીના કોરા શરાવમાં એક એક ટીપું પાણી નાખવાથી તે પાણી શોષાય જ્યારે બધા પ્રદેશ પૂર્ણ થઈ જાય છે ત્યારે તેમાં પાણી ભરાય જાય છે. તેવીજ રીતે નિદ્રાધીન મનુષ્યની ઇન્દ્રિયો જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયથી રુંધ થઈ જાય છે. તેને જગાડ કરવો

વ્યંજનાવગ્રહ—વસ્તુની સાથે ઇન્દ્રિયોનો પ્રથમ સંયોગ તે વ્યંજનાવગ્રહ. કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી દ્રવ્યનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન થઈ શકે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયથી તે દ્રવ્યના અમુક પર્યાયનું જ જ્ઞાન થાય છે ચક્ષુ અને મન સિવાયની ચાર (શ્રોતેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય) પ્રાપ્યકારી ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન પહેલા વ્યંજનાવગ્રહથી થાય છે અને પછી અર્થાવગ્રહ થાય છે

અર્થાવગ્રહ—મન અને ચક્ષુ એ બે અપ્રાપ્યકારી છે તે દ્વારા થતું જ્ઞાન અર્થાવગ્રહથી જ થાય છે. તે દ્વારા વ્યંજનાવગ્રહ થતો જ નથી. આંખમાં નાખેલું કાજળ આંખ જોઇ શકતી નથી, દૂરની વસ્તુને જોઇ શકે છે. અને મન પણ તેવા પ્રકારનું છે. તેથી તે બન્નેને વ્યંજન વસ્તુના સંયોગની જરૂર હોતી નથી. અર્થાવગ્રહ ૭ એ ઇન્દ્રિયોનો હોય છે

મતિજ્ઞાનના ૨૮ ભેદ—પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠું મન. તેના અવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણા એમ ચાર ચાર ભેદ દરેકના ગણતા ૬×૪=૨૪ થયા. તેમાં પ્રાપ્યકારી ચાર ઇન્દ્રિયોના ચાર ભેદ વ્યજનાવગ્રહના થાય છે ભેળવતાં ૨૪+૪=૨૮ ભેદ થયા. બીજી રીતે ૭ ઇદ્રિયોના ઇહા, અવાય અને ધારણા મળી ૧૮, ૭ ઇન્દ્રિયોના અર્થાવગ્રહ ૬ અને ચાર ઇન્દ્રિયોના વ્યજનાગ્રહ ૪ એમ કુલ મળી ૧૮+૬+૪=૨૮ ભેદ.

વિસ્તારથી મતિજ્ઞાનના ૩૪૦ ભેદ થાય છે ઉપર પ્રથમ શ્રોતેન્દ્રિયનો અવગ્રહ કહ્યો તેના ૧૨ પ્રકાર છે જેમ અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્ર વાગે છે અને અનેક મનુષ્યો સાંભળી રહ્યા છે, પણ તેમાંથી મતિજ્ઞાનના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે—૧ બહુ કોઇ એક જ વખતે ઘણા શબ્દ ગ્રહણ કરે. ૨ અબહુ તે કોઇ થોડા શબ્દ ગ્રહણ કરે ૩ બહુવિધ તે આ ઢોલ છે, આ ત્રાંસાં છે વગેરે ભેદભાવ સહિત ગ્રહણ કરે ૪ અબહુવિધ તે કોઇ ભેદભાવને સમજે નહિ. ૫ ક્ષિપ્ર તે કોઇ શીઘ્રતાથી સમજે. ૬ અક્ષિપ્ર તે કોઈ વિલબથી સમજે ૭ સલિંગ તે કોઇ અનુમાનથી સમજે. ૮ અલિગ તે કોઇ અનુમાન વિના સમજે ૯. સંદિગ્ધ તે કોઇ શંકાયુક્ત સમજે ૧૦ અસંદિગ્ધ તે કોઇ શકા રહિત સમજે ૧૧ ધ્રુવ તે કોઇ એક જ વખતમાં બધું સમજી જાય. અને ૧૨ અધ્રુવ તે કોઇ વારંવાર જાણવાથી સમજે. જેવી રીતે આ શ્રોતેન્દ્રિયના અવગ્રહના ૧૨ બોલ કહ્યા તેવી જ રીતે શ્રોતેન્દ્રિયનો ઇહાના ૧૨ બોલ એ પ્રમાણે જે ઉપર ૨૮ ભેદ કહ્યા છે તે દરેક બોલ ઉપર ૧૨–૧૨ બોલ ઉતરવા એ રીતે ૨૮×૧૨=૩૩૬ ભેદ મતિજ્ઞાનના થયા. આ ૩૩૬ ભેદ શ્રુતનિશ્રિત (સાંભળ્યા વચનને અનુસારે મતિ વિસ્તરે તે શ્રુતનિશ્રિત) મતિજ્ઞાનના જાણવા. હવે મતિજ્ઞાનનો બીજો પ્રકાર અશ્રુતનિશ્રિત (તે નહીં સાંભળ્યું, નહીં જોયું તો પણ તેમાં મતિ વિસ્તરે તે) મતિજ્ઞાન તેના ચાર ભેદ તે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ —૧ ઔત્પાતિકી (કોઇ પ્રસગ પર કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં બુદ્ધિ એકાએક પ્રગટ થાય છે) ૨ વૈનયિકી (ગુર્વાદિકની વિનય ભક્તિ કરવાથી પ્રાપ્ત થતી બુદ્ધિ) ૩ કાર્મિકી (જોતાં, લખતાં, ચિતરતાં, વણતાં, વાવતાં આદિ અનેક શિલ્પકળાનો અભ્યાસ કરતાં કુશળ થાય તે) અને ૪ પારિણામિની (વય પરિણમે તેમ

શબ્દના પુદ્ગલો વડે શ્રોતેન્દ્રિયના પ્રદેશ પૂર્ણ ભરાયા પછી તે શબ્દ ગ્રહણ કરે છે, આ 'અવગ્રહ' થયો પછી તે વિચારે છે કે, મને કોણ બોલાવે છે? આમ વિચારવું તે 'ઇહા'. પછી અમુક જ વ્યક્તિ મને બોલાવે છે એવો નિશ્ચય થાય તે 'અવાય' અને તે સાંભળેલા શબ્દોને ધારી રાખે અને ઘણા કાળ પછી પ્રસગોપાત કહે કે આ એજ વ્યક્તિનો અવાજ છે કે જેણે મને તે દિવસે જગાડયો હતો તે 'ધારણા' જેવી રીતે શ્રોતેન્દ્રિયના અવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણા એ ચાર બોલ કહ્યા, તેવીજ રીતે ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને મન ઉપર પણ ચાર ચાર બોલ તે તે ઇન્દ્રિયના વિષય આશ્રયી જાણી લેવા.

બુદ્ધિ પરિણમે તથા નંદીસૂત્રો સ્થવિર, પ્રત્યેકબુદ્ધ વગેરેને આલોચન કરતાં બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે) આ પ્રમાણે શ્રુતનિશ્રિતના ૩૩૬ અને અશ્રુતનિશ્રિતના ૪ ભેદ મળી કુલ ૩૪ ભેદ મતિજ્ઞાનના થયા.

૨ શ્રુતજ્ઞાન સાંભળવાથી કે દેખવાથી જે જ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન. તેના ૧૪ ભેદ-૧ અક્ષરશ્રુત. અ, ઇ વગેરે સ્વર અને ક ખ વગેરે વ્યંજનો વડે જે જ્ઞાન થાય તે. ૨ અનક્ષરશ્રુત-તે અક્ષરના ઉચ્ચાર વગર ખાંસીથી, છીંકથી, હાથથી નેત્રાદિની ચેષ્ટાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે ૩ સંજ્ઞીશ્રુત-વિચારવું, નિર્ણય કરવો, સમુચ્ચય અર્થ કરવો, વિશેષ અર્થ કરવો, અનુપ્રેક્ષા કરવી અને નિશ્ચય કરવો આ ૭ બોલ સંજ્ઞી જીવોમાં હોય છે એ ૭ બોલથી સત્યાદિ ધારણ કરે. ૪ અસંજ્ઞી શ્રુત-ઉક્ત ૭ બોલ રહિત પૂર્વાપર નિર્ણય રહિત બોલે, ભણાવે, સાંભળે, ભણાવે તે ૫ સમ્યક્ શ્રુત-અરિહંત કથિત, ગણધરગ્રથિત, તથા જઘન્ય ૧૦ પૂર્વ જ્ઞાન પૂર્ણ અભ્યાસી હોય તેના રચેલાં × શાસ્ત્રો તે. ૬ મિથ્યાશ્રુત-પોતાની મતિ કલ્પનાથી બનાવેલા ગ્રંથ જેમાં હિંસાદિ પાંચે આશ્રવ સેવન કરવાનો ઉપદેશ હોય જેવાં કે કુપ્રવચન શાસ્ત્રો વૈદક, જ્યોતિષ, કામશાસ્ત્રો વગેરે ૭ સાદિશ્રુત-આદિ સહિત શ્રુતજ્ઞાન ૮ અનાદિશ્રુત-આદિ રહિત શ્રુતજ્ઞાન. ૯ સપર્યવસિત શ્રુત-અંત સહિત શ્રુતજ્ઞાન. ૧૦ અપર્યવસિત અંતરહિત શ્રુતજ્ઞાન* ૧૧ ગમિકશ્રુત-દૃષ્ટિવાદ અંગનું † જ્ઞાન ૧૨ અગમિક શ્રુત-આચારાંગાદિ કાલિક સૂત્રનું જ્ઞાન. ૧૩ અંગપ્રવિષ્ટ દ્વાદશાંગ સૂત્ર અને ૧૪ અંગબાહ્ય તેના બે ભેદ ૧ આવશ્યક-સામાયિકાદિ ૬ આવશ્યક અને ૨ આવશ્યક અતિરિક્ત-કાલિક ઉત્કાલિકાદિ સૂત્ર

ઉક્ત મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનનો પરસ્પર ક્ષીરનીરની પેઠે ઘનિષ્ટ સંબંધ છે જગતમાં કોઈ પણ જીવ આ બે જ્ઞાન વગરનો હોતો નથી પરંતુ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળાના જ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિના જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહે છે ઉત્કૃષ્ટ મતિશ્રુતજ્ઞાનનો ધારક સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવને જાણે છે તેથી તે શ્રુતકેવળી કહેવાય છે જાતિસ્મરણજ્ઞાન તે મતિજ્ઞાનનો ચોથો પ્રકાર ધારણા તેમાં સમાય છે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી ઉત્કૃષ્ટ ૯ ભવ (જો સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના આંતરારહિત નવસો ભવ કર્યા હોય તો) જોઈ શકાય છે

× દશ પૂર્વથી ન્યૂન જ્ઞાનવાળાના બનાવેલા ગ્રંથો પૂર્ણ વિશ્વસનીય ન સમજવા કારણ કે નવ પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન અભવ્ય જીવ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

* સાદિ, અનાદિ, સપર્યવસિત, અપર્યવસિત શ્રુતનો ખુલાસો ૧ દ્રવ્યથી-એક જીવ અધ્યયન કરવા બેઠો તે અધ્યયન પૂર્ણ કર્યું તેનો આદિ અંત હોવાથી એક જીવ આશ્રયી સાદિ સાંત. ઘણા જીવો ભૂતકાળમાં અનાદિકાળથી ભણતા એ અને ભવિષ્યમાં ભણશે. તેનો આદિ અંત ન હોવાથી અનાદિ અનંત. ૨ ક્ષેત્રથી ભરત, ઐરવત ક્ષેત્રમાં સમયનું પરિવર્તન હોવાથી સાદિ સાંત શ્રુત હોય છે અને મહાવિદેહમાં સદૈવ એક સરખો કાળ હોવાથી અનાદિ અનંત હોય છે ૩ કાળથી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ આશ્રી સાદિ સાંત અને નોઅવસર્પિણી નોઉત્સર્પિણી આશ્રી અનાદિ અનંત અને ૪ ભાવથી પ્રત્યેક તીર્થંકરના પ્રરૂપિત ભાવ આશ્રી સાદિ સાંત અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ આશ્રી અનાદિ અનંત શ્રુતજ્ઞાન જાણવું

† દૃષ્ટિવાદ અંગનો ખુલાસો પ્રથમ ખંડના ચોથા પ્રકરણમાં છે.

૩ અવધિજ્ઞાન મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થોને ઇંદ્રિયોની અપેક્ષા વિના જે જ્ઞાન વડે જાણી શકાય તે અવધિજ્ઞાન. તેના ૮ પ્રકાર–૧ ભેદદ્વાર–અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે ૧ ભવપ્રત્યય (ઉત્પત્તિની સાથે જ પ્રકટ થાય છે તે) દેવતા નારકી અને તીર્થંકરોને હોય છે અને ૨ લબ્ધિપ્રત્યય–મનુષ્ય તિર્યંચને કરણી કરવાથી ક્ષયોપશમથી થાય છે. ૨ વિષયદ્વાર–અવધિજ્ઞાનથી સાતમી નરકના નારકી જઘન્ય અર્ધો ગાઉ દેખે, ઉત્કૃષ્ટા એક ગાઉ દેખે, છઠ્ઠી નરકવાળા જ ૧ ગાઉ ૧॥ ગાઉ દેખે, પાંચમી નરકવાળા જ. ૧॥ ગાઉ ઉ ૨ ગાઉ, ચોથી નરકવાળા જ. ૨ ગાઉ ઉ ૨॥ ગાઉ, ત્રીજી નરકવાળા જ. ૨॥ ગાઉ ઉ ૩ ગાઉ, બીજી નરકવાળા જ. ૩ ગાઉ ઉ. ૩॥ ગાઉ, દેખે, પહેલી નરકવાળા જ ૩॥ ગાઉ ઉ. ૪ ગાઉ અવધિજ્ઞાનથી જાણી દેખી શકે છે ‡ અસુરકુમાર દેવોનું જ ૨૫ યોજન ઉ. અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે તેના નવનિકાયના દેવો જ ૨૫ યોજન, ઉ. સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે વાણવ્યંતર દેવો જ ૨૫ યોજન ઉ સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે. જ્યોતિષ્ક દેવો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે વૈમાનિક દેવો ઊંચે પોતાના વિમાનની ધ્વજા સુધી દેખે તિરછા પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવતા સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે× અને સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે, અને નીચે પડેલા બીજા દેવલોકના દેવો પ્રથમ નરક સુધી દેખે. ત્રીજા ને ચોથા દેવલોકના દેવો બીજી નરક સુધી દેખે પાંચમા છઠ્ઠા દેવલોકના દેવો ત્રીજી નરક સુધી દેખે. સાતમા આઠમા દેવલોકના દેવો ચોથા નરક સુધી દેખે, નવમા, દશમા, અગિયારમા અને બારમા દેવલોકના દેવો પાંચમી નરક સુધી દેખે. નવ ગ્રૈવેયકના દેવ છઠ્ઠી નરક સુધી દેખે. ચાર* અનુત્તરવિમાનના દેવ સાતમી નરક સુધી દેખે. અને સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનવાસી દેવ સમ્પૂર્ણ લોકમાં કંઇક કમ જાણે દેખે સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેંદ્રિય જ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે સંજ્ઞી મનુષ્ય જ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સમ્પૂર્ણ લોક અને લોક જેવડા અલોકમાં અસંખ્યાતા ખંડ દેખવાની શકિત છે. † ૩ સંસ્થાનદ્વાર–અવધિજ્ઞાનથી નારકી ત્રિપાઇના આકારે દેખે ;ભુવનપતિ પાલા (ટોપલા)ને આકારે દેખે વ્યંતર પડાને આકારે દેખે. જ્યોતિષી ઝાલરને આકાર દેખે બાર દેવલોકના દેવો મૃદંગને આકારે દેખે ગ્રૈવેયેકના દેવ ફૂલની છાબડીને આકારે દેખે અનુત્તરવિમાનવાસી કુમારિકાની કંચુકીને આકારે દેખે અને મનુષ્ય તિર્યંચ

‡ નારકી જીવો મહાવેદના અનુભવવાથી કે જાતિસ્મરણજ્ઞાનથી પાછલા ભવોની વાત જાણી શકે છે પણ દેખી શકતા નથી કારણ કે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે

+ પહેલા બીજા દેવલોકના દેવો. અને કિલ્વષી દેવો પૈકી જેમનું પલ્યોપમનુ આયુષ્ય છે તેજ સંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે છે બાકીના બધાં અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર દેખે છે.

* કોઇ સ્થળે પહેલીથી છઠ્ઠી ગ્રૈવેયક સુધીના દેવ છઠ્ઠી નરક સુધી, અને ઉપલી ૩ ગ્રૈવેયકના દેવ સાતમી નરક સુધી દેખે છે એમ જણાવ્યું છે

+ જે અવધિજ્ઞાન અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર દેખે છે તે કાળથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગના કાળની વાત જાણે છે. અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર દેખે તે એક

અવધિજ્ઞાનથી જાણીના આકારે અનેક પ્રકારે દેખે છે ૪ બાહ્યાભ્યંતર દ્વાર—નારકી અને દેવતાને અભ્યંતર અવધિજ્ઞાન હોય છે તિર્યંચને બાહ્ય અવધિજ્ઞાન હોય છે અને મનુષ્યને બાહ્યાભ્યંતર બન્ને પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન હોય છે ૫ અનુગામી અનનુગામીદ્વાર—નારકી દેવતાને અનુગામી (સાથે આવે તેવું) જ્ઞાન હોય છે, અને મનુષ્ય તિર્યંચને અનુગામી તથા અનનુગામી (જ્યાં ઉત્પન્ન થયું ત્યાં જ હોય તેવું) બન્ને પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે ૬ દેશથી સર્વથી દ્વાર—નારકી દેવતા અને તિર્યંચને દેશથી (અપૂર્ણ) અવધિજ્ઞાન થાય છે અને મનુષ્યને દેશથી તથા સર્વથી (પૂર્ણ) બન્ને પ્રકારનું અવધિજ્ઞાન થાય છે ૭ હાયમાન વર્દ્ધમાન અવસ્થિતદ્વાર—ઉત્પન્ન થયા બાદ ઘટતું જાય તે હાયમાન, વધતું જાય તે વર્દ્ધમાન અને ઉત્પન્ન થતી વખતે હોય તેટલું જ રહે તે અવસ્થિત. નારકી દેવતાને અવસ્થિત અવધિજ્ઞાન હોય છે, અને મનુષ્ય તિર્યંચને ત્રણે પ્રકારનું હોય છે. ૮ પડિવાઇ અપડિવાઇ દ્વાર—ઉત્પન્ન થઇને ચાલ્યું જાય તે પ્રતિપાતી અને કાયમ રહે તે અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન. નારકી દેવતાને અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન હોય છે મનુષ્ય તિર્યંચને બન્ને પ્રકારનું હોય છે

૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન—સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મનોગત ભાવને જાણાવનાર જ્ઞાન. તેના ૨ ભેદ ૧ ઋજુમતિ સામાન્યરૂપે જાણે. ૨ વિપુલમતિ—વિશેષરૂપે જાણે દૃષ્ટાંત—કોઇએ મનમાં ઘટ ચિંતવ્યો તેને ઋજુમતિ વાળા ઘડો થયો જ જાણશે, પણ વિપુલમતિ વાળા ચિંતવેલો ઘડો દ્રવ્યથી માટીનો કાષ્ટનો કે ધાતુનો છે, ક્ષેત્રથી પાટલીપુત્રાદિમાં બનેલો છે કાળથી શિયાળા કે ઉન્હાળામાં બનેલો છે અને ભાવથી ઘી, દૂધ, આદિ ભરવાનો છે વગેરે વિસ્તારથી જાણે. ઋજુમતિ તો પ્રતિપાતી પણ હોય છે પરંતુ વિપુલમતિવાળો અવશ્ય કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. મનઃપર્યવજ્ઞાની ૧ દ્રવ્યથી રૂપી દ્રવ્યને જાણે. ૨ ક્ષેત્રથી નીચે રત્નપ્રભા નરકનું ઉપરનું નીચેનું નાનું પ્રતર ઉપર જ્યોતિષીનું ઉપરનું તળ અને ત્રીછા અઢી દ્વીપ પ્રમાણે દેખે છે (જ્યાં ઋજુમતિવાળો ૨॥ અંગુલ ઓછુ દેખે છે.) ૩ કાળથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ભૂતકાળની અને પલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ભવિષ્ય કાળની વાત જાણે છે અને ૪ ભાવથી સર્વ સંજ્ઞી જીવોના મનની વાત જાણે. મનઃપર્યવજ્ઞાન કર્મભૂમિના, સંજ્ઞી સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા, પર્યાપ્તા, સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંયતિ, અપ્રમાદી અને લબ્ધિવંત એવા ગુણોના ધારક મનુષ્યને જ ઉત્પન્ન થાય છે

આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગની વાત જાણે, એક અંગુલ ક્ષેત્ર દેખે તે આવલિકામાં કંઇક કમ કાળની વાત જાણે. પ્રત્યેક (૯) અંગુલ ક્ષેત્ર દેખે તે પૂરી આવલિકાને જાણે. એક હાથ દેખે તે અંતર્મુહૂર્તની વાત જાણે. એક ધનુષ્ય ક્ષેત્ર દેખે તે પ્રત્યેક (૯) મુહૂર્ત જાણે, એક ગાઉ ક્ષેત્ર દેખે તે એક દિવસની વાત જાણે ૧ યોજન દેખે તે પ્રત્યેક દિવસની જાણે ૨૫ યો દેખે તે ૧ પક્ષમાં કંઇક કમની વાત જાણે. ભરત ક્ષેત્ર પૂર્ણ દેખે તે પૂર્ણ પક્ષની વાત જાણે. જંબૂદ્વીપ દેખે તે ૧ મહિનાની જાણે. અઢીદ્વીપ દેખે તે ૧ વર્ષની જાણે. ૧૫ મો રૂચકદ્વીપ દેખે તે પ્રત્યેક વર્ષની જાણે. સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર દેખે તે અસંખ્યાતા કાળની વાત જાણે. પરમ અવધિજ્ઞાન ઉપજે તો લોકાલોક દેખે. અને તેને અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન થાય. અલોકમાં અવધિજ્ઞાનથી દેખવા જેવું કંઇ નથી. પરંતુ અવધિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટી શક્તિ બતાવી છે

અવધિજ્ઞાનથી મન.પર્યવજ્ઞાનની વિશેષતા—અવધિજ્ઞાનથી મન.પર્યવજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર થોડું છે, પરંતુ વિશુદ્ધતા અધિક છે. અવધિજ્ઞાન ચારે ગતિવાળાને થાય છે, પણ મન પર્યવજ્ઞાન તો કેવળ મનુષ્યગતિમાં સાધુને જ થાય છે ૩ અવધિજ્ઞાનથી જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતા ભાગ જેટલું ક્ષેત્ર જાણે છે તથા અધિક પણ જાણે છે પણ મનપર્યવજ્ઞાન તો અઢી દ્વીપ પ્રમાણે જ હોય છે ૪ જે રૂપી સૂક્ષ્મ પર્યાયોને અવધિજ્ઞાની જાણી શકતા નથી તેને મન.પર્યવજ્ઞાની જાણી શકે છે

૫ કેવળજ્ઞાન—સર્વથી નોઇન્દ્રિય આત્મ પ્રત્યક્ષપ્રમાણનો એક જ ભેદ છે તે કેવળજ્ઞાન. આ જ્ઞાન મનુષ્ય, સંજ્ઞી, કર્મભૂમિના, સંખ્યાત- વર્ષાયુવાળા, પર્યાપ્ત, સમ્યગ્દૃષ્ટિ, સંયતિ, અપ્રમાદી, અવેદી, અકષાયી. ચાર ઘાતિકર્મવિનાશક, ૧૩મા ગુણસ્થાનકવર્તીને જ પ્રાપ્ત થાય છે કેવળજ્ઞાનમાં સર્વ દ્રવ્ય સર્વ ક્ષેત્ર, સર્વ કાળ અને સર્વ ભાવ હસ્તામલકવત્ પ્રકાશિત થાય છે આ જ્ઞાન અપ્રતિપાતી હોય છે. અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન પ્રકટ થયા પછી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તમાં અને ઉત્કૃષ્ટ ૮ વર્ષ કમ ક્રોડ પૂર્વમાં અવશ્ય મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) અનુમાનપ્રમાણ—અનુમાનથી વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તેના ત્રણ પ્રકાર—૧ પૂર્વં, ૨ સેસવં, ૩ દિટ્ઠી સામ. ૧ પૂવ્વં તે કોઈનો પુત્ર બાલ્યાવસ્થામાં પરદેશ ગયો અને યુવાન થઈ પાછો આવ્યો ત્યારે તેની માતા તેની દેહાકૃતિ, વર્ણ, તિલ, મસાદિ પૂર્વના પ્રમાણે કરી તેને પિછાણે તે. ૨ સેસવં તેના ૫ ભેદ ૧ કજ્જેણં, ૨ કારણેણં, ૩ ગુણેણં, ૪ અવયવયાણં, ૫ આસરેણં તેમાં ૧ કજ્જેણં, તે જેમ મોરને કેકારવથી, હાથીને, ગુલ-ગુલાટ શબ્દથી, ઘોડાને હણહણવાથી ઇત્યાદિ કાર્યથી પિછાણે તે કજ્જેણં. ૨ કારણેણં તે વસ્ત્રનું કારણ તંતુ પણ તંતુનું કારણ વસ્ત્ર નહિ. ગાદીનું કારણ ઘાસ પણ ઘાસનું કારણ ગાદી નહિ રોટલીનું કારણ લોટ પણ લોટનું કારણ રોટલી નહિ, ઘડાનું કારણ માટી પણ માટીનું કારણ ઘડો નહિ. મુક્તિનું કારણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર પણ જ્ઞાનાદિનું કારણ મુક્તિ નહિ ઇત્યાદિ કારણથી વસ્તુને પિછાણે તે કારણેણં ૩ ગુણેણં તે નિમકમાં રસ ગુણ ફુલમાં ગંધ ગુણ, સુવર્ણમાં કસોટીનો ગુણ ઇત્યાદિ ગુણે કરી વસ્તુ પિછાણે તે ગુણેણં ૪ અવયવવાણં તે શીંગડાથી ભેસને, કલગીથી કૂકડાને, દાંતથી સુવરને, નખથી વાઘને, કેશવાળીથી કેશરી સિંહને, સૂંઢથી હાથીને, શસ્ત્રથી સુભટને, કાવ્યાલંકારથી કવિને, એક દાણો દબાવી પકાવેલાં ધાન્યને પિછાણે ઇત્યાદિ અવયવે કરી પિછાણવું તે અવયવયાણં અને ૫ આસરેણં ધુમ્રથી અગ્નિને, વાદળથી મેઘને, બગલાથી જલાશયને અને ઉત્તમ આચરણોથી ઉત્તમ પુરુષને પિછાણે તે આસરેણં અને ૩ દિટ્ઠી સામ તેના બે પ્રકાર—૧ સામાન્ય, ૨ વિશેષ, તેમાં સામાન્ય તે જેમ એક રૂપિયાને જોવાથી તેના જેવા ઘણા રૂપિયાને જાણે મારવાડના એક ધોરીને જોવાથી તેના જેવા ઘણા ધોરી (બળદ) ને પિછાણે. દેશાતરના કોઈ એક મનુષ્યને જોઈ તેના જેવા ઘણા મનુષ્યોને જાણે એક સમદૃષ્ટિને જોવાથી તેના જેવા ઘણા સમદૃષ્ટિને જાણે ઇત્યાદિ પ્રકારથી જાણે તે સામાન્ય અને ૨ વિશેષ—જેમ કોઈ વિચક્ષણ સાધુજીએ વિહાર કરતાં રસ્તામાં ઘણું ઘાસ ઉગેલું જોયું, પાણીનાં નવાણ ભરેલાં જોયાં, બાગ બગીચા લીલાછમ જોયા તેથી જાણે કે અહીં ભૂતકાળમાં વૃષ્ટિ ઘણી થઈ હતી આગળ જતા જોયું તો ગામ નાનું, ગામમાં શ્રાવકના ઘર થોડા, શ્રાવકના ઘરમા સંપત્તિ પણ થોડી, પણ શ્રાવક શ્રાવિકા ઘણા જ ... પરિણામી ઉત્કૃષ્ટ. ભાવથી દાન દેવાવાળા ત્યારે અનુમાનથી જાણ્યું કે

અહીં વર્તમાનકાળમાં આ પ્રાણીનું કષ્ટ ઓછું થવાનું છે વળી આગળ ચાલ્યા, સુખે છે તો પહાડ પર્વતો મનોહર હવા પછી જ સારી તારા પણ ખરે નહિ ગામમાંની તથા બહારની જમીન રળિયામણી લાગે ત્યારે સમજે કે આવતા કાળમાં આ જગ્યાએ કંઈ લાભ થવાનું જણાય છે એ પ્રમાણે ત્રણ કાળની સારી સ્થિતિ જાણે એ પ્રમાણે કોઈ મુનિરાજ વિહાર કરતાં કરતાં રસ્તામાં ખડ વગરની ભૂમિ દેખે બાગ બગીચા સુકાઈ ગયેલા દેખે, કૂવા વગેરે નવાણ નિર્જળ દેખે ત્યારે સમજે કે ભૂતકાળમાં અહીં વરસાદ થોડો થયો છે આગળ ચાલતા ગામમાં ગયા તો ગામ મેલું, માણસોના ઘર પડ્યાં, ઘરમાં સંપત્તિ ઘણી પણ માણસો વિનય રહિત, અતિથીની સેવા દાન દેવાના ભાવ વિનાના ત્યારે સમજે કે વર્તમાન કાળમાં અહીં કષ્ટ ખરાબ થવાનું જણાય છે વળી આગળ ચાલ્યા તો પહાડ પર્વતો અમનોજ્ઞ (નાપસંદ) હવા પછી ખરાબ ગામની બહાર તથા અંદર ખાવા પાન તેવું, ધરતી ભડ જ ધ્રુજે તારા ભડ ખરે વીજળી ભડ થાય ત્યારે એમ સમજે કે આવતા કાળમાં અહીં કંઈક અશુભ થવાનું જણાય છે એમ દ્રષ્ટિથી જોઈને ત્રણે કાળની જ્ઞાતા થાય તે વિશેષ.

(૩) 'આગમ પ્રમાણ' તે આપ્ત પુરુષોદ્વારા કથિત શાસ્ત્રોથી પદાર્થનું જ્ઞાન થાય તે. તેના ત્રણ ભેદ (૧) સુત્તાગમે તે—દ્વાદશાંગી રૂપી જિનેશ્વર પ્રભુની વાણી તથા ઓછામાં ઓછા દશ પૂર્વ લગીના જ્ઞાનવાળા મુનીશ્વરોના બનાવેલા ગ્રંથો તે 'સુત્તાગમે' (૨) 'અત્થાગમે' તે—પૂર્વે કહેલાં સૂત્ર તથા ગ્રંથના અર્થ સમજી શકે તેવી ભાષામાં તેવા દશ પૂર્વ લગીના જ્ઞાનવાળા આચાર્ય મહારાજ વગેરેએ જે અર્થ રચ્યા તે 'અત્થાગમે' (૩) તદુભયાગમે—એ પ્રમાણેનાં સૂત્ર અને ગ્રંથો તથા તેમના અર્થો મળતો આવતો જે સમાસ સંગ્રહ તે તદુભયાગમે એ પ્રમાણે આગમ પ્રમાણ જાણવું.

(૪) 'ઉપમા પ્રમાણ—એની ચોભંગી છે (૧) છતી વસ્તુને છતી ઉપમા દેવી તે. જેમકે આવતા કાળમાં પહેલા પદ્મનાભ તીર્થંકર થશે તે ગયા કાળના ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી જેવા થશે. (૨) છતી વસ્તુને અછતી ઉપમા દેવી તે જેમકે નરક અને દેવતામાં આયુષ્ય પલ્યોપમ અને સાગરોપમનાં છે તે વાત છતી છે પણ પલ્ય અને સાગરના વખતની ગણત્રી માટે ચાર કોશના કૂવાનું અગર પાલાનું દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે તે કૂવો કોઈએ ભર્યો નથી ભરશે નથી અને ભરશે પણ નહિ એ અછતી ઉપમા. (૩) અછતી વસ્તુને છતી ઉપમા દેવી તે—જેમકે દ્વારકા નગરી કેવી ! દેવલોક જેવી જુવાર કેવી ! મોતીના દાણા જેવી; આગિયો કેવો ! સૂર્ય જેવો વગેરે. (૪) અછતી વસ્તુને અછતી ઉપમા દેવી તે—જેમકે ઘોડાનાં શીંગડાં કેવાં ! ગધેડાના શીંગડાં જેવાં, સસલાના શીંગડાં કેવાં ! ઘોડાના શીંગડાં જેવાં. વગેરે એ પ્રમાણે ઉપમા પ્રમાણના ચાર પ્રકાર છે.

નવ તત્ત્વ ઉપર ચાર પ્રમાણ.

(૧) જીવતત્ત્વ—(૧) પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ચેતના લક્ષણયુક્ત, (૨) અનુમાન પ્રમાણથી, બાળક, જુવાન, વૃદ્ધ, ત્રસ અને સ્થાવરનાં શરીરમાં રહેલાં લક્ષણવાળો; (૩) ઉપમા પ્રમાણથી, અરૂપી આકાશની પેઠે પદાર્થ નહિ. ધર્માસ્તિકાયની પેઠે અનાદિ અનંત, તથા તલમાં જેમ તેલ છે, દૂધમાં જેમ ઘી છે અને અગ્નિમાં જેમ તેજ છે તેમ શરીરમાં વ્યાપી રહેલો તે જીવ છે (૪) આગમ પ્રમાણથી—નીચેની ગાથા પ્રમાણે છે—

ગાથા—"कम्मकत्ता अयं जीवो, कम्म छित्ता जीव वुयाणवो ।
अरुवी णिच अणाइ, पयं जीवस्स लक्खणं ॥"

અર્થ—શુભાશુભ કર્મોનો કર્તા, ભોકતા અને વિનાશક તે જીવ. તે અરૂપી અને શાશ્વત છે ઈત્યાદિ શાસ્ત્રીય પ્રમાણથી જીવનુ સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવામા આવે તે આગમ પ્રમાણ.

૨ અજીવતત્ત્વ—૧ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જડલક્ષણવાળું, જીવનું પ્રતિપક્ષી, પુદ્દગળઆશ્રી વર્ણાદિ પર્યાયો જાણી શકાય એવું અને મળવા વીખરાવવાના સ્વભાવવાળુ તત્ત્વ તે ૨ અનુમાન પ્રમાણથી નવા જૂનાપણુ કરે. પર્યાય બદલ તેથી કાળનુ અનુમાન થાય છે. જીવની ગતિ, સ્થિતિ, વિકાસ વગેરેમાં સહાયક ઈત્યાદિ અનુમાનથી પિછાણે તે, જેમકે જીવને સકંપ દેખીને અનુમાનથી જાણે કે એ ધર્માસ્તિક કાયના સ્વભાવથો છે, અકંપ દેખીને જાણે કે એ અધર્માસ્તિકાયના સ્વભાવથો છે દૂધથી પૂર્ણ ભરેલા પ્યાલામાં ખાડ સમાઇ જાય તે દેખીને અનુમાનથી જાણે કે પુદગલને સમાવવાનો આકાશાસ્તિકાયનો સ્વભાવ છે અને પુદગળનો મળવાનો સ્વભાવ છે વગેરે ૩ ઉપમા પ્રમાણથી—જેમ ઇંદ્રધનુષ્ય અને સધ્યાનો વાન બદલાઇ જાય તેમ પર્યાયો બદલે જેમ પીપળાનું પાન, કુંજરનો કાન સધ્યાનો ભાણુ ચંચળ છે તેમ પુદ્ગલોનો સ્વભાવ ચંચળ છે વગેરે ઉપમાથી પુદગળ અજીવને ઓળખે ૪ આગમ પ્રમાણથી શ્રી ભગવતીસૂત્રના ૨૦ મા શતકમાં પુદગલપર્યાયનો ઘણો વિસ્તાર છે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એ ત્રણેનુ એક એક દ્રવ્ય સ્કંધ, દેશ પ્રદેશમય છે પ્રત્યેક પ્રદેશની અનંત પર્યાય છે, કારણકે અનત જીવ અને પુદગલોની ગતિ, સ્થિતિ અને અવગાહનમાં તે સહાયક થઇ રહ્યા છે. તેવી જ રીતે કાલદ્રવ્ય, વસ્તુને નવી પુરાણી બનાવવામાં સહાયક છે આ ચારે દ્રવ્ય અનાદિ, અનંત, અરૂપી, અચેતન છે ધર્માતિસ્કાય અને અધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશી છે આકાશ અનંત પ્રદેશી છે કાલ અપ્રદેશી છે અને પુદ્ગલદ્રવ્ય પરમાણુથો સ્કંધપર્યંત પ્રવર્તક છે એક પરમાણુની અપેક્ષા ૧ વર્ણ, ૧ ગંધ ૧ રસ અને ૨ સ્પર્શ. અનેક પરમાણુની અપેક્ષા ૫ વર્ણ ૨ ગંધ, ૫ રસ ૪ અથવા ૮ સ્પર્શ એમ ૧૬ અથવા ૨૦ બોલ પુદ્દગલદ્રવ્યમાં હોય છે. આ પાંચે અજીવદ્રવ્ય ગુણ પર્યાય યુક્ત છે.

પુણ્યતત્ત્વ ઉપર ૪ પ્રમાણ—૧ પ્રત્યક્ષ—તે શુભ વર્ણ, ગંધ રસ, સ્પર્શ, મન આનંદી, વચન હર્ષયુક્ત, કાયાથી સાતાવેદનીય વેદતો જોઈ પુણ્યવંત કહે ૨ અનુમાન—જાતિ કુળ, બળ રૂપ, સપદા, ઐશ્વર્યની ઉત્તમતા જોઇ અનુમાન કરે કે આ પુણ્યવત છે. ૩ ઉપમા—ગોળ નાંખીએ તેવું ગળ્યું થાય તેવી રીતે પુણ્યના રસમાં પણ ષડ્ગુણ હાનિ વૃદ્ધિ જાણવી પુણ્યની અનંત પર્યાય અને અનંત વર્ગણા છે જેમકે પુણ્યોદયથી દેવાયુનો બધ પડયો, પણ કાળની અપેક્ષાથી ચોઠાણવડિયો રસ હોય છે. જેમ જેમ શુભયોગની પ્રવૃત્તિ વધારે..તેમ તેમ પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે વળી પણ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય તે તીર્થંકરવત્ પુણ્યાનુબંધી પાપ તે હરિકેશીવત્ પાપાનુબંધી પુણ્ય તે ગોશાલકવત્ તથા અનાર્ય રાજાવત અને પાપાનુબંધી પાપ તે નાગેશ્રીવત્ ઇત્યાદિ ઉપમાંથી પુણ્યનું સ્વરૂપ સમજે તે ઉપમા પ્રમાણ વળી પુણ્યવતને પુણ્યવંતની ઉપમાંથી પિછાણે, જેમકે "દેવો દોગુદગો જહા" અર્થાત્ ઇદ્રના ત્રાયત્રિંશક (ગુરુસ્થાની) દેવો સમાન પુણ્યવત પ્રાણી સુખ ભોગવે છે તથા "ચદો ઇવ તારણું ભરહો ઇવ મણુસ્સાણું" અર્થાત્ જેમ તારાગણમાં ચંદ્ર શોભે તેમ માણસોના વૃદમાં ભરત મહારાજા શોભે છે. ઇત્યાદિ ૪ આગમપ્રમાણ—

જેમકે ૧ દીર્ઘક્રોધી, ૨ બહુ અભિમાની, ૩ મૂર્ખથી પ્રીત, ૪ મહાલોભવંત, ૫ બહુ રોગી અને ૬ કુટુંબીના રોગવાળાને જોઈ અનુમાન કરે કે આ નરકગતિમાંથી આવેલો દેખાય છે ૧ મહાલોભી, ૨ અન્યની સંપદાનો કામી ૩ મહાકપટી, ૪ મૂર્ખ ૫ ભૂખાળવો, ૬ આળસુ, એ ૭ લક્ષણથી અનુમાન કરે કે આ તિર્યંચ ગતિમાંથી આવ્યો જણાય છે. ૧ અલ્પલોભી, ૨ વિનયવંત ૩ ન્યાયી, ૪ પાપભીરૂ, ૫ નિરભિમાની એ ૫ લક્ષણથી જાણે કે મનુષ્યગતિમાંથી આવ્યો જણાય છે ૧ દાની, ૨ મિષ્ટવચની ૩ માતા, પિતા, અને ગુરુનો ભક્ત, ૪ ધર્માનુરાગી ૫ બુદ્ધિવંત એ ૫ લક્ષણોથી જાણે કે આ દેવગતિથી આવ્યો દેખાય છે ઇત્યાદિ અનુમાનપ્રમાણ. ૪ ઉપમાપ્રમાણ—પાણીમાં થોડી સાકર નાખવાથી થોડું અને વધારે નાખવાથી વધારે મીઠું થાય છે એ રીતે શુભકર્મનાં ફળ જાણવાં અને પાણીમાં થોડું મીઠું નાખવાથી થોડું અને અધિક નાખવાથી અધિક ખારૂં થાય છે તે મુજબ અશુભ કર્મનાં ફળ જાણવાં 'એમ જ ક્ષીર મધ મદ રસાદિ જાણવો વળી જેમ અનારના એક દાણામાં અનેક પડ હોય છે તેવી જ રીતે આત્મપ્રદેશ પર કર્મવર્ગણાના પડ લાગેલા છે ઇત્યાદિ ઉપમાથી જાણવું તે ઉપમાપ્રમાણ. ૪ આગમપ્રમાણ-જીવના શુભાશુભ યોગ ધ્યાન, લેશ્યા પરિણામ ઇત્યાદિ તથા ૪ ગતિમાં આવવાનાં ૧૬ લક્ષણ તે આગમપ્રમાણ જાણવું

૯ મોક્ષતત્ત્વ પર ૪ પ્રમાણ—૧ તીર્થંકર કેવળી ભગવાન અને સિદ્ધ ભગવાનનું અસ્તિત્વ કેવળીને પ્રત્યક્ષ છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મનુષ્યને કેવળી ભગવાનનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ છે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. રત્નત્રયની આરાધનાથી સમતા રસ (શાંતરસ)નો અનુભવ થાય તે મોક્ષના સુખની વાનગી સ્વ પ્રત્યક્ષ છે ૨ અનુમાનપ્રમાણ— શુદ્ધધર્મના અસ્તિત્વથી અનુમાન થાય છે કે મોક્ષ છે આત્માના અનુભવથી સુખ ઉપજે છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને નિરાબાધ આત્મા અનંત સુખ ભોગવે છે તેજ મોક્ષતત્ત્વ છે. ૩ ઉપમાપ્રમાણ- જેમ બળેલા બીજને વાવતાં અંકુર ન ફૂટે તેમ મોક્ષના જીવોને કર્માંકુર ન ફૂટે. જેમ અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી તે સતેજ થાય તેમ વીતરાગભાવ જીવોને જ્ઞાનાદિ ગુણો આપી જાય ત્યારે કર્મ ક્ષય થાય અને શુદ્ધ આત્મા પ્રગટ થાય. ૪ આગમપ્રમાણ-જેમ જેમ આગમમાં કહેલી પ્રકૃતિઓ જ્યાં ૧૪ ગુણસ્થાનકમાં ખપાવે ત્યારે જીવ મોક્ષ જાય. ચૌદ ગુણસ્થાનોના ક્રમ મુજબ એ પ્રકૃતિઓ કહી છે અહિં તેનો સંક્ષેપ બતાવે છે ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક— અનાદિથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન કે જ્યાં લગી જીવ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની વાણીથી ઓછું અધિક વિપરીત શ્રદ્ધે, પ્રરૂપે અને સ્પર્શે છે અને તેના પ્રભાવે ૪ ગતિ, ૨૪ દંડક અને ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્તન કર્યાં. ૨ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક— દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરી સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું પણ પુનઃ તેજ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવતાં ભ્રાંતિથી પતન થયું આ પતન થતી વખતે જેમ ઝાડથી તૂટેલું ફળ પૃથ્વી પર પડ્યું નથી વચમાં ત્યાંસુધી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક રહે છે જેમ કોઈ પુરુષે ખીરખાંડનું ભોજન કર્યું પછી વમી નાખ્યું વમતી વખતે જરા કંઈક સ્વાદ રહી જાય તે પ્રમાણે સાસ્વાદન આ જીવ કૃષ્ણપક્ષી મટી શુક્લ પક્ષી થઈ દેશે ઉણા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં સંસારનો પાર પામશે ૩ મીશ્રગુણસ્થાનક તે મિથ્યાત્વી જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ થયો પણ પામ્યો નહિ. જેમ શિખંડ ખાટાથી કંઈક ખાટો કંઈક મીઠો લાગે તેમ ખટાશ સમાન મિથ્યાત્વ અને

મીઠાશ સમાન સમ્યક્ત્વ એમ મિશ્રપણું હોય છે. આ જીવ સર્વ ધર્મ સરખા માને છે કારણ કે તેને સુક્ષ્મતા તારવતા આવડતી નથી આ જીવ દેશે ઉણા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં સંસારનો પાર પામે **૪ અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે** વર્તતો જીવ અનંતાનુબંધી ૪ કષાય તથા દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિ એ સાતનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરી સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ પર શ્રદ્ધા આણે સાધુ આદિ ચારે તિર્થનો ઉપાસક બને જો પૂર્વ આયુષ્યનો બંધ પાડયો ન હોય તો ૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યંચગતિ, ૩ ભવનપતિ, ૪ વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, ૬ સ્ત્રીવેદ અને ૭ નપુંસકવેદ એ સાત બોલનુ આયુષ્ય ન બાંધે અર્થાત્ એ સાત બોલમાં ઉપજે નહી. કદાચિત્ આયુબંધ પડી ગયો હોય તો તે ભોગવી પછી ને ઉચ્ચ ગતિને પામે છે **૫ દેવવિરતિ ગુણસ્થાનક** પૂર્વોકત ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય કરે અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયનો ચોકનો ક્ષયોપશમ કરે પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ આદિ કરીને શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રત ૧૧ પ્રતિમા (પ્રતિજ્ઞા), નવકારશી આદિ છમાસી તપ ઇત્યાદિ ધર્મ ક્રિયામા યથાશકિત ઉદ્યુકત રહે તે જીવ જો પડિવાઈ ન થાય તો જઘન્ય ત્રીજે ભવે ઉતકૃષ્ટ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય **૬ પ્રમત્તસંયતિ ગુણસ્થાનિક**— પૂર્વોકત ૧૧ પ્રકૃતિ અને પ્રત્યાખ્યાના વરણીય. કષાયનો ચોક એ ૧૫ પ્રકૃતિના ક્ષયોપશમાદિ કરી સાધુ બને, પરંતુ દૃષ્ટિચપળ, ભાવચપળ, ભાષાચપળ અને કષાયચપળ એ ચારેની ચપળતાને લીધે પ્રમાદ રહે અને શુદ્ધ સાધુવ્રતીનું પાલન કરી ન શકે તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે ઉ૦ ૧૫ ભવે મોક્ષે જાય **૭ અપ્રમત્તસંયતિ ગુણસ્થાનક**— તે ૧ મદ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ નિદ્રા અને ૫ વિકથા એ પાચ * પ્રમાદરહિત શુદ્ધ સંયમનુ પાલન કરે તે જઘન્ય તે જ ભવે ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય **૮ નિયટ્ટીબાદરગુણસ્થાનક**- પૂર્વોકત ૧૫ પ્રકૃતિ તિવ્રત્તાથી ક્ષયોપશમ કરે અને અહિં બે શ્રેણીની તૈયારી થાય છે અહી પૂર્વે કદિ નહિ કરેલું એવુ અપૂર્વકરણ§ (કષાયોની મંદતા) કરે છે, જે પ્રકૃતિઓના ઉપશમ કરે તે ઉપશમશ્રેણિ પતિપન થઇ ૧૧મા ગુણસ્થાનક સુધી ચડી પાછો પડે છે અને જે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે તે ક્ષપકશ્રેણિ પતિપન થઇ નવમા, દશમા ગુણસ્થાનકે થઇ સીધો બારમે ગુણસ્થાનકે જાય અને તત્કાળ તેરમે ગુણસ્થાનકે જઇ કેવળજ્ઞાની થાય છે. **૯ અનિયટ્ટિબાદર ગુણસ્થાનક**—પૂર્વોકત ૧૫ તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા પ્રકૃતિ અને સંજ્વલન ત્રિક (ક્રોધ, માન, માયા) તથા ૩ વેદ (સ્ત્રી પુરૂષ, નપુંસક) એમ ૨૭ પ્રકૃતિને ઉપશમાવે અથવા ખપાવે તે અવેદી અને સરલ સ્વભાવી જીવ જઘન્ય તે જ ભવે ઉ૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય + ૧૦

---

* ગાથા—**सुयकेवली आहारग, रिजुमइ उवस तगा वि उ पणाए ।**
हिंडंति भवमणंतं, त अणंतरमेव चउ गइया ॥

અર્થ—શ્રુતકેવળી, આહારક શરીર, ઋજુમતિ મનપર્યવજ્ઞાની, અને ઉપશાંતમોહી એવા ઉત્તમ પુરૂષો પણ પ્રમાદાચરણે કરી ચતુર્ગતિમાં અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે, આ પાંચે પ્રમાદો મહા ભયંકર છે એટલા માટે સાધુએ તેના ફંદમાં ફસાવુ ન જોઇએ

§ પહેલાં જે કર્મપ્રકૃતિઓનો કદિ ક્ષય કર્યો ન હતો તેનો અહીં ક્ષય થવાથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

\+ પ્રશ્ન —આઠમુ નિવૃત્તિબાદર અને નવમું અનિવૃત્તિબાદર એવો ઉલટો ક્રમ શા માટે કહ્યો ?

ઉત્તર ચારિત્રમેહનીયની અપેક્ષાએ દર્શનમોહનીય બાદર છે તેની નિવૃત્તિ આઠમે ગુણસ્થાનકે થાય છે તેથી તેને નિવૃત્તિબાદર કહ્યું અને કિંચિન્માત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ સત્તામાં રહી જાય છે તેથી નવમુ અનિવૃત્તિબાદર ગુણસ્થાનક કહ્યું આ બન્ને નામ સાપેક્ષ છે તત્ત્વકેવલીગમ્ય.

સૂત્ર " સુચિન્ના કમ્મા સુચિન્ન ફલા ભવંતિ " અર્થાત્ સારા કર્મનાં સારાં જ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે તથા દેવાયુ મનુષ્યાયુ, શુભઅનુભાગ ઇત્યાદિ, પુણ્યપ્રકૃતિનું કથન શાસ્ત્રમાં છે તે આગમપ્રમાણ જાણવું.

૪ પાપતત્ત્વ પર ૪ પ્રમાણ—૧ પ્રત્યક્ષ—નીચ જાતિ, નીચ કુળ, કુરૂપ, ઇન્દ્રિયોની હીનતા જોઈને પ્રત્યક્ષમાં પાપી જાણે છે. ૨ અનુમાન—તે દુઃખીને જોઈ અનુમાન કરે કે આને પાપનો ઉદય વર્તે છે ૩ ઉપમા—આ બિચારો નરકના જેવાં દુઃખ ભોગવે છે ૪ આગમ—પાપની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ રસ પ્રદેશ ઇત્યાદિ પાપકર્મના બંધનું કથન શાસ્ત્રમાં છે તે આગમ પ્રમાણ.

૫ આશ્રવતત્ત્વ—૧ પ્રત્યક્ષ મન, વચન કાયાનો વ્યાપાર છે પ્રત્યક્ષ દેખાય તેથી પિછાણે. ૨ અનુમાન—તે ચંચળતા જોઈ અનુમાનથી જાણે. ૩ ઉપમા—તે તળાવનું ગરનાળું, ઘરનું દ્વાર, સોયનું નાકું વગેરે ઉપમાથી આશ્રવનું સ્વરૂપ જાણે. ૪ આગમ તે અનંતાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાની પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન એ ચારે પ્રકારના ક્રોધ, માન માયા લોભ એ કષાયોનો ઉદય રહેવે આત્મપ્રદેશોથી બંધ કરે એવું આગમથી જાણે તે આગમપ્રમાણ.

૬ સંવરતત્ત્વ પર ૪ પ્રમાણ—પ્રત્યક્ષ તે યોગોને વશ કરે સર્વવિરતીથી અને શ્રાવક દેશ વિરતીથી યોગો પર અંકુશ લાવે તે સંવર પ્રત્યક્ષ છે ૨ અનુમાન—સાવદ્યયોગ ત્યાગના અનુમાનથી સંવર કહે. ૩ ઉપમા પ્રમાણ—જેમ ગરનાળાં બંધ કરવાથી તળાવમાં પાણી આવતું બંધ થાય, દ્વાર બંધ કરવાથી કચરો આવતો અટકે, જેમ વહાણમાં છિદ્રો બંધ કરવાથી પાણીનું આવવું બંધ થાય છે તેમ દયાવ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી, યોગનું નિરૂંધન થતાં સંવર થાય છે ૪ આગમ પ્રમાણથી—આત્માનું સ્થિરપણું દેખી કે સર્વથી મન, વચન, કાયાના યોગોનું રૂંધન તેને આગમ પ્રમાણથી સંવર કહે.

૭ નિર્જરા તત્ત્વ—૧ પ્રત્યક્ષ—બાર પ્રકારના તપથી કર્મનું ઉન્મૂલન કરે તે ૨ અનુમાન—જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તથા સમકિતની વૃદ્ધિ થતી દેખી અને દેવતાનું આયુષ્ય વગેરેની પ્રાપ્તિ જોઈને નિર્જરાનું અનુમાન થાય. ૩ ઉપમા—જેમ ક્ષારથી ધોતાં વસ્ત્રનો મેલ દૂર થાય છે. કસુંબાર નવસાર વગેરેના સંયોગથી સોનું નિર્મળ થાય છે અને અગ્નિથી સ્પર્શ થવાથી પારો દૂર થાય છે તેમ તપશ્ચર્યાથી નિર્જરા થાય એ ઉપમા પ્રમાણ. ૪ આગમપ્રમાણ-ફળની વાંછા રહિત સમ્યક્ત્વયુક્ત તપ કરવાથી સકામનિર્જરા થઈ આત્મશુદ્ધિ થાય છે એમ કહે તે આગમ પ્રમાણ.

૮ બંધ તત્ત્વ પર ૪ પ્રમાણ—૧ પ્રત્યક્ષ તે ક્ષીરનીરની પેરે જીવ અને પુદ્‌ગલ લોલીભૂત થઈ રહેલ છે અને જેને દીપ પ્રયોગસા પુદ્‌ગલરૂપે શરીરનો સંયોગ થયેલો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે ૨ અનુમાન પ્રમાણ—શ્રી તીર્થંકર કેવળી ગણધર કે સાધુઓનો ઉપદેશ શ્રવણ કરે ત્યાં સમય વિભ્રમ અજ્ઞાન જાય નહિ એ અનુમાનથી જાણે કે કર્મપ્રકૃતિનો ગાઢ બંધ છે જેમ શિવ ઋષિએ મહાવીર ભગવાનને કહ્યું કે નિવણુમપુકદ ' અર્થાત્ હે રાજન્ ! પૂર્વે કરેલા નિયાણાના યોગથી તને ઉપદેશની અસર થતી મુશ્કેલ છે વળી નીચેનાં ચિહ્નોથી કઈ ગતિમાંથી જીવ આવ્યો તેનું અનુમાન કરે

૬ લેશ્યાનો યંત્ર

લેશ્યાનાં નામ	લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ	લેશ્યાના લક્ષણ	લેશ્યાની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	લેશ્યાની જઘન્ય ગતિ	લેશ્યાની મધ્યમ ગતિ	લેશ્યાની ગતિ ઉત્કૃષ્ટ
કૃષ્ણ લેશ્યા	વર્ણ–કૃષ્ણ ગંધ–દુર્ગંધ રસ–કડુક સ્પર્શ તીક્ષ્ણ	૫ આસ્રવ સેવે, સેવરાવે ૩ યોગ, ૫ ઇંદ્રિય મોકળી મુકે. તીવ્ર પરિણામે છ કાયાનો આરંભ કરે, હિંસા કરતા ડરે નહિં, ક્ષુદ્ર પરિણામી, ઉભય લોકના દુઃખથી ડરે નહિં.	જ. અંતર્મુહુર્ત ઉ. ૩૩ સાગરોપમ અંતર્મુહુર્ત અધિક	ભુવનપતિ વાણવ્યંતર અનાર્ય મનુષ્ય	૫ સ્થાવર ૩ વિકલેંદ્રિ તિર્યંચ ૫ ચેંદ્રિય	પાંચમી છઠ્ઠી સાંતમી નરક
નીલ લેશ્યા	વર્ણ–લીલો ગંધ–દુર્ગંધ રસ–તીખો સ્પર્શ–ખરખરો	ઈર્ષ્યાવંત બીજાના ગુણ સહન કરે શકે નહિ જ્ઞાનાભ્યાસ આદિ કરે નહિ, કરવા દે નહિ, રસગૃદ્ધિ, ઇંદ્રયના વિષયમા લંપટ સાતાનો ગવેષણહાર	જ. અંત ઉ ૧૦ સાગ પલ્યનો અસંખ્યાતભાગ અધિક	ભવનપતિ વાણવ્યંતર, કર્મભુમિ મનુષ્ય	૫ સ્થાવર ૩ વિકલે. તિર્યંચ ૫ ચે.	ત્રીજી, ચોથી, પાચમી નરક
કાપોત લેશ્યા	વર્ણ–* ગંધ–દુર્ગંધ રસ–કસાયેલો સ્પર્શ–કઠણ	વાંકુ બોલે, વાંકો ચાલે, પોતાના દોષ ઢાંકે, પારકા દોષ પ્રકાશે, કઠોર વચન બોલે, ચોરી કરે. પરસ્ત્રીની ઇચ્છા કરે	જ. અંત ઉ ૩ સાગ પલ્યનો અસં ભાગ અધિક	ભુવનપતિ વાણવ્યંતર અંતર્દ્વીપ મનુષ્ય	૫ સ્થાવર ૩ વિકલે તિ પંચેંદ્રિય	પહેલી બીજી ત્રીજી નરક
તેજો લેશ્યા	વર્ણ–લાલ ગંધ સુગંધ રસ–ખટમીઠો સ્પર્શ–નરમ	ન્યાયી, સ્થિરચિત્ત, સરલ, કુતુહલરહિત, વિનીત, જ્ઞાની, દમિતેંદ્રિય, દૃઢધર્મી પ્રિયધર્મી પાપભીરૂ તપેશ્રી.	જ અંત ઉ ૨ સાગરોપમ ૫ ૫. નો અસં. અધિક	પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ જુગલ મનુષ્ય	ભવનપતિ,વાણવ્યંતર જયોતિષી તિર્યંચ ૫ ચેંદ્રિય	પહેલું, બીજું સ્વર્ગ
પદ્મ લેશ્યા	વર્ણ–પીળો ગંધ–સુગંધ રસ–મીઠો સ્પર્શ–કોમળ	કષાય પાતળા પાડે, સદા ઉપશાંત કષાયી, ૩ યોગ વશ રાખે, અલ્પભાષી, દમિતેંદ્રય.	જ. અંત ઉ ૧ સાગ. અંતર્મુહુર્ત અધિક	ત્રીજું સ્વર્ગ	ચોથું સ્વર્ગ	પાંચમું સ્વર્ગ
શુકલ લેશ્યા	વર્ણ–શ્વેત ગંધ–સુગંધ રસ–મધુરો સ્પર્શ–સુકોમળ	આર્તરૌદ્ર ધ્યાનવર્જે, ધર્મ શુકલ ધ્યાન ધ્યાય રાગદ્વેષ પાતળા પાડે અગર વિરમે, દમિતેંદ્રિય સમિતિ, ગુપ્તિવંત,સરાગસંયમી કે વીતરાગી સંતમાવંત	જ. અંત ઉ ૩૩ સાગ અંત અધિક	છઠ્ઠાથી બારમા સ્વર્ગ સુધી	૯ ગ્રૈવેયક ૪ અનુત્તર વિમાન	સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન

* કાપોત લેશ્યાનો વર્ણ, અલસીના ફૂલ કોયલની પાંખ અથવા પારેવાની ડોક જેવો હોય છે.

જેમકે ૧ દીર્ઘરોષી, ૨ સદા અભિમાની, ૩ મૂર્ખથી પ્રીત, ૪ મહાકૃપણ, ૫ સદા રોગી અને ૬ ખુજલીના રોગવાળાને જોઈ અનુમાન કરે કે આ નરકગતિમાંથી આવેલો દેખાય છે ૧ મહાલોભી, ૨ અન્યની સંપદાનો કામી ૩ મહાકપટી, ૪ મૂર્ખ ૫ ભૂખાળવો, ૬ આળસુ એ ૭ લક્ષણથી અનુમાન કરે કે આ તિર્યંચ ગતિમાંથી આવ્યો જણાય છે. ૧ અલ્પલોભી, ૨ વિનયવંત ૩ ન્યાયી, ૪ પાપભીરુ, ૫ નિરભિમાની એ ૫ લક્ષણથી જાણે કે મનુષ્યગતિમાંથી આવ્યો જણાય છે ૧ દાની ૨ મિષ્ટવચની ૩ માતા, પિતા, અને ગુરુનો ભક્ત, ૪ ધર્માનુરાગી, ૫ શુચિવંત. એ ૫ લક્ષણોથી જાણે કે આ દેવગતિથી આવ્યો દેખાય છે ઇત્યાદિ અનુમાનપ્રમાણ. ૪ ઉપમાપ્રમાણ—પાણીમાં થોડી સાકર નાખવાથી થોડું અને વધારે નાખવાથી વધારે મીઠું થાય છે એ રીતે શુભકર્મનાં ફળ જાણવાં. અને પાણીમાં થોડું મીઠું નાખવાથી થોડુ અને અધિક નાખવાથી અધિક ખારૂ થાય છે તે મુજબ અશુભ કર્મનાં ફળ જાણવાં. એમ જ તીવ્ર મંદ મંદ રસબંધ જાણવો વળી જેમ અનારના એક ટુકડામાં અનેક પડ હોય છે તેવી જ રીતે આત્મપ્રદેશ પર કર્મવર્ગણાનાં પડ લાગેલાં છે ઇત્યાદિ ઉપમાથી સમજવું તે ઉપમાપ્રમાણ. ૪ આગમપ્રમાણ—જીવના શુભાશુભ યોગ ધ્યાન, લેશ્યા પરિણામ ઇત્યાદિ તથા ૪ ગતિમાં આવવાના ૧૬ લક્ષણ તે આગમપ્રમાણ જાણવું

૯ મોક્ષતત્ત્વ પર ૪ પ્રમાણ—૧ તીર્થંકર કેવળી ભગવાન અને સિદ્ધ ભગવાનનું અસ્તિત્વ કેવળીને પ્રત્યક્ષ છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રના મનુષ્યને કેવળી ભગવાનનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ છે તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. રત્નત્રયની આરાધનાથી સમતા રસ (શાંતરસ) નો અનુભવ થાય તે મોક્ષના સુખની વાનગી રૂપ પ્રત્યક્ષ છે ૨ અનુમાનપ્રમાણ— સદ્ધર્મના અસ્તિત્વથી અનુમાન થાય છે કે મોક્ષ છે આત્માના અનુભવથી સુખ ઉપજે છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે સંપૂર્ણ શુદ્ધ અને નિરાબાધ આત્મા અનંત ગુણ સુખ મેળવે છે તેજ મોક્ષતત્ત્વ છે. ૩ ઉપમાપ્રમાણ—જેમ બળેલાં બીજને વાવતાં અંકુર ન ફૂટે તેમ મોક્ષના જીવોને કર્માંકુર ન ફૂટે જેમ અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી તે સતેજ થાય તેમ વીતરાગભાવ જીવોને જ્ઞાનાદિ ગુણો આવી જાય ત્યારે કર્મ ક્ષય થાય અને શુદ્ધ આત્મા પ્રગટ થાય. ૪ આગમપ્રમાણ—જેમ જેમ આગમમાં કહેલી પ્રકૃતિઓ ૧થી ૧૪ ગુણસ્થાન સુધીમાં ખપાવે ત્યારે જીવ મોક્ષ જાય. ચૌદ ગુણસ્થાનોના ક્રમ મુજબ એ પ્રકૃતિ ખપે છે અહિં તેનો સંક્ષેપ બતાવે છે ૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક— અનાદિથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન કે સ્થિત વર્તતો જીવ શ્રી વીતરાગ પ્રભુની વાણીથી ઓછું અધિક વિપરીત શ્રદ્ધે, પ્રરૂપે અને સ્પર્શે છે અને તેના પરિણામે ૪ ગતિ, ૨૪ દંડક અને ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્તન કર્યા. ૨ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક— દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરી સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું પણ પુનઃ તેજ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાન થતાં સમકિતથી પતન થયું આ પતન થતી વખતે જેમ વૃક્ષથી તૂટેલું ફળ પૃથ્વી પર પડ્યું નથી વચ્ચમાં ત્યાંસુધી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક રહે છે જેમ કોઈ પુરુષે ખીરખાંડનું ભોજન કર્યું પછી વમી નાખ્યું વમતી વખતે પણ કંઈક સ્વાદ રહી જાય તે સમાન સાસ્વાદન. આ જીવ કૃષ્ણપક્ષી મટી શુક્લ પક્ષી થઈ રહે ઉણા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં સંસારનો પાર પામશે. ૩ મીશ્રગુણસ્થાનક તે મિથ્યાત્વી જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ થયો પણ પામ્યો નહિ. જેમ શિખંડ ખાવાથી કંઈક ખાટો કંઈક મીઠો લાગે તેમ ખટાશ સમાન મિથ્યાત્વ અને

મીગ્રશ્ર સમાન સમ્યકૃત્વ એમ મિશ્રપણું હોય છે. આ જીવ સર્વ ધર્મ સરખા માને છે કારણ કે તેને સુક્ષ્મતા તારવતા આવડતી નથી આ જીવ દેશે ઉણા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં સંસારનો પાર પામે ૪ **અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે** વર્તતો જીવ અનંતાનુબંધી ૪ કષાય તથા દર્શન મોહનીયની ૩ પ્રકૃતિ એ સાતનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય કરી સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ પર શ્રદ્ધા આણે સાધુ આદિ ચારે તિર્થનો ઉપાસક બને જો પૂર્વ આયુષ્યનો બંધ પાડયો ન હોય તો ૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યંચગતિ, ૩ ભવનપતિ, ૪ વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી, ૬ સ્ત્રીવેદ અને ૭ નપુંસકવેદ એ સાત બોલનું આયુષ્ય ન બાંધે અર્થાત્ એ સાત બોલમાં ઉપજે નહી કદાચિત્ આયુબંધ પડી ગયો હોય તો તે ભોગવી પછી ને ઉચ્ચ ગતિને પામે છે ૫ **દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક** પૂર્વોકત ૭ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય કરે અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયનો ચોકનો ક્ષયોપશમ કરે પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ આદિ કરીને શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રત ૧૧ પ્રતિમા (પ્રતિજ્ઞા), નવકારશી આદિ છમાસી તપ ઇત્યાદિ ધર્મ ક્રિયામા યથાશકિત ઉદ્યુકત રહે તે જીવ જો પડિવાઈ ન થાય તો જઘન્ય ત્રીજે ભવે ઉતકૃષ્ટ ૧૫ ભવે મોક્ષ જાય. ૬ **પ્રમત્તસંયતિ ગુણસ્થાનિક—** પૂર્વોકત ૧૧ પ્રકૃતિ અને પ્રત્યાખ્યાના વરણીય. કષાયનો ચોક એ ૧૫ પ્રકૃતિના ક્ષયોપશમાદિ કરી સાધુ બને, પરંતુ દૃષ્ટિચપળ, ભાવચપળ, ભાષાચપળ અને કાયચપળ એ ચારેની ચપળતાને લીધે પ્રમાદ રહે અને શુદ્ધ સાધુવ્રતીનું પાલન કરી ન શકે તે જીવ જઘન્ય ત્રીજે ભવે ઉ૦ ૧૫ ભવે મોક્ષે જાય ૭ **અપ્રમત્તસંયતિ ગુણસ્થાનક—** તે ૧ મદ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ નિદ્રા અને ૫ વિકથા એ પાચ - પ્રમાદરહિત શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે તે જઘન્ય તે જ ભવે ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય ૮ **નિયટ્ટીબાદરગુણસ્થાનક-** પૂર્વોકત ૧૫ પ્રકૃતિ તિવ્રત્તાથી ક્ષયોપશમ કરે અને અહિં બે શ્રેણીની તૈયારી થાય છે અહી પૂર્વે કદિ નહિ કરેલું એવુ અપૂર્વકરણ§ (કષાયોની મંદતા) કરે છે, જે પ્રકૃતિઓના ઉપશમ કરે તે ઉપશમશ્રેણિ પતિપન્ન થઇ ૧૧મા ગુણસ્થાનક સુધી ચડી પાછો પડે છે અને જે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે તે ક્ષપકશ્રેણિ પતિપન્ન થઇ નવમા, દશમા ગુણસ્થાનકે થઇ સીધો બારમે ગુણસ્થાનકે જાય અને તત્કાળ તેરમે ગુણસ્થાનકે જઇ કેવળજ્ઞાની થાય છે ૯ **અનિયટ્ટિબાદર ગુણસ્થાનક—**પૂર્વોકત ૧૫ તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુગચ્છા પ્રકૃતિ અને સંજ્વલન ત્રિક (ક્રોધ, માન, માયા) તથા ૩ વેદ (સ્ત્રી પુરૂષ, નપુંસક) એમ ૨૭ પ્રકૃતિને ઉપશમાવે અથવા ખપાવે તે અવેદી અને સરલ સ્વભાવી જીવ જઘન્ય તે જ ભવે ઉ૦ ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય + ૧૦

---

* ગાથા—सुयकेवली आहारग, रिजुमइ उवस तगा विउ पणाए ।
हिंडंति भवमणंतं, त अणंतरमेव चउ गइया ॥

અર્થ—શ્રુતકેવળી, આહારક શરીર, ઋજુમતિ મનપર્યવજ્ઞાની, અને ઉપશાંતમોહી એવા ઉત્તમ પુરૂષો પણ પ્રમાદાચરણે કરી ચતુર્ગતિમાં અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે, આ પાંચે પ્રમાદો મહા ભયંકર છે એટલા માટે સાધુએ તેના ફંદમાં ફસાવુ ન જોઇએ

§ પહેલાં જે કર્મપ્રકૃતિઓનો કદિ ક્ષય કર્યો ન હતો તેનો અહીં ક્ષય થવાથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક કહેવાય છે.

\+ પ્રશ્ન —આઠમુ નિવૃત્તિબાદર અને નવમું અનિવૃત્તિબાદર એવો ઉલટો ક્રમ શા માટે કહ્યો ?

ઉત્તર ચારિત્રમેહનીયની અપેક્ષાએ દર્શનમોહનીય બાદર છે તેની નિવૃત્તિ આઠમે ગુણસ્થાનકે થાય છે તેથી તેને નિવૃત્તિબાદર કહ્યું અને કિંચિન્માત્ર મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ સત્તામાં રહી જાય છે તેથી નવમુ અનિવૃત્તિબાદર ગુણસ્થાનક કહ્યુ આ બન્ને નામ સાપેક્ષ છે તત્ત્વકેવલીગમ્ય.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક—પૂર્વોક્ત ૨૭ પ્રકૃતિ અને સંજ્વલનનો લોભ એ ૨૮ પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવે તો ઉપશમશ્રેણિ કરે. અને ખપાવે તો ક્ષપકશ્રેણિ કરે. આ જીવ જઘન્યમોહ, અવિગ્રહ, શાન્તિસ્વરૂપ, જઘન્ય તે જ ભવે ઉત્કૃષ્ટો ત્રીજે ભવે મોક્ષ જાય. ૧૧ **ઉપશાંત મોહનીય ગુણસ્થાનક**—મોહનીય કર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓને રાખવાળી ઢાંકેલા અગ્નિની પેઠે ઉપશમાવે, તેને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય, અહીં જો કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમાં ઉપજે ત્યાંથી મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જાય. અને જો ઉપશમાવેલ સંજ્વલન લોભનો ઉદય થાય (વાયુથી રાખ [redacted] અને ઢાંકેલો અગ્નિ પ્રજ્વલે તેમ) તો પાછો પડી દશમે નવમે ગુણસ્થાને થઈ આઠમે આવે ત્યાં સાવધાન થઈ જો પાછો ક્ષપકશ્રેણિ કરે તો તે જ ભવમાં મોક્ષ જાય. તેમ નહિ તો ચોથે આવી કોઈ જીવ સમકિતી રહે તો પણ ત્રીજે ભવે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને જો કર્મયોગે પહેલે ગુણસ્થાને આવી જાય તો દેશે ઉણા અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનમાં મોક્ષ પામે છે. ૧૨ **ક્ષીણ મોહનીય ગુણસ્થાનક**—મોહનીયકર્મની ૨૮ પ્રકૃતિઓને સર્વથા પ્રકારે ખપાવે (તીક્ષ્ણ પાણીથી અગ્નિ બુઝાવે તેમ) અહીં ૨૧ ગુણ પ્રગટે છે જેમકે—૧ ક્ષપકશ્રેણિ, ૨ ક્ષાયિકભાવ, ૩ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ૪ ક્ષાયિક યથાખ્યાત ચારિત્ર ૫ કરણસત્ય, ૬ ભાવસત્ય, ૭ જોગસત્ય, ૮ અમાયી, ૯ અકષાયી ૧૦ વીતરાગી ૧૧ ભાવનિર્ગ્રંથ, ૧૨ સમ્પૂર્ણ સંવુડ, ૧૩ સમ્પૂર્ણ ભાવિતાત્મા, ૧૪ મહાતપસ્વી ૧૫ મહાસુશીલ ૧૬ અમોહી ૧૭ અવિકારી ૧૮ મહાજ્ઞાની ૧૯ મહાધ્યાની ૨૦ વર્દ્ધમાન પરિણામી ૨૧ અપ્રતિપાતી. એ ૨૧ ગુણોને પ્રાપ્ત કરી અંતર્મુહૂર્તમાં ૫ જ્ઞાનાવરણીય ૯ દર્શનાવરણીય અને ૫ અંતરાય કર્મ એ ત્રણે કર્મની ૧૯ પ્રકૃતિઓને ખપાવે છે અને તરત ૧૩મુ સયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. આ જીવ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન સમ્પન્ન, સયોગી સશરીરી, સલેશી શુક્લલેશી, યથાખ્યાતચારિત્રી ક્ષાયિક સમકિતી પંડિતવીર્યવંત શુક્લધ્યાનયુક્ત હોય છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશે ઉણા (૯ વર્ષ કમ) પૂર્વક્રોડ સુધી રહી પછી ૧૪મુ અયોગી કેવળી ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. આ જીવ શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાનો ધ્યાતા, સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અનંતર અપ્રતિપાતી અનિવૃત્તિ ધ્યાતા થઈ મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગોનો નિગ્રહ કરી શ્વાસોચ્છ્વાસનું નિરૂંધન કરે છે. આ પ્રમાણે અયોગી કેવળી બની રૂપાતીત (સિદ્ધસ્વરૂપ) આત્માના અનુભવમાં અત્યંત લીન બની શૈલેશી (સુદર્શન મેરુ પર્વત) સમાન નિશ્ચલ રહી બાકી રહેલાં વેદનીય, આયુષ્ય નામ અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને ક્ષય કરે છે અને ઔદારિક તૈજસ અને કાર્મણ એ ત્રણે શરીરોને છોડીને જેમ એરંડનું બીજ બંધનમુક્ત થવાથી ઉછળે છે તેવી રીતે કર્મબંધનથી મુક્ત થયેલ જીવ મુક્તિ તરફ ગમન કરે છે. જેમ અગ્નિજ્વાળાનો ઉર્ધ્વગમનનો સ્વભાવ છે તેમ નિશ્ચયમાં જીવનો ઉર્ધ્વગમનનો સ્વભાવ હોવાથી તે સમશ્રેણિ ઋજુગતિ, અન્ય આકાશપ્રદેશનું અવગાહન કર્યા વિના, વિગ્રહ ગતિ રહિત એક સમય માત્રમાં મોક્ષસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી અનંત, અક્ષય, અવ્યાબાધ, અનુપમ સુખોનો ભોક્તા બને છે તે આત્મપ્રમાણ જાણવું.

એ પ્રમાણે સાત નય, ચાર નિક્ષેપ ૪ પ્રમાણ ઇત્યાદિ અનેક રીતિ વડે નવતત્ત્વના સ્વરૂપનું સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન કરવું તે સમકિત છે વળી આ સમકિતના પેટામાં દ્વાદશાંગી વગેરે સર્વે જ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે. એ જ્ઞાનનો કોઈ પાર પામી શકે નહિ. પણ તેમાંથી યથાશક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેવું એ જ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

શાસ્ત્રજ્ઞાન અનંત છે, વિદ્યાઓ ઘણી છે પરંતુ મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ છે અને વિઘ્નો અનેક છે, માટે જેમ હંસ પાણીને છોડી દૂધને ગ્રહણ કરે છે તેમ વિવેકી પુરૂષે સર્વમાંથી સાર ગ્રહણ કરી લેવો જોઇએ

શાસ્ત્રજ્ઞાન અનેક સંશયોનો છેદ કરનાર, મોક્ષમાર્ગદર્શક અને સર્વ જીવોના નેત્રરૂપ છે. શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ નેત્ર જેમને નથી તે અંધ સમાન છે.

गाथा—जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करंति भावेणं ।
अमला असंकिलिट्ठा, ते हुंति परित्तसंसारी ॥

અર્થ—જે ક્લિષ્ટ પરિણામરહિત નિર્મળભાવવાળા હોય છે તે શ્રી જિનેશ્વરપ્રણીત વચનમાં અનુરક્ત (પ્રીતયુક્ત) બને છે. અને જિનવચનની જે આરાધના કરે છે તે સંસારનો પાર પામે છે

શાસ્ત્રોદ્ધારક બાલ બ્રહ્મચારી ઋષિ સંપ્રદાયાચાર્ય
સ્વ મુનિશ્રી **અમોલખઋષિજી** મહારાજ વિરચિત
'જૈન તત્ત્વપ્રકાશ' ગ્રંથના દ્વિતીય ખંડનું "સૂત્રધર્મ"
નામક દ્વિતીય પ્રકરણ સમાપ્ત.

પ્રકરણ ત્રીજું.

મિથ્યાત્વ.

बुज्झिज्जत्ति तिउट्टिज्जा, बंधणं परिजाणिया ।
किमाह बंधणं वीरो, किं वा जाणं तिउट्टई ? ॥
સૂયગડાંગ ૧ શ્રુતસ્કંધ. અધ્ય૦ ૧

અર્થ.—મનુષ્ય બોધ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ, તથા બંધનનું સ્વરૂપ જાણી તેને તોડવું જોઇએ. શ્રી વીર પ્રભુએ બંધનનું સ્વરૂપ શું બતાવ્યું છે? અને કેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી જીવ બંધનથી મુક્ત થઇ શકે છે?

કર્મબંધથી આત્માને બચાવવા માટે કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ જે "મિથ્યાત્વ" છે તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું કે —**अनित्याशुचि दुःखानात्मसु नित्यशुचि सुखात्मख्यातिरविद्या**" અર્થાત્ અનિત્યને નિત્ય, અશુદ્ધને શુદ્ધ, દુઃખને સુખ અને આત્માને અનાત્મા માનવો તે જ, અવિદ્યા (મિથ્યાત્વ) છે મિથ્યાત્વના ૩ પ્રકાર છે-૧ અણાઇયા અપજ્જવસિયા (અનાદિ અનંત) જે મિથ્યાત્વની આદિ પણ નથી અને અંત પણ નથી. અભવ્ય જીવોને એવું મિથ્યાત્વ હોય તેમજ અનંત ભવ્ય જીવો પણ એવા છે

કે જે અનંતાનંત કાળથી અવ્યવહારિક (અવ્યવહાર રાશિ) નિગોદની રાશિમાં પડેલા છે તેઓ એકેન્દ્રિય પર્યાયને છોડી હજી સુધી બેઇંદ્રિય પણ થયા નથી અને ભવિષ્યમાં થશે પણ નહિ. ૨ અભવ્યના ઉપલક્ષ્યવાળા (અનાદિ અનંત) સંસારી જીવો અનાદિ મિથ્યાત્વી હોવાથી જેના મિથ્યાત્વની અવધિ તો નથી. પરંતુ કેટલાક ભવ્ય જીવો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય હોવાથી મિથ્યાત્વનો અંત કરે છે. ૩ ત્રીજા ઉપલક્ષ્યવાળા જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી પછી પતિત થઈ જાય છે એટલે પુનઃ મિથ્યાત્વી થાય છે તેનું મિથ્યાત્વ આદિ અને અનંત સહિત હોય છે. મિથ્યાત્વના સ્વરૂપને વિસ્તારથી સમજવા માટે તેના ૨૫ પ્રકાર કહીએ છીએ.

મિથ્યાત્વના પચીશ પ્રકાર.

(૧) આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે આપણા ધ્યાનમાં આવે તેજ સાચું બાકી તમામ ખોટું છે એવા લોકો, પોતે માનેલી મતામાં રમે. પછી ભલે એવા વિચારથી, સદ્‌શાસ્ત્રો શ્રવણ પણ કરતા નથી શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની વાણીનું શ્રવણ વાંચન પણ ન કરે, સત્યાસત્યનો નિર્ણય પર ન કરે, હઠાગ્રહી બની પોતે માનેલા તથા રૂઢિથી ચાલ્યા આવતા માર્ગમાં મગ્ન રહે. તેવાઓને કોઈ સત્ય ધર્મની સમજણ આપે તો કહે કે, અમારા બાપદાદાનો ધર્મ અમે શી રીતે છોડીએ? ખરી રીતે તો બાપદાદાની ધર્મ પરંપરાને જેવી રીતે વળગી રહે છે તેવી રીતે સંસારની બીજી બાબતમાં વળગી રહેતા નથી એમ જરા વિચાર કરતાં તરત જણાશે. જુઓ—બાપદાદા કદી આંધળા બહેરા, લંગડા થયા, હોય તો આપણે, આંખ કાન, કોઈ હાથ પગ તોડી દેવા જોઈએ જણું જોઈએ કે નહિ? બાપદાદા નિર્ધન હોય અને આપણને ધન પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે ધનને ફેંકી દઈ નિર્ધન બનવું જોઈએ કે નહિ? જો સત્ય ધર્મને અંગીકાર કરવામાં બાપદાદાની પરંપરાને ન છોડે તો આ બાબતમાં પણ બાપદાદા જેવા થવું જોઈએ. પણ તેમ કરતા નથી. ફક્ત ધર્મની બાબતમાં જ બાપદાદાને નાહક વચમાં લાવે છે અને મિથ્યાત્વ-મિથ્યા ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી. કેટલાક વળી એમ કહે છે કે અમારા ધર્મમાં મોટા મોટા વિદ્વાન ધનવાન અને સત્તાવાન લોકો છે. તે બધા શું મૂર્ખ છે કે? પણ એવો વિચાર ન કરે કે મોટા મોટા વિદ્વાન્ ધનવાન્ અને સત્તાધારી લોકો જાણી જાણીને નાદાન બની, ને આંધળા બની શરાબ પીએ છે તેનું કેમ? તે વખતે તેઓ મૂર્ખ નથી તો શું છે?

---

§ સંસારમાં જીવો ૩ પ્રકારના છે. ૧ વંધ્યા સ્ત્રી જેવા કે જે પુરુષનો સંસર્ગ થવા છતાં પુત્રવતી થતી નથી. તેવી જ રીતે અભવ્ય જીવો વ્યવહારિક જ્ઞાનાદિની આરાધના કરી ગ્રૈવેયક સુધી જાય છે વળી અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પણ કદાપિ મોક્ષ પામતા નથી. ૨ વિધવા સ્ત્રી સમાન વિધવાને પુત્ર પ્રાપ્ત કરવાની સત્તા તો છે પરંતુ પુરુષના સંયોગના અભાવે પુત્રપ્રાપ્તિ થતી નથી. જે અવ્યવહારી નિગોદમાં રહેલા ભવ્ય જીવો છે તે તેમાંથી કદી નીકળશે જ નહિ, સુખ પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિ અને મોક્ષ પણ જશે નહિ. તેવી જ રીતે નિગોદમાંથી નીકળેલા અનંત ભવ્ય જીવો એવા છે કે જેઓ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જ રહેશે. કદાપિ મોક્ષ પામશે નહિ ૩ સધવા સ્ત્રી સમાન સધવા સ્ત્રી પુરુષના યોગથી પુત્રપ્રાપ્તિ કરી શકે છે તેવી જ રીતે નિકટભવી ભવ્ય જીવ જ્ઞાનાદિ સુયોગ પ્રાપ્ત કરે છે અને મોક્ષમાં પણ જાય છે

ખરી વાત તો એ છે કે મોહનીય કર્મની શકિત ઘણી પ્રબળ છે એ શકિતના પ્રતાપથી ખરા ધર્મની પરીક્ષા થઇ શકિત નથી. મોહરૂપી મદિરાના નિશામાં બધુ વિપરીત ભાસે છે. ચેતન મોહને વશ થઇ ધર્મના નામે પણ પાપ કરવામાં અતિ આનદ માને છે આત્માને પાપકર્મની પિછાન અનાદિ કાળથી છે તેથી વગર શીખવ્યે તેને આવડી જાય છે જુઓ, બાળકને ગર્ભાશયથી બહાર નીકળતી વખતે તરત રોવાનું અને દૂધ પીવાનું તેમજ મોટા થયા પછી સ્રીની સાથે ક્રીડા કરવાનુ કોણ શીખવે છે? અનાદિ કાળથી આત્મા એવા કામ અનંતીવાર કરીને આવ્યો છે. એ અનુભવને લીધે તેને વગર શીખવ્યે એવી વાતો યાદ આવી જાય છે અને કરવા મડી જાય છે એવુ જાણી હઠાગ્રહી. કદાગ્રહી, દુરાગ્રહી ન બનતાં, તેમજ ધનવાન્-વિદ્વાન્ તરફ ન જોતાં. પોતાના આત્માના શુભાશુભ તરફ નજર કરી, આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છાડી સત્ય ધર્મમાં પ્રવર્તવુ

૨ અનાભિ ગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

કેટલાક લોકો હઠાગ્રહી હોતા નથી, પરતુ તેઓમાં ધર્મઅધર્મ, નિજગુણ-પરગુણ, અને સત્ય અસત્ય પારખવાની બુદ્ધિ જ નથી હોતી જન્મથી સ્વભાવિક રીતે મૂઢતા હોય છે જેથી સત્ય ધર્મ અને પાખંડીના ધર્મનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. જેમ શીરા વગેરે અનેક રસદાર મિષ્ટાન્નમાં કડછી ફરે ખરી પણ પોતાના જડ સ્વભાવને લીધે સ્વાદની પરીક્ષા ન કરી શકે તેમ કેટલાક ભોળા પ્રાણીઓ આ જગતમાં ઘણા વખત થયાં હોય છતાં ધર્મ સંબંધી પૂછતાં જવાબ આપે છે કે, "અમારે પક્ષપાતમાં પડવાની શી જરૂર છે? કોઇના ધર્મને ખરાબ શા માટે કહેવો જોઇએ? કોણ જાણે કયો ધર્મ સાચો હશે અને કયો ધર્મ જૂઠો હશે? વધારે વિચાર કરતાં અમને તો એમ લાગે છે કે બધા ધર્મો સરખા છે કોઇ ખોટો નથી, કારણ કે સર્વ ધર્મમા મોટા મોટ વિદ્વાન્ મહાત્મા પડિત, ધર્મોપદેશક દેખાય છે, તે સર્વ શું જૂઠા છે? અમે તે કોણ બિચારા કે તેમનાથી વધુ સાચા ગણાઇએ? અમારે તો કોઈ ધર્મના ઝગડામાં પડવુ નથી. અમારે તો સર્વ સરખું અને સારુ છે, સૌના દેવ, ગુરુને પૂજીશું, વદીશુ અને આરાધીશુ જેથી અમારો ઉદ્ધાર થાય." એવી રીતનો વિચાર રાખનાર બિચારા વચમા જ રહી જશે ન આ તીરે કે ન પેલે તીરે, એવા ભોળા લોકોએ એટલો બધો ખ્યાલ કરવો જોઇએ કે જો બધા ધર્મ એક સરખા છે તો તે સર્વમાં એટલો ભેદ અને અતર શા માટે પડે છે? સૌ પોતપોતાનો પક્ષ શા માટે તાણે છે? એટલા વિચારથી સિદ્ધ થાય છે કે બધા ધર્મોમાંથી કોઇ એક ધર્મ સાચો છે. હવે સાચો ધર્મ કયો છે તે જાણવાની જરૂર પડી છે તો આત્માનુભવથી, દીર્ઘદૃષ્ટિથી ન્યાયદૃષ્ટિથી અને નિષ્પક્ષપાતપણે વિચાર કરવો કે જે એક મહાન અને સર્વ માન્ય વસ્તુને આધારે બધા ધર્મો ચાલે છે, અને જે તે બધા ધર્મવાળાએ ઉત્તમ માની છે તે વસ્તુ સપૂર્ણપણે જેમાં હોય તે ધર્મ સર્વ ધર્મોમાંથી સાચો ગણવો જોઇએ એવી મહા પવિત્ર, માંગલિક અને વર્દ્ધનિક વસ્તુ કઇ છે અને તેનુ નામ શુ છે? એ મહાન્ વસ્તુનું નામ દયા +

+ શ્લોક—अद्रोहः सर्वभूतेषु, कर्मणा मनसा गिरा ॥
अनुग्रहश्च दानं च, सतां धर्मः सनातन ॥

અર્થ -મન વચન અને કાયાથી પ્રાણી માત્રનો દ્રોહ ન કરવો, સર્વે પ્રાણીપર અનુગ્રહ. (દયા) રાખવી અને દાન દેવુ એજ સનાતન ધર્મ છે

છે अहिंसा परमो धर्मः ॥ એવી ભગવતી દયા માતા જે ધર્મમાં સર્વોપરી વિરાજતી હોય તે ધર્મ સાચો અને બીજા સર્વે કપોલકલ્પિત માનવા.

શંકા—ધર્મની સમ્યગ્ પરીક્ષા માટે એક દયાનું નામ લીધું તો સત્ય, શીલ, સંતોષ, ક્ષમા, વગેરે ગુણો કેમ ન ગણાય?

સમાધાન—અહો, ભાઈ! સર્વે ગુણોનો એ દયા માતામાં સમાવેશ થાય છે દયા અનેક પ્રકારની છે (૧) સ્વદયા—પોતાના આત્માની ખબર નિજરાથી સંસાર ભ્રમણમાંથી બચાવીને દયા પાળવી તે. ખાનપાન ભોગવિલાસ કરી આત્માને પુદ્ગલાનંદમાં મગ્ન કરી સુખી થવું તે ખરી સ્વદયા નથી પુદ્ગળનો આનંદ એ ખરું સુખ નથી એ તો માત્ર માની લીધેલું સુખ છે એવા ભોગવિલાસમાં રચ્યા પચ્યા રહેવાથી અને પાપપુણ્ય વગેરેના વિચાર વગર જીંદગી પૂર્ણ કરવાથી તેનું પરિણામ મહા દુઃખદાતા છે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ॥ खिप्पमित्तसुखा बहुकालदुक्खा, पगामदुक्खा अनिगामसुक्खा । संसारमोक्खस्स विपक्खभूया, खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥ અર્થાત્-કામ (શબ્દ ને રૂપ) ભોગ (રસ, ગંધ ને સ્પર્શ) અપથ્ય આહારની પેઠે ક્ષણ માત્ર સુખ આપનાર, અનંતકાળ સુધી દુઃખ દેનાર અને મહા અનર્થની ખાણ છે જે ચીજ કિંચિત માત્ર સુખ આપે અને ઘણા વખત સુધી દુઃખ આપે જે ઉપરથી સુખ આપતી લાગે અને અંતમાં દુઃખના નિવાસ રૂપ હોય અને જે ખરા સુખની પ્રાપ્તિમાં અંતરાયરૂપ હોય તેને સુખકારક કેમ કહેવાય? કદી ન કહેવાય કહ્યું છે કે "જે સુખ અંતર દુઃખ વસે, તે સુખ છે દુઃખ રૂપ" તેથી સ્વદયા તેને સમજવી કે પોતાના આત્માની સાથે શાંતપૂર્વક વિચાર કરવો કે, રે આત્મન્! જો તું હિંસા, જૂઠ, ચોરી મૈથુન વગેરે અઢારે પાપસ્થાનકનું સેવન કરીશ તો આ ભવમાં તો શારીરિક માનસિક પીડા વગેરેથી પીડાઈશ અને આગળ નરક, તિર્યંચ વગેરેની અનંત વેદના પામીશ એવું સમજી એ પાપકારી કર્મોથી અલગ થા તો તું થોડા કાળમાં પરમ સુખી થઈશ. એવી સ્વદયા આણી પોતાના આત્માને અસત્યથી બચાવી લેવો. (૨) 'પરદયા'—પૃથ્વી પાણી વગેરે છકાયનાં જીવોને પોતાના આત્મા સમાન ગણી તેનું રક્ષણ કરવું સ્વદયામાં પરદયાની નિયમા છે એટલે સ્વદયા પાળનાર આત્મા પરદયા પાળે જ પણ પરદયામાં સ્વદયાની ભજના છે એટલે પરદયા પાળનો આત્મા સ્વદયા પાળે જ એમ ન કહેવાય, સ્વદયા હોય વા ન પણ હોય. એ રીતે એક દયામાંજ સર્વે સદ્ગુણોનો સમાવેશ થયો + એવો ? દયામય ધર્મ છે તેજ સાચો ધર્મ છે અને તેનેજ ગ્રહણ કરો (૩) દ્રવ્યદયા—જીવોના દશ પ્રાણોને ભગ્ન કરવા નહિ, નાશ કરવો નહિ (૪) ભાવદયા: જીવોના અંતઃકરણને ગમન કરીને દુઃખ, પીડ ને વિઘ્ન થાય એવું કામ કરવું નહિ અહિંસાધર્મ ધારણ કરવો (૫) વ્યવહાર દયા સાધુ અને શ્રાવકના આચાર ઉપયોગમાં રાખી જીવની રક્ષા કરવી (૬) નિશ્ચયદયા - કર્મ આવરણથી સંપૂર્ણ સર્વ સ્વરૂપ ૧૪ મે ગુણસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે તેની ભાવના ભાવવી

+ अहिंसैव परो धर्मः शेषास्तु व्रतविस्तराः ।
तस्यास्तु परिरक्षार्थं पादपस्य यथावृत्तिः ॥

અર્થ—પરમ ધર્મ અહિંસા વ્રત જ છે બાકીના વ્રતોનો વિસ્તાર તો અહિંસા વ્રતની સર્વ પ્રકારે રક્ષાને માટે છે જેમ ઝાડની રક્ષણ માટે વાડ છે તેમ.

મહાત્માઓ, નિજઆત્માની અને પરમાત્માની સર્વથા દયા-પાળવામાં સમર્થ, હાલ વિરાજે છે અને એવીજ દયા પાળે છે.

પ્રશ્ન-પંચ મહાવ્રતધારી સાધુ આહાર વિહાર વગેરે અનેક કર્તવ્ય કરે છે તેમાં હિંસા નહિ થતી હોય ?

સમાધાન-આહાર વિહારાદિ કર્તવ્યમાં ઉપયોગ રાખવા છતાં અકસ્માત રીતે હિંસા થાય છે તેથી પાપ કર્મનો બંધ થતો નથી. શ્રી જિનેશ્વર દેવે ફરમાવ્યું છે કે:-

जयं चरे, जयं चिठे, जय मासे जय सये ॥
जयं भुजंतो भासंतो, पावकम्मं न वंधइ ॥

જતનાથી ઇર્યા સમિતિ સહિત ચાલવાથી, જતનાથી ઉભા રહેવાથી જતનાથી શયન કરવાથી. જતનાથી ભોજન કરવાથી, અને જતનાથી (ભાષા સમિતિ સહિત બોલવાથી પાપ કર્મનો બંધ પડતો નથી. એ ફરમાન પ્રમાણે પંચ મહાવ્રતધારી મુનિઓ સર્વે કામ જતનાપૂર્વક કરે છે તેથી પાપકર્મનો બંધ પડતો નથી. છદ્મસ્થપણાને લીધે યોગથી ચૂકી જતા હિંસા થાય તો પોતે પશ્ચાત્તાપ સાથે પ્રાયશ્ચિત્ત સાથે પ્રાયશ્ચિત્ત (દંડ) લઇને શુદ્ધ થાય છે. આથી કરી મુનિ મહારાજ સર્વથા અહિંસાવ્રતધારી છે.

પ્રશ્ન-સાધુ તો સર્વથા દયા પાળી શકે, પણ અમે તો ગૃહસ્થ છીએ તેથી અમારાથી એવી સંપૂર્ણ દયા શી રીતે પળે ?

સમાધાન-તમારૂં કહેવું સત્ય છે. ગૃહસ્થપણાની સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ દયા પાળવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે, છતાં પોતાથી જેટલી પળે તેટલી દયા અવશ્ય પાળવી અને જે જે હિંસા પોતાથી થાય તેને હિંસા સમજી તેનો પશ્ચાત્તાપ અવશ્ય કરવો. બને ત્યાં લગી દિનપ્રતિદિન મર્યાદા કરી હિંસા કમી કરવી, હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરવાના અભિલાષી રહેવું, સર્વથા હિંસા ત્યાગનાર મહાપુરુષોના ગુણગ્રામ કરવા અને અવસર પર પોતે સર્વથા હિંસા છોડી મુનિપદ ધારણ કરી પોતાને કૃતાર્થ અને ભાગ્યશાળી બનવાની ભાવના ભાવવી ગૃહસ્થને માટે આ મહાન્ સાર છે એવી સમજણ રાખી ભોળા વિવેકહીન અને ભયભીત ન થતાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવો અને અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો.

૩ આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ.

કેટલાક સત્યાગ્રહી લોકો પોતાના મનમાં તો પોતાની ધર્મ માન્યતા અને કલ્પનાઓને જૂઠી સમજી જાય છે, પણ માન મગરૂરીને લીધે વેશનો ત્યાગ કરતા નથી તેમ પોતે ગ્રહેલી હઠનો ત્યાગ ન કરતાં વાતને ટકાવી રાખે છે, કોઈ શાસ્ત્ર પારગત મહાત્મા તેમને ન્યાય પુરઃસર સમજાવે તો ન સમજતાં તેમની સામે અનેક પ્રકારનાં કુતર્કો, ખોટી રચનાઓ કુહેતુઓ અને કુયુક્તિઓ રચી પોતાના કુમતને સ્થાપે છે-સિદ્ધ કરે છે; પોતે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરતાં ડરતો નથી, શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુનું એક વચન ઉત્થાપતાં તેને લગતાં અનેક વચન ઉત્થાપી નાંખે છે, ઉત્તર ન જડે તો તત્ક્ષણ ક્રોધને વશ થઇ શુદ્ધ શિક્ષા દેનાર ગીતાર્થ મહાત્માનો તિરસ્કાર કરે છે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં જે જે શાસ્ત્રાર્થ પોતાના મતને હરકતકર્તા હોય તે તમામ ઉલટાવી દે, સ્વમતિ કલ્પનાથી ખોટા ખોટા ગ્રંથ, કથા,

ચરિત્રથી પોતાની વાત સ્થાપે છે અને એ રીતે અનંત સંસારની વૃદ્ધિ કરનારા પાપની કરતા નથી. ભોળા લોકોને પોતાના મત પ્રમાણે વરતાવી પવિત્ર અને સાચા સાધુઓની સંગત છોડી, તેવા સાધુઓને દાન-માન-સત્કાર આપવાનું બંધ કરાવી પૂરેપૂરા નાવની પેઠે પોતે ડૂબી પોતાના અનુયાયીઓને ડૂબાડી પાતાળમાં (નરકમાં) લઈ જાય છે સત્ય ધર્મની ઇચ્છાવાળા ભવ્યોને આવા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપક કદાગ્રહીની ખબર ન પડે ત્યાં સુધી તો લાચાર પણ જ્યારે ઓળખાણ પડી કે તરત તેની સંગત છોડવી, અને એનો ઉપદેશ સાંભળવો નહિ. પોતાના આત્માનું હિત ચાહનાર સર્વેની ખાસ ફરજ છે કે પોતાની માન્યતા ખોટી માલુમ પડે ત્યારે કદાગ્રહ કુતર્ક તેમજ ક્રોધ ન કરતાં તરત તે માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી જે સત્ય ધર્મ માલુમ પડે તેનો સ્વીકાર કરવો અને અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વથી નિવૃત્ત થવું. મિથ્યાભાવ, મિથ્યાજ્ઞાન અને ખોટી ક્રિયાને કુતર્કથી પોષવી શાસ્ત્રના અર્થ પોતાની મરજી પ્રમાણે કરી બતાવવા કે જેથી હિંસાનું પોષણ થાય તે સર્વ અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ છે.

૪ સાંશયિક મિથ્યાત્વ.

કેટલાક એવા જૈન હોય છે કે શ્રી વીતરાગ વાણીની કેટલીક ગહન વાતો સમજવામાં ન આવે, અને બીજા ધર્મવાળાથી કે આધુનિક પાશ્ચાત્ય માન્યતાઓથી વિરુદ્ધ માલુમ પડે તેથી જૈનમતમાં શંકા લાવી કહે છે કે આ વાત સાચી છે એમ શી રીતે માન્યું જાય ? તો શ્રી પ્રભુએ શું ફરમાવ્યું છે અગર આચાર્યોએ શું લખ્યું છે એની ગવેષણા [illegible] મન કરે છે પણ એમ નથી વિચારતો કે સંપૂર્ણપણે આ પાળનાર અને સર્વને સંપૂર્ણપણે જાણનાર કેવળ નિઃસ્વાર્થી જિનેશ્વર દેવ ખોટો ઉપદેશ શા માટે કરે ? શું વીતરાગ પ્રભુને પોતાનો મત સ્થાપવાનું અભિમાન હતું ? શું તેમને પક્ષ હતો ? કે જેથી ખોટી પ્રરૂપણા કરે. મુજ વિચારકને શાસ્ત્રની વાત સમજવામાં ન આવે તો પોતાની બુદ્ધિની મંદતા સમજવી, પણ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ કે ગીતાર્થ આચાર્યનો જરા પણ દોષ કાઢવો નહિ. જ્યારે જ્યારે જ્ઞાની આચાર્યનો જોગ મળે ત્યારે ત્યારે શંકાઓનું સમાધાન કરવું. છતાં શંકા રહી જાય તો જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનમોહનીય કર્મના ઉદય જાણી કેવળીનાં વચનને સત્ય માનવું સમુદ્રનું પાણી લોટામાં શી રીતે સમાય તે પ્રમાણે અનંતજ્ઞાની મહારાજનાં વચનો અગાધ અને છદ્મસ્થની સમજમાં પૂર્ણપણે ક્યાંથી આવે ! એ પ્રમાણે વિચારણા કરી સાંશયિક મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો.

૫ અનાભોગ મિથ્યાત્વ

અનાભોગ મિથ્યાત્વ, અણસમજથી અજ્ઞાનપણાથી તથા ભોળપણાથી લાગે છે એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય આ સર્વ જીવોને તો આ મિથ્યાત્વ નિરંતર હોય છે બેઇન્દ્રિયથી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને મન ન હોવાથી કોઈ પ્રકારનું ભાન હોતું નથી તેથી તેઓ પણ સદૈવ અજ્ઞાની જ રહે છે આ કારણે તેઓને આ મિથ્યાત્વ સહજ લાગે છે પરંતુ કોઈ વખતે કોઈ જીવ સમકિતથી પતિત થઈ વિકલેન્દ્રિય કે અસંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે તેનામાં સાસ્વાદન સમકિત લાગે છે તેની સ્થિતિ ૬ આવલિકા ઝાઝેરી છે તેથી

તેમની અપર્યાપ્તાવસ્થામાં આ સમકિત અલ્પ કાળ માટે રહે છે તે પછી તે નિયમા મિથ્યાત્વી બની જાય છે. આ પ્રકારે આમાં પણ અનાભોગ મિથ્યાત્વ હોય છે વળી ઘણા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો પણ અસંગ્રી જેવા અજ્ઞાન છે. તેઓ બિચારા ધર્મ અધર્મ તથા તત્ત્વ અતત્ત્વમાં કાંઈ સમજતા જ નથી. આવા અસંખ્યાતા પશુ પક્ષીઓ છે અને સંખ્યાતાં ભોળાં મનુષ્યો પણ છે. તેઓ પણ આ જ મિથ્યાત્વે કરી ગ્રસિત થઇ રહ્યાં છે ઉપર્યુક્ત ૪ મિથ્યાત્વ કરતાં આ પાંચમા મિથ્યાત્વ વાળા જીવો વધારે છે

૬ લૌકિક મિથ્યાત્વ.

(૧) આ ભવમા પુત્ર, પુત્રી, સગાં સંપતિ વગેરે પુદ્દગળીક સુખની લાલચે ગણપતી, હનુમાન, મેલડી, પીર, અંબીકા, શીતળા વગેરે અનેક પ્રકારના દેવો કે જેની પુજા મિથ્યાત્વી લોકો લૌકિક સુખ માટે કરે છે તેની પુજા કરવી તે લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ. આ દેવોમાંના કોઇ કલ્પીત, કોઇ પૂર્વ કાલમાં થયેલ મનુષ્યને નામે, કોઈ વ્યંતરાદિ દેવ અને કોઇ ચવી ગયેલા દેવ હોય કુળ દેવ પણ અહિં આવી જાય છે.

(૨) લૌકિક ગુરૂગત મિથ્યાત્વ—નીશાળના માસ્તર, અગાઉ કળા શિખવવા માટે કળાચાર્ય પાસે છોકરા મોકલતા તે કળાચાર્ય, વડીલો, ગ્રહસ્થના વેષમાં ગુરૂ તરીકે પ્રખ્યાતી પામનાર આ સર્વે લૌકિક ગુરૂ કહેવાય છે તેમના તરફ યોગ્ય વિનયાદિ રાખવા પણ તેમનામાં મોક્ષ અર્થે ધર્મ બુધ્ધી રાખવી તે મિથ્યાત્વ છે

(૩) લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ—સ્નાન લગ્ન, કમાવવા માટે જે ધંધો કે નોકરી હોય તેમાં પોતાની યોગ્ય ફરજ બનાવવી, પુત્ર પુત્રાદિનું પાલન,વગેરે અનેક સંસારી કાર્યો જે નિતિથી કરવાના હોય છે કે શરીરાદિના કારણે કરવાના હોય છે તે લૌકિક ધર્મ કહેવાય, તેમા મોક્ષાર્થે ધર્મ માનવો તે મિથ્યાત્વ જેમકે મિથ્યાત્વીઓ સ્નાનને ધર્મ માને છે.

ધર્મનુ નામ તો રાખ્યું પણ ધર્મના કૃત્ય બિલકુલ ન કરે. એકાંત અધર્મના કામો કરે અને તેને ધર્મ કરી માને જેમકે-પૃથ્વીકાયથી ધર્મસ્થાન દેવાલય આદિ બનાવે, નવાણ ખોદાવે, ઇત્યાદિ પૃથ્વીકાયનાં આરંભનાં કામો કરી સ્વર્ગમાં જવાની અભિલાષા રાખે, એ પ્રમાણે જો સ્વર્ગ મળતું હોય તો ચક્રવર્તી મહારાજાઓએ રત્નોવડે ધર્મસ્થાનક કેમ ન બંધાવ્યાં ? શા માટે સંયમ (દીક્ષા) લઇ આત્માને તપાદિ કષ્ટ આપ્યાં ? કોઇ સંસારના કામોને મોક્ષાર્થે માનવા તે લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ છે

તીર્થસ્થાનમાં ન્હાવાથી પાપનો નાશ થતો હોય તો કડવુ તુંબડુ તીર્થજલમા સો વાર સાફ કરતાં મીઠુ કેમ થતુ નથી ? તુંબડાની કડવાશ ન ગઇ તો સ્નાન કરનારના પાપ શી રીતે જશે ? તીર્થસ્થાનના પાણીમાં સ્નાન કરવાથી મોક્ષ સુખ મળતું હોય તો ત્યાં તે પાણીમા હમેશાં રહેનાર માછલાં વગેરે જીવોને પણ મોક્ષ સુખ મળવુ જોઇએ વળી તીર્થસ્થાનમાં રહેવાથી પાપનો નાશ થતો હોય તો તે સ્થાનમાં રહેનાર મ્લેચ્છાદિ, પશુ પક્ષી સર્વનો મોક્ષ થવો જોઇએ. મોટા મોટા તપસ્વીઓએ મહાવીર તપશ્ચર્યા કરી તનને શા માટે તપાવ્યું ? અરે ભાઇ ! તીર્થજલમાં અને આપણા ઘરના જળમાં એવી રીતના ફરક છે જ નહિ પાપી લોકોને તો ગંગા પણ શુદ્ધ કરી શકતી નથી

શ્લોક—जायंते च म्रियते जलेष्वेव जलौकसः ।
न गच्छंति ते स्वर्गं मविशुद्ध मनोमलाः ॥

જળાશયમાં રહેનાર જળચર પ્રાણીઓ તેમાં જ જન્મે છે અને તેમાં જ મરે છે મનનો મેલ ધોયા વિના તેમને પણ સ્વર્ગ મળતું નથી તો બીજાનું શું કહેવું!

શ્લોક—चित्तं रागादिभिः क्लिष्टं मलिकवचनैर्मुखं ।
जीवहिंसादिभिः कायो, गंगा तस्य पराङ्मुखी ॥

રાગદ્વેષ વગેરે દોષોથી જેનું મન, અસત્ય વચનવડે જેનું મુખ, અને હિંસાદિ પાપોથી જેની કાયા અપવિત્ર થઇ રહી છે તેનાથી ગંગાજી મોં ફેરવીને રહે છે અર્થાત્ નારાજ રહે છે અને તેવાને પવિત્ર કરી શકતી નથી.

૭ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ

લોકોત્તર મિથ્યાત્વના ત્રણ ભેદ છે (૧) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ (૨) લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ (૩) લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વ. સ્વલિંગમાં ઓળખાણ પોતાને દેવરૂપે માને, બીજા તેને પણ તેમ માને તે લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ.

તીર્થંકરનું નામ તથા વેશ ધારણ કરે પણ તીર્થંકરના લેશમાત્ર ગુણ હોય નહિ (જેમકે જમાલી) અઢાર દોષથી ભરેલ હોય, એવાને દેવ માને તે લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ વળી વીતરાગદેવને નામની માનતા તથા બાધા રાખી આ લોકમાં સુખ ધન, પુત્ર નિરોગી કાયા, ઘરની અનેક ઉપાધિનું નિવારણ વગેરેની ઇચ્છા કરે અથવા તે તે કામોની સિદ્ધિને માટે તીર્થંકર દેવનું સ્મરણ, સ્તવન, જપ વગેરે કરે તેને લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ કહે છે

જૈન સાધુનું નામ, વેશ તથા ઉપકરણ ધારણ કર્યાં હોય, પણ જેમાં સાધુપણાના ગુણો ન હોય, પાસત્થા (ભ્રષ્ટ સાધુ) ની પાંચ દૂષણ સહિત હોય, પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ રહિત હોય, છકાયના જીવોની ઘાતના આરંભ કરે એવા સાધુને ગુરુ તરીકે માનવા તેને લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ કહે છે જૈનધર્મ નિરવદ્ય (પાપથી રહિત) છે તે ધર્મને આરાધવાથી નિરાબાધ, અને અક્ષય મોક્ષનાં સુખ મળે છે એવાં તેવાં ઉત્તમ સુખને છોડી ધર્મનું આચરણ આ લોકનાં સુખો પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે કરે, જેમકે મને પુત્ર થશે તો આયંબિલના તપ કરીશ, હું કરોડપતિ થાઉં તો રોજ ૨ સામાયિક કરીશ. પાખીના પૌષધવ્રતનું ફળ મને વેપારમાં લાભ થાય તે રીતે મળજો, દુશ્મનને ઘેર નુકશાન થાય તો અમુક કરીશ વગેરે આ રૂઢિ જો ઘરઘરમાં હોય તે અતિશય હાનિકારક છે તે રૂઢિને ટાળવાનો યત્ન જરૂર કરવો જ જોઇએ. અનંત જન્મ મરણના ફેરા જેવું મહાન દુઃખ ટાળી નાખે એવી સત્ય ધર્મના આચરણની છે તે ફળ લેવાને બદલે આ નજીવાં ક્ષણિક સુખો, અશુચિમય સુખો કે સુખનો ભરોસો નહિ તેવાં સુખો મેળવવા માટે ધર્મકરણી થાય એ તો હીરા આપી પત્થર લેવા જેવું છે. જૈનધર્મ પાળનાર વણિક પુત્ર ૧ રૂપિયાનો માલ ૫૦૨ આપે પણ નહિ વેચે અને વેચે તો તે મૂર્ખ ગણાય તો અનંત સુખનું ફળ આપનાર એવા ધર્મકરણીનો વેપાર ક્ષણિક સુખના બદલામાં કરે એને શુદ્ધ જૈન શી રીતે કહેવાય! આમ વિચારી લોકોત્તર ધર્મગત મિથ્યાત્વથી આત્માને બચાવો.

૮ કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ.

કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ.– તે મિથ્યાત્વના ત્રણ ભેદ છે . (૧) દેવગત (૨) ગુરુગત અને (૩) ધર્મગત મિથ્યાત્વ. ૧ દેવગત મિથ્યાત્વ—જેમનામાં શાસ્ત્રકથિત દેવના જ્ઞાનાદિ ગુણો ન હોય એવા નામધારી દેવોને દેવ કરી માને તે દેવગત મિથ્યાત્વ કહેવાય કેટલાક મનુષ્યો ચિત્ર, વસ્ત્ર, કાગળ, માટી, પત્થર. કાષ્ટ વગેરે સાધનોથી પોતાને હાથે દેવ બનાવી તેને દેવ તરીકે સ્થાપે છે, જે માત્ર જડ છે, જેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો બિલકુલ ગુણ નથી, છતાં તેને ધર્મદેવ કહે છે, માને છે. પૂજે છે. કોઇ દેવ પાસે સ્ત્રી હોય છે એ ઉપરથી જણાય છે કે હજી તેઓ કામશત્રુના પરાભવમાંથી બચ્યા નથી, વિષયલુબ્ધ છે, કોઇ દેવે હાથમાં શસ્ત્રો ધારણ કરેલાં હોય છે તેથી શત્રુની હત્યાનું કામ કરવાનું હજી બાકી લાગે છે. કેટલાક દેવ વાજીંત્ર વગાડે છે; તે જાણે હજી પોતાનાં તથા બીજાના મનને ઉદાસ ચિત્તમાંથી વાજીંત્રો વગાડીને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે. કોઇએ માળા ધારણ કરી છે તે અપૂર્ણ છે. ધ્યાનમાં એકાગ્ર ચિત્ત રહી શકતું ન હોવાથી અથવા ગણતરી પર સ્મૃતિમાં રહેતી ન હોવાથી માળાનું સાધન રાખવું પડયું છે. અગર માળાવડે તેનાથી પણ કોઈ અન્ય મોટા દેવનો જાપ કરવા માળા રાખી છે. જે દેવની પાસે બીજા દેવની મૂર્તિ બેસાડી છે તે નિર્બળ છે, તેને હજી બીજાનો સહાયની જરૂર છે. અથવા બીજાથી પોતાની શોભામાં વૃદ્ધિ થશે એમ માને છે. દરરોજ સ્નાન કરે છે. તેનામાં મલિનતા છે. જે માંસભક્ષી છે તે અનાર્ય છે. જે અન્ન, ફળ આદિ સચેત વસ્તુના ભોગી છે તે અવ્રતી છે જે દેવ પુષ્પ, અત્તર આદિ સૂંઘે છે તે અતૃપ્ત છે; ઇંદ્રિયો નિરંકુશ છે. જે પૂજાના ઇચ્છુક છે તે અભિમાની છે જે દેવ રુષ્ટ થયે દુઃખ દે છે અને તુષ્ટ થયે સુખ દે છે તે રાગદ્વેષયુક્ત છે જે દેવે પ્રતિષ્ઠાની ચાહના કરે છે તે ઢોંગી છે, તેણે હજી અભિમાન છોડયું જણાતું નથી ઇત્યાદિ અનેક દુર્ગુણથી ભરેલ દેવોને દેવબુદ્ધિથી શી રીતે મનાય? વળી એ તે દેવ છે કે મનુષ્ય છે કે કોઇ અન્ય ચીજ છે તે પણ એનાં શાસ્ત્રોથી પણ નિશ્ચય થતો નથી દષ્ટાન્ત—કહે છે કે બ્રહ્મમાંથી માયા ઉત્પન્ન થઇ, માયામાંથી સત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ ઉત્પન્ન થયા, વળી સત્વ ગુણમાંથી વિષ્ણુદેવ, રજોગુણમાંથી બ્રહ્માદેવ, અને તમોગુણમાંથી શંકરદેવ પેદા થયા. હવે તે પર વિચાર કરીએ બ્રહ્મ છે તે ચેતન છે, માયા છે તે જડ છે, તો ચેતનમાંથી જડ શી રીતે સંભવે? વળી એ જડ માયામાંથી ત્રણ ગુણ અને ત્રણ ગુણમાંથી ત્રણ ચેતનદેવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ, તો એ પણ શી રીતે બને? કેમકે ગુણીમાંથી ગુણ ઉપજે પણ ગુણમાંથી ગુણી કેવી રીતે થાય? માટીમાંથી ઘડો બને પણ ઘડામાંથી માટી શી રીતે બને? કોઇની નિંદા અર્થે આ વાત કહેવામાં આવતી

---

* શ્લોક—अदेवे देवबुद्धिर्या, गुरुधीरगुरौ च या॥
अधर्मे धर्मबुद्धिश्च, मिथ्यात्वं तद् विपर्ययात्॥

અર્થ—અદેવને દેવબુદ્ધિથી, અગુરુને ગુરુબુદ્ધિથી, અને અધર્મને ધર્મબુદ્ધિથી વિપર્યય (ચિત્તવિભ્રમ) ને લીધે માનવું તેને મિથ્યાત્વ કહે છે.

નથી પણ સત્ય વિચારણા કરવા સારુ લખેલી છે. સત્ય બતાવવું તે નિંદા નથી. વળી વૈષ્ણવ ૨૪ અવતારમાંથી કેટલાક પૂર્ણ અવતાર છે અને કેટલાક અંશ અવતાર જણાવે છે. એ પણ વાત નવાઈ જેવી છે. ઈશ્વરનો પૂર્ણ અવતાર થવા ટાણે, સર્વ બ્રહ્મનો પૂર્ણપણે તે અવતારમાં સમાવેશ થયો, તો બીજે ઠેકાણે બ્રહ્મનો અભાવ થતાં સર્વ જગત શૂન્યરૂપ થયું. હવે અંશ અવતાર ઈશ્વરે ધારણ કર્યો, છતાં ઈશ્વરને તો સર્વ જગતમાં વ્યાપક માનો છો, તો સર્વ જગતના જીવો અને ઈશ્વરમાં ફેર શો? સૌ એક સરખા થયા, ઇત્યાદિ કુપ્રાવચન શાસ્ત્રોમાં દેવ વિષેની ઘણી બાબતો છે તેમાંની કેટલીક જૈન બંધુઓને સમજવા માટે અહીં લખી છે, માટે એવા દેવોને દેવ તરીકે માનવા નહિ એ હેતુ છે.

વળી કેટલાક જૈન બાંધવો પણ, સુરેંદ્ર નરેંદ્રના વંદનિક પૂજનિક એવા પરમ પૂજ્ય શ્રી અરિહંત તીર્થંકર દેવનું શરણ મૂકી જે દેવો, નાગ-ભવાની-કુળદેવ-બાબાજી-પરસ્ત્રીગમન અને પુત્રીગમન કરનારા છે સાત મહા કુવ્યસન સેવે છે જેમના મકાનમાં નજર આગળ બિચારા નિરપરાધી પાડા, બકરાં, કૂકડાં પ્રમુખ વગેરે અનાથ જીવો કપાય છે, લોહીની નીક વહે છે તથા માંસના ઢગલા થાય છે, જેઓ મદિરાપાન પણ કરે છે ઇત્યાદિ અનેક અનર્થના મૂળરૂપ છે તેને માને છે. તેના મંદિર-મકાન-આશ્રમમાં જાય છે ત્યાં અનેક જાતનાં ભોજન-ખાનપાન નીપજાવી પોતે ખાય છે અને દેવને તથા દેવના ભક્તોને ખવરાવે છે અનેક રીતે ભક્તિ કરે છે અને જૈનધર્મી છતાં તેવા દેવોના અનુગ્રહથી ધન પુત્ર નિરોગીપણું, સુખ, વગેરેની વાસના પૂર્ણ થવાનું માને છે. સાષ્ટાંગ દંડવત્ નમસ્કાર કરે છે પોતે કરે છે અને બીજાને પણ કરાવે છે અને ભોગ પણ ધરે છે પરંતુ એમ નથી વિચારતા કે દેવતાની માનતા કરવાથી જો પુત્ર થતો હોય તો કોઈ પણ સ્ત્રીને પારણાવાળી બાઈની જરૂર જ શા માટે પડે? તેમજ વિધવા અને વંધ્યા સ્ત્રીઓ પુત્રવતી શા માટે થતી નથી? વળી જે દેવ પોતાના ભક્ત પાસેની વસ્તુ ઉપર તૃપ્ત થાય છે તે ભક્તને શું દેશે? જો જગતની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે એવી શક્તિ એનામાં હોય તો તેમના ચરિત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ શા માટે દુઃખી થયા? હે ભોળા બાંધવો! એવું જાણી આ લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરો અને નિઃસ્વાર્થી નિર્માની નિષ્કપટી જરા પણ લાલચ વિનાના સર્વ ગુણસંપન્ન દેવને શુદ્ધ શિરે ભજો.

ગુરુગત કુપ્રાવચન મિથ્યાત્વ—ગુરુ (સાધુ)નું નામ તો ધરાવ્યું પણ જેમાં ગુરુનાં લક્ષણ છે નહિ એવા જોગી, સંન્યાસી ફકીર, બાવા, સાંઈ પાદરી વગેરે અનેક નામ ધારણ કરનારા, જેઓ હિંસા કરે છે, જૂઠું બોલે છે ચોરી કરે છે સ્ત્રી વગેરેનું સેવન કરે છે; ધન વગેરે પરિગ્રહ રાખે છે રાત્રિભોજન કરે છે કંદમૂળ આરોગે છે ગાંજો ભાંગ, અફીણ, માજમ, તમાકુ વગેરે પીવાની ધૂનમાં મચ્યા રહે છે તિલક માળા, તેલ, અત્તર, વસ્ત્ર, ભૂષણ વગેરેથી શરીરને શણગારે છે રંગબેરંગી કપડાં પહેરે છે, જટા વધારે છે ભભૂત (ભસ્મ) લગાવે છે નાચ્યા કરે છે વાહન પર બેસે છે અને! માંસ મદ્ય પણ ભક્ષણ કરે છે

ઇત્યાદિ અનેક રૂપે પાખંડ કરી ‡ પેટ ભરાઇ કરી ફરતા ફરે એવાને માને છે, પૂજે તેને ગુરૂગત મિથ્યાત્વ કહે છે

આ સ્થળે જૈન મતમાં દર્શાવેલા પાંચ સમવાય જાણવાની ખાસ જરૂર છે. એ પાંચ સમવાય જાણવાથી, ૩૬૩ પાખંડીઓના મતનું સ્વરૂપ લક્ષમાં આવતાં કુગુરુ વિષેનું ખરૂ જાણપણું થશે.

૩૬૩ પાખંડમત

પાંચ સમવાયનુ સ્વરૂપ.

પાંચ સમવાયના નામ—(૧) કાલવાદી, (૨) સ્વભાવવાદી, (૩) નિયતિ ભવિતવ્ય—હોનહાર) વાદી, (૪) કર્મવાદી. (૫) ઉદ્યમવાદી. એકાંતવાદના (મતના) સ્થાપક ઉપર્યુક્ત પાંચ પ્રકારના હોય છે હવે તે પાંચનુ સ્વરૂપ કહે છે

૧ કાલવાદી—આ જગતમાંના સર્વ પદાર્થો કાળના કબજામાં છે, એટલે સર્વે પદાર્થો પર કાળનુ અધિપતિપણુ છે કાળ સૌનો કર્તા—ભર્તા—હર્તા છે. સ્ત્રીના ગર્ભાધાન વિષે વિચાર કરીએ તો યોગ્ય ઉમરનાં સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગથી સ્ત્રીને વિષે ગર્ભાધારણ થાય છે. સ્ત્રી વૃદ્ધ થયા પછી પુરૂષનો સંયોગ થયા છતાં ગર્ભધારણ ક્રિયા બંધ થાય છે ગર્ભમાં અવતાર ધારણ કરનાર જીવ, ગર્ભાશયમાં યોગ્ય સમય સુધી પાકે તે પછીજ બાળકરૂપે પ્રસવે છે, એ બાળક પણ યોગ્ય ઉમરનો થશે, ત્યારે ચાલવા, સમજવા માંડશે અને વિદ્યાભ્યાસ કરશે, યુવાન વય થતાં ઇંદ્રિયોના વિષયની વિશેષ સમજણ પડશે. વૃદ્ધ અવસ્થા થતાં કેશ ધોળા થશે, દાંત ખરી પડશે, શકિત મંદ પડશે, એમ કરતાં કાળ પૂર્ણ થશે ત્યારે મૃત્યુને વશ થશે એ પ્રમાણે માણસો ઉપર જેમ કાળની સત્તા છે તેમ સ્થાવર જીવો પર પણ છે. વનસ્પતિને તેનો કાળ પરિપકવ થાય ત્યારેજ અંકુર ફૂટે છે, પાંદડાં આવે છે, ફૂલ ફળ લાગે છે, બીજ રસ પ્રગમે છે, અને કાળ પૂર્ણ થતાં સડી-બગડી સૂકાઈ જાય છે સર્વ દુનિયા કાળને આધારેજ ચાલે છે સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે પોતાના વખત પ્રમાણે ઉગે આથમે છે, રાત્રિદિવસ થાય છે. શીતકાળમાં ઠંડક, ઉષ્ણુકાળમાં ગરમી અને ચોમાસામાં

---

‡ પાખંડી ગુરુને માટે કહ્યું છે કે.

શ્લોક—धर्मध्वजी, सदा लुब्धश्छद्मि कोलोकदम्भकः
वैडालवर्तिको ज्ञेयो, हिंस्त्रःसर्वाभिसंधकः ॥
अधोदृष्टि र्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः
शठो मिथ्याविनतश्च, बकवृत्तिचरो द्विजः ॥

મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૪

અર્થ—ધર્મના નામથી લોકોને ઠગે, સદા લોભી, કપટી, લોકમાં, પોતાની બડાઇ કરનાર, હિંસક, વૈર (ઇર્ષા) રાખે, થોડા ગુણ વાળો છતા બહુજ નુકશાન કરે ખોટુ કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધે, પોતાનો પક્ષ ખોટો જાણે તો પણ હઠ છોડે નહીં, જૂઠા સોગન ખાય, ઉપરથી ઉજ્વલ અને અંદરથી મેલા એ પ્રમાણે બગલા જેવા ચિત્તવાળા એટલા લક્ષણવાળાને પાખંડી દ્વિજ-કહેવો.

વર્ષાદ એ પણ કાળ પ્રમાણે જ પડે છે. કાળ પ્રમાણે ન પડે તો એજ ઈતી ગણાય અને વરસાદ રોગાદિ અનેક ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કરે છે. સુખમ સુખમ આદિ છ આરાની પ્રવૃત્તિઓ પણ કાળ પ્રમાણે જ પ્રવર્તે છે, તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, કેવળી સાધુ શ્રાવક, એ પણ યોગ્ય કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને યોગ્યકાળે વિચ્છેદ પામે છે. વસ્ત્ર, રથ, મકાન વગેરે પણ કાળને વશ છે. વિશેષ શું કહીએ, સંસાર પરિભ્રમણ કરવાનું ટળી [illegible] મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું પણ કાળને આધીન. કાળનો પૂર્ણ પરિપાક થતાં જ. એ પ્રમાણે પોતાના મતને પ્રતિપાદન કરનારો કાળવાદી કહે છે કે સર્વેમાં એક કાળ છે અને સર્વજન્ય કાળનેજ કર્તા માનો. એકાંત કાળવાદી મિથ્યાત્વી છે પણ કાળને બીજા સમવાય સાથે મેળવે તે સ્યાદ્વાદી સમકિતી છે.

(૨) સ્વભાવવાદી—જે કંઈ થાય છે તે સ્વભાવથીજ થાય છે. જો યોગ્ય કાળે જ સર્વ કાર્ય બનતાં હોય તો સ્ત્રી જુવાન વયની થયા છતાં તેને દાઢી મૂછ શા માટે નથી આવતાં? વંધ્યા સ્ત્રીને સંતાનપ્રાપ્તિ કેમ થતી નથી? હથેળીમાં વાળ શા માટે ઉગતા નથી? કાગડા ધોળા કેમ નથી? વનસ્પતિઓમાં પણ જીવ છે. દરેક વનસ્પતિને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે જ રસ ગમે છે. કાળનો પરિપાક થવા છતાં કેટલીક વનસ્પતિને ફળ થતાં જ નથી. એ પ્રમાણે માછલાં વગેરે જળચર પ્રાણીઓનો જળમાં રહેવાનો, પક્ષીઓનો આકાશમાં ઉડવાનો, અને ઉંદર, ઘો, સર્પ વગેરેનો ભૂમિમાં રહેવાનો સ્વભાવ છે. કાંટાની તીક્ષ્ણતા, હંસનું સફેદપણું, કાગડાનું કાળાપણું, મોરની રમણીય પાંખ, કોયલનો મધુર સ્વર, કાગડાની કઠોર વાણી, સર્પના મોમાં પ્રાણહર વિષ, સર્પની મણિમાં વિષહરણ ગુણ, પૃથ્વીની કઠણતા, પાણીનું પ્રવાહીપણું અને ઠંડક, અગ્નિની ઉષ્ણતા, હવાની ચપળતા, મીઠાનું ખારાપણું, લીમડાની કડવાશ, શેરડીની મીઠાશ, પત્થરનું પાણીમાં ડૂબવાપણું, લાકડાનો પાણીમાં તરવાનો ગુણ, કાન સાંભળે, આંખ દેખે, નાક સૂંઘે, જીભ રસાસ્વાદ લે, કાયાનો સ્પર્શનો ગુણ, સર્વનું [illegible] સૂર્યનું તેજ, ચંદ્રની શીતળતા, નરકમાં દુઃખ, દેવગતિમાં સુખ, સિદ્ધનું અરૂપીપણું, ધર્માસ્તિકાયનો ચલણ સહાય ગુણ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિરસહાય ગુણ, આકાશનો વિકાસ ગુણ, કાળનો વર્તના ગુણ, જીવનો ઉપયોગ ગુણ, પુદ્ગલનો ગ્રહણ ગલન ગુણ, ભવ્યનું મોક્ષ ગમન, અભવ્યનું અનંત સંસાર પરિભ્રમણ ઈત્યાદિ વસ્તુ શું બતાવે છે? કાળજ નહિ. માત્ર સ્વભાવથી જ બધું થાય છે, સ્વભાવથી જ રહે છે અને સ્વભાવેજ જાય છે એ રીતે સ્વભાવવાદી કહે છે કે મારો મત સાચો છે માટે બીજું બધું છોડી માત્ર સ્વભાવને જ સાચો માનો. આવું એકાંતે માનનાર મિથ્યાત્વી છે પણ સ્વભાવને બીજા સમવાય સાથે જોડીને સ્યાદ્વાદ બતાવે તે સમકિતી છે.

(૩) નિયતિવાદી—નિયતિવાદી બોલ્યો કે અરે કાળવાદી અને સ્વભાવવાદી તમે બન્ને જુઠા છો, તમારાથી કંઈ પણ બનતું નથી. જેમ બનનાર હોય તેમજ બધાં કાર્યો બન્યાં કરે છે. જુઓ આંબાના ઝાડને પાર વગરનો મોર આવે છે પણ મોર પ્રમાણે કેરી થતી નથી. ખરવાના હોય તે મોર ખરી જાય છે અને જેટલી કેરી થવાની હોય તેટલીજ કેરી થાય છે. તમે ગમે તેટલા યત્ન કરો પણ બનનાર વાત કોઈ રીતે મિથ્યા થતી નથી. [illegible] સ્ત્રીને અને ભિખારીને સીતાજીને સોંપી દેવા માટે રાવણને [illegible]

પણ એનું મોત આવવાનું હતું તેથી પોતાના ચક્રથીજ પોતે માર્યો ગયો. દ્વારકા બળી જશે એવું શ્રી કૃષ્ણ જાણતા હતા, પ્રયત્ન પણ ઘણો કર્યો છતાં કૃષ્ણના દેખતાં જ બળવાની હતી તેથી બળી ગઇ, પરશુરામે પોતાની પરશુ (કુહાડી)થી લાખો ક્ષત્રિયોને માર્યા પણ એવું મોત આવ્યું ત્યારે સ્વયંભૂ ચક્રવર્તીના હાથથી તેનું મોત થયું. વળી એક ખાસ દૃષ્ટાંત આપું છું તેથી મારો મત તમોને પૂર્ણ સાચો લાગશે એક વખતે એક ઝાડ પર હોલો ને હોલી બેઠાં હતા, એને મારવા માટે શિકારીએ તેના ઉપર પોતાના શકરા (બાજ પક્ષી) ને છોડી મેલ્યો, અને નીચેથી પોતે બાણ તાકવા લાગ્યો દૈવ યોગે એક સર્પે ત્યાંથી નીકળી પારાધીના પગમા ડંખ માર્યો, તેથી તેના હાથમાંનું બાણ છૂટી ગયું અને પોતાનાજ શકરાને વાગ્યું તેથી શકરો મરી ગયો અને નીચે પોતે પણ મરી ગયો અને પેલું પક્ષીનું જોડું સહીસલામત બચી ગયું! જુઓ ભાઇઓ! નશીબનો જોગ કેટલો બળવાન છે મોટા ખુનખાર ને ભયંકર યુદ્ધોમા અતિ વિષમ ઘા લાગવાથી સખ્ત ઘાયલ થયેલ લડવૈયો, અને પ્લેગ જેવી ભયંકર બિમારીમાં કેવળ મૃત્યુ તુલ્ય અને ભોય લીધેલા મનુષ્યો પણ હોનહારના પ્રતાપે બચી જઇ ઘણાં વર્ષો લગી જીવે છે. દરિયાના ભર તોફાનમાં મોટી મોટી સ્ટીમરો ગરક થાય છે ત્યારે, મોટા શહેરમાં જબરી આગ લાગે છે ત્યારે, ધરતીકંપ-જ્વાળામુખીના વિકટ પ્રસગોમા, અને અકસ્માત મોટા મકાનો જમીન દોસ્ત થાય છે ત્યારે, જે કેટલાક નાનાં મોટાં માણસો કોઇ અણધારેલા બનાવને આશ્રરે અણીશુદ્ધ અને સલામત રહે છે તે પણ આ નિયતિ–હોનહારનો જ પ્રતાપ છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે નિયતિજ સત્ય છે અને મધાંને છોડી તેનેજ માનવુ આવિરિતે એકાંતીક નિયતવાદી મિથ્યાત્વી છે પણ નિયતિનો બીજા સમવાય સાથે યોગ્ય રીતે સમત્વય કરનાર સમકીતી છે

૪ કર્મવાદી-કર્મવાદી એ ત્રણેને (કાળ-સ્વભાવ-નિયતને) જૂદા કહે છે; એ ત્રણથી કાંઇ થતુ નથી પણ પોતાના કરેલાં કર્મોના ફળ પ્રમાણે જ બધું થાય છે જેવું કર્મ કર્યું હોય તેવા જ તેનાં ફળ, મળે, કરણી તેવાં ફળ, વાવે તેવુ લણે, કરે તેવુ પામે, એ બધી વાતો સાવ સાચી છે આ જગતમા પંડિત, મૂર્ખ, શ્રીમંત, દરિદ્રી, સ્વરૂપવાન્, કુરૂપવાન્ નિરોગી, રોગી, ક્રોધી, ક્ષમાશીલ વગેરે જે જે દેખાય છે એ સર્વ પોતપોતાનાં કર્મને લીધે જ છે જગત્મા દેખાતા માણસો સૌ એક સરખા લાગે છે પણ તેમાં એક માણસ પાલખીમાં બેસે છે અને બીજાં માણસો ઉપાડે છે, એક ઇચ્છિત ભોજન ખાય છે, અને એકને લૂખો, સૂકો જુવારનો રોટલો પણ મળતો નથી કોઇ દેખતો તો કોઇ આંધળો, કોઈ સ્પષ્ટ વકતા તો મૂગો, કોઇ રાજા કોઇ રંક, કોઇ શેઠ તો કોઇ નોકર એ વગેરે તમામ કર્મની વિચિત્રતા છે, કર્મોના પ્રતાપે શ્રી આદિનાથ ભગવાનને બાર મહિના લગી અન્ન જળ ન મળ્યું, શ્રી મહાવીરસ્વામીના કાનમા ખીલા ઠોકાયા પગ પર ખીર રંધાણી, ગોવાળીઆએ માર્યા, એ પ્રમાણે અનેક કષ્ટ–ઉપસર્ગ સાડાબાર વર્ષને એક પખવાડિયા લગી પડ્યાં, સગર નામે ચક્રવતીના સાઠ હજાર પુત્રો એકદમ મરી ગયા, સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના શરીરમાં ૭૦૦ વર્ષ લગી કોઢરોગ રહ્યો, રામ લક્ષ્મણ વનમાં વસ્યા, સીતાજી પર કલંક આવ્યું, લંકા અગ્નિમાં બળી, કૃષ્ણ વાસુ-

દેવને જન્મતી વખત આનંદ મંગળના ગીત ગાનાર અને મરતી વખતે પાસે કોઈ આશ્વાસન દેનાર કે રોનાર ન રહ્યું એવી એવી વિટંબના ઉત્તમ પુરૂષોને પડી તો બીજાનું તો શું ગજુ ! એ કર્મોએ જ જીવને એકેંદ્રિય નરક વગેરે નીચ ગતિમાં અને મનુષ્યસ્વર્ગ વગેરે ઉંચ ગતિમાં લઈ જાય છે વિશેષ શું કહું એ કર્મ દૂર થાય ત્યારે જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે કર્મવાદી બોલ્યો કે માટે જ કર્મ મહા બળવાન છે અને “કર્મવાદી” નો મારો મત જ સાચો છે કર્મવાદની સાથે પુરૂષાર્થ અને બાકીના સમવાય જોડવાથી સ્યાદ્વાદ પ્રરૂપણા થાય છે દાખલા તરીકે એક જીવનો મોક્ષ થયો તેમાં પાંચે સમવાય આવે છે ૧ સર્વ કર્મ ક્ષય થયા, ૨ પુરૂષાર્થથી સર્વ કર્મ બંધનો ક્ષય કર્યો ૩ મોક્ષનો સમય પણ કાળનો જ આવ્યો છે ૪ ભવી હોય તેજ મોક્ષની સાધના કરી શક્યો કારણ કે તેનો સ્વભાવ તેવો છે. ૫ તે જીવ નો તે વખતે મોક્ષ થવાનો હતો એટલે મોક્ષની સાધનામાં તે વખતે તેનો નંબર લાગ્યો અને તે કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનમાં પણ શું લોકસ્વભાવની વર્તનામાં તેનો વારો આવ્યો. આવી રીતે પાંચે સમવાય સાથે રહે છે

કર્મવાદી મતને માટે કોઈ આ જગ્યાએ ચોથો ઈશ્વરવાદી મત સ્થાપે છે ? કંઈ થાય તે ઈશ્વરથી જ થાય છે અને તેજ કર્તા છે ઈશ્વરના હુકમ વિના એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી સુખદુઃખ, સ્વર્ગ નરક સર્વે આપનાર અને સર્વ કર્મનો મહિમા-કર્તા ઈશ્વર જ છે ઈશ્વર = જેને ઐશ્વર્ય છે તે ઈશ્વર. ઐશ્વર્ય = સિદ્ધિ તે ૧૦ દ્રવ્યપ્રાણ રૂપી દ્રવ્યસિદ્ધિ અને ૪ ભાવ પ્રાણરૂપી ભાવ સિદ્ધિ એટલે ઈશ્વરનો અર્થ જીવ થયો. જીવ પોતપોતાના કર્મ અને ભાવનો કર્તા અને ભોક્તા છે તેથી પોતપોતાની સૃષ્ટીનો કર્તા અને ભોક્તા છે આવો અર્થ કરવાને બદલે મિથ્યાત્વીઓ ઈશ્વરને બીજી રીતે માને છે તે સર્વથા મિથ્યાત્વ છે

૫ ઉદ્યમવાદી—ઉદ્યમવાદી. ઉદ્યમથી જ તમામ બને છે અને કાળ સ્વભાવ, નિયતિ અને કર્મ થી કંઈ થતું નથી. એમ જણાવે છે તે કહે છે કે કર્મ તો નિર્બળ છે જડ છે તેનાથી કંઈ થતું નથી જુઓ પુરૂષની ૭૨ કળા, સ્ત્રીની ૬૪ કળા, ઉદ્યમ કરવાથી આવડે છે પોપટ, વાંદરા, કૂતરા હાથી વગેરે પશુ જેવાં ઉદ્યમ કરવાથી અનેક કળા શીખી જાય છે મહેલ મકાન, વસ્ત્રાભૂષણ, વાસણ, પકવાન્ન સર્વે ઉદ્યમથીજ તૈયાર થાય છે અને ઉદ્યમ વડે જ ભોગવી શકાય છે માટીમાંથી સોનું, દરિયાની છીપમાંથી મોતી, અને પથ્થરમાંથી હીરા, પણ ઉદ્યમ વડે જ નીકળે છે ઉદરપોષણ પણ ઉદ્યમ કરવાથીજ થાય છે. ભિખારી ઉદ્યમ કરે છે તો જ કંઈ મળે ખાય છે દેશ પરદેશ અનેક જાતના ધંધા કરે છે તો જ માણસો ગુજરાન ચલાવે છે મધમાખીઓ મધ, કરોળીઆઓ જાળ, અને પક્ષીઓ પોતાના માળા ઉદ્યમથી જ બનાવે છે નિરુદ્યમી મનુષ્ય નિરુદ્યમી હોય અને નિરુદ્યમી પક્ષી ભૂખે મરે છે ઉદ્યમથી જ શ્રી રામચંદ્રજી સીતાજીની ખબર મેળવી શક્યા અને તેમને પાછાં લાવ્યા ઉદ્યમથી જ લક્ષ્મણે રાવણને માર્યો ઉદ્યમ કરીને દ્રૌપદીને કૃષ્ણ લઈ આવ્યા કેશી સ્વામીએ ઉદ્યમ કર્યો તો જ પરદેશી રાજા સમકિતમાં આવ્યો, વિશેષ શું કહું ! સાચા મનથી ઉદ્યમ કરે તો એ ઉદ્યમના પ્રતાપે સ્વર્ગ

કાળમાં અજરામર અક્ષય સુખને ભોકતા થાય ઉદ્યમવાદની સાથે બીજા સમવાયોનો યથાયોગ્ય
સમન્વય કરવો તે સ્યાદ્વાદ છે

એ પ્રમાણે પંચ સમયવાનો વિવાદ અનાદિ કાળથી ચાલી રહ્યો છે એ પાંચે,
પોતપોતાની એક એક બામતને ગ્રહણ કરી પોતાનો પક્ષ તાણે છે અને બીજા પક્ષને
ખોટો કહે છે તેટલા માટે એ પાંચે એકાંતવાદી કૃપ્રાવચન ધર્મગત મિથ્યાત્વી છે, એ પાંચ
પોતપોતાના પક્ષ છોડી એકત્ર થઇ જાય તો ન્યાય પક્ષ આવે છે, અને સમદૃષ્ટિ થાય છે તે
ઉપર દૃષ્ટાંત-એક ઠેકાણે પાંચ આંધળા બેઠા હતા, તેવામાં એક હાથી ત્યાં નીકળ્યો, પાંચે
આંધળા હાથી પાસે જઇ તેના એકેક અંગ પર હાથ ફેરવી પોતપોતાને ઠેકાણે જઇ બેઠા અને
હાથીના રૂપની અંદર અંદર પૂછગાછ કરવા મંડ્યા એકે કહ્યું, હાથી થાંભલા જેવો છે, બીજો
કહે, નહિ, હાથી અંગરખાની બાંય જેવો છે, ત્રીજો કહે, સૂપડા જેવો છે, ચોથો બોલ્યો,
સાવરણી જેવો છે, અને પાંચમો બોલ્યો કે ચબૂતરા (ઓટા) જેવો છે એમ કહી એક બીજા
લડવા મંડ્યા, એક કહે હું સાચો અને તમે બધા ખોટા, બીજો કહે હું કહું છું તેમજ
હાથી છે, તમે બધા આંધળા છો એ જોઇ એક દેખતા માણસે કહ્યું કે તમે એકેક કહો છો
તેટનું જ જો મનાય તો તમે સર્વે ખોટા છો, પણ સૌનો મત ભેગો કરીએ તો પાંચે સાચા
છો જે થાંભલા જેવો કહે છે તે હાથીના પગ છે, અંગરખાની બાંય જેવી હાથીની સૂંઢ
છે, સૂપડા જેવા કાન છે, સાવરણી જેવી પૂંછડી છે. અને ચબૂતરા જેવી પીઠ છે. એમ
પાંચના મતને એકત્ર કરવાથી હાથી થાય છે. એ પ્રમાણે પોત પોતાના એકાંત મત સ્થાપનાર
પક્ષગ્રાહીઓને મિથ્યાત્વી કહે છે એ પાંચ સમવાયના સંયોગથી વિવિધ પ્રકારના પાખંડીઓનાં ૩૬૩
મત થાય છે તે જણાવે છે, પાખંડી મતના મૂળ ચાર પ્રકાર છે (૧) ક્રિયાવાદી, (૨) અક્રિયા-
વાદી, (૩) અજ્ઞાનવાદી, (૪) વિનયવાદી ૧ ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ પ્રકારના મત થાય છે.
કાળ, સ્વભા, નિયત, કર્મ, અને ઉદ્યમ એ પાંચ સમવાયને, સ્વ આત્મા અને પર
આત્મા ઉપર લગાડતા દશ ભેદ થયા એ દશ ઉપર શાશ્વતા અને અશાશ્વતા એ બે
બોલ લગાડતાં વીશ ભેદ થયા નવેતત્ત્વ ઉપર એ વીશ બોલ લગાડતાં કુલ ૧૮૦
ભેદ ક્રિયાવાદીના થયા

૫×૨×૨×૯=૧૮૦ ભેદ કુલ છે ક્રિયાવાદીનો એવો મત છે કે જીવને પાપ-પુણ્યરૂપ
ક્રિયા લાગે છે, અને તેથી આ લોક અને પરલોકને તે સ્વીકારે છે ક્રિયાવાદી હંમેશાં ક્રિયા-
નાંજ વખાણ કરે છે, અને એકાંતપણે ક્રિયાનેજ સ્થાપી, જ્ઞાન દર્શન વગેરેનું ઉત્થાપન કરે
છે પણ એણે એટલો વિચાર કરવો જોઇએ કે સત્ય જ્ઞાન વિના ક્રિયાનું સ્વરૂપ શી રીતે
જાણવામાં આવશે ? જ્ઞાન વિના ક્રિયા શૂન્ય છે જ્ઞાન એકલુ પાંગળું છે અને ક્રિયા એકલી
આંધળી છે એ બન્નેનો સંયોગ મળશે જ તો ધાર્યા કામની સિદ્ધિ થશે.

દૃષ્ટાંત-કેટલાક માણસો મુસાફરી કરતા હતા, રસ્તામાં કોઇ જગોએ જંગલમાં રાત
રહ્યા. સવારમાં સૌ ઉઠી પોતપોતાને માર્ગે ચાલ્યા ગયા પણ એક આંધળો અને લંગડો
(પાંગળો) બે જણ સૂઇ રહ્યા, એટલામાં એ જંગલમાં દાવાનળ લાગ્યો, જેના તાપથી બંને
જણ ગભરાઇને જાગી ઉઠયા બળી મરવાની બીકથી આંધળો તો આમતેમ દોડવા લાગ્યો
તેને જોઇ પાંગળે સાદ કરીને પાસે બોલાવ્યો અને કહ્યું, જો ભાઇ! આપણે બે છૂટા

રહીશું તો બંને દાવાનળમાં બળી મરીશું માટે તું મને તારી ખાંધ બેસાડ અને હું તને રસ્તુ તે બતાવું તું ચાલ, જેથી આપણે બંને બચી જઇએ અને કોઇ ગામ ભેળા થઇ જઇએ. આંધળો તેના કહેવા પ્રમાણે ચાલ્યો તેથી બંને સુખી થયા. એ જ પ્રમાણે સંસાર રૂપ જ વનમાં મૃત્યુરૂપી સખ્ત આગ લાગી રહી છે તેમાંથી એકલો જ્ઞાની પણ બચતો નથી તેમ એકલો ક્રિયાવંત પણ બચતો નથી જે જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા કરે છે તે જ મોતરૂપી દાવાનળમાંથી બચી આખરે શિવપુર નગરે પહોંચે છે

૨ અક્રિયાવાદી આ મતવાળા કહે છે કે સંસારના સર્વ પદાર્થો અસ્થિર છે તેમ જ આત્મા પણ અસ્થિર હોવાથી તેને ક્રિયા (પુણ્ય પાપ) નથી વળી કોઇ કહે છે કે આત્મા આકાશવત્ સર્વવ્યાપક અને નિરાકાર હોવાથી તે સર્વથા અક્રિય છે પુણ્ય પાપરૂપ ક્રિયા તેને સ્પર્શી શકતી જ નથી. આત્મા નિર્લેપ હોવાથી તે પરમાત્મા છે એનાથી પર કોઇ પરમાત્મા છે જ નહિ જે સ્વર્ગ નરક મોક્ષાદિ પ્રરૂપે છે તે દુનિયાને ઠગે છે વળી કોઇ કહે છે કે આકાશ વાયુ, તેજ, અપ અને પૃથ્વી એ પાંચ ભૂતોથી ૨૫ તત્વ ઉત્પન્ન થયા છે તે જ આત્મા છે. અને મૃત્યુ થાય છે ત્યારે પંચ ભૂતો પોતપોતામાં મળી જાય છે ત્યારે આત્મા નષ્ટ થાય છે આત્મા બીજી કોઇ વસ્તુ નથી ન કોઇ પરમાત્મા છે ન કોઈ પુણ્ય પાપ છે. આ બધા કુમતિઓના ભ્રમ છે એને છોડો અને નિશ્ચિતપણે—નચિંતપણે મોજમજા ઉડાવો. આવું કહેનારને અક્રિયાવાદી કહે છે અને નાસ્તિક પણ કહે છે. અક્રિયાવાદીના ૮૪ પ્રકારે છે પાંચ સમવાય અને છઠ્ઠાથી ઉત્પન્ન થયેલ જગત્ એમ ૬ બાબતોને સ્વ આશ્રી અને પરઆશ્રી લગાવતાં ૧૨ મત થયા, એ બારને સાત તત્વ (પુણ્ય પાપ સિવાયના) પર લગાવતાં ૮૪ મત થયા. ૬×૨×૭=૮૪ અક્રિયાવાદી પુણ્ય પાપના ફળ આત્માને ભોગવવાં પડતાં નથી એમ માને છે તેને પૂછીએ કે ભાઇ! પુણ્ય પાપનાં ફળ કોઇને ભોગવવાં પડતાં ન હોય તો દુનિયામાં એક સુખી અને એક દુખી કેમ છે? એક હમેશાં દિન પ્રતિ ચાર વાર મિષ્ટાન્ન ભોજન કરતો આનંદથી જમે છે પાંચ વાર પોશાક બદલે છે અને મનમાન્યાં સંસારનાં સુખો ભોગવે છે ત્યારે એક ચાર ઘડી રાત બાકી હોય ત્યારે સવારે વહેલો ઉઠી જંગલમાંથી લાકડાંની ભારી લાવી બપોર સુધી બજારમાં રખડીને વેચે છે તેના પૈસાનું અનાજ લાવી રાંધે ત્યાં પહોર રાત જાય ત્યારે લુખી સૂકી રાબડી પીને સુઇ રહે છે વળી હમેશાં તેવું સંકટ સહન કરવા છતાં પેટ પુરતું અન્ન એક ટંક તેટલાં લુગડાં અને છોકરાંને સુખથી પામતો નથી એનું શું કારણ! કારણ એ જ છે કે, પુણ્ય પાપ લાગે છે અને તેનાં ફળ સૌ ભોગવે છે આમ વિચારી નાસ્તિકોના ફંદામાં ન ફસાતાં સુબુદ્ધિશાળી મનુષ્યોએ ધર્મારાધન કરવું જોઇએ

ત્રીજા અજ્ઞાનવાદી—અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ મત છે અજ્ઞાનવાદી સાત પ્રકારે સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે ૧ જીવ છતો છે ૨ જીવ છતો અછતો બંને છે ૩ જીવ અછતો છે ૪ જીવ છતો છે પણ કહેવું નહિ ૫ જીવ અછતો છે પણ કહેવું નહિ, ૬ જીવ છતો અછતો બંને છે પણ કહેવું નહિ ૭ જીવ છતો પણ નહિ અને અછતો પણ નહિ સંકલ્પ વિકલ્પની એ સાત રીત નવ તત્વ ઉપર લગાવતાં ૭×૯=૬૩ મત થાય છે તેમાં સાંખ્યમતવાદી શિવમતવાદી, વેદમતવાદી અને વિષ્ણુમતવાદી એ ચાર મત. કોઇ કોઇ પંથનું મહત્વ કરી મેળવવાથી ૬૭ મત થાય છે. અજ્ઞાનવાદી કહે છે કે જ્ઞાન પાપ ખોટું છે, કારણ કે જ્ઞાની તો વિવાદી હોય છે અને

વિવાદ કરવામાં સામા પક્ષવાળાનું ખોટું ચિંતવવું પડે છે, તેનું પાપ લાગે છે. વળી જ્ઞાની પગને પગલે ડરે છે તેથી તેને હરેક વખતે કર્મનો બંધ પડયે જ જાય છે અમે અજ્ઞાનવાદીઓ તેનાથી સારા છીએ. નહિ જાણવું કે નહિ તાણવું, જાણે એને તાણે, ન કોઇ સાથે વિવાદ કરવો ન કોઇનું સાચું કે ખોટું કહેવું, તેમ અમે પુણ્ય પાપમાં સમજતા પણ નથી એટલે અમને જરા પણ દોષ લાગતો નથી એવા અજ્ઞાનવાદીને એટલું પૂછીએ કે, તમે જે બોલો છો તે જ્ઞાન હોવાથી બોલો છો કે અજ્ઞાનતાથી બોલો છો ? જો તમે જ્ઞાનથી બોલતા હો તો તમારો મત જ જુદો થયો. કારણ અજ્ઞાનીને વળી જ્ઞાન ક્યાંથી ? અને અજ્ઞાનથી બોલ્યા હો તો અજ્ઞાનથી ઉત્તર જ શી રીતે દેવાય ? અને કદી ઉત્તર દેવાય તો તે ઉત્તર અપ્રમાણ છે. વળી તમે કહો છો કે—"અમે અજ્ઞાનવાદીઓ, અજ્ઞાનતાથી–અણસમજથી પાપ કરીએ છીએ જેથી અમને પાપ લાગતું નથી" તો ભલા, અજ્ઞાનપણે ઝેર ખાઓ તો તે ઝેર ચડે કે નહિ ? જો ઝેર ચડે તો અજ્ઞાનતાથી કરેલું પાપ પણ લાગે અને તેનાં ફળ ભોગવવાં પડે ભાઇઓ ! ખરી વાત તો એ છે કે જ્ઞાની કરતાં અજ્ઞાનીને વધારે પાપ લાગે છે જ્ઞાની તો જાણે છે કે આ ઝેર છે, તે ખાઇશ તો મરી જઇશ માટે તેનાથી સદા દૂર રહે છે, કદી ઔષધ વગેરે કારણે ઝેર વાપરવું પડે તોપણ પ્રમાણ જેટલું જ અને તે પણ અનુપાન વિધિ સહિત જ વાપરે છે અને તેથી ઝેર વાપરતાં છતાં મૃત્યથી બચે છે પણ અજ્ઞાની અજાણતાં, પ્રમાણ-રહિત ખાય જાય છે તેથી મૃત્યુને વશ થાય છે. એ જ પ્રમાણે જ્ઞાની જાણે કે પાપ મને દુખદાતા છે તેથી તે પાપથી દૂર રહે છે પણ કદી કર્મ રોગના જોરથી પાપ કરશે તો ખપ પુરતું જ એટલે કર્યા વિના ચાલે નહિ તેટલું જ અને તે પણ ડરતાં ડરતાં કરશે એથી તેમનો આત્મા અનર્થ દંડથી બચી જશે, તેમજ વખત પર પ્રાયશ્ચિત લઇ શુદ્ધ થશે. પણ અજ્ઞાની તો બિચારા પોતે માની લીધેલા અજ્ઞાન સાગરમાં જ ડૂબશે.

ચોથા વિનયવાદી—તેના ૩૨ મત છે તે આ રીતે છે ૧ સૂર્યનો વિનય, ૨ રાજાનો વિનય, ૩ જ્ઞાનીનો વિનય ૪ વૃદ્ધનો વિનય, ૫ માતાનો વિનય, ૬ પિતાનો વિનય ૭ ગુરુનો વિનય, ૮ ધર્મનો વિનય, એ આઠ વિનયને મનથી રૂડો જાણે, વચનથી ગુણ ગ્રામ કરે, કાયાથી નમસ્કાર કરે, અને બહૂ માનપૂર્વક ભકિત કરે એ રીતે ૮×૪=૩૨ ભેદ થયા એ વિનયવાદીનો એવો મત છે કે બધાય ગુણોમાં વિનય ગુણ શ્રેષ્ઠ છે, સૌથી નમી ભજીને રહેવું કોઈ ગમે તેવો હોય તો પણ આપણે તો તેને એક સરખો ગણવો, અને કોઇના પક્ષને નિંદવો નહિ એ વિનયવાદી "અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી" જેવા જાણવા, અહીં જ્ઞાન ગુરુ અને ધર્મ કેવળીના વચન અનુસાર નથી, બાકીના લૌકીક વિનય છે વળી એકાંતવાદ પણ છે તેથી મિથ્યાત્વ છે

એ પ્રમાણે ક્રિયાવાદીના ૧૮૦, અક્રિયાવાદીના ૮૪, અજ્ઞાનવાદીના ૬૭ અને વિનય-વાદીના ૩૨ મળી કુલ ૩૬૩ પાખંડી મત એકાંતપક્ષીના થયા એને માને તે લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ ગણવું

અગ્નિને સદા જાગતી રાખવી, ધુપ, દીવા કરવા, ધુણી તાપી તપ કરવો, અને યજ્ઞહવન વગેરે કરવાં, એમાં કેટલાક ધર્મ માને છે, એનો પણ જરા વિચાર કરીએ અગ્નિ જેવી રાક્ષસી ચીજને તૃપ્ત કરવાને આ દુનિયામાં કોઈ સમર્થ નથી જે દિશામાં અગ્નિ જાય છે તે

ક્રિયોનાં સર્વ પ્રાણિમાત્રનું ભક્ષણ કરે છે એવી સર્વભક્ષી-સદા-અતૃપ્ત સદા ભૂખી અગ્નિનું પોષણ કરવામાં ધર્મ શી રીતે હોય? હવનની સુગંધીથી રોગનો નાશ થાય છે એમ હોય તો પ્લેગ વગેરે રાક્ષસી રોગોથી સૃષ્ટિનો સંહાર થતો કેમ નથી અટકતો? હવનના ધુમાડાથી વાદળાં બંધ વૃષ્ટિ થતી હોય તો અનેક દેશોમાં દુષ્કાળને લીધે લાખો મનુષ્યો કાળનો કોળીઓ થઈ રહ્યો છે તથા મારવાડ દેશમાં સદૈવ પાણી વિના પ્રાણિમાત્ર હેરાન હેરાન થાય છે એનો અટકાવ થઈ શકતો નથી? ધુમાડાથી વૃષ્ટિ થતી જ હોય તો સૃષ્ટિમાં સર્વે ઘરોમાં હરહમેશ રાંધવા પચન પાચનની ક્રિયા થઈ રહી છે તેનો પારાવાર ધુમાડો થાય છે છતાં દુષ્કાળ કેમ પડે છે? એ બધી સમજણ અજ્ઞાન દશાનું જ કારણ છે. કેટલાક અનાર્ય તો વળી એટલે સુધી માને છે કે 'यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः' યજ્ઞને અર્થે અગ્નિમાં પશુઓને હોમવાં એ બહુ જ ઉત્તમ છે. અશ્વમેધ, ગૌમેધ, અજા (બકરી) મેધ, અને નરમેધ યજ્ઞો કરી અગ્નિના કુંડમાં જીવતા ઘોડા ગાય બકરી અને માણસને બાળી નાખવાથી સ્વર્ગ મળે છે, વરસાદ થાય છે અને ઇચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અફસોસ! હજાર વાર અફસોસ! કેટલી અધર્મ, અને આશ્ચર્યજનક મા યતા! જે ઉત્તમ પ્રાણિઓથી આ સૃષ્ટિ વહેવાર રૂડી રીતે ચાલી રહ્યો છે જેઓ ન હોય તો સર્વ સૃષ્ટિ શૂનકાર થઈ જાય તેને જ અગ્નિમાં બાળવાથી પુણ્ય થતું હોય, તો પછી પાપ શામાં ગણવું? * બિચારા ગરીબ અને નિર્દોષ પ્રાણીઓને હોમવાનું કહે છે તેવી રીતે કોઈએ વાઘ, ચિત્તા સિંહને હોમવાનું કહ્યું હોત તો ખરી ખબર પડત. વળી એ નિર્દય લોકો એવી ડોળાઈ કરે છે કે પશુ વગેરે અનાથ જીવો આ સંસારમાં અનુકૂળતા વિના બહુ દુઃખી થાય છે તેમજ બીજા પ્રબળ પ્રાણીઓ પણ તેઓને ત્રાસ આપે છે એ બધાં દુઃખોમાંથી મુક્ત કરવા અને દેવતાઈ સુખો ભોગવવા દેવા અર્થે તેઓને સીધાં દેવી સ્વર્ગ પહોંચાડીએ છીએ એવા પાપી લોકોને માટે ધનપાળ કવિ કહે છે કે—

પશુ કહે છે—હે જ્ઞાની! મને સ્વર્ગ સુખની જરાપણ ઇચ્છા નથી તેમ મેં તારી પાસે તે સુખની યાચના પણ કરી નથી કે મને તે સુખ આપ. હું મારા કુટુંબ પરિવાર

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया ।
संतुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ॥
स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो ।
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः पुत्रैस्तथा बांधवैः ॥

---

* શ્લોક—यूप छित्वा पशून् हत्वा कृत्वा रुधिर कर्दमम्
यद्येवं गम्यते स्वर्गे, नरके केन गम्यते ॥

અર્થ—વેદોક્ત રીતે યજ્ઞના સ્તંભને છેદીને પશુઓને મારીને પૃથ્વી પર રુધિરનો કાદવ મચાવીને જે યજ્ઞનો કર્તા સ્વર્ગ જાય તો પછી નરકમાં કોણ જશે?

યજ્ઞને પશુમાત્ર. મધઃ ૧૮ પાપસ્થાન પશુમાત્રમાં છે એટલે વગર વિચાર્યું પાપમાં ... તે પાપસ્થાન રૂપી કાષ્ટો ... તે આત્માને રાગદ્વેષ અને ધ્યાન રૂપી અગ્નિથી બાળી નાખવું તે યજ્ઞ બરાબર ગણાય છે

સાવે જંગલમાં તૃણજળ ખાઇ પી પૂર્ણ સંતુષ્ટ છું અને સ્વર્ગ કરતા પણ વિશેષ સુખ માન્યું છુ, છતાં મને નિરપરાધીને નાહક શા માટે મારે છે? અરે ભાઈ! યજ્ઞમાં હોમવાથી સ્વર્ગ મળે છે એવી તારી પૂર્ણ પ્રતાતિ હોય તો તારા માત-પિતા-ભાઇ-પુત્ર વગેરે વ્હાલાં સ્વજનોને હવનના કુંડમા હોમીને શા માટે સ્વર્ગના સુખો તેમને અપાવતો નથી?

વળી શ્રીમદ્ ભાગવતમા પ્રાચીનબર્હી રાજાને નારદ ઋષિએ ઉપદેશ આપ્યો છે કે.—

भो भो प्रजापते राजन् पशुन पश्य त्वयाध्वरे ॥
स ज्ञापितान् जीव स धान् निर्घुणन् सहस्रश :
एते त्वां स प्रतिक्ष ते, स्मरतो वैशसं तव ॥
स परेतमयः कूटैश्छिद त्युत्थित मन्वय : ॥

શ્રીમદ્ ભાગવત અધ્યાય ૨૫ શ્લોક ૭-૮

નારદે કહ્યુ કે—હે પ્રજાપતિ પ્રાચીનબર્હી રાજન્! તે ઘણોજ અન્યાય કર્યો છે. ગુરુઓના અસત્યને ઉપદેશને આધારે, અને વેદની આજ્ઞાના રહસ્ય સમજ્યા વિના તેના ખોટા અર્થ કરીને ૨૯ પશુઓની પશુના તરફ નજર સરખી પણ ન કરતા બિચારાં બૂરાહા કરતાં હજારો પશુઓને તે યજ્ઞમાં બાળી નાખ્યાં છે. એ સર્વે પશુઓ તારી પાસેથી બદલો લેવા માટે તારા મૃત્યની રાહ જોતા બેઠા છે! તારૂ આયુષ્ય ખૂટયુ કે તરતજ જેવો તેં એનો વધ કર્યો છે તેવો જ તેઓ તારો જુદો જુદો વધ કરશે! એવુ સાંભળી પ્રાચીનબર્હી રાજાએ હિંસા ધર્મનો ત્યાગ કર્યો, જુઓ ભાઇઓ! હિંદુધર્મના મુખ્ય શાસ્ત્રોનો કેવો સાચો ઉપદેશ છે? એવી સત્ય વાતોને ન સ્વીકારતા, મનસ્વીપણે લોકો અનર્થકારી હિંસા કરી રહ્યા છે, તેની શી ગતિ થશે? સારાંશ એ છે કે અગ્નિનુ પોષણ કરવાથી ધર્મ નથી તેમ અગ્નિ કોઇ દિવસ તૃપ્તિ પામતો નથી એવુ નિશ્ચયપૂર્વક જાણી અગ્નિના આરંભથી બચો.

વાયુકાય હિંસા ધર્મ—કેટલાક લોકો પોતાના માનેલા પ્રભુને તથા ગુરુને હિંડોળામાં ઝુલાવે, તેમની પાસે અનેક જાતનાં વાજીંત્ર વગાડે, પંખાથી પવન નાખે, વગેરે ક્રિયાથી તેમજ તેના જેવા ઢોંગ સોંગ ચેન ચાળાથી ધર્મની ઉન્નતિ માને છે એ પણ એક જાતની ખોટી માન્યતા છે એથી તો નાહક વાયુકાયના જીવોની હિંસા થાય છે અને એવી અયતનાથી પ્રભુ રાજી થાય કે ધર્મની શોભા વધે એવુ બને શી રીતે? માટે એવી અજ્ઞાન દશામાંથી નિવર્તવુ

ધર્મ નિમિત્તે પશુહિંસા કરે તો અધોગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેના દ્રષ્ટાંત

શ્લોક—देवोपहार व्याजेन, यज्ञ व्याजेन ये ऽथवा ॥
घ्नन्तिजन्तून् गतघृणा घोरां ते यान्ति दुर्गति ॥

અર્થ—દેવતાને ભેટ આપવાનાં કે યજ્ઞના બ્હાના નીચે જે પુરૂષો, ખેદરહિત બની, બિચારાં પ્રાણીઓને મારે છે તેઓ મરીને ઘોર દુર્ગતિ (સાતમી નરક વગેરે)માં જાય છે, એમ સત્પુરુષોએ ફરમાવ્યું છે

શ્લોક—अंधे तमसि मज्जन्ति, पशुभिर्ये यजामहे ॥
हिंसानाम भवेद धर्मों, न भूतो न भविष्यति ॥

વનસ્પતિહિંસા—વનસ્પતિને તો હિંદુ શાસ્ત્રોમાં પૂજવા યોગ્ય કહી છે

શ્લોક— मूले ब्रह्मा त्वचा विष्णु शाखा शंकर मेव च ।
पत्रे पत्रे देव नाम, वृक्षराज नमोऽस्तुते ॥

વિષ્ણુ પુરાણ

દરેક વૃક્ષના મૂળમાં બ્રહ્મા, છાલમાં વિષ્ણુ, ડાળીઓમાં શંકર અને પાંદડામાં દેવનો વાસ છે માટે હે વૃક્ષ! તને નમસ્કાર હજો. એવું બોલનાર સમજનાર અને માનનાર પણ અજ્ઞાન દશાથી અંધ બની વૃક્ષનાં અંગો જેવાં કે પત્ર પુષ્પ ફળ મૂળ વગેરેને તોડી ઇચ્છા મુજબ તેની રચના કરી દેવોને સમર્પણ કરે છે અને એમ કરવું તેને ધર્મ માને છે. તુળસીના છોડને વિષ્ણુની સ્ત્રી તરીકે તેમજ પોતાની માતા તરીકે માને છે તેનાં પાંદડાં તોડી ધર્મને નામે દેવોને ચડાવે છે એ કેટલું ભોળપણ છે! વૈષ્ણવ ભાઇઓ કહે છે કે સર્વ સૃષ્ટિ વિષ્ણુ ભગવાને બનાવી છે અને સૃષ્ટિ ઉપરના સર્વ પદાર્થોના તેજ માલિક છે. એમ છે તો વિષ્ણુની ચીજો વિષ્ણુને દેવાથી તેઓ શી રીતે પ્રસન્ન થશે! શું વિષ્ણુ ભગવાન પાન ફળ-ફૂલના ભૂખ્યા છે! અને તે ભૂખ પણ તમે વસ્તુઓ આપશો ત્યારેજ ભાંગશે અને તૃપ્તિ

અર્થ—જેઓ પશુઓથી દેવતાઓની પૂજા કરે છે તેઓ અન્ધ તમસ (સાતમી નરક અગર અંધકાર)માં ડુબી જાય છે, કારણ કે હિંસામાં ધર્મ કદી થયો નથી અને થશે પણ નહિ. નિર્દોષ યજ્ઞ વિષે દ્રષ્ટાંત:—

શ્લોક—ज्ञान पालि परिक्षिप्ते ब्रह्मचर्य दयाम्भसि ।
स्नात्वाति विमले तीर्थे, पाप पङ्क अपहारिणि ॥

(શ્રી વ્યાસ ઋષિ)

અર્થ—જ્યાં જ્ઞાનરૂપી તળાવ છે ત્યાં અને બ્રહ્મચર્યરૂપી પાણી ભર્યું છે એવા (આત્મ) તીર્થમાં નાહીને પાપને તથા કામક્રોધાદિ તાપને શમાવો.

વળી નિર્દોષ યજ્ઞ માટે કહે છે કે:—

શ્લોક—ध्यानाग्नौ जीवकुण्डस्थे, दम मारुत दीपिते ।
असत्कर्म समित् क्षेपैः अग्नि होत्रं कुरूत्तमम् ॥
कषाय पशुभिर्दुष्टैः धर्म कामार्थ नाशकैः ।
शम मंत्र हुतैर्यज्ञ, विधेहि विहितं बुधैः ॥

શ્લોક ૩-૪

ભાવ—૧ જીવરૂપી કુંડમાં દમરૂપી પવનથી દીપતી એવી જે ધ્યાનરૂપી અગ્નિ છે તેમાં ખરાબ કર્મરૂપી લાકડાં નાખી ઉત્તમ અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ કરો. ૨ વળી ધર્મ—અર્થ—કામનો નાશ કરનાર શમતારૂપ મંત્રની આહુતિ આપવી છે એવા દુષ્ટ કષાયો (ક્રોધાદિ) રૂપી પશુઓ વડે જ્ઞાની જનોની સલાહથી યજ્ઞ કર્યા કરો.

અશ્વમેધ યજ્ઞ તે મનરૂપી ઘોડાનો, ગૌમેધ યજ્ઞ તે ચંચળ વચનરૂપી ગાયનો, અજમેધ યજ્ઞ તે ઇન્દ્રિયરૂપી બકરીનો, અને નરમેધ યજ્ઞ તે કર્મદેવરૂપી પુરૂષનો ઉપર લખ્યા કુંડની અગ્નિમાં આહુતિ કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એ ચારે યજ્ઞ કરવો જ હોય તો એ જ કરો.

થશે; એવી અનેક અજ્ઞાનતાવાળી ધર્મ માન્યતાઓને લીધે કેટલાક તો મોટા મોટા વૃક્ષોને પણ જડમૂળથી ઉપાડી નાંખે છે, છોડની કાચી કળીઓ તથા ફુલેલાં ફૂલોને સેંકડાબંધ તોડી નાંખે છે, કુંપળો તેમજ તાજાં ચકચકિત પાંદડાંઓને પણ તોડવામાં મોજ માને છે, એ બધી વનસ્પતિઓ પ્રભુને ચડવા પછી ગમે ત્યાં રખડે છે, રગદોળાય છે અને હજારો માણસોના પગ તળે કચરાય છે અગર પાણીમાં પધરાવાય છે, એ સિવાય પ્રભુને ભોગ લગાવવા નિમિત્તે કંદમૂળાદિ વનસ્પતિઓનો સંહાર થાય છે. એથી વિશેષ અજ્ઞાનતા બીજી કઈ ગણવી ?

ધર્મને નામે ત્રસ હિંસા—કેટલાક લોકો કીડી, માંકડ, ડાંસ, મચ્છર, જૂ, લીખ, વીંછી, સાપ, મંકોડા, ઇત્યાદિને પ્રલયના (મરવા માટે જ સરજાયેલા) જીવો કહે છે તે જીવો સંસારમાં કંટક એટલે દુઃખરૂપ છે માટે મારવામાં પાપ નથી એમ પણ ગણે છે એવા ભોળા ભાઇઓને પૂછીએ કે ભાઇઓ ! એને કંટક શા માટે કહો છો ? ત્યારે જવાબ આપે છે કે અમને દુઃખ દે છે માટે તેઓ કંટક છે. ઠીક, પણ તેઓ તો કટક જીવો છે વળી અણસમજુ છે પણ કંટક જીવોને મારનારા તમારા જેવા સમજુઓને કેવા નામથી ઓળખીશું તેઓનું મહાકંટક નામ કે નહિ ? કંટક જીવોને (પ્રલયના જીવોને) તમે છોડતા નથી તો તમને મહાકંટકને (મહાપ્રલયના જીવોને) કોણ છોડશે ? ભાઇઓ ! જો તમે ઇશ્વરને સર્વ સૃષ્ટિના કર્તા માનો છો તો જેમ તમને ઇશ્વરે પેદા કર્યા છે તેમ તે જીવોને પણ તમારે મને ઈશ્વરે જ બનાવ્યા છે ને કોઇને કોઇ હેતુથી બનાવ્યા હશે, તો એવી મહાન ઇશ્વરી સત્તાના કબજાની ચીજોને અનુપકારી સમજી એ ઝીણા પ્રાણીનો વધ કરી તમે ઇશ્વરના ગુન્હેગાર બન્યા કે નહિ ? કુંભારે બનાવેલો ઘડો પણ જો કોઇ ફોડી નાખે તો તેને કુંભાર પણ સજા કર્યા વગર રહેતો નથી તો ઇશ્વરી ચીજોને તમે તોડી ફોડી-કચરી મારી નાંખશો તો તે તમને શી રીતે છોડશે ? શું ઇશ્વર તમારો મીત્ર છે ? અને તે બીચારાનો શત્રુ છે ? અરે ઇશ્વરે તો કહ્યું છે કે.—

> मृगोऽष्ट्रखरमर्काखुसरीसृपमक्षिकाः
> आत्मनः पुत्रवत् पश्येत् तेषां मध्ये किमन्तरम् ॥

મૃગ, ઊંટ, ગધેડું વાંદરો, ઊંદર, સર્પ પક્ષી અને માખી, વગેરે પ્રાણીઓને પણ પોતાના આત્મા જેવા તેમજ પોતાના પ્યારા પુત્ર જેવાં ગણવાં, જરાપણ અંતર ન રાખવું, તેમની સાથે પણ મિત્રભાવ રાખવો. શાસ્ત્રકારો આથી વધારે શું કહે ? વળી આશ્ચર્યથી વાત તો એ છે કે, જે જે પશુઓને એક વખત દુશ્મન ગણે છે તેની પૂજા પણ કરે છે જે સર્પને દુશ્મન ગણી મારી નાંખે છે તે જ સર્પને નાગપંચમીના રોજ દૂધ પીવરાવે છે, પૂજા કરે છે, તેનાં ચિત્રો ઘરની ભીંતોપર ચિત્રો આનંદ ને પવિત્રતા માને છે. સાક્ષાત્ સર્પ ન મળે તો ચિત્રામણથી આળેખી પૂજા કરે છે. કૃષ્ણને સર્પની શય્યા પર સૂવરાવ્યા છે, મહાદેવજીના ગળામાં સર્પ વીંટાળેલ છે, એ પ્રમાણે જે પ્રાણી તમારે માટેજ પ્રભુને પણ પ્રિય છે તેને મારી નાંખે તો પ્રભુના કટ્ટા વૈરી કે નહિ ? વળી કેટલાક અનાર્ય દેવને નામે અને ધર્મ થાય તે હેતુથી રંક બિચારાં, બકરાં, કૂકડાં, પાડ, જેવાં પશુઓને મારે છે અને પછી પોતે તેનું માંસ ખાય છે. તેને મારવાનું પાપ પોતાના માથે ન લેતાં દેવને માથે રાખે છે. મતલબી-

પશુની દયા ભાવી રહી × અરે ભોળા ભાઈઓ, દેવ તો દયાળુ હોય કે હિંસક હોય ! તમે પોતે જીભના લોલુપી છો, હત્યારા છો તેથી બીચારા દેવોને પણ હત્યારા બનાવો છો ! દેવના પણ ભક્તોને પ્રતાપે ભાગ્ય ઉપરમાં પણ તેઓ સમજતા નથી કે સતીને, માથે પણ વ્યભિચારીપણાનું કલંક ચઢાવવાથી જેટલું જ પાપ છે તેટલું જ પાપ દયાળુ દેવોને હિંસક (હત્યારા) બનાવવાનું છે વિષ્ણુ પુરાણમાં કહ્યું છે —

जले विष्णु, स्थले विष्णु, विष्णु पर्वत मस्तके ॥
ज्वाला माला कुले विष्णु विष्णु सर्व जगन्मय: ॥

હે પાર્થ ! હું જળમાં છું સ્થળ (પૃથ્વી) માં છું પર્વતના માથા ઉપર (વનસ્પતિમાં) છું જ્વાલા (અગ્નિ) માં છું માલા (હવા) માં છું કુલ (હાલતા ચાલતા પ્રાણી) માં છું એ જ હાવારૂપી સર્વ જગતમાં વ્યાપી રહ્યો છું.

જેમ કોઈ રાજાને ૭ પુત્ર હોય, તેમાંથી એકને મારી કોઈ માણસ રાજાને નમીને પૂછે કે હે રાજન્ ! તમે સંતુષ્ટ થયા ? તે વખતે રાજા સંતુષ્ટ થાય કે નારાજ તેનો વિચાર કરી લેવો. એવી રીતે જગતના જીવોની હિંસા કરી પ્રભુને ખુશી કરવા જેઓ ચાહે છે તેના ઉપર પ્રભુ ખુશી થતા જ નથી પરંતુ અતિ નારાજ થાય છે.

ખુદ કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે —

શ્લોક – पृथिव्या मप्स्वाहं पार्थ, वायावग्नौ जलेप्यहं ।
वनस्पतिगतश्चाहं सर्वभूतगतोप्यहं ॥
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न हिंसिस्येत् कदाचन ॥
तस्याहं न प्रणश्यामि, स च मे न प्रणश्यति ॥

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અધ્યાય શ્લોક ૧–૨

અર્થ — અહો પાર્થ (અર્જુન) ! હું માટી પાણી અગ્નિ, હવા વનસ્પતિ અને સર્વ ભૂત (હાલતા ચાલતા પ્રાણી) માં વ્યાપી રહ્યો છું એ પ્રમાણે મને સર્વમાં વ્યાપક જાણીને જે મારી હિંસા કરતો નથી (અર્થાત્ જગતના જીવોનો વધ નથી કરતો) તેનો હું પણ વધ કરતો નથી વળી કહ્યું છે કે —

શ્લોક न सा दीक्षा न सा भिक्षा न तद्दानं न तत्तप: ।
न तद्ध्यानं न तन्मौनं, दया यत्र न विद्यते ॥

અર્થ જેમાં દયા નથી તેની દીક્ષા, ભિક્ષા, ધ્યાન, તપ મૌન, જેના દાન, સર્વે નિરર્થક છે શાસ્ત્રકારોએ તો દયાનો એવી રીતે મહિમા બતાવીને અવધિ કરી છે

એ પ્રમાણે હિંસામાં ધર્મ માને છે તેને લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ કહે છે

× પદ– દેવી આગે ભેંસા મારે, તબતો તો નારેથે દૂરે,
ચોરે સો તો આપદી આવે, ઉનકો યમકે ન રહે:
જમ મારે ઉપરાંતે ઝોકા સાહેબ કૈસે લેવે. (કબીર)

મિથ્યા પર્વો જેવાકે, હોળી, દીવાળી, દશરા, રાખડી પડવો, ગુડીપડવો (ચૈત્ર સુદિ ૧), ભાઇબીજ, કાજળી ત્રીજ અક્ષયતૃતીયા (અખાત્રીજ) ગણેશચોથ, નાગપાંચમ રાધણ છઠ, શીતળાસાતમ, જન્માષ્ટમી, રામનવમી, ધૂપદશમી, ઝૂલણી અગ્યારશ, ભીમ એકાદશી, વત્સબારસ, ધનતેરશ, રૂપચૌદશ, શરદપુનમ, હરિયાળી, અમાવાસ્યા, વગેરે તહેવારોને માને, વ્રત કરે, એ વખતે મિથ્યાત્વી દેવોની પૂજા કરે, તે પણ લૌકિક ધર્મગત મિથ્યાત્વ છે,

કેટલાક એકાદશી વગેરેનો ઉપવાસ કરે છે તેમા ઉપવાસનુ તો નામ માત્ર છે અને ખાય છે રોજ કરતા ઘણુ વધારે તેથી ઉપવાસનું સાર્થક શુ ? નારાયણ કવિ કહે છે કે, —

મિરિઔર દ્ વારે ખાય, કિસમિસ ઓર બદામ ચાય, સોંઠે ઔર સિંઘોડેસે, હોત દિલ સ્વાદી હૈ॥
શુંઘગિરિ કલાકંદ, અરવી ઔર સરકંદ, કુંદન કે પેડ ખાય, લોટે બડી ગાદી હૈ॥
ખરબૂજે તરબૂજે ઔર આંબ જાણુ લીંબૂ જોગ, સિંગોડે કે સીરેસે ભૂખકો ભગા દી હૈ॥
કહેત હૈ નારયણ, કરતે હૈ દૂણી હાણ, કહેનેકી એકાદશી, પન દ્વાદશીકી દાદી હૈ ॥૧॥

अन्न कद फल त्यागं, निद्राशय्यां मैथुनम् ।
व्यपार विक्रय क्षोर, स्नानं दतधावनम् ॥

અર્થ—અન્ન, કંદ, ફલ, શય્યા, નિદ્રા, મૈથુન, લેવુ, વેચવું, હજામત કરાવવી, સ્નાન અને દાતણ એ ૧૧ વાના એકાદશીમાં વર્જવા જોઇએ.

ઉપર પ્રમાણેનુ કષ્ટ એકાદશીને દિવસે સહન ન થવાથી હાલમાં અનેક ઢોંગ ચાલે છે. કેટલાક ભોજનના કીડા જેવા માણસો તો વળી એમ પણ કહે છે કે, નરનુ શરીર છે તે નારાયણનું જ શરીર છે તેવા શરીરને જરા પણ કષ્ટ દેવુ ન જોઇએ, માટે થોડું ઘણુ તો જરૂર ખાવુ જોઇએ જે પોતાના શરીરને દુખ દેશે અને પેટ બાળશે તે જરૂર નરકમાં જશે અને એવા માણસોને ધાર્મિક પુરુષો પૂછે છે કે વિશ્વામિત્ર, પરાશર વગેરે ઋષિઓએ સાઠ સાઠ હજાર વરસ સુધી તપ કરી લોઢાના કાટનુ ભક્ષણ કર્યું, અને શરીરબ સુકવી નાખ્યું વળી નવનાથે (નવ જોગી લોકો) બાર બાર વર્ષ સુધી સૂળા (કાંટા) પર ઉભા રહી તપ કર્યું એ બધા શુ નરકમા ગયા હશે ? કદી નહિ આવા ગપોડા પુરાણ કહેનારા માણસોની શી રીતે સમજાવવા ? તેની પાસે તો ચૂપ રહેવું એ જ સારૂ છે જેઓ શાસ્ત્રના આધારથી વાત કરે તેને તો પહોચીએ—સમજાવીએ પણ જેઓ પુદ્દગલાનંદી (વિષયમાં જ આસકિતવાળા) છે તેમને તપની વાત કોઇ દિવસ સારી લગતી જ નથી. એવા ભોળા ભાઇઓને ખબર નથી કે આત્માને દમ્યા વિના આ લોકમાં અને પરલોકમાં કદી પણ સુખ- મળશે જ નહિ, એ વાત ચોક્કસ છે "दुःखांते सुख" એટલે દુખને અતે સુખ હોય છે તેમજ દશ વૈકાલિક સૂત્રના આઠમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે "देहदुस्वदुक्ख महा फल" દેહને શાસ્ત્રની રીતે (દેહ પરથી મમત્વ દૂર કરવા) દુખ આપવુ એ મહા ફળનુ કારણ છે આ લોકમાં પણ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, વ્યાપાર કરવો ઘરનાં અનેક કામો પાર પાડવા વગેરેમાં પ્રથમ દુખ દેખાય છે, અને છેવટે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે

પણ ભોળા માણસો એ દુઃખને દુઃખરૂપે ગણતા નથી. વળી રોગ મટાડવા ઔષધ લેવું, તેનું પથ્ય પાળવું વગેરે કામમાં પણ પ્રથમ દુઃખ જ છે પણ રોગી તેને દુઃખ ગણતો નથી અને આશા કે થોડાસમાં ઔષધ લઈ રોગ મટાડવા ઇચ્છે છે તે પ્રમાણે ધર્મ કર્મનું સમજવું. ધર્મના કામોમાં વ્રત, નિયમ તપ, વગેરે કરવામાં પ્રથમ દુઃખ દેખાય છે તેને દુઃખ સમજવું જ નહિ. કારણ કે અંતે તો તે દુઃખમાં પરમ સુખ રહેલ છે. ધર્મકાર્યમાં તો અલ્પ દુઃખ ને મહા સુખ છે એવું જાણી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી, સત્ય દેવ, સત્ય ગુરુ, અને સત્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરો અને પરમ સુખી થાઓ.

એના પણ ત્રણ ભેદ છે ૧ દેવગત—તે, હરિ હર, બ્રહ્મા વગેરે અન્ય મતના દેવને મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે માને પૂજે ૨ ગુરુગત—તે બાવા, જોગી, વગેરે કુગુરુઓને ખરા ગુરુ માની મોક્ષ પ્રાપ્તિને અર્થે તેમની સેવા ભક્તિ-પૂજા સ્તવના કરે. ૩ ધર્મગત તે, અન્ય મતની સંધ્યા સ્નાન જાપ હોમ વગેરે કરણીને મોક્ષની ઇચ્છા ને માટે અંગીકાર કરે જે દેવો અને જે ગુરુઓ પોતે મોક્ષ મેળવી નથી શક્યા તેઓ બીજાને શી રીતે મોક્ષ મેળવી આપશે. માટે મિથ્ય શાસ્ત્રોમાં એવા દેવોનો મહિમા સાંભળી સમદ્રષ્ટિ જીવે એમાં મોહિત ન થવું.

૯ જિનવાણીથી ઓછી પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ.

કોઈ કહે છે કે —આત્મા તિલ કે સરસવ જેવો છે કોઈ અંગુષ્ઠ પ્રમાણ કહે છે તિસગુપ્તાચાર્યે એક પ્રદેશ પ્રમાણ આત્મા સ્થાપ્યો તે ઓછી પ્રરૂપણા કહેવાય. પોતાના મતથી મળતાં ન થાય તેવાં વચનોને ઉથાપી કે બદલાવી દે, મનમાન્યો અર્થ કરે તે.

૧૦ જિનવાણીથી અધિકી પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ

જેમ કેટલાક એક આત્માને સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલો માને છે વળી કેટલાક સાધુના ધર્મોપકરણોને પરિગ્રહ કહી એવું સ્થાપે છે કે સાધુઓએ નગ્ન નાગા જ રહેવું જોઈએ એમ કહે, તેમજ શ્રી મહાવીર પ્રભુના ૭ કેવળી શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તેને વધારે અધિક કહે અર્થાત્ ૧૫ તાપસોને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું વગેરે ઇત્યાદિ મહા કરે તે અધિકી પ્રરૂપણા તે પણ મિથ્યાત્વ છે

૧૧ જિનવાણીથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ.

જૈન શ્વેતામ્બર દિગમ્બર આદિ સાધુ નામ ધરાવી રક્તામ્બર પીતામ્બર, શ્યામામ્બરાદિ ધારણ કરે. મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણોને વિપરીત પ્રકાર રાખે વળી કેટલાક મતવાળા કહે છે કે —આ દુનિયા બ્રહ્માએ બનાવી છે • વિષ્ણુ તેનું પાલન કરે છે અને

• સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં વેદો, ઉપનિષદો અને પુરાણોમાં નાના વિધ વિકલ્પો જોવામાં આવે છે તેમાંથી થોડા આદિ કહીએ છીએ-(૧)પ્રથમ જાણે આ બે તૈત્તિરીય ઉપનિષદની બ્રહ્મવલ્લીમાં કહ્યું છે કે-પરમાત્માથી આકાશ, આકાશથી વાયુ, વાયુથી અગ્નિ, અગ્નિથી પાણી, પાણીથી પૃથ્વી, પૃથ્વીથી ઔષધ, ઔષધિથી અન્ન, અન્નથી વીર્ય અને વીર્યથી પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. આમ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ (૨) ઋગ્વેદ ૧-૧૬૪-૫ માં કહ્યું છે કે "एकं सद् विप्रा बहुधा वदन्ति"

મહેશ (શંકર) તેનો સંહાર કરે છે. બ્રહ્મને એવી ઇચ્છા થઈ કે "एकोऽहं बहुस्याम्" અર્થાત્ હું એક છુ તે અનેકરૂપ બની જાઉં

પૂર્વપક્ષી–પહેલી અવસ્થામાં દુ.ખ હોય તો જ બીજી અવસ્થામાં ધારણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મ જ્યારે પ્રથમ એકલા હતા ત્યારે શું દુ ખ હતું આ પ્રમાણે અનેકરૂપ બનાવવાની ઇચ્છા થઇ?

પ્રતિપક્ષી-દુ.ખ તો કંઇ ન હતું પણ પરબ્રહ્મે પોતાની મેળે કૌતુક કર્યું.

પૂર્વપક્ષી–સુખની જેને વિશેષ અભિલાષા હોય તે જ કૌતુક કરે છે. તો પરબ્રહ્મને પ્રથમ થોડું સુખ હતું? અને પછી બહુરૂપે થતાં વિશેષ સુખ થયું? જો પરબ્રહ્મ પ્રથમથીજ સંપૂર્ણ સુખી હોય તો અવસ્થા શી રીતે બદલાવે? ન જ બદલાવે પ્રયોજન વગર કોઇ પણ કાર્ય બને નહિ એ સિદ્ધાંત છે હવે પરબ્રહ્મને બહુરૂપે પ્રગટ થવાની ઇચ્છા થઇ, માટે બહુ રૂપે પ્રગટ થયા તે પહેલાં તે દુ.ખી હતા એ કારણ સ્પષ્ટ નીકળે છે.

પ્રતિપક્ષી–કાર્ય બનાવતાં પરબ્રહ્મને વાર લાગતી જ નથી, તેની ઇચ્છા થઇ કે કાર્ય તરત બની જાય છે

પૂર્વપક્ષી–એ વાત તો ગણતરીમાં લાંબા કાળને માટે છે પણ સૂક્ષ્મકાળના માપનો વિચાર કરીએ તો ઇચ્છા થવી અને કાર્ય બનવું બંને એક સમય જેટલા કાળમાં કદી બને જ નહિ. ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય થવુ એ બેની વચ્ચે થોડો કાળ પણ થવો જ જોઇએ એટલે બને બાબતનો કાળ ભિન્ન હોવો જ જોઇએ, અથવા એમ કહો કે પ્રથમ પરબ્રહ્મની ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પ્રમાણેનું કાર્ય

પ્રતિપક્ષી–પરબ્રહ્મને ઇચ્છા થાય કે તરત માયા ઉત્પન્ન થાય છે. અને પછી માયા જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરે છે.

અર્થાત્ તે એક અને સત્ સદૈવ સ્થિર રહે છે, પરંતુ તેને લોકો અનેક નામોથી પોકારે છે. (૩) તેના વિરૂદ્ધ ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૭ માં કહ્યું છે કે 'देवानां पूर्व्ये युगेऽसत सद् जायते' અર્થાત્ દેવોની પણ પહેલાં અસતથી અર્થાત અવ્યક્તથી સત્ અર્થાત્ વ્યક્ત સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ. (૪) આ સિવાયના કોઇ ન કોઇ દ્રશ્ય તત્ત્વથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં ઋગ્વેદમાં ભિન્ન ભિન્ન અનેક વર્ણનો છે; જેમકે પૃથ્વીના આરંભમાં મૂળ હિરણ્યગર્ભ (બ્રહ્મ) હતો અમૃત અને મૃત્યુ એ બન્ને તેની છાયા છે અને આગળ જતાં તેનાથી જ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ છે (૫) ઋગ્વેદ ૧૦–૧૨૧–૧–૨ માં કહ્યું છે કે, પ્રથમ વિરાટ પી પુરુષ હતો અને તેનાથી યજ્ઞ દ્વારા સમસ્ત સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ છે. (૬) ઋગ્વેદ ૧૦–૯૦માં કહ્યુ છે કે, પહેલાં પાણી હતું તેનાથી પ્રજાપતિ ઉત્પન્ન થયા (૭) ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૬માં તથા ૧૦ ૨–૬માં કહ્યું છે–ઋતુ અને સત્ય પહેલા ઉત્પન્ન થયાં પછી અંધકાર (રાત્રી), પછી સમુદ્ર (પાણી) અને તપશ્ચાત્ સંવત્સર ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન થયાં (૮) ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૧માં કહ્યુ છે–કેસૃષ્ટિના આરંભમાં તે એકલા જ હતા આવા આવાં બીજા પણ અનેક પ્રમાણ મળી શકે છે. આ બધાં પૂર્વાપર વિરોધવાળાં પ્રમાણ, જ્ઞાનની અપૂર્ણતાને સિદ્ધ કરે છે, કારણ કે એકજ શાસ્ત્રમાં અનેક વિકલ્પ, હોવાનું કારણ બીજુ શુ માની શકાય? સત્ય કથનમાં તો બે મત કદાપિ હોતા નથી; આથી સૃષ્ટિનો કોઇ કર્તા છે એમ માનવુ એ પ્રમાણસિદ્ધ નથી.

પણ ભોળા બાળકો એ દુઃખને દુઃખરૂપે ગણતા નથી. વળી રોગ મટાડવા ઔષધ લેવું, તેનું પથ્ય પાળવું વગેરે કાર્યમાં પણ પ્રથમ દુઃખ જ છે પણ રોગી તેને દુઃખ ગણતો નથી અને આશા કે વાપરવામાં ઔષધ વડે રોગ મટાડશે કારણ છે તે પ્રમાણે ધર્મ કાર્યનું સમજવું. ધર્મના કામોમાં વ્રત નિયમ, તપ, વગેરે કરવામાં પ્રથમ દુઃખ દેખાય છે તેને દુઃખ સમજવું જ નહિ. કારણ કે અંતે તો તે દુઃખમાં પરમ સુખ રહેલ છે ધર્મકાર્યમાં તો અલ્પ દુઃખ ને મહા સુખ છે એવું જાણી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી, સત્ય દેવ, સત્ય ગુરુ, અને સત્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરો અને પરમ સુખી થાઓ.

એના પણ ત્રણ ભેદ છે ૧ દેવમૂઢ—તે, હરિ, હર, બ્રહ્મા વગેરે અન્ય મતના દેવને મોક્ષ પ્રાપ્તિને માટે માને પૂજે ૨ ગુરુમૂઢ—તે બાવા, જોગી, વગેરે કુગુરુઓને ખરા ગુરુ માની મોક્ષ પ્રાપ્તિને અર્થે તેમની સેવા ભક્તિ-પૂજા આરાધના કરે. ૩ ધર્મમૂઢ તે, અન્ય મતની સંધ્યા સ્નાન જપ હોમ વગેરે કરણીને મોક્ષની ઇચ્છા ને માટે અંગીકાર કરે. જે દેવો અને જે ગુરુઓ પોતે મોક્ષ મેળવી નથી શક્યા તેઓ બીજાને શી રીતે મોક્ષ મેળવી આપશે. માટે મિથ્ય શાસ્ત્રોમાં એવા દેવોનો મહિમા સાંભળી સમદૃષ્ટિ જીવે એમાં મોહિત ન થવું

૯ જિનવાણીથી ઓછી પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ.

કોઈ કહે છે કે—આત્મા તિલ કે સરસવ જેવો છે કોઈ અંગુષ્ઠ પ્રમાણ કહે છે તીર્થંકરાચાર્યે એક પ્રદેશ પ્રમાણ આત્મા કહ્યો તે ઓછી પ્રરૂપણા કહેવાય. પોતાના મતથી મળતાં ન થાય તેવા વચનોને ઉથાપી દે, ખપાવી દે, મનમાન્યો અર્થ કરે તે.

૧૦ જિનવાણીથી અધિકી પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ

જેમ કેટલાક એક આત્માને સમ્પૂર્ણ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલો માને છે વળી કેટલાક સાધુના ધર્મોપકરણોને પરિગ્રહ કહી એવું સ્થાપે છે કે સાધુઓએ નગ્ન જ રહેવું જોઈએ એમ કહે, તેમજ શ્રી મહાવીર પ્રભુના ૭ કેવળી શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તેને વધારે અધિક કહે અર્થાત્ ૧૫ તાપસોને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું ઇત્યાદિ કહ્યા કરે તે અધિકી પ્રરૂપણા. તે પણ મિથ્યાત્વ છે

૧૧ જિનવાણીથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાત્વ.

જૈન શ્વેતામ્બર દિગમ્બર આદિ સાધુ નામ ધરાવી રક્તામ્બર પીતામ્બર, શ્યામામ્બરાદિ ધારણ કરે. મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણોને વિપરીત પ્રકાર રાખે વળી કેટલાક મનાવવા કહે છે કે—આ દુનિયા બ્રહ્માએ બનાવી છે * વિષ્ણુ તેનું પાલન કરે છે અને

---

* સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં વેદો, ઉપનિષદો અને પુરાણોમાં નાના વિધ વિકલ્પો જોવામાં આવે છે. તેમાંથી થોડા અહિં કહીએ છીએ—(૧) કૃષ્ણ યજુર્વેદના તૈત્તિરીય ઉપનિષદની બ્રહ્મવલ્લિમાં કહ્યું છે કે-પરમાત્માથી આકાશ, આકાશથી વાયુ, વાયુથી અગ્નિ, અગ્નિથી પાણી, પાણીથી પૃથ્વી, પૃથ્વીથી ઔષધ, ઔષધિથી અન્ન, અન્નથી વીર્ય અને વીર્યથી પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. આમ ઋગ્વેદ ઉત્પન્ન થય (૨) ઋગ્વેદ ૧-૧૬૪-૫ માં કહ્યું છે કે " एकं सद् विप्रा बहुधा वदन्ति "

મહેશ (શંકર) તેનો સંહાર કરે છે. બ્રહ્મને એવી ઇચ્છા થઈ કે " एकोऽहं बहुस्याम् " અર્થાત્ હું એક છુ તે અનેકરૂપ બની જાઉં.

પૂર્વપક્ષી–પહેલી અવસ્થામાં દુ ખ હોય તો જ બીજી અવસ્થામાં ધારણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મ જ્યારે પ્રથમ એકલા હતા ત્યારે શું દુ.ખ હતું આ પ્રમાણે અનેકરૂપ બનાવવાની ઇચ્છા થઇ ?

પ્રતિપક્ષી–દુઃખ તો કંઇ ન હતું પણ પરબ્રહ્મે પોતાની મેળે કૌતુક કર્યું.

પૂર્વપક્ષી–સુખની જેને વિશેષ અભિલાષા હોય તે જ કૌતુક કરે છે. તો પરબ્રહ્મને પ્રથમ થોડું સુખ હતું ? અને પછી બહુરૂપે થતાં વિશેષ સુખ થયું ? જો પરબ્રહ્મ પ્રથમથીજ સંપૂર્ણ સુખી હોય તો અવસ્થા શી રીતે બદલાવે ? ન જ બદલાવે પ્રયોજન વગર કોઇ પણ કાર્ય બને નહિ એ સિદ્ધાંત છે હવે પરબ્રહ્મને બહુરૂપે પ્રગટ થવાની ઇચ્છા થઇ, માટે બહુ રૂપે પ્રગટ થયા તે પહેલાં તે દુ.ખી હતા એ કારણ સ્પષ્ટ નીકળે છે.

પ્રતિપક્ષી–કાર્ય બનાવતાં પરબ્રહ્મને વાર લાગતી જ નથી, તેની ઇચ્છા થઇ કે કાર્ય તરત બની જાય છે

પૂર્વપક્ષી–એ વાત તો ગણતરીમાં લાંબા કાળને માટે છે પણ સૂક્ષ્મકાળના માપનો વિચાર કરીએ તો ઇચ્છા થવી અને કાર્ય બનવું બંને એક સમય જેટલા કાળમાં કદી બને જ નહિ. ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય થવુ એ બેની વચ્ચે થોડો કાળ પણ થવો જ જોઇએ એટલે બને બાબતનો કાળ ભિન્ન હોવો જ જોઇએ, અથવા એમ કહો કે પ્રથમ પરબ્રહ્મની ઇચ્છા અને તે ઇચ્છા પ્રમાણેનું કાર્ય

પ્રતિપક્ષી–પરબ્રહ્મને ઇચ્છા થાય કે તરત માયા ઉત્પન્ન થાય છે. અને પછી માયા જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરે છે.

અર્થાત્ તે એક અને સત્ સદૈવ સ્થિર રહે છે, પરંતુ તેને લોકો અનેક નામોથી પોકારે છે. (૩) તેના વિરૂદ્ધ ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૭ માં કહ્યું છે કે ' देवानां पूर्व्वे युगेऽसत सद जायते ' અર્થાત્ દેવોની પણ પહેલાં અસત્થી અર્થાત્ અવ્યક્તથી સત્ અર્થાત્ વ્યક્ત સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ. (૪) આ સિવાયના કોઇ ન કોઇ દ્રવ્ય તત્ત્વથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં ઋગ્વેદમાં ભિન્ન ભિન્ન અનેક વર્ણનો છે, જેમકે પૃથ્વીના આરંભમાં મૂળ હિરણ્યગર્ભ (બ્રહ્મ) હતો અમૃત અને મૃત્યુ એ બન્ને તેની છાયા છે અને આગળ જતાં તેનાથી જ બધી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ છે (૫) ઋગ્વેદ ૧૦–૧૨૧–૧–૨ માં કહ્યું છે કે, પ્રથમ વિરાટ પી પુરુષ હતો અને તેનાથી યજ્ઞ દ્વારા સમસ્ત સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે. (૬) ઋગ્વેદ ૧૦–૯૦માં કહ્યું છે કે, પહેલાં પાણી હતું તેનાથી પ્રજાપતિ ઉત્પન્ન થયા (૭) ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૬માં તથા ૧૦ ૨–૬માં કહ્યું છે–ઋતુ અને સત્ય પહેલાં ઉત્પન્ન થયાં પછી અંધકાર (રાત્રી), પછી સમુદ્ર (પાણી) અને તપશ્ચાત્ સંવત્સર ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન થયા (૮) ઋગ્વેદ ૧૦–૭૨–૧માં કહ્યું છે–કેસૃષ્ટિના આરંભમાં તે એકલા જ હતા આવાં આવાં બીજા પણ અનેક પ્રમાણ મળી શકે છે. આ બધાં પૂર્વાપર વિરોધવાળાં પ્રમાણ, જ્ઞાનની અપૂર્ણતાને સિદ્ધ કરે છે, કારણ કે એકજ શાસ્ત્રમાં અનેક વિકલ્પ, હોવાનું કારણ બીજું શુ માની શકાય ? સત્ય કથનમાં તો બે મત કદાપિ હોતા નથી: આથી સૃષ્ટિનો કોઇ કર્તા છે એમ માનવુ એ પ્રમાણસિદ્ધ નથી

પૂર્વપક્ષી—પરબ્રહ્મનું અને માયાનું એકજ રૂપ છે કે જુદું જુદું ?

પ્રતિપક્ષી—જુદું જુદું છે પરબ્રહ્મ તો સચ્ચિદાનંદરૂપ છે અને માયા તો જડ છે.

પૂર્વપક્ષી—તમારા માનનીય ગૌતમ ઋષિપ્રણીત ન્યાય દર્શનના ચોથા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે 'व्यक्ताद्व्यक्तानामप्रत्यक्षप्रमाण्यात्' અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ વસ્તુથી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે જડથી ચેતનની કે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ કદાપિ થઈ શકતી જ નથી તો પછી ચૈતન્ય રૂપ અપ્રત્યક્ષ બ્રહ્મથી માયારૂપ જડની ઉત્પત્તિ કેમ સંભવે ?

પૂર્વપક્ષી—વારુ જીવની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મથી થઈ કે માયાથી ?

પ્રતિપક્ષી બ્રહ્મથી.

પૂર્વપક્ષી—તો પછી માયાથી શું થયું ?

પ્રતિપક્ષી—માયાવડે તો જીવ ભ્રમમાં પડે છે

પૂર્વપક્ષી—બ્રહ્મ અને જીવ એક છે કે જુદા ? જો તમે એક છે એમ કહેશો તો તે વચન શેખ મહમદના ભાઇના જેવું થયું કારણ કે જીવોની પાછળ માયા લગાડીને જીવોને અજ્ઞાનમાં (ભ્રમમાં) નાખ્યા વળી જીવ અને બ્રહ્મ એક કહો છો ત્યારે તો જીવની પેઠે બ્રહ્મ પણ માયાના ભ્રમમાં પડેલ ગણાય. કોઈ મૂર્ખ માણસે પોતાની જ તલવારથી પોતાનો હાથ કાપ્યો એ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે બ્રહ્મે પોતાના અંશરૂપ જીવને અવિદ્યા રૂપી માયાથી ભ્રમમાં નાખ્યા. હવે જીવ ને બ્રહ્મ જુદા છે એમ કહેશો તો બ્રહ્મ નિર્દય ગણાશે. કેમકે કંઈ પણ કારણ વગર જીવની પાછળ માયાને લગાડી તેને દુઃખી કર્યો જો માયાથી શરીર વગેરે ઉપાધિ થઈ એમ કહેશો તો માયા પોતે હાડ માંસ, રુધિર રૂપ ગણાશે અને એ શારીરિક પુદ્ગલ વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શમય રૂપી હોવાથી અરૂપી બ્રહ્મમાં શી રીતે સમાય ? જો સમાય છે એમ કહેશો તો બ્રહ્મ પણ રૂપી ઠરશે. આથી બ્રહ્મની અરૂપી અવસ્થાનો નાશ થાય છે

પ્રતિપક્ષી—માયાથી સત્ત્વ રજસ અને તમસ એ ત્રણે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે

પૂર્વપક્ષી—એ ત્રણ ગુણ તો ચેતનનો સ્વભાવ છે અને માયા તો જડ છે જડથી ચેતનની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ ? જો થઈ એમ કહેશો તો શાસ્ત્રકારો પણ આ ત્રણ ગુણો ઉત્પન્ન થવા જોઈએ એ ત્રણ ગુણથી ત્રણ દેવ એટલે રજોગુણથી બ્રહ્મા, સત્ત્વગુણથી વિષ્ણુ અને તમોગુણથી શંકર થાય છે આ વાત સ્વીકારીએ તો એ શંકા થાય છે કે ગુણમાંથી ગુણી (ત્રણ દેવ) શી રીતે ઉત્પન્ન થાય ? અને માયામય વસ્તુ પૂજ્ય શી રીતે હોઈ શકે ? ત્યારે કહે છે કે એ દેવો માયાને આધીન નથી. પણ તે વાત મનાતી નથી આવતી, કારણ કે માયાને આધીન થઈને એ દેવોએ ચોરી, વ્યભિચાર વગેરે નિન્દ્ય કામ કર્યાં છે ત્યારે એનો જવાબ આપે છે કે એ ચોરી નહીં પણ તો પ્રભુની લીલા છે પ્રભુની લીલાના સંબંધમાં પૂછીએ કે લીલા તે પ્રભુની ઇચ્છાથી થઈ કે વગર ઇચ્છાથી થઈ ? જો ઇચ્છાથી, લીલા થઈ એમ કહેશો તો આ ચેતનની ઇચ્છા એનું નામ કામગુણ છે અને એ ગુણ રજોગુણના આશ્રયે છે દુઃખ કરવાની ઇચ્છા એનું નામ ક્રોધ છે તે તમોગુણમાં જ આવે છે એથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ દેવો માયા વશ જ છે પ્રભુની લીલા પ્રભુની ઇચ્છા વિના

થઇ જાય છે એમ કહેશો તો શું દેવો પરવશ થયા? એથી તે વાત પણ મળતી આવતી નથી. કારણ કે દેવો મહા સમર્થ હોઇને પરવશ શી રીતે બને?

દેવે કરેલી ચોરી, વ્યભિચાર વગેરેને કદી લીલા કહો તો શાસ્ત્રમાં કામ, ક્રોધ વગેરે દુર્ગુણો ત્યાગવાનો ઉપદેશ શા માટે કર્યો છે? દેવનાં કુકર્મોને લીલા કહી ઢાંકવામાં આવે તો સત્ય, શીલ, ક્ષમા, દયા વગેરે ગુણો શુ ઉપયોગી છે? અને એવા ઉત્તમ ગુણોને જૂઠા ઠરાવનાર દેવો પણ શું કામના? ત્યારે જવાબ આપે છે કે એ દેવોએ તો સંસારીઓને સંસાર વ્યવહારની રીતો શીખવવા સારૂ લીલા કરી હતી પણ જવાબથી તો એ દેવોની ઉલટી અપકીર્તિ થાય છે કોઇ દુષ્ટ પિતા પોતાના પુત્રને વ્યભિચાર કેવી રીતે કરવો તે પ્રથમ શીખવે અને તે પછી પુત્ર વ્યભિચાર કરે એટલે તેને–ગુન્હો ગણી પિતા સજા કરે. એ સ્થિતિ દેવોની થાય છે દેવોએ લીલા કરીને સંસારીઓને અનાચાર શીખવ્યા, અને તે અનાચાર પ્રમાણે લોકો વર્તવા મંડયા ત્યારે તેને નરક વગેરેની શિક્ષા કરી! એ શું ઇશ્વરનું કામ છે? એવા પ્રભુ શું કામના? એ તો અન્યાયી જ કહેવાય.

વળી કેટલાક કહે છે કે આ દુનિયામાં ભકતોની રક્ષા કરવા, અને દુષ્ટોનો સંહાર કરવા પ્રભુ અવતાર ધારણ કરે છે તેવા લોકોને પૃછવામાં આવે કે અવતાર લેવાનું કામ પ્રભુની પોતાની ઇચ્છાથી થયું કે ઇચ્છા વગર થયું? જો ઇચ્છાથી અવતાર ધારણ કર્યો હોય તો એવું થયુ કે શેઠ પોતાના નોકરને હુકમ કરી કોઇ માણસને મારી નંખાવ્યો, તે છતાં શેઠ નોકરને ગુન્હા બદલ સજા કરવા મંડયો + જો ઇચ્છા વગર એની મેળે અવતાર ધારણ થઈ ગયો હોત તો શુ પ્રભુને એટલું પણ જ્ઞાન ન હતુ કે આવા દુષ્ટ લોકો બનાવીશ તો તેઓ મારા ભકતોને દુઃખ દેશે માટે તેવા દુષ્ટ લોકોને પેદા જ ન કરૂ દુષ્ટો પેદા ન થાય એટલે અવતાર ધારણ કરવાનું અને તે દુષ્ટોનો નિગ્રહ કરવાનુ રહ્યું જ કયાં? એના જવાબમાં વળી એ લોકો કહે કે અવતાર ધારણ કર્યા વગર પરમેશ્વરની કીર્તિ શી રીતે જગતમાં ફેલાય? એ વાત માનીએ તો પછી ઇશ્વર પોતાનો મહિમા વધારવા ખાતર અથવા મહિમા વધે તો જ ભકતનું પાલન કરે છે અને દુષ્ટનો સંહાર કરે છે એવી ઇચ્છાવાળા ઇશ્વર તો રાગી અને દ્વેષી ગણાય, અને રાગ અને દ્વેષ તો કર્મબંધનનુ—મહાન્ દુઃખનુ મૂળ છે. ઇશ્વરનુ આ કામ ઘણુ જ વિકટ છે કારણકે માત્ર ઇચ્છાથી જ ભકતપાલન અને દુષ્ટનું નિકંદન થઇ જતું હોય તો અવતાર ધારણ કરવાની, અને લીલા કરવાની તકલીફ કોણ ઉઠાવે,

વળી તેઓ કહે છે કે, સૃષ્ટિનાં તમામ સારા માઠા કામો પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણેજ થાય છે, તો એ કામો કરનારા તમામ જીવો પાસે પોતાનો મહિમા શામાટે ન મનાવ્યો, તમામ જીવો પ્રભુને ગમતા કામો, પ્રભુનો મહિમા વધે તેવાં કામો કયા કરે છે? તેના જવાબમાં જણાવે છે કે, પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કામો કરાવી અલગ જ (ન્યારા) રહે છે. અરે ભાઇ! ઇચ્છા પ્રમાણે કામો કરાવી કર્તાનું પદ પ્રાપ્ત કરી વળી અકર્તા રૂપે રહેવુ એ શી રીતે બને? એ તો આકાશનાં ફૂલ જેવી ગલત વાત થઈ!

વળી કહે છે કે, ત્રણ દેવોમાંના બ્રહ્મા આ દુનિયાને બનાવે છે, વિષ્ણુ દુનિયાનું રક્ષણ કરે છે અને શંકર (મહાદેવ) સૃષ્ટિનો સંહાર કરે છે આ વાત માનીએ તો બ્રહ્મા અને

+ એનુ નામ ન્યાયી સ્વામી નહિ પણ અન્યાયી જ કહેવાય.

ઈશ્વરને કેટલું મોટું વેર હોવું જોઈએ જ, નહિ તો શા માટે બ્રહ્માએ બનાવેલી સૃષ્ટિનો મહાદેવ નાશ કરે? ત્યારે તેઓ કહે છે કે એમાં બંનેને વેરવિરોધ ક્યાં? પરિબ્રહ્મ પોતે જ પોતાનાં ત્રણ રૂપ બનાવી ઉત્પત્તિ પાલન ને સંહાર કરે છે એમ કહી હોય તો એ પૂછીએ કે આવું? પોતાની બનાવેલી સૃષ્ટિ પ્રથમ સારી લાગી અને પાછળથી ખરાબ લાગી? પાછળથી ખરાબ લાગે ને નાશ કરવો પડે તેવી સૃષ્ટિ સમર્થ દેવ થઈને પ્રથમ બનાવી જ શા માટે?? જો ઈશ્વરનો સ્વભાવ પોતાની બનાવેલી સૃષ્ટિનો નાશ કરવાનો થયો કે ફરી વળી બનાવવાનો થયો હોય તો તેવું શા કારણથી બન્યું તે બતાવો. પૃથ્વીનો પોતાનો સ્વભાવ નાશ પામવાનો થયો તો તે તો જડ છે અને બીજાથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે પોતાની ઇચ્છાથી બદલે-નાશ પામે નવો થાય એમ કેમ બને??

કોઈ ગૃહસ્થને હવેલી બનાવવી હોય તો પ્રથમ ઈંટ ચૂનો, લાકડાં, વગેરે સામગ્રી ભેગી કરે, મકાનના નમુના માટે નકશો કરે, ત્યાર પછી બનાવવા માંડે. જો બ્રહ્માએ એ પ્રમાણે સૃષ્ટિ બનાવવાનું કર્યું હોય તો પૃથ્વી બનાવવાની સામગ્રી બ્રહ્માએ ક્યાંથી ભેગી કરી? પૃથ્વી બનાવતાં પહેલાં બ્રહ્મા પોતે એક જ હતા. ત્યાં સામગ્રી આવી ક્યાંથી? સૃષ્ટિના નમુના માટે નકશો શા પ્રમાણે ઉતાર્યો? વળી સૃષ્ટિ બનાવી તે પ્રથમની સૃષ્ટિઓ હતી તેના જેવી બનાવી કે સાવ નવી જ બનાવી કે પોતાનાં અનેક રૂપો કરીને એકદમ બનાવી? આ પ્રશ્નોના જે જવાબો આપશો તે તમામ એક બીજાથી ઉલટા જશે ને તૂટી જશે. જો રાજા પોતે કડિયા સુતાર વગેરેને હુકમ કરે તેમ કરતી હોય તો તેમ કહો. એવાં કામ કરનારા કારીગરો, સામાન ક્યાંથી લાવ્યા? વળી સૃષ્ટિ બનાવતી વખતે તેમાં બધી સારી સારી ચીજો બનાવી કે સારી ને નરસી તમામ બનાવી? જો સારી સારી ચીજો બનાવ્યાનું કહેશો તો સૃષ્ટિમાંનો સર્પ વિંછી વાઘનાગ, સોમલ વગેરે ચીજો કોણે બનાવી? જો સારી નરસી બંને વસ્તુ બ્રહ્માએ બનાવી એમ કહેશો તો વાઘનાગ, સિંહ, ઝેર, નરક વિંછી વગેરે દુઃખદાયી ચીજો કે જે કોઈને સારી લાગતી નથી તેમ બનાવનારની પણ સેવા કરતી નથી તે શા માટે બનાવી? જો તે ખરાબ ચીજો તે બીજાએ બનાવી કહેશો તો બ્રહ્મા સિવાય બીજો કોઈ બનાવનાર છે?

આના જવાબમાં તેઓ એમ કહે છે કે સૌ પ્રાણીઓ પોત પોતાનાં કર્મને લઈને નીચ યોનિમાં અવતાર લઈને દુઃખી થાય છે. કદી એ વાત સ્વીકારીએ તો બ્રહ્મામાં કર્તા તરીકેનો ગુણ રહ્યો નહિ. પણ સૌ પોત પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવે છે એમ કહ્યું આમ પરસ્પર વિરોધ આવે છે

જીવને પ્રથમ બનાવ્યા ત્યારે તે સઘળાને નિર્મળ બનાવ્યા હતા કે પાપી બનાવ્યા હતા? જો નિર્મળ બનાવ્યા હતા એમ કહેશો તો પાછળથી તેમને પાપ કેવી રીતે ચોંટયું? બનાવતી વખતે તો નિર્મળ બનાવી શક્યા પણ પાછળથી બ્રહ્માના હાથમાં નિર્મળ જ રાખવાની સત્તા શું ન રહી? કદી એમ કહેશો કે પાપ તો બ્રહ્માએ પાછળથી લગાડ્યું તો પોતાના બનાવેલા જીવોને પાછળથી પાપ લગાડીને દુઃખી શા માટે કર્યા. એથી બ્રહ્મા નિર્દય ઠરે છે

ઉપરનાં કારણોથી બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ બનાવી છે એ વાત, અથવા બ્રહ્મામાં કર્તાપણાનો ગુણ છે એ વાત ટકી શકતી નથી.

હવે વિષ્ણુ દેવ સૃષ્ટિને પાલન કરે છે એમ કહેનારાઓને પૂછીએ કે ભાઈ જે બીજાને દુખી થવા ન દેતાં, તેમ મળેલુ સુખ ખૂટી ન જાય તેમ રક્ષા કરે એનુ નામ પાલનકર્તા કહેવાય, પણ આખા વિશ્વમાં નજર કરીએ છીએ તો તેથી ઉલટું નજરે આવે છે. જગતમાં સુખી જીવો થોડા દેખાય છે. અને દુખી ઘણા દેખાય છે વિશેષ ભાગ ક્ષુધા, તૃષા, ટાઢ, તાપ સંયોગ, વિયોગ, રોગ, શોક વિગેરે ઉપાધિઓથી હેરાન થઇ રહ્યો છે એમ છે તો વિષ્ણુદેવનુ રક્ષકપણું ક્યાં રહ્યું ? એના જવાબમાં તેઓ કહે છે કે જીવ માત્રના સુખ દુખ તો કર્માધીન છે. સૌ સૌના કર્માનુસાર તમામ જીવો સુખદુખ ભોગવે છે. આ જવાબ તો ઠગ વૈદ્યના જેવો ક્યાં રોગીને આરામ થાય તો ઠગવૈદ્ય કહે છે કે એને મારી દવાથી આરામ થયો છે પણ રોગીનો રોગ વધે અથવા મરી જાય તો ઠગવૈદ્ય કહે છે કે એ તો કર્માધીન છે, તેનુ આયુષ્ય નહિ તેથી મરી ગયો એ પ્રમાણે પોતપોતાના કર્મોથી જ જીવોનું ભલુ બૂરું થતું હોય તો પછી તમે પ્રભુનું નામ શા માટે લો છો ? ત્યારે તેઓ કહે છે અમે તો ઇશ્વરને ભક્તવત્સલ કહીએ છીએ ઠીક, જો પ્રભુને તમે ભક્તવત્સલ કહો છો તો સોમનાથ પાટણનુ દેવળ મહમદગીઝનીએ તોડયુ, ત્યારે પોતાના દેવળની રક્ષા કેમ ન કરી ? અને સોમનાથ મહાદેવના અનેક ભક્તોને તે સ્થળે મ્લેચ્છ લોકોએ ઘણું દુ:ખ દીધું છતાં સહાયતા કેમ ન કરી ? જો એમ કહેશો કે વિષ્ણુમાં એટલી શક્તિ નહિ હતી તો મ્લેચ્છોથી પણ ઓછી શક્તિવાળા તમારા પરમેશ્વર છે ? અને જો એમ કહેશો કે, મહમદગીઝનીના જુલમની પ્રભુને ખબર ન હતી તો પ્રભુના અંતર્યામી સર્વજ્ઞ વગેરે નામોનો મહિમા ક્યાં રહ્યો ? પ્રભુ જાણતા હતા છતાં સહાય ન કરી એમ કહેશો તો પ્રભુનુ ભક્તવત્સલપણું ક્યાં ગયું ?

એ રીતે પાલનકર્તા દેવ વિષ્ણુમાં ભક્તવત્સલપણું છે અગર તો સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરે છે આ વાત વૃથા છે

ત્રીજા દેવ શંકર કે જે સૃષ્ટિનો સંહાર કરે છે તેને વિષે તે લોકોને પૂછીએ કે શંકર-દેવ પ્રલયકાળ આવે ત્યારે સંહાર કરે છે કે હંમેશાં સંહાર કર્યા કરે છે ? પોતાના હાથથી સંહાર કરે છે કે બીજા પાસે સંહાર કરાવે છે ? જો પોતાના હાથથી હંમેશા સંહાર કરતા હોય તો આ જગતમાં ક્ષણુ ક્ષણમાં અનંત જીવો મરે છે તેનો સંહાર એકલે હાથે કેવી રીતે કરી શકે ? જો શંકર બીજાની સહાય લઇને સંહાર કરતા હોય તો તે સંહાર કરનારાઓનાં નામ બતાવો ? જો શંકર દેવની ઇચ્છા માત્રથી સંહાર થઇ જતો હોય તો શું એવી મોટી પદવીવાળા દેવની વૃત્તિ "માર માર ને માર" એવી અધમ હશે ? થોડા જીવોનો સંહાર કરનારને દુષ્ટ પરિણામી કહેવામાં આવે છે તો આવા અનંત જીવોનો સંહાર કરનારને કેવોક નિર્દય કહેવો ? ત્યારે તેઓ કહે છે એ સંહારને હિંસા કહેવાય જ નહિ, એમાં હિંસા, છે જ નહિ, એ તો માત્ર એક તમાસો છે સૃષ્ટિને વિખેરી નાખવાનો પ્રસંગ આવતા વિખેરી નાખે એમાં હિંસા શી ? વાહ ભાઇ ! વળી તમે તમારા પ્રભુને તમાસગીર બનાવ્યા, તમાસગીરને સારૂ લાગ્યુ ત્યારે તમાસો બનાવ્યો અને બૂરૂ લાગ્યું

ત્યારે તમાસો વિખેરી નાખ્યો છતાં કોઈપણ જીવની હિંસાનો દોષ ન લાગ્યો. તેમ રાગદ્વેષ પણ ન ચોટયો એ વાત શી રીતે માની શકાય?

વળી પૂછીએ કે પ્રલય કાળમાં બધા જીવોનો સંહાર થતાં તે જીવો મરીને ક્યાં જશે? ત્યારે કહે છે કે ભક્ત હશે તે પરબ્રહ્મમાં મળી જશે ને બાકીના જીવો માયામાં મળી જશે. ઠીક પ્રલય થયા પછી માયા પણ પરબ્રહ્મથી જુદી રહે છે કે એક થઈ જાય છે? જો જુદી રહે છે એમ કહેશો તો માયા પણ પરબ્રહ્મની પેઠે અનાદિ અને નિત્ય ઠરી અને જો માયા પ્રલય કાળમાં બ્રહ્મમાં મળી જાય એમ કહેશો તો સર્વ જીવો પણ બ્રહ્મમાં મળી ગયા અવશ્ય અને એમ થાય તો ભક્ત અને દુષ્ટનો ભેદ ક્યાં રહ્યો? તેમજ મોક્ષનો ઉપાય જે યમ, નિયમ પ્રાણાયામ સમાધિ, ધ્યાન વિ. શા માટે કરવાં જોઈએ?

વળી, પ્રલય કાળ પછી જ્યારે નવી સૃષ્ટિ થશે ત્યારે અગાઉના જીવો નવી સૃષ્ટિમાં આવશે કે નવા પેદા કરવા પડશે? જો એમ કહેશો કે અગાઉના જીવો નવી સૃષ્ટિમાં આવશે તો પરબ્રહ્મમાં બધા જીવો જુદા જુદા રહ્યા અવશ્ય પણ એકત્ર થયા ન અવશ્ય આથી અગાઉ કહેલી બ્રહ્મમાં જીવો એક રૂપ થઈ ગયેલાની વાત જૂઠી થઈ. અને જો નવી સૃષ્ટિમાં નવા જીવો ઉપજાવ્યા એમ કહેશો તો જીવનું અસ્તિત્વ (હૈયાતપણું) રહ્યું નહિ તેથી મોક્ષ મેળવવાનો ઉપાય પણ વ્યર્થ થયો કારણ કે એક પછી એક નવી નવી સૃષ્ટિ થતાં જૂના જીવોનો નાશ થઈ જવાનો.

માયા મૂર્તિમંત (સાકાર) છે કે અમૂર્ત (નિરાકાર) છે? જો સાકાર કહેશો તો નિરાકાર બ્રહ્મમાં તેનો સમાવેશ શી રીતે થાય? વળી મૂર્તિમંત માયા નિરાકાર બ્રહ્મમાં મળી ગઈ તો બ્રહ્મ પણ મૂર્તિમંત અવશ્ય અગર મૂર્તામૂર્ત (સાકાર નિરાકાર મિશ્ર) થાય. માયાને નિરાકાર માનશો તો પૃથ્વી પાણી વાયુ વગેરે સ્પષ્ટ દેખાતા મૂર્તિમંત (સાકાર) પદાર્થો નિરાકાર માયામાંથી શી રીતે બને? એ વગેરે યુક્તિઓથી પરબ્રહ્મ, માયા, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહાદેવ અને સૃષ્ટિ સંબંધી વિચાર કરતાં ઈશ્વર સૃષ્ટિનો કર્તા નિવડતા છે બ્રહ્મા પેદા કરનાર છે વિષ્ણુ પાલનકર્તા છે અને મહાદેવ સંહારકર્તા છે" વગેરે સર્વ વાતો કપોલકલ્પિત એટલે ગોઠવી કાઢેલી જણાય છે. ખરે કે સર્વ જીવો! એવા ભ્રમમાં ન પડશો અને પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ, વનસ્પતિ, બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય પશુ પક્ષી જળચર મનુષ્ય, નરક સ્વર્ગ એ સર્વ પદાર્થોને અનાદિ માનજો. એને કોઈ પેદા કરતું નથી. ઈંડું અને પક્ષી બીજ અને વૃક્ષ સ્ત્રી અને પુરુષ, એમાં પહેલું કોને ગણવું અને પછીનું કોને ગણવું? સર્વ એક એકમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેના માટે અનાદિ જાણવું તેઓનો કોઈ ઉત્પન્ન કરનાર નથી અગર કોઈ પ્રલય કરનાર પણ નથી કોઈ પૂછે કે એ તમામ વગર બનાવ્યે શી રીતે બને? તો તેને પૂછીએ કે ભાઈ! ઈશ્વરને કોણે બનાવ્યા? ત્યારે કહેશે કે એ તો સ્વયંસિદ્ધ છે અનાદિ છે એને કોઈ બનાવી શકે નહિ. તે જ રીતે આપણે પણ તેમને કહીએ કે ભાઈ! તમે જેમ પરમાત્માને સ્વયંસિદ્ધ માનો છો તેજ રીતે અમે પણ પૃથ્વી આદિ પદાર્થોને દ્રવ્યાર્થિક નયે સ્વયંસિદ્ધ એટલે અનાદિ અનંત માનીએ છીએ આ આધારાભાવે સિદ્ધાંત વિરાધિ

ગ્રંથના ગોન નામક અધ્યાયમાં કહ્યુ છે કે.—ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર, સૂર્ય, મંગળ, ગુરૂ, શનિ અને નક્ષત્રોના વર્તુલ માર્ગથી ઘેરાયેલ, કોઈના પણ આધાર વિનાના, પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશથી વ્યાપક હો; આ ભૂપિંડ ગોળાકાર બની પોતાની જ શક્તિથી આકાશમા નિરંતર રહે છે અને તેના પૃષ્ટ પર દેવ, દાનવ, માનવ વગેરે સહિત વિશ્વ ચારે તરફ રહ્યુ છે

હવે અહિં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે—જીવને સુખી દુખી કોણ કરે છે ? એનો ઉત્તર એ છે કે જીવ પુણ્યકર્મનું ઉપાર્જન કરે તો તેનાં ફળ સુખ રૂપે ભોગવે અને પાપકર્મ કરે તો તેનાં ફળ દુખ રૂપે ભોગવે

सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता, परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।
अहं करोमीति वृथाभिमानः, स्वकर्मसूत्र ग्रथितोहि लोकः ॥

અર્થ—સુખ અને દુખનો દેનાર કોઇ નથી, પણ અર્થાત્ ઇશ્વર આપે છે એમ કહેવુ તે કુબુદ્ધિનો હેતુ છે અને હુ કરું છું એમ માનવુ એ પણ મિથ્યાભિમાન છે ખરી વાત તો એ છે કે પોતાના કર્મરૂપ સૂત્રથી ગૂથાયેલો આ લોક છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતના ૧૦ માં સ્કંધના ૨૪ મા અધ્યાયમાં કહ્યુ છે કે—

कर्मणा जायते जंतुः, कर्मणेव विलीयते ।
सुख दुख भयं क्षेम, कर्मणेवाभिपद्यते ॥ १३ ॥

અર્થ—કર્મથી જ જીવ જન્મ લે છે અને કર્મથીજ મરે છે, સુખ દુખ, ભય અને ક્ષેમકુશળ એ બધુ કર્મથીજ થાય છે. વળી ભગવદ્ગીતાના ૫મા અધ્યાયમાં કહ્યુ છે કે—

न कर्तृत्व न कर्माणि, लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफल संयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते

અર્થ—પ્રભુ લોકને ઉત્પન્ન કરતા નથી, કોઇના કર્મને સરજતાં નથી તેમજ કર્મનાં ફળ પણ આપતા નથી, પરંતુ સર્વ કાર્યો સ્વભાવથીજ થાય છે.

ઇસ્લામ ધર્મમાં પણ કહ્યુ છે કે—

શેર અરબ્બી—"એસાલી મુજરક વજાત તસર્ર ફબી છલ્લાત"

અર્થાત્—જીવ દર્યાફત કરવાવાળો છે પોતે પોતાથી જ પોતાનો ઓજારની સાથે કબજો રાખનાર છે

જીવ સંસારમા સુખ દુખ ભોગવે છે તે પોતપોતાના સંચિત કર્માનુસાર જાણવુ અન્યનું તો શુ કહેવુ પણ ખુદ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે પણ કર્માધીન સુખ દુઃખ ભોગવે છે

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे ।
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ।
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः ।
सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ ભર્તૃહરિ

કર્મ વશ બ્રહ્માને કુંભારની પેઠે જીવના શરીરરૂપ વાસણો ઘડવાં પડે છે. વિષ્ણુને દશ અવતાર ધારણ કરવા રૂપ મહા સંકટ વેઠવું પડે છે, શિવજીને મનુષ્યની ખોપરી હાથમાં લઈ ભિક્ષા માગવી પડે છે અને સૂર્યને ગગનમાં રાત્રિ દિવસ ભટકવાનું કષ્ટ ભોગવવું પડે છે. એટલા માટે કર્મને નમસ્કાર. જુઓ આ મોટા દેવો પૂજિત છે પણ ચતુરાઈ પણ તે દ્વારા કર્મ અને કર્મફળ ગ્રહણ કરે છે.

પ્રશ્ન—જીવ શુભ કર્મ કરી કર્મ સુખી થવા સમર્થ છે તો પછી અશુભ કર્મ કરી તે દુઃખી શા માટે થાય છે? દુઃખ તો કોઈને વહાલું નથી લાગતું.

ઉત્તર—અજ્ઞાનથી તેમ જ મોહનીય પ્રબળતાથી તે દુઃખ પામે છે. જેમ વકીલ બારીસ્ટર વગેરે જાણે છે કે મદિરાપાનથી ભાન ભૂલી જવાય છે તન મન ધનની હાની થાય છે તેમ છતાં તે મદિરાપાન કરી પાગલ બને છે. ન્યાયાધીશ મદિરાપાન કરનારને શિક્ષા કરે છે અને પોતે જ બાટલી ઉપર બાટલી ગટગટાવી જાય છે. વિચારો! મોહની કેટલી અજબ ગતિ છે! આવી જ રીતે ઘણા જીવો દુઃખપ્રદ કર્મો સુખને માટે કરે છે પણ તેનું પરિણામ દુઃખરૂપ જ હોય છે અને જે જ્ઞાનવંત પ્રાણી (મોહ મંદ પડવાથી) દુઃખપ્રદ કર્મનો ત્યાગ કરે છે તે સુખી થાય છે. માટે આ સત્ય હૃદયમાં ધારો અને સાચી શ્રદ્ધા રાખો. કુહેતુઓથી કદાપિ ભ્રમમાં પડો નહિ. સત્યનો સ્વીકાર કરો અને પરભવ છે એમ નિશ્ચય માનો.

૭ નિન્હવ

જિનપ્રણીત શાસ્ત્રોથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરનાર ૭ નિન્હવો પ્રાચીન કાળમાં થઈ ગયા છે. એ બાબતની ટુંકામાં હકીકત શ્રી ઉવવાઈ સૂત્રમાં વર્ણવી છે:—(૧) જમાલિજી શ્રી મહાવીર પ્રભુના શિષ્ય જમાલિ પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સહિત વિચરતા હતા. તેમને એકદા તાવ ચઢી આવ્યો એટલે શિષ્યોને કહ્યું મારા માટે પથારી બિછાવો. શિષ્ય પથારી કરવા લાગ્યા એટલામાં જમાલિએ પૂછ્યું—પથારી બિછાવી? શિષ્યે કહ્યું હાજી બિછાવી. જમાલિ ત્યાં જઈને જુએ તો પૂરી બિછાવેલી નહિ તેથી શિષ્યને પૂછ્યું કે તું જૂઠું કેમ બોલ્યો? શિષ્યે કહ્યું ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે 'कडेमाणे कडे' અર્થાત્ કામ કરવા માંડ્યું તે કર્યું કહેવાય × જમાલિ બોલ્યા શ્રી મહાવીરસ્વામીનું એ કથન ખોટું છે. કામ પૂર્ણ

× જેમ ઘેરથી કોઈ મુંબઈ જવા નીકળ્યો તે ભલે મુંબઈ પહોંચ્યો નહિ તો પણ લોકો તો મુંબઈ ગયો છે એમ જ વ્યવહારથી કહે. આ ન્યાયે જે કામ કરવા માંડ્યું તે કર્યું એમ કહેવાય. નિશ્ચયથી જેટલા સમયની ક્રિયા થઈ તે કરી જ ગણાય. ફક્ત છેલ્લા સમયની ક્રિયાને જ ક્રિયા કહીએ તો એક સમયમાં સર્વ ક્રિયા થઈ ન શકે માટે ખોટું છે. ભવિષ્યનું વર્તમાનમાં આરોપણ નિગમનયથી થાય છે અને કોઈ નયનો એકાંત નિષેધ કરવો તે પણ મિથ્યા છે.

થયે જ પૂરું થયુ એમ કહેવુ આ પ્રમાણે ભગવાનને જૂઠા કહેવાથી તેણે મિથ્યાત્વ ઉપાર્જન કર્યું. તિશ્રગુપ્ત—શ્રી વસુ આચાર્યના શિષ્ય તિશ્રગુપ્ત એક દિવસ આત્મપ્રવાદ પૂર્વની સ્વાધ્યાય કરતા હતા તેમાં એવો અધિકાર આવ્યો કે અહો ભગવાન્! આત્માના એક પ્રદેશને જીવ કહેવો? ભગવાને કહ્યુ, નહિ આવી રીતે બે, ત્રણ યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશ લગી પૃચ્છા કરી તો પણ ભગવાને ના કહી. ફરી પૂછ્યુ અહો ભગવાન! અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં એક પ્રદેશ કમતી હોય તો તેને જીવ કહેવો? ભગવાને કહ્યુ નહિ જેટલા આત્મ પ્રદેશ છે તેટલા પૂરા હોય તોજ જીવ કહેવો આ ઉપરથી તિશ્રગુપ્તે આત્માના અંતિમ પ્રદેશને જીવ માન્યો અને એક પ્રદેશી આત્મા પ્રરૂપવા લાગ્યો. ગુરુજીએ બહુ સમજાવ્યો, પણ સમજ્યો નહિ છેવટે તેને ગચ્છથી બહાર કાઢયો અન્યદા તે તિશ્રગુપ્ત અમલકંપા નગરીમાં સુમિત્ર શ્રાવકને ઘેર ભિક્ષાર્થે ગયો ત્યારે તે શ્રાવકે એક દાળનો અને એક ચોખાનો દાણો ભિક્ષામાં આપ્યો, ત્યારે તિશ્રગુપ્ત બોલ્યો—કેમ ભાઇ મશ્કરી કરો છો? શ્રાવક બોલ્યા નહિ મહારાજ હુ તો આપની શ્રદ્ધા પ્રમાણે જ કરું છું એક આત્મપ્રદેશના અવગાહના તો અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. અને ચાવલ દાળની અવગાહના તો અંગુલના સખ્યાતમા ભાગની છે તો આટલો આહાર પણ આપના આત્માથી અસંખ્યાત ગણો અધિક હોવાથી વધી પડશે આટલું સાંભળતાં જ તેની શ્રદ્ધા શુદ્ધ થઇ ગઇ તેમણે શ્રાવકનો ઉપકાર માન્યો સુમિત્રે જવાબ દીધો મહારાજશ્રી આપને મારા અનેકવાર નમસ્કાર છે, મારા જેવા અલ્પજ્ઞ શ્રાવક પાસેથી આપે સીધી વાત ગ્રહણ કરી તેથી આપને ધન્યવાદ છે (૩) **અષાઢાચાર્ય**–અષાઢાચાર્યજી અલ્પજ્ઞ શિષ્યોને છોડી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી દેવતા થયા, અને પુન પોતાના મૃતક શરીરમાં પ્રવેશ કરી શિષ્યોને ભણાવ્યા પછી શરીર છોડી સ્વર્ગમાં જતી વખતે ભેદ ખુલ્લો કરી દીધો આથી શિષ્યો શંકાશીલ બની ગયા કે અરે! આટલા દિવસ આપણે અવ્રતી દેવને નમસ્કારાદિ કર્યા કદાચ બીજા સાધુઓના શરીરમાં પણ દેવતાનો વાસ હોય, આમ વિચારી બધા સાધુઓથી વંદના વ્યવહાર બધ કરી દીધો એ ત્રીજા નિન્હવ થયા. (૪) **રોહગુપ્ત**–શ્રી ગુપ્તાચાર્યના શિષ્ય રોહગુપ્ત કોઇક વાદીની સાથે ચર્ચા કરતા હતા. ચર્ચા દરમ્યાન પેલા વાદીએ જીવરાશિ અને અજીવરાશિ એમ બે રાશિની સ્થાપના કરી. તે વખતે શ્રી રોહગુપ્તજીએ એક સૂતરના દોરાને વળ ચડાવી તે દોરો નીચે મૂકી ચર્ચા કરનારને પૂછ્યુ કે આ દોરો કઇ રાશિ? જીવરાશિ કે અજીવરાશિ? જો તમે જીવરાશિ કહેશો તો સૂતર એ અજીવ પદાર્થ છે જો તમે અજીવરાશિ કહેશો તો આ અજીવ સૂતર આ પ્રમાણે હલનચલન કેમ કરે છે? એ પ્રમાણે સાંભળી તેમજ સૂતરના દોરાને જોઈ ચર્ચા કરનાર ચૂપ રહ્યો ત્યારે શ્રી રોહગુપ્તજી બોલ્યા કે ભાઇ, આ સૂતરનો દોરો છે તે જીવરાશિ કે અજીવરાશિ ન કહેવાય પણ "જીવાજીવ" નામની ત્રીજી રાશિમાં ગણાય એ પ્રમાણે વાદીને (ચર્ચા કરનારને) હરાવીને પોતાના ગુરુજી પાસે આવ્યા ચર્ચામાં જીત્યાની તમામ વાત ગુરુજીને કરી, ગુરુજીએ કહ્યું શ્રી મહાવીર ભગવાને જીવરાશિ અને અજીવરાશિ એમ બે રાશિ જ શાસ્ત્રમાં ફરમાવી છે અને તમે આ પ્રમાણે સ્વકલ્પિત ત્રીજી રાશિ સ્થાપી તે મિથ્યા હોવાથી સભાની સમક્ષ "મિથ્યા મે દુષ્કૃત" લો શ્રી રોહગુપ્તજીએ

માન મચ્છરીને વશ થઇ પોતાની હઠ છોડી નહિ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' ન
તેથી તેઓ નિન્હવ ગણાયા. (૫) શ્રી ધનગુપ્તાચાર્યના શિષ્યે એવી વાત સ્થાપી
"એક સમયમાં બે ક્રિયા લાગે જ. જેમકે કોઇ મનુષ્ય નદી ઉતરે છે હવે તે
તેના પગ તો નીચે નદીના ઠંડા પાણીમાં શીતતા ભોગવે છે અને માથાપર સૂ
તડકો લાગતો હોવાથી ઉષ્ણતા પણ તેજ વખતે ભોગવે છે એ દૃષ્ટાંતે તે શિષ્યની
કરી ગઇ પણ તે શિષ્યે એમ ન જાણ્યું કે સમય એ કાળનો એવો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ
છે કે તેટલા વખતમાં આત્મા બે ઉપયોગ રાખી શકે નહિ તેથી બે ક્રિયા ભોગવવી (વેદ
શકે નહિ જ જે વખતે શીતતા વેદે છે તે વખતે ઉષ્ણતા ભોગવી શકે નહિ અને ઉષ્ણતા
માથાપર ભોગવે તે વખતે શીતતા (ઠંડક) ભોગવી શકે નહિ. આ સત્ય વાત તે શિષ્યને બેસે ન બે
ને શ્રદ્ધા કરી તેથી તે નિન્હવ થયા (૬) પ્રત્યાખ્યાન સાધુ થી ભગવાને જીવ અને કર્મનો સંબં
દૂધમાં ઘી તલમાં તેલ પુષ્પમાં સુગંધના જેવો કહ્યો છે ત્યારે પ્રત્યાખ્યાન સાધુએ સર્પ
કાંચળીના જેવો સંબંધ છે એવી સ્થાપના કરી અને ભગવાનનાં વચન ઉત્થાપવાથી
ઓ નિન્હવ થયો, (૭) અશ્વમિત્ર—આ સાધુએ નરકાદિ ગતિનાં જીવોની વિચ્છે
ક્ષણ ક્ષણમાં પરાહત થાય છે એવી સ્થાપના કરી બૌદ્ધના ક્ષણિકવાદ જેવ
એમની શ્રદ્ધા હોવાથી તે સાતમો નિન્હવ થયો. આ સાત સિવાય કેટલાક આઠ અને કો
વળી ૯ નિન્હવ કહે છે એ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં થયેલા સાત નિન્હવોનું વર્ણન વાંચી તે
ઉપર જરા વિચાર કરતાં જણાશે કે જે મહાત્માઓ નવ ગ્રૈવેયક સુધી પહોંચી શકે એવી
અમરી ક્રિયા કરનારા હતા. તેઓએ માત્ર શ્રીપ્રભુના એક વચનને ઉલટી રીતે પરૂપ્યુ
તો નિન્હવ તરીકે ગણાયા ત્યારે હાલના કુળી કબ્જી કરનારા અને ખાલી ડોળ ધરાવનારા
સાધુઓ તથા શ્રાવકો પ્રભુનાં શાસ્ત્ર માંથી પાઠના પાઠ ઉત્થાપી દે છે અને ઉંધા અર્થ
કરી ઉપદેશ આપે છે ઉત્તમ શાસ્ત્રને અધમ શાસ્ત્રપણે પરિણમાવે છે અનંત ભવોમાંથી
ઉદ્ધારનાર એવાં પરમ પવિત્ર વચનોને અનંત ભવભ્રમણ વધી જાય તેવી રીતે સ્થાપે છે
અને કોઇ શાસ્ત્રજ્ઞ તથા મહાત્માઓ તેમને ખરા અર્થ સમજાવે તો તેને તિરસ્કારી કાઢે છે
તેવાની શી ગતિ થશે !! એનો ખ્યાલ કરતાં કંપારી છૂટે છે ! ! હે બન્ધુઓ ! આપ હૃદયમાં
જરા વિચાર કરજો. કેટલાક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવને અનુસરીને ધમ ઢીલો કરવાનો મનકલ્પિત
અર્થ કરી શુધ્ધ તત્ત્વમાં અશુદ્ધીની સ્થાપના કરે છે અને કુ રીતરીની ભમઇ માને છે તેર
ચક્રવર્તિ ભાજીની માફક મિથ્યાત્વનો લાભ થાય અને અનતો સંસાર રખડે.

શુદ્ધ જૈનધર્મ—સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થવાનો મહામાર્ગ છતાં આ પંચમકાળમાં
તેના અનુયાયિઓની પ્રવૃત્તિ જોઇને સહધર્મ થાય છે શાસ્ત્રના કોઇ પણ બાબતનો
નિર્ણય કરવામાં ઘણાની બુદ્ધિ વિભ્રમમાં પડી જાય છે એક ચૈત્ય શબ્દ જ લઇએ, એ
ચૈત્ય કે ચૈત્ય શબ્દે જૈન સમાજમાં કેટલો કોલાહલ મચાવ્યો છે !! કોઇ ચૈત્ય
શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન કરે છે તો કોઈ પ્રતિમા કરે છે પણ શ્રીઠાણાંગજી સૂત્રમાં
કહેલ છે કે "चपसीण चउवीसाए तित्ययराण चउवीस चइय रुक्खा पण्णत्ता"
અર્થાત્ ૨૪ તીર્થ કરોને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાનાં ૨૪ વૃક્ષ કહ્યાં છે ત્યાંથી ચૈત્ય નો
અર્થ જ્ઞાન છે એ સિદ્ધ થાય છે અને તે ઠેકાણે જ્ઞાન જ અર્થ કરીએ તો ગુણક્રિયા

નામ ચેઇય' ' તેનો અર્થ શુ ' ગુણશિલા જ્ઞાન ' એમ કરવો ? ગુણશિલા એ તો બગિચાનુ નામ છે. ઇત્યાદિ વિચારથી નિષ્પક્ષ થઈ જે સ્થળે જે અર્થ યોગ્ય હોય તે સ્થળે તે અર્થ કરવો ઉચિત છે (૨) આવી જ રીતે કેટલાક કહે છે કે દયામાં ધર્મ' ' તો કેટલાક કહે છે કે 'આજ્ઞામાં ધર્મ' ' હવે વિચાર કરો કે ભગવાનની આજ્ઞા અને દયા એમાં કંઇ ભિન્નતા છે ? શું ભગવાન કદાપિ હિંસા કરવાની આજ્ઞા આપે છે ? કદાપિ નહિ. તો પછી નિરર્થક ખેંચાતાણી કરી કલેશ શા માટે કરવો ? (૩) કેટલાક ઋષભદેવજીના સમયમા બનેલી વસ્તુને શ્રી મહાવીરસ્વામીના સમય સુધી રહી હોવાનુ કહે છે, પરંતુ શ્રીભગવતીસૂત્રના ૮મા શતકના ૯મા ઉદ્દેશામાં કૃત્રિમ વસ્તુની સ્થિતિ સંખ્યાતા કાળની જ કહી છે અને ઋષભદેવજીને થયાં એક ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમમા થોડો કમ એટલો કાળ વીતી ગયો છે એટલો કાળ વસ્તુ કેવી રીતે ટકી શકે ? § (૪) શ્રીભગવતીસૂત્રના છઠ્ઠા શતકના સાતમાં ઉદ્દેશામાં—૧ વૈતાઢ્ય પર્વત ૨ ગંગા અને ૩ સિંધુ નદી, ૪ ઋષભકૂટ અને ૫ લવણુ સમુદ્રનો ખાડી આ પાંચ વસ્તુ ભરતક્ષેત્રમાં શાશ્વતી કહી છે ' પરંતુ કેટલાક શત્રુંજય પર્વતને પણ શાશ્વતો કહે છે અને વળી કહે છે કે શ્રીઋષભદેવજીના સમયમાં આ પર્વત બહુજ મોટો હતો ક્રમશ ઘટતા ઘટતાં છઠ્ઠા આરામાં ઘણો નાનો રહી જશે તો શું શાશ્વતી વસ્તુ પણ નાની મોટી થઈ શકે. ખરી× (૫) પન્નવણા સૂત્રમાં મનુષ્યના શરીરથી

---

§ કેટલાક કહે છે કે ઋષભકૂટ પર ભૂતકાળના ચક્રવર્તીએ પોતાનુ નામ લખ્યું હોય તે ભુંસાડીને વર્તમાનકાળના ચક્રવર્તી પોતાનુ નામ અંકિત કરે છે. આ મિથ્યા દાખલાથી કૃત્રિમ વસ્તુની અસંખ્યાત કાળની સ્થિતિ હોવાનુ સિદ્ધ કરે છે, પરંતુ જમ્બૂદ્વિપપ્રજ્ઞપ્તિમા નામ ભુંસાડવાનો ઉલ્લેખ નથી

× શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા–ભાવનગરથી પ્રસિદ્ધ થતા 'આત્માનંદ પ્રકાશ' માસિકના ૧૫ મા પુસ્તકના ૧૦ મા અંકમા લખે છે કે—"ધર્મઘોષ સૂરિએ પોતાના પ્રાકૃત કલ્પમા સંપ્રતિ, વિક્રમ અને શાલિવાહન રાજાને આ (શત્રુંજય) ગિરિવરના ઉદ્ધારક બતાવ્યા છે પણ તેની વધારે સત્યતા માટે હજી સુધી કોઇ વિશ્વસનીય પ્રમાણ મળી શકયુ નથી "બાહડ" મંત્રીનો ઉદ્ધાર " વર્તમાનમા જે મુખ્ય મંદિર છે તે વિશ્વસ્ત પ્રમાણથી જણાય છે કે ગુર્જર મહામાત્ય બાહડ (વાગ્ભટ્ટ) મંત્રી દ્વારા ઉદ્ધૃત થયેલ છે વિક્રમની તેરમી સદીના પ્રારંભમા જે વખતે મહારાજા કુમારપાળ રાજ્ય કરતા હતા, તે વખતે તેના ઉક્ત પ્રધાને પોતાના પિતા ઉદયન મંત્રીની ઇચ્છાનુસાર તે મંદિર બનાવ્યુ છે પ્રબંધ ચિંતામણીના કર્તા મેરૂતુંગસૂરિ આ ઉદ્ધારના સંબંધમાં જણાવે છે કે—કાઠિયાવાડના કોઇ સુવર નામના માંડલિક શત્રુને જીતવા માટે મહારાજા કુમારપાલે પોતાના મંત્રી ઉદયનને મોટી સેના આપીને મોકલ્યો, વઢવાણ શહેરની પાસે મંત્રી પહોચ્યો તે વખતે શત્રુંજય નજીક રહ્યો જાણી સૈન્યને આગળ કાઠિયાવાડમાં રવાના કર્યું પોતે ગિરિરાજની યાત્રા કરવામા શત્રુંજય તરફ રવાના થયો જલદીથી શત્રુંજય પર પહોચી ત્યાં ભગવત પ્રતિમાના દર્શન, વંદન અને પૂજન કર્યું તે વખતે તે મંદિર પત્થરનુ નહિ, પરંતુ લાકડાનુ હતુ મંદિરની સ્થિતિ બહુજ જીર્ણ હતી અને અનેક ઠેકાણે ફાટફૂટ પડી ગઇ હતી મંત્રી પૂજન કરી પ્રભુપ્રાર્થના કરવા માટે રંગમંડપમાં બેઠા અને એકાગ્રતા તથા

થતી અશુચિનાં ૧૪ સ્થાનકમાં સમૂર્છિમ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ કહી છે આમ છતાં કેટલાક થુંકમાં તથા પરસેવમાં પણ સમૂર્છિમની ઉત્પત્તિ કહે છે તો આ ૧૫ મું અને ૧૬ મું સ્થાન શાસ્ત્રપ્રમાણથી વિરુદ્ધ કયાંથી લાવ્યા તેમજ તિર્યંચના શરીરથી ઉત્પન્ન થતા દૂધ અને માખણ વગેરેમાં પણ સમૂર્છિમની પંચેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવે છે પરંતુ આ કથન પણ શાસ્ત્રાનુકૂળ નથી (૬) ભગવતી સૂત્રના ૧૬ મા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે—હે ગૌતમ ! કોઈ ઉઘાડે મોઢે બોલે તો સાવદ્ય ભાષા અને મુખપર વસ્ત્રાદિ રાખીને બોલે તો નિરવદ્ય ભાષા કહેવાય. હવે જે મુનિઓ મુખપર મુખવસ્ત્રિકા બાંધ્યા વિના બોલે છે તેમનાથી કેટલીએ વાર ઉઘાડે મોઢે બોલી જવાય છે તે વિચારવું જોઈએ જેઓ મુખપર મુહપત્તિ બાંધવાનો નિષેધ કરે છે તેમના જ માનનીય ગ્રંથોમાં મુખપર મુહપત્તિ બાંધવાનું કહ્યું છે જુઓ ૧ ઓઘનિર્યુક્તિની ૧૬૩ અને ૧૬૪ની ચૂર્ણિમાં લખ્યું છે કે 'એક વેંત ચાર અંગુલની મુહપત્તિમાં મુખના પ્રમાણે જેટલો દોરો નાખી મુખપર મુહપત્તિ બાંધવી જોઈએ ૨ પ્રવચન સારોદ્ધારની ૫૨૧ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—મુખપર મુહપત્તિ આચ્છાદન કરી બાંધવી જોઈએ. ૩ મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—મુખવસ્ત્રિકા વિના પ્રતિક્રમણ કરે વાચના લે અથવા દે, વંદના, સ્વાધ્યાયાદિ કરે તો પુરિમડ્ઢનું પ્રાયશ્ચિત આવે ૪ યોગશાસ્ત્ર વૃત્તિના પૃષ્ઠ ૨૬૧ માં લખ્યું છે કે હવામાં ઉડતા જીવ તથા વાયુકાયના જીવની ઉષ્ણ શ્વાસથી થતી વિરાધનાથી બચવા માટે મુહપત્તિ ધારણ કરવામાં આવે છે ૫ આચાર દિનકર ગ્રંથમાં અને કલ્પતરુ આદિ ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણ

સ્તવન કરવા લાગ્યા તે વખતે મંદિરની કોઈ દરમાંથી એક ઉંદર નીકળ્યો, તે એક દીવાની બત્તી મોંમાં લઈને કયાંક ચાલ્યો ગયો. આ પ્રસંગ દેખીને મંત્રીએ ફિકરી સાથે વિચાર કર્યો કે મંદિર કાષ્ટમય અને જીર્ણ હોવાથી આવી રીતે દીવાની બત્તીથી કોઈ વખતે અગ્નિ લાગી જાય તો તીર્થની ભારે આશાતના થવાનો ભય છે મારી આટલી સંપત્તિ તથા પ્રભુતા શું કામની છે ! એમ ફિકરમંદ થઈ તે મંત્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે આ યુદ્ધ પૂર્ણ થયા બાદ આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરીશ. કાષ્ટને સ્થાને પથ્થરનાં મજબૂત મંદિર બંધાવીશ વગેરે તદનંતર એ મંત્રી તો સંગ્રામમાં કામ આવી ગયા પણ પિતાની આજ્ઞાનુસાર બાહડ અને અંબડ નામના તેમના બન્ને પુત્રોએ સંવત્ ૧૨૧૧ માં એક ક્રોડ સાઠ લાખ રુપિયા ખર્ચ કરી અનેક મંદિર બનાવ્યા" આ કથન ઉપરથી પાઠકગણે શત્રુંજયનું શાશ્વતપણું અને જિનમંદિરો ક્યારે બન્યા તે વિષે ખ્યાલ કરી લેવો શત્રુંજય ઉદ્ધારોનાં જે જે નામો બતાવ્યાં તેમનો પણ પ્રમાણભૂત પૂરો પત્તો તેઓ મેળવી શક્યા નથી તો પછી અન્ય કથનોની સત્યતા કેમ સ્વીકારી શકાય ! શત્રુંજય નાનો મોટો થયા બાબત ગંગા સિંધુ નદીનું દૃષ્ટાંત આપે છે પણ તે વાસ્તવિક નથી કેમકે ગંગા સિંધુનું પાણી ઓછું અધિક થાય છે પણ તેની લંબાઈ પહોળાઈનું ક્ષેત્ર તો તેટલું જ રહે છે.

મુહપત્તિ બાંધવાનાં મળી આવે છે. + ૬ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની રચનાનુસાર ઉદયરત્નજીનો સ. ૧૭૬૯માં રચેલો ભુવનભાનુ કેવળીનો રાસ છે તેની ૮૬મી ઢાળમાં આ પ્રમાણે છે "ઢાળ—મુહપત્તી મુખ બાંધી રે, તુમ બેસો છો જેમ ગુરુજી, તિમ મુખ કુચા દઇને રે બીજાથી બેસાયે કેમ ગુ. ॥ ૩ ॥ મુખ બાંધી મુનિનો પરે રે, પરદોષ ન વદે પ્રાહી ગુ સાધુ વિના સંસાર ભેરે, કયારે કો દીઠા કયાંહી ગુ. ॥ ૪ ॥ એવો જ-ખુલાસાવાર લેખ હિતશિક્ષાના રાસમાં તથા હરિબળ મચ્છીના રાસમાં છે અને શ્રાવક ભીમસી માણુક તરફથી પ્રકાશિત "જૈન કથા રત્ન કોષ" ના ૭મા ભાગના ૪૦૫ મા પૃષ્ટની ૧૬મી પંક્તિમાં છાપેલ છે કે 'ઉપાશ્રયમાં રહેતા સાધુ માહિલા કેટલાએક સાધુઓ તો મહુપત્તિને બાંધ્યા વિના જ બોલ્યા કરે છે। તથા પ્રકરણ ગ્રંથમા લખ્યુ છે કે—ગાથા **एकवीसंगुलायाय, सोलसंगुल विच्छिणो। चउक्कार संजुयाय, मुहपत्ति एरिसा होइ** ॥ અર્થાત્ ૨૧ અંગુલ લાંબો અને ૧૬ અંગુલનો પહોળો એવા વસ્ત્રખંડના આઠ પડ કરી દોરાથી મુખ પર બાંધે, તથા ગાથા—"**मुहंणतगेण कण्णोट्ठिया। विणा वंधइ जे को वि सावए। धम्मकिरिया य करंति तस्स इक्कारस सामाइयस्स णं पायच्छित भवति** ॥ અર્થાત્ મુખપર મુખવસ્ત્રિકા બાંધ્યા વિના સામાયિકાદિ ધર્મકરણી કરે તેને ૧૧ સામાયિકનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં તથા ગ્રંથોમાં ખુલ્લે ખુલ્લું કથન હોવા છતા એ ગ્રંથોના માનવાળા જ મુખપર મુહપત્તિ બાંધ્યા વિના જ ધર્મક્રિયા કરે છે તે જિનેશ્વર તેમજ ગુરુની આજ્ઞાના અરાધક કેવી રીતે કહેવાય? દિગમ્બર મતના ગ્રંથો ગોમટસારજી અને સુદ્રષ્ટ રંગિણીમાં લખ્યુ છે કે-૪૮ પુરુષ ૪૦ સ્ત્રી અને ૨૦ નપુસક એમ ૧૦૮ એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે મોક્ષમાં જાય છતાં સ્ત્રી મોક્ષનો એ જ લોકો નિષેધ કરે છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કેવળજ્ઞાનીના ૧૧ પરિષહમા ક્ષુધા પરિષહ ગ્રહણ કર્યો છે છતાં તેને માનનાર કેવળીના આહારનો નિષેધ કરે છે. અને '**एकादश जिने**' એ સૂત્રનો અર્થ પણ મારી મચડીને કરે છે વળી એ જ સૂત્રમા ૧૨ સ્વર્ગ કહ્યાં છે છતાં તેને માનનાર દિગમ્બર ભાઇઓ ૧૬

✓* **हस्त पात्र दधानाश्च, तुण्डे वस्त्रस्य धारकाः।**
मलिनान्येव वासांसि, धारयन्तोऽल्पभाषिणः ॥ २५ ॥
શિવપુરાણુ અ ૨૧

અર્થ—હાથમાં પાત્ર અને મુખપર વસ્ત્ર રાખવાવાળા, મલિન વસ્ત્રો ધારણ કરનાર અને થોડું બોલનાર જૈન ધર્મના સાધુ હોય છે. આ પ્રમાણે અન્ય મતાવલમ્બીઓનાં શાસ્ત્ર પ્રમાણુથી પણ જૈન સાધુઓએ મુખપર મુહપત્તિ બાંધવી જોઇએ એવુ સિદ્ધ થાય છે.

જહોન મડંક એલ એલ ડી એ ઇ સ. ૧૯૦૨ મા જગતના ધર્મો નામે પુસ્તક રચ્યું છે તેના ૧૨૮મા પૃષ્ટ પર નીચે પ્રમાણે છે—

The yati has to lead a life of continence He should were a thin cloth over his mouth to prevent insects from flyinng into it.

અર્થ—બ્રહ્મચર્ય પાળવુ અને સૂક્ષ્મ જીવોની રક્ષાને માટે મુખપર વસ્ત્ર બાંધી રાખવુ એ યતિનો ધર્મ છે.

સ્વર્ગ કહે છે. અષ્ટપાહુડ સૂત્રના બોધપાહુડની ૭મી ગાથામાં સિદ્ધ સમાધીન મુનિને “સિદ્ધાયતન” કહ્યા છે ૮મી ગાથામાં શુદ્ધ જ્ઞાનના ધારક મુનિને “ચૈત્ય” કહ્યા છે ત્રિરત્નના આરાધક મુનિને “પ્રતિમા” કહેલ છે કાષ્ટ પાષાણાદિની પ્રતિમા માનવાનો નિષેધ કર્યો છે. ૧૩ મી ગાથામાં જંગમ પ્રતિમા મુનિની અને સ્થાવર પ્રતિમા સિદ્ધની કહી છે ૨૬મી ગાથામાં આચાર્યને જિનબિમ્બ કહ્યા છે અને ૨૮ થી ૪ સુધીની ગાથાઓના ચાર નિક્ષેપ તીર્થંકરનું સ્વરૂપ કહ્યું છે આમ છતાં એને માનવાવાળાજ વિપરીત વર્તાવ કરી રહ્યા છે ભગવતી આરાધના શાસ્ત્રની ૭૯મી ગાથામાં અપવાદ માર્ગથી મુનિને ૧૬ હાથ વસ્ત્ર ધારણ કરવા કહ્યું છે ૧૧ મા પૃષ્ટમાં તપનું અને ચોખાનું પિત્તાણ મુનિએ ગ્રહણ કરવું એમ કહ્યું છે છતાં એ જ લોકો વસ્ત્રધારી તેમજ પીત્તણ પાણી લેનાર સાધુ મહાત્માઓની નિંદા કરે છે !! આજ પ્રમાણે સાધુમાર્ગી જૈનોમાં પણ કેટલાક સ્થાનકમાં ઉતરનાર સાધુને પાસત્થા કહે છે તો કેટલાક ગૃહસ્થ રહે તે મકાનમાં ઉતરનારને જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ વર્તનાર કહે છે સ્થાનક નામ તો મકાનનું છે કંઈ સ્થાનક એ નામમાં દોષ આવીને ઘુસી ગયો નથી મકાન ગમે તે ભલે હોય પણ શાસ્ત્રોક્ત નિર્દોષ મકાનમાં રહેવું ઉચિત છે વળી કેટલાક, પોતાના સંપ્રદાય સિવાયના સાધુને આહારાદિ દેવામાં વંદના નમસ્કાર કરવામાં એકાંત પાપ બતાવે છે જેમના નામથી પૂજ્ય બન્યા છે તે જ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પણ ‘ચૂકી ગયા’ એવું કહે છે જે ધર્મનું મૂળ દયા દાન, વિનય છે તેનાજ મૂળમાં કુહાડો મારે છે તો બીજાનું તો શું કહેવું !

આ પ્રમાણે આ હુંડાવસર્પિણીના પાંચમા આરામાં જૈન ધર્મ ચાળણીની પેઠે ચળાઈ રહ્યો છે દરેક સંપ્રદાયવાળા પોતપોતાના સંપ્રદાયની શ્રદ્ધાને શ્રી તીર્થંકર દેવની શ્રદ્ધા માની રહ્યા છે. સદસદ્‌વિવેક બુદ્ધિથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરનાર નિષ્પક્ષ પુરુષો બહુ થોડા જોવામાં આવે છે જ્યારે આપ સ્થાપના પર ઉત્થાપનામાં જ આત્માનું કલ્યાણ સમજનારા આગ્રહીઓ ઠેકઠેકાણે નજર આવે છે મતાગ્રહને લીધે સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગ બહુધા મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરવામાં કરી રહ્યા છે એ કેટલું બધું શોચનીય છે !! જેનો બધા એક મહાવીર પ્રભુના જ અનુયાયી હોવા છતાં પરસ્પર એક બીજાને મિથ્યાત્વી ઠરાવી રહ્યા છે આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં સમદૃષ્ટિઓને મહા મુસીબતે પ્રાપ્ત કરેલા સમ્યક્ત્વરત્નની જતના કરવી એ પણ અતિ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે આત્માર્થી મનુષ્યોએ આ પ્રકારના ઝઘડાથી દૂર રહી આત્મસાધનામાં તત્પર રહેવું અને જિનવાણીથી વિપરીત મંદ પ્રરૂપણાથી આત્માને બચાવવા સાવધાન રહેવું

૧૨ ધર્મને અધર્મ શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ.

શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સમ્યક્ત્વાખ્ય નામના ચોથા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશામાં જ ચાર દેવ ધર્મનું સ્વરૂપ નય પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે:—

से बेमि—जे य अतीता, जे य पडुप्पन्ना, जे य आगमिस्सा, अरहंता भगवंतो, सव्वे ते एवमाइक्खंति, एवं भासंति एवं पण्णवेंति, एवं परूवेंति—सव्वे पाणा, सव्वे भूया, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता, ण हंतव्वा, ण उज्जावेयव्वा, ण परिघेतव्वा, ण परियावेयव्वा, ण उद्दवेयव्वा। एस धम्मे सुद्धे, णितिए, सासए, समेच्च लोयं खेयन्नेहिं पवेइए त जहा—उट्ठिएसु वा, अणुट्ठिएसु, वा उवरयदंडेसु वा, अणुवरयदंडेसु वा, सोवहिएसु वा, अणुवहिएसु वा, संजोगरएसु वा असंजोगरएसु वा, तच्चं चेयं तहा चेयं अस्सिं चेयं पवुच्चइ॥

અર્થ— શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે, હે જંબુ! જે અરહંત ભગવંતો પૂર્વે થઇ ગયા છે વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થશે તે બધાયનું એમજ કહેવુ છે કે, કોઇ પણ પ્રાણી (દ્વીન્દ્રિયાદિ) ભૂત (વનસ્પતિ,) જીવ (પંચેન્દ્રિય) અને સત્વ (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ) એ સર્વે પ્રકારના જીવોથી હિંસા કરવી નહિ, તેમના પર હુકુમત ચલાવવી નહિ, તેમને કબજે કરવાં નહિ, તેઓને મારી નાંખવાં નહિ અને તેઓને હેરાન કરવાં નહિ આવો પવિત્ર અને શાશ્વત ધર્મ જગતના દુઃખોને જાણનાર ભગવાને, સાંભળવા તૈયાર થયેલાઓને, નહિ થયેલાઓને, મુનિઓને, ગૃહસ્થોને, રાગીઓને ત્યાગીઓને, ભોગીઓને તથા યોગીઓને બતાવ્યો છે એ ધર્મ યથાતથ્ય-ખરેખરોજ છે અને માત્ર જિન પ્રવચનમાં જ વર્ણવેલો છે

આવો પરમ હિતકારી, સદા આદરણીય અહિંસા ધર્મ છે તેને મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી કુગુરુઓના ઉપદેશથી ભ્રમમાં પડીને અધર્મ કહે જીવોની રક્ષા કરવામાં દયા પાળવામાં, મરણાભિમુખ થયેલા જીવોને બચાવવામાં છોડાવવામાં પાપ સમજે, 'જીવ મારવામાં એક પાપ, બચાવવામા ૧૮ પાપ' આવી આવી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરે, ખોટા હેતુ દ્રષ્ટાંતો આપી અંતકરણમાંથી સમ્યકત્વનો ખાસ ગુણ જે અનુકમ્પા છે તેને જ અળગો કરે તેને અને તેના અનુયાયીઓને મિથ્યાત્વી જાણવા

૧૩ અધર્મને ધર્મ સર્દહે તો મિથ્યાત્વ.

ઉપર્યુકત ધર્મના લક્ષણોથી જે ઉલટા કૃત્યો અર્થાત્ પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્વની હિંસાનાં કાર્યો, હોમ, હવન, યજ્ઞ, કન્યાદાન, ઋતુદાન, નૃત્ય, ગાનતાન નાટક, તમાસા, રાસ રમવા ઇત્યાદિ કૃત્યોમાં ધર્મ માને તે મિથ્યાત્વ જ્યાં યોગની પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં આશ્રવ તો અવશ્ય હોય છે અને યોગની પ્રવૃત્તિ વિના ધર્મારાધન થવું પણ મુશ્કેલ છે. આવા સ્થાનમાં આસ્રવરૂપ અધર્મને, ધર્મરૂપે સર્દહવો તે મિથ્યાત્વથી આત્માની રક્ષા કેવી રીતે થઇ શકે? એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. પરંતુ શુદ્ધ શ્રદ્ધાવંતની દૃષ્ટિ વ્યાપારીના જેવી હોય છે ખર્ચ કરવામાં વ્યાપારી ખુશી તો ન હોય, પરંતુ ખર્ચ કર્યા વિના વેપાર ચાલતો નથી, અને વેપાર કર્યા વિના કમાણી થવાનો સંભવ નથી, તેથી કમાણી કરવા માટે ખર્ચ કરવુ પડે છે ત્યારે થોડે ખર્ચે કામ સરતુ હોય ત્યાં વિશેષ ખર્ચ કરતા નથી, અને છેવટે નફા તોટાનું સરવૈયુ કાઢી ખર્ચથી લાભ અધિક થયો હોય તો આનંદ પામે છે, તેવી જ રીતે ધર્માત્માઓને ધર્મ વૃદ્ધિનાં કામ કરતાં ગમનાદિ ક્રિયા રૂપ ખર્ચ થાય છે,

પણ તેમાં ખુશી માનતા નથી, તેને તો પાપ જ માને છે, અને જે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ, ધર્મોન્નતિ સ્વપર આત્માના ઉપકાર રૂપ લાભ થાય છે તેમાં ધર્મ માને છે આવી બુદ્ધિ શ્રદ્ધા રાખવાથી આ મિથ્યાત્વથી બચી શકાય છે આ બાબતનો ખુલાસો " જતનાથી ચાલવું ઉઠવું, બેસવું, સુવું વગેરે સર્વ ક્રિયા જતનાથી કરવી "ના પાઠથી થઇ જાય છે વળી ૧૧ ૧૨ ૧૩ ગુણસ્થાને કેવળ ઇર્યાવહિ ક્રિયા છે ૭ માથી ૧૨મા ગુણસ્થાન સુધી ધ્યાનસ્થ અવસ્થા છે છદ્મસ્થનો વચન અને કાયાનો વ્યવહાર સામાન્ય રીતે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી છે આ બધુ સમજાય તો બધો ભ્રમ આપોઆપ મટી જાય પણ જેને કરવું નથી કંઇ અને વાતો આપની આપ થઇ જતી છે તે એક જાતનો વિલાસ છે

૧૪ સાધુને અસાધુ સર્દહે તો મિથ્યાત્વ.

પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ પાંચ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ ચાર કષાયોની ઉપશાન્તતા, જ્ઞાન, ધ્યાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, દમિતાત્મા, ઇત્યાદિ સાધુના જે જે ગુણો શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે એવા ગુણોએ કરી યુક્ત સાધુઓને, મિથ્યા મોહોદયથી કુગુરુના ભરમાવવાથી વિવેકહીન અને મતાગ્રહી મનુષ્યો અસાધુ કહે છે પ્રભુના ચોર કહે છે, ઢીલા, પાસત્થા અથવા મેલા ઘેલા આદિ અપશબ્દોથી ઉપહાસ કરે છે નિંદા કરે છે. સ્વમમત્વ અને સંપ્રદાયના મોહને લીધે પોતાના મતને જ સત્ય માની અન્યની નિંદા કરે છે વંદણા નમસ્કાર કરવાથી કે આહાર પાણી આપવાથી સમકિત ચાલ્યુ જશે એમ માને છે અને આવી પ્રવૃત્તિના પરિણામે જ્ઞાની ધ્યાની તપસ્વી સંયમિ ઇત્યાદિ અનેક ગુણવંત મહાત્માઓનો દ્રોહ કરી મિથ્યાત્વ ઉપાર્જન કરે છે અને અન્યને પણ ઉન્માર્ગે દોરે છે આવા લોકોએ વિચારવું જોઇએ કે ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયમાં ૧૪ સાધુઓ હતા તે બધા સમાન ગુણના ધારક નહોતા જો એમ હોત તો બધા જ કેવળજ્ઞાની થઇ જાત, પરંતુ કેવળી તો ૭ જ થયા છે છતાં ભગવતે તે સર્વને સાધુ કહ્યા છે જેમ એક હીરો એક રૂપિયાનો હોય અને એક હીરો ક્રોડ રૂપિયાનો પણ હોય તે બધા હીરા જ કહેવાય પરંતુ કાચના ટુકડા કહેવાય નહિ ગુણોની ન્યૂનાધિકતા છતાં સાધુનાં મહાવ્રતોમાં ખામી હોય ન શકાય તો તે સાધુ જ કહેવાય ભગવાને પાંચ પ્રકારના નિગ્રંથના આચાર પૃથક્ પૃથક્ બતાવ્યા છે કેટલાક પોતાના સંપ્રદાયની એકતાની પ્રશંસા અને બીજા સંપ્રદાયમાં પડેલા કલેશોનું પ્રદર્શન કરાવી નિંદા કરે છે પોતાની શુદ્ધતા, એકતાનો પરિચય આ રીતે આપે છે પરંતુ તેમણે વિચારવું જોઇએ કે પ્રભુ મહાવીરના ૧૧ ગણધરોના ૯ ગચ્છ હતા ગચ્છ અલગ હોવાથી શું તેઓ સાધુ ન હોતા? છેદ શાસ્ત્રમાં પ્રભુએ ફરમાવ્યુ છે કે ૭ મહિના પહેલાં ગચ્છ-સંપ્રદાય બદલે તો પ્રાયશ્ચિત આવે છે આથી સમજવું, જોઇએ કે ગચ્છ-સંપ્રદાય તો અનાદિ કાળથી છે વળી એકતાની તારીફ કરનારે જાણવું જોઇએ કે કંઇ બધા શુભ કામોમાં જ એકતા હોય છે એવું બનતું નથી ચોરોમાં અને ધાડ પાડુઓમાં પણ એકતા હોય છે કેમકે એકતા ન રાખે તો પકડાઇ જાય અને મરણને શરણે થવું પડે. આવી રીતે પોતાના અનાચાર છુપાવવા માટે એકતા રાખે છે તેવી એકતા પ્રશંસનીય નથી. આ બધી વાતો ધ્યાનમાં લઇ ? સાધુઓએ મૂળ ગુણોનો ભંગ કર્યો ન હોય, ? પોતાના ગુરુની આજ્ઞામાં ચાલતા હોય, જેમનો વ્યવહાર શુદ્ધ હોય તે બધા સુસાધુઓમાં

સમભાવ ધારણ કરી આ મિથ્યાત્વથી પોતાના આત્માને બચાવવો સાધુ પર જુગુપ્સા કરનારને ચીકણા પાપ કર્મ બંધાય છે તેના ફળરૂપે ચંડાલ આદિ નિજ જાતિ, અશુચીવાળા વ્યાપાર, નિચગતિ, રોગ ભવાંતરે પ્રાપ્ત થાય છે, એક બાઈએ સાધુની દુર્ગંચ્છા કરીને તેણીનું તેજ ભવમાં આખું શરીર સડી ગયું, તેના કોઇ શુભ કર્મ ફરી જઇ અશુભ ફળ આપે પણ આગળ ઘણું દુઃખ વેઠવાનું બાકી રહે છે માટે મેલા ઘેલા સાધુને કદી કહેવા નહિ સુસાધુની નિંદા કરનાર કિલ્વી થાય છે તે તો દેવનુ આયુષ્ય બાંધવા જેવુ કર્મ હોય તો નહિતર દુર્ગતીમાં કેટલીએ વાર ભ્રમણ કરવુ પડે છે.

૧૫ અસાધુને સાધુ સર્દ્દહે તો મિથ્યાત્ત્વ

ઉપર્યુક્ત સાધુના ગુણોથી રહિત, ગૃહસ્થ સમાન, માત્ર વેષધારી, દશ પ્રકારના યતિ-ધર્મ રહિત, મઠાવલંબી, અઢારે પાપોનુ સ્વયં સેવન કરે, બીજા પાસે કરાવે, પાપાચરણની અનુમોદના કરે, શ્વેત અને માનોપેત (પ્રમાણ સહિત) વસ્ત્ર રાખવાને બદલે પીળા, રાતાં, લીલાં, કાળાં, ભગવા ઇત્યાદિ વસ્ત્રો ધારણ કરે, છકય જીવોની ઘાત કરે, ધાતુ, પરિગ્રહ રાખે એવા તથા મહા ક્રોધી, મહા અભિમાની, દગલબાજ, મહા લાલચી, નિંદક ઇત્યાદિ દુર્ગુણોના ધારકને સાધુ માને તો મિથ્યાત્વ કેટલાક ભોળા જીવો કહે છે કે અમે તો વેષને વંદન નમન કરીએ છીએ. તેમણે વિચારવુ ઘટે છે. કે, બહુરૂપી-ભાંડ. અથવા નાટકનું કોઇ પાત્ર સાધુનો વેષ ધારણ કરીને આવે તો શું તેમને પણ સાધુ માની વંદન કરવુ? એવુ કરનારને તો આપણે જિનશાસનનો દ્રોહી સમજીએ "અપને તો ગુણકી પૂજા, નિગુણે કો પૂજે વહ પથ હી દૂજા" કેટલાક કહે છે કે, પંચમકાળમાં શુદ્ધાચારી સાધુ છે જ નહિ, જો શુદ્ધાચાર પ્રરૂપે તો તીર્થનો જ વિચ્છેદ થઇ જાય! એવા નાસ્તિકો અને કાયરોએ સમજવુ જોઇએ કે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં શ્રી ભગવંતે ફરમાવ્યુ છે કે– ાંચમા આરાના અંતપર્યંત અર્થાત્ ૨૧૦૦૦ વર્ષ લગી મારૂં શાસન ચાલશે આ વાત ાઇ કાળે મિથ્યા થઇ શકે જ નહિ હજી તો પૂરાં અઢી હજાર વર્ષ પણ વીત્યાં નથી ાહેવો જ પ્રહર છે અત્યારે આ આર્યાવર્તમાં અનેક મહાત્યાગી મહાવૈરાગી મહાત્માઓ ાાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ વિદ્યમાન છે અને પાંચમા આરાના છેડા સુધી ચાર ાવ એકાવતારી હશે માટે આચારભ્રષ્ટ વેષધારીઓના ફંદમાં નહિ ફસાતાં સુસાધુ હોય ાને જ સાધુ માનવા. પાંચમા આરામાં કોઇ સાધુ નથી એમ પરૂપનાર દુર્લભ બોધી થાય છે

૧૬ જીવને અજીવ શ્રદ્દધે તો મિથ્યાત્વ

પર્યાપ્તિ પ્રાણ, યોગ, ઉપયોગ ઇત્યાદિ જીવનાં લક્ષણ શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, તેણે કરી-ાહિત જે એકેંદ્રિયાદિ જીવો છે તેને જીવ ન માને તે મિથ્યાત્વ છે કેટલાક કહે છે કે, સર્વ ાદાર્થ મનુષ્યના ભોગને અર્થે જ ભગવાને બનાવ્યા છે, જો તેને નહિ ભોગવીએ તો તે ાડીને નિરૂપયોગી થઇ જશે. એથી ભગવાનનુ અપમાન થશે! આવુ વચનનો મહા અજ્ઞાની ાગીનું જ હોય પણ વિચારવું જોઇએ કે જો મનુષ્ય ભોગને માટે જ બધી વસ્તુઓ બનાવી હોય તો તો બધી વસ્તુ સ્વાદિષ્ટ, આરોગ્યપ્રદ, સુખપ્રદ, ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ, પણ તેવુ દેખાતું નથી, કડવી

કાંટાળી કરણ, ઝેરી ભસ્લાતક એવી પણ ઘણી વસ્તુઓ છે તે ભગવાને શા માટે બનાવી? શું ભગવાન પણ કોઇની સાથે મિત્રતા અને કોઇની સાથે શત્રુતા રાખે છે? વાહ તમારા ભોગને માટે અન્ન ફળાદિ જેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યા છે તેવી જ રીતે સિંહ વ્યાઘ્ર આદીકના ભોગને માટે તમને પણ બનાવ્યા હશે? કારણ કે તમને જેમ ફળાદિ પ્રિય છે તેવી જ રીતે તેમને પણ મનુષ્યના લોહી માંસ અતુ પ્રિય હોય છે આવું તો એક દિવસ છે જ માટે શાથી આપણે સિંહના ભક્ષ બની જઇએ એવો વિચાર તમને કદી સ્વપ્ને પણ આવે છે ખરો? ભોગ જોગે કદી સિંહાદિનો ભેટો થઇ ગયો હોય તો તે કેવી કંપારી છૂટે! અને બચાવવા કેવાં વલખાં મારવાં પડે!! અરે સિંહ તો દૂર રહ્યો પણ માંકડનો ખોરાક તો મનુષ્યનું લોહી છે તેના કરડવાથી મોત પણ થતું નથી તો પણ તેને કેટલાક નિર્દયી મનુષ્યો તરત મારી નાખે છે પરંતુ આપણે! તમને જીવતર જેવું વહાલું છે તેવું જ તેને પણ છે. માટે જીવને જીવ તરીકે જાણી તેને જીવવા દો. નહિતર તમારી પણ તેજ દશા સમજી લેવી. પોતપોતાના કર્માનુસાર ઉચ્ચ નીચ યોનિને તેઓ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ ભગવાને કોઇને બનાવ્યા નથી એ નિશ્ચય સમજો.

૧૭ અજીવને જીવ શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ

સુતાર કાષ્ટની નિર્જીવ પાષાણની પીતલ આદિ ધાતુની કે વસ્ત્રાદિની જીવના જેવી આકૃતિ બનાવે, તેને સાક્ષાત્ તદ્રૂપ માને તે પણ મિથ્યાત્વ છે કારણ તે તો નિર્જીવ મૂર્તિ છે વળી જેમની મૂર્તિ બનાવી છે તેમને નજરે પણ દીઠા નથી તો યથાર્થ આકૃતિ કેમ બને? કેટલાક લેખ—શાસ્ત્રાધિત આકૃતિ બનાવી છે તો તે પણ શી રીતે બની શકે? તીર્થંકરો ૧૦૦૮ ઉત્તમ લક્ષણ અને ૩૪ અતિશયાદિથી અલંકૃત હતા મૂર્તિમાં તો એક પણ લક્ષણ કે અતિશયનો પત્તો લાગતો નથી. તીર્થંકરો જિયાં ત્યાં તેની ચોતરફ સો સો ગાઉમાં કોઇ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થતો નહિ જ્યારે મૂર્તિને તોડનાર કે તેના ઘરેણાં ચોરનારને પણ તે કંઇ કરતી નથી રામચંદ્રજી અને કૃષ્ણજીનું નામ સાંભળતાં જ દુશ્મનોના કાળજા ગળી જતાં હતાં આ? તેમની મૂર્તિના આભૂષણો ચોરવાના એનેક પ્રસંગો બને છે. એટલા માટે મૂર્તિને મૂર્તિ તરીકે માને તો કંઇ હરકત નથી પણ સાક્ષાત્ ભગવાન માને તો તે મિથ્યાત્વ * છે

૧૮ સન્માર્ગને ઉન્માર્ગ શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ

જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તપ દાન શીલ સંતોષ સરળતા દયા, સત્ય ઇત્યાદિ જે મુક્તિનો માર્ગ છે તેને ભ્રમણાનો સંસારવૃદ્ધિનો માર્ગ કહે, દયા દાનને દુર્ગતિનું કારણ બતાવે તે મિથ્યાત્વ. કેટલાક કહે છે જીવને મારવામાં તો એક દિશાનું જ પાપ લાગે છે પણ બચાવવાથી તે જેટલાં પાપ કરશે તે પાપનો અધિકારી તેને બચાવનારો થશે, કેમકે તેને બચાવ્યો તો તે પાપ કરવા લાગ્યો. તો તે બચાવવા વાળા અઢારે પાપના અધિકારી થાય છે!! આવી કુયુક્તિઓ લગાવી બિચારા ભોળા લોકોને ભરમાવી

---

* જિન પ્રતિમા જિન સારખી કહે તે મિથ્યાત્વ;
પ્રતિમાને પ્રતિમા કહે, સાચો કહે તે ભટ.

અનુકમ્પા રૂપ કલ્પવૃક્ષના અંકુરને ઉખેડી નાખે છે, કસાઇ સમાન કઠોર હૃદય બનાવી દે છે પછી તો તેમના સમક્ષ કોઇ જીવ મારતો હોય, અગ્નિમા કોઈ જીવ બળતો હોય, પાણીમાં ડૂબતો હોય તો પણ તે બેઠા બેઠા જોયા કરે છે, પણ તેને બચાવવાનો યત્ન કરતા નથી, અરે! કોઇ બચાવતુ હોય તો તેને પાપી ઠરાવે છે!! અફસોસ! આવા નિર્દયી મત પણ જૈન ધર્મમાં આ કાળે પ્રવર્તી રહ્યા છે અગર એમને પૂછવામાં આવે કે, ૧ શ્રી ઋષભદેવજીએ કલ્પવૃક્ષ નષ્ટ થવાથી જીવોને દુખી દેખી ત્રણ પ્રકારના કર્મોનો પ્રચાર કર્યો ૨ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન ગર્ભાશયમા હતા તેમના પુણ્ય પ્રતાપે દેશમા ફેલાયલો મહામારિનો ઉપદ્રવ નાશ પામ્યો અને શાતિનો પ્રચાર થયો, જેથી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૮ મા અધ્યાયમા "संति संतिकरे लोंए" અર્થાત્ લોકમાં શાતિના કરવા વાળા શાંતિનાથ ભગવાન એ પ્રમાણે પ્રશસા છે. ૩ શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાને પાંજરામાં પૂરાયેલા જીવોને છોડાવી સારથિને ઇનામ આપ્યુ તેની તારીફ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૨મા અધ્યયનમાં છે— "साणुक्कोसो जिए हिआ" અર્થાત્ અનુકપા લાવી જીવોનું હિત કર્યું જીવોને બંધનમુકત કર્યા. ૪ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાને લાકડામાં બળતાં નાગ નાગણીને બચાવ્યાં તેની તારીફ કલ્પસૂત્રમા છે, ૫ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ સાધુ અવસ્થામાં ગોશાળાને તેજોલેશ્યાથી બળતો બચાવ્યો. તીર્થંકર ભગવાન વિચરે છે તેમની ચારે તરફ રોગ, દુષ્કાળ, મનુષ્ય, પશુનો ઉપદ્રવ થતો નથી અને પ્રથમ થયેલ હોય તો દૂર થઇ જાય છે, અને શ્રી સમવાયાગ સૂત્રમાં તીર્થંકરનો અતિશય કહ્યો છે આવી રીતે ખુદ તીર્થંકરોએ પણ જીવોની રક્ષા કરી છે, તો શું તેઓને પણ અઢારે પાપ લાગી ગયા? પરતુ જે પ્રમાણે આ લોકો ખુદ ભગવાન મહાવીરના અનુયાયી હોવા છતા કહે છે કે "ગોશાળાને બચાવ્યો તે ભગવાનની ભૂલ થઇ" આવી રીતે તીર્થંકરો ઉપર પણ દોષારોપણ કરતા અચકાતા નથી વળી આવા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપકને પૂછીએ કે, ભાઇ! પાપી જીવો નરકમા જાય છે ત્યા તેમને વિશેષ પાપ કરવાનો પ્રસગ પડતો નથી, પરતુ તેમના તમારા ગુરુ ધર્મોપદેશ આપી ધર્માત્મા સાધુ શ્રાવક બનાવે તો તે ધર્મના પ્રતાપે દેવલોકમાં જશે અને દેવાગના સાથે કામભોગ ભોગવશે બીજા પણ અનેક પાપચરણ કરશે તો તેનુ પણ પાપ જે ગુરુના ઉપદેશથી સાધુ શ્રાવક થઇ દેવલોકમાં ગયા હશે તે તમારા ગુરુજીને લાગવુ જોઇએ ત્યારે કહેશે કે, "જે કરશે તે ભોગવશે" તો એવી જ રીતે સમજવુ જોઇએ. કે કોઇ દયાળુ પુરુષે મરતા જીવને ઉપદેશથી કે દ્રવ્યાદિની મદદથી બચાવ્યો તો તેને અભયદાન આપવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો "दाणाण सेठ्ठ अभयप्पयाणं" અર્થાત્ સર્વ દાનોમા અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે એમ શ્રી સૂયગડાગ સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ફરમાવ્યુ છે બચેલો જીવ ભવિષ્યમા જે પાપકર્મ કરશે તો તેના ફળ તો તે કરવા વાળો જ ભોગવશે. વળી આ પથવળા લોકો પોતાના પથના સાધુ સિવાય બીજાને દાન દેવામા એકાંત પાપ બતાવે છે અને શ્રી ભગવતી સૂત્રનો પાઠ બનાવી ભોળા ભાઇઓને દાન દેવાથી વંચિત કરે છે, પરતુ એ જ સ્થળે તેનો ખુલાસો જે પૂર્વાચાર્યોએ કર્યો છે તેને સ્વીકારતા નથી. રાયપસેણી સૂત્રમાં શ્રી કેશીસ્વામીનો ઉપદેશ સાભળી પ્રદેશી રાજાએ દાનશાળા સ્થાપન કરી છે દશાશ્રુતસ્કંધમા શ્રાવકની ૧૧મી પ્રતિમા ભિક્ષોપજીવો હોવાની વિધિ ભગવાને બતાવેલ છે. ઉવવાઇજી સૂત્રમાં અબડ સન્યાસીએ વૈક્રિય લબ્ધિના પ્રભાવથી નિત્યપ્રતિ ૧૦૦ ઘરે છકુ

ધારણ કર્યાનું વર્ણન છે. આવા શાસ્ત્રમાં ખુલાસા હોવા છતાં પણ સાધુ શિવાય અન્યને આપવામાં પાપ બતાવે તેને જૈન કેમ કહેવાય ? આવા ઉપદેશ સાંભળીને સન્માર્ગને છોડી ઉન્માર્ગે ન જવું. અને આ મિથ્યાત્વથી આત્માને બચાવજો. જૈન ધર્મની શાખા પ્રશાખાઓમાં જેઓ શુદ્ધ ધર્મની શ્રદ્ધા વાળા છે તેને ઉમાર્ગમાં સમજનાર અને તેની નીંદા કરનાર જીવો મિથ્યાત્વના દળ એકઠા કરે છે અને દુર્લભ બોધી થાય છે

૧૯ ઉમાર્ગને સમાર્ગ શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ.

પૃથ્વિ આદિક છ કાય જીવોની હિંસા, પુષ્પ ફળ ધુપાદિ † દેવોને ચડાવવાં યજ્ઞ હવનાદિ કરવાં, કુવ્યસનો સેવવા તેમ જ સ્ત્રી આદિના ભોગ નૃત્ય નાટકાદિ જે સંસાર પરિભ્રમણના હેતુભૂત છે તેને તથા ઉપર જે પંથ ઉમાર્ગરૂપ બતાવ્યો છે, તેને કર્મ ક્ષય કરવાનો મુક્તિનો માર્ગ શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ. આશ્રવના હેતુને સંવરનો હેતુ માને તે ઉન્માર્ગ છે કોઈ સ્થાની આશ્રવ હેતુ પ્રાપ્ત થયે શુદ્ધ અધ્યવસાયથી સંવર નિર્જરામાં જાય પણ આશ્રવનો હેતુ તો આશ્રવનો હેતુજ સમજવું.

૨૦ રૂપીને અરૂપી શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ.

વાયુકાયાદિ કેટલાક આઠસ્પર્શી રૂપી (આકાર-મૂર્તિમન્ત) પદાર્થો છે પરંતુ બારીક અને પાતળાક હોવાથી તે દ્રષ્ટિગોચર થઇ શકતા નથી, તેવી જ રીતે કર્મપુદ્‌ગલ પણ ચઉસ્પર્શી રૂપી પુદ્‌ગલ છે તે દ્રષ્ટિગોચર ન થવાથી તેને અરૂપી કહે તો મિથ્યાત્વ.

૨૧ અરૂપીને રૂપી શ્રદ્ધે તો મિથ્યાત્વ.

ધર્માસ્તિકાયાદિ જે અરૂપી છે તેને રૂપી માને તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવાન અવર્ણે અગંધે, અરસે, અફાસે ઇત્યાદિ ગુણયુક્ત છે એમ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યું છે તેમને રક્તવર્ણ આદિ માને અથવા પ્રથમ ઇશ્વરને અરૂપી (નિરંજન નિરાકાર) કહીને પછી કહે કે ધર્મના કે ભક્તના રક્ષણાર્થે ૨૪ અવતાર ધારણ કરે છે તેવી જ રીતે સિદ્ધ ભગવાન અમૂર્ત છે તેમની મૂર્તિ બનાવે ઇત્યાદિ અરૂપીને રૂપી કહે તે મિથ્યાત્વ જાણવું આકાશ અરૂપી છે છતાં તેમાંથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેનારને પણ મિથ્યાત્વ લાગે છે

૨૨ અવિનય મિથ્યાત્વ

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનાં તથા સદ્‌ગુરૂનાં વચનોને ઉત્થાપે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે ભગવાનને ભૂલી ગયા એમ કહે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા, સુવ્રત જ્ઞાનવંત, તપસ્વી, ત્યાગી, વેરાગી ઇત્યાદિ ઉત્તમ પુરૂષોની નિંદા કરે કૃતઘ્ની અને છિદ્રદ્વેષી બને તે અવિનય

✓ † સખી (કોરી) નમસ્કાર—મનહર છંદ.

જળ લે ચડાવે નાથ. કચ્છ મચ્છ પીવે કરે, ફુલ લે ચડાવે દેવ વસ્યો કુમાર હે ॥
ફળ લે ચડાવે પ્રભો, બ્રહ્મ તાદિ શુખ જાત પત્ર લે ચડાવે પશુ, રક્ષક ઉન્નર હે ॥
દીપ લે ચડાવે નાથ શલભ તેહિ બરબ હોત, ધુપ લે ચડાવે વહી અગ્નિકા આહાર હે ॥
મેવા મિષ્ટાન તામે માખી મુખ ધાર જાત દુધ લે ચડાવે સહી તોહેકી કુમાર હે ॥
એસી એસી વસ્તુએ કે આપકી હે તેસ કુંઅત પાવે મહારાજ મેરી, સખી નમસ્કાર હે ॥

મિથ્યાત્વ. જેઓ વિનય ગુણ તથા વિનય ધર્મ સાધનની અસાતના કરે છે તેઓ અવિનય મિથ્યાત્વ પર્યાય મેળવે છે.

૨૩ આશાતના મિથ્યાત્વ.

આશાતનાના ૩૩ પ્રકાર છે–૧ અરિહંતની અશાતના, ૨ સિદ્ધની આશાતના, ૩ આચાર્યની આશાતના, ૪ ઉપાધ્યાયની આશાતના, ૫ સાધુની આશાતના, ૬ સાધ્વીની આશાતના, (આ પાંચે પદવિધારકના છતા ગુણોને ઓળવે અને અછતા દોષોનું આરોપણ કરે તો (આશાતના), ૭ શ્રાવકની આશાતના, ૮ શ્રાવિકાની આશાતના, (શ્રાવક શ્રાવિકાને કુપાત્ર કહે ઝેરના ટૂકડા કહે તેઓને પોષવા તોષવામા પાપ બતાવે તો આશાતના), ૯ દેવતાની આશાતના, ૧૦ દેવીની આશાતના, ૧૧ સ્થવિરની આશાતના, ૧૨ ગણધરની આશાતના, ૧૩ આ લોકમાં જ્ઞાનાદિ ગુણધારકની આશાતના, ૧૪ પરલોકમા ઉત્તમ ગુણોથી સુખ પ્રાપ્ત કરનારની આશાતના, ૧૫ સર્વ પ્રાણી, ભૂત, જીવ સત્વની આશાતના જીવની હિંસામાં ધર્મ અને રક્ષામાં પાપ બતાવે તથા જીવને જીવ માને નહિ તો આશાતના લાગે। ૧૬ કાલો કાલ (યથા સમય યથોચિત ક્રિયા સમાચરે નહિ તે કાલની આશાતના, * ૧૭ શાસ્ત્રનાં વચનો ઉત્થાપે તથા વિપરીત પરિણામાવે તે સૂત્રની આશાતના, ૧૮ જેમની પાસેથી શાસ્ત્ર જ્ઞાન સપાદન કર્યું તેમની આશાતના તે સૂત્રદેવ આશાતના, ૧૯ જેમની પાસેથી સૂત્રાર્થ ધારણ કર્યા તેમની આશાતના કરે તે વાચનાચાર્યની આશાતના, (આ ૧૯ના ગુણોનુ આચ્છાદન કરે (ઢાંકે), અવર્ણવાદ બોલે અપમાન કરે તો આશાતના લાગે છે), ૨૦ જવાઇદ્ધં—શાસ્ત્રના પદ પહેલાંનાં પછી અને પછીના પહેલા એમ આઘા પાછા ઉચ્ચારે તો આશાતના, ૨૧ વચ્ચામેલિયં-વચ્ચે વચ્ચે સૂત્ર પાઠ આદિ છોડી દે, ઉપયોગ શૂન્ય ભણે તો આશાતના ૨૨ હીણક્ખર–સૂત્ર પાઠના સ્વર વ્યજનાદિના પૂર્ણ ઉચ્ચાર કરે નહિ, કમી કરે તો આશાતના, ૨૩ અચ્ચક્ખર–અધિક સ્વરાદિ બોલે તો આશાતના * ૨૪ પયહીણં–પદ પૂર્ણ

* જૈન જ્યોતિષ વિદ્યાના પ્રચારના અભાવે સામ્પ્રત સમયે કાળનો યથાર્થ નિર્ણય કરવામાં ગોટાળો થઇ ગયો છે, તેથી પાખી ચોમાસી, સવત્સરી આદિ પર્વતિથિઓની યથોચિત કાળે આરાધના કરવાનુ પણ મુશ્કેલ થઇ પડયું છે તથાપિ ઘણા વિદ્વાનો એકમત થઇને આ સંબંધી જે નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે પર્વારાધન કરવાથી પણ ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક (વ્યવહારસૂત્ર કથિત પાચ વ્યવહારને અનુસારે) થઇ શકાય છે

* જાણીબૂઝીને એક અક્ષર પણ ન્યૂનાધિક કરે તો મિથ્યાત્વી થઇ જાય, પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ થયો છે અને તદનુસાર જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે પ્રમાણે પઠન પાઠન કરતાં જ્ઞાનના આરાધક ગણાય છે કેમકે તીર્થંકરોએ જે પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે તેવુ ગણધર મહારાજ પણ કહી શકતા નથી, કારણ વાણી ગુણના અતિશયનો અભાવ છે અને જેવુ ગણધરોએ કહ્યુ તેવુ આચાર્યજી કહી શકતા નથી, કારણ ત્રિપદી લબ્ધિનો અભાવ છે તો પછી આપણા જેવા અલ્પજ્ઞનુ શુ ગજુ! યદિ કોઇ સૂત્ર ભણવાની મના કરે તો ભ્રમમાં ન પડતાં પોતાના ક્ષયોપશમ અનુસાર શુદ્ધ પઠન પાઠન કરતા રહેવુ જોઇએ ઇરાદાપૂર્વક અશુદ્ધ ન બોલવુ અને અજાણપણે અશુદ્ધ ઉચ્ચાર થઇ જાય તો તે બદલ 'જવાઇદ્ધ' આદિ પાઠ બોલી મિચ્છામિ દુક્કડ કહી આત્માને શુદ્ધ કરી લેવો જોઇએ

ઉચ્ચાર કરે નહિ તથા પદને અપભ્રંશ કરે તો આશાતના, ૨૫ વિણયહીણં–વિનયભક્તિ રહિત અહંકારીપણે ભણે તો આશાતના, ૨૬ જોગહીણં–સ્વાધ્યાયાદિ કરતી વખતે મન, વચન કાયાના યોગોની ચપળતા કરે તો આશાતના, ૨૭ ઘોસહીણં–હ્રસ્વ દીર્ઘના ભાન વગર સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર વિના બોલે તો આશાતના ૨૮ સુટ્ઠુદિન્નં–વિનયવંત, ભક્તિવંત, બુદ્ધિવંત, ધર્મપ્રદીપક ઇત્યાદિ સદ્ગુણયુક્તને જ્ઞાન ન ભણાવે તો આશાતના, ૨૯ દુટ્ઠુપડિચ્છિયં–અવિનીતપણે જ્ઞાન ગ્રહણ કરે તથા અભિમાની, અવિનયી ધર્મદ્વેષક, આશાતના કરનારને જ્ઞાન ભણાવે તો આશાતના,+ ૩૦ અકાલે કઓ સજ્ઝાઓ–કાલિક ઉત્કાલિકની સમજણ વગર અકાળે શાસ્ત્ર ભણે ભણાવે તો આશાતના, ૩૧ કાલે ન કઓ સજ્ઝાઓ–પ્રમાદવશ સ્વાધ્યાય કરવા યોગ્ય સમયે સ્વાધ્યાય કરે નહિ તો આશાતના, ૩૨ અસજ્ઝાઇએ સજ્ઝાયં–અસ્વાધ્યાયના પ્રસંગોમાં શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય કરે તો આશાતના, અને ૩૩ સજ્ઝાઇએ ન સજ્ઝાયં–પ્રમાદને વશ થઈ બત્રીસ અસ્વાધ્યાય રહિત સ્થાનમાં અને યોગ્ય કાળે સ્વાધ્યાય કરે નહિ તે આશાતના × આ પ્રમાણે ૩૩ આશાતના કહી છે તે આશાતના જાણીબુઝીને કરે તો મિથ્યાત્વ †

+ જેમ સાપને પાયેલું દૂધ પણ વિષરૂપે પરિણમે છે તેમ અયોગ્ય વ્યક્તિને આપેલું ઉત્તમ જ્ઞાન પણ મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરનાર નીવડે છે જો કે હોનહાર (નિયતિ)ને તો તીર્થંકર પણ ટાળી શક્તા નથી તથાપિ યથા ઉપયોગ યોગ્યાયોગ્યતાનો ખ્યાલ તો અવશ્ય રાખવો જોઈએ. અને યોગ્યતાનુસાર જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

× શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય સર્વ દુઃખનો નાશ કરનારી છે એવું શાસ્ત્રનું કથન છે માટે સમ્યગ્જ્ઞાનના ધારકોએ નિત્ય ચોકીપણી સ્વાધ્યાય કરવી જોઈએ.

✓† નિન્હવ બે પ્રકારના છે—૧ પ્રવચન નિન્હવ અને ૨ નિંદક નિન્હવ તેમાં જે પ્રવચન નિન્હવ હોય છે તે તો નવમે ગ્રૈવેયક સુધી જાય છે પણ નિંદક નિન્હવ તો કિલ્વિષીમાં ઉત્પન્ન થાય છે ભગવતીજીમાં જમાલિને નિર્મળ ચારિત્રના પાળનાર કહ્યા છે તથાપિ તેઓ કિલ્વિષીદેવપણે ઉપજ્યા તેનું કારણ પણ એ જ છે શાસ્ત્રમાં પ્રવચન નિન્હવના કરતાં પણ નિંદક નિન્હવને ખરાબ કહ્યા છે

દોહરો—આચારે અધિકો કહ્યો નિંદક નિન્હવ જાણ,
પંચમ અંગે ભાખિયો, છે પહેલે ગુણઠાણ.

પ્રવચન નિન્હવ માત્ર પ્રવચનની ઉત્થાપના કરે છે પણ નિંદક નિન્હવ તો પ્રવચનની અને પ્રવચનના પ્રરૂપક કેવળજ્ઞાની ધર્માચાર્ય ચતુર્વિધ સંઘ એ સર્વની ઘણા કપટ સહિત નિંદા કરે છે અને કહે છે કે હું જે કહું છું તે જ સત્ય છે શાસ્ત્ર તો ઘેલા છે શાસ્ત્રવચન મિથ્યા છે અમે શોધક બુદ્ધિથી કરેલો નિર્ણય તે જ સાચો છે ઇત્યાદિ વચનો ગર્વ સહિત ઉચ્ચારે છે ગુરુ આદિથી પણ વિમુખ થઈ ઉત્થાપણ કરે છે જિનાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા જેવાં પોતાનાં દુષ્કૃત્યોને પણ અનેક કુહેતુઓદ્વારા સુકૃત્ય બતાવે છે અને ભોળા પામર મનુષ્યોને માર્ગચ્યુત કરવામાં મગ્ન રહ્યો છે આવા નિંદક નિન્હવ જિનશાસનના શત્રુ અને મહામિથ્યાત્વી જાણવા. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૬માં અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાનની કેવળજ્ઞાની ધર્માચાર્ય ગુરુદેવ અને ચતુર્વિધ સંઘ એટલાના અવર્ણવાદ બોલવાવાળા કિલ્વિષી દેવતા થાય છે અને તેવાં વચનને માનનારા ભગવંતની આજ્ઞાથી બહાર અને

૨૪ અક્રિયા મિથ્યાત્વ

અક્રિયાવાદીની પેઠે તેઓ કહે છે કે-"આત્મા છે તે જ પરમાત્મા છે એટલે અક્રિય આત્માને પુણ્ય પાપની ક્રિયા લાગતી નથી જે પુણ્ય પાપના ભ્રમમાં પડી આત્માને દુ ખી કરે છે, અર્થાત્ ખાનપાન, ભોગવિલાસ. એશઆરામથી વંચિત રાખે છે, ભૂખ, તરસ, ટાઢ, બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મનું પાલન કરી આત્માને દુ ખી કરે છે તે બધા નરકમા પડશે !! " આવા મિથ્યા મતપ્રવતો કેને જ્ઞાની પુરુષો કહેછે કે, વાહરે ભાઇ ! તમે તો પરમાત્માને પણ

મિથ્યાત્વી જ હોય છે તેઓ ગમે તેટલા શુદ્ધ અને ઉત્કૃષ્ટ આચારનું પાલન કરે તો પણ તેમના કરતાં પાસત્થા-શિથિલાચારી લાખ દરજ્જે સારા છે પાસત્થા તો માત્ર ચારિત્રના જ વિરાધક હોય છે, પણ સમકિતના તો આરાધક હોય છે તેથી તેમનું આત્મકલ્યાણ શીઘ્ર થઇ જાય છે, જુઓ જ્ઞાતાસૂત્ર બીજા શ્રુતસ્કંધમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથની ૨૦૬ આર્યા પાસત્થી હતી, પરંતુ સમકિત શુદ્ધ રહેવાથી બધી દેવલોકમાં ગઇ અને મહાવિદેહમાં જન્મ લઇ મોક્ષમાં જશે બીજું કારણ એ પણ છે કે, પાસત્થાની શ્રદ્ધા પ્રરૂપણા શુદ્ધ હોય છે, પરંતુ ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી સ્પર્શના શુદ્ધ થઇ શકતી નથી, આથી તે પોતાના આત્માનું અહિત કરે છે. પણ બીજાને ડૂબાવતો નથી અને નિંદક તો ગુર્વાદિકથી અલગ થઈ પોતાનો નિરાળો પંથ જ સ્થાપન કરે છે અને પોતાની પાછળ બીજા પણ અનેક આત્માઓને ભવ-સાગરમાં ડૂબાડે છે. વળી પાસત્થા તો અનુકૂળ અવસર મળતાં નિશીથ સૂત્રના કથનાનુસાર આલોવી, નિંદી, નિ શલ્ય થઇને સુધરી પણ શકે છે કિંતુ કુમત પક્ષમાં બધાયેલા નિન્હવનું ઠેકાણે આવવુ સુધરવુ અસભવિત છે આ માટે શાસ્ત્રનુ ફરમાન છેકે કોઇ ગુણમાં ન્યૂનાધિ કહશે તો તેનાં હાનિ લાભ તેના પોતાના આત્માને જ થશે પરતુ પારકી ખટપટમાં પડતાં જો કદાચ સાધુને કુસાધુ કે ગુણીને દુર્ગુણી માનવામાં આવી જશે તો આપણો આત્મા મિથ્યાત્વ પાર્જન કરી ભવસાગરમાં ગોથાં ખાશે માટે કદાચિત્ કોઇનામાં દોષ છે એવું જાણવામાં આવી પણ જાય તો તેને દેખ્યું અણદેખ્યું, સાંભળ્યુ અણસાંભળ્યું કરી દેવુ જુઓ યગડાંગસૂત્ર શ્રુતસ્કંધ ૧ લે અધ્યાય ૧૩ ગાથા ૫મી-જે ક્રોધને વશ થઇ કાણાને કાણો, ધળાને આંધળો હિનાચારીને હિનાચારી ઇત્યાદિ જેવુ દેખે તેવુ કહેશે અને ઉપશમાવેલા લેશની ઉદીરણા કરશે તે જેવી રીતે અંધ મનુષ્ય હાથમાં લાકડી હોવા છતાં પણ રસ્તે ાલતાં પીડા પામે છે તેવી રીતે ચતુર્ગતિરૂપ સસારમાં દુ,ખો પામશે. જ્યારે દોષીઓના દોષ કાશવામા પણ આટલુ પાપ બતાવ્યુ છે તો પછી પોતાના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે જ્ઞાનદંતા રુજીના ગુણો ઓળવી તેના અવગુણો ગાય તેની કેવી ગતિ સ્થિતિ થાય તેવા વિચાર કરી વો. સમવાયાંગ સૂત્રના ૩૦ માં ઠાણાની ૨૪-૨૫ ગાથા જુઓ તેમાં કહ્યુ છે કે-'જે ાચાર્ય ઉપાધ્યાયે શાસ્ત્ર અથવ વિનયાદિની શિક્ષા આપી હોય તેમની જો કોઇ નિંદા કરશે, મનાથી વિમુખ વર્તશે, તેમનો સત્કાર સન્માન નહિ કરે તે મહામોહનિય કર્મ બાંધી ૭૦ ોડાક્રોડ સાગરોપમ સુધી બોધિબીજ સમકિતની પ્રાપ્તિ નહિ કરી શકે, એટલા માટે સર્વ વના ભલા માટે સૂચના કરીએ છીએ કે અવિનય અને અશાતના મિથ્યાત્વને અતિ દુ.ખપ્રદ ણો આત્માને તેમનાથી બચાવજો.

નરકમાં ધકેલી દીધા !! ભંગી, ભીલ, ચમાર કસાઈ ઇત્યાદિ નીચ જાતિના અને નીચ કર્મ વાળા બનાવી દીધા !! પણ ભાઈ ! આત્મરૂપ પરમાત્માને પોતાવાળા દુખી કેમ દેખાય છે ? પરભવ તો દૂર રહો પરંતુ આ ભવમાં પણ જેઓ આત્માને કાબૂમાં નથી રાખતા તેઓ દુખી દેખાય છે જેઓ અભક્ષ્ય–અપથ્યનું ભક્ષણ કરનારા વાત, પીત, કફાદિ અનેક રોગથી રીબાઈ પીડા પામે છે ચોરી કરનારા કારાગૃહમાં જાય છે અને વ્યભિચાર કરનારને, ચાંદી પ્રમેહ આદિ ભયંકર રોગ થાય છે જેને પરિણામે તેઓ સડી સડીને અકાળે મરે છે સમાજમાં ફજેત થાય છે શું આત્મા–પરમાત્માનાં આ લક્ષણ છે ? ભોળા લોકો આત્માને પરમાત્મા તો કહે છે અને પાછા અન્ય જીવોને હણી ને પરમાત્માના દેહનું ભક્ષણ કરી જાય છે આવા પાખંડી ભ્રષ્ટાચારીઓ નરકમાં જશે કે આત્માને કાબૂમાં રાખનારા નરકમાં જશે ? આનો નિર્ણય દરેક સુજ્ઞજનોએ પોતાની સદ્વિવેકબુદ્ધિદ્વારા કરી લેવો. કુકર્મોથી આત્માને બચાવશે તેજ સુખી થશે. જેઓ જૈન નામ ધરાવી ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે તેઓ નિન્હવ મતને પકડીને મિથ્યાત્વ પામે છે અને જેઓ જૈનેતર અક્રિયાવાદી છે તેઓ પુણ્ય પાપ ધર્મ કે કોઈ ક્રિયાને માનતા નથી તેઓ ચાર્વાક મત વાદી છે તેઓ સર્વથા નાસ્તિક છે

૨૫ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ

જ્યાં મિથ્યાત્વ ત્યાં અજ્ઞાન નિયમા હોય જ છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વી અજ્ઞાની જ હોય છે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી તેને બધું વીપરીત ભાસે છે આ હુંડાવસર્પિણી કાળમાં મિથ્યાત્વનું જોર ખૂબ વધી ગયું છે. અજ્ઞાન અને મોહના પ્રાબલ્યથી સત્શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ અનેક મતમતાંતરો પ્રવર્તી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ પ્રકૃતિથીએ પ્રતિકૂળ એવા અનેક મત પ્રચલિત થાય છે અને થતા જાય છે જ્યાં જુઓ ત્યાં મતની મારામારી છે. કોઈક વાક્ચાતુર્ય પ્રાપ્ત થયું કે તરત કુબુદ્ધિ દ્વારા કુયુક્તિઓ બનાવી આપ્ત પુરુષોના સિદ્ધાંતને ઉથાપી વાણીના આડંબરથી મનઃકલ્પિત પંથની સ્થાપના કરે છે ભદ્રજનમાં ફસાયેલા લોકોને ગમે તે પ્રકારે જાળમાં નાખી પોતાના અનુયાયી બનાવે છે અને ધર્મના નામની ઓથ લઈ મન માન્યો શિકાર ખેલે છે નજીકના વર્ષ પૂર્વે એક સ્વયંવાદી પંડિતનો મત ચાલુ થયેલ છે; તેમની રહેણી તો બધી હિંદુના જેવી છે પણ કરણી બધી મુસલમાનના ધર્મ પ્રમાણે છે તેઓએ હિંદુધર્મના ગ્રંથોમાં ફેરફાર કરી નવીન ગ્રંથોની રચના ઇસ્લામ મઝહબને અનુસરતી કરી છે તેઓ કહે છે કે વિષ્ણુના મચ્છ કચ્છાદિ ૧ અવતારોમાં દશમો અવતાર નિષ્કલંકીનો થયો તે મુસલમાનોના ધર્મ. ચોથા ખલીફા અલી હતા એમણે ધરી વિશ્વનાથ નામ ધારણ કરી કાલિમ દૈત્યને મારી પછી અવતાર લીધો. તેમના પુત્ર હસન અને હુસેન થયા મુસા નબીકૃત તૌરેત કિતાબ તે ઋગ્વેદ દાઉદ નબીકૃત જબૂર કિતાબ તે યજુર્વેદ ઈસાકૃત અંજીલ કિતાબ તે સામવેદ અને મહમદ પયગંબરકૃત કુરાન તે અથર્વવેદ એ વગેરે મનઘડંત વાતો લખી છે અને કુલતીર્થ (પીરાણા નામે ગામ ગુજરાતમાં છે) ને તીર્થધામ કહ્યું છે આ જમાને આ પંચમકાળમાં નવા નવા મતો સ્થાપન કરી પોતાના પ્રતિષ્ઠાની સાધના કરવા લોકો તત્પર જણાય છે. આવા તો બીજા અનેક મત વર્તમાનમાં પ્રવર્તિત છે આમ અજ્ઞાનવશ મિથ્યાત્વમાં

રૂલેશ જીવોને જોઇ શ્રીજિનશાસનના અનુયાયીઓએ સાવધાન રહી દુર્લભતાથી પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વ રત્નને સભાળી રાખવું જોઇએ

જેઓ જ્ઞાનનો નિષેધ કરે છે અથવા જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધના આશ્રવ સેવે છે તેમજ જ્ઞાનની અસાતના કરે છે તેઓને અજ્ઞાન મિથ્યત્વ પર્યાય વાળા સમજવા —

गाथा—सदसहविसेसणाओ, भवहेउ जहच्छि ओवले भाओ ।
णाण फला भावाओ मिच्छादिट्ठिस्स अणाणं ॥

અર્થ—સત્ અસત્નો વિવેક ન હોવથી, સંસારના કારણરૂપ કર્મોનો બંધ જેમનો તેમ રહેવાથી અને સત્ય જ્ઞાનના અભાવથી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અજ્ઞાની જ હોય છે. અજ્ઞાન-વાદીની પેઠે "જાણે તેને તાણે" ઇત્યાદિ કુહેતુવડે અજ્ઞાનની સ્થાપના કરી ભોળા લોકોને સદ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી વચિત રાખે છે તેને અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ કહેવુ

ઉપર પ્રમાણે ૨૫ પ્રકારના મિથ્યાત્વનુ સક્ષિપ્ત સ્વરૂપ વર્ણવ્યુ

गाथा—मिच्छेअ अणत दोसा, पयडा दिसति नवि गुण लेसा ।
तह विय त चेव जीवा हो मोहध निसेवति ॥ ९ ॥ वैराग्यशतक

અર્થ—મિથ્યાવમાં કિચિન્માત્ર ગુણ નથી, પણ અનત દોષનુ પ્રત્યક્ષ સ્થાન છે, તથાપિ મોહાધ બનેલા જીવો તેનુ આચારણ કરે છે। ઇતિ સખેદાશ્ચર્ય।

શાસ્ત્રોદ્ધારક બાલબ્રહ્મચારી ઋષિ સમ્પ્રદાયાચાર્ય સ્વ મુનિશ્રી **અમોલખઋષિજી** મહારાજ દ્વારા વિરચિત 'જૈન તત્વ પ્રકાશ' ગ્રથના બીજા ખડનુ મિથ્યાત્વ નામક ત્રીજુ પ્રકરણ સમાપ્ત

ચારિત્રધર્મ.

શ્રી ઠાણાગ સૂત્રના બીજા ઠાણામાં કહ્યુ છે કે "**धम्मे दुविहे पण्णते तं जहा सुयधम्म चेव चरित्तधम्म चेव**" અર્થાત્ શ્રમણ ભગવત શ્રી મહાવીર સ્વામીએ ધર્મ બે પ્રકારના કહ્યા છે યથા—૧ સૂત્રધર્મ અને ૨ ચરિત્રધર્મ આ બે પ્રકારના ધર્મમાથી શ્રુતધર્મ અથવા સૂત્રધર્મનું અવિસ્તર વર્ણન તો આ બીજા ખડના બીજા પ્રકરણમાં થઇ ગયુ છે હવે ચારિત્રધર્મનુ વર્ણન આગળના પ્રકરણોમા કરવામા આવશે

સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક યોગ અને કષાયોની નિવૃત્તિ થવાથી જે સ્વરૂપરમણતા થાય તે સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય છે હિંસાદિ દોષોનો પરિહાર અને પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતનું પાલન તે પણ સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય **ज्ञानस्य फल विरतिः** જ્ઞાનનુ ફળ ચારિત્ર છે, ચારિત્ર, નરકાદિક ચાર ગતિમાથી આત્માને તારીને પચમગત મોક્ષમાં પહોચાડે છે ચારિત્રધર્મના ભગવાને બે પ્રકાર કહ્યા છે ૧ દેશથી ચારિત્ર અને ૨ સર્વથી ચારિત્ર તેમાં સર્વથા ચારિત્ર ધારણ કરવાવાળા તો સાધુ મુનિરાજ હોય છે તેમના આચારનું વર્ણન પ્રથમખંડના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા પ્રકરણમાં અગાઉ થઇ ગયુ છે અને દેશથી ચારિત્ર તેના પણ બે પ્રકાર છે. ૧ સમ્યકત્વ અને ૨ દેશવિરતિ એ બન્નેનું કથન આ બીજા

ખંડના ચોથા પાંચમા પ્રકરણમાં કરી તત્પશ્ચાત્ ઝ્યા 'આત્મશુદ્ધિ' પ્રકરણમાં મનુષ્ય જન્મની તથા સમકિતી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિએ આત્માને અંતે કેવી રીતે શુદ્ધિ કરવી તેનું વર્ણન કરી આ ગ્રંથ સમાપ્ત કરીશું. મિથ્યાત્વનો સમૂળગો નાશ થવાથી જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એટલા માટે ૨૫ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વનું વિસ્તૃત વર્ણન ત્રીજા પ્રકરણમાં અપાઈ ગયું છે હવે આ ચોથા પ્રકરણમાં સમ્યક્ત્વ અથવા સમકિતનું કથન કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ચોથું

સમ્યક્ત્વ

गाथा—नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहूणं दंसणे उ भइयव्वं ।
सम्मत्तचरित्ताइं, जुगवं पुव्वं व सम्मत्तं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૮ ગા ૨૯

અર્થ—જે જીવોને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેમને ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી જેમને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેમનામાં ચારિત્રધર્મની ભજના જાણવી અર્થાત્ હોય અને ન પણ હોય. સમકિત ચારિત્રની સાથે પણ રહે છે અને એકલાં રહે છે

સમકિત વિનાના ચારિત્રથી સકામ નિર્જરા થતી નથી તેથી સમકિત વિનાની કરણી મોક્ષ માટે એકડા વિનાના મીંડાં જેવી નિરર્થક કહી છે પરંતુ સમકિતની પ્રાપ્તિ થતાં અનંત ગણા આત્માદિમક ગુણો ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થતા જાય છે

गाथा—नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न हुंति चरणगुणा ।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥

અર્થ' સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને જ્ઞાન વિના ચારિત્રના ગુણો પ્રગટ થતા નથી ચારિત્રના ગુણની પ્રાપ્તિ વિના કર્મબંધથી છૂટકારો નથી અને કર્મોનો નાશ થયા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અર્થાત્ સમકિતથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે સમકિત થવા પહેલાં જેટલું જ્ઞાન હોય છે તે મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે અને સમકિત થતાં જ તે મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન બની જાય છે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના અહિંસા આદિ વ્રત અને ચિત્તવિશુદ્ધિ આદિ ગુણ ઉત્પન્ન થતાં નથી. આત્મવિકાસના ક્રમનો વિચાર કરતાં જણાશે કે આત્મોન્નતિનું મૂળ સમકિત છે સમકિતની પ્રાપ્તિનો ઉપાય અને તેનું સ્વરૂપ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમાં નીચે પ્રમાણે બતાવેલ છે

गाथा—तहियाणं तु भावाणं सब्भावे उवएसणं ।
भावेण सद्दहंतस्स सम्मत्तं तं वियाहियं ॥ १५ ॥

અર્થ—યથાતથ્ય (વાસ્તવિક) ભાવોના અસ્તિત્વનો ઉપદેશ દેવો અને શુદ્ધ ભાવથી તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી તેનું નામ સમ્યક્ત્વ. જે પદાર્થ જેવા સ્વરૂપે છે તેને તેવા જ સ્વરૂપે જાણે, સરધે, પ્રરૂપે તે સમકિત કહેવાય. સમકિતની પ્રાપ્તિ બે પ્રકારે થાય છે

तन्निसर्गादधिगमाद्वा । तत्वार्थसूत्र અ. ૧ સૂ. ૩

અર્થ:- તે (સમ્યગ્દર્શન) ૧ નિસર્ગથી એટલે સ્વભાવથી અને ૨ અધિગમથી એટલે ગુર્વાદિકના ઉપદેશથી એ બે પ્રકારે થાય છે તેમાં નિશ્ચયમાં તો અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક અને દર્શનમોહની ત્રણ પ્રકૃતિ એ સાત પ્રકૃતિના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી ક્ષાયિક ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી મતિ શ્રુત કે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તથા તીર્થંકરના કે સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી જડ ચેતનના ભેદવિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી જીવાજીવ, ધર્માધર્મ વગેરેના યથાતથ્ય-તાદશ્ય સ્વરૂપને જાણીને તેવુ જ શ્રદ્ધાન કરે-પ્રતીતિ કરે તેને સમકિતી કહેવો 'લબ્ધિસાર' નામક ગ્રંથમા મિથ્યાત્વી જીવને સમકિત પ્રાપ્ત થવાનુ વિધાન નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યુ છે

સંજ્ઞી, પર્યાપ્ત, મંદકષાયી, ભવ્ય, ગુણદોષના વિચારવાળો સાકારોપયોગી (જ્ઞાની), જાગ્રત અવસ્થાવાળો એટલે ગુણવાળો જે જીવ હોય તે જ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે સમકિત પ્રાપ્ત કરવાવાળાને પાચ લબ્ધિ હોય છે, ૧ ક્ષયોપશમ લબ્ધિ, ૨ વિશુદ્ધ લબ્ધિ, ૩ દેશના લબ્ધિ, ૪ પ્રયોગ લબ્ધિ અને ૫ પ્રકરણ લબ્ધિ હવે આ પાચે લબ્ધિનું સ્વરૂપ કહે છે ૧ અનંત સંસારમા પરિભ્રમણ કરતાં કોઇ વખતે કોઇ આત્માને એવો યોગ બને કે, જ્ઞાનવરણીય આદિ આઠે કર્મોની સર્વ અપ્રશસ્ત (બૂરી) પ્રકૃતિઓના અનુભાગ (રસ) ને સમયે સમયે અનંતગુણ ઘટાડતાં ઘટાડતા ક્રમશ ઉપર આવે છે ત્યારે ક્ષયોપશમ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨ આ ક્ષયોપશમ લબ્ધિના પ્રતાપથી અશુભ કર્મના રસોદય ઘટે છે તેથી સંકિલષ્ટ પરિણામની હાનિ અને વિશુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિ થવાથી જીવને સાતાવેદનીયાદિ શુભ કર્મ-પ્રકૃતિઓનો બંધ કરવાવાળા ધર્માનુરાગરૂપ શુભ પરિણામોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે વિશુદ્ધ લબ્ધિ. ૩ આ વિશુદ્ધ લબ્ધિના પ્રભાવથી આચાર્યાદિના દર્શન કરવાની અને વાણી શ્રવણનો અભિલાષા જાગ્રત થાય અને સત્સમાગમ કરી ષડદ્રવ્ય, નવતત્ત્વ ઇત્યાદિનો જ્ઞાતા બને તે દેશના લબ્ધિ ૪ ઉપર્યુંકત ત્રણ લબ્ધિ પામેલો જીવ સમય સમય વિશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરતો આયુષ્ય સિવાયના સાતે કર્મોની સ્થિતિ એક ક્રોડાક્રોડ સાગરથી કમી કરે, ઘાતિકર્મનો અનુભાગ (રસ) જે પર્વત સમાન કઠણ હતો તેને કાષ્ટ તથા લતા સમાન રાખે અને અઘાતિકર્મનો અનુભાગ હળાહળ વિષ રૂપ હતો તેને લીંબડા તથા કાંજી સમાન રાખવાની યોગ્યતાને પામે તે પ્રયોગ લબ્ધિ (આ લબ્ધિ ભવ્ય તથા અભવ્ય બન્નેને સામાન્ય હોય છે) ૫ આ પ્રયોગ લબ્ધિના પ્રથમ સમયથી માંડીને પૂર્વોકત એક ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમમાં કંઈક કમ સ્થિતિ રાખી હતી તેને (આયુષ્ય સિવાયનાં બીજા કર્મોની સ્થિતિને) પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી કમી કરે (દીગંબર મત પ્રમાણે ૭૦૦ તથા ૮૦૦ સાગરોપમ કમતી થઇ જાય) ત્યારે પાંચમી કરણ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે (આ લબ્ધિ ભવ્ય જીવને જ હોય છે) અહિ ત્રણ કરણ કરે છે-૧ અધઃપ્રવૃત્તિ કરણ, ૨ અપૂર્વ કરણ, અને ૩ અનિવૃત્તિ કરણ (કરણ કષાયની મંદતાને કહે છે) આ ત્રણ કરણો અનિવૃત્તિ કરણનો કાળ તો ફકત અંતર્મુહૂર્તનો જ છે તેનાથી અસંખ્યાત ગુણો કાળ અપૂર્વકરણનો છે અને તેનાથી સંખ્યાત ગુણો કાળ અધઃપ્રવૃત્તિ કરણનો છે તે કાળ પણ અંતર્મુહૂર્તનો જ જાણવો (અંતર્મુહૂર્તના પણ અસંખ્યાતા ભેદ છે) આ કરણલબ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા ત્રણે કાળવર્તી

અનેક જીવોના કરણની વિશુદ્ધતા રૂપ પરિણામ તો અસંખ્યાતા લોકપ્રમાણ થાય છે. તે પરિણામ અધઃપ્રવૃત્ત કરણના જેટલા સમય છે તે પ્રત્યેક સમયમાં વૃદ્ધિ પામે છે કેમ વળી નીચેનાં પરિણામોની વિશુદ્ધતવાળા ઉપરના પરિણામોની વિશુદ્ધતામાં મળી જાય છે તેથી તેને અધઃપ્રવૃત્તિકરણ કહે છે આ કરણમાં ૪ આવશ્યક હોય છે—૧ પ્રતિસમય અનંતગુણી વિશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ ૨ પૂર્વોક્ત સ્થિતિબંધથી અનુક્રમે ઘટતો નવો સ્થિતિબંધ, ૩ શાતા વેદનીય આદિ પ્રશસ્ત (સારી) કર્મપ્રકૃતિઓનો સમયે સમયે વૃદ્ધિ પામતો ગોળ ખાંડ સાકર અને અમૃત સમાન ચોઠાણવડીઓ રસ અર્થાત્ અનુભાગ બંધ અને ૪ અશાતાવેદનીય આદિ અપ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓનો અનંતગુણ ઘટતો નીંબ કાંજી સમાન અનુભાગ બંધ આ ૪ આ સ્થાન થાય છે આ અધઃપ્રવૃત્તિકરણના અંતર્મુહૂર્તનો કાળ પૂર્ણ થયા બાદ જીવ અપૂર્વકરણ કરે છે તેમાં ઘણા જીવોની અપેક્ષાએ તો લોકથી અસંખ્યાત ગુણી પરિણામની ધારા હોય છે પરંતુ એક જીવની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તના સમય જેટલા પરિણામ હોય છે સમયે સમયે પરિણામોની વિશુદ્ધતા વધતી જાય છે પ્રથમ સમય કરતાં બીજે સમયે પરિણામોની વિશુદ્ધતા અસંખ્યાતગુણી અધિક હોય છે એમ ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામતા પરિણામોનું અપૂર્વપણું આ કરણમાં હોવાથી તેને અપૂર્વકરણ કહે છે આ કરણમાં પ્રવર્તતો આત્મા મિથ્યાત્વમોહને મિશ્ર મોહનીયપણે પરિણમાવી પછી સમ્યક્ત્વ મોહનીયમાં પરિણમાવી દે છે અહીં પણ ૪ આવશ્યક હોય છે-૧ ગુણશ્રેણિ, ૨ ગુણ સંક્રમણ ૩ સ્થિતિખંડ ૪ અનુભાગ ખંડ. તેમાં પૂર્વે બાંધેલાં અને સત્તામાં રહેલા કર્મપુદ્ગલ દ્રવ્યની ઉદીરણા કરી પ્રતિસમય સમયે સમયે અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા કરે ગુણ શ્રેણિ, ૨ સમયે સમયે સત્તામાં રહેલાં કર્મ પ્રકૃતિનાં પરમાણુઓને પલટાવી દે સંક્રમણ (સજાતીય એક ભેદ મટી અન્ય ભેદરૂપ થવું તે) કરે તે ગુણ સંક્રમણ, ૩ સત્તામાં રહેલી પ્રકૃતિઓમાંથી અશુભ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ કમી કરવી તે સ્થિતિખંડ અને ૪ પહેલાની સત્તામાં રહેલી અશુભ પ્રકૃતિનો અનુભાગ કમ કરે તે અનુભાગ ખંડ આ ચાર કામ અપૂર્વકરણમાં અવશ્ય થાય છે આ પ્રમાણે સમયે સમયે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિનો અનુભાગ અનંતગુણો કમી થાય છે અને શુભ કર્મ પ્રકૃતિનો અનુભાગ અનંત અનંત ગુણ વૃદ્ધિ પામે છે આમ અનિવૃત્તિકરણના અંતિમ સમયમાં દર્શન મોહનીય અને અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક એ સાત પ્રકૃતિના પ્રકૃતિ સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશબંધનો ઉદય થવાની યોગ્યતા નષ્ટ થવાથી તે ઉપશમ રૂપે રહે છે ત્યારે આત્મા જિનપ્રણીત તત્ત્વાર્થનું શ્રદ્ધાન યથાતથ્ય કરતો થકો સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી ઉપશમ સમકિત બની જાય છે વાચકગણ ! આ કથનનો જરા દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરશે કે આ સંસારમાં આત્માને સમકિતના લાભ પ્રાપ્ત થવો કેટલો દુર્લભ છે !!

સવૈયા.

અચરસ્થિતિ નિકટ હોય કર્મબંધ મંદ હોય પ્રકટે પ્રકાશ નિજ આનંદકે કંદકો ।
હિતકો દ્રઢાવ હોય વિનયકો બઢાવ હોય ઉપજે અંકુર જ્ઞાન દ્વિતિયકે ચંદકો ।
સુમતિ નિવાસ હોય કુમતિકો નાશ હોય આપને ઉજાસ દાહ–ફેર કર્મ ફંદકો ।
સુખ ભરપૂર હોય દોષ દુઃખ દૂર હોય યાતે ગુનવૃંદ કહે સમ્યક્ત્વ સુછંદકો ।

અર્થાત્ જીવને જ્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પ્રથમ તો તેની ભવસ્થિતિ પરિપકવ થઇ હોવી જોઇએ, કર્મનો બંધ પણ ક્રોડાક્રોડ સાગરની સ્થિતિની અંદર રહી અને તે પણ મંદ રસમય રહેવો જોઇએ. સુખમાં હર્ષ નહિ, દુઃખમાં ઉદાસી નહિ, સદા આનંદમય મુખમુદ્રા હોય તેનું અંતઃકરણ પણ સાક્ષીભૂત થઇ જાય કે હવે મારી ભલાઇનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તેમનાં વિનયભાવ, કરુણાભાવ જાગ્રત થઇ જાય. સર્વનું સદા કુશળ ઇચ્છે, અભિમાન અક્કડાઇ રહે નહિ, દ્વીતિયાના ચંદ્ર સમાન જેમના હૃદયમાં જ્ઞાનનો અંકુર ફૂટી નીકળે. આવો જીવ કોઇના દબાણથી નહિ પરંતુ પોતાના ઉત્સાહથી કર્મશત્રુઓની સન્મુખ ઉભો રહી મોહનીય કર્મની જે માયાજાળ છે તેમાં ફસાય નહિ ઉલટું તેનો નાશ કરવામા તત્પર રહે, જેથી સહેજે જ તેમની દુર્ગતિ થતી અટકે અને સદ્ગતિમાં નિવાસ થાય પરિણામે તે સર્વ દુઃખોનો અંત કરી પરમસુખી બની જાય છે આટલા ગુણોનો ધારક હોય તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સમકિતના પાંચ પ્રકાર

૧ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ—જેમ નદીમા પડેલો પત્થર પાણીના આવાગમનથી ઘસાઇને સાફને ગોળ બની જાય છે, તે પ્રમાણે સંસારરૂપ નદીમાં અનાદીકાળથી પરિભ્રમણ કરતો જીવ રૂપ પથ્થર શારિરિક માનસિક દુઃખોથી તથા ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ, છેદન, ભેદન આદી અનેક ક્ષ્ટોદ્વારા થતી અકામ નિર્જરારૂપ પાણીથી ઘસાઇને રાગદ્વેષ રૂપ પરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલ અનંતાનુબંધીનો ચોક અને ત્રણ મોહનીય એ સાત કર્મપ્રકૃતિ રૂપ ગ્રંથીને રાખથી ભરેલા અગ્નિની પેઠે ઉપશમાવે ઢાંકે, પરંતુ સત્તામાં પ્રકૃતિ રહે તેને ઉપશમ સમકિત કહે છે આવા આવા ઉપશમ સમશકિત તથા ઉપશમ શ્રેણિ સમ્પન્ન પ્રાણીના ઉપશમ સમકિતની સ્થિતિ અંતમુહૂર્તની હોય છે, જેમ વાદળાં દૂર ખસવાથી સૂર્ય કિરણો ઝગમગાટ કરે છે તેમ આવા જીવોનુ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રકાશમાન થાય છે આ સમકિત સર્વભવઆશ્રી જીવને જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ ૫ વાર આવે છે ઉપશમ સમકીતના કાળમાં શંકાદિ કોઈ દોષ ઉત્પન્ન થતો નથી આ સમકિતનો કાળ પુરો થાય એટલે ક્ષયોપશમ સમકિતમાં જાય, અહી પડવાઇ થાય તો સાસ્વાદનમાં જાય પછી પહેલી ગુણસ્થાને આવે.

૨ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ—આહ મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય એમ બે પ્રકૃતિનો ઉદય નથી અને સમકિત મોહનીયનો વિશેષ ઉદય થાય તેની સાથે અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય થાય તેથી તે પડવાઇ થાય છે દાખલા તરીકે કોઇ મનુષ્ય ઉંચા મિનારા ઉપરથી પૃથ્વીનુ અવલોકન કરતો હોય તે વખતે ચક્કર આવવાથી નીચે પડી જાય, મિનારાની ટોચેથી પડતા હજી ધરતીએ પહોચ્યો નથી, મધ્યમા છે તે પ્રકાર સાસ્વાદન સમકિતનો જાણવો અર્થાત્ ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી, ઉપશમ સમકિતરૂપ મિનારા પર ચઢયો પણ પર સ્વભાવરૂપી પૃથ્વીનુ અવલોકન કરતાં અનંતાનુબંધી કષાયોદયરૂપ ચક્કર આવવાથી પડયો, મિથ્યાત્વ રૂપ ધરતીએ પહોચ્યો નથી, વચ્ચમાં છે ત્યા સુધી સાસ્વાદન જેમ આમ્રવૃક્ષની ડાળેથી ફળ (કેરી) તૂટયુ પણ ધરતીએ પહોચ્યુ નથી ત્યાં સુધી સાસ્વાદન જીવ રૂપ આંબો, તેની પરિણામ રૂપી ડાળ અને સમકિત રૂપ ફળ તે અનંતાનુબંધી કષાય રૂપ વાયુથી તૂટયુ મિથ્યાત્વ રૂપ પૃથ્વીએ પહોચ્યુ નથી રસ્તામા છે ત્યા સુધી સાસ્વાદન જેમ કોઇ મનુષ્યે ખીરખાંડનુ ભોજન કર્યુ

પછી તેને વમન થતું વમન કરતી વખતે થોડો સ્વાદ રહી જાય છે તે સમાન સાસ્વાદન. જેવી રીતે પડવાનો નાશ પ્રથમ ગહેર ગભીર હોય પછી રણકો રહી જાય છે ગહેર ગભીર સમાન સમકિત અને રણકો રહી ગયો તે સમાન સાસ્વાદન. જેમ ઘંટનો રણકાર અલ્પ સમયમાં નષ્ટ થાય છે તેવી રીતે સાસ્વાદન સમકિત પણ ઉત્કૃષ્ટ ૬ આવલિકા અને ૭ સમય બાદ નષ્ટ થાય છે અને તે જીવ મિથ્યાત્વી બની જાય છે આ સમકિતની પ્રાપ્તિ જઘન્ય એક વાર ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વાર થાય છે

૩ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ—ઉપશમ સમકિતનો કાળ પુરો થયે, વિશુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલના નિમિત્તથી જે ભાવ ઉપજે તે ક્ષયોપશમ સમકિત. ૭ પ્રકૃતિઓમાંથી અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક અને મિથ્યાત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય એમ બે મોહનીય, એ ૭ પ્રકૃતિઓને પ્રદેશોદય થઈ ખપી જાય, પણ ઉદયથી સમકિત નાશ થતું નથી પાણીથી બુઝાવેલ અગ્નિની પેઠે ક્ષય કરે અને અનુભ પ્રકૃતિઓ ઉપશમમાં રહે તથી ક્ષયોપશમભાવ રહે તથા સમકિત મોહનીય રાખેલા અગ્નિની પેઠે કંઈક ઉપશમભાવે અને કંઈક ઉદયમાં રહે અથવા એક સમકિત મોહનીયની પ્રકૃતિને કંઈક ઉપશમભાવે અને બાકીની ૭ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે ક્ષયોપશમ સમકિતના ઘણા વિકલ્પ થાય છે પૂર્વોક્ત ૭ પ્રકૃતિમાંથી ચારનો ક્ષય કરે, બે નો ઉપશમ કરે અને જે એક પ્રકૃતિનો સત્તામાં રહે છે તેને વેદે અથવા પાંચનો ક્ષય કરે એકનો ઉપશમ કરે અને એકને વેદે સમકિતથી સમ્યગ્જ્ઞાન વિશેષ નિર્મળ બને છે આ સમકિત જીવને અસંખ્યાતવાર આવે છે તેની સ્થિતિ જ અંતર્મુહૂર્તની ઉ ૬૬ સાગર અને ઝાઝેરો પૂર્વ અધિક. આ સમકિતમાં શંકાદી દોષ ઉત્પન્ન થાય છે પણ તરતજ ખુલાસો કરીને દોષનું નિવારણ થાય છે એટલે સમકિત શુદ્ધ રહે છે

૪ વેદક સમ્યક્ત્વ—ક્ષયોપશમ સમકિતથી આગળ વધતાં અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં ફક્ત એક સમય વેદક સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે ક્ષયોપશમ સમકિતની સમકિત મોહનીયનો છેલ્લો હિસ્સો જે સમયે વેદીને ખપાવાય તે સમયે વેદક સમકિત હોય આ સમકિત જીવને એકજ વાર આવે છે કારણ કે તેને પામેલો જીવ તત્કાળ અને અવશ્ય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે વેદક સમકિતની સ્થિતિ માત્ર એક સમયની જ છે.

૫ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ—વેદક સમકિત બીજા સમયમાં નિશ્ચે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ઉપર્યુક્ત સાતે પ્રકૃતિઓને પાણીથી બુઝાવેલા અગ્નિની પેઠે સર્વથા ક્ષય કર્યા પછી પ્રાપ્ત થાય છે આ સમકિત આવ્યા પછી જતું નથી ક્ષાયિક સમકિતી ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય છે.

નોંધ.—

(૧) અનંતાનુબંધીનો ચોક અને ત્રણે મોહનીયનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે—અનંત કાળથી જેનું અનંત આત્માની સાથે ચાલી રહ્યું છે તેવાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના તીવ્ર ઉદયને અનંતાનુબંધી ચોક કહે છે. આ ચોકડીને દૂર કર્યા વિના મિથ્યાત્વમોહનીય મિશ્ર મોહનીય અને સમકિતમોહનીયનું જોર મંદ પડતું નથી અર્થાત્ તેનો ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી હવે મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે—૧ દર્શનમોહનીય, ૨ ચારિત્રમોહનીય યથાર્થ શ્રદ્ધાને દર્શન કહે છે. તે દર્શનને જે મોહિત કરે (વિકૃત કરે) તે દર્શનમોહનીય. અને

ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવામા કે પાળવામા જીવને મુગ્ધ બનાવે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ફળ સધન હોવાથી જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ થાય છે, આ વખતે તે મિથ્યાત્વની વર્ગણા કંઇક સત્તામાં રહે અને કંઇક ઉદયમાં આવે તે શુદ્ધ દેવ. ગુરૂ અને ધર્મની પિછાણ થવા દે નહિ તેથી જીવ તેનાથી વિમુખ રહે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય મિશ્ર મોહનીયનું સ્વરૂપ મિશ્ર સમકિતના જેવુ જાણવુ અને સમકિત મોહનીય તે ક્ષાયિક સમકિતનું ઢાંકણ છે, તેનાથી સમકિત ગુણની પૂર્ણ ઘાત તો ન થાય પણ તેમાં ચલ, મલ અને અગાઢ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે મિથ્યાત્વી જીવોની આ મોહનીય હોતી નથી, પરંતુ ક્ષયોપશમ સમકિતને હોય છે તેની ઉપસ્થિતિમાં સમકિત મલિન રહે છે, કેમકે તે શંકાદિ દોષયુકત હોય છે જેમ કોઇ વૃદ્ધ પુરૂષના હાથમાં લાકડી હોય તે મજબૂત પકડી પણ ન શકે તેમ છોડી પણ શકે નહિ તેવી જ રીતે તેને પણ ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ચલ, મલ, અગાઢ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પરિણામોમાં નરમાઇ રહે છે કેટલાક ભોળા જીવો દેવ, ગુરુ, ધર્મ પર અનુરાગ કરવો તેને સમકિત મોહનીય કહે છે, પણ આ કથન બરાબર નથી કારણકે દેવ, ગુરુ ધર્મ ઉપર અનુરાગ તો આઠમા, ગુણ સ્થાન સુધી હોય એમ કેટલાકનું માનવુ છે પણ આ કથન અપેક્ષાવાળું સમજવું. શ્રી મહાવીરપ્રભુના ઉપર ગૌતમ સ્વામીનો અનુરાગ હતો તેમ શ્રાવકોના ગુણમાં પણ કહ્યુ છે કે 'પેમાણુરાગરત્તા' માટે આવા પ્રશસ્ત રાગને સમકિત મોહનીય ન કહેવાય. સમકિતી જીવ લૌકિક દેવગુરુને ધર્મબુદ્ધિએ કે સ્વાર્થ સાધન માટે કદાપિ માનતા નથી, પરંતુ લોકોત્તર દેવ, ગુરુ, ધર્મની ઉપાસના સ્વાર્થ સાધવાની બુદ્ધિએ કરે તો સમકિત મોહનીય રૂપીમળ વધે આવી ભ્રમણા ક્ષાયિક સમકિતીને કદી હોતી નથી, તે તો સ્વકૃતકર્મનો જ બધો દોષ અથવા ગુણ માને છે

(૨) ૭ પ્રકૃતિના ક્ષયોપશમાદિવડે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ તો થઇ ગઇ હોય, પરંતુ અંબડ સંન્યાસી તથા મરિચીની પેઠે વેષપરિવર્તન કર્યું ન હોય છતાં ભાવથી તો તે સમકિત છે, પરંતુ વ્યવહારમાં મિથ્યાત્વી વેષે હોવાથી તેને કેટલાક મિથ્યાત્વ સમકિત કહે છે. પણ ખરી રીતે ભાવ સમકિતના હોવાથી તેઓ સમકીતી છે.

(૩) અભવ્ય જીવ સત્સંગના પ્રસગથી, પૌદ્દગલિક સુખ તથા માન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાએ શ્રાવક તથા સાધુનાં વ્રત આચરે, વેષ પણ ધારણ કરે અને વિશુદ્ધ પ્રકારે પાલન પણ કરે. નવ પૂર્વ સુધી જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે, પરતુ અભવ્યપણાના સ્વભાવને લીધે દર્શન મોહનીયની પ્રકૃતિઓનાં ક્ષયોપશમાદિ થતાં નથી તેથી તેઓ વ્યવહારમાં સમકિતી નજર આવવા છતાં નિશ્ચયમા મિથ્યાત્વી હોય છે તેને પણ કેટલાક મિથ્યાત્વ સમકિત કહે છે પણ આ દીપક સમકીત કહેવાય છે તેઓ ભાવથી મિથ્યાત્વી હોવાથી મિથ્યાત્વી જ છે.

(૪) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક × (મિથ્યાત્વને પણ ગુણનુ સ્થાનક) ગણેલું છે. સસાર-સ્થિત અનત જીવો મિથ્યાત્વ સ્થાનમાં જ રહેલા છે તેઓ ત્યા રહ્યા થકા પણ અકામ નિર્જરા દ્વારા કર્માંશ ક્ષય કરે છે, ત્યારે જ ઉપર ચડે છે. જૈન ધર્મની દ્રવ્ય કરણી કરી ૬૯ ક્રોડાક્રોડ સાગર જેટલી કર્મ સ્થિતિ મિથ્યાત્વમાજ ખપાડવી પડે છે આત્માને સમ્યકત્વાભિમુખ કરવાનો

× શાસ્ત્રમાં ગુણઠાણાને જીવઠાણાં કહ્યાં છે.

ગુણ આ સ્થાનમાંજ ઉત્પન્ન થતો હોવાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન કહેવાય છે કેમકે નૈગમનયવાળા એક અંશને પણ પૂર્ણ વસ્તુ માને છે અને વ્યવહાર નયવાળા વ્યવહારને તથા રૂપને માને છે આ અપેક્ષાએ આ ગુણસ્થાન કહેવાય છે

(૫) મિશ્ર સમ્યકત્વ-મિથ્યાત્વ મોહનીયના દળીયાં ભોગવતાં ભોગવતાં થોડાં અવશેષ રહ્યાં તે વખતે શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વ પ્રતિ દ્વેષભાવ પણ નહિ તેમ તેની આસ્થા પણ નહિ, તેવી જ રીતે કુદેવ કુગુરુ કુધર્મ પ્રતિ અંતરંગમાં અનુરાગ પણ નહિ અને તેને બુરાં (અહિતકર) પણ જાણે નહિ, કારણ કે તેને એ બન્નેની સમજણ કે પરીક્ષા કરવાની વિવેકબુદ્ધિ પ્રકટી નથી તેને મિશ્ર મોહનીય ગુણસ્થાન કહેવું દાખલા તરીકે બીજ ઉર્મા પ્રકાશ અને અંધકાર બન્નેનું મિશ્રણ હોય છે ગામાઉભય મિત્તમુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્ત પર્યંત રહે છે દૃષ્ટાંત—જેમ પ્રાતઃકાળે રાત્રિદિવસની મિશ્રતા (સંધ્યા) પ્રકાશને વધારતી જતી પૂર્ણ પ્રકાશમય બની જાય છે તે જ પ્રમાણે નિકટભવી ભવ્ય જીવનું મિશ્ર ગુણસ્થાન તે જીવને શુદ્ધ સમકિતવંત બનાવી દે છે જેમ સંધ્યાકાળની રાત્રિદિવસની મિશ્રતા પૂર્ણ અંધકારમય બની જાય છે તેવી જ રીતે જેમનો મોક્ષ દૂર છે તેવા ભવ્ય જીવોનું મિશ્ર ગુણસ્થાન તેને પુનઃ મિથ્યાત્વમાં ધકેલી જાય છે બીજું દૃષ્ટાંત—નગર બહાર સાધુ મહાપુરુષનું આગમન થયું સાંભળી તેને વંદન કરવાની અભિલાષાએ કોઈ મનુષ્ય ત્યાં ગયો પણ સાધુજી તો મળ્યાં નહિ, એટલે ખાલી જોઈ જે મળ્યા તેમને વંદન નમન કરી સુસાધુનાં દર્શન જેટલું ફળ તેમાં માની લીધું આ લક્ષણ ને કેટલાક મિશ્ર સમકિતનું કહે છે આ મિશ્રભાવ જીવને ૧ ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ ક વખત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અહિ સમકિતના ખરા ભાવ ન હોવાથી મિશ્ર ગુણસ્થાનવાળો સમકીતી કહેવાય નહિ

ક્રીયાભાવ અને રૂચીની અપેક્ષાએ બીજી રીતે સમકિતના પાંચ પ્રકાર

૧ કારક—સમકિત પાંચમા છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક અને સાધુજીમાં આ સમકિત હોય છે આ સમકિતવાળા મનુષ્યો અણુવ્રત તથા મહાવ્રતનું અતિચાર રહિત શુદ્ધ પાલન કરે છે વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન, તપ, સામાયિક ક્રિયા સ્વયં કરે છે અને ઉપદેશ આદિદ્વારા અન્ય પાસે કરાવે છે

૨ રૈચક સમકિત—ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી જીવ શ્રેણિક મહારાજા અને કૃષ્ણ વાસુદેવની માફક જિનપ્રણિત ધર્મના દૃઢ શ્રદ્ધાળુ હોય છે તન મન, ધનથી જિનશાસનની ઉન્નતિ કરે છે ચારે તીર્થના સાચા ભક્ત ભાવથી અને શક્તિથી પણ અન્યને ધર્મ પ્રતિમાં જોડનાર હોય છે ધર્મવૃદ્ધિ કરવામાં આનંદ માને છે વ્રત પ્રત્યાખ્યાન આદરવામાં ઉત્સુક તો હોય છે પરંતુ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કર્મોદયથી એક નવકારસી તપ પણ કરી શકતા નથી પરંતુ સર્વ વિરતી થવાના ભાવ ઉપજે છે

૩ દીપક સમકિત—જેમ દીપક બીજાને પ્રકાશ આપે છે પરંતુ તેની નીચે તો અંધકાર રહે છે તેવી જ રીતે કેટલાક વ્યાખ્યાન સંપાદન કરી સત્ય ધર્મ રૂપિ(?) શુદ્ધ ઉપદેશાદિ પ્રકાશદ્વારા અન્ય અનેક વ્યક્તિઓને સદ્ધર્માવલંબી બનાવી સ્વર્ગ તથા મોક્ષના અધિકારી બનાવે છે પણ તેમની નીચેનો અર્થાત્ હૃદયનો અંધકાર નાશ કરી શકતા

નથી, તે એવુ ઘમંડ રાખે છે કે, આપણે તો સાધુ થયા એટને હવે કોઇ પ્રકારનું પાપ આપણને લાગતુ જ નથી અને કદાચ થોડું પાપ લાગી પણ જશે તો ઉપદેશદ્વારા થના ઉપકારોથી તે દૂર થઇ જશે. આમ તે અંતરાત્મામાં દોષનો ડર નહિ રાખતાં વ્યવહાર ન બગડે તેવી રીતે ગુપ્ત અકૃત્ય પણ કરી બેસે છે આવુ સમકિત અભવ્ય તથા દુર્લભબોધી જીવોને હોય છે. અદ્યપિ તે વ્યવહારમા તો સાધુ શ્રાવકાદિ દેખાય છે તથાપિ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનથી ઉંચે ચડયા હોતા નથી, તેમને અભ્યંતર ભાવે શ્રધ્ધા હોતી નથી

૪ નિશ્ચય સમકિત–સમકિતને આવરનારી (દર્શન મોહ) કર્મ પ્રકૃતિઓને ક્ષય કરી જેમણે આત્મામાં સમ્યકત્વ ગુણ પ્રકટ કર્યો છે તેઓ દિવ્ય પ્રકાશક નિજાત્મને દેવ માને છે, સ્વપર ભેદવિજ્ઞાનના દર્શક જ્ઞાનને ગુરુ માને છે અને આત્માના વિશુદ્ધ ઉપયોગમાં રમણતાપૂર્વક વિવેકયુકત કરેલી ક્રિયાને ધર્મ માને છે આ રીતે ત્રણ તત્ત્વોમાં નિશ્ચયાત્મક દઢ શ્રદ્ધાળુ બને છે કારણકે –૧ અભવ્ય જીવ જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના કરી શકતો નથી અને ભવ્ય જીવોમાંથી પણ જેમનો આત્મા વિશુદ્ધ થયો હશે તેઓજ સ્વભાવથી અથવા ગુરુ ઉપદેશથી આત્મકલ્યાણાભિમુખ થઇ શકશે, દેવતત્વ પ્રગટ કરવામા પોતાનો આત્મા ઉપાદાન કારણ છે અને દેવ ગુરૂ નિમિત્ત કારણ છે, ઉપાદાન કારણ કાર્ય રૂપે પરિણમે છે ત્યારે નિમિત્તકારણ છુટી જાય છે વળી જેઓ પરમાત્મ પદને પામ્યા છે તે આત્મા જ હતા એટલા માટે નિશ્ચયમાં સાચો દેવ આત્મા જ છે ૨ **विद्या गुरुणाम् गुरुः** જે જ્ઞાન યુકત, જ્ઞાનાધિક હોય છે તે જ ગુરુપદ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય હોય છે, એટલા માટે ગુરુઓનો પણ ગુરુ જ્ઞાન જ હોય છે તથા પ્રથમ જ્ઞાન ગુણ પ્રકટ થવાથી મોક્ષમાર્ગનુ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે એટલા માટે સાચો ગુરુ જ્ઞાન જ છે ૩ શુદ્ધોપયોગપૂર્વક કરેલી ધર્મક્રિયા જ નિર્જરાના હેતુભૂત હોય છે તથા ઉપયોગ શુદ્ધિને અર્થે જ બધી ધર્મકરણી કરાય છે એટલા માટે સાચો ધર્મ વિશુદ્ધ ઉપયોગમાં જ છે આમ નિશ્ચયમાં આત્માવલંબીને આ ત્રણે સમ્યકૃત્વના તત્ત્વો હોય છે. આ પ્રકારની જેની શ્રદ્ધા હોય તેવા ભાવમાં રમણતા કરે તેને નિશ્ચય સમકિતી જાણવો

નિશ્ચય સમકિતીનાં લક્ષણ–છપય છંદ

રાગદ્વેષ અરુ મોહ, નહી નિજમાંહી નિરખત,
દર્શન, જ્ઞાન, ચરિત્ર, શુદ્ધ આત્મરસ ચકખત,
પરદ્રવ્યસેતી ભિન્ન, ચિહ્ન ચૈતન્ય પદ મંડિત,
વેદત સિદ્ધિ સમાન, શુદ્ધ નિજ રૂપ અખંડિત,
સુખ અનંત જિસ પદ વસત, સો નિશ્ચય સમ્યક્ મહત,
ભએ વિચક્ષણ ભવિકજન શ્રી જિનંદ ઇસ વિધિ કહત.

અર્થ—જે જીવને નિશ્ચય સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે તે જીવ પોતાના આત્મામાં રાગ, દ્વેષ અને મોહને દેખતોજ નથી એ ત્રણે દોષો તેના મંદ પડી જાય છે એટલે તે દોષોને ઉત્પન્ન થવા દેતો નથી પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ આત્મગુણોને જે પરમ રસ છે. તેનું આસ્વાદન કરે છે જડ ચેતનનો ભેદ સમજીને પરભાવ રૂપ પુદ્ગલ પરિણતિથી આત્માને અળગો કરી આત્મભાવમાં રમણતા કરે છે શુદ્ધ અને અખંડ આત્મજ્યોતિને પ્રકટ કરી દેહમાં રહેનો છતા દેહાતીત–સિદ્ધ સમાન સુખનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે આ નિશ્ચય

ધર્માસ્તિ અનંત સુખનું સ્થાન એવી જે સિદ્ધ ગતિ છે તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે એવું શ્રીજિનેન્દ્ર ભગવાનનું ફરમાન છે. જ્યારે આત્મા પોતાના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના અનુભવમાં લીન હોય, જ્ઞાનથી પોતાના જ આત્માને જાણે, દર્શનથી પોતાના જ આત્માને દેખે અને ચારિત્રથી પોતાના જ આત્માને અનુભવે તેમાં લીન થઈ જાય અને આત્મિકસુખ સમતા રસનો અનુભવ કરે ત્યારે નિશ્ચય સમકીતમાં તે હોય.

૫ વ્યવહાર સમકિત—અનંત ચતુષ્ટય અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય આદિ ગુણ સહિત એવા અરિહંત પ્રભુને દેવ કરી માને છત્રીસ તથા ૨૭ ગુણયુક્ત નિર્ગ્રંથને ગુરુ કરી માને અને કેવળીના પ્રરૂપેલા ધર્મને ધર્મ કરી માને છે

વ્યવહાર સમકિતનાં લક્ષણ છપ્પય છંદ.

છહોં દ્રવ્ય નવ તત્ત્વ, ભેદ જાકો સબ જાને
દોષ અઠારા રહિત દેવ તાકો પરમાને
સંજમ સહિત સુસાધુ, હોય નિર્મંથ નિરોગી,
મત અવિરોધ ગ્રંથ તાહિ માને પર ત્યાગી.
કેવલભાષિત ધર્મધર, ગુણસ્થાન બુઝે પરમ
ઇસ્યા નિહારવિવહાર મહ સમ્યક્ લક્ષણ જિન ધરમ.

અર્થ—જેમને ધર્માસ્તિકાય આદિ ૭ દ્રવ્ય અને જીવાદિ નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના ભાવ ભેદ સહિત યથાર્થ હોય, જે અઢાર દોષ રહિત અરિહંતને દેવ કરી માને, શુદ્ધ સંયમધારી નિર્ગ્રંથ સાધુને ગુરુ કરી માને, જિનેશ્વર ભાષિત ધર્મથી જે અવિરોધી હોય તેને ધર્મ શાસ્ત્ર કરી માને કેવળજ્ઞાનીનો ફરમાવેલો (આગમ) ધર્મ તેને ધર્મ કરી માને અને જે ૧૪ ગુણસ્થાનના ક્રમનો રૂડે પ્રકારે જાણનાર હોય તેને વ્યવહાર સમકિતી જાણવો.

વ્યવહાર સમકિતના ૬૭ બોલ.

૪ શ્રદ્ધા, ૩ લિંગ ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધતા, ૫ લક્ષણ, ૫ દૂષણ, ૫ ભૂષણ, ૮ પ્રભાવના ૬ યતના, ૬ આગાર, ૬ સ્થાનક અને ૬ ભાવના, એ સર્વ મળી ૬૭ બોલ થયા તેનું વર્ણન—

પહેલે બોલે ૪ શ્રદ્ધા.

ગાથા—परमत्थ संथवो वा सुदिट्ठ परमत्थ सेवणा वावि ।
वावन्न कुदंसण वज्जणा सम्मत्तस्स सद्दहणा ॥

૧ પરમત્થ સંથવો—આત્માને પરમ ઉત્કૃષ્ટ અર્થ જે મોક્ષ પ્રાપ્તિ અને તે સાધવાના જે જ્ઞાનાદિ રત્નાદિ રત્નત્રયી રૂપ ઉપાય તે જ પરમાર્થ કહેવાય છે મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઉપાય રૂપ તીન જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રથી પોતાના આત્માનો અનુભવ કરવો તે પરમ અર્થનો પરિચય છે તે નવતત્ત્વ અને ૭ દ્રવ્યના જ્ઞાન થયા પછી આવે.

૨ સુદિટ્ઠ પરમત્થ સેવણા—જેમણે સુદૃષ્ટિએ-સમ્યગ્ દૃષ્ટિએ પરમાર્થને જાણ્યા છે એવા રત્નત્રયીના આરાધકની સેવા-ભક્તિ કરી શમ કરવો, જેમ રાજાની સેવા કરનાર રાજઋદ્ધિનો ભોક્તા બને છે તેમ તત્ત્વજ્ઞ પરમાર્થજ્ઞ અને સુદૃષ્ટિવંતના ઉપાસક હોય તે પણ પરમાર્થજ્ઞ અને સુદૃષ્ટિવંત અર્થાત્ સમકિતી બને.

(તેના જે જ્ઞાતા હોય તેમનો પરિચય કરવો—સત્સંગ કરવો, કેમકે ચંદનવૃક્ષની આસપાસનાં બાવળના ઝાડ પણ સુગંધિત બની જાય છે અને લીમડા નજીકના આમ્રનાં ફળોમાં પણ કડવાશ પરિણમે છે. તેવી જ રીતે સત્સંગતિથી સદ્‌ગુણની અને કુસંગતિથી દુર્ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી યાદ રાખવું જોઇએ કે, જેટલી શીઘ્રતાથી ઝેરની અસર થાય છે તેટલી શીઘ્રતાથી ઔષધની અસર શરીરમાં થતી નથી આ ન્યાયે કુસંગની અસર બહુ ત્વરાથી થાય છે અને તેનાં પરિણામ પણ વિષ સમાન દુઃખદાતા નીવડે છે, જ્યારે સત્સંગની અસર ધીમે ધીમે થાય છે, પણ તેનાં પરિણામ ઉત્તમ ઔષધની પેઠે સુખદાતા નીવડે છે)

૩ વાવન્ન કુદંસણ વજ્જણા-વ્યાપન્ન એટલે સમકિત જેણે વમી નાખ્યું છે એવા ભ્રષ્ટોનો સંગ વર્જવો, કેમકે જેવી રીતે વ્યભિચારિણી સતી સ્ત્રીના ઉપર પણ અણછતાં આળ ચડાવે છે તેવીજ રીતે જેઓ સમ્યકત્વથી ભ્રષ્ટ થયા છે તેઓ સાચા ધર્માત્મા સાધુ પ્રમુખ ચારે તીર્થો પર અણછતા દોષારોપણ કરે છે. ભોળા અજ્ઞાન પ્રાણીઓને ભ્રમમાં નાખી દુર્ગુણોમાં પણ સદ્‌ગુણોની ભ્રાન્તિ કરાવે છે દેવાળીયો હોય તે બીજા અનેક દેવાળીયાનાં નામો આગળ ધરી પોતે તેના કરતા સારો છે એમ જણાવે છે તેવી રીતે ધર્મભ્રષ્ટ મનુષ્ય સત્પુરૂષો ઉપર પણ મિથ્યા દોષારોપણ કરી પોતાની એબ ઢાંકવા યત્ન કરે છે

દૃષ્ટાંત-કોઇક દુર્બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને વ્યભિચારના ગુન્હા બદલ રાજકર્મચારીઓએ પકડી તેનું નાક કાપી દેશનિકાલ કર્યો પરદેશમાં આ માણસે પોતાની એબ છુપાવવા સાધુનો વેષ ધારણ કરી લીધો મુખ પર કૃત્રિમ હાસ્ય લાવી નાચવા કૂદવા લાગ્યો અને લોકોને કહેવા લાગ્યો કે, અભિમાનની નિશાની રૂપ નકામા નાકને દૂર કરવાથી જ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, નાકનો મોહ છોડયા વિના પ્રભુ પ્રાપ્ત થતી નથી અહો! મારાં સદ્‌ભાગ્ય છે કે હવે સચ્ચિદાનંદનાં પરમ આહ્‌લાદક-પરમ કલ્યાણકર દર્શન હું પ્રત્યક્ષપણે કરી શકું છું પ્રભુપ્રીત્યર્થ સ્વેચ્છાપૂર્વક નાક કપાવે તેને જ આવો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે!! આ સાંભળી ભોળા લોકો પરમાત્માના દર્શન માટે ઉત્સુક બન્યાં અને પોતપોતાનાં નાક કપાવી તેના ચેલા બનવા લાગ્યા ગુરુમંત્ર આપવાને બહાને પેલા નકટો ગુરુ ચેલાને કાનમાં કહે છે કે હુ મારી એબ ઢાંકવા આમ કરૂં છુ, હવે તુ જો આમ નહિ કરે તો હું લોકોને કહીશ કે આતો કોઇ મહાપાપી મનુષ્ય છે, તેથી તેને પરમાત્મા દર્શન આપતા નથી, વળી લોકો પણ તને નકટો પાપી વગેરે કહી ધિક્કારશે. આ ગુરુમંત્ર સાંભળી ચેલો ડરી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે-નાક તો ગયુ, હવે પાછું આવવાનું નથી માટે હવે તો આમનું કહ્યું માનવુ તે જ ઠીક છે આમ વિચારી તે પણ તેવા જ ઢોંગ કરવા મંડી પડયો આવી રીતે પેલા ધુર્ત ઢોંગી નકટા ગુરુએ ૫૦૦ ચેલાની જમાત જમાવી લીધી અને તેનાં યશોગાન થવા લાગ્યાં આ લોકોનો ઉપદેશ સાંભળી એક રાજા પોતાનુ નાક કપાવવા માટે તત્પર થયો ત્યારે તેનો જૈનધર્મી પ્રધાન હતો તે બોલ્યો કે, રાજન્! નકટા થવાથી તે કંઇ પ્રભુ દેખાતા હશે? રાજાએ કહ્યું કે શું આ ૫૦૦ સાધુ જૂઠા છે? પ્રધાન મૌન રહ્યા અને નકટાઓના ગુરુને લાલચ આપી એકાંતમાં બોલાવી પૂછ્યું કે બોલ, તને ખરેખર પ્રભુ દેખાય છે કે ઢોંગ કરે છે? ખોટુ બોલીશ તો તારૂં

ચામડુ ઉતરડી નાખીશ. આમ કહી ચામડુ ઉતરાવવા માંડયા. ચામડુ ઉતરતાં જ તે પોકારી ઉઠયો, મને મારો નહિ. હું સાચેસાચું કહી દઉં છું કે ગુન્હો કરેલો તેથી રાજાએ માર નાક કપાવી નાખ્યું હતું, પરંતુ મારી એબ ઢાંકવા આમ કરું છું. અમે બધા ખોટા છીએ. આવી રીતે રાજા અને ભોળા લોકો બચી ગયા.

આવી રીતે જિનપ્રણીત દુષ્કર કરણી અને નિરાલમ્બન વૃત્તિનો નિર્વાહ ન થવાથી કેટલાક મંત્રાદિ અનેક લાલચો આપી અથવા પંચેન્દ્રીયના વિષયોને પોષવાના અનેક રસ્તાને ધર્મ તરીકે અપનાવીને ભોળા લોકોને ભ્રમમાં ફસાવે છે અને સત્ય ધર્મથી ભ્રષ્ટ બનાવે છે અને તે લાલચુ લોકો માન, પૂજા, પ્રતિષ્ઠાની લાલચમાં પડી તેમના આવા પ્રયાસો કરે છે પરંતુ પ્રધાનની પેઠે સુજ્ઞ અને બુદ્ધિવંત હોય તે પાખંડીઓના પાખંડને ઉઘાડાં પાડી આત્માર્થી જીવોને તેમના પંજામાંથી બચાવે છે.

૪ કુદંસણ વજ્જણા—કુદેવ, કુગુરુ કુધર્મ અને કુશાસ્ત્રના માનવાવાળા, જિનપ્રણીત કથનની વિપરીત ક્રિયા કરવાવાળા એવા કદાગ્રહી મિથ્યાત્વીની સંગતિ ન કરવી કારણ કે અનંત કાળ પર્યંત આપણું મિથ્યાત્વમાં રખડવું થયું છે એટલે મિથ્યાત્વનો આપણને ગાઢ સંપર્ક છે તેથી મિથ્યાત્વીની વાતોની શીઘ્ર અસર થઈ જાય છે આ કારણથી મિથ્યાત્વીઓથી પ્રથમથી દૂર રહેવું તે હિતાવહ છે. ભોળા જીવોને ભ્રમણામાં નાખવા કેટલાક કુપંથીઓ કહે છે કે તમારા ધર્મની પેઠે જ અમારો પણ અહિંસા ધર્મ છે વિશેષ એટલો ફરક છે જ નહિ આવું સાંભળી ભોળા લોકો તેમનો સમાગમ કરે છે પછી તે સમજાવે છે કે આપણા સુખભોગને અર્થે હિંસા કરવી તે પાપ છે પરંતુ ધર્માર્થે કરેલી હિંસા તો અહિંસા બરાબર, જેમ તમારા સાધુજી ધર્મ પરમાર્થે નદી ઉતરે છે તેમ. ઇત્યાદિ સાંભળી તે ભોળા લોકો ભ્રમમાં પડે છે પરંતુ સુજ્ઞ જન હોય તો તરત ઉત્તર આપે કે એકજ દેશમાં વિશેષ કાળ રહેવાથી સાધુને ક્ષેત્રપ્રતિબદ્ધતા આદિ દોષનો સંભવ છે તેથી અથવા તેમજ ઉપકારનું કારણ જાણી તે હિંસાના પાપથી ડરતા અને પશ્ચાત્તાપ કરતા થકા વિધિયુક્ત યતનાપૂર્વક નદી ઉતરે છે પણ તેમાં તેઓ ધર્મ માનતા નથી, અને દોષ લાગે તેનું પ્રાયશ્ચિત લઈને શુદ્ધ થાય છે દેશાંતરમાં વિચરી મહાન્ ઉપકાર કરે છે પરંતુ તમે તો ધર્માર્થે હિંસા કરી આનંદ પામો છો. અને પ્રાયશ્ચિત્ત કમ લીધો છો તેમ તેઓ કરતા નથી. વળી સાંસારિક કર્મોમાં થતી હિંસાને તમે પાપ માનો છો અને ધર્માર્થે થતાં પાપ કર્મોમાં પાપ માનતા નથી આ તે કેવા પ્રકારની મૂઢતા!!

अन्य स्थाने कृतं पापं धर्मस्थाने विमुच्यते ।
धर्म स्थाने कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥

અર્થ—સંસારમાં કરેલા પાપોની નિવૃત્તિ માટે ધર્મસ્થાનમાં જઈ ધર્મ ક્રિયા કરવાથી તેની મુક્તિ થઈ શકે છે પણ ધર્મસ્થાનમાં જઈને જે પાપો કરવામાં આવે છે તે તો વજ્રલેપ જેવા થઈ જાય. પછી તો પાપમોચનનું સ્થાન કંઈ જ નહિ. એટલા માટે જેમ સાધુ નામ ધારણ કરી અનાચાર સેવનાર વજ્રપાપ સમાં નિબિડકર્મ બાંધે છે તેમ ધર્મસ્થાનમાં કે ધર્મને નામે કરાયેલી હિંસા પણ વજ્ર કર્મબંધ કરનારી નીવડે છે અત: માનમાં હસતાં હસતાં જે કર્મબંધ કરો છો તે ભવિષ્યમાં રોતાં રોતાં પણ છૂટવાં મુશ્કેલ

છે. આમ વિચારી પાખંડીઓથી દૂર રહેવુ તેમનાં ફંદમાં કદી ફસાવવું નહિ. આ પ્રમાણે સમકિતનો ૪ શ્રદ્ધા-આસ્થા જાણવી કુદર્શન તે મિથ્યાત્વ છે, તે ૨૫ પ્રકારની મિથ્યાત્ત્વ છે તેના પેટાભેદોમાં ૩૬૩ મત છે તેના અસંખ્યાત મિથ્યા અધ્યવ સાય સ્થાનો છે

બીજો બોલે-લીંગ ૩

લિંગ એટલે ચિન્હ જેમ ધુમ્રના ચિન્હથી અગ્નિનું અનુમાન થાય છે તેમ નિમ્નોકત ત્રણ ચિન્હથી સમકિતની પિછાણ થાય છે. ૧ જેમ ૩૨, વર્ષનો યોદ્ધો, ૩૫ યૌવનસંપન્ન ૧૬ વર્ષની કુમારિકાની હાવભાવ, વિનાસ અને સંગમમાં આસકત બને છે, તેવી જ રીતે ભવ્ય સમકિતી જીવ જિનવાણી શ્રવણ કરવામાં આસકત દત્ત ચિત્ત રહે છે જિન પ્રણીત શાસ્ત્રનું પઠન કે શ્રવણ કરતી વખતે તેમાં તન્મય બની જાય છે ૨ જેમ પ્રબળ જઠરાગ્નિવાળો પુરુષ કે જે એક પ્રહર પણ ભૂખ્યો રહી શકતો ન હોય, તેને કર્મયોગથી ત્રણ અથવા સાત દિવસ સુધી ભૂખ્યા રહેવુ પડયું હોય અને પછી તેને ક્ષીર આદિ ઇષ્ટિ અને મિષ્ટ ભોજનની પ્રાપ્તિ થઈ હોય ત્યારે તે ભોજનપ્રતિ તેનો કેટલો બધો આદર હોય છે? આવો જ આદર જિનવાણી શ્રવણ કરવાના પ્યાસી સમકિતી જીવને શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાના અવસરે હોય છે ધર્મોપદેશકોનાં વચનોને તે પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક 'તહત્તિ' આદિ વચનોથી વધાવતો થકો આદરપૂર્વક ગ્રહણ કરે છે અને ૩ જેમ કોઇ કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને વિદ્યાભ્યાસ કરવાની તીવ્ર અભિલાષા હોય અને તેને ભણાવવા માટે શાંત, તેજસ્વી, ઓત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિસંપન્ન પંડિત ગુરુનો યોગ મળી જાય તો તે જેવી રીતે હર્ષોત્સાહ પૂર્વક વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે અને કરેલી વિદ્યાને વારવાર યાદ કરી હૃદયમાં ચિરસ્થાયી કરી લે છે તેવી જ રીતે સમકિતી જીવ પણ હર્ષોત્સાહયુકત જિનવાણીને ગ્રહણ કરે છે, અને તેનું વારંવાર સ્મરણ, મનન નિદિધ્યાસન કરીને તેને આત્મામાં ચિરસ્થાયી બનાવે છે. ૧ શાસ્ત્ર શ્રવણ, ૧ સામાયક આદી ક્રીયા, ૩ સુપાત્રદાનથી ગુરુના વેયાવચ્ચ તથા વંદન નમસ્કાર, આ ત્રણમાંના કોઇ એક ચીન્હમાં જે દેખાય તે ઉપરથી અનુમાન થાય કે આ લક્ષણ સમકીતીનું છે તેથી તે જૈન હોવો જોઇએ જેવી વાણી સંભળાય છે તેવા વિચાર પ્રાય. થાય છે અને તે વિચારો કાલાન્તરે આચાર રૂપે પરિણત થાય છે. શુદ્ધ કથનના શ્રવણથી શુદ્ધ, અને અશુદ્ધ કથનના શ્રવણથી અશુદ્ધ વિચાર ઘણે ભાગે થાય છે તેમાં પણ શુદ્ધતા કરતાં અશુદ્ધની અસર ઘણી ત્વરાથી અને સચોટ થવા પામે છે વેશ્યા નર્તકી આદિનાં નૃત્ય ગાયન જોવા સાંભળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મૃદંગ, તબલામાંથી અવાજ નીકળે છે કે, ડુબક, ડુબક અર્થાત્ ડૂબ્યા ડૂબ્યા; ત્યારે સારંગીમાંથી પ્રશ્ન રૂપે આવાજ નીકળે છે, કે કિન કિન ? (કોણ કોણ) ત્યારે તે વેશ્યા જાણે તેનો પ્રત્યુત્તર આપતી હોય તેમ ઘુમતી—ચક્કર લગાવતી બન્ને હાથ પહોળા કરીને કહે છે કે — 'યે જી ભલા યે!' અર્થાત્ આ બધાં કુદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરાવાવાળા ડૂબે છે * પરંતુ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં

* નર રામ વિસાર કે કામ રચે, શુદ્ધ સાધુ કથા ન ગહે તિનકો ।
દામ દે કર રામા બુનાય લે, લાગત રામા નચાવનકો ॥
ધિક હૈ ધિક હૈ મૃદંગ કહે, તવ તાલ કહે કિનકો કિનકો ? ।
રામાં હાથ ઘુમાકે કહે, ધિક હૈ ધિક હૈ ઇનકો ઇનકો ॥

મુગ્ધ મનોહર પ્રેક્ષકો મુગ્ધ (મૂઢ) બની જવાથી આ રહસ્યને સમજતા નથી અને વેશ્યાના કામોત્તેજક હાવભાવ કટાક્ષ વગેરે નિહાળતા, તેના શબ્દોમાં આસક્ત થઈ વારંવાર તેનું સ્મરણ, રટન કર્યા કરે છે, અથવા તેવાં ગાયનાદિ પોતે ગાઈ આનંદ પામે છે આ રીતે વિષયોત્પાદક શબ્દોની શ્રોતાપર જેવી અસર થાય છે તેવી અસર વૈરાગ્યોત્પાદક શબ્દોની થવી મહા મુશ્કેલ છે જેવી રીતે લીમડા કે કારેલાના કડુ સ્વાદમાં આનંદ માનનારો કીડો સાકરમાં રાખવાથી મૃત્યુ પામે છે તેવી રીતે વિષયાસક્ત બારેકમી જીવ ડૂબવામાં ધર્મમાં મજા માને છે અને ધર્મકથાના નામ માત્રથી ભડકે છે એ મિથ્યાત્વીનાં ચિન્હ છે પરંતુ જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે તે તો આગળ કહી ગયા છીએ તેમ જિનવચનોમાં અનુરક્ત રહે છે આ સમકિતનાં ૩ ચિન્હ છે

ત્રીજે બોલે—૧૦ પ્રકારનો વિનય

ધર્મનું મૂળ વિનય છે એક વિનય ગુણનું જ્યાં અસ્તિત્વ હોય છે ત્યાં અન્ય અનેક સદ્ગુણો ક્રમશઃ આકર્ષાઈને આવે છે સમકિત હોય ત્યાં વિનય નમ્રતાનો ગુણ સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે કેટલાક ખુશામતિયા લોકો રાજા, અમલદાર કે શેઠ શાહુકાર વગેરેનો તો બહુ વિનય કરે છે અને માને છે કે એમ કરવાથી અમને સુખની પ્રાપ્તિ થશે તેમની સહાયતાથી અમે ઇચ્છિત સુખો પ્રાપ્ત કરી શકીશું પરંતુ વર્તમાનમાં આથી ઉલટું જ પરિણામ ઘણીવાર આવતું નજરે આવે છે દાખલા તરીકે રાયબહાદુર, દીવાન બહાદુર, ઓનરરી માજીસ્ટ્રેટ ઇત્યાદિ પદવિ (ઉપાધિ) ઓ સરકારના અમલદારો પ્રસન્ન થાય ત્યારે એનાયત કરે છે જેની તેમને એક કોડી પણ ખપની પડતી નથી અને મફતમાં જ પોતાના નોકર સદૃશ બનાવી તેમને ફસાવે છે કે તેઓ આપેલી ઉપાધી કદાચ પાછી ખેંચી લે તો જગતમાં મોઢું દેખાડતાં પણ શરમાય છે, અને ક્વચિત કોઈ આપઘાત પણ કરી બેસે છે આવી કૃપા અને આવિ ઉપાધિ શા કામની ! વળી શ્રીમાનો તો શ્રીમાનોને જ પસંદ કરે છે ગરીબોને તુચ્છ સમજી તેમની સાથે વાત કરતાં પણ લજવાય છે અપમાન કે ઠેકી ગરીબો માટે તેવાઓ તરફથી સહાયતાની આશા આકાશ કુસુમવત્ મિથ્યા છે ગરીબોના જેવી એવા શ્રીમાનો આ કાળમાં બહુ થોડા છે ચોક્કસ માનજો કે સમયપર ગરીબો જેટલા કામમાં આવે છે તેટલા શ્રીમાનો કામમાં આવવા મુશ્કેલ છે વળી જગતમાં આજે સુખોપભોગના જે જે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છીએ તેના ઉત્પાદનમાં વિશેષ હિસ્સો ગરીબોનો જ હોય છે આવું જાણવા છતાં પણ અધિકાંશ લોકો રાજા અને શ્રીમાનોનો જ વિનય કરે છે અને ધર્માત્માઓ તથા ગરીબોના વિનયથી વંચિત રહે છે એ પણ જ ખેદની વાત છે તેમજ જાણવું જોઈએ કે, રાજાદિનો વિનય સ્વાર્થસાધનના હેતુ રૂપ હોવાથી વિનયરૂપ સદ્ગુણમાં તેની ગણના થઈ શકતી નથી, પરંતુ પારમાર્થિક બુદ્ધિથી ગુણવંત વ્યક્તિઓનો વિનય કરવામાં આવે તે જ સાચો વિનય છે અને તેવા વિનય વડે જ આધ્યાત્મિક વિકાસ થઈ શકે છે આવા વિનયના ૧૦ પ્રકાર કહ્યા છે—૧ અરિહંતનો વિનય, ૨ સિદ્ધનો વિનય ૩ આચાર્યના વિનય ૪ ઉપાધ્યાયનો વિનય, ૫ સ્થવિર (જ્ઞાનવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ અને દીક્ષા વૃદ્ધ) નો વિનય ૬ તપસ્વીનો વિનય ૭ ગુણવંત સાધુનો વિનય, ૮ ગણસંપ્રદાયનો વિનય ૯ ચતુર્વિધ સંઘનો વિનય અને ૧૦ શુદ્ધ ક્રિયાવંતનો વિનય +

ચોથે બોલે—શુદ્ધતા ૩

જેમ લોહીથી ખરડાએલું વસ્ત્ર લોહીમા ધોવાથી શુદ્ધ થતુ નથી. ઉલટું વિશેષ બગડે છે તેવી જ રીતે આરંભ સમારંભના કૃત્યો કરી જેઓ આત્મવિશુદ્ધિ કરવા ઇચ્છે છે તેમનો આત્મા ઉલટો વધારે મલિન બને છે, પરંતુ મલિન બનેલો આત્મા નિરારંભી-નિરવદ્ય ક્રિયા કરવાથી જ પવિત્ર બને છે આવુ જાણી જે સમકિતી જીવ હોય છે તે પોતાના આત્માને વિશુદ્ધ કરવા માટે આરંભના કામોથી યથાશકિત દૂર રહે છે અને આરંભના કાર્યોમાં રકત દેવ, ગરૂ, ધર્મનો ત્યાગ કરે છે કારણ કે, જેમની ઉપાસના, સેવાભકિત, ધ્યાન, સ્મરણ કે સંગતિ કરવામાં આવે છે તેવી જ બુદ્ધિ થઈ જાય છે એમ કહેવાય છે કે ભ્રમરી કીડાને પકડી લાવે છે અને પછી તેને માટીનું ઘર બનાવી તેમા ગોંધી રાખે છે, અમુક સમય બાદ તે કીડો ભ્રમરી બની બહાર નીકળે છે. ધ્યાનનુ મહત્વ અને સંગીતનું ફળ સમજાવવા માટે શાસ્ત્રવેત્તાઓ આ દૃષ્ટાંત આપે છે આવી જ રીતે કામાદિ ષડ્ રિપુઓના પાશમાં ફસાયેલા દેવ, ગુરુના જેઓ ઉપાસક બને છે, તેમના દર્શાવેલા ધર્મનું આચરણ કરે છે તે જીવ કામી, ક્રોધી થઇ માયાજાળમાં ફસાઇ ભવભ્રમણ વધારે છે, અને કામાદિ શત્રુઓને જીતનારા દેવ ગુરુની જેઓ ઉપાસના કરે છે, તેમણે બનાવેલા ધર્મની આરાધના કરે છે, તેઓ કામાદિ શત્રુઓને જીતી આ ભવ પરભવમા પરમ સુખી બને છે. આવુ જાણી સમકિતી જીવ નિરારંભી દેવ, ગુરુ, ધર્મને મનથી ભલા જાણે છે, ૨ વચનથી તેમના ગુણગ્રામ કરે છે અને કાયાથી તેમને જ નમસ્કાર+ કરે છે આથી તેમના વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર એ ત્રણે યોગના વ્યાપારો વિશુદ્ધ રહે છે (૧) મનથી ઉપાયો દૂર કરવા, (૨) વચનથી સત્ય વચન અને (૩) કાયાથી જતનાથી પ્રવર્તન એ પણ ત્રણ શુદ્ધો છે

પાંચમે બોલે-દુષણ ૫.

વાત, પીત અને કફના પ્રકોપથી જેવી રીતે શરીર રોગી અને નિર્બળ બની જાય છે, તેવી જ રીતે નીચે જણાવેલા પાચ દૂષણો વડે સમ્યકત્વ દૂષિત થતા આધ્યાત્મિક બળ ક્ષીણ થાય છે. આ પાચ દૂષણોના નામ—૧ શંકા, ૨ કંખા, ૩ વિતિગિચ્છા, ૪ પરપાસંડપ્રસંસા અને ૫ પરપાસંડ સંથવો

૧ શંકા—શ્રીજિન–વચનમા સંદેહ રાખવો તે જેમકે (૧) એક ટીપા પાણીમાં અસંખ્યાતા જીવ કહ્યા અને અસંખ્યાતા સમુદ્રના બધાં પાણીના મળીને પણ અસંખ્યાતા જીવ

+ વિશુદ્ધ ક્રિયાથી જેમનો લૌકિક વ્યવહાર શુદ્ધ હોય અને જે ઘણા લોકોના માનનીય હોય કદાચ જ્ઞાનમા ચડિયાતા ન પણ હોય તો પણ ગચ્છ મમત્વ છોડીને તેમનો વિનય કરવો જોઇએ

* भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै, र्नवाम्बुभिर्भूमिविलम्बिता घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः र्विनम्रतोह्येव परोपकारिणाम् ॥

અર્થ—ફલ આવવાથી વૃક્ષો નમે છે, જળ ભરાવાથી મેઘ પૃથ્વી પર ઝુકે છે, તે જ પ્રમાણે સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થતા સત્પુરુષો ઉદ્ધત નહિ થતાં વિશેષ નમ્ર બને છે નમ્રતા એ જ પરોપકારી જનોનુ ભૂષણ છે

કહ્યા તો આ કથન સત્ય કેમ મનાય? આમ કહેનાર કે માનનારે સમજવું જોઈએ કે એને પણ સંખ્યા કહેવાય અને સહસ્ર લાખ, ક્રોડ, યાવત્ પરાર્ધને પણ સંખ્યા કહેવાય પરંતુ એમાં અને પરાર્ધમાં કેટલો બધો તફાવત છે? આવી જ રીતે એક ટીપાના અને અસંખ્ય સમુદ્રના પાણીના જીવો બન્ને અસંખ્યાતા તેમાં તફાવત જાણવો. અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદ છે (૨) આવી જ રીતે કેટલાક શંકા કરે છે કે એક ટીપા પાણીમાં તે વળી અસંખ્યાતા જીવો સમાઈ શકતા હશે? તેમણે વિચારવું જોઈએ કે, જેવી રીતે કોઈ મનુષ્યે ક્રોડ ઔષધીઓનો અર્ક કાઢી તેલ બનાવ્યું હોય તો તે તેલના એક ટીપામાં ક્રોડ ઔષધીઓનો સમાવેશ થયો કે નહિ? જો મનુષ્યકૃત પદાર્થોમાં પણ આ પ્રકારે સમાવેશ થઈ શકે છે, તો કુદરતી પદાર્થ એક બુંદ પાણીમાં અસંખ્ય જીવ હોય તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. અસંખ્યાતા તો શું પણ અનંતા જીવોનો સમાવેશ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહનાવાળા સાધારણ વનસ્પતિના એક શરીરમાં થઈ શકે છે. આપણી બુદ્ધિ અતિ અલ્પ છે તે અનંતજ્ઞાનીનાં કહેલાં તત્ત્વોને સમજી ન શકે, તેથી પ્રભુએ શ્રદ્ધા રાખવી પણ શંકા ન લાવવી. 'સંકાએ સમ્મત્ત નાસઈ' એ આચારાંગ સૂત્રના કથનાનુસાર શંકાથી સમકિતનો નાશ થાય છે. આવું જાણી સમકિતી જીવ હોય તે મિથ્યાત્વીઓના કુતર્કો કુહેતુઓથી ભ્રમમાં પડી જિનવચન પર કદી પણ શંકા રાખતો નથી અને જો કોઈ વાત ન સમજાય તો તે પોતાની અજ્ઞાનતાનો જ દોષ જુએ છે અને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનને પરમ સત્ય અને પરમ હિતકર સમજી તેના પર પૂર્ણ પ્રતીતિ આણે છે. અરિહંતદેવ સર્વજ્ઞ તેમજ વીતરાગ હોવાથી જૂઠ કહેજ નહિ તેમજ અસત્ય બોલે નહિ એમ જાણી સમકિતીએ જિન વચન પર શંકા કરવી નહિ.

૨ કંખા (કાંક્ષા) મિથ્યાત્વમતની વાંછના—અહિતકર મતનો અભિલાષ. શ્રી જિનેશ્વર પ્રણીત વિનયમૂળ દયામય સત્યમય ધર્મ કે જે ઢોંગ ધતીંગ વિનાનો સત્યધર્મ છે આ ધર્મના પાળનાર પૈકી કોઈ અન્ય મતાવલમ્બીઓમાં થતા મિથ્યા આડંબરો જોઈ, ચમત્કાર આદિથી વ્યામોહ પામી તે મત અંગીકાર કરવાની અભિલાષા કરે તે કાંક્ષા દૂષણ. આ દૂષણનો પરિત્યાગ કરવો. ઢોંગ, ધતીંગ કે નાટકબાજી કરી પણ આત્મકલ્યાણ સાધી શકાતું નથી. મિથ્યાત્વના પુસ્તકો પણ વાંચવાની ઇચ્છા ન કરવી. જૈન દર્શનની વમેલા કે કોઈ મિથ્યાત્વીનું એક પણ વચન ગ્રહણ કરવું નહિ તેમજ જૈન પુસ્તકોમાં દાખલ કરવું નહિ.

દૃષ્ટાંત—એક કંદોઈની દુકાન પાસેથી ઊંટ પસાર થયો. તે ઊંટે દુકાન નજીક લીંડાં કર્યાં, તેમાંનું એક લીંડું ઉછળીને ચાસણીના તાવડામાં પડી ગયું અને તેના ઉપર સાકરનો ગલેફ ચડી ગયો. કંદોઈએ તેને લાડુની સાથે મિશ્રિત કરી દીધું અને તે લાડુના ભાવમાં જ ખપી પણ ગયું. ખાનારને જ્યાં સુધી ગલેફ હતો ત્યાં સુધી તે સ્વાદ મીઠો લાગ્યો અને મજા પડી. પરંતુ અંતે તો લીંડું જ રહ્યું! આવી જ રીતે બાવા તપસ્વીઓ લાંબા નખ વધારે ઊંધે મસ્તકે ટીંગાય, શરીર બાળે તેવી પંચાગ્નિ તાપે, કંદમૂળનું ભક્ષણ કરે ઇત્યાદિ અનેકવિધ તપશ્ચર્યા કરે છે તેઓ કંદમૂળના અનેક જીવો, અગ્નિના અસંખ્ય જીવો અને અગ્નિના યોગે બીજા અનેક ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે. તેઓ મિથ્યાત્વી જીવ અજ્ઞાન, કપટ, પાપ, તપ મેળ આદિ તત્ત્વના અનભિજ્ઞ હોવાથી અજ્ઞાની દેખાદેખીથી આવું કરે છે અને

અજ્ઞાન કષ્ટથી ભોળા લોકોને વ્યામોહ ઉપજાવે છે તેઓ આ લોકમાં મહિમા-પૂજા પ્રાપ્ત કરે કરે છે અને પરલોકમાં આભિયોગિક (ચાકર) દેવતા પણ (અકામ નિર્જરા થવાથી) થાય છે. પૌદ્ગલિક સુખોનો ભોકતા પણ થાય છે પરંતુ ચોરાશીના ફેરામાથી તેનો છૂટકારો થતો નથી. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રા નવમા અધ્યયનમાં શ્રીનમિરાજર્ષિએ શક્રેદ્રને કહ્યું છે કે—

ગાથાઃ—मासे मासे उ जो बालो, कुसग्गेण तु भुं जइ ।
न सो सुयक्खाय धम्मस्स, कलं अग्घइ ः सोलसिं * ॥ ૪૪ ॥

અર્થ.—જે અજ્ઞાની મનુષ્ય એક મહિનાના ઉપવાસ કરે છે, અને પારણાના દિવસે કુશ (એક જાતનું ઘાસ) ના અગ્ર ભાગ ઉપર રહે તેટલું માત્ર ભોજન કરે છે તે મનુષ્ય તીર્થંકર ભગવાનના વર્ણન કરેલા ચારિત્રધર્મના સોળમા ભાગની પણ બરાબરી કરી શકતો નથી. અરે ! સમ્યગ્દષ્ટિના એક નવકારસી તપની તુલના પણ કરી શકતો નથી કારણ કે સમકિતીનો તપ ભવકટી કરવાવાળો છે અને અજ્ઞાનીનો તપ સંસાર વધારનાર છે. આ પર-માર્થના અજાણ સમકિતી જીવો પૂર્વોકત પ્રકારની ઘોર તપશ્ચર્યા જોઇ એમ વિચારે કે આટલું કષ્ટ, આવો દુષ્કર તપ તો આપણા મતમાં નથી માટે તે પણ મુકિતનો માર્ગ છે, તેનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ આવા વિચારને કાંક્ષા દોષ કહે છે સમકિતી તો જાણે છે કે મોક્ષના માર્ગ એ નથી સાચો મોક્ષમાર્ગ તો વીતરાગપ્રણીત દયામૂળ ધર્મ જ છે તે ગાન, તાન, નૃત્ય, તમાસા, સ્નાન, શૃંગાર તથા હિંસક ક્રિયાથી થતી અન્યદર્શનીઓની ધમાલને સંસારવર્ધક જાણી તેમાં કદી પણ વ્યામોહ પામતો નથી શ્રી વીતરાગપ્રણીત જૈનધર્મ સિવાય તે બીજા કોઇપણ મતની કાંક્ષા-વાછા સ્વપ્નમાં પણ કરતો જ નથી

* મોહન ગુણમાળા નામક ગ્રંથમાં ધર્મની ૧૬ કળા આ પ્રમાણે બતાવી છે. ૧લી કળા—અક્ષરનો અનંતમો ભાગ જે ચેતનકળા ઉઘાડી રહે છે તે ૨જી કળા—યથાપ્રવૃત્તિ કરણમાં વર્દ્ધમાન પરિણામની ધારા થતા આયુષ્ય સિવાઇ બધાં કર્મની સ્થિતિ અંતોક્રોડાક્રોડિ એટલે એક ક્રોડાક્રોડ સાગરમાં કંઇક ન્યૂન રાખે તે ૩જી કળા—અપૂર્વકરણ અર્થાત્ ગ્રંથીભેદ કરે તે ૪ થી કળા—અનિવૃત્તિ કરણમાં મિથ્યાત્વનો પરિહાર થાય છે. તે ૫મી કળા શુદ્ધ શ્રદ્ધા અર્થાત્ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ તે ૬ઠ્ઠી કળા—દેશવિરતિપણું પ્રાપ્ત કરવુ તે ૭મી કળા—સર્વવિરતિપણું ચારિત્રના ગુણુ પ્રકટે તે ૮મી કળા ધર્મધ્યાનની એકાગ્ર ધાર થવી તે ૯મી કળા-ક્ષપક શ્રેણિ ચડે તે ૧૦મી કળા અવેદી થઇ શુકલ ધ્યાનની ધારા પ્રગટે તે ૧૧મી કળા-સર્વથા લોભનો ક્ષય કરી આત્મજ્યોતિ પ્રકટાવે તે ૧૨મી કળા—ઘનઘાતિ કર્મોનો ક્ષય થાય તે ૧૩મી કળા—કેવળજ્યોતિ પ્રગટે તે. ૧૪મી-કળા—યોગોનુ નિરૂધન કરે તે ૧૫મી કળા અયોગી થઇ સર્વ કર્મનો ક્ષય કરે તે ૧૬મી કળા—સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ ઉપર્યુકત ૧૬ કળામાંથી અજ્ઞાન તપ કરનાર પ્રથમ કળામાં જ રહે છે ભલે તે ચાર વેદ ષડશાસ્ત્રોનો પારગત હોય છતાં અહીં ગણતરીમાં લીધા તથી કારણકે જીવાજીના જાણુપણા વિનાની વિદ્યા તે અજ્ઞાન જ છે સૂત્રાખ્યાત ધર્મનો જેમને પ્રાપ્ત થઇ હોય તેમની જ કરણી ઉકત કળાઓને પ્રગટાવી શકે છે "કલં અગ્ઘઇ સોલિસ" એવું તાત્પર્ય આ ઉપરથી સમજાશે

૩ વિતિગિચ્છા (વિચિકિત્સા)—ધર્મ કરણીનાં ફળ માટે સંદેહ આણવો તે. કેટલાક જૈનધર્માવલંબીઓ ઉપવાસાદિ તપ, સામાયિકાદિ ધર્મકરણી, દાનાદિ ધર્મ વગેરેનું પોતે પાલન કરે છે અને અન્યને પાલન કરતાં જુએ છે પરંતુ આ લોકમાં તેના પ્રત્યક્ષ ફળો નજરે નહિ આવવાથી તથા ધર્માત્માઓને દુઃખી દેખીને મનમાં સંદેહ આણે છે કે, આ આટલી બધી ધર્મકરણી કરે છે છતાં તેનાં ફળ કેમ કંઈ દેખાતાં નથી! તો શું ધર્મનું આટલું કષ્ટ ઉઠાવીએ છીએ તે બધું નિરર્થક જાય એવું તો નહિ હોય? ફલાણો શ્રાવક આટલાં વર્ષોથી ધર્મ કરે છે છતાં હજી સુધી તેને કંઈ ફળ પ્રાપ્ત થયું નહિ તો મને શું થવાનું હતું? આવા આવા વિચાર કરવા તેનું નામ વિતિગિચ્છા દોષ. આવું વિચારનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે કરણી કદાપિ વાંઝણી હોતી નથી. સારી કે માઠી દરેક કરણીનાં સારાં કે માઠાં ફળ તેનો કાળ પરિપક્વ થયે અવશ્ય મળવાનાં. રોગી ઔષધ પીએ છે કે તરત આરામ થતો નથી. પરંતુ નિયમસર કેટલોક કાળ તેનું ઔષધ સમયસર સેવન કરતો રહે અને પથ્ય બરાબર પાળે તો તેને ગુણકારી નીવડે છે તે તો જાણ્યો! વિચાર કરજો કે ઘણા જ કાળથી ઉત્પન્ન થયેલા રોગનો નાશ કરવામાં આટલો કાળ લાગે છે તો અનાદિકાળના કર્મરોગનો નાશ તત્કાળ કેમ થઈ શકે? જેઓ વિશ્વાસપૂર્વક ધર્મ કરણીરૂપ ઔષધનું સેવન કરી દોષત્યાગ રૂપી પથ્યનું પાલન કરતા રહેશે તેમને તેનું ફળ સુખ સંપદાની પ્રાપ્તિ રૂપ ભવાન્તરે અવશ્ય મળશે. આમ્રાદિ વૃક્ષને નિત્ય પાણી સીંચતા રહીએ તેનું બરાબર જતન રાખીએ તો પણ ફળની પ્રાપ્તિ તો કાળ પરિપક્વ થયે જ થાય છે. આંબો રોપીને તરત જ ફળ ખાવાની ઈચ્છા તો મૂર્ખ શિવાય બીજું કોણ કરશે? મહા પરિશ્રમે ખેતરને ખેડી શુદ્ધ કરી તેમાં વાવેલું બીજ પણ કાળાંતરે જ ફળદાયી નીવડે છે તેવી જ રીતે કરણીનાં ફળ પણ અબાધાકાળ પરિપક્વ થયા બાદ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. દૃષ્ટાંત-કોઈએ વૈદ્યરાજને પૂછ્યું કે બળવર્ધક શું વસ્તુ છે? વૈદરાજે કહ્યું કે દૂધનું સેવન કરવાથી બળ વધે છે. આ સાંભળી તે જ માણસે તે જ વખતે પેટ ભરીને દૂધ પી લીધું અને પછી મલ્લોની સાથે કુસ્તી કરવા ગયો પણ મલ્લકુસ્તીમાં તે હારી ગયો. ત્યારે ક્રોધાતુર થઈ વૈદરાજને કહેવા લાગ્યો કે તમે આવી જૂઠી દવા બતાવીને હાંસી મારી ફજેતી કરાવી! વૈદરાજ હસીને બોલ્યા-ભાઈ! મારી દવા તો સાવ સાચી છે પણ ગુણ તો જેમ થતો હોય તેમ યોગ્ય કાળે જ થાય. આવી જ દશા કેટલાક ઉતાવળા મનુષ્યોની જોવામાં આવે છે કે જેઓ ધર્મકરણીનાં ફળ તત્કાળ મળવાની અપેક્ષા રાખે છે. વર્તમાનમાં ધર્માત્માની દુઃખી અવસ્થા દેખાય છે તે હમણાં કરેલ ધર્મકરણીનું ફળ નથી. પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનું જ ફળ છે. ધર્મ તો નિશ્ચે સુખદાતા જ છે પરંતુ પૂર્વે ઉપાર્જેલાં અશુભ કર્મોનો ક્ષય થયા વિના શુભ કર્મોદય શી રીતે થાય? જેવી રીતે આરોગ્ય પ્રાપ્તિને માટે વૈદ્ય પ્રથમ જુલાબ આપી પેટ સાફ કરે છે-જૂના જામેલા મળને દૂર કરે છે અને પછી ઔષધિ આપી પથ્ય પળાવી નિરોગી બનાવે છે તેવી રીતે ધર્મ કરતાં દુઃખ આવે તો તેને જુલાબ સમાન આત્મશુદ્ધિકર જાણી સમભાવે વેઠી લેવાં. અશુભ કર્મોદય બંધ થતાં સુખની પ્રાપ્તિ તત્કાળ થશે. ધર્મકરણીનાં ફળ સુખરૂપ હોય તેમાં સંશય રાખવો ન જોઈએ. જેને સમતામાં રહીને કરણી કરતાં આવડે છે તેને અત્યારથી આત્મીક સુખ તેજ વખતે થાય છે તેમજ સુખની પરંપરા વધે છે.

શ્રી ઉવવાઈસૂત્રના ઉત્તરાર્ધ વિભાગમાં કરણીના ફળ સંબંધી શ્રવણ ભગવંત શ્રી મહાવીરે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોના ઉત્તર નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે–

૧ ગ્રામ અગર (સુવર્ણાદિની ખાણ નજીકની વસ્તી), નગર, કવડ (કસબા), મડંપ (શહેરને નિકટવર્તી), દ્રોણમુખ (બંદર), પાટણ, આશ્રમ (તાપસોની વસ્તી), સંવાહ (પર્વત પરની વસ્તી) અને સન્નિવેશ (જ્યાં ગોપાલક લોક રહે છે તે રોગ (ઇત્યાદિ સ્થાનોમાં રહેનાર મનુષ્યો અન્ન પાણી ન મળવાથી ક્ષુધા તૃષા સહન કરે, સ્ત્રી આદિ નહિ મળવાથી બ્રહ્મચર્ય પાળે, મરૂસ્થલાદિ સ્થાનમા પાણીની અત્યત તંગી હોવાથી સ્થાન મંજન ન કરે, સ્થાનક અને વસ્ત્ર ન મળવાથી ટાઢ, તાપ, ડાંસ, મચ્છર, માકડ આદિના દશ ઇત્યાદિ કષ્ટ સહન કરે, આમ ઇચ્છા વિના (અકામ) થોડો કાળ કે બહુ કાળ કષ્ટ સહન કરે છે તેઓ ઉકત કષ્ટો સહવાથી પુણ્યોપાર્જન કરે છે અને મૃત્યુને અવસરે જો શુભ પરિણામ રહે તો ૧૦૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણવ્યતર જાતિના દેવતા થાય છે

૨ ઉકત ગ્રામાદિક ૧૦ સ્થાનમાં કારાગ્રહ આદિમા રહેનારા મનુષ્યો જેમને લાકડાની હેડમા, લોઢાની બેડીમાં કેદ કર્યા હોય, રસ્સી આદિથી જકડીને બાધ્યા હોય, હાથ, પગ, કાન, આંખ, નાક હોઠ, દાત જીભ, મસ્તકાદિ અંગોપાગનું છેદન કર્યું હોય, રાઇ રાઇ જેવડા શરીરના ટુકડા ટુકડા કર્યા હોય, ખાડામાં કે ભોંયરામાં ઉતાર્યા હોય વૃક્ષ સાથે બાધ્યા હોય ચદનાદિની પેરે શિલા પર ઘસ્યા હોય, કાસ્ટની પેઠે વાસલાથી શરીરને છોલ્યું હોય શૂળીમાં પરોવ્યા હોય, ઘાણીમા પીલ્યા હોય ક્ષારાદિ તીક્ષ્ણ વસ્તુના પાણીના શરીર પર સિચન કર્યા હોય, અગ્નિમાં બાળ્યા હોય, કાદવમા દાટ્યા હોય, ભૂખ્યા તરસ્યા રાખી રીબાવી રીબાવીને માર્યા હોય, તથા મૃગ, પતંગ ભ્રમર, મચ્છ, હસ્તી આદિની પેઠે ઇન્દ્રિયોના વશે પડી મૃત્યુ પામ્યા હોય, વ્રતનો વિરાધના કરી તેની આલોચના કર્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા હોય, વૈરાધિક ઉપશમાવ્યા વિનાખમાવ્યા વિના મૃત્યુ પામ્યા હોય, પર્વતથી કે વૃક્ષથી પડીને મર્યા હોય, હાથી આદિના મૃતક કલેવરમા પ્રવેશ કરી મર્યા હોય અથવા વિષ કે શસ્ત્રથી મૃત્યુ પામ્યા હોય ઇત્યાદિ કષ્ટોથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરી મૃત્યુસમયે જો શુભ પરિણામ આવી જાય તો તો ૧૨૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણવ્યંતર દેવ થાય છે.

૩ ઉકત ગ્રામાદિમા રહેનારા જે મનુષ્યો સ્વભાવથી જ ભદ્રિક-સરલ સ્વભાવી હોય, સ્વભાવથી જ ક્ષમાવત—શીતળ સ્વભાવી હોય, સ્વભાવથી જ વિનીત—નમ્ર હોય, સ્વભાવથી જ ક્રોધાદિ ચારે કષાયોથી ઉપશાંત હોય, ઇદ્રિયોને ગોપવનાર-કાબૂમાં રાખનાર હોય, ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર હોય, માતપિતાનો ભકત હોય, માતપિતાની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરતા ન હોય, અલ્પ તૃષ્ણાવાળા, અલ્પ આરંભી, નિરવદ્ય વૃત્તિથી ઉપજીવિકા કરનાર હોય તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ૧૪૦૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણવ્યતર દેવ થાય છે

૪ ઉકત ગ્રામાદિકમા જે સ્ત્રીઓ રાજ અતાપુર (પડદા)મા રહે છે, દીર્ઘકાળપર્યંત પતિનો સયોગ ન મળવાથી, પતિનુ વિદેશગમન હોવાથી, પતિનું મૃત્યુ થવાથી, પતિની અણમાનીતી હોવાથી, બાલવૈધવ્ય પ્રાપ્ત થવાથી, માતાની, પિતાની, પતિની, જાતિની. સાસુની કે સસરા આદિની લજ્જાથી અથવા એમના તરફના પાકા બદોબસ્તથી અતવા ...

કુમારી હોવા છતાં પરવશપણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, સ્નાન મંજન, તૈલમર્દન પુષ્પમાળા-ધારણ ઇત્યાદિ શૃંગાર તજે છે શરીર પર મેલ પ્રસ્વેદ આદિના પરીષહ ખમે છે દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ માખણ, મદિરા, માંસ ઇત્યાદિ બલિષ્ઠ અને સ્વાદિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ કરે છે અલ્પ આરંભ સમારંભથી પોતાની ઉપજીવિકા કરે છે અને જેણે પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરુષનું સેવન કર્યું નથી એવી સ્ત્રીઓ મૃત્યુ પામીને ૬૪ • વર્ષના આયુષ્યવાળા વાણવ્યંતર દેવ થાય છે

૫ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં રહેનાર મનુષ્યો અન્ન અને પાણી એ બે દ્રવ્ય સિવાય બીજું કંઈ ન ભોગવે એ જ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર પાંચ યાવત્ અગિયાર દ્રવ્ય સિવાય બીજું કંઈ ન ભોગવે, ગાયની ભક્તિ કરનાર દેવ તથા વૃદ્ધનો વિનય કરનાર, તપ વ્રતનું આચરણ કરનાર, શ્રાવકધર્મના શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરનાર દૂધ, દહીં ઘી તેલ, ગોળ મદિરા, માંસનો ત્યાગ કરનાર, ફક્ત સરસવનું તેલ જ ગ્રહણ કરનાર મરીને ૮૪ વર્ષના આયુષ્યવાળો વાણવ્યંતર થાય છે.

૬ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં રહેનાર જે તપસ્વીઓ અગ્નિહોત્ર કરનાર ફક્ત એક જ વસ્ત્ર રાખનાર, ભૂમિશય્યા કરનાર બ્રાહ્મણવચન પર શ્રદ્ધા રાખનાર ઓછાં ઉપકરણ રાખનાર, કમંડલધારક ફળભક્ષી પાણીમાં રહેનાર, શરીરપર માટીનો લેપ કરનાર, ગંગા નદીના ઉત્તર કે દક્ષિણ તટ પર રહેનાર શંખધ્વનિ કરી ભોજન કરનાર, સદૈવ ઉભા જ રહેનાર, ઉર્ધ્વ (હાથ) ઊંચો રાખી ફરનાર મૃગ, તાપસ, હસ્તી તાપસ * પૂર્વાદિ ચારે દિશાને પૂજનાર, વલ્કલધારી, સદૈવ રામ રામ કૃષ્ણ કૃષ્ણ રટનાર, ખાડામાં કે બીલમાં રહેનાર વૃક્ષની નીચે રહેનાર ફક્ત પાણી પીને જ રહેનાર, વાયુભક્ષી, સેવાલભક્ષી, મૂલ આહારી કંદ આહારી, ફલ આહારી પુષ્પ આહારી સ્નાન કરી ભોજન કરનાર પંચધુણી તાપનાર, શીતતાપાદિ કષ્ટ સહનાર સૂર્યની આતાપના લેનાર, પ્રજ્વલિત અંગારની પાસે સદા રહેનાર, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના અજ્ઞાન તપ કરનારા આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્યોપમ ઉપર એક લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા (ચંદ્ર વિમાનવાસી) જ્યોતિષી દેવ થાય છે.

૭ ઉક્ત ગ્રામાદિકમાં રહેનાર જૈન દીક્ષા ધારણ કરેલા સાધુ હોય છે તેઓ સાધુની ક્રિયાનું પાલન તો કરે છે પરંતુ કામ જાગૃત થાય તેવી વિકથા કરવાવાળા, નેત્ર મુખાદિની કુચેષ્ટા કરવાવાળા અયોગ્ય નિર્લજ્જ વચન બોલવાવાળા વાજિંત્રની સહાયથી સંગીત કરવાવાળા સ્વયં નૃત્ય કરી અન્યને નચાવે ઇત્યાદિ કર્મોનું ઉપાર્જન કરતા થકા ઘણા વર્ષ સુધીની ક્રિયાનું પાલન કરે છે પરંતુ ઉક્ત પાપકર્મની આલોચના, નિંદા કર્યા વિના જ આયુષ્ય પૂર્ણ કરે તો એક પલ્ય પર એક હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા પહેલા સુધર્મ દેવલોકમાં કંદર્પ જાતિના દેવતા થાય છે

૮ ઉક્ત ગ્રામાદિકમાં દીક્ષિત તાપસ જેવા કે—સાંખ્યમતી, અષ્ટાંગ યોગના જ્ઞાતા અને

* એકેન્દ્રિયની અપેક્ષા પંચેન્દ્રિયની અનંતગુણી પુન્યાઈ અધિક હોવાથી પંચેન્દ્રિય વધમાં બહુ પાપ છે પંચેન્દ્રિયવધ નરકગતિના કારણભૂત છે આ પ્રકારની સાચી સમજ આ તાપસોમાં ન હોવાથી અને સર્વ જીવોને સમાન માનતા હોવાથી માત્ર એક જ જીવના વધથી ઘણા દિવસ પર્યંત પોતાની ઉપજીવિકા ચલાવવામાં ધર્મ માનીને હાથીનો કે મૃગનો વધ કરી તેનું ભક્ષણ કરે છે તેવા તાપસો.

ચાવક, કપિલકૃત × શાસ્ત્રના માનનાર વનમાં નિવાસ કરનાર, નગ્ન રહેનાર સદૈવ પરિભ્રમણ કરનાર, તથા મહાવ્રત માં રહી ક્ષમા લીન, સંતોષાદિ ગુણોના ધારક, નારાયણના ઉપાસક, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અથર્વવેદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, નિઘંટ, વ્યાકરણ, સાંઠ તંત્રશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રો તથા તેના અર્થ ગુરૂગમથી ધારણ કરી સ્વયં પારગામી તેના બીજાને ભણાવનાર, અક્ષરોની ઉત્પત્તિ, છંદ બનાવવાની રીતિ ઉચ્ચારણ કરવાનો વિધિ, અન્વય પદચ્છેદ કરવા ઇત્યાદિ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરનાર, દાન દેવું, શુચિ રાખવી તીર્થાટન કરવું ઇત્યાદિ ધર્મ પોતે પાળે બીજા પાસે પળાવે. આ તાપસો બીજાની આજ્ઞા લઈને ફક્ત ગંગાજળ ગ્રહણ કરે છે, બીજાં જળાશયના પાણી પણ લેતા નથી. ગંગાજળને પણ ગળીને ઉપયોગમાં લે છે અણગળ પાણી પીતા નથી ગાડી, ઘોડા નાવ આદિ ફરતા ચરતાં કે તરતા કોઇપણ વાહનમાં બેસતા નથી, કોઇ પ્રકારના નાટક ચેટક ઉત્સવ ખેલ, તમાસા જોતા નથી, વનસ્પતિનો આરંભ પણ સ્વયં કરતા નથી, સ્ત્રી આદિ ચાર વિકથા કરે નહિ, તુંબડું અને મૃતિકાના વાસણ સિવાય અન્ય ધાતુપાત્ર ધારણ કરે નહિ, પવિત્રી (મુદ્રિકા) સિવાય અન્ય આભરણ ધારણ કરે નહિ, ગેરુઆ રંગ સિવાય અન્ય રંગના વસ્ત્ર રાખે નહિ ગોપીચંદન સિવાય બીજા કશાનું તિલક કરે નહિ—એવા આચારના પાલક દંડધારક બ્રાહ્મણ જાતિના આઠ તપસ્વી થયા તેનાં નામ-૧ કૃષ્ણ, ૨ કરકંટ ૩ અંબડ, †

× ભરત ચક્રવર્તીના પુત્ર મરિચીએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન પાસે જૈન દીક્ષા લીધી હતી, પરંતુ સાધુનાં દુષ્કર વ્રતોનું પાલન કરવા તેઓ અસમર્થ બન્યા અને પુનઃ સંસારી થવામાં શરમ માની એટલે મન કલ્પિત વેષ ધારણ કર્યો તે વિચારવા લાગ્યા કે, અન્ય સાધુઓ નિર્મળ વ્રત પાળે છે અને હું તો વ્રતભંગ કરી મલિન બન્યો એટલે મારે ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરવા ઉચિત છે, અન્ય સાધુઓ તો જ્ઞાનાચારરૂપ છત્રના ધારણહાર છે, મેં તો જિનઆજ્ઞાનો ભંગ કર્યો એટલા માટે મારે વાંસનું છત્ર ધારણ કરવું ઉચિત છે અન્ય સાધુ મનાદિ ત્રણ દંડથી વિરમ્યા છે, હું એ ત્રણે દંડથી દંડિત બન્યો તેથી મારે ત્રિદંડ (ત્રિકોણ લાકડી) રાખવું ઉચિત છે, ઇત્યાદિ મન કલ્પનાથી નવો વેષ ધારણ કર્યો, ઋષભદેવ ભગવાનની સાથે વિચારવા લાગ્યા સમવસરણની બહાર રહીને લોકોને ઉપદેશ કરતા હતા અને જેમને વૈરાગ્ય ઉપજે તેમને ભગવાન પાસે દીક્ષા લેવા મોકલતા અન્યદા મરિચિ બીમાર થયા ત્યારે વૈયાવૃત્ય અર્થે શિષ્ય બનાવવાની તેમને ઇચ્છા થઇ, તે અરસામાં એક કપિલ નામક ગૃહસ્થ આવ્યા અને ઉપદેશ સાંભળી વૈરાગ્યવંત થયા તેમને ભગવાન ઋષભદેવ પાસે જવાનું કહ્યું, પણ તેઓ ગયા નહિ ત્યારે મરિચિએ તેમને પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા, તત્પશ્ચાત મરિચિ મૃત્યુ પામી દેવ થયા ત્યારબાદ કપિલનો અસુરી નામક શિષ્ય થયો, તેને અપઠિત છોડી કપિલ પણ મૃત્યુ પામ્યા અને બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં દેવતાપણે ઉપજ્યા, અને દેવલોકમાંથી પાછા આવી અસુરીને ભણાવ્યો, કપિલે સાંખ્યમતના શાસ્ત્રોની રચના કરી નવો મત ચલાવ્યો વૈષ્ણવ ધર્મના ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે, ભગવાનના પુત્ર મનુ, મનુના પુત્ર મરિચિ, મરિચિના પુત્ર કપિલ થયા

† કંપિલપુરના અંબડ સંન્યાસીએ શ્રી મહાવીરસ્વામીના ઉપદેશથી શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો, પરંતુ પોતાના મતાવલંબીઓને જૈનધર્મી બનાવવા માટે તેમણે વેષ પલટાવ્યો નહિ. અંબડ ભદ્રિક ભાવથી છઠ છઠના પારણા કરતા હતા ઉંચા હાથ રાખી સૂર્યની આતાપના

૪ પારાશર ૫ કૃષ્ણ ૬ દ્વીપાયન, ૭ દેવપુત્ર ૮ નારદ. આવી રીતે ક્ષત્રિય જાતિના પણ ૮ તપસ્વી થયા—૧ શિલાઈ, ૨ શશિહર ૩ નગ્નઈ ૪ ભગઈ ૫ વિદેહી ૬ રાજા, ૭ રામ, અને ૮ બલભદ્ર આ પ્રકારે જ્ઞાનના ધારક અને ક્રિયાના પાલક તપસ્વીઓ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટ ૧ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા પાંચમા બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં દેવતા થયા.

૬ ઉક્ત ગ્રામાદિકમાં વિચરતા જૈન સાધુઓ, જેઓ સાધુના આચાર તો બરાબર પાળે છે પરંતુ આચાર્ય ઉપાધ્યાય, કુલગુરુભાઈ, ગણ-સંપ્રદાયના સાધુ ઇત્યાદિ ગુણવંતોના પ્રત્યનિક (વૈરી) બનીને તેમની નિંદા કરે દ્વેષભાવ ધારણ કરે તો તેના પરિણામે તે સમકિત વમી મિથ્યાદૃષ્ટિ બની જાય છે અને મરીને ઉત્કૃષ્ટ ૧૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા કિલ્વિષીદેવ થાય છે મનુષ્યમાં જેમ ચંડાળ જાતિ હલકી ગણાય છે તેમ દેવોમાં કિલ્વિષી દેવ હલકા ગણાય છે આચાર્ય કે ગુરુની નિંદાથી સંયમધારી પણ ચંડાળ જાતિના દેવતા થાય છે આવું જાણી ઉપકારીજનોની નિંદાથી અવશ્ય બચવું

હેવા હતા. આથી તેમને વૈક્રિયલબ્ધિ (અનેક રૂપો બનાવવાની શક્તિ) તથા અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાં હતાં. લબ્ધિના પ્રભાવે તેઓ પારણાં માટે ૧ ઘરનાં આમંત્રણનો સ્વીકાર કરી ૧ ઘેર પારણાં કરવા જતા. તેઓ સમાધિ મરણે મૃત્યુ પામી પાંચમા બ્રહ્મલોક દેવલોકમાં દેવ થશે, અને ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહમાં મનુષ્ય જન્મ લઈ મોક્ષમાં જશે આ અંબડ સંન્યાસીને ૭ શિષ્ય (સંન્યાસી) હતા. એકદા તેઓ જેઠ મહિનામાં કંપિલપુરથી નીકળી પુરિમતાલપુર જતા હતા પોતાની સાથે જે પાણી હતું તે ખૂટી ગયું અને પાણી લેવાની આજ્ઞા દેનાર અન્ય કોઈ મનુષ્ય તેમને અરણ્યમાં મળ્યું નહિ અત્યંત તૃષાતુર થયા એટલે પરસ્પર કહેવા લાગ્યા—હવે શું કરવું? જો આપણામાંથી એકાદ સંન્યાસી વ્રતભંગ કરી આપણામાંથી પાણી લેવાની આજ્ઞા આપે તો બાકીના બધા બચી જાય પણ પોતપોતાના મતને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય ગણનાર સંન્યાસીઓમાંથી કોઈ પણ વ્રતભંગ કરી આજ્ઞા આપનાર નીકળ્યો નહિ, અને કોઈએ આજ્ઞા આપી નહિ આથી તેઓ બધા ગંગા નદીની ધગધગતી રેતીમાં બેસી ગયા અને અરિહંત સિદ્ધ તથા ધર્મગુરુને નમોત્થુણંના પાઠથી નમસ્કાર કરી, જાવજ્જીવને માટે ૧૮ પાપ ૪ આહારનાં ત્રિકરણ ત્રિયોગે પ્રત્યાખ્યાન કરી સંથારો કરી દીધો અને તેઓ પણ સમાધિ મરણે મરી બ્રહ્મ દેવલોકમાં દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવો થયા. મતની કેવી બધી આગ્રહકારક હતા!! અહિં કોઈ શંકા કરે કે જીવ રક્ષામાં ધર્મ છે તો તે ૭ સંન્યાસીઓમાંથી એક જણ અસત્ય થઈ પાણી ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપી હોત તો કેટલો મહાન્ ઉપકાર થાત? આવા પ્રશ્નકારને પૂછીએ કે ભાઈ! કોઈ કસાઈએ ૫ ગાયો કતલ કરવા માટે ઉભી કરી રાખી છે ત્યાં કોઈ શ્રાવક જૈન જઈ ચઢ્યો. તેણે કસાઈને કહ્યું ભાઈ! એને મારીશ નહિ બધી ગાયોની કિંમત હું ભરી આપી તેમને મારે ત્યાં લઈ જાઉં ત્યારે કસાઈએ કહ્યું એમ નહિ પણ જો તું ફક્ત એક જ ગ્રાસ ગોમાંસનો ગ્રહણ કરી લેવે તો હું બધી ગાયો એમ ને એમ છોડી દઉં કહો, તે ભાઈ શું ગ્રાસ માંસ ખાશે ખરો? કદી પણ નહિ ખાય. આ જ પ્રમાણે તે ૭૦ સંન્યાસીઓને પોતાના મત પ્રાણપ્રિય પ્રિય હતો.
૫૫ ... ૧૫૬ ... પૂર્વક મરી ... મર્યાં નથી.

૧૦ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં સંજ્ઞી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય પાણીમા રહેનાર મચ્છાદિ જળચર પૃથ્વી પર ચાલનાર ગવાદિ સ્થલચર, આકાશમા ઉડનાર હંસાદિ ખેચર, તેમાંથી કોઇને વિશુદ્ધ પરિણામોની પ્રવૃત્તિ થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થઇ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉપજી જાય છે. તે જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેઓને ભાન થઇ આવે છે કે, માનવભવ પામીને મેં વ્રત પચ્ચક્ખાણ નિર્મળ પાળ્યાં નહિ અને વ્રતોની વિરાધનાના ફલ સ્વરૂપ અત્યારે તિર્યંચપણું મને પ્રાપ્ત થયું છે આમ પશ્ચાત્તાપ કરતો પૂર્વપઠિત જ્ઞાન અને પૂર્વાચરિત વ્રતોને પુન ગ્રહણ કરે છે શ્રાવકનાં પાંચ અણુવ્રતાદિકનું પાલન કરે છે. સામાયિક× પૌષધવ્રત આદિ સવરકરણી કરે છે તેઓ આયુષ્યને અંતે સંલેખણા સહિત સમાધિ મરણે મરી અઢાર સાગરોપમના આયુષ્યવાળા આઠમા દેવલોકના દેવતા થાય છે

૧૧ ઉક્ત ગ્રામાદિકમાં આજીવિક મતના શ્રમણ (ગોશાળાના સાધુ) એક, બે, યાવત્ અનેક ઘરના અંતરથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરે એવા, અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ ધારવાવાળા કેટલાક નિયમ વ્રતના પણ આચરણ કરવાવાળા હોય છે તેઓ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા બારમા દેવલોકના દેવ થાય છે.

૧૨ ઉક્ત ગ્રામાદિમા વિચરનાર જૈનધર્મના સાધુ પચમહાવ્રતાદિના પાલક હોય, પરંતુ મદમાં છકેલા, પોતાની પ્રશસા, અન્યની નિંદા કરવાવાળા, મંત્ર, યંત્ર, તત્ર, જ્યોતિષ, નિમિત્ત ઔષધિના પ્રરૂપવા-વાળા, પાદપ્રક્ષાલનાદિ તથા પડુર વસ્ત્રાદિથી શરીરની વિભૂષા કરવાવાળા આ પ્રમાણે ઘણાં વર્ષ સુધી સાધુની ક્રિયા પાલન કરી ઉક્ત પાપની આલોચના, નિદા કર્યા વિના જ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા બારમા દેવલોકના દેવતા થાય છે

૧૩ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં જિનવચનને ગોપવનાર (ઉત્થાપનાર) વિપરીત પરિણમાવનાર-૧ જમાલિ, ૨ તિસગુપ્ત, ૩ આષાઢાચાર્ય ૪ અશ્વમિત્ર, ૫ ગર્ગાચાર્ય ૬ ગોષ્ટમહિલા, અને ૭ પ્રજાપત (જેમનું વર્ણન મિથ્યાત્વ પ્રકરણમા આવી ગયુ છે તે) એ સાત નિહ્નવ સમાન બીજા પણ જે કદાગ્રહી હોય તેઓ વ્યવહારમાં જૈન ધર્મની ક્રિયાના પાલક હોય છે, પરતુ અશુભ પરિણામોથી મિથ્યાત્વનું ઉપાર્જન કરી મિથ્યાત્વી બને છે, છતાં દુષ્કર કરણીના પ્રભાવથી કદાચિત્ ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા નવ ગ્રૈવેયકવાસી દેવ થાય છે *

× પાણીમાં રહીને સામાયિક પ્રતિક્રમણ કેવી રીતે કરતા હશે ? આવી શકા સહેજે થાય, તેનુ સમાધાન એ કે જેવી રીતે ચાલતી ગાડીમાં બેસીને એકાસણું થઈ શકે છે તેવી રીતે જલચર જીવો સામાયિક પ્રતિક્રમણનાં કાળ દરમ્યાન નિશ્ચળ રહી વ્રતાચરણ કરે છે

* ઉક્ત ૧૩ કલમોમાંથી ૧૦ મી કલમમા કહેલા જીવો સિવાય બાકીના બધા જીવોની કરણી જિનાજ્ઞાની બહાર હોવાથી તેમને આરાધક કહ્યા નથી, અર્થાત્ તેઓની કરણી વિતરાગની આજ્ઞા બહાર છે. અને પછીની કલમોમા કહેલા સર્વ જીવો આરાધક હોય છે, તેમની ધર્મકરણી જિનેશ્વરની આજ્ઞામાં છે.

૧૪ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં રહેનાર કેટલાક મનુષ્યો મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી કેટલાક અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ (ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી) અને કેટલાક દેશ વિરતિ (પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી) શ્રાવક બન્યા છે તેઓ શ્રુત અને ચારિત્રધર્મનું યથાશક્તિ સ્વયં પાલન કરે છે અને અન્ય પાસે કરાવે છે સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર પણ લગાડતા નથી સુશીલ સુવ્રતી હોય છે અને સાધુની સેવાભક્તિ કરતા હોવાથી શ્રમણોપાસક કહેવાય છે એવા શ્રાવકોમાંથી કેટલાક શ્રાવકોએ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપોનો—આરંભ સમારંભનો તથા વધ, બંધન તાડન, તર્જનનો ત્યાગ કર્યો છે તથા તેઓ સ્નાન, શૃંગાર, શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ઇંદ્રિયોના વિષયસેવન ઇત્યાદિથી નિવૃત્તિ પામ્યા છે અને કેટલાકે ઉક્ત કાર્યોની નિવૃત્તિ ન પણ કરી હોય, પરંતુ તેઓ જીવ, અજીવ પુણ્ય પાપ, આસ્રવ સંવર નિર્જરા, ક્રિયા, અધિકરણ, (કર્મબંધનનાં કારણ તથા શસ્ત્ર) બંધ અને મોક્ષ એ તત્ત્વોના જાણ બની જિનપ્રણીત ધર્મમાં એવા નિશ્ચલ બને છે કે તેમને દેવ દાનવ, ગાંધર્વ આદિ કોઈ પણ ચલાયમાન કરી શકતા નથી તેઓ જિનવચનમાં કદાપિ શંકા, કાંક્ષા, વિતિગિચ્છાદિ અતિચાર સેવતા નથી જેમની હાડ હાડની મજ્જાએ ધર્મનો રંગ લાગી ગયો છે તેઓ શાસ્ત્રના શ્રવણ પઠનના અવસરે શ્રવણ, પઠન કરે છે અને તેના અર્થ પરમાર્થ સમ્યક્ પ્રકારે હૃદયમાં ધારણ કરે છે તેમ કરતાં કદાચ સંશય ઉપજે તો ગીતાર્થ બહુશ્રુતીને પૂછી નિર્ણય કરી લે છે જ્યારે પણ અન્ય કોઈની સાથે વાર્તાલાપના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે હે દેવાનુપ્રિય! કેવળ એક જિનેશ્વરનો ધર્મ જ આ જગતમાં સારભૂત છે શેષ સર્વ અસાર છે જેમનાં હૃદય સ્ફટિક રત્ન જેવાં નિર્મળ છે જેઓ અનાથ અપંગ, નિરાધાર જનોના પોષણાર્થે ઘરના દરવાજા ઉઘાડા રાખે છે જેમણે જનતા પર એટલો વિશ્વાસ જમાવી દીધો છે કે તેઓ કદાચ રાજાના અંતઃપુરમાં કે ભંડારમાં ચાલ્યા જાય તો પણ તેમનો અવિશ્વાસ કોઈને પણ કદાપિ થતો નથી તેઓ આઠમ, ચૌદશ, પાખી તીર્થંકરોના કલ્યાણક આદિ પર્વતિથિએ પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત કરે છે વળી સાધુ સાધ્વીજીનો સુયોગ સાંપડે ત્યારે તેઓ તેમને ચાર પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ તેમને કલ્પતી વસ્તુ સમુલ્લાસપૂર્વક ઉદાર પરિણામે પ્રતિલાભે છે આવા શ્રાવકો આયુષ્યને અંતે આલોચના નિંદનાયુક્ત સમાધિપૂર્વક આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ઉત્કૃષ્ટતા ૨૨ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા બારમા દેવલોકના દેવ થાય છે

૧૫ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં વિચરનાર કેટલાક મહાત્મા એવા છે કે, જેમણે ત્રિવિધે ત્રિવિધે આરંભ પરિગ્રહ તથા ૧૮ પાપ પચન, પાચન તાડન, તર્જન, વધ, બંધન, સ્નાન શૃંગાર, શબ્દાદિ પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય ઇત્યાદિનો પરિત્યાગ કરી જેઓ સાધુ બન્યા છે જેઓ પંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ ઇત્યાદિના વિશુદ્ધ પાલક છે જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે એવા સાધુ સમાધિ ભાવમાં આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જો સર્વથા કર્મક્ષય થઈ ગયાં હોય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને જો સાત લવ જેટલા આયુષ્યમાં તથા એક બેલા તપનો ક્ષય થાય તેટલાં કર્મ બાકી રહી જાય તો ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં દેવ થાય છે

૧૬ ઉક્ત ગ્રામાદિમાં જે મહાત્મા રાગ, દ્વેષ વિષય કષાય મોહ ઇત્યાદિ કર્મબંધના હેતુનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી યથાખ્યાત ચારિત્ર અને શુક્લધ્યાનથી સર્વ કર્મનો ક્ષય કરે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

હે ભવ્યો! શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના આ પ્રમાણથી નિશ્ચયાત્મક માનો કે, કરણીનાં ફળ અવશ્ય મળે જ છે, જિનાજ્ઞાનુસાર કરણી કરવાથી ભવભ્રમણ ઘટે છે અને આજ્ઞા વિનાની શુભ કરણીથી પુણ્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ પ્રમાણે અશુભ કરણીથી પાપફળ પ્રાપ્ત થાય છે માટે આસ્તિક બનીને વિતિગિચ્છા દોષથી સમ્યક્ત્વને દૂષિત ન કરશો. જિનાજ્ઞાનુ આરાધન કરતા રહેશો તો પરમ સુખી થશો

૪ પરપાસંડ પસસા—પર એટ જૈન સિવાયના બીજા ૩૬૩ પાખંડી મતની સારંભી ક્રિયા, મિથ્યાડંબર, અજ્ઞાનકષ્ટ આદિની પ્રશસા-મહિમા સમકિતી કદાપી કરે નહિ, કારણ કે સારંભી ક્રિયાની અનુમોદનાથી પણ પાપના ભાગીદાર થવાય છે એટલુ જ નહિ પણ અન્ય અનેક ધર્મી જીવોના પરિણામ અસત્ય ધર્મ તરફ ઢળે છે અને આ રીતે તે સમકિતનો ઘાતક અને મિથ્યાત્વનો પોષક બને છે માટે આવુ દૂષણ સેવી આત્માને દોષિત કરવો નહિ મિથ્યાત્વી પુસ્તકોની પણ પ્રશંસા કરવી નહિ

૫ પરપાસડ સંથવો (પરીચય)– જેવી રીતે મીઠાની સગતથી દૂધ ફાટીને બગડી જાય છે, તે દૂધ રૂપે રહેતું નથી તેમ તેનું દહી બનતુ નથી, માખણ પણ નીકળતુ નથી કે છાશ પણ બનતી નથી, એમ સર્વ પ્રકારે તે નિરર્થક બની જાય છે એવી જ રીતે પાખંડીઓની સોબતમાં રહેવાથી 'સોબત એવો અસર' એ કહેવત પ્રમાણે તેઓ પણ સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ બની જાય છે આત્માર્થ સાધન કરી શકતા નથી, જેવી રીતે સતી સ્ત્રી વેશ્યાની સોબતમાં રહે તો ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, અને પરપુરુષની પ્રશંસાથી બદનામ થાય છે તેવી જ રીતે છેલ્લા બે અતિચારોના સેવનથી સમકિતીની પણ એવી જ દશા થવા પામે છે મિથ્યાત્વી સાહિત્યનો પણ વાંચવા રૂપે પરિચય કરવો નહિ

ચોથા અને પાંચમા અતિચારની આદિમાં 'પર' શબ્દ લગાડયો છે તેનો જૈનોએ દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી સાર ગ્રહણ કરવાનો છે સ્વમતના અનુયાયીઓથી મતભેદ હોય તો પણ તેમના છતાં ગુણોની પ્રશસા કરવી, પણ નિદા તો કરવી જ નહિ આજકાલ હેડબીલો અને પુસ્તકો દ્વારા જૈનો પરસ્પર નિંદા અને ગાલિપ્રદાન કરી આનંદ માને છે તે ઘણા જ ખેદનો વિષય છે આવી અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિઓથી જૈનશાસન નમળું પડે છે કેટનાક જૈનો શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ થઇ અન્યમતી બની જાય છે જૈનોની સખ્યા ઘટતી જાય છે માટે મતભેદ હોય છતાં પણ મહાવીરના અનુયાયીઓની નિંદા કરવાનું પાપ સેવવુ નહિ

ઉપર્યુક્ત પાંચ દૂષણોનુ વિશેષરૂપે સેવન કરવાથી સમકિતનો નાશ થાય છે અને થોડા સેવનથી સમકિત મલિન બને છે, એવુ જાણી વિવેકી જનો પાંચે દૂષણોથી પોતાના આત્માને બચાવી નિર્મળ રાખે છે

છઠ્ઠે બોલે—લક્ષણ ૫

જેમ પ્રકાશના લક્ષણ વડે સૂર્યની પિછાણ થાય છે, શીતળ પ્રકાશ વડે ચદ્રની પિછાણ થાય છે તેવી જ રીતે નિમ્નોક્ત ૫ લક્ષણોથી સમકિતી જીવની પિછાણ થઇ શકે છે.

૧ શમ—શત્રુ મિત્ર પર અને શુભાશુભ પ્રસંગોમાં સમભાવ રાખે. * અર્થાત્ મિત્રપર મોહરાગ કરે નહિ અને શત્રુનું બૂરૂં ચિંતવે નહિ. શુભાશુભ પ્રસંગોમાં સમકિતી એવા વિચાર કરે છે કે જે કોઈ મારૂં બૂરૂં નફો નુકશાન યશ અપયશ વગેરે થાય છે તેનું ઉપાદાન કારણ મેં પૂર્વે સંચેલાં શુભાશુભ કર્મો જ છે. અમુક વ્યક્તિ તો નિમિત્ત માત્ર છે, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨ મા અધ્યયનમાં અનાથી મુનિ શ્રેણિક રાજાને કહે છે કે —

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्तं च, दुप्पट्ठिय, सुपट्ठिओ ॥ ३७ ॥

અર્થ—સુખ દુઃખનો કર્તા તથા નાશ કરનાર આ આત્મા જ છે. શુભ કામ કરવાથી તે મિત્રની ગરજ સારે છે અને અશુભ કામ કરવાથી શત્રુ સમાન બને છે. સદાચારને સેવનાર અને દુરાચારમાં પ્રવર્તનાર પણ આત્મા જ છે. જે આથી સિદ્ધ થાય છે કે જે સારો માઠો બનાવ આપણે માટે બને છે તે આપણાં જ સારાં માઠાં કર્મોનું ફળ છે. આ પ્રકારની સાચી સમજણ સમકિતીને હોવાથી તેઓ "मित्ती मे सव्व भूएसु वेरं मज्झ न केणइ" અર્થાત્ સર્વ જીવોથી મારે મૈત્રી છે કોઈની પણ સાથે વેર નથી. આવી મૈત્રીભાવના ભાવતા રહી સમભાવને ધારણ કરે છે. નિશ્ચયથી તો શુભ કર્મોદયથી સુખની પ્રાપ્તિ હોય છે પણ વ્યવહારથી સમકિતી જીવ મનથી કોઈનું બૂરૂં ચિંતવે નહિ, વચન સાચાં હિતકર અને પરિમિત બોલે, કાયાથી કોઈને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ ન દે એવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી, તથા નમ્ર અને સેવક બની રહેવાથી તે સઘળા પ્રાણીને માટે મિત્રવત્ સુખદાતા બની રહે છે. હવે નિશ્ચયથી તો અશુભ કર્મોદયથી દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે પણ વ્યવહારથી મન કરી બીજાનું બૂરૂં ચિંતવે, વચને કરી અસત્ય કડુ અને નુકશાનકારક વચન બોલે, અને કાયાથી કોઈને દુઃખ દે તો તે સામી વ્યક્તિ દુશ્મન બની જાય છે અને દુઃખ દેવા પ્રવૃત્ત થાય છે. હવે ધારો કે અન્યની સાથે સારો વર્તાવ કરવા છતાં પણ તે આપણી સાથે બૂરો વર્તાવ કરે તો ચિંતવવું કે તેની સાથે કોઈ પૂર્વનો તે અનુબંધ છે તે ઉદયભાવમાં આવ્યો છે. તે તો ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી "कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि" હવે જો હું પુનઃ વૈરભાવ આદિ વૈર વિરોધ વધારીશ તો આગળ જતાં વધારે દુઃખી થઈશ. એમ જાણીને કોઈનું બૂરૂં કરવું તે જ્ઞાનીને માટે ઉચિત નથી. દ્વેષનો નાશ દ્વેષથી નહિ પણ પ્રેમથી જ થવાનો છે એમ વિચારી સમકિતી જીવ દુશ્મનનું પણ ભલું જ ચાહે છે. વળી કોઈના તરફથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે વિચારે છે કે આ મારાં શુભ કર્મના ઉદયનું ફળ છે. જગતના સર્વ જીવો પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર રહે છે. મારો સ્વાર્થ કોઈ સાધતું નથી. મારૂં ભલું બૂરૂં તો હું જ કરી શકું તેમ છું. આમ જાણી

* શુભ વસ્તુને શુભ અને અશુભને અશુભ જાણે તે યથા જ્ઞેયનું લક્ષણ છે. અગ્નિને બાળનાર જાણી તેનાથી દૂર રહે, વિષને પ્રાણહર જાણી તેનું ભક્ષણ ન કરે તો તે કંઈ દ્વેષ કર્યો કહેવાય નહિ. તેવી જ રીતે પાખંડીઓનો સંગ ન કરવો તે કંઈ દ્વેષ નથી. અને શરીર નિર્વાહાર્થે આહાર વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં ગુરુ આદિના ગુણાનુવાદ કરવા તે રાગ ન કહેવાય. જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે છે તે સ્વરૂપે તે યથા તથ્ય જાણે છે તે સમકિતી છે.

રાગભાવ ધારણ ન કરે × આવી જ રીતે શુભાશુભ પુદ્ગલોના સંબંધમાં પણ વિચાર કરે કે, પુદ્ગલોનો સ્વભાવ ક્ષણભંગુર છે તે સારાના માઠા અને માઠાના સારાં થાય છે જે ભોજન ભોગવતા સારાં પુદ્ગલો લાગે છે તે જ વમન કરતા ખરાબ લાગે છે માટી કે પત્થર અયોગ્ય સ્થાને પડેલા ખરાબ લાગે છે, પરંતુ તે ઉપર કોરણી આદિ કરી યોગ્ય સ્થાને રાખવાથી સારા દેખાય છે. આ પ્રમાણે જેના પરિણમન નિત્ય પલટાયા કરે છે તેના પર રાગદ્વેષ કરવો મિથ્યા છે ઇત્યાદિ વિચાર કરી સમકિતી જીવ દરેક બનાવમા સમભાવી રહે છે

૨ સંવેગ—અંતઃકરણમા નિરંતર વૈરાગ્યભાવ રાખે

શ્લોક—शारीरमनसा जातो, वेदना प्रभवाद्भवात् ।
स्वप्नेन्द्रजाल सकल्पादरतिः संवेग उच्यते ॥

અર્થ—દેહ સંબંધી રોગાદિ દુખ તે શારીરિક અને મન સંબધી ચિંતાદિ દુખ તે માનસિક, આ બન્ને પ્રકારના દુખો વડે સંસારી જીવો દુખી થઈ રહ્યા છે, વળી ધન કુટુંબાદિ પૌદ્ગલિક સંપદા છે તે પણ સ્વપ્નવત + કે ઇન્દ્રજાળના જેવી મિથ્યા અને નાશવંત છે તેના સંયોગથી સુખની પ્રાપ્તિ કોઇ પ્રકારે પણ થતી નથી. આમ સમજી સમકિતી જીવ સંસારના સર્વ સંબંધથી ઉદાસીન ભાવ ધારણ કરે, નિરંતર વૈરાગ્યભાવમા રમણ કરે તે સંવેગી કહેવાય છે

૩ નિર્વેદ—આરંભ પરિગ્રહથી નિવૃત્તિભાવ ધારણ કરે કારણ કે આરંભ પરિગ્રહ મહા અનર્થનું મૂળ છે, દાવાનળની પેઠે ક્ષમા, શીળ, સંતોષાદિ ગુણોનો ઘાતક છે મિત્રતાનો નાશક અને વૈરવિરોધનો વધારનાર છે અનેક અવગુણોનો ભંડાર છે આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિજગુણ પ્રગટ કરી શકે છે આવુ જાણી સમકિતી જીવ તેને પ્રતિદિન કમી કરતા રહે છે. તેમ જ પાચ ઇન્દ્રિયોના ભોગોપભોગની સર્વ સામગ્રી તથા રાજઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થવા છતા તેમાં લુબ્ધ થતા નથી, નિરંતર રૂક્ષવૃત્તિ રાખે છે.

× દોહા—બંધા સોહી ભોગવે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ,
ફલ નિર્જરા હો હૈ, યહ સમાધિ ચિત્ત ચાવ

શ્લોક—न कश्चित्कस्यचिन्मित्र न कश्चित्कस्यचिद्रिपु. ।
अर्थतस्तु नद्यन्ते मित्राणिरिपवस्त या ॥

અર્થ—કોઇ કોઇનુ મિત્ર કે શત્રુ નથી, પરંતુ સ્વાર્થથી જ મિત્ર શત્રુ થાય છે. આમ મહાભારત શાન્તિપર્વના ૧૩૮ મા અધ્યયમા કહ્યુ છે,

+ કોઇ ભિક્ષુકે રાજઋદ્ધિ તથા કદોઇની દુકાનપર ઘેવરાદિ મીઠાઇ જોયા, રાત્રે ક્ષુધા-પીડિત સૂતો, સ્વપ્નમા જુએ છે તો શહેરમાં રાજા મૃત્યુ પામ્યો છે અને તેને સ્થાને તે રાજા બની ગયો છે, અને પેટપૂર્ણ ઘેવરાદિ મિષ્ટાન્ન ખાઇ સૂવાની તૈયારી કરે છે, એટલામાં કાંઇ અવાજ થવાથી તેની આંખ ઉઘડી ગઇ તે રોવા લાગ્યો ત્યારે કોઇએ પૂછ્યુ ભાઇ! કેમ રેવે છે? તેણે કહ્યુ મારી રાજઋદ્ધિ, મીઠાઇ વગેરે બધું કયા ચાલ્યુ ગયું? અહિં તો ફકત મારી ફુટી હાંડલી જ છે, હવે હુ શુ કરુ? લોકો કહેવા લાગ્યા, દીવાનો થઇ ગયો. માટે હે ભવ્ય જીવો! આ બધી પ્રાપ્ત ઋદ્ધિ સ્વપ્ન સમાન છે તેના મોહમાં પડી માનવ જન્મનુ સાર્થક નહિ કરો તો આયુષ્ય પૂર્ણ થયા બાદ ભિક્ષુકની પેઠે રોવુ પડશે

૪ અનુકંપા આ અને દુઃખી જોઈને આપણું દિલ કંપે દયાભાવ પ્રગટે તેનું નામ અનુકંપા.

શ્લોક—सत्त्व सर्वत्र चित्तस्य दयार्द्रत्वं दयालवः ।
धर्मस्य परमं मूलमनुकम्पा प्रचक्ष्यते ॥

અર્થ ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ મૂળ અનુકંપા છે આ ગુણ ધર્માત્માના અંતઃકરણમાં હોવાથી તેને સુખાભિલાષી જીવો પર દુઃખ પડેલું દેખીને અનુકંપા ઉપજે છે અને દુઃખથી પીડાતાં તે બિચારાં પ્રાણીઓને યથાશક્તિ સુખોપચાર કરી સુખી બનાવે છે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ પણ સર્વ જીવો સમજી શકે તે પ્રકારના વચનાતિશયદ્વારા દેશના ફરમાવે છે, સાધુ મહાપુરુષો પણ ક્ષુધા તૃષા, શીત તાપ માર્ગાતિક્રમણનો પરિશ્રમ ઇત્યાદિ પરિષહો સહીને પણ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરી ઉપદેશ આપતા રહે છે તેનો, પણ મુખ્ય હેતુ જગતના જીવોને શારીરિક માનસિક દુઃખોથી છૂટવાનો ઉપાય બતલાવ્યો છે એ પણ અનુકંપા જ છે આવો પણ ભૂખ્યાને અન્ન અને તરસ્યાને પાણી વગેરે આપી દુઃખીયાને દુઃખમુક્ત કરે છે તે પણ અનુકંપા છે અન્યને દુઃખી દેખી દિલમાં અનુકંપા ન આવે તે અભવ્યનું લક્ષણ છે ઈંગાલમર્દના આચાર્યવત્× અગ્રજ્ઞ સમય કેટલાક આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી દુરાગ્રહી બની વીતરાગ વચનને વિપરીત પરિણમાવી ભોળા જીવોને ભ્રમમાં ફસાવવા કહે છે કે કોઈ મરતા જીવને બચાવશો તો તે જીવિત રહી જે જે પાપ કરશે તેની ક્રિયા (પાપનો હિસ્સો) બચાવનારને લાગશે!! કેમ જાણે મૃત્યુથી જીવનો અંત આવી જતો હોય અથવા જન્માંતરે કશું પાપ તે કરવાનો ન જ હોય!! આવા લોકોના દિલમાં અનુકંપા હોતી નથી પણ અનુકંપાવંત ભોળા મનુષ્યોની અનુકંપાનો પણ ઉચ્છેદ કરી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણાથી અનંત સંસાર વધારી દે છે પોતે ડૂબે છે બીજાને ડૂબાડે છે સમકિતી જીવો તો જાણે છે કે કરુણા તે લોકસ્વરૂપ તીર્થંકર પ્રભુ અને તેમના શાસનપ્રવર્તક આચાર્ય ઉપાધ્યાય અસુવાદિ જગજ્જીવને દુઃખમુક્ત કરવા માટે ધર્મોપદેશ આપે છે અને તેના પરિણામે અનેક જીવો સાધુનો કે શ્રાવકનો ધર્મ અંગીકાર કરી સદ્ગતિ પામે છે બધા જીવો કંઈ મોક્ષમાં જતા નથી પણ ઘણા ભાગ તો દેવગતિમાં જ જાય છે ત્યાં દેવાંગનાઓ સાથે વિષય-સેવન આદિ પાપ કરે છે

* દોહા—દયા ધર્મકા મૂળ હૈ, પાપ મૂળ અભિમાન,
તુલસી દયા ન છોડીએ જબ લગ ઘટમેં પ્રાણ.

× પાટલિપુત્ર નગરના ચંદ્રગુપ્ત રાજાએ પાણીનો ચોખો કરેલ. રાત્રે તેમણે સ્વપ્નામાં જોયું કે ૫ હાથીનો નાયક એક શૂકર (સૂવર) બન્યો છે ત્યારે ૫ સાધુના પરિવાર યુક્ત આચાર્ય આવ્યા તેમની પરીક્ષાને અર્થે રાજાએ તેઓ જે સ્થાનમાં ઉતર્યા હતા તેની નજીક રાત્રિના સમયે કોલસા બિછાવી દીધા. રાત્રે માત્રુ પરઠવવા જતાં બધા સાધુ જીવ હશે એવી ભ્રાન્તિથી પાછા ફરી ગયા. અને આચાર્ય તો કોલસા ખૂંદતા ચાલ્યા ગયા. બુદ્ધિમાન રાજા સમજી ગયો કે શૂકર સમાન અનુકંપા રહિત આચાર્ય કોઈ અભવ્ય જીવ દેખાય છે પ્રાતઃકાળમાં સાધુઓને સમજાવી તેમના આચાર્ય પદથી દૂર કર્યા અને અન્ય યોગ્ય સાધુને આચાર્ય બનાવ્યા આ પ્રમાણે અભવ્યને અનુકંપા હોતી નથી.

તો શું તે પાપનો હિસ્સો તીર્થંકરાદિ ધર્મોપદેશકને લાગશે ખરો? જો આમ હોય તો પછી ધર્મ કે ધર્મોપદેશક બધું નિરર્થક જ બની જાય. આવી જ રીતે સમકિતી કે શ્રાવકો અનાથ, અપંગ તેમજ મૃત્યુના મુખમા પડતા જીવોને દુ:ખમુકત કરવાના આશયથી બચાવે છે, તેમને સૂયગડાંગ સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કહ્યા પ્રમાણે "दाणाण सेठं अभयप्पाण" સર્વ દાનમાં શ્રેષ્ઠ અભયદાનનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ચિંતામણિ રત્નના બદલામા પ્રાણ આપવાનુ કોઇને કહેવામાં આવે તો તે તત્કાળ ચિંતામણિને ફેંકી દેશે અને પોતાના પ્રાણ બચાવશે. આથી સમજાય છે કે ત્રણ લોકની સંપદાથી પણ પ્રાણ અધિક પ્રિય છે. થોડુ દ્રવ્ય આપવાથી અમૂલ્ય પ્રાણ બચે તો બચાવવા તે મહાન્ લાભનું કારણ છે "आत्मवत् सर्व भूतानि यः पश्यति सः पश्यति" અર્થાત્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો પોતાનાં પ્રાણ જેવાં જ સર્વના પ્રાણને પ્રિય સમજે છે અને યથાશકય અન્ય જીવોને અભયદાન આપવામાં તત્પર રહે છે, તેઓ તો કસાઈ આદિ દુષ્ટ પ્રાણીઓને પણ અનુકમ્પા બુદ્ધિથી દુષ્ટ કર્મોથી છોડાવવા યથાશકિત પ્રયત્ન કરતા રહે છે જો તેઓ પાપકર્મ છોડે તો ઠીક, ન છોડે તો તેના અશુભ કર્મોના ઉદયની પ્રબલતા જાણી તેમના પર દ્વેષ કરતા નથી જેવી રીતે ગૃહસ્થ પોતાના કુટુંબને દુ:ખથી બચાવવા ઉપચાર કરે છે તેવી રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના મિત્ર માનીને "मित्ती मे सव्वभूएसु" એ જિનાજ્ઞાને અનુકૂળ આચરણ કરી. "वसुधैव कुटुम्बकं" અર્થાત્ સર્વ જીવોને પોતાના કુટુંબવત માને છે અને તેમના હિતની, સુખની યોજના કરે છે. ડાયા પુરુષોએ દાનથી પણ દયાઅનુકમ્પા અધિક કહી છે, કારણ કે ધન ખૂટી જવાથી દાન દેવુ બની શકતું નથી, પણ અનુકમ્પાનું ઝરણુ તો સમદૃષ્ટિ જીવોના હૃદયમાં નિરંતર વહેતુ જ રહે છે અને આ અનુકમ્પા એ સમકિતીનુ લક્ષણ છે

૫ આસ્થા—શ્રી જિનેશ્વરભાષિત ધર્મ અને ધર્મશાસ્ત્ર પર દૃઢ શ્રદ્ધા–પ્રતીતિ રાખે. કહેવત છે કે 'આસતા સુખ સાસતા' અર્થાત્ આસ્તાથી શાશ્વતા સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. મંત્ર, યંત્ર, જડીબુટ્ટી, ઔષધ, વ્યાપાર અને ધર્મ આદિ દરેક વિષયમાં વિશ્વાસ (આસ્થા) હોય તેને ફળપ્રાપ્તિ થાય છે ભૂતકાળ તરફ નજર કરીશું તો અરણકજી, કામદેવજી મંડુકજી× શ્રેણિક મહારાજા અને કૃષ્ણ વાસુદેવ આદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકો કેટલી

× અરણક, કામદેવ શ્રેણિક અને કૃષ્ણજીનુ ચરિત્ર ઘણા જૈનબધુઓ જાણતા હોય છે પરંતુ મડુક શ્રાવક વિષે ઘણા અજ્ઞાન હોય છે તેથી અહી તેમનો ટૂંક પરિચય આપીએ છીએ શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે રાજગૃહી નગરીના ગુણશિલા ચૈત્યમાં મહાવીર પ્રભુએ પંચાસ્તિકાય વિષે વ્યાખ્યાન ફરમાવ્યુ, તેની સમજ કાલિયાદિ અન્ય તીર્થીઓને નહિ પડવાથી તેઓ સમવસરણની બહાર નીકળી ઉપહાસ કરવા લાગ્યા એટલામાં મંડુક શ્રાવક પ્રભુ દર્શનાર્થે જતો હતો તેને જોઇ બોલ્યા કે, તારા ગુરુ મહાવીર તો ગપ્પા મારે છે, આજે વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું કે ધર્માસ્તિકાય ચલનસહાય છે વગેરે, પણ અમે તો તેને જોઇ પણ શકતા નથી મડુકજી વિશેષજ્ઞ તો નહતા, પણ ઉત્પાતિકી બુદ્ધિથી તરત જવાબ આપ્યો કે, આ વૃક્ષના પાંદડા કોણ હલાવે છે! તેમણે કહ્યું કે પવન. મડુકજી બોલ્યા પવનને તમે જોઇ શકો છો! તેઓ કહે—ના તો પછી પવનનું નામ શા માટે લો છો? ત્યારે તેઓ કહે—પાંદડા હાલતા જોઇને ત્યારે મડુકજી બોલ્યા જેમ વાયુ સૂક્ષ્મ છે તેમ ધર્માસ્તિકાય પણ સૂક્ષ્મ છે અને જેમ વાયુ પાંદડા હલાવવામાં સહાયક છે તેમ ધર્માસ્તિકાય ચલન શકિતમાં સહાયક છે ઇત્યાદિ પ્રત્યુત્તરથી પ્રતિપક્ષને નિરુત્તર બનાવી તેઓ સમવસરણમાં આવ્યા. ભગવાને ચારે તીર્થ સન્મુખ તેમની તારીફ કરી

બધી દ્રઢ શ્રદ્ધાના ધારક હતા ! મરણાંત ઉપસર્ગથી કે દેવતાના ડગાવવાથી તેઓ કિંચિત્ પણ ચલાયમાન થયા ન હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમની ધર્મશ્રદ્ધા જોઈને ઉપસર્ગ દેનારા પણ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી ધર્માત્મા બની ગયા હતા. આવી દ્રઢ શ્રદ્ધાથી જ તેઓ એકાવતારી થયા અથવા તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપરાજી શક્યા. માટે ધર્મમાં [illegible] શ્રદ્ધા રાખવી.

કેટલાક અન્ય મતાવલંબીઓ જૈનધર્મને અર્વાચીન બતાવે છે અને પોતપોતાના ધર્મને પ્રાચીન બતાવી જૈનોને શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ બનાવે છે પરંતુ તેમણે જાણવું જોઈએ કે વેદ પુરાણ તથા અન્ય અનેક ગ્રંથોથી જૈનધર્મ બધા ધર્મથી પ્રાચીન છે—અનાદિ છે એવું સિદ્ધ થાય છે. આનાં અનેક પ્રમાણો છે તેમાંથી થોડાંક આ નીચે આપીએ છીએ.

(१) ॐ नमोऽर्हन्तो ऋषभो वा ॐ ऋषभ पवित्रम् ।

યજુર્વેદ અધ્યાય ૨૫, મંત્ર ૧૯

(२) ॐ त्रैलोक्य प्रतिष्ठितानां, चतुर्विंशति तीर्थ कराणाम् ।
ऋषभादि वर्द्धमानान्तानां, सिद्धानां शरणं प्रपद्ये ॥ ઋગ્વેદમાં આ મંત્ર છે.

અર્થ—ઋષભદેવથી વર્દ્ધમાનપર્યંત જે ચોવીસ તીર્થંકરો ત્રણ લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત છે તેમનું મને શરણ હો.

(३) ॐ रक्ष रक्ष अरिष्टनेमि स्वाहा । वामदेव शान्त्यर्थमुपविधीयते
सोऽस्माकं अरिष्टनेमि स्वाहा ॥ યજુર્વેદ અ૦ ૨૫

(४) ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः
स्वस्तिनस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु ।

ઋગ્વેદ અષ્ટક ૧ અધ્યાય ૬

ઉક્ત બન્ને મંત્રોમાં બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનનું નામ છે. આ પ્રમાણે વેદોમાં પણ જૈન તીર્થંકરોનાં નામ છે એથી સાબિત થાય છે કે વેદોની રચના થઈ તે પહેલાં પણ જૈનધર્મ વિદ્યમાન હતો. હવે પુરાણના દાખલા લઈએ.

(५) रैवताद्रौ जिनो नेमिः युगादि विमलाचले ।
ऋषीणामाश्रमादेव, मुक्तिमार्गस्य कारणम् ॥ પ્રભાસ પુરાણ

અર્થાત્—રૈવતગિરી ઉપર નેમિનાથ, વિમલાચલ ઉપર ઋષભદેવે એમણે ઋષિઓના આશ્રમથી મુક્તિ માર્ગ બતાવ્યો.

(६) नाहं रामो न मे वांछा भावेषु च न मे मनः ।
शान्तिमास्थातु मिच्छामि स्वात्मन्येव जिनो यथा ॥

અર્થ—યોગવાસિષ્ઠમાં વાસિષ્ઠઋષિને શ્રી રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે કે, હું રામ નથી, મારી કોઈ કામમાં ઇચ્છા પણ નથી હું તો જિનદેવની પેઠે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છું છું.

(७) दश भोजिते विप्रे यत्फलं जायते कृते युगे ।
मुनिमर्हन्तभक्तस्य तत्फलं जायते कलौ ॥ નગર પુરાણ

અર્થ—સત્યુગમાં ૧૦ બ્રાહ્મણોને ભોજન દેવાથી જેટલું ફળ થાય [illegible] તેટલું જ કલિયુગમાં અર્હંતના ભક્ત મુનિને ભોજન આપવાથી થાય છે.

(૮) जैना एकस्मिन्नेव वस्तुनि उभये निरूपयन्ति પ્રભાસ પુરાણ.

અર્થ—જૈનો ફક્ત એક જીવમાં જ કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વનું નિરૂપણ કરે છે

(૯) दर्शनवर्त्म वीराणां, सुरासुरनमस्कृतः ।
नीतित्रितय कर्ता यो, युगादौ प्रथमो जिनः ॥ મનુસ્મૃતિ

અર્થ—વીર પુરુષોને માર્ગ બતાવનાર, દેવ અને દૈત્યોથી નમસ્કાર પામેલા યુગની આદિમાં ત્રણ પ્રકારની નીતિના સ્થાપનકર્તા એવા પ્રથમ જિન થયા.

(૧૦) एको रागिषु राजते प्रियतमा देहार्धधारी हरो ।
नीरागेषु जिनो विमुक्त ललना सङ्गो न यस्मात्परः ॥

અર્થ—રાગીઓમાં તો એક શંકર જ શોભે છે કે જેમણે પોતાના અર્ધાંગમાં પત્નીને રાખ્યા છે, અને નિરાગીઓમાં જેમણે લલનાનો ત્યાગ કર્યો છે એવા જિન (વીતરાગ) શ્રેષ્ઠ છે.

(૧૧) नाभिस्तु जनयेत्पुत्र, मरूदेव्यां महाद्युति ।
ऋषभं क्षत्रिय ज्येष्ठ, सर्व क्षत्रिस्य पूर्वजं ॥ બ્રહ્મપુરાણ.

અર્થ—નાભિ રાજા અને મરૂદેવીના આત્મજ મહા કાંતિવાન્ શ્રી ઋષભદેવજી સર્વ ક્ષત્રિયોમાં જ્યેષ્ઠ અને સર્વ ક્ષત્રિયોના પૂર્વ જ છે.

(૧૨) प्रथमं ऋषभो देवो, जैनधर्म प्रवतकः ॥ ११ ॥
एकादशः सहस्राणि, शिष्याणां धरितो मुनि ।
जैन धर्मस्य विस्तार करोति जगतितले ॥ १२ ॥ શ્રીમાલ પુરાણ.

અર્થ—પ્રથમ શ્રી ઋષભદેવજીએ ૧૧૦૦૦ શિષ્યો સહિત જૈનધર્મનો જગતમાં પ્રચાર કર્યો

(૧૩) हस्ते पात्र दधानाश्च, तुण्डे वस्त्रस्यधारकाः ।
मलिनान्येव वासासि, धारयन्त्यल्प भाषिणः २५ ॥ શિવપુરાણ ×

અર્થ—હાથમાં પાત્ર અને મુખે વસ્ત્ર ધારણ કરનાર મલિન વસ્ત્રો પહેરનાર અને થોડું બોલનાર જૈનમુનિ હોય છે

ઉપરોકત પુરાણોના પ્રમાણોથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનધર્મના (આ યુગના) આદિ પ્રવર્તક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન હતા કેટલાક કહે છે કે, જૈનધર્મ ગૌતમઋષિએ પ્રવર્તાવ્યો છે, આ તેમનું કથન પ્રમાણસિદ્ધ નથી ગૌતમઋષિએ તો ચોવીશમા તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી હતી શ્રીપાલ પુરાણના ૭૩ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

(૧૪) गौतमोऽपि ततो राजन्! गतो काश्मीरके ततः ।
महावीर दीक्षया च, धत्ते जैन त्वमिप्सितम् ॥ १२ ॥

અર્થ—વશિષ્ઠ ઋષિ માન્ધાતાને કહે છે કે, હે રાજન્! ગૌતમ કાશ્મીર દેશમાં ગયા અને મહાવીર પાસે દીક્ષા લઇને ઇચ્છિતાર્થની સિદ્ધિ કરી

× શિવપુરાણ ૫૦૦૦ વર્ષ પહેલાં થઇ ગયેલા વેદવ્યાસજીએ રચ્યાનું તેમના શાસ્ત્રોમાં કથન છે, એટલે ૫૦૦૦ વર્ષ પહેલાં પણ જૈન સાધુઓ મોઢે મુહપત્તિ ધારણ કરતા હતા અર્થાત્ બાંધતા હતા.

(१५) द्विसहस्रा गता राजन् यदा कलियुगो यदा ।
तदा जातो महावीरो, देशे काश्मीर के नृपः ॥ ३ ॥
गौतमोपि तदा तत्र, धारितु जैनधर्मकम् ।
श्रीपादवाक्येन संतुष्टो, जगाम श्रीनिकेतनाम् ॥ ४ ॥

શ્રીપાલ પુરાણ અધ્યાય ૭૪

અર્થ—હે રાજન્! જ્યારે કળિયુગનાં બે હજાર વર્ષ ગયાં ત્યારે કાશ્મીર દેશે મહાવીર ઉત્પન્ન થયા, તે વખતે સ્વામીના બોલવાથી તેમની પાસે ગૌતમ દીક્ષા લેવા ગયા.

(१६) भो भो स्वामिन्महावीर, दीक्षां देहि मम प्रभो ।
जैनधर्म संगृहीतु मागत स्तव सन्निधौ ॥ ६ ॥

અર્થ—ગૌતમ બોલ્યા કે હે મહાવીર પ્રભો! મને દીક્ષા આપો, હું આપની પાસે જૈનધર્મ ધારણ કરવા આવ્યો છું.

આ બધાં પ્રમાણોથી સાબિત થાય છે કે જૈનધર્મ ગૌતમ ઋષિથી પહેલાંનો છે હવે કેટલાક કહે છે કે જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મમાંથી નીકળ્યો છે પરંતુ આ કથન પણ સત્ય નથી. કેમકે (૧) શ્રી મહાવીર સ્વામીનો જન્મ 'ક્ષત્રિયકુંડ' નગરમાં થયો છે અને બુદ્ધ (શાક્યસિંહ)નો જન્મ 'કપિલવસ્તુ' નગરમાં થયો છે. (૨) મહાવીરસ્વામીનાં માતપિતા મહાવીરસ્વામી ૨૮ વર્ષના થયા ત્યારે મૃત્યુ પામ્યાં અને બુદ્ધની માતા બુદ્ધનો જન્મ થતાં જ મૃત્યુ પામ્યા છે (૩) શ્રી મહાવીરસ્વામીએ પોતાના મોટા ભાઈની આજ્ઞાથી દીક્ષા લીધી છે અને બુદ્ધે પોતાના કુટુંબની આજ્ઞા લીધા વિના જ દીક્ષા લીધી છે (૪) મહાવીર સ્વામીએ ૧૨॥ વર્ષ અને ૧૫ દિવસ તપશ્ચર્યા કરી અને બુદ્ધે ૭ વર્ષ તપશ્ચર્યા કરી છે (૫) મહાવીરે તપશ્ચર્યાને ધર્મનું મુખ્ય અંગ એટલે મુક્તિનું કારણ બતાવેલ છે અને બુદ્ધે તપશ્ચર્યાના સમયને કષ્ટ કહી છે (૬) મહાવીર પાવાપુરીમાં નિર્વાણ પામ્યા અને બુદ્ધનો દેહોત્સર્ગ કુશિનારામાં થયો. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે મહાવીર અને બુદ્ધ એ બન્ને ભિન્ન વ્યક્તિઓ હતી. હવે મહાવીરે પ્રવર્તાવેલ જૈનધર્મ અને બુદ્ધે પ્રવર્તાવેલ બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાંતોમાં પણ તફાવત છે જૈનધર્મે હિંસાના કારણભૂત માંસભક્ષણની સખ્ત મના કરી છે અને બુદ્ધે ગૃહસ્થોએ તૈયાર કરેલું માંસ પોતાના સાધુ ગ્રહણ કરે તે ઉચિતને નિર્દોષ બતાવી છે જૈનમત સ્યાદ્વાદ છે બૌદ્ધમત ક્ષણિકવાદ છે. જૈનધર્મ એ બૌદ્ધમતની શાખા નથી એ વાત હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોની એ સમજણ હવે દૂર થઈ છે કારણ કે ખુદ બૌદ્ધોના ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી જ એની પુષ્ટિનાં અનેક પ્રમાણો મળી આવે છે જેવાં કે—૧ મહાવગ્ગ ના બુદ્ધ આખ્યાનમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના શિષ્ય સિંહ નામના રાજાએ બુદ્ધદેવની મુલાકાત લીધી હતી. ૨ મજ્ઝિમનિકાય'માં લખ્યું છે કે મહાવીરના ઉપાલી નામના શિષ્યે બુદ્ધદેવની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કર્યો હતો. આવાં આવાં ઘણાં પ્રમાણોથી સાબીત થાય છે કે બૌદ્ધધર્મથી પણ જૈનધર્મ પ્રાચીન અને સ્વતંત્ર છે વેદમાં પણ તીર્થંકરોની સ્તુતિ હોવાથી જૈનધર્મ વેદોથી પણ પ્રાચીન છે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન થઈ ગયાને અસંખ્ય વર્ષો વીત્યાં છે અને ઋષભદેવની પહેલાં પણ

જૈનધર્મ નહોતો એમ નથી ભૂતકાળમાં અનંત ચોવીશીઓ થઈ ગઇ છે. વળી મહાવિદેહમાં સદાકાળ જૈનધર્મ પ્રવર્તમાન હોય છે એટલા માટે જૈનધર્મ સનાતન અને સત્ય છે એવી દૃઢ આસ્થા રાખી કોઇના ચળાવ્યા કદી પણ ચલાયમાન થવુ નહિ, સમકિતમા દૃઢ રહેશે તે જ આત્માનુ પરમ કલ્યાણ કરી પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી શકશે

હાલમાં જૈનો અને વિશેષત: સાધુમાર્ગી જૈનોમાં ઘણે અંશે શ્રદ્ધાની ન્યૂનતા નજર આવી રહી છે, છાણમાં ખોડેનો ખીનો જેમ નમાવે તેમ નમી જાય અને નર્મદા નદીના ગોલક પાષાણ જેમ દોડાવે તેમ જાય એવી સ્થિતિ કેટલાક ભાઇઓની ધર્મશ્રદ્ધા વિષયે થઇ ગઇ છે અને તેથીજ આ મહાન્ પ્રભાવક, પરમ કલ્યાણકારી જૈનધર્મના પાલક, અને પ્રત્યક્ષ ફલદાતા નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરનાર હેવા છતા પણ દિન પ્રતિદિન ધનમાં જનસંખ્યામાં સુખમાં અને ધર્મમાં અવનતિને પ્રાપ્ત થતા રહે છે, અને ઘણો ભાગ દુ ખી દેખાય છે. એ જોઇ સખેદાશ્ચર્ય થાય છે તેમાના કેટલાક શ્રીમંતો થોડા કે ઘણા કાળને માટે સુખ સામગ્રીનો પરિત્યાગ કરે છે અને વ્યવહારિક કરણી જેવી કે, ચારે સ્કંધ ધારણ કરી લેવા દુષ્કર વ્રતાચરણ, દુષ્કર તપશ્ચર્યા, સામાયિક પૌષધવ્રત આદિ કરે છે, પરંતુ દૃઢ શ્રદ્ધાની અનુપસ્થિતિમા તેઓ કરેલી કરણીનુ યથાતથ્ય ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કારણકે, તેઓમાના ઘણાક તો સદ્જ્ઞાનના અભાવથી યશ અને માનપૂજાના ભૂખ્યા બની કરણી કરે છે, તેઓ કરોડોનો માલ કોડી બદલે ખોઇ બેસે છે માટે હે ભવ્યો! દેહ, ધન, યશ અને સુખાદિની પ્રાપ્તિ તો અનતી વાર થઇ ગઇ છે તેનાથી જીવની કશી ગરજ સરી નહિ. પરંતુ "**सद्धा परम दुल्लहा**" એક શ્રદ્ધા જ પરમ દુર્લભ છે. કરણી કરવામા તો મહા પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે. તે તો કરી લો છો પણ વગર પરિશ્રમે પ્રાપ્ત થઇ શકે તેની શ્રદ્ધા રાખવામાં શિથિલ બની જાઓ છો, એ ઘણા ખેદની વાત છે માટે ચેતો! અને સદ્ભાગ્યોદયથી પ્રાપ્ત થયેલા સત્યધર્મ પર નિશ્ચલ શ્રદ્ધાવાન્ રહી ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, યશાદિની સ્પૃહા છોડો. શ્રદ્ધાપૂર્વક યથાશકિત કરણી કરી તેનુ મહાન્ ફળ મોક્ષને નજીક લાવનારૂ ફળ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યુકત બનો

ઉપર્યુકત ૧ શમ, ૨ સંવેગ, ૩ નિર્વેદ, ૪ અનુકંપા અને ૫ આસ્થા આ પાંચ લક્ષણ જેનામાં હોય તેને સમકિતી જાણવો. આ લક્ષણોથી પોતે પોતાની અભ્યંતર ભાવે પરિક્ષા કરી શકે છે કે પોતે સમકીતને લાયક છે કે નહિ ત્યારે લીંગથી બીજા વ્યવહારથી પરીક્ષા કરી શકે છે

સાતમે બોલે ભુષણ ૫

આભૂષણોથી જેમ મનુષ્ય શોભે છે તેમ નીચે દર્શાવેલા પાંચ પ્રકારના ગુણો રૂપ ભૂષણોથી સમકિતી શોભે છે

૧ ધર્મમા કુશળ હોય ધર્મમાં કુશળતા ૩૨ સુત્રના જ્ઞાનથી આવે છે કુશળતાપૂર્વક કરાયેલુ હરેક કાર્ય સારૂ હોય છે ડાહ્યો માણસ કોઇ પણ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવા પહેલાં તે સંબધીનુ આવશ્યક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે અને માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓનો ધીરજથી સામનો કરી તેને પાર પહોંચાડે છે. કોઇનો ડગાવ્યો ડગતો નથી, તેવી જ રીતે સમકિતી

પણ ધર્મમાર્ગને તદ્રુપ તથા યથાર્થ ફલદાયી બનાવવાને માટે પ્રથમ તો ગીતાર્થ ગુરુ આદિની પાસેથી તદ્વિષયક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મકાર્યમાં કુશળ બને છે અને પછી તે જ્ઞાનના પ્રભાવથી જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર રૂપ ધર્મને પ્રદીપ્ત કરવા માટે અનેક નવી યુક્તિઓની યોજના કરે છે ઉપદેશથી, મંત્રમાં તંત્રાદિની કૌશલ્ય (ચતુરાઈ) બતાવી અન્ય અનેક ભવ્ય આત્માઓનાં મન તે તરફ આકર્ષે છે અને પાખંડીઓના કુતર્કવાદના ખંડનથી ચલિત નહિ થતાં ઔત્પાતિકી બુદ્ધિથી તેમના કુતર્કોનું ખંડન કરી ન્યાયયુક્ત સત્ય પક્ષનું સ્થાપન કરે છે.

૨ તીર્થ સેવા કરે—દુસ્તર સંસાર સાગરના તીર એટલે કિનારે રહેલ જે મોક્ષ સ્થાન તેને પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારી જે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક, અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ તીર્થ છે, તેમને ધર્મારાધનના કાર્યમાં સહાયતા દેવી સેવાભક્તિ કરવી એ સમકિતીનું ભૂષણ છે જેવી રીતે રાજાની સેવા કરતાં રાજ્યસુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે તેવી રીતે ચતુર્વિધ સંઘ તીર્થની સેવા પણ મુક્તિદાયક નીવડે છે. તીર્થસેવકોનું કર્તવ્ય છે કે સાધુ સાધ્વીની અનન્યભાવે ભક્તિ કરે, સુખશાતા કરે, યથોચિત નિર્દોષ સ્થાનક, આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર ઔષધોપચાર આદિ જે જેમને તે સ્વયં આપે. અન્ય પાસેથી અપાવે. વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી હૃદયમાં ધારે, યથાશક્તિ વ્રત નિયમ સ્વયં કરે, અન્ય પાસે કરાવે. તન, મન, ધનથી યથોચિત ધર્મોન્નતિ સ્વયં કરે અને અન્ય પાસે કરાવે. ચોથા આરામાં સાધુઓ ગામનગર ઉતરતા હતા, ત્યાં પણ લોકો ધર્મલાભ લેવા જતા હતા, સર્વસ્વનું બલિદાન કરી ધર્મોન્નતિ કરતા હતા, પરંતુ આજના જમાનામાં કેટલાક ચારેકમાં એવા એવા છે કે ઘરની નજીકમાં ઉતરેલ સાધુનાં દર્શન કે વાણીશ્રવણનો લાભ પણ લઈ શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

---

* મુનિ ધર્મદાસ આર્યમાન બાબૂ ધનપતસિંહજી તરફથી પ્રકાશિત નંદીસૂત્ર પૃષ્ઠ ૨૨૪માં કહ્યું છે કે નદી તથા યાત્રા કરવાનાં તીર્થ તે સર્વ દ્રવ્ય તીર્થ જેથી સંસાર ન તિરાય, અને સાવદ્ય કર્તવ્ય તીર્થ કર તીરના નથી કે, જે ભાવ તીર્થ તે ચતુર્વિધ સંઘ જ જ્ઞાનાદિ સહિત સ્થાન નથી, તે માટે જે આવનારી તીરે તે ભાવ તીર્થ તથા ક્રોધાગ્નિ ઉપશમાવે લોભ, (તૃષ્ણા) ટાળે કર્મમલ દૂર કરવા સાધન જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રિરત્નો તીર્થને ભાવતીર્થ કહીએ."

શ્રી યોગીન્દ્રદેવ રચિત "શ્રી અનુભવ માળા" અપનામ "સ્વાનુભવ દર્પણ" કે જેનું ભાષાંતર શ્રી માણેકલાલ ઘેલાભાઈ તથા દેવચંદ ઝવેરચંદ વાસને મળી કર્યું છે અને જે સં. ૧૯૬૨ના અષાઢમાં મુંબઈ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં છપાયેલ છે તેના આદ્યનમાં ૫૫ પર લખ્યું છે કે—

દોહરા—ભમે કુતીર્થે ત્યાં સુધી કરે ધુર્તના ઢંગ
સદ્ગુરુ વચન ન સાંભળે કરે કુગુરુનો સંગ. ૪
તીર્થે ને દેહરાં વિષે નિશ્ચે દેવ ન જાણ,
જિન ગુરુ વાણી ઇમ કહે દેહમાં દેવ પ્રમાણ. ૪૫
તનમંદિરમાં દેવ જિન, મંદિર મૂર્તિ ન દેવ,
રાજા ભિખારી ભમે, એવી જાણે ટેવ. ૪૬

પુણ્યહીન પામે નહીં, ભલી વસ્તુને જોગ,
દ્રાક્ષ પાકી ત્યાં થયે, કાગ કંઠમાં રોગ

અર્થાત્ જ્યારે દ્રાક્ષ પાકે છે ત્યારે કાગડાને કંઠમાળને રોગ થાય છે તેથી તે દ્રાક્ષ ખાઇ શકતો નથી, પણ લીંબોળીઓ પાકે ત્યારે તે નિરોગી થઇ જાય છે. તેવી રીતે હે ભાઇઓ! ધન સમ્પદાદિનો યોગ તો અનંત વાર મળી ગયો છે અને ફરી પણ મળશે પરંતુ સુનિદર્શનનો યોગ મળવો મહા મુશ્કેલ છે સુંદરદાસજીએ સત્ય જ કહ્યું છે કે—

मात मिले, सुत भ्रात मिले, पुनि तात मिले, मनवंच्छित पाई ।
राज मिले, गजबाजि मिले, सुख साज मिले, युवति सुखदाई ॥
इहलोक, मिले, परलोक मिले, सब थोक मिले स्वर्ग सिधाई ।
सुंदर सब सम्पति आन मिले, पन साधु समागम दुर्लभ भाई ॥

આવુ જાણી સદ્ભાગ્યના ઉદય સાધુ સાધ્વીનો સુયોગ મળી જાય તો તેમની સેવાથી સમકિતી જીવ કદાપિ વંચિત રહેતો નથી આજ પ્રમાણે સ્વધર્મી શ્રાવક શ્રાવિકાની સેવા-ભક્તિમાં પણ લાભ સમજવો જોઇએ શ્રાવક કરણીનો સજ્ઝાયમાં કહ્યું છે કે "સ્વામી વત્સલ કરજે ઘણા, સગપણ મોટા સ્વામી તણા" અહી સ્વામીનો અર્થ સાધર્મી સમજવો (સાહમ્મી) માત, તાત, ભ્રાત, સ્ત્રી, પુત્રાદિ જે સાંસારિક સબંધ છે તે તો બધા સ્વાર્થના છે અને આત્મોદ્ધારકના કાર્યમાં વિઘ્નકર્તા છે અને સાધર્મી ભાઇનુ સગપણ છે તે પારમાર્થિક અને આત્મોન્નતિના કાર્યમા સહાયક છે, એટલા માટે સ્વધર્મીની વાત્સલ્યતા સેવા ભક્તિમાં સમકિતી જીવ સદૈવ તત્પર રહે છે જ્ઞાનના અભિલાષીને પુસ્તકાદિજ્ઞાનનાં ઉપકરણો આપે છે, તપસ્વીને ઉનુ પાણી લાવી આપવુ તેલ વિગેરેનુ મર્દન કરવુ, પથારી કરી આપવી, પડિલેહણ કરી આપવુ, અતર્વારણે તેમજ પારણે સાતા ઉપજાવી, વિશેષતઃ ધર્મોપદેશકને સુખોપજીવી બનાવવા, અનાથ, સાધર્મી અપંગ ગરીબોને દ્રવ્ય આહાર, વસ્ત્રાદિની સહાયતા દેવી, વ્યાપારાદિમાં યથાચિત સહાયતા આપવી, ગુણવાન સમકીતીનો ગુણાનુવાદ, સત્કાર સન્માન કરવો હરેક સહાયતાથી સાધર્મીને ધર્મારાધનમાં ઉત્સાહી બનાવવા ઇત્યાદિ ધર્મ વૃદ્ધિનાં કાર્યોમાં યથાશક્તિ સહાયતા સમકિતી જન કરતા જ રહે છે આ પ્રકારે સેવા ભક્તિ સ્વયં કરે છે અને અન્ય પાસે પણ કરાવે છે

૩ તીર્થના ગુણનો જાણ હોય—ઉક્ત ચાર તીર્થ કહ્યા તેનો સમાવેશ ગુણની અપેક્ષાએ બેમાં થાય છે ૧ સાધુ અને ૨ શ્રાવક, તેમાં સાધુના ૨૭ અને શ્રાવકના ૨૧ ગુણ કહ્યા છે. એ ગુણોનું જ્ઞાન સમ્યગ્દૃષ્ટિને અવશ્ય હોવુ જોઇએ કારણ કે આપણે તો ગુણના પૂજક છીએ, વેષ કે વયના પૂજક નથી હાલમાં કેટલાક માયાવી મનુષ્યો ઉદરપોષણાર્થ

નથી દેવ દહેરા વિષે, છે મુર્તિ ચિત્રમા,
જ્ઞાની જાણે દેવને, મૂર્ખ ભમે બહુ ઠામ, ૪૭
ખરો દેવ છે દેહમાં, જ્ઞાની જાણે તેહ;
તીર્થ દેવળ દેવ નહિ, પ્રતિમા નિશ્ચય એહ. ૪૮

ગુણની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના જ સાધુ કે શ્રાવકનો વેષ ધારણ કરી કપોલકલ્પિત ગપોડા મારી ભોળા લોકોને ભરમાવે છે ઠગાઈ કરે છે સ્વાર્થ સાધવા અર્થે મંત્ર તંત્ર ઔષધાદિ કરે છે તથા કેટલાક વ્યભિચારનું સેવન કરી ધર્મને કલંકિત કરે છે આવાઓને જોઈને ભોળા માણસો સાચા સાધુ શ્રાવકને પણ ઠગ સમજી શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ બને છે પરંતુ સાધુ શ્રાવકના ગુણોના જ્ઞાતા હોય તે આવા ઢોંગીઓની ભ્રમજાળમાં ફસાશે નહિ, કારણ કે તેઓ સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરીને યોગ્ય વ્યક્તિનો જ આદર સત્કાર કરશે. નિગ્રંથીનો કદાપિ સંગ નહિ કરે. ઢોંગીઓને પ્રગટ કરી જૈનધર્મની જ્યોતિ પ્રસરાવશે. પોતે દૃઢ બનેલ અન્ય, અનેકને પણ દૃઢ બનાવશે.

૪ ધર્મથી અસ્થિર થયેલાને સ્થિર કરે—કોઈ સાધુ, શ્રાવક તથા સાધ્વી અન્યમત વાળાના સંસર્ગથી શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ થઈ જાય તો સમકિતીનું કર્તવ્ય છે કે તેમની શંકાઓનું સમાધાન કરવાની પોતાનામાં શક્તિ હોય તો પોતે સમાધાન કરે અને પોતે સમર્થ ન હો તો કોઈ વિશેષજ્ઞ ગીતાર્થનો યોગ મેળવી સંવાદદ્વારા શંકાનું સમાધાન કરાવે અને તેને દૃઢ બનાવે, કદાચ કોઈ કષ્ટ સંકટમાં આવી પડતાં ધર્મભ્રષ્ટ થયો હોય તો તેના સંકટ નિવારણાર્થે પોતે સમર્થ હોય તો સ્વયં તેને સંકટથી મુક્ત કરે, અગર પોતે સમર્થ ન હોય તો અન્યની સહાયતાથી તેનું સંકટ નિવારી ધર્મમાં સ્થિર કરે. કદાપિ એવું ન બને તો તેને સમજાવે કે ભાઈ ! કર્મની ગતિ બહુ વિચિત્ર છે × તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી જેવા મહાન્ પુરુષોને પણ કર્મે છોડ્યા નથી તો આપણું શું ગજું ! પરંતુ સંકટ સમયે સત અને સતીઓ ધર્મમાં અચળ રહ્યા છે તેઓ અલ્પ સમયમાં સમસ્ત દુઃખોનો અંત આણી મહા સુખના ભોક્તા બની ગયા છે અને પોતાના નામને સંસારમાં અમર કરી ગયા છે શાસ્ત્રમાં પ્રબંધો કાવ્યોમાં તેમનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે કે જેમણે સુખી અવસ્થાના કરતાં પણ દુઃખી અવસ્થામાં ધર્મનું અધિક પાલન કર્યું હોય છે કર્મને નષ્ટ કરનાર ધર્મ જ છે, બીજું કોઈ નથી એટલે સંકટથી છૂટવા માટે સંકટ સમયે અધિક ઉત્સાહથી ધર્મારાધન કરવું જેમ સન્મુખ ચાલવાથી પવન પણ દૂર હટતો જાય છે તેમ સંકટ પણ તેવા સમયે ધર્મ સામા થવાથી દૂર ભાગી જશે. કર્મ શત્રુઓને હરાવી અક્ષય સુખ પ્રાપ્ત કરવું એ જ આ પરમ પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થયેલા માનવ જન્મનું સાર્થક છે અત્યારે જે કર્મો ઉદયમાં આવેલાં છે તે તમને તે કર્મોથી મુક્ત કરવા માટે અને ઉલટું સુખ આપવા માટે જ તમારી સન્મુખ થયાં છે માટે તેનાથી ગભરાવું નહિ પણ સમભાવે સહી લઈ તેનો નાશ કરવો. જે ક્ષત્રિય યુદ્ધમાં ઉતર્યા પછી પાછો ભાગે છે તેની પછી ખરાબી થાય છે તેવી જ રીતે જો તમે કર્મના ઉદયથી (દુઃખથી) ડરી જઈ પાછા ભાગશો અર્થાત્ ધર્મભ્રષ્ટ થશો તો જેવી રીતે હારેલા અને પાછા હઠતા રાજાની શત્રુ રાજા ફજેતી કરી વધુ હેરાનગતિ કરે છે તેવી રીતે

×

મનહર છંદ

આદિનાથ આપ જિન માસ ઉપવાસ રહે, મહાવીર સાડે બાર વર્ષ દુઃખ પાવે હૈ ।
સનતકુમાર ચક્રી કુષ્ટ વર્ષ સાતસોની, બ્રહ્મ ચક્રી અંધ રહી નર્ક સિધાવે હૈ ।
પ્રતાપી ઈંદ્ર નરેંદ્ર કર્મવશ બને વિડંબના સહી તેરી ગિનતી કહાવે હૈ ।
કહત અમોલ જિન વચન હૃદય ધાર સમતાસે કર્મ તોડે સુખ સોહી પાવે હૈ ॥

મોં પણ તમને વિશેષ હેરાન કરશે. મતલબ કે હાલના દુઃખ કરતાં પણ નરક તિર્યંચાદિ
તિમાં અનંતગણાં અધિક દુઃખો ભોગવવા પડશે એથી ઉલટું, જો ધર્મમાં દઢતા રાખશો
તો સ્વલ્પ કાળમાં અશુભ કર્મો નષ્ટ થઇ જશે, અને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પરમાનંદની
પ્રાપ્તિ થશે સુવર્ણને જેમ જેમ અધિક તપાવે છે, તેમ તેમ તેના ગુણમાં અધિક વૃદ્ધિ થાય
છે, પરંતુ પીતળ કાળું પડતું જાય છે. માટે આપણે તો સુવર્ણ સમાન જ બનવુ જોઇએ.
કેટલાક અજ્ઞાની જીવો સંકટ સમયે એવો વિચાર કરે છે કે હું જ્યારથી ધર્મ કરવા લાગ્યો
ત્યારથી મારા પર દુઃખ પડવા લાગ્યું છે આવા વિચારથી ધર્મને કલંકિત કરે છે અને
કર્મોનો વજ્રલેપ સમાન બંધ કરે છે. એમને ચેતવીએ છીએ કે, ભાઇ ! તમે આટલો તો
દૃઢ વિશ્વાસ રાખજો કે ધર્મ કરવાથી દુઃખની પ્રાપ્તિ કદાપિ થતી જ નથી. હાલ જે દુઃખ
પ્રાપ્ત થયું છે તે પૂર્વકૃત કર્મનું ફળ છે. જેમ હાડે બેસી ગયેલો તાવ ઔષધિના
પ્રયોગથી ઉભરાઇને બહાર આવીને પછી હંમેશને માટે દૂર થઈ જાય છે, અથવા જુલાબના
પ્રયોગથી પેટ સાફ થઇ જાય છે, તેવી જ રીતે ધર્મના પ્રયોગથી આ કષ્ટ નષ્ટ થવાનો અર્થ જ
તેનો જુલાબ થઇ રહ્યો છે જે જુલાબના અલ્પ દુ:ખથી ગભરાઇ જઇ કુપથ્ય સેવે છે તે
બહુ દુઃખ પામે છે. આ જ પ્રમાણે જે કર્મોદયથી ગભરાઇને ધર્મ ભ્રષ્ટ થાય છે અને અધર્મા-
ચરણ કરે છે તે આ ભવ પરભવમાં અનંત દુઃખને પામે છે. એટલા માટે આત્મબન્ધુઓ !
નિશ્ચય રાખજો કે, અશુભ કર્મ નષ્ટ થયા વિના સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી આ દુ:ખ છે તે
સુખનું સાધન છે આમ વિચારી આનંદપૂર્વક દુઃખને થોડા કાળ માટે ભોગવી લઇ સુખી
બનવુ જોઇએ જેમ રાત્રિ પછી દિવસ આવે છે તેમ દુઃખને અંતે સુખ તૈયાર જ છે.
ઇત્યાદિ ઉપદેશદ્વારા તથા સહાયતા દ્વારા ધર્મથી પડતાને સ્થિર કરે તે સમકિતીનું ભૂષણ છે.

૫ ધર્મમાં ધૈર્યવંત હોય—ચોથા બોલમા તો અન્યને ધૈર્ય આપવા કહ્યુ છે પણ,

परोपदेशे कुशला, दश्यन्ति बह्वौ नराः ।
स्ववाक्येषु अनुरक्ता विरला कोऽपि लभ्यते ॥

અર્થાત્ અન્યને ઉપદેશ દેવામાં કુશળ તો જગત્માં ઘણા મનુષ્યો હોય છે, પણ પોતે
કહે તેવુ કરવાવાળા કોઇક જ વિરલ પુરુષો હોય છે જેઓ પ્રથમ પોતાના આત્માને સ્થિર
કરી તદનુસાર વર્તન કરતા હશે તેમનો જ ઉપદેશ બીજાને સ્થિર કરવામાં સફલીભૂત થશે.
એટલા માટે સમકિતીનુ કર્તવ્ય છે કે ખુદ પોતાને રોગ, શોક, ઇષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો
સંયોગ ઇત્યાદિ દુઃખનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પોતે નિશ્ચળ રહે, આર્ત્ત, રૌદ્ર ધ્યાન ધ્યાય
નહિ; શોક, સંતાપ, વલોપાત કરે નહિ, સંકટ સમયે પણ સુખી અવસ્થામાં હતો તેવો જ
હર્ષોત્સાહી બનીને ધર્મની અધિકાધિક વૃદ્ધિ કરતો રહે, જેથી બીજાના અંતઃકરણ ઉપર પણ
ધર્મની રૂડી છાપ પડે આવી રીતે સત્ય ધર્મનો પરિચય જગત્ને બતાવે પોતાનાં સ્વજન
મિત્રાદિ આર્તધ્યાન-શોક સંતાપ કરતા હોય તો તેને શિખામણ કે ઉપાલંભ આપી રોકે.
મળવા માટે આવતા કુટુંબી કે મિત્રાદિ સમક્ષ પોતાનુ કિંચિત્ પણ દુઃખ દર્શાવે નહિ,
વૈરાગ્યોપદેશ કરે આવા ધર્માવલંબી ધર્માત્મા સ્વયં સુખી રહે છે અને અન્યને પણ સુખી

બનાવે છે. વળી સંકટના સમયમાં ધૈર્યપૂર્વક સમભાવ રાખવાના પ્રતાપે કર્મોની મહા નિર્જરા થાય છે એટલું જ નહિ પણ અનેક જીવોને કર્મબંધનથી બચાવીને ઉન્માર્ગે જતા રોકી સન્માર્ગે ચઢાવે છે.

ઉપર્યુક્ત પાંચ પ્રકારના ગુણવાળો સમકિતી જીવ પોતાના સમકિતને દૃઢ કરતો તથા દીપાવતો થકો અન્યનાં મન પણ સમકિત તરફ આકર્ષે છે.

આઠમો ભેદ પ્રભાવના ૮

જે કાર્ય કરવાથી આપણા સ્વીકૃત ધર્મનો પ્રભાવ અન્યના ઉપર પડે ધર્મનું માહાત્મ્ય વધે તેની પ્રશંસા અને પ્રખ્યાતિ ચોમેર પ્રસરે અને અન્યનાં ધર્મપ્રતિ આકર્ષણ થાય તેને પ્રભાવના કહે છે. આજકાલ પતાસાં કે સાકર વહેંચવી એટલો પૂરતો જ પ્રભાવનાનો અર્થ લોકો સમજી બેઠા છે પરંતુ તેનો અર્થ બહુ વિશાળ અને વ્યાપક છે. પ્રભાવના નીચે જણાવેલા આઠ પ્રકારે થાય છે.

૧ પ્રવચન પ્રભાવના—શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચન—નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની પ્રભાવના (પ્રચાર) કરે. વર્તમાન કાળમાં શાસ્ત્ર જ ધર્મના સત્ય પ્રભાવક છે. ભૂતકાળમાં કેવળી તથા શ્રુતકેવળી મહાપુરુષો દ્વારા જિનપ્રણીત ધર્મનો અદ્વિતીય પ્રભાવ જગતમાં પડી રહ્યો હશે, પરંતુ વર્તમાનમાં તેવા મહાપુરુષોનો અભાવ છે છતાં આપણા અહોભાગ્ય છે કે તેમની વાણી શ્રી ગણધર દેવોએ ગૂંથી સૂત્રરૂપે રાખી છે તે વાણી અત્યારે પણ આપણને મોજુદ છે અને એજ જિનપ્રવચન હમણાં અને ભવિષ્યમાં ધર્મના આધારસ્થલ રૂપે રહી જગતનું કલ્યાણ સાધે છે. આથી, શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજીના ૧૦ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

न हु जिणे अज्ज दिस्सइ बहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए।
संपइ नेयाउए पहे, समयं गोयम मा पमायए ॥ ३१ ॥

અર્થાત્ ભગવંત શ્રી મહાવીર મોક્ષ પધારતી વખતે કહ્યું છે કે હે ગૌતમ! પાંચમા આરામાં જિન (તીર્થંકર) નાં દર્શન તો × થશે નહિ પરંતુ મુક્તિમાર્ગના દર્શક સત્શાસ્ત્રો અને તેના ઉપદેશક ઘણા થશે એટલા માટે ન્યાયયુક્ત—યથોચિત પથ એટલે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવામાં ભવ્ય જીવોએ એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. એટલા માટે જિનપ્રણીત શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન સમકિતી જનોએ પ્રાપ્ત કરવું એ પરમાવશ્યક છે. આપ્ત પુરુષોનાં કથન ગહન અને પરમાર્થયુક્ત હોવાથી ગુરુગમથી ધારી સ્વયં શાસ્ત્રનું પઠન, પાઠન, મનન કરે અને અન્યને કરાવે. અને એ રીતે શાસ્ત્રમાં આગળ વધેલો અને તત્ત્વની યથાર્થ સમજણ અને શ્રદ્ધા પામેલો સમકિતી પોતાના તેમજ પરના આત્માને ઉન્માર્ગે જતો રોકી સન્માર્ગે વાળવા શક્તિમાન હોવાથી તે ધર્મનો પ્રભાવક કહેવાય છે. *

× ગાથામાં વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ છતાં અર્થમાં ભવિષ્યકાળ વાપર્યો છે આનું રહસ્ય ગીતાર્થ ગુરુ પાસેથી ધારવું ભવિષ્યકાળનું વર્તમાન કાળમાં આરોપણ વાત સમજાવતી વખતે થઈ શકે છે તે નિગમનયનો વ્યવહાર છે.

* દક્ષિણ હૈદ્રાબાદ નિવાસી રાજા બહાદુર લાલાજી સુખદેવસહાયજી જ્વાલાપ્રસાદજીએ ૧૮ ૪૨)નું ખર્ચ કરી બત્રીશ શાસ્ત્રોનો ઉદ્ધાર કરાવી ૧ સ્થળે શાસ્ત્રભંડાર કરી આપવાથી તેઓશ્રીએ શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્તમ સગવડ કરી આપી છે.

૨ ધર્મકથા પ્રભાવના—ધર્મકથા દ્વારા જિનશાસનની પ્રભાવના કરે, અર્થાત્ ધર્મોપદેશ દ્વારા પણ ધર્મનો પ્રભાવ, પ્રચાર થઇ શકે છે, તેથી સમ્યક્ત્વી સ્ત્રી પુરુષો સભામાં, સોસાઇટીમા, કોન્ફરન્સમાં, કોંગ્રેસમાં અથવા જ્યા જ્યાં જનસમુદાય એકત્રિત થતો હોય તેવા સમૂહમાં કે મેળાવડામાં ઉપસ્થિત થઇ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોઇ સમયોચિત ઉપદેશ સૌ સમજી શકે અને સર્વને રૂચિકર તથા હિતકર થાય તેવી ભાષામાં આપે તેમાં જિનપ્રણીત ધર્મના તત્ત્વોને અનેક મતમતાંતરોના દાખલા દલીલો સહિત, સ્યાદ્વાદશૈલિથી સરલ બનાવીને મહામંડાણથી ધર્મકથા કરે અને એ રીતે સત્ય ધર્મના પ્રભાવ અન્યના હૃદયમાં અંકિત કરે (પ્રથમ ખંડના ત્રીજા પ્રકરણમાં ઠાણાંગજી શાસ્ત્રકથિત ચાર પ્રકારની ધર્મકથાનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે ત્યાંથી ધર્મકથાનો વિધિ સમજી લેવો)

૩ નિરપવાદ પ્રભાવના—અનંતજ્ઞાનીએ પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રનાં વચન બહુ ગહન હોય છે, સંક્ષિપ્તમાં અને અનેકાર્થી હોય છે. ગીતાર્થી વિના હરેકની સમજમાં આવવાં મહા મુશ્કેલ છે,† તેથી કોઇ અનભિજ્ઞ વિપરીત અર્થ કરી જૈનમાર્ગની અવહેલના થાય તેવુ અપવાદયુક્ત કંઇ કરતો હોય તો સમકિતીનુ કર્તવ્ય છે કે, સત્યાર્થ પ્રકાશદ્વારા તેનું નિરાકરણ કરી અપવાદ દૂર કરે આવી જ રીતે કોઇ મિથ્યાડંબરી પાખંડી સમકિતીઓને ધર્મભ્રષ્ટ કરવાને પ્રયત્ન સેવતો હોય તો સંવાદ તથા શક્તિ દ્વારા તેનો પરાજય કરી સમકિતીઓને બચાવે કદાચિત્ કોઇ ક્ષેત્રનાં મનુષ્યોથી અનભિજ્ઞ સાધુને છળવા કોઇ પાખંડી આવે તો સાધુને સમસ્યાથી સમજાવી તેના છળથી કોઇ છેતરાવા ન પામે તેવો ઉપાય યોજે અને હરેક પ્રકારે ધર્મના અપવાદનું નિરાકરણ કરે અને મિથ્યા દોષારોપણ દૂર કરે + જૈન સૂત્રોના કોઇપણ શબ્દનો અર્થ અહિંસા, સંયમ અને તપનો વિરોધી નથી છતાં કોઇ એવો અર્થ કરે તો તેનો ખુલાસો "અહિંસા—સંયમ—તપ" રૂપી તત્વ અનુસાર કરી બતાવવો.

૩ ત્રિકાલજ્ઞ પ્રભાવના—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળના બનાવોને જાણવાવાળા પણ ધર્મના પ્રભાવક થઇ શકે છે કેમકે, ભૂતકાળમાં થઇ ગયેલા ભલા કે બૂરા પુરુષોનાં જીવનવૃત્તાંત તથા વર્તમાન સમયના જ્ઞાતા જ્ઞાનીજન ધર્મકર્મની વિચિત્રતા અને

---

† શતાવધાની પંડિત મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજે માગધિ ભાષાનો અપૂર્વ અને સર્વાંગસમ્પૂર્ણ કોષ બનાવી ગહન શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ કરી શંકા સમાધાન કરવાનું અનુપમ સાહિત્ય તૈયાર કરી મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

+ વર્તમાનમાં કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જૈનશાસ્ત્રોનું મહત્ત્વ સમજ્યા છે તેથી તેઓએ જૈનસૂત્રોના અંગ્રેજી, જર્મન આદિ ભાષામાં ભાષાંતરો કર્યાં છે, પરંતુ કેટલેક સ્થળે અર્ધમાગધી ભાષાના ગુહ્ય અર્થના તેમને પૂરી સમજ ન હોવાથી અર્થના અનર્થ કરી દીધા છે જેથી પરમ દયાળુ જૈનીઓ ઉપર પણ માંસ મદિરાભોજી હોવાનું કલંક મૂકવાનું તેમણે સાહસ કર્યું હતું. તે અપવાદનુ નિવારણ કરવા માટે પહેલાં પણ કેટલાક વિદ્વાનોએ પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી ભ્રમ દૂર કર્યો છે આનો વિશેષ ખુલાસો પંડિત મુનિવર્ય શ્રી મોહનલાલજી વિરચિત પ્રશ્નોત્તર મોહનમાળાના ઉત્તરાર્ધમાં કર્યો છે તેનો અહીં થોડો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ.

આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલાં અધ્યયનમા એવો પાઠ છે કે 'मंसगं मच्छगं मोच्चा अट्ठियाइं कंटए गहाय से तं जाव परिट्ठवेज्जा।' એટલે માસ

કાળની મહાન ગતિથી અપ્રમાણમાન થતા નથી આશય કે આત્મલક્ષ્ય ચૂકતા નથી તેમ જ વર્તમાનમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને અનુસાર સુધારણા કરી શકે છે અને જ્યોતિષ વિદ્યાના પ્રભાવથી તથા અનુમાન પ્રમાણથી ભવિષ્યને જાણતા હોવાથી દુષ્કાળ, રોગ આદિ ઉપસર્ગોમાંથી પોતાને તેમ જ પોતાના ધર્મબંધુઓને બચાવી સુખી કરે છે તેવી જ રીતે મરણાન્તનો ખાતા પ્રમિત મૃત્યુનો સમય નિકટ આવ્યો જાણી સમાધિમરણ દ્વારા પોતાના તથા અન્યના આત્માનું કલ્યાણ સાધી શકે છે

માંસ મળેલ અહિંસ અહિંસ પાકેલ એમ કહેવામાં આવે છે તેનું કેમ ? આ અર્થ સંગત બેઠો છે કેમકે શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના બીજા અધ્યયનમાં ૭૨ મે બોલે કહ્યું છે કે સાધુ અમજ્જમંસાસીણો એટલે મદ્ય માંસના પરિત્યાગી હોય છે શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણના ચોથા સંવરદ્વારની પાંચમી ભાવનામાં "મહુ મજ્જ મંસ સરવજ્જણ વિગઈ પરિવજ્જ" એટલે મધુ, મદ્ય, માંસ, મચ્છ આદિ વિગયનો ત્યાગ કરવા કહ્યું છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાંચમા અને ૧૯ મા અધ્યયનમાં તથા ઠાણાંગજીમાં આદિ ઘણાં સૂત્રોમાં માંસભક્ષીને અનાર્ય કહ્યા છે નરકગામી બતાવ્યા છે તેવી જ રીતે મદિરાપાનના પણ દશવૈકાલિક સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં ઘણા દોષ બતાવ્યા છે અને મદિરાપાન કરનારને પણ નરકગામી કહ્યા. એટલે જૈનધર્મી માંસ, મચ્છ મદિરા આદિ અભક્ષ્ય વસ્તુના ભોગી કદાપિ હોય જ નહિ. એટલે સૂત્રમાં જ્યાં માંસ મચ્છ આદિ વગેરે શબ્દ આવે છે ત્યાં માંસનો અર્થ વનસ્પતિનો ગીર, ફળોમાં રહેલો નરમ ભાગ એવો થાય છે (૧) દશવૈકાલિક અધ્ય. ૫ ગાથા ૧૩ માં ફળની ગોટલીને "અટ્ઠીય" કહેલ છે (૨) પન્નવણાજીમાં પ્રથમ અધ્યયનના ૧૨ મા સૂત્રમાં ફળના ગરને (ગરભાગને) માંસ કહેલ છે (૩) એ જ પદમાં વૃક્ષના બે પ્રકાર કહ્યા છે "એગટ્ઠિયા, બહુબીયા" (૪) હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત કોષમાં અમુક જાતની વનસ્પતિના નામ છે. તેમાં નીચે મુજબ નામ આપવામાં આવ્યાં છે. 'तिक्ता रिया कटुमत्स्या चक्रांगी शकुलादनी' આ જ નામોમાં ચોથું નામ 'મત્સ્યા' છે ૫ શબ્દ ચિંતામણિ (ગુજરાતી ગ્રન્થોમાં મત્સ્યબંધા, મત્સ્યકી, મત્સ્યપિત્તા, મત્સ્યાક્ષી, મત્સ્યાંગી, મત્સ્યાદની એમ પાંચ વનસ્પતિ મચ્છના નામની કહી છે ૬ આચારાંગ સૂત્રના પિંડૈષણા નામ અધ્યયનના આઠમા ઉદ્દેશમાં ફળોના ધોવાણનું પાણી લેવાનું કહ્યું ત્યાં પાણીમાં અટ્ઠિય ગોટલીઓ હોય તો કાઢી નાખવા કહેલ છે. ૭ પ્રશ્નવ્યાકરણના ચોથા સંવરદ્વારમાં મચ્છંડી' તે મચ્છના ઈંડાં નહિ પણ ખાંડ સાકરનું નામ છે. ખાંડ માછલીના ઈંડા જેવી હોવાથી તેને મત્સ્યંડી કહે છે ખજૂરી ખાંડ કહેવાય છે ખજૂરી તે મત્સ્યંડીનું અપભ્રંશ છે ઇત્યાદિ ઘણાથી નિશ્ચય કરવો કે શાસ્ત્રમાં સાધુના આહાર સંબંધી માંસ શબ્દ આવે ત્યાં ફળનો ગર ગ્રહણ કરવો. મચ્છ શબ્દ આવે ત્યાં મચ્છ નામની વનસ્પતિ અથવા પાણીમાં ઉત્પન્ન થનારા સિંઘોડા આદિ ફળ સમજવાં અને અટ્ઠિય શબ્દથી ફળની ગોટલી અથવા ઠળીઓ ગ્રહણ કરવો. હવે ભગવતી સૂત્રના ૧૫ મા શતકમાં શ્રમણ ભગવંત મહાવીરસ્વામીને ગોશાલક મંખલીપુત્રની બિમારી વખતે હતી તેના ઉપચારને માટે સિંહા અણગારને બોલાવીને મેંઢિક ગામમાંથી રેવતી ગાથાપત્નીને ઘેરથી ઔષધ મંગાવ્યું છે ત્યાં સૂત્રપાઠ છે કે 'मम अट्ठा दुवे कवोयसरीरा उवक्खडिया तेहिं नो अट्ठा से अण्णे पारियासिए मज्जारकडे कुक्कुडमंसए तमाहराहि तेण अट्ठो'

૫ દુષ્કર તપપ્રભાવના—દુષ્કર, કઠિન, ઘોર તપશ્ચર્યાથી પણ ધર્મની ઘણી પ્રભાવના થઇ શકે છે કારણ કે, અન્ય મતાવલંબીઓ તો ફક્ત અનાજનો ત્યાગ કરી મેવા મીઠાઇ, ફળ, કંદમૂળાદિનું ભક્ષણ કરી તપ કર્યો માને છે આવી જ રીતે મુસ્લિમ ભાઇઓ પણ રાત્રે પેટપૂર્ણ ભોજન કરતા રહી દિવસે ભૂખ્યા તરસ્યા રહેવામાં તપ સમજે છે અને આ પ્રકારના તપ કરનારને માટે પણ લોકો ધન્યવાદ આપે છે તો પછી નિરાહાર તપથી આશ્ચર્ય પામે એ સ્વાભાવિક જ છે એટલા માટે ઉપવાસ, બેલા, તેલા, અડાઇ, પક્ષોપવાસ, માસખમણ યાવત્ છમાસી તપ તથા આયુષ્યનો અંત નિકટ આવ્યો જાણી યાવજ્જીવ ચારે આહાર તથા ઉપધિનો ત્યાગ કરી વગેરે તપશ્ચર્યાદ્વારા સમ્યક્ત્વી ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. ભરી સભામાં દુષ્કર તપ પ્રતિજ્ઞા લેવાથી પ્રભાવના થાય છે. જૈન ધર્મના શીળવ્રત તપાદિને જાહેર કરવાથી પણ પ્રભાવના થાય છે.

૬ સર્વ વિદ્યાધારક પ્રભાવના—જગતના સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશમાં લાવનાર એક વિદ્યા જ છે આથી અનેક વિદ્યાના ધારણહાર પણ ધર્મના પ્રભાવક થઇ શકે અનેક ભાષા અને અનેક લિપિનો જાણનાર, જૈન તત્ત્વોનો વિવિધ ભાષા દ્વારા પ્રચાર કરી શકે છે અને તે તે ભાષાના જાણકારનું ચિત્ત ધર્મપ્રતિ આકર્ષી શકે છે તેથી ધર્મનો પ્રભાવ અને ગૌરવ વધે છે તથા વૈદક વિદ્યા, મંત્રવિદ્યા આદિનો જાણકાર સમકિતી અન્ય કોઇના ચમત્કાર જોઇ વ્યામોહ પામતો નથી, તેમ પોતે ઉદરપોષણાર્થે આવી વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કરતો પણ નથી, પરંતુ ધર્મની હાનિના સમયે તે તે વિદ્યાઓના પ્રયોગથી ધર્મોન્નતિ કરે છે.

અર્થાત્ મારા માટે બે કપોતના શરીર તૈયાર કર્યાં છે તે લેવાં નહિ, પરંતુ બીજાને માટે માર્જારકૃત કુક્કુડમાંસ બનાવેલ છે તે લાવવું આમાં જે કપોત (કબૂતર), મજ્જાર (બિલાડી) અને કુક્કુડ શબ્દ આવે છે, તેના પણ યથાતથ્ય અર્થ નહિ સમજવાથી લોકો શંકાશીલ બની જાય છે તેમણે જાણવું જોઇએ કે, કપોત શબ્દથી કપોત પક્ષીના શરીર સરખા વર્ણવાળા બે કુષ્માંડ ફળ તે ભૂરા કોળાના ફળનો પાક, મજ્જાર શબ્દોનો અર્થ વાયુરોગ તેની ઉપશાંતિને માટે તથા બિલ્લીના ફળનો ગર જાણવો કુક્કુડનો અર્થ મિજ્જોરો નામે ફળ જાણવું. ડૉક્ટર હોર્નલે અંગ્રેજી ભાષાન્તરમાં કબૂતર, બિલ્લી, કૂકડા વગેરે અર્થ કરેલ છે તે સૂત્રના અજાણપણાથી કર્યો છે તેને સત્ય માનવો નહિ વર્તમાન કાળમાં પણ ઉદરવ્યાધિ તથા લોહીખંડવાળા ઉપર બિલ્લી (જેનાં પાંદડાં મહાદેવને ચડાવે છે તે વૃક્ષનું ફળ) નાં ફળનો ગરભ, કુકડવેલના ફળનો ગરભ આપવામા આવે છે, એવો અનેક વૈદ્યોનો મત છે વળી મનુષ્ય તિર્યંચનાં નામની અનેક વનસ્પતિ શાસ્ત્રમાં બતાવી છે. જુઓ, પન્નવણા સૂત્રના પ્રથમ પદમાં 'નાગરુક્ખ' (નાગવૃક્ષ), માતુલિંગ (બીજોરા), 'એરાવણ' વનસ્પતિનું નામ છે અને ઇંદ્રના હાથીને પણ એરાવણ કહે છે 'ગોવાલી' વનસ્પતિનુ નામ છે અને ગોવાળને પણ કહે છે. 'કાગલી' વનસ્પતિ છે અને પક્ષીની (કાગડાની માદાનું) પણ નામ છે. 'અજ્જુણ' વનસ્પતિનું નામ છે અને પાંડવોના ભાઇનુ પણ નામ છે એવી જ રીતે સાધારણ વનસ્પતિના નામમાં પણ અશ્વકર્ણી, સિંહકર્ણી, એવા અનેક નામ છે 'શાલિગ્રામ નિઘંટુ ભૂષણમ' નામનો કોષ છે તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિનાં ૧૨ નામ છે તેમાં (૧) પૃષ્ટ ૬–૭ માં

૭ પ્રગટ તપાચરણ પ્રભાવના-દુષ્કર તપાચરણ કરવાથી પણ ધર્મનો સારો પ્રભાવ પડે છે, કારણ કે સાંસારિક મોહ મમત્વને છોડવા, ઇન્દ્રિયો અને મનને કાબૂમાં રાખવાં એ મહા મુશ્કેલ કામ છે. મમતા છોડ્યા વિના તપનું આચરણ થવું અશક્ય છે. તેથી મમત્વ પરાક્રમે સમકિતી ધર્મની પ્રભાવના અર્થે-માનકીર્તિની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મહોત્સવપૂર્વક બહુ જન સમુદાયમાં જાહેર રીતે [illegible] બ્રહ્મચર્યવ્રત અંગીકાર કરે (શીલનો સ્કંધ), રાત્રિના ચારે આહાર ભોગવવાનો (રાત્રિભોજનનો સ્કંધ) ત્યાગ કરે, લીલોતરી જીવનભર ખાવાનો ત્યાગ કરે (લીલોતરીનો સ્કંધ) અને સચેત પાણીનો ત્યાગ સ્વીકારે (કાચા પાણીનો સ્કંધ) આ પ્રમાણે ચારે સ્કંધ અંગીકાર કરે તથા [illegible] અનેક પ્રત્યાખ્યાન કરી ભાવિક લોકોને ચમત્કાર ઉપજાવી ધર્મનો પ્રભાવ [illegible] કરે છે અને આ બધું પોતાના આત્મિક વિકાસની ભાવનાએ જ કરે છે.

૮ કવિત્વ શક્તિપ્રભાવના-સંગીતમાં પણ અજબ શક્તિ છે. ઘણીવાર ઉપદેશથી જે અસર ન થાય તે સંગીતથી ઉત્તમ કાવ્યથી થાય છે. કવિતાદ્વારા પણ અન્યજનોના ઉપર ધર્મનો સારો પ્રભાવ પાડી શકાય છે તેથી જે સમકિતીને શાસ્ત્રાભ્યાસના ક્ષયોપશમથી કવિત્વ શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમનું કામ છે કે, તેઓ કામોત્તેજક [illegible] કુમાર્ગે પોતાની કવિત્વશક્તિનો ઉપયોગ ન કરતાં [illegible] વગેરે ગુણવંતોના ગુણાનુવાદ રૂપ સ્તવન, પદ, [illegible] છંદ વગેરે કવિતા બનાવી તથા આધ્યાત્મિક વૈરાગ્ય રસોત્પાદક ગૂઢ રચનાથી અનેક કવિતાઓ રચી, [illegible] લોકોના દિલ પર ધર્મનો પ્રભાવ પાડે, ધર્મના અનુરાગી બનાવે, અને એ રીતે જિનશાસનની સેવા કરી આત્મ પ્રભાવના કરે એવી કવિતા બનાવવી કે જેથી લોકો ધર્મનું મહત્ત્વ [illegible]

[illegible] નામ [illegible] (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible] (૫) [illegible] (૬) [illegible] (૭) [illegible] (૮) [illegible] (૯) [illegible] (૧૦) [illegible]

જે જૈનધર્મના પ્રભાવથી આપણો આત્મા ઉન્નત અને શાશ્વત સુખની સન્મુખ થયો છે તે ધર્મનો પ્રભાવ બીજાને બતાવી તેમને સદ્ધર્મના શરણે લાવી સુખી કરવાની ભાવના સમકિતીઓના હૃદયમાં સદાય જાગ્રત રહે છે અને સ્વપરહિત સાધનને તે પોતાનું સાચું કર્તવ્ય સમજે છે આ કર્તવ્યપાલન અર્થે ઉપર્યુકત આઠ પ્રભાવનામાંથી જેમની જેટલી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે પ્રભાવના કરી ધર્મોન્નતિ અને ધર્મવૃદ્ધિ કરે, પરંતુ પ્રભાવક થઈને હું પ્રભાવક છું, હું ધર્મદીપક છું, કે શાસનદિવાકર છું એવા પ્રકારનું અભિમાન લાવી પ્રાપ્ત થયેલા મહાન્ ફળને નષ્ટ ન કરવું. આ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.

નવમે બોલે જયણા–યતના ૬

૧ આલાપ–પ્રયોજન વિના તેમજ પોતાને બોલાવ્યા વિના મિથ્યાત્વીની સાથે બોલે નહિ અને સમકિતી બોલાવે અથવા ન પણ બોલાવે છતાં તેમની સાથે યથોચિત વાર્તાલાપ કરે.

૨ સંલાપ–મિથ્યાત્વી છળકપટથી ભરેલા માયાવી હોય છે, તેઓ સહજમાં સમકિતને ધક્કો લગાડી દે છે એટલા માટે તેમની સાથે વિશેષ વાર્તાલાપ કરે નહિ, અને સમકિતીની સાથે ધર્મચર્ચાદિ વાર્તાલાપ વારંવાર કરે છે

૩ દાન–દુઃખી, દરિદ્રી, અનાથ, અપંગ વગેરે ઉપર દયા લાવી દાન આપવું તે તો સમકિતીનું કર્તવ્ય છે, પરંતુ તેમને દાન આપવાથી મને મોક્ષ મળશે એવી ઇચ્છાથી મિથ્યાત્વીને દાન આપે નહિ અને પોતાની પાસે જે શ્રેષ્ઠ દેવા યોગ્ય વસ્તુ હોય તે ગ્રહણ કરવા સમકિતીને આમંત્રણ કરે, તેમને જે જોઈએ તે આપે. ગરીબ સ્વધર્મીઓને યથાશકિત સહાયતા અવશ્ય કરે.

૪ માન–મિથ્યાત્વીઓનું સન્માન ન કરે, કેમકે તે જોઈ સમકિતીઓના મન મિથ્યાત્વી તરફ આકર્ષાય અને તેઓ શિથિલ બની જાય કે અન્યમતી બની જાય સમકિતોનાં માન સન્માન અવશ્યક કરે, જેથી તેઓ દૃઢધર્મી બને અને સમકિતીનું માન મહાત્મ્ય વધતું જોઈ મિથ્યાત્વીઓનાં ચિત્ત પણ સમકિતી તરફ આકર્ષિત બને અને તેઓ પણ જૈનધર્માનુરાગી બને

૫ વંદના–મિથ્યાત્વીઓના આડંબરની, તેમની ઋદ્ધિસિદ્ધિની, સંપની તથા હિંસક ક્રિયાઓની પ્રશંસા કરે નહિ, અને સમકિતીએ કરેલાં ધર્મકૃત્યોની તેમના ઔદાર્યાદિ ગુણોની વારંવાર પ્રશંસા કરે, ગુણવંતોના ગુણને દીપાવે

૬ નમસ્કાર મિથ્યાત્વીઓને નમસ્કાર કરે નહિ અને જેવી રીતે શંખ શ્રાવકની સ્ત્રી ઉપ્પલાબાઈએ પોખલીજી શ્રાવકને તિક્ખુત્તોના પાઠથી નમસ્કાર કર્યા તેવી જ રીતે પોતાનાથી ગુણમાં, જ્ઞાનમાં અને વયમાં વૃદ્ધ હોય એવા સ્વધર્મીઓને નમસ્કાર કરવા જોઈએ દરેક સ્વધર્મી સાથે સદૈવ સવિનય નમ્રતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, જેવી રીતે વૈષ્ણવો ' જય ગોપાળ ' મુસલમાનો ' સલામ ' આદિ પોતપોતાના દેવનાં નામ લઈ નમન કરે છે, તેવી રીતે સમકિતીઓનું પણ કર્તવ્ય છે કે જ્યારે સ્વધર્મીને નમન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ' જયજિનેંદ્ર ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે સમકિતીઓને માટે આ પોતાના ધર્મને દર્શાવવાનું ચિન્હ છે પરંતુ ' જયગોપાળ ' ' સલામ ' વગેરે શબ્દો કહી પોતાના ધર્મને લુપ્ત, ગુપ્ત અને કલંકિત કરવો કદાપિ ઉચિત નથી

જેવી રીતે ધનિક મનુષ્ય પોતાના ધનનું ચોરાદિકથી રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તેવી જ રીતે સમકિતીએ પણ પોતાના સમ્યક્ત્વરૂપ ધનનું મિથ્યાત્વરૂપ ચોરોથી રક્ષણ કરવા ઉપર કહેલા છ પ્રકારથી યત્ન કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે અને સમ્યક્ત્વના ગુણની વૃદ્ધિ કરવા તથા સમકિતીઓની વૃદ્ધિ કરવા છ યતનાનું યથોચિત સમાચરણ કરવું જોઈએ.

દશમે બોલે આગાર ૬

૧ રાયાભિઓગેણં—રાજા અથવા રાજાના સામંત નોકરાદિક કદાચિત્ સમકિતીનાં જાન, માલ પાયમાલ કરવાની ધમકી આપીને સમકિત વિરુદ્ધ કર્મ કરવાનો હુકમ કરે અને સમકિતી રાજાના ભયથી ડરી સમકિત વિરુદ્ધ કામ પશ્ચાત્તાપયુક્ત કરે તો સમકિતનો ભંગ થાય નહિ.

૨ ગણાભિઓગેણં—ઉપર પ્રમાણે સમકિતીનાં કુટુંબી, જ્ઞાતિ, સમાજ વગેરે જેઓ અન્ય મતાવલંબી હોય તેઓ જાતિબહાર કરવા આદિની ધમકી આપીને કુદેવ, કુગુરુ આદિને નમન પૂજન કરવાનું દબાણ કરે અને સમકિતી ભયભીત થઈને તે કર્મ પશ્ચાત્તાપયુક્ત કરે તો સમકિતનો ભંગ થાય નહિ.

૩ બલાભિઓગેણં—કદાચ કોઈ ધનબળી, જનબળી, તનબળી અથવા વિદ્યા (મંત્રાદિ) બળી સમકિતથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવાનું સમકિતીને કહે, અને સમકિતી તેને વશવર્તી થઈ, તેમના ભયથી ડરી પશ્ચાત્તાપયુક્ત તે કાર્ય કરે તો સમકિતીનો ભંગ થાય નહિ.

૪ સુરાભિઓગેણં—કદાચ કોઈ દુષ્ટ દેવતા જાનમાલનો નાશ કરવાની ધમકી આપીને સમકિતીથી વિરુદ્ધાચરણ કરવાનું કહે અને તેના ઉપદ્રવથી ડરીને સમકિતી તે કામ પશ્ચાત્તાપયુક્ત કરે તો સમકિતનો ભંગ થાય નહિ.

૫ ગુરુનિગ્ગહેણં—(૧) કદાચિત્ કોઈ માતા, પિતા, ભાઈ તથા પણાના માનનીય મોટેરા પુરુષ ઘરમાંથી કાઢી મૂકીશ' વગેરે ધમકી આપીને સમકિત વિરુદ્ધ કામ કરાવે, (૨) સમકિતીના દેવ ગુરુ ધર્મની પ્રશંસા કોઈ મિથ્યાત્વી કરે અને તેના અનુરાગથી તેની સત્કારાદિ કરે. (૩) સમકિતીને કોઈ અન્ય ઉત્કૃષ્ટ ધર્મવાળાને ત્યાં અવસરોચિત સમકિતથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરવાનું કહે અને કરવું પડે એ ત્રણ પ્રકારે કોઈ સમકિત વિરુદ્ધ કાર્ય કરે તો સમકિતનો ભંગ થાય નહિ,

૬ વિત્તિકંતારેણં—રસ્તે ભૂલા પડવાથી કોઈ સમકિતી જીવ મહા અટવીમાં જઈ પડ્યો હોય તેવે પ્રસંગે પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના રક્ષણાર્થે અબોધ ઉપરાંત વસ્તુને પશ્ચાત્તાપયુક્ત ભોગવે, તેમજ ત્યાં કોઈ માર્ગે બચવાની લાલચ આપી સમકિત વિરુદ્ધ આચરણ કરવાનું કહે ત્યારે સમકિતી પ્રાણ સ્વજન, ધનાદિની રક્ષા માટે તે કાર્ય કરે તો પણ સમકિતનો ભંગ થતો નથી.

આ ૭ ને કોઈ ૭ આગાર પણ કહે છે અને કોઈ તેને છિંડી (ગલી) પણ કહે છે જેમ રસ્તે ચાલતાં કોઈ પ્રકારની નડતર આવે ત્યારે ગલી કુંચીમાં થઈને પાછા મુખ્ય રસ્તા ઉપર આવી જવાય છે તેવી જ રીતે સમકિતનું પાલન કરતાં કોઈ પ્રકારની લાચારી મુશ્કેલી ઉભી થવા પામે તો ઉપર કહેલી ગલીઓમાંથી પસાર થઈને પાછા મુખ્ય માર્ગ (સમકિત) ઉપર આવી જાય છે. આ આગાર કંઈ બધા સમકિતીઓ માટે નથી. જેઓ

શૂ, વીર, ધીર, સાહસિક દૃઢ સમકિતી હોય છે, જેમને હાડહાડની મજ્જાએ ધર્મનો રંગ ચિનજના રંગની પેઠે અટળ લાગી ગયો હોય છે તેઓ તો જાનમાલ, ઇજ્જત વગેરે સર્વસ્વનો નાશ થઇ જાય તો પણ કદાપિ કંચિત્ માત્ર પણ સમ્યક્ત્વમાં દોષ લગાડતા નથી. અર્હંત, કામદેવાદિ શ્રાવકોની પેઠે પ્રખ્યાત સંકટમાં પણ કદી ચલાયમાન થતા નથી. પરંતુ જે કાયર છે અને સંકટમાં ધર્મનો નિર્વાહ કરી શકતા નથી તેઓ આ છ આગારો પર દૃષ્ટિ રાખીને સમકિત વિરૂદ્ધ આચરણ કરવા છતાં પણ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થતા નથી પરંતુ દોષોત્પત્તિ હોય છે. આ માટે સમકિતીઓનું કર્તવ્ય છે કે જ્યારે પણ ઉપર્યુક્ત પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેનાથી પોતાના સમકિતનું રક્ષણ કોઇ પ્રકારે થઇ શકે તેમ નથી એમ જણાય અને ન છૂટકે વિરૂદ્ધ આચરણ કરવુ જ પડે તેવે પ્રસંગે મનમાં તો એવો જ વિચાર રાખે કે, જો મેં દીક્ષા લીધી હોત તો, સંસાર છોડયો હોત તો મારા માટે આવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાત નહિ અને મારે દોષોનું સેવન પણ કરવુ પડત નહિ. ધન્ય છે તે મહાપુરુષોને કે જેઓ આવી પણ ઘણા પરીષહો પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ લેશ માત્ર દોષ લગાડતા નથી અને, કે હુ આ પ્રકારે અકૃત્ય કરી રહ્યો છું. જ્યારે હું નિર્મળ સમકિતનું પાલન કરીશ ત્યારે જ મારો જન્મ જીવતર સફળ થશે અને તે જ મારો પરમ કલ્યાણકારક દિવસ હશે આ પ્રકારનો શુદ્ધ મનથી પશ્ચાત્તાપ કરી લાગેલા દોષોથી તુરત નિવૃત્તિ થઇને ગુરુ આદિક પાસે તે પાપની આલોચના, નિંદા કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લઇને પોતાના સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ કરે — પણ કોઇ રામ કે રાજ્ય, ગણ, બલવાન, સુર કે વડીલને વહાનો થવા માટે અથવા પ્રખ્યાત થવા માટે અથવા ખાસ કારણ વગર છીંડી ને સેવે તો તે મિથ્યાત્વ મેળવે. અત્યારે કુળદેવ કે કોઇ દેવ આવતા તો નથી છતાં તેમનાથી ખોટી રીતે ભય પામીને પુજે તો તે મિથ્યાત્વ મેળવે

અગિયારમે બોલે ભાવના ૬.

પ્રત્યેક કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે ભાવનાના બળની પરમાવશ્યકતા છે '**यादृशी भावना यस्य सिद्धि र्भवति तादृशी**' જેની જેની ભાવના હોય છે તેવું જ તેને ફળ મળે છે. એટલા માટે ભાવનાથી વિશુદ્ધ અને તેનું બળ વધારવા નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહેવુ જોઇએ અને તેમ કરવા માટે નીચે લખેલા ૬ પ્રકારના કથનને લક્ષબિન્દુ બનાવવાથી સમકિતી સમકિતીમાં નિશ્ચલતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે

---

* સવૈયા—રાજાકા હાંસલ કૌન ભરેગા ? જો કોઇ વસ્તુ મોલા લેવેગા ભારી ।
લગા તો દોષ કૌન ગિનેગા ? સાધુ શ્રાવક જો વ્રતધારી ॥
જો કોઇ દોષ લગ ગયા તો લે કર દંડ લગા દેવો કારી ।
ચડેગા ચતુર પડેગા ઘોડેસે, કયા પડેગી કહો પીસણહારી ॥

અર્થ—જે વેપાર કરશે તે દાણ ભરશે, સાધુ શ્રાવકના વ્રત ધારણ કરશે તે લાગેલા દોષોની ગણતરી કરશે અને તેનુ પ્રાયશ્ચિ લઇ શુદ્ધ પણ થશે, જે ચતુર પુરુષ ઘોડે ચડશે તે પડશે, પણ દળણું દળનારી ઘોડા પરથી કેવી રીતે પડશે ?

૧ ધર્મવૃક્ષનું સમ્યક્ત્વ મૂળ—વૃક્ષનું મૂળ મજબૂત હોય તો જ તે વાયુ આદિ ઉપદ્રવોની સામે ટકી શકે છે અને શાખા, પ્રતિશાખા, પત્ર, પુષ્પ, ફળ વગેરેથી ફાલી ફૂલી ઘણા કાળ પર્યંત ટકી શકે છે અને ઘણા પ્રાણીઓને વિવિધ પ્રકારના સુખ આપનાર નીવડે છે તેવી જ રીતે ધર્મરૂપ વૃક્ષનું સમ્યક્ત્વ રૂપ મૂળ છે તે દૃઢ રહેવાથી ધર્માત્માઓ મિથ્યાત્વરૂપ વાયુના ઉપદ્રવથી પરાભવ પામતો નથી અને નિશ્ચળ રહી મહાકીર્તિ રૂપ શાખા પ્રશાખાથી વિસ્તૃત થઈ જ્ઞાનરૂપ પત્રની છાયા, સદ્‌ગુણરૂપ પુષ્પ, અને નિરામય સુખ રૂપ ફળથી પોતાને સુખી બનાવે છે

૨ ધર્મ નગરનો સમકિત રૂપ કોટ અથવા દરવાજો—જેમ નગરનો કોટ અને દરવાજો મજબૂત હોય તો દુશ્મનો તેનો પરાભવ કરી શકતા નથી, તેવી જ રીતે વિવિધ પ્રકારની કરણી રૂપ ઋદ્ધિથી ભરપૂર ધર્મરૂપ નગરનો જો સમકિત રૂપ કોટ મજબૂત હશે તો બાધક રૂપ શત્રુ સૈન્ય તેનો પરાભવ કરી શકશે નહિ. વળી જેવી રીતે દરવાજે થઈને નગરમાં જઈ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેવી રીતે સમકિત રૂપ દરવાજામાં થઈને જ ધર્મરૂપ નગરમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે સમકિત એ ધર્મનો દરવાજો છે અને ધર્મ એ આત્મિક ઋદ્ધિ અને પરમ સુખની પ્રાપ્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે

૩ ધર્મ પ્રાસાદનો સમકિત પાયો—જો ઇમારત કે મહેલનો પાયો મજબૂત હોય તો તેના ઉપર ગમે તેટલા માળ કરવા હોય તો થઈ શકે અને ચિરસ્થાયી રહી શકે છે તેવી જ રીતે ધર્મરૂપ મકાન તેના સમકિત રૂપ મજબૂત પાયા વડે જ ટકી શકે છે અને તેના ઉપર વ્રતકરણી વગેરે મજલા બનાવી શકાય છે અને તે અમર રહી શકે છે

૪ ધર્મરત્ન સમકિતરૂપ પેટી—જેવી રીતે મજબૂત પેટી (તિજોરી)માં રાખેલ જવાહિર ચોર લઈ જઈ શકતા નથી તેવી જ રીતે સમકિત રૂપ મજબૂત પેટીમાં સ્થાપન કરેલ ધર્મકરણી રૂપ રત્નોને કામ, ક્રોધાદિ ચોરો પણ કદી લઈ જઈ શકતા નથી

૫ ધર્મ ભોજન સમકિત ભાજન—જેમ ઘૃત પક્વાન્ન, સાકર ચોખા વગેરે ભોજનને થાળી કટોરા વગેરે ધારણ કરી રાખે છે તેવી જ રીતે ધર્મકરણી રૂપ આત્મગુણના પોષક ઇષ્ટ મિષ્ટ ભોજનને સમકિત રૂપ ભાજન (પાત્ર) ધારણ કરી રાખે છે ભાજન વિના ભોજન રહી શકતું નથી તેવી જ રીતે સમકિત વિના ધર્મ પણ રહી શકતો નથી.

૬ ધર્મ કરિયાણું અને સમકિત કોઠી—જેમ મજબૂત કોઠીમાં રાખેલાં બદામ, પિસ્તાં વગેરે કરિયાણાં કીડા ઉંદર તથા ચોરાદિના ઉપદ્રવથી સુરક્ષિત રહી શકે છે તેવી જ રીતે સમકિત રૂપ કોઠીમાં સ્થાપિત કરેલાં ધર્મકરણી રૂપ કરિયાણાંને મિથ્યાત્વ, વિષય, કષાય આદિ કીડા ઉંદર, ચોર ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી સમકિત તે ધર્મનો રક્ષક છે

ઉક્ત ૬ પ્રકારની ભાવના જે સમકિતી ભાવતો રહે છે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરતો રહે છે તે સમકિત અને ધર્મને આ મોક્ષ કાર્ય કારણ ભાવરૂપ જાણી તેમાં દૃઢ નિશ્ચલ રહી શકે છે.

બારમે બોલે સ્થાનક ૬

૧ આત્મા છે—ઘટપટાદિકની પેઠે આત્મા પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થતો ન હોવાથી કેટલાક નાસ્તિકો કહે છે કે, જેમ સૂત્રધાર વગેરે કાષ્ઠની પૂતળીઓને દોરીથી નચાવી નૃત્ય કરાવે છે,

તેમ ઇશ્વર પણ પોતાનું ચિત્ત પ્રસન્ન રાખવા મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડા વગેરે પૂતળાંઓ બનાવી નચાવે છે અને તે દોરીસંચાર કરતો બંધ પડે એટલે બધુ બંધ પડી જાય છે, પરંતુ આત્મા નામનો કોઇ પદાર્થ છે જ નહિ એમને પૂછીએ કે ભાઇ! આ પ્રકારની કલ્પના કરે છે તે કોણ છે? શબ્દ સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધનું વિજ્ઞાન કોને થાય છે? સ્વપ્નાવસ્થામાં દેખેલા પદાર્થોનું જાગ્રદવસ્થામાં સ્મરણ કોણ કરે છે? મૃત્યુ પછી શરીરમાંથી જ્ઞાનગુણ નષ્ટ શા માટે થઇ જાય છે? શરીરમાંથી ત્યારે કોણ નીકળી જાય છે? ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ લક્ષણોથી જણાય છે; તે જ આત્મા છે, તે જ જીવ છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ખુદ આત્મા જ આત્માના વિષયમાં શંકાશીલ બને છે. તેણે સ્વયં સમજવું જોઇએ કે આ શકાનો કરનાર છે તે જ આત્મા છે, આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરો કે આત્મા છે આત્મા ન હોય તો ઇશ્વર પણ ક્યાંથી હોય? આત્માના ગુણોનો સ્વ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાથી આત્મા સ્વ પ્રત્યક્ષ થાય છે જે પોતાનીજ પ્રેરણાથી ક્રીયા કરતો દ્રષ્ટીગોચર થાય છે તે પરોક્ષ રીતે આત્મા સાબીત થાય છે.

૨ આત્મ નિત્ય છે—ઉપર્યુક્ત યુક્તિઓથી કેટલાક આત્માના અસ્તિત્વનો તો સ્વીકાર કરે છે, પણ કહે છે કે, પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ. એ પાંચભૂતોથી ૨૫ તત્ત્વથી * ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી જ જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે. શરીરમાં જીવ રક્ત રૂપે, વાયુ રૂપે તથા અગ્નિ રૂપે પરિણમે છે જ્યારે તેનો નાશ થાય છે ત્યારે જીવનો પણ નાશ થાય છે અને જે જગતના પદાર્થ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે બધા ક્ષણ ક્ષણમાં રૂપાંતર પામ્યા કરે છે તેવી જ રીતે આત્માનુ પણ રૂપાંતર થર્યા કરે છે એટલા માટે આત્મા પણ અનિત્ય, અશાશ્વત છે, આવુ કહેનારાઓએ જાણવુ જોઇએ કે જડમાંથી ચેતનની ઉત્પત્તિ કોઈ કાળે થાય જ નહિ અને ચેતનમાંથી જડની ઉત્પત્તિ પણ ત્રણ કાળમાં થાય જ નહિ જડ સદાકાળ જડ રૂપે રહે છે અને ચેતન સદા ચેતન રૂપે રહે છે જેટલા જીવ છે અને જેટલા જડના પરમાણુ છે તેટલા જ તે અનાદિકાળથી અનતકાળ સુધી રહેશે તેમાં એક જીવની કે એક પરમાણુની કદાપિ વધઘટ થશે નહિ, પરતુ પરમાણુમાં એકઠા થવાનો તેમ જ વીખરાવાનો સ્વભાવ હોવાથી જડ પદાર્થોનું રૂપાન્તર થતુ રહે છે, પણ જીવમાં આમ થતું ન હોવાથી તે સદૈવ એક રૂપે શાશ્વતો રહે છે તેની સાબીતી એ છે કે પહેલી ક્ષણમાં આપણને જે અનુભવ થયો હતો તેનું જ્ઞાન પછીની ક્ષણમાં પણ કાયમ રહે છે એટલે વસ્તુનો તો પલટો થાય છે પણ તેનો અનુભવ કરનાર (આત્મા)નો પલટો થતો નથી + જો જીવની ઉત્પત્તિ કે નાશ થતાં હોય તેમ જ ક્ષણ ક્ષણમાં

---

* (૧) કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ અને ભય એ પાંચ તત્ત્વ આકાશનાં, (૨) ધાવન, વલન, પ્રસારણ, આકુચન અને નિરોધન એ પાચ તત્ત્વ વાયુના (૩) ક્ષુધા, તૃષા, આલસ્ય, નિદ્રા અને મૈથુન એ પાચ તત્ત્વ તેજનાં (૪) લાળ, મૂત્ર રકત, મજ્જા અને વીર્ય એ પાંચ તત્ત્વ પાણીનાં અને (૫) હાડ, નાડી, માંસ, ત્વચા અને રોમ એ પાંચ તત્ત્વ પૃથ્વીના એમ પાંચભૂતથી ૨૫ તત્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે આમ 'પચીકરણ' નામક ગ્રથમાં લખ્યું છે.

× કોઇ પણ પદાર્થનો મૂળમાંથી કદાપિ નાશ થતો નથી, કેવળ રૂપાંતર જ થાય છે જેમ ઘડો ફૂટવાથી ઘડાની પર્યાય (આકાર)નો નાશ થયો, પરંતુ મૃતિકાનો નાશ થયો નથી મૃતિકાના બારીક અણુઓ છૂટાં પડી ગયા પછી પણ કાળાંતરે તે જ પરમાણુ માટીના વાસણની પર્યાયરૂપે બની શકે આમ જડ પદાર્થનો પણ સમૂળ નાશ થતો નથી તો પછી ચેતનનો તો નાશ કેવી રીતે થાય? ઘટ પટાદિની પર્યાય જેમ પલટે છે તેમ શરીરની પર્યાયો પણ પલટી રહે છે, પણ જીવનો નાશ કદાપિ થતો નથી જીવ અસખ્યાતપ્રદેશી દ્રવ્ય છે તેવુ જ સદા શાશ્વત રહે છે.

તેનો પલટો થતો રહેતો હોય તો પછી ધર્મ, અધર્મ પુણ્ય પાપ વગેરેનાં ફળ ભોગવનાર જગતમાં કોઈ રહે નહિ પણ આ વાત પ્રમાણ વિરુદ્ધ છે કેમકે જગતમાં કોઈ સુખી કોઈ દુઃખી કોઈ શ્રીમંત, કોઈ ગરીબ વગેરે અનેકવિધ વિષમતાઓ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે અને તે જીવનાં સ્વકૃત કર્મનું જ ફળ છે. વળી ઉંદર અને બિલાડીને જન્મથી જ વેર છે એ પૂર્વજન્મને સિદ્ધ કરનાર પ્રમાણ છે જીવે પૂર્વે કરેલાં કર્મ હમણાં ભોગવે છે, હમણાં કરે છે તેનાં ફળ ભવિષ્યમાં ભોગવશે જીવના શરીરનો પલટો થતો રહે છે પણ જીવનો પોતાનો પલટો થતો નથી તે તો સદા શાશ્વત છે તેના અસંખ્યાત પ્રદેશમાંથી એક પ્રદેશ પણ ન્યૂનાધિક થતો નથી આ નિશ્ચય માનવું. દ્રવ્યથી આત્મા નિત્ય છે પર્યાય (અવસ્થા)થી અનિત્ય છે

૩ આત્મા કર્તા છે—ઉક્ત પ્રમાણોથી કેટલાક આત્માને નિત્ય તો માને છે પણ કહે છે કે આત્મા સ્વાધીન નથી પણ ઈશ્વરાધીન છે એટલે ઈશ્વરની ઈચ્છા પ્રમાણે જ સંસારનાં સઘળાં કાર્યો થતાં રહે છે જો આત્મા સ્વાધીન હોત તો દુઃખી શા માટે થાત? તેથી આત્મા કર્તા નથી આવું માનનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે જે કરે તે જ ભોગવે. જેણે કર્મ કર્યું તેણે જ તેનું ફળ ભોગવવું જોઈએ. જો ઈશ્વર જ બધું કરનાર હોય તો કરણીનાં ફળ ઈશ્વરે જ ભોગવવાં જોઈએ પછી ઈશ્વરમાં અને જીવમાં કશું અંતર રહે નહિ પાછલાં પ્રકરણોમાં આ વિષે ઘણું વિવેચન થઈ ગયું છે અને અનેક યુક્તિઓ અને પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરી ચૂક્યા છીએ કે કર્મનો કર્તા આત્મા જ છે વ્યવહારથી આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને નિશ્ચયથી પોતાના ભાવનો કર્તા છે.

૪ આત્મા ભોક્તા છે—ઉક્ત પ્રમાણોથી આત્માના કર્તૃત્વપણાનો તો કેટલાક સ્વીકાર કરે છે અર્થાત્ આત્મા કર્મનો કર્તા છે એમ માને છે પણ કર્મ જડ હોવાથી તે ગમનાગમન કરી શકતાં નથી તેથી તે અહીં જ રહી જાય છે અર્થાત્ જીવની સાથે જતાં નથી અને તેટલા માટે કૃતકર્મનું ફળ ભોગવનાર આત્મા નથી આવું માનનારે વિચારવું જોઈએ કે, જેમ મદિરાપાન કરનારની સાથે મદિરાનો શીશો જતો નથી તથાપિ તે મદિરાપાન કરનાર જ્યાં જાય છે ત્યાં તે જડ મદિરાના અણુના પરિણામ રૂપ નિશો તેની મુદ્દત પાકતાં જાહેર થાય છે તેવી જ રીતે કૃતકર્મનો રસ આત્મપ્રદેશમાં પરિણમી જીવની સાથે જાય છે અને તેનાં શુભાશુભ ફળ અબાધાકાળ (અંતર કાળ) પૂર્ણ થયા બાદ અવશ્ય ભોગવવાં જ પડે છે વ્યવહારથી આત્મા કર્મફળનો ભોક્તા છે અને નિશ્ચયથી પોતાના ભાવનો ભોક્તા છે

૫ આત્માનો મોક્ષ છે—ઉપર્યુક્ત પ્રમાણોથી કેટલાક આત્માનું અસ્તિત્વ કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ વગેરે સ્વીકારે છે પણ કહે છે કે જેવી રીતે આ સંસાર અનાદિ અનંત છે તેવી જ રીતે આત્મા અને કર્મનો સંબંધ પણ અનાદિ અનંત છે કર્મ કરવાં અને તેનાં ફળ ભોગવવાં એવો વ્યવહાર અનાદિ કાળથી ચાલતો આવ્યો છે અને અનંતકાળ સુધી તે ચાલતો રહેશે. કેટલાક એવું માને છે કે જે પદાર્થની આદિ હોય તેનો જ અંત હોય અને જે અનાદિ હોય છે તે જ અનંત હોય છે. એમણે જાણવું જોઈએ કે વંશપરંપરા અનાદિ છે એ મનુષ્યની પિતા, પિતામહ વગેરે પેઢીઓ ગણતાં તેની ક્યાંય આદિ હોતી નથી,

મતલબ કે તે અનાદિ છે છતાં કોઇ મનુષ્ય બાલબ્રહ્મચારી રહે અથવા નિર્વંશ મરી જાય તો વંશપરંપરાનો જે અનાદિ સંબંધ તે તૂટી જાય છે, અર્થાત્ ત્યાં અનાદિ સાતનો વિકલ્પ લાગુ થાય છે. એવી જ રીતે મૃતિકા અને સુવર્ણનો સંબંધ અનાદિ કાળનો હોવા છતાં અગ્નિ ક્ષાર, સુવર્ણકાર વગેરેનો યોગ મળતાં તે અનાદિ સબંધ છૂટી શુદ્ધ સુવર્ણ માટીથી અલગ થઇ જાય છે. એ જ પ્રમાણે આત્મા પણ અનાદિ કર્મ સંબધથી છૂટી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સંબંધ બે પ્રકારના છે ૧ સમવાય અને ૨ સંયોગ આત્મા અને તેનો ઉપયોપ ગુણ, સુવર્ણ અને તેનો પીળાપણાનો ગુણ એ સમવાય સંબધ કહેવાય. તે અનાદિ અનંત સંબંધ છે પણ જીવ અને કર્મનો અથવા સુવર્ણ અને માટીનો સંબંધ તે સયોગ સંબધ છે, અને તે અનાદિ સાંત પણ હોઇ શકે છે. જીવને અનાદિકાળથી કર્મ લાગેલાં છે એ ખરૂ છે, પણ જે કર્મો અનાદિકાળ પહેલાં હતાં તેનાં તે જ અત્યારે પણ છે એમ નથી કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તો ૭૦ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની છે એટલે કર્મ બાંધવાં છોડવાં વળી બાંધવાં વગેરે વ્યવહાર અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવતો હતો તે પૂર્વોકત વંશપરંપરાના દૃષ્ટાંતે બંધ પડતાં આત્માનો મોક્ષ પણ થઇ શકે છે નવાં કર્મ આવવાં ઓછા ઓછા થતા જાય અને જુના કર્મ વધારે વધારે ખપતાં જાય તો એક વખત એવો આવે જ કે સર્વ કર્મનો નાશ થઈ જાય.

૬ મોક્ષનો ઉપાય છે—ઉપરનું કથન સાંભળીને મુમુક્ષુઓને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય એ સ્વભાવિક છે તેમણે જાણવુ જોઇએ કે, જેવી રીતે સુવર્ણકાર માટીમાંથી સોનાને પૃથક્ કરવા માટે કુલડીમાં સોનાને સ્થાપન કરી ક્ષાર અને અગ્નિના પ્રયોગ વડે માટીને બાળીને શુદ્ધ સુવર્ણ કાઢી લે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાન રૂપ સુવર્ણકાર દ્વારા સમજાણું કે આઠ કર્મ રૂપ મૃતિકામાં આત્મ સુવર્ણ મિશ્રિત છે તેને પૃથક્ કરવું ઉચિત છે ત્યારે બધા ગુણના ભાજન સમાન સમ્યકત્વ રૂપ કુલડીમાં આત્માને સ્થાપન કરી, તેની સાથે આત્મા અને કર્મને છૂટા પાડનાર ચારિત્રરૂપ ક્ષારનો પ્રયોગ મેળવી અર્થાત્ ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર કરી કર્મ રૂપ મેલને ભસ્મીભૂત કરનાર તપ રૂપ અગ્નિના પ્રયોગથી બાળી નાંખે, બાહ્ય તપથી બાહ્ય ઉપાધિને ભસ્મ કરે, અભ્યંતર તપથી અભ્યંતર ઉપાધિને ભસ્મ કરે આ પ્રકારે આત્મા અને પરમાત્માની એકતારૂપ ધ્યાનથી કર્મરૂપ મેલથી આત્મા રૂપ સુવર્ણને પૃથક્ કરે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે

જેવી રીતે ભટકતો માણુસ સ્વસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી સ્થિર થઇ સુખી થાય છે, તેવી જ રીતે અનાદિકાળથી મિથ્યામાર્ગે ચડી ભૂલો પડેલો આત્મા ઉકત છ સ્થાનનો વિચાર કરી, સદ્ધર્મના સ્વરૂપને યથાતથ્ય સમજવાથી સમ્યકત્વ સ્થાનમાં સ્થિર થઇ સુખી થાય છે

૪ શ્રદ્ધાન, ૩ લિંગ, ૧૦ વિનય, ૩ શુદ્ધતા, ૫ લક્ષણ, ૫ દૂષણ, ૫ ભૂષણ ૮ પ્રભાવના, ૬ યતના, ૬ આગાર, ૬ સ્થાનક અને ૬ ભાવના એમ સર્વ મળી ૬૭ બોલ વ્યવહાર સમકિતના થયા, આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તેને વ્યવહારથી સમકિતી જાણવો.

સમ્યક્‌ત્વની ૧૦ રુચિ

૧ નિસર્ગ રુચિ—ગુરુ આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના જ સ્વસ્વભાવથી જ સમ્યક્‌ત્વના આવરણરૂપ પ્રકૃતિઓ નષ્ટ થઈ જવાથી સમ્યક્‌ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જાય જેમ-૧ કલિંગ દેશના રાજા 'કરકંડુ' સેના સહિત વનમાં ગયા. એક રમણીય આમ્રવૃક્ષને જોઈ તેની મંજરી તોડી, પછી બધી સેનાએ મંજરી પાંદડાં વગેરે તોડી લીધાં એટલે વૃક્ષ ઠુંઠું જેવું થઈ ગયું પાછા ફરતી વખતે એક શોભનિક આંબાને આ પ્રમાણે અરમણિક થઈ ગયેલો જોઈને રાજાને વૈરાગ્ય ઉપજ્યો અને સમજ્યો કે જગતમાં સર્વ શોભા પુદ્‌ગલોની છે ૨ પંચાલ દેશનો દુમુખ રાજા પ્રથમ તો મહોત્સવને માટે શણગારેલા સ્થંભને જોઈ ખુશી થયો, પછી મહોત્સવ પૂર્ણ થયે સ્થંભ તૂટી પડયો તે જોઈ વૈરાગ્ય પામ્યો, કે સંસારમાં તમામ પુણ્ય સંયોગે પ્રાપ્ત થાય છે અને ખૂટવાથી આ સ્થંભના જેવી સ્થિતિ થઈ જાય છે ૩ વિદેહ દેશના રાજા 'નમિરાજ' ને દાહજ્વર થયેલો તેને ઉપશમાવવા ૧૮ રાણીઓ ચંદન ઘસવા લાગી. તેમના હાથમાંના કંકણોનો શોર સાંભળતાં રાજા ખેદિત થયો આથી રાણીઓએ એક એક ચૂડી રાખી બાકીની ઉતારી બાજુએ કરી અને શોરબકોર બંધ પડી ગયો. આ પ્રસંગથી રાજા એકત્વભાવના ભાવતા ભાવતા વૈરાગ્ય પામ્યા, અનેકના સંગ વડે જ દુનિયામાં દુઃખની પ્રાપ્તિ હોય છે એકલો આત્મા સુખી થાય છે ૪ ગંધાર દેશના નિગ્ગઇ રાજાએ એક હૃષ્ટપુષ્ટ સાંઢને ગાયોના જુથમાં ઘુમતો જોયેલો. ત્યારબાદ એ સાંઢ દુબળ થઈ નીચે પડી ગયો ત્યારે ગાય વગેરે કોઈને તેની પાસે ન જોયા. આ ઉપરથી તેને વૈરાગ્ય ઉપજ્યો કે આ સંસારમાં બધો પ્રેમ મતલબનો જ છે (આ ચારે પ્રત્યેકબુદ્ધ રાજાઓ દીક્ષા લઈ મોક્ષ પધાર્યા છે.) આ જ પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રાણી પદાર્થને જોવાથી કે સાંભળવાથી જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેના પરિણામે પૂર્વભવમાં જે જીવાદિક નવ પદાર્થનું દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી યથાર્થ જાણપણું કર્યું હોય તેનું સ્મરણ થઈ આવે અને જિનપ્રણીત ધર્મ પર રુચિ થાય, ધર્મનો સ્વીકાર કરે તેમ જ કોઈ અન્યમતાવલંબીને અજ્ઞાન તપના પ્રભાવથી કર્મનો ક્ષયોપશમ થતાં તેને વિભંગ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેને લીધે જૈન ધર્મની વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ જોઈ તે જૈનધર્મનો અનુરાગી બને અને સમ્યક્‌ત્વની પ્રાપ્તિ થતાં અજ્ઞાનનો નાશ થઈ અવધિજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય. તેથી નિરાકાંક્ષી નિર્જરાર્થી જૈનધર્મની આરાધના કરવાની રુચિવાળો બને તેને નિસર્ગરુચિ કહેવાય.

૨ ઉપદેશ રુચિ—જે કોઈ તીર્થંકરો કેવળજ્ઞાનીઓ, સામાન્ય સાધુઓ તથા શ્રાવકો વગેરેના ઉપદેશથી જીવાદિ નવ પદાર્થોનું યથાતથ્ય સ્વરૂપ સમજીને તત્ત્વજ્ઞ બને અને તેને ધર્મ કરવાની રુચિ જાગ્રત થાય તેને, ઉપદેશ રુચિ કહીએ.

૩ આજ્ઞા રુચિ—તે રાગ દ્વેષ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ દુર્ગુણોનો નાશ કરી આત્માને જ્ઞાનાદિ અનેક સદ્‌ગુણોમાં સ્થાપન કરવાવાળી અનંત ભવભ્રમણનાં દુઃખોનો નાશ કરી મુક્તિપંથમાં પ્રવર્તાવવાવાળી એવી અનેકાનેક ગુણોની ખાણ તે શ્રીજિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે તેને આરાધવાની અર્થાત્ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની જે ઇચ્છા થવી તેનું નામ આજ્ઞારુચિ.

૪ સૂત્રરુચિ શ્રી જિનેશ્વરપ્રણીત અને ગણધરાદિ ૧૦ પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન ધરાવનાર એમણે રચેલાં દ્વાદશાંગ આદિ જે સૂત્રો છે તેનું પઠન કરી કરાવી તેમાં રહેલાં આશ્રવ

જ્ઞાનને અનુભવમા પરિણમાવે, અપૂર્વ જ્ઞાનના રસમાં આત્માને તલ્લીન બનાવે અને ઉત્સાહપૂર્વક તેનુ જ વારંવાર શ્રવણ, પઠન કરવાની ઉત્કંઠા જાગ્રત થાય તેને સૂત્રરૂચિ કહે છે.

૫ બીજ રુચિ-જેવી રીતે હળવડે ખેડેલી ખાતર પૂરેલી અને વૃષ્ટિથી તૃપ્ત થયેલી રસાળ ધરતીમાં વાવેલું બી અનેક બીજનુ ઉત્પાદન નીવડે છે તેવી જ રીતે વિષય કષાય કમી કરવાથી શુદ્ધ બનેલા, ગુરુ ઉપદેશથી પોષણ પામેલા અને સંતોષાદિ ગુણોથી તૃપ્ત થયેલા ભવ્ય જીવના હૃદયરૂપી ખેતરમાં વાવેલું જ્ઞાન રૂપ બીજ વૃદ્ધિ પામે છે તથા જેવી રીતે પાણીમાં નાખેલું તેલનુ બિંદુ પ્રસરે છે તેવી જ રીતે એક પદનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં અનેક પદ રૂપે પરિણમે-વિસ્તાર પામે તે બીજ રુચિવાળો કહેવાય.

૬ અભિગમ રુચિ-કોઇને શ્રુતજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ થતા તે અંગોપાગ, પયન્ના દૃષ્ટિવાદ આદિ સૂત્ર અને તેના અર્થરૂપ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં વિશુદ્ધ જ્ઞાન થવાથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય તેને અભિગમ રુચિ કહે છે, અને તે ભાવો બીજાને સંભળાવતાં-સભળાવતા તે શ્રોતાને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેને પણ અભિગમ રુચિ કહેવામાં આવે છે.

૭ વિસ્તાર રુચિ-જીવાદિ નવતત્વ, ધર્માસ્તિ આદિ છ દ્રવ્ય નૈગમાદિ ૭ નય, નામાદિ ૪ નિક્ષેપ, પ્રત્યાક્ષાદિ ૪ પ્રમાણ, તેનો દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી વિસ્તાર પૂર્વક જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા કરતાં સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય તે વિસ્તાર રુચિ.

૮ ક્રિયા રુચિ-સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વિનય, સત્ય પ્રતિજ્ઞા આદિ પૂર્વક પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ રૂપ આઠ પ્રવચન માતાનુ પાલન કરવામાં ઉત્સાહ જાગ્રત થાય, પ્રતિદિન આચાર ક્રિયાની વિશુદ્ધિ કરતા રહેવાની ઇચ્છા રહે તે ક્રિયા રુચિ જાણવી.

૯ સંક્ષેપ રુચિ-કેટલાક હળુકર્મી જીવ એવા છે કે. તેઓ ધર્મ અધર્મનો કશો ભેદ જાણતા નથી હોતા, પરંતુ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વીની પેઠે બધા ધર્મને માને છે, તેવા જીવો કદાચિત્ પુણ્યોદયથી સત્સંગતિને પ્રાપ્ત કરી સદ્ જ્ઞાન શ્રવણ કરવાનો સુયોગ મળવાથી સદ્‌ગુણોનુ સંક્ષિપ્ત કથન શ્રવણ કરી તત્કાળ ભાવભેદને સમજી જાય અને મિથ્યાત્વનો પરિત્યાગ કરી સદ્ધર્મનો સ્વીકાર કરી લે તેને સંક્ષેપ રુચિવાળો જાણવો.

૧૦ ધર્મ રુચિ-સમ્યક્ત્વાદિ સૂત્રધર્મ અને વ્રતાદિ ચારિત્ર ધર્મ તથા ક્ષમા, નિર્લોભતા આદિ યતિધર્મ ઇત્યાદિ પ્રકારના ધર્મનુ કથન શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે કહ્યુ છે તે જ પ્રમાણે તેનું શ્રદ્ધાન કરી આરાધના કરવાથી રૂચિ થાય તથા ધર્માસ્તિ આદિ છ દ્રવ્યના સૂક્ષ્મ ભાવો તથા ગાંગેય આદિના ભાંગા શ્રવણ કરી, સંદેહ રહિત સત્ય શ્રદ્ધાન કરી ઉત્સાહ-પૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાન, ધર્મકરણીનું સમાચરણ કરે તેને ધર્મરૂચિવાળો જાણવો.

જેવી રીતે જ્વરનો નાશ થવાથી મનુષ્યને ભોજનની રૂચિ જાગ્રત થાય છે. અને રૂચિપૂર્વક કરાયેલુ ભોજન સુખકર્તા નીવડે છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ રૂપ જ્વરનો નાશ થવાથી દશ પ્રકારથી ધર્મનુ આરાધન કરવાની રૂચિ જાગ્રત થાય છે અને રૂચિપૂર્વક-ઉત્સાહ પૂર્વક આચરણ કરેલો ધર્મ યથાર્થ ફળદાતા બની આત્માને અક્ષય સુખી બનાવે છે.

સમકિતીને હિતશિક્ષા

પ્રથમ આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના ચોથા અધ્યયનમાં શ્રમણ ભગવંત શ્રી મહાવીર સ્વામીએ નીચે પ્રમાણે સમકિતીઓને હિતશિક્ષા આપી છે

૧ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વ તીર્થંકરોનું ફરમાન છે કે, બેઇન્દ્રિયાદિ પ્રાણી વનસ્પત્યાદિ ભૂત, પંચેન્દ્રિયાદિ જીવ તથા પૃથ્વ્યાદિ સત્વની જ્યાં કિંચિત્ માત્ર પણ હિંસા કદાપિ થતી નથી કિંચિત્ માત્ર દુઃખ ઉત્પન્ન થતુ નથી ત્યાં જ સત્ય, શુદ્ધ સનાતન ધર્મ છે રાગીઓનો, ત્યાગીઓનો, ભોગીઓનો અને યોગીઓનો એમ સર્વનો તે ધર્મ એક સરખો આદરણીય છે ૨ ઉક્ત ધર્મનો સ્વીકાર કરી તેના પાલનમાં કદી પણ પ્રમાદી બનવુ ન જોઇએ પરંતુ નિરંતર સુદ્રઢ અપ્રમત્ત બનીને તેનું પાલન કરવું જોઇએ ૩ મિથ્યાત્વીઓના મિથ્યા આડમ્બર-બાહ્યાચારને જોઇને વ્યામોહ પામવો નહિ ૪ સંસારમાં રહેલા સમકિતીઓએ મિથ્યાત્વીઓનું અનુકરણ (દેખાદેખી) ન કરવું જોઇએ. ૫ જે મિથ્યાત્વીઓનું અનુકરણ કરતો નથી તેનાથી કુમતિ સદૈવ દૂર રહે છે ૬ ઉક્ત ધર્મ પર શ્રદ્ધા નથી તે જ મોટામાં મોટી કુમતિ છે ૭ સર્વ તીર્થંકરોએ કેવળ જ્ઞાનથી જોઇ કેવળજ્ઞાનથી જાણી અને યથાખ્યાત ચારિત્રથી પૂર્ણાનુભવ યુક્ત થઇને ઉપર્યુક્ત ધર્મનું ફરમાન કર્યું છે. ૮ સંસારી જીવો મિથ્યા પાશમાં ફસાયેલા રહી અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે ૯ તત્ત્વદર્શી મહાત્મા તે જ છે કે જે પ્રમાદનો નિરંતર ત્યાગ કરી સાવધાનપણે ધર્મચર્યે વિચરે છે ઇતિ પ્રથમોદ્દેશ.

૧ જે કર્મબંધનના હેતુઓ છે તે સમકિતીઓને માટે વખત પર કર્મ છોડવાના હેતુ નીવડે છે ૨ અને જે કર્મ છોડવાના હેતુઓ છે તે મિથ્યાત્વીઓને માટે કર્મબંધનના હેતુ નીવડે છે ૩ જેટલા કર્મ બાંધવાના હેતુ છે તેટલા જ કર્મ છોડવાના હેતુ છે ૪ જન્મજન્તુઓને રોગોથી પીડિત થતા જોઇને કોણ ધર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત નહિ થાય ! દુઃખથી ડરે તે તો અવશ્ય થશે. ૫ વિષયાસક્ત અને પ્રમાદી જીવ પણ જૈનશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરી ધર્માત્મા બની જાય છે ૬ અજ્ઞાનીઓ કાળના કોળીઆ બનવા છતાં પણ આરંભમાં તલ્લીન બની તૃષ્ણાની વૃદ્ધિ કરે છે નરકના દુઃખના પણ શોખીન કેટલાક જીવો હોય છે તેઓ પુનઃપુનઃ નરકગમન કરવા છતાં પણ તેનાથી તૃપ્ત થતા નથી. ૮ ક્રૂર કર્મના કરનાર દુઃખ પામે છે અને તેને છોડે છે તે સુખી થાય ૯ કેવળીના વચન જેવાં જ શ્રુત પૂર્વના ધારક શ્રુતકેવળીના પણ કથન હોય છે ૧૦ હિંસાના કાર્યમાં જે દોષ માનતો નથી તે અનાર્ય છે ૧૧ એવા અનાર્યનાં વચન પાગલ મનુષ્યના બકવાદ જેવાં છે ૧૨ જીવની ઘાત કરવી તો બાજુ પર રહી પરંતુ તેમને દુઃખ પણ દેવા નથી તે આર્ય છે ૧૩ તેમને સુખ વહાલું છે કે દુઃખ ? આ પ્રશ્ન અનાર્યોને પૂછવાથી સત્ય ધર્મનો નિર્ણય તેના ઉત્તરમાંથી જ મળી રહેશે. ઇતિ દ્વિતીયોદ્દેશ.

૧ પાખંડી જનોની આગતસ્વાગત પર લક્ષ આપતા નથી તે ધર્માત્મા છે ૨ હિંસાને દુઃખદાતા જાણી તેનો પરિત્યાગ કરે શરીર પર મમત્વ ન કરે ધર્મનાં તત્ત્વોનો શુદ્ધ અને કપટ રહિત ક્રિયાનુ સમાચરણ કરે અને કર્મ તોડવામાં સદૈવ તત્પર રહે તેજ સમકિતી છે ૩ બનતાં સુધી બીજાને દુઃખ ન દે તે જ ધર્માત્મા છે ૪ જિનેશ્વરની આજ્ઞાનુ પાલન કરે આત્માને એકલો જાણે, તપશ્ચર્યાથી તનને તપાવે તે જ પંડિત છે ૫ પુરાણાં કાષ્ટની પેઠે દેહમમત્વનો શીઘ્રતાથી ત્યાગ કરે અને તપ અગ્નિથી કર્મને બાળે તેજ મુનિ છે ૬ મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ જાણી ક્રોધને છોડે તે જ સંત છે ૭ ક્રોધાદિક કષાયને વશીભૂત

બનેલું જગત્ દુખી થઇ રહ્યું છે એવો વિચાર કરે તે જ જ્ઞાની છે. ૮ કષાયને ઉપશમાવી શાંત બને તે જ સુખી છે. ૯ ક્રોધાગ્નિથી પ્રજ્વાલત ન બને તે જ વિદ્વાન છે. ઇતિ તૃતીયોદ્દેશ

૧ પ્રથમ થોડું અને પછી વિશેષ એમ ક્રમે ક્રમે ધર્મ અને તપની વૃદ્ધિ કરવી જોઇએ. ૨ શાન્તિ, સંયમ, જ્ઞાન ઇત્યાદિ સદ્દગુણોની વૃદ્ધિ કરવાનો નિરંતર ઉદ્યમ કરવો જોઇએ. ૩ મુક્તિનો માર્ગ મહા વિકટ છે. ૪ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરવાનો તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવાનો મુખ્ય ઉપાય તપશ્ચર્યા જ છે ૫ જે સંયમધર્મથી ભ્રષ્ટ બનેલા છે તે કશા કામના નથી ૬ મોહ રૂપ અધારામાં આથડતા જીવો જિનાજ્ઞાનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ૭-ગત જન્મમાં જેમણે જિનાજ્ઞાનુ આરાધન કર્યું નથી તે હવે શું કરશે? ૮ જેઓ જ્ઞાની બનીને આરભથી નિવર્તે છે તે જ પ્રશસનીય છે ૯ અનેક પ્રકારનાં દુખો આરંભથી જ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૦ જેઓ ધર્માર્થી છે તેઓ પ્રતિબંધનો ત્યાગ કરી એકાંત મોક્ષાભિમુખ હોય છે ૧૧ કૃતકર્મના ફળ અવશ્ય ભોગવવાં જ પડશે એવુ જાણી કર્મબંધન કરતાં ડરવુ જોઇએ અને ૧૨ જે સદુદ્યમી, સત્યધર્માવલંબી, જ્ઞાનાદિ ગુણમા રમણ કરનાર પરાક્રમી, આત્મકલ્યાણ અર્થે દ્રઢ લક્ષયુકત, પાપકાર્યથી નિવૃત્તિ પામેલો અને યથાર્થ લોક સ્વરૂપનો દર્શક હોય છે તેને કોઇ પણ દુખી કરી શકતુ નથી. ઇતિ ચતુર્થ ઉદ્દેશ

આ તત્ત્વદર્શી સત્પુરુષોનો અભિપ્રાય છે કે તે પ્રમાણે ચલશે તે આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ આદિ સર્વ દુખોનો નાશ કરી અનંત, અક્ષય, અવ્યાબાધ સુખનો ભોકતા બનશે.

ઉપર પ્રમાણે સમ્યકત્વનુ સ્વરૂપ શાસ્ત્રો અને ગ્રંથોમાં દર્શાવ્યું છે. તે જ પ્રમાણે અહી કહેવામાં આવ્યું છે. ધર્મનુ પગથીયું સમકિત છે. અર્થાત્ સમકિત સહિત કરેલો ધર્મ જ અનંત કર્મવર્ગણાની નિર્જરા રૂપ મહા ફળને આપનાર નીવડે છે. અને સમકિત વિનાની કરણી મોક્ષદાતા ન હોવાથી નિરર્થક કહી છે.

દોહરો—એક સમકિત પાયે બિના, તપ જપ ક્રિયા ફોક,
જૈસે મુર્દા સિનગારવા, સમજ કહે તિલોક.

એમ જાણી ધર્મના યથાર્થ ફળને ઇચ્છનારે સમ્યકત્વ રત્ન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૬મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-

सम्मदसणरत्ता, अनियाणा सुक्कलेसमोगाढा ।
इय जे मरंति जीवा, तेसिं सुलहा भवे बोही ॥ २५७ ॥

અર્થ—જે જીવ મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષના મળ રહિત હોય છે તથા કલેશ રહિત શાંત સ્વભાવી બની જાય છે અને જિનપ્રણીત શાસ્ત્રાનુસાર તથા નિયાણા રહિત નિર્મળ કરણી કરવામાં તત્પર રહે છે તે જ સ્વલ્પ સંસારી થાય છે. અર્થાત્ ભવોભવમા સુલભતાથી બોધિબીજને પ્રાપ્ત કરી શીઘ્ર મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે

मिच्छा दंसणरत्ता सनियाणा किन्हलेसमोगाढा ।
इय जे मरंति जीवा तेसिं पुण दुल्लहा बोही ॥ २५८ ॥

અર્થ—જે જીવ મિથ્યાદર્શનમાં અનુરક્ત રહે છે તે પાપકર્મ કરે છે અને કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા થાય છે અને એવા જીવને બોધિ (સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ) દુર્લભ થઈ પડે છે.

जिणवयणे अणुरत्ता जिणवयणं जे करंति भावेणं ।
अमला असंकिलिट्ठा ते होंति परित्तसंसारी ॥ २५१ ॥

અર્થ—જે જીવ જિનવચન (સિદ્ધાંત વાણી)માં અનુરક્ત રહે છે અને તે પ્રમાણે ભાવથી આચરણમાં ઉતારી વર્તે છે તે મળરહિત અને (મોહ મત્સરાદિ) ક્લેશરહિત થાય છે અને ક્રમે કરીને સંસારથી મુક્ત થાય છે.

શાસ્ત્રોદ્ધારક બાલ બ્રહ્મચારી ઋષિ સંપ્રદાયાચાર્ય સ્વ. મુનિશ્રી અમોલખઋષિજી મહારાજ વિરચિત 'જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ' ગ્રંથના બીજા ખંડનું સમકિત નામક ચોથું પ્રકરણ સમાપ્ત.

પ્રકરણ પાંચમું

સાગારી ધર્મ—શ્રાવકાચાર

श्रीसर्वज्ञपदाब्जसेवनमतिः शास्त्राभ्यासे चिन्तना ।
तत्त्वातत्त्वविचारणे निपुणता, सत्संयमे भावना ।
सम्यक्त्वे रुचिता क्षयोपशमता जीवादि के रक्षणा ।
सत्सागारिगुणा जिनेन्द्रकथिता येषां प्रसादाच्छिवम् ॥ १ ॥

અર્થ—શ્રી જિનેંદ્ર ભગવાને સાગારીધર્મ એટલે શ્રાવકધર્મના ગુણો આ પ્રમાણે કહ્યા છે. શ્રી સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું પાલન કરે તે જ તેમના સેવક છે. તેમાં જ તેની મતિ એકાગ્રતાથી રહે. આપ્ત પુરુષોદ્વારા પ્રરૂપેલા આગમોના અર્થ વિચારવામાં જે સદૈવ તત્પર રહે, તત્ત્વાતત્ત્વ, ધર્માધર્મ, ન્યાય, અન્યાય વગેરેનો નિર્ણય કરવાને માટે બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરે, સંયમની ભાવના ભાવે, સમ્યક્ત્વની રુચિવાળા હોય, પાપને ખપાવવાનો નિરંતર પ્રયત્ન કરતા હોય, ત્રસ સ્થાવર જીવોનું રક્ષણ યથાશક્તિ કરતા હોય અને જિનેન્દ્રકથિત માર્ગનો અનુસરનાર હોય તેમના પ્રસાદ વડે સુખી થાય, શિવસુખ પામે.

न्यायोपात्त धनो यजो गुण गुरुन् सद्गिस्त्रिवर्गं भज- ।
न्नन्योन्यं गुणवांस्तदर्ह गृहिणी स्थानालयो ह्रीमयः ।
युक्ताहार विहार आर्यसमिती प्राज्ञः कृतज्ञो वशी ।
शृण्वन्धर्मविधिं दयालुरघभीः सागारधर्मं चरेत् ॥ २ ॥

અર્થ—ન્યાયથી દ્રવ્યોપાર્જન કરનારો હોય, ગુણાનુરાગી હોય, ધર્મ અર્થ અને કામ એ
ત્રણનું યથોચિત સેવન કરનાર હોય, પરસ્પર ગુણોનો જોનારો, ઓને માટે જ્ઞાનના ભંડારે રૂપ,
લોકાપવાદથી લજ્જાનો ધારક હોય, પોતાની ઓને પણ ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તાવનાર હોય, સદૈવ
કુળની, ધર્મની, રાજની મર્યાદાની અંદર રહેનાર હોય, શ્રાવક ધર્મને યોગ્ય આહાર અને
વ્યાપારની આજીવિકા કરનાર હોય, સત્પુરૂષોનો સંગતિ કરનાર હોય, કોઈ સલાહ માગે તેને
સદ્બુદ્ધિપૂર્વક સાચી સલાહ આપનાર હોય, મહા બુદ્ધિવંત હોય, અન્યના અલ્પ ઉપકારને પણ
મહાન્ માને, કૃતજ્ઞ હોય, કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ અને મત્સર આ છ રિપુઓને વશ
કરનાર હોય, સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરનાર હોય, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન આદિ
ધર્મક્રિયાનુષ્ઠાનનું વિધિપૂર્વક આરાધન કરવાવાળો હોય, મહા દયાવાન્ હોય, અને પાપકૃત્યથી
સદા ભયભીત બની રહેતો હોય. આ બધા ગુણો શ્રાવકોને આદરણીય છે. અર્થાત્ આ ગુણોથી
અલંકૃત-શોભિત હોય તેને જ શ્રાવક કહેવો

૧ અગાર એટલે, ઘર, ઘરમાં અર્થાત્ ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને ધર્મારાધન કરાય છે તે
સાગારીધર્મ કહેવાય વ્યવહારમાં તેનો અર્થ એવો પણ કરવામાં આવે છે કે સાધુનાં વ્રત
મુક્તાફળ (મોતી) સમાન છે અર્થાત્ મોતી અખંડિત ધારણ કરાય છે. તેવી રીતે સાધુજી
સાવદ્યયોગનાં ત્રિકરણ ત્રિયોગે એમ નવ કોટિએ પ્રત્યાખ્યાન કરી પંચ મહાવ્રત પાળે છે,
પણ એક બે વ્રતના ધારક હોય તે સાધુ કહેવાતા નથી. આવી રીતે સાધુનાં વ્રત અખં-
ડિત હોવાથી તેમાં કોઈ પ્રકારનો આગાર ન હોવાથી તેઓ અણગાર કહેવાય છે અથવા
સાધુ ઘરના ત્યાગી હોવાથી પણ અણગાર કહેવાય છે અને શ્રાવકનાં વ્રત સુવર્ણ સમાન
છે અર્થાત્ સોનુ વાલ, બે વાલ, તોલો. બે તોલા એમ મરજી મુજબ અથવા શક્તિ
મુજબ ખરીદ કરી શકાય છે તેવી જ રીતે શ્રાવકના પણ યથાશક્તિ વ્રત અંગીકાર કરી
શકાય છે કોઇની ઇચ્છા એક વ્રત ધારણ કરવાની હોય તે એક વ્રત ધારણ કરે, કોઇ બે
વ્રત ધારણ કરે યાવત્ કોઇની ઇચ્છા બાર વ્રત ધારણ કરવાની હોય તે બાર વ્રત ધારણ
કરે વળી કોઇની ઇચ્છા એક કરણ એક યોગે, કોઇની એક કરણ ત્રણ યોગે, કોઇની બે
કરણ ત્રણ યોગે અને કોઇની ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે વ્રત ધારણ કરવાની હોય તે પ્રમાણે
તે વ્રતો અંગીકાર કરી શકે છે. જેટલી મુડી હોય તેટલું સોનું જેમ ગૃહસ્થ ખરીદે છે,
તેમ જેટલો ક્ષયોપશમ, જેટલી શક્તિ તેટલા પ્રમાણમાં વ્રતો ધારણ કરે શ્રાવકનાં
વ્રતોમાં એવો આગ્રહ નથી કે અમુક આટલા વ્રતો ગ્રહણ કરવાં જ જોઇએ આ કારણથી
તે સાગારીધર્મ કહેવાય છે અર્થાત આગાર સહિત વ્રતના ધારક અને પાલક તે શ્રાવક
કહેવાય છે

૨ ઉક્ત સાગારી ધર્મના પાલકનું અપર નામ શ્રાવક પણ છે. શ્રાવક એ 'શ્રુ' ધાતુ
ઉપરથી બનેલો શબ્દ છે શ્રુ એટલે સાંભળવુ જે શાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરે તે શ્રાવક કહેવાય.
વળી વ્યવહારમાં શ્રાવકનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ કરવામા આવે છે શ્ર=શ્રદ્ધાવંત + વ=
વિવેકવંત + ક= ક્રિયાવત અર્થાત્ શ્રદ્ધાયુક્ત વિવેકપૂર્વક ક્રિયા કરે તે શ્રાવક
તથા શ્ર=સર+આવક=આવે જેવી રીતે તળાવની પાળ તૂટવા ન પામે તેટલા માટે
તળાવના પાણીનો નિકાસ અર્થે સર (નાળુ) રાખે છે તેવી જ રીતે આશ્રવ રૂપ તળાવની

ઉપર ૧૫ પાળ બાંધીને તેમાં સંસારનાં કામ ચલાવવાની અમુક અમુક છૂટછાટ રાખે તે શ્રાવક કહેવાય છે. ત્રીજુ નામ શ્રમણોપાસક પણ છે શ્રમણ=સાધુ+ઉપાસક=ઉપાસ[illegible] અર્થાત્ સાધુજીની સેવા ભક્તિના કરનાર તે શ્રમણોપાસક*

---

* શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં ચાર પ્રકારના શ્રમણોપાસક કહ્યા છે

चत्तारि समणोवासगा पण्णत्ता तंजहा-अम्मापिय
समाणा, भायसमाणा, मित्त समाणा सवत्तिसमाणा

અર્થાત્ ભગવંતે ચાર પ્રકારના શ્રમણોપાસક કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે-૧ માતાપિતા સમાન-જેવી રીતે માતાપિતા પોતાના પુત્રનું રક્ષણ અને સાર સંભાળ કરે છે તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવકો સાધુ તરફથી કોઈ પ્રકારનો પોતા પર ઉપકાર થયો ન હોય છતાં પણ સ્વભાવથી જ સાધુ સાધ્વીની સાર સંભાળ લેનાર હોય, તે શ્રાવક માતાપિતા સમાન જાણવા. ૨ ભાઈ સમાન-ભાઈઓ પરસ્પર વિશેષ પ્રેમ તો બતાવતા નથી પણ જ્યારે ભાઈ ઉપર કંઈ આફત આવી પડી હોય ત્યારે ભાઈ પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પણ તેની સહાયતા કરે છે તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક સાધુ સાધ્વી પ્રત્યે વિશેષ પ્રેમભાવ તો રાખતા નથી પરંતુ પણ કોઈ વખતે સાધુના ઉપર કંઈ આપત્તિ આવી પડે તો પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પણ તેમની સહાયતા કરે છે હૃદયના સાચા પ્રેમથી અને વાત્સલ્યબુદ્ધિથી ભક્તિ કરે છે ૩ મિત્ર સમાન-જેવી રીતે મિત્રો પરસ્પર એક બીજાને ઉપકાર કરે છે એક મિત્ર કંઈ ઉપકાર કરે તો બીજો સામો ઉપકાર કરે અને આપદા પડે ત્યારે યથાશક્તિ સહાયતા કરે, તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક સાધુ સાધ્વી પાસેથી જ્ઞાનાદિ ગુણ ગ્રહણ કરે છે અને તે સાધુ મારા ઉપકારી છે એવું જાણી તેમને આહાર વસ્ત્ર ઔષધોપચાર આદિથી યથોચિત રીતે શાતા ઉપજાવે છે અને કદાચ સાધુપર કોઈ પ્રકારની આપત્તિ આવી પડે તો યથાશક્તિ સહાયતા કરી શાતા ઉપજાવે છે અને ૪ શોક્ય સમાન-જેવી રીતે શોક્યો પરસ્પર ઈર્ષ્યા નિંદા કરે છે શાપ આપે છે પતિ પાસે એક બીજીની ચાડી ચુગલી કરે છે આળ ચઢાવે છે અપમાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક સાધુની ઈર્ષ્યા કરે, નિંદા કરે, સાધુનું બુરૂ ચિંતવે, અન્યની પાસે તેના અવર્ણવાદ બોલે, આળ ચઢાવે ઈત્યાદિ પ્રકારનો વર્તાવ કરે તે શોક્ય સમાન જાણવા. વળી પણ,-

चत्तारि समणोवासगा पं त अद्दागसमाणे, पडागसमाणे खाणुसमाणे, खरकंटसमाणे

અર્થાત્ ચાર પ્રકારના શ્રમણોપાસક કહ્યા છે ૧ અરીસા સમાન-જેવી રીતે અરીસામાં પોતાનું જેવું રૂપ હોય તેવું જ દેખાય છે, તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક વ્યાખ્યાનાદિ શ્રવણ કરતાં સાધુજી ઉત્સર્ગ અપવાદ જેવો માર્ગ પ્રરૂપે તેને સત્યમેવ રૂપે સાધુનાં વચનોનો નિ:શંકપણે સ્વીકાર કરે ૨ પતાકા સમાન-જેવી ધ્વજા જેમનો પવન હોય તેમ ફરતી જાય કેટલાક શ્રાવક જેમના ઉપદેશ સાંભળે તેમના મતમાં મળી જાય. આ સાચું કે તે ! આ ખરૂં કે તે ! એમ ચિત્તનું ડામાડોળપણું સદા રહ્યા કરે. સાર અસાર સમજે નહિ ૩ ખીલા સમાન-જેમ ખીલો ઉંડો ખરચ્યા પછી તે હાલે નહિ તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક પોતાના કદાગ્રહને છોડે નહિ. ચર્ચા વાર્તામાં પોતાનો જ કક્કો ખરો કરવા માટે શ્રમ કરે. ૬ [illegible] ખુ તે જ સાચુ છે એવો હઠાગ્રહ કરે. અને ૪ તીક્ષ્ણ કંટક સમાન-જેમ કંઈ વાગવાથી તે

તે પદની પ્રાપ્તિ બે પ્રકારે છે નિશ્ચયમાં દર્શનમોહનીય કર્મની ૩ અનંતાનુબંધીનો ચોક ૪ અને અપ્રત્યાખ્યાનાનો ચોક ૪ એમ મોહનીય કર્મની ૧૧ પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થવાથી અને વ્યવહારમાં ૨૧ ગુણ, ૨૧ લક્ષણ, ૧૨ વ્રત અને ૧૧ પ્રતિમા ઇત્યાદિ ગુણોનો સ્વીકાર કરવાથી શ્રમણોપાસક અથવા શ્રાવક કહેવાય છે.

શ્રાવકના ૨૧ ગુણ

आर्या-अखुद्दो रुववं पगइसोमो लोकप्पियाओ ।
अकुरो भीरु असढो दक्खिणो लज्जालु दयालु ॥ १ ॥

मज्झत्थो सुदिट्ठी गुणानुरागी सुपक्खजुत्तो सुदीही ।
विसेसन्नु वड्ढानुग विनीत कयन्नु परहियकत्ता लद्धलक्खी ॥ २ ॥

૧ અક્ષુદ્ર પરિણામી હોય દુઃખપ્રદ સ્વભાવવાળાને ક્ષુદ્ર કહે છે, શ્રાવક પોતાના અપરાધીને પણ દુઃખપ્રદ થતો નથી તો અન્યનું તો કહેવું જ શું ? અર્થાત્ કોઇને પણ દુઃખદાતા ન હોવાથી શ્રાવક અક્ષુદ્ર હોય છે

૨ રૂપવંત હોય **यथाकृति स्तथा प्रकृतिः** અર્થાત્ જેવી શરીરની આકૃતિ તેવી પ્રાયઃ પ્રકૃતિ પણ હોય છે. તદનુસાર શ્રાવક પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યના પ્રયોગથી હસ્ત પાદાદિ પૂર્ણ અંગવાળો હોય છે, કર્ણ, ચક્ષુ આદિ પૂર્ણ ઇંદ્રિયોવાળો હોય છે અને સુંદરાકૃતિ, તેજસ્વી તથા સશક્ત શરીરવાળો હોય છે

૩ પ્રકૃતિ સૌમ્ય હોય-જેવી રીતે બાહ્ય દેખાવમાં સુંદર હોય તેવી જ રીતે શાન્ત, દાન્ત, ક્ષમાવાન્, શીતળસ્વભાવી, મિલનસાર વિશ્વાસપાત્ર ઇત્યાદિ ગુણોએ કરી અંદરથી પણ સુંદર હોય છે.

૪ લોકપ્રિય હોય આ લોક અને પરલોક વિરૂદ્ધ કાર્યોનો પરિત્યાગ કરવાથી શ્રાવક સર્વને પ્રિયકર હોય છે ગુણવંતોની નિંદા, દુર્ગુણીઓ તથા મૂર્ખાઓની હાંસી મશ્કરી, પૂજ્ય પુરુષોની ઇર્ષા જનસમુદાયના વિરોધી સાથેની મિત્રતા, દેશાચાર ઉલ્લંઘન, અને છતી શક્તિએ સ્વજન મિત્રોને સહાયતા ન કરવી ઇત્યાદિ કાર્યો આ લોક વિરૂદ્ધનાં ગણાય છે, અને કોટવાળી, ઇજારા રાખવા, વન કપાવવાં, ઇત્યાદિ કાર્યો યદ્યપિ લોક વિરૂદ્ધ ગણાતાં

ખટક્યા કરે છે, દુઃખ દે છે, ઝેરી કાંટો હોય તો અંદર સડો ઉત્પન્ન કરે છે તેવી જ રીતે કેટલાક શ્રાવક ધનના ગર્વથી કે જ્ઞાનના અભિમાનથી ગર્વિષ્ટ થઇ કાંટા સમાન તીક્ષ્ણ વચન બોલી સાધુનાં મન દુઃખાવે, રૂષ્ટ થઇ સાધુનો સમૂળગો નાશ કરવાની પણ પ્રવૃત્તિ કરે, આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના શ્રમણોપાસક શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે, તેમાથી માતાપિતા સમાન, ભાઇ સમાન, મિત્ર સમાન અરીસા સમાન તે સારા છે તેમના જેવા થવું જોઇએ અને શોક્ય સમાન, પતાકા સમાન, ખીલા સમાન અને કંટક સમાન એ ખરાબ છે તેવા કદાપિ ન થવું જોઇએ.

નથી તથાપિ પરલોકમાં દુઃખપ્રદ નીવડે છે અને સાતેં દુર્વ્યસનોનું સેવન આ લોક વિરુદ્ધ અને દુઃખપ્રદ કર્મ છે આ ત્રણે પ્રકારના નિંદનીય કર્મોનો પરિત્યાગ કરી શ્રાવક સજ્જનોનો પ્રીતિપાત્ર બને છે

૫ અક્રૂર—અક્રૂરા (અક્રૂર હોય) ક્રૂર સ્વભાવ અને ક્રૂર દૃષ્ટિનો પરિત્યાગ કરી સરલ સ્વભાવી અને ગુણગ્રાહી થાય. પરાયાં છિદ્રો જોનારનું ચિત્ત હંમેશાં મલિન રહે છે આટલા માટે બીજાનાં છિદ્રો કદી પણ જુએ નહિ, અને પોતાના અવગુણોને જોતા રહે જેથી સ્વભાવ નમ્રીભૂત બની જાય.

૬ ભીરુ હોય—લોકાપવાદથી કર્મબંધથી તથા નરકાદિ દુર્ગતીનાં દુઃખોથી હંમેશાં ડરતો રહે. પાપકર્મનું તેમ જ લોકવિરુદ્ધ કાર્યોનું આચરણ કરે નહિ.

૭ અશઠ હોય—મૂર્ખને સારી માઠી વસ્તુનો વિવેક હોતો નથી તેથી તે ઘણી ગરબડ કરી દે છે પાપના કામને પુણ્યનું અને પુણ્યના કામને પાપનું સમજી બેસે છે પણ શ્રાવક પુણ્ય પાપના સ્વરૂપને જાણતો હોવાથી તેવી ગરબડ કરે નહિ, ધર્મનાં અને અધર્મનાં પુણ્યનાં અને પાપનાં ફળોને પૃથક્ પૃથક્ સમજી અધર્મ તથા પાપને ઘટાડે અને ધર્મ તથા પુણ્યની વૃદ્ધિ કરતો રહે, તે શઠ ન હોય.

---

† द्यूतं च मांसं च सुरा च वेश्या, पापर्द्धि चोरी परदार सेवा ।
एतानि सप्तानि व्यसनानि लोके, घोरातिघोरं नरकं नयन्ति ॥

અર્થ—૧ જુગાર હારજીતનાં જેટલાં કામ તથા ખેલ છે તે જુગારમાં સમાય છે. ચોપાટ, ગંજીપાનાના ખેલ તથા સટ્ટાનો ધંધો તે પણ જુગાર કહેવાય છે. જુગાર મનુષ્યની બુદ્ધિનો તથા તેના સદ્ગુણો અને ધન સંપત્તિનો નાશ કરી તેને દુર્ગુણી અને દુઃખી બનાવી દે છે. ૨ માંસનો આહાર પણ હિંસાની વૃદ્ધિ કરનાર, સ્વભાવને ક્રૂર બનાવનાર તથા કુષ્ટ આદિ રોગોનો ઉત્પાદક હોય છે વળી પશુઓના તરફ નિર્દયી બનેલા મનુષ્યો સમયપર મનુષ્યનાં પણ ઘાતક બને છે અને તેના પરિણામે તેને નરકના ઘોર દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. ૩ મદિરાપાન પણ બુદ્ધિનો શુદ્ધિનો, રૂપનો, બળનો, ધનનો અને આબરૂનો નાશ કરે છે. શરાબીઓ નિશામાં ભાન ભૂલી ન કરવાનું કરે છે. માતા, ભગિની આદિથી વ્યભિચાર સેવે છે અને કલેશની વૃદ્ધિ કરી નરકમાં જાય છે ૪ વેશ્યાગમન કરનાર પોતાની જાતિથી ધર્મથી અને સમાજથી ભ્રષ્ટ થઈ ઇજ્જતનો નાશ કરે છે તથા ગાંઠ પ્રમેહ ભગંદર આદિ ભયંકર રોગોનો ભોગ બની સડી સડીને અકાળે મૃત્યુ પામે છે અને નરકગામી થાય છે ૫ શિકાર કરવાવાળો પણ અનાથ ગરીબ નિરપરાધી પશુઓ કે જેઓ બિચારાં ઘાસ પાણી આદિ જે કાંઈ થોડું ઘણું મળે તેનાથી નિર્વાહ ચલાવી માનવ જાત પર ઉપકાર કરે છે એવાં પશુઓ તથા જલચર ખેચર આદિ જીવોની નિર્દયપણે હિંસા કરે છે તે મૃત્યુને અંતે નરકગામી થઈ પરમાધામીના શિકાર બનશે અને મહા ભયંકર દુઃખો પામશે. ૬—૭ ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન કરનાર પણ જગતમાં તિરસ્કૃત થઈ રાજ્ય કે સમાજનો અપરાધી બની ઘણાં દુઃખો પામે છે અને મરીને નરકે જાય છે આ સાત વ્યસનો આ લોક અને પરલોકમાં દુઃખદાતા હોવાથી ઉભય લોક વિરુદ્ધ કહ્યાં છે

૮ દક્ષ હોય—શ્રાવક ઘણો વિચક્ષણ હોય દ્રષ્ટિ માત્રથી જ મનુષ્યને તથા કાર્યને સમજી જાય. સમયેચિત કાર્ય કરવાવાળો હોય અને પાખંડીઓના છળથી કદી પણ છેતરાય નહિ એવી હોશિયારી રાખે ચતુર

૯ લજ્જાવંત હોય—અનંતજ્ઞાનીની તથા મહા પુરુષોની લજ્જા રાખતો થકો ગુપ્ત કે પ્રગટ કુકર્મોનું આચરણ કદી પણ કરે નહિ, વ્રતોનો ભંગ કરે નહિ, લજ્જા સર્વ ગુણોના ભૂષણરૂપ કહી છે. પાપ કામ કરતા લાજે.

૧૦ દયાવંત હોય—ધર્મનું મૂળ દયા છે એમ જાણી સર્વ જીવો ઉપર દયા કરે.× દુઃખી જોઇને અનુકમ્પા લાવે, યથાશકિત સહાયતા કરી દુઃખમાંથી બચાવે, મોતના પંજામાંથી છોડાવે.

૧૧ મધ્યસ્થ હોય—સારી કે માઠી વાતો સાંભળીને અથવા ભલી બૂરી વસ્તુને જોઇને રાગ તથા દ્વેષમય પરિણામ કરે નહિ. તેવી જ રીતે કોઇ પણ પદાર્થમાં અત્યંત આસકિત ધારણ કરે નહિ, કેમકે રાગદ્વેષ અને ગૃદ્ધતા એ ચીકણાં કર્મ બાંધવાનાં મુખ્ય કારણ છે * આમ વિચારી શ્રાવક સર્વ પદાર્થોમાં સારા માઠા બનાવોમાં મધ્યસ્થ રહે, રૂક્ષવૃત્તિ ધારણ કરે કે જેથી ચીકણાં કર્મો બંધાય નહિ, અને પૂર્વોપાર્જિત કર્મ શિથિલ થઇ શીઘ્ર તેનો છૂટકારો થઇ જાય

સુદૃષ્ટિવંત હોય—ઇન્દ્રિયોમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવાવાળા પદાર્થોનું અવલોકન કરી અંતઃકરણને મલિન ન બનાવે, દૃષ્ટિને ફેરવી લે, આંખમાં અમી હોય તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય. વિકારવાળી દ્રષ્ટિ ન કરે.

૧૩ ગુણાનુરાગી હોય—જ્ઞાની, ધ્યાની, તપસ્વી, સંયમી, શુદ્ધ ક્રિયાના પાલક, બ્રહ્મચારી, ક્ષમાશીલ, ધૈર્યવંત, ધર્મપ્રદીપક, દાનેશ્વરી ઇત્યાદિ ગુણવાનો પર પ્રેમ રાખે, તેમનું બહુમાન કરે, માહાત્મ્ય વધારે, યથાશક્તિ સહાયતા કરે, ગુણોની પ્રશંસા કરે, અને વિચારે કે મારાં અહોભાગ્ય છે કે, મારા કુળમાં, ગામમાં કે સમાજમા આવા આવા ગુણવાન ઉપસ્થિત છે, તેમને લીધે મારા કુળની કે ધર્મની ઉન્નતિ થશે ઇત્યાદિ વિચારથી તેમના ગુણનો પ્રેમી હોય

× अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

અર્થ—આ મારૂં, આ બીજાનું આવો વિચાર તુચ્છ બુદ્ધિવાળાને હોય છે. ઉદારચરિત મનુષ્ય તો પૃથ્વીનાં સમસ્ત પ્રાણીઓને પોતાના કુટુમ્બ સમાન જ સમજે છે

* સમકિત દૃષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ પ્રતિપાલ,
અંતરથી ન્યારો રહે, જિમ ધાવ ખિલાવે બાળ

અર્થ—જેવી રીતે ઓરમાન માતા અથવા ધાઇ માતા બચ્ચાનું લાલન પાલન કરતી હોય, પણ મનમાં સમજતી હોય કે આ બાળક મારૂં નથી, જ્યાં સુધી હું સ્તનપાન કરાવું છું ત્યાં સુધી તે મને માતા માને છે દૂધ છૂટયા પછી તે મને સંભારશે પણ નહિ તેવી જ રીતે સમકિત દૃષ્ટિ પણ કુટુંબનું પાલનપોષણ કરતાં અંતઃકરણથી સર્વને સ્વાર્થનાં સગાં જાણીને તેના મોહ, માયા અને પ્રપંચથી અલિપ્ત રહે

૧૪ સુપક્ષયુક્ત હોય—ન્યાયનો પક્ષ ગ્રહણ કરે અને અન્યાયનો પક્ષ છોડે. અહિં કોઈ શંકા કરે કે સમકિતીએ રાગદ્વેષ છોડવા જોઈએ અને જો તે ન્યાયનો પક્ષ ધારણ કરે અને અન્યાયનો પક્ષ છોડે તો રાગદ્વેષ થયો કે નહિ? સમાધાન—ઝેરને ઝેર અને અમૃતને અમૃત જાણવું અને કહેવું તેને રાગદ્વેષ શી રીતે કહેવાય? સમકિત દૃષ્ટિ તે જ છે કે જે વસ્તુના યથાતથ્ય સ્વરૂપને સમજીને આદરણીય આદરે અને છાંડવા યોગ્ય છાંડે. માટે ન્યાયપક્ષી જરૂર થવું જોઈએ. આનો બીજો એવો પણ અર્થ થાય છે કે શ્રાવકનાં માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રાદિ, સ્વજન, શુદ્ધાચારી ધર્મપરાયણ હોવાથી શ્રાવક સુપક્ષયુક્ત કહેવાય છે. કોઈનો પણ ખોટો પક્ષ લીએ નહિ.

૧૫ દીર્ઘદૃષ્ટિ હોય—કોઈ પણ કાર્યના પરિણામનો દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરી જે કાર્ય ભવિષ્યમાં આત્મિક ગુણનો વિકાસ કરનાર સુખદાયક અને પ્રામાણિક મનુષ્ય દ્વારા પ્રશંસનીય હોય તેવું જ કાર્ય શ્રાવક કરે છે અને નિંદ્ય તથા દુઃખપ્રદ કાર્ય છોડી દે છે. આમ કરે તે સુખી અને યશસ્વી થાય છે અને વગરવિચાર્યું કાર્ય કરનારને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.

૧૬ વિશેષજ્ઞ હોય—ગાયનું અને આકડાનું દૂધ તેમ જ સોનું અને પિત્તળ રંગમાં સરખાં હોય છે પરંતુ ગુણની અપેક્ષાએ તેમાં આસમાન જમીન જેટલું અંતર છે. તેની પરીક્ષા તો વિશેષજ્ઞ-વિજ્ઞાની પુરુષ હોય તે જ કરી શકે છે. તેઓ બાહ્ય દેખાવ જોઈ ભ્રમમાં પડતા નથી, પરંતુ અંદરના ગુણોની તપાસ કરી યથોચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે. આવી જ રીતે શ્રાવક પણ નવતત્ત્વના જ્ઞાન વડે વિશેષજ્ઞ બનીને જાણવા યોગ્ય જાણે, આદરવા યોગ્ય આદરે અને છાંડવા યોગ્ય છાંડે છે.

૧૭ વૃદ્ધાનુગામી હોય—વયોવૃદ્ધ અને ગુણવૃદ્ધની આજ્ઞામાં રહેનારો હોય, તેમના ઉત્તમ ગુણોનો સ્વીકાર કરી તેમના જેવા સદાચરણી થવા યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે, તેમની યથોચિત ભક્તિ કરે અને વૃદ્ધજનના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અનુકરણ કરતો રહે.*

૧૮ વિનીત હોય—विणओ जिणसासणे मूलो અર્થાત્ જિનશાસનમાં ધર્મનું મૂળ વિનય કહ્યું છે એવું જાણી માતા પિતા વડીલભાઈ ગુરુ આદિ વડીલોનો યથોચિત વિનય કરે તેમ જ બધાની સાથે નમ્રભાવે વર્તે. ગુરુનો યથાયોગ્ય વિનય સાચવે.

૧૯ કૃતજ્ઞ હોય—કરેલા ઉપકારને જાણવા તેનું નામ કૃતજ્ઞતા. કોઈએ આપણા ઉપર

---

* तपः श्रुत धृति ध्यान, विवेको यमः संयमो
ये वृद्धास्तेषु ते वृद्धाः, न पुनः पलितांकुराः ।

અર્થ—જે તપમાં, જ્ઞાનમાં, ધૈર્યમાં, ધ્યાનમાં, વિવેકમાં, યમમાં, સંયમમાં ઇત્યાદિ ગુણોમાં વૃદ્ધ છે તે ખરા વૃદ્ધ છે. એકલા સફેદ વાળથી વૃદ્ધ કહેવાતો નથી.

કિંચિત્ માત્ર પણ ઉપકાર કર્યો હોય તો તેનો મહાન્ ઉપકાર માની ઉપકારથી ઋણ§ (દેવા)માંથી મુક્ત થવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે. કરેલા ઉપકારને ઓળવવા તે કૃતઘ્નતા કૃતઘ્ની મનુષ્યને આ પૃથ્વીને× ભારરૂપ કહ્યો છે

૨૦ પરહિતકર્તા હોય-યથાશક્તિ અને યથોચિત સદૈવ પર ઉપકાર કરતો રહે. કદાપિ પરોપકારના કામ કરવા જતાં પોતાને દુઃખ જેવા કોઇ પ્રકારની હાનિ થતી હોય તો પણ પરોપકાર કરવાથી વંચિત રહે નહિ **परोपकाराय सतां विभूतयः** સત્પુરુષોની વિભૂતિઓ પરોપકારને અર્થે જ હોય છે વળી પણ કહ્યું છે કે, **परोपकराय पुण्याय** અર્થાત્ પરોપકાર કરવો એ જ પુણ્ય છે.

૨૧ લબ્ધ લક્ષી હોય-જેમ લોભીને ધનની તૃષ્ણા હોય અને કામીને સ્ત્રીની લાલસા હોય છે તેમ શ્રાવકને જ્ઞાનાદિ ગુણની લાલસા હોય છે નિત્ય થોડું થોડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા રહેવાથી પંડિત થઇ શકાય છે "પઢતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહિયો થાય." આવું જાણી શ્રાવક સદૈવ નવો નવો જ્ઞાનાભ્યાસ કરતો રહે છે અને આ રીતે લબ્ધ લક્ષી-ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કરનારો બને છે તથા જે જે ગુણીજનોની સંગતિ થાય તેમના એક એક ગુણને ગ્રહણ કરતાં કરતાં અનેક ગુણોનો ધારક બની જાય છે. તેવી જ રીતે શ્રાવક અનેક શાસ્ત્ર અને ગ્રંથોના પઠન પાઠન કરનારા હોય ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૧ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે, "**निग्गंथे पावयणे सावए से वि कोविए**" અર્થાત્ ચમ્પા નગરીનો પાલિત શ્રાવક નિગ્રંથ પ્રવચનમાં

---

§ શ્રી ઠાણાંગ સૂત્રમાં ૩ જણના ગુણનો બદલો વાળવો મુશ્કેલ કહ્યો છે ૧ ગર્ભધારણ કર્યો ત્યારથી યોગ્ય વય થતાં સુધી અનેક કષ્ટો સ્વયં સહન કરી, અનેક ઉપાયોદ્વારા રક્ષણ કરનાર માતા અને પિતાને કોઇ પુત્ર સ્વયં સ્નાનાદિ કરાવે, વસ્ત્રભૂષણોથી અલંકૃત કરે, ઇચ્છિત ભોજન આપે અને આજ્ઞાનુસાર વર્તન કરી તેમને સંતુષ્ટ રાખે-કે મહુના સ્કંધ પર બેસાડી ફેરવે છતા પણ ગુણ ઓશીંગણ થાય નહિ પરંતુ જિનેંદ્ર પ્રણીત ધર્મ તેમને અંગીકાર કરાવી, સમાધિ મરણ કરાવે તો ઋણ મુક્ત થઇ શકે ૨ કોઈ શેઠ દારિદ્રીને દ્રવ્યાદિની મદદ આપી ધંધે ચડાવ્યો અને શ્રીમંત બનાવી દીધો, પછી કર્મયોગે તે શેઠ દરિદ્રી બની ગયા તે વખતે તેને તે ગુમાસ્તો પોતાની બધી લક્ષ્મી અર્પણ કરી દે અને ઉપર્યુક્ત કથનાનુસાર આખી જીંદગી તેનો દાસ થઇ સેવા કરે તો પણ ઋણમુક્ત ન થાય, પરંતુ જિનેંદ્રભાષિત ધર્મમાં સ્થાપી સમાધિ મરણ કરાવે તો ઋણમુક્ત થાય ૩ કોઇ ધર્માચાર્યના ધર્મોપદેશથી ધર્મ પામી ધર્મારાધનના પરિણામે દેવગતિ પામ્યો, તે દેવ તે આચાર્યના યથોચિત ભક્તિ કરે. પરીષહ, ઉપસર્ગ, દુર્ભિક્ષ, દુષ્કાલાદિથી તેમનું સંરક્ષણ કરે ઇત્યાદિ વૈયાવૃત્ય કરવા છતા ઋણમુક્ત ન થાય, પરંતુ કદાચિત કર્મયોગે આચાર્ય મહારાજના પરિણામ ધર્મથી-સંયમથી ચલિત થઇ જાય તો તેમને યથોચિત ઉપાયોદ્વારા ધર્મમાં-સંયમમાં સ્થિર કરી દે તો ઉઋણ (દેવામાંથી મુક્ત) થાય.

× **न मे के पर्वता भारा, न मे भाराः सुसागराः ।**
कृतघ्नास्तु महा भारा, भारा विश्वासघातकाः ॥

અર્થ—પૃથ્વી કહે છે કે, મને પર્વતોનો કે સમુદ્રોનો ભાર લાગતો નથી પણ કૃતઘ્ની અને વિશ્વાસઘાતીનો મને ઘણો ભાર લાગે છે.

કોવિદ એટલે પ્રવીણ હતા. અને ૨૩ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે "સીલવંતા બહુસ્સુયા" અર્થાત્ રાજેમતીજી શીલવંત અને બહુશ્રુત હતાં. આવાં આવાં અનેક ઉદાહરણો છે તેનો સારાંશ એ છે કે, ભૂતકાળમાં શ્રાવક શ્રાવિકાઓ અનેક શાસ્ત્રોનાં જાણકાર બનતાં હતાં. આવું જાણી સામાયિકથી શરૂ કરી દ્વાદશાંગી સુધી જ્ઞાનનો તથા સમ્યક્ત્વથી માંડી સર્વવિરતિની ક્રિયા સુધીનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં અવસર પ્રાપ્ત થયે સર્વ ગુણના ધારક બની જાય છે

ઉક્ત ૨૧ પ્રકારના ગુણના જે ધારક હોય છે તે શ્રાવક કહેવાય છે એવું જાણી શ્રાવક નામ ધરાવનારનું કર્તવ્ય છે કે એકવીસ ગુણોમાંથી યથાશક્તિ ગુણોનો સ્વીકાર કરે.

શ્રાવકના ૨૧ લક્ષણ.

૧ અલ્પ ઇચ્છા—શ્રાવક ધનની, વિષયની તૃષ્ણા ઓછી કરી અલ્પ તૃષ્ણાવાળો હોય છે ધન અને વિષયની પ્રાપ્ત સામગ્રીમાં પણ અત્યંત લુબ્ધ થતો ન હોવાથી અલ્પ ઇચ્છાવાન બને છે ૨ અલ્પારંભી જે કામમાં પૃથ્વી આદિ છ કાયની હિંસા થતી હોય તેવાં કર્મોની વૃદ્ધિ કરે નહિ પરંતુ પ્રતિદિન કમી કરતો રહે. અનર્થદંડથી સદૈવ દૂર રહેતો હોવાથી અલ્પારંભી હોય છે ૩ અલ્પ પરિગ્રહી—શ્રાવકની પાસે જેટલો પરિગ્રહ (સંપત્તિ) હોય છે તેટલાથી સંતોષ માની અથવા ૯ પ્રકારના પરિગ્રહનું પરિમાણ કરી તેથી વધારે મેળવવાની ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત થયેલ પરિગ્રહનો સન્માર્ગે વ્યય પણ કરતો રહે છે અને ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યોનો ગ્રાહક હોવાથી અલ્પપરિગ્રહી કહેવાય છે ૪ સુશીલ—શ્રાવક પરસ્ત્રીનો ત્યાગી તો હોય જ છે પણ સ્વદારાથી પણ મર્યાદિત હોવાથી શીલવંત કહેવાય છે ૫ સુવ્રતી—શ્રાવક ગ્રહણ કરેલાં વ્રત, નિયમ, પ્રત્યાખ્યાનને નિરતિચારપણે અને ચડતે પરિણામે પાલન કરતો હોવાથી સુવ્રતી અર્થાત્ વ્રતવાળો કહેવાય છે ૬ ધર્મિષ્ઠ—ધર્મ કરણીમાં નિરંતર ઉદ્યમવંત રહેવાથી શ્રાવક ધર્મિષ્ઠ કહેવાય છે ૭ ધર્મવૃત્તિ—શ્રાવક મનાદિ ત્રણે યોગથી સદૈવ ધર્મધ્યાનમાં રમણ કરનાર હોવાથી ધર્મમાં જ વર્તનાર હોય છે ૮ કલ્પ ઉગ્રવિહારી—ધર્મના ? જે કલ્પ અર્થાત્ આચાર છે તેમાં શ્રાવક ઉગ્ર એટલે અપ્રતિહત વિહારનો કરનાર અને ઉપસર્ગાદિ પ્રાપ્ત થયે કદાપિ ધર્મ વિરુદ્ધ આચરણ નહિ કરનાર હોવાથી તે પોતાના કલ્પમાં ઉગ્રવિહારી હોય છે. ૯ મહા સંવેગવિહારી—શ્રાવક નિવૃત્તિ માર્ગમાં (વૈરાગ્યમાં) જ અહર્નિશ તલ્લીન રહેતો હોવાથી મહા સંવેગવિહારી હોય છે ૧૦ ઉદાસી શ્રાવક સંસારમાં જે ક્રિયાદિ અનુકૂળ કરવી પડે તે કરતાં છતાં તેમાં ઉદાસીન (રંજ) વૃત્તિ રાખે છે ૧૧ વૈરાગ્યવંત—શ્રાવક આરંભ અને પરિગ્રહથી નિવૃત્તિનો ઇચ્છુક હોવાથી વૈરાગ્યવંત હોય છે ૧૨ એકાંત આર્ય—શ્રાવક આભ્યંતર એક સરખી શુદ્ધ અને સરળ વૃત્તિવાળો હોય છે આત્મરૂપ નિષ્કપટી હોવાથી તે એકાંત આર્ય કહેવાય છે ૧૩ સમ્યગ્ માર્ગી—સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ માર્ગમાં ચાલનો હોવાથી શ્રાવક સમ્યગ્માર્ગી કહેવાય છે. ૧૪ સુસાધુ—શ્રાવકે પરિણામથી તો અનંતા ક્રિયાઓનું બંધન બંધ કરી દીધું હોય છે ફક્ત સંસારના કામની અર્થે ? દ્રવ્યહિંસા કરવામાં આવે છે તે પણ અનિચ્છાએ નિરપાયે+ અને ઉદાસીન ભાવે

+ હિંસા અહિંસાની ચોભંગી—૧ દ્રવ્યે અને ભાવે હિંસા તે કસાઈ પારાધી વગેરે ક્રૂર હિંસા કરે છે તે ૨ દ્રવ્યથી હિંસા અને ભાવથી અહિંસા તે પંચ મહાવ્રતધારી હિંસાના ત્યાગી સંયુતી સાધુ વિહારાદિ [illegible] કરતાં ઉપયોગ રાખવા છતાં ? હિંસા થઈ જાય તે. ૩ દ્રવ્યથી અહિંસા [illegible] હિંસા તે [illegible] ૪ દ્રવ્યથી અહિંસા અને ભાવથી પણ અહિંસા તે ધર્મધ્યાની તથા કેવળી સાધુની અહિંસા.

કરવી પડે છે તે કરતાં છતાં પણ ધર્મની વૃદ્ધિ કરતો રહે છે તેથી તથા આત્મસાધન કરનાર અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગનો સાધક હોવાથી સુસાધુ કહેવાય છે ૧૫ સુપાત્ર-સુવર્ણપાત્રમાં જેમ સિંહણનું દૂધ જળવાઇ શકે છે તેમ શ્રાવકમાં સમ્યકત્વાદિ સદ્‌ગુણો સુરક્ષિત રહી શકતા હોવાથી તે સુપાત્ર કહેવાય છે અથવા શ્રાવકને આપેલી સહાય નિરર્થક થતી નથી તેથી તે સુપાત્ર છે ૧૬ ઉત્તમ-શ્રાવક મિથ્યાત્વીના કરતાં અનંતગુણી વિશુદ્ધ પર્યાયનો ધારક હોવાથી ઉત્તમ છે ૧૭ ક્રિયાવાદી-શ્રાવક પુણ્ય પાપનાં ફળને માનનાર તથા બંધમોક્ષનો માનવાવાળો હોવાથી ક્રિયાવાદી છે ૧૮ આસ્તિક-શ્રી જિનેન્દ્રના તથા સુસાધુના વચનો પર શ્રાવકને પ્રતીતિ હોય છે, તેથી તે આસ્તિક છે. ૧૯ આરાધક શ્રાવક જિનાજ્ઞા નુસાર ધર્મકરણી કરતો હોવાથી આરાધક છે ૨૦ જૈન માર્ગનો પ્રભાવક-શ્રાવક મનથી સર્વ જીવો પર મૈત્રીભાવ રાખે છે, ગુણાધિક પ્રત્યે પ્રમોદ (હર્ષ) ભાવ રાખે છે, દુઃખી જીવો પર કરુણાભાવ રાખે છે અને દુષ્ટ તરફ માધ્યસ્થ ભાવ રાખે છે વચનથી તથ્ય પથ્ય વચનોચ્ચાર કરે છે તથા સમકિતીથી માંડીને સિદ્ધ ભગવંત પર્યંત ગુણવંતોનાં ગુણકીર્તન કરે છે અને ધનથી ધર્મોન્નતિના કાર્યોમાં ઉદારતા અને વિવેકપૂર્વક દ્રવ્યનો નિરંતર સદ્‌વ્યય કરતો હોવાથી તે જૈનધર્મનો પ્રભાવક, જિનશાસ્ત્રનો દીપાવનાર હોય છે અને ૨૧ અર્હંતના શિષ્ય-અર્હંત અર્થાત્ તીર્થંકર દેવના જયેષ્ઠ શિષ્ય તે સાધુ અને લઘુ શિષ્ય તે શ્રાવક એટલે શ્રાવક તે અરિહંત ભગવાનના શિષ્ય છે.

ઉક્ત ૨૧ ગુણ અને ૨૧ લક્ષણ અર્થાત્ ચિન્હ જેમનામાં હોય છે તે જ સુશ્રાવક કહેવાય છે. આ શ્રાવકો બાર પ્રકારનાં વ્રતોનું આચરણ કરે છે.

શ્રાવકનાં ગુણ-મનહર છંદ

મિથ્યા મતભેદ ટાળી, ભયા અણુવ્રત ધારી, એકાદશ ભેદ ભારી, હિરદે વહત હૈ,
સેવા જિનરાજકી હૈ યહ સિરતાજકી હૈ, ભકિત મુનિરાજકી હૈ, ચિત્તમેં ચહત હૈ,
નિવારી વિષય અરુ, ભોજન અભક્ષ્ય પ્રીતિ, ઇંદ્રિયોંકો જીતી ચિત્ત સ્થિરતા ગહત હૈ,
દયાભાવ સદા ધરે, મિત્રતા પ્રમાણ કરે, પાપ મલ પંક હરે, શ્રાવક સો કહત હૈ

અર્થ—સમકિત પ્રાપ્ત કર્યા પછી જે શ્રાવક વ્રત ધારણ કરે છે તે મિથ્યાત્વના બધા રિતરિવાજને છોડી દે છે. અને અણુવ્રત, ગુણવ્રત તથા શીલવ્રતનુ પાલન કરે છે. અવસર પ્રાપ્ત થતાં શ્રાવકની ૧૧ પડિમા પણ આદરે છે. આવા શ્રાવકો વીતરાગની આજ્ઞામાંજ ધર્મ માને છે સદૈવ મુનીરાજોની સેવા કરતા રહે છે, વિષય કષાય મદ પાડવામાં નિરંતર ઉદ્યમી રહે છે રસેન્દ્રિયને કાબૂમાં રાખી ઇન્દ્રિયોની લોલુપતાનો ત્યાગ કરે છે, જિતેન્દ્રિય થઇને ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર કરે છે, સર્વ પ્રાણીઓ પર દયાભાવ તથા મૈત્રી ભાવ રાખે છે, અનાથ, અપંગ, દુખી જીવોને યથાશક્તિ સહાયતા કરે છે અને કઠોર વૃતિનો ત્યાગ કરી સદા નમ્રભાવ ધારણ કરે છે. આટલા ગુણોનો ધારક હોય તે શ્રાવક કહેવાય છે

શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રત

જેવી રીતે તળાવમાં પાણીની આવક રોકવા માટે તેમાં જે જે પાણી આવવાના નાળા હોય તેને બંધ કરી દેવાં પડે છે, તેવી રીતે આત્મા રૂપ તળાવમાં પાપરૂપ પાણી

આવતું રોકવા માટે ઇચ્છાનું નિરોધન કરવું પડે છે ઇચ્છાઓને રોકી પાપથી વિરમવું તેને વ્રત કહેવામાં આવે છે આ વ્રતો બે પ્રકારે ગ્રહણ કરી શકાય છે ૧ જેઓ સર્વથા પાપ વ્યાપારથી નિવર્તે છે તેવા સાધુ સર્વવિરતી કહેવાય છે અને જેઓ આગારના અનુસાર છૂટ રાખી મર્યાદિત પ્રમાણે ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે તેઓ દેશવિરતી (શ્રાવક) કહેવાય છે તેમાંના ૫ અણુવ્રત, ૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત એ પ્રમાણે બાર વ્રત હોય છે

૫ અણુવ્રત

જેમ પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર નાનો હોય છે તેવી જ રીતે આ પાંચ વ્રતો સાધુઓના પાંચ મહાવ્રતના મુકાબલે નાના હોવાથી અણુવ્રત કહેવાય છે અણુ એટલે પાતળું, કર્મને પાતળાં પાડનાર હોવાથી પણ આ વ્રતો અણુવ્રત કહેવાય છે તેના પાંચ પ્રકાર છે.

પહેલું અણુવ્રત સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ

પહેલા નાના વ્રતમાં શ્રાવકે સ્થૂલ જીવોની હિંસાથી નિવર્તવું જીવ બે પ્રકારના હોય છે ૧ સ્થાવર જીવ અને ૨ ત્રસ જીવ તે સ્થૂલ તેમાં ગૃહસ્થોને સ્થાવર જીવોની હિંસાથી નિવર્તવું દુષ્કર છે કારણ કે સંસાર સંબંધી અનેક કાર્યોમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ વાયરો અને વનસ્પતિની હિંસા કરવાનો પ્રસંગ શ્રાવકોને વારંવાર પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે 'થૂલ પાણાઇવાયાઓ વેરમણં' અર્થાત્ સ્થૂલ ત્રસ જીવ (બેઇન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના) ને જાણીને, પ્રીછીને એટલે ઓળખીને મારવાનો સંકલ્પ કરીને આકુટ્ટિ—બુદ્ધિ જોઇને ઉદ્દેરીને સ્વયં હણે નહિ, બીજા પાસે હણાવે નહિ એમ ૨ પ્રકારના કરણે અને મનથી હણવા હણાવવાનો વિચાર કરે નહિ, વચનથી હણવા હણાવવાનું કહે નહિ અને કાયાથી હણવા હણાવવા । કૃત્ય કરે નહિ, કરાવે નહિ એ રીતે બે કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્રસની હિંસાની નિવૃત્તિ રૂપ વ્રતનું આચરણ કરે.

પહેલા વ્રતના આગાર—૧ ગૃહસ્થને ત્રસ જીવની હિંસાની કરણીની અનુમોદના—પ્રશંસાથી નિવર્તવું દુષ્કર છે કેમકે નોકર વગેરે દ્વારા કરાવેલાં ગૃહકાર્યોમાં કોઇ જીવની હિંસા થઇ ગઇ હોય તો પણ તે કામને સારૂ બતાવે છે તથા રાજા પ્રમુખ શ્રાવકના સંગ્રામમાં વૈરીનો પરાજય કરી આવ્યા હોય તેની પ્રશંસા જનતાની સમક્ષ કરવી પડે નગરમાં તથા ઉત્સવ પણ કરવા પડે. ઇત્યાદિ કારણોથી અનુમોદન કરવાનો આગાર રાખે છે. ૨ પોતાના શરીરમાં કે માતા પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ સ્વજનના શરીરમાં, દાદ, ખસ, ગડ, ગૂમડ, પીડા ઇત્યાદિ વ્યાધિઓના શરીરમાં કૃમિ આદિ જીવોત્પત્તિ થઇ ગઇ હોય તો તેને માટે જુલાબ વગેરે ઔષધિ, મલમ પટ્ટા આદિ ઉપચાર કરવા પડે છે ૩ પરચક્રી આદિ શત્રુ તથા ચોર ધાડપાડુ વગેરે મારવાને આવ્યા હોય તેને પોતાની અને પોતાના કુટુંબ કબીલા વગેરેની રક્ષા માટે સંગ્રામ કરવો પડે—મારવા પડે ૪ પૃથ્વી ખોદતાં કદાચિત્ ત્રસ જીવની ઘાત થઇ જાય પાણી ગળીને વાપરવા છતાં સૂક્ષ્મ ત્રસ જીવ તેમાં રહી જાય, અગ્નિનો આરંભ કરતાં તેમાં ત્રસ જીવ પડી જાય, વાયુની ઝપટમાં આવીને ત્રસ જીવ મરી જાય, વનસ્પતિનાં છેદન ભેદન કરતાં તેમાંના ત્રસ જીવ મરી જાય, ગમનાગમન કરતાં કે શયનાસન કરતાં કોઇ ત્રસ જીવ ચંપાઇને મરી જાય, આમ બચાવવાનો ઉપયોગ રાખતાં છતાં પણ ત્રસ જીવની હિંસા થઇ જાય તેનું પાપ તો લાગે છે પણ વ્રતનો ભંગ થતો નથી.

બાર પ્રકારનાં અવ્રત કહ્યાં છે ૬ છ કાયનાં અવ્રત, ૫ પાંચ ઇંદ્રિયોનાં અને ૧ મનનું. આ બાર અવ્રતમાંથી પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકને ત્રસ જીવના એક અવ્રત સિવાય બાકીનાં ૧૧ અવ્રત લાગે છે ત્રસ જીવની હિંસા થાય તેવાં કાર્યો જાણીબૂઝીને કરે તે શ્રાવક નહિ. એટલા માટે જે જે કાર્યોમાં ત્રસ જીવોની હિંસા થતી હોય તેવાં કાર્યોમાંથી કેટલાંક અહીં દર્શાવીએ છીએ તેનાથી શ્રાવક નિવૃત્ત થવું જોઇએ. ૧ પ્રહર રાત્રિ ગયા બાદ અને સૂર્યોદય પહેલાં બુલંદ અવાજે બોલવું નહિ કેમકે આવા અવાજથી હિંસક પ્રાણીઓ જાગ્રત થઈ હિંસામાં પ્રવર્તે, નજીકમાં રહેનાર મનુષ્ય, પશુ જાગ્રત થઇ મૈથુન, ખાંડવું, પીસવું, રાંધવું, ઇત્યાદિ આરંભ કરવા લાગી જાય છે, માટે ઉકત સમયે જોરથી બોલવું નહિ. ૨ રાત્રિના સમયે રાંધવું, ઝાડું કાઢવું, છાશ ફેરવવી, સ્નાન કરવું, કપડા ધોવા, મુસાફરી કરવી, ખાનપાન*

---

* मृतस्वजनणावेपि सूतकं जायते किल ।
अस्तं गते दिनानाथे, भोजन क्रियते कथं ? ॥ १ ॥

અર્થ-સ્વજન, સ્વગોત્રીનું મૃત્યુ થઇ ગયું હોય તો સૂતક પાળી આપણે ભોજન કરતા નથી તો પછી દિનનો નાથ સૂર્ય અસ્ત થઇ ગયા બાદ ભોજન શી રીતે કરી શકાય ?

रक्त भवन्ति तोयानि, अन्नानि पिशितान्यपि ।
रात्रिभोजन रक्तस्य, भोजन क्रियते कथ ? ॥ २ ॥

અર્થ-રાત્રિના સમયે પાણી રક્ત સમાન અને અન્ન માંસ સમાન બની જાય છે, એટલે રાત્રિ ભોજન કરનારને રક્તપાન અને માંસભક્ષણના જેવું પાપ લાગે છે, આમ મહાભારતના અનુશાસન પર્વમાં કહ્યું છે

उदक नैव पातव्यं, रात्रावेव युधिष्ठर ।
तपस्विना विशेषेण, गृहिणा च विवेकिना ॥ ३ ॥

હે યુધિષ્ઠર ! વિવેકી ગૃહસ્થોએ અને ખાસ કરીને તપસ્વીઓએ રાત્રે પાણી પીવું ન જોઇએ

ये रात्रौ सर्वदाहार वर्जयन्ति सुमेधसः ।
तेषां पक्षोपवासस्य फल मासेन जायते ॥ ४ ॥

અર્થ-જે બુદ્ધિમાન મનુષ્યો રાત્રિભોજન હમેશને માટે છોડે છે તેને દર મહિને ૧૫ ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

नैवाहुति र्न च स्नानं, न श्राद्ध देवतार्चनम् ।
दान न विहित रात्रौ, भोजन तु विशेषतः ॥ ५ ॥

અર્થ-રાત્રે દેવની આહુતિ સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજન, દાન, એટલા કામ કરવાં નહિ, અને રાત્રિભોજન તો બિલકુલ ન કરવું.

हृन्नाभिपद्मस कोचा, चण्डरोगश्च जायते ।
अतो नक्त न भोक्तव्य, सूक्ष्मजीवादनादपि ॥ ६ ॥ આયુર્વેદ

અર્થ-હૃદય અને નાભિકમળ સૂર્યાસ્ત થતાં સંકોચાઇ જાય છે, તેથી રાત્રિભોજન રોગોત્પાદક છે, વળી રાત્રે સૂક્ષ્મ જીવો પણ ખોરાકમા આવી જાય છે

मेधां पिपीलिका हन्ति, यूका कुर्याज्जलोदर ।
कुरुते मक्षिका वान्ति, कुष्टरोग च कोलिका ।

કરવું વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી ત્રસ જીવની હિંસા થાય છે તથા સાપ, વીંછી વગેરે ઝેરી જાનવરોથી આપણું પણ જીવન જોખમાય તેથી ઉપર બતાવેલાં કાર્યો રાત્રિને વખતે ન કરવાં, ૩ પાયખાનામાં દિશાએ જવાથી અને ગટર મોરી વગેરેમાં પેશાબ કરવાથી અસંખ્યાતા સમુચ્છિમ મનુષ્ય તથા કૃમિ આદિ જંતુઓની ઘાત થાય છે વળી દુર્ગંધથી તથા રોગી મનુષ્યોના પેશાબ પર પેશાબ કરવાથી ગરમી વગેરે ચેપી રોગો લાગુ પડી જાય છે. માટે જાજરૂ, ગટર વગેરેનો ઉપયોગ નહિ કરતાં ગામ બહાર ખુલ્લી જમીનમાં મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો ૪ વસ્તીની હદમાં ફરવા જાય, ઊતરી ઘાસ છાણાંનો ઢગલો વગેરે ઉપર પેશાબ કે ઝાડો કરવાથી તેની અંદર રહેલા ત્રસ જીવોની ઘાત થવા સંભવ છે. ૫ પ્રતિલેખન સં (બારીકાઈથી નજરે જોવા) વિના વસ્ત્રો ધોઈને નાખવાથી ખાટલા વગેરે પાણીમાં ડૂબાડવાથી તથા તે ઉપર ગરમ પાણી રેડવાથી તેને આશ્રિત રહેલા માંકડ વગેરે ત્રસ જીવોની ઘાત થાય છે ૬ હોળી, દિવાળી આદિ પર્વ દિન ચોમાસામાં આવે છે તે વખતે દીવાલ વગેરે ઉપર માંકડ આદિ જંતુઓ હોય છે પરંતુ લોક રૂઢિને અનુસરી લીંપણ, ધોળવું, ધોળાવવા વગેરે કરવાથી ત્રસ જીવની ઘાત થાય છે ખીચડ, દાળ શાક ભાજી, પાપડ વડી શેવ મસાલા પકવાન આદિ ખાદ્ય પદાર્થોનો ઘણા દિવસ સુધી સંગ્રહ કરી રાખવાથી તેમાં ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે તેમ જ તે તે ચીજો વગર જોયે ખાવાથી ત્રસ જીવોનું ભક્ષણ થઈ જાય છે ૭ ચૂલે ચડી ભાજી, લાકડાં ખીચડ, દાળ, શાક મસાલા વાસણ આણીઓ આદિ કોઈ પણ વસ્તુને વિના દેખ્યે કામમાં લેવાથી ત્રસ જીવની ઘાત થઈ જાય છે ૮ ચોમાસાના દિવસોમાં જમીન પર છાણાં લાકડાં, માટીના વાસણ વગેરેમાં કંથુઆ આદિ જંતુઓની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે, તેથી તેવી વસ્તુઓને ઉનની પૂંજણીથી પોંજ્યા વિના ઉપયોગમાં લેવાથી ત્રસ જીવની ઘાત થાય છે ૯ ચૂલા, પાણીઆરાં ઘંટી ખાણિયો રસોડું જમવા બેસવાનું સ્થાન વગેરે ઉપર ચંદરવા નહિ બાંધવાથી ઉપર ધાબામાં ચાલતા જીવો તેમાં પડી મૃત્યુ પામે છે અને વસ્તુની પણ ખરાબી થવા પામે છે ૧૦ અણગળ પાણી પીવા કે વાપરવાથી તેમ જ પાણી ગળ્યા બાદ સંખારાનું બરાબર જતન ન કરવાથી પણ ત્રસ જીવોની ઘાત*

कंटक दारुखंड च वितनोति गलव्यथाम् ।
पतितं व्यंजनान्तरपि तालु विध्यति वृश्चिकम् ।

અર્થ—રાત્રિભોજનમાં જે કીડી ખવાય તો તે બુદ્ધિનો નાશ થાય છે જૂ ખાવાથી જલોદર માખી ખાવાથી ઊલટી કરોળીઆ ખાવાથી કુષ્ટ રોગ, કાંટા ખાવાથી કંઠ રોગ, લાકડાં ખાવાથી પીડા વાગ અને વીંછીનો કાંટો આવવાથી તાળવું છેદાય છે

આવાં આવાં અનેક નુકસાન રાત્રિભોજનથી થાય છે

* सूक्ष्मानि जन्तूनि जलाश्रयानि जलस्य वर्णाकृतिसंस्थितानि ।
तस्माज्जलं जीवदयानिमित्तं निर्ग्रन्थशूराः परिवर्जयन्ति ॥

અર્થ ભાગવતપુરાણમાં કહ્યું છે કે પાણીના જેવા વર્ણ રંગવાળા અનેક સૂક્ષ્મ જીવો પાણીમાં રહે છે તેથી નિગ્રંથશૂરો મુનિઓએ જીવદયા નિમિત્ત સચેત (કાચું) પાણી, તથા અણગળ પાણી વાપરવું તેમજ પીવું નહિ.

થત છે. ૧૧ ધાન્યનો, કરિયાણાંનો, ગીત જીવનો, મેવા મીઠાઈનો, તેલ, ઘતાદિ રસનો, લાખનો, નળીનો, છાણાં લાકડાંનો, ભાજી ફળનો, ઇત્યાદિ વેપારમાં વિશેષે કરીને ત્રસ જીવની ઘાત થાય છે. ૧૩ દૂધ, દહી, ઘી, તેલ, છાસ, પાણી મુરબ્બા ઇત્યાદિ પ્રવાહી કે અર્ધપ્રવાહી પદાર્થોના વાસણ તેમજ દીવા, ચૂલા, સગડી, ખાલી વાસણ ઇત્યાદિ ખુલ્લાં અગર ઢાંકેના રાખવાથી ઉંદર વગેરે ત્રસ જીવ તેમા પડી મૃત્યુ પામે છે. ૧૪ મકાઇના ડોડા શેકવાથી ઘઉં, બાજરી કે જુવારનો પોંક પાડવાથી ચણાના ઓળા પાડવાથી, બોર, નાગરવેલનાં પાન, મૂળા, મેથીની ભાજી મિષ્ટ ફળ, સડેલી વસ્તુ ઇત્યાદિમાં ત્રસ જીવ હોય છે તેથી તેવી વસ્તુ રાંધવાથી કે ખાવાથી તેમા રહેના ત્રસ જીવની ઘાત થાય છે ૧૫ ગાય, ભેંસ, ઘોડા વગેરેના રહેવાના સ્થાનમા ધુંવાડી કરવાથી ત્રસ જીવની ઘાત થાય છે ૧૬ નાળ કે ખીલા વાળાં પગરખાં પહેરવાથી પગ નીચે ઘણા ત્રસ જીવો ચગદાઈ મરે છે. આ તેમજ આવા જ પ્રકારનાં બીજાં જે જે કામો ત્રસ જીવની હિસાના છે તેનો શ્રાવક વિવેકબુદ્ધિએ વિચાર કરી ત્યાગ કરે છે અને એ રીતે પહેલુ સ્થુલ પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત પાળી સાચો શ્રાવક બને છે.

હવે સ્થાવર જીવોની હિંસાથી સર્વથા નિવૃત્ત ન થઇ શકાય તો પણ નીચે પ્રમાણેની મર્યાદા શ્રાવકે અવશ્ય કરવી જોઇએ ૧ પૃથ્વીકાય ખેતીવાડી કરવાનાં, જમીન ખોદવાનાં, મીઠું, ખારો, ખડી, હિંગળો, ગેરૂ આદિ પૃથ્વીકાયના વ્યાપારના, સચેત ક્ષારોથી વસ્ત્ર ધોવાના, સચેત માટીથી દાતણ કરવાનાં તથા ચૂના, કોઠી આદિ ઉપકરણ અને મકાન બનાવવાં વગેરે પ્રકારનાં પૃથ્વીકાયની હિંસાથી નિવર્તવાનાં યથાશકિત પ્રત્યાખ્યાન કરે સર્વથા પચ્ચક્ખાણ ન બને તો મર્યાદા તો અવશ્ય કરે વિના કારણ પૃથ્વીકાયની હિંસા કરે નહિ. અને પૃથ્વીકાયની યતના કરે ૨ અપકાય-નદી, તળાવ, કૂવા, વાવ આદિ જળાશયોમાં અંદર પડી સ્નાન કરવાથી પાણી દુર્ગંધયુકત થઇ રોગિષ્ટ બની જાય છે અને અપકાય જીવોની તથા તેની નેશ્રાએ રહેલા ત્રસકાય જીવોનો મોટા પ્રમાણમા હિંસા થાય છે કેટલાક અજ્ઞાની મનુષ્યો પોતાના સ્વજન કુટુમ્બી વગેરેમાં કોઇનું મૃત્યુ થયુ હોય તેને સ્વર્ગે પહોચાડવાના હેતુથી તેના શરીરનો રાખ, હાડકાં વગેરેને તીર્થસ્થાનના પાણીમા નાખે છે વળી કેટલાક તો ચિતાની ધગધગતી રાખ વગેરે પાણીમાં નાખે છે તેના પરિણામે પાણી ગરમ થઇ તેમા રહેલા મચ્છાદિ પંચેદ્રિય જીવો પણ મરી જાય છે તો પછી પોરા વગેરે નાના જીવોનું તો કહેવુ જ શું ? રાખમાં પણ ક્ષાર હોવાથી રાખ મિશ્રિત પાણીનો વેગ જેટલે દૂર પહોચે છે તેટલે દૂર સુધીના ત્રસ સ્થાવર જીવો

विंशत्य गुलमान तु त्रिंशद गुल मायत ।
तद्वस्त्र द्विगुणीकृत्य, गालयेज्जलमापिवन् ॥
तस्मिन् वस्त्रे स्थितान् जीवान्, स्थापयेज्जलमध्ये तु ।
एव कृत्वा पिबेज्जल, स याति परमां गति ॥

અર્થ—૨૦ આંગળ પહોળુ અને ૩૦ આંગળ લાંબુ એવુ વસ્ત્ર બેવડુ કરીને તેના વડે ગળાયેલુ પાણી પીવુ પાણી ગાળતા ગળણામાં રહી ગયેલા જીવોને જે ઠેકાણેથી પાણી ભરી લાવ્યા હોઇએ તેજ પાણીમાં પાછા નાખી દેવા આ વિધિ સાચવી પાણી પીનારા પરમગતિને પામે છે આમ મહાભારતમાં કહ્યું છે

મરી જવા પામે છે. મરનાર તો મરે છે તે જ ક્ષણે જે ગતિમાં જવાનો હોય છે ત્યાં ચાલ્યો જાય છે ત્યાંનું જેટલું આયુષ્ય બાંધ્યું હશે તે પૂર્ણ કર્યા વિના ત્યાંથી તે નીકળવાનો નથી એ નિશ્ચય રાખજો. ઘણાં પાપ કરીને નર્કે ગયેલ મનુષ્યની રાખ કે હાડકાં ગંગાજીમાં પધરાવશો તો પણ તે જીવ નરકમાંથી ઉઠીને સ્વર્ગમાં પહોંચવાનો નથી જ. વળી કેટલાક અજ્ઞાની મનુષ્યો ગ્રહણની છાયાથી બચવા માટે ઘરમાંનું ઢાંકેલું પાણી તો બહાર ફેંકી દે છે અને નદી, કુવા વગેરેનું વગર ઢાંકેલું પાણી પવિત્ર માની પાછું ઘરમાં લઈ આવે છે!! એમને પૂછીએ કે ભાઈ! પાણીને ગ્રહણ લાગ્યું અને દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ વગેરેને શા માટે ન લાગ્યું! ખરું કારણ તો એ છે કે ઉક્ત પદાર્થોના પૈસા બેસે છે અને પાણી તો મફત મળે છે આથી પાણીનો વ્યય કરવામાં ઘણી બેદરકારી રાખે છે. આ લોકો એટલું નથી સમજતા કે પાણી તો જગત્ બધાનું જીવન છે. દૂધ ઘી વિના તો કરોડો મનુષ્યો આખો જન્મ વ્યતીત કરી દે છે પરંતુ પાણી વિના એક દિવસ કાઢવો પણ મહા મુશ્કેલ થઈ પડે છે તેથી પાણી તે બધા પદાર્થથી અધિક મૂલ્યવાન છે. એવું જાણી શ્રાવક મિથ્યાત્વીની દેખાદેખી કદાપિ કરતો નથી. અર્થાત્ ગ્રહણાદિ પ્રસંગે પાણી ફેંકી દેતો નથી, પાણીમાં હાડકાં કે રાખ નાખતો નથી. પાણીમાં પડી સ્નાન કરતો નથી, અણગળ પાણી પીતો કે વાપરતો નથી વિના પ્રયોજન પાણી ઢોળતો નથી. હોળીના તહેવારે પાણી ઉછાળવું રંગ છાંટવા, કોઈને રેડવા વગેરે પાણીનું નુકશાન કરતો નથી. કુવા, વાવ, નળ વગેરેની મર્યાદા કરે છે. કેટલાક ધર્મનિષ્ઠ શ્રાવકો સચેત પાણી પીવાનાં પણ પચ્ચક્ખાણ કરી લે છે તથા પાણી ઘીની પેઠે વાપરે છે ઘી નિર્જીવ છે. પાણીમાં અસંખ્યાતા જીવ છે. ૩ તેઉકાય—અગ્નિ હથિયાર બહુજ છે અર્થાત તેની છએ દિશાઓની ઉપરે ચાલતા ત્રસ સ્થાવર જીવોનું તે ભક્ષણ કરી લે છે. એમ જાણી અગ્નિના આરંભથી આત્માને વિરક્ત બનાવો. જેઓ કેટલાક લોકોને ઓઢવા પહેરવાને અનેક વસ્ત્રોનો યોગ હોવા છતાં શ્રીમંતોની દેખાદેખી રસ્તાનો કચરો એકઠો કરી તાપણું કરી તાપે છે અથવા સગડી વગેરેમાં છાણાં લાકડાં વગેરે સળગાવી તાપવા બેસે છે. ખેતીમાં ખુબ ઉપયોગી થતું છાણ અને અન્ય રસોઈ વગેરે અનેક કામમાં ઉપયોગી બનતાં લાકડાંનો પોતાના ક્ષણિક સુખને માટે આ રીતે દુર્વ્યય કરે છે. આવી રીતે તાપવાથી રૂપનો નાશ થાય છે. આગળના ભાગમાં ગરમી અને પૃષ્ઠ ભાગમાં શરદી રહેવાથી તંદુરસ્તીને હાનિ પહોંચે છે અને કોઈ કોઈ વખત વસ્ત્રાદિને આગ લાગી જાય તો અકાળ મૃત્યુ પણ નીપજે છે. વળી કેટલાક લોકો હોળી આદિ ઉત્સવોમાં કે દીપોત્સવી આદિ પ્રસંગે ક્ષણિક મજાને માટે દારૂખાનું ફોડે છે તેમાં અનેક ત્રસ જીવોની ઘાત થવા ઉપરાંત ઘણીવાર મનુષ્યનો તેમ જ માલમિલકતની પણ હાનિ થઈ જાય છે અને દ્રવ્યનો પણ દુરુપયોગ થાય છે. માટે આ રીવાજ પણ અનર્થકારક છે. દીવાળીની લક્ષ્મી-પૂજા લક્ષ્મીના આગમન માટે કરવામાં આવે છે પણ ભલા! લક્ષ્મીમાં આગ લગાડવાથી લક્ષ્મી કેવી રીતે આવશે! આ સિવાય હમણાં હમણાં તમાકુ પીવાનાં વ્યસનો પણ ખૂબ જ વધી ગયાં છે. તમાકુમાં કોઈપણ સ્વાદ નથી. ખાનાર, પીનાર કે સુંઘનારના મોઢા અને નાકમાંથી દુર્ગંધ નીકળે છે. દેહ દાઘ અને કલેજામાં ચાંદાં પડી જાય છે. કાળજું બળી જાય છે ક્ષય વગેરે રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને વખતે અકાળ મૃત્યુ પણ થાય છે. પ્રત્યક્ષ દર્દનાકોને પ્રત્યક્ષ જાણવા છતાં પણ હુક્કા, ચલમ, બીડી, સીગારેટ આદિ

ાવે છે ! શ્રાવકે આ પ્રકારના વ્યસનના ફંદામાં કદાપિ ન ફસાવુ જોઇએ અને ઉપર
આવેના અગ્નિના આરંભ સમારંભથી દૂર રહેવુ જોઇએ. તેવી જ રીતે ધર્મ નિમિત્તે
, દીપ, યજ્ઞ, હવનાદિ પણ ન કરવાં જોઇએ. અને ચૂલા, ભઠ્ઠી, દીવા સગડી આદિ
ારાવે આરંભ કરવા પડે તેની મર્યાદા કરવી જોઇએ વાયુકાય–પંખાથી, ચિચોળાથી,
જીવ વમાડવાથી, ઝાપટ નાંખવાથી. ફુંકવાથી અને ઉઘાડે મોઢે બોલવાથી વાયુકાયના
વોની ઘાત થાય છે વાયુના ઝપાટામાં આવીને ત્રસ જીવો પણ મરી જાય છે. તો તેની
ંથાથી જેટને અંશે બચી શકાય તેટલે અંશે બચવા પ્રયત્ન કરવો વાયુકાયની રક્ષા થવી
દુષ્કર છે. ૫ વનસ્પતિકાય–તેના ૩ પ્રકાર છે. ૧ ઘઉં, ચણા જુવાર, બાજરી આદિ
ન્ય તથા સૂક્ષ્મ બીજ, ગોટલી વગેરેમાં એક જીવ હોય છે. ૨ કાચાં ફૂલ, ફળ, ભાજી,
ાજ્ઞાં, પાંદડાં, ડાખળા વગેરેના સોયના અગ્રભાગ જેટલા એક ટુકડામાં અસંખ્યાતા જીવ
ાય છે અને ૩ કંદમૂળ વગેરેમાં અનંત જીવ હોય છે, સચેત વસ્તુ ભોગવવાનો ત્યાગ બને
ા ઘણું ઉત્તમ છે, અન્ન વિના તો કામ ચાલવુ દુષ્કર છે, પરંતુ લીલોતરીના ભક્ષણથી
ો જરૂર બચવુ જોઇએ અને કંદમૂલાદિનો તો સ્પર્શ સરખો કરવો પણ ઉચિત નથી તો ભક્ષણ
ારવાની વાત જ ક્યાં રહી ? અથાત્ અનંતકાય કંદમૂલાદિ કદાપિ ખાવા ન જ જોઇએ.

દયાળુ મનુષ્યો પાંચ ઇંદ્રિયોમાંથી એકાદ ઇંદ્રિય કાન, આંખ વગેરે ઓછી હોય અર્થાત્
બહેરા આંધળા, મૂગા કે લૂના લંગડા હોય તો તેમને જોઇ દયા લાવે છે તો બિચારા
એકેંદ્રિય જીવોને તો ચાર ઇંદ્રિય ઓછી છે, માત્ર એક જ ઇંદ્રિય છે, એટલે તેઓ વિશેષ
દયાને પાત્ર છે સ્થાવર જીવો બિચારા કર્મોદયે કરી પરવશ પડેલા કૃતકર્મના ફળો ભોગવી
રહ્યા છે અને જેઓ તેમની ઘાત કરે છે તેમને કર્મ બંધાય છે એવુ જાણી શ્રાવક યથાશક્તિ
સ્થાવર જીવોની પણ રક્ષા કરાવે છે ×

× ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે, સાધુજી વીશ વસા દયા પાળે છે સાધુની અપેક્ષા શ્રાવકની દયા સવા વસાની હોય છે

गाथा—जीव सुहुमा थूला, साकप्पा आरंभ भवे दुविहा ।
सवराह निरवराह, साविक्खा नृव निरविक्खा ॥

અર્થ—સાધુજી તો ત્રસ અને સ્થાવર બન્ને પ્રકારના જીવોની દયા પાળે છે, પરંતુ શ્રાવકથી સ્થાવરની દયા પાળવી દુષ્કર હોવાથી ૨૦ વસામાંથી ૧૦ વસા કમ થયા, સાધુજી તો સંકલ્પ કરી અથવા જાણીને તથા અજાણપણુ એમ બન્ને પ્રકારે હિંસાના ત્યાગી હોય છે, અને શ્રાવક સંકલ્પથી તો ત્રસ જીવની હિંસાના ત્યાગી હોય છે, પરંતુ સ્થાવરના આરંભ કરતાં કદાચિત ત્રસ જીવની હિંસા પણ થઇ જાય છે, તેથી ૧૦ વસામાંથી ૫ વસા કમ થયા. સાધુ તો સઅપરાધી અને નિરપરાધી બન્નેની રક્ષા કરે છે અને શ્રાવકને તો નિરપરાધીને હણુવાના ત્યાગ છે, પરંતુ આ વ્રતના ધારણ કરનારા રાજા પણ હોય છે અને તેમને સંગ્રામાદિનો પ્રસંગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા અન્ય શ્રાવકને ચોરાદિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને ચોર તથા શત્રુ મારવા માટે આવે ત્યારે તેને મારવાનો પ્રસંગ પણ આવી જાય છે. ઇત્યાદી કારણુથી સઅપરાધીની રક્ષા કરવી દુષ્કર હોવાથી ૫ વસામાંથી રાા વસા કમ થયા, હવે સાધુ તો સાપેક્ષ–કારણવશાત્ અને નિરપેક્ષા–વિના કારણુ બન્ને

પહેલા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧ બંધે—કોઈ જીવને બંધનમાં નાખે તો અતિચાર * લાગે. જેમ પુત્ર, ભાઈ સ્ત્રી, મિત્ર શત્રુ દાસ, દાસી આદિ મનુષ્ય, ગાય, ભેંસ અશ્વ આદિ પશુ પોપટ મેના, કૂકડા આદિ પક્ષી. સાપ, અજગર આદિ અપદ, ઇત્યાદિ પ્રાણીઓને દોરડેથી કે સાંકળથી બાંધે, કેદમાં નાખે, હાથ પગમાં બેડી નાખે, ઓરડી સાથે બાંધી મૂકે મકાનમાં, પાંજરામાં કે ટોપલા વગેરેમાં પૂરે. આ પ્રમાણે બંધનમાં નાખવાથી અતિચાર લાગે છે કેમકે તે બિચારા જીવો પરવશ પડી અતિ કષ્ટ પામે છે ગભરાય છે તરફડે છે માટે આવાં સ્વાધીન કૃત્ય શ્રાવકને કરવા યોગ્ય નહિ કદાચિત કોઈ મનુષ્ય કુત્સાવિહત કૃત્ય કરવાથી શિક્ષાને પાત્ર જણાય તેમ જ કોઈ પશુ કહ્યું સમજતું ન હોય, નુકસાન કરતું હોય અને તે વચનના શિક્ષા માત્રથી સમજતું ન હોય અને તેને કદાચ બંધનમાં નાખવાના ખાસ જરૂર પડે એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મજબૂત બંધને ન બાંધે કે જેથી તેને ઇજા પહોંચે અથવા આગ વેળ ફરી હરી ન શકે. તેમજ અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવ પ્રાપ્ત થતાં તે છૂટી પોતાનો બચાવ પણ ન કરી શકે. આવાં સખ્ત બંધને બાંધવાથી કોઈ વખતે તે જીવ મૃત્યુ પામી જાય તો પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસાનું પાપ લાગી જાય છે વળી શ્રાવકોએ પક્ષીઓને પણ પાળવાં ન જોઈએ, પક્ષીઓને પાંજરે પૂરી તેમને મેવા મેવા મિષ્ટાન્ન ખવરાવો તો પણ તે તેને બંધન સમાન બહુ દુઃખી થાય છે. કદાચિત્ ઘાયલ થયેલ પક્ષીને તેની રક્ષા નિમિત્ત પાંજરામાં રાખવું પડે તો આરામ થયા બાદ બંધનમુક્ત કરી દેવું

૨ વહે—કોઈ પણ પ્રાણીને પ્રહાર કરે માર મારે તો અતિચાર લાગે. ઉપર પ્રમાણે કોઈ મુન્હેગાર વચનથી કે બંધનથી સમજતા ન હોય, તેમજ પશુ વગેરે સીધે રસ્તે ચાલતા ન હોય અને તેમને લાકડી, ચાબુક આદિથી પ્રહાર કરવાની જરૂર ઊભી થાય તો નિર્દયપણે એવો માર ન મારે કે જેથી તેના અંગ ઉપર સોળ ઊઠી આવે, લોહી નીકળે, મૂર્છિત થઈ જાય અને મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય. આવા પ્રકારના પ્રહાર શ્રાવક કદાપિ ન કરે. વળી જે કેટલાક એક વાર માર મારે તે જ ઠેકાણે બીજી વાર પ્રહાર ન કરે તેમ જ શીર, કુખ, ગુપ્તેન્દ્રિય હાડકા વગેરે મર્મસ્થાનો પર પ્રહાર કરે નહિ, કારણ કે મર્મસ્થાન પર પ્રહાર કરવાથી તેમને બહુ દુઃખ થાય છે એવું જાણી એવા સ્થાનપર પ્રહાર ન કરે

પ્રકારના હિંસાના ત્યાગી છે અને શ્રાવક નિરપેક્ષ હિંસાના તો ત્યાગી હોય છે પરંતુ સાપેક્ષ હિંસાનો ત્યાગ કરવો દુષ્કર છે. કેમકે ચાલતા ભાગ આદિને ચાબુક આદિથી પ્રહાર કરે તથા શરીરમાં કૃમિ આદિ જીવ સહેજે ઉત્પન્ન થાય તેને માટે જુલાબ આદિ ઔષધોપચાર કરે છે. એટલા માટે ૨૦ વસામાંથી ૧૦ વસો આ જ શ્રાવક પાળી શકે છે

* જેમ કોઈને અમુક વસ્તુનાં પ્રત્યાખ્યાન હોય છતાં તે વસ્તુ ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે અતિક્રમ ૨ તે વસ્તુની પાસે જાય તે વ્યતિક્રમ, ૩ તેને ગ્રહણ કરી લે તે અતિચાર અને ૪ તે વસ્તુ ભોગવે તો અનાચાર અતિક્રમનું પાપ પશ્ચાત્તાપ કરવાથી અતિક્રમનું પાપ આલોચનાથી અતિચારનું પાપ પ્રાયશ્ચિત્તથી અને અનાચારનું પાપ મૂળ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી નષ્ટ થાય છે. આ ચાર પ્રકારના ઉપાયથી તે પાપ [illegible] થાય છે આ ચાર પ્રકારનાં પાપોમાંના અતિચાર એ ત્રીજા પ્રકારનું પાપ જાણવું

૩ છવિચ્છેએ—અંગોપાંગનું છેદન ભેદન કરે તો અતિચાર લાગે. કેટલાક અજ્ઞાની
જન ગાય, ભેંસ, બળદ, ઘોડા, કૂતરા વગેરેને આજ્ઞામાં ચલાવવા માટે તેના નાક વીંધી નાથ
નાખે છે, ઘોડાને લોઢાના કાંટાવાળા ચોકડા ચડાવે છે, પગમાં ખીલા અને નાળ જડાવે
તથા શોભા નિમિત્ત ત્રિશૂલ ચક્રાદિ તપાવેલાં લોઢાં તેના અંગ પર ચાંપી દઇ ચામડું
ળી દે છે, કાનનુ છેદન કરી કોડીઓ કે કડીઓ પહેરાવે છે, પૂંછડાં છેદે છે, શીંગડાં
પી નાખે છે, ગુપ્તેંદ્રિયનું છેદન કરે છે, ખસી કરી પુરુષત્વહીન કરી નાખે છે. ઇત્યાદિ
િર્દયતાનાં કામ કરવાં કે કરાવવાં તે શ્રાવકને બિલકુલ ઉચિત નથી. કદાચિત્ કોઇ અંગ સડી
ાય અથવા ગડ, ગુંબડ, રસોળી વગેરે થવાથી તેને દુ:ખમુકત કરવા માટે અંગોપાંગ છેદાવવાં
ડે તો આરામ થતા સુધી તેની પાસેથી કાંઈ કામ ન લે તેવી જ રીતે પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી
આદિને દાગીના પહેરાવવાને માટે તેના કાન, નાક આદિ વીંધાવવાં પડે તો તેમની ઇચ્છા
વિરૂધ્ધ બલાત્કારે કદી પણ ન વીંધાવે

૪ અઇભારે—મનુષ્ય, પશુ વગેરે પાસે તેના ગજા ઉપરાંત ભાર લાદે અથવા ખેંચાવે
તો અતિચાર લાગે જેમકે ગાડી, ઘોડા, બળદ, પાડા, મજુર ઇત્યાદિ દ્વારા કોઇ સ્થળે કાંઇ માલ
પહોંચાડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો તેની પીઠ પર, કાંધ પર ગડ ગુંબડ ચાંદાં આદિ કોઇ
પ્રકારનુ દર્દ થયું હોય અથવા તે લૂનો, લંગડો, અપંગ, દુર્બળ, રોગિષ્ટ ઓછી ઉમરવાળો
કે વૃદ્ધ ઉમરવાળો તથા હીન શકિતવાળો હોય તો તેના ઉપર કોઇ પ્રકારનું વજન લાદે નહિ,
કેમકે તે બિચારા બહુ દુ:ખ પામે છે, અને કોઇ વાર તેનુ મૃત્યુ પણ થઇ જાય છે. કદાચિત્
કોઇ મજૂર ગરીબ હોય અને ઉદરનિર્વાહ અર્થે વજન ઉઠાવવુ કબૂલ પણ કરી લે તો તેના
પર દયા લાવી કામ લીધા વિના જ યથાશકિત સાતા ઉપજાવવી તે દયાળુ શ્રાવકોનું કર્તવ્ય
છે પણ જે નીરોગી, હૃષ્ટપુષ્ટ, વજન ઉઠાવવાને સામર્થ્યવાન્ હોય તો પણ તેની પાસે શકિતથી
અધિક, અથવા દેશકાલની પ્રચલિત મર્યાદાથી વધારે બોજો ઉપડાવે નહિ પશુ પર પ્રમાણસર
ભાર ભર્યા પછી તે ઉપર સ્વારી કરે નહિ સ્વારી કરવી હોય તો ઓછો ભાર ભરે મનુષ્યને
વજન ઉઠાવવા આપતી વખતે પૂછી લે કે તુ આટલું વજન ઉપાડી શકીશ ? વધારે ઉઠાવવાનુ
કદી કહે નહિ તથા સવામણ હોય તે વસ્તુને એક મણ છે એવુ અસત્ય કદાપિ બોલે નહિ
તેમ જ ગજા ઉપરાંત વધુ પડતો પથ કરાવે નહિ.

૫ ભત્તપાણવુચ્છેએ—આહાર પાણીનો વિયોગ પડાવે, અંતરાય પાડે તો અતિચાર
લાગે સ્વજન, મિત્ર, ગુમાસ્તા દાસ, દાસી, ગાય, ઘોડા વગેરે પશુ પોતાને આશ્રિત રહેતાં હોય
તેમને ક્રોધના આવેશમાં આવી કે કાંઇ ગુન્હાની શિક્ષા કરવા માટે અથવા મોંઘવારી કે
દુષ્કાલાદિ પ્રસંગે ભૂખ્યા, તરસ્યાં રાખે નહિ ભૂખ તરસથી ક્રોધ અને વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે
તેના આત્મામાં બહુ જ કલુષિત ભાવ રહે છે તેથી ચીકણા કર્મ બંધાય છે કેટલાક નિર્દય
અને સ્વાર્થી લોકો વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે અથવા રોગાદિથી નિર્બળ અને નિરુદ્યમી થયેલા
માતાપિતાદિ સ્વજન, દાસ, દાસી, ગાય, બળદ, આદિ પશુઓને નિ:સત્વ, વાસી અથવા ખરાબ
ખોરાક આપે છે, નોકરોના પગાર ઘટાડી નાખે છે, ઘાસ દાણાકુશી વગેરે ખરાબ ખોરાક આપે
છે તથા કમતી આપે છે દૂઝણાં પશુ દૂધ આપતાં બંધ થાય એટલે તેને પેટપૂર્ણ ઘાસ, ચારો
કે ખાણુ આપે નહિ, અને કેટલાક દુષ્ટો તો કૃતઘ્ની બની વૃદ્ધ નકામા પશુઓને કસાઇખાને

અથવા ખાટકીને વેચી દે છે. આવા ઘોર અન્યાય કરે છે આવાં કામ કરવાં બાળકોને બિલકુલ ઉચિત નથી કેમકે સુખ અને આરામ આપણને જેટલાં પ્રિય છે તેટલાં જ તેમને પણ પ્રિય છે પોતે મોજશોખ ઉડાવવા અને આશ્રિતોને તરસાવવા તે દયાળુનું કર્તવ્ય નથી. પોતાનાં માતપિતા, સ્વજન કે જેમણે આપણા ઉપર ઘણા ઘણા ઉપકાર કર્યા છે અનેક કષ્ટો સહન કરી આપણું પાલન પોષણ કરી મોટા કર્યા છે અને મહા કષ્ટે પ્રાપ્ત કરેલી લક્ષ્મી પણ આપણને સુપ્રત કરી છે આ બધું એટલા માટે કર્યું છે કે અમારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓ અમને સુખી કરશે, અમારું પાલનપોષણ કરશે. આમ છતાં તેમની સાથે કૃતઘ્નતા કરવી વિશ્વાસઘાત કરવો તે ઘોર પાપ છે જેમની દોલત વડે પોતે સુખોપભોગ કરી રહ્યા છે. એવાં માબાપ અથવા જેમના પરિશ્રમના પરિણામે પૈસો પ્રાપ્ત થયો છે એવા ગુમાસ્તા, દાસ, દાસી કે જેમણે આખી ઉમર એકનિષ્ઠ ચાકરી કરી કોઈનું ઘર ભર્યું હોય તેઓ વૃદ્ધ થાય કે રોગાદિ કારણે અશક્ત બને ત્યારે તેમને દુઃખિત હાલતમાં છોડી દેવાં પગાર બંધ કરવો આજીવિકા તોડી નાખવી એ પણ વિશ્વાસઘાત જ છે અને એમનાથી અધિક ઉપકાર પશુઓનો છે

બિચારાં નિર્દોષ ઘાસચારો ખાઈને દૂધ, ઘી માખણ, મલાઈ આદિ અમૃત જેવા અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો આપીને આપણું પોષણ કરે છે તેમનો જનતા ઉપર કેટલો મહાન ઉપકાર છે! જે માતાનું વર્ષ બે વર્ષ દુગ્ધપાન કરીએ છીએ તેમની ઉમરભર સેવા કરીએ છીએ. તો પછી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી એટલે જીવનભર દુગ્ધપાન કરાવનાર મહાત્મા ગૌ આદિ પ્રાણીઓની કેટલી સેવા બજાવવી જોઈએ! વળી એક માતાનું દૂધ પીનારા બે બાળકો પરસ્પર કેવો સંબંધ રાખે છે તો પછી ગૌમાતાના પુત્રો પ્રત્યે પણ આપણે પ્રેમભાવ શા માટે ન રાખીએ! એના ઉપર જુલમ કરીએ એને જીવનભર નપુંસક બનાવી દઈએ એ કેટલી કૃતઘ્નતા! કેટલી નિર્દયતા! માણસો તો વખતે બેઈમાન બને છે પણ પશુ તો આજીવન પણ વિશેષ મહાન નિષ્કપટભાવ અને ઉપકારક હોય છે જરા આંખ ઉઘાડીને જુઓ તો ખરા! ગાયના પુત્રો જગત્ પર કેટલો અનહદ ઉપકાર કરી રહ્યા છે! હળ ખેંચી અન્ન, વસ્ત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં મદદ કરે છે કોસવડે કૂવામાંથી પાણી કાઢવું ગાડાં ઉપર ભાર ભરેલો લઈ ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચાડી દેવો ભૂખ તરસ, ટાઢ તાપ સહીને ખાડા, ટેકરા પથ્થર કે ઊબડ જમીન વગેરેની દરકાર કર્યા વગર અવિરત પરિશ્રમ કરી માનવજાતનાં અનેકવિધ કાર્યોમાં મદદગાર થવું, સુમિત્રની પેઠે બાળક પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખવો સુશિષ્યની પેઠે તાડનતર્જન સહેતાં સહેતાં સેવા કરવી વિશ્વાસુ નોકરની પેઠે પહેરેગીરી કરવી બંધુની પેઠે જેવો મળે તેવો ખોરાક ખાઈ સંતુષ્ટ રહેવું એ બધું પશુ વિના જગતમાં બીજું કોણ કરશે! ઊનનાં ગરમ વસ્ત્રો અને કસ્તૂરી જેવા બહુ મૂલ્યવાન્ પદાર્થો પણ પશુઓને પ્રતાપે જ પ્રાપ્ત થાય છે વિશેષ શું કહીએ, પશુઓના શરીરથી ઉત્પન્ન થતાં છાણ, મૂત્ર પણ નકામાં જતાં નથી. ખાતર રૂપે, બળતણ રૂપે, ઔષધરૂપે ઘર સ્વચ્છ કરવામાં એમ અનેક પ્રકારે ઉપયોગી નીવડે છે તેઓ મરી ગયા પછી પણ તેમના શરીરનો કોઈ પદાર્થ નકામો જતો નથી. તેમના ચામડાંના પગરખાં બને તે કાંટા, કાંકરા, તાપ ટાઢથી પગનું રક્ષણ કરે હાડકાં ખાતરમાં ઉપયોગી થાય એવાં ઉપયોગી અને ઉપકારક પ્રાણીઓ માટે વિશ્વાસઘાત કરવો કૃતઘ્નતા કરવી એ મહાપાપ છે આમ વિચારી જે ધર્માત્મા હોય તે પશુઓનું તેમની જિંદગી સુધી

પોતાના કુટુંબીઓની પેઠે પાલનપોષણ × કરે છે દૂધ દેતા બંધ થાય, વૃદ્ધ અશકત કે રોગી થાય તો પણ તેમને ખાનપાનની અંતરાય પાડતા નથી, કાઢી મુકતા નથી કે ઘાતકી મનુષ્યોને સ્વાધીન કરતા નથી, કદાચિત્ મનુષ્ય અથવા પશુદ્વારા કંઇ બગાડ થઇ જાય તો વિચારવુ કે જાણી જોઇને તો કોઇ ખરાબી કરતુ નથી, કોઇ કારણથી, ભૂલથી કે પરવશપણાથી આ ખરાબી થઇ હશે, તો જેવી રીતે અજ્ઞાન બચ્ચું કંઇ બગાડ કરે તો તેને નાદાન પશુ જાણી શાણા મનુષ્યો ક્ષમા આપે છે તેવી જ રીતે ભોળા મનુષ્યો અને પશુઓને નાદાન જાણી ક્ષમા કરવી જોઇએ વચન દ્વારા કરાતી શિક્ષાને ઘણી માની લેવી, પરંતુ ભૂખ્યા તરસ્યાંને રાખવા અનુચિત છે કદાચિત્ એમ પણ બનવા જોગ છે કે, ભૂખ તરસનો દંડ આપ્યા વિના તે સુધરે તેમ નથી તો જ્યાં સુધી તેમને ખવરાવે પીવરાવે નહિ ત્યા સુધી પોતે પણ ખાનપાન ભોગવે નહિ અને જ્વરાદિ રોગની નિવૃત્તિ માટે લાંઘણુ કરવી પડે તો તે વાત અલગ છે.

ઉક્ત પહેલા વ્રતના પાંચ અતિચાર અધોગતિમાં લઇ જવા વાળા છે તેનાથી આત્માને બચાવવાને માટે તેનું જાણપણું તો જરૂર કરવુ જોઇએ પણ તે અતિચારોને આચરવા નહિ-અંગીકાર કરવા નહિ આ પ્રમાણે પ્રથમ વ્રતનુ અર્થાત્ ભગવતી દયાનુ જે જીવ સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરશે તે બન્ને લોકમાં આરોગ્યતા પ્રાપ્ત કરશે, બળવંત થશે, યશવંત થશે જય અને ઐશ્વર્યાદિ અનેક સુખોનો ભોક્તા બની ક્રમશ થોડા જ ભવમાં મોક્ષનાં અનંત સુખો પ્રાપ્ત કરશે

जहा धन्नाण रक्खणट्ठा, करंति वइओ जहन हे वत्थ ।
तह पढम वय रक्खणट्ठा, करंति वयाइं सेसाइ ॥

× यस्मिन् जीवति जीवन्ति, वहवः सतु जीवति ।
काकोपि किं न कुरुते, चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥

અર્થ—જેના આશ્રયથી ઘણા જીવ જીવિત રહે તે જ જીવતર છે, નહિતો પોતાનું પેટ તો કાગડા પણ ભરે છે

* શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનમાં ભગવંત શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આનંદ શ્રાવકને વ્રતોના અતિચાર બતાવતા પ્રથમ વ્રતના પાંચમા અતિચારમાં કહ્યુ છે કે '**भत्तपाण वुच्छेप**' અર્થાત્ શક્તિ હોવા છતાં પણ જો કોઇને આહાર પાણીની અંતરાય પાડીશ તો તારા પહેલા વ્રતમા અતિચાર લાગશે એટલા માટે શ્રાવકો સવા પહોર દિવસ ચડે ત્યાં સુધી પોતાના ઘરનાં દ્વાર ઉઘાડાં (અભંગદ્વાર) રાખતા હતા કોઇ પણ ભૂખ્યો તરસ્યો પોતાનાં દ્વાર પર આવી નિરાશ થઇ પાછો ન ફરે અહિં કોઇ કહે કે, શ્રાવક તો સાધુને દાન દેવા માટે દ્વાર ઉઘાડાં રાખતા હતા તો આ કથન શાસ્ત્રથી મળતુ નથી, કેમકે ચોથા આરામાં તો સાધુઓ બે પહોર દિવસ ચડયા પછી ગોચરીએ જતા હતા તેથી આ નિયમ અભ્યાગતોને માટે જ હતો. અફસોસની વાત તો એ છે કે, આ શાસ્ત્રને માનનારા જ ભૂખ્યાં તરસ્યાં અભ્યાગતોને અન્ન પાન દેવામાં એકાંત પાપ બતાવે છે. તેઓ ઉક્ત જિનવાણીને વિપરીત પરિણમાવી ભોળાઓને ભ્રમમાં નાંખે છે સુજ્ઞ જનોને આવા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપકોના ફંદમાં ફસાવુ ન જોઇએ.

અર્થ—જેમ ધાન્યના ખેતરની રક્ષાને અર્થે તેની ચારે તરફ કાંટાની વાડ કરે છે, તેવી જ રીતે આ પ્રથમ વ્રતના રક્ષણાર્થે આગળ કહીએ છીએ તે બધાં વ્રત વાડ રૂપે જાણવાં.

૨ બીજું અણુવ્રત સ્થૂલ મૃષાવાદ વેરમણ

સાધુની પેઠે સર્વથા મૃષાવાદથી નિવૃત્ત થવું એ ગૃહસ્થને માટે મુશ્કેલ છે, કેમકે ગૃહસ્થથી સહજમાં બોલાઈ જાય છે કે હા! હા! પહોર દિ ચઢી ગયો, અને કિંચિત તો એક ઘડી પણ ચઢ્યો ન હોય ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં નાનાં નાનાં જૂઠ વચન સહેજે બોલાઈ જાય. સ્થૂલ મૃષાવાદ પાંચ પ્રકારનાં કહ્યાં છે તેનો ત્યાગ કરવો.

૧ કન્યાલિક—કન્યા સંબંધી મૃષાવાદ. જેમ કેટલાક લોભીઓ પોતાની પુત્રીને શ્રીમન્તને ઘેર આપવાને માટે, દ્રવ્યના લાલચુઓ દ્રવ્યોપાર્જન કરવાને માટે, તેમજ સગા સંબંધીઓ તથા મહાજનના મોવડીઓ ખુશામત કરવાને માટે ઇત્યાદિ કારણથી વેવીશાળના કામમાં વરકન્યાની બે આયોગ્યતા કે ઉંમરના સંબંધમાં અસત્ય બોલે છે. આંખેથી કાણી, બહેરી, લૂલી, લંગડી, કુલક્ષણી, અંગહીન, રૂપહીન, બુદ્ધિહીન ઇત્યાદિ કુલક્ષણો કન્યામાં હોવા છતાં તેને ખૂબીવાળી કન્યાની ખોટી પ્રશંસા કરીને સંબંધીઓને ફસાવી દે છે. લગ્ન થયા બાદ જ્યારે તે કન્યાના દુર્ગુણ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેના પતિને તેમજ કુટુંબીઓને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે અનેક ઝગડા ઉભા થાય છે સંતાપ અને કલેશથી તે દંપતીનો જન્મારો વ્યતીત થાય છે. વખતે આપઘાત પણ થાય છે. આજ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષની બાળકીને ૬૦ વર્ષના બુઢ્ઢા સાથે પરણાવી દે છે બીજી પર જ્યારે થાય ત્યારે ઝિંપ ઘેર (કબર) જેવું થાય એ કહેવતને ચરિતાર્થ કરે છે વળી ૧૬ વર્ષની કન્યા અને ૧ વર્ષનો પતિ એવાં કજોડાં જોડી આપે છે આ પ્રકારના અયોગ્ય સંબંધ જોડવાથી અનેક અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે આજકાલ પરમ જૈનધર્મના પાળનારા અને મહાજન નામ ધરાવનારાઓ આવું બને તે તો સખેદાશ્ચર્યની વાત છે કેટલીક હલકી જાતિ તેઓમાં પણ અમુક ગરીબીના દુઃખથી પીડિત હોવા છતાં પણ તેઓ કન્યાવિક્રય નિમિત્તે એક કોડી પણ લેતા નથી અને યથાશક્તિ કન્યાને શણગાર કરે છે વળી કેટલીક કોમમાં પુત્રીના ઘરનું પાણી પીવાનું પણ નિષેધ કર્યું છે તેઓ પુત્રીના ઘરનું પાણી પણ કદી પીતા નથી. પરંતુ તે જ લોકો દ્રવ્યની લાલચે પોતાની પેટની દીકરીને ઘર જમાઈની પેઠે વેચે છે ઘડ ખોટાળ આપે છે. તે ભિખારી આવો જન્મારો રોઈ રોઈ પૂરો કરે છે આવાં દુઃખની ખાઈમાં દીકરીને ધકેલી દેતાં જરાપણ દયા કે શરમ આવતી નથી! અરે! કસાઈથી પણ અધિક નિર્દય, ઘોર હૈયાવાળા જનોને પોતાની પ્યારી પુત્રીના રક્ત ચૂસવું શોખ થઈ જાય, ભિખારી ઝુરી ઝુરીને મરે એવાં ઘેર અર્પણ કરતાં વિચાર પણ આવતા નથી કહેવું અને કન્યાવિક્રયના કારણથી બાળવિધવાઓનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. એટલું જ નહિ પણ વ્યભિચાર, ગર્ભપાત, બાળહત્યા અને આત્મહત્યા જેવા ઘોર અનર્થો થઈ રહ્યા છે છતાં પણ મહાજનોની આંખ હજી ઉઘડતી નથી. આવાં કૃત્ય કરે છે તે શ્રાવક પદને તો લાયક નથી. પણ તેમનામાં માણસાઈ પણ નથી એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી. આટલા માટે જે શ્રાવક હોય છે તે કન્યાલિકનો ત્યાગ અવશ્ય કરે છે કન્યાલિક

શબ્દમાં વર + અલિક એટલે વર સંબંધી જૂઠું બોલવુ તેનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે વિષયલોલુપી વૃદ્ધ વયે પરણવાને તૈયાર થનારા લોકો પણ સમાજને શાપ સમાન છે. આવા લોકોને સહકાર આપવો એ પણ મહા અનર્થનુ કારણ છે બુઢાપામાં વરરાજા બનવાની અભિલાષાએ કલપ લગાવી ધોળા વાળને કાળા કરે છે, પત્થરના દાતની બત્રીશી ચઢાવે છે, વગેરે ઢોંગથી પોતાની ઉમ્મર નાની બતાવી બીજાઓને ફસાવે છે, કોઇ પૂછે કે કેટલાં વર્ષ થયાં? તો વાક્ પટુતાથી તેને છેતરે છે. આવાં કૃત્ય શ્રાવકોને માટે તદ્દન અનુચિત છે. આવી જ રીતે દત્તપુત્ર લેવા માટે કે આપવા માટે, ગુમાસ્તા નોકર રાખવાને માટે તેમના યથાર્થ ગુણ અવગુણને છુપાવી અસત્ય બોલે છે આ માણસ સત્યવત છે, શીલવત છે, દયાળુ છે, પ્રમાણિક છે, સાહસિક છે, ઉદ્યમી છે, ઇત્યાદિ ખોટું બોલી અન્યને ફસાવે છે પછી તે ચોર ભરાડી વ્યભીચારી આદિ દુર્ગુણવાળો નીકળે તો પરસ્પર બનેને અનેક કષ્ટ ઉઠાવવા પડે છે, આ જ પ્રમાણે પોપટ, મેના, કબૂતર આદિ બધા દ્વિપદી પક્ષીઓના સંબંધમાં પણ જાણવુ. શ્રાવકોએ આવી જાતના મૃષાવાદથી નિવર્તવુ જોઇએ.

૨. ગવાલિક—ગૌ સંબધી મૃષાવાદ-ચતુષ્પદોમાં ગાય શ્રેષ્ઠ હોવાને લીધે અહીં ગૌ શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે પરંતુ બધાં ચતુષ્પદોનો આમાં સમાવેશ થાય છે એટલા માટે ગાય, ભેંસ, ઘોડા, હાથી, બળદ, પાડા, ઊંટ, બકરા વગેરે પશુઓનો વેપાર કરવો તો શ્રાવકોને અનુચિત છે, પણ કદાપિ ઘર સંબધી પશુ આદિ વેચવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય તો શ્રાવક જરા પણ અસત્ય બોલે નહિ જેવી રીતે અત્ર લોભી જનો ઔષધાદિ પ્રયોગ કરી ગાય, ભેસ વગેરેનાં આઉ મોટા બનાવે છે. અથવા શીગડા વાંકાં ચુંકા કે ખરાબ આકૃતિમાં હોય તેને સારી આકૃતિમા બનાવી દે છે અને કહે છે કે, આ ગાય વા ભેંશ બહુ સારી છે, સીધી છે, ઘણું દૂધ દે છે આ બળદ કે ઘોડો ચાલવામાં તેજ છે ઉમરમાં થોડો છે વગેરે મિથ્યા ગુણ બતાવી વેચે છે અને પછી કહ્યા પ્રમાણે ન હોય તો ખરીદનારને ઘણો પસ્તાવો થાય છે અને પશુ દુ:ખ પામે છે, માટે એવુ કૃત્ય શ્રાવકે કરવુ અનુચિત છે શ્રાવકે ચતુષ્પદ સંબધના જૂઠથી નિવર્તવુ જોઇએ.

૩ ભોમાલિક—જમીન સંબધી મૃષાવાદ-જમીન બે પ્રકારની હોય છે. ૧ ક્ષેત્ર-ખુલ્લી જમીન તે ખેતર, વાડી, બાગ, જગલ, કૂવા, તળાવ, વાવડી વગેરે અને ૨ વત્થુ-ઢાંકી જમીન તે ઘર, હવેલી, દુકાન વખાર વગેરે જમીન સબંધી જૂઠ બોલે. જેમકે, જે ખેતર કે બાગ બગીચામાં ધાન્ય કે ફળફળાદિની ઉત્પત્તિ થોડી હોય અથવા હલકા પ્રકારની હોય તેને વિશેષ અને ઉંચા પ્રકારની ઉત્પત્તિ થતી હોવાનું કહે, જે જળાશયનું પાણી ખરાબ રોગિષ્ટ હોય તેને સ્વાદિષ્ટ, સ્વચ્છ, આરોગ્યપ્રદ અને અખૂટ બતાવે, મકાનમાં વ્યંતરાદિનો કે સર્પાદિનો ઉપદ્રવ હોય-વિષમ સ્થાન આદિ દોષયુકત હોવા છતા નિરુપદ્રવી, સાતાકારી કહે આ પ્રમાણે ખરાબ વસ્તુને સારી કહી બીજાને ઉંચી કિમતે વેચે, વિશ્વાસઘાત કરી બીજાને ફસાવે તથા દુશ્મનોની સારી વસ્તુને ખરાબ બતાવી તેનાં ગ્રાહકોને ભરમાવી લાભાંતરાય પાડવાથી અનેક ઝગડા ઉત્પન્ન થાય છે, અને શ્રાવકનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે. બીજા પણ ઘણા અનર્થ થવા પામે છે એટલા માટે ઉપર કહેલા જૂઠ બોલવાં નહિ, દગો કરવો નહિ. ભોમાલિક શબ્દમાં બધી અપદ (પગ વગરની) વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. આથી સચેત

માટી ખણવી વનસ્પતિ કાપી ઝૂડ ધાન્યાદિને માટે તથા અચેત વસ્તુ વસ્ત્ર, ભૂષણ, સુવર્ણ, ચાંદી, વાસણ વગેરેને માટે અને ઉત્તમ વસ્તુ કરિયાણા આદિને માટે પણ અસત્ય ન બોલવું. કેમકે જેઓ ઉક્ત પ્રકારનું જૂઠું બોલે તે પણ અનર્થનું કારણ છે એવું જાણી બાકી અપદ વસ્તુઓને માટે પણ જૂઠું બોલવું ન જોઈએ.

૪ થાપણમોસો: કોઈના થાપણ ઓળવવા જૂઠું બોલવું તે થાપણમોસો. કોઈ મનુષ્ય મહા પરિશ્રમે યોગ્યાયોગ્ય કર્મો કરીને દ્રવ્યોપાર્જન કરે અને તે દ્રવ્ય ખપ પર મને કામમાં આવશે એવો વિચાર કરી પોતાના સ્વજનોને તે પ્રત્યક્ષ કિંવા દ્રવ્ય સુરક્ષિત રાખવા માટે આપે મિત્ર અથવા શાહુકાર ઉપર વિશ્વાસ રાખી ભલી રીતે સોંપી જાય. પછી તે દ્રવ્યના લોભમાં લુબ્ધ બની મિત્ર અથવા શાહુકાર તે દ્રવ્ય અથવા આભૂષણાદિ (થાપણ મૂકી જનારને) છુપાવી દે અથવા ફેરફાર કરી તેનું રૂપાંતર કરી નાખે અથવા વેચી નાખે. અને જ્યારે તે પાછા લેવા આવે ત્યારે "ચોર કોટવાળને દંડે" એ કહેવત પ્રમાણે પોતાની ચોરી છુપાવવા માટે તે બિચારાને ચોર ઠરાવી તેના પર જૂઠું કલંક ચડાવે, બિચારા નિર્દોષ મરીજની જેવી કરે કેમકે તેનું કોઈ સાક્ષી-સબૂત તો હોતું નથી. આવા જુલમ જોઈને તે બિચારા વિહ્વળ થઈ જાય છે, કેટલાક ગાંડા બની જાય છે, કોઈ તે જ વખતે હૃદયનો આઘાત પામી દેહ ત્યાગ કરી જાય છે અને કોઈ ઝૂરી ઝૂરીને મરે છે. આવા વિશ્વાસઘાતી, મિત્રદ્રોહી મનુષ્યોનો પાપનો ઘડો જ્યારે ભરાય છે ત્યારે ફૂટી જાય છે અને તે આ ભવમાં જ ધિક્કાર પામે છે, અનેક કષ્ટ ભોગવે છે અને મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે. અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કદાપિ સુખદાતા નીવડતું નથી, અને વિશેષ કાળ ટકતું પણ નથી. થાપણ ઓળવનારાઓ દુર્ગતિઓ આગામી ભવોમાં નિર્ધનપણું, ચાકરપણું, દરિદ્રપણું પામે છે તથા નરક તિર્યંચ ગતિનાં ઘોર દુઃખોને પામે છે. આવું અનર્થનું કારણ થાપણમોસાને જાણી શ્રાવકોએ એવા હરામના ધનની સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા ન કરવી.

૫ કૂડી સાક્ષી—ન્યાયાલયમાં ખોટી સાક્ષી આપવી એ પણ મહા અનર્થનું કારણ છે. કેટલાક વકીલ બેરિસ્ટરો ધનની લાલચમાં પડી, કેટલાક ન્યાયાધીશો લાંચ રુશ્વત ખાઈને, કેટલાક દરબારમાં પેસ ઈ ... કેટલાક ... ખોટી સાક્ષી આપીને, કેટલાક ખુશામતીઓ મિત્ર સ્વજનાદિના મોહમાં કે શરમમાં પડીને ન્યાયાલય (રાજસભા)માં પણ સત્ય ... અસત્ય ... ખોટી સાક્ષી પૂરે છે, ચોરને સાચો અને સાચાને ખોટો ઠરાવે છે. ન્યાયને અન્યાય ... અન્યાયીને ન્યાયી ઠરાવે છે. જ્યારે એક સાચો માણસ ખોટો ઠરે અને તેને ... દંડ મળી જાય ત્યારે તેના આત્માને કેટલું ... દુઃખ થતું હશે! તેનો ખ્યાલ કરતાં પણ કંપારી છૂટે છે. ... આવા નિર્દય ... કેટલાકને આપઘાત કરવા પડ્યા છે. કૂડી સાક્ષી ... મહાપાપનું કારણ આ ભવ પરભવમાં પરમ દુઃખદાતા છે. ... અને ... જ જાય છે. એ કહેવત પ્રમાણે જ્યારે સત્ય પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે તે ... રાજ્ય ... અપયશાદિ અનેક સાંસારિક ... થાય છે. ... કરી શકતું નથી.

[illegible]
[illegible]
[illegible] નથી.

ઉપર્યુક્ત પાંચે પ્રકારનાં જૂઠાંમાં પ્રાય. બધાં જૂઠનો સમાવેશ થઇ જાય છે. શ્રાવક તેનાં પ્રત્યાખ્યાન પહેલા વ્રતની પેઠે બે કરણ ત્રણ જોગે કરે છે. ફક્ત અનુમોદન ખુલ્લું રહે છે. કેમકે કદાચ કોઇ કહે કે, તમારી ભોળી કન્યાનુ વેવિશાળ સારુ ખોટું બોલીને અમુક સારે ઠેકાણે કરી આવ્યો છું, અથવા તમારુ મકાન કે ખેતર સારા ભાવે વેચી નાખ્યું છે તમારા પુત્રને છોડાવવા માટે મારે કોર્ટમા આટલું ખોટુ તો બોલવુ પડ્યુ. થાપણ મૂકવા વાળો મરી ગયો અથવા નિર્વંશ ગયો વગેરે સાંભળતા ચિત્તમા પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ થાય છે—થઇ જાય છે જો કે સુજ્ઞ શ્રાવકોએ તો આ પ્રકારની અનુમોદનાથી પણ આત્માને બચાવવો જોઇએ.

બીજા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧ સહસાબ્ભક્ખાણે—સહસાત્કાર અર્થાત્ કોઇના ઉપર ખોટું આળ ચડાવે તો
અતિચાર લાગે. જેમ કાગડો હૃષ્ટપુષ્ટ પશુને જોઇને દુ.ખિત થાય છે, જેમકે ત્યાં તેને
ખાવાનું કશુ મળતું નથી પણ ભાઠું પડ્યું હોય, કોઇ અંગ સડ્યું હોય વગેરે જોઇને
તે ખુશી થાય છે આવી જ રીતેછિદ્રગવેષી માણસો જ્ઞાની, ગુણી, શુદ્ધાચારી, શ્રીમાન્,
બુદ્ધિમાન્, તપસ્વી, ક્ષમાવંત ઇત્યાદિ ગુણોથી અલંકૃત મહાપુરુષોને જોઇને, તેમની
કીર્તિ મહિમાને સાંભળીને તેને સહન નહિ કરતા ઉલટો માત્સર્યભાવ ધારણ કરે છે.
કેમકે સત્પુરુષોનાં સદાચરણ જોઇને સામાન્ય મનુષ્યો એવા દુર્ગુણીઓનાં દુરાચરણને
જાણી શકે છે, તેથી દુરાચરણી અને કુકર્મીઓને પોતાની યથેચ્છ પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવામાં
અંતરાય ઉભા થાય છે આથી તેઓ પોતાની નીચતા છુપાવવા તેમજ પાપ પ્રવૃત્તિઓ
ચાલુ રાખવા સત્પુરુષોના ઉપર મિથ્યા કલંક ચડાવે છે અને કહે છે કે, અમે એમને
બહુસારી રીતે ઓળખીએ છીએ. તેઓ બ્રહ્મચારી કહેવરાવે છે પણ ગુપ્તપણે વ્યભિચાર
સેવે છે, ક્ષમાવંત દેખાય છે પણ પ્રસંગ પડતાં અમારાથી પણ વિશેષ ક્રોધોદ્ધત બની
જાય છે, ઉપરથી શુદ્ધાચારી દેખાય છે પણ અંદરખાને બધું પોલંપોલ ચલાવે છે,
પંડિતાઇનો ડોળ કરે છે પણ અમે પ્રશ્નાદિદ્વારા પરીક્ષા કરી લીધી છે; કંઇ જાણતા નથી.
ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં મિથ્યા દોષારોપણ કરી, જ્ઞાની ગુણી મહાપુરુષો કે મહાસતીઓની
નિંદા કરી ચીકણાં કર્મ બાંધે છે અને તે કર્મોના ઉદયે કરી આ ભવમાં અને પરભવમાં
અનેક પ્રકારના કલંકથી કલંકિત થાય છે એમ ભગવતી સૂત્રના ૫ મા શતકના છઠ્ઠા
ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ તે મુખપાકાદિ અનેક રોગોથી પીડાય છે અને
નરક તિર્યંચાદિ ગતિઓમાં અનંત કાળપર્યંત પરિભ્રમણ કરે છે. માટે આ અતિચારને
દુ.ખનું કારણ જાણી આત્માર્થી શ્રાવક તેનો પરિત્યાગ કરે છે વગર વિચાર્યે બોલવું નહિં
કોઇને આઘાત થાય એવુ બોલવુ નહિં

૨ રહસ્સાભક્ખાણે—કોઇનાં રહસ્ય એટલે છાની વાત કે છિદ્ર ઉઘાડા પાડે તો
અતિચાર લાગે છદ્મસ્થ ભૂલને પાત્ર હોય છે વીતરાગ સિવાયનાં બધાં મનુષ્યોમાં ગુણ
અને અવગુણ બન્ને હોય છે કોઇક જ એવો વિરલ મનુષ્ય હોય છે કે જેમાં કોઇ દુર્ગુણ
ન હોય દુર્ગુણી મનુષ્ય પોતાના દુર્ગુણ તરફ તો લેશ માત્ર લક્ષ આપતો નથી, પરંતુ
છિદ્રગ્રાહી થઇને અન્યના અવગુણોને ગ્રહણ કરી લે છે અને ઝગડા આદિ પ્રસંગમાં
પોતાની બડાઇ અને અન્યની લઘુતા બતાવવા માટે સામાન દુર્ગુણોને જાહેર કરતો થકો

કહે છે કે શું મોઢું લઈને મારી સામે બોલે છે ! હું તને અને તારા બાપદાદાને સારી પેઠે ઓળખું છું ! અમુક અપકૃત્ય તે નથી કર્યું કે ! તારા અમુક સગાએ કે બાપદાદાએ આમ નહોતું કર્યું ! આવાં વાક્યો સાંભળીને સામો માણસ અત્યંત શરમિંદો બની જાય છે અને તેના દિલને પણ્ણો જ આઘાત પહોંચે છે, જનતામાં પોતે પ્રતિષ્ઠિત ગણાતો હોય અને આ રીતે એકદમ તેનાં છિદ્રો ખુલ્લાં પડવાથી તેને મોઢું બતાવવું ભારે થઈ પડે છે અને કેટલાક તો આપઘાત કરી બેસે છે. આવી જ રીતે કોઈ એકાંતમાં વાતચીત કરતાં હોય તેમને જોઈ તેમની અંગચેષ્ટા આદિથી અનુમાન બાંધી રાજમાં જઈ ચાડી કરે કે ફલાણો રાજ વિરુદ્ધ ષડ્‌યંત્ર રચી રહ્યો છે આના પરિણામે તે બિચારા બિન ગુનેગાર ઉપર રાજનો કે રાજકર્મચારીઓનો કોપ થાય, તેને પકડી કેદમાં પૂરે અથવા બીજી રીતે હેરાન કરે વળી કેટલાક વિશ્વાસઘાતીઓ મિત્રોમાં ફાટફૂટ પડાવવા ચાડી ચુગલી કરી ઝઘડા કરાવે છે ગુપ્ત વાતો પ્રગટ કરી નિંદા કરે છે માનહાનિ કરે છે, પ્રીતિ તોડાવે છે ક્લેશ કરાવે છે, કજીયા કરે છે અને તેના પરિણામે વજ્રકર્મ કરે છે આ ભવ પરભવમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો તે કર્મોએ કરીને પામે છે એમ જાણી શ્રાવકોએ બધાને પોતાના આત્મ સમાન જાણી 'સાગર વર ગંભીરા' સમુદ્ર જેવા ગંભીર બનવું જોઈએ દેખવામાં કે સાંભળવામાં આવેલી કોઈની ખરાબ વાતને કદાપિ પ્રગટ કરવી જ નહિ. આ પ્રમાણે પારકાના રહસ્યને પ્રગટ કરવાના ત્યાગી હોય તે જ શ્રાવક કહેવાય છે

૨. સદારમંતભેએ—પોતાની સ્ત્રીના મર્મ ઉઘાડા પાડે તો અતિચાર લાગે. સ્ત્રીના હૃદયમાં વાત ઓછી ટકે છે, એટલે તે પોતાના પ્યારા પતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેની પાસે હૃદય ખાલી કરે છે ન કહેવાની વાત પણ કહી દે છે આવી વાતોમાંથી સ્ત્રીની કોઈ છાની રાખવા જેવી અયોગ્ય વાત પુરુષ બીજા કોઈ પાસે પ્રગટ કરી દે અને સ્ત્રીની જાણમાં આવી જાય તો તેને જબરો આઘાત પહોંચે છે અને સ્ત્રીની જાત પાપભીરુ હોવાથી તે આપઘાત પણ કરી બેસે છે. પ્રત્યાદિ અનર્થનું કારણ જાણી સ્ત્રીની કહેલી ગુહ્ય વાત અન્યને કહેવી નહિ. તેમ જ સ્ત્રીઓનું પણ કર્તવ્ય છે કે પતિએ મોહાધીન બની કંઈ મર્મવાત કહી દીધી હોય તે બીજા કોઈને કહેવી નહિ. આ પ્રમાણે જ મિત્ર સ્વજનાદિ પણ વિશ્વાસે રહી કોઈ ગુહ્ય વાત કહે તે પણ કોઈને કહેવી નહિ.

ઉક્ત ત્રણે અતિચારોનો સારાંશ એ છે કે જો ભાગ્યશાળી બની શકો તો ગુણીજનોના ગુણાનુવાદ કરવા, પરંતુ દુર્ગુણ તો કોઈના પણ કદાપિ પ્રગટ કરવા જ નહિ.

૪—મોસોવએસે-મૃષા એટલે જૂઠો ઉપદેશ આપે તો અતિચાર લાગે. જેવો કે હિંસા વગેરે પાંચ આશ્રવ સેવવાનો ઉપદેશ, અષ્ટાંગ નિમિત્તનો ઉપદેશ, મંત્ર. યંત્ર તંત્ર, ઔષધિનો ઉપદેશ, પુત્ર, ધન દેવાના ઉપદેશ, સ્નાનનો તથા કૂવા, કુંડ, પગથિયાં વગેરે બંધાવવાનો ઉપદેશ, ગરીબ અનાથોને અન્યાયથી લૂંટવામાં પાપ છે એવો ઉપદેશ, ક્લેશ ઉત્પાદક કે ક્લેશવર્ધક ઉપદેશ, પિતા પુત્ર, સ્ત્રી ભર્તાર, શેઠ નોકર, ભાઈ ભાઈ વગેરેમાં પરસ્પર વિરોધ પાડવાનો ઉપદેશ, સ્ત્રીકથા ભક્તકથા, દેશકથા, રાજકથા, ચોરકથા, ઇત્યાદિ વિકથાઓ કરી ખાટા રસ સ્ત્રીને અંગે પરાક્રમ કરવાની સમર્થન આપવી ઇત્યાદિ પ્રકારના ઉપદેશ તે મૃષા ઉપદેશ કહેવાય છે. એવા ઉપદેશથી જે આરંભ અથવા ક્લેશ નિષ્પન્ન થાય છે કે પાપનો ભાગ્યકારી તે ઉપદેશક થાય છે અસત્ય ઉપદેશ આપવાથી

અનુચિત કે અનુપયોગી વાતો કરવી તે શ્રાવકનું કામ નથી. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે પ્રામાણિક * સત્ય, નિર્દોષ વચનોચ્ચાર કરી આત્માને પાપથી બચાવે તે જ શ્રાવક કહેવાય છે.

૫ કૂડ લેહકરણે-ખોટા લેખ લખે તો અતિચાર લાગે કેટલાક લાલચુ લોકો ભોળા લોકોને લુંટવા અથવા અદાવતથી બીજાને ફસાવવા દગાબાજી કરે છે. જેમકે, સો ના આંક ઉપર મીંડુ ચડાવી હજાર બનાવી દે છે બીજાના જેવા અક્ષરો લખી ખોટી હુંડી ચીઠી પત્ર લખે છે, ખોટા દસ્તાવેજ બનાવે છે. ગરજવાન મનુષ્યને રૂ. ૧૦૦) ધીરી રૂ. ૨૦૦)નું ખાતું પડાવી લે છે અને તેને ફસાવી વ્યાજ સહિત રૂ ૨૦૦) વસુલ કરે છે. લાંચ આપીને ખોટા સાક્ષી ઉભા કરે છે, અને રાજમાં ખોટી અરજી અને ખોટા સાક્ષીઓ આપી ફરિયાદ કરે છે દેણદારને જ્યારે આ હકીકત જાણવામાં આવે છે ત્યારે તે બિચારા ગરીબને ફાળ પડે છે, તે ઘણોજ કકળાટ કરે છે. પણ સત્તાવાન લેણીયાત આગળ તેનું કશું ચાલતુ નથી બિચારો પોતાની આબરૂ જાળવવા દાગીના, કપડાં, મકાન વેચી અથવા ગીરો મૂકી તેના પંજામાંથી મહા મહેનતે છૂટે છે અને કેટલાક તો આવી આપત્તિમાં ફસાઇ પ્રાણ-મુક્ત પણ થઇ જાય છે, કદાચિત્ આવી કપટજાળ પ્રગટ થઇ જાય તો તે દગલબાજના ધનની અને આબરૂની પાયમાલી થાય છે, જનસમાજમાં હડધુત થાય છે અને વખતે જેલમા પણ જવુ પડે છે અને ગરીબોની આંતરડી કકળાવીને અન્યાયથી મેળવેલુ ધન પણ વિશેષ વખત ટકતું નથી.

अन्यायोपार्जितं वित्तं, दश वर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते एकादशे वर्षे, समुलं च विनश्यति ॥

---

* શ્રાવકે ભાષાના ૮ ગુણ ધારણ કરવા જોઇએ—૧ અવસરે થોડુ બોલે બહુ બોલ બોલ કરવાથી કિંમત ઘટે છે ૨ થોડુ બોલે તે પણ ઇષ્ટ મિષ્ટ અને મનોજ્ઞ બોલે. કોઇને જરાપણ દુઃખ ઉપજે તેવુ કે નિંદાયુક્ત ન બોલે. ૩. મિષ્ટ વચન બોલે, અને તે પણ સમયોચિત બોલે રામ નામ સારૂ છે છતાં લગ્ન પ્રસંગે "રામ બોલો ભાઇ રામ, એમ ન બોલાય. ૪ સમયોચિત બોલે અને તે પણ ચતુરાઇ સહિત બોલે વાક્ચાતુર્યથી રાજા મહારાજા તેમજ મોટી પરિષદને મંત્રમુગ્ધ બનાવી શકાય છે ૫ ચતુરાઇથી બોલે અને તે પણ અભિમાન રહિત બોલે, પોતાની પ્રશંસા પોતે ન કરે, તેમ કરવાથી લઘુતા થાય છે, પરંતુ અન્યના ગુણોને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાથી ગૌરવ વધે છે. ૬ અભિમાન રહિત બોલે અને તે પણ મર્મભેદક ન બોલે માર્મિક વચનો બોલવાથી, અન્યના દુર્ગુણ પ્રકાશવાથી ઘણાં અનિષ્ટ નીપજે છે ૭ મર્મભેદક ન બોલે અને તે પણ શાસ્ત્રની સાક્ષીયુક્ત બોલે. કારણ એવાં વચન સર્વમાન્ય થઇ શકે છે ૮ શાસ્ત્રની સાખ સહિત બોલે અને તે પણ સર્વ પ્રાણીઓને સાતાકારી બોલે શાસ્ત્રમાં જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય), હેય (છાંડવા યોગ્ય), ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) એમ ત્રણ પ્રકારના કથન છે તેથી કેટલાંક શાસ્ત્રનાં કથન પણ અનધિકારી અજ્ઞજનોને દુઃખપ્રદ થઇ પડે છે, જેમકે "भूता दियाणं तम तमेणं" આ પાઠનો અર્થ અવસર જોઇને જ કરી શકાય.

અર્થ'—અન્યાયથી મેળવેલું દ્રવ્ય દશ વર્ષથી અધિક ટકતું નથી, અને કદાચિત્ ૧૧ વર્ષ ટકી જાય તો પહેલાનું પ્રાપ્ત કરેલું દ્રવ્ય પણ તેની સાથે નાશ પામે છે.

આ પ્રમાણે બીજા વ્રતના ૫ અતિચારનું સ્વરૂપ સમજીને સુજ્ઞ શ્રાવકો પોતાના વ્રતની રક્ષા માટે તે પાંચ પ્રકારના દોષથી હમેશાં દૂર રહે છે

જૂઠ બોલવાના મુખ્ય ૧૪ કારણો.

૧ ક્રોધ-દ્વેષને વશીભૂત થયેલો મનુષ્ય કોઇ વાર એવું અસત્ય બોલી નાખે છે કે જેથી પંચેન્દ્રિય જીવની ઘાત થઇ જાય છે ૨ માન અભિમાનને વશ પડીને પણ એવાં વચન બોલે છે કે જાણે મારા સરખો સંસારમાં કોઇ થયો નથી થશે નહિ. ૩ કપટ-માયાજી એ તો જૂઠનું મૂળ જ છે ૪ લોભ લાલચને વશ પડી વેપારીઓ દલાલો અને નામધારી સાધુઓ જૂઠ બોલે છે ૫ રાગ-રાગને વશ પુત્રાદિને રમાડતાં જૂઠ બોલે છે ૬ દ્વેષ દ્વેષને લીધે [illegible] થઇ દુશ્મનો ઉપર આળ ચઢાવે છે જૂઠી સાક્ષી પૂરે છે ૭ હાંસી-હાંસી મશ્કરી કરતાં ગપ્પા મારતાં જૂઠ બોલે છે ૮ ભય—બીકનો માર્યો રાજા, શેઠ કે અધિકારી સન્મુખ પોતાનું અપકૃત્ય છુપાવવા જૂઠ બોલે છે. ૯ લજ્જા શરમનો માર્યો દુષ્કૃત્ય છુપાવવા જૂઠ બોલે છે ૧૦ ક્રીડા—ખેલ સન્મુખ જૂઠ બોલે છે ૧૧ હર્ષોત્સાહ-ઉત્સવાદિ પ્રસંગે હર્ષાવેશમાં જૂઠ બોલે છે ૧૨ શોક-વિયોગાદિ પ્રસંગે શોકાકુલ થઇ જૂઠ બોલે છે ૧૩ દાક્ષિણ્યતા-પોતાની ચતુરાઇ બીજાને બતાવવા વકીલ બેરિસ્ટર આદિ જૂઠ બોલે છે અને ૧૪ બહુ-બોલવાથી—બહુ બોલ બોલ કરવાની ટેવ હોય છે તેનાથી પણ જૂઠ બોલાઇ જાય છે શ્રાવકોએ ઉપરના ૧૪ કારણોને વશ થવું નહિ અને કદાચિત્ વશ થવાય તો પણ જૂઠ બોલવું નહિ.

બીજા કેટલાક સત્ય વચન પણ અસત્યના જેવાં જ હોય છે જેમકે આંધળાને આંધળો, કાણાને કાણો, કોઢીઆને કોઢીયો નપુંસકને નામર્દ હીજડો, ચોરને ચોર, લબાડને લબાડ વ્યભિચારીને વ્યભિચારી, ગોલાને ગોલો વિધવાને રાંડ અને વંધ્યા સ્ત્રીને વાંઝણી કહે. ઇત્યાદિ વચન યદ્યપિ સત્ય છે તો પણ તે વચનો મનુષ્યને દુઃખપ્રદ મર્મભેદક હોવાથી શાસ્ત્રમાં તેવાં વચનોને પણ જૂઠમાં ગણ્યા છે. માટે એવાં વચન બોલવાં ઉચિત × નથી

જૂઠ વચનનું ફળ—જૂઠ બોલનારના બધા સદ્ગુણો નાશ પામે છે જૂઠ બોલનારનો કોઇ વિશ્વાસ કરતું નથી. તેના મંત્ર યંત્ર તંત્ર વિદ્યા ઔષધિ આદિ નિષ્ફળ જાય છે જૂઠ બોલનારને વખતે કમોતે મરવું પડે છે જૂઠાને લોકો ગપ્પી, લબાડ, લુચ્ચો, ઠગ

× न सत्यमपि भाषेत् परपीडाकारकं च
लोकेपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥

અર્થ—જે વચનો અન્યને પીડાકારી તે સત્ય હોય તો પણ બોલવાં નહિ કેમકે લૌકિક શાસ્ત્રમાં એમ સંભળાય છે કે કૌશિક મુનિ અન્યને દુઃખકર વચન બોલવાથી નરકમાં ચાલ્યા ગયા.

બદમાસ, ધુર્ત આદિ લજ્જાસ્પદ નામોથી સંબોધે છે આ પ્રમાણે લોકમાં અનેક હાનિ થાય છે અને મૃત્યુ બાદ પરલોકમાં તે મૂંગો, તોતડો, કટુભાષી, દુર્ગંધયુક્ત મુખવાળો આદિ મોઢાના અનેક રોગોથી ગ્રસ્ત થઇ દુઃખી થાય છે. એકેન્દ્રિયાદિ જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા નરગતિમાં જાય તો ત્યાં પરમાધામી તેના મોઢામાં કાંટા કે મેખો મારે છે, જીભ ખેંચી કાઢે છે. ઇત્યાદિ જૂઠ વચનનાં માઠાં ફળને જાણીને સુજ્ઞ જીવોએ જૂઠનો સર્વદા સર્વથા પરિત્યાગ કરવો જોઇએ

સત્યનું ફળ-સત્ય સઘળા સદ્‌ગુણોને ખેંચી લાવે છે સત્યવંત સર્વનો વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. કરેલાં શુભકર્મ કે ધર્મનાં સર્વોત્તમ ફળનો દાતા સત્ય † જ છે કહેવત છે કે "સત્યકી બાંધી લક્ષ્મી ફિર મિલેગી આય" જ્યાં સત્ય છે ત્યાં લક્ષ્મીનો નિવાસ છે. સત્યવંતનું કાર્ય શીઘ્ર સિદ્ધ થાય છે. સત્યના પ્રભાવથી મહા ભયંકર રોગો પણ નાશ પામે છે સત્યથી સંગ્રામમાં તથા સવાદમાં વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. સત્યવતના મંત્ર, યંત્ર, તંત્ર, વિદ્યા ઔષધાદિ તત્કાળ ફળદાયી નીવડે છે સત્યવંત સદૈવ નિશ્ચિંત અને નિર્ભય હોય છે તેને ક્યારે પણ મોઢુ સંતાડવુ પડતુ નથી સત્યવંતના કથન નરેંદ્ર, સુરેંદ્રને પણ માનનીય હોય છે સત્યવંતની પાસે મહાન્ પુરુષો પણ સલાહ પૂછવા આવે છે. સત્યથી દુશ્મન પણ વશ થઇ દાસ બની રહે છે. સત્યવંત આ લોકમાં નરેદ્ર દેવેન્દ્રનો પૂજ્ય હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ ઇષ્ટ, મિષ્ટ, પ્રિય, આદેય વચની અને સ્વર્ગ મોક્ષનાં સુખોનો ભોક્તા બને છે

ત્રીજું અણુવ્રત-થૂલાઓ અદિન્નાદાણાઓ વેરમણં

સાધુની પેઠે સર્વથા પ્રકારે અણદીધી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી અર્થાત્ ચોરીથી નિવંર્તવું ગૃહસ્થને માટે મુશ્કેલ છે, કારણ કે ધુર, કાંકરા, તૃણ આદિ નિર્માલ્ય વસ્તુઓ ગ્રહણ કરતી વખતે ગૃહસ્થ કોઇની આજ્ઞા મેળવવાની દરકાર કરતા નથી તેમ જ ખરીદીને લાવેલી વસ્તુ કદાચિત્ સામાની નજરચૂકથી થોડી અધિક આવી ગઇ હોય તો તે પાછી આપવા પણ કોઇ ભાગ્યેજ જાય છે આમ સંસાર વ્યવહારનાં અનેક કામોમાં નાની નાની ચોરીના દોષ સેવાઇ જાય છે આ પ્રકારની ચોરીઓ યદ્યપિ લોકવિરૂદ્ધ ગણાતી નથી તથાપિ લોકોત્તર વિરૂદ્ધ તો અવશ્ય છે. આનાથી બચાય તો ઘણી સારી વાત છે નહિ તો નીચે જણાવેલી પાંચ પ્રકારની સ્થૂલ ચોરી કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ તો દરેક શ્રાવકે અવશ્ય કરવાં જોઇએ

---

† અથર્વેદ મંડુકોપનિષદ્‌માં કહ્યું છે કે "सत्यमेव जयते नानृतं અર્થાત્ સત્યનો જ જય છે, અસત્યનો નહિ

नास्ति सत्य समो धर्मो, न सत्याद्विद्यते परं ।
न हि तीव्रतरं किंचिदनृतादिह विद्यते ॥ મહાભારત આદિ પર્વ

અર્થ-જગતમાં સત્ય સમાન કોઇ ધર્મ નથી અને સત્યથી કોઇ શ્રેષ્ઠ નથી, અને અસત્ય સમાન કોઇ પાપ નથી અને તેના જેવુ કોઇ ભૂરૂં પણ નથી.

सत्यप्रतिष्ठायाम् क्रियाफलाश्रयत्वम् પાતંજલ યોગદર્શન

અર્થ-સત્યની સિદ્ધિ થતાં અર્થાત્ સત્યનું યથાર્થ આચરણ કરતાં ક્રિયાના ફળની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે કે સત્ય આચરનાર જે કંઇ કહે તે પ્રમાણે ક્રિયાનું પરિણામ આવે છે

૧ ખાતરખણી—ગૃહસ્થીને ધન પ્રાણથી પણ અધિક વહાલું હોય છે ધનવાન મનુષ્યો ધનના રક્ષણ માટે પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઉપાયો યોજે છે જમીનમાં દાટે છે તિજોરીમાં મૂકે છે ચોકી પહેરો ગોઠવે છે જાગતો સૂવે છે ઇત્યાદિ પ્રયત્નો ધનની સંભાળ માટે કરે છે પરંતુ જેઓ અન્યાયથી દ્રવ્યોપાર્જન કરનાર હોય છે તેમને ધનવાનોનાં તેવાં દુઃખની કશી પણ પરવા હોતી નથી. તેઓ તો કોશ, કોદાળી આદિ શસ્ત્રપ્રયોગથી ભીંત વગેરેમાં બાકોરું પાડી, બારી બારણાં તોડી વગેરે ગોપવીને ગુપ્તપણે રાખેલા ધનને ઉઠાવી જાય છે માલિક જ્યારે આ વાત જાણે છે ત્યારે તે બિચારાને બહુ આઘાત થાય છે અસહ્ય દુઃખ થાય છે અને વલોપાત કરે છે કેટલાક તો પ્રાણમુક્ત થઈ જાય છે કદાચિત્ તે ચોર પકડાઈ જાય તો તેને પણ મારપીટ કારાવાસનાં કષ્ટ ક્ષુધા તૃષાદિ અનેક પરિતાપ વેઠવા પડે છે અને વખત પર અકાળ મરણે મરી નરક તિર્યંચ ગતિનાં અપાર દુઃખનો ભોક્તા બને છે માટે ચોરીને બન્ને લોકમાં દુઃખદાતા જાણીને શ્રાવક ચોરીનો પરિત્યાગ કરે છે

૨. ગાંસડી છોડી—કોઈ ગ્રામાંતર કે દેશાંતર જતી વખતે તથા ચોરાદિકથી બચવા માટે પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય ધનને પેટી, પટારા, કબાટ, ડબ્બા, કોથળી વગેરેમાં રાખી અથવા ગાંસડી પોટલી બાંધી પોતાના પાડોશી કે મિત્ર સ્વજન પર ભરોસો રાખીને તેમને ત્યાં સાચવવા મૂકે છે, પછી તે ધનને આપવનારની બુદ્ધિ બગડે અને લાલચમાં પડી તે પેટી ગાંસડી વગેરેને ખોલી તેમાંથી માલ કાઢી લે અને પોતે શાહુકાર છે એવું જણાવવા તેમાં બીજો ખરાબ અથવા ઓછી કિંમતનો માલ ભરી દે અને પેટી ગાંસડી વગેરે જે સ્થિતિમાં હતા તેવી સ્થિતિમાં રહેવા દે. જ્યારે મૂળ માલિક તે વસ્તુ પાછી લેવા આવે ત્યારે તેને તે સોંપી દે અને પોતાની શાહુકારી દેખાડવા કહે કે ભાઈ! જોઈ લેજો બરાબર સંભાળી લેજો પછી અમે જવાબદાર નથી તે બિચારો ભોળો અને વિશ્વાસુ તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી બહારથી બધું હતું તેમનું તેમ જોવાથી વગર ખોલ્યે જ પોતાને ઘેર લઈ જાય છે અને પછી ઉત્સાહપૂર્વક પેટી આદિ ખોલે છે પરંતુ જ્યારે પોતે મૂકેલો માલ તેમાંથી નીકળતો નથી ત્યારે તે બિચારો ગભરાઈ જાય છે એક પૈસાનું પણ નુકશાન થતાં ગૃહસ્થને ખાતું ભાવતું નથી. તો પછી જેના ઉપર આખી જીંદગીનો આધાર હોય તેવી વસ્તુઓ જવાથી તેને કેટલું બધું દુઃખ થાય! તે વાંચો જ વિચારી લેવું આવા વિશ્વાસઘાત રૂપ મહાપાપનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે

૩ વાટ પાડીને—અન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાના કેટલાક લાલચુ લોકો, પોતાના જેવી ચોરની મંડળી જમાવી જંગલ આદિ વિષમ સ્થાનના રસ્તા ઉપર રહે છે, અને રસ્તે જતા આવતા લોકોને ભયથી ડરાવી અથવા મારકૂટ કરીને ધન લૂંટી લે છે એવી જ રીતે કેટલાક લોકો ખેતરમાં ગામમાં બજારમાં, ઘરોમાં લૂંટે છે કેટલાક તો નજર ચૂકાવી ખીસ્સાં કાતરી લે છે દાગીના તોડી તેમાંથી માલ લઈ લે છે આમ અનેક પ્રકારે ધૂર્તતા કરી ચોરી કરે છે કેટલાક દુષ્ટ લોકો તો ઘરેણાંની લાલચે નાનાં બાળકોને મારી નાખે છે ગામમાં ઓચિંતો છાપો મારી ધાડ પાડે છે કોઈ સ્ત્રી પુરુષ, પશુઓને પ્રાણમુક્ત કરે છે આમ કરતાં જતાં જો તે ચોર પકડાઈ જાય તો વખતે તેનું પણ અકાળ મૃત્યુ થવા પામે છે અને નરકાદિક દુર્ગતિનાં ઘોર દુઃખો સહેવાં પડે છે આવા કૃત્યોને મહા અનર્થના કારણરૂપ જાણી શ્રાવક તેનો પરિત્યાગ કરે છે

૪ તાળુ પર કુંચીએ કરી—કોઈ મનુષ્ય ઘર, દુકાન, વખાર, તિજોરી, પેટી વગેરેને તાળું વાસી પોતાના વિશ્વાસુ મનુષ્યને તેની ચાવી સોપી દે છે પછી ચાવી લેવાવાળા માણુસ ધનની લાલચમાં પડી ધણીની ગેરહાજરીમાં તે ચાવી વડે તાળું ખોલી માલ કાઢી લઇ પાછું તાળુ વાસી દે તે જ પ્રમાણે કેટલાક મુનીમ, ગુમાસ્તા, પડોશી એક માળામાં રહેવાવાળા વગેરે મનુષ્યો ઘરધણીના ગેરહાજરીમાં બીજી કુચી લાગુ કરી તે વડે અથવા ખીલે વગેરે અન્ય સાધન વડે તાળું ખોલી તેમાંથી સાર સાર વસ્તુ કાઢી લે અને પાછું તાળું વાસી દે છે. બિચારા માલિકને ઘર આદિમાં પોતે રાખેલી વસ્તુ મળતી નથી ત્યારે તે બહુ ફિકરમા પડી જાય છે પણ શું કરે ? કોનુ નામ લે ? અને કદાચ નામ લે તો પણ શું વળે ? ચોરનાર સહેલાઇથી તો કબૂલ કરે જ શેનો ? આવાં વિશ્વાસઘાત અને ચોરીનાં કૃત્ય બને ભવમાં ભયંકર દુખદાતા નીવડે છે એવુ જાણી શ્રાવક તેવાં કર્મોનો પરિત્યાગ કરે છે.

૫ પડી વસ્તુ ધણીયાતી જાણી ગ્રહણ કરે—કોઇની કંઇ વસ્તુ કદાચ રસ્તામાં પડી ગયેલી હોય, અથવા કયાંય મૂકીને પછી તે લેવી ભૂલી ગયો હોય તે વસ્તુ શ્રાવકને નજરે ચડે અને તે જાણે કે આ વસ્તુ ફલાણા માણસની છે, છતાં ગ્રહણ કરે અને છુપાવીને પોતાની કરી રાખે તે શ્રાવકનુ કામ નહિ. આવે પ્રસંગે પંચની સાક્ષીએ તે વસ્તુ સભાળી રાખે અને માલિક આવે ત્યારે તેને સોંપી દે. અને માલિક ન મળે તો પ્રાપ્ત દ્રવ્યને પરોપકારનાં કામમાં વાપરી નાંખે અથવા સરકારને સ્વાધીન કરે. પણ અણહક્કનું દ્રવ્ય શ્રાવક કદાપિ પોતાનું કરીને રાખે નહિ

ઉક્ત પાચે પ્રકારની ચોરી કરનાર રાજથી દડાય છે, લોકોમાં નિંદાય છે મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે અને અનેક દુખ પામે છે. ચોરી કરવી તે લૌકિક લોકોત્તર બન્નેથી વિરૂદ્ધ કૃત્ય છે એવુ જાણી શ્રાવક તેનો સર્વથા પરિત્યાગ કરે છે.

ત્રીજા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧ તેનાહડે—ચોરીનો માલ ખરીદે કે રાખે તો અનાચાર લાગે. કેટલાક ચોરીનો ત્યાગ તો કરે છે, પણ પ્રસગોપાત મૂલ્યવાન્ વસ્તુ સસ્તામાં મળતી જોઇ લલચાઇને ખરીદી લે છે. તેઓ મનમા તો સમજે છે કે, આ ચોરીનો માલ હોવો જોઈએ પણ વિચારે છે કે, મારે ચોરીનો ત્યાગ છે, પણ ચોરાઉ માલ લેવામાં મને શી હરકત છે ? ઇત્યાદિ કુવિચારથી ચોરાઉ માલ ખરીદી મનમા પ્રસન્ન થાય છે, કે આજે મને ઠીક કમાણી થઇ, પણ એવુ નથી વિચારતો કે, જો આ વાત પ્રકટ થઇ જશે તો અનેકગણું દ્રવ્ય દેતા છતાં પણ ઇજ્જતની રક્ષા થવી મુશ્કેલ થશે કેટલાક તો ધૃષ્ટાપૂર્વક કહે છે કે અમને શી ખબર કે આ ચોરીનો માલ છે ? પણ લાલચનાં પડળોને દૂર કરી જરા દીર્ઘદ્રષ્ટિથી વિચારે તો સ્હેજે માલૂમ પડી જાય કે આ ૧૦૦નો માલ ૭૫માં આપે છે તેનુ કાંઇ કારણ હોવુ જોઇએ. વિવેકી શ્રાવક આવી લાલચમાં કદી ફસાતો નથી, પરતુ ચોરીનો માલ ખરીદ કરવો તે પણ ચોરી સમાન જાણી તેનો પરિત્યાગ કરે છે

૨ તસ્કરપ્રયોગે—ચોરને ચોરી કરવાની પ્રેરણા કરી ઉત્તેજન આપે તો અતિચાર લાગે. કેટલાક લોભી મનુષ્યો ચોરીના માલમાં અધિક લાભ જાણી તે ચોરને ચોરી કરવાના ઉપાય બતાવે, ખાનપાન, શસ્ત્ર, મકાનાદિ જે જોઈએ તે સહાય આપે. ચોરને કહે ડરવું નહિ, સંકટ પડશે તો હું મદદ કરીશ. તારો લાવેલો માલ વેચી આપીશ ઇત્યાદિ પ્રકારે ચોરની સહાયના કરે છે તેઓ પણ ચોર કહેવાય છે અને રાજ્યથી દંડાય છે આવાં કૃત્યોને મહાદોષ અનુચિત જાણી તેનો સર્વથા પરિત્યાગ કરે છે

૩ વિરુદ્ધ રજ્જાઇક્રમે—રાજ્ય વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે તો અતિચાર લાગે. રાજાના લાભાર્થે અને પ્રજાના સુખાર્થે રાજ્ય કાયદા કાનૂન ઘડે છે તેનું પાલન કરવું એ પ્રજાનું કર્તવ્ય છે તેનો ભંગ કરે અર્થાત્ દાણચોરી કરે, પ્રતિબંધિત ચીજોનો વેપાર કરે, રાજકર્મચારીઓને લાંચ આપી પોતાનો સ્વાર્થ સાધે ઇત્યાદિ રાજ્યવિરુદ્ધ કામ કરવાથી કારાવાસ આદિ શિક્ષા ભોગવવી પડે છે લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે બેઇજ્જતિ આદિ કષ્ટ ભોગવવાં પડે છે આથી પ્રજાનું હિત કરવાવાળા રાજ્યના કાયદાઓનો ભંગ શ્રાવકોએ કરવો નહિ.

૪ કૂડતોલે કૂડમાને—ખોટાં તોલાં કે ખોટાં માપ રાખે તો અતિચાર લાગે. કેટલાક લોભી લોકો અન્યાયથી દ્રવ્યોપાર્જન કરવા માટે વ્યાપારમાં દગા ફટકા કરે છે લેવાનાં તોલાં (મણ, શેર આદિ) અને માપ (પાલી ગજ વગેરે) મોટાં રાખે છે દેવાનાં તોલ, માપ ઓછાં રાખે છે અને દેખાડવાનાં તોલ માપ બરાબર રાખે છે. આમ જુદા જુદા તોલ, માપ રાખી લોકોને છેતરી, વિશ્વાસઘાત કરે છે તેવી જ રીતે તોલ માપ કરતી વખતે ચાલાકી કરીને ઓછું આપે છે અને વધુ લઈ લે છે ગરીબ બિચારા

ક્ષ શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણની સૂત્રમાં ચોરની ૧૮ પ્રસૂતિ કહી છે—૧ ચોરને કહે હું તારી સાથે છું કામ પડશે મદદ કરીશ ૨ ચોરની સુખ શાતા પૂછે ૩ આંગળી ચીંધી ચોરીનું સ્થાન બતાવે. ૪ નજર શાહુકાર બની રાજા, શેઠ વગેરેનાં સ્થાન જોઈ આવે, પછી તે સ્થાનની માહિતી ચોરને આપે. ૫ ચોરને સંતાવાનું સ્થાન બતાવે. ૬ ચોરને કોઈ પકડવા આવે ત્યારે તે પૂર્વમાં ગયો હોય તો પશ્ચિમમાં ગયો એમ વિપરીત બતાવે. ૭ ચોરને રહેવા મકાન બેસવાને આસન, સૂવાને પથારી વગેરે આપે. ૮ ચોર પકડાઈ જવાથી અથવા રોગાદિથી પાયમાલ થતાં તેને ઘેર પહોંચવા અશ્વાદિ વાહન આપે ૯ ચોરની ઘેર જવાની શક્તિ ન હોય તો પોતાના ઘરમાં છુપાવી રાખે. ચોરનો માલ ખરીદે. ૧૧ ચોરનો સત્કાર કરી ઉંચા આસને બેસાડે. ૧૨ ઘરમાં ચોર હોય અને પકડવા આવે ત્યારે નથી એમ કહે. ૧૩ ઘેર આવેલા ચોરને અન્ન વસ્ત્રાદિથી શાતા ઉપજાવે અને જતી વખતે ભાથું આપે. ૧૪ ચોરને જે જે વખતે જે જે ચીજો જ્યાં જ્યાં જોઈએ તે તે વખતે તે તે ચીજો ત્યાં ત્યાં પહોંચાડે ૧૫ થાકેલા ચોરને તેલાદિનું મર્દન કરે કરાવે સ્નાન કરાવે ગરમ રસોઈ વગેરે ખવરાવે હાથ પગ ચાંપે મહેમાનગતિ કરે. ૧૬ ચોરને ભોજન બનાવવા અગ્નિ આદિ સાધન આપે. ૧૭ ચોરી લાવેલ ધન, ધાન્ય વસ્ત્રાભૂષણ ગૌ, પશુ વગેરે પશુને પોતાના ઘરમાં સર્વ પ્રકારનો બંદોબસ્ત કરી રાખે. ૧૮ ચોરને સર્વ પ્રકારની શાતા ઉપજાવે. આ ૧૮ પ્રકારે ચોરને સહાય દેનાર પણ ચોર કહેવાય છે અને રાજ્યના કાનૂન પ્રમાણે પણ તે ચોર સમાન શિક્ષાને પાત્ર થાય છે.

દિનભર તનતોડ પરિશ્રમ કરી ચાર છ આના રોજના મુશ્કેલીએ કમાય છે, અને તેના ઉપર તેના આખા કુટુંબના નિર્વાહનો આધાર હોય છે તેનો કશો વિચાર કે કશી દરકાર કરતા નથી. તેઓ નામે શાહુકાર છતાં કર્મે ચોર* છે ગરીબોની સાથે આ પ્રકારનો વિશ્વાસઘાત કરવો એ અક્ષમ્ય ગુન્હો છે. આમ કરવાથી તાત્કાલિક થોડો ઘણો લાભ માલૂમ પડે છે, પણ પરિણામે ઘણી હાનિ થાય છે. આવુ કરનાર વેપારીઓનો જનતા વિશ્વાસ ગુમાવે અને પરિણામે ધંધો સાવ પડી ભાગે છે, રાજદંડ વગેરે અનેક આપત્તિઓનો સામનો કરવો પડે છે. આવુ જાણી શ્રાવકોએ આવાં ચોરીનાં દરેક કામોમાંથી સર્વથા દૂર રહેવુ.

૫. તપ્પડિરૂવગ વવહારે—તત્પ્રતિરૂપ વસ્તુ મેળવીને આપે તો અતિચાર લાગે. લાલચુ લોકો બહુમૂલ્ય વસ્તુઓમા તેના જેવી જ હલકી કિમ્મતની વસ્તુઓ ભેળવી વેચે છે, જેમકે ઘીમાં ચરબી અથવા વેજીટેબલ ઘી, સ્વદેશી ખાંડમા પરદેશી ખાંડ, દૂધમાં પાણી, ઇત્યાદિ ભેળવીને સારા ભાવમાં વેચે છે વળી કેટલાક નમુનો સારો બતાવે છે અને માલ હલકો આપે છે. ચોરાઉ વસ્તુનુ રૂપ પરિવર્તન કરી વેચે છે. પશુઓનાં અંગોપાંગ છેદી તેના રૂપમાં ફેરફાર કરી વેચે છે. ઇત્યાદિ મોટી ચોરીઓ કહેવાય છે. ધર્માત્મા શ્રાવકોએ આવી ચોરીઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

ઉપર મુજબ ત્રીજા વ્રતના અતિચારોનું સ્વરૂપ સમજીને જે જે ચોરીનાં કૃત્યો છે તેને પ્રથમ કમી કરે છે ત્યાંસુધી તો તે અતિચાર રૂપે રહે ને પણ લોભ વધતાં તે ધર્મ અનાચાર રૂપે ડરવા લાગી જાય છે તેથી વ્રતનો ભગ થાય છે. આ પ્રકારના વ્યવહારથી વ્યાપારીઓનો વિશ્વાસ ઘટતો જાય છે ચોરી તથા દગલબાજીથી વેપારીને ઘણો ફટકો પડયો છે ભારતની દરિદ્રતાનું એ પણ એક કારણ છે ન્યાયાલયમાં ન્યાયધીશો જેટલો વિશ્વાસ મજુર વર્ગના માણસોનો કરે છે તેટલો શાહુકારોનો કરતા નથી એ શરમની વાત છે માટે જાતિ અને ધર્મનું

* વર્તમાનમાં ભેળસેળ વાળી વસ્તુઓનો પ્રચાર ખૂબ જ વધી ગયો છે. ઉંચી કિંમતની સારી વસ્તુમાં છુપી રીતે નીચી કિમતની હલકી વસ્તુ ભેળવી તેને સારીના ભાવમાં વેચી ધન કમાનારા વધી પડયા છે વિદેશી સાકરમાં હાડકાનો ભુકો ભેળવે છે. તેને સફેદ બનાવવા ગાય અને સુવર વગેરેનાં લોહીથી તે ધૂએ છે ઘીમાં ચરબી ભેળવે છે. ભેંસના ઘીમાં વેજીટેબલ ઘી મેળવી તેને ભેંસનું ઘી કહી વેચે છે, તલના તેલમાં માંડવીનુ તેલ ભેળવી તલનું તેલ કહી વેચે છે સાબૂમાં ચરબી મેળવે છે કેશરમાં પણ ગાયની નસોના બારીક તંતુ વગેરે મેળવે છે આવી રીતે આપણા વપરાશમાં આવતી વસ્તુઓને વિદેશી લોકોએ ભ્રષ્ટ બનાવી મૂકી છે, અને સસ્તી જાણી બધા તે લેવા લલચાય છે, ધર્મભ્રષ્ટ થઇશું તેનો કશો ખ્યાલ રતા નથી, અને તેને ખરીદી પંચેન્દ્રિય જીવોના વધને ઉત્તેજન આપી મહા પાપના ભાગીદાર બને છે. ખાંડ વગેરેમાં ગાય અને સુવરનાં હાડકા લોહી વગેરેનો ઉપયોગ થતો હોવાની વાત હવે જગજાહેર થઈ ચૂકી છે. તો હિંદુ મુસલમાન દરેકની ફરજ છે કે આવી ધર્મભ્રષ્ટ કરનારી ચીજોનો સ્પર્શ પણ ન કરવો. પોતાના ધર્મ કર્મમાં પવિત્ર રહેવુ તે ધર્માત્માઓ અને ઇમાનદાર મનુષ્યનુ ખાસ કર્તવ્ય છે.

ગૌરવ જાળવવા અને વધારવા તથા પાપથી બચવા ન્યાયથી ઉપાર્જિત દ્રવ્યથી જ સંતોષ ધારણ કરવો જોઈએ દુષ્કાળ વગેરે પ્રસંગે ધાન્યાદિ વસ્તુઓ મોંઘી થઈ ગઈ હોય ત્યારે શ્રાવકનું કર્તવ્ય છે કે, પોતાના ધર્મનો પ્રભાવ જનતા પર પાડવા માટે તેમજ ગરીબોના પર અનુકંપા લાવી થોડે નફે સંતોષ માને. વ્યાજ પણ ગરીબો પાસેથી વ્યાજબી લે પણ સામાની નિરાધારતા કે ગરજનો લાભ લઈ ગરીબોનાં ગળાં કરવાં એ શ્રાવકનું કામ નથી. સંતોષી થઈ ગરીબોની આશિષ મેળવવાથી લોકોમાં એવી છાપ પડશે કે જૈનો ઘણા જ પ્રમાણિક અને સંતોષી હોય છે આમ ધર્મની પ્રભાવના કરવી એ શ્રાવકનું ખાસ કર્તવ્ય છે

ત્રીજા વ્રતની સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરનારો શ્રાવક રાજાના ભંડારમાં, શાહુકારની દુકાનમાં કદાચિત્ આવી જાય તો તેની કોઈ અપ્રતીત કરતું નથી રાજા પ્રજાનો તે માનનીય અને વિશ્વાસપાત્ર હોય છે તેમની ન્યાયોપાર્જિત લક્ષ્મી બહુ કાળપર્યંત સ્થિર રહે છે વૃદ્ધિ પામે છે અને સુખપૂર્વક પણ નીવડે છે આ ત્રીજું વ્રત આદરનારા સદૈવ નિર્ભય રહે છે તેમજ હૃદયમાં ભગવતી આનું નિવાસસ્થાન હોય છે તે વ્રતપ્રત્યાખ્યાનનો નિર્મળપણે નિર્વાહ કરી શકે છે અનેક વિઘ્નોથી પોતાના આત્માને બચાવે છે સંતોષના પ્રતાપે આ ભવમાં સુખી રહે છે અને પરલોકમાં પણ સ્વર્ગ અને ક્રમથી મોક્ષનાં સુખો પ્રાપ્ત કરે છે

ચોથું અણુવ્રત—સ્થૂલાઓ મેહુણાઓ વેરમણ

સાધુની પેઠે સર્વથા બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવું તો ગૃહસ્થને માટે દુષ્કર છે અન્ય ગતિની અપેક્ષાએ મનુષ્યગતિમાં મૈથુન સંજ્ઞાનો ઉદય અધિક હોય છે ફ તત્ત્વનો જાણ અને શૂર, વીર ધીર, એવો કે મનુષ્ય મોહરાજાના પ્રબળ આક્રમણ સામે ટકી શકે છે અને સર્વથા બ્રહ્મસંયમનું પાલન કરે છે તે પોતાના ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ–મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે નવ નવ કોટિએ આવા અતિ દુષ્કર બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન તો સર્વસંગપરિત્યાગી સાધુ મુનિરાજો જ કરી શકે છે શ્રાવકોથી તેમ એકાએક ન બને તો પણ ધીમે ધીમે કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે પ્રથમ "સ્થૂલ મૈથુન"થી નિવર્તે છે અર્થાત્ સ્વદારાથી સંતોષ રાખી શેષ મૈથુન સેવનનો પરિત્યાગ કરે છે કારણ કે પરની સ્ત્રીઓએ જેનું પાણિ-ગ્રહણ કર્યું એવી સ્ત્રીને પતિના આજીવન બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાના અધિકારથી બહાર આપઘાત વગેરે–કદાચ તે આપઘાત પણ કરી બેસે અથવા વ્યભિચારનું સેવન કરી કુળને કલંક લગાડે આથી સંયમીત થયેલો શ્રાવક સ્વસ્ત્રીથી સંબંધ કરે છે પણ વિષયલોલુપ-પણાથી અતિશય કરતો નથી. કેમકે જિનવાણીનું પાન કર્યું હોવાથી તે સમજે છે કે વિષયાસક્તિ એ ચિકણાં કર્મ બાંધવાનું અને ભવભ્રમણનું કારણ છે વિષયાસક્ત મનુષ્યની બુદ્ધિ મંદ પડે છે અને બળ ક્ષીણ થાય છે જ્ઞાનદૃષ્ટિ વડે આવી સદ્વૃત્તિ ધારણ કરનારા શ્રાવકોને પ્રતીતિ હોય છે કે હજારો વર્ષ × કાયમ રહે એવા ભોગ દેવાંગનાઓની

ફ નરકમાં ભય સંજ્ઞા અધિક તિર્યંચમાં આહારસંજ્ઞા અધિક દેવતામાં પરિગ્રહ સંજ્ઞા અધિક અને મનુષ્યમાં મૈથુન સંજ્ઞા અધિક હોય છે

× વૈમાનિક દેવોની ૨ વર્ષ પર્યંત, જ્યોતિષી દેવોની ૧૫ વર્ષ પર્યંત, ભવનપતિની ૧૦ વર્ષ પર્યંત અને વાણવ્યંતરની ૫ વર્ષ પર્યંત કાયમ રહે છે

સાથે આપણે અનંતી વાર ભોગવી આવ્યા છીએ તો પણ તૃપ્તિ થઇ નહિ, તો પછી મનુષ્ય સંબંધી અશુચિમય અને ક્ષણભંગુર ભોગોથી તૃપ્તિ શી રીતે થાય ! ! ભોગ ભોગવવાથી તૃપ્તિ કદાપિ થતી નથી, પરંતુ તેનો ત્યાગ કરવાથી જ સંતોષ થાય છે. આવા સુવિચારથી શ્રાવક સંતોષ ધારણ કરે છે. અને પોતાની સ્ત્રીથી પણ દિવસે તેમજ બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગિયારશ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા તથા તીર્થંકરોના કલ્યાણક આદિ પર્વતિથિએ સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, કેમકે દિવસે ઓસંગ કરવાથી વિષયાસક્તિ, નિર્બળતા અને ખરાબ સંતતિની ઉત્પત્તિ વગેરે દોષાપત્તિ આવે છે. અને તિથિઓને દિવસે ઓસંગ કરવાથી દુર્ગતિનો આયુર્બંધ પડે છે, * તથા કુગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય છે આવી જ રીતે શ્રાવક એક રાત્રિમાં બે વાર મૈથુન સેવે નહિ, કારણ કે તંદુલવિયાલિયા પયંન્નામાં કહ્યું છે કે, એક વખત મૈથુન સેવ્યા બાદ ૧૨ મુહૂર્તપર્યંત યોનિ સચેત રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ ૯ લાખ † સંજ્ઞી મનુષ્ય અને અસંખ્ય અસંજ્ઞી મનુષ્યની ઉત્પતિ થાય છે.

---

* પંચ પર્વોમાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાનું કારણ એ છે કે–શાસ્ત્રનું કથન છે કે–અસંખ્યાત વર્ષાયુવાળા નારકી દેવતા અને યુગલિક મનુષ્યો જ્યારે છ મહિના આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે આગલા ભવનું આયુષ્ય બાંધે છે અને સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ, મનુષ્યો આયુષ્યનો ત્રીજો, નવમો, સત્તાવીશમો વગેરે ભાગ બાકી રહે ત્યારે અથવા અંતમુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે પરભવનો આયુબંધ કરે છે સંભવત એ કારણથી કરુણાસિંધુ જિનેન્દ્ર પ્રભુએ અને આચાર્યોએ અશુભ આયુનો બંધ ન પડે તેટલા માટે પર્વ તિથિઓ કાયમ કરી છે જેમ કે ત્રીજ અને ચોથ એ બે ભાગ ગયા એટને ત્રીજો ભાગ પાંચમનો આવે. એવીજ રીતે છઠ અને સાતમ બે ભાગ ગયા એટલે ત્રીજો ભાગ આઠમ આવે એમ ક્રમશ એકાદશી તથા ચતુર્દશી આવે છે આમ આ તિથિઓ ત્રીજા ભાગમાં આવે છે (પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા એ પાક્ષિક પર્વ છે) આ દિવસોમાં પરભવનું આયુષ્ય બંધવાનો સંભવ છે. એટલા માટે હમેશ બ્રહ્મચર્ય પળાય તો ઠીક નહિ તો પર્વ તિથિઓમાં તો સંસારનાં કાર્યોથી વિરક્ત થઇ દયા, શીલ, સંતોષ, સામાયિક, પૌષધ આદિ ધર્મકરણી કરવી જોઇએ, કે જેથી દુર્ગતિનું આયુષ્ય ન બંધાવા પામે

† मेहुणसण्णारूढो णवलक्ख हणेइ सुहुमजीवाणं ।
केवलिणा पण्णत्त, सद्दहियव्वा सया काल ॥ १ ॥
इत्थीजोणिए स भव ति, बेइ दिया ड जे जीवा ।
इक्को वा दो वा तिण्णि वा, लक्ख पुहुत्तं तु उक्कोसं ॥ २ ॥
पुरिसेण सह गयाए तेसिं जीवाण होइ उद्दवणं ।
वेणुगदिट्ठ तेण, तत्तायसलागणाएण ॥ ४ ॥

અર્થ—શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહ્યું છે કે, સ્ત્રીની યોનિમાં કોઇ વાર એક, કોઇ વાર બે, કોઈ વાર ત્રણ એમ ઉત્કૃષ્ટ નવ લાખ સૂક્ષ્મ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ વાંસની નળીમાં ભરેલા તલમાં, તપાવેલો લોઢાનો સળીયો નાખવાથી તે તલ બળી જાય છે તેવી જ રીતે સ્ત્રી પુરૂષના સમાગમથી તે બધા જીવો મૃત્યુ પામે છે આ કથનનું સત્ય શ્રદ્ધાન કરી એવા પાપથી બચો.

બીજી વખતના સંયોગમાં તે બધાનો નાશ થઈ જાય છે, ગૃહસ્થીને માત્ર પુત્રપ્રાપ્તિને અર્થે જ સ્ત્રી સંગની આવશ્યકતા હોવી જોઈએ. અધિક ભોગ ભોગવવાથી પુત્રોત્પત્તિનો સંભવ પણ ઓછો રહે છે વેશ્યાને અધિક સંતતિ થતી નથી તેનું પણ એજ કારણ જણાય છે એટલા માટે બાકી મિતભોગી અને સંયમી રહેવું એ પરમ હિતાવહ છે.

ચોથા વ્રતના ૫ અતિચાર.

૧ ઇત્તરિય પરિગ્ગહિયાગમણે—પોતાની પરણેલી નાની ઉમ્મરની સ્ત્રી સાથે ગમન કર્યું હોય. લગ્ન થઈ ગયા પછી પણ જ્યાં સુધી સ્ત્રી ઋતુમતી ન થાય ત્યાં સુધી તેની સાથે ગમન કરે તો અતિચાર લાગે.

કોઈ એવો વિચાર કરે કે મારે પરસ્ત્રીના પચ્ચખ્ખાણ છે પરંતુ વેશ્યા તો કોઈની સ્ત્રી નથી માટે તેને થોડું દ્રવ્ય આપીને પરપુરુષથી તે અમુક સમય પર્યંત ગમન ન કરે તેવો બંદોબસ્ત કરી તેટલા સમય માટે મારી સ્ત્રી બનાવી લઉં તો શી હરકત છે? ઇત્યાદિ વિચારથી વેશ્યા સાથે ગમન કરે તો દોષ લાગે. કેમકે જ્યારે તે કોઈની પણ સ્ત્રી નથી તો તમારી પણ શી રીતે થઈ શકે? સ્વદારા તો તે જ કહેવાય છે કે જેનું પંચની સાક્ષીએ પાણીગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હોય, તે સિવાયની બધી પરસ્ત્રી જાણવી. જે ઉક્ત વિચારથી વેશ્યાગમન કરે છે તેને અનાચાર લાગે છે અર્થાત્ તેના વ્રતનો ભંગ થાય છે.

૨ અપરિગ્ગહિયાગમણે—પાણીગ્રહણ થયા અગાઉ જેની સાથે માત્ર સગપણ જ થયું છે તેવી સ્ત્રી સાથે ગમન કરે તો અતિચાર લાગે.

(૧) કોઈ એવો વિચાર કરે કે મારે પરસ્ત્રીગમનના પચ્ચખ્ખાણ છે પરંતુ આ કુમારિકા હજી કોઈની સ્ત્રી થઈ નથી તો તેની સાથે ગમન કરવામાં શો દોષ છે? આમ વિચારી કુમારીકા સાથે ગમન કરે તો અનાચાર લાગે, કારણ કે, તે કામ રાજ્યવિરુદ્ધ, જાતિવિરુદ્ધ અને અનીતિનું છે. જો કદાચિત્ ગર્ભ રહી જાય તો જગતમાં બહુ નિંદા થાય છે અને ગર્ભપાત તથા આત્મઘાત આદિ મહા ભયંકર દોષો નીપજે છે (૨) કોઈ એવો તર્ક કરે કે, વિધવાનો કોઈ માલીક નથી તેથી વિધવાને મારી સ્ત્રી બનાવીને રાખું તો શો દોષ છે? આમ વિચારી વિધવા સાથે ગમન કરે તો અનાચાર લાગે કારણ કે પતિના મરણ પછી પણ તે વિધવા તેની સ્ત્રી કહેવાય છે તેથી પરસ્ત્રી જ છે વિધવાગમનથી લોકાપવાદ, વ્યભિચારની વૃદ્ધિ ગર્ભપાત,

---

पंचिंदिया मणुस्सा, एगणर भुत्तणारिगब्भम्मि ।
उक्कोस णवलक्खा जायंति एगवेलाए ॥ १ ॥
णवलक्खाणं मज्झे जायइ इक्कस्स दोण्ह व समत्ती ।
सेसा पुण एमेव य विलयं वच्चंति तत्थेव ॥ २ ॥

અર્થ—એક વખતના સ્ત્રી સમાગમમાં ઉત્કૃષ્ટ નવ લાખ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય મનુષ્ય ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમાંથી કોઈ વાર એક ક્યારેક બે અને ક્યારેક ત્રણ બચે છે બાકીના બધા નાશ પામે છે એમ તંદુલ વિયાલીયામાં કહ્યું છે.

સ્ત્રી સંયોગ બાદ બાર મુહૂર્ત યોનિ સચેત રહે છે અર્થાત્ તેમાં જીવોની ઉત્પત્તિ અને મરણ થયાં કરે છે તે ૧૨ મુહૂર્તની અંદર કોઈ પણ ગતિમાંથી મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તેવો જીવ તે યોનીમાં મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

બાળહત્યા કે આત્મઘાત આદિ અનેક મહા ભયંકર દોષોપત્તિ હોય છે. (૩) કોઇ એવો વિચાર કરે કે, વેશ્યા તો કોઇની સ્ત્રી નથી એમ વિચારી તેની સાથે ગમન કરે તો અનાચાર લાગે.

ચાહે કુમારીકા હો, વિધવા હો કે વેશ્યા હો, તે બધી જ પરસ્ત્રી કહેવાય છે તેનું સેવન ઉત્તમ પુરુષો કદાપિ કરતા નથી. તેમ કરવુ એ લૌકિક તેમજ લોકોત્તર બન્ને પ્રકારે નિષિદ્ધ છે. તેમ જ આ ભવ પરભવ બન્ને લોકમાં દુઃખપ્રદ છે વળી વેશ્યા તો જગતની એઠ છે સ્વાર્થની સગી છે. સ્વાર્થવશ આંધળા, લુલા, લંગડા, કુષ્ટરોગી, ચંડાલ આદિને પણ તે પોતાના પ્રાણપ્યારા બનાવી તેની સાથે ગમન કરે છે. અને સ્વાર્થ સરવો બંધ પડે એટલે તે પ્રાણપ્યારાને પણ ધક્કો મારી બહાર કાઢી મૂકે છે વળી વેશ્યાગામી પુરુષો વખતસર માતા, બેન કે પુત્રીની સાથે ગમન કરવાનું મહા ભયંકર પાપ પણ વ્હોરી લે છે, કારણ કે વેશ્યાના મકાન ઉપર એવુ સાઇનબોર્ડ લગાવેલું હોતું નથી, કે અમુક સાહેબ અહીં પધારે છે જે વેશ્યાને ત્યાં બાપ જતો હોય છે ત્યાં બેટો પણ જાય તો તેને માતૃગામી કહેવામાં શી હરકત છે? અને બાપના સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલી વેશ્યાની છોકરી સાથે ગમન કરનાર ભગિનીગામી (બ્હેનની સાથે ભોગ ભોગવનારો) કહેવામાં શી હરકત છે ? અને પોતાના જ સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલી વેશ્યાની પુત્રી સાથે પણ રંડીબાજ લોકો ભોગ ભોગવતા લજવાતા નથી ! આવા પુરુષોને પુત્રીગામી પણ કહેવામાં શી હરકત છે ? અહા ! જે શબ્દ જગતમાં મા બ્હેનની ગાળ રૂપે સાંભળતા લોકો ક્રોધાતુર બની જાય છે, તેવાં જ કુકર્મ કરવામા તેઓ તત્પર બને છે ! આથી વધારે ધૃણાસ્પદ અને ખેદજનક બીજું શુ હોઇ શકે ! આવાં મહાન અનર્થ અને જુલમનાં કામ વેશ્યાગમનના પરિણામે થાય છે. આ સિવાય વેશ્યાગામીને ચાંદી, પ્રમેહ આદિ અનેક ખરાબ રોગો લાગુ પડતાં તે રીબાઇ રીબાઇને, સડી સડીને અકાળે મરે છે. મર્યા પછી પણ નરકમાં પરમાધામી દેવો તેને ધગધગતી લોહ પુતળીની સાથે, લોઢાના તીક્ષ્ણ ખીલાયુક્ત તપ્ત શય્યાપર સૂવાડી આલિંગન કરાવે છે, ઉપર મુદ્ગલોના પ્રહાર કરે છે આવી રીતે બન્ને ભવમાં વ્યભિચાર ભયંકર દુઃખોનું કારણ જાણી શ્રાવક પરસ્ત્રીગમનનો સર્વથા પરિત્યાગ કરે છે

૨ અનંગક્રીડા-કુચમર્દનાદિ અનેરે અંગે કામક્રીડા કરે તો અતિચાર લાગે [કોઇ એમ વિચારે કે મારે પરસ્ત્રીગમનના માત્ર એક કાયાની કોટિએ પચ્ચક્ખાણ છે તેથી પરસ્ત્રીના અધર (હોઠ) ચુંબન, કુચમર્દન, આલિંગનાદિ કરવામાં શો દોષ છે? આમ કરે તો અતિચાર લાગે કેમકે તે પણ એક પ્રકારનો વ્યભિચાર છે અને અનંગક્રીડા બાદ બ્રહ્મચર્ય પાળવુ મુશ્કેલ છે બ્રહ્મચારીને માટે તો ગુપ્ત અંગોપાંગનું દૂરથી નિહાળવાનું પણ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ છે તેવી જ રીતે કાષ્ટ, પાષાણ, મૃત્તિકા, વસ્ત્ર, ચર્માદિની પૂતળીની સાથે પણ કામક્રીડા કરવાથી અનંગક્રીડાનો અતિચાર લાગે છે વળી કેટલાક હસ્તકર્મ તથા નપુંસક ગમનને પણ અનંગક્રીડા કહે છે આ કર્મ મોહોત્પાદક, વિષયવર્ધક છે અને એ રીતે વીર્યપાત થવાથી શારીરિક, માનસિક ભારે હાનિ [થાય છે અનેક ભયંકર રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેવા નીચ, નિંદ્ય, નિરર્થક અને નાલાયકી ભર્યાં કર્મોનો શ્રાવક સર્વથા પરિત્યાગ કરે છે.

૪ પરવિવાહ કરણે-સ્વજન સિવાય અન્યના લગ્ન સંબંધ કરાવે તો અતિચાર લાગે. કેટલાક અન્ય મતાવલમ્બીઓ કન્યાદાન કરવામાં ધર્મ માની અને કેટલાક મિથ્યાભિમાની લોકો નામનાને ખાતર પારકીના, ગામના જાતિના કે દેશના મનુષ્યોના વિવાહ સંબંધ જોડી આપે છે આવાં કાર્ય શ્રાવકને માટે અનુચિત છે કેમકે આવાં કામ મૈથુનવૃદ્ધિના અને સંસાર વૃદ્ધિના કારણરૂપ છે વળી કદાપી સમાન આચાર વિચારવાળી ન હોય અને તેઓમાં જીવનભર કલેશ રહે કે ક્લેશાં ઘાત વગેરે કરશે અપયશ હેવાય છે. કેટલાના નિસાસા લેવા પડે છે તેથી શ્રાવક પારકા વિવાહ સંબંધ જોડવાનાં પચ્ચખાણ કરે છે પોતાનાં પુત્ર, પુત્રી વગેરેના સંબંધ કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી એટલા માટે સ્વપુત્ર પુત્રીઓ સિવાય અન્યના સંબંધ જોડવાની ઝંઝટમાં તે પડતો નથી

૫ કામભોગેસુ તિવ્વાભિલાસે-કામભોગ સેવવાની તીવ્ર અભિલાષા કરે તો અતિચાર લાગે. શ્રોતેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયને કામ કહ્યો છે અને શેષ ત્રણ ઇન્દ્રિયોના વિષયને ભોગ કહ્યો છે ૧ શ્રોતેન્દ્રિયથી વિવિધ પ્રકારનાં વાજીંત્રોની સહાયથી રાગરાગણી અને ગાનતાનમાં તલ્લીન રહે. ૨ ચક્ષુરિન્દ્રિયથી ગુપ્ત અંગોપાંગના નિરીક્ષણમાં તથા નગ્ન ચિત્ર નાટક ચેટક કે સીનેમાના નિરીક્ષણમાં લુબ્ધ બને તેનું નામ કામ. ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયથી અત્તર, પુષ્પાદિ સુંઘવામાં લુબ્ધ બને. ૪ રસેન્દ્રિયથી દૂધ દહીં ઘી તેલ મીઠાઈ એ પાંચ વિગય તથા આસવ, મધ, મદિરા અને માંસ એ ચાર મહાવિગય ભોગવવામાં અને મનોજ્ઞ ભોજન આરોગવામાં તથા ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયથી વસ્ત્રાભૂષણ, શય્યાસન તથા સ્ત્રી આદિના સ્પર્શ સેવનમાં તલ્લીન બને. એ પ્રમાણે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં લુબ્ધ બને તેને કામભોગમાં તીવ્રાભિલાષી કહે છે કેટલાક લોકો વિષયાંધ બની સ્નાન શૃંગારાદિથી પોતાના રૂપને આકર્ષક બનાવે છે. ગુપ્ત અંગોપાંગ દેખાય તેવાં બારીક ‡ નિર્લજ્જ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે અત્તર પુષ્પ તેમજ કામોત્તેજક ચૂરણો ખાઈને, રસાયણ સ્તંભનગુટિકા વગેરેનું સેવન કરીને વિષયવૃદ્ધિ કરે છે અને ભોગોપભોગમાં લુબ્ધ બને છે તેથી ચીકણાં કર્મ બંધાય છે અને વખતે રસાયણાદિ ફૂટી નીકળે તો કુષ્ઠાદિ રાજરોગોના ભોગ બને છે ગરમી સુજાક, ચિત્તભ્રમ, કંપ વા મૂર્છા સુસ્તી વિકલતા ક્ષય, નિર્બળતા આદિ અનેક રોગોથી

‡ વસ્ત્ર પહેરવાનો મૂળ ઉદ્દેશ શરીરનું અને લજ્જાનું રક્ષણ કરવાનો છે પરંતુ બારીક વસ્ત્રો તે બેમાંથી એકેયનું રક્ષણ કરી શકતાં નથી ઉલટું તે બન્નેને હાનિકર નીવડે છે. ઉત્તમ જાતિની સ્ત્રીઓમાં પણ આજકાલ બહુ બારીક વસ્ત્રો પહેરવાનો રિવાજ જોવામાં આવે છે. આવાં વસ્ત્રો પહેરીને ધર્માદિ ધાર્મિક પ્રસંગે ભરબજારમાં ફરવા જતી કેટલીક સ્ત્રીઓ [illegible] નીકળે છે એ ખરેખર શરમની વાત છે. પતિ આવાં બારીક વસ્ત્રો લાવી આપે છે તે પણ ઘણું અયોગ્ય છે

एक रात्रौ स्थितस्यापि या गति ब्रह्मचारिणा ।
न सा क्रतु सहस्रेण प्राप्त सक्या युधिष्ठिर ॥

અર્થ:—અહો યુધિષ્ઠિર ! એક રાત્રિ બ્રહ્મચર્ય પાળનારની જેવી ઉત્તમ ગતિ થાય છે તેવી ઉત્તમ ગતિ હજાર યજ્ઞ કરવાથી પણ થતી નથી.

સડી સડીને મરે છે. 'कामे पत्थेमाणा अकामा जंति दुग्गइं', અર્થાત્ કામભોગના પ્રાર્થી મનુષ્યો કામભોગનું સેવન કર્યા વિના જ મરીને નરકાદિ દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે. આવું જાણી શ્રાવક જન આ પાંચમા અતિચાર દોષથી આત્માને બચાવી વિષયવૃદ્ધિનાં કામથી અલગ રહે છે કામભોગના ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા માટે પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ એક પથારી પર શયન કરતો નથી આયંબિલ, ઉપવાસ આદિ તપ કરતો રહે છે બ્રહ્મચારી સતીસંતોનાં ગુણકીર્તન કરી, તેમનાં ઉજ્જવળ ચરિત્રોનું પઠનપાઠન કરતો રહી વિશુદ્ધ ચારિત્રવાન બને છે.

બ્રહ્મચર્ય રૂપ × શ્રેષ્ઠ વ્રતનું પાલન કરનારની દેવો પણ સેવા કરે છે વિશ્વમાં તેમની કીર્તિ વિસ્તરે છે. બુદ્ધિ, બળ અને તેજની વૃદ્ધિ થાય છે, દુષ્ટો તરફથી થતાં મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર, કામણટૂમણ વગેરે તેમને કશી અસર કરી શકતાં નથી. વ્યંતરાદિ દુષ્ટ દેવો ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી અગ્નિ પાણી સમાન, અને સમુદ્ર સ્થળ સમાન થઇ જાય છે સિંહ વગેરે વિકરાળ પ્રાણીઓ તેમની આગળ બકરી સમાન બની જાય છે. સર્પ પુષ્પમાળા સમાન, વન ગામ સમાન અને વિષ અમૃત સમાન બની જાય છે આમ અનેક અનિષ્ટ પદાર્થો ઇષ્ટકારી બની જાય છે પ્રતિદિન કરોડ સોનૈયાનું દાન દેવાથી જે ફળ નથી થતું તે ફળ એક દિવસના બ્રહ્મચર્યથી પ્રાપ્ત થાય છે, બ્રહ્મચારી આ લોકમાં અનેક સુખોના ભોક્તા થાય છે અને ભવાંતરે સ્વર્ગ મોક્ષનાં સુખો પામે છે.

પાંચમું અણુવ્રત-થૂલાઓ પરિગ્ગહાઓ વેરમણં

સાધુજીની પેઠે સર્વથા નિષ્પરિગ્રહી રહેવું એ ગૃહસ્થને માટે મુશ્કેલ છે. કહેવત છે કે "સાધુ કોડી રાખે તો કોડીની કિમ્મતનો, અને ગૃહસ્થની પાસે કોડી ન હોય તો કોડીનો" આ પ્રમાણે પોતાની આબરૂનું સંરક્ષણ કરતા, શરીર અને કુટુમ્બનો નિર્વાહ કરવા- ઇત્યાદિ કાર્યને અર્થે ગૃહસ્થને દ્રવ્યની આવશ્યકતા રહે છે, એટલા માટે પૂર્વ પુણ્યોદયથી અથવા ન્યાયપૂર્વક કરેલા વ્યાપારાદિથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં શ્રાવક સંતોષ ધારણ કરે છે, તૃષ્ણાને અધિક વધારતો નથી તૃષ્ણા પરમ દુઃખનું કારણ છે "તૃષ્ણા ગુરુજી ! બિન પાલ સરવર" અર્થાત્ જેવી રીતે પાળ વિનાના સરોવરમાં ગમે તેટલું પાણી આવતું હોય તો પણ તે કદિ ભરાતું નથી તેવીજ રીતે તૃષ્ણાતુર મનુષ્યને ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળી જાય તો પણ તેને સંતોષ થતો નથી

"जहा लाभो तहा लोभो लाभो लोभो पवड्ढइ" જેમ જેમ લાભની વૃદ્ધિ થાય તેમ તેમ લોભની પણ વૃદ્ધિ થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પણ જોઇ શકાય છે કે જેમના પૂર્વજો ઝાડનાં પાંદડાંનાં વસ્ત્રો પહેરતા, માટીથી શરીર રંગતા, પશુના ચામડાંથી મઢેલી વાંસની હોડીમાં બેસીને શિકાર કરતા એવી દીન હીન સ્થિતિને બદલે આજે તેઓના વંશજો રાજા મહારાજા બની બેઠા છે, તો પણ તેમને હજી સુધી તૃપ્તિ થતી નથી, અને રાજ સંપદાની વૃદ્ધિને માટે આશ્રિતોનો દ્રોહ કરે છે તથા કરોડો મનુષ્ય, પશુઓનો સંહાર કરે છે. એવાઓને કદાચિત્ આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થઇ જાય તો પણ તૃપ્તિ થવાની જ નહિ ! આવી હીન સ્થિતિના લોકો આટલી ઉંચ સ્થિતિ પામ્યા છતાં તૃપ્ત

થયા નહિ તો પછી હજારપતિ, લાખપતિ કે ક્રોડપતિ થવાથી સામાન્ય જનો તૃપ્ત શી રીતે થવાના હતા ! એક સંતોષ વિના કોઈ પણ તૃપ્ત થઈ શકવાનું નથી. માટે સુખાર્થી જીવોએ પ્રાપ્ત દ્રવ્યથી જ સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ. કેટલાક એવા હેતુથી દ્રવ્ય સંચય કરે છે કે અમારી ગેરહાજરીમાં અમારા પુત્ર પૌત્રાદિ ધનના પ્રતાપે સુખોપભોગી બને, પરંતુ તેમણે વિચારવું જોઈએ કે જો પુત્ર કુપાત્ર થશે તો દ્રવ્યને બરબાદ કરી દેશે અને જો પુત્ર સુપાત્ર હશે તો તમારા દ્રવ્યની દરકાર પણ નહિ કરે એટલે પુત્રને માટે દ્રવ્યસંચય કરવાનું કષ્ટ ઉઠાવી તમારા પોતાના માટે પાપકર્મોનો સંચય શા માટે કરો છો ? કોઈ કોઈને સુખી કે દુખી કરી શકતુ જ નથી. કૃત કર્માનુસાર બધા જીવો સુખ દુખ ભોગવે છે કોઈ નિર્ધન માતાપિતાનો પુત્ર ક્રોડપતિ બની જાય છે અને તાલેવંતના પુત્ર ભિખારી પણ બની જાય છે. અત્યારે તમે પુત્ર રક્ષણની અને શરીર રક્ષણની ચિંતા કરો છો, પણ ગર્ભમાં જ્યારે જઠરાગ્નિ પર ઊંધે માથે લટકતા હતા ત્યારે તમારુ ત્યાં રક્ષણ કોણે કર્યું હતું ? બહાર આવતાં વેંત માતાના દુગ્ધપાનની આવશ્યકતા રહે છે તે કોણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે ? આ બધુ તમારાં આયુષ્યબળ અને પુણ્યબળના પ્રતાપે થયા કરે છે તો હવે પેટ ભરવાની શરીર પોષવાની અને પુત્રાદિની આજીવિકાની આટલી બધી ચિંતા શા માટે કરો છો ! સૌને પોતપોતાનાં પૂર્વકૃત કર્મના ઉદયાનુસાર સાધન સામગ્રી મળતી જ રહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ મળતી રહેશે. આવું જાણી અન્યને માટે અનુચિત કર્મ કરી કર્મબંધથી આત્માને ભારે કરવો ન જોઈએ આનંદ આદિ શ્રાવકોએ જે પ્રમાણે દ્રવ્ય-મર્યાદા (પરિગ્રહ પરિમાણ) કરી લીધી પોતાની પાસે હતુ તેટલા જ દ્રવ્યથી સંતોષ માન્યો, અધિક રાખવાનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં તેવી રીતે શ્રાવકે પરિગ્રહની મર્યાદા કરી સંતોષ રાખવો જોઈએ. કદાચિત્ તે પ્રમાણે તૃષ્ણાનો નિરોધ ન થઈ શકે તો પોતાની ઈચ્છાનુસાર પરિમાણ કરી લઈ વધારે રાખવાનાં પચ્ચક્ખાણ અવશ્ય કરવાં જોઈએ. કોઈ કહેશે કે, પાસે ૧ રૂપિયાની પણ પૂંજી ન હોય અને લાખ ઉપરાંત રૂપિયા ન રાખવા એવાં પચ્ચક્ખાણ કરવાથી શું ફળ ? તેમણે જાણવું જોઈએ કે " स्त्रीचरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवोऽपि न जानाति कुतो मनुष्याः " અર્થાત્ પુરુષના ભાગ્યને દેવો પણ જાણી શકતા નથી તો મનુષ્યનું શું ગજું ! ! પ્રત્યક્ષ જ જોઈએ છીએ કે ધન અને બળના અલ્પાશ રાજા મહારાજા બની ગયા છે જેમને પરિગ્રહની મર્યાદા કરી તેઓ અધિક પ્રાપ્તિના સમયે સંતોષ ધારણ કરી મર્યાદા ઉપરાંત ગ્રહણ નહિ કરે. પરિગ્રહ અધિક નહિ વધારે તો પાપથી તેના આત્મા બચશે. પ્રત્યાખ્યાન કર્યા વિના સંતોષ થવો મુશ્કેલ છે * આવું જાણી શ્રાવક નિમ્નોક્ત ૯ પ્રકારના પરિગ્રહનું પરિમાણ અવશ્ય કરે છે

---

* जहा जहा अप्प लोहो, जह जह अप्प परिग्गहारंभो ।
तह तह सुहं पवड्ढइ धम्मस्स य होइ सिद्धि ॥

અર્થ—જેમ જેમ લોભ ઘટે છે તેમ તેમ આરંભ અને પરિગ્રહ પણ ઘટતા જાય છે, અને તેમ તેમ સુખ અને ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થતી જાય છે

૧ "ખેત્ત વથ્થ પરિમાણ"—ખેત્ત=ક્ષેત્ર એટલે ખુલ્લી જમીનનું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે. બાગ, બગીચા, ખેતર, વાડી, જંગલ, ઇત્યાદિ ખુલ્લી જમીનનો પરિગ્રહ રાખવાનું બનતાં સુધી તો શ્રાવક ઉચિત સમજતા નથી, કારણ કે તેમાં બહુ કાળપર્યંત છકાય જીવોનો આરંભ થતો રહે છે. વખતે પંચેંદ્રિય જીવોની પણ હિંસા થઇ જાય છે. કદાચિત રાખવો પડે તો તેવા તેવા સ્થાનોની લંબાઇ પહોળાઇ અને સંખ્યાનું પરિમાણ કરી અધિક રાખવાના પ્રત્યાખ્યાન કરે. વિશેષ રાખે નહિ અને રાખ્યાં હોય તેમાંથી પણ કમી કરતો જાય.

૨ 'વત્થુ પરિમાણ'—ઢાંકેલી જમીનનું ઇચ્છાનુસાર પરિમાણ કરે. ઘર (માળ વિનાનું) મહેલ (માળ વાળાં મકાન) પ્રાસાદ (શિખરબંધ), દુકાન, વખાર, તલઘર (ભોંયરામાનું ઘર), બંગલા (બગીચામાંનું મકાન), કુટિર (ઘાસનું ઝુંપડું) ઇત્યાદિ પ્રકારનાં મકાનોમાંથી જેટલાંની જરૂર હોય તેની લંબાઇ, પહોળાઇ અને સંખ્યાની મર્યાદા કરી અધિક રાખવાના પ્રત્યાખ્યાન કરે. રહેવા પૂરતી મકાનની સગવડ હોય તો નવાં મકાન બાંધવાનો આરંભ સમારંભ કરે નહિ, કારણ કે તેમાં પણ છકાય જીવોની અને વખતે પંચેંદ્રિય જીવોની પણ હિંસા થઇ જાય છે. કદાચિત્ રહેવા યોગ્ય મકાન ન હોય અને તૈયાર મકાન વેચાણ મળી શકતાં હોય તો ખર્ચ વધુ થાય તે તરફ નહિ જોતાં પોતાના આત્માને આરંભનાં કામથી બચાવવા તરફ અધિક લક્ષ આપવું. તેમ છતાં પણ કામ ચાલે તેમ ન હોય તો મકાનની સંખ્યા, લંબાઇ પહોળાઇનો મર્યાદા કરી તેથી અધિક મકાન બનાવવાનો તથા પોતાની નેશ્રાયમાં પણ રાખવાનો ત્યાગ કરી દે.

૩-૪ હિરણ્ણ સોવન પરિમાણ-હિરણ્ય=ચાંદી અને સોવન=સોનું તેનું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે. જેમકે, લગડી પાટ વગેરે વગર ઘડેલું સોનું રૂપું અને વીંટી, કંઠી, કડા, હાર, નેપુર આદિ દાગીના તે ઘડેલું સોનું રૂપું તેની કિંમતની, નંગની, વજન આદિની મર્યાદા કરે, જૂના દાગીનાથી કામ ચાલતું હોય ત્યાં સુધી નવા દાગીના ન બનાવે. કારણ કે જ્યાં અગ્નિનો આરંભ થાય છે ત્યાં છએ કાયના જીવોની ઘાત થાય છે, અને ધાતુને ગળાવવામાં પણ ઘણું પાપ કહ્યું છે. ઘડેલા તૈયાર દાગીના મળતા હોય તો આરંભ કરી નાહક કર્મબંધન કરવાં તે શ્રાવકને ઉચિત નથી કદાચિત્ કામ ન ચાલે તો નાહક દાગીના બનાવરાવવાના નંગ, તોલ અને કિંમતનું પરિમાણ કરે તથા પોતાની નેશ્રાયમાં રાખવાનું પણ પરિમાણ કરે. તેનાથી અધિકનો ત્યાગ કરે.

૫ ધન પરિમાણ—રોકડ નાણાંનું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે, જેમ પાઇ, પૈસા, આની, બેઆની, પાવલી, અર્ધો, રૂપિયો આદિ જે સિક્કા ચાલતા હોય તે તથા હીરા, પન્ના, માણેક, મોતી, પરવાળાં આદિની કિંમતની તથા સંખ્યાની મર્યાદા કરે, અધિક રાખવાનાં પચ્ચક્ખાણ કરે. પૃથ્વી ખોદાવી પત્થર ફોડાવી ઝવેરાત કાઢવાનાં તથા છીપો ચીરાવી મોતી કાઢવાનાં કામ કદી ન કરે, કેમકે પૃથ્વીને ખોદવાથી તથા અનેક પ્રકારના મશાલાના પ્રયોગથી ત્રસ જીવની પણ ઘાત થાય છે અને છીપો તો પ્રત્યક્ષ બેઇંદ્રિય પ્રાણી છે, તેને ચીરવાથી લાલ રંગના રક્ત જેવાં પ્રાણી નીકળે છે. તથા તેઓ અરરાટ શબ્દથી રૂદન પણ કરે છે. આવું નિર્દય કૃત્ય શ્રાવકે કરવું તે ઘણું અનુચિત છે. સર્વ પ્રકારના પદાર્થ

તૈયાર મળી શકે છે તો પછી આનર્થ કરી કર્મ બાંધવાનું શું પ્રયોજન? છીપ મોતીઓના ધંધા તો કદાપિ કરવા જ નહિ અને ઝવેરાત રાખવાની મર્યાદાથી અધિકના પચ્ચક્ખાણ કરી લેવા.

૬ ધાન્ય પરિમાણ—ધાન્યનું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે જેમકે ચોખા ઘઉં જુવાર, બાજરી મગ, મઠ, ચણા આદિ ૨૪ પ્રકારનાં ધાન્ય અને વાલનાં જ જેવાં રાજગરો, ખસખસ વગેરે અનેક પ્રકારના છે તે તથા ધાન્ય શબ્દમાં મેવા, મીઠાઇ પકવાન, ઘી, ગોળ, સાકર કરિયાણાં, તેલ મીઠું વગેરે અનેક વસ્તુ છે તેની મર્યાદા માટે આવશ્યકતા હોય તેટલું જ રાખવાનું. ઘેર પણ આદિનું પરિમાણ કરે અને તેથી વિશેષ રાખવાનો ત્યાગ કરે. આ વસ્તુઓને વિશેષ કાળ રાખવાથી તેમાં ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેથી તેને રાખવાના કાળની પણ મર્યાદા કરવી ઉચિત છે અધિક સમય સુધી સંગ્રહ કરી રાખવો ઉચિત નથી અને તેનો વ્યાપાર કરવો તે પણ શ્રાવકોને માટે ઉચિત નથી કારણ કે તેને આશ્રયીને રહેલા ત્રસ જીવોની પણ ઘાત થાય છે વળી આવી ચીજોનો વેપાર કરનાર દુષ્કાળ પડવાની પણ ભાવના ભા ભા કરે છે, કારણ કે તેવા પ્રસંગે અધિક લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે આવા આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનથી ચીકણાં કર્મ બંધાય છે કદાચિત્ તેવા વેપાર વિના કામ ચાલી ન શકે તો વસ્તુના વજનનું અને રાખવાના કાળનું પરિમાણ કરે, મર્યાદા ઉપરાંત વસ્તુ રાખે નહિ તેમ જ મર્યાદિત કાળ ઉપરાંત વસ્તુનો સંગ્રહ કરી રાખે નહિ. તેમજ દુષ્કાળ પડે તો ઠીક એવા વિચાર કદાપિ મનમાં આવવા દે નહિ પ્રાણીમાત્રનું હિત ચિંતવે

૭ દ્વિપદ યથા પરિમાણ દ્વિપદ (બે પગવાળા)નું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે દાસ દાસી નોકર ચાકર તથા પોપટ આદિ પક્ષીઓ તે દ્વિપદ પરિગ્રહ મનાય છે શ્રાવકોએ દાસ દાસી નોકર ચાકર અધિક રાખવા તે ઉચિત નથી કારણ કે તેમ કરવાથી પ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે વળી જાતે કામ કરવાથી જેટલી જતના થાય છે તેટલી અન્ય પાસેથી કામ લેતાં થઇ શકતી નથી. આમ છતાં નોકર ચાકર રાખવાજ પડે તો જ્યાંસુધી સ્વધર્મીનો જોગ મળે ત્યાં સુધી અન્યધર્મીને રાખે નહિ. સ્વધર્મીને સહાયતા પહોંચે અને તે વતનાપૂર્વક તેમજ નિષ્કપટતાથી કામ કરે છે વળી તેમ કરવાથી પાખંડીના સંસ્તવ પરિચય રૂપ સમકિતના અતિચારથી પણ બચી શકાય છે કદાચિત્ અન્ય ધર્મીને રાખવા પડે તો તેમને સ્વધર્માનુરાગી બનાવવાનો પ્રયાસ કરે. તેમના કામ પર પૂરી દેખરેખ રાખે કે જેથી કોઇ કામ અજતનાથી ન થવા પામે અને ધર્માત્માની સંગતિનું ફળ તેને પણ પ્રાપ્ત થતાં તે પણ ધર્માત્મા બની જાય તેવીજ રીતે ગાડી રથ વગેરે વાહન પણ અધિક રાખવાં ન જોઇએ કેમકે તેથી પણ પ્રમાદની અને અજતનાની વૃદ્ધિ થાય છે કદાચિત્ રાખવાં પડે તો અજતના ઓછી થાય તેવો વિવેક રાખે. ઘસાદિની તેમજ ખાટ (ગાદી) આદિની મર્યાદા કરે. મર્યાદાથી અધિક રાખવાનાં પચ્ચક્ખાણ કરે પક્ષીઓનો તો પ્રથમ વ્રતમાં જ નિષેધ કરી દીધો છે વળી એવું પણ પરિમાણ કરે કે અમુક પુત્ર પુત્રી થયા બાદ હું અમુક બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરી લઇશ.

૮ ચતુષ્પદ યથા પરિમાણ—ચોપગાં પશુઓનું ઇચ્છિત પરિમાણ કરે જેમકે ગાય, ભેંસ, ઘોડા, હાથી, ઉંટ, બળદ, બકરાં કુતરાં ઇત્યાદિ પશુઓના આવશ્યકતાથી અધિક

સંગ્રહ કરવો શ્રાવકોને ઉચિત નથી કેમકે તેવા માટે વનસ્પતિ, પાણી આદિનો અધિક આરંભ કરવો પડે છે કદાચિત્ પશુઓ રાખવાં પડે તો અંતરાય કર્મબંધનથી તેમજ હિંસાકૃત્યથી જેટલું બચાય તેટલું બચવા કાળજી કરે તેમજ અમુક પ્રમાણથી અધિક ચતુષ્પદ નહિ રાખું તેવાં પચ્ચખાણ કરે

૫ કુવિય યથા પરિમાણ—ઘરવખરીના ઇચ્છિત મર્યાદા કરે વસ્ત્ર, પાત્ર ફરનીચર વગેરે સામગ્રી આવશ્યકતાથી અધિક ન રાખે પરિગ્રહ થોડો તેટલી ઉપાધિ પણ થોડી. કહ્યું છે કે "સંપત્તિ તેટલી વિપત્તિ," દાખલા તરીકે વપરાશમાં થોડાં વાસણો આવતાં હોય છતાં સારસંભાળ તો ઘરમાં જેટલાં વાસણો હોય તેટલાં બધાંની કરવી પડે છે વળી ઘરવખરી અધિક પ્રમાણમાં હોય ને તેમાં લીલફુગ વગેરે અનંતકાય જીવોની તેમજ ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ છે તેમની સારસંભાળ કરતાં તેવા જીવોની હિંસા થઈ જાય છે, એવું જાણી સુજ્ઞ શ્રાવકે અધિક ઉપાધિ વધારવી નહિ જરૂર પૂરતા રાખવાની મર્યાદા કરી તેનાથી અધિક રાખવાનાં પચ્ચક્ખાણ કરી લેવાં

આ પાંચમું વ્રત એક કરણ, ત્રણ યોગથી ગ્રહણ કરાય છે અર્થાત્ અમુક પરિમાણથી અધિક પરિગ્રહણ મન, વચન, કાયાના યોગથી નહિ રાખું એવા નિયમ શ્રાવક કરે છે કારણ કે પ્રસંગોપાત પુત્રાદિને વ્યાપારાદિ દ્વારા ધનવૃદ્ધિ કરવાનું કહી દેવાય છે તેમજ તેને ધનપ્રાપ્તિ થયાનું જાણી ખુશાલી પણ ઉપજે છે

પાંચમાં વ્રતના ૫ અતિચાર.

૧ ખેત્તવત્થુ પમાણાઇક્કમે—ક્ષેત્ર અને ઘર વગેરેનું પરિમાણ અતિક્રમે-ઉલ્લંઘે તો અતિચાર લાગે જેમકે મર્યાદા કરતી વખતે એક ખેતર રાખ્યું હોય પછી તેને લગતું બીજું ખેતર મળી જાય તો મર્યાદા ઓળંગી બીજું ખેતર પ્રથમનામાં ભેળવી દઇ એકનું એક ખેતર રહ્યું એમ મન મનાવે તેવીજ રીતે ઘર સાથે (દીવાલ તોડીને) બીજું ઘર ભેળવી દઇ સંખ્યાનું પરિમાણ કાયમ રાખી જગ્યા વધારે તો અતિચાર લાગે કેમકે પરિમાણ કરતી વખતે લંબાઇ પહોળાઇનું કદાચ માન ન રાખ્યું હોય તો મન તો સાક્ષી પૂરે છે કે આ ઘર કે ખેતર બીજાના છે અને હવે હું મારામાં ભેળવી દઉં છું. તેથી શ્રાવકે તેમ કરવું તે ઉચિત નથી. કદાચિત્ અધિક ઘર આદિ આવી જાય તો તેને પરોપકારાર્થે સમર્પણ કરી દે.

૨ હિરણ્ણ સોવન્ન પમાણાઇક્કમે—ચાંદી સોનાનું પરિમાણ અતિક્રમે તો અતિચાર લાગે મર્યાદાથી અધિક ચાંદી સોનું આવી જાય તો તેને પ્રથમની ઢાળમાં લગડીમાં કે દાગીનામાં ભેળવી દે અથવા સ્વયં કમાઇને પુત્રાદિને આપી દે તો અતિચાર લાગે જો પરોપકારાર્થે વાપરે તો પુણ્ય ઉપાર્જન કરે †

---

† કેટલાક કહે છે કે, 'પરિગ્રહ અનર્થનું મૂળ છે તેનાથી ધર્મ કે પુણ્ય થતું જ નથી' તેમને પૂછીએ કે, ઉક્ત નવ પ્રકારના પરિગ્રહમાં બગીચા, ઘર પણ છે તે જો સાધુજીને ઉતરવા આપે તો શું ફળ મળે ? ધાન્ય પણ પરિગ્રહ છે તે સાધુજીને આહાર પ્રતિલાભે તો શું ફળ મળે ? દુપદ-પુત્ર પુત્રી તે પણ પરિગ્રહ છે તેને દીક્ષા અપાવે તો શું ફળ મળે ? તેને એ જ ઉત્તર મળશે કે સાધુજીને દાન દેવાથી કે દીક્ષા અપાવવાથી એકાંત ધર્મ થાય છે જે પ્રમાણે આ ધર્મ પરિગ્રહના ત્યાગથી થયો તે જ પ્રમાણે જાણવું જોઇએ કે, જે સુકૃત્યમાં પરિગ્રહનો સદ્વ્યય કરશે તેને ધર્મ તથા પુણ્ય થશે કેમકે અન્ન, પાણી, લયણ, સયણ, આદિ પરિગ્રહ જ છે અને તેનાથી પુણ્ય થાય છે એવું ઠાણાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે અને જે દુષ્કૃત્યમાં પરિગ્રહનો ઉપયોગ કરશે તેને પાપ પણ થશે

૩ ધનધાન્ય પ્રમાણાતિક્રમે—રોકડ નાણું, ઝવેરાત અને ધાન્યનું જે પરિમાણ કર્યું હોય તેનાથી અધિક રાખે અથવા પોતે ઉત્પન્ન કરી પુત્રાદિને આપે તો અતિચાર લાગે. કેમકે ઇચ્છાનો નિરોધ કરવા તથા પાપ ઘટાડવા માટે જ પરિમાણ કરાય છે. તેમ નહિ કરતાં સ્વયં વ્યાપારાદિ દ્વારા દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરી તે પુત્રાદિની માલીકીનું જણાવી પોતે સંતોષી બનવા માગે. પરંતુ કેવળજ્ઞાનીથી તે વાત છુપી રહેતી નથી. મર્યાદાથી અધિક ધન ધાન્યથી થઈ જાય તેને ધર્મના કે પુણ્યના કામમાં વાપરે તો દૂષિત ન બને.

૪ દુપદ ચઉપ્પદ પ્રમાણાતિક્રમે—દ્વિપદ નોકરાદિ તથા ચતુષ્પદ તે પશુ તેનું જે પરિમાણ કર્યું છે તેનાથી અધિક રાખે તો અતિચાર લાગે. ગાય વગેરે ઘરમાં રાખેલાં પશુઓનાં બચ્ચાં માટે પચ્ચક્ખાણ કરતી વખતે આગાર રાખવાનો ઉપયોગ રાખે તો ઠીક છે, નહિ તો તેમને ખપરવાની ઇચ્છાએ તો જ અતિચાર લાગી શકે. કદાચિત્ લૂલાં લંગડાં પશુને તથા મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવેલાં પશુ પક્ષીને અન્ય સ્થાને મોકલવાને યોગ્ય તે ન થાય ત્યાં સુધી અનુકંપાબુદ્ધિથી રક્ષણ કરવા માટે રાખે તો દોષ નહિ. ખોટા નિમિત્તે ન રાખવાં જોઈએ.

૫ કુવિય પ્રમાણાતિક્રમે—વસ્ત્રાભરણનાં વાસણ, કુશળ દસ્તીગર વગેરે અધિક થઈ ગયાં હોય તેને પુત્રાદિના નામનાં કરી લઈ રાખે તો અતિચાર લાગે. એક સોય સરખી પણ મર્યાદાથી અધિક રાખવાથી દોષ પાત્ર થવાય છે.

તૃષ્ણા એ દુઃખનું મૂળ છે. દ્રવ્યોપાર્જન કરવાને માટે ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ, ગુલામી આદિ અનેક કષ્ટો સહેવાં પડે છે. ધનની વૃદ્ધિ થતાં ડાકુના, રાજાના અનેક ભયો ઉપસ્થિત થાય છે. કૃપણ મનુષ્ય તો ખાતાં ખરચતાં પણ દુઃખીત થાય છે. અગ્નિ, પાણી, ચોર ઇત્યાદિના પ્રયોગે કદાચિત્ ધનનો નાશ થઈ જાય તો પણ ધનનો માલિક દુઃખ વેઠે છે. આમ જાણી શ્રાવક સર્વથા તૃષ્ણાનો પરાજય કરી ન શકે તો પણ આસ્તે આસ્તે મમત્વ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરે. પરિગ્રહની મર્યાદા બાંધી અવશ્ય કરવી જોઈએ. વળી વિચારવું કે મને કેટલી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય તો પણ મને શા કામની છે? હજાર પોષાક ઘર આવ્યા હોય તો પણ સવારીમાં તો એક જ પોષાક કામ આવવાનો છે. મને કેટલાં મકાન હશે તો પણ હું તો એક જ મકાનમાં રહીશ. આમ છે તો વિના કારણ પરિગ્રહ વધારી નકામી ઉપાધિ અને આરંભ સમારંભના પાપ શા માટે વધારવાં! આ પ્રમાણે વિચાર કરી સંતોષ ધારણ કરી મર્યાદિત થવું અને ? ધર્મ તથા પુણ્યના પ્રતાપથી દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે જ માર્ગે પ્રાપ્ત દ્રવ્યનો સદ્વ્યય કરવો. જ્ઞાનાદિ ધર્મોન્નતિ, દયા, દાન ઇત્યાદિ શુભકાર્યમાં જેટલું દ્રવ્ય વપરાશે તેટલું જ દ્રવ્ય તમારું છે બાકી રહેશે તેના માલિક તો તમારી હૈયાતીમાં અગર હૈયાતી બાદ બીજા બનશે અને તે ધનને ઉપાર્જન કરવામાં જે જે પાપ થયું હશે તેની ગાંસડી તો તમારી સાથે જ આવશે. તે પાપ પુણ્યનાં ફળ ભોગવતી વખતે તમારા દ્રવ્યથી મોજમજાહ ઉડાવનારા સ્વજન મિત્રો કોઈ સહાયતા કરવા કે દુઃખનું ભાગ લેવા આવનાર નથી. આવશું તો સર્વ કોઈ સમજે તો છે છતાં વ્યર્થ મોહમાં ફસાઈને કુટુંબાદિના કારણે કષ્ટો વેઠી દ્રવ્યોપાર્જન કરી દુઃખને નોતરવું એ શું ભાવો? માટે ઉચિત નથી. માટે સંતોષ ધારણ કરવો. વળી ધર્મમાં દ્રવ્યનો અમુક હિસ્સો વપરાવાના સંકલ્પવાળાની લક્ષ્મી અચળ રહે છે ધર્મોન્નતિની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. જનસમાજમાં પણ માન મહત્ત્વ મળે છે [illegible]

છે. આ પ્રમાણે સુખપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરી આગળ ઉપર સ્વર્ગના અને અનુક્રમે મોક્ષના સુખ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ત્રણ ગુણવ્રત.

જેવી રીતે કોઠારમાં રાખેલું ધાન્ય વિનાશ પામતું નથી તે જ પ્રમાણે નિમ્નોક્ત ત્રણ ગુણવ્રત ધારણ કરવાથી ઉક્ત પાંચે અણુવ્રતનુ સંરક્ષણ થઇ શકે છે. તથા સર્વ દિશાની અને સર્વ પદાર્થોની નિરંતર અનંતની ક્રિયા આવતી રહે છે તેનો સંકોચ થવાથી આત્મગુણોની વિશુદ્ધતા અને વૃદ્ધિ હોવાથી ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે, ૭ઠું વ્રત ક્ષેત્રથી ૭મું વ્રત દ્રવ્યોથી, ૮મું વ્રત ભાવથી મર્યાદા કરીને આશ્રવનો સંકોચ કરે છે અને સંવરગુણનો વધારો કરે છે

છઠું દિશાપરિમાણ વ્રત

મુખ્ય દિશા ત્રણ છે. ૧ ઉર્ધ્વ (ઉંચી) દિશા ૨ અધો (નીચી) દિશા અને ૩ તિરછી દિશા. તેના ૧ પૂર્વ, ૨ દક્ષિણ, ૩ પશ્ચિમ, ૪ ઉત્તર, ૫ ઉર્ધ્વ અને ૬ અધો એમ ૭ પ્રકાર પણ કહી શકાય ૧ પૂર્વ, ૨ અગ્નિ, ૩ દક્ષિણ, ૪ નૈઋત્ય, ૫ પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ૭ ઉત્તર, ૮ ઇશાન, ૯ ઉર્ધ્વ અને ૧૦ અધો એ રીતે ૧૦ પ્રકાર પણ થઇ શકે અને વિસ્તારે ૧૮ પ્રકારની દિશાઓ કહી છે—૪ દિશા, ૪ વિદિશા (ખૂણા) એ ૮ તથા ૮ આંતરા એ ૧૬ તથા ઉર્ધ્વ અને અધો મળી ૧૮ પ્રકારની * દિશા છે, પરંતુ અહિં મુખ્યતાએ પ્રથમ કહી તે ૩ દિશા જ ગ્રહણ કરી છે તેમાં ગમનાગમન કરવાની મર્યાદા ન હોવાથી જેવી રીતે બારી બારણાં ખુલ્લાં રાખવાથી ઘરમાં કચરો ભરાય છે તેવી રીતે દિશા પારમાણ ન કરનારને સમસ્ત જગતમાં થતાં પાપકર્મોનો હિસ્સો (રાવી) આવે છે અને મર્યાદા કરનારને તો જેટલું ક્ષેત્ર ખુલ્લું રાખ્યુ છે તેટલાનોજ પાપનો હિસ્સો આવે છે, બાકી આખા લોકનો આશ્રવ બંધ થાય છે એટલા માટે શ્રાવક ૧ ઉર્ધ્વ દિશાનું યથાપારમાણ—ઉંચી દિશામાં ગમન કરવાનું પરિમાણ કરે જેમકે પહાડપર, વૃક્ષપર, મહેલપર, મીનારા પર, તથા દેવનાનાં કે વિદ્યાધરનાં વિમાનમાં બેસીને અથવા હવાઇ જહાજ (બલુન)માં બેસીને આકાશમાં ગમન કરવું પડે તેના કોશનું પરિમાણ કરે ૨ ' અધો દિશાનુ યથા પારમાણુ ' અર્થાત નીચી દિશામાં ગમન કરવાનું પારમાણ કરે જેમકે તલઘર ભોંયરાં, સુવર્ણાદિની ખાણ, ગુફા, કૂવા, વાવડી વગેરેનું પરિમાણ કરે ૩ " ત્રીછી દિશાનું યથા પરિમાણુ " અર્થાત્ ત્રીછી દિશામાં ગમન કરવાનું પરિમાણ કરે, જેમકે પૂર્વમાં, દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં, ઉત્તરમાં આટલા કોશથી અધિક મારે જવું નહિ એમ પચ્ચક્ખાણ કરે આ પચ્ચક્ખાણ બે કરણ ત્રણ યોગથી થાય છે. તેનો હેતુ મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર જઇને ૧૮ પાપ અને ૫ આશ્રવથી નિવર્તવાનો છે પરંતુ કોઇ જીવને બચાવવા માટે સાધુનાં દર્શનાર્થે, કોઇ મહા ઉપકારનાં કામને માટે તેમજ દીક્ષા ધારણ કર્યા પછી મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર જાય તો વ્રત ભંગ થતો નથી.

---

* ૧૮ ભાવ દિશા—૧ પૃથ્વી, ૨ પાણી, ૩ અગ્નિ, ૪ વાયુ (એ ૪ સત્ય) ૫ અગ્રબીજ, ૬ મૂલબીજ, ૭ સ્કન્ધબીજ, ૮ પર્વ બીજ, એ ચાર ભેદ વનસ્પતિના, ૯ બેઇંદ્રિય, ૧૦ તેઇંદ્રિય, ૧૧ ચઉરિંદ્રિય, ૧૨ પંચેન્દ્રિય, (એ ૪ તિર્યંચ) ૧૩ સમૂચ્છિંમ, ૧૪ કર્મભૂમિ, ૧૫ અકર્મભૂમિ, ૧૬ અંતરદ્વીપ (એ ૪ ભેદ મનુષ્યના) ૧૭ નરક અને ૧૮ દેવતા. એમાં સકર્મી જીવો ગમનાગમન કરે છે

છઠ્ઠા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧-૩ ઉર્ધ્વ' અધો તિર્યંગ્દિશા પરિમાણાતિક્રમ—ઊંચી નીચી અને ત્રીજી દિશામાં ગમન કરવાનું જે પરિમાણ કર્યું છે તેનું અજાણપણે ઉલ્લંઘન કરે તો અનાચાર લાગે અને કરેલાં પરિમાણને ભૂલીને નિશાના વશમાં બેભાન થઈને મહાવાયુ હવામાં હવાઈ જહાજદ્વારા ઉડી જાય તો રેલમાં મોટરમાં નિદ્રા આવી જવાથી જહાજ કે સ્ટીમરમાં તોફાન આદિ થઈ જવાથી અને દેવતા તથા વિદ્યાધર હરણ કરી લઈ જવાથી કદાચિત્ મર્યાદા ઉપરાંત આવ્યો જાય અને ત્યાં જઈને પાંચ આશ્રવમાંથી કોઈ આશ્રવનું સેવન કરે તો અતિચાર લાગે અને એવી રીતે મર્યાદા બહાર જવાનું જ્યાં ભાન થયું ત્યાંથી જ પાછો ફરે અને મર્યાદિત ક્ષેત્રની અંદર આવે ત્યાં સુધી આશ્રવનું સેવન કરે નહિ તો અતિચાર લાગે નહિ. તેવીજ રીતે વાયુમાં ઉડીને કોઈ વસ્તુ મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર ચાલી ગઈ હોય, ફેંકદિધા પછી ગઈ હોય અને તેને લેવા માટે પોતે જાય અથવા બીજા પાસે મગાવે તો અતિચાર લાગે, પરંતુ કોઈને કહ્યા વિના જ બીજું કોઈ લાવી આપે તેને ગ્રહણ કરી લે તો દોષ લાગે નહિ.

૪ ક્ષેત્રવૃદ્ધિ—ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ કરે તો અતિચાર લાગે, જેમકે ચારે દિશાએ ૫-૫ ગાઉ ક્ષેત્ર રાખ્યું હોય અને કદાચિત્ પૂર્વમાં ૧ ગાઉ જવાનો પ્રસંગ પડે ત્યારે વિચાર કરે કે પશ્ચિમમાં જવાનું મારે કંઈ કામ પડતું નથી માટે પશ્ચિમના ૫ ગાઉ છે તે પૂર્વમાં મેળવી આમ વિચારી પૂર્વમાં ૫ ગાઉથી અધિક જાય તો અતિચાર લાગે આમ ભાવીક ન કરવું જોઈએ.

૫ સ્મૃત્યન્તરધાએ—ચરેક પગલાં છતાં આગળ વધ્યો હોય. ચિત્ત ભ્રમ આદિ કારણે વિસ્મરણ થઈ જાય કે મે પૂર્વમાં ૫ ગાઉ રાખ્યા છે કે ૭૫ ગાઉ ? જ્યાં સુધી સ્મરણ ન થાય ત્યાં સુધી ૫ ગાઉથી અધિક જાય તો અતિચાર લાગે.

છઠું વ્રત ધારણ કરવાથી ૩૪૩ ઘનરજ્જુના વિસ્તારવાળા સંપૂર્ણ લોકનું જે પાપ આવતું હતું તે રોકાઈને જેટલા ગાઉની મર્યાદા કરી હોય તેટલા જ ક્ષેત્રનું પાપ આવે છે તૃષ્ણાનો નિરોધ થઈ જાય છે અને મનને શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે વ્રતધારી શ્રાવક સ્વર્ગ ક્રમે કરી મોક્ષનાં સુખ પ્રાપ્ત કરી લે છે

સાતમું ઉપસો । પરિસો । પરિમાણ વ્રત.

આહાર—અન્ન પાણી, પકવાન, શાક અચાર, તંબોલાદિ જે વસ્તુ એક જ વાર ભોગવવામાં આવે તે ઉપભોગ. અને સ્થાન વસ્ત્ર ભૂષણ, સ્ત્રી, શયનાસન વાહન આદિ જે વસ્તુ વાર વાર ભોગવવામાં આવે તે પરિભોગ. એ બંને પ્રકારની વસ્તુના મુખ્યત્વે ૨૬ પ્રકાર કહ્યા છે તેની મર્યાદા શ્રાવક કરે છે

૧ ઉલ્લણિયાવિહ શરીર સાફ કરવાના કે લોખ નિમિત્તે રાખવાના રૂમાલ ટુવાલની મર્યાદા. ૨ દંતણ વિહ દાતણની મર્યાદા, ૩ ફળવિહ—કેરી જાંબૂ નાળીએર, નારંગી આદિ ફળ ખાવાનાં તેમ ૮ માથામાં નાંખવાના આમળાં વગેરેની મર્યાદા ૪ અભ્યંગણવિહ—અત્તર, તેલ ફુલેલ આદિ શરીર ચોળવાના તેલોની મર્યાદા, ૫ ઉવ્વટ્ટણવિહ શરીરને સ્વચ્છ સતેજ કરવા માટે પીઠી વગેરે ચોળવાની મર્યાદા ૬ મજ્જણવિહ—સ્નાન પાણીની

મર્યાદા, ૭ વત્થવિહં-વસ્ત્રની × જાત અને સંખ્યાનું માન, ૮ વિલેવણવિહં-વિલેપન જેવાં કે સુખડ, કેશર, અગર, અત્તર, તેલ, સેન્ટ વગેરેની જાત અને માપ, ૯ પુપ્ફવિહં-ફુલની * જાત અને સખ્યા, ૧૦ આભિરણવિહ-ઘરેણાંની જાત અને સખ્યા ૧૧ ધુપવિહં-ધુપની જાત અને વજન, ૧૨ પેજ્જવિહ-દુધ, રાબડી શરબત, ચા, કોફી, ઉકાળા આદિ પીવાની વસ્તુની મર્યાદા, ૧૩ ભક્ખણવિહં-પકવાન્ન કે મીઠાઇની જાત, ૧૪ ઓદણવિહં-ચોખા, ખીચડી, થૂલી આદિની જાત, ૧૫ સૂપવિહં-ચણા મગ, મઠ અડદ આદિની દાળ તથા ૨૪ પ્રકારના ધાન્ય, ૧૬ વિગયવિહં-દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ, સાકર, ૧૭ સાગવિહં-મેથી, તાંદલજો પ્રમુખ ભાજી, તથા તુરીયાં, કાકડી, ગલકા, ભીંડા, વાલોળ, આદિશાકની જાત, ૧૮ માહુરવિહં-બદામ પસ્તા, ચારોળી, ખારેક, દ્રાક્ષ, અંગુર, અખોડ આદિ મેવા તથા આંબળાં આદિના મુરબ્બા, ગુલકદ આદિ. ૧૯ જમણવિહં-ભોજનમાં જેટલા પદાર્થ ભોગવવામાં આવે તે ૨૦ પાણીવિહ-નદી, તળાવ, કૂવા, નળ, નહેર. કુંડ અથવા વરસાદનું પાણી, તેવી જ રીતે ખારૂં, મીઠું, મોળું આદિ પાણીની જાત, ૨૧ મુખવાસવિહં-પાન, સોપારી, લવિંગ, એલચી, જાયફળ, ચૂર્ણ, ખટાઇ, પાપડ, આદિ મુખવાસની જાત ૨૨ વાહનવિહં-હાથી ઘોડા, ઉંટ, બળદ, પ્રમુખ ચરતાં, ગાડી, બગી મોટર, સાયકલ, મ્યાના, પાલખી પ્રમુખ ફરતા, વહાણ મછવા, હોડી, સ્ટીમર, આદિ તરતાં, વિમાન, ગભારા આદિ ઉડતાં ઇત્યાદિ જેટલાં સવારીના ઉપયોગમાં આવે તે વાહન ૨૩ વાહનિવિહં-પગરખાં, ચપલ, ચાખડી, મોજાં વગેરેની જાત ૨૪ સયણવિહં-ખાટલા, પલંગ, પાટ, કોચ, ટેબલ, ખુરશી, બિછાનાં વગેરેની જાત ૨૫ સચિત્તવિહ-કાચા દાણા, કાચી લીલોતરી, કાચું પાણી, મીઠું ઇત્યાદિ સચેત વસ્તુ, અને ૨૬ દવ્વવિહં-જેટલા સ્વાદ પલટે તેટલાં દ્રવ્ય, જેમકે ઘઉં એક વસ્તુ છે પણ તેની રોટલી પુરી, થુલી, આદિ ઘણી ચીજો બને તે જુદાં જુદાં દ્રવ્ય થયા વળી તરેલી પુરી અને તવામા કરેલી પુરી એમ બે દ્રવ્ય થઇ ગયાં એમ દરેકમાં દ્રવ્યના ભેદ જાણવા.

ઉપર કહેલી ૨૬ વસ્તુમા કેટલીક તો ઉપભોગની છે અને કેટલીક પરિભોગની છે તેમા સર્વ વસ્તુઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે શ્રાવકોનુ કર્તવ્ય છે કે જે અધિક પાપકારી વસ્તુ હોય તેને ત્યાગ કરે અને જે વસ્તુ ભોગવ્યા વિના ચાલી શકતુ નથી તેની ગણતરી તથા વજનનું પરિમાણ કરે અને બાકીના પચ્ચક્ખાણ કરે પરિમાણ કરેલી વસ્તુમાંથી પણ અવસરોચિત કમી કરતો રહે, પરંતુ લુબ્ધતા કદાપિ ધારણ કરે નહિ.

× એક ગજ રેશમ બનાવવામા હજારો કીડાની ઘાત થાય છે રેશમના કીડાએ પોતાના મુખમાંથી લાળ કાઢી પોતાનાજ શરીર પર લપેટેલી હોય છે તે જો અંદરનો કીડો એની મેળે જ યોગ્ય સમયે બહાર નીકળે તો બધા તંતુ કાપીને નીકળે એટલે તેને ઉના ખદખદતા પાણીમાં નાંખી કીડાઓને મારી નાંખે છે અને પછી રેશમ ઉકેલી લે છે, રેશમી વસ્ત્ર પહેરનાર આ પાપનો ભાગીદાર થાય છે માટે શ્રાવકે રેશમી વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ

* ફુલ અધિક કોમળ હોવાથી તેમા અનંત જીવો હોય છે, તેમજ તેમા ત્રસ જીવોનું પણ નિવાસસ્થાન હોય છે તેનુ છેદન ભેદન કરવાથી ત્રસ જીવોની હિંસા થઇ જાય છે. કેટલાક અજ્ઞ જીવો દેવ દેવીને ફૂલ ચડાવવામા ધર્મ માને છે. શ્રાવકે આમ કરવુ ઉચિત નથી.

૨૨ અભક્ષ્ય ×

૧-૫ વડ, પીંપળો, પીપર, ઉંબરો અને કોઠ એ પાંચેનાં ફળોમાં ઝીણાં જંતુઓ ઘણાં હોય છે અને તેમાં ત્રસ જીવની ઉત્પત્તિ પણ અધિક થાય છે ઉમ્બરાના ફળને ફોડવાથી પ્રત્યક્ષ ઉડતા જીવો તેમાંથી નીકળતા દેખાય છે. ૬ મદિરા—મહુડાં, ખજુર તથા દ્રાક્ષને સડાવે છે તેમાં બેશુમાર કીડા ઉત્પન્ન થાય છે તેનો અર્ક કાઢતી વખતે કીડાનો પણ અર્ક નીકળે છે તેને મદિરા અથવા દારૂ કહે છે તેનું સેવન કરનાર પાગલ બની જાય છે, જેમ તેમ બકે છે મળ મૂત્ર આદિ ગંદકીના સ્થાનમાં પડી જાય છે માતા, ભગિની, પુત્રી, આદિની સાથે કુકર્મ પણ કરી લે છે ધન માલ બરબાદ કરી દે છે. કંગાલ બની જાય છે ન્યાયાન્યાય ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો કંઇ વિચાર કરતો નથી. તેના ઘરમાં નિરંતર કલહ ક્લેશ ચાલુ રહે છે તે માતા, પિતા, સ્ત્રી પુત્રાદિને મારે પીટે છે કદાચ વધુ પડતો પી લે છે તો અકાળે મૃત્યુ પામી નરકમાં જાય છે આવું મહાન અનર્થનું કારણ જાણી ઇસ્લામ ધર્મના કુરાને શરીફમાં પણ નિશા માત્રને હરામ બતાવ્યા છે માટે તેનું સેવન કરવું તે હિંદુ-મુસલમાન સર્વેને માટે અનુચિત છે. ૭ માંસ-મચ્છ કચ્છ વગેરે જળચર પ્રાણી ગાય, ભેંસ, બકરાં આદિ ગામમાં રહેનારાં પ્રાણી, હરણ સસલાં સૂવર આદિ જંગલમાં રહેનારાં પ્રાણી ચકલાં કબૂતર આદિ ઉડતાં પ્રાણી ઇત્યાદિ જીવોની ઘાત કરવાથી જ માંસ તૈયાર થાય છે. માત્ર પેટનો ખાડો પૂરવા માટે જ ઉપયોગી અને ઉપકારી પ્રાણીઓ દૂધ જેવા પૌષ્ટિક પદાર્થો ઉન જેવાં વસ્ત્રાદિ દેનારાં અને ઘાસ, તરણાં આદિ નિર્માલ્ય વસ્તુથી પોતાની આજીવિકા ચલાવનારાં બિચારાં નિરપરાધી જીવોની ઘાત કરવી તે પણ જ કૃતઘ્નતાનું કામ છે. પ્રાચીન કાળમાં એવી નીતિ પ્રચલિત હતી કે જો શત્રુ પણ મુખમાં તરણું લઇ લે તો તેને પણ અભયદાન મળતું તો પછી નિત્ય તૃણ ભક્ષણ કરનારાં પશુઓ પર ઘાતકીપણું તો કદાપિ ન કરવું જોઇએ. કોઇપણ પશુની ઘાત કદી પણ ન કરવી જોઇએ તેમ જ માંસ પણ ખાવું ન જોઇએ. ઇસ્લામ ધર્મના પાલક પેગંબરને પણ નાપાક કહ્યા છે અને તેનો શાપ કયામત ન લાગે તેટલા માટે જ વજુ કરે છે, પાણીના ટીપાથી પાક બન્યા કરે છે તો પછી પેશાબથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ માંસ તો સ્પર્શ કરવા યોગ્ય પણ નથી. કુરાને શરીફના સુરાએન પારામાં ગોસ્તને હરામ બતાવ્યું છે સુરાહ હજની ૩૭મી આયાતમાં ખુદ અલ્લાહતાલાએ ફરમાવ્યું છે કે ગોસ્ત અને લોહી મને પહોંચી શકશે નહિ પરંતુ એક પરહેજગારી પાપનો ડર જ પહોંચશે. બાઇબલના ૨૦ મા પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે "Thou Shalt not kill" અર્થાત્ હિંસા કરવી નહિ. આ પ્રમાણે હિંસા કરવાની મના

નાગરવેલનાં પાન અને પાણીમાં ભીંજવેલ રહેવાં હોવાથી તેમાં તેવા જ રંગના ત્રસ જીવો તથા લીલફૂલની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી તે ખાવા યોગ્ય નથી.

× આ ૨૨ અભક્ષ્યનાં નામ ગ્રંથમાંથી લીધાં છે તે બધાને એક સરખાં સમજવાં ન જોઇએ. કેટલાંક બહુ પાપનાં સ્થાન છે, કેટલાંક થોડાં પાપનાં સ્થાન છે. કેટલાંક સ્પર્શ કરવા યોગ્ય પણ નથી અને કેટલાંકને ઔષધમાં ગ્રહણ પણ કરે છે વિશેષ ખુલાસો જોઇએ તો [illegible]

બધા ધર્મના માનનીય શાસ્ત્રોમાં છે અને હિંસા વિના માંસ થતું નથી. તેથી માંસ ખાવાની કુદરતી જ મના થઇ ગઇ વળી પણ માંસ રક્ત અશુચિથી ભરેલું અને દુર્ગંધીયુક્ત હોય છે અને ક્ષય, ગડમાળ, રક્તપિત્ત વાત, પિત્ત, સંધીવા તાવ, અતિસાર આદિ અનેક રોગોનો ઉત્પાદક માંસનો ખોરાક છે તેવી જ રીતે જાતિ અને ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનાર તથા ભવિષ્યમાં નરગતિમાં § લઇ જનાર અને મહાન દુઃખદાતા માંસનો ખોરાક છે. તેથી અભક્ષ્ય છે. ૮ મદ્ય પણ

---

§ तुहं पियाइ मंसाइं । खंडाइं सोल्लगाणि य ॥
खाविओ मिस मंसाइं । अग्गि वण्णाइंणेगसो ॥ उत्त० अ० १९ गाथा. ६९

અર્થ.—નારકીને પરમાધામી કહે છે કે, તને માંસ બહુ પ્રિય હતું તે માંસના ટૂકડાને તળીને ખાતો હતો, તો હવે તારા જ શરીરનું ગરમાગરમ માંસ તને ખવરાવીએ છીએ. તે તારે ખાવું જોઇએ. આમ કહી તેના શરીરનું માંસ ચીમટાવડે તોડી તોડી તેને અગ્નિમાં ગરમ કરી ખવરાવે છે. આમ માંસાહારીની નરકમાં ભયંકર દુર્દશા થાય છે

हिंसामूल ममेध्य मास्यदमलं ध्यानस्य रौद्रस्य यद् ।
बीभत्सं रुधिराविल कृमिगृहं दुर्गन्धिपूयादिकं ॥
शुक्रासृक्प्रभव नितांत मलिनं सद्भिः सदा निन्दितं ।
को भूक्ते नरकाय रक्षस समो मांसं तदात्मद्रुहं ॥

અર્થ—માંસ તે હિંસાના મૂળ કારણભૂત છે, અપવિત્ર છે, રૌદ્રધ્યાનનું કારણ છે દેખાવમાં મલિન છે. લોહીથી ભરેલું, દુર્ગંધીવાળું વીર્ય તથા લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલું એટલા માટે અત્યંત મલિન છે સર્વ સત્પુરુષોએ તેની નિંદા કરી છે આવા માંસનું ભક્ષણ તો તે જ કરે છે કે જે આત્માદ્રોહી અને રાક્ષસ સમાન હોય છે પરંતુ સારાં માણસો કદાપિ માંસભક્ષણની ઇચ્છા પણ કરતાં નથી

योऽत्ति यस्य च तन्मांसं, मुभयो पश्यतांतरं ।
एकस्य क्षणिको तृप्ति, रन्य प्राणैर्वियुज्यते ॥

અર્થઃ—જે માંસ ખાય છે, અને જેનું માંસ ખવાય છે તે બન્નેના સુખદુઃખમાં કેટલો બધો તફાવત છે ? તેનો જરા વિચાર કરો ! માંસ ખાનારને ક્ષણિક તૃપ્તિ થાય છે અને તે બિચારાં પ્રાણીનાં અમૂલ્ય પ્રાણોનો સમૂળ નાશ થઇ જાય છે

કેટલાક કહે છે અમે હાથથી હિંસા કરતા નથી, પરંતુ તૈયાર માંસ ખરીદ કરી ખાઇએ છીએ તેમાં અમને શો દોષ ? પણ તે એમનું કથન અજ્ઞાનતાનું છે. કારણ કે, મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયના ત્રીજા ભાગમાં મનુ મહારાજે આઠ જણને ઘાતક કહ્યા છે.

अनुमन्ता विशसिता निन्हन्ता क्रयविक्रया ।
संस्कृता चोपहर्ता च, खादकश्चेति घातकाः ॥

અર્થઃ—૧ પ્રાણી વધની આજ્ઞા દેનાર, શરીરને ઘા કરનાર, ૩ મારનાર, ૪ વેચાતું લેનાર, ૫ વેચનાર, ૬ પકાવનાર, ૭ પારસનાર અને ૮ ખાનાર એ આઠેય ઘાતક હિંસક છે.

मांस भक्षयिताऽमुत्र, यस्स मांस मिहाद्मयहं
पतन्मांसस्य मां स्तव, निरूक्तं मनुरब्रवितः ॥

અભક્ષ્ય છે. મધમાખીઓ અનેક વનસ્પતિનો રસ એક સ્થાને એકઠો કરી તે ઉપર બેસી રહે છે. વાઘરી ભીલ વગેરે હલકી જાતનાં મનુષ્યો અગ્નિપ્રયોગથી માખીઓને ઉડાડી, ભગાડી તેના મહા મુસીબતે તૈયાર કરેલા મધપૂડાને કપડામાં બાંધી નીચોવી લે છે તેમાં માખીઓના ઇંડાંનો પણ રસ ભળેલો હોય છે આથી ઘૃણાસ્પદ અને પાપથી પેદા થતા 'મધ' ખાવા યોગ્ય નથી. ૯ માખણ—છાશથી અલગ થયા બાદ થોડા જ કાળમાં માખણમાં કૃમિ આદિ જીવોની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે તથા શીઘ્ર પુષ્ટ પણ આવી જાય છે તેમજ કામવિકારને વધારનાર હોવાથી માખણ પણ અભક્ષ્ય છે ૧૦ હિમ—બરફ તે કાચા પાણીને જમાવેલ હોવાથી અસંખ્ય જીવોનો પિંડ હોવાથી અભક્ષ્ય છે. ૧૧ વિષ—ઝેરી પદાર્થો જેવા કે અફીણ, વચ્છનાગ, સોમલ, ભાંગ, ગાંજો, તમાકુ ઇત્યાદિ નિશો ઉત્પન્ન કરનાર વસ્તુ પણ અભક્ષ્ય છે આવી વસ્તુઓ કેટલાક શોખ નિમિત્તે ખાય છે અને કેટલાક રોગાદિને કારણે ખાય છે એમવાર ખાવું શરુ કર્યા પછી તે છોડવું પણ જ મુશ્કેલ થઈ જાય છે. આવા પદાર્થો ક્ષણિક જુસ્સો આપે છે, પણ પરિણામે શરીરની ખૂબીજ ખરાબી કરી નાખે છે કેફી વસ્તુને સેવનાર મનુષ્ય બળહીન, તેજહીન, રૂપહીન, બની જાય છે તેનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે. વ્યસન પર કે કરવાની વસ્તુ ન મળે તો રોઈ રોઈ તરફડી તરફડી અકાળ મૃત્યુ પામે છે, વળી અફીણ આદિ ઝેરી પદાર્થો બનાવવામાં અનેક ત્રસ જીવોની ઘાત થાય છે એટલા માટે કોઈપણ પ્રકારના કેફી પદાર્થો સેવન કરવા યોગ્ય નથી. ૧૨ કરા—આકાશમાંથી પડતા કરા પણ અસંખ્ય અપકાય જીવોનો પિંડ અને રોગોત્પાદક હોવાથી ખાવા યોગ્ય નથી. ૧૩ માટી—ગોપીચંદન ખડી મનસીલ પાંચે રંગની માટી ખાવાથી પથરી, પાંડુરોગ, ઉદરાદિ મંદાગ્નિ, બંધકોષ આદિ અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તથા અસંખ્ય જીવોનો પિંડ હોવાથી તે વસ્તુ ખાવા યોગ્ય નથી. ૧૪ રાત્રીભોજન—સૂર્યાસ્ત પછી અને સૂર્યોદય પહેલા કોઈ પણ વસ્તુનું ખાનપાન કરવું તે તદ્દન અનુચિત છે. કેટલાક રાત્રે કેવળ અન્ન લેતા નથી પણ પકવાન્નાદિ ખાઈ લે છે તે પણ અનુચિત છે કારણ કે રાત્રિભોજનને આંધળું ભોજન કહ્યું છે. તેમ કરવાથી અનેક ત્રસ જીવોનું ભક્ષણ અને રોગોત્પત્તિ થાય છે કરોળીયા, ગરોળી અને સર્પની ગરલ આદિ રાત્રીભોજનમાં ખાઈને ઘણા મરણ પામ્યાના દાખલા મોજુદ છે ૧૫ પંચોદુંબર ફલ—ઉંબર, કમાલ અંજીર ઇત્યાદિ ફળો કે જેમાં ઘણાં બીજ હોય છે અને જેટલાં બીજ તેટલા જીવ

અર્થ—મનુષ્ટ કહે છે કે નિરુક્તથી માંસનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. માં=મારા ભક્ષમાન અર્થાત્ જે પ્રમાણે હું માંસ ભક્ષણ કરું છું તે જ પ્રમાણે ભવાંતરે તે મારું ભક્ષણ કરશે. આવો માંસનો અર્થ થાય છે

आमासु य पक्कासु य विपच्चमाणासु य मंसपेसीसु ।
आयंतिय मुववाओ, भणिओ मुणिणा य जीवाणं ॥

અર્થ—જૈન દિગમ્બર આમ્નાયનાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કાચા માંસમાં, પાકા માંસમાં, રંધાતા માંસમાં અને માંસની પ્રત્યેક અવસ્થામાં અનંત નિગોદીયા જીવોની તેમાં ઉત્પત્તિ થતી જ રહે છે

જાણવા. ૧૬ અનંતકાય† —(૧) સૂરણ (૨) વજ્રકંદ, (૩) લીલી હળદર. (૪) આદુ, (૫)
કચુરા, (૬) સવતારી, (૭) બિરાલી, (૮) કુંવાર, (૯) થોર, (૧૦) ગુલબેલ, (૧૧) લસણ,
(૧૨) વંશ કારેલી, (૧૩) ગાજર, (૧૪) સાજીવૃક્ષ, (૧૫) પદ્મકદી, (૧૬) ગિરકરણી (નવાં
પાંદડાંની વેલ) (૧૭) ખીરકંદ (૧૮) થેગી, (૧૯) લીલીમોથ (૨૦) લોણુ વૃક્ષની છાલ, (૨૧)
ખિલુડા કંદ, (૨૨) અમરવેલ (૨૩) મૂળા, (૨૪) ભૂમિફોડા, (૨૫) વિરૂડા (ધાન્યના અંકુરા)
(૨૬) ઢગ બથવા (૨૭) કુગળી, (૨૮) પાલતું શાક, (૨૯) આમલીયો ન બંધાણો હોય તેવી
કાચી આમલી, (૩૦) આલૂ, (૩૧) પિંડાલુ અને (૩૨) જેને તોડવાથી દૂધ નીકળે તથા
જેની સંધી તૂટ્યા બાદ ઉગ્યુ લાગે. ગાંઠ પ્રત્યક્ષ દેખાતી હોય, કોઇપણ ગોટલીવાળાં ફળમાં
ગોટલી બંધાણી ન હોય, તેમજ મગ, ચણા, મઠ આદિ પાણીમાં ભીંજવવાથી તેમાં અંકુરા
ફૂટી ગયા હોય તે બધા અનતકાય જાણવા તેમાં અનતાનંત જીવોનો પિંડ હોવાથી તે
અનંતકાય ખાવા યોગ્ય નથી. (૧૭) અથાણાં—કેરી, લીંબુ, મરચાં આદિનાં અથાણાં આથ્યા
બાદ તે ઝટ ગળતાં નથી, ઘણા દિવસ બાદ તેમાં લીલફુગ તથા ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ થઇ
જાય છે, સડી જાય છે એવાં અથાણાં પણ ખાવા યોગ્ય નથી (૧૮) દહીવડાં—કાચા દહીંમાં
પાણી મેળવી તેનુ ઘોળવુ કરી તેમાં વડાં નાખે છે તે અમુક કાળ પછી ખદબદી જાય છે.
(૧૯) રીંગણાં—તેમાં ઘણા બીજ હોવાથી અભક્ષ્ય છે. (૨૦) અજાણ્યાં ફળ—જેનું નામ
અને ગુણદોષ જાણવામાં ન હોય તેવાં ફળ ખાવાં નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી રોગોત્પત્તિ થાય
છે અને વખતે અકાળ મૃત્યુ પણ થઇ જાય છે. (૨૧) તુચ્છફળ—જેમાં ખાવુ થોડું અને
નાંખી દેવુ ઘણું શેરડી, સીતાફળ, બોર, જાંબુડાં વગેરે અને (૨૨) રસ ચલિત—જે વસ્તુ
બગડીને તેનો રસ પલટી ગયો હોય, દુર્ગંધવાળી બની ગઇ હોય એવી વસ્તુથી પણ રોગોત્પત્તિ
તથા અસંખ્ય જીવોની ઘાત થવાનો સંભવ છે

સાતમા વ્રતના ૨૦ અતિચાર

ભોજન સંબંધી ૫ અતિચાર—**સચિત્તાહારે**—શ્રાવકને સચેત વસ્તુ-કાચું પાણી,
લીલોતરી આદિનાં પચ્ચક્ખાણ હોય અને ભોજનમાં તેવી કોઇ વસ્તુ આવી ગઇ હોય ત્યારે
તે સચેત છે કે અચેત તેનો પૂરો નિર્ણય થયા વિના તે વસ્તુ ભોગવવી ન જોઇએ છતાં ભોગવે
તો અતિચાર લાગે. કદાચિત્ સર્વથા સચેતનાં પ્રત્યાખ્યાન ન થઇ શકે તો તેનું ઇચ્છિત
પરિમાણ કરે અને તેનાથી અધિક ભોગવવાના પચ્ચક્ખાણ કરે. પરિમાણ કેટલું કર્યું તેનુ
વિસ્મરણ થઇ જાય તો જ્યાં સુધી પૂરું સ્મરણ ન થાય ત્યાં સુધી સચેત વસ્તુ ખાવી નહિ,
ખાઇ લે તો અતિચાર લાગે **૨ સચિત્ત પડિબદ્ધાહારે**—કેરી, તરબૂચ વગેરે ઉપરથી તો

---

† પદ્મ પુરાણમાં કહ્યુ છે કે—लसुनं गजन चैव, पलांड पिण्डमूलक ।
मत्स्यो मांस सुरा चैव, मूल कसतु तो अधिकं ॥ १ ॥
वर भुक्तं पुत्रमांसं, न च मूल तु भक्षणं ।
भक्षण जायति नरकं, वर्जनं स्वर्ग गच्छता ॥ २ ॥

અર્થ—લક્ષણ, ડુંગળી, મૂળા, માસ અને મદિરા તેનુ કદાપિ ભક્ષણ ન કરવું કદાપિ
દુષ્કાળ પડી જાય તો મરેલા પુત્રનું માંસ ખાવુ સારૂ, પણ કંદમૂળ કદાપિ ન ખાવુ કેમકે
કદાદિ ખાનાર નરકમાં જાય છે અને તેનો ત્યાગ કરનાર સ્વર્ગમાં જાય છે.

નિર્જીવ છે પણ અંદરની ગોટલી, બીજ સચેત છે તથા ઝાડથી તરતનો તોડેલો ગુંદ, તરતની વાટેલી ચટણી, તરતનું ધોવણ પાણી વગેરે સચિત્ત પ્રતિબદ્ધ આહાર કહેવાય છે. આમ્રાદિ ફળની ગોટલી અલગ કર્યા પહેલાં તથા ચટણી આદિ પર પૂરું શસ્ત્ર પરિણમ્યા પહેલાં સચેતનાં પચ્ચક્ખાણ વાળા તેને ભોગવે તો અતિચાર લાગે. ૩ અપ્પઉલિઓસહિ ભક્ખણયા— કેરી કેળાં વગેરે પકાવવા માટે ઘાસ આદિમાં દબાવી મૂક્યાં, પરંતુ પૂરાં પાક્યાં નહિ, તેમજ શાક પૂરું ચડ્યું નહિ કંઇક સચેત કંઇક અચેત હોય તેવું ઉતારી લીધું હોય તથા બાજરો, મકાઈ વગેરેના પોંક ઘાસની અગ્નિમાં સેકીને પાડે તેમાં પણ ઘણા દાણા સચેત રહી ગયા હોય તેને અચેતની બુદ્ધિથી ખાઈ જાય તો અતિચાર લાગે. ૪ દુપ્પઉલિઓસહિ ભક્ખણયા— જે વસ્તુ ખૂબ પાકીને બગડી ગઇ હોય, સડી ગઇ હોય, વાસી થઇ ગઇ હોય, ત્રસ જીવ ઉત્પન્ન થઇ ગયા હોય અથવા ભડથું કરી દુષ્ટ રીતે પકવેલ હોય એવી વસ્તુ ખાય તો અતિચાર લાગે. અને ૫ તુચ્છોસહિ ભક્ખણયા—સીતાફળ*, બોર આદિ જેમાં ખાવાનું થોડું અને ફેંકી દેવાનું ઘણું એવી વસ્તુ ખાય તો અતિચાર લાગે.

કર્મ (વ્યાપાર) સંબંધી ૧૫ અતિચાર—૧ અંગાર કર્મ—કોલસા બનાવી વેચવાનો વેપાર તથા લુહાર, સુતાર, કુંભાર, હલવાઇ, ભાડભુંજા, ધોબી, કંસારા, ઈંટ કારખાનાં વગેરે જે વેપાર અગ્નિના આરંભથી થાય છે તે. ૨ વનકર્મ—બાગ, બગીચા, વાડી આદિમાં ફળ ફૂલ, શાકભાજી વગેરે ઉત્પન્ન કરી વેચે બગીચાનો વેપાર કરે તથા વનમાંથી ઘાસ, લાકડાં કંદમૂળ આદિ લાવીને વેચે વૃક્ષાદિનું છેદન કરી લાકડાંનો વેપાર કરે. ૩ શકટ કર્મ—ગાડાં ગાડી, રથ, ઘોડાગાડી, ખટારા, પાલખી, નાવ આદિ બનાવીને વેચે તથા તેના ઉપકરણ પૈડાં વગેરે વેચે. ૪ ભાટક કર્મ—ઉંટ, ઘોડાં, ગધેડાં, બેલગાડી, જહાજ આદિ ભાડે આપે તે ભાડી કર્મ. ૫ સ્ફોટક કર્મ—ખાણ, કૂવા, તળાવ, નહેર આદિ ખોદવા ખોદાવવાના વેપાર કરે તે ફોડી કર્મ. ૬ દંત વાણિજ્ય—†

* સીતાફળના ઠળિયા, સીતાફળની બીજ રસ્તામાં ફેંકી દેવાથી કીડીઓ તથા પ્રાણીઓનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જાય છે તેનો વિચાર કરવો.

† ચીડો ખાડો ખોદી તેના ઉપર પાતળા વાંસ બિછાવી તેના ઉપર કાગળની હાથણી ઉભી રાખે છે તેના મોહને વશ જંગલી હાથી આવે છે અને ખાડામાં પડી મૃત્યુ પામે છે. તેના દાંતના ચૂડા વગેરે બનાવે છે. સાંભળ્યું છે કે ચૂડા માટે પ્રતિવર્ષ ૭ હજાર હાથીઓને મારી નાખવામાં આવે છે તેના પાપના ભાગીદાર હાથીદાંતના વાપરનારા બને છે. જૈન જ્ઞાતિ (બેનો) જાતિમાં આવી હત્યા થાય છે તેનો નાશ કરવો જોઇએ.

‡ ચીનમાં અને જાપાનમાં રેશમનો પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે. રેશમી કીડા રેશમનાં ઘરમાં રહે છે. બહાર કાઢવા માટે કીડાઓ વગેરે પણ જીવતાંમાં રેશમ બનાવાય છે. તેથી રેશમ મોંઘું થયું છે અને બનાવ થોડો. આના લીધે હજારો પશુઓની પણ રેશમ માટે કરે છે. તેમ પાપનો હિસ્સો રેશમની વસ્તુઓ વાપરનારને આવે છે. રેશમ અપવિત્ર છે તેમ જાણી તેવી વસ્તુઓ વાપરવી ન જોઇએ.

હાથીદાંત, શીંગડાં, હાડકા, જીભ છીપ વગેરેનો વેપાર કરવો કરાવવો તે. **લાક્ષા વાણિજ્ય**-
લાખ §, ચપડી, ગુંદ, મનસીલ, ધાવડીનાં ફુલ, હડતાળ, ગળી, મહુડાં, સાજી આદિ ક્ષાર,
સાબુ ઇત્યાદિ વસ્તુઓનો વેપાર ‡ લખવાણિજ્યમાં ગણાય છે **૮ રસ વાણિજ્ય**—
દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ, સાકર, સરબત, મુરબ્બા, મધ, મદિરા વગેરે પ્રવાહી × પદાર્થોના
વેપારને રસ વાણિજ્ય કહે છે **૯ વિષ વાણિજ્ય**-ઝેરી પ્રાણઘાત વસ્તુ જેવી કે, અફીણ
વચ્છનાગ, સોમલ ધતૂરો ઇત્યાદિ ઝેરી ઔષધિઓ તેમજ ઉપલક્ષણથી તલવાર, ધનુષ્ય,
ચક્ર, ભાલાં, બરછી, બંદુક, તોપ, તમંચા ચપ્પુ, છરી, કટારી* ઇત્યાદિનો વેપાર પણ
વિષ વણિજ્ય કહેવાય છે **૧૦ કેશ વાણિજ્ય**-મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીના વાળ કે પીછાંની
બનેલી વસ્તુ§ જેવી કે, ધાબળા, શાલ, ઊનનાં વસ્ત્ર, મોજા, ટોપી તથા ચમરી ગાયના
વાળનાં બનેલા ચમર આદિ વેચે તથા મનુષ્ય, પશુ, પક્ષીને વેચતાં તે પણ કેશ વાણિ-
જ્યમાં ગણાય છે **૧૧ યંત્ર પીંડન કર્મ**-તલ વગેરે પીલવાની ઘાણી કપાસ લોઢવાના
ચરખા, શેરડી પીલવાના સીચોડા, જીન-, મીલ, ચક્કી વગેરે વેચે અથવા તેનાં ચક્ર, પટા,
પુલી, ખીલા આદિ સાહિત્ય વેચે તે યંત્રપીડન કર્મ જાણવું **૧૨ નિર્લાંછન કર્મ**-
બળદ, ઘોડા આદિ પશુઓને ખસી કરે (ગુહ્યાંગનું† છેદન કરે), કાન, નાક, શીંગ કે પૂંછ-
ડાનું છેદન કરે, મનુષ્યને નાજર+ બનાવે છે આ બધાં નિર્લંછણ કર્મ **૧૩ દવાગ્નિદાપન**

---

‡ વૃક્ષોને છેદી કે ટોચી તેમાંથી રસ કાઢે છે તેની લાખ બનાવે છે. લાખ આદિમાં અનેક ત્રસ જીવોની હિંસા થાય છે

× પ્રવાહી વસ્તુઓમાં વખતે પંચેન્દ્રિય જીવો પડી મરી જાય છે. તથા મીઠાઇમાં કીડી મંકોડા આદિ જીવોની ઉત્પતિ અધિક થાય છે તે જીવો પગ નીચે ચંપાઇને મરી જાય છે. તેમજ વસ્તુ વાપરતાં પણ તેમની ઘાત થઇ જાય છે.

* શસ્ત્રોથી જેટલી જીવહિંસા થાય છે તેના પાપનો હિસ્સો શસ્ત્ર બનાવનારને, વેચનારને અને વાપરનારને સૌને લાગે છે

§ ટોપી આદિ પર પક્ષીઓનાં પીંછાં લગાવવા માટે હિંસક લોકો જીવતાં પક્ષીઓની પાંખો ઉખેડી લે છે તે બિચારાં તરફડી મરી જાય છે

– કપાસમાં જીવડાં બહુ હોય છે તે ચરખાના રોલમાં પીલાઇને મરી જાય છે તેમ જ મીલમાં તો મહા આરંભનું સ્થાન છે તેમાં તો વખત પર મનુષ્ય જેવા પણ અકસ્માતથી મરી જાય છે.

† બિચારાં પરાધીન પડેલા અનાથ પશુઓનાં ગુપ્ત અંગોનું છેદન કરતી વખતે કેટલાક પશુ તો અકાળ મૃત્યુ પામે છે, કેટલાં અસહ્ય દુઃખો ભોગવે છે. આ કામ વણું જ નિર્દય અને નિંદનીય છે

+ રજવાડામાં કેટલેક ઠેકાણે દાસીપુત્રને નાનપણથી જ અંગ ભંગ કરી નામર્દ બનાવે છે. અને પછી તે મોટો થાય ત્યારે રાણીઓના રક્ષણાર્થે પહેરેગીર તરીકે તેને રાખે છે આ લોકોને નાજર કહેવામાં આવે છે

કર્મ-જંગલ ખેતર, બાગ, બગીચા આદિમાંથી કચરો ઘાસ વગેરે સાફ કરવા માટે આગ લગાડે ૧૪ સર દ્રહ તલાવ શોષણ કર્મ-તલાવ દ્રહ (કુંડ), કુવા, વાવ, નદી, નાળાં આદિ જળાશયનાં પાણી ઉલેચાવે તથા તળાવ આદિની પાળ ફોડી ખેતર બગીચા વગેરેને પાણી પાવાને માટે નીક વહેવરાવે તેમ જ જળાશય સાફ કરવાને માટે પાણી ઉલેચાવે તે સરદ્રહ તલાવ પરિશોષણ કર્મ અને ૧૫ અસતી જન પોષણ કર્મ–અસતીનું પોષણ કરે અર્થાત્ છોકરીઓને વેશ્યા બનાવી કે દાસીઓનું ખાન પાન, વસ્ત્રાભૂષણ આદિથી પોષણ કરીને તેમની પાસે વેશ્યાના જેવાં કર્મ કરાવે અને તેનાથી પ્રાપ્ત પૈસાથી ઉદર ભરણ કરે તથા ઉંદર મારવાને બિલાડી પાળે બિલાડીને મારવા કુતરાં પાળે ઇત્યાદિ જીવઘાત કરવાની અભિલાષાથી જીવોનું પોષણ કરે શિકારી બિલાડી, કુતરા આદિનું પોષણ કરીને તેને વેચે. પોપટ મેના, કબુતર, કુકડા મરઘાં આદિનું પોષણ કરી વેચે ઇત્યાદિ વેપાર કરે તે. આ કે દયા નિમિત્તે પોષે તો હરકત નહિ.

ઉક્ત ૧૫ કર્માદાન (કર્મબંધન) નાં કામ છે કેમકે આ વેપારમાં ત્રસ જીવોની ઘણી હિંસા થાય છે આત્માના કેટલાક વેપાર અનર્થકારી અને નિર્દયી હોવાથી શ્રાવકોએ કરવા યોગ્ય નથી. કદાચિત્ એ વેપારથી આજીવિકા ચાલતી હોય અને બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય તો તેની મર્યાદા કરવી જોઇએ જેમકે આનંદજીએ ૫ હળની મર્યાદા રાખી, શકડાલપુત્ર કુંભાર નિભાડા પકાવીને જ ઉપજીવિકા ચલાવતા હતા. આ પ્રમાણે ૨૦ અતિચાર રહિત સાતમા વ્રતનું પાલન કરે છે તેનું મેરુ પર્વત જેટલું પાપ તો રોકાઇ જાય છે અને ફક્ત રાઇ જેટલું પાપ રહી જાય છે અને શારીરિક, માનસિક સુખ શાન્તિથી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરી ભવિષ્યમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં અનંત સુખોનો ભોક્તા બને છે

---

* જ ગ્રામમાં હળ ચલાવવાથી બેઇન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય પર્યંત ઘણા જીવો હતપ્રહત બની જાય છે

‡ અસતીઓનો વેપાર એ ઘણું જ નિર્લજ્જ કામ છે પ્રશ્નોત્તર તે ગર્ભપાતાદિ મહા દોષનું સ્થાન થઈ પડે છે કેટલાક "અસઇ જણ પોસણયા" પાઠ ફેરવી તેને બદલે "અસંજઇ જણ પોસણયા" બોલે છે અને કહે છે કે શ્રાવકોએ અસંયતિનું પોષણ ન કરવું જોઇએ. પણ આ પાઠ અને અર્થ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે કેમકે ઉપાસક દશાંગમાં કહ્યું છે કે આનંદજી આદિ શ્રાવકોને ૪ હજાર ગાયો હતી. ભગવતી સૂત્રમાં તુંગીયા નગરીના શ્રાવકોની ઋદ્ધિનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે શ્રાવકોને ત્યાં ગાય, ભેંસ, બકરા આદિ પશુઓ ઘણાં હતાં. આ બધાં પશુઓ અસંયતી હોય છે અને શ્રાવકો તેનું પાલનપોષણ કરે છે કારણ કે જો પોષણ ન કરે તો પહેલા વ્રતનો પાંચમો અતિચાર "ભત્તપાણ વોચ્છેએ" લાગે આવી રીતે જેઓ સત્યાર્થ પક્ષપાતીને ઉલટો અર્થ કરે છે તેમને કર્મનો બંધ થાય છે માટે ભ્રમમાં નહિ પડતાં ઉપર દર્શાવેલો શાસ્ત્રોક્ત અર્થ માનવો જોઇએ. અને દયા પાળવા તથા દાન દેવાથી વંચિત રહેવું ન જોઇએ. ઉપર્યુક્ત ૧૫ કર્માદાનનાં કાર્ય બન્ને લોકમાં ઘોર દુઃખનાં દેનાર છે એવું જાણી યથાશક્તિ તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

આઠમું અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રત.

દંડ બે પ્રકારના કહ્યા છે, ૧ અર્થ દંડ અને ૨ અનર્થ દંડ ૧ શરીર, કુટુંબ આદિ આશ્રિતોનુ પાલનપોષણ કરવાને છકાય જીવોનો આરંભ કરવો પડે છે તે અર્થદંડ કહેવાય છે. અને ૨ વિના કારણ તથા જરૂરતથી વધારે પાપ કરવામાં આવે છે તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. અનર્થદંડને મુકાબલે અર્થદંડમાં પાપ ઓછું હોય છે. કેમકે તે કર્યા વિના સંસારનું ગાડું ચાલવુ મુશ્કેલ છે. એટલા માટે અર્થદંડ શ્રાવકે કરવો પડે છે. તથાપિ તેમાં અનુરક્ત બનતો નથી જે કામમાં આરંભ થાય છે તે કરતા થકાં અનુકમ્પા અને વિવેક રાખે છે, અને અવસર આવ્યે સર્વથા ત્યાગવાની અભિલાષા સેવે છે. અને જેમાં પોતાનો કશો સ્વાર્થ ન હોય એવાં હિંસાદિ પાપ બનતાં સુધી શ્રાવક કરતા નથી અનર્થદંડના મુખ્ય ૪ પ્રકાર કહ્યા છે.

૧ અપધ્યાનાચરિત—ખોટા વિચાર કરે જેવા કે, ૧ ઇષ્ટકારી (સ્ત્રી, પુત્ર, સ્વજન, મિત્ર, સ્થાન, ખાન, પાન વસ્ત્ર, ભૂષણ આદિ) પદાર્થોનો સંયોગ મળે ત્યારે આનંદમાં તલ્લીન બનીને હર્ષિત થવુ અને ધન સ્વજનાદિના વિયોગે હાય હાય કરવુ માથુ કૂટવુ તેને આર્તધ્યાન કહે છે ૨ હિંસાના, જુઠનાં, ચોરીનાં કામમાં તથા ભોગોપભોગના સંરક્ષણના કામમાં આનંદ માનવો, દુશ્મનોની ઘાતનું કે નુકશાનનું ચિંતન કરવું તેને રૌદ્રધ્યાન કહે છે. આ બન્ને પ્રકારના ધ્યાન ધ્યાવાં તે અપધ્યાન આચરિત અનર્થદંડ છે આ પ્રકારના વિચાર શ્રાવકે કરવા તે ઉચિત નથી કદાચિત્ તેવા વિચારો મનમાં આવે તો ચિન્તવવુ કે રે! ચેતન! તું દેવતાઓની ઋદ્ધિ સુખ અને નરકનાં દુ:ખ અનંતવાર ભોગવી આવ્યો છે તેના અનંતમે ભાગ પણ આ સુખદુ:ખ નથી, વળી પાપારંભનાં કામોમાં આનંદ માનવાથી ચીકણાં કર્મ બંધાય છે તે ભોગવતી વખતે ઘણુ દુ:ખ થાય છે માટે વિના કારણ કર્મબંધ ન કર ઇત્યાદિ વિચારથી સમભાવ ધારણ કરવો એક મહુર્તથી અધિક ખોટો વિચાર રહેવા ન દેવો

૨ પ્રમાદાચરિત—પ્રમાદનુ આચારણ કરે પ્રમાદ પાચ પ્રકારના છે

मद विसय कसाया, निदा विगहा पचमा भणिया ।
ए ए प च पमाया, जीवा पडंति संसारे ॥

અર્થ—૧ મદ—જાતિ આદિ ૮ પ્રકારના મદ, ૨ વિષય—પાચ ઇંદ્રિયોના ૨૩ વિષયોની લોલુપતા, ૩ કષાય—ક્રોધાદિ ચાર કષાયનો ઉદ્ભવ, ૪ નિદ્રા—નિંદ્રા અને ૫ વિગહા—સ્ત્રી આદિ ૪ પ્રકારની વિકથા. એ પાંચમાથી એક એક પ્રમાદનુ આચારણ કરનાર મહા પુરુષ પણ અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે, તો જે પાચેનુ આચરણ કરશે તેની કેવી કુગતિ થશે? માટે શ્રાવકોએ પાચે પ્રમાદોને ઓછા કરવા સદૈવ ઉદ્યમવંત રહેવુ જોઇએ બીજી રીતે પણ ૮ પ્રમાદ કહ્યા છે; ૧ અજ્ઞાનતામા રમણ કરવુ, ૨ વાત વાતમાં શંકા કરવી, ૩ પાપોત્પાદક કહાણીઓ નોવેલ, કોકશાસ્ત્રાદિ પુસ્તકોનુ પઠન, ૪ ધન, કુટુંબાદિ પર અત્યંત લુબ્ધ બનવુ, ૫ દુશ્મન પર તથા મલિન વસ્તુ પર દ્વેષભાવ ધારણ કરવો, ૬ ધર્માત્માનો આદર સત્કાર ન કરવો, ૭ ધર્મકરણી આદરપૂર્વક ન કરવી, અને ૮ ખોટા વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારથી

ત્રણે યોગોને મલિન કરવા. આ આઠ પ્રમાદ સંસાર સમુદ્ર તરવાના અભિલાષીઓએ સદૈવ ત્યાગવા જોઈએ. તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ નથી અને કર્મબંધ તો સહેજે જ થઈ જાય છે.

કેટલાક લોક બાજીપો, ચોપાટ, શેતરંજ આદિની રમતોમાં ફોગટના વખત ગાળવામાં કે ખરાબ પુસ્તકો વાંચવામાં એવા તો મશગુલ થઈ જાય છે કે તેમને વખતનો કે ભૂખ, તરસ, ટાઢ તડકાનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી. આથી તેઓ અનેક વ્યાધિઓના ભોગ બની બેસે છે, તેમાંથી તરેહ તરેહના ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય છે. સજ્જનોને પણ શત્રુ માની લે છે. રમતમાં જે હારી જાય છે તે અત્યંત ક્લેશિત અને દુઃખની બની જાય છે. આમ ખેલતાં ખેલતાં તેને જુગારનો શોખ પણ લાગી જાય છે. પછી તે જુગારી મહાબાજ બની, ધન અને આબરૂની ધૂળધાણી કરી વખતે રાજનો પણ કેદી બની જાય છે અથવા અકાળ મૃત્યુ પામે છે. સમયનો આ પ્રમાણે અપવ્યય કરવાને બદલે જો વ્યાખ્યાનશ્રવણ, ધર્મપુસ્તકનું પઠન, સત્પુરુષોના ગુણાનુવાદ કે સદુપદેશાદિ શુભ કાર્યમાં સદુપયોગ કરે તો તે ધર્માત્મા કહેવાય છે અને મનુષ્યોનો તે પ્રિય કે પૂજનીય બને છે, યશસ્વી અને સુખી થાય છે. આવું જાણી શ્રાવકોએ નિવૃત્તિના સમય ખરાબ કામમાં ન વીતાવતાં ધર્મધ્યાન સેવે.

કેટલાક અજ્ઞ મનુષ્યો નિર્દોષ માર્ગ છોડીને આડમાર્ગે ચાલે છે તથા લીલી ઘાસ, લીલોતરી, કીડીયારા આદિને ખુંદતા ચાલે છે. ચાલતાં ચાલતાં વિના કારણ વૃક્ષની ડાળ, પાંદડાં પુષ્પ આદિ તોડી નાખે છે. હાથમાં સોટી હોય તો વૃક્ષને, ચાલને કે શ્વાન આદિને મારતો ચાલે છે. સારી જમીન છોડીને માટી ભીંડુ કે અનાજના ઢગલા પર, લીલા ઉપર કે લીલા ઘાસ ઉપર બેસી જાય છે. દૂધ, દહીં ઘી, તેલ, પાણી, છાશ વગેરેનાં વાસણ ઉઘાડાં મૂકી દે છે. ખાંડવું, દળવું, લીંપવું, રાંધવું, ધોવું, સીવવું વગેરે કામ તથા પાણીયારું સાફ કરવું. વસ્ત્ર પાથરણ વગેરે વસ્તુઓને વગર જોયે જ કામમાં લે છે, તેથી ઘણી વખત ત્રસ જીવની ઘાત થઈ જાય છે. આ બધાં કામ પ્રમાદચરિત જાણવાં. આમાં લાભ તો મુદ્દલ નથી પરંતુ હિંસાદિ પાપોનું આચરણ થતાં વજ્ર કર્મબંધ થવા પામે છે કે જે રોતાં રોતાં પણ છૂટવાં મુશ્કેલ છે. આવું જાણી શ્રાવકોએ પ્રમાદાચરણ અનર્થદંડ સેવવો ઉચિત નથી.

૩ હિંસપ્પયાણ—હિંસાકારી શસ્ત્રોનું પ્રદાન, જે શસ્ત્રો વડે જીવની ઘાત થાય તેવાં શસ્ત્રો સમકી રાખે અને જરૂર પડતાં પાડોશી વગેરેને તેવાં શસ્ત્રો—છરી ચાકુ, ત્રીકમ, કોદાળી, પાવડા વગેરે વાપરવા આપે. આમ કરવામાં પોતાનો કશો સ્વાર્થ ન હોવા છતાં વિના કારણ પાપના ભાગીદાર થઈ પોતાના આત્માને દંડે છે, માટે આવું કરવું તે ઉચિત નથી.

૪ પાવકમ્મોવએસે—પાપકર્મોપદેશ. પાપ કર્મનો ઉપદેશ આપે, જેમકે ધર્મશાળા દેવાલયને માટે મકાન બંધાવવામાં કૂવાદિ જળાશય ખોદાવવા તથા બંધાવવામાં તીર્થ સ્નાનાદિ કરવામાં હોમ યજ્ઞ ધૂપ દીપ રોશની કરવામાં, ધર્મ સ્થાનમાં પંખા બંધાવવામાં નગારાં ઝાંઝ પખાવજ આદિ વાજિંત્ર બજાવવામાં પત્ર પુષ્પ, ફળ ધાન્ય આદિ દેવને ચડાવવામાં ડાંસ મચ્છર, સાપ, વીંછી આદિ ક્ષુદ્ર જાનવરને મારવામાં, બેલ, બકરાં, પાડા, કૂકડાં આદિનો ઉછેર કરાવી બલિદાન આદિને ભોગ ચડાવવામાં ઉદ્યાપન દેવામાં વસ્ત્રાદિ કરાવવામાં ઇત્યાદિ

હિંસક કાર્યોમાં ધર્મ થાય છે એવો ઉપદેશ કરે તથા લડાઇ ઝગડાનો, બીજાને હેરાન કરવા ખોટા મુકદ્દમા ચલાવવાનો, ભોગના ૮૪ આસન વગેરે કોકશાસ્ત્રનો, જ્યોતિષ નિમિત્તનો, યંત્ર, મંત્ર, તંત્રનો, ત્રસ જીવોની હિંસા થાય એવા ઔષધોપચારનાં શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ કરે જેને સાંભળીને મનુષ્ય જે જે પાપકર્મનું આચરણ કરશે તે તે હિંસાનો ભાગીદાર તે ઉપદેશક બનશે તથા મિથ્યાધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી અનેક આત્માઓ સંસારમાં ડૂબશે ને બધાં પાપ તે ઉપદેશકને લાગે છે અને તેના હાથમાં કશું આવતું નથી. આવા અનર્થદંડથી પોતાના આત્માને દંડિત કરવો તે શ્રાવકને ઉચિત નથી, એટલાં માટે આ અનર્થદંડનો બે કરણ ત્રણ જોગથી ત્યાગ કરી પ્રથમ વ્રત પ્રમાણે આ વ્રત પણ શ્રાવક અંગીકાર કરે છે

આઠમા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧ કંદપ્પે—કંદર્પ-કામોત્પાદક કથા કરે. જેમકે સ્ત્રીઓ સમક્ષ પુરુષનાં કે પુરુષો સમક્ષ સ્ત્રીના હાવભાવ, વિલાસ, ખાન, પાન, શૃંગાર, ભોગોપભોગ, ગમનાગમન, હાંસી, મશ્કરી ગુપ્ત અંગોપાંગનુ વર્ણન ઇત્યાદિની વિકારોત્પાદક કથાઓ કરવાથી કહેનાર અને સાંભળનાર સર્વને વિકાર ઉત્પન્ન થાય, અનેક પ્રકારની માઠી કલ્પનાઓ જન્મ પામે, કુકર્મ કરવા પ્રેરાય ઇત્યાદિ અનર્થ થવાથી અતિચાર લાગે છે.

૨ કુક્કુઇએ—કૌકુચ્ય અર્થાત્ કુચેષ્ટા જેમકે ભૃકુટી ચડાવવી, આંખના ઇશારા કરવા, હોઠ વગાડવા, નાક મરોડવું, મુખ મલકાવવું, હાથ પગની આંગળી વગાડવી, હાથ પગ નચાવવા, દીન વચન અથવા બીભત્સ શબ્દોચ્ચાર કરી વિકારોદ્ભવ થાય તેવી અંગચેષ્ટા કરવી, તેવી જ રીતે હોળીના તહેવારોમાં નગ્ન પૂતળું બેસાડવું નગ્ન રૂપ ધારણ કરી બીભત્સ નૃત્ય ગાનાદિ કરવાં, કામવિકારની વૃદ્ધિ થાય એવા નૃત્ય કરવાં વગેરે પ્રવૃત્તિથી અતિચાર લાગે છે

૩ મોહરિએ—મૌખર્ય, લુચ્ચાઈ આદિથી મુખનું નિરર્થક વાચાળપણું, બહુ બોલવા-પણું, અથવા વેરીની પેઠે વચન બોલે, જે વચન બોલવાથી પોતાના અને પરના આત્મ-ગુણોનું, દ્રવ્યનું કે મનુષ્યનુ નુકશાન થાય. અસંબદ્ધ વચન બોલે, વચનની ચપળતા કરે, ગાળો દે, તુચ્છ વચન બોલે, ઇત્યાદિ ખરાબ વચનોચ્ચાર કરે તો અતિચાર લાગે આવાં વચન બોલવાથી જગતમા નિંદા થાય, ઝગડા થાય, મારામારી વગેરે અનેક આપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે આવાં કૃત્ય અજ્ઞાની માણસો જ કરે છે અજ્ઞાનીની દેખાદેખી શ્રાવક આવું કૃત્ય કરે જ નહિ કરે તો અતિચાર લાગે

૪ સંજુત્તાહિગરણે—સંયુક્તાધિકરણ અર્થાત્ શસ્ત્રનો સંબંધ મેળવે, જેમકે ખાણીયો હોય તો સાંબેલું અને સાંબેલું હોય તો ખાણીયો નવો બનાવે. ઘંટીનું એક પડ હોય તો બીજુ પડ નવુ બનાવે ચપ્પુ, છરી, તલવાર વગેરેને હાથા કે મૂઠ બનાવે, ધાર બુઠ્ઠી થઇ ગઇ હોય તો તીક્ષ્ણ બનાવે કુહાડી, ભાલાં, બરછી વગેરેને હાથા કે ભલકાં લગાવે. આમ અપૂર્ણ ઉપકરણને પૂર્ણ કરવાથી તે શસ્ત્ર આરંભની વૃદ્ધિ કરનાર બની જાય છે. બીજો કોઇ માગે તો તેને પણ દેવુ પડે છે તેથી અતિચાર લાગે છે. જો તે અપૂર્ણ હોય તો સહેજે બચી જવાય છે આવુ જાણી અપૂર્ણ શસ્ત્રને વિના પ્રયોજન પૂર્ણ ન કરવું તથા

આવશ્યકતાથી અધિક શસ્ત્રોનો સંગ્રહ પણ ન કરવો. વળી ઘરમાં જે શસ્ત્રો હોય તેને પણ એવી રીતે ગુપ્ત રાખવાં કે તે બીજાના હાથમાં જવા ન પામે. વળી કેટલાક માનના ભૂખ્યા નાતપટેલ કે મહાજનના આગેવાન બની બેસે છે અને લગ્ન, મરણ આદિ અવસરનાં કામમાં અભિમાન લાવીને તાવડા ચઢાવવાની, ખાંડ, સાકર વગેરેની ચાસણી કરવાની તથા વગેરે મુખારવાની આજ્ઞા આપે છે. તથા પાપારંભનાં કાર્યને ઉત્તેજના આપે છે. એવાં કામ પોતે કરે છે, બીજા પાસે કરાવે છે, દિવાળી, હોળી, દશેરા આદિ પર્વને માટે ચીભડું, ગુંદવણું, રંગવું, પીસવું, રાંધવું, તળવું, મકાન ધોળાવવાં આદિ આરંભનાં કામોનો જથ્થાની પહેલાં પ્રારંભ કરી દે છે તે જોઈ બીજાઓ પણ આરંભ કરવા મંડી પડે છે. આથી તેવાં કામની પાપની ક્રિયાનો અધિકારી તે પ્રારંભ કરનાર બને છે. આ પણ અનર્થદંડ છે. આત્મા તેથી વિના કારણ દંડાય છે. માટે શ્રાવકોએ તેમ કરવું નહિ.

૫ ઉવભોગ પરિભોગ અઇરિત્તે—ઉપભોગ પરિભોગમાં અતિ આસક્ત બને. જેમકે નાટક, ચેટક, ખેલ, તમાશા, સ્ત્રી પુરુષાદિનાં રૂપનું નિરીક્ષણ કરવામાં, રાગ, રાગણી વાજીંત્રો સાંભળવામાં, અત્તર, પુષ્પાદિની સુગંધમાં, મનોજ્ઞ રસવતીના ઉપભોગમાં, સ્ત્રી આદિના સંબંધમાં મર્યાદા રહિતપણે અતિ આસક્ત બને. વાહ! વાહ! કેવી મઝા પડે છે!! ઇત્યાદિ ઉદ્ગાર કરે. આ પ્રમાણે ભોગોપભોગમાં મગ્ન બનવાથી જીવ તીવ્ર રસે ચીકણાં અને દીર્ઘ સ્થિતિનાં અશુભ કર્મ બાંધે છે. આવું જાણી શ્રાવક અપ્રાપ્ત ભોગોની ઇચ્છા માત્ર કરતા નથી, અને પ્રાપ્ત ભોગોમાં લુબ્ધ બનતા નથી. તથા રત્નઉત્તવસિદ્ધજીએ જ્ઞાનભાવનામાં કહ્યું છે કે—

समदृष्टि जीव पापसे डरे, समझा दुःख मता, ये दुःखको ही पीवके, इस विध कर्म बंधन्त,
समझ सार संसारमे, समझा टाले पाप, समझ २ कर जीवडे गये अनंत मोक्ष

અર્થ—સમજુ માણસ તો પાપકર્મનું આચરણ કરતો જ નથી. કદાચિત્ કારણવશાત્ કરવું પડે તો તે મનમાં ડરતાં તે પાપથી ડરીને કાર્ય કરે છે તેથી તેની રક્ષાવૃત્તિ રહે છે અને વળી જેમ રેતીની મુઠી ભીંત ઉપર ફેંકવાથી ત્યાં ચોંટતી નથી પણ તરત નીચે ખરી જાય છે તેવી જ રીતે તેનાં કર્મ પણ તપ, જપ અને પશ્ચાત્તાપ કરવાથી છૂટી જાય છે. સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કર્યાનો સાર એ જ છે કે સમજણ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરી જ્ઞાની બનવું. જ્ઞાની હશે તે પાપપુણ્યનાં ફળને યથાતથ્ય સમજશે. પુણ્યનાં ફળ સુખદાતા અને પાપના ફળ દુઃખદાતા છે એવું જ્ઞાન જેનામાં હશે તે પુણ્યની વૃદ્ધિ કરશે અને પાપને ઘટાડશે. આમ અનુક્રમે પાપને કમી કરતાં કરતાં કોઈ વખતે તે સર્વ પાપરહિત બની જશે અને પુણ્યથી સ્વર્ગાદિ, નિર્વાણ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેશે. હવે જે અજ્ઞાની મનુષ્ય છે તે પાપાચરણ કરીને આનંદ પામશે. આથી જેમ ભીનો ચીકણો કાદવ ભીંત ઉપર ફેંકવાથી તે ત્યાં તરત ચોંટી જાય છે અને મુશ્કેલીએ તે ત્યાંથી છૂટે પડે છે તેવી જ રીતે તેનાં કર્મ પણ નરક તિર્યંચાદિ દુર્ગતિનાં મહા દુઃખ દેનારાં રોતાં રોતાં ભોગવ્યા વગર જલદી છુટકારો ન થઈ શકે તેવાં ચીકણાં બંધાય છે. રસતાથી ભોગોપભોગ ભોગવો ત્યારે લુબ્ધતાથી ભોગવો. જેમકે સાકરને રસથી ખાનારને પણ તે મીઠી લાગે છે અને લોલુપતાથી ખાનારને પણ તે મીઠી લાગશે. તો પછી લુબ્ધ બનીને ચીકણાં કર્મ શા માટે

બાંધવાં ? અલ્પ સુખને માટે મહાદુ:ખ ઉપાર્જન કરી લેવું તે સુજ્ઞ મનુષ્યોને ઉચિત નથી.

આઠમાં વ્રતનું આ સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સમજી જઇને જેટલાં અનર્થદંડનાં કામ છે તેનાથી સુજ્ઞ શ્રાવકોએ પોતાના આત્માને બચાવવો કે જેથી તે અનેક પ્રકારનાં પાપોથી અને ચીકણાં કર્મબંધનથી બચી જઇ આ જગતમાં સુખોપજીવી થઇ ભાવિષ્યમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખો પ્રાપ્ત કરી શકશે. ઉપર્યુક્ત ૫ અણુવ્રત અને ૩ ગુણવ્રત એ આઠ વ્રત જાવજ્જીવ ધારણ કરી શકાય છે.

૪ શિક્ષાવ્રત

૧ જેવી રીતે રત્નાદિ મૂલ્યવાન પદાર્થ કોઇને સોંપીને આપણે એવી શિખામણ આપીએ છીએ કે, આને રૂડી રીતે સાચવજો, ગુમાવશો નહિ, તેવી જ રીતે ઉક્ત આઠ વ્રતાચરણ રૂપ રત્નની પ્રાપ્તિ કરનાર જીવોને નીચે જણાવેલા ચાર વ્રતોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ભૂતકાળમાં લાગેલાં પાપોની સમજ અને ભવિષ્યમાં નિર્દોષ રહેવાની સાવધાની રૂપ શિક્ષા (શિક્ષણ) પ્રાપ્ત થાય છે, આથી તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. ૨ જેમ શિક્ષક પાઠકની ઉપાસની કરી વિદ્યાપાત્ર બની સંસારમાં સુખી થાય છે તેવી જ રીતે નિમ્નોક્ત ચારે શિક્ષાવ્રતો અંગીકાર કરનાર જીવો આઠે વ્રતોનું વારંવાર સ્મરણ ચિંતન આદિ કરી તેનો સુખથી નિર્વાહ થઇ શકે તે પ્રકારનું આત્મબળ પ્રાપ્ત કરે છે તે કારણે પણ તે શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે. શિક્ષાવ્રત આત્મભાવમાં દાખલ થવાનો અભ્યાસ કરાવે છે, અનુભવજ્ઞાન સ્વાનુભૂતિ શિખવે છે.

૯ નવમું સામાયિક વ્રત

જીવાજીવ સર્વ પદાર્થો પર તથા શત્રુ મિત્ર પર જ્યારે સમભાવ થવા રૂપ લાભની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તે નિશ્ચય સામાયિક* કહેવાય અને વ્યવહાર સામાયિક કરતી વખતે સંસારના સર્વ કાર્યોથી નિવૃત્તિભાવ ધારણ કરી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પુષ્પ ફળ, ધાન્યાદિ જે સચિત વસ્તુ છે તે બધાથી અલગ એકાંત સ્થાનમાં–પોષધશાળા, ઉપાશ્રય, સ્થાન-કાદિમાં સાંસારિક સ્વરૂપનાં દર્શક પાઘડી, અંગરખું, દાગીના‡ વગેરે દૂર કરી, પહેરવા–ઓઢવાના વસ્ત્રમાં કોઇ પણ સચેત વસ્તુ કે જંતુ આદિ રહેવા ન પામે તેટલા માટે તેનું પ્રતિલેખન કરી નિર્જીવ ફાસુક ભૂમિકાને ગુચ્છા કે પોંજણીથી પોંજી પ્રમાર્જી એક આસન (પથરણું) ઉન, સૂતર કે શણનું બિછાવે તેમજ આઠ પડવાળી મુહપત્તિ– પડિલેહીને (બારીકાઇથી

---

* सम=સમભાવ+आय=લાભ+इक=વાળું—જેનાથી સમભાવનો લાભ થાય તે સામા-યિક. અથવા જેમાં આત્માનો શાંત રસ પ્રાપ્ત કરાવનાર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપનો લાભ થાય તે સામાયિક

‡ ઉપાસક દર્શાંગ સૂત્રમાં કુંડકોલિક શ્રાવકે સામાયિક કર્યું હતું ત્યારે નામાંકિત મુદ્રિકા (વીંટી) દૂર રાખી હતી આથી એમ સમજાય છે કે, સામાયિકમાં અંગ ઉપર કોઇ પ્રકારનો દાગીનો રાખવો ન જોઇએ

– एगवीसंगुलायाय, सोलस गुल विच्छिणो। चउक्कार संजुयाय मुहपत्ति परिसा होइ ॥

અર્થ—૨૧ અંગુલ લાંબા અને ૧૬ અંગુલ પહોળા વસ્ત્ર ખંડનાં આઠ પડ કરીને તેના મધ્યમાં દોરો નાખીને મુખપર બાંધે તે મુહપતિ કહેવાય છે.

નજરે જોઈને) મુખપર બાંધી. પછી સાધુ મુનીરાજ હોય તો તેમને નમસ્કાર કરી સામાયિકની આજ્ઞા માગે. ને હોય તો પૂર્વ તથા ઉત્તરદિશા સન્મુખ મુખ રાખી પ્રથમ નવકાર મંત્ર ભણે. પછી શ્રી મહાવીરસ્વામિને 'તિક્ખુત્તો'—ત્રણ વાર ઉઠ બેસ કરી, 'આયાહિણં'—બે હાથ જોડી જમણા કાનથી ફરી જમણા કાન સુધી 'પયાહિણં—પ્રદક્ષિણા કરીને, 'વંદામિ'—ગુણગ્રામ કરે 'નમંસામિ'—નમસ્કાર કરે 'સક્કારેમિ—સત્કાર દે, 'સમ્માણેમિ'—સન્માન દે 'કલ્લાણં'—કલ્યાણકારી જાણે 'મંગલં'—મંગળકારી માને, 'દેવયં'—ધર્મદેવ માને, 'ચેઈયં'—જ્ઞાનવંત માને, 'પજ્જુવાસામિ'—પર્યુપાસના—સેવા કરે 'મત્થએણ વંદામિ' મસ્તકે કરી વંદે. આ પાઠથી નમસ્કાર કરીને પછી ઉભો રહી કહે કે અહો ભગવાન્! આપની આજ્ઞા હોય તો હું સામાયિક આદરું આ પછી 'ઈચ્છામિ પડિક્કમિઉં'—ઈચ્છું છું પાપથી નિવર્તવાને 'ઈરિયાવહિયાએ'—રસ્તામાં ચાલતાં 'વિરાહણાએ'—વિરાધના થઈ હોય, 'ગમણાગમણે'—ગમનાગમન કરતાં 'પાણક્કમણે'—પ્રાણીને ચાંપ્યાં હોય, 'બીયક્કમણે'—બીજ ચાંપ્યાં હોય, 'હરિયક્કમણે'—વનસ્પતિ ચાંપી હોય, 'ઓસા' ઝાકળનું પાણી 'ઉત્તિંગ'—કીડીઓનાં દર, 'પણગ'—લીલ ફુગ 'દગ'—પાણી, 'મટ્ટી'—માટી 'મક્કડા'—કરોળીયાનાં જાળાં, 'સંતાણા'—કરોળીયાની જાળ 'સંકમણે'—ચાંપ્યા હોય, 'જે મે જીવા વિરાહિયા'—જે કોઈ જીવની વિરાધના કરી હોય, 'એગિંદિયા'—એકેંદ્રિય, 'બેઇંદિયા'—બેઇંદ્રિય, 'તેઇંદિયા'—તેઇંદ્રિય, 'ચઉરિંદિયા'—ચતુરિંદ્રિય, 'પંચિંદિયા'—પંચેંદ્રિય, 'અભિહયા' સામા આવતાં હણ્યા હોય, 'વત્તિયા'—ધૂળ આદિથી ઢાંક્યા હોય 'લેસિયા'—મસળ્યા હોય, 'સંઘાઈયા'—ભેગા કર્યા હોય, 'સંઘટ્ટિયા'—સ્પર્શ કર્યો હોય, 'પરિયાવિયા'—પરિતાપ ઉપજાવ્યો હોય, 'કિલામિયા'—દુઃખ દીધું હોય, 'ઉદ્દવિયા'—ત્રાસ પમાડ્યા હોય, 'ઠાણાઓ ઠાણં'—એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને 'સંકામિયા'—મૂક્યા હોય, 'જીવિયાઓ'—જીવતરથી 'વવરોવિયા'—જુદા કર્યા હોય, 'તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં'—તે મારૂં દુષ્કૃત્ય નિષ્ફળ થાઓ.

'તસ્સ ઉત્તરીકરણેણં'—તેને વિશેષ શુદ્ધ કરવા માટે 'પાયચ્છિત્તકરણેણં'—પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે 'વિસોહીકરણેણં'—વિશુદ્ધિ કરવા માટે 'વિસલ્લીકરણેણં'—શલ્યરહિત કરવા માટે 'પાવાણં કમ્માણં'—પાપકર્મોને 'નિગ્ઘાયણટ્ઠાએ'—ટાળવાને, 'ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં'—કાર્યોત્સર્ગ કરૂં છું 'અન્નત્થ'—આટલીછૂટ રાખું છું, 'ઊસસિએણં'—ઉંચો શ્વાસ લેવાથી 'નીસસિએણં'—નીચો શ્વાસ મૂકવાથી, 'ખાસિએણં' —ખાંસી ઉધરસ આવવાથી 'છીએણં'—છીંક આવવાથી 'જંભાઈએણં'—બગાસું આવવાથી 'ઉડ્ડુએણં'—ઓડકાર આવવાથી 'વાયનિસગ્ગેણં'—વા સરવાથી 'ભમલીએ'—ચક્કર આવવાથી 'પિત્તમુચ્છાએ'—પિત્તપ્રકોપથી મૂર્છા આવવાથી 'સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં'

---

[1] મુહપત્તિ બંધણ વિણા બોલઈ જે કોઈ સાવએ ।
ધમ્મ કિરિયાય કરંતિ, તસ્સ એકારસ્સ સામાઈયં પાયચ્છિત્ત મસાઈં ॥
અર્થાત્—મુહપતિ બાંધ્યા વિના સામાયિક કરે તો ૧૧ સામાયિકનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.

[2] + ભગવતી સૂત્રમાં ૫ પ્રકારના દેવ કહ્યા છે ૧ ભવિય દ્રવ્ય દેવ—જે જીવ મરીને દેવતા થશે તે ૨ નરદેવ—ચક્રવર્તી મહારાજા, ૩ દેવાધિદેવ—તીર્થંકર ભગવાન, ૪ ધર્મદેવ—સાધુ મુનિરાજ અને ૫ ભાવદેવ—ચારે જાતિના દેવોને કહેવાય છે

—જરાક શરીર હલવાથી, 'સુહુમેહિં ખેલસંચાલેહિં'—જરાક બળખો હલવાથી, 'સુહુમેહિં દિટ્ઠિસંચાલેહિં'—જરાક દ્રષ્ટિ હલવાથી, 'એવમાઇએહિં'—એ વગેરે, 'આગારેહિં—આગાર એટલે છૂટથી, 'અભગ્ગો'—અભગ, 'અવિરાહિઓ'—અખંડિત, 'હુજ્જ'—હોજો, 'મે —મારો 'કાઉસ્સગ્ગો'—કાઉસ્સગ, 'જાવ'—જ્યાં સુધી, 'અરિહંતાણં ભગવંતાણં—અરિહંત ભગવંતોને 'નમોક્કારેણં'—નમસ્કાર કરીને, 'ન પારેમિ'—પાર નહિ, 'તાવ'—ત્યાં સુધી, 'કાય'—કાયાને, 'ઠાણેણં'—સ્થિર રાખીને, 'મોણેણં'—મૌન રહીને 'ઝાણેણં'—ધ્યાન વડે, 'અપ્પાણં'—આત્માને 'વોસિરામિ'—પાપથી દૂર કરૂં છું (આ પ્રમાણે પાઠ કહીને બન્ને હાથ બરાબર સીધા લટકતા રાખી, પગના અંગૂઠા ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી સ્થિર થઇ ઇરિયાવહીનો કાઉસ્સગ્ગ કરે, અને નમો અરિહંતાણં કહી કાઉસ્સગ્ગ પારે) પછી બે હાથ જોડી કહે કે—

'લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે'—લોકમાં ઉદ્યોત કરનાર, 'ધમ્મતિત્થયરે'—ધર્મ રૂપ તીર્થના સ્થાપનાર, 'જિણે'—રાગદ્વેષ જીતનાર, 'અરિહંતે'—અર્હન્તોને, 'કિત્તઇસ્સં'—સ્તવીશ, 'ચઉવીસં પિ કેવલી'—ચોવીશ તીર્થંકર અને કેવળજ્ઞાની, 'ઉસભ'—૧ ઋષભદેવ, 'મજિયં ચ'—અને ૨ અજીતનાથને, 'વંદે'—વંદુ છું, 'સંભવ'—૩ સંભવનાથ, 'મભિનંદણં ચ'—અને ૪ અભિનંદન, 'સુમઇ ચ'—૫ સુમતિનાથ અને પઉમપ્પહં—૬ પદ્મપ્રભ, 'સુપાસં'—૭ સુપાર્શ્વનાથ, 'જિણં'—જિન, 'ચ'—અને 'ચંદપ્પહં'—૮ ચંદ્રપ્રભ, 'વંદે'—વંદુ છું 'સુવિહિં ચ'—૯ સુવિધિનાથ, પુપ્ફદંત' બીજું નામ પુષ્પદંત, 'સીઅલ'—૧૦ શીતળનાથ 'સિજ્જંસ'—૧૧ શ્રેયાંસનાથ, 'વાસુપુજ્જ ચ'-૧૨ વાસુપુજ્ય અને 'વિમલ'-૧૩ વિમલનાથ, 'મણંતં ચ'-અને ૧૪ અનંતનાથ, 'જિણં'-જિન, 'ધમ્મ'-૧૫ ધર્મનાથ, 'સંતિં'-૧૬-શાંતિનાથ, 'ચ-અને 'વંદામિ'-વંદુ છું કુંથું'-૧૭ કુંથુનાથ, 'અરં ચ'-અને ૧૮ અરનાથ; 'મલ્લિં'-૧૯ મલ્લિનાથ, 'વંદે'-વંદુ છું 'મુણિસુવ્વયં'-૨૦ મુનિસુવ્રત, 'નમિજિણં ચ' અને-૨૧ નમિ જિનેશ્વરને, 'વંદામિ'-વંદુ છું 'રિટ્ઠનેમિ'-૨૨ નેમિનાથ, 'પાસં'-૨૩ પાર્શ્વનાથ' 'તહ'-તેમજ 'વદ્ધમાણં ચ'-૨૪ વર્દ્ધમાન સ્વામીને, 'એવં' એ પ્રમાણે 'મએ'-'મે અભિથુયા'-સ્તુતિ કરી 'વિહુયરયમલા'-કર્મરૂપ રજમેલને ટાળ્યા છે, 'પહીણ જરમરણા-જરા અને મૃત્યુના દુઃખને ખપાવ્યાં છે, ચઉવીસંપિ જિણવરા'-ચોવીશે જિનેશ્વર 'તિત્થયરા મે પસીયંતુ'-તીર્થંકરો મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, 'કિત્તિય'-વચનથી કીર્તન કર્યું, વંદિય કાયાથી વાંદ્યા, 'મહિયા'-મનથી પૂજા કરી, 'જે એ લોગસ્સ'-જે આ લોકમાં, 'ઉત્તમાસિદ્ધા' ઉત્તમ સિદ્ધ ભગવંત, 'આરૂગ્ગ-રોગ રહિત, 'બોહિલાભં'-સમકિતની પ્રાપ્તિ 'સમાહિ વર મુત્તમં' ઉત્તમ સમાધિ, 'દિંતુ-આપો 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા'-આપ ચંદ્રમાથી અધિક નિર્મળ છો, 'આઇચ્ચેસુ અહિયં પયાસયરા'-સૂર્યથી અધિક પ્રકાશ કરનારા, 'સાગર વર ગંભીરા'-મોટા સાગર જેવા ગંભીર, 'સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ'-હે ભગવંતો, મને સિદ્ધપદ (મોક્ષ) આપો (આ પ્રમાણે વિધિ કરીને જે સાધુ, સાધ્વી કે વડીલ શ્રાવક હાજર હોય તેમની પાસેથી અને કોઇ મોટેરા ન હોય તો ઇશાન કોણ તરફ મુખ રાખી હાથ જોડી પછી નીચે મુજબ સામાયિક અંગીકાર કરવાનો પાઠ બોલવો.)

'કરેમિ'-કરૂં છું, 'ભંતે'-અહો ભગવાન્! 'સામાઇયં'-સામાયિક વ્રત, 'સાવજ્જં જોગં

પચ્ચક્ખામિ-પાપકારી વ્યાપારની બંધી 'જાવ નિયમં'-જ્યાં સુધી નિયમને (એક સામાયિક માટે ૪૮ મિનિટ) 'પજ્જુવાસામિ'-સેવું, પાલન કરું ત્યાં સુધી 'દુવિહં'-બે કરણે અને 'તિવિહેણં'-ત્રણ જોગે પાપના કામ, 'ન કરેમિ'-હું કરું નહિ 'ન કારવેમિ'-કરાવું નહિ, 'મણસા'-મને કરી, 'વયસા' વચને કરી 'કાયસા'-કાયાએ કરી × તસ્સ તે પાપ વ્યાપારોને ભંતે-અહો ભગવાન! 'પડિક્કમામિ'-પ્રતિક્રમું છું 'નિંદામિ'- નિંદુ છું 'ગરિહામિ'-ગુરુ સાક્ષીએ નિંદુ છું 'અપ્પાણં વોસિરામિ'-આત્માને પાપ કર્મોથી અલગ રાખું છું આ પ્રમાણે પાઠ ગ્રહણ કરી પછી ડાબો ઢીંચણ ઊંચો રાખી બેસે અને બે હાથ જોડી પ્રથમ સિદ્ધને અને પછી અરિહંતને એમ બે નમોત્થુણં બોલે (જુઓ પૃષ્ઠ ૭૩)

નવમા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧ 'મણ દુપ્પણિહાણે' મનમાં ખરાબ વિચાર કરે તો અતિચાર લાગે. જંગલી ઘોડાની પેઠે મન 'ઉન્માર્ગે' ઊંધી વાટે' દોડી જાય છે તેટલા માટે જ્ઞાનરૂપ લગામથી મનરૂપ ઘોડાને કાબૂમાં રાખી સન્માર્ગે પ્રવર્તાવવો તે સામાયિકધારી શ્રાવકનું લક્ષણ છે મનના ૧૦ દોષ આ છે ૧ અવિવેક દોષ-વિવેક વિના સામાયિક કરે તે. ૨ 'યશોવાંછા દોષ'-યશકીર્તિ અર્થે કરે તે ૩ 'લાભવાંછા દોષ-ધનાદિ લાભની ઇચ્છાથી કરે તે. ૪ 'ગર્વ' દોષ -મારા જેવું શુદ્ધ સામાયિક કોણ કરી શકે! એવો ગર્વ કરે તે ૫ 'ભયદોષ-કોઈ વ્યક્તિ કે નિંદાના ભયથી સામાયિક કરે તે. ૬ 'નિદાન દોષ'-સામાયિક કરીને તેનું ફળ ધન, સ્ત્રી આદિ ઇચ્છે તે ૭ સંશય દોષ'-સામાયિકનું ફળ હશે કે નહિ એવો સંદેહ લાવે તે. ૮ કષાય દોષ-સામાયિકમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે તે. ૧ 'અબહુમાન દોષ બહુ માનથી ભક્તિપૂર્વક સામાયિક ન કરે તે. આ દશ પ્રકારના દોષ ટાળીને સામાયિક કરવું

૨ 'વય દુપ્પણિહાણે'-વચન ખોટું પ્રવર્તાવે-ખરાબ વચન બોલે. બહુ બોલ બોલ કરવાથી સહજમાં સાવદ્ય વચન બોલાઈ જાય છે માટે સામાયિકમાં વિના પ્રયોજન બોલવું નહિ અને પ્રયોજન હોય તો નીચેના ૧૦ દોષ ટાળીને બોલવું ૧ કુવચન દોષ'-સામાયિકમાં કુવચન બોલે. ૨ સહસાકાર દોષ'-વિચાર્યા વગર બોલે. ૩ સ્વચ્છંદ દોષ-સામાયિકમાં રાગ ઉત્પન્ન કરનારાં સંસાર સંબંધી ગાયન ગાય ૪ સંક્ષેપ દોષ-સામાયિકના પાઠ અને વાક્યો ટૂંકી રીતે બોલે ૫ કલહ દોષ'-કલહકારી વચન બોલે ૬ 'વિકથા દોષ-સ્ત્રીકથા વગેરે ૪ વિકથા કરે. ૭ હાસ્ય દોષ કોઈની હાંસી મશ્કરી કરે ૮

× બે કરણ અને ત્રણ જોગના ૭ ભાંગા થાય છે ૧ કરું નહિ મનથી ૨ કરું નહિ વચનથી ૩ કરું નહિ કાયાથી ૪ કરાવું નહિ મનથી ૫ કરાવું નહિ વચનથી ૬ કરાવું નહિ કાયાથી આમાં અનુમોદનાના એટલે ભલું જાણવાના ૩ ભાંગા ખુલ્લા રહી જાય છે કારણ કે ગૃહસ્થથી મનોનિગ્રહ થવો બહુ મુશ્કેલ છે જેમ કે સામાયિક અંગીકાર કર્યા પછી કોઈ કહે કે તમારે પુત્રનો લાભ થયો છે ઇત્યાદિ આવાં વચન સાંભળતાં મનમાં ખુશાલી ઉપજે છે વચનથી હુંકારાદિ શબ્દ નીકળી જાય છે અને કાયા પ્રફુલ્લિત પણ બની જાય છે એટલા માટે અનુમોદનાના ત્રણે બોલ શ્રાવક સામાયિકમાં ખુલ્લા રાખે છે.

'અશુદ્ધ દોષ'– સૂત્રપાઠ ન્યુનાધિક કે અશુદ્ધ બોલે ૯ 'નિરપેક્ષા દોષ'–સામાયિકમાં ઉપયોગ વિના બોલે. ૧૦ મુમ્મણ દોષ' –સ્પષ્ટ ઉપચાર નહિ કરતાં ગુંણુ ગુંણુ અવાજથી બોલે

૩ 'કાય દુપ્પડિહાણે–શરીરના અધિક ચપળતા કરવાથી દોષ લાગે છે. માટે સામાયિકમાં વિના પ્રયોજન હલન ચલન કરવું નહિ અને કાયાના ૧૨ દોષ વર્જીને સામાયિક કરવુ ૧ 'કુઆસન દોષ'–સામાયિકમાં અયોગ્ય આસન બેસે ૨ 'ચલાસન દોષ'–સામાયિકમાં સ્થિર આસન રાખે નહિ આસન બદલે, ચપળતા કરે. ૩ 'ચલદૃષ્ટિ દોષ'–સામાયિકમાં દૃષ્ટિ સ્થિર નહિ રાખતાં જ્યાં ત્યાં નજર ફેરવે ૪ 'સાવદ્યક્રિયા દોષ' સામાયિકમાં કંઇ પાપક્રિયા કે તેની સંજ્ઞા કરે. ૫ 'આલંબન દોષ–સામાયિકમાં ભીંતાદિકનું ઓઠીગણુ લે. ૬ આકુંચન પ્રસારણુ દોષ'–સામાયિકમાં વિના પ્રયોજન હાથ પગ લાંબા ટુંકા કરે. ૭ 'આલસ દોષ'–સામાયિકમા અગ મરોડે, બગાસાં ખાય. ૮ 'મોટન દોષ'–હાથ પગના ટાચકા ફોડે. ૯ 'મલ દોષ'–સામાયિકમા મેલ ઉતારે. ૧૦ વિમાસણુ દોષ'–લમણે કે ગાલે હાથ રાખી શોકાસને બેસે, પુંજ્યા વિના ખણે, પુંજ્યા વિના હાલે ચાલે ૧૧ 'નિદ્રાદોષ'–સામાયિકમાં નિદ્રા લે ૧૨ 'વસ્ત્રસંકોચન દોષ–સામાયિકમાં ટાઢ પ્રમુખની બીકથી વસ્ત્ર સંકોચે તે. ઉપર કહેલા કાયાના ૧૨ દોષ ટાળીને સામાયિક કરવુ આમ ૩૨ દોષ રહિત સામાયિક વ્રતનું પાલન કરવાથી શુદ્ધ સામાયિક થાય છે

૪'સામાઇયસ્સ સઇ અકરણયાએ'–નિદ્રા મૂર્ચ્છા, ચિત્તભ્રમ આદિ કારણથી સામાયિકના કાળમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય કે, વખત પૂરો થયો કે નહિ ? તો જ્યાં સુધી એ સંશયનું નિરાકરણ ન થાય, સમય પૂરો થયાનો નિશ્ચય ન થાય અને સામાયિક પારે તો અતિચાર લાગે જેવુ જોઇએ તેવુ બરાબર વ્રત ન થયું હોય તો અતિચાર

૫ 'સામાઇયસ્સ અણુવટ્ઠિયસ્સ કરણયાએ'–સામાયિક અવ્યવસ્થિતપણે કર્યું હોય, નિદ્રા, વિકથા, આદિ પ્રપંચમા પડીને સામાયિકનો કાળ વ્યર્થ ગુમાવે.

ઉપર્યુંક્ત પાંચે અતિચાર રહિત શુદ્ધ સામાયિક સમાચરવાથી નવમા વ્રતનુ આરાધન થાય છે.

પ્રશ્ન—આ કાળમાં આવુ શુદ્ધ સામયિક થવુ મુશ્કેલ છે તેથી અશુદ્ધ સામાયિક કરવા કરતાં ન જ કરીએ તો શુ ?

'સમાધાન'—આ કથન તો એવુ થયુ કે ખાવો તો પકવાનજ જ ખાવો, નહિ તો ભૂખે મરી જવુ, પહેરવું તો રત્નકંબલ જ પહેરવુ, નહિ તો નાગા ફરવુ. આવા વિચારવાળા વણમોતે મરશે. પરંતુ પકવાન ખાવાની ઇચ્છા મનમા હોવા છતાં જ્યાં સુધી પકવાન્ન ન મળે ત્યાં સુધી રોટલા રોટલીથી કામ ચલાવશે અને પકવાન્ન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેશે ત વખત આવ્યે પકવાન્ન પણ પ્રાપ્ત કરી શકશે આવી જ રીતે ઉતરતા કાળના કારણે, સંઘયણુની હીનતાને લીધે તથા પ્રમાદાદિના કારણુથી કદાચિત્ શુદ્ધ સામયિક ન બની શકે તો જેવુ બને તેવુ કરે દોષ લાગી જાય, તેનો પશ્ચાત્તાપ કરે, અને શુદ્ધ કરવાનો ઉદ્યમ જારી રાખે તો કોઇ વખતે શુદ્ધ સામાયિક પણુ કરી શકશે જેટલી સાકર નાખશો તેટલી મીઠાશ જરૂર આવશે યાદ રાખવુ કે, કોઇપણ કામ એકદમ સુધરી જવુ મુશ્કેલ છે. વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એ બહુ દુષ્કળ છે એમ જાણી કોઇ ભણવુ જ છોડી દે તો તે મૂર્ખ જ ગણાય

અથવા પ્રથમ અક્ષર છાપેલ જેવા સુંદર ન થવાથી લખવું જ છોડી દે તો તે પણ સુઅક્ષર ક્યારેય પણ થઈ શકે નહિ. અભ્યાસ પછી તેને સુધારવાની આશા આકાશકુસુમવત્ છે. પરંતુ "પંક્તિ નીપજે લખતાં લહિયો થાય" એ ન્યાયે હંમેશ સામાયિક કરતાં કરતાં કોઈ વખતે શુદ્ધ સામાયિક પણ બની જશે. એક સમય માત્ર પણ સમભાવઆવી જાય તો તે નિશ્ચય સામાયિક થઈ જાય છે તો શું એક મહૂર્ત જેટલા કાળમાં એક સમય પણ શુદ્ધ પરિણામ નહિ આવે ? શુદ્ધ સામાયિક કરવાના ઉદ્યમીને એક સમય તો શું પણ વિશેષ કાળ સુધી પરિણામ શુદ્ધ રહી શકે છે, આવો વિશ્વાસ રાખીને હંમેશાં બને તેટલા સામાયિક અવશ્ય કરવા જોઈએ.

સામાયિક વ્રત એ સંયમ ધર્મની વાનકી છે. સંયમ આવજ્જીવનો હોવાથી સંયમી યથાયોગ્ય શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે ખાન, પાન, શયનાદિ કરી શકે છે અને સ્થિરતાનું સામાયિક વ્રત સ્વલ્પ કાળનું હોવાથી તેમાં ખાન, પાન, શયનાદિ કરી શકાતા નથી.

સામાયિકનું ફળ

गाथा—दिवसे दिवसे लक्खं देइ सुवण्णस्स खंडियं एगो।
इयरो पुण सामाइयं न पहुप्पइ तस्स कोइ ॥ संबोध सित्तरी

અર્થ—નિત્યપ્રતિ લાખ ખાંડી સોનાનું લાખ વર્ષ પર્યંત * કોઈ દાન દે તેનું પુણ્ય તે એક સામાયિક વ્રતના ફળની બરાબરી કરી શકે નહિ. કારણ કે તે દાન તો પુણ્યવૃદ્ધિનું કારણ છે. તેથી ભવિષ્યમાં સુખ સંપદાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. પરંતુ સામાયિક તો જન્મમરણથી છોડાવી મોક્ષના અનંત સુખોને આપનાર છે.

गाथा—सामाइयं कुणंतो समभावं सावओ घडीय दुगं।
आउ सुरेसु बंधइ, इत्ति अमित्ताई पलियाइं ॥ १ ॥
बाणवइ कोडिओ लक्खा गुणसट्ठी सहस्स पणवीसं।
नवसीय पणवीसाए, सत्तिय अडभाग पलियस्स ॥ २ ॥ પુણ્ય પ્રકાશ.

અર્થ—જે શ્રાવક સમભાવથી બે ઘડી (૪૮ મિનિટ)નું એક સામાયિક યથાવિધ કરશે તે ૯૨૫૯૨૫૯૨૫ પલ્યોપમ (બાણું કરોડ, ઓગણસાઠ લાખ પચીસ હજાર, નવસો પચીસ પલ્યોપમ અને એક પલ્યોપમના આઠ ભાગ કરીએ તેમાંના ૩ ભાગ) એટલું દેવગતિનું આયુષ્ય બાંધશે.

પારણામાં કુશાગ્ર ઉપર રહે તેટલું અન્ન અને અંજલિમાં રહે તેટલું પાણી ગ્રહણ કરી માસ માસખમણના તપ ક્રોડ વર્ષ સુધી કરનાર અજ્ઞાન તપસ્વીના તપનું ફળ સમકિતી શ્રાવકના એક સામાયિકના ફળના સોળમા ભાગની પણ બરાબરી કરી શકતું નથી. આવા મહાન લાભને આપનાર સામાયિક વ્રત છે એટલા માટે જો વધારે ન બની શકે તો હંમેશાં સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ સામાયિક જરૂર કરવાં જોઈએ. કદાચિત્ ત્રણ વાર ન બની શકે તો સવાર સાંજ મળી બે સામાયિક અવશ્ય કરવાં જોઈએ. "આઠ પ્રહર કાજ કરી તો દો ઘડી જિનરાજકી" આઠે પહોર પર પંચાયો રચ્યા પચ્યા રહેવાને બદલે બે ઘડી આત્માના ઉદ્ધારાર્થે જરૂર બચાવવી જોઈએ.

---

* દોહરો—લાખ ખાંડી સોના તણું, લાખ વર્ષ દે દાન
સામાયિક તુલ્યે નહી ભાખ્યું શ્રી ભગવાન.

સામાયિક વ્રતનુ સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરવાથી ચિત્તસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માની અનંત શકિત પ્રકટ થાય છે. રાગદ્વેશ રૂપી દુર્જય શત્રુનો નાશ થાય છે, જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નોનો લાભ થાય છે, જન્મ, જરા, મૃત્યુ રૂપ જાલિમ દુઃખોનો અંત આવે છે અને ભવિષ્યમાં સ્વર્ગના અને ક્રમશ. મોક્ષના અનંત સુખો પ્રાપ્ત થાય છે.

દશમું દેશાવકાશિક વ્રત.

પુર્વોકત છઠ્ઠા વ્રતમાં દિશાનું અને સાતમા વ્રતમાં ભોગોપભોગનુ પરિમાણ જાવજજીવને માટે કર્યું છે, પરંતુ એટલા બધા ક્ષેત્રમાં જવાનું અન ભોગોપભોગ ભોગવવાનું નિરંતર કામ પડતું નથી અને અવ્રતની ક્રિયા તો ચાલુ જ રહે છે. માટે આત્માર્થી સુજ્ઞ શ્રાવકે પોતાના આત્માને પાપથી બચાવવાને માટે હમેશાં પ્રાતઃકાળમાં એક ઘડીનાં, એક પ્રહોરનાં, એક અહોરાત્રિનાં અથવા પખવાડીયુ કે માસનાં એમ જેટલા કાળની મર્યાદા કરવી ઘટે તેટલા કાળનાં અને જેટલા ક્ષેત્રની મર્યાદા કરવી ઘટે તેટલા ક્ષેત્રની બહાર જઇ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાંચે આશ્રવો સેવવાનાં પચ્ચક્ખાણ સામાયિક વ્રતની પેઠે બે કરણ ત્રણ જોગે કરી લેવાં, તેમજ મર્યાદાની અંદર રહીને પણ સાતમા વ્રતમાં ભોગોપભોગના છવ્વીશ બોલની જે મર્યાદા કરી હોય તેમાંથી જેટલી આવશ્યકતા હોય તે ઉપરાંત ભોગોપભોગના પચ્ચક્ખાણ એક કરણ ત્રણ જોગે કરવાં, તેમાં આગાર—જો રાજાની આજ્ઞાથી મર્યાદા ઉપરાંત જવુ પડે, દેવતા કે વિદ્યાધર હરણ કરી મર્યાદા બહાર લઇ જાય, ઉન્માદાદિ રોગથી વિવશ થઇ મર્યાદા બહાર ચાલ્યું જવાય, અને સાધુજીનાં દર્શનાર્થે જવુ પડે કે મરતા જીવને બચાવવા આદિ મોટા ઉપકારના કામ માટે જવુ પડે તો વ્રતભંગ થાય નહિ મર્યાદા બહાર ગયા બાદ બને ત્યાં સુધી હિંસાદિ ૫ આશ્રવ સેવવા નહિ.

૧૭ નિયમ

દશમા વ્રતનું સહેલાઇથી સમાચરણ કરવા માટે નીચેના ૧૭ નિયમો યોજ્યા છે ૧ 'સચિત્ત'—સજીવ વસ્તુ જેવી કે નિમક આદિ કાચી માટી, નળ કૂવા, વાવ, તળાવ આદિના પાણી, ચૂલા, સગડી, ચલમ, બીડી, હુકકા, દીપક આદિ અગ્નિ, પંખા, ઝુલા, વાજીંત્ર આદિ વાયુ, ફળ, ફૂલ, ભાજી આદિ કાચી વનસ્પતિ, કાચું ધાન્ય, મેવા આદિ સજીવ વસ્તુ, ૨ દ્રવ્ય ખાવા, પીવા કે સુંઘવાના પદાર્થો ૩ 'વિગય'—ઘી દૂધ, દહીં, તેલ, મીઠાઇ, તથા તળેલી વસ્તુ આ વિગયમાંથી એકાદ તો અવશ્ય છોડવી જોઇએ ૪ 'પન્ની' પગરખાં, મોજાં, ચાખડી આદિ પગમાં પહેરવાની વસ્તુ ૫ 'તંબોલ'—સોપારી, લવિંગ, એલચી, ચૂરણ, વગેરે. ૬ 'કુસુમ'—તમાકુ, અત્તર, પુષ્પાદિ સૂંઘવાની વસ્તુ. ૭ 'વત્થ'—પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો. ૮ 'સયણ'—પલંગ, સાંચા, ગાદી, શેત્રંજી આદિ બિછાના ૯. 'વાહણ'—ઘોડા, બળદ, ગાડી, ટાંગા, રેલ, મોટર, સાઇકલ જહાજ વિમાન આદિ સ્વારી ૧૦ 'વિલેવણ'—તેલ, પીઠી, કેશર, ચંદન ઇત્યાદિ ૧૧ 'અબંભ'—સ્ત્રી પુરુષથી કુશીલ સેવવાની. ૧૨ 'દિશા—પૂર્વાદિ છ દિશામાં ગમનાગમન કરવાનું ૧૩ 'નાવણ ધોવણ'—નાના મોટા સ્નાનનાં તથા વસ્ત્રાદિ ધોવાનાં ૧૪ 'ભુતેસુ'—ખાવા પીવાની બધી વસ્તુના સામાન્ય

વજનનું પરિમાણ. ૧૫ અસિ—પચેંદ્રિયની ઘાત થાય તેવાં તલવાર આદિ શસ્ત્રોનો ત્યાગ અને ચાકુ, સૂડી, છરી વગેરેની મર્યાદા. ૧૬ મસિ—ખડીયો, કાગળ, કલમ, ચોપડા, તથા ઝવેરાત, કપડાં કરિયાણાં વ્યાજ આદિ વેપાર અને ૧૭ કૃષિ—ખેતર, બગીચા, વાડી વગેરે.

આ ૧૭ પ્રકારના નિયમોમાં કેટલાકમાં સંખ્યાનું અને કેટલાકમાં વજનનું પરિમાણ કરવાનું હોય છે પરિમાણથી અધિક વસ્તુ ભોગવવાના પચ્ચક્ખાણ એક કરણ અને ત્રણ યોગથી કરે મન, વચન કાયાથી સ્વયં ભોગવે નહિ. કુટુંબાદિનું પાલનપોષણ કરવાને જે જે ભોજનાદિનો આરંભ કરવો પડે વસ્ત્રાદિ દેવાં પડે તેનો આગાર છે ત્યારે ધારેલા નિયમો સંધ્યા સમયે યાદ કરી લે, ભૂલથી કોઈ વસ્તુ અધિક ભોગવાઈ ગઈ હોય તો મિથ્યા દુષ્કૃત કરે. ઉક્ત ૧૭ નિયમોનું સવિસ્તર વર્ણન સાતમા વ્રતમાં થઈ ગયું છે

દયાપાલન વ્રત.

એક અહોરાત્રિ અથવા અધિક કાલ પર્યંત સચેત વસ્તુ ભોગવવાના, ઉઘાડે મોઢે બોલવાના, પગરખાં આદિ પહેરવાના પુરુષને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને પુરુષનો સ્પર્શ કરવાના, આશ્રવાદિ સંસારી કાર્ય કરવાના પચ્ચક્ખાણ કરે અને અન્યને માટે બનાવેલા તૈયાર અચેત આહાર પાણી ભોગવીને આઠે પહોર ધર્મધ્યાનમાં વીતાવે, કમમાં કમ ૧૧ સામાયિક તો અવશ્ય કરે. આનું દયાપાલન વ્રત તે પણ આમાં વ્રતમાં છે[1]

૧૦ પ્રત્યાખ્યાન

૧ નમુક્કાર સહિયં— ઉગ્ગએ સૂરે નમુક્કારસહિયં પચ્ચક્ખામિ, ચઉવ્વિહં પિ આહાર—અસણં પાણં[2] ખાઇમં સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં સહસાગારેણં વોસિરામિ. પહેલા[3] નવકારસીના પ્રત્યાખ્યાનમાં બે આગાર: ૧ ભૂલથી કોઈ વસ્તુ મોંમાં નખાઈ જાય અને ૨ કાર્ય કરતાં વસ્તુ મોઢામાં પડી જાય, જેમકે, છાશ દોતાં દૂધના છાંટા મુખમાં પડી જાય તો આગાર.

૨ પોરિસી[4]—[5] ઉગ્ગએ સૂરે પોરિસિં પચ્ચક્ખામિ અસણં પાણં ખાઇમં, સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં સહસાગારેણં પચ્છન્નકાલેણં દિસામોહેણં સાહુવયણેણં સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ. આ પોરિસી પ્રત્યાખ્યાનના ૭ આગાર: ૧-૨ ઉપર પ્રમાણે, ૩ વાદળાંથી સૂર્ય ઢંકાવાથી માલૂમ ન પડે ૪ ગુરુ આજ્ઞા કરે તો, ૫ રોગાદિ કારણે ઔષધ કરવું પડે તો અને ૬ પરવશ પડી જાય તો.

---

૧ ભગવતીજી સૂત્રમાં તુંગિયા નગરીના પોખલિજી આદિ શ્રાવકોએ ભોજન કરીને પૌષધ વ્રત કર્યાનો અધિકાર ચાલ્યો છે તે આ દયાપાલન વ્રત જેવું જોઈએ.

૨ પાણી સિવાયના ૩ આહારનાં પચ્ચક્ખાણ કરતી વખતે પાણં શબ્દ ન બોલવો.

૩ દિવસના ૧૬મા ભાગને નવકારશી કહે છે તથા નવકાર મંત્ર ભણીને જે પ્રત્યાખ્યાન પારવામાં આવે છે તે.

૪ દિવસના ચોથા ભાગને (પહોરને) પોરિસી કહે છે

૫ મધ્યાહ્ન કાળને બે પોરિસી કહે છે.

૬ એક આસને બેસી એક વખત આહાર કરે તે એકાસણું

ઉક્ત ૫ અતિચાર તો કેવળ દિશાની મર્યાદાના જ કહ્યા છે, પરંતુ આ વ્રતમાં ઉપભોગની પણ મર્યાદા કરેલી છે. અને ૭ નિયમ તથા ૧૦ પ્રત્યાખ્યાન પણ આ વ્રતમાં જ છે. તેથી તેના પણ ૫ અતિચાર આ પ્રમાણે કહ્યા છે. ૧ જેટલા દ્રવ્યાદિ રાખ્યા હોય તેનાથી અધિકની પ્રાપ્તિ થયે પ્રથમનામાં તે સ્વાદ નિમિત્ત ભેળવીને ભોગવે, જેમકે દૂધમાં સાકર ભેળવીને એક દ્રવ્ય માને ૨ મર્યાદા બહારની વસ્તુને માટે અન્યને કહે કે, હમણાં આ વસ્તુ રહેવા દો, મારાં પચ્ચક્ખાણ પૂરાં થયે હું તે ખાઇશ કે પહેરીશ અથવા અમુક કામ કરીશ ૩ પ્રત્યાખ્યાન કરેલી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવા અર્થે તેની આકૃતિ ચિત્રાદિ કરી બતાવે. અથવા પત્ર પર લખી પોતાના માટે રહેવા દેવી એવો સંકેત કરે અને ૫ મર્યાદિત વસ્તુ ભોગવતાં તેમાં અત્યંત આસક્તિ રાખે. આ પાંચ અતિચારથી આત્માને બચાવવો જોઇએ.

૧૧ અગિયારમું પોષધવ્રત.

જ્ઞાનાદિ ત્રિરત્ન રૂપ ધર્મનું પોષક અને નિજગુણોમાં રમણ કરાવી અભ્યંતર સંયમથી આત્માને પોષનાર તેમજ છકાય જીવના રક્ષણદ્વારા બાહ્યસંયમથી આત્માનું પોષણ કરે તે પૌષધવ્રત, તેને ધારણ કરવાની વિધિ. જે દિવસે પોષો કરવાનો હોય તેના આગલા દિવસે **'एगं भत्तं च भोयणं'** અર્થાત્ એક વખત ઉપરાંત ભોજન કરે નહિ, અહોરાત્રિ અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પોષધશાલા, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનમાં અથવા ઘરના એકાંત સ્થાનમાં જ્યાં ગૃહકાર્ય દ્રષ્ટિગોચર ન થતું હોય, જ્યાં ધાન્ય, કાચું પાણી, વનસ્પતિ તથા કીડી વગેરેનાં દર ન હોય તથા જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક રહેતાં ન હોય એવા પ્રકાશિત સ્થાનમાં એક મુહૂર્ત રાત્રિ બાકી હોય ત્યારે રાત્રિપ્રતિક્રમણ કરીને સૂર્યોદય થતાં જ ઓઢવા, પાથરવાનાં વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરે. ૭૨ હાથથી વધારે વસ્ત્ર ન રાખે. પછી રજોહરણથી ભૂમિપ્રમાર્જન કરે જેથી કીડી વગેરે જંતુ પ્રવેશ કરવા ન પામે. આ પ્રમાણે આસન જમાવી મોઢે મુહપત્તિ બાંધે, પછી ઇરિયાવહી, તસ્સઉત્તરીનો પાઠ સંપૂર્ણ બોલીને ઇરિયાવહીનો કાઉસ્સગ્ગ કરે. નમો અરિહંતાણં કહી કાઉસગ્ગ પારીને લોગસ્સ બોલે પછી નીચે મુજબ પાઠ બોલે 'પડિક્કમામિ'—પાપથી નિવર્તું છું. 'ચઉકાલં'—દિવસ તથા રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પહોરમાં, 'સજ્ઝાયસ્સ'—શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય, 'અકરણયાએ'—ન કરી હોય 'ઉભઓ કાલં'—દિવસના પહેલા અને છેલ્લા પહોરમાં, 'ભંડોવગરણસ્સ'-વસ્ત્ર રજોહરણાદિ, 'અપ્પડિલેહણાએ'—પ્રતિલેખના ન કરી હોય, 'દુપ્પડિલેહણાએ'—ચક્ષુથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કર્યું ન હોય, 'અપ્પમજ્જણાએ'—રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જન ન કર્યું હોય, 'દુપ્પમજ્જણાએ'-માઠી રીતે પ્રમાર્જન કર્યું હોય, 'અઇક્કમે'—અતિક્રમ (ખરાબ વિચાર), 'વઇક્કમે'—વ્યતિક્રમ (ખરાબ પ્રવૃત્તિ, 'અઇયારે'—અતિચાર (ખરાબ સામગ્રી મેળવવી) 'અણાચાર'—અનાચાર (ખરાબ કામ કરવું તે), 'જો મે'—એ પાપમાંથી જે કોઇ પાપ મે, 'દેવસિઓ'—દિવસ સબંધી 'અઇઆરો કઓ'—આચરણ કર્યું હોય તો, 'તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં'—તે મારું પાપ દૂર થાઓ, એટલું કહીને પછી 'ઇરિયાવહી અને 'તસ્સઉત્તરી'નો પાઠ બોલે, પછી કાઉસગ્ગ પારીને 'લોગસ્સ' બોલે. પછી જો સાધુ સાધ્વીજી હોય તો તેમના

અસણં પાણં, ખાઇમં, સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં (પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં), મહત્તરાગારેણં સ વ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ." તેના ૫ આગાર ઉપર પ્રમાણે

૯ દિવસચરિમ પચ્ચક્ખાણ[1]—દિવસચરિમં પચ્ચક્ખામિ, અસણં, પાણં, ખાઇમં સાઇમં, અન્નત્થણાભોગેણં સહસાગારેણં મહત્તરાગારેણં સ વ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ." તેના ૪ આગારના અર્થ ઉપર પ્રમાણે જાણવા.

૧૦ ગંઠી મુઠ્ઠિના પચ્ચક્ખાણ*—"ગંઠી સહિઅં પચ્ચક્ખામિ, અસણં પાણં, ખાઇમં, સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં, મહત્તરાગારેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

ઉપરનાં દશે પચ્ચક્ખાણનો સમાવેશ આ દશમાં વ્રતમાં થાય છે તેમજ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત સિવાયનાં ૧૧ વ્રતોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

વર્તમાન કાળે આ વ્રત આરાધનાના બે પ્રકાર છે ૧ ગુજરાત, કચ્છ કાઠિયાવાડ આદિ દેશના શ્રાવકો તો આ વ્રતના પાઠના કથનાનુસાર પ્રાતઃકાળથી જ ધર્મસ્થાનકે જઈને દિશાની અને ઉપભોગની પરિભોગની મર્યાદા કરીને બધી સચેત વસ્તુ ભોગવવાનો, સ્ત્રીનો સ્પર્શ નહિ કરવો વગેરે પૂર્વોક્ત આપાલન વ્રતમાં કહ્યા પ્રમાણે મર્યાદનું પાલન કરે છે બીજાને માટે બનાવેલો આહાર પ્રાપ્ત કરી ભોગવે છે અને માળવા, મારવાડ, મેવાડ દક્ષિણાદિ દેશમાં શ્રાવક ઉપવાસમાં પાણી પીધુ હોય, અફીણ લીધુ હોય, તમાકુ સુંઘી હોય એમ કોઈ પણ વસ્તુનું સેવન કર્યું હોય તે તેમજ ઉપવાસ કરનારા આખો દિવસ સંસારનાં કાર્યો કરી થોડો દિવસ બાકી રહે ત્યારે સંવર કરવા સ્થાનકમાં જાય છે અને તે દશમું વ્રત અંગીકાર કરે છે

દશમા વ્રતના ૫ અતિચાર.

૧ આણવણપ્પઓગે—મર્યાદાની બહારથી કોઈ વસ્તુ અન્યદ્વારા મંગાવવી તે. ૨ પેસવણપ્પઓગે—મર્યાદાની બહાર કોઈ બીજા મોકલવી તે. ૩ સદ્દાણુવાએ—મર્યાદાની બહાર રહેલા મનુષ્યાદિને શબ્દ પ્રયોગ કરી બોલાવે. ૪ રૂવાણુવાએ મર્યાદાની બહાર પોતે નહિ જતાં મુખ આદિ અંગ દેખાડી મનુષ્યાદિને બોલાવવાની ચેષ્ટા કરે તે. ૫ બહિયા પુગ્ગલપક્ખેવે—મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર પત્થર કાંકરી આદિ ફેંકી બોલાવવાનો સંકેત કરે તે. આ પાંચે પ્રકારથી અતિચાર લાગે છે કારણ કે દિશાની મર્યાદા બે કરણ અને ત્રણ યોગથી કરેલી છે ઉક્ત પાંચે કાર્યોમાં ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે

---

૧ આમાં દિવસનો થોડો ભાગ બાકી હોય ત્યારથી સંપૂર્ણ રાત્રિ પર્યંત ચારે આહારનો ત્યાગ કરે છે.

* જેમ કે ચોટલીની ગાંઠ વાળી પછી તે છોડે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ વસ્તુને ભોગવે નહિ તે ગંઠી પચ્ચક્ખાણ અને ડાબા હાથની મુઠ્ઠી બંધ રાખે ત્યાં સુધી ખાય અને મુઠ્ઠી ખોલ્યા બાદ ખાય નહિ તે મુઠ્ઠીસહિત પચ્ચક્ખાણ આ પચ્ચક્ખાણ પારતી વખતે મુઠ્ઠીને મધ્યે ફુંક શબ્દ બોલવો.

ઉકત ૫ અતિચાર તો કેવળ દિશાની મર્યાદાના જ કહ્યા છે, પરંતુ આ વ્રતમાં ઉપભોગની પણ મર્યાદા કરેલી છે. અને ૭ નિયમ તથા ૧૦ પ્રત્યાખ્યાન પણ આ વ્રતમાં જ છે. તેથી તેના પણ ૫ અતિચાર આ પ્રમાણે કહ્યા છે. ૧ જેટલાં દ્રવ્યાદિ રાખ્યાં હોય તેનાથી અધિકની પ્રાપ્તિ થયે પ્રથમનામાં તે સ્વાદ નિમિત્ત મેળવીને ભોગવે, જેમકે દૂધમાં સાકર મેળવીને એક દ્રવ્ય માને ૨ મર્યાદા બહારની વસ્તુને માટે અન્યને કહે કે, હમણાં આ વસ્તુ રહેવા દો, મારાં પચ્ચક્ખાણ પૂરાં થયે હું તે ખાઇશ કે પહેરીશ અથવા અમુક કામ કરીશ ૩ પ્રત્યાખ્યાન કરેલી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવા અર્થે તેની આકૃતિ ચિત્રાદિ કરી બતાવે. અથવા પત્ર પર લખી પોતાના માટે રહેવા દેવી એવો સંકેત કરે અને ૫ મર્યાદિત વસ્તુ ભોગવતાં તેમાં અત્યંત આસક્તિ રાખે. આ પાંચ અતિચારથી આત્માને બચાવવો જોઇએ.

૧૧ અગિયારમું પૌષધવ્રત.

જ્ઞાનાદિ ત્રિરત્ન રૂપ ધર્મનું પોષક અને નિજગુણોમાં રમણ કરાવી અભ્યંતર સંયમથી આત્માને પોષનાર તેમજ છકાય જીવના રક્ષણદ્વારા બાહ્યસંયમથી આત્માનું પોષણ કરે તે પૌષધવ્રત, તેને ધારણ કરવાની વિધિ. જે દિવસે પોષો કરવાનો હોય તેના આગલા દિવસે **'એગં ભત્તં ચ ભોયણં'** અર્થાત્ એક વખત ઉપરાંત ભોજન કરે નહિ, અહોરાત્રિ અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પૌષધશાલા, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનમાં અથવા ઘરના એકાંત સ્થાનમાં જ્યાં ગૃહકાર્ય દ્રષ્ટિગોચર ન થતું હોય, જ્યાં ધાન્ય, કાચું પાણી, વનસ્પતિ તથા કીડી વગેરેનાં દર ન હોય તથા જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક રહેતાં ન હોય એવા પ્રકાશિત સ્થાનમાં એક મુહૂર્ત રાત્રિ બાકી હોય ત્યારે રાત્રિપ્રતિક્રમણ કરીને સૂર્યોદય થતાં જ ઓઢવા, પાથરવાનાં વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરે ૭૨ હાથથી વધારે વસ્ત્ર ન રાખે. પછી રજોહરણથી ભૂમિપ્રમાર્જન કરે જેથી કીડી વગેરે જંતુ પ્રવેશ કરવા ન પામે આ પ્રમાણે આસન જમાવી મોઢે મુહપત્તિ બાંધે, પછી ઇરિયાવહી, તસ્સઉત્તરીનો પાઠ સંપૂર્ણ બોલીને ઇરિયાવહીનો કાઉસ્સગ્ગ કરે. નમો અરિહંતાણું કહી કાઉસગ્ગ પારીને લોગસ્સ બોલે. પછી નીચે મુજબ પાઠ બોલે 'પડિક્કમામિ'—પાપથી નિવર્તું છું. 'ચઉકાલ'—દિવસ તથા રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પહોરમાં, 'સજ્ઝાયસ્સ'—શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય, 'અકરણયાએ'—ન કરી હોય 'ઉભઓ કાલં'—દિવસના પહેલા અને છેલ્લા પહોરમાં, 'ભંડોવગરણસ્સ'-વસ્ત્ર રજોહરણાદિ, 'અપ્પડિલેહણાએ'—પ્રતિલેખના ન કરી હોય, 'દુપ્પડિલેહણાએ'—ચક્ષુથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કર્યું ન હોય, 'અપ્પમજ્જણાએ'—રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જન ન કર્યું હોય, 'દુપ્પમજ્જણાએ'-માઠી રીતે પ્રમાર્જન કર્યું હોય, 'અઇક્કમે'—અતિક્રમ (ખરાબ વિચાર), 'વઇક્કમે'—વ્યતિક્રમ (ખરાબ પ્રવૃત્તિ, 'અઇયારે'—અતિચાર (ખરાબ સામગ્રી મેળવવી) 'અણાચાર'—અનાચાર (ખરાબ કામ કરવું તે), 'જો મે'—એ પાપમાંથી જે કોઇ પાપ મે, 'દેવસિઓ'—દિવસ સંબંધી 'અઇઆરો કઓ'—આચરણ કર્યું હોય તો, 'તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં'—તે મારું પાપ દૂર થાઓ, એટલું કહીને પછી 'ઇરિયાવહી અને 'તસ્સઉત્તરી'નો પાઠ બોલે, પછી કાઉસગ્ગ પારીને 'લોગસ્સ' બોલે. પછી જો સાધુ સાધ્વીજી હોય તો તેમના

અસણં પાણં, ખાઇમં, સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં (પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં) મહત્તરાગારેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ." તેના ૫ આગાર ઉપર પ્રમાણે

૯ દિવસચરિમ પચ્ચક્ખાણ[૧]—દિવસચરિમં પચ્ચક્ખામિ, અસણં, પાણં, ખાઇમં, સાઇમં, અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં મહત્તરાગારેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ." તેના ૪ આગારના અર્થ ઉપર પ્રમાણે જાણવા.

૧૦ ગંઠી મુઠ્ઠિના પચ્ચક્ખાણ*—"ગંઠી સહિયં પચ્ચક્ખામિ, અસણં પાણં ખાઇમં, સાઇમં અન્નત્થણાભોગેણં સહસાગારેણં મહત્તરાગારેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

ઉપરનાં દશે પચ્ચક્ખાણનો સમાવેશ આ દશમાં વ્રતમાં થાય છે તેમજ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત સિવાયનાં ૧૧ વ્રતોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

વર્તમાન કાળે આ વ્રત આદરનારના બે પ્રકાર છે. ૧ ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ આદિ દેશના શ્રાવકો તો આ વ્રતના પાઠના કથનાનુસાર પ્રાતઃકાળથી જ ધર્મસ્થાનકે જઈને દિશાની અને ઉપભોગની પરિભોગની મર્યાદા કરીને બધી સચેત વસ્તુ ભોગવવાના, સ્ત્રીનો સ્પર્શ નહિ કરવો વગેરે પૂર્વોક્ત આખ્યાન વ્રતમાં કહ્યા પ્રમાણે મર્યાદાનું પાલન કરે છે બીજાને માટે બનાવેલો આહાર પ્રાપ્ત કરી ભોગવે છે અને માળવા, મારવાડ, મેવાડ દક્ષિણાદિ દેશમાં શ્રાવક ઉપવાસમાં પાણી પીધું હોય, અફીણ લીધું હોય, તમાકુ સુંઘી હોય એમ કોઈ પણ વસ્તુનું સેવન કર્યું હોય તે તેમજ ઉપવાસ કરનારા આખો દિવસ સંસારનાં કાર્યો કરી થોડો દિવસ બાકી રહે ત્યારે સંવર કરવા સ્થાનકમાં આવે છે અને તે દશમું વ્રત અંગીકાર કરે છે

દશમા વ્રતના ૫ અતિચાર.

૧ આણવણપ્પઓગે—મર્યાદાની બહારથી કોઈ વસ્તુ અન્યદ્વારા મંગાવવી તે. ૨ પેસવણપ્પઓગે—મર્યાદાની બહાર કોઈ ચીજ મોકલવી તે. ૩ સદ્દાણુવાએ—મર્યાદાની બહાર રહેલા મનુષ્યાદિને શબ્દ પ્રયોગ કરી બોલાવે. ૪ રૂવાણુવાએ મર્યાદાની બહાર પોતે નહિ જતાં મુખ આદિ અંગ દેખાડી મનુષ્યાદિને બોલાવવાની ચેષ્ટા કરે તે. ૫ બહિયા પુગ્ગલપક્ખેવે—મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર પત્થર કાંકરી આદિ ફેંકી બોલાવવાનો સંકેત કરે તે. આ પાંચે પ્રકારથી અતિચાર લાગે છે કારણ કે દિશાની મર્યાદા બે કરણ અને ત્રણ યોગથી કરેલી છે ફક્ત પાંચે કાર્યોમાં ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે

---

૧ આમાં દિવસનો થોડો ભાગ બાકી હોય ત્યારથી સમ્પૂર્ણ રાત્રિ પર્યંત ચારે આહારનો ત્યાગ કરે છે,

* વસ્ત્ર કે ચોટલીની ગાંઠ વાળી પછી તે છોડે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ વસ્તુને ભોગવે નહિ તે ગંઠી પચ્ચક્ખાણ. અને હાથ કામની મુઠ્ઠી બંધ રાખે ત્યાં સુધી ખાય અને મુઠ્ઠી ખોલ્યા બાદ ખાય નહિ તે મુઠ્ઠીસહિય પચ્ચક્ખાણ આ પચ્ચક્ખાણ કરતી વખતે ગંઠીને બદલે મુઠ્ઠિ શબ્દ બોલવો.

ઉક્ત ૫ અતિચાર તો કેવળ દિશાની મર્યાદાના જ કહ્યા છે, પરંતુ આ વ્રતમાં ઉપભોગની પણ મર્યાદા કરેલી છે. અને ૭ નિયમ તથા ૧૦ પ્રત્યાખ્યાન પણ આ વ્રતમાં જ છે. તેથી તેના પણ ૫ અતિચાર આ પ્રમાણે કહ્યા છે. ૧ જેટલાં દ્રવ્યાદિ રાખ્યાં હોય તેનાથી અધિકની પ્રાપ્તિ થયે પ્રથમનામાં તે સ્વાદ નિમિત્ત ભેળવીને ભોગવે, જેમકે દૂધમાં સાકર ભેળવીને એક દ્રવ્ય માને ૨ મર્યાદા બહારની વસ્તુને માટે અન્યને કહે કે, હમણાં આ વસ્તુ રહેવા દો, મારાં પચ્ચક્ખાણ પૂરાં થયે હું તે ખાઇશ. કે પહેરીશ અથવા અમુક કામ કરીશ ૩ પ્રત્યાખ્યાન કરેલી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવા અર્થે તેની આકૃતિ ચિત્રાદિ કરી બતાવે. અથવા પત્ર પર લખી પોતાના માટે રહેવા દેવી એવો સંકેત કરે. અને ૫ મર્યાદિત વસ્તુ ભોગવતાં તેમાં અત્યંત આસક્તિ રાખે. આ પાંચ અતિચારથી આત્માને બચાવવો જોઇએ.

૧૧ અગિયારમું પોષધવ્રત.

જ્ઞાનાદિ ત્રિરત્ન રૂપ ધર્મનું પોષક અને નિજગુણોમાં રમણ કરાવી અભ્યંતર સંયમથી આત્માને પોષનાર તેમજ છકાય જીવના રક્ષણદ્વારા બાહ્યસંયમથી આત્માનું પોષણ કરે તે પોષધવ્રત, તેને ધારણ કરવાની વિધિ. જે દિવસે પોષો કરવાનો હોય તેના આગલા દિવસે **'એગં ભત્તં ચ ભોયણં'** અર્થાત્ એક વખત ઉપરાંત ભોજન કરે નહિ, અહોરાત્રિ અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં પોષધશાલા, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનમાં અથવા ઘરના એકાંત સ્થાનમાં જ્યાં ગૃહકાર્ય દ્રષ્ટિગોચર ન થતું હોય, જ્યાં ધાન્ય, કાચું પાણી, વનસ્પતિ તથા કીડી વગેરેના દર ન હોય તથા જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક રહેતાં ન હોય એવા પ્રકાશિત સ્થાનમાં એક મુહૂર્ત રાત્રિ બાકી હોય ત્યારે રાત્રિપ્રતિક્રમણ કરીને સૂર્યોદય થતાં જ ઓઢવા, પાથરવાનાં વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરે. ૭૨ હાથથી વધારે વસ્ત્ર ન રાખે. પછી રજોહરણથી ભૂમિપ્રમાર્જન કરે જેથી કીડી વગેરે જંતુ પ્રવેશ કરવા ન પામે આ પ્રમાણે આસન જમાવી મોઢે મુહપત્તિ બાંધે, પછી ઇરિયાવહી, તસ્સઉત્તરીનો પાઠ સંપૂર્ણ બોલીને ઇરિયાવહીનો કાઉસ્સગ્ગ કરે નમો અરિહંતાણં કહી કાઉસગ્ગ પારીને લોગસ્સ બોલે પછી નીચે મુજબ પાઠ બોલે 'પડિક્કમામિ'—પાપથી નિવર્તું છું. 'ચઉકાલ'—દિવસ તથા રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પહોરમાં, 'સજ્ઝાયસ્સ'—શાસ્ત્રની સ્વાધ્યાય, 'અકરણયાએ'—ન કરી હોય 'ઉભઓ કાલં'—દિવસના પહેલા અને છેલ્લા પહોરમાં, 'ભંડોવગરણસ્સ'-વસ્ત્ર રજોહરણાદિ, 'અપ્પડિલેહણાએ'—પ્રતિલેખના ન કરી હોય, 'દુપ્પડિલેહણાએ'—ચક્ષુથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કર્યું ન હોય, 'અપ્પમજ્જણાએ'—રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જન ન કર્યું હોય, 'દુપ્પમજ્જણાએ'-માઠી રીતે પ્રમાર્જન કર્યું હોય, 'અઇક્કમે'—અતિક્રમ (ખરાબ વિચાર), 'વઇક્કમે'—વ્યતિક્રમ (ખરાબ પ્રવૃત્તિ, 'અઇયારે'—અતિચાર (ખરાબ સામગ્રી મેળવવી) 'અણાચાર'—અનાચાર (ખરાબ કામ કરવું તે), 'જો મે'—એ પાપમાંથી જે કોઇ પાપ મે, 'દેવસિઓ'—દિવસ સંબંધી 'અઇઆરો કઓ'—આચરણ કર્યું હોય તો, 'તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં'—તે મારું પાપ દૂર થાઓ, એટલું કહીને પછી 'ઇરિયાવહી અને 'તસ્સઉત્તરી'નો પાઠ બોલે, પછી કાઉસગ્ગ પારીને 'લોગસ્સ' બોલે. પછી જો સાધુ સાધ્વીજી હોય તો તેમના

મુખારવિંદથી પૌષધનાં પચ્ચક્ખાણ કરે. સાધુ સાધ્વીજી ન હોય તો વયોવૃદ્ધ શ્રાવક પાસે અને તે પણ ન હોય તો સ્વયં પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશા સન્મુખ મુખ રાખી શ્રી મહાવીર સ્વામિની આજ્ઞા આરાધીને પંચ પરમેષ્ઠીને વંદના નમસ્કાર કરી નિમ્નોક્ત પાઠથી પૌષધ વ્રતનો સ્વીકાર કરે.

"અગિયારસ્સ પોસહવ્રત, અસણં પાણં, ખાઇમં સાઇમં ચઉવિહં, પિ આહારં પચ્ચક્ખામિ, અબંભ પચ્ચક્ખામિ માલાવન્નગ વિલેવણં પચ્ચક્ખામિ, મણિસોવન્ન પચ્ચક્ખામિ, સત્થમુસલાદિ સાવજ્જ જોગ પચ્ચક્ખામિ જાવઅહોરત્તં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણં ન કરેમિ. ન કારવેમિ, મણસા વયસા, કાયસા, તસ્સ ભંતે પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ."

અર્થાત્—અગિયારમાં પૌષધવ્રતમાં અન્ન, પાણી, સુખડી અને મુખવાસ એ ચાર આહારનાં તથા પિ શબ્દથી બીજાં પણ સૂંઘવા આદિ વસ્તુનાં મૈથુન સેવવાનાં પુષ્પ સુવર્ણાદિની માળા આદિ ભૂષણોનાં હીરા પન્ના, મોતી રત્નાદિ ઝવેરાતનાં તથા સુવર્ણાદિ આભૂષણોનાં તેલ, ચંદનાદિ વિલેપનનાં કેશર આદિ તિલકનાં, મુસલ ચાકુ, ખડ્ગ આદિ શસ્ત્રનાં અને અન્યને દુઃખ ઉપજે તેવા મન, વચન અને કાયાના યોગ પ્રવર્તાવવાનાં પ્રથમ વ્રતની પેઠે બે કરણ અને ત્રણ યોગે પ્રત્યાખ્યાન કરે. પછી સાધુ સાધ્વીજી સન્મુખ અથવા પૂર્વ ઉત્તરાભિમુખ બેસે. પછી ડાબો ઢીંચણ ઉભો રાખીને બે હાથ કમળ ડોડાની પેઠે જોડીને મસ્તકે સ્થાપે. નીચે ઝુકીને બે વાર નમુત્થુણં કહે. પછી જેણે વ્રત સમાચર્યું નથી એવા ગૃહસ્થની પાસેથી પૌષધશાળામાં રહેલા ગુચ્છો રજોહરણ, લઘુનીતી પરઠવવાનું ભાજન વગેરે લેઈ મૂકવાની આજ્ઞા લે. આમ વિધિપૂર્વક પૌષધવ્રત ગ્રહણ કરીને પછી અહોરાત્રિ વ્યાખ્યાનશ્રવણ, પઠનપાઠન, જ્ઞાન ધ્યાન, પરિયટ્ટણા (પરાવર્તન), નામ સ્મરણ, ધર્મકથા આદિ ધર્મ ધ્યાનમાં વ્યતીત કરે. જો કદાચ લઘુનીતિની જરૂર પડે તો ઉપાશ્રયમાં રહેલા મુનિરાજોના ભાજનમાં કારણથી નિવૃત્ત થઈ સ્થાનક બહાર પરિઠવે. પરઠવવા જતી વખતે 'આવસ્સહિ' શબ્દ ત્રણ વાર કહે અને નિરવદ્ય જગ્યા જોઈ રજોહરણથી પ્રમાર્જન કરી કહે કે 'અણુજાણહ જસ્સ ઉગ્ગહં' (અવગ્રહ) આ શબ્દથી શક્રેન્દ્રની આજ્ઞા માગે. પછી માત્રા (પેશાબ) છૂટું છું' પરઠીને વોસિરામિ શબ્દ ૩ વાર કહે. પછી સ્થાનકમાં આવતી વખતે 'નિસ્સીહિ' શબ્દ ૩ વાર કહી પ્રવેશ કરે. આ જાતને સાફી યતનાથી એક બાજુ મૂકે. પછી ઈરિયાવહી પડિક્કમે કાઉસ્સગ્ગ પારીને લોગસ્સ બોલે અને પછી કહે કે 'પરિઠવવાની વિધિ યથાવિધિ કરી ન હોય કોઈ જીવની વિરાધના થઈ હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.' કદાચિત વડીનીતિનું કારણ ઉત્પન્ન થાય તો પૌષધમાં ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર મુહપત્તિ વગેરે તેમ જ રહેવા દઈ કોઈ ગૃહસ્થના ઘેરથી અચેત પાણી લોટા વગેરેમાં ગ્રહણ કરી એકાંત નિરવદ્ય ભૂમિકામાં જઈ નિવૃત્ત થઈ પછી વિધિ લઘુનીતિમાં કહ્યા પ્રમાણે કરે. કદાચિત્ સ્વપ્નદોષ થઈ જાય—ડાઘ થાય તો પણ તે પરઠવવાની વિધિ પણ ઉપર મુજબ કરે અને તે ઉપર ધૂળ રાખ વગેરે નાંખી દેવાથી ત્રસ જીવની ઘાત તેમજ થૂંક બળખો ઉલટી ખંખાર ઇ શ્લેષ્માદિ પરઠવવાની વિધિ પણ તે જ પ્રમાણે જાણવી. પૌષધમાં દિવસે સૂવું નહિ દિવસના ચોથા પ્રહરમાં

પોતાના વાપરવાના વસ્ત્રો રજોહરણ ગુચ્છો, વગેરેની પ્રતિલેખના કરે, તેમ જ રાત્રે લઘુનીતિનુ કામ પડે તે માટેની ભૂમિની પણ પ્રતિલેખના કરે ઉપર પ્રમાણે ઇરિયાવહી પડિક્કમે, સાંજે દેવસી પ્રતિક્રમણ કરે પહોર રાત્રિ વીતે ત્યાં સુધી ધર્મધ્યાન કરે. પછી નિદ્રા લેવાની જરૂર હોય તો ભૂમિ અને બિછાનાની રજોહરણથી પ્રમાર્જના કરે ધ્યાન સ્મરણ કરીને પછી હાથ પગને લાંબા ટુંકા નહિ કરતો નિદ્રા લે. નિદ્રામાંથી પહોર રાત્રિ બાકી રહે ત્યારે જાગ્રત થઇ ઇરિયાવહી પડિક્કમે. લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરે નમો અરિહંતાણું કહી કાઉસ્સગ્ગ પારે. પછી પ્રગટ લોગસ્સ બોલે પછી નીચે મુજબ પહેલા સમણુસૂત્રનો પાઠ બોલે

'ઇચ્છામિ'-ઇચ્છુ છું. પડિક્કમિઉં-પાપથી, નિવર્તવાને 'પગામસિજ્જાએ'-મર્યાદાથી અધિક ઉપકરણોવાળા બિછાનામાં ઘણું સુઇ રહ્યો હોય, નિગામ સિજ્જાએ વધારે પડતું સુઇ રહ્યો હોવુ. સથારા ઉવટ્ટણાએ'—પથારીમાં સૂતાં સૂતાં વગર પુંજ્યે પડખું બદલવાથી, પરિયટ્ટણાએ'-વારવાર પાસું ફેરવવાથી, 'આઉટ્ટણાએ'-હાથ પગ વગેરે અગ સંકોચવાથી, 'પસારણાએ' — અગ પસારવાથી, 'છપ્પઇસંઘટ્ટણાએ'-છ પગી (જૂ)ને દાબી હોય, 'કુઇએ'-ખુલ્લે મોઢે બોલવાથી, 'કક્કરાઇએ' -દાંત પીસ્યા હોય, 'છીએ'-ખુલ્લે મોઢે છીંક ખાદી હોય, 'જભાઇએ' ખુલ્લે મોઢે બગાસું ખાધું હોય, 'આમોસે'-શરીર પુજ્યા વિના ખાજ ખણી હોય, 'સસરક્ખામોસે'-સચિત્ત રજથી ભરેલા બિછાના ઉપર વગર પૂજ્યે સૂતો બેઠો હોઉં, 'આઉલમાઉલાએ'-આકુળ વ્યાકુળ બન્યો હોઉ, 'સુવણવત્તિયાએ'-ખરાબ સ્વપ્ન આવ્યાં હોય, 'ઇત્થીવિપરિયાસિયાએ'-સ્વપ્નમાં સ્ત્રીસેવન કર્યુ હોય 'દઠ્ઠીવિપરિયાસિયાએ'-સ્વપ્નમાં દૃષ્ટિનું વિપરીત પરિણામ થયુ હોય, 'મણવિ પરિયાસિયાએ'-સ્વપ્નમાં મન ખરાબ પ્રવર્ત્યું હોય, 'પાણભોયણ વિપરિયાસિયાએ'-સ્વપ્નમાં આહાર પાણી ભોગવ્યાં હોય, 'જો મે'-જે કાઇ મને, 'રાઇઓ'-રાત્રિમાં, 'આઇઆરો કઓ'-અતિચાર લાગ્યા હોય તો 'તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડ'-તે મારું પાપ મિથ્યા થાઓ આટલું કહીને પુન મૌનસ્થ, ધર્મધ્યાન કરે સૂર્યોદય થયા પહેલાં રત્રિ પ્રતિક્રમણ કરે સૂર્યોદય પછી વસ્ત્રાદિકની પ્રતિલેખના કરે કદાચ તેમા કોઇ જતુનુ કલેવર નીકળે તો તેને યતનાથી એકાંતમાં પરઠવીને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ શુદ્ધ થાય

પોષધવ્રતના ૧૮ દોષ

પોષધ નિમિત્તે પોષધને આગલે દિવસે ૧ હજામત કે સ્નાનાદિ દેહવિભૂષા કરે ૨ મૈથુન સેવે, ૩ સરસ આહાર ભોગવે, ૪ વસ્ત્ર ધોવે, ૫ દાગીના પહેરે અને ૬ વસ્ત્ર તથા હસ્તાદિ રગે એટલાં કાર્યો પોષધ નિમિત્તે આગલે દિવસે કરે તો દોષ લાગે તથા પોષધ કર્યા બાદ ૭ અવિરતિને સત્કાર કે આસન આપે વૈયાવચ્ચ કરે, ૮ શરીરની વિભુષા કરે જેમકે શરીરના વાળ, દાઢી મૂછ સમારે, ધોતીની પાટલી જમાવે, ૯ પોતાના કે પરના શરીરનો મેલ ઉતારે, ૧૦ દિવસે શયન કરે અને રાત્રે બે પહોરથી અધિક નિદ્રા લે, ૧૧ ગુચ્છા વગેરેથી શરીરને પુંજ્યા વિના ખરજ ખણે, ૧૨ દેશ દેશાન્તરની, રાજા રજવાડાની, લડાઇ જઘડાની, સ્ત્રીના શૃંગાર, હાવભાવ, ભોગવિલાસની, ભોજન બનાવવાની, સ્વાદની ઇત્યાદિ વિકથા કરે, ૧૩ ચાડી ચુગલી નિંદા કે ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરે, ૧૪ વ્યાપારની લેણદેણની,

વિકથાની કથા કરે, ગપ્પા મારે, ૧૫ પોતાના શરીરનું કે સ્ત્રી આદિના શરીરનું સરાગદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરે ૧૬ ગોત્ર જાતિ, નાતિ, વગેરે સાંસારિક સંબંધની વાતો કરે, ૧૭ ઉઘાડે મુખે બોલે તથા જેમની અને અસંયત વસ્તુ હોય તેની સાથે વાર્તાલાપ કરે અને ૧૮ પૌષધમાં રુદન કરે તો દોષ લાગે. પૌષધવ્રતનું સમાચરણ કરનારે ઉપરના ૧૮ દોષનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.

પૌષધવ્રતના ૫ અતિચાર.

૧ અપ્પડિલેહિય દુપ્પડિલેહિય સિજ્જા સંથારએ—જે સ્થાનમાં પૌષો કર્યો હોય તે સ્થાનનું તથા બિછાનું ઓઢવાના વસ્ત્ર પરાળ, પાટ આદિનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પ્રતિલેખન કર્યું ન હોય, પૂરેપૂરું દેખ્યા વિના ખરાબ રીતે પ્રતિલેખન કરી કામમાં લીધાં હોય તથા શયન આસન કરતાં સ્થાનાસન કરતાં ગમનાગમન કરતાં જમીનની કે પથારીની પ્રતિલેખના ન કરે અથવા ખરાબ રીતે પ્રતિલેખન કરે તો અતિચાર લાગે. કારણ તેમ કરવાથી ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસા થવાનો સંભવ છે.

પ્રતિલેખન:—જોવું, તપાસવું, નિરીક્ષણ કરવું

અપ્પમજ્જિય દુપ્પમજ્જિય સિજ્જાસંથારએ—ઉપર મુજબ દૃષ્ટિથી દેખવા છતાં કોઈ સ્થળે જીવની શંકા પડે તો ત્યાં અથવા દૃષ્ટિ બરાબર ન પહોંચે તેવા અંધકારવાળા સ્થાનમાં રજોહરણ મુખવસ્ત્રિકાથી પ્રમાર્જન કર્યા વિના ગમનાગમન કરે તથા સ્થાન, પાટ, બિછાનાના તેમજ ઓઢવાનાં વસ્ત્રાદિ પ્રમાર્જન કર્યા વિના કામમાં લે અથવા ખરાબ રીતે પ્રમાર્જન ન કરે તો અતિચાર લાગે.

૩ અપ્પડિલેહિય દુપ્પડિલેહિય ઉચ્ચારપાસવણભૂમિકા—વડીનીત, લઘુનીત, વમન, આદિ પરઠવવાની ભૂમિને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી દેખ્યા વિના તેમજ રાખ, ભાસ્મ, કચરો વગેરેના ઢગલા ઉપર પરઠવે અથવા નજર બીજે હોય અને પરઠવે બીજે, તો અતિચાર લાગે, કારણ કે આ પ્રમાણે પરઠવવામાં હિંસા થવાનો સંભવ છે

૪ અપ્પમજ્જિય દુપ્પમજ્જિય ઉચ્ચાર પાસવણ ભૂમિ—નજરે જોવા છતાં કોઈ પણ જીવજંતુ હોવાની શંકા હોય તો અથવા અંધકારાદિના કારણે દૃષ્ટિનો ઉપયોગ ન પહોંચે તેવા સ્થાનમાં ગુચ્છા કે રજોહરણથી પ્રમાર્જન કર્યા વિના લઘુનીત, વડીનીત આદિ પરઠવે તો અતિચાર લાગે. અથવા દુષ્ટ રીતે પ્રમાર્જન ન કરવાથી અતિચાર લાગે.

પોસહોવવાસસ્સ સમ્મં અણણુપાલણયા—પૌષધોપવાસ વ્રતનું સમ્યક્ પ્રકારે અનુપાલન ન કરે. ઉપર જે વિધિ કહી છે તે પ્રમાણે કરે નહિ અથવા કર્યા બાદ સમ્યક્ પ્રકારે પાળે નહિ. ઉપર કહ્યા ૧૮ દોષોમાંથી કોઈ પણ દોષ લગાડે. આજ મારે અમુક કામ કરવાનું છે મેં નાહક પોસો કર્યો ઇત્યાદિ પશ્ચાત્તાપ કરે. પારણામાં ખાવા પીવાની વસ્તુ વિષે વિચાર કરે. પોસો કર્યા પછી અમુક આરંભ સમારંભનાં કાર્યો કરીશ એવો નિશ્ચય કરે. અણદેખ્યે ગમન કરે, અંધારાની રાત્રિનાં ગમન કરે, અયત્નાથી ગમનાગમન કરે. થૂંક, ખાંસી તથા ખાંખારા આદિનું અપમાન કરે. પોતાનો સમય પૂર્ણ થયા પહેલાં પોસો પાળવાની ભાવના કરે. પોસો પારવાની પ્રતિલેખના કરવાની ચતુર્વિંશતિ સ્તવ કરવાની પૂરી વિધિ કરે નહિ તો અતિચાર લાગે.

ઉપર પ્રમાણે પાંચ અતિચાર તથા ૧૮ દોષ રહિત નિર્દોષ પોશધવ્રતનું સમાચરણ કરવાથી ૨૭,૭૭,૭૭,૭૭,૭૭૭$\frac{7}{9}$ (સત્તાવીશ અબજ, ૭૭ કરોડ,, ૭૭ લાખ, ૭૭ હજાર, સાતસો સત્તોતેર પલ્યોપમ, અને એક પલ્યનો નવમો ભાગ અધિક જેટલું દેવગતિનું આયુષ્ય બંધાય છે. આ વ્યવહારિક ફળ જાણવુ અને નિશ્ચયમા તો એક જ પોષધવ્રતનું સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરનાર અનંત ભવભ્રમણથી મુકત થઇ થોડા જ ભવમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ચક્રવતીં મહારાજા સ્વાર્થ સાધનાર્થ દ્રવ્ય તપ દ્રવ્ય પોષો કરે છે તો પણ ૧ અઠમ પોષામાં ૭ ખંડના રાજયનો ભોકતા બની જાય છે. હજારો દેવ તેમની આજ્ઞામાં પ્રવર્તે છે. ૯ નિધાન, ૧૪ રત્ન આદિ મહા ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. આવી જ રીતે વાસુદેવાદિ અનેક પુરુષોએ એક જ તેલાના પોષધવ્રતમા મોટા મોટા દેવતાઓને પોતાના વશવતીં બનાવી દીધા છે. તેમની પાસે અનેક કાર્યો કરાવ્યાં છે તો જેઓ નિશ્ચય પોષધવ્રત કરશે, જિનાજ્ઞાનુસાર તેના આરાધક બનશે તો તેનુ ફળ અકથ્ય છે પોષધવ્રતને આમ આત્મ ગુણના અનંત સુખોનો દાત્તા સમજીને સુજ્ઞ શ્રાવક મહિનામાં ૭ પોષા (બે આઠમના બે અને ચૌદશ પાખ્ખીના બે છઠ્ઠ પોષા) અવશ્ય કરે કદાચિત્ ૭ ન બની શકે તો બે અઠમ અને બે પાખી એમ મહિનામા ૪ પોષા તો જરૂર કરે. અને ચાર પણ ન બને તો બે પાખીના બે પોષા તો જરૂર જ કરે. મહિનામાં ૨૮ દિવસ ભલે પેટ ભરીને ખાઓ પણ બે દિવસ તો ઉપવાસ સહિત પોષા અવશ્ય કરવા જોઇએ કેટલાક દાંભિક ધર્માવલંબીઓ દેખાદેખીથી પાખીના ઉપવાસ તો કરે છે, પણ સંસારના ધંધા રોજગાર તેમને એટલા પ્રિય હોય છે કે, ઉપવાસને દિવસે પણ તેઓ તેને છોડી શકતા નથી કદાચિત્ કોઇ પોષધવ્રત કરવાનો ઇરાદો કરે છે તો આખો દિવસ ધંધો કરી દિવસ અસ્ત થવાને વખતે દોડતો દોડતો ઉપાશ્રયે આવે છે. અને બિછાનુ નીચે પટકી ઝટપટ કપડાં ખોલી, હાથ જોડી મુનિરાજને કહે છે કે, મે પાણી પીધું નથી મને પોષો કરાવો, પોષો પચ્ચક્ખીને પડિકકમણું કર્યા બાદ સોડ તાણી સુઇ જાય છે અને છેક દિવસ ઉગતે જાગે, છે અને 'નમો હત્યાણુ, નમો સખ્યાણું, બોલતાં કપડાં પહેરી બિછાનું બગલમાં દબાવી 'મત્થએણું વદામિ' કહેતા એવી રીતે ભાગે કે જાણે જેલમાંથી છૂટયા ! ! વિચારવું જોઇએ કે સંસારની લાલસા કેટલી બધી જબર છે અને ધર્મને કેવો નકામો સમજે છે સુજ્ઞ આત્માર્થી શ્રાવકનુ કર્તવ્ય છે કે આવી કુરૂઢિને છોડી સાચુ શુદ્ધ પોષધવ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, અને અન્યને પણ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. શુદ્ધ પોષધવ્રતના સમાચરણથી આનંદ, કામદેવ આદિ શ્રાવકો એકાવતારી થયા છે

બારમું અતિથિ સંવિભાગ વ્રત

જેઓ નિત્ય ભિક્ષાર્થે ન આવે, વારો નકકી કરી તે પ્રમાણે પણ ભિક્ષાર્થે ન આવે તથા આમંત્રણ આપવા છતાં પણ ન આવે અર્થાત્ જેમના આવવાની કોઇ મુકરર તિથિ નથી તે× અતિથિ કહેવાય છે એવા અતિથિ વિષય કષાયના શમાવવા વાળા, શુદ્ધિ માટે

× तिथिपर्वोत्सवा सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिः स विजानीया, च्छेषमभ्यागतं विदुः ॥

અર્થ—જે મહાત્માએ તિથિ પર્વ, ઉત્સવાદિનો ત્યાગ કર્યો છે અર્થાત્ ફલાણે દિવસે જ ફલાણાને ત્યાં ભિક્ષાર્થે જવુ એવો નિયમ બાંધીને આવતા નથી તેઓ જ અતિથિ કહેવાય છે શેષ ભિક્ષુક અભ્યાગત કહેવાય છે.

શ્રમ કરનારા શ્રમણ કહેવાય છે તથા દ્રવ્યથી પરિગ્રહ રહિત અને ભાવથી કર્મબંધીનો ભેદ કરનાર હોવાથી નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે. એવા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સાધુઓને માટે જીવ અચિત અને એષણિક નિર્દોષ ભોજનાદિનો સમવિભાગ કરે અર્થાત્ પ્રાપ્ત ભોજનાદિમાંથી અમુક હિસ્સો વહોરાવવાનો મનોરથ શ્રાવક કરે અને સાધુનો યોગ પ્રાપ્ત પ્રતિલાભે તેને અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહે છે

ગૃહસ્થના ઘરમાં જે ભોજન નિષ્પન્ન થયું છે તેમાં કુટુંબાદિ ભોગવવાવાળા સર્વનો હિસ્સો છે પરંતુ જમતી વખતે થાળીમાં પીરસાયેલા ભોજનના માલિક આપણે પોતે છીએ. આપણા હિસ્સામાંથી મુનિરાજને વહોરાવતાં આપણને મહાન લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારના લાભનો અભિલાષી શ્રાવક જમવા બેસે ત્યારે સચેત વસ્તુનો સંઘટ્ટ જરા પણ થાય તેવું ન રાખે ગામમાં સાધુજી હોય કે ન હોય તો પણ ભોજનનો ગ્રાસ ગ્રહણ કરવા પહેલાં બેઠો થકો ધીરજ રાખી બારણાં તરફ નજર કરે અને મનમાં ચિંતવે કે કોઈ સાધુ સાધ્વી પધારે તો તેને દાન દઈ કૃતાર્થ થાઉં કેમકે અપ્રતિબદ્ધ વિહારી સાધુ કદાચિત્ અચાનક પણ આવી ચડે છે સાધુ સાધ્વી દ્રષ્ટિગોચર થઈ જાય તો આસનથી કોઈ જંતુ ન પડે તેમ હર્ષોલ્લસિત કરીને તત્કાળ સાધુજીની સન્મુખ આવી નમસ્કાર કરે, અતિ આદરપૂર્વક ભોજનશાળામાં લઈ જઈને ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી આહાર પ્રતિલાભે. સાધુજીને ૧૪ પ્રકારની વસ્તુઓ અપાય છે ૧ અશણ —અન્ન, પકાવેલા અન્નમાંથી જે ભોજ્ય તે આપે, ૨ પાણ —પાણી, ઉનું પાણી દ્રાક્ષાદિનાં ધોવણનું પાણી, છાશની પરાશ, ઓસામણ, ખાટીનો રસ આદિ હાજર હોય તે વહોરાવે. ૩ ખાઇમ —પક્વાન્ન સુખડી ‡મેવો મેવા, મીઠાઈ ૪ સાઇમ —સોપારી એલચી લવીંગ, ચૂર્ણ આદિ, ૫ વત્થ —સુતર ઊન કે રેશમનાં શ્વેત વસ્ત્ર ૬ પડિગ્ગહ —પાત્ર, લાકડાનાં તુંબડાનાં કે માટીનાં ૭ 'કંબલ —ઊનનાં વસ્ત્ર ધાબળા, બનાત રૂંવાટીન આદિ, ૮ પાયપુચ્છણ —રજોહરણ ગુચ્છા તથા બિછાવવાનું નાનું વસ્ત્ર, આ આઠ વસ્તુ તો આપ્યા પછી પાછી લેવાતી નથી. ૯ પીઢ —આહાર પાણી રાખવા તથા બેસવાનો નાનો પાટલો, ૧૦ ફલગ સુવાની પાટ અથવા પૃષ્ઠ વિભાગમાં સ્થાપન કરવાનું પાટીયુ, સેજ્જા —રહેવા માટેનું મકાન ૧૨ સંથારગ —ઘાસ, તણખલાં રોગી સાધુઓની પથારી માટે ઘઉં, શાળનું ફોતરા વગેરેનું પરાળ ૧૩ ઓસહ - ઔષધ, ઘસ અચેત સૂંઠ, લિંડીપીપર મરી આદિ, તથા ૧૪ 'ભેસજ —ત્રિફલાદિ ઘણાં ચૂર્ણ, ગોળી વગેરે તૈયાર કરેલી હોય. આમાંથી ? જે વસ્તુઓની આપને ત્યાં જોગવાઈ હોય તેનું આમંત્રણ કરવું વહોરાવતી વખતે ગરબડ કરવી નહિ ગભરાવું નહિ. સાધુના પૂછવાથી જેવી હોય તેવી સત્ય વાત કહેવી. [illegible] કે અસૂઝતું વહોરાવવું નહિ. અસૂઝતું વહોરાવવાથી ઓછું આયુષ્ય બંધાય છે એટલા માટે જેવું હોય તેવું કહી દેવું, અને સાધુ કહે કે અહો! આયુષ્મન્! આ અમારે કલ્પે નહિ આવે પ્રસંગે શ્રાવક પોતાનાં દાનાંતરાય કર્મનો

‡ બીજ રહિત પાકી કેરી, ખારેક, પાકી કેરીની કાતરી, પેપૈયું (બીજ રહિત) તૂટેલી બદામ, પિસ્તાં, કોપરું, ઇત્યાદિ અચેત મેવો સાધુજીને કામમાં આવી શકે છે.

ઉદય જાણી પશ્ચાત્તાપ કરે. અને તે દિવસે કંઇક પચ્ચક્ખાણુ કરે અને કદાચિત્ જેવું હોય તેવું કહી દીધા બાદ કોઇ રસલોલુપી પ્રમાદી સાધુ તે અશુદ્ધ આહાર ગ્રહણુ કરે તો તેમાં ગૃહસ્થને દોષ નથી કેમકે શ્રાવકનાં તો અભંગ દ્વાર કહ્યાં છે. સાધુ મુનિરાજ આહારાદિ ગ્રહણુ કરી પાછા ફરે ત્યારે તેમને સાત આઠ ડગલાં પહોંચાડી નમસ્કાર કરી કહે કે, અહો પૂજ્ય! આજ મહાન્ લાભ આપ્યો આવી દયા વારંવાર કરજો જો સાધુ સાધ્વીને પ્રતિલાભવાનો અવસર મળતો ન હોય તો એમ વિચારે કે ધન્ય છે તે ગામ નગરને કે જ્યાં સાધુ સાધ્વી બિરાજે છે અને ધન્ય છે તે પુણ્યશાળી જીવોને કે જેઓ ૧૪ પ્રકારનાં દાન પ્રતિલાભે છે.

બારમા વ્રતના ૫ અતિચાર

૧-૨ સચિત્ત નિક્ખેવણુયા' અને 'સચિત્ત પેહણુયા'—અર્થાત્ સાધુજી સચિત્ત વસ્તુના સંઘટ્ટા વાળી કોઇ પણુ વસ્તુ ગ્રહણુ કરતા નથી આવું જાણુવા છતાં પણુ સાધુને દેવા યોગ્ય વસ્તુ નહિ દેવાના ઇરાદાથી, સચિત્ત વસ્તુ ઉપર રાખે અથવા નીચે રાખે તો અતિચાર લાગે વિચારે કે સાધુ યાચના કરશે ત્યારે વસ્તુ હોવા છતાં ના તો નહિ કહી શકું, પરંતુ સચિત્તનો સંઘટ્ટો હશે તો તેઓ ગ્રહણુ નહિ કરે આવા વિચારથી જબરૂં અંતરાય કર્મ બંધાય છે. આ બે અતિચારથી બચવા માટે દાનદાતાનું કર્તવ્ય છે કે, સાધુને માટે તો સચિત્ત વસ્તુને અચિત્ત વસ્તુથી અલગ ન કરે, પરંતુ ગૃહકાર્યને માટે સહેજે જ અલગ કરી હોય તો ફરીથી તેને સચિત્તના સંઘટ્ટામાં રાખે નહિ

૩ 'કાલાઇક્કમે'—ભિક્ષાનો કાળ વીતી ગયા પછી સાધુજીને દાન આપવાનું નિમંત્રણુ કરે અથવા વસ્તુનો કાળ વીતી ગયા પછી બગડી ગયેલી વસ્તુ વહોરાવવાનું મન કરવું તે.

૪ 'પરોવએસે'—પોતે સૂઝતો હોવા છતાં આલસ કે અભિમાનને લીધે ઉઠે નહિ અને હુકમ ચલાવે કે, સાધુજી આવ્યા છે, એમને કંઇક આપી દો, અથવા નહિ દેવાની ઇચ્છાથી પોતાની વસ્તુ હોવા છતાં તે પરની છે એમ કહે તો અતિચાર લાગે

૫ 'મચ્છરિયાએ'—મત્સરભાવ ધારણુ કરે જેમકે, ૧ સાધુ તો મંડ્યા જ છે, જો નહિ આપું તો નિંદા કરશે એવા વિચારથી આપે ૨ સારી વસ્તુ હોવા છતાં પણુ ખરાબ વસ્તુ આપે ૩ મારા જેવો કોઇ પણુ દાતા નથી તેથી જ તો સાધુ ફરી ફરીને મારે ઘેર આવે છે, એવું અભિમાન કરે ૪ સાધુનું શરીર તથા વસ્ત્ર મલિન જોઇને દુર્ગંચ્છા કરે. ૫ આ સાધુ અમારા ગચ્છના નથી એમ જાણી યથોચિત ભક્તિભાવ ન કરે, ફક્ત લોકલજ્જાએ દાન આપે ૬ આ સાધુ સાધ્વી સંસારપક્ષે મારાં સબંધી છે તેમને દેવું જ જોઇએ, આ રાગભાવ અને આ બિચારા સાધુ આપણા જૈનના છે, તેમને આપણે નહિ આપીએ તો બીજું કોણુ આપશે એ દ્વેષભાવ એ બન્ને પ્રકારના ભાવથી આપે તો અતિચાર લાગે ×

× तहारूवं समणं वा माहणं वा हीलिता निंदिता खिंसिता गरिहिता अवमानिता अन्नयरेणं अमणुन्नेणं अपीइकारएणं असणं पाणं खाइमं साइमेणं पडिलभिता एवं खलु जीवा असुह दीहाउतीय कम्मं पकरेंति । भगवती सूत्र

અર્થ—તથારૂપ જિનશાસનના લિંગના ધારણુ કરનાર સાધુ શ્રાવકની કોઇ હેલના, નિંદા ગર્હા અપમાન કરશે અને અમનોજ્ઞ અપ્રિયકારી રોગોત્પાદક આહાર, પાણી, પક્વાન્ન, મુખવાસાદિ આપશે તે દીર્ઘાયુષ્ય તો પામશે, પરંતુ દુ:ખથી પીડિત થઇ જન્મ પૂરો કરશે.

ઠાણાંગજી સૂત્રમાં ૧૦ પ્રકારનાં દાન કહ્યાં છે તેમાં સર્વ દાન કરતાં ધર્મદાનને એકાંત+ નિર્જરા બતાવ્યું છે અને તેનું ફળ સંસાર પરિત્ત કરી મોક્ષપ્રાપ્તિ છે

આ પ્રમાણે બારમા વ્રતના અતિચારોના સેવનથી દુઃખોત્પત્તિ થાય છે એમ જાણી શુદ્ધ અને એવાં કાર્યથી આત્માને બચાવશે અને સુપાત્ર દાનનો યથોચિત લાભ પ્રાપ્ત કરશે તે અહિં પણ ઘણા સુખ સંપત્તિનો ભોક્તા બનશે અને દેવાદિકોનો પૂજનિક બનશે અને કદાચિત્ ઉત્કૃષ્ટ રસ આવી જશે તો તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી ત્રીજે ભવે તીર્થંકર થઈ સર્વ જગતનો પૂજનિક બની જશે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેશે.

કેટલાક નામધારી મહાત્મા અને શ્રાવક એવા છે કે જે પોતે દાન આપવા અપાવવા સમર્થ હોવા છતાં પણ પક્ષપાત, દ્વેષ અથવા લોભને વશ પડી પોતે દાન આપતા નથી અને બીજા આપતા હોય તો તેમને અટકાવે છે. પોતાના સંપ્રદાય સિવાય બીજાને મિથ્યાત્વી પાખંડી ભગવાનના ચોર આદિ મિથ્યા કલંક ચડાવે છે. બીજાને દેવામાં સમકિતનો નાશ થાય અને નરકગામી થવાય એવું કહી ભ્રમમાં ફસાવે છે પોતાના સિવાય બીજાને દાન આપવાનાં પચ્ચક્ખાણ પણ કરાવે છે ભોળા શ્રાવકો એવા પાખંડીઓના મિથ્યા ઉપદેશને સત્ય માની તેનો સ્વીકાર કરે છે અને તેઓ ત્યાગી, વૈરાગી, જિનાજ્ઞામાં વર્તતા સુસાધુઓના દ્વેષી બની જાય છે અને બાવા જોગી, ફકીર અને બ્રાહ્મણાદિથી પણ જૈન સાધુઓને ખરાબ સમજે છે. દાન સન્માન આપવું તો બાજુએ રહ્યું, પણ તેમનું ચાલે ત્યાં સુધી સુસાધુઓને પરીષહ આપવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે વધારે શું કહીએ ! કેટલાક ઠેકાણે તો સાધુની વાત કરવાનું પણ સૂઝતા નથી. આવા કદાગ્રહીઓથી ચેતતા રહેવું બનતે તો શ્રાવકના પહેલાં વ્રતમાં ભાત પાણીની અંતરાય પાડવી તેને અતિચાર કહ્યો છે ઋષભદેવજીએ એક બળદને મોઢે છીંકું ચડાવ્યું હતું તો ૧૨ મહિના સુધી આહાર ન મળ્યો. તીર્થંકરોને પણ કર્મે ન છોડ્યા તો બીજાનું શું ગજું ! માટે દાનમાં

+ ગાથા—अणुकंपा संगहे चेव, भय कालुणिए तिय । लज्जाए गारवेणं च अहम्मे पुण सत्तमं ॥ धम्मे अट्ठमे वुत्ते कयं तिय ॥ ઠાણાંગ સૂત્ર.

૧ અનુકંપાદાન—દુઃખી જીવોને દુઃખમુક્ત કરવાને કોઈ વસ્તુ આપે ૨ સંગ્રહદાન—સંકટમાં સપડાયેલા જીવોને સંકટમાંથી ઉગારે. ૩ અભયદાન—સાત પ્રકારના ભયથી ભયભીત બનેલા જીવોને અભય કરવા તત્પર મુખ પ્રાણીને મરણથી બચાવવા વસ્તુ આપે તે અભયદાન. ૪ કારુણ્યદાન—સ્વજનાદિના મૃત્યુ બાદ બ્રાહ્મણાદિને આપે તે. ૫ લજ્જાદાન—કોઈની શરમમાં આવી કંઈક દાન કરે તે ૬ ગારવદાન—અભિમાનમાં આવીને કંઈક આપે તે. ૭ અધર્મદાન—વેશ્યા આદિ કુકર્મ કરનારને આપે તે ૮ ધર્મદાન સાધુ શ્રાવકને પ્રાસુક આહારાદિ આપે તે. ૯ કૃતમિતિ—આણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે માટે તેને કંઈક આપવું જોઈએ એવા વિચારથી આપે તે. અને ૧૦ કીર્તિદાન—ભાટ ચારણ વગેરેને કીર્તિના લોભે આપે તે કીર્તિદાન.

અંતરાય ન પડાવવી અને સુપાત્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં યથોચિત દાનનો લાભ લેવો× જોઇએ. કેમકે શ્રાવકનાં ૧૧ વ્રત તો તિર્યંચ પણ ધારણ કરી શકે છે* પરંતુ બારમું વ્રત આર્ય મનુષ્ય સિવાય અન્ય કોઇ પણ નિષ્પન્ન કરી શકતુ નથી વર્તમાનમાં સુભાગ્યો-દયથી સાધુ સાધ્વીને દાન દેવાનો સુઅવસર સાંપડયો છે, તો ઉત્સુક ભાવે ભક્તિપૂર્વક યથોચિત દાન દઇ મહા લાભ પ્રાપ્ત કરશે તે આ લોક પરલોકમાં સુખી થશે અને અનુક્રમે મોક્ષના અનંત સુખોને મેળવશે.

આ ૫ અણુવ્રત, ૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત એ બાર વ્રતનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું જો શક્તિ હોય તો બારે વ્રતોનું પાલન કરવુ, નહિ તો શક્તિ અનુસાર બને તેટલાં વ્રત અંગીકાર કરી જેમ જેમ અવસર પ્રાપ્ત થતો જાય તેમ તેમ વ્રતોમાં વૃદ્ધિ કરી બાર-વ્રતધારી શ્રાવક બનવુ જોઇએ.

શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા

ઉપર્યુક્ત બારે વ્રતોનું યથાવિધિ શુદ્ધ સમાચરણ કરતાં કરતાં વૈરાગ્યભાવમાં વૃદ્ધિ કરતાં કરતા જ્યારે વિશેષ વૈરાગ્યભાવ આવે છે ત્યારે શ્રાવક અધિક ધર્મ વૃદ્ધિ કરવાના અભિલાષી ગૃહકાર્ય અને પરિગ્રહાદિનો ભાર પોતાના પુત્ર કે ભ્રાતા વગેરે જે તેનુ નિર્વહન કરવાને સમર્થ હોય તેને સોંપી દે છે, અને પોતે ગૃહકુટુંબનાં મમત્વથી નિવૃત્તિ પામે છે અને ધર્મવૃદ્ધિનાં ઉપકરણ જેવાં કે, આસન, ગુચ્છો, રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકા, માળા, પુસ્તક તથા ઓઢવા બિછાવવાનાં વસ્ત્ર આદિ ગ્રહણ કરીને પોષધશાલા આદિ ધર્મસ્થાનકમાં ચાલ્યા જાય છે. અને પછી નીચે પ્રમાણે શ્રાવકની ૧૧ પડિમા (પ્રતિમા) નું યથાવિધિ સમાચરણ કરે છે

'૧ **દંસણ પડિમા**–એક મહિના પર્યંત નિર્મળ સમકિત પાળે, શંકા, કાંક્ષાદિ પાંચ અતિચારમાંથી કોઇ પણ અતિચાર કિંચિન્માત્ર સેવે નહિ. ગૃહસ્થને તથા અન્યતીર્થીને નમસ્કારાદિ કરે નહિ અને એકાંતર ઉપવાસ કરે ૨ '**વ્રત પડિમા**'-બે મહિના પર્યંત સમ્યક્ત્વપૂર્વક ઉક્ત બારે વ્રતોનું ૭૫ અતિચાર રહિત નિર્મળ પાલન કરે, કોઇપણ અતિચારના સેવન રૂપ કિંચિત્ દોષ લગાડે નહિ અને બેલે બેલે પારણાં કરે ૩ '**સામાયિક પ્રતિમા**'-અર્થાત્ ૩ મહિના પર્યંત સદૈવ સમ્યક્ત્વપૂર્વક પ્રાત, મધ્યાન્હ અને સંધ્યા એમ ત્રિકાલ ૩૨ દોષ રહિત શુદ્ધ સામાયિક નિરંતર કરે, અને તેલે તેલે પારણાં કરે ૪ '**પૌષધ પ્રતિમા**'–ચાર મહિના સુધી સમ્યક્ત્વ, વ્રત અને સામાયિકપૂર્વક ૧૮ દોષ રહિત દર માસે ૭ પોષા કરે (૨ આઠમ, ૨

× સુશ્રાવક પ્રથમ સાધુ સાધ્વીને યથાવિધિ દાન આપી પછી પારણું કરે. કદાચિત યોગ ન હોય તો દિશાવલોકન કરી પારણું કરે. સાધુને દેવા યોગ્ય વસ્તુ યદિ સાધુનો યોગ હોય તો તેમને આપ્યા વિના પોતે ભોગવે નહિ સ્થાન, શય્યાસન, આહાર, પાણી, ઓષધ, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ જે પોતાની પાસે હોય તેમાંથી કંઇક પણ હિસ્સો સાધુને અવશ્ય આપવો જોઇએ વિશેષ દેવાનો અવસર ન હોય તો થોડામાંથી થોડુ પણ દેતા રહેવું આમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યુ છે.

* અહિ મનુષ્ય લોકમાં શ્રાવકનાં વ્રત લઇ પછી તેનો ભંગ કરે છે, તેમાંથી કેટલાક મનુષ્ય આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અસંખ્યતમાં 'અરૂણવર' નામના દ્વીપમાં સંખ્યાતા જોજન લાંબુ પહોળું માન સરોવર છે તેમાં મચ્છાદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે તે સરોવરના કંઠસ્થળ ઉપર રત્નમય રેતી છે અને

ઠાણાંગજી સૂત્રમાં દશ પ્રકારના દાન કહ્યાં છે તેમાં સર્વ દાન કરતાં ધર્મદાનને એકાંત નિર્જરા બતાવ્યું છે અને તેનું ફળ સંસાર પરિત્ત કરી મોક્ષપ્રાપ્તિ છે

આ પ્રમાણે બારમા વ્રતના અતિચારોના સેવનથી દુઃખોત્પત્તિ થાય છે એમ જાણી શુદ્ધ બનો એવાં કાર્યથી આત્માને બચાવશો અને સુપાત્ર દાનનો યથોચિત લાભ પ્રાપ્ત કરશે તે ઋદ્ધિ પણ યશ સુખ સંપત્તિનો ભોક્તા બનશે અને દેવાદિકોનો પૂજનિક બનશે અને કદાચિત્ ઉત્કૃષ્ટ રસ આવી જશે તો તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી ત્રીજે ભવે તીર્થંકર થઈ સર્વ જગતનો પૂજનિક બની જશે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેશે.

કેટલાક નામધારી મહાત્મા અને શ્રાવક એવા છે કે જે પોતે દાન આપવા અથવા સમર્થ હોવા છતાં પણ પક્ષપાત, દ્વેષ અથવા લોભને વશ થઈ પોતે દાન આપતા નથી અને બીજા આપતા હોય તો તેમને અટકાવે છે. પોતાના સંપ્રદાય સિવાય બીજાને મિથ્યાત્વી પાખંડી અજ્ઞાનના ચોર આદિ મિથ્યા કલંક ચઢાવે છે બીજાને દેવામાં સમકિતનો નાશ થાય અને નરકમાંથી ભવાય એવું કહી ભ્રમમાં ફસાવે છે પોતાના સિવાય બીજાને દાન આપવાના પચ્ચક્ખાણ પણ કરાવે છે ભોળા લોકો એવા પાખંડીઓના મિથ્યા ઉપદેશને સત્ય માની તેનો સ્વીકાર કરે છે અને તેઓ ત્યાગી વૈરાગી, જિનાજ્ઞામાં વર્તતા સુસાધુઓના દ્વેષી બની જાય છે અને બાવા, જોગી ફકીર અને અન્યલિંગીથી પણ જૈન સાધુઓને ખરાબ સમજે છે દાન સન્માન આપવું તો બાજુએ રહ્યું, પણ તેમનું ચાલે ત્યાં સુધી સુસાધુઓને પરીષહ આપવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે વધારે શું કહીએ! કેટલાક કુપે તો સાધુની વાત કરવાનું પણ સૂઝતા નથી. આવા કૈલાસવાસીઓથી ચેતતા રહેવું ભગવંતે તો શ્રાવકના પહેલાં વ્રતમાં ભાત પાણીની અંતરાય પાડવી તેને અતિચાર કહ્યો છે ઋષભદેવજીએ એક બળદને મોઢે છીંકુ બંધાવ્યું હતું તો ૧૨ મહિના સુધી આહાર ન મળ્યો. તીર્થંકરોને પણ કર્મે ન છોડયા તો બીજાનું શું થશે! માટે દાનમાં

+ गाथा—अणुकंपा संगहे चेव भय कालुणिए तिय। लज्जाए गारवेण' च अहम्मे पुण सत्तमे ॥ धम्मे अट्ठमे वुत्ते कयतिय ॥ स्थानांग सूत्र.

૧ અનુકંપાદાન—દુઃખી જીવોને દુઃખમુક્ત કરવાને કોઈ વસ્તુ આપે, ૨ 'સંગ્રહદાન'—અસમર્થ જીવોને સંકટમાંથી છોડાવે ૩ 'ભયદાન'—સાત પ્રકારના ભયથી ભયભીત બનેલા જીવોને અભય કરવા મરણોન્મુખ પ્રાણીને મૃત્યુથી બચાવવા વસ્તુ આપે તે ભયદાન. ૪ 'કાલુણ્યદાન'—સ્વજનાદિના મૃત્યુ બાદ ભોજનાદિ આપે તે. ૫ લજ્જાદાન—લોકની શરમમાં આવી કંઈક દાન કરે તે ૬ ગારવદાન—અભિમાનમાં આવીને કંઈક આપે તે. ૭ 'અધર્મદાન—વેશ્યા આદિ કુકર્મ કરનારને આપે તે ૮ 'ધર્મદાન સાધુ શ્રાવકને પ્રાસુક આહારાદિ આપે તે. ૯ 'કહિતિય—આણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે માટે તેને કંઈક આપવું તેમજ એવા વિચારથી આપે તે. અને ૧૦ 'કાર્યતિકદાન'—ભાટ ચારણ વગેરેને કીર્તિના લોભે આપે તે કીર્તિદાન.

અંતરાય ન પડાવવી અને સુપાત્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં યથોચિત દાનનો લાભ લેવો× જોઇએ. કેમકે શ્રાવકના ૧૧ વ્રત તો તિર્યંચ પણ ધારણ કરી શકે છે* પરંતુ બારમુ વ્રત આર્ય મનુષ્ય સિવાય અન્ય કોઇ પણ નિષ્પન્ન કરી શકતુ નથી વર્તમાનમાં સુભાગ્યોદયથી સાધુ સાધ્વીને દાન દેવાનો સુઅવસર સાંપડયો છે, તો ઉત્સુક ભાવે ભકિતપૂર્વક યથોચિત દાન દઇ મહા લાભ પ્રાપ્ત કરશે તે આ લોક પરલોકમાં સુખી થશે અને અનુક્રમે મોક્ષના અનંત સુખોને મેળવશે.

આ ૫ અણુવ્રત, ૩ ગુણવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત એ બાર વ્રતનુ સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું જો શકિત હોય તો બારે વ્રતોનું પાલન કરવુ, નહિ તો શકિત અનુસાર બને તેટલાં વ્રત અંગીકાર કરી જેમ જેમ અવસર પ્રાપ્ત થતો જાય તેમ તેમ વ્રતોમાં વૃદ્ધિ કરી બારવ્રતધારી શ્રાવક બનવુ જોઇએ.

શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા

ઉપર્યુક્ત બારે વ્રતોનું યથાવિધિ શુદ્ધ સમાચરણ કરતાં કરતાં વૈરાગ્યભાવમાં વૃદ્ધિ કરતાં કરતા જ્યારે વિશેષ વૈરાગ્યભાવ આવે છે ત્યારે શ્રાવક અધિક ધર્મ વૃદ્ધિ કરવાના અભિલાષી ગૃહકાર્ય અને પરિગ્રહાદિનો ભાર પોતાના પુત્ર કે ભ્રાતા વગેરે જે તેનું નિર્વહન કરવાને સમર્થ હોય તેને સોંપી દે છે, અને પોતે ગૃહકુટુંબનાં મમત્વથી નિવૃત્તિ પામે છે અને ધર્મવૃદ્ધિનાં ઉપકરણ જેવાં કે, આસન, ગુચ્છો, રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકા, માળા, પુસ્તક તથા ઓઢવા બિછાવવાનાં વસ્ત્ર આદિ ગ્રહણ કરીને પોષધશાલા આદિ ધર્મસ્થાનકમાં ચાલ્યા જાય છે. અને પછી નીચે પ્રમાણે શ્રાવકની ૧૧ પડિમા (પ્રતિમા) નું યથાવિધિ સમાચરણ કરે છે

'૧ **દંસણ પડિમા**-એક મહિના પર્યંત નિર્મળ સમકિત પાળે, શંકા, કાંક્ષાદિ પાંચ અતિચારમાંથી કોઇ પણ અતિચાર કિંચિન્માત્ર સેવે નહિ. ગૃહસ્થને તથા અન્યતીર્થીને નમસ્કારાદિ કરે નહિ અને એકાંતર ઉપવાસ કરે ૨ **'વ્રત પડિમા'**-બે મહિના પર્યંત સમ્યકત્વપૂર્વક ઉક્ત બારે વ્રતોનું ૭૫ અતિચાર રહિત નિર્મળ પાલન કરે, કોઇપણ અતિચારના સેવન રૂપ કિંચિત્ દોષ લગાડે નહિ અને બેલે બેલે પારણાં કરે. ૩ **'સામાયિક પ્રતિમા'**-અર્થાત્ ૩ મહિના પર્યંત સદૈવ સમ્યકત્વપૂર્વક પ્રાત, મધ્યાન્હ અને સંધ્યા એમ ત્રિકાલ ૩૨ દોષ રહિત શુદ્ધ સામાયિક નિરંતર કરે, અને તેલે તેલે પારણાં કરે ૪ **'પૌષધ પ્રતિમા'**-ચાર મહિના સુધી સમ્યકત્વ, વ્રત અને સામાયિકપૂર્વક ૧૮ દોષ રહિત દર માસે ૭ પોષા કરે (૨ આઠમ, ૨

× સુશ્રાવક પ્રથમ સાધુ સાધ્વીને યથાવિધિ દાન આપી પછી પારણું કરે. કદાચિત યોગ ન હોય તો દિશાવલોકન કરી પારણું કરે. સાધુને દેવા યોગ્ય વસ્તુ યદિ સાધુનો યોગ હોય તો તેમને આપ્યા વિના પોતે ભોગવે નહિ. સ્થાન, શય્યાસન, આહાર, પાણી, ઔષધ, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ જે પોતાની પાસે હોય તેમાંથી કંઇક પણ હિસ્સો સાધુને અવશ્ય આપવો જોઇએ વિશેષ દેવાનો અવસર ન હોય તો થોડામાંથી થોડું પણ દેતા રહેવુ આમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે.

* અહિ મનુષ્ય લોકમાં શ્રાવકનાં વ્રત લઇ પછી તેનો ભંગ કરે છે, તેમાંથી કેટલાક મનુષ્ય આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અસંખ્યતમાં 'અરુણવર' નામના દ્વીપમાં સંખ્યાતા જોજન લાંબુ પહોળું માન સરોવર છે તેમાં મચ્છાદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે તે સરોવરના કંઠસ્થળ ઉપર રત્નમય રેતી છે અને

ચૌદશ, ૧ અમાવાસ્યા અને ૧ પૂર્ણિમા) અને ચોથે ચોથે પારણાં કરે. ૫ નિયમ પ્રતિમા પાંચ માસ સુધી સમકિત, વ્રત, સામાયિક અને પૌષધપૂર્વક પાંચ પ્રકારના નિયમનું સમાચરણ કરે ૧ નાહી સ્નાન કરે નહિ ૨ હજામત કરાવે નહિ, ૩ પગમાં પગરખાં પહેરે નહિ ૪ ધોતીની એક લાંગ ખુલ્લી રાખે (ઊંધા બેસે નહિ), ૫ દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળે અને પંચોલે પંચોલે પારણાં કરે ૬ બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા' ૭ મહિના સુધી સમકિત, વ્રત, સામાયિક પૌષધ નિયમપૂર્વક કરે નવ વાડ વિશુદ્ધ અખંડિત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે અને ૭ ૭ ઉપવાસનાં પારણાં કરે. ૭ સચિત્ત પરિત્યાગ પ્રતિમા'–સાત મહિના સુધી સમકિત, વ્રત, સામાયિક પૌષધ, નિયમ અને બ્રહ્મચર્યપૂર્વક સર્વ પ્રકારની સચિત્ત વસ્તુના ઉપભોગ પરિભોગનો પરિત્યાગ કરે અને સાત સાત ઉપવાસનાં પારણાં કરે. ૮ અણારંભ પ્રતિમા'–આઠ મહિના પર્યંત સમકિત, વ્રત, સામાયિક, પૌષધ, નિયમ બ્રહ્મચર્ય અને સચિત્ત પરિત્યાગપૂર્વક છકાયનો સ્વયં આરંભ કરે નહિ અને આઠ આઠ ઉપવાસનાં પારણાં કરે. ૯ 'પેસારંભ પ્રતિમા–નવ મહિના સુધી સમકિત, વ્રત, સામાયિક પૌષધ, નિયમ બ્રહ્મચર્ય સચિત્તત્યાગ અને અણારંભપૂર્વક છકાય જીવોનો આરંભ અન્ય પાસે પણ કરાવે નહિ અને નવ નવ ઉપવાસનાં પારણાં કરે ૧૦ ઉદ્દિષ્ટભક્ત પ્રતિમા–દશ મહિના સુધી સમકિત, વ્રત, સામાયિક પૌષધ, નિયમ, બ્રહ્મચર્ય સચિત્તત્યાગ અણારંભ અને પેસારંભ પરિત્યાગપૂર્વક પોતાને માટે બીજા કોઈએ છકાયનો આરંભ કરી વસ્તુ બનાવેલી હોય તેને ગ્રહણ ન કરે અને દશ દશ ઉપવાસનાં પારણાં કરે. અને ૧૧ 'શ્રમણભૂત પ્રતિમા–સમ્યક્ત્વાદિ ૧ બોલપૂર્વક ૧૧ મહિના સુધી જૈન સાધુનો વેષ ધારણ કરે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી સાવદ્ય કર્મનો ત્યાગ કરે મસ્તક દાઢી અને મૂછનો લોચ કરે, શિખા (ચોટલી) રાખે. શક્તિ ન હોય તો હજામત પણ કરાવે રજોહરણની દાંડી પર કપડું ન બાંધે ખુલ્લી દાંડીનો રજોહરણ રાખે. ધાતુનાં પાત્ર રાખે અને સ્વજ્ઞાતિમાં ભિક્ષાવૃત્તિથી ૪૨ દોષ રહિત આહાર પાણી આદિ જે વસ્તુની જરૂર હોય તેને ગ્રહણ કરે. કોઈ ગૃહસ્થ સાધુ અથવા મહારાજ આદિ શબ્દથી સંબોધન કરે ત્યારે સ્પષ્ટ કહી દે કે હું સાધુ નથી પણ પ્રતિમાધારી શ્રાવક છું ભિક્ષાવૃત્તિથી ગ્રહણ કરેલા આહાર આદિને ઉપાશ્રય આદિ સ્થાનકમાં લાવીને મૂર્છા રહિત ભોગવે અને ૧૧ ૧૧ ઉપવાસનાં પારણાં કરે આ પ્રમાણે ૧૧ પ્રતિમાનું પાલન

સિંહાસન ભદ્રાસન જિનભવનમાં છે ત્યાં જ્યોતિષી દેવો ક્રીડા કરવા આવે છે તે દેવ દેવીઓને જોઈને જલચર જીવોને અવગ્રહ, ઈહા, અપાય, અનુપ્રેક્ષા કરવાથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે તેથી તેઓ ભૂતકાળમાં મનુષ્યના ભવમાં કરેલા વ્રતભંગ માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પોતાના આત્માનું ક્ષેમ કરવા માટે શ્રાવકનાં ૧૧ વ્રત અંગીકાર કરે છે પાણીમાં રહ્યા થકા પણ શરીરને સ્થિર રાખી સંવર સામાયિક પ્રતિક્રમણ પૌષધોપવાસ આદિ ધર્મનું પાલન કરે છે પરંતુ મનુષ્ય લોકની બહાર સાધુનો યોગ ન હોવાથી અતિથિસંવિભાગ વ્રત નિષ્પન્ન નહિ થતું હોવાથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે યથાશક્તિ ધર્મનું આરાધન કરી આયુષ્યને અંતે સમાધિમરણે મરી ઉત્કૃષ્ટ આઠમા દેવલોકમાં દેવ પણે ઉપજે છે અને થોડા જ ભવમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે

કરવામાં ૫॥ વર્ષ લાગે છે. પછી શારીરિક શકિત ક્ષીણ થઇ જાય, આયુષ્યનો અંત નજીક જણાય તો સંથારો કરી દે અને આયુષ્ય અધિક હોય તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લે.

પૂર્વોકત પ્રકારથી ૧ જઘન્ય શ્રાવક સમકિતી કહેવાય છે. ૨ મધ્યમ શ્રાવક વ્રતધારી કહેવાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક પડિમાધારી કહેવાય છે. એમ ૩ પ્રકારના શ્રાવક હોય છે.

સાચા શ્રાવકના લક્ષણ.

आर्या—कय वय कम्मो तह, सीलवं च गुणवं च उज्जु ववहारी ।
गुरु सुसुओ पवयण कुसलो, खलु भवओ सद्धो ॥

અર્થ-૧ સમકિત વ્રતાદિ શ્રાવકના કર્મનું સમ્યક્ પ્રકારે સમાચરણ કર્યું હોય, ૨ ક્ષમા શીલાદિ ગુણે અલંકૃત હોય, ૩ ન્યાયપક્ષી, સત્યવાદી, ગુણગ્રાહી હોય ૪ નિષ્કપટ-સરળતાથી વ્યવહાર ચલાવતો હોય, ૫ ગુરૂ આદિ સાધુની તથા ચતુર્વિધ સંઘની તન, મન, ધનથી; સેવા ભકિત કરતો હોય અને ૬ પ્રવચન શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી કુશળ બન્યો હોય તેજ સાચો શ્રાવક કહેવાય છે

अगारिसामाइयंगाणि, सड्ढी काएण फासए ।
पोसहं दुहओ पक्ख, एगरायं न हावए ॥ २३ ॥

एवं सिक्खासमावन्ने, गिहिवासे वि सुव्वए ।
मुच्चई छविपव्वाओ, गच्छे जक्खस्सलोगयं ॥ २४ ॥ उत्त. अ ५

અર્થ—દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં અશકત હોય તો તે ગૃહવાસમાં રહીને પણ સમકિત પૂર્વક સામાયિક આદિ વ્રતોનુ શ્રદ્ધાન અને સ્પર્શન કરે છે, બન્ને પાખીના પોષા કરે તે અને રૂક્ષવૃત્તિથી સંસાર પક્ષનું અને પ્રેમાનુરાગ રકત થઇ ધર્મપક્ષનું પાલન કરે છે. ધર્મના કરણી કરવામાં એક રાત્રિની પણ હાની કરતો નથી, અર્થાત્ નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ધર્મ-કરણીનું સમાચરણ કરે છે આ પ્રમાણેની શિક્ષાએ સંપન્ન જે ગૃહસ્થ છે તેને વિશુદ્ધવ્રતી કહેવો. તે હાડ, ચર્મ, માંસાદિ અશુદ્ધિથી ભરેલું આ ઔદારિક શરીર છોડી અત્યુત્તમ વૈક્રિય શરીરનો ધારક ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ બનાવનાર, મહા ઋદ્ધિવંત દેવતા થશે અને ભવિષ્યમાં થોડા જ ભવમાં જન્મ, જરા, મરણ અને આધિ વ્યાધિ, ઉપાધિ રૂપ સર્વ દુ:ખોનો અંત કરી મોક્ષના અનંત સુખોનો ભોકતા થશે

શાસ્ત્રોધારક બાલ બ્રહ્મચારી ઋષિ સંપ્રદાયાચાર્ય સ્વ. મુનિશ્રી અમોલખઋષિજી
મહારાજ વિરચિત 'શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ' ગ્રંથના બીજા ખંડનું
'સાગારી ધર્મ' નામક પાંચમું પ્રકરણ સમાપ્ત

પ્રકરણ ૬ ઠું

અંતિમ શુદ્ધિ

मृत्युमार्गे प्रवृत्तस्य, वीतरागो, ददातु मे ।
समाधिबोधपाथेयं, यावन्मुक्तिपुरी पुरः ॥ મૃત્યુ મહોત્સવ.

અર્થાત્—જેવી રીતે પરદેશમાં રહેલા પોતાના પુત્રને ઘેર બોલાવવાને માટે માતા પિતા પત્રદ્વારા રસ્તાની માહિતી આપે છે અને ખરચીને માટે દ્રવ્ય પણ મોકલે છે કે જેથી તે સુખે સુખે રસ્તો પસાર કરી ઘેર પહોંચી શકે. તેવી જ રીતે હે ! પરમ માતા-પિતા વીતરાગ દેવ ! હું પણ મૃત્યુમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત અને મુક્તિપુરી પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષી છું એટલા માટે આપ મારા ઉપર કૃપા કરીને મુક્તિને સુખેથી પ્રાપ્ત કરી શકું એવી ચિત્તની સમાધિ અને જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્ન રૂપ બોધનું ભાતું આપીને મુક્તિપુરીમાં મને તેડાવી લ્યો.

મૃત્યુના ૧૭ પ્રકાર

૧ ઉત્પન્ન થયા પછી પ્રતિસમય આયુષ્ય ઘટતી જતું જાય છે તે આવીચિ મૃત્યુ ૨ વર્તમાન કાળમાં જે શરીર રૂપ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા છે તેનો અભાવ થાય તે તદ્ભવ મૃત્યુ ૩ જે ભવમાં આયુબંધ કરી અહિં ઉત્પન્ન થયા તે આયુ અહિં પૂર્ણ થાય તે અવધિ મૃત્યુ ૪ સર્વથી અને દેશથી આયુ ક્ષય થાય તથા બીજે ભવમાં એવોજ પ્રકારનું મૃત્યુ થાય તે આદ્યંત મૃત્યુ ૫ ઝેરથી શસ્ત્રથી અગ્નિથી પાણીથી, પહાડથી પડીને ઇત્યાદિ પ્રકારથી આત્મઘાત કરી મરે તથા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની આરાધના રહિત અજ્ઞાનતાથી મૃત્યુ પામે તે બાલ મૃત્યુ ૬ સમ્યગ્ જ્ઞાન સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્ર સહિત સમાધિભાવથી આયુષ્ય પૂર્ણ થાય તે પંડિત મૃત્યુ ૭ સંયમભાવથી ભ્રષ્ટ થઈને મૃત્યુ પામે તે આસન્ન મૃત્યુ ૮ સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રાવકના વ્રતોનું આચરણ કર્યા બાદ સમાધિ ભાવથી મૃત્યુ પામે તે બાલપંડિત મૃત્યુ ૯ માયા નિયાણ અને મિથ્યાદર્શન શલ્ય એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક શલ્ય સહિત મૃત્યુ પામે તે સશલ્ય મૃત્યુ ૧૦ પ્રમાદને વશ થઈ તથા અનંત સંકલ્પ વિકલ્પ પરિણામોથી આકુળવ્યાકુળ થઈ જાય તે પલાય મૃત્યુ ૧૧ ઇન્દ્રિયોને વશ પડી, કષાય, વેદના કે હાંસીને વશ પડીને મૃત્યુ પામે તે વશાર્ત મૃત્યુ ૧૨ સંયમ શીલવ્રતાદિનો નિર્વાહ ન થવાથી આપઘાત કરે તે વિપ્રાણ મૃત્યુ ૧૩ સંગ્રામમાં ધૈર્ય ધારણ કરી મરણ પામે તે ગૃધ્રપૃષ્ઠ મૃત્યુ ૧૪ યથાવિધિ ત્રણ આહારમાં યાવજ્જીવ પચ્ચક્ખાણ કરી મૃત્યુ પામે તે ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન મૃત્યુ ૧૫ સંથારો કર્યા બાદ અન્યની પાસે સેવા ચાકરી નહિ કરાવતા થકા મૃત્યુ પામે તે ઇંગિત મૃત્યુ ૧૬ આહાર અને શરીર બન્નેનો યાવજ્જીવ ત્યાગ કરી સ્વવશ હલનચલન કર્યા વગર મૃત્યુ પામે તે પાદોપગમન મૃત્યુ અને ૧૭ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ દેહોત્સર્ગ થાય તે કેવળી મૃત્યુ આ ૧૮ પ્રકારનાં મૃત્યુનું કથન અષ્ટપાહુડ ગ્રંથના પાંચમા ભાવ પાહુડમાં છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં મૃત્યુના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યાં છે.

वालाणं तु अकामं तु, मरणं असइं भवे ।
पंडियाणं सकामं तु, अक्कोसेणं सइं भवे ॥

અર્થ—બાલ અજ્ઞાની જીવો અકામ મરણે મરે છે તેમને વારંવાર મરવુ પડે છે અને પંડિત પુરુષો જે સકામ મરણે મરે છે તેને ઉત્કૃષ્ટ એક જ વખત મરવું પડે છે. અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. એટલા માટે આત્મહિતાર્થીઓએ બને પ્રકારનાં મૃત્યુનુ સ્વરૂપ સમજવાની આવશ્યકતા છે. પરલોકને નહિ માનનારા એવાં કેટલાંક અજ્ઞાની મનુષ્યો કહે છે કે, 'જો પરલોક હોત તો આપણાં આટલાં આટલાં સગાં સ્નેહીઓ મરીને ગયા તેમાંથી કોઈના પણ સમાચાર આવ્યા હોત. વળી હમણાં જે કામભોગો પ્રાપ્ત થયા છે તેને છોડી દેવા અને ભવિષ્યના સુખની આશાએ ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તપ આદિ કષ્ટો ઉઠાવવાં એ તો નરી મૂર્ખાઈ જ છે, તેનાં કરતાં તો હાલમાં જે ભોગો પ્રાપ્ત થયા છે તે જ ભોગવી લેવા સારા છે. 'આ ભવ મીઠો તો પરભવ કોણે દીઠો' આવો બકવાદ કરવાની ધૃષ્ઠતા કરે છે અને હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર આદિ પાપાચરણ કરતાં જરા પણ અચકાતા નથી. સ્વાર્થે કે વિના સ્વાર્થે સહજમાં ત્રસ, સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે માંસ મદિરા સેવે છે, પરસ્ત્રી કે વેશ્યાનુ સેવન કરે છે. આમ વિષયમાં અત્યંત આસક્ત બનીને ગાઢાં કર્મ બાંધે છે. ધર્મના નામથી ભડકે છે, પાપકાર્યોમાં હર્ષોત્સાહ ધારણ કરે છે. સાધુજી કે સત્પુરુષોની સંગતિથી દૂર ભાગે છે. ચોર, ઠગ, વ્યભિચારીની સોબતમાં આનંદ માને છે. આવી રીતે જીવનભર પાપકર્મનું આચરણ કરે છે. પછી જ્યારે મૃત્યુના મોઢામાં પડે છે—અતિસાર, કોઢ જલોદર, ભગંદર, શૂલ, ક્ષય આદિ દુષ્ટ રોગોથી ઘેરાઈને ત્રાસ પામે છે અને ખરાડા પાડે છે કે હાય ! હાય ! ! હવે હું મહા કષ્ટે પ્રાપ્ત કરેલી સુખોપભોગની આ સર્વ સામગ્રી તથા પ્રાણપ્યારા કુટુંબને છોડી ચાલ્યો જઈશ આ પ્રમાણે મૃત્યુની ઇચ્છા વિના જ જે ઝુરણા કરતો ત્રાસ પામતો મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે તેને અકામ મરણ કહે છે. આ મરણથી મરનાર પ્રાણી આ સંસારમાં અનંત જન્મ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં સુધી આવા અકામ મરણે મરે છે ત્યાં સુધી સંસારના દુઃખોથી છૂટી શકતો નથી, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આવાં મરણો કરી અનંત કાળ વીતાવી દીધો. આમ સંસારનાં મહાકષ્ટ ભોગવતાં ભોગવતાં જ્યારે કોઈ ભવી જીવ સર્વ કર્મોની સ્થિતિ એક કોડાકોડ સાગરોપમની અંદર રહે તેટલો હળુકર્મી થાય ત્યારે કંઈક ધર્મારાધનની ભાવના જાગ્રત થાય છે. સદ્ભાગ્યોદયથી સદ્ગુરુની સંગતિને પામીને સંસારના સ્વરૂપને સમજે છે ભવભ્રમણનાં દુઃખોને જાણે છે ત્યારે તે દુઃખોથી ત્રાસિત બને છે. જન્મ, જરા, મરણનું સ્વરૂપ સમજવાની સહેજે અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે અને સકામ મરણને માટે જેમ કોઈ શૂર, વીર, ધીર ક્ષત્રિય રાજા પર કોઈ પરચક્રી રાજા ચડાઈ લઈને આવ્યો હોય ત્યારે તેના આગમનના સમાચાર સાંભળતાં જ તે વીર ક્ષત્રિના રોમ રોમમાં વીર રસ વ્યાપ્ત થઈ જાય છે અને તે તત્કાળ ચતુરંગિણી સેના સાથે સજ્જ થઈ રાજસુખનો પરિત્યાગ કરી દે છે ભૂખ, તરસ, ટાઢ તાપ આદિ કષ્ટોની તથા શસ્ત્ર અસ્ત્રાદિના પ્રહારની લેશ પણ પરવા કરતો નથી, ઉલટો તે દુઃખોને પણ સુખનું સાધન સમજી પોતાના પરાક્રમથી, કૌશલ્યથી શત્રુ સેનાને ધ્રુજાવતો તેનો પરાજય

કરી પોતે વિજયવંત બને છે અને પોતાના રાજ્યને નિર્વિઘ્ન બનાવે છે આજ રીતે સકામ મરણનો ઇચ્છુક મહાત્મા કાળ રૂપ શત્રુને રોગાદિ દૂત દ્વારા નિકટ આવ્યો જાણી તત્કાળ સાવધાન થઇ જાય છે અને શારીરિક સુખોનો પરિત્યાગ કરી ક્ષુધા, તૃષાદિ દુઃખની કિંચિત્ પણ દરકાર નહિ કરતાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ રૂપ ચતુરંગિણી સેનાથી સજ્જ થઈને સકામ મરણરૂપ સંગ્રામ દ્વારા કાળરૂપ દુર્દંત શત્રુનો પરાજય કરે છે, તેથી અનંત અક્ષય આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ રૂપ મોક્ષ-રાજ્યને પ્રાપ્ત કરી સદાને માટે નિર્વિઘ્ન થઇ જાય છે

જેનો જન્મ થયો તેનું મૃત્યુ તો એક દિવસ અવશ્ય થવાનું છે. મૃત્યુથી બચવાનો જગતમાં કોઇ ઉપાય છે જ નહિ તો પછી મૃત્યુને વધુસાદી આત્માની ખરાબી શા માટે કરવી જોઇએ ! શા માટે અનંત મરણોને વધારવાં જોઇએ ! એક જ વખતના મરણથી ફરી ફરી પણ મરવું જ ન પડે એવો ઉપાય શા માટે ન કરવો ! આ ઉપાય માટે તેઓ વિચાર કરે તો પણ એક વખતના મૃત્યુથી જેટલું દુઃખ થાય છે તેટલું દુઃખ સમાધિ મરણે મરતાં થતું નથી. આવો નિશ્ચય કરી શૂરવીર મહાત્મા જ સકામ મરણે મરી શકે છે અને મૃત્યુના દુઃખથી સદાને માટે છૂટી શકે છે.

સકામ મરણનાં ગુણનિષ્પન્ન ૫ નામ છે- ૧ સકામ મરણ—મુમુક્ષુઓની મરજીના મૃત્યુથી બચવાની છે, તે સિદ્ધ થાય અર્થાત્ પુનઃ મરવું ન પડે તે સકામ મરણ ૨ 'સમાધિ મરણ—સર્વ પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી પોતાના ચિત્તની નિવૃત્તિ કરીને સમાધિભાવ ધારણ કરે છે તે ૩ અનશન'—યાવજ્જીવ ત્રણ કે ચાર આહારનાં પચ્ચખ્ખાણ કરી લેવાં તે. ૪ સંથારો—મૃત્યુના બિછાનામાં છેલ્લી વખતનું શયન કરવા સન્નદ્ધ બને તે. અને ૫ 'સંલેખના'—માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણે શલ્યની આલોચના, નિંદણા, ગર્હણા કરી શુદ્ધ બને તે. ઇત્યાદિ નામ સકામ મરણનાં કહ્યાં છે

સાગારી સંથારો

મૃત્યુનો ભરોસો નથી કોઈ વખતે આકસ્મિક મૃત્યુ થતાં આત્મા ખાલી હાથે પરભવમાં ચાલ્યો જાય એવો ડર લાગીને ધર્માત્મા સદૈવ સૂતી વખતે ઇત્વર (અલ્પ) કાળને માટે અર્થાત્ જાગ્રત થતાં સુધીનો અને કદાચ નિદ્રામાં જ મૃત્યુ થઈ જાય તો

---

* અદ્રશ્ય થવાનું અંજન આંજીને એક ચોર હમેશ રાજાની સાથે ભોજન કરી જતો હતો ચતુર પ્રધાને રસ્તામાં સર્વ પાથર્યા બિછાવી દીધા ચોરના ચાલવા વડે પાંદડાં ખડખડ થતાંની સાથે તેને પકડી લીધો. રાજાએ આ ચોરને મહા ભયંકર સજાનો હુકમ કર્યો કે ગાંડા સોય ગરમ કરી ચોરને રૂવાડે રૂવાડે ઘુસાડી દો. પછી લીલા ચામડાથી તેને મઢી દઇ દડી રૂપ બનાવી ચોકમાં રાખી જાહેર કરો કે રસ્તે ચાલનાર દરેક મનુષ્ય તેને ઠોકરે ચલાવતો જાય. હવે કહો કે તે ચોરને કેટલું દુઃખ થતું હશે ! આવું દુઃખ ગર્ભાશયમાં રહેવા જીવને પહેલા મહિનામાં થાય છે બીજા મહીનામાં તેથી બમણું ત્રીજામાં ત્રણગણું અને નવમા મહિનામાં નવગણું દુઃખ થાય છે અને જન્મતી વખતે કોડગણું દુઃખ થાય છે અને મરતી વખતે તે ચોરના દુઃખથી ક્રોડાક્રોડગણું દુઃખ થાય છે જન્મ મરણનાં આવા મહા ભયંકર દુઃખો છે એવું શાસ્ત્રવચન છે

યાવજજીવનનાં પ્રત્યાખ્યાન કરી લે છે તેને સાગારી× સંથારો કહે છે તે આ પ્રમાણે કરી શકાય છે: શયન કર્યા પહેલા નવકાર તિક્ખુત્તો, ઇરિયાવહી તથા તસ્સઉત્તરીનો પાઠ કહી ચાર લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરે, પછી એક લોગસ્સ પ્રગટ કહી બે હાથ જોડી કહે કે,– "ભક્ખંતિ, ડજ્ઝંતિ, મારંતિ કિંવિ ઉવસગ્ગેણું મમ આઉ અંત ભવંતિ તથા શરીર સંબંધ મોહ મમત્ત અઠ્ઠારસ પાવઠાણં ચઉવિહં વિ આહારં વોસિરે' સુહ સમાહિએણં નિદ્રા વઇક્કંતિ તઓ આગાર' અર્થાત્-નિદ્રામાં કદાચિત્ સર્પ સિંહાદિ ભક્ષણ કરી લે તેથી મૃત્યુ થઈ જાય, અગ્નિ પ્રયોગથી ભસ્મીભૂત થઈ જાઉં, પાણીમાં તણાઈ જાઉં, શત્રુ આદિ મારી નાખે, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મરી જાઉં, તથા અન્ય કોઇ પણ ઉપસર્ગ દ્વારા મારા આયુષ્યનો અન્ત થઇ જાય તો મારો શરીર સંબંધ, મોહ. મમત્વ, ૧૮ પાપસ્થાનક અને ચાર પ્રકારના આહાર ભોગવવાનો ત્યાગ કરૂં છું. અને જો સુખે સમાધિએ જાગ્રત થઇ જાઉં તો હું સર્વ પ્રકારે ખુલ્લો છું પછી નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરતો થકો શયન કરે જાગ્રત થયા બાદ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ૪ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરી કહે કે—" પડિક્કમામિ પગામસિજ્જાએ જાવ જો મે રાઇસિ અઇયારો કઓ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં " પછી સાગારી અણસણનું પચ્ચક્ખાણ પારતાં આ પ્રમાણે બોલે. " સાગારી અણસણનાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં હતાં તે સમકાએણં, ફાસીય, પાલિય, સોહિયં, તીરિયં, કીત્તિયં, આરાહિયં આણાએ અણુપાલિતા ન ભવઇ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં "‡ આ સાગારી સંથારાનો વિધિ કહી. ચોર, સિંહ, સાપ, વ્યંતર, અગ્નિ, પાણી આદિ કોઇ પણ પ્રકારે પ્રાણાંત ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થાય તથા બિમારી આદિ પ્રાપ્ત થતાં જો અણગારી સંથારો કરવાનો અવસર ન હોય ત્યાં પણ ઉપર પ્રમાણે સાગારી સંથારો કરવો ઉચિત છે.

અણુગારી સંથારો—સંલેખના.

પ્રાણાંત ઉપસર્ગ આવે, અન્ન પાણી ન મળે એવો દુર્ભિક્ષ દુષ્કાળ પડે, વૃદ્ધાવસ્થાથી શરીર અતિ જીર્ણ થઇ જાય, અસાધ્ય રોગ ઉત્પન્ન થાય ઇત્યાદિ પ્રસંગોમાં પ્રાણ બચાવવાનો કોઇ પણ ઉપાય ન હોય ત્યારે તથા કાળજ્ઞાન ગ્રંથમાં વર્ણવેલાં § લક્ષણોથી પોતાનો અંત-

---

× સંક્ષેપમાં સાગારી સંથારો નીચેના એક દોહરાથી થઇ શકે છે.

આહાર શરીર ને ઉપધિ, પચ્ચક્ખુ પાપ અઢાર,
મરણ હોય તો વોસિરે, જીવું તો આગાર.

‡ નમુક્કારસી આદિ ૧૦ પત્યાખ્યાન તથા સામાયિક, પોષધ આદિ પારતી વખતે આ પાઠ બોલવો

§ દોહા—અતિ ગાજ, અતિ વીજ નહિ, મૂત્ર ન ખ ડે ધાર,
કર દીસ જો સ્થભ સમ, હંસો હાલણહાર.

અર્થ—કાનમાં આંગળીઓ નાખ્યા બાદ ગણુગણાટ થતો અવાજ સાંભળવામાં ન આવે, આંખની ઉપરનો ભાગ દબાવવાથી વીજળી જેવો ચમત્કાર દેખાય નહિ, પેશાબ કરતી વખતે મધ્યમાં રોકી શકે નહિ મસ્તક ઉપર પંજો રાખી હાથનું કાંડું જોતાં જો હાથ સ્તંભ જેવો જાડો દેખાય ઇત્યાદિ લક્ષણથી માલૂમ પડે છે કે હવે હંસ રવાના થવાનો છે.

સમય નિકટ આવ્યે ત્યારે પોતાના ધર્મના રક્ષણાર્થે જે શરીરાદિનો ત્યાગ કરે છે તેને સંલેખના તપ કહ્યો છે

संलेहणा दुविहा, अब्भंतरिया य बाहिरा चेव।
अब्भंतर कसाएसु, बाहिरा होइ हु सरीरे ॥ २११ ॥ प्र० सा०

અર્થ—૧ ક્રોધાદિ કષાયોને ક્ષીણ કરવા તે અભ્યંતર સંલેખણા અને ૨ શરીરનો પરિત્યાગ કરવો તે બાહ્ય સંલેખણા એમ બે પ્રકારની સંલેખના હોય છે

હવે સંલેખણા કરવાની વિધિનો સારાંશ કહે છે—'અપચ્છિમ મારણંતિય સંલેહણા ઝુસણા આરાહણા—હવે સંસારનું કોઈ પણ કામ બાકી રહ્યું નથી. એવાં સાંસારિક કર્મોથી મન.કામના નિવૃત્તિ પામી છે તેથી 'અપચ્છિમ'—છેલ્લી મારણાંતિક મરણને અવસરે કરતી સંલેહણા'—તપથી શરીર અને કષાયને પાતળા પાડવાની ક્રિયા, 'ઝુસણા'—સેવવાની 'આરાહણા—આરાધન કરવાની ક્રિયાને પ્રસંગે પોતપોતાને પોંહચ પ્રમાણે અંત સમયે આત્મસાધનામાં તત્પર થયો થકો પ્રથમ આ અવસ્થા સમ્યક્ત્વપૂર્વક વ્રત ધારણ કર્યાં બાદ તે સમકિત તથા વ્રતમાં અઉપયોગે જે જે દોષ અતિચાર લાગ્યો હોય તેની ગવેષણા (સ્મરણ) કરે અને સ્મૃતિગોચર દોષો જે સ્વવશે, પરવશે, મોહવશે, અજ્ઞાને કે આળસે લાગ્યા હોય તે નાના મોટા સઘળા દોષોની આલોચના કરવા—પ્રગટ કરવાને માટે ગંભીર્યાદિ ગુણયુક્ત આચાર્ય ઉપાધ્યાય કે સાધુજી જે નિકટ હોય તેમના સન્મુખ પ્રકાશ કરે. પ્રાયશ્ચિત આલોચણા સાંભળવા યોગ્ય એવા કોઈ સાધુજીનો યોગ ન હોય તો ઉક્ત ગુણયુક્ત સાધ્વીજી સન્મુખ આલોચણા કરે. સાધ્વીજીનો પણ યોગ ન હોય તો પૂર્વોક્ત ગુણે કરી

* ससल्लो जइ वि कट्ठुग्गं, घोरं वीरं तवं चरे।
दिव्वं वाससहस्सं तु, तओ वि तस्स निप्फलं ॥

અર્થ—અંત:કરણમાં માયા આદિ શલ્ય ધારણ કરીને હજારો વર્ષ પર્યંત કરેલી તપશ્ચર્યા પણ નિષ્ફળ થઈ જાય છે.

न हु सुज्झइ ससल्लो, जह भणियं सासणे धुयरयाणं।
उद्धरियसव्वसल्लो, सुज्झइ जीवो धुयकिलेसो ॥

અર્થ—માત્ર માસખમણાદિ તપ કરવાથી પણ આત્મોદ્ધાર થતો નથી. પરંતુ અંત:કરણના શલ્ય રહિત આલોચના, નિંદણા કરવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર થાય છે

નિશીથ સૂત્રની ચૂર્ણીમાં કહ્યું છે કે 'तं न दुक्करं जं पडिसेविज्जइ तं दुक्करं जं सम्मं आलोइज्जइत्ति' અર્થાત્ અન્ય તપાદિ ધર્મક્રિયા કરવી જેટલી દુષ્કર નથી તેટલી દુષ્કર આલોચના કરવી તે છે

निट्ठविय पावपंका सम्मं आलोइय गुरुसगासे।
पत्ता अणंता सत्ता, सासयसुहं अणाबाहं ॥

અર્થ—ગુરુ સમીપમાંથી અંત:કરણના શલ્ય રહિત થઈ આલોચના કરવાવાળા અનંત જીવોએ પાપરૂપ કર્મોનો સર્વથા નાશ કરી અવ્યાબાધ શાશ્વત મોક્ષનાં સુખો પ્રાપ્ત કરેલાં છે. એવું જાણી મુમુક્ષુ આત્માએ નિ:શંકપણે અને નિ:સંકોચે આલોચના કરવી જોઈએ.

સહિત શ્રાવકજી સન્મુખ દોષ પ્રકાશ કરે અને શ્રાવકનો પણ યોગ ન હોય તો ઉક્ત ગુણયુક્ત શ્રાવિકાજી સન્મુખ અને તેવો પણ યોગ ન હોય તો જંગલમાં જઇને પૂર્વ તથા ઉત્તર દિશા સન્મુખ ઉભો રહી બે હાથ જોડી સીમંધર સ્વામીને નમસ્કાર કરી ઉચ્ચ સ્વરે કહે કે અહો પ્રભો! મે અમુક અમુક અનાચરણનુ આચરણ કર્યું છે જેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત અમુક મારી ધારણામાં છે તેનો હું આપની સાક્ષીએ સ્વીકાર કરૂં છું ન્યૂનાધિક હોય તો તસ્સમિચ્છામિ દુક્કડં. આ પ્રમાણે નિઃશલ્ય બની પછી જેમ કાળા કોયલા અગ્નિમાં પડવાથી તેની સફેદ રાખ બની જાય છે તે પ્રમાણે આત્માને ઉજ્જવળ કરવા માટે સંથારા (તપ) રૂપ આગમાં ઝુકાવવુ જ્યાં ખાનપાન, ભોગવિલાસના પદાર્થો ન હોય, સાંસારિક શબ્દ સાંભળવામાં આવતા ન હોય, જ્યાં ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસાનો સંભવ ન હોય એવા નિર્દોષ પોષધશાલા ઉપાશ્રયાદિ સ્થાનમાં અથવા જંગલ, પહાડ, ગુફા એ સ્થાનામાં શિલા આદિની ઉપર જ્યાં ચિત્તસમાધિને યોગ્ય જગા હોય તે સ્થાનને રજોહરણાદિથી ધીમે ધીમે પ્રમાર્જન કરે, પછી લઘુનીતિ, પીત્ત, શ્લેષ્માદિ પરઠવવાની જગ્યાનુ પ્રતિલેખન કરે. જે જમીન જીવજંતુ કે વનસ્પતિ રહિત હોય તેને આંખથી સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી જોઇ લે પછી સંથારો કરવાના સ્થાનપર આવી ગમનાગમનના પાપની નિવૃત્તિ અર્થે ઇરિયાવહી પડિક્કમે. કાર્યોત્સર્ગ પારી લોગસ્સ બોલી કહે કે, પ્રતિલેખનામાં પૃથ્વીકાય આદિ છકાયની વિરાધના થઇ હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં, પછી જો શરીર કષ્ટ સહવા સમર્થ હોય તો જમીન પર તથા શિલા આદિ પર વસ્ત્રનુ બિછાનુ કરી તે ઉપર સંથારો કરે અને જો અસમર્થ હોય તો ઘઉં, ચોખા, કોદ્રવા આદિનું પરાળ કે તૃણાદિ જો તદ્દન સાફ (ધાન્ય રહિત) મળી જાય તો તે લાવી તેનું ૩ા હાથ લાંબુ અને ૧ા હાથ પહોળું બિછાનુ કરે, તેને શ્વેત વસ્ત્રથી ઢાંકીને તે ઉપર પૂર્વ તથા ઉત્તરાભિમુખ પલ્યંકાદિ (પલાંઠી પદ્માસન) આસને બેસે અથવા જે આસન સુખદ માલૂમ પડે, જેનાથી ચિત્તની સમાધિ રહે તે આસને બેસે. જો બેસવાની શકિત ન હોય તો બીંતાદિકને ઓઠીંગણે બેસે અથવા સૂઇ જઇને પણ ઇચ્છા મુજબ સ્થિર આસન કરે. પછી બન્ને હાથ જોડી દશે આંગળીઓ એકત્ર કરે. અને જે પ્રમાણે અન્યદર્શની આરતી ઉતારે છે તે પ્રમાણે જોડેલા હાથોને જમણી બાજુથી શરૂ કરી જમણી બાજુ તરફ ત્રણ વાર લઈ મસ્તકે સ્થાપન કરે. પછી નમોત્થુણને પાઠ ભણે પહેલુ નમોત્થુણં શ્રી સિદ્ધ ભગવંતને અને બીજું શ્રી અરિહંત ભગવાનને કહેવું, વિશેષમાં છેલ્લું પદ 'ઠાણં સંપત્તાણં' ને બદલે 'ઠાણં સંપાવિઉ કામાણં' (એટલે સિદ્ધ પદ પામવાના ઇચ્છુક) કહેવુ પછી ત્રીજું નમોત્થુણં 'મમ ધમ્મગુરુ ધમ્માયરિય ધમ્મોવદેસગસ્સ જાવ સંપાવિઓ કામસ્સ' અર્થાત્ મારા ધર્મગુરુ, ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશના દાતાર યાવત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના અભિલાષી છે તેમને નમસ્કાર હો આ પ્રમાણે વંદન નમન કરીને પછી પૂર્વે સમાચરણ કરેલાં સમકિત, વ્રત નિયમમાં આજ સુધી સ્વવશે, પરવશે, જાણપણે, અજાણપણે જે કંઇ દોષ અતિચાર લાગ્યા હોય તેની આલોચના–વિચારણા કરી તેનાથી નિવર્તું છુ, ગુરુની સાક્ષીએ ગર્હા (તે પાપની નિંદા) કરૂં છુ એમ કહી પછી ભવિષ્યને માટે પ્રત્યાખ્યાન કરી માયા નિયાણું અને મિથ્યાત્વદર્શન એ ત્રણ શલ્ય રહિત બને આ પ્રમાણે શુદ્ધ નિર્મળ થઇને

અવિધમાં 'સવ્વં પાણાઇવાયં પચ્ચક્ખામિ'–સર્વથા પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરું છું 'સવ્વં મુસાવાયં પચ્ચક્ખામિ'–સર્વથા મૃષાવાદનો ત્યાગ કરું છું 'સવ્વં અદિન્નાદાણં પચ્ચક્ખામિ'–સર્વથા અદત્તાદાન ત્યાગું છું 'સવ્વં મેહુણં પચ્ચક્ખામિ' સર્વથા મૈથુનનો ત્યાગ કરું છું 'સવ્વં પરિગ્ગહં પચ્ચક્ખામિ' સર્વથા પરિગ્રહનો ત્યાગ કરું છું 'સવ્વં કોહં માણં માયં લોહં રાગં દોસં કલહં અબ્ભ મિચ્છા દંસણ સલ્લ, અકરણિજ્જ જોગપચ્ચક્ખામિ સર્વ ક્રોધ માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન પૈશુન્ય પરપરિવાદ, રતિ, અરતિ, માયામૃષા, મિથ્યાદર્શનશલ્ય એ અનાચરણીય એમનાં પ્રત્યાખ્યાન જાવજ્જીવાએ તિવિહં તિવિહેણં'–જીવું ત્યાં સુધી ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી કરું છું અર્થાત્ 'ન કરેમિ, ન કારવેમિ, કરંતં પિ અન્નં ન સમણુજાણામિ મણસા, વયસા કાયસા'–ઉક્ત અઢારે પાપોને હું પોતે કરીશ નહિ બીજા પાસે કરાવીશ નહિ અને અન્ય કોઇ કરતા હોય તેને રૂડું પણ જાણીશ નહિ મનથી વચનથી અને કાયાથી આમ અઢારે પાપનાં પ્રત્યાખ્યાન કરીને પછી 'સવ્વં અસણં પાણં ખાઇમં સાઇમં ચઉવિહં પિ આહારં પચ્ચક્ખામિ–સર્વથા પ્રકારે કંઇ પણ આહાર રહિત અન્ન પાણી, મુખથી મુખવાસ અને અપિ શબ્દથી સુંઘવાની કે આંખમાં આંજવાની વસ્તુ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુનાં પચ્ચક્ખાણ કરું છું આમ ચારે આહારનાં પ્રત્યાખ્યાન કરીને પછી 'જંપિ કે જં પિ ઇમં શરીર"–આ શરીર જે મને ઇટ્ઠં"–ઇષ્ટકારી છે 'કંતં–કાંત–સુંદર છે 'પિયં"–પ્રિય, વહાલું છે 'મણુન્નં'–મનોજ્ઞ છે, 'મણામં'–મનોરમ છે 'થિજ્જં"–'ધિજ્જં" ધૈર્યરૂપ છે, 'વિસાસિયં"–વિશ્વસનીય છે 'સમ્મયં"–માનનીય છે 'અણુમયં"–બહુ માનવા યોગ્ય છે 'ભંડ કરંડગ સમાણં'–આભૂષણોના કરંડ (પેટી) સમાન, 'રયણ કરંડગભૂયં"–રત્નના કરંડીયા સમાન છે તે શરીરને 'માણં સીયં' રખે ઠંડ લાગે, 'મા ણં ઉણ્હં–રખે ગરમી લાગે, 'મા ણં ખુહા'–રખે ભૂખ લાગે, 'મા ણં પિવાસા'–રખે તરસ લાગે, 'મા ણં વાલા'–રખે સર્પાદિ (વ્યાલ) ડસે 'મા ણં ચોરા'–રખે ચોર આદિ ઉપદ્રવ કરે, 'મા ણં દંસા'– રખે ડાંસ કરડે 'મા ણં મસગા–મચ્છર રખે ત્રાસ આપે, 'માણં વાઇય–પિત્તિય સંભીમ સન્નિવાઇય–રખે વાત, પિત્ત, શ્લેષ્મ, સન્નિપાત વગેરે 'વિવિહા રોગાયંકા પરીસહોવસગ્ગા' વિવિધ પ્રકારની વ્યાધિઓ, પરીસહો અને ઉપસર્ગો ફાસા ફુસંતુ મારા શરીરને સ્પર્શે' ઇત્યાદિ જે જે દુઃખપ્રદ સંયોગ ઉત્પન્ન થયા તે તે સર્વ ઉપદ્રવો તથા દુઃખોનો પ્રતિકાર કરી તથા સત્કાર સન્માન કરીને આ શરીરનું રક્ષણ કર્યું" મારી આ અજ્ઞાનતાનો હવે મને ખેદ થાય છે કે જે શરીરને મેં આજસુધી પ્યાર કરી સાચવ્યું તે જ મારું શરીર આજ મને દુઃખ દઇ રહ્યું છે આવા કૃતઘ્ન શરીરનો મોહ હવે હું છોડું છું એમ ચિંતવી 'ચરમેહિં ઉસ્સાસનિસ્સાસેહિં વોસિરામિ'–આવા આ શરીરને પણ અંતિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યંત વોસિરાવું છું હવેથી આ શરીર મારું નહિ અને હું એનો નહિ આ પ્રમાણે મમત્વભાવનો પરિત્યાગ કરીને પછી કહે કે હવે જીવન પર્યંત આ શરીરનું રક્ષણ કે ઔષધોપચાર નહિ કરું આમ શરીર વોસિરાવીને 'કાલં અણવકંખમાણે વિહરામિ'–મૃત્યુને નહિ વાંછતો થકો વિચરીશ. આ અનુસારી સંથારનું કરવું, સંથારો કરવાની વિધિ સહિત પૂર્ણ થયું

સંલેખનાના પાંચ અતિચાર

૧. 'ઇહલોગાસંસપ્પઓગે'–મારા સંથારાના ફળરૂપે મને મૃત્યુ બાદ રાજા, રાણી, પ્રધાન, શેઠ, શેઠાણી આદિ પદની પ્રાપ્તિ થાઓ. સેના, પરિવાર, ઋદ્ધિ, સંપદાનું શ્રેષ્ઠત્વ પ્રાપ્ત થાઓ બધાનો માનનીય, પૂજનીય બનું. ઇત્યાદિ આ લોક સંબંધી સુખની વાંછા કરે તો અતિચાર લાગે ૨ પરલોગાસંસપ્પઓગે'—આવી જ રીતે પરલોક સંબંધી સુખની વાંછા કરે જેવી કે, મને ઇન્દ્ર, ઇંદ્રાણી, દેવ દેવી કે અહમેન્દ્રાદિની× પદવી પ્રાપ્ત થાઓ, તો અતિચાર લાગે ૩ 'જીવિયાસસપ્પઓગે'—સંથારો કરવાથી મહિમા પૂજા થતી જોઇ, વિશેષ લોકોનું આગમન જોઇ ઇચ્છા કરે કે, હું વધારે વખત જીવતો રહું તો ઠીક, આમ ચિંતવે તો અતિચાર લાગે ૪ 'મરણાસસપ્પઓગે'×-ક્ષુધા તૃષાદિ વેદનાએ વ્યાકુળ થઇ વિચાર કરે કે જલદી મરી જાઉં તો ઠીક, તોપણ અતિચાર લાગે અને ૫ 'કામભોગાસપ્પઓગે'–સારાં રાગ રાગણી વાજીંત્ર વગેરે સાંભળવાનુ, નાટક, ચેટક, સ્ત્રી આદિનાં રૂપ નિરીક્ષણ કરવાનું, અત્તર પુષ્પાદિ સુગંધી દ્રવ્ય સૂંઘવાનું, ષડરસ ભોગવવાનું, સ્ત્રી શયનાસનાદિ ભોગવવાનું નિયાણુ કરે તો અતિચાર લાગે. સંથારો કરનાર મહાત્માએ ઉકત પાંચે પ્રકારના વિચાર કદાપિ ન કરવા જોઇએ. અને સંથારાથી પ્રાપ્ત થતા પરમાનન્દ સુખના લાભને ગુમાવવો ન જોઇએ

વિશેષ લખવાની કશી આવશ્યકતા નથી સંક્ષેપમાં એટલું જ કહેવાનુ કે, મોક્ષાભિલાષીઓએ વિષય માત્રનો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો જોઇએ કે જેથી શીઘ્ર આત્મકલ્યાણ થાય.

સમાધિમરણ (સંથારા) વાળાની ભાવના

૧ અહો ! ઇતિ આશ્ચર્ય ! કે અનંત પરમાણુ પુદ્ગલોનો સમૂહ મળીને આ શરીરપિંડ નિર્માણ થયું હતું અને જોતજોતામાં તો તે પ્રલય થવા લાગ્યું અહો ! પુદ્ગલોની કેવી વિચિત્રતા છે !

૨ અહો ! જિનેન્દ્ર ભગવાન્ ! આપે કહ્યુ છે કે 'અધુવે અસાસયમ્મિ' અર્થાત્ આ પુદ્ગલપિંડ અધ્રુવ અને અશાશ્વત છે, આ કથનનો આટલા દિવસ મે ખ્યાલ કર્યો નહિ, પરંતુ હવે શરીરની આ વિનાશક રચના જોઇને નિશ્ચયાત્મક બન્યો છું કે, આપનું કથન યથાતથ્ય છે

× તપશ્ચર્યા તથા સંથારા આદિ ધર્મકરણી કરીને જે ઉકત પ્રકારે આ લોક પરલોક સંબંધી ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સુખપ્રાપ્તિનો અનુબંધ બાંધે છે તે ક્રોડોનો લાભ કોડીમાં ગુમાવી બેસે છે થોડી કરણીનું વિશેષ ફળ મળતું નથી તેમજ કરણીનું ફળ પણ નિષ્ફળ જતું નથી તો પછી વાંછા કરીને કરણીનું ફળ શા માટે ગુમાવવું જોઇએ, નિર્વાંછક કરણીદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે માટે કેવળ મોક્ષને અર્થે જ કરણી કરવી અને તેનો મહા લાભ પ્રાપ્ત કરી લેવો.

× વધારે જીવવું કે ઝટ મરવું એ કોઇના હાથની બાજી નથી, ઇચ્છા કરવાથી આયુષ્ય ઓછું અધિકું તો થતું નથી, પરંતુ કર્મબંધ તો અવશ્ય થાય છે માટે નકામા વિચાર કરીને વિનાકરણ કર્મ બાંધવા નો જોઇએ.

૩ જે પ્રમાણે પશુઓનો મેળો કાળાંતરે વિખરાઈ જાય છે તેવી જ રીતે કુટુંબનો સંબંધ પણ સંસારરૂપ મેળો છે, તેનો પણ વિખરવાનો સ્વભાવ છે જેમ મેળામાં ભેગા થયેલા લોકો મેળો વિખરવાની ફિકર કરતા નથી તેવી જ રીતે હું (ચૈતન્ય) પણ પ્રેક્ષક છું મને પણ આ શરીરપર્યાય છૂટવાની ફિકર કરવી તે ઉચિત નથી.

૪ જગત્નો કર્તા ધર્તા કોઈ નથી. સર્વ સંયોગ સ્વભાવથી જ થયો છે અને સ્વભાવથી જ વિખરાય છે તેવીજ રીતે આ શરીરનો સંયોગ પણ સ્વભાવથી જ બન્યો છે અને સ્વભાવથી જ વિખરાશે. મારો રાખ્યો રહેશે નહિ, અને વિખેર્યો વિખરશે નહિ તો પછી તેના વિયોગની ફિકર મારે શા માટે કરવી જોઈએ? થવાનું હશે તે થયા કરશે.

૫ હું ચૈતન્ય જ્ઞાયક સ્વભાવનો કર્તા ભોક્તા, અનુભવી અને જ્ઞાનમય છું. મારો જ્ઞાયક સ્વભાવ અવિનાશી છે અને આ શરીર નાશવંત છે. શરીરનો નાશ થવા છતાં પણ મારા સ્વભાવનો નાશ થતો નથી. માટે મારે શરીરની ચિંતા કરવી અનુચિત છે.

૬ અહો! જિનેન્દ્ર! આટલા દિવસ હું આ શરીરને મારૂં માનતો હતો, પરંતુ હવે મને સત્ય ભાસ થયો કે આ મારી અજ્ઞાનતા છે કારણ કે આ શરીર મારી ઈચ્છા વિના જ મારા ઉપર શત્રુ જે રોગ અને વૃદ્ધાવસ્થા છે તેને મળી ગયું અને મરણને ભેટવાની પણ તૈયારી કરી રહ્યું મારૂં હોત તો મારા શત્રુઓને મળી જઈને દુઃખી કરવાને તત્પર કેમ થાત! આવા સ્વામીદ્રોહીને મારૂં માનવું તે મને ઉચિત નથી એટલા માટે હવે તે મારૂં નથી. રહો યા જાઓ.

૭ રે! ભોળા જીવ! આ શરીરને માતપિતા મારો પુત્ર કહે છે ભાઈબહેન મારો ભાઈ કહે છે કાકા કાકી ભત્રીજો કહે છે મામા મામી ભાણેજ કહે છે સ્ત્રી પતિ કહે છે, પુત્રપુત્રી પિતા કહે છે ઈત્યાદિ સૌ પોતપોતાનું કહે છે અને તું તારૂં માને છે હવે વિચાર કર કે આ શરીર કોનું કોનું છે? તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં તે કોઈનું નથી, કારણ કે તેને રોકવા કોઈપણ સમર્થ નથી. માટે કુટુંબ સંબંધીઓના મમત્વભાવનો પરિત્યાગ કર. અળગો થઈ નિશ્ચયાત્મક જાણ કે તું સચ્ચિદાનંદ છે. એટલા માટે હવે નિજ સ્વભાવમાં રમણ કરવું તે જ મને શ્રેયકાર છે

૮ રે આત્મન્! આ શરીર ચપળ ઈન્દ્રજાળ સમાન છે

> बालो यौवन सम्पदा परिगतः क्षिप्रं क्षितौ कम्प्यते ।
> वृद्धत्वेन युवा जरा परिणतो व्यङ्गः समालोक्यते ।
> सोऽपि क्वापि गतः कृतान्तवशतो न ज्ञायते सर्वथा ।
> पश्यैतद्यदि कौतुकं किमपरैः स्तैस्तिमिरमात्र सखे ॥

વૈરાગ્યશતક

અર્થ—આ શરીર કાળને વશ પડી ઈન્દ્રજાળના તમાશાની પેઠે ક્ષણમાં પરિવર્તન પામે છે તેનું જરા અવલોકન કર. બાલ્યાવસ્થામાં આ શરીર સર્વને પ્રિય લાગે છે પછી શનૈઃ શનૈઃ પુદ્ગલો આકુલભાવને પામતાં પામતાં યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી આ શરીર ઉદાર મનોહર બની જાય છે સ્ત્રી પુરુષોના મનને હરણ કરવા લાગે છે. અને એજ રીતે પલટતાં પલટતાં વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ આ શરીર ગલિત (ગળેલું) પલિત (ધોળા-વાળ-

વાળવાળું) થઇ ઘૃણાસ્પદ થઇ જાય છે, તેનાથી પ્રેમ કરનારને જ તે ખારૂ ઝેર લાગવા માંડે છે, તેમ જ તેના પાલકને પણ તે ગ્લાનિનુ ઉત્પાદક બની જાય છે. અને મૃત્યુનો ગ્રાસ બની તે મુડદું બની જાય છે ત્યારે તે જ સ્વજનો તત્કાલ તે શરીરથી મોહનો પરિત્યાગ કરીને અગ્નિમાં ભસ્મીભૂત કરી દે છે. આવી આ શરીરની અને કુટુંબીઓની હાલત જાણવા જોવા છતાં પણ શરીર અને સ્વજનથી મોહ છૂટતો નથી. એ સખેદાશ્ચર્યની વાત છે !

૯ જે જીવે છે તે મરતો નથી અને જે મરે છે તે સદા જીવિત રહેતો નથી, અર્થાત્ આત્મા અવિનાશી છે અને શરીર વિનાશી છે. તેથી મૃત્યુ માત્ર શરીરનો ગ્રાસ કરી શકે છે, નહિ કે આત્માનો જ્યારથી શરીર ઉત્પન્ન થયુ છે ત્યારથી ક્ષણે ક્ષણે તે ક્ષીણ થઇ રહ્યું છે પરંતુ હું તો જેવો હતો તેવો જ છું અને હોઇશ. મૃત્યુ મને પ્રાપ્ત થયું નથી, થતું નથી. થશે નહિ; આવો નિશ્ચય જેમને સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા થઇ ચૂકયો છે તેને મૃત્યુનો ભય કદાપિ હોતો જ નથી

૧૦. હુ આકાશવત છુ, એટલા માટે અગ્નિમાં બળતો નથી, પાણીમાં ભીંજાતો નથી, વાયુથી ઉડતો નથી, હસ્તાદિથી ગ્રહણ કરી શકતો નથી, અને નાશ પણ પામતો નથી વિશેષમા આકાશ અચૈતન્ય, અમૂર્તિ છે, અને હું તો ચૈતન્યવત અમૂર્તિ હોવાથી અધિક સત્તાવંત છું, તેથી મને કોઇનો પણ ભય કદાપિ હોય જ નહિ

૧૧ જેવી રીતે શ્રીમંતના પુત્રના બંને બાજુના ગુજવામા મેવા ભરેલા હોય તો જે બાજુએ હાથ નાંખે તે બાજુથી સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ જ મળે છે, તેવી જ રીતે મારા પણ બને હાથમાં મેવા છે. અર્થાત્ જીવતો છું તો સયમ પાળું છુ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, દાનાદિ કરૂં છું, અને મરીશ તો સ્વર્ગ મોક્ષમાં સુખનો ભોક્તા બનીશ, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધર સ્વામી આદિ તીર્થંકરોનાં, ગણધરોનાં, સાધુ સાધ્વીઓનાં દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત કરીશ, ધર્મોપદેશ સાંભળીશ. પ્રશ્નોત્તરદ્વારા સંશયનુ નિવારણ કરી તત્ત્વજ્ઞ બનીશ જેથી રાગદ્વેશનુ ઉચ્છેદન કરવામાં સમર્થ બનીશ. અને પછી મનુષ્યજન્મને પ્રાપ્ત કરી સંયમ તપથી કર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરીશ.

૧૨. જેમ કોઇ ગૃહસ્થ શ્રીમત બની પોતાના તૂટયા ફૂટયા જીર્ણ થઇ ગયેલા ઘરનો પરિત્યાગ કરવાને માટે ઘણુ દ્રવ્ય ખર્ચી હવેલી બનાવે છે, અને પછી તે તૈયાર થયેલી હવેલીમાં ઘણા ઉત્સાહ અને હર્ષપૂર્વક પુરાણા મકાનનો ત્યાગ કરી નવી હવેલીમાં નિવાસ કરે છે તેવીજ રીતે આ મારો આત્મા તપ સયમાદિરૂપ સદ્દ્રવ્યથી શ્રીમંત બન્યો છે, હવે આ આધિ વ્યાધિ, ઉપાધિથી પૂરિત અસ્થિ, માંસ, ચર્મમય સડન પડન સ્વભાવવાળા ઔદારિક શરીરરૂપ ઝુંપડીનો ત્યાગ કરવાને માટે પુણ્યરૂપ દ્રવ્યના વ્યયથી તૈયાર કરેલ મનોવાંછિત રૂપોને કરી શકાય તેવી દિવ્ય દેવતાના શરીર રૂપ હવેલીમાં પહોંચાડનાર મૃત્યુરૂપ સહાયક પ્રાપ્ત થયો છે તો હવે દેવલોક રૂપ હવેલીમા નિવાસ કરવાને માટે હર્ષોત્સાહપૂર્વક આ ઝુંપડીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

૧૩. જેમ લોભી વણિક ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ સહી અનેક દેશોમાં ભ્રમણ કરી માલનો સંગ્રહ કરે છે, તેને ભંડાર આદિ અનેક બંદોબસ્ત કરી સાચવે છે અને ભાવ વધવાની

રાખ્યા જોવે છે અને જ્યારે તેઓનો રથ આવે છે ત્યારે અતિ કષ્ટે કમાવેલા [illegible] ઝુંપડાનો મમત્વ છોડી તરત તેનો પરિત્યાગ કરી દે છે, અને રથમાંને લાભ પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેવી જ રીતે હે જીવ! પ્રાણપ્યારા ધન [illegible] આનો પરિત્યાગ કરી, અનેક કષ્ટો સહન કરીને શરીરથી તપ, સંયમ, ધર્મરૂપ જે માલ સંગ્રહ કર્યો છે અને દોષોથી બચાવી તેને સાચવ્યો છે તે માલને જાળવે હવે સ્વર્ગ મોક્ષ રૂપ લાભ પ્રાપ્ત કરવાને માટે આ મૃત્યુરૂપ તેઓનો ભાવ આવ્યો છે; તો હવે શરીરથી મમત્વનો પરિત્યાગ કરી સ્વર્ગ મોક્ષરૂપ લાભ પ્રાપ્ત કરી લે.

૧૪ જેમ વિદ્યાભ્યાસ કરેલી મજૂરીનું ફળ શેઠ આપે છે તેવીજ રીતે જીવનપર્યંત કરેલી કરણીનું ફળ મૃત્યુરૂપ શેઠથી પ્રાપ્ત થાય છે તો હવે ફળ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ડર શા માટે કરે છે! તેનો તો આદર કરવો જોઈએ.

૧૫ જેમ કોઈ રાજાને કોઈ પરચક્રી રાજાએ પકડીને કેદમાં કે કાષ્ટપિંજરમાં કબજે કરી લીધો અને ક્ષુધા તૃષા, તાડન, તર્જનાદિ દુઃખથી પીડિત કરવા લાગ્યો. આ સમાચાર તેનો કોઈ મિત્ર રાજા સાંભળી સેના સહિત આવે અને કારાગૃહ કે કાષ્ટપિંજરથી તેને છોડાવી સુખી [illegible] તેવીજ રીતે ચૈતન્યરૂપ રાજાને કર્મરૂપ પરચક્રીએ સંસાર કારાગૃહમાં અને શરીરરૂપ કાષ્ટપિંજરમાં કબજે કરી રાખ્યો હતો રોગ, શોક, વિયોગ, પરાધીનતા આદિ વિવિધ દુઃખોથી પીડિત કરી રહ્યો હતો, તે દુઃખથી મુક્ત કરવાને માટે આ મૃત્યુરૂપ મિત્ર રોગરૂપ સેનાથી સજ્જ થઈ અને દુઃખથી મુક્ત કરવાને માટે આવેલ છે તેથી તે ઉપકારક છે. તેના પ્રતાપથી જ હું આ સાંસારિક દુઃખોથી છૂટી અલ્પકાળમાં પરમ સુખી બની જઈશ. આવો ઉત્સાહ રાખી સમાધિમરણ કરે.

૧૬ ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં જેઓએ ઉત્તમ એવાં સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખો પ્રાપ્ત કર્યાં છે કરે છે અને કરશે તે બધો સમાધિમરણનો જ પ્રતાપ છે એમ જાણવું જોઈએ. કેમકે સમાધિમરણ સિવાય સ્વર્ગ મોક્ષના સુખો પ્રાપ્ત થતાં નથી. માટે હે સુખાર્થી આત્મન્! તારે પણ સમાધિમરણ કરવું ઉચિત છે

૧૭ કલ્પવૃક્ષની છાયામાં બેસીને મનુષ્ય સારી કે બૂરી જેવી ઇચ્છા કરે તેવાં ફળ તેને મળે છે તેવી જ રીતે મૃત્યુ પણ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તેની છાયામાં બેસીને અર્થાત્ મૃત્યુ સમયે જે વિષય, કષાય, મોહ, મમત્વાદિ ખરાબ ઇચ્છા કરે છે તે નરક તિર્યંચાદિ દુર્ગતિના દુઃખો પામે છે અને જે સમકિતયુક્ત તથા વૈરાગ્ય, વ્રત, નિયમ, સત્ય, શીલ, દયા ક્ષમા આદિ ગુણોના આરાધન સહિત સમાધિભાવ ધારણ કરે છે તે સ્વર્ગ મોક્ષનાં સુખો ભોગવે છે એટલા માટે મૃત્યુરૂપ કલ્પવૃક્ષને પ્રાપ્ત કરીને હવે શુદ્ધ અને શુભ ભાવ રાખવો જ ઠીક છે કે જેથી આત્મા પરમાનંદી પરમસુખી બની શકે.

૧૮ અશુચિથી ભરેલા ફૂટેલા ઘડા સમાન શરીર શ્લેષ્મ, મળ, મૂત્રાદિ અશુચિ ઝરતા એવા આ અપવિત્ર અને જર્જરિત ઔદારિક શરીરના દુઃખથી છોડાવી અશરીરી બનાવનાર તથા દિવ્ય દેવતાના શરીરને પ્રાપ્ત કરાવનાર મૃત્યુ જ છે એટલા માટે મૃત્યુનું સ્વાગત કરવું પરમ હિતાવહ [illegible]

૧૯ જેવી રીતે ધર્મોપદેશક મુનિ મહાત્મા અનેક તપ, ઉપવાસ, પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ, દેહ ધ્યાન આદિ દ્વારા શરીરનું સ્વરૂપ સમજાવી મમત્વ દૂર કરાવે છે, એવી રીતે મારા શરીરમાં

ઉત્પન્ન થયેલો આ રોગ પણ મને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી ઉપદેશ આપે છે કે હે જીવ! તું આ શરીરનું મમત્વ શા માટે કરે છે? કેમકે આ શરીર તારૂ નથી પણ મારા સ્વામી કાળનો ભક્ષ છે તો હવે તેનાથી મમતા કર નહિ.

૨૦. કિંબહુના, મુનિરાજથી પણ અધિક અસરકારક ઉપદેશ દાતા મને તો આ રોગ માલુમ પડે છે, કેમકે જે શરીરને મેં પ્રાણપ્યારૂં ગણી અનેક સુખોપચારોથી પોષ્યું તેમ જ તેની ખુબસુરતી અને કોમળતા આદિ ગુણોમાં લુબ્ધ બની રહ્યો હતો તે પ્રેમ મુનિરાજના અનેક ઉપદેશથી પણ છૂટવો મુશ્કેલ હતો, હવે અનેક ઉપચારોથી રોગ નષ્ટ થતો નથી ત્યારે સ્વભાવથી જ નષ્ટ થઇ જાય છે.

૨૧ હે જીવ! જો આ રોગોદયના દુઃખથી તું ગભરાતો હોય, ખરેખર તને આ રોગ ખરાબ માલૂમ પડતો હોય અને તેનાથી પૂરેપૂરો કંટાળો આવ્યો હોય, તો તું હવે બાહ્યોપચારનો પરિત્યાગ કરી દે, કેમકે આ રોગ કર્માધિન છે, બાહ્યોપચારમાં રોગ મટાડવાની સત્તા નથી, કદાચિત્ એકાદ રોગ કમતી પણ થઈ ગયો તો શું થયું કાળે કરી પુન તેનો પ્રાદૂર્ભાવ થવાનો જ છે પરતુ સર્વ રોગોના અને તેની અચૂક ચિકિત્સાના ગ્રાતા શ્રી જિનેંદ્ર ભગવાનરૂપ પરમવૈદ્યની બનાવેલી પરમૌષધિ સમાધિ મૃત્યુરૂપી છે. તેનું સાચા દિલથી સેવન કર કે જેથી આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ રૂપ સર્વ દુખો સમૂલ નાશ પામી અનંત, અક્ષય અજરામર, અવ્યાબાધ મોક્ષના સુખો પાપ્ત થઇ શકે.

૨૨ જેમ જેમ વેદનીયનુ જોર અતિ પ્રબળ થતુ જાય તેમ તેમ પોતે અધિક ખુશી થતો જાય, કેમકે જેવી રીતે અધિકાધિક તાપ લાગવાથી, સુવર્ણ અધિક સ્વચ્છ, શુદ્ધ, નિર્મળ થઇ કુંદન બની જાય છે તેવીજ રીતે તીવ્ર વેદનિયના ઉદય સમયે સમ પરિણામ ધારણ કરવાથી કઠણ કર્મોનો પણ સમૂળ શીઘ્ર નાશ થઇ જાય છે અને આત્મરૂપ સુવર્ણ શુદ્ધ, સ્વચ્છ નિર્મળ થઇ સિદ્ધ સ્વરૂપ બની જાય છે તથા દેવતા તો અવશ્ય થઇ શકે છે

૨૩ જેવી રીતે ગજસુકુમાલજીના મસ્તક પર સોમિલ બ્રાહ્મણે અંગારા ભર્યા તેની મહાવેદના સહી સ્કદકજીના શરીરની સર્વ ચામડી તેમના બનેવીના અનુચરોએ ઉતારી લીધી તેની મહાવેદના તેઓએ સમભાવે વેઠી સ્કંદકજીના ૫૦૦ શિષ્યોને પાલક પ્રધાને ધાણીમાં પીલ્યા તેની મહાવેદના સહી. × ઇત્યાદિ મહાપુરુષોએ તીવ્ર વેદનાના ઉદય સમયે સમભાવ રાખ્યો તો તેમણે તત્કાલ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લીધી. તેવી જ રીતે તું પણ સમભાવ રાખીશ તો તારૂ પણ શીઘ્ર આત્મકલ્યાણ થઇ જશે તેમાં સંશય નથી

૨૪ હે આત્મન્! તે નરકમાં ૧૦ પ્રકારની મહા ક્ષેત્રવેદના સહન કરી છે પરમાધામીના માર આદિ મહા કષ્ટો સહન કર્યાં છે તિર્યંચ યોનિમાં ક્ષુધા, તૃષા તાડન, પરવશતા આદિ ઘણાં કષ્ટો સહન કર્યાં છે દેવતામાં આભિયોગિક દેવ થઇને વજ્રપ્રહારાદિ કષ્ટો સહન કર્યાં છે આમ અનાદિ કાળથી મહા દુખ વેઠયાં છે તેવું કષ્ટ તો

× ઉકત બન્ને સ્કદકજી અલગ જાણવા. જેમની ખાલ ઉતારી તે મહાવીર સ્વામીના સમયમાં થયા અને જેમના શિષ્યોને ઘાણીમાં પીલ્યા તેઓ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના વખતમાં થયા.

જતી નથી પરંતુ જેટલા કર્મની નિર્જરા અનંત કાળની કષ્ટ સહન કરવાથી નથી થઈ શકતી નહિ તેથી પણ અનંત ગુણી નિર્જરા થાય જો આ પ્રબળ વેદનાને સમભાવે સહીશ તો થઈ જશે. અને તે બધાં કર્મોથી મુક્ત થઈ પરમાત્મા પરમ સુખી બની જઈશ.

૨૫ સંસારમાં જેમ લેણું દેણુંના વ્યવહારમાં જો કોઈ કરજદાર સાહુકારને ૧૦ રૂપિયાના બદલામાં ૯૫ રૂપિયા આપીને નમ્રતાથી ફારગતી માગે તો તે આપી દે છે અને જો તે ધૃષ્ટતા કરે તો સવાયા દામ આપવાથી પણ છૂટકારો થતો મુશ્કેલ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે આ વેદનીય કર્મ રૂપ પૂર્વભવના લેણીયા તો લેણું લેવા આવ્યા છે તેનો નમ્રતાથી છૂટકારો કરી દે, કે જેથી થોડામાં જ તારો છૂટકારો થઈ જાય.

૨૬ કડાણ કમ્માણ ન મોક્ખ અત્થિ અર્થાત્ કૃતકર્મ ભોગવ્યા વિના છૂટકારો નથી. આ સિદ્ધાંતવચન છે કર્મનો બદલો દેવાને સમયે તું કાયર થઈને મોઢું શા માટે છુપાવે છે! વ્યાજ શા માટે વધારે છે! સઘળાં દેવાનો શીઘ્ર ચુકાદો કરી ફારગ થઈ જવું જ ઠીક છે, કે જેથી આગળ કોઈ હરકત કરે નહિ. સીધા મોક્ષમાં ચાલ્યા જવાય.

૨૭ જેવી રીતે વિચક્ષણ વણિક મહામૂલ્યવાન વસ્તુ થોડા દામમાં મળતી હોય તો ચુપચૂપ હર્ષોત્સાહપૂર્વક ખરીદી લે છે તેવી જ રીતે જે સ્વર્ગ મોક્ષનાં સુખો મુનિ મહાત્માઓ દુષ્કર તપ સંયમ ધ્યાન મૌનાદિ કરણીદ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે તે કેવળ સમાધિમરણથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે મહાત્મા નિર્વાણના સુખની પ્રાપ્તિ પણ સમાધિમરણ રૂપ અલ્પ મૂલ્યમાં પ્રાપ્ત કરવાનો અનુપમ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે તો હવે કોઈ પણ પ્રકારની આનાકાની કે તકરાર નહિ કરતાં વ્યવહારમાં ચુપચૂપ (મૌન) રહીને અને નિશ્ચયમાં સમાધિભાવ ધારણ કરી ખરીદ કરી લે.

૨૮ જેવી રીતે સુભટો ધનુર્વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી, સાધનદ્વારા સિદ્ધિ કરી તૈયાર રહે છે, અને જ્યારે શત્રુનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સિદ્ધ કરેલી વિદ્યાદ્વારા શત્રુનો પરાજય કરીને કરેલી મહેનતને સફળ કરે છે તેવી જ રીતે હે આત્મન! તેં આટલા દિવસ જે જ્ઞાનાભ્યાસ અને તપ સંયમાદિનું સાધન કર્યું છે તે આ અવસરે આત્માર્થ સિદ્ધ કરવા માટે જ કર્યું છે તે અવસર અત્યારે પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યો છે માટે હવે વ્યાધિ ક્ષુધા રોગ મૃત્યુ આદિ શત્રુઓની સન્મુખ થઈને સમભાવ રાખી ઇચ્છિતાર્થની સિદ્ધિ કરી લે. કર્મશત્રુઓનો પરાજય કરી સુખી થા.

૨૯ જેનો વિશેષ પરિચય હોય છે તેનો સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રેમ અધિક થઈ જાય છે તેવી જ રીતે ઔદારિકાદિ શરીરોનો પરિચય પણ તને અનાદિ કાળનો છે તો તેનો પ્રેમ ઓછો કરવો જોઈએ. અર્થાત્ આ શરીર ઉપર મમત્વ રાખવું ન જોઈએ.

૩૦ વાપરતાં વાપરતાં જ્યારે વસ્ત્રો જીર્ણ થઈ જાય છે ત્યારે તેનો મમત્વ ત્યાગીને નવાં વસ્ત્રો હર્ષ પૂર્વક ધારણ કરે છે, તેવી જ રીતે આ શરીર પણ અનેક કામકાજમાં વપરાવાથી અને રોગાદિ સંયોગથી તથા તપ, સંયમ, વૈયાવચ્ચમાં વપરાવાથી જીર્ણ થઈ ગયું છે હવે તેનો ત્યાગ કરી દિવ્ય દેવ શરીરની પ્રાપ્તિ કરવાની છે એટલા માટે તેના પરનો મોહ મમત્વ ઓછો કરવો જોઈએ પુરાણું વસ્ત્ર ઉતારવાથી જ નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરી શકાય છે તેમ આ શરીર છૂટ્યા સિવાય દેવતાનું શરીર મળવાનું નથી,

૧ પ્રશ્ન–મૃત્યુ આવ્યા પહેલાં જ આહાર પાણી આદિનો પરિત્યાગ કરી મૃત્યુની સન્મુખ થઇ મરવુ તેમાં આત્મહત્યા (આપઘાત)નું મહાપાતક નથી લાગતુ શું ?

સમાધાન–જો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, કષાય ઇત્યાદિને વશ પડી અન્ન; પાણી આદિનો ત્યાગ કરી મરે તો તથા ક્રોધાદિના આવેશમાં અગ્નિમાં બળીને, પાણીમાં ડૂબીને, ઝેર ખાઇને ઇત્યાદિ પ્રકારે મૃત્યુ કરે તો આત્મઘાતનું પાપ ગણાય છે પરંતુ ક્રોધાદિ કોઇપણ કારણ વિના, ફક્ત પોતાના આત્માના કલ્યાણને માટે સંસારના મોહ મમત્વનો પરિત્યાગ કરી, ચારે આરાધનાપૂર્વક જે આહાર પાણી આદિનો પરિત્યાગ કરી સમાધિભાવથી દેહમમત્વ છોડી સલેખનાં સહિત મૃત્યુ કરે છે તેને આત્મ-હત્યા કહેવાતી નથી વ્યવહારનુ પ્રત્યક્ષ દ્દષ્ટાંત પણ જોઇ લો સુદ્દઢ અને નિરોગી મનુષ્યો સંગ્રામમાં મરે છે તેને આત્મઘાતી કોઇપણ કહેતુ નથી, તો પછી કર્મશત્રુઓનો સંહાર કરવા ભાવ સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થઇને જ શરીરનો ત્યાગ કરે છે સમાધિમરણે મરે છે તેમને આત્મઘાતી કેવી રીતે કહેવાય ? ન જ કહેવાય 'પુરુષાર્થ સિદ્ધયુપાય' નામક ગ્રથમાં કહ્યું છે કે: 'હિંસાના કારણ રૂપ જે કષાય છે તેને ઘટાડવાની પ્રવૃત્તિ તે અહિંસા જ કહેવાય છે સલેખનાં વ્રત અહિંસાની સિદ્ધિ અર્થે કરાય છે તેમાં આત્મઘાતનો દોષ કિંચિત્ માત્ર પણ નથી'

૨ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યજન્મને ઘણો દુર્લભ બતાવ્યો છે. વળી આ શરીરનું પાલનપોષણ કરવાથીજ શુદ્ધ ઉપયોગ વ્રત, સંયમાદિ ધર્માંરાધન પણ થઇ શકે છે. તેથી એવા ઉપકારક શરીરનું રક્ષણ કરવું એ જ ઉચિત છે, પરંતુ તમે સથારો કરીને તેનો નાશ શા માટે કરો છો ?

ઉત્તર—તમારૂં કથન સત્ય છે અમે પણ એમ જ માનીએ છીએ. પરતુ જેમ કોઇ શાહુકાર દ્રવ્યપ્રાપ્તિને માટે દુકાનની સારસંભાળ કરતો હોય, તેવામાં દૈવયોગે અગ્નિપ્રયોગ થઇ જાય તેવે પ્રસગે તે શાહુકાર પોતાનું જોર ચાલે ત્યાં સુધી દુકાન અને દ્રવ્ય બન્ને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ જ્યારે કોઇ પણ ઉપાયે દુકાનની રક્ષા થઇ શકશે નહિ એમ તેને જણાય છે ત્યારે તેમાંથી દ્રવ્યને જ બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ દુકાનની સાથે ધનનો પણ નાશ થવા દેતો નથી તેવી જ રીતે અમે પણ આ શરીર રૂપ દુકાનની સહાયથી તપ, સંયમ, પરોપકારાદિ અનેક લાભો ઉપાર્જન કરતા હતા અને એ લાભની આશાએ તેનું અન્નવસ્ત્રાદિથી પોષણ પણ કરતા હતા, પરંતુ જ્યારે મૃત્યુરૂપી ભયંકર આગ લાગવાનો પ્રસગ પડયો અને આ શરીરનો બચાવ કોઇ પણ ઉપાયે થઇ શકશે નહિ એમ લાગ્યું ત્યારે આ બળતી ઝુંપડીને છોડીને અને તેના રક્ષણનો પ્રયત્ન પણ છોડીને અમે અમારા પોતીકા જ્ઞાનાદિ આત્મિક ગુણો રૂપ રત્નોના રક્ષણ (સ્વરક્ષણ) માટે ઉદ્યત થયા છીએ કેમકે આત્મિક ગુણના પ્રસાદ વડે જ અમે અક્ષય, અનત, નિરાબાધ મોક્ષનાં સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः ।
न स तत्पदमाप्नोति स सार नाधिगच्छति ॥ १ ॥
यस्तु विज्ञानवान् भवति समनस्कः सदा शुचि ।
स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद् भूयो न जायते ॥ २ ॥

અર્થ—જે વિવેક રહીત મનુષ્ય મનની પાછળ ચાલે છે, તે હમેશ અપવિત્ર રહે છે, અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે પરંતુ શાંતપદ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અને જે વિવેકી મનુષ્ય મનને વશ કરી નિરંતર શુદ્ધ ભાવમાં રમણ કરે છે તેને ફરીથી પુનરાવૃત્તિ કરવી ન પડે એવા આનંદમય (મોક્ષ) પદને પ્રાપ્ત થાય છે *

સમાધિમૃત્યુસ્થિતના ૪ ધ્યાન

૧ પદસ્થ ધ્યાન—નવકાર મંત્ર, લોગસ્સ (ચતુર્વિંશતિ સ્તવ) નમોત્થુણં, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય, આલોચના પાઠ, સ્તવન, ૬૩ મહાપુરુષો અને સતીઓનાં ચરિત્ર પ્રભૃતિના પઠન, શ્રવણમાં મનને સ્થિર કરે તન્મય કરી દે તે પદસ્થ ધ્યાન. ૨ પિંડસ્થ ધ્યાન—શરીરોત્પત્તિથી શરૂ કરીને શરીરને પ્રલય અવસ્થા પર્યંત થતી શરીરની વિચિત્રતાના અર્થાત્ પુદ્ગલોના પરાવર્તનના, રોગાદિ અસમાધિ સમયના વૈરાગ્યમય વિચારોના શરીરના બાહ્યાભ્યંતર અશુદ્ધ પદાર્થોના આકૃતિના પરિવર્તનના તેમજ શરીર અને આત્માની ભિન્નતાના વિચારોમાં મનને સ્થિર કરે તે પિંડસ્થ ધ્યાન અથવા લોકના સંસ્થાનનું તેમજ બીજા પ્રકરણમાં દર્શાવેલ લોકમાં રહેલાં સ્થાનોનું ચિંતન કરે તે પણ પિંડસ્થ ધ્યાન ૩ રૂપસ્થ ધ્યાન —પ્રથમ ખંડના પ્રથમ પ્રકરણમાં વર્ણવેલા અરિહંત પરમાત્માના ગુણોની સાથે પોતાના આત્માના ગુણોની એકતાનો તથા ભિન્નત્વ (પૃથક્ત્વ) પણામાંથી અભિન્ન બનવાના સાધનનો વિચાર કરી તે ગુણોમાં તલ્લીન બને તે રૂપસ્થ ધ્યાન. ૪ રૂપાતીત ધ્યાન-સિદ્ધના ગુણોની સાથે આત્માના ગુણોની એકતા કરે કે જે પ્રમાણે સિદ્ધ પરમાત્મા અરૂપી સત્ ચિત્ આનંદમય છે તે જ પ્રમાણે હું પણ શક્તિરૂપે સત્ ચિત્ આનંદમય છું અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અનંત તપ, અનંત વીર્ય અરૂપીપણું અમૂર્તિકતા, અજરામરપણું અવિનાશીપણું સિદ્ધ ભગવંતમાં વ્યક્તરૂપ છે અને મારામાં શક્તિરૂપ છે જે ગુણો શક્તિરૂપ છે તે વ્યક્તિરૂપ (પ્રત્યક્ષરૂપે) થતાં હું પણ સિદ્ધ બની જઈશ જન્મ, જરા, મરણના અસહ્ય દુઃખોથી વિમુક્ત થઈ અજરામર થઈ જઈશ. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિથી સર્વથા મુક્ત થઈ સચ્ચિદાનંદમય બની જઈશ. કે જેથી પર્યાયનો પલટો ક્યારેય થાય નહિ. આવું જે ધ્રુવ પદ છે જેનો અંશ માત્ર પણ નાશ ન પામે તેની પ્રાપ્તિ થતાં હું પણ ખુદ અનંત અક્ષય, સુખમય બની જઈશ. આ પ્રમાણે ચારે ધ્યાનને ભાવ ભાવથી એકરૂપ ધ્યાનો થયો પછી બાહ્યાચારથી શારીરિક અવસ્થામાં સન્મુખ બને જેમકે ૧ પદસ્થ ધ્યાન—તે કમરની નીચેના અંગ તરફ પ્રથમ લક્ષ રાખી પછી ૨ પિંડસ્થ ધ્યાન તે કમરની ઉપરના અંગ તરફ લક્ષને ચઢાવે પછી ૩ રૂપસ્થ ધ્યાન તે ગ્રીવાની ઉપરના અંગ તરફ લક્ષ ચઢાવે અને પછી ૪ રૂપાતીત ધ્યાન તે સર્વ શરીરવ્યાપક આત્મામાં લક્ષને સ્થિર કરે એમ મન અને શરીરનું નિરુંધન કરી પછી આત્મદ્રવ્ય અને તેની પર્યાયમાં ધ્યાનથી ચિંતન કરે. આ શુક્લ ધ્યાનનો પ્રથમ પાયો "પૃથક્ત્વવિતર્ક" નામનો જાણવો. પછી દ્રવ્યમાં અને પર્યાયમાં સંચરવાનું છોડી એક

---

* धर्मप्रधान पुरुषं, तपसा हत किल्बिषम् ।
परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् ॥

અર્થ—જે ધર્મપ્રધાન પુરુષે તપ વડે કામ અને કામનાનો ક્ષય કર્યો છે તે આત્મા નિજસ્વરૂપને પ્રગટ કરી પલકમાં મળી જાય છે

આત્મ દ્રવ્યમાંજ સ્થિર થઇ જાય (તે શુકલ ધ્યાનનો બીજો પાયો 'એકત્વવિતર્ક' જાણવો). આ ધ્યાનવડે શ્રેણીસંપન્ન બનીને એક આત્મગુણમાં ગરકાવ થઇને દૈહિક ભાવથી પૃથક્ થતાં જ ચાર ઘનઘાતી કર્મોનો સર્વાંશે નાશ કરે અને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરી લે છેવટે શુકલ ધ્યાનનો ત્રીજો પાયો 'સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતિ' પ્રાપ્ત કરીને આયુષ્યકર્મના અંત સુધી પ્રવર્તતા સ્વભાવથીજ શુકલધ્યાનનો 'સમુચ્છિન્નક્રિયા નિવૃત્તિ' નામનો ચોથો પાયો આવતાં જ આયુષ્યના બળ ઉપર નિર્ભર રહેલાં વેદનીય, નામ અને ગોત્ર એ ત્રણે અઘાતી કર્મો આયુષ્યનો ક્ષય થતાં જ એકી સાથે સર્વાંશે ક્ષય કરી નાખે છે અને મોક્ષગતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ ભગવાન બની કૃતકૃતાર્થ, પૂર્ણ નિષ્ઠિતાર્થ, અનંત પરમ સુખી બની જાય છે,

કદાચિત્ શુદ્ધ ધ્યાનની મંદતા અને શુભ ધ્યાનની વિશેષતા થઇ જાય તો સાત લવ માત્ર અથવા અધિક આયુષ્યની ન્યૂનતા હોવાથી અથવા એક છઠ (બેલા)ના પ્રયોગથી ક્ષય થાય તેટલા અથવા તેથી વધારે કર્મ અવશેષ રહી જવાથી તેને ભોગવવાને માટે તે વિમળ પુણ્યનો પુરુષાર્થી બનેલો જીવ સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન આદિ ઉંચા દેવલોકમાં ૧ અહમેંદ્ર, ૨ ઇંદ્ર, ૩ સામાનિક, ૪ ત્રાયત્રિંશક અને ૫ લોકપાલ એ પાંચ શ્રેષ્ઠ પદવિઓમાંથી કોઇ એક ઉત્તમ દેવનું પદ પ્રાપ્ત કરી અત્યુત્તમ સુખોપભોગ અનેક સાગરોપમ પર્યંત ભોગવી પુન. મનુષ્ય લોકમાં નીચેના દશ બોલોને પ્રાપ્ત કરવાવાળો ઉત્તમ મનુષ્ય થાય છે—

खेत्तं वत्थु हिरण्ण च, पसवो दासपोरुसं ।
चत्तारि कामखंधाणि, तत्थ से उववज्जए ॥ १७ ॥
मित्तवं नायवं होइ, उच्चागोए य वण्णवं ।
अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसो बले ॥ १८ ॥ ઉત્ત૦ અ ૩

અર્થ—૧ ખેતર, બાગ, બગીચા, ૨ મહેલ, હાટ, હવેલી, ૩ ધનધાન્ય, ૪ અશ્વ, ગજ આદિ પશુ તથા દાસ દાસી, એ ચાર બોલનો એક સ્કંધ (૧ બોલ) જાણવો અર્થાત્ એ ચાર વસ્તુ તો અવશ્ય હોવી જોઇએ જ્યાં આવો યોગ હોય ત્યાં તે દેવતા ઉત્પન્ન થાય છે. ૨–૩ તેના મિત્રો અને જ્ઞાતિજનને સુખપ્રદ હોય, ૪ તે ઉચ્ચ ગોત્રવાળો હોય, ૫ સુરૂપવંત હોય, ૬ તેનું રોગરહિત શરીર હોય, ૭ મહા બુદ્ધિવંત હોય, ૮ વિનયવંત હોય, ૯ યશસ્વી અને ૧૦ બલવંત હોય આ દશે બોલોની પ્રાપ્તિ કરીને પછી ભોગાવલિ કર્મોદય હોય તો રૂક્ષવૃત્તિથી ભોગવે અને પુન સંયમનું સમાચરણ કરી યથાખ્યાત ચારિત્ર પાળી, સર્વ કર્માંશનો ક્ષય કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ બની સર્વ દુ ખરહિત થઇ, મોક્ષના અનંત સુખનો ભોક્તા બની જાય

अतुल सुहसागर गया अव्वाबाह अणोवमं पत्ता ।
सव्व मणागयं मद्ध चिट्ठति सुहि सुहं पत्ता ॥ २२ ॥ ઉવવાઇ.

અર્થ—અન્ય કોઇપણ સુખની જેને ઉપમા આપી શકાતી નથી, એવા અનુપમ અતુલ, નિરાબાધ સુખસાગરમાં નિમગ્ન બનેલા, અનંત અનાગત કાળમાં એકાંત સુખીજ સુખી રહે છે.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

શાસ્ત્રોદ્ધારક બાલબ્રહ્મચારી ઋષિસંપ્રદાયાચાર્ય સ્વ. મુનિશ્રી અમોલખઋષિજી મહારાજદ્વારા વિરચિત 'જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ' ગ્રંથના બીજા ખંડનું 'અંતિમ શુદ્ધિ' નામક છઠ્ઠું પ્રકરણ સમાપ્ત

ઉપસંહાર

एस धम्मे धुवे, निच्चे सासए जिणदेसिए ।
सिद्धा सिज्झंति चाणेण, सिज्झिस्संति तहावरे ॥ त्तिबेमि ॥ उत्तरा० अ. १६

અર્થ—આ 'શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ' ગ્રંથના દ્વિતીય ખંડમાં સૂત્ર અને ચારિત્રધર્મનું વિસ્તારપૂર્વક કથન કર્યું છે તે ધર્મ ભૂતકાળમાં જે અનંત તીર્થંકરો થયા છે, તેમણે તે જ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યો છે, વર્તમાનકાળમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વીસ તીર્થંકરો બિરાજે છે તેઓ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં જે અનંત તીર્થંકરો થશે તે બધા એ જ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરશે. અર્થાત્ આ ગ્રંથનો જે મૂળ આશય છે તે જિનાજ્ઞાને સમ્મત હોવાથી આ ધર્મ પ્રાયે કરી નિશ્ચલ છે, ક્ષયે કરી નિત્ય છે અને વસ્તુતઃ શાશ્વત અવિનાશી છે સત્ય, તથ્ય અને પથ્ય છે તેથી સર્વને માનનીય અને આદરણીય છે કેમકે આ ધર્મનું પરમારાધન કરીને ભૂતકાળમાં અનંત જીવો સિદ્ધ થયા છે, વર્તમાનકાળમાં સંખ્યાત જીવો સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યકાળમાં અનંત જીવો સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરશે. એમ ભગવંત મહાવીર સ્વામીના પાંચમા ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામીએ પોતાના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય શ્રી જંબુસ્વામીજીને કહ્યું છે.

અંતિમ મંગલમ્

एस य धम्मे पेच्चभवे य इहभवे य हियाए सुहाए ।
खेमाए निस्सेयसाए अणुगामीयत्ताए भविस्सइ ॥

અર્થ—આ ધર્મ આ જીવને આ ભવમાં પરભવમાં હિતકારી, સુખકારી, કુશળ કલ્યાણ કરનાર, નિસ્તાર કરવાવાળો અને અનુગામી એટલે સાથે રહી ક્રમશઃ મોક્ષના અપરિમિત સુખનો દેનારો થશે.

તથાસ્તુ.

કવિ પરમપૂજ્ય, ન્યાયનિધિ, સ્યાદ્વાદવારિધિ શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી
કહાનજી ઋષિજી મહારાજના સંપ્રદાયના ક્રિયાપાત્ર, જ્ઞાનનિધિ, શ્રી શ્રી
૧૦૦૮ શ્રી ખૂબાઋષિજી મહારાજના શિષ્ય આર્ય મુની શ્રી શ્રી
૧૦૦૮ શ્રી ચેનાઋષિજી મહારાજના શિષ્ય તપસ્વીરાજ શ્રી
કેવળઋષિજી મહારાજના અનુયાયી શાસ્ત્રોદ્ધારક બાળ-
બ્રહ્મચારી પંડિત મુનિવર શ્રી અમોલખઋષિજી
મહારાજ વિરચિત —

શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ ગ્રંથ સમાપ્ત.

મંગળ સ્તોત્રમ્

અર્હંતો ભગવત ઇંદ્રમહિતા સિદ્ધાશ્ચ સિદ્ધિસ્થતા, આચાર્યા જિનશાસનોન્નતિકરા પૂજ્યા ઉપાધ્યાયકાઃ, શ્રી સિદ્ધાંતસુપાઠકા મુનિવરા, રત્નત્રયારાધકા. પંચૈતે પરમેષ્ઠિન પ્રતિદિનં, કુર્વંન્તુ વો મંગલમ્ (૧) બ્રાહ્મીચંદનબાલિકા ભગવતી, રાજીમતી દ્રૌપદી, કૌશલ્યા ચ મૃગાવતી ચ સુલસા, સીતા સુભદ્રા શિવા, કુંતિ શીલવતી નલસ્યદયિતા, ચુલ પ્રભાવત્યથ પદ્માવત્યપિ સુંદરી પ્રતિદિનં, કુર્વંન્તુ વો મંગલમ્ (૨) વીર સર્વં સુરાસુરેંદ્ર મહિતો, વીરં બુધા. સંશ્રિતા, વિરેણાભિહત. સ્વકર્મં નિચયો, વીરાય નિત્યં નમ, વીરાત્તીર્થમિદ પ્રવૃત્તમતુલં, વીરસ્ય ઘોરં તપો વીરે શ્રી ધૃતિ કીર્તિં કાંતિ નિચય, શ્રી વીરભદ્રં દિશ (૩)

અર્હંતો મંગલં નિત્ય સિદ્ધા જગતિ મંગલમ્, મંગલં સાધવઃ સર્વે, જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ, (૧) મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમઃ પ્રભુ, મંગલં સ્થુલભદ્રાદ્યા, જૈનધર્મોઽસ્તુ મંગલમ્ (૨) સર્વં મંગલ માંગલ્ય, સર્વં કલ્યાણ કારણં, પ્રધાન સર્વં ધર્માણાં, જૈનંજયતિ શાસનમ (૩)

ચતુર્દશ નમસ્કાર

૧ ૐ, અસિઆઉસાય નમ ૨ શ્રી ઋષભદેવાય નમ ૩ શ્રી શાંતિનાથાય નમ ૪ શ્રી પાર્શ્વનાથાય નમ. ૫ શ્રી વીર વર્ધમાનાય નમ ૬ શ્રી ગૌતમ ગણધરાય નમ. ૭ શ્રી સુધર્મ સ્વામીને નમઃ ૮ શ્રી જિનેંદ્રાય નમ ૯ ઉસભાઇ મહાવીર વદામિ જિણ ચઉવિસં ૧૦ ચતુર્વિધ સંઘાય નમ ૧૧ વંદે પ્રવચન માતરં ૧૨ વદે દયા માતર ૧૩ વીરં વંદે ૧૪ અર્હં નમ

મહાવીર છંદ

ચોવીશમા મહાવીર શૂરવીર મહાધીર, વાણી મીઠી દુધ ખીર, સદ્ધારથ નંદ હે, નાગિણીશી નારી જાણી, ઘટમાં વૈરાગ આણી, જોગ લીઓ જગભાણ, ટાળ્યા મોહ ફંદ હે, ચૌદ હજાર સંત, તાર દીયા ભગવત, કર્મંકો કિયો અંત, પામ્યા સુખ કંદ હે કહે કવિ ચંદ્રભાણ, સુણો હો વિવેકવાન, મહાવીર કીયા ધ્યાન, ઉપજે આનદ હે.

પૂર્વં ત્રિયાસી લાખ, લિયો જિનરાજ સુખ, એક લાખ રહી જબ, એસે દિલ ધારી હે ધન, સુત, બધવ, નારી, દેખીયે અનિત્ય સહુ, કામ નહિ આવે, એસી જિનજી વિચારી હે. ભરત બોલાઇ સમજાઇ સહુ રાજ દીયો, આપ લોચ લેખે ભયો, મહાવ્રત ધારી હે. પ્રથમ જિનેદ્ર ચદ્ર કહત બિનોદીલાલ, એસે નાભિનંદનકો, વદના હમારી હે.

શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીનો છંદ

શારદ માય નમુ શિર નામી, હુ ગુણ ગાઉં ત્રિભુવનકે સ્વામિ, શાંતિ શાંતિ જપે સબ કોઇ, ત ઘેર શાંતિ સદા સુખ હોઇ. ૧ શાંતિ જપી જે કીજે કામ, સો હી કામ હોવે અભિગમ; શાંતિ જપી પરદેશ સધાવે, તે કુશળે કમળા લેઇ આવે. ૨ ગર્ભં થકી પ્રભુ મારિ નિવારી, શાંતજી નામ દિયો હિતકારી, જે નર શાંતિ તણા ગુણ ગાવે, ઋદ્ધિ અચિંતી તે નર પાવે ૩ જે નરકુ પ્રભુ શાંતિ સહાઇ, ત નરકું કયા આરતી નાહી, જો કછુ વછે સોહી પુરે,

દુઃખ ધરિ મિથ્યા મતિ ચુરે ૪ અલખ નિરંજન જ્યોત પ્રકાશી ઘટ ઘટ અંતર પ્રભુ વાસી સ્વામી સ્વરૂપ કહ્યું નવિ જાય, કહેતાં મુજ મન અચરજ થાય. ૫ ડાર દીયે સમકીત હથિયારા, છેદ્યા મોહ તણા દળ સારા નારી તણો ત્રિહું રંગ રાચે, રાજ તજ્યો પણ સાહિબ સાચો. ૬ મહા બળવંત કહીજે દેવા, કાયર કુંથુ ન એક હણેવા, ઋદ્ધિ સમળ પ્રભુ પાસ કહીજે ભિક્ષા આહારી નામ કહીજે ૭ નિંદક પૂજક સમ ભાવક પણ સેવકકુ હૈ સુખદાયક તજ પરિગ્રહ હુવા જગનાયક નામ અતિથિ સવે સિદ્ધિ દાયક. ૮ શત્રુ મિત્ર સમ ચિત્ત ગણીજે નામ દેવ અરિહંત ભણીજે, સકળ જીવ હિતવંત કહીજે સેવક જાણી મહાપદ દીજે ૯ સાગર જેસા હોય ગંભીરા, દુષણ એક ન માંહે શરીરા મેરુ અચળ જિમ અંતર જામી પણ ન રહે પ્રભુ એકણ ઠામી ૧૦ લોક કહે જિનજી સબ દેખે, પણ સુપનાંતર કબહુ ન દેખે, રીસ વિના બાવીસ પરીસા સેના જીતી ને જગદીશા. ૧૧ માન વિના જગ આણ મનાઈ માયા વિના શિવશું લય લાઈ લોભ વિના ગુણ રાશિ ગ્રહીજે ભિક્ષુ થાવે ત્રિભુવન સેવીજે ૧૨ નિર્ગ્રંથપણું શિર છત્ર ધરાવે, નામ યતિ પણ ચમર ઢળાવે, અભયદાન દાતા સુખ કારણ, આગળ ચક્ર ચાલે અરિદારણ. ૧૩ શ્રી જિનરાજ દયાળ ભણીજે કર્મ સેવો મૂળ ખણીજે; અવિહડ સ્વપદ તીરથ થાપે, લચ્છી પણ્ણી રેખે નવિ આપે. ૧૪ વિનયવંત ભગવંત કહાવે, નાહી કિસીકું શિશ નમાવે, અકિંચનો બિરુદ ધરાવે, પણ સોવન પદ પંકજ ઠાવે. ૧૫ રાગ નહિ પણ સેવક તારે દ્વેષ નહિ નિગુણા સંગ વારે તપ આરંભ નિજ આતમ ધ્યાવે શિવ રમણીશું સાથ રમાવે. ૧૬ તેરો મહિમા અદ્ભુત કહીજે તેરા ગુણોકા પાર ન લીજે તું પ્રભુ સમરથ સાહેબ મેરા, હું મન મોહન સેવક તેરા. ૧૭ તું રે ત્રિલોક તણો પ્રતિપાળ હું રે અનાથ તું રે દયાળ તું શરણાગત રાખત ધીરા, તું પ્રભુ વરદ ઉ વડ વીરા. ૧૮ તુંહિ સમો વડ આગમ પાયો વો મેરો કાજ ચઢ્યો રે સવાયો. કર જોડી પ્રભુ વિનવું તમશું કરો કૃપા જીનવરજી અમશું ૧૯ જનમ મરણના ભય નિવારો, ભવ સાગરથી પાર ઉતારો, શ્રી હસ્તિનાપુર મંડણ સોહે, ત્યાં શ્રી શાંતિ સદા મન મોહે. ૨૦ પદ્મસાગર ગુરુરાજ પસાયા, શ્રી ગુણ સાગર કહે મન ભાયા જે નર નારી એક ચિત્તે ગાવે, તે મનવાંછિત નિશ્ચે પાવે. ૨૧

શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો છંદ

વીર જિનેશ્વર કેરો શિષ્ય ગૌતમ નામ જપો નિશદિશ જો કીજે ગૌતમનું ધ્યાન તો ઘર વિલસે નવે નિધાન. ૧ ગૌતમ નામે ગિરિવર ચઢે મનવાંછિત હેલા સંપજે ગૌતમ નામે નાવે રોગ ગૌતમ નામે સર્વ સંજોગ. ૨ જે વૈરી વિરુઆ વંકડા તસ નામે નાવે ઢુંકડા ભૂત પ્રેત નવિ મંડે પ્રાણ, તે ગૌતમના કરું વખાણ. ૩ ગૌતમ નામે નિર્મળ કાય, ગૌતમ નામે વાધે આય, ગૌતમ જિન શાસન શણગાર ગૌતમ નામે જયજયકાર. ૪ શાળ દાળ સુરહા ઘૃત ગોળ મનવાંછિત કાપડ તંબોળ ઘર સુઘરણી નિર્મળ ચિત્ત ગૌતમ નામે પુત્ર વિનીત ૫ ગૌતમ ઉદયો અવિચળ ભાણ ગૌતમ નામ જપો જગ જાણ, મોટા મંદિર મેરુ સમાન ગૌતમ નામે સફળ વિહાણ ૬ ઘર મયગળ ઘોડાની જોડ વારુ પહોંચે વાંછિત કોડ મહિયલ માને મોટા રાય, જો તૂઠે ગૌતમના પાય. ૭ ગૌતમ

પ્રણમ્યા પાતક ટળે, ઉત્તમ નરની સંગત મળે, ગૌતમ નામે નિર્મળ જ્ઞાન, ગૌતમ નામે વાધે વાન. ૮. પુન્યવંત અવધારો સહુ, ગુરૂ ગૌતમના ગુણ છે બહુ; કહે લાવણ્ય સમય કરજોડ, ગૌતમ તૂઠે સંપત્તિ ક્રોડ ૯ ઇતિ

શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનો છંદ

(દોહા)

કલ્પવેલ ચિંતામણી, કામધેનુ ગુણ, ખાણ, અલખ અગોચર અગમ ગતિ, ચિદાનંદ ભગવાન. ૧. પરમ જ્યોતિ પરમાત્મા, નિરાકાર કીરતાર, નિભંય રૂપ જ્યોતિસરૂપ પૂરણ બ્રહ્મ અપાર ૨ અવિનાશી સાહીબ ધણી, ચિંતામણી શ્રી પાર્શ્વ, અરજ કરૂં કર જોડ કે, પૂરો વંછિત આશ. ૩. મન ચિંતીત આશા ફળે, સકળ સિદ્ધવે કામ, ચિંતામણીકો જાપ જપ, ચિતા હરે એ નામ. ૪. તુમ સમ મેરે કો નહી, ચિંતામણી ભગવાન, ચેતનકી એહ વિનતી, દીજે અનુભવ જ્ઞાન. ૫.

(ચોપાઇ)

પ્રાણુત દેવલોકથી આયે, જન્મ વણારસી નગરી પાયે, અશ્વસેન કુળ મંડન સ્વામી, ત્રીહુ જગકે પ્રભુ અંતરજામી. ૬. વામા દેવી માતાકે જાયે, લંછન નાગ ફણી મણી પાએ, શુભ કાયા નવ હાથ વખાણો, નીલ વરણ તનુ નિર્મળ જાણો ૭. માનવ યક્ષ સેવે પ્રભુ પાય, પદ્‌માવતી દેવી સુખદાય, ઇદ્ર ચંદ્ર પારસ ગુણ ગાવે, કલ્પવૃક્ષ ચિંતામણી પાવે. ૮. નિત સમરો ચિતામણી સ્વામી, આશા પૂરે અંતરજામી ધન ધન પાર્શ્વ પુરીસાદાણી, તુમ સમ જગમે કો નહી નાણી ૯ તુમારો નામ સદા સુખકારી, સુખ ઉપજે દુખ જાય વિસારી, ચેતનકો મન તુમારો પાસ, મન વંછિત પૂરો પ્રભુ આશ. ૧૦.

(દોહા)

ૐ ભગવંત ચિતામણી, પાર્શ્વ પ્રભુ જિનરાય, નમો નમો તુમ નામસેં, રોગ શોક મિટ જાય ૧૧. વાત પિત્ત દૂરે ટળે, કફ નહી આવે પાસ, ચિંતામણી કે નામસે, મિટે શ્વાસ ઓર ખાસ ૧૨ પ્રથમ દૂસરો તીસરો, તાવ ચોથીયો જાય, શૂળ બહોનેર દૂરે રહે, દાદર ખાજ ન થાવ. ૧૩ વિસ્ફોટક ગડ ગુંમડાં, કોઢ અઢારે દૂર, નેત્ર રોગ સબ પરિહરે, કંઠમાળ ચકચૂર ૧૪. ચિતામણીકે જાપસે, રોગ શોગ મિટ જાય, ચેતન પાર્શ્વ નામકો, સમરો મન ચિત્ત લાય. ૧૫.

(ચોપાઇ)

મન શુધ્ધે સમરો ભગવાન ભયભંજન ચિંતામણી ધ્યાન, ભૂત પ્રેત ભય જાવે દૂર, જાપ જપે સુખ સંપત્તિ પૂર ૧૬ ડાકણ શાકણ વ્યંતર દેવ, ભય નહી લાગે પારસ સેવ, જળચળ થલચર ઉરપર જીવ ઇનકો ભય નહિ સમરો પીવ ૧૭ વાઘ સિંહકો ભય નહી હોય, સર્પ ગોહ આવે નહિ કોય, વાટ ઘાટમે રક્ષા કરે, ચિંતામણી ચિતા સબ હરે ૧૮. ટોણા ટામણ જાદુ કરે, તુમારો નામ લેતાં સબ કરે, ઠગ ફાંસીગર તસ્કર હોય, દ્વેષી દુશ્મન દુષ્ટજ કોય ૧૯ ભય સબ ભાગે તુમારો નામ, મન વંછિત પૂરો સબ કામ, ભય નિવારણ પૂરે આશ, ચેતન જપ ચિંતામણી પાર્શ્વ ૨૦.

(દોહા)

ચિંતામણિ નામસે સકલ સિદ્ધવે કામ, રાજ ઋદ્ધિ રમણી મળે, સુખ સંપત્તિ બહુ ધામ. ૨૧ રૂપ બલ ગુણ બાળક મળે, લક્ષ્મીનો નહિ પાર પુત્ર કલત્ર મંગળ સદા, પાવે શિવ દરબાર. ૨૨ ચેતન ચિંતા હરણો જાપ જપો તિન કાળ, કર આસિસ ઘટ પાલોક ઉપજે મંગળ માળ ૨૩ પારસ નામ પ્રભાવથી વાધે ભાળ બહુ માન, મનવંછિત સુખ ઉપજે નિત સમરો ભગવાન. ૨૪ સંવત અઢારા ઉપરે આઠત્રિશો પરિમાણ, પોષ શુક્લ દિન પંચમી વાર શનિશ્વર જાણ. ૨૫ પઢે સુણે જે ભાવશું સુણે સદા ચિત લાય, ચેતન સંપત્તિ બહુ મળે સમરે મન વચ કાય. ૨૬

શ્રી સાધુ વંદના પ્રારંભ

નમું અનંત ચોવીશી, ઋષભાદિક મહાવીર જેણે આરજ ક્ષેત્રમાં ઘાલી ધર્મની સીર. ૧ મહા અતુલ બળિ નર, શૂર વીર ને ધીર, તીરથ પ્રવર્તાવી, પહોંચ્યા ભવજળ તીર ૨ સીમંધર પ્રમુખ જઘન્ય તીર્થંકર વીશ, છે અઢી દ્વીપમાં જયવંતા જગદીશ. ૩ એકસો ને સિત્તેર ઉત્કૃષ્ટ પદે જગીશ ધન્ય મોટા પ્રભુજી તેહને નમાવું શીશ. ૪ કેવળી દોય કોડી, ઉત્કૃષ્ટા નવ ક્રોડ, મુનિ દોય સહસ્ર ક્રોડી, ઉત્કૃષ્ટા નવ સહસ્ર ક્રોડ ૫. વિચરે વિદેહે, મોટા તપસી ધીર, ભાવે કરી વંદું, ટાળે ભવની ભીડ. ૬ ચોવીશે જિનના, સઘળા એ ગણધાર ચૌદસે ને બાવન, તે પ્રણમું સુખકાર. ૭. જિન શાસન નાયક ધન્ય શ્રી વીર જિણંદ, ગૌતમાદિક ગણધર, વર્તાવ્યો આણંદ. ૮ શ્રી ઋષભદેવના, ભરતાદિક સો પુત્ર વૈરાગ્ય મન આણી સંયમ લિયો અદ્ભુત. ૯ કેવળ ઉપરાજ્યું કરી કરણી કરતૂત, જિનમત દીપાવી સઘળા મોક્ષ પહુત. ૧૦ શ્રી ભરતેશ્વરના હુઆ પટોધર આઠ આદિત્ય જશાદિક પહોંચ્યા શિવપુર વાટ. ૧૧ શ્રી જિન અંતરના હુવા પાટ અસંખ્ય, મુનિ મુક્તે પહોંચ્યા, ટાળી કર્મનો વંક. ૧૨ ધન્ય કપિલ મુનિવર, નમિ નમું અણગાર જેણે તતક્ષણ ત્યાગ્યો સહસ્ર રમણી પરિવાર. ૧૩ મુનિ બળ હરિકેશી, ચિત્ત મુનીશ્વર સાર શુદ્ધ સંયમ પાળી પામ્યા ભવનો પાર. ૧૪ વળી ઇક્ષુકાર રાજા, ઘેર કમળાવતી નાર, ભૃગુ ને જશા, તેહના દોય કુમાર ૧૫. છએ ઋદ્ધિ છાંડીને લીધો સંયમ ભાર, ઇણ અલ્પકાળમાં, પામ્યા મોક્ષ દ્વાર ૧૬ વળી સંયતિ રાજા હરણ આહેડે જાય, મુનિવર ગર્દભાળી, આણ્યો મારગ ઠાય. ૧૭ ચારિત્ર લઇને ભેટ્યા ગુરુના પાય, ક્ષત્રિરાજ ઋષીશ્વર ચર્ચા કરી ચિત્ત લાય. ૧૮ વળી દશે ચક્રવર્તી રાજ્ય રમણી ઋદ્ધિ છોડ, દશે મુક્તે પહોંચ્યા, કુળને શોભા ચોડ ૧૯ ઇણ અવસર્પિણીમાં આઠ રામ ગયા મોક્ષ, બળભદ્ર મુનીશ્વર ગયા પંચમે દેવલોક ૨ દશાર્ણભદ્ર રાજા, વીર વાંદ્યા ધરી માન, પછે ઇંદ્ર હટાયો દિયો છકાય અભેદાન. ૨૧. કરકંડુ પ્રમુખ ચારે પ્રત્યેક બુદ્ધ. મુનિ મુક્તે પહોંત્યા જીત્યા કર્મ મહા જુદ્ધ. ૨૨ ધન્ય મોટા મુનિવર મૃગાપુત્ર જગીશ, મુનિવર અનાથી જીત્યા રાગ ને રીસ. ૨૩. વળી સમુદ્રપાળ મુનિ રાજેમતી રહનેમ, કેશી ને ગૌતમ પામ્યા શિવપુર ક્ષેમ ૨૪ ધન્ય વિજયઘોષ મુનિ, જયઘોષ વળી જાણ, શ્રી ગર્ગાચાર્ય પહોંત્યા છે નિરવાણ. ૨૫ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમાં જિનવરે કર્યા વખાણ શુદ્ધ મને ધ્યાવો, મનમે ધીરજ આણ. ૨૬ વળી ખંધક સંન્યાસી રાખ્યો ગૌતમ સ્નેહ

મહાવીર સમી, પંચ મહાવ્રત લેહ ૨૭. તપ કઠણુ કરીને, ઝોસી આપણી દેહ, ગયા અચ્યુત દેવલોકે, ચ્યવિ લેશે ભવ છેહ ૨૮. વળિ ઋષભદત્ત મુનિ શેઠ સુદર્શન સાર, શિવરાજ ઋષીશ્વર, ધન્ય ગાંગેય અણુગાર, ૨૯ શુદ્ધ સંયમ પાળી, પામ્યા કેવળ સાર, એ ચારે મુનિવર, પહોંત્યા મોક્ષ મોઝાર. ૩૦ ભગવતની માતા, ધન ધન સતી દેવાનંદા; વળિ સતી જ્યંતિ, છોડ દિયા ઘર ફંદા. ૩૧ સતિ મુક્તે પહોંત્યા, વળી તે વીરના નંદ, મહાસતિ સુદર્શના, ઘણી સતીઓના વૃંદ ૩૨ વળિ કાર્ત્તિક શેઠે, પડિમા વહિ શુરવીર. જમ્યો મહોરા ઉપર, તાપસ બળતી ખીર ૩૩ પછી ચારિત્ર લીધું, મિત્ર એક સહસ્ર આઠ ધીર; મરી હુવા શક્રેન્દ્ર, ચ્યવિ લેશે ભવ તીર ૩૪ વળિ રાય ઉદાયન દિયો ભાણેજને રાજ, પછી ચારિત્ર લઇને, સાર્યા આતમ કાજ ૩૫ ગંગદત્ત મુનિ આણંદ તરણ તારણ જહાજ, મુનિ કૌશલ્ય રોહો દિયો ઘણાને સાજ ૩૬ ધન્ય મુનક્ષત્ર મુનિવર, સર્વાનુભૂતિ અણુગાર, આરાધિક હુઇને, ગયા દેવલોક મોઝાર ૩૭. ચ્યવિ મુગતે જાશે, વળી સિંહ મુનીશ્વર સાર, બીજા પણ મુનિવર, ભગવતીમાં અધિકાર. ૩૮ શ્રેણિકના બેટા, મ્હોટા મુનિવર મેઘ તજી, આઠ અંતેઉરિ, આણ્યો મન સંવેગ ૩૯ વીરપેં વ્રત લઇને, બાંધી તપની તેગ, ગયા વિજ્ય વિમાને, ચ્યવિ લેશે શિવ વેગ. ૪૦ ધન્ય થાવર્ચા પુત્ર, તજી બત્રીશે નાર; તેની સાથે નીકળ્યા, પુરુષ એક હજાર ૪૧. શુકદેવ સંન્યાસી, એક સહસ્ર શિષ્ય ધાર, પંચશયશુ શેલક, લીધો સંયમ ભાર ૪૨ સર્વ સહસ્ર અઢાઇ, ત્રણા જીવોને તાર, પુંડરાગરી ઉપર કિયો પાદોપગમન સંથાર ૪૩ આરાધિક હુઇને, કીધો એવો પાર, હુવા મ્હોટા મુનિવર નામ લીયા નિસ્તાર ૪૪. ધન્ય જિનપાળ મુનિવર, દોય ધનાવા સાધ; ગયા પ્રથમ દેવલોકે, મોક્ષ જાશે આરાધ. ૪૫. મલ્લિનાથના છ મિત્ર, મહાબળ પ્રમુખ મુનિરાય સર્વે મુક્તે સીધાવ્યા, મ્હોટી પદવી પાય ૪૬. વળિ જિનશત્રુ રાજા, સુબુદ્ધિ નામે પ્રધાન, પોતે ચારિત્ર લેઇને, પામ્યા મોક્ષ નિધાન ૪૭ ધન્ય તેતલિ મુનિવર દિયો છકાય અભેદાન, પોટિલા પ્રતિબોધ્યા, પામ્યા કેવળજ્ઞાન ૪૮ ધન્ય પાંચે પાંડવ, તજી દ્રૌપદી નાર, સ્થિવરની પાસે, લીધો સંયમ ભાર ૪૯ શ્રી નેમિ વંદનનો, એહવો અભિગ્રહ કીધ, માસખમણુ તપ, શેત્રુંજ્ય જઇ સિદ્ધ. ૫૦ ધર્મઘોષ તણા શિષ્ય, ધર્મરૂચિ અણગાર; કીડીઓની કરૂણા, આણી દયા અપાર. ૫૧ કડવા તુંબાનો, કીધો સઘળો આહાર, સર્વાર્થસિદ્ધ પહોંત્યા, ચ્યવિ લેશે ભવ પાર ૫૨. વળી પુંડરિક રાજા, કુંડરિક ડગીયો જાણ, પોતે ચારિત્ર લેઇને, ન ઘાલી ધર્મમાં હાણ ૫૩. સર્વાર્થસિદ્ધ પહોંત્યા, ચવી લેશે નિરવાણ, શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં, જિનવરે કર્યા વખાણ ૫૪ ગૌતમાદિક કુંવર, સગા અઢારે ભ્રાત, સર્વ અંધકવિષ્ણુ સુત, ધારિણી જ્યારી માત ૫૫ તજી આઠ અંતેઉરી, કાઢી દીક્ષાની વાત, ચારિત્ર લઇને, કીધો મુક્તિનો સાથ ૫૬ શ્રી અનેકસેનાદિક, છયે સહોદર ભાય, વસુદેવના નંદન, દેવકી જ્યારી માય ૫૭ ભદ્દીલપુર નગરી નાગ ગાહાવાઇ જાણ, સુળસા ઘેર વધીયા, સાંભળી નેમિની વાણ ૫૮. તજી બત્રીસ અંતેઉરી, નીકળીયા છટકાય, નળ કુબેર સમાણા, ભેટ્યાં શ્રી નેમિના પાય ૫૯ કરી છઠ છઠ પારણાં મનમે વૈરાગ્ય લાય, એક માસ સંથારે, મુક્તિ બિરાજ્યા જાય ૬૦ વળી દારક સારણ, સુમુખ દુમુખ મુનિરાય, વળી કુમર અનાદૃષ્ટિ, ગયા મુક્તિગઢમાંય. ૬૧ વસુદેવના નંદન, ધન્ય ધન્ય

ગજસુકમાળ રૂપે અતિ સુંદર, ક્ષમાવંત વય બાળ. ૬૨ શ્રી નેમિ સમીપે, ઊભા એક જ ધ્યાન, ભિક્ષુની પડિમા ગયા મસાણુ મહાકાળ ૬૩ દેખી સોમિલ કોપ્યો, મસ્તકે બાંધી પાળ, ખેરના ખીરા, શિર ઠવિયા અસરાળ ૬૪ મુનિ નજર ન ખંડી મેટી મનની જ્વાળ, પરીષહ સહીને મુક્તિ ગયા તતકાળ. ૬૫. ધન્ય જાળી મયાળી, ઉવયાલાદિક સાધ, સાંબ ને પ્રદ્યુમ્ન અનિરુદ્ધ સાધુ અગાધ. ૬૬ વળી સચ્ચનેમિ દ્રઢનેમિ, કરણી કીધી નિર્બાધ, છઠ્ઠે મુક્તે પહોંચ્યા, જિનવર વચન આરાધ ૬૭. ધન્ય અર્જુનમાળી કિયો કદાગ્રહ દૂર, વીરપેં વ્રત લેઈને સત્યવાદિ હુવા શૂર. ૬૮ કરી છઠ્ઠ છઠ્ઠ પારણાં ક્ષમા કરી ભરપૂર છ માસની માંહી, કર્મ કિયા ચકચૂર. ૬૯ કુંવર અઈમુત્તે દીઠા ગૌતમસ્વામ, સુણિ વીરની વાણી, કીધો ઉત્તમ કામ ૭૦ ચારિત્ર લેઈને પહોંચ્યા શિવપુર ઠામ, ધુર આદિ મુખ અંત અલક્ષ મુનિ નામ. ૭૧ વળી કૃષ્ણરાયની અગ્રમહિષી આઠ, પુત્ર વહુ દોય સંચ્યા પુણ્યના ઠાઠ ૭૨ જાદવકુળ સતિયાં ટાળ્યો દુઃખ ઉચાટ, પહોંચ્યા શિવપુરમેં, એ છે સૂત્રનો પાઠ. ૭૩ શ્રેણિકની રાણી, કાળીઆદિક જાણ દશે પુત્ર વિયોગે, સાંભળીને વીરની વાણ ૭૪ ચંદનબાળાપે સંજમ લેઈ હુવા જાણ, તપ કરી દેહ ઝોંસી પહોંચ્યા છે નિર્-વાણ, ૭૫. નંદાદિક તેરે શ્રેણિક નૃપની નાર ચંદનબાળાપે લીધો સંજમ ભાર ૭૬ એક માસ સંથારે પહોંચ્યા મુક્તિ મોઝાર, એ નેવું જણાનો અંતગડમાં અધિકાર ૭૭ શ્રેણિકના બેટા, જાલિયાદિક તેવીસ, વીરપે વ્રત લેઈને, પાળ્યો વિશ્વાવીસ. ૭૮ તપ કઠણ કરીને પૂરી મન જગીશ, દેવલોકે પહોંચ્યા મોક્ષ જાશે તજી રીસ. ૭૯ કાકંદીનો ધન્નો તજી બત્રીશે નાર મહાવીર સમીપે, લીધો સંજમ ભાર. ૮૦ કરી છઠ્ઠ છઠ્ઠ પારણું, આયંબિલ ઉજ્ઝિત આહાર શ્રી વીરે વખાણ્યા, ધન ધન્નો અણગાર. ૮૧ એક માસ સંથારે સર્વાર્થ સિદ્ધ પહુંત મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કરશે ભવનો અંત. ૮૨. ધન્નાની રીતે હુવા નવે સંત, અનુત્તરોવવાઈમાં ભાખી ગયા ભગવંત. ૮૩ સુબાહુ પ્રમુખ, પાંચ પાંચસે નાર તજી વીરપે લીધાં પંચ મહાવ્રત સાર ૮૪ ચારિત્ર લેઈને પાળ્યાં નિરતિચાર, દેવલોકે પહોંચ્યા, સુખવિપાકે અધિકાર. ૮૫. શ્રેણિકના પૌત્ર પદ્માદિક હુવા દસ. વીરપે વ્રત લેઈને, કાઢ્યો દેહનો કસ ૮૬ સંજમ આરાધી દેવલોકમાં જઈ વસ્યા, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષ જાશે લેઈ જશ. ૮૭. બળભદ્રના નંદન નિષધાદિક હુવા બાર તજી પચાસ અંતેઉરી, ત્યાગ કિયો સંસાર. ૮૮ સહુ નેમિ સમીપે, ચાર મહાવ્રત લીધ સર્વાર્થસિદ્ધ પહોંચ્યા, હોશે વિદેહે સિદ્ધ ૮૯ ધન્નો ને શાલિભદ્ર મુનીશ્વરોની જોડ નારીનાં બંધન, તતક્ષણ નાખ્યાં ત્રોડ. ૯૦ ઘર કુટુંબ કબીલો, ધન કંચનની કોડ માસ માસખમણ તપ ટાળશે ભવની ખોડ. ૯૧ શ્રી સુધર્મ સ્વામીના શિષ્ય, ધન ધન જંબુસ્વામ તજી આઠ અંતેઉરી માત પીતા ધન ધામ. ૯૨ પ્રભવાદિક તારી પહોંચ્યા શિવપુર ઠામ સૂત્રે પ્રવર્તાવી જગમાં જંબુ નામ. ૯૩ ધન્ય ઢંઢણ મુનિ વર કૃષ્ણરાયના નંદ, શુદ્ધ અભિગ્રહ પારી ટાળી દિયે ભવ ફંદ. ૯૪ વળિ ખંધક ઋષિની દેહ ઉતારી ખાલ પરીષહ સહીને, ભવ ફેરા દિયા ટાળ. ૯૫. વળિ ખંધક ઋષિના, હુવા પાંચસે શિષ્ય, ઘાણીમાં પીલ્યા મુક્તિ ગયા તજી રીસ. ૯૬ સંભૂતિવિજય શિષ્ય, ભદ્રબાહુ મુનિ રાય ચૌદ પૂર્વધારી ચંદ્રગુપ્ત આણ્યો ઠાય. ૯૭ વળિ આર્દ્રકુમાર મુનિ સ્થૂલિભદ્ર નંદિષેણ અરણિક અઈમુત્તો મુનીશ્વરોની મણ. ૯૮ ચોવીસ જિન મુનિવર, સંખ્યા

અઠ્ઠાવીશ લાખ, ઉપર સહસ્ર અડતાળીસ, સૂત્ર પરંપરા ભાખ ૯૯. કોઇ ઉત્તમ વાંચો, મોઢે જયણા રાખ, ઉઘાડે મુખ બોલ્યાં, પાપ લાગે ઇમ ભાખ ૧૦૦ ધન્ય મરૂદેવી માતા, ધ્યાયો નિર્મળ ધ્યાન, ગજ હોદે પાયો, નિર્મળ કેવળજ્ઞાન ૧૦૧ ધન્ય આદીશ્વરની પુત્રી, બ્રહ્મી સુંદરી દોય, ચારિત્ર લેઇને, મુક્તિ ગયા સિદ્ધ હોય, ૧૦૨ ચોવીશે જિનની, વડી શિષ્યણી ચોવીશ, સતી મુક્તે પહોંચ્યાં, પૂરી મન જગીશ ૧૦૩ ચોવીશે જિનનાં સર્વ સાધવી સાર, અડતાળીસ લાખ ને, આઠમે સિત્તોર હજાર. ૧૦૪. ચેડાની પુત્રી, રાખી ધર્મશું પ્રીત, રાજેમતી વિજ્યા, મૃગાવતી સુવિનીત. ૧૦૫ પદ્માવતી મયણરેહા, દ્રૌપદી દમયંતી સીત; ઇત્યાદિક સતીયો, ગઇ જન્મારો જીત. ૧૦૬. ચોવીશે જિનના, સાધુ સાધવી સાર, ગયાં મોક્ષ દેવલોકે, હૃદયે રાખો ધાર. ૧૦૭ ઇણ અઢી દ્વીપમાં, ઘરડા તપસી બાળ, શુદ્ધ પંચ મહાવ્રતધારી, નમો નમો ત્રણકાળ. ૧૦૮. એ યતિયો સતિયોનાં, લીજે નિત્ય પ્રતે નામ, શુદ્ધ મનથી ધ્યાવો. એહ તરણનો ઠામ. ૧૦૯ એ યતિયો સતીયોશું, રાખો ઉજ્જવળ ભાવ, કહે ઋષિ જેમલ, એહ તરણનો દાવ. ૧૧૦. સંવત અઢાર ને, વર્ષ સાતે શિરદાર. શહેર ઝાલોર માંહી, એહ કહ્યો અધિકાર. ૧૧૧.

ઇતિ શ્રી સાધુ વંદના સમાપ્તમ.

શ્રી જીવરાશિની સજ્ઝાય.

હવે રાણી પદ્માવતી, જીવરાશિ ખમાવે, જાણપણું જગતે ભલું, એણીવેળાએ આવે, તે મુજ મિચ્છા મિ દુક્કડ ૧ અરિહંતની સાખ, જે મે જીવ વિરાધિયા, ચોરાશી લાખ. તે મુજ૦ ૨. સાત લાખ પૃથ્વી તણા, સાતે અપકાય, સાત લાખ તેઉ કાયનાં, સાતે વળી વાય. તે મુજ૦ ૩. દસ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પત્તિ, ચઉદ સાધારણ, બી તી ચૌરેંદ્રિ જીવના, બે બે લાખ વિચાર. તે મુજ૦ ૪ દેવતા તિર્યંચ નારકી, ચાર ચાર પ્રકાશી, ચઉદ લાખ મનુષ્યના, એ લાખ ચોરાશી તે મુજ૦ ૫. ઇણ ભવે પરભવે સેવિયાં, જે પાપ અઢાર, ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી પરિહરૂ, દુર્ગતિનાં દાતાર તે મુજ૦ ૬ હિંસા કીધી જીવની બોલ્યા મૃષાવાદ, દોષ અદત્તાદાનના, મૈથુન ઉન્માદ. તે મુજ૦ ૭ પરિગ્રહ મેળવ્યો કારમો, કીધો ક્રોધ વિશેષ, માન માયા લોભ મેં કીયાં, વળી રાગ ને દ્વેષ તે મુજ૦ ૮ કળહ કરી જીવ દુહવ્યા, કીધાં કુડાં કલંક, નિંદા કીધી પારકી, રતિ અરતિ નિશંક તે મુજ૦ ૯ ચાડી કીધી પારકી, કીધો થાપણ મોસો, કુગુરૂ કુદેવ કુધર્મનો, ભલો આણ્યો ભરોસો તે મુજ૦ ૧૦ ખાટકીને ભવે મે કીયાં, જીવના ઘાત, ચડીમાર ભવે ચરકલાં, માર્યા દિનરાત તે મુજ૦ ૧૧ કાજી મુલ્લાને ભવે, પઢી મંત્ર કઠોર, જીવ અનેક જબ્હે કિયા કીધા પાપ અઘોર. તે મુજ૦ ૧૨. માછીને ભવે માછલાં, ઝાલ્યાં જળવાસ, ધીવર ભીલ કોળી ભવે, મૃગ પાડયા પાસ તે મુજ૦ ૧૩. કોટવાળને ભવે મે કિયા, આકરા કર દંડ, બંધીવાન મરાવિયા, કોરડા છડી દંડ તે મુજ૦ ૧૪ પરમાધામીને ભવે, કીધાં નારકી દુઃખ; છેદન ભેદન વેદના, તાડન અતિ તિખ્ખ. તે મુજ૦ ૧૫ કુંભારને ભવે મે કિયા, નીમાહ પચાવ્યા, તેલી ભવે તલ પીલિયા, પાપે પિંડ ભરાવ્યા તે મુજ૦ ૧૬ હાળી ભવે હળ ખેડીયા ફોડયા પૃથ્વીનાં પેટ, સૂડ નિદાન કિયાં ઘણાં, દીધા બળદ ચપેટ તે મુજ૦ ૧૭. માળી

વળી રોપ્યા રોપાવ્યા નાનાવિધ વૃક્ષ, મૂળ પત્ર ફળ ફુલનાં લાગ્યાં પાપ અલક્ષ. તે મુજ ૧૮ અધિવાસ્યાને ભવે પામ્યાં બધીક ભાર, પોઠી ઉંટ કીડા પડ્યા, દયા નાણી લગાર. તે મુજ ૧૯ છીપાને ભવે છેતર્યાં, કીધા રંગણ પાસ અગ્નિ આરંભ કીધાં ઘણાં ધાતુર્વાદ અભ્યાસ, તે મુજ ૨૦ શૂર પણે રણ ઝુઝતાં, માર્યા માણસ વૃંદ, મદિરા માંસ માખણ ભખ્યાં ખાધાં મૂળ ને કંદ. તે મુજ ૨૧ ખાણ ખણાવી ધાતુની, પાણી ઉલેચ્યાં આરંભ કીધા અતિ ઘણા, પોતે પાપજ સંચ્યા. તે મુજ ૨૨ અંગાર કર્મ કીધા વળી ઘરમેં દવ દીધાં સમ ખાધા વીતરાગના, કુડા કોસજ કીધા. તે મુજ ૨૩ બિલ્લી ભવે ઉંદર ગળ્યા, ગિરોળી હત્યારી મૂઢ ગમાર તણે ભવે મેં જુ લીંખ મારી. તે મુજ ૨૪ ભાડભુંજા તણે ભવે એકેન્દ્રિ જીવ, જ્વાર ચણા ઘઉં શેક્યા પાડતા રીવ. તે મુજ ૨૫ ખાંડણ પીસણ ગારના આરંભ અનેક, રાંધણ ઇંધણ અગ્નિનાં, કીધા પાપ ઉદ્રેક. તે મુજ ૨૬ વિકથા ચાર કીધી વળી સેવ્યા પંચ પ્રમાદ, ઇષ્ટ વિયોગ પડાવિયા, રૂદન વિષવાદ. તે મુજ ૨૭ સાધુ અને શ્રાવક તણા, વ્રત લેઈને ભાંગ્યાં મૂળ અને ઉત્તર તણા, મુજ દુષણ લાગ્યાં. તે મુજ ૨૮ સાપ વીંછી સિંહ ચીતરા, શકરા ને સમળી હિંસક જીવ તણે ભવે, હિંસા કીધી સબળી. તે મુજ ૨૯ સુવાવડી દુષણ ઘણાં વળી ગર્ભ ગળાવ્યા જીવાણી ઢોળ્યાં ઘણાં શીલવ્રત ભંજાવ્યા. તે મુજ ૩૦ ભવ અનંત ભમતાં થકાં કીધા દેહ સંબંધ ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી વોસિરૂં કરૂં જન્મ પવિત્ર. તે મુજ ૩૧ ભવ અનંત ભમતાં થકાં કીધા પરિગ્રહ સંબંધ, ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી વોસીરૂં તીણશું પ્રતિબંધ. તે મુજ ૩૨. ભવ અનંત ભમતાં થકાં કીધાં કુટુંબ સંબંધ, ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી વોસીરૂં તિણશું પ્રતિબંધ તે મુજ ૩૩. ઇણિપરે ઇહ ભવ પરભવે, કીધાં પાપ અખત્ર, ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરી વોસીરૂં, કરૂં જન્મ પવિત્ર. તે મુજ ૩૪ એણી વિધિ એ આરાધના, ભાવે કરશે જેહ સમય સુંદર કહે પાપથી વળી છુટશે તેહ. તે મુજ ૩૫. રાગ વૈરાડી જે સુણે, એહ ત્રીજી ઢાળ, સમય સુંદર કહે પાપથી છુટે તતકાળ. તે મુજ ૩૬ ઇતિ સમાપ્ત

ચત્તારી મંગલ

શ્રી ચત્તારિમંગલ અરિહંતામંગલં સિદ્ધામંગલં સાહુમંગલં કેવળી પન્નતો ધમ્મો મંગલં ચત્તારી લોગુત્તમા અરિહંતા લોગુત્તમા, સિદ્ધા લોગુત્તમા, સાહૂ લોગુત્તમા, કેવળી પન્નતો ધમ્મો લોગુત્તમા, ચત્તારી શરણં પવ્વજ્જામિ અરિહંતા શરણં પવ્વજ્જામિ, સિદ્ધાશરણં પવ્વજ્જામિ સાહુશરણં પવ્વજ્જામિ, કેવળી પન્નતો ધમ્મોશરણં પવ્વજ્જામિ, ચાર શરણાં કરે જેહ ભવસાગરમાં ન બુડે તેહ સકળ કર્મનો આણે અંત, મોક્ષતણાં સુખ લે અનંત, ભાવ ધરીને જે ગુણ ગાય, તે જીવ તરીને મુક્તે જાય, સંસાર માંહિ શરણાં ચાર, અવર શરણ નહિ કોય, જે નરનારી આદરે તેને અક્ષય અવિચળ પદ હોય, અંગુઠે અમૃત વસે લબ્ધીતણો ભંડાર, શ્રી ગુરૂ ગૌતમને સમરિયે તો, મનવંછિત ફળ દાતાર.

જાન્યુઆરી

તારીખ	સુર્યોદય ક મી	સુર્યાસ્ત ક મી	નોકારસી ક. મી	પોરસી ક મી	બે પોરસી ક. મી.	ત્રણપોરસી ક મી
૧	૭ ૨૭	૬ ૧૪	૮ ૧૫	૧૦ ૯	૧૨ ૫૧	૧૫ ૩૩
૫	૭ ૨૮	૬ ૧૬	૮ ૧૬	૧૦ ૧૦	૧૨ ૫૨	૧૫ ૩૪
૧૦	૭ ૨૯	૬ ૨૦	૮ ૧૭	૧૦ ૧૨	૧૨ ૫૫	૧૫ ૩૮
૧૫	૭ ૩૦	૬ ૨૩	૮ ૧૮	૧૦ ૧૩	૧૨ ૫૭	૧૫ ૪૧
૨૦	૭ ૩૦	૬ ૨૬	૮ ૧૮	૧૦ ૧૪	૧૨ ૫૮	૧૫ ૪૨
૨૫	૭ ૨૯	૬ ૩૦	૮ ૧૭	૧૦ ૧૪	૧૩ ૦	૧૫ ૪૬
૩૦	૭ ૨૭	૬ ૩૩	૮ ૧૫	૧૦ ૧૪	૧૩ ૦	૧૫ ૪૬

ફેબ્રુઆરી

તારીખ	સુર્યોદય ક મી	સુર્યાસ્ત ક મી	નોકારસી ક મી	પોરસી ક મી	બે પોરસી ક મી	ત્રણપોરસી ક મી.
૧	૭ ૨૭	૬ ૩૫	૮ ૧૫	૧૦ ૧૪	૧૩ ૧	૧૫ ૪૭
૫	૭ ૨૫	૬ ૩૭	૮ ૧૩	૧૦ ૧૩	૧૩ ૧	૧૫ ૪૯
૧૦	૭ ૨૩	૬ ૩૯	૮ ૧૧	૧૦ ૧૨	૧૩ ૧	૧૫ ૫૦
૧૫	૭ ૨૦	૬ ૪૩	૮ ૮	૧૦ ૧૧	૧૩ ૧	૧૫ ૫૧
૨૦	૭ ૧૭	૬ ૪૫	૮ ૫	૧૦ ૯	૧૩ ૨	૧૫ ૫૫
૨૫	૭ ૧૪	૬ ૪૮	૮ ૨	૧૦ ૮	૧૩ ૧	૧૫ ૫૪
૩૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

માર્ચ

તારીખ	સુર્યોદય ક મી	સુર્યાસ્ત ક મી	નોકારસી ક. મી	પોરસી ક મી.	બે પોરસી ક. મી	ત્રણપોરસી ક મી
૧	૭ ૧૧	૬ ૪૯	૭ ૫૯	૧૦ ૬	૧૩ ૦	૧૫ ૫૪
૫	૭ ૭	૬ ૫૧	૭ ૫૫	૧૦ ૩	૧૨ ૫૯	૧૫ ૫૫
૧૦	૭ ૩	૬ ૫૩	૭ ૫૧	૧૦ ૧	૧૨ ૫૮	૧૫ ૫૫
૧૫	૬ ૫૮	૬ ૫૫	૭ ૪૬	૯ ૫૭	૧૨ ૫૭	૧૫ ૫૭
૨૦	૬ ૫૪	૬ ૫૬	૭ ૪૨	૯ ૫૫	૧૨ ૫૫	૧૫ ૫૭
૨૫	૬ ૪૮	૬ ૫૯	૭ ૩૬	૯ ૫૧	૧૨ ૫૪	૧૫ ૫૭
૩૦	૬ ૪૩	૭ ૦	૭ ૩૧	૯ ૪૭	૧૨ ૫૨	૧૫ ૫૭

એપ્રીલ

તારીખ	સુર્યોદય ક. મી	સુર્યાસ્ત ક મી	નોકારસી ક મી	પોરસી ક મી.	બે પોરસી ક મી	ત્રણપોરસી ક. મી
૫	૬ ૪૨	૭ ૦	૭ ૩૦	૯ ૪૭	૧૨ ૫૧	૧૫ ૧૫
૧	૬ ૩૮	૭ ૨	૭ ૨૬	૯ ૪૪	૧૨ ૫૦	૧૫ ૫૬
૧૦	૬ ૩૫	૭ ૨	૭ ૨૩	૯ ૪૨	૧૨ ૪૯	૧૫ ૫૬
૧૫	૬ ૩૦	૭ ૫	૭ ૧૮	૯ ૩૯	૧૨ ૪૮	૧૫ ૫૭
૨૦	૬ ૨૫	૭ ૮	૭ ૧૩	૯ ૩૬	૧૨ ૪૭	૧૫ ૫૮
૨૫	૬ ૨૧	૭ ૯	૭ ૯	૯ ૩૩	૧૨ ૪૫	૧૫ ૫૭
૩૦	૬ ૧૮	૭ ૧૧	૭ ૬	૯ ૩૧	૧૨ ૪૫	૧૫ ૫૯